

كشف الباري

عما في

صحيح البخاري

تصنيف

حضرت مولانا سليم الله خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ⬅ صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث
جامعه فاروقیه کراچۍ

کتاب احادیث الانبیاء

جلد (۲۲)

خصوصیات

- ⬅ داحادیثو تخریج
- ⬅ د تعلیقات بخاری تخریج
- ⬅ داسماء الرجال مختصر تعارف
- ⬅ د ګرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ⬅ ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- ⬅ دشرحی دهرې خبرې لاندې په خاشیه کښې حواله
- ⬅ د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- ⬅ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- ⬅ د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ⬅ فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل :- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدروفاق المدارس مولاناسلیم اللہ خان

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچئ

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل-- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

حرف اول

الحمدلله الذي بنعمته تتم الصالحات. والصلاة والسلام على رسوله الكريم الذي ترجى شفاعته يوم القيامة. أما بعد!

دَالله تعالى په فضل اوكرم اودَهغه په توفيق سره دَ شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب (أطال الله بقائه وأدام ظله على رؤوسنا بعافية وسلامة) متنوع حديثي خدماتو نه يو عظيم خدمت دَ صحيح بخاري شرح او توضيح په نوم دَ "كشف الباري عما في صحيح البخاري" تصنيف اوتاليف دې. په كوم كښې چه نه يوازې په احاديث مباركو باندې په مختلف اړخونو باندې مدلل اومحقق پوره بحث كړې شوې دې بلكه دَ احاديثو په اسانيد باندې محدثانه كلام او دَ حديث دَ رواة جامع تعريف هم جمله لوازماتو او مناسباتو سره اهتمام كړې شوې دې. تردغه وخته پورې دَ چهاپ شوو جلدونو شمير يويشت دې اودا دوه ويشتم جلد هم چهاپ كيدو سره دَ لوستونكو لاسونو ته رسيدونكې دې. والحمدلله على ذلك.

په دې كتاب كښې دَ انبياء كرامو حضراتو عليهم السلام دَ پاكو اومقدس نفوسو تاريخي حالات اوواقعات، مواعظ اومواعيد په تاريخي حيثيت سره دَ بعض په بعضو باندې دَ تقديم اوتاخير په حواله سره كافي او ضروري بحث كړې شوې دې. دا جلد هم دَ نورو چهاپ كړې شوو جلدونو په شان هم دَهغه اساليبو او خطوطو باندې دَ ښائسته كولو پوره كوشش كړې شوې دې. كوم چه دحضرت زيد مجده دَ طرف نه دكشف الباری دَ منهج (طريقې) دَپاره مقرر كړې شوی دی. چنانچه په تراجم ابواب كښې دَ امام بخاري رحمه الله دَ نقطه نظر وضاحت، تراجم رجال، دَ احاديثو تخريج او تعليقات، دَ مشكل عربی عبارتونو ترجمه، دَ احاديثو نه مستنبط امورو دَ شارحين حديث دَ كلام په رڼا كښې تذكره اودَ اصل مآخذ ومراجع وغيره خاص اهتمام كړې شوې دې.

كتاب احاديث الانبياء ټول څلور پنځوس (۵۴) ابوابو باندې مشتمل دې. په كوم كښې چه ۲۰۹ دوه سوه نهه مرفوع احاديث دی. په دې كښې مكررات يوسل اوويشت (۱۲۷) اوغير مكرر روايات دوه اتيا (۸۲) دی. دې نه علاوه ديرش (۳۰) تعليقات او شپږ اتيا (۸۶) آثار دَ صحابه كرامو او تابعينو درج دی.

ددې كتاب په تكميل كښې مخې ته راتلونكې مشكلاتو دَ حل دَپاره حضرت الاستاذ مولانا حبيب الله زكريا صاحب دامت بركاته امداد اوتعاون يوشان كړې دې، چرته هم چه دَ يو حوالې سره صعوبت مخ كيدل شوی نوهغوی بغيرڅه دَ وخت ضائع كولو خپل قيمتي وخت وركولوسره زما لارخودنه كړې ده. دَ استاذ محترم نه علاوه نورو فقهاء شعبه تصنيف هم پوره تعاون حاصل شو. په كوم كښې چه مفتي عبدالرحيم او مفتي امان الله صاحب سلمهما الله كردار ډير ښكاره دې. استاذ الحديث ناظم اعلى حضرت مولانا عبيدالله خالد صاحب زيد مجده په حيثيت دَ مسئول شعبه تصنيف اوتاليف، تحقيق اومراجعت په دې باريك اومحنت طلب كار كښې دَ امداد اوتعاون ټول اسباب او وسائل وركړل او وخت په وخت ئې خپلې قيمتي مشورې هم وراندې كړی دی. په كوم باندې چه احقر دَ زړه دَ ژوروالي نه دَحضرت الاستاذ ممنون اومشكوردې. په انتظامي امورو كښې ورور يوسف رانا صاحب تعاون حاصل وو. الله تعالى دې دې ټولو حضراتو ته دَ خپل شان مطابق بهترين دَ خير بدلې وركړی. آمين.

والدین الله تعالی دې دهغوی سورې شفقت په صحت اوسلامتیا سره زما په سر باندې همیشه باقي اوساتي آمین، د کور ذمه وارو نه یوطرف ته په دې ژور علمي کارکښې پوره کوشش کړې دکوم دپاره چه هغوی د رسمي شکریې د الفاظو نه ډیر اوچت دی.

په آخره کښې داحقر پرومبې ګزارش د اهل علم حضراتو نه دې چه دا یوخاص علمي کاردې کوم چه په متنوع فنون کښې دمهارت متقاضي دی دهغه صلاحیتونو سره عین ممکن دی بلکه یقیني دی چه په ترتیب اوتحقیق کښې د نه غوښتلوباوجود څه کوتاهئ پاتې شوې وی. په دې وجه اهل علم حضراتوته ډیر په ادب سره خواست دې چه هغوی دې هغه په ګوته کړی او ان شاء الله مونږ ته به په خپلو غلطویاندې د اصلاح ډیره خوشحالي وی. او مونږ به د دغه حضراتو ډیرزیات شکر ګذار یو.

بل خواست عوامو اوخواصو نه دادې چه د حضرت شیخ الحدیث زید مجده دپاره خصوصي دعا کوی چه الله تعالی هغوی ته د صحت اوعافیت سره ډیر عمر ورنصیب کړی. حضرت شیخ الحدیث حفظه الله ورعاه د ژوند هر باب زمونږ دټولو دپاره دډیر فخر او اتباع لائق نمونه ده. الله تعالی دې دحضرت او دهغوی ماتحت تصنیف اوتالیف سره تعلق لرونکو ټولوملګروته دحضرت په ژوند مبارک کښې ددې عظیم خدمت پوره کولوتوفیق ورکړی. والله ولي التوفیق.

دعا ده چه الله تعالی دې دا کار د راقم دپاره، د ده داستاذانودپاره، دده د والدینو اومتعلقینو او په دې کارکښې د څه قسم تعاون کونکو ټولو احبابو دپاره د آخرت ذخیره جوړه کړی. آمین!

مبارك علی بن محمد ریاض
استاذ ورفیق شعبۀ تصنیف وتالیف جامعه فاروقیه کراچي
۱۳ جمادی الاولی ۱۴۳۷هجری بمطابق ۲۲ فروری ۲۰۱۶م.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

۴۴-کتاب الأنبیاء

دَحافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله په نسخو کښې (کتاب أحادیث الأنبیاء، باب خلق آدم وذریته) وارد دي. (۱) دَ علامه کرماني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله په نسخو کښې صرف (باب خلق آدم وذریته) نقل دي. (۲) دَکریمه روایت (کتاب أحادیث الأنبیاء علیهم الصلاة والسلام) الفاظو سره دی. خو بعض نسخو کښې صرف (باب خلق آدم صلی الله علیه وسلم) هم نقل دي. (۳)

دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دا بیانول غواړي چه حضرت آدم علیه السلام اودَهغوی اولاد دَتخلیق او تکوین دکومو کومو مرحلونه تیرشو. دَامام بخاري رحمه الله نظر ډیر ژور او لرې رسیدونکې دې. هغه چه په کوم غرض سره باب تړي که دَهغه غرض په مناسبت سره یومضمون په قرآن مجید کښې بیان شوې وي نوامام بخاري رحمه الله دَهغې طرف ته ډیره ښکلې اشاره فرمائي. دلته هم امام بخاري رحمه الله هم دَدغه اصولو نه کار اخستې دې اودَ خپل عادت مطابق ئې دَاحادیثو نه وړاندې ﴿صَلْصَالٍ﴾ ﴿حَمَإٍ﴾، ﴿آسِنٍ﴾ او ﴿مَسْنُونٍ﴾ غوندې الفاظ راوړلوسره دَ قرآن مجید دَ هغه تولو آیاتونو طرف ته اشاره کړې ده په کوم کښې چه دَ آدم علیه السلام اودَهغه دَاولاد دَ تخلیق دَ مراحلو بیان دې. په دې ضمن کښې ئې دَ نورو مضامینوطرف ته هم اشاره فرمائیلې ده. مثلاً دَ سورت بقره آیت ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ سره دَ انسان دَ تخلیق دَمقصد طرف ته اشاره ده چه دَ انسان تخلیق دَ خلافت دَ بار پورته کولو دَپاره شوې دې. انسان دنیا ته راښکته کولو سره هغه ته یو عالمګیر مشن حواله کړې شوې دې. بیا ﴿لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ اودَ (ریاشا) غوندې الفاظ راوړلوسره ئې دَدې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه انسان په زمکه کښې آبادولوسره هغه ته دَ ستر پټولو اسباب ورکړل اوبیا ئې دَمتمر شیطانانونه دَ بچ کولودَپاره فرښتې دَ ده په حفاظت باندې مقرر کړې. بیا دَ سورت تین آیاتونه ﴿فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ او ﴿أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾ راوړلوسره ئې اشاره اوکړه چه الله تعالی انسانان په ډیره ښکلې سانچه کښې اچولو سره پیدا کړل. خو که یو سړې مؤمن نه وی نوهغه له دا نه دی هیرول پکار چه که په دنیا کښې هر خومره ښائسته ښاغلي وی دَمرګ نه پس به هغه په ډیر زیات ښکته ځائې کښې غورزولې شي. دَغه شان لفظ (خسر) راوړلو سره دَ سورت العصر آیت ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا......﴾ طرف ته اشاره کولوسره اوخودلې شو چه دَ ایمان نه بغیر دَ دنیا ژوندون ټول دَ تاوان او نقصان ژوندون دې.

قوله:-الأنبیاء: انبیاء دَ نبی جمع ده. (۴)

نبی بعض حضراتو بغیر دَهمزه او بعض دَ همزه سره "نبیء" دَ فعیل په وزن باندې لوستلې دې. ابن اثیر جزری رحمه الله فرمائي چه همزه سره دَ لوستلو په صورت کښې به دا لفظ دَ "النبأ" نه مشتق وی اودَاسې به حضورپاک صلی الله علیه وسلم ته دَ نبي وئیلو وجه دَ تسمیه دا شي چه هغوی صلی الله علیه وسلم خلقو ته دَالله تعالی دَ طرف نه نازل شوی خبرو خبرداري ورکوی. علامه سیبویه رحمه الله فرمائي چه اهل عرب به دَ دې اسماء او افعال په آخره کښې همزه لوستله صرف یو څو نومونه

---

۱) فتح الباري: ۳۶۱/۶، عمدة القاري: ۲۸۱/۱۵.

۲) شرح الکرماني: ۲۲۳/۱۳ إرشادالساري: ۳۱۷/۵ المطبعة الکبری الأمیریة ببولاق مصر المحمیة، سنة: ۱۳۰۴هجری.

۳) عمدة القاري: ۲۸۱/۱۵.

۴) لسان العرب: ۹/۱۴ دار إحیاء التراث العربي.

داسې دی چه دهغې په آخره کښې به نی د همزه لوستل ترک کول اوهغه اسماء، یعنی نومونه دا دی: "نبي، ذرية، برية، خابية". البته اهل مکه په مذکوره آخری دریواړه لفظونه همزه سره لوستلو کښې دباقی عربو مخالفت کوی. هم دغه وجه ده چه یوځل یو اعرابی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضرشو اوهغوی ته نی اوونیل "یا نبيء الله" نو حضورپاك دا کلام ناخوښه کړو او ونی فرمائیل (لاتنبز باسمی) زما نوم همزه سره مه وایئی ځکه چه لفظ نبی د قریشو په لغت کښې بغیرد همزه نه لوستلې کیږی.

د لفظ نبی باره کښې یو قول دا هم دې چه دا لفظ "النباوة" یا "النبوة" نه مشتق دې د کوم معنی چه د اوچت او لوړ مقام راخی او په دې صورت کښې به وجۀ تسمیه دا شی چه یقیناً الله تعالی حضورپاك ته د نبوت په شان لوړ او اوچت مقام سره سرفراز کړې دې. ابن اثیر جزری رحمه الله فرمائی چه دا لفظ د همزه او بغیرد همزه لوستل دواړه شان جائز دی. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله د قیل سره یو قول نقل کړې دې چه که چرې لفظ نبی همزه سره اولوستلې شی نو دا به "نبأ" نه مشتق وی او که چرې بغیرد همزه نه اولوستلې شی نودا به "نبوة" په معنی داوچت مقام نه ماخوذ ګڼلې شی (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله د نبوت سره متعلق یو څو نکات بیان کړی دی. ① نبوت یوه داسې عظیمه مرتبه ده چه الله تعالی نی چاد پاره غواړی نو ورکوی. ② دا مرتبه یوسړې په خپل علمی استعداد، ملکه کشف یا د خپل استعداد ولایت په وجه نه شی حاصلولې. ③ ځکه چه د نبی حقیقی شرعی معنی داده چه "چاته نبوت ورکړې شوې وی". ④ نبوت نه خود نبی د ذات سره متعلق وی، نه د نبی د عرض سره اونه د نبوت تعلق د نبی علم سره وی. بلکه نبوت د الله تعالی د اعلان او فیصلې سره متعلق وی. په دې معنی چه الله تعالی اعلان او فیصله کوی چه ما ته دامت د پاره نبی جوړکړې نی چه کله نبوت د الله تعالی د امر اوحکم سره دې نو نبوت د خوب یا غفلت په شان د مرګ راتلو سره هم نه باطل کیږی. (۳)

د انبیاء کرامو علیهم السلام د تعداد سره متعلق د روایاتو اختلاف: په دې سلسله کښې مختلف روایات نقل دی:

① د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی د نبی کریم ﷺ نه د انبیاء کرامو علیهم السلام د شمیر باره کښې سوال اوکړونو حضورپاك اوفرمائیل (مائة ألف وأربعة وعشرون ألفا) یعنی د هغوی شمیر یولاکه څلیریشت زره دې. بیا نی تپوس اوکړو چه په هغوی کښې رسولان څومره دی؟ حضورپاك جواب کښې اوفرمائیل (ثلاث مائة وثلاثة عشر) په دوی کښې درې سوه او دیارلس رسولان جوړولوسره مبعوث کړې شوی دی.

دا روایت علامه ابن جوزی رحمه الله په تفصیل سره نقل کړې دې. ابن حبان رحمه الله د دې روایت تصحیح کړې ده او ابن مردویه رحمه الله هم دا روایت په خپل تفسیرکښې نقل کړې دې (۴)

هم د دې مضمون روایت د حضرت ابوامامه رضی الله عنه نه هم نقل دې البته په دواړو کښې فرق دادې چه ابوامامه رضی الله عنه د هغوی تعداد د ۳۱۳ په ځائی ۳۱۵ نقل کړې دې لکه څنګه چه نیزدې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې

---

(۱) النهاية لابن الأثير: ٤/٥ المكتبة الإسلامية.

(۲) فتح الباري: ۳۶۱/۶.

(۳) فتح الباري: ۳۶۱/۶.

(۴) تلقيح فهوم أهل الأثر في عيون التاريخ والسير لابن الجوزي، ذكر عدد الأنبياء والمرسلين، ص ۳، المكتبة النموذجية، صحيح ابن حبان، كتاب البر والإحسان، باب ماجاء في الطاعات وتوابعها، ذكر الاستحباب للمرء أن يكون من كل خير حظ إلخ، رقم الحديث: ۳۶۱، ۷۷/۲ مؤسسة الرسالة، حلية الأولياء: ۱۶۸/۱-۱۶۶ دار الكتب العلمية، فتح الباري: ۳۶۱/۶ عمدة القاري: ۲۸۱/۱۵.

راځي.([1]) مګر علامه هيثمي رحمه الله د ابوامامه رضي الله عنه دَدې روايت تخريج کولوسره (مائة وثلاثة عشر) نقل کړې دې. دَدې روايت دَ ذکرکولونه پس علامه هيثمي رحمه الله فرمائي (رواه الطبراني ورجاله الصحيح غير أحمد بن خليد وهو ثقة) ([2])

④ دَحضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمائي (بعث الله ثمانية آلاف نبي، أربعة آلاف إلى بني إسرائيل وأربعة الآف إلى سائر الناس) يعنى الله تعالى اته زره انبياء کرام مبعوث کړل په کوم کښې چه څلور زره ئې صرف په بني اسرائيلو کښې وليږل او څلور زره ئې باقي ټولو خلقو ته وليږل.([3])

دَحضرت انس رضي الله عنه نه په يو بل روايت کښې نقل دى (بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ثمانية آلاف من الأنبياء منهم أربعة آلاف من بني إسرائيل) يعنې دَحضور پاك بعثت دَ اتو زرو انبياء کرامو نه پس شوې او په دغه اتو زرو انبياء کرامو کښې څلور زره صرف دَ بني اسرائيلو نه وو.([4])

⑤ د وهب عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره نقل دى چه الله تعالى ۳۱۵ رسولان وليږل په کومو کښې چه حضرت آدم، شيث، ادريس، نوح او ابراهيم عليهم السلام عبراني او پنځه حضرت هود، صالح، اسماعيل، شعيب اوحضرت محمد صلی الله عليه وسلم دَعربو نه وو.

⑥ دَعکرمه عن ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دى چه ټول انبياء کرام عليهم السلام دَ بني اسرائيلو طرف ته راليږلې شوى بغير دَ لسو انبياء کرامو دَ چا نومونه چه دادى: حضرت نوح، حضرت هود، حضرت لوط، حضرت صالح، حضرت شعيب، حضرت ابراهيم، حضرت اسماعيل، حضرت يعقوب او حضرت عيسى او حضرت محمد عليهم السلام.([5])

په پورته ذکر شوو رواياتو باندې دَ ائمه جرح وتعديل کلام: ① دَحضرت ابوذر رضي الله عنه روايت ابن حبان رحمه الله او ابونعيم رحمه الله "دَابراهيم بن هشام بن يحيى" په طريق سره نقل کړې دې. ائمه دَ جرح وتعديل دَدې حديث سند ډير ضعيف ګرځولې دې. ځکه چه امام ابوحاتم رحمه الله علامه ذهبي او امام ابوزرعه رحمه الله وغيره د ابراهيم بن هشام تکذيب کړې دې او هغه ئې متروك ګرځولې دې. البته ابن حبان رحمه الله دا راوى په ثقات کښې شمير کړې دې او دَ دغه پورتنى روايت تصحيح ئې کړې ده.([6])

ابن کثير رحمه الله فرمائي چه دَحضرت ابوذر رضي الله عنه روايت ابن حبان رحمه الله په خپل کتاب کښې ذکرکړې دې اودَدې تصحيح ئې کړې ده. خو بل طرف ته ابن جوزي رحمه الله دا روايت په موضوعاتو کښې شمير کړې دې او په دې کښې څه شك نشته دې چه ائمه دَجرح والتعديل په ابراهيم بن هشام باندې کلام کړې دې.([7])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي (والصواب: إبراهيم بن هشام أحد المتروكين الذين مشاهم ابن حبان ولم يصب) يعنى ابراهيم بن شام دَهغه متروك راويانو نه دې دَ چاچه ابن حبان رحمه الله پيروى کړې ده په دې پيروى کولو کښې هغه په حق باندې نه دې.([8])

---

[1] تفسيرابن ابي حاتم: ۱۸۲/۱مکتبة نزار مصطفى الباز، تفسير ابن كثير، سورة النساء، رقم الآية: ۱۶۳، ۳۷۲/٤ مؤسسة قرطبة، مسند الإمام أحمد بن حنبل: ۶۱۸/۳۶ رقم الحديث:۲۲۲۸۸مؤسسة الرسالة.

[2] مجمع الزوائد، باب ذكر الأنبياء: ۳۷۵/۸ رقم الحديث: ۱۳۸۰۷.

[3] مسندأبي يعلى الموصلي:۷/۱۶۰-۱۵۹رقم الحديث: ٤١٣٢حلية الأولياء: ۵۳/۳.

[4] المستدرك للحاكم: ۵۹۷/۲الدرالمنثور: ۱۳۲/۵حلية الأولياء: ۱۶۲/۳ المعجم الأوسط: ۲۳۶/۱رقم الحديث: ۷۷٤.

[5] تلقيح فهوم أهل الأثر، ص: ٤، المطبعة النموذجية.

[6] الجرح والتعديل: ١٤٢/٢دار إحياء التراث العربي، ميزان الاعتدال: ۷۳/۱، ۳۷۸/٤، دار المعرفة.

[7] تفسير ابن كثير سورة النساء الآية: ۱۶۳، ۳۷۲/٤، مؤسسة قرطبة.

[8] ميزان الاعتدال: ۳۷۸/٤.

③ دَ حضرت ابوامامه باهلی رضی الله عنه روایت ابن ابی حاتم رحمه الله او امام احمد بن حنبل "ابو المغیرة عن معان بن رفاعه عن علی بن یزید عن قاسم ابی عبد الرحمن" په طریق سره نقل کړې دې او معان بن رفاعه، علی بن یزید او قاسم ابی عبد الرحمن دریواړه ضعیف راویان دی.[1]

④ دَحضرت انس رضی الله عنه نه روایت کړې شوی دَ دواړو روایتونو سند هم ضعیف دې. دا ابویعلی موصلی رحمه الله دَ "مکی بن ابراهیم عن موسی بن عبیدة الربذی عن یزید الرقاشی عن انس" په طریق سره روایت کړې دې او موسی بن عبیدة ربذی ضعیف راوی دې. اودَ ده شیخ یزید الرقاشی دَ ده نه زیات ضعیف دې.[2]

دَحضرت انس رضی الله عنه روایت شوې دویم حدیث ابونعیم "زکریا بن عدی عن مسلم بن خالد" په طریق سره تخریج کړې دې. دَ ابونعیم رحمه الله تخریج کړې شوې دې روایت ټول رواة ثقه دی. البته مسلم بن خالد باره کښې راځی چه هغه کثیر الوهم وو. دَ ابونعیم رحمه الله نه علاوه امام حاکم رحمه الله او امام طبرانی رحمه الله هم دَدې حدیث تخریج کړې دې. دَ کوم سند چه دادې: "ابراهیم بن المنذر الحزامی عن ابراهیم بن المهاجر بن مسمار عن محمد بن المنکدر روصفوان بن سلیم عن یزید الرقاشی عن انس". علامه هیثمی رحمه الله دَدې روایت نقل کولو نه پس فرمائی: «رواه الطبرانی فی الأوسط، وفیه إبراهیم بن مهاجر بن مسمار، وهو ضعیف». بل حافظ ذهبی رحمه الله هم دَدې حدیث تضعیف کړې دې. هغه فرمائی چه ابراهیم او یزید الرقاشی دواړه واهیان (اولته او صحیح احادیث بیانونکی) دی.[3]

⑤ دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړې شوی دواړه احادیث صرف دَ علامه ابن جوزی رحمه الله کتاب «تلقیح فهوم أهل الأثر» کښې ملاؤشوې دی. دَ وهب بن منبه عن ابن عباس په طریق سره نقل روایت کښې صرف دَ رسُل دَ تعداد بیان دې. خو دَ عکرمه عن ابن عباس په روایت کښې جمیع انبیاء علیهم السلام بعثت بیان کړې شوې دې. دَ هغوی دَ تعداد څه تذکره نشته دې.[4]

ملاعلی قاری رحمه الله دَحضرت ابوذر رضی الله عنه دَ روایت تشریح کښې فرمائی: «العدد فی هذا الحدیث وإن کان مجزوما به، لکنه لیس بمقطوع، فیجب الإیمان بالأنبیاء والرسل مجملا من غیر حصر، لئلا یخرج أحد منهم، ولا یدخل أحد من غیرهم فیهم».[5]

شیخ الحدیث زکریا رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله څنګه چه په فقهی مسائلو کښې اجتهاد کوی هم دغه شان په تاریخ کښې هم اجتهاد کوی، سره دَدې چه دَهغوی اجتهاد دَ مؤرخینو او فقهاؤ خلاف وی. چنانچه امام بخاری رحمه الله حضرات انبیاء کرام علیهم السلام په ترتیب سره ذکر کولو کښې دَ جمهور مؤرخینو نه اختلاف کړې دې او حضرت ادریس علیه السلام ئی دَ حضرت نوح علیه السلام نه پس ذکر کړې دې خود جمهور مؤرخینو موقف دادې چه حضرت ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام په اجداد کښې دې.

دَ امام بخاری استدلال دَحدیث معراج نه دې چه په دې موقع باندې حضرت ادریس علیه السلام دَ حضورپاک استقبال کولو سره فرمائیلې وو «مرحبا بالنبی الصالح والأخ الصالح» که چرې حضرت ادریس علیه السلام دَحضرت نوح علیه السلام دَ اجداد نه

---

[1] تفسیر ابن کثیر: ٣٧٢/٤ .مؤسسة قرطبة، مجمع الزوائد: ٢١٥/١-٢١٤ کتاب العلم، باب السوال للانتفاع وإبن کثیر رقم: ٧٢٦ دار الکتب العلمیة.

[2] تفسیر ابن کثیر: ٣٧٣/٤-٣٧٢ مؤسسة قرطبة، مجمع الزوائد: ٢٧٥/٨ رقم: ١٣٨٠٨ المطالب العالیة: ٢٢١/١٤ رقم الحدیث: ٣٤٤٣ دار العاصمة، الدر المنثور: ١٣١/٥ سورة النساء الآیة: ١٦٣، مرکز هجر.

[3] حلیة الأولیاء: ١٦٢/٣ تلخیص المستدرک للذهبی، کتاب التاریخ، باب بعثه رسول الله صلی الله علیه وسلم بعد ثمانیة آلاف من الأنبیاء: ٥٩٧/٢ دار المعرفة، المعجم الأوسط: ٢٣٦/١ رقم: ٧٧٤، دار الحرمین، مجمع الزوائد: ٢٧٦/٨ دار الکتب العلمیة.

[4] تلقیح فهوم أهل الأثر، ص: ٤ المطبعة النموذجیة.

[5] مرقاة المفاتیح، کتاب صفة القیامة، باب بدء الخلق: ٣٦٧٠، ٥٧٣٧/٩ دار الفکر.

وي نو دَ (الاخ الصالح) په ځائي به ئې (الابن صالح) فرمائیلو. هم دغه موقف دَ ابوبکر ابن العربی رحمه الله هم دې. شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله فرمائي چه دا یو ښکلي استدلال دې خو دَ جمهورو وینا ده چه حضرت ادریس علیه السلام تواضعاً (الاخ الصالح) فرمائیلي وو او بیا (الاخ الصالح) ونیل په دې باره کښې نص نه دې چه حضرت ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام نه پس وو. ([1])

دَحضرت ادم دَ تسمیه وجه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه هغوی ته دَ آدم وئیلو وجه داده چه هغوی دَ (ادیم الأرض) یعنی مخ دَ زمکې (خاورې) نه پیدا کړې شوي دې. ([2])اودَ خلقو په نسبت لفظ ادمة شدید السمرة یعنی دَ غنم رنګې کیدو په معنی کښې استعمالیږي. ([3])چنانچه دَحضرت سعید بن جبیر رضي الله عنه نه روایت دې چه حضرت آدم علیه السلام دَ مخ دَ زمکې نه پیدا کړې شوي دې. دَ مجاهد رحمه الله نه روایت دې چه لفظ آدم دَ ادمة نه مشتق دې. ابواسحاق ثعلبی رحمه الله فرمائي چه خاورې ته په عبرانی ژبه کښې آدام (بالالف بین الدال والمیم) وئیلې شي اوچونکه دَ حضرت آدم علیه السلام تخلیق دَخاورې نه شوي دې په دې وجه دَهغوی نوم آدم (په حذف دَ الالف) شو. ([4])

یوقول دا هم نقل کړې شوي دې چه آدم دَ سریانی ژبې لفظ دې اوعلامه جوهری رحمه الله فرمائي چه آدم عربي لفظ دې عجمي نه دې. په المغرب کښې دي چه دَ ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام نومونه عجمي دي بغیرِ دَ څلورو نه او هغه څلور نومونه دادي: حضرت آدم، حضرت صالح، حضرت شعیب او حضرت محمد علیه وعلیهم السلام ([5])

دهغوی کنیت ابو البشر دې. ابن عباس رضي الله عنهما نه ابومحمد نقل کړې شوي دې. قتاده رحمه الله فرمائي چه په جنت کښې به صرف آدم علیه السلام په کنیت سره رابللې شي. ([6])ابومحمد کنیت سره دَحضورپاك شرافت اوعظمت اظهار کول مقصود دي. ([7])

لفظ آدم دَ وزن فعل اومعرفه دَ وجې نه غیر منصرف دې. ([8])

الله تعالی په قرآن کریم کښې ۲۷ ځل دَهغوی ذکر کړې دې. علامه آلوسی رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره نقل کړې دي چه حضرت آدم علیه السلام ته آدم ځکه وائي چه الله تعالی هغوی دَ زمکې دَتوروالی، سوروالی پاکې اوخیزنې ټولو خاورو نه پیدا کړې دې. هم دغه وجه ده چه دَهغوی په اولاد کښې تور سور سپین اوبد هرقسم خلق موجود دي. او بي بي حواء ته حواء ځکه وائي چه هغه دَ آدم علیه السلام دَ پوښتئي نه پیدا کړې شوې وه یعنی دَ یو ژوندی بدن نه پیدا کړې شوه په دې وجه هغې ته په دې مناسبت سره حواء وئیلې شوي دي. ([9])

دَ لفظ "ذریة" اشتقاق "ذرأ یذرأ ذرء نه دې" په معنی دَخلق (پیدا کولو). ټول کائنات ټول پیریان او انسانان اودَ ټولو

---

[1]) الکنز المتواری: ۲۳۹/۱۳.

[2]) الکشف والبیان المعروف بتفسیر الثعلبی لأبی إسحاق، سورة الفاتحة، القول فی حد الاسم وأقسامه: ۱۸۰/۱دار إحیاء التراث العربی.

[3]) النهایة لابن الأثیر: ۳۲/۱مؤسسة التاریخ العربی. ابن الاثیر جزری رحمه الله آدم دَ اُدمُ جمع لیکلې ده لکه چه أحمر مفرد دې او حمر دَدې جمع راځي.

[4]) تفسیر الثعلبی: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

[5]) تلقیح فهوم أهل الأثر، ص: ٤.

[6]) تفسیر الثعلبی: ۱۸۱/۱-۱۸۰ عمدة القاری: ۲۰٤/۱۵.

[7]) عمدة القاری: ۲۰٤/۱۵إدارة الطباعة المنیریة.

[8]) تفسیر الثعلبی: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

[9]) روح المعانی: ۱۶۷/۹دالفکر.

جهانونو په نسل باندې دَ ذريت اطلاق كيږي. دَدې جمع ذراري ده. دَدې لفظ اصل همزه سره دې يعنى ذرئية ليكن اهل عرب دا لفظ بغير دَ همزه نه استعمالوى. يو قول دادې چه دَ لفظ ذرية اصل ذر په معنى دَتفريق دې ځكه چه الله تعالى انسانى نسل په زمكه كښې خور كړې دې.[1]

دَ آدم دَ ذرية نه مراد دَهغه اولاد وى او دا لفظ مفرد او جمع دواړو دَپاره استعماليږي. چنانچه دَ الله تعالى ارشاد دې: ﴿قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً﴾ چه اې الله ماله دَخپل طرف نه يو نيك ځوئى راكړې. په دې آيت كښې لفظ ذرية دَ مفرد په معنى كښې دې.[2]

﴿صَلْصَالٍ﴾ /الحجر: ۲۶/: طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ، فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الفَخَّارُ. وَيُقَالُ: مُنْتِنٌ، يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ، كَمَا يُقَالُ: صَرَّ البَابُ وَصَرْصَرَ عِنْدَ الإِغْلاَقِ، مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَبْتُهُ. ﴿فَمَرَّتْ بِهِ﴾ /الأعراف: ۱۸۹/: اسْتَمَرَّ بِهَا الحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ. ﴿أَلَّا تَسْجُدَ﴾ /الأعراف: ۱۲/: أَنْ تَسْجُدَ.

﴿صَلْصَالٍ﴾: طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ، فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الفَخَّارُ: امام بخارى رحمه الله دَ فراء رحمه الله قول نقل كړې دې. امام فراء رحمه الله وائى چه صلصال هغه خاوره ده چه په ريګ كښې يوځائى شوې وى او داسې كړنګيږى لكه ځنګه چه تيكرې (توكركې) كړنګيږى.[3]

امام ابوعبيدة وائى (الصلصال: اليابس الذي لم تصبه نار، فإذا نقرته صل فسمعت له صلصلة، فإذا طبخ بالنار فهو فخار، وكل شيء له صوت فهو صلصال) مطلب دادې چه صلصال هغه خاورې ته وائې كوم ته چه اور رسيدلې وى كه هغې له په ګوته باندې تنګرئى وركړې نو هغه كړنګيږى او دَ هغې دَ كړنګارى آواز په غوږونو باندې اوريدې شى او كله چه هغه په اور باندې پخولې شى نو (فخار) يعنى تيكرې ورته وئيلې شى او هر هغه څيز ته صلصال وئيلې شى دَكوم نه چه دَ كړنګارى آواز راځى.[4] دا قول امام طبرى رحمه الله دَ امام قتاده رحمه الله نه نقل كړې دې او دَدې سند صحيح دې.[5]

قوله: فخار:- چه كله دَمتيني خاورې نه (لوښى وغيره جوړولو سره) په اور باندې پاخه كړې شى (نو په تنګولو سره تنګيږى) نو هغې ته فخار وائى.[6]

وَيُقَالُ: مُنْتِنٌ، يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ، كَمَا يُقَالُ: صَرَّ البَابُ إلخ: دَبعض حضراتو وينا ده چه صلصال معنى ده بدبوئى دار. دَدې حضراتو دَ وينا مقصد دادې چه صلصال دَ صل نه وتلې دې په دې وجه صل په شان دَ صلصال معنى هم بدبودار شوې دې. لكه ځنګه چه صر او صرصر هم يوه معنى دى يعنى هغه آواز ته وائى چه دَ دروازې بندولو په وخت پيدا كيږى او ځنګه چه كبكب او كب يو معنى ده يعنى اړول راړول يو چالره پرمخې كول.

دلته امام بخارى رحمه الله لفظ منتن په صيغه دَتمريض سره نقل كړې دې امام طبرى رحمه الله دَدې قول نسبت چاته كولو نه بغير صرف دَ يو توجيه په صورت كښې نقل كړې دې.[7] امام بغوى رحمه الله دا دَ امام مجاهد رحمه الله په حواله سره نقل كړې دې. او هم دا امام كسائى رحمه الله اختيار كړې دې.[8]

---

[1] النهاية لابن الأثير: ۱۵۷/۲مؤسسة التاريخ العربى.

[2] عمدة القارى: ۲۰٤/۱۵.

[3] فتح البارى: ۲۶۵/۶، دارالمعرفة.

[4] فتح البارى: ۲۶۵/۶جامع البيان عن تأويل آلى القرآن للطبرى، سورة الرحمن ۱٤، ۱۹۳/۲۲،دار هجر.

[5] جامع البيان عن تأويل آلى القرآن للطبرى، سورة الرحمن: ۱٤، ۱۹۳/۲۲دارهجر.

[6] النهاية لابن الأثير: ٤۱۹/۳دارإحياء التراث العربى، عمدة القارى: ۲۸۱/۱۵.

[7] جامع البيان: ۱۹٤/۲۲دارهجر.

[8] معالم التنزيل: ۲۷۸/٤دارطيبة.

وي نو دَ (الاخ الصالح) په ځانې به نې (الابن صالح) فرمائیلو. هم دغه موقف دَ ابوبکر ابن العربی رحمه الله هم دې. شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله فرمائی چه دا یو ښکلې استدلال دې خو دَ جمهورو وینا ده چه حضرت ادریس علیه السلام تواضعاً (الاخ الصالح) فرمائیلې وو او بیا (الاخ الصالح) وئیل په دې باره کښې نص نه دې چه حضرت ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام نه پس وو. ([1])

دَحضرت ادم دَ تسمیه وجه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه هغوی ته دَ آدم وئیلو وجه داده چه هغوی دَ (ادیم الأرض) یعنی مخ دَ زمکې (خاورې) نه پیدا کړې شوې دې. ([2]) او دَ خلقو په نسبت لفظ ادمة شدید السمرة یعنی دَ غنم رنګې کیدو په معنی کښې استعمالیږی. ([3]) چنانچه دَحضرت سعید بن جبیر رضي الله عنه نه روایت دې چه حضرت آدم علیه السلام دَ مخ دَ زمکې نه پیدا کړې شوې دې. دَ مجاهد رحمه الله نه روایت دې چه لفظ آدم دَ ادمة نه مشتق دې ابواسحاق ثعلبی رحمه الله فرمائی چه خاورې ته په عبرانی ژبه کښې آدام (بالالف بین الدال والمیم) وئیلې شی او چونکه دَ حضرت آدم علیه السلام تخلیق دَخاورې نه شوې دې په دې وجه دَهغوی نوم آدم (په حذف دَ الالف) شو. ([4])

یو قول دا هم نقل کړې شوې دې چه آدم دَ سریانی ژبې لفظ دې او علامه جوهری رحمه الله فرمائی چه آدم عربی لفظ دې عجمی نه دې. په المغرب کښې دی چه دَ ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام نومونه عجمی دی بغیر دَ څلورو نه او هغه څلور نومونه دادی: حضرت آدم، حضرت صالح، حضرت شعیب او حضرت محمد علیه وعلیهم السلام. ([5])

دهغوی کنیت ابو البشر دې. ابن عباس رضي الله عنهما نه ابومحمد نقل کړې شوې دې. قتاده رحمه الله فرمائی چه په جنت کښې به صرف آدم علیه السلام په کنیت سره رابللې شی. ([6]) ابومحمد کنیت سره دَحضور پاك شرافت او عظمت اظهار کول مقصود دی. ([7])

لفظ آدم دَ وزن فعل او معرفه دَ وجې نه غیر منصرف دې. ([8])

الله تعالی په قرآن کریم کښې ۲۷ ځل دَهغوی ذکر کړې دې. علامه آلوسی رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره نقل کړې دی چه حضرت آدم علیه السلام ته آدم ځکه وائی چه الله تعالی هغوی دَ زمکې دَتوروالی، سوروالی پاکې او خیزنې ټولو خاورو نه پیدا کړې دې. هم دغه وجه ده چه دَهغوی په اولاد کښې تور سور سپین او بد هر قسم خلق موجود دی. او بی بی حواء ته حواء ځکه وائی چه هغه دَ آدم علیه السلام دَ پوښتئی نه پیدا کړې شوې وه یعنی دَ یو ژوندی بدن نه پیدا کړې شوه په دې وجه هغې ته په دې مناسبت سره حواء وئیلې شوې دې. ([9])

دَ لفظ "ذریة" اشتقاق "ذرأ یذرأ ذرءً" نه دې په معنی دَخلق (پیدا کولو). ټول کائنات ټول پیریان او انسانان او دَ ټولو

---

[1]) الکنز المتواری: ۲۳۹/۱۳.

[2]) الکشف والبیان المعروف بتفسیر الثعلبی لأبی إسحاق، سورة الفاتحة، القول فی حد الاسم وأقسامه: ۱۸۰/۱ دار إحیاء التراث العربی.

[3]) النهایة لابن الأثیر: ۳۲/۱ مؤسسة التاریخ العربی. ابن الاثیر جزری رحمه الله آدم دَ اُدمُ جمع لیکلې ده لکه چه أحمر مفرد دې او حمر دَدې جمع راځی.

[4]) تفسیر الثعلبی: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

[5]) تلقیح فهوم أهل الأثر، ص: ٤.

[6]) تفسیر الثعلبی: ۱۸۱/۱-۱۸۰ عمدة القاری: ۲۰٤/۱۵.

[7]) عمدة القاری: ۲۰٤/۱۵ إدارة الطباعة المنیریة.

[8]) تفسیر الثعلبی: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

[9]) روح المعانی: ۱۶۷/۹ دالفکر.

هم کړي دي چه لازائده نه دي بلکه دلته حذف دي. دَ کوم تقدیر چه داسې دي: «مامنعك من السجود فحملك على أن لاتسجد»[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله دلته دَ باب اضافه نه ده کړې بلکه دَهغوی دَ نسخې مطابق دا قول «باب خلق آدم وذريته» لاندې داخل دي.[2] خو علامه عیني رحمه الله دَ باب اضافه کولو سره دې ته دَ مستقل باب حیثیت ورکړی دی.[3]

قوله: "خليفة": «من يخلف غيره ويقوم مقامه»، یعني خلیفه هغه ته وائي چه پخپله دَ اولنی سړي نائب جوړیدو سره کارونه سر ته رسوی. دَمفسرینو په مینځ کښې اختلاف دی چه دلته دَ خلیفه نه مراد څوك دي؟

① دَ بعض حضراتو وینا ده چه دَدې نه صرف حضرت آدم عليه السلام مراد دي. دَهغه خلیفه کیدل خو یا په دې معنی باندې دي چه الله تعالی حضرت آدم عليه السلام دَ جنات نه پس زمکې ته راولیږلو او یا په دې معنی کښې دي چه حضرت آدم عليه السلام دَ الله تعالی خلیفه دي چه دَخلقو په مینځ فیصله کولو کښې دَ الله تعالی دَ طرف نه نائب دي او ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ﴾ کښې اولاد آدم مراد دي.[4]

② علامه عیني رحمه الله فرمائي چه دَ اکثر مفسرینو حضراتو رائې داده چه دَ خلیفه نه صرف حضرت آدم عليه السلام مراد نه دي بلکه دَهغوی اولاد هم مراد دي ځکه چه دَ روستوجملې ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا ﴾ نسبت دَحضرت آدم عليه السلام طرف ته په هیڅ شان سره مناسب نه دي.[5]

۲- باب: قول الله تعالى

﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾/البقرة: ۳۰.

دَ سورت بقره آیت دی: ﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ یعني: چه کله ستاسو رب فرښتو ته اووئیل چه زه یقینًا په زمکه کښې خلیفه پیداکونکې یم نو فرښتو عرض اوکړو، آیا ته به په زمکه کښې هغه څوك پیدا کوې چه هلته به فسادونه کوی او وینې به تویوی. مونږ ستا دَ تحمید سره ستا تسبیح بیانوو اوستا پاکی بیانوو. الله تعالی اوفرمائیل حقیقت دادې چه زه هغه څه پیژنم کوم چه تاسو نه پیژنئ.

مفسرین حضرات فرمائی چه دَ اصلاح عمل هلته وی چرته چه دَ فساد وجود وی. نوچه کله فرښتو ته داخبره اوخودلې شوه چه په زمکه کښې دَ الله تعالی دَ خلیفه انتخاب شوې دې نو په دې سره هغوی پوهه شوې چه په دنیا کښې به دَ فساد خورونکي خامخا وی ځکه چه دَ خلیفه انتخاب دَ اصلاح دَ پاره کولې شی اودَ اصلاحی عمل ضرورت هله وی کله چه فساد وی. یا بیا فرښتو دَ انسان دَ تخلیقی عناصر نه دا ګڼرلې وو چه په دوی کښې به دَ فساد خورونکي هم وی او یا فرښتو په جناتو باندې قیاس کولو سره اووئیل چه دَهغوی په شان به په دوی کښې هم فساد کونکې وی. په دې وجه هغوی دَ الله تعالی په حکمت باندې دَ پوهیدلو په غرض سره عرض اوکړو چه ای زمونږ معبوده! دداسې کسانو په پیدا کولو کښې څه حکمت دې په کوموکښې چه به دَ فساد خورنکی هم

---

[1] فتح الباري: ۳۶۵/۶ عمدة القاري: ۲۰۵/۱۵ دار الكتب العلمية.
[2] فتح الباري: ۳۷٤/۶ دار المعرفة.
[3] عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دار الكتب العلمية.
[4] تفسير الإمام الرازي، سورة البقرة: ۱۸۱/۲-۱۸۰ دار الفكر، عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دار الكتب العلمية.
[5] تفسير الإمام الرازي، سورة البقرة: ۱۸۱/۲-۱۸۰ دار الفكر، عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دار الكتب العلمية.

وی؟ که مقصد عبادت وی نو دَهغې دَ پوره کولو دَپاره هم مونږ موجود یو او مونږ ټول په ټوله باندې مطیع او حکم منونکی یو هیڅ یو فساد کونکې نشته دې. بیا په مونږ باندې ولې کفایت اونه کړې شو؟ په جواب کښې الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو چه دَ انسان په تخلیق کښې موجود حکمتونه او مصلحتونه زه پیژنم تاسو ئې نه پیژنئ.(۱)

فرښتو نه الله تعالی خودلې وو چه په زمکه کښې به داسې مخلوق وی چه فساد به کوی او وینې به تویوی په دې وجه هغوی هغه خبره اوکړه کومه چه ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا﴾ کښې ذکر فرمائیلې ده او داسې وینا کول دَ اعتراض په توګه سره نه وو ځکه چه په الله تعالی باندې اعتراض کول کفر دې او فرښتې دَ کفر او معصیت نه معصوم دی.

چنانچه ﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ (۲) او ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ (۳) کښې تصریح ده چه هغوی دَ الله تعالی دَ یو حکم نه یوه ذره هم ډډه نه کوی او بغیر دَ څه بحث نه په هغې باندې عمل کوی.(۴)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾/الطارق: ۴/: إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ. ﴿فِي كَبَدٍ﴾/البلد: ۴/: فِي شِدَّةِ خَلْقٍ. ﴿وَرِيشًا﴾/الأعراف: ۲۶/: الْمَالُ. وَقَالَ غَيْرُهُ: الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ، وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ. ﴿مَا تُمْنُونَ﴾/الواقعة: ۵۸/: النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ﴾/الطارق: ۸/: النُّطْفَةُ فِي الْإِحْلِيلِ.

قوله: ﴿لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾: إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ: دَ سورت طارق آیت دې ﴿إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ یعنی یو ځان داسې نه دې دَکوم چه څوك خیال ساتونکې موجود نه وی. دا کلام دَ سابق دَپاره جواب قسم دې په کوم کښې چه دَ سماء او طارق قسم دې. (۵)

په لغت هذیل کښې (لَمَّا) حرف استثناء دَ (الا) معنی ورکوی او امام بخاری رحمه الله دَدې اعتراف کولو سره دَ آیت تفسیر کړې دې. ابن عامر رحمه الله حمزه رحمه الله او کسائی رحمه الله نه دَدې آیت قراءت (لَمَّا) دَ میم تشدید سره نقل دې کوم چه ابن ابی حاتم رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.(۶) او په هغې کښې دَ لفظ (ملائکة) یعنی (الاعلیها حافظ من الملائکة) مطلب دادې چه دَهر انسان دَ حفاظت او خیال ساتلو دَپاره فرښتې مقرر دی چه هغه دَ مشکلاتونه او دَمصائبو نه بچ کوی. (۷) دویم قراءت (لَمَا) دَ میم تخفیف سره دې په دې صورت کښې به إن نافیه نه وی بلکه مخففه من المثقلة به وی او ما به موصوله ګرځولې شی. او اصل عبارت به داسې شی (إن کل نفس لعلیها حافظ) دا مضمون په صراحت سره په دې آیت کښې هم راغلې دې. ﴿لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ یعنې دَ انسان دَپاره وار په وار باندې راتلونکې فرښتې مقرر دی چه دَ الله تعالی په حکم باندې دَهغه نه وړاندې روستو دَ هغه حفاظت کوی.(۸)

دَدې آیت لاندې امام قرطبی رحمه الله دَحضرت ابوامامه رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی دَ هر مومن دَ حفاظت دَپاره الله تعالی درې سوه شپیته حفاظت کونکې فرښتې مقرر کړی دی چه دَ انسانانو دَ هر

---

(۱) تفسیر ابن کثیر: ۱/۱۲۴ دارالکتب العلمیة الجامع لأحکام القرآن للقرطبی: ۱/۴۰۹ مؤسسة الرسالة.

(۲) سورة الأنبیاء: ۲۷.

(۳) سورة التحریم: ۶.

(۴) تفسیر ابن کثیر: ۱/۱۲۴ دارالکتب العلمیة الجامع لأحکام القرآن للقرطبی: ۱/۴۰۹ مؤسسة الرسالة.

(۵) الجامع لأحکام القرآن: ۲۲/۲۰۴ فتح الباری: ۸/۴۴۹ عمدة القاری: ۱۵/۲۸۳ دارالکتب العلمیة.

(۶) تفسیر ابن أبی حاتم سورة الطارق: ۱/۳۴۱۵ رقم الحدیث: ۱۹۲۱، مکتبة نزار مصطفی الباز.

(۷) إرشاد الساری: ۷/۲۳۱ عمدة القاری: ۱۵/۲۸۳ دارالکتب العلمیة، فتح الباری: ۶/۳۶۵.

(۸) سورة الرعد: ۱۱.

بوانداِم حفاظت کوی. په دوی کښې صرف اووه فرښتې دَ انسان دَ سترګو حفاظت باندې مامور دی. چنانچه کوم مصیبت دَ انسان دپاره مقررنه وی نودا فرښتې هغه مصیبت دَ انسان نه داسې لرې کوی لکه په شاتو کښې کیخودې شوی لوښی باندې راتلونکی مچان چه دَ پنکهې وغیره په ذریعه سره لرې کولې شی. دَ روایت په آخر کښې دی که دَ چا په حفاظت باندې دا فرښتې مامور نه وې نو شیطانانو به دی اوچت کړې وې.(1)

قوله: ﴿فِي كَبَدٍ﴾: فِي شِدَّةِ خَلْقٍ: دَ سورة البلد آیت دې. ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ﴾ [۴] حقیقت دادې چه مونږ انسان په ډیر لوئی مشقت کښې پیدا کړې دې. دکبد معنی ده مشکل سختی او مشقت.(2) امام بخاری رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کولو سره (فی کبد) تفسیر (فی شدة خلق) سره کړې دې. دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت ابن عیینه رحمه الله په خپل تفسیر کښې او حاکم رحمه الله په مستدرک کښې نقل کړې دې.(3) په دې روایت کښې دَ آیت تفسیر کولو سره ابن عباس رضی الله عنهما دَ حمل دَ اول مودې نه واخله ترمرګه پورې او بیا دَ میدان حشر پورې مشقتونو ذکر کړې دې چه څنګه انسان دَ مور په رحم کښې بند اوسیږی. بیا دَ وضع حمل په وخت تکلیف برداشت کول، کله چه غاښونه راوځی نو بیا هم په مشقت کښې اخته وی. دعاقل بالغ کیدونه پس دَمعاش او روزګار فکر کوی په بوډاوالی کښې دَ ضعف او وهن مشقتونه برداشت کوی. په آخره کښې دَمرګ سختئی دَ قبر تیاری دَمیدان حشر خطرې. الغرض ابن عباس رضی الله عنهما دَ مشقتونو او تکلیفونو دغه ټولو مراحلو او ادوارو ذکر کړې دې دَ کوم نه چه نه غوښتلو سره به هم دا انسان تیریدل کیږی. علامه کورانی رحمه الله هم دَ (فی کبد) توضیح کولو سره هم دا تفسیر اختیار کړې دې چه انسان دَخپل پیدائش نه واخله ترد جنت دَ داخلیدو پورې یوشان دَ مشقتونو په سفر کښې وی.(4) او هم دغه دَ آیت تفسیر دې.

﴿وَرِيشًا﴾: الْمَالُ. وَقَالَ غَيْرُهُ: الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ، وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ: دَ سورة اعراف آیت دې. ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا﴾ [۲۶] ای دَ آدم اولاد! مونږ ستاسو دپاره لباس پیدا کړو، چه ستاسو ستر هم پټوی او دَزینت سبب هم دې. لفظ ریش اکثر قراؤ بغیردَ الف نه وئیلې دې البته حسن بصری رحمه الله په حواله سره نقل دی چه هغه ریاش الف سره وئیلو. صحیح قراءت بغیردَ الف نه دې څکه چه معتبر او مستند قراؤ هم په دې باندې اجماع ده.(5) دا لفظ ریش بغیردَ الف نه جمع اووئیلې شی لکه دَ ذئب جمع ذئاب او بئر جمع بئار هم راځی. دویم احتمال دادې چه دې نه مصدر مراد دې چنانچه وئیلی کیږی (راشه الله بریشه ریاشا وریشا وریشا) لکه (لبسه یلبسه لباسا ولبسا) چه وئیلی شی.(6)

(ریاش) جمع ده دَ (ریشة) او (ریشة) په اصل کښې دَ مرغو وزرو ته وائی. لکه څنګه چه دا انسان دَ پاره لباس دَ ښکلا

(1) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۲۰۵/۲۲ قال أبوأمامة: قال النبي صلى الله عليه وسلم: وكل بالمؤمن مأة وستون ملكا يذبون عنه ما لم يقدر عليه، من ذلك البصر، سبعة أملاك يذبون عنه، كما يذب عن قصعة العسل الذباب ولو وكل العبد إلى نفسه طرفة عين لا ختطفته الشياطين. رواه بهذا اللفظ الديلمي في الفردوس بمأثور الخطاب، رقم الحديث: ۷۱۱۷، ۲۸۳/٤ دارالكتب العلمية.

(2) النهاية لابن الأثير: ۵۱۵/۲ دارالمعرفة.

(3) المستدرك على الصحيحين للحاكم، كتاب التفسير سورة البلد: ۶۱۶/۲ رقم الحديث: ۳۹۹۱، دارالحرمين، عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵ دارالكتب العلمية.

(4) غاية الأماني في تفسير الكلام الرباني، ص: ۳۹۱ جامعة صاقريا كلية العلوم الاجتماعية تركيا.

(5) تفسير الطبري: ۱۲۲/۱۰ دارهجر.

(6) جامع البيان عن تأويل أي القرآن المعروف بتفسير الطبري: ۱۲۲/۱۰ دار هجر للطباعة.

سبب دي دغه شان د مرغانو وزري اووېښته دهغوى دپاره رونق او ښائست دي. لکه چه د (ريشة) اطلاق په زيب اوزينت باندي على سبيل المجاز شوي دي.[١]
ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي دي نه مال مراد دي.[٢]
امام بخاري رحمه الله هم ددوى قول نقل کړي دي. علامه طبري رحمه الله اوعلامه خازن رحمه الله فرمائي چه د لفظ ريش په معنى کښي اختلاف دي. د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په نيز دي نه مال مراد دي اوهم دغه رائي د مجاهد رحمه الله ضحاك رحمه الله او اسدي رحمه الله ده. ځکه چه مال هم د زينت په اسباب کښي داخل دي. چنانچه عرب د مالدار سړي باره کښي وائي (تريّش الرجل) چه هغه مالدار جوړشو. ابن زيد رحمه الله وائي د ريش نه حسن او جمال مراد دي دا تقريباً د زينت په شان معنى ده. د بعض حضراتو په نيز رياش په عربي ژبه کښي اثاثه سامان او هغه کپړو ته وئيلي شي کومې چه اغوستلي يا خورولي شي. دهغوى په نيز ريش هم مال اومتاع ته وائي. اکثر وختونوکښي عرب خلق دا لفظ صرف دلباس او کسوه په معنى کښي استعمالوي. چنانچه وئيلي شي (إنه لحسن الريش) يعنى د ده کپړې ښکلي دى. بعض اهل لغت ريش او رياش د فراخي او خوشحالئي په معنى کښي هم اخستي دي.[٣]

قوله:-﴿مَّا تُمْنُونَ﴾ : النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ: د سورت واقعه آيت دي: ﴿أَفَرَءَيْتُم مَّا تُمْنُونَ ۝ ءَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ۝﴾[٤]تاسو دا اوښايئي چه کومه مني تاسو (رحم کښي) رسوئي د دغه مني نه انسان تاسو جوړوئي يا مونږ ئي جوړوو. (منى الرجل وأمنى) معنى ده مني څڅول، معنى اچول.[٥] د دي تفسير کولوسره امام بخاري رحمه الله اوفرمائيل چه دا تاسو کوم د مني نطفه د ښځو په رحمونو کښي اچوئي. امام بخاري رحمه الله چه دا کوم تفسير نقل کړي دي دا د امام فراء رحمه الله قول دي.[٦]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿إِنَّهُۥ عَلَىٰ رَجْعِهِۦ لَقَادِرٌ﴾ : النُّطْفَةُ فِي الإِحْلِيلِ: د سورت طارق آيت دي: ﴿إِنَّهُۥ عَلَىٰ رَجْعِهِۦ لَقَادِرٌ ۝﴾ بيشکه الله تعالى د نطفه په واپس راګرځولو باندي قادر دي. امام بخاري رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول نقل کړي دي.[٧] اود آيت مطلب ئي دا بيان کړي دي چه نطفه د سړي د صلب نه اوځي که چري الله تعالى اوغواړي نو دا به صلب (ملا) ته واپس راؤګرځوي.
ابن زيد رحمه الله وائي (إنه على حبس ذلك الماء لقادر) يعنى د آيت مطلب دادي چه الله تعالى د دغه نطفي په بندولو باندي قادر دي.[٨] خود قتاده رحمه الله په نيز د آيت مطلب دادي چه الله تعالى د انسان د مرګ نه پس دوباره راګرځولو او ژوندى کولو باندي قادر دي.[١] اوهم دغه تفسير د سياق کلام موافق دي. ځکه چه دي پسې آيت ﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَآئِرُ ۝﴾

---

[١]) لباب التأويل فى معانى التنزيل المعروف بتفسير الخازن سورة الأعراف: ٢٦. ١٩٠/٢دارالكتب العلمية.
[٢]) تفسير ابن عباس المسمى ب صحيفة عامر بن أبى طلحة، عن ابن عباس فى تفسير القرآن العظيم، سورة الأعراف ص: ٢٢٤مؤسسة الكتب الثقافية. تفسير الطبرى: ١٢٣/١دار هجر.
[٣]) تفسير الطبرى سورة الأعراف: ١٢٣/١٠-١٢٢ دارالكتب العلمية، ولباب التأويل فى معانى التنزيل، سورة الأعراف: ٢٦. ١٩١/٢ دارالكتب العلمية.
[٤]) سورة واقعة: ٥٨
[٥]) النهاية فى غريب الحديث: ٣٦٨/٤دار إحياء التراث العربى، عمدةالقارى: ٢٨٣/١٥.
[٦]) معانى القرآن للفراء رحمه الله، سورة الواقعة: ١٢٨/٣دار عالم الكتب، عمدةالقارى: ١٨٣/١٥دارالكتب العلمية.
[٧]) أخرجه الطبرى فى جامع البيان: ٢٩٧/٢٤وتفسير البغوى: ٣٩٤/٨دارطيبة.
[٨]) أيضاً: ٢٩٩/٢٤وتفسير الثعلبى: ١٨٠/١٠دار إحياء التراث العربى.

كښې دَ قيامت ذکر دې نو په دې قرينه سره «رجعه» ضمير دَ انسان طرف ته راجع دې. او مراد دَ قيامت په ورځ راګرځول دي نو لکه چه دَ مجاهد رحمه الله تفسير دَ سياق کلام خلاف دې. دا رائې دَ امام طبري رحمه الله امام بغوي رحمه الله علامه خازن رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله ده.[1] [2] دَ بخاري دَ شراح نه حافظ ابن حجر رحمه الله په دې مقام باندې دَ قول اصح تصريح کړې ده.[3]. خو علامه عيني رحمه الله او قسطلاني رحمه الله دلته په خاموشئ سره تيرشوي دي.

وَكُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفْعٌ، السَّمَاءُ شَفْعٌ، وَالْوَتْرُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

يعنې ټولو شيزونه چه هم الله تعالى پيدا کړې دي هغه ئې جوړه جوړه پيدا کړې. آسمان دَ زمکې جوړه ده، نر دَ سپورمئ جوړه ده جن دَ انسان جوړه ده او طاق صرف دَ الله تعالى ذات دې. «دَ چا چه هيڅ جوړ نشته». علامه عيني رحمه الله او فرمائيل چه امام بخاري رحمه الله دلته دَ سورت ذاريات آيت: ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ [4] طرف ته اشاره کړې ده، يعنې الله تعالى ټول مخلوقات شفع جوړه پيدا کړې دي. امام بخاري رحمه الله دَ امام مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې. [5] دا قول فريابي رحمه الله او طبري رحمه الله موصولاً روايت کړې دې. پوره روايت دادې: «كل خلق الله شفع: السماء والأرض شفع، والبر والبحر، والجن والإنس، والشمس والقمر ونحو هذا شفع والوتر الله وحده» [6] يعنې دَ الله تعالى ټول مخلوقات جوړه جوړه دي. زمکه آسمان برو بحر جن وانس، نمر سپوږمئ او دغه شان نور ټول مخلوقات جوړه جوړه دي او وتر يعنې يوازې دَ الله تعالى ذات دې.

امام طبري رحمه الله دَ مجاهد رحمه الله قول په بل طريق سره نقل کړې دې. دَ هغې الفاظ دادي: «عن مجاهد أنه قال في قوله تعالى ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ الكفر والإيمان، والشقاوة والسعادة، والهدى والضلالة، والليل والنهار، والسماء والأرض، والجن والإنس والوتر الله» [7] يعنې مجاهد رحمه الله دَ آيت تفسير کولو سره فرمائې چه کفر او ايمان، سعادت او شقاوت، هدايت او ګمراهي، شپه او ورځ، زمکه او آسمان، بر او بحر، نمر او سپوږمئ، جن او انس ټول جوړه جوړه دي او وتر خالق دَ الله تعالى ذات دې.

قوله: السَّمَاءُ شَفْعٌ، وَالْوَتْرُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائې چه دَ امام بخاري رحمه الله دَ دې عبارت نه په ظاهره اشکال پيدا کيږي چه دَ آسمانونو شمير اووه دې خو دَ اووه په عدد باندې دَ شفع اطلاق نشته نو بيا دا «السماء شفع» وئيل ټيک نه دي. دَ دې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله دا ورکړې دې چه په حقيقت کښې دَ مجاهد رحمه الله دَ قول مطلب دادې چه هر هغه څيز دَ کوم چه ضد او مقابل وي نو هغه دَ خپل ضد او مقابل په نسبت کښې شفع ياديږي لکه دَ آسمان ضد زمکه او دَ انسان ضد جن دې. [8]

دَ شفع او وتر په تفسير کښې مختلف اقوال نقل دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او فرمائيل چه دَ وتر نه يوم عرفه او دَ شفع نه ايام نحر مراد دي.[1] عمران بن حصين رضي الله عنه وائي چه دې نه جفت او طاق مونځونه مراد دي. مقاتل بن

---

[1]) تفسير البغوي: ۵/۳۹۴.

[2]) جامع البيان: ۳۰/۳۰۰دارهجر، وتفسير البغوي: ۵/۳۹۴دارطيبة، ولباب التأويل للخازن: ۴/۴۶۱طبعه حسن جلبي الكتبي ومحمد حسن جبالي، وفتح الباري: ۸/۴۵۰.

[3]) معاني القرآن للفراء رحمه الله سورة الواقعة: ۳/۱۲۸عالم الكتب، عمدة القاري: ۱۵/۲۸۳دارالكتب العلمية

[4]) سورة الذاريات: ۴۹.

[5]) عمدة القاري: ۱۵/۲۸۴دارالكتب العلمية، جامع البيان في تفسير القرآن: ۲۱/۵۴۷، ۲۴/۳۵۱دارهجر.

[6]) جامع البيان في تفسير القرآن: ۲۴/۳۵۱دارهجر.

[7]) جامع البيان في تفسير القرآن: ۲۴/۵۴۷، ۲۴/۳۵۱دارهجر.

[8]) فتح الباري: ۶/۳۶۵دار المعرفة.

حيان رحمه الله فرمائي چه شپې او ورځې شفع دي او وتر به د قيامت ورځ وي. د کومې نه پس چه به شپه نه وي.([1]) د تفصيل دپاره تفسير کبير د تکمله طرف ته مراجعت اوکړئ په کوم کښې چه د شفع او وتر باره کښې شل اقوال نقل کړې شوي دي.([2])

امام رازي رحمه الله فرمائي چه د آيات د ظاهر نه مستفاد کيږي چه شفع او وتر دواړه معزز شرف دي. کوم سره چه الله تعالى رب العزت قسم خوړلې دې او پاتې شوه خبره د دغه پورتنو احتمالاتو (تفسير رازي کښې) نو په شفع او وتر کښې جمله تاويلاتو احتمال دې څه يو تاويل متعين نه دې. نه د يو طرف ته څه اشاره په آيتونو کښې موجود ده. که په يو تاويل باندې څه حديث د نبي کريم ﷺ نه متصل ثابت کيږي يا د اهل تاويل په يو تاويل باندې اجماع کيږي نو يقينًا هم په هغه تاويل مراد کيدلو به قطعي حکم ورکولې شي. په بل صورت به کلام په يو تاويل کښې قطعيت سره نه شي اخستې. بلکه کلام به د هر تاويل په جواز باندې ساتلې شي. بل دا هم کولې شي چه شفع او وتر په جمله تاويلاتو باندې محمول دې. څکه چه شفع او وتر کښې د عموم فائده ورکولې کيږي.([3])

حافظ ابن جرير طبري رحمه الله په دې اختلاف کښې تطبيق ورکولو سره فرمائيلي چه عقلاً يا روايتًا د شفع او وتر يو قسم متعين کولې نه شي. چونکه الله تعالى د هر شفع او وتر قسم خوړلې دې. په دې وجه مفسرينو د شفع او وتر کوم کوم مصداق خودلی دی هغه ټول به د دې قسم په عموم کښې داخل وي.([5])

﴿فِىٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٍ﴾/التين: ۴/: فى أحسن خلق. ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾/التين: ۵/: إلا من آمن. ﴿خُسۡرٍ﴾/العصر: ۲/: ضلال، ثم استثنى إلا من آمن. ﴿لَّازِبِۭ﴾/الصافات: ۱۱/: لازم. ﴿نُنشِئَكُمۡ﴾/الواقعة: ۶۱/: فى أى خلق نشاء ﴿نُسَبِّحُ بِحَمۡدِكَ﴾/البقرة: ۳۰/: نعظمك.

﴿فِىٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٍ﴾: فى أحسن خلق. ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾: إلا من آمن. امام بخاري رحمه الله د سورت التين آيات نقل کولو سره د مجاهد رحمه الله په قول سره د دې تفسير کړې دې. ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِىٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٍ﴾ [4] يعني حقيقت دادې چه مونږ انسان د ټولو نه ښه سانچه کښې پيدا کړو. مجاهد رحمه الله فرمائيلي (فى أحسن خلق) يعني په شکل او صورت، د اندامونو اوقد اوقامت په لحاظ سره دې په ښکلي شکل سره تخليق کړو.([6]) ﴿ثُمَّ رَدَدۡنَٰهُ أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾ بيا مونږ دې د اسفل السافلين طرف ته راؤګرځولو. د دې نه روستو آيات کښې د اهل ايمان ذکر دې چه صالحين اهل ايمان به د اسفل سافلين نه محفوظ وي.

د اسفل السافلين نه څه مراد دې؟ د بعض مفسرينو حضراتو رائې داده چه دې نه بوډاوالې مراد دې اومطلب دا دې چه مونږ د ځوانئ نه پس انسان د بوډاوالې او هرم (ضعف) طرف ته راګرځوو. په کوم کښې چه هغه بدني طاقت ختموي او د عمل قابل نه پاتې کيږي مګر اهل ايمان د دې نه مستثنی دي هغوی به د بوډاوالي خراب حالت ته رسيدو سره هم په ايمان او نيک عمل باندې قائم وي او د ځوانئ په زمانه کښې چه به ئې کوم نيک اعمال کول د هغې ثواب په بوډاوالي کښې هم هغوی ته برابر ملاويږي.

---

[1]) جامع البيان فى تفسير القرآن: ۳۴۹/۲۴دارهجر، شعب الإيمان للبيهقي، الباب الثالث والعشرون، وهو باب فى الصيام، تخصيص أيام العشر من ذى الحجة إلخ: ۳۰۶/۵ رقم الحديث: ۲۴۷۰، مكتبة الرشد.

[2]) جامع البيان فى تفسير القرآن: ۳۵۴/۲۴-۳۵۳دار هجر.

[3]) مفاتيح الغيب المسمى بتفسير الإمام الرازى: ۱۶۵/۳۱-۱۶۳دارالفكر.

[4]) تفسير الإمام الرازى: ۱۶۵/۳۱دار الفكر.

[5]) جامع البيان للطبرى: ۳۵۶/۲۴-۳۵۵دارهجر. قال: والصواب من القول فى ذلك أن يقال إن الله تعالى أقسم بالشفع والوتر لم يخصص نوع من الشفع ولا من الوتر دون نوعاً بخبر ولا عقل، وكل شفع ووترفهو مما أقسم به مما قال أهل التاويل انه داخل فى قسمه هذا، لعموم قسمه بذلك.

[6]) تفسير مجاهد، سورة التين، ص: ۳۴۴، دارالكتب العلمية، جامع البيان: ۵۱۲/۲۴دارهجر.

بعض حضراتو فرمائیلي دي دې نه جهنم مراد دې او مطلب دادې چه په آخرت کښې به ښکلې شکل صورت او قامت دَ ایمان اونیك عمل نه بغیر هیڅ په کار نه راځي. کوم خلق چه دکفر په حالت کښې پاتې دي هغه به دَ دوزخ آخري لاندې درجې ته ځي. کومو خلقو چه دَدې نعمت شکر اداکړو او ایمان ئې راوړو هغوی دَ دوزخ نه محفوظ پاتې شو. دا قول دحسن رحمه الله قتاده رحمه الله او مجاهد رحمه الله دې. (۱)

علامه طبري رحمه الله فرمائي چه زما په نیز اوله توجیه ډیره راجح ده ځکه چه په خصم باندې حجت په داسې دلیل سره قائم کیږي دَ کوم په دفاع باندې چه قادر نه وي. بل دَ خصم په نیز هغه دلیل مسلم وي چه دَهغې تعلق مشاهداتو سره وي یا محسوساتو دَ قبیل نه وي. داسې خبره دَ دلیل په توګه نه پیش کولې چه دَ خصم په نیز دَ اول نه غیر مسلم وي. په سورت التین کښې دَهغه خلقو دلائل بیان کړې شوي دي ځوك چه دَ بعث بعد الموت نه منکر وو. چنانچه هم دَدې سورت په آخر کښې دي: ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ﴾ دکوم نه چه معلومیږي چه مخاطبین دَ بعث بعد الموت انکاري وو. اوس که چرته مونږ دویم احتمال واخلو نو په دغه صورت کښې به هم داسې شی لکه چه دَ منکرین بعث بعد الموت مخې ته داسې دلیل پیش کړې شي دکوم نه چه هغوی منکر دي. خو دَاول احتمال په صورت کښې دا خرابي لازم نه راځي. ځکه چه دَانسان دَ پیدائش نه واخله دَ هرم اوضعف پورې ټول مراحل دَ دغه خلقو په مشاهده کښې وو اودا خبره دَبعث بعد الموت دپاره دَ دلیل په توګه پیش کولې شي په دې معنی چه کوم الله تعالی انسان دَ تخلیق دَ دې مراحلو نه تیره وي هغه دَانسان دَمرګ نه پس په دوباره راژوندي کولو باندې هم یقیناً قادر دې. (۲)

(خُسْرٍ): ضَلَالٌ، ثُمَّ اسْتَثْنَى إِلَّا مَنْ آمَنَ: دَ سورت العصر آیت دې: ﴿وَالْعَصْرِ ۝ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝﴾ [۱۰۲] یعنی دَ زمانې قسم، انسان په حقیقت کښې په لوئي نقصان کښې دې. امام بخاري رحمه الله دَ خسر تفسیر ضلال (ګمراهئي) سره کړې دې. امام بخاري رحمه الله وائي (ثم استثنی فقال الا من آمن) یعنې بیاني دَهغې نه ایمان والا مستثنی کړل. دا دَ مجاهد رحمه الله قول دې او فریابي رحمه الله دا موصولاً روایت کړې دې. (۳) دې نه مخکښې آیت کښې دَمستثنی تصریح ده: ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ نو (الا من آمن) الفاظ دَدې آیت تفسیر بالمعنی دې. (۴)

(لَازِبٍ): لَازِمٌ: دَ سورت صافات آیت دې: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُم مِّن طِينٍ لَّازِبٍ ۝﴾ [۱۱] یعنی مونږ انسان دَ متینې ختې نه پیدا کړو. ابوعبیده رحمه الله دَ (لازب) معنی لازم کړې ده. (۵) (لازم) او (لازب) دَ یوې معنی الفاظ دي. دَ اکثر اهل لغت په نیز دَ (لازب) باء په حقیقت کښې میم سره بدل کړې شوې ده. نو امام بخاري رحمه الله دلته دَ (لازب) تفسیر بالمعنی کړې دې. (۶) دَ بعض حضراتو په نیز دا (منتن) په معنی کښې دې یعنی بدبوئي داره. (۷)

(نُنْشِئَكُمْ): فِي أَيِّ خَلْقٍ نَشَاءُ: دَ سورت واقعه آیت دې: ﴿وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝﴾ (۸) یعنی تاسو په داسې صورت کښې

---

(۱) جامع البیان للطبري: ۲۴/۵۱۵-۵۱۳ دارهجر، روح المعاني: ۱۵/۳۹۶ دار الکتب العلمیة.

(۲) جامع البیان، المعروف بتفسیرالطبري: ۲۴/۵۱۶ دارهجر.

(۳) إرشادالساري: ۷/۲۳۲ تفسیر الإمام مجاهد، سورة العصر، ص: ۳۵۳ رقم الحدیث: ۲۰۶۱ دارالکتب العلمیة. فتح الباري: ۶/۳۶۵ دار المعرفة.

(۴) إرشادالساري: ۷/۲۳۲ فتح الباري: ۶/۳۶۵ دار المعرفة.

(۵) مجاز القرآن لابن ابوعبیدة: ۲/۱۶۷ مکتبة الخانجي بالقاهرة، فتح الباري: ۸/۴۵۱ وإرشادالساري: ۷/۲۳۲.

(۶) فتح الباري: ۸/۴۵۱ إرشادالساري: ۷/۲۳۲.

(۷) إرشادالساري: ۷/۲۳۲.

(۸) سورة الواقعة: ۶۱

پیدا کوو کوم چه تاسو نه پیژنئې. حضرت حسن بصری رحمه الله د آیت مطلب دا بیان کړې دې چه مونږ په دې باندې قادر یو چه ستاسو صورتونه مسخ کړو بیزوګان او خنزیران درنه جوړ کړو. پخوانی امتونه هم په دې عذابونو سره عذاب کړې شوې وو.(۱) اودلته (في أي خلق نشاء) تفسیر دې د (فیما لاتعلمون). (۲)

﴿نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ﴾: نُعَظِّمُكَ: سورت بقره کښې دی: ﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ [۳۰] یعنی مونږ ستا تسبیح بیانوو کوم چه حمد سره یوځائې شوی دی اوستا پاکی بیانوو. مجاهد رحمه الله د دې تفسیر کړې دې (نعظمك ونکبرك) مطلب دادې چه مونږ ستا تعظیم کوو اوستا لوئی بیانوو. دلته امام بخاری رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې.(۳)

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾/البقرة: ۳۷/: فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾/الأعراف: ۲۳/. ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾/البقرة: ۳۶/: فَاسْتَزَلَّهُمَا. ﴿يَتَسَنَّهْ﴾/البقرة: ۲۵۹/: يَتَغَيَّرْ. ﴿آسِنٍ﴾/محمد: ۱۵/: مُتَغَيِّرٍ. وَالْمَسْنُونُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿حَمَإٍ﴾/الحجر: ۲۶/: جَمْعُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿يَخْصِفَانِ﴾/الأعراف: ۲۲/: أَخْذُ الْخِصَافِ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ وَيَخْصِفَانِ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ. ﴿سَوْآتُهُمَا﴾/الأعراف: ۲۲/: كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجِهِمَا. ﴿وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾/الأعراف: ۲۴/: هَاهُنَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهُ. ﴿قَبِيلُهُ﴾/الأعراف: ۲۷/: جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ.

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾: فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾: د سورت بقره آیت دې: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾(۴) د حضرت آدم اوحضرت حواء علیهما السلام نه چه کومه خطا اوشوه په هغې باندې دواړه ډیر زیات خپیمانه او پریشانه وو. د توبې اومغفرت دپاره د الله تعالی د طرف نه هغوی ته یوځو کلمات القاء کړې شو. د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه د دغه کلماتونه مراد د الله تبارك وتعالی حضرت آدم علیه السلام نه د حج د طریقې تعلیم ورکول وو. نوچه کوم کلمات د حج دوران کښې د تکبیر تهلیل او تلبیه په صورت کښې ادا کولې شی د کلمات نه هم دغه مراد دی.(۵)

د ابوالعالیة رفیع بن مهران تعارف: دا مشهور تابعی ابوالعالیه رفیع بن مهران الریاصی رحمه الله دې. هغوی د حضورپاك د انتقال نه دوه کاله پس اسلام قبول کړې. هغوی د حضرت علی، ابن مسعود، ابوموسی، ایوب، ابی بن کعب، ثوبان، حذیفه، ابن عباس، ابن عمر، رافع بن خدیج، ابوسعید، ابوهریرة، ابوبردة، حضرت عائشه، حضرت انس او حضرت ابوذر رضی الله عنهم نه د حدیث روایت کړې دې. البته د حضرت علی رضی الله عنه نه د حدیث د سماع په حواله سره د بعض حضراتو وینا ده چه د ابوالعالیه رحمه الله حضرت علی رضی الله عنه سره ملاقات خو شته مګر سماع ثابته نه ده. د هغوی نه روایت کونکو کښې خالد الحذاء، ابن سیرین، یوسف بن عبدالله بن حارث، حفصه بنت سیرین، حمید بن هلال، قتادة او نور ډیر تابعین حضرات شامل دی.(۶)

ائمه جرح اوتعدیل د هغوی توثیق کړې دې.(۷) ابن عدی رحمه الله فرمائی چه (حدیث الضحك فی الصلاة) نه علاوه د

---

(۱) إرشاد الساري: ۲۳۳/۷.

(۲) فتح الباري: ۳۶۶/۶ دار المعرفة.

(۳)

(۴) سورة البقرة: ۳۷.

(۵) تفسير الإمام الرازي: ۲۰/۳ دار الفكر، عمدة القاري: ۲۸۵/۱۵ دار الكتب العلمية، تفسير الخازن: ۴۰/۱ طبعة حسن حلبي كتبي ومحمد حسن جمال الحلبي.

(۶) تهذيب التهذيب: ۶۱۰/۱ تهذيب الكمال: ۲۱۸/۹-۲۱۵ مؤسسة الرسالة.

(۷) حواله بالا. والثقات لابن حبان: ۲۳۹/۴ دار الفكر، رقم الحديث: ۲۷۰۱ معرفة الثقات للعجلي: ۴۱۲/۲ مكتبة الدار، الجرح والتعديل: ۵۱۰/۳ رقم الترجمة: ۲۳۱۲ مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية.

ابو العاليه رفيع بن مهران تول احاديث دَ استدلال قابل دی. صرف دَ يو حديث په وجه په هغوی باندې كلام كړې شوې دی. ځكه چه دغه حديث صرف هم دَهغوی نه مروی دې او هم دَهغوی په حواله سره مشهور دې. دَهغوی نه علاوه چاهم چه هغه روايت كړې دې دَ تولو دارومدار هم په هغوی دې.[1]

(حديث الضحك في الصلاة): دا حديث به ابو العاليه رحمه الله دَخپل طرف نه حكايت كولو چه حضور پاك مونځ كولو چه يو روند سړې راغلو په كوهی كښې پريوتلو په دې باندې صحابه كرامو حضراتو اوخندل. رسول الله ﷺ حكم اوكړو چه چاهم خندلی دی هغه دې خپل اودس او مونځ راؤګرځوی.[2]

دَ ابو العاليه رفيع بن مهران رحمه الله په تعليق كښې دی چه دَتوبې كوم الفاظ حضرت آدم عليه السلام ته وركړې شو هغه دَ سورت اعراف په دې آيت كښې ذكر دی: ﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ هم دغه تفسير امام مجاهد، سعيد بن جبير، حسن بصری، ربيع بن انس، قتاده، محمد بن كعب قرظی، خالد بن معدان، علماء خراسان او عبد الرحمن بن زيد بن اسلم رحمهم الله نه هم نقل دې.[3]

دَ ايت موضوعی تفسير: طبرانی رحمه الله حاكم رحمه الله او بيهقی رحمه الله دَحضرت عمر رضي الله عنه روايت نقل كړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی: (لما أذنب آدم الذي أذنبه رفع رأسه إلى العرش، فقال أسألك بحق محمد إلا غفرت لي فأوحى الله إليه وما محمد ومن محمد؟ فقال تبارك اسمك: لما خلقتني رفعت رأسي إلى عرشك فإذا فيه مكتوب لا إله إلا الله محمد رسول الله فعلمت أنه ليس أحد أعظم عندك قدرا ممن جعلت اسمه مع اسمك فأوحى الله إليه يا آدم إنه آخر النبيين من ذريتك، وإن أمته آخر الأمم من ذريتك، ولولا هو يا آدم ما خلقتك)[4]

يعنی چه كله دَ آدم عليه السلام نه خطا اوشوه نو هغه دَعرش طرف ته سر اوچت كړو عرض ئې كړو چه زه تا ته دَمحمد واسطه دركولو سره دَمغفرت سوال كوم. نو الله تعالى دَوحی په ذريعه دَهغه نه تپوس اوكړو محمد څوك دې؟ حضرت آدم عليه السلام عرض اوكړو چه كله تا زه پيدا كړم ما ستا دَ عرش طرف ته سر اوچت كړو او مې كتل، نو په هغې باندې لا اله الا الله محمد رسول الله كلمات ليكلې شوې وو. هغه وخت ما ته معلومه شوه چه دَ كوم سړی نوم تا خپل نوم سره تړلې دې دَدې نه لوئې دَ قدر او منزلت خاوند بل څوك نه شی كيدې. الله تعالى دَحضرت آدم عليه السلام طرف ته وحی راؤليږله چه دا به ستا په اولاد كښې آخری نبی وی او دَ ده امت به آخری امت وی. اې آدم! كه چرې محمد نه وې نو ما به ته هم نه وې پيدا كړې.

صاحب دَ كنز العمال دَ حافظ ديلمی رحمه الله نه هم دَدې مضمون يو روايت دَحضرت علی رضي الله عنه نه نقل كړې دې. دَدغه روايت په آخره كښې دی (فهؤلاء الكلمات التي تلقى آدم)[5] يعنی هم دغه كلمات دی كوم چه آدم عليه السلام حاصل كړی وو. په دې رواياتو كښې تصريح ده چه دَ سورت بقره آيت كښې دَ كومو كلماتو ذكر راغلې دې دَهغې نه (اللهم أني أسئلك بحق محمد....) مراد دې. حقيقت دا دې چه سنداً دا روايت موضوعی دې او دَدې څه اصل نشته دې. صاحب د كنز العمال دَحضرت علی رضي الله عنه نه نقل شوې روايت باره كښې فرمائيلی: (وسنده واه، فيه حماد بن عمر النصيبي عن السري بن

---

[1]) الكامل لابن عدی: ۳/۱۷۰-۱۶۶، دار الفكر.

[2]) حواله بالا، والثقات لابن حبان: ۲۳۹/۴ دار الفكر، رقم الترجمة: ۲۷۰۱ معرفة الثقات للعجلی: ۴۱۲/۲، مكتبة الدار. الجرح والتعديل: ۵۱۰/۳ رقم الترجمة: ۲۳۱۲ مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية.

[3]) عمدة القاری: ۲۸۵/۱۵ دار الكتب العلمية، وجامع البيان للطبری رحمه الله دار هجر.

[4]) المعجم الأوسط للطبرانی: ۳۱۳/۶ رقم الحديث: ۶۵۰۲ دار الحرمين، المستدرک للحاكم: ۶۱۵/۲ دار المعرفة، دلائل النبوة للبيهقی: ۴۸۹/۵ دار الكتب العلمية، كنز العمال: ۴۵۵/۱۱ رقم الحديث: ۳۲۱۳۸ مؤسسة الرسالة.

[5]) كنز العمال: ۳۵۹/۲-۳۵۸ رقم الحديث: ۴۲۳۷ مؤسسة الرسالة، الفردوس بمأثور الخطاب للديلمی: ۱۵۱/۳ رقم الحديث: ۴۴۰۹، دار الكتب العلمية.

خالدواهیان» (١)چه دَدې حدیث سند ډیر بیکاره دې او په دې کښې موجود حماد بن عمر او سری دواړه واهي تباهي حدیثونه روایت کونکي دي او دَ حضرت عمر رضی الله عنه دَ روایت باره کښې حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه دا روایت موضوعي دې. (٢)

دَ آیات دَ ظاهرنه معلومیږي چه حضرت آدم علیه السلام ته دَدې کلماتو القاء په زمکه باندې رالیږلونه وړاندې شوې وه ځکه چه دَ القاء دَآیت نه پس دَ «اهبطوا» حکم ذکر دې. جواب دادې چه په آیات کښې دَ واقعاتو دَ ترتیب خیال نه دې ساتلې شوې اونه په ترتیب باندې دلالت کونکې صیغه ذکر کړې شوې ده. باقي دَ القاء کلمات واقعې مطابق روستو شوي اودَ زمکې طرف ته نزول وړاندې. (٣)

قوله: ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾: فَاسْتَزَلَّهُمَا: دَ سورت بقره آیت دې: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾ [٣٦] یعنې حضرت آدم او حواء علیهما السلام شیطان دَ ممنوعه شجر باره کښې په دهوکه کښې واچول او هغوی ئې دَ هغه عیش اومزونه اخوا کړل په کوم کښې چه هغوی اوسیدل. حضرت آدم او حواء علیهما السلام دَ ممنوعه شجر خواته دَ تللونه منع کړې شوې وو خودَ شیطان دَ وسوسې اچولو او دهوکه کولو په نتیجه کښې دَ دواړو حضراتو نه خطاء اوشوه اودَ شجرهٔ ممنوعه میوه ئې اوخکله. دَدې واقعه نه پس الله تعالی دواړه دَ جنت نه اوویستل. حقیقت دادې چه آدم علیه السلام په زمکه باندې رالیګل او خلیفه جوړول دَاول نه فیصله شوې وو. دَ ابلیس لعین په فریب کښې دَ راتللو واقعه په تکوینی توګه باندې دَهغوی په زمکه باندې دَ اوسیدو او آبادیدو دَ واقعې سبب شو. امام بخاري رحمه الله ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾ تفسیر «فَاسْتَزَلَّهُمَا» سره کولو کښې دَ ابوعبیده رحمه الله قول نقل کړې دې. یعنې دواړو ته ئې دَ خطاء کولو دعوت ورکړو. (٤)

دَحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په قراءت کښې «فأزلهما الشیطان عنها» په ځائې «فوسوس لهما الشیطان» راغلې دې. په دې روایت کښې دَخطاء دَ کیفیت تصریح ده چه شیطان دَ وسوسې په ذریعه حضرت آدم اوبي بي حواء علیهما السلام دهوکه کړل. (٥)

﴿يَتَسَنَّهْ﴾: يَتَغَيَّرْ ﴿آسِنٍ﴾: مُتَغَيِّرٍ، وَالْمَسْنُونُ الْمُتَغَيِّرُ ﴿حَمَإٍ﴾: جَمْعُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ: دَ سورت بقره آیت دې. ﴿فَانْظُرْ إِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ (٦)دَ خپل خوراك څښاك څیز ته اوګوره چه هغه سخا اوخراب شوې نه دې. په دې کښې دَعزیر یا دَبعض دَ قول مطابق ارمیا (٧)واقعه بیان کړې شوې ده. خیر کوم یو شخصیت چه هم وي مقصد دَ مرګ نه پس دَ بیا راژوندي کولو مشاهده کول وو.

دویم لفظ «آسن» دې چه دَ سورت محمد آیت ﴿فِيهَا أَنْهٰرٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾ (٨)کښې راغلې دې. یعنې په جنت کښې دَداسې اوبو نهرونه دي چه خرابیدونکي نه دي.

---

(١) أيضاً.

(٢) تعليقات الإمام الذهبي على المستدرك للحاكم، كتاب التاريخ، باب استغفار آدم عليه السلام بحق محمد صلى الله عليه وسلم: ٦١٥/٢دار المعرفة.

(٣) فتح الباري: ٣٦٦/٦دار المعرفة.

(٤) مجاز القرآن لأبي عبيدة: ٣٨/١مكتبة الخانجي بالقاهرة.

(٥) تفسير الكشاف للزمخشري: ٢٥٥/١مكتبة العبيكان.

(٦) سورة بقرة: الآية: ٢٥٩.

(٧) تفسير ابن كثير: ٥٢٧/١دار الكتب العلمية.

(٨) سورت محمد آیت: ١٥.

(المسنون) سره دَ سورت حجر آیت ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴾ [۲۶] طرف ته اشاره ده. دَ آسن او مسنون دواړو تفسیر امام بخاری (متغیر) سره کړې دې. دَ سیاق کلام نه معلومیږی چه دا تفسیر هم دَ ابوالعالیه رحمه الله دې خو په حقیقت کښې داسې نه ده بلکه امام بخاری رحمه الله دَ دریواړو الفاظو تفسیر دَ ابوعبیده رحمه الله نه نقل کړې دې.(۱) شارحین حضرات وائی چه دَ ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا﴾ نه پس اصل عبارت داسې کیدې شی (وقال غیره: فأزلهما: فاستزلهما)(۲)

دَ یتسنه او آسن دواړو مناسبت دَ آدم علیه السلام قصې سره نشته. چونکه دَ سورت حجر آیت کښې دَ تخلیق آدم ذکر دې او په هغې کښې لفظ مسنون راغلې دې نو هغوی علی سبیل التبعیة یتسنه او آسن ذکر کړل چه دَ دې دریواړو الفاظو ماده یوه ده.

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ دې سوال او جواب ضرورت په دې وجه پیښ شو څکه چه امام بخاری رحمه الله دَ باب دَ شروع نه دَ دې حدیث دَ شروع کیدو پورې ټول الفاظ دَ حضرت آدم علیه السلام او دَ هغوی دَ حالاتو سره متعلق ذکر کړی دی. صرف دوه الفاظ ئې داسې ذکر کړی دی دکوم تعلق چه حضرت آدم علیه السلام سره یا دَ هغوی دَ څه واقعې سره نه دې. یو لفظ یتسنه چه دَ دې تعلق دَ حضرت عزیر علیه السلام واقعې سره دې او دویم لفظ آسن چه دَ دې تعلق دَ جنت او بوسره دې.(۳)

دَ امام بخاری رحمه الله په اسلوب باندې دَ علامه کرمانی رحمه الله اعتراض: دلته حافظ کرمانی رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله په اسلوب باندې اعتراض کړې دې او په ظاهره دَ دې اعتراض منشا داده چه دَ صحیح بخاری دَ تالیف مقصد جمع او ترتیب دَ احادیثو دې نه چه دَ مفرداتو تفسیر او دَ مفرداتو په تفسیر کښې دَ دې نه زیاته فائده نشته چه په دې سره دَ کتاب په حجم کښې زیاتوالې کیږی.(۴)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رد: ابن حجر رحمه الله په سختئی سره په دې اعتراض باندې رد کړې دې او فرمائیلی دی چه په صحیح بخاری باندې داسې اعتراض کول دَ علامه کرمانی رحمه الله شان سره نه ښائی. په صحیح بخاری کښې دَ قرآن پاك دَ مفرداتو دَ تفسیر او تشریح چه کوم فوائد دی په دې کښې دَ شك دَ ګنجائش نشته دې. علامه کرمانی رحمه الله چه دَ دې طریقې دَ غیر مفید کیدو کومه دعوی کړې ده دا دعوی قابل قبول نه ده. سره دَ دې چه دَ صحیح بخاری اصل موضوع دَ احادیث صحیحه جمع او تالیف دې مګر اکثر اهل علم په دې حقیقت باندې پوهیږی چه په دې کښې دَ صحابه کرامو تابعینو او فقهاؤ اقوال نقل کولو مقصد دادې چه دَ صحیح بخاری روایت او درایت دواړو جمع کونکې وی. دَ غریب الحدیث شرح او تفسیر هم دَ روایت یوه حصه ده. دَ امام بخاری رحمه الله عادت دې چه په حدیث کښې راغلی لفظ اصل یا مثال که چرته په قرآن مجید کښې موجود وی نو هغه دَ دغه اصل او مثال هم تشریح کوی. دَ غه شان دَ تفسیر قرآن او حدیث دواړو فوائد ورسره ورسره وراندې کوی. دلته امام بخاری رحمه الله نه دَ خپلو شرائطو مطابق احادیث دَ انبیاء سره متعلق روایات نه دی ملاؤ شوی نو دا خالی ځائی هغوی دَ مفردات قرآنیه په تفسیر سره ډك کړو. خلاصه دا چه دَ دې اسلوب او طریقې ته غیر مفید ونیل په هیڅ شان سره مناسب نه دی.(۵)

---

(۱) مجاز القرآن لأبی عبیدة: ۱/۸۰، ۲/۲۱۵، ۱/۳۵۱-۳۵۰، مکتبة الخانجی بالقاهرة، فتح الباری: ۸/۴۵۱ عمدة القاری: ۱۵/۲۸۶-۲۸۵ إرشاد الساری: ۷/۲۳۳.

(۲) فتح الباری: ۸/۴۵۱ عمدة القاری: ۱۵/۲۸۶-۲۸۵ إرشاد الساری: ۷/۲۳۳.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۲۸۶.

(۴) شرح الکرمانی: ۱۵/۲۲۳ دار إحیاء التراث العربی.

(۵) فتح الباری: ۶/۳۶۶ دار المعرفة.

﴿يَخْصِفَانِ﴾: أَخْذُ الْخِصَافِ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ وَيَخْصِفَانِ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ: دَ سورت اعراف آيت دې: ﴿بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ﴾ [٢٢]. دغه شان دَ سورت طه په آيت كښې دى: ﴿فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ﴾ [١٢١] نو دَ دواړو ستر دَ يو بل په مخكښې ښكاره شو او دواړو په خپلو بدنونو باندې دَ جنت پاڼې اينخلولې.

امام بخارى رحمه الله دَ ابوعبيدة رحمه الله قول نقل كولو سره دَ آيت تفسير كړې دې چه حضرت آدم او حضرت حواء عليهما السلام دواړو دَ ستر پټولو دَ پاره دَ جنت دَ ونو پاڼې راواخستې يو ځائې كړې.[١] (خصاف) جمع دَ (خَصَفَة) خصفة هغه لباس ته وائې چه دَ كهجورو دَ پاڼو نه جوړ كړې شى. دَ خَصَفَةٌ جمع خَصَفٌ هم راځى.[٢] مجاهد رحمه الله دَ يخصفان تفسير كړې دې (أي: يرقعان كهيئة الثوب) يعنى حضرت آدم او بى بى حواء عليهما السلام پاڼې داسې يو ځائې كولې لكه چه دَ لباس سيلائى كولې شى.[٣] لكه (خصفت النعل) معنى ده څپلئ ګنډل.[٤]

﴿سَوْآتِهِمَا﴾: كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجِهِمَا: هم دَ سورت اعراف او سورت طه دَ آياتونو طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دلته اوخودل چه (سوأة) فرج يعنى شرمګاه نه كنايه ده. دا الفاظ هم دَ ابوعبيده دى. دلته امام بخارى رحمه الله لفظ فرج افراد سره ذكر كړې دې.[٥] خو ابوعبيده رحمه الله لفظ فرج تثنيه سره ذكر كړې دې يعنى فرجيهما.[٦]

﴿وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾: هَاهُنَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى: دَ سورت بقره او اعراف دې آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾ كله چه دَ شجرهٔ ممنوعه نه دَ ميوې خوړلو واقعه پيښه شوه نو حضرت آدم او حضرت حواء عليهما السلام دواړو ته په زمكه باندې دَ كوزيدو حكم اوشو او وئې فرمائيل: په زمكه كښې ستاسو پاتې كيدل دى او دَ يوې زمانې پورې نفع حاصلول دى. امام بخارى رحمه الله لفظ (حين) تفسير كړې دې چه دلته دَ ذريت آدم په زمكه باندې دَ قيامت پورې اوسيدل مراد دى.

شراح حديث دَ دې نسبت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته كړې دې اوليكلى دى چه امام طبرى رحمه الله دا په خپل سند سره موصولاً نقل كړې دې مګر دَ راقم خيال دې چه دا قول دَ امام مجاهد رحمه الله نه نقل دې او دا امام طبرى رحمه الله په خپل سند سره هم موصولاً نقل كړې دى. دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل شوې تفسير لفظ حياة سره دې يعنى ژوندون مراد دې چه تر كومې پورې دَ انسان ژوند دې دَ هغه وخته پورې نفع حاصلول دى.[٧]

وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهُ: دلته امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل چه دَ لفظ حين اطلاق دَ عربو په نيز دَ يو ساعت نه واخله دَ بې انتهاء او بې حساب وخت باندې كيږى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دَ خپل قول (والحين عند العرب: من ساعة إلى ما لا يحصى عدده) په ذريعه دا خودل غوارى چه لفظ حين په ډيرو معانو كښې استعماليږى البته اصالة دَ وخت په معنى كښې استعماليږى.[٨]

---

[١] مجاز القرآن لأبي عبيدة: ٢١٢/١ مكتبة الخانجي بالقاهرة، فتح البارى: ٣٦٦/٦ وإرشاد السارى: ٢٣٣/٧.

[٢] النهاية لابن الأثير: ٢/ ٣٨-٣٧ دار إحياء التراث العربي: ٢٨٦/١٥.

[٣] تفسير الإمام مجاهد سورة الأعراف، ص: ٨٢ دار الكتب العلمية، عمدة القارى ٢٨٦/١٥ دار الكتب العلمية.

[٤] عمدة القارى: ٢٨٦/١٥ دار الكتب العلمية.

[٥] عمدة القارى: ٢٨٦/١٥ دار الكتب العلمية، مجاز القرآن: ٢١٢/١ دار الكتب العلمية.

[٦] مجاز القرآن لأبي عبيدة: ٢١٢/١ مكتبة الخانجي بالقاهرة.

[٧] تفسير الطبري، سورة البقرة: ٣٦، ٥٧٨/١-٥٧٧ دار هجر، تفسير ابن أبي حاتم: ٩٠/١ مكتبة نزار مصطفى الباز.

[٨] عمدة القارى: ٢٨٦/١٥.

دَ ابليس نه دَ هوښيار اوسيدو هدايت: **(قَبِيلُهُ)**: جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ. دَ سورت اعراف آيت ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ﴾ [٢٧] طرف ته اشاره ده يعني حقيقت دادې چه ابليس اودَهغه ډله تاسو ته په داسې توګه ګورې چه تاسو هغوى ته نه ګورئ. ابليس دَ انسانانو دښمن دې اودهغوى په نظرونو کښې راځي هم نه. کوم دښمن چه ښکاري نه دَهغه نه هوښيار اوسيدلو ضرورت وى اود هغه دَ وار نه بچ کيدل هم ګران وى. په دې وجه په آيت کښې تنبيه اوفرمائيلې شوه چه دَ ابليس يا دَهغه په شان ستاسو دَ نظرونو نه غائب دى مګر تاسو دَ هغوى په نښه کښې يئى. لهذا دَهغوى دَ وسوسې اچولو نه هوښيار اوسيږئ. امام بخاري رحمه الله اوفرمائيل چه دَ قبيل نه دَهغه هغه ډله مراد ده دکوم چه پخپله ابليس يو فرد او ركن دې.(١) امام مجاهد رحمه الله دَ قبيل تفسير په (الجن والشياطين) سره کولو.(٢)

الحديث الاول

[٣١٤٨] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ وَطُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا، ثُمَّ قَالَ: اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ مِنَ المَلاَئِكَةِ، فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ، تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ، فَقَالَ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ، فَقَالُوا: السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ [ص:٣٢]، فَزَادُوهُ: وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الآنَ" [ص ٧٤] [٥٨٧٣](٣)

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم ﷺ فرمائيلي: الله تعالى آدم عليه السلام شپيته لاسه اوږد تخليق کړو. بيائى اوفرمائيل، لاړ شه دَ فرښتو ډلې ته سلام اوکړه او واوره چه هغوى په جواب کښې څه وائى. نوبس هم دغه به ستا او ستا دَامت سلام وى. آدم عليه السلام (فرښتو ته) اووئيل السلام عليکم. هغوى جواب ورکړو وعليکم السلام ورحمة الله. فرښتو دَ وعليکم السلام لفظ زيات کړو. خير چه کوم خلق دَ قيامت په ورځ په (جنت) کښې داخليږى هغه به ټول دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت کښې وى. دَحضرت آدم عليه السلام نه پس تراوسه پورې دَ امت قد کميږى.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندى رحمه الله دې.(٤)

عبدالرازق: دا ابوبكر عبدالرازق بن همام الصنعاني رحمه الله دې.(٥)

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصرى رحمه الله دې.(١)

---

(١) عمدة القاري: ١٥/٢٨٧-٢٨٦، دارالكتب العلمية.

(٢) تفسير الإمام مجاهد: ص:٨٢ دار الكتب العلمية جامع البيان: ١٠/١٣٦دارهجر، عمدة القاري:١٥/٢٨٧دارالكتب العلمية.

(٣) والحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الاستئذان، باب بدء السلام، رقم الحديث:٦٢٢٧ومسلم في صحيحه في كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها، باب يدخل الجنة أقوام، أفئدتهم مثل أفئدة الطير، رقم الحديث ٧١٦٣، وجامع الأصول في أحاديث الرسول: ٤/٣٠رقم الحديث: ٢٠٠٥.

(٤) كشف الباري: ١/٦٥٧.

(٥) كشف البَاري: ٢/٤٢١.

همام: دا همام بن منبه صنعانی رحمه الله دې. [۲]
ابوهریره: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. [۳]

دحدیث شرح

قوله: خَلَقَ اللهُ آدَمَ: د کتاب الاستیذان په روایت کښې "علی صورته" اضافه ده. یعنی الله تعالی حضرت آدم علیه السلام په خپل صورت باندې پیدا کړو. د صورته د ضمیر په مرجع کښې د اختلاف په بنیاد د حضرات محدثینو رحمهم الله په مینځ کښې د دې جملې په تشریح کښې اختلاف واقع شوې دې. چنانچه د دې ضمیر په مرجع کښې څلور اقوال دی:

① توقف. ② صورته ضمیر مرجع حضرت آدم علیه السلام دې. ③ صورته ضمیر مرجع الله تبارك وتعالی دې. ④ صورته ضمیر مرجع رجل مضروب دې.

اول قول: جمهور سلف رحمهم الله د دې او د دې په شان نورو احادیثو د تشبیه مفهوم بیانولو کښې د توقف نه کار اخلی په کوم کښې چه د الله تعالی د پاره د صورت او بدن یا نورو انسانی اعضاء ثبوت وی. هغوی فرمائی چه مونږ په دغه شان ټولو احادیثو حق کیدو باندې ایمان لرو اودا چه د دې ظاهری معنی مراد نه وی بلکه د هغې نه څه داسې معنی مراد وی چه د الله تعالی د اوچت شان لائق وی او هم الله تعالی دغه معنی ښه پیژنی. لهذا دا حضرات په دې باره کښې توقف اختیاروی. [۴]

دویم قول: دویم قول دا دې چه د اقرب المراجع کیدو د وجې نه د صورته ضمیر مرجع حضرت آدم علیه السلام دې. دا د ابوسلیمان الخطابی رحمه الله قول دې. [۵]

په دې صورت کښې د دې جملې مختلف مطالب او مفاهیم بیان کړې شوی دی: ① یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه الله تبارك وتعالی حضرت آدم علیه السلام د عام انسانانو په شان اول د نطفې، بیا مضغه (د وینې د ټوټې) او بیا د علقه (غوښې د ټکړې) د مختلف مراحلو نه د تیرولو سره ماشوموالي ورکوالي ځوانئي وغیره بهارونه اونه خودل بلکه حضرت آدم علیه السلام د شروع نه په اول ځل کامل او مکمل صورت کښې پیدا کړې دې اودا چه کوم وخت په هغه کښې روح پو کوهلې شو نو هغه وخت هم د هغه قد شپیته ګزه وو. [۶]

---

[۱] کشف الباری: ۴۶۵/۱.

[۲] کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۲۲۱/۴.

[۳] کشف الباری: ۶۵۷/۱، ۴۵۹، ۶۶۳/۱.

[۴] کشف المشکل من حدیث الصحیحن، مسند أبی هریرة:۴۹۸/۳ رقم الحدیث: ۲۴۴۴، الحدیث السابع والسبعون بعدالمأتین، دار الوطن، طرح التثریب، کتاب الحدود، باب انتفاء الوجه فی الحدود والتعزیرات: ۱۸/۸ شرح النووی: ۶۶/۱۶

[۵] غریب الحدیث للخطابی، حدیث علی بن أبی طالب: ۱۵۸/۲، کشف المشکل: ۴۹۸/۳ رقم: ۲۴۴۴ أعلام الحدیث للخطابی: ۲۲۲۸/۳-۲۲۲۷.

[۶] غریب الحدیث للخطابی، حدیث علی بن أبی طالب: ۱۵۸/۲ مرکز إحیاء التراث الإسلامی، مکة المکرمة. الکواکب الدراری المعروف بشرح الکرمانی، کتاب الاستیذان: ۷۲/۲۲ دار إحیاء التراث، شرح ابن بطال، کتاب الاستئذان: ۶/۹ دار الکتب العلمیة.

شارح بخاری ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د دهریه په عقیده باندې رد دې ځوك چه د دې خبرې قائل دی چه د انسان پیدائش د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه وغیره په ترتیب مراحل سره پوره شوې دې. انسان د نطفې او نطفه د انسان پیداوار دې په دې حدیث کښې صراحت راغلو چه د حضرت آدم علیه السلام خلقت د نطفې نه نه دې شوې بلکه هغه د هم د شروع نه د خاورې نه په خپل اصل صورت کښې پیدا کړې شوې وو. [1]

② دویم مطلب دا دې چه الله تعالی کله حضرت آدم علیه السلام د جنت نه دنیا طرف ته ولیږلو نو هم په هغه صورت ئې اولیګلو کوم چه د هغه په جنت کښې وو. او د دې حدیث نه مقصد د حضرت آدم علیه السلام او نورو مخلوقاتو په مینځ کښې فرق بیانول دی. ځکه چه حضرت آدم علیه السلام سره د جنت نه مار او طاؤس هم راویستلې شوې وو او الله تعالی د هغوی د جرم په سزا کښې د مار صورت تور کړو هغه ئې د خپو نه محروم کړو او خاوره ئې د هغه رزق مقرر کړو. دغه شان ئې د طاؤس خپې بدرنګه کړې خو حضرت آدم علیه السلام ئې د هغه په خپل شکل باندې هم هغه شان اوساتلو کوم چه د هغه په جنت کښې وو. لهذا په دې حدیث سره مقصد د حضرت آدم علیه السلام په نورو مخلوقاتو باندې فضیلت بیانول دی. [2]

③ دریم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه د دې حدیث نه مقصود د قدریه د عقیدې تردید دې هغوی وائی چه د حضرت آدم علیه السلام صفات دوه قسمه دی. الف: کوم چه الله تعالی پیدا کړې دی. ب: کوم چه حضرت آدم پخپله تخلیق کړې دی. په دې حدیث کښې د دغه باطل عقیدې تردید اوشو او د دې خبرې وضاحت اوشو چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی په خپل صورت باندې د خپلو ټولو صفاتو په وصف سره پیدا کړو نه دا چه د هغه بعض صفات د پیدائش نه پس په هغه کښې پیدا شو. [3]

یوه ډله وائی چه په دې حدیث سره د اهل الطبائعین (ځوك چه انسانی طبیعت مؤثر ګنړی) او په اهل النجوم باندې رد کیږی. هغه دا سې چه دا حضرات وائی د حضرت آدم علیه السلام په شکل او صورت کښې د هغه د طبیعت، موسم، آب وهوا د شپې ورځې د ګردش هم عمل دخل دې. په دې حدیث سره د دغه باطل عقیدې تردید اوشو او د دې امر وضاحت اوشو چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی په کامل صورت کښې پیدا کړې دې. په تخلیق آدم علیه السلام کښې نه ځوك الله تعالی سره شریك کار دی او نه په هغې کښې د بل څه څیز عمل دخل دې. [4]

④ یو مفهوم د دې حدیث علامه ابن قتیبه الدینوری رحمه الله بیان کړې دې هغه دا چه د دې جملې تقدیری عبارت داسې دې: (إن الله خلق آدم (فی الجنة) علی صورته (فی الدنیا)) او مقصد د دې حدیث نه د دې خبرو تردید دې چه په جنت کښې د حضرت آدم علیه السلام د قد و قامت، حلیې نور او د خوشبو وغیره باره کښې مشهورې دی. د کوم نه چه دا ثابتیږی چه د حضرت آدم علیه السلام کوم شکل او صورت په جنت کښې وو هغه د هغه د دنیوی شکل او صورت نه مختلف وو. په دې حدیث سره د هغه ګمان تردید اوشو او اوفرمائیلې شو چه حضرت آدم علیه السلام په جنت کښې هم په دغه صورت باندې پیدا کړې شو کوم صورت چه د هغه په دنیا کښې وو. [5]

---

[1]) شرح ابن بطال کتاب الاستیذان: ۴/۹، عمدة القاری، کتاب الاستئذان: ۷۹/۲۲ رقم: ۶۲۲۷ الکواکب الدراری: ۷۲/۲۲.

[2]) التوضیح شرح الجامع الصحیح لابن الملقن، کتاب الاستئذان باب بدء السلام رقم: ۶۲۲۷، ۱۱/۲۹-۱۰.

[3]) شرح ابن بطال: ۴/۹ الکواکب الدراری: ۷۳/۲۲ فتح الباری للحافظ ابن حجر: ۳/۱۱ عمدة القاری: ۳۵۸/۲۲.

[4]) فتح الباری لابن حجر: ۳/۱۱ التوضیح: ۱۱/۲۹.

[5]) تأویل مختلف الحدیث، أحکام قد أجمع علیها یبطلها القرآن ویحتج بها الخوارج: ۱۸، حدیث فی التشبیه، خلق آدم، ص: ۳۲۱، المکتب الإسلامی.

دريم قول: دريم قول دادې چه دَ صورته ضمير مرجع دَ الله تعالى ذات دې. دا دَ علامه ابن عقيل رحمه الله قول دې. [1] ددې قول په بنياد باندې دَ يو بل روايت الفاظ دادى كوم چه ددې مجمل حديث تفسير بيانوى. چنانچه په روايت كښې راځى «إن الله خلق آدم على صورة الرحمن» يعنى الله تعالى حضرت آدم عليه السلام دَ رحمن په صورت پيدا كړې دې. دې حديث ته علامه قرطبى رحمه الله او علامه مازرى رحمه الله «ليس بثابت عند أهل الحديث» وئيلې دې. [2] اوبيا هم ددې حضراتو دَ قول تائيد علامه زين الدين عراقى رحمه الله هم كړې دې. [3] دا حضرات فرمائى چه كيدې شى ددې روايت راوى دَ روايت بالمعنى په توګه سره حديث نقل كړې وى او هغوى دَ دې په معنى پوهيدلو كښې غلط شوې وى. هغه داسې چه راوى «إن الله خلق آدم على صورته» الفاظ اوريدو سره دَ «صورته» دَ ضمير مرجع لفظ الله ګنړلې وى اوبيائى دَ روايت بالمعنى په توګه سره دا حديث بيانولو سره خپل پوهې مطابق مرجع اسم ظاهر «الرحمن» په شكل كښې بيان كړو. يعنى دَ دواړو روايتونو اصل هم يو دې ليكن دا حضرات دَ راوى دَ فهم كړې معنى سره اتفاق نه كوى.

ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى [4] چه ابن ابى عاصم رحمه الله كتاب السنة كښې [5] دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله دَ حرب الكرمانى رحمه الله په حواله سره دَ اسحاق بن راهويه قول نقل كړې دې هغه فرمائى: «إن الله خلق آدم على صورة الرحمن» الفاظ په احاديثو كښې ثابت دى. [6]

دغه شان اسحاق الكوسج رحمه الله فرمائى چه ما دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله نه اوريدلى دى چه ددې حديث باره كښې هغوى اوفرمائيل: «حديث صحيح» [1] بل علامه طبرانى رحمه الله كتاب السنة كښې فرمائى چه مونږ ته دَ امام احمد بن

---

[1]) كشف المشكل مسندأبى هريرة: ٤٩٨/٣، رقم: ٤٤٤٣.

[2]) المنهاج شرح النووى على صحيح مسلم بن الحجاج كتاب البروالصلة والأداب، باب النهى عن ضرب الوجه: ١٦. ٣٨١، رقم: ٦٥٩٨دارالمعرفة، طرف التثريب، كتاب الحدود، باب اتقاء الوجه فى الحدود والتعزيرات: ١٧/٨، دارإحياء التراث، فتح البارى، كتاب العتق، باب إذا ضرب العبد فليجتنب الوجه: ١٨٣/٥، رقم: ٢٥٥٩.

[3]) طرح التثريب كتاب الحدود باب اتقاء الوجه إلخ: ١٨/٨.

[4]) فتح البارى كتاب العتق باب إذا ضرب العبدإلخ: ١٨٣/٥.

[5]) عمرو بن أبى عاصل الضحاک رحمة الله عليه، المتوفى: ٢٨٧هجرى خپل كتاب كتاب السنة كښې باب ذكر الكلام والصوت والشخص وغيرذلک، لاندې باب نمبر ١٠٩كښې دا حديث (لا تقبحوا الوجوه، فإن ابن آدم خلق على صورت الرحمن) په الفاظوسره ذكر كړې دې رقم الحديث: ٥١٧، ٢٢٩/١المكتب الإسلامى. او طبرانى رحمه الله دَ ابن عمر رضى الله عنهما په طريق سره دَ ثقه راويانو په سندسره ددې حديث تخريج كړې دې: حدثنا على بن عبدالعزيز، ثنا إسحاق بن إسماعيل الطالقانى، ثنا جرير عن الأعمش، عن حبيب بن أبى ثابت عن عطاء عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقبحوا الوجه، فإن ابن آدم خلق على صورة الرحمن تعالى (المعجم الكبير للطبرانى، عطاء أبن أبى رباح عن ابن عمر: ٤٣٠/١٢ رقم الحديث: ١٣٥٨٠ مكتبة ابن تيمية) دغه شان مذكوره الفاظ دَ حديث په دې كتابونو كښې هم راغلى دى: (١) بغية الباحث عن زوائد مسندالحارث، كتاب الأدب، باب النهى عن تقبيح الوجه، رقم: ٨٧٢ ٨٣١/١مركز خدمة السنة. (٢) مجمع الزوائد للهيثمى، كتاب النهى عن الضرب على الوجه والنهى عن سبه: ١٩٨/٨ رقم: ٢٣١/٩دارالفكر. (٣) الجامع الكبير للسيوطى، قسم الأقوال، اللام ألف مع التاء: ٢٢٧/٨دارالكتب العلمية. (٤) إتحاف المهرة بالفوائد المبتكرة من أطراف العشرة، حرف العين، مسند عبدالله بن عمر، عطاء بن أبى رباح عن ابن عمر: ٥٩٢/٨رقم الحديث: ١٠٠٢٣، مركز خدمة السنة والسيرة النبوية.

[6]) فتح البارى كتاب العتق باب إذا ضرب العبد إلخ: ١٨٣/٥.

حنبل رحمه الله څوني عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله بيان اوكړو چه يو سړي زمونږ والدصاحب (امام احمد بن حنبل رحمه الله) ته اووئيل چه يو سړي (خلق آدم على صورته) معنى دا بيان كړه چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام د رجل په شكل اوصورت باندې پيدا كړې دې نوهغوى اوفرمائيل چه دې سړي د دروغو نه كار اخستې دې داعقيده خود جهميه ده. (٢) د صورته د ضمير مرجع حضرت آدم عليه السلام نه دې بلكه الله تبارك وتعالى دې.

تركومې چه خبره د علامه قرطبى رحمه الله مازرى رحمه الله او عراقى ددې روايت د ترديد ده او دا چه روايت بالمعنى كيدو كښې راوى ته غلط فهمى شوې ده. نوددې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله دا وركړې دې چه هم ابن ابى عاصم رحمه الله ابويونس عن ابى هريرة رضي الله عنه په طريق سره ددې حديث تخريج په داسې الفاظوسره كړې دې چه د مذكوره تاويل ترديدكوى هغه الفاظ دادى: (من قاتل فليجتنب الوجه، فإن صورة وجه الإنسان على صورة وجه الرحمن)(٣) يعنى كوم سړې چه جنګ كوى نو (په جنګ كښې) دې په مخ باندې د وهلو نه ځان ساتى، ځكه چه د انسان د مخ صورت د رحمن د مخ په صورت باندې ساتلې شوې دې.

ددې روايت په الفاظو كښې مذكوره تاويل ممكن نه دې اودا په دې خبره كښې صريح دې چه صورته د ضمير مرجع هم د الله تعالى ذات دې.(٤) بهرحال كه چرې د صورته د ضمير مرجع الله تعالى وى نوددې جملې به داسې تاويل كيږى كوم چه د الله تعالى د شان برابر وى مثلاً:

① صورة په هغه ځائى د صفة په معنى كښې دې لكه چه لفظ صورت مسئله مشهوردې. اوددې نه د مسئلې صفت او كيفيت مراد وى. ددې مطلب به داشى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په هغه صفاتو باندې پيدا كړو چه د الله تعالى د صفاتو په شان اومثال دى. چنانچه الله تعالى هغه حي، عالم، قادر، مريد، متكلم، سميع او بصير جوړ كړو.(٥)

② د صورت نه صفة نه بلكه هم صورت اوهئيت مراد دې. ليكن د الله تعالى طرف ته ددې اضافت د تشريف اوتكريم د پاره دې. لكه چه روح الله، او بيت الله كښې د روح او بيت اضافت د شرف اوعظمت ظاهرولو د پاره دې. په دې صورت كښې د حضرت آدم عليه السلام شكل اوصورت وجاهت اولطافت اوحسن اوجمال طرف ته اشاره كول مقصود دى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په هغه لطيف او جميل صورت باندې پيدا كړو كوم چه په اسرار او لطائف باندې مشتمل دې اوكوم چه هغه په خپل قدرت كامله سره د خپل طرف نه ورعطاء كړه.(٦)

---

(١) التخريج السابق.

(٢) التخريج السابق.

(٣) كتاب السنة باب: ٩، ١٠٩، ٢٢٩/١ رقم: ٥٢١ المكتب الإسلامي، بل كنزالعمال كښې د طبرانى په حواله سره دا الفاظ راغلى دى: "إذا قاتل أحدكم فليجتنب الوجه، فإن صورة الإنسان على صورة وجه الرحمن" كنزالعمال، الكتاب الأول الباب الثالث، الفصل الأول: في الصفات: ٢٢٧/١، رقم: ١١٤٣، الرسالة، الجامع الكبير، حرف إذا مع القاف، رقم: ٢٤٠٨، ٣٢٧/١ ألفاظ الحديث: "إذا قاتل أحدكم فليجتنب الوجه، فإن صورة وجه الإنسان على صورة وجه الرحمن"، دارالكتب العلمية.

(٤) فتح البارى كتاب العتق: ١٨٣/٥ دارالفكر.

(٥) شرح ابن بطال: ٤/٩ فتح البارى: ٣/١١ عمدة القارى: ٣٥٨/٢٢ إرشادالسارى: ٢٢٩/١٣.

(٦) عمدة القارى: ٣٥٨/٢٢ إرشادالسارى: ٢٢٩/١٣ شرح ابن بطال: ٥/٩ مرقاة المفاتيح كتاب الديات باب مالايضمن من الجنايات: ٧٩/٧، دارالكتب العلمية.

④ دَ صورة نه مراد هم شكل اوهينت دي ليكن دَ الله تبارك وتعالى و طرف ته دَدې اضافت حقيقى نه دې بلكه اضافت ملك دې. لكه چه ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾ الآية كښې دى او په دې صورت كښې به معنى وى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په خپل مملوكه صورت باندې پيدا كړو.[1]

⑤ حضرت كشميرى رحمه الله دَدې جملې يو بل مطلب بيان كړې دې. هغه دا چه كه چرې بالفرض والمحال الله تعالى دې عالم ناسوتى طرف ته نزول فرمائيلې نوهم دَ انسانى صورت سره به نى نزول فرمائيلو. خكه چه په قرآن كريم او احاديث طيبه كښې خانى په خانى دَ الله تعالى طرف ته دَعين، قدم، اصابع، وجه، ساق، يد، حق، يمين، قبضة او رداء او ازار وغيره الفاظوسره نسبت كړلې شوې دې. او په دې خبره كښې څه شك نشته دې چه ذكرشوى اوصاف دَ انسانى بدن اوحليې سره تعلق لرى. نوچه كله په قرآن اوحديث كښې انسانى صورت سره تعلق لرونكې څيزونو نسبت الله تعالى طرف ته كړې شوې دې نوهم دې سره دَدې خبرې طرف ته اشاره ملاويږى چه كه چرې الله تعالى جل وعلا دَدې عالم ناسوتى طرف ته نزول كولې نو هم په دې حليې سره به نى نزول فرمائيلو دَ كوم نسبت چه الله تعالى طرف ته كړې شوې دې. اوهم دَدې خبرې طرف ته دَ حديث دجال نه هم لارخودنه ملاويږى په كوم كښې چه فرمائيلې شوى دى «إنه أعور العين اليمنى وربكم ليس بأعور».[2]

يعنى فرض كړه كه زمونږ رب ذوالجلال دې دنيا ته تشريف راوړلو نودَهغه دواړه سترګې به سلامتې وې خكه چه دَ يو سليم الجسد انسان حليه هم دغه ده. دَ مذكوره بحث په رڼا كښې به دَمذكوره جملې مطلب داشى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په هغه صورت باندې پيدا كړو كوم چه په على تقدير النزول دَ الله تعالى وې.[3]

خلورم قول: دَ صورته دَ ضمير دَمرجع په تعيين كښې يوجماعت دا قول اختيار كړې دې چه په اصل كښې حضورپاك دا ارشاد په يوخاص سبب سره فرمائيلې دې.[4] اوهغه داسې چه يوخل حضورپاك په يو سړى باندې تيريدو چه خپل غلام ئى په مخ باندې وهلو او ورسره نى دا وئيل «قبح الله وجهك ووجه من أشبه وجهك».[5] يعنى الله پاك دې ستا مخ اودَ چا مخ چه ستا په شان دې بدرنګه كړى. حضورپاك چه كله دا واوريده نو وئى فرمائيل «إذا ضرب أحدكم فليتق الوجه، فإن الله خلق آدم على صورته».[6] كله چه په تاسو كښې «څوك» بل څوك وهى نو په مخ باندې دَ وهلونه دې خان ساتى، خكه چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام دَ دغه وهلې شوى سړى په شكل اوصورت باندې پيدا كړې دې. يعنى مه په مخ باندې وهل كوئى او مه هغې ته بدې ردې وئيل صحيح دى. خكه چه دَحضرت آدم عليه السلام اودهغه دَ ټول اولاد صورت هم په يو نوعيت باندې دې. لهذا دَ يو انسان دَمخ سپكاوې كولوسره دَحضرت آدم عليه السلام اودَ نورو ټولو انبياء كرامو دَ شكل اوصورت تنقيص لازم راخى. اودَ حضرت آدم عليه السلام نوم په خاص توګه خكه راغلې دې چه هغه ابوالبشر دې اودَ ټولونه اول دا صورت هم هغوى ته وركړې شوې دې. دا قول دَ مهلب رحمه الله وغيره دې.[7]

---

[1] كشف المشكل مسندأبى هريرة:٤٩٨/٣رقم:٣٤٤٤.

[2] صحيح البخارى كتاب الجمعة باب من انتظر حتى تدفن رقم: ٤٤٠٢صحيح مسلم كتاب الإيمان باب ذكر المسيح إلخ رقم:٤٢٦(١٦٩)٢٧٤سنن الترمذى كتاب الفتن باب صفة الدجال: رقم:٢٢٤١.

[3] فيض البارى كتاب الاستئذان: ١٨٨/٦-١٨٧دارالكتب العلمية.

[4] شرح ابن بطال، كتاب الاستئذان: ٤/٩طرح التثريب، كتاب الحدود، باب اتقاء الوجه فى الحدود والتعزيرات، السابعة: ١٧/٨فتح البارى، كتاب العتق، باب إذا ضرب البعد إلخ: ١٦٥/١٣دارالكتب العلمية.

[5] المصادر السابقة.

[6] المصادر السابقة.

[7] المصادر السابقة.

په دې روايت کښې د خلقت په توګه دحضرت آدم عليه السلام د پلنوالي مقدار ذکر نه دې خو په بعض نورو رواياتو کښې د پلنوالي مقدارهم بيان کړې شوې دې. چنانچه امام احمد رحمه الله د سعيد بن المسيب رحمه الله په طريق باندې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه مرفوع روايت ذکر کړې دې دکوم الفاظ چه دادي: «كان طول آدم ستين ذراعا في سبعة أذرع عرضا» (١) يعني چه (په وخت د خلقت) د حضرت آدم عليه السلام اوږدوالې شپيته لاسه او پلينوالې اووه لاسه وو.

قوله: قال: اذهب فسلم على أولئك من الملائكة.....إلخ: لاړ شه اوهغه فرښتوته سلام اوکړه چه هغوی څه جواب کوی هغه به ستا اوستاد اولاد سلام شي.

"فسلم" صيغه د امر نه بعض حضراتو په شروع کښې د سلام په وجوب باندې استدلال کړې دې ليکن دا خبره صحيح نه ده ځکه چه حضرت آدم عليه السلام ته کيدونکې د سلام حکم صرف د هغه خاص واقعې سره متعلق دې. په يوخاص حالت کښې صادر کيدونکې حکم په ټولو حالاتو کښې جاري کول صحيح نه دي. (٢) "أولئك" سره دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د ملائکو کوم جماعت ته د سلام کولو حکم ورکړې شوې وو هغه د حضرت آدم عليه السلام نه لرې په څه فاصله باندې وو. (٣) د ابوذر په روايت کښې د "استمع" په ځائې "اسمع" لفظ دې. دغه شان "يحيونك" په ځائې "يجيبونك" دې يعني هغوی ځنګه جواب ورکوی. (٤)

"تحية" د باب تفعيل مصدر دې او تَفْعِلَةٌ په وزن باندې دې. په اصل کښې "تَحْيِيَةٌ" وو د رومبې ياء حرکت حاء ته د ورکولونه پس ياء په ياء کښې ادغام کړه ددې د آخر تاء چه په حالع د وقف کښې هاء سره بدلولې شي دې سره لازم ده، اوددې ماده حياة ده. (٥)

په لغت کښې "تحية" ځائې "حياك الله" (يعني الله تعالى دې تا ژوندې لرې) ونيلو ته وائي. روستو چه په کومو الفاظو سره مخاطب ته دعا کولې شي د دغه الفاظو دپاره د تحية لفظ استعماليدل شروع شو که هغه الفاظ د السلام عليکم وي اوکه بل څه لفظ وي. (٦) چنانچه د جاهليت په زمانه کښې به د هريو بادشاه خپله تحيه وه. په کوم سره چه به صرف هم هغه مخاطب کولې شو. بعضو ته "أبيت اللّعن" (تاد ځان د ملامتيا دکارونونه خپل ځان لرې اوساتلو) به ونيلې شو. (٧) بعضو ته "أنْعِمْ صباحاً" (ستاسو سحر دې په خير وی) چاته به ئې "اِسلَمْ كثيراً" (هميشه سلامت اوسيږه) سره به مخاطب کولې شو او چاته به "عِشْ ألف سنة" (زرګونه کاله ژوندې اوسې) ونيلو شو. (٨) د "تحيتك" مبتداء محذوف، د هذه خبر دې. تقديري عبارت دادې: «هذه تحيتك وتحية ذريتك من بعدك» يعني ستاسو د پاره او تاسونه پس ستاسو د اولاد دپاره تحفه ده.

---

(١) مسند الإمام أحمد، مسند أبي هريرة، رقم: ١٠٩١٣، ٥٣٢/١٦، مؤسسة الرسالة، مسند البزار، علي بن زيد عن سعيد، رقم: ٧٨٤٤، ٢٥٨/٥ مكتبة العلوم والحكم، المعجم الصغير للطبراني، باب الميم، من اسمه محمد، رقم: ٨٠٨٠، ٧٥-٧٦/٢ المكتب الإسلامي.

(٢) فتح الباري: ٤٠٣/١١.

(٣) المصدر السابق.

(٤) فتح الباري: ٤/١١، عمدة القاري: ٣٥٨/٢٢ إرشاد الساري: ٢٢٩/١٣.

(٥) الصحاح للجوهري، ص: ٢٧٩، المغرب: ٢٣٩/١ لسان العرب: ٤٢٩/٣-٤٢٨ النهاية: ١٨٤/١ دار المعرفة.

(٦) المغرب في ترتيب المعرب: ٢٣٩/١.

(٧) الصحاح للجوهري، ص: ٢٢، النهاية لابن الأثير: ٣٦/١ لسان العرب لابن المنظور: ٥٥/١.

(٨) النهاية في غريب الحديث والأثر: ١٨٧/١.

ایا سلام دَ امت محمدیه خصوصیت دی؟: په دې حدیث کښې ذکر لفظ ذریة نه دَحضرت آدم علیه السلام عام ذریت هم مراد کیدې شی او صرف دَ امت محمدیه مسلمان ذریت هم مراد کیدې شی.([1]) لیکن دَ نورو روایاتو نه معلومیږی چه د سلام مشروعیت امت محمدیه علی صاحبها الف الف صلاة وتسلیم خصوصیت دې.

چنانچه امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد ([2])کښې او ابن ماجه رحمه الله سنن ([3])کښې دحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها مرفوع روایت نقل کړې دې په کوم کښې چه دی: (ماحسدتکم الیهود علی شیءٍ ماحسدوکم علی السلام والتأمین).([4]) یعنی یهودیان چه څومره حسد په سلام او آمین وئیلو باندې کوی دومره حسد دَ بل څه څیزدَ وجې نه نه کوی.

دغه شان دَحضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه یو اوږد مرفوع روایت امام مسلم رحمه الله نقل کړې دې په کوم کښې چه دی: (فکنت أنا أول من حیاه بتحیة الإسلام).([5]) یعنی دَ ټولونه اول هم ما حضورپاك ته اسلامی تحیه پیش کړه.

بیهقی رحمه الله شعب الإیمان کښې دَحضرت ابوامامه رضی الله عنه مرفوع روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی: (جعل الله السلام تحیة لأمتنا وأمانا لأهل ذمتنا) ([6])یعنی الله تعالی سلام زمونږ دَ امت دپاره تحیه او دَ اهل ذمه دپاره امان جوړ کړې دې. سنن ابی داؤد کښې دَحضرت عمران بن حصین رضی الله عنه یو روایت دې: (کنا نقول في الجاهلیة: أنعم الله بك عینا وأنعم صباحا، فلما کان الإسلام نهینا عن ذلك). ([7])یعنی مونږ به دَ جاهلیت په زمانه کښې به (أنعم الله بك عینا) (ستا په ذریعه دې سترګې یخې وی) او (أنعم صباحا) (ستا سحر دې ښه وی، صبح بخیر) الفاظ وئیل لیکن دَ اسلام راتلو نه پس مونږ دَدې الفاظو دَ وئیلو نه منع کړې شو. دَ مقاتل بن حیان رحمه الله په روایت کښې دی (کانوا في الجاهلیة یقولون: حییت مساء، حییت صباحا، فغیر الله ذلك بالسلام)([8]) یعنی دَ جاهلیت په زمانه کښې به خلقو (حییت مساء) او (حییت صباحا) الفاظ (چه دَ هغې معنی ده ته سحر ماښام تروتازه او آباد اوسیږه) دَ تحیة په توګه به وئیلې شو الله تعالی دا په سلام سره بدل کړه.

قوله: فقال: السلام علیکم: حضرت آدم علیه السلام ته دَ "سَلِّمْ" لفظ وئیلې شوې وو دَدې حکم په پوره کولو کښې حضرت آدم علیه السلام "السلام علیکم" اووئیل. دا الفاظ یا خو الله تعالی دَ الهام په ذریعه حضرت آدم علیه السلام ته اوخودل یا

---

[1]) فتح الباري: ۴/۱۱ عمدة القاري: ۳۵۸/۲۳ إرشادالساري: ۲۲۹/۱۳ فیض القدیر رقم: ۳۹۲۸.

[2]) الأدب المفرد: ۵۵۱/۱ رقم: ۹۸۸، مکتبة المعارف، ریاض.

[3]) سنن ابن ماجه رقم: ۸۵۶، ص: ۲۷۸ دارإحیاء الکتب العربیة.

[4])مصنف عبدالرزاق رقم: ۲۶۳۹، ۹۸/۲ المجلس العلمی، مسندإسحاق بن راهویه رقم الحدیث: ۵۷۹ – ۱۱۲۲، ۵۴۰/۲، مکتبة الإیمان.

[5]) الصحیح لمسلم رقم: ۲۴۷۳ صحیح ابن حبان رقم: ۷۱۳۳، ۸۱/۱۶ الرسالة، مسند أحمد رقم: ۲۱۵۲۵، ۴۱۵/۳۵ الرسالة، مسند أبی داؤدالطیالسی: ۲۰۶۴/۱ رقم: ۴۵۸، دارهجر مصنف ابن أبی شیبة: ۲۶۱/۲۰ رقم: ۳۷۷۵۳ دار القبلة شرح مشکل الآثار: ۲۷۱/۴ رقم: ۱۵۹۵ الرسالة، مسندالبزار: ۳۷۱/۹۰ رقم: ۲۹۴۸ مکتبة العلوم والحکم. پورته ذکر شوو ټولو کتابونو کښې صرف صحیح مسلم کښې 'کنتُ' نه پس 'أنا' ضمیر اضافه ده.

[6])کنزالعمال رقم: ۲۵۲۵۴، ۱۱۶/۹ الرسالة المعجم الأوسط قم: ۳۲۱، ۲۹۸/۳ دارالحرمین، المعجم الکبیر رقم: ۷۵۱۸ ۱۲۷/۸ مکتبة ابن تیمیة.

[7])سنن أبی داؤد کتاب الأدب باب : یقول الرجل للرجل: أنعم الله بک عینا، رقم: ۵۱۵۸ جامع الأصول رقم: ۴۸۶۲، ۶۰۷/۶ مکتبة دارلبیان مصنف عبدالرزاق رقم: ۱۹۴۳۷ شعب الإیمان، رقم: ۸۵۰۲ ۲۵۳/۱۱ مکتبة الرشد.

[8]) تفسیر ابن أبی حاتم، سورة النور، قوله تعالی: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ﴾ رقم: ۱۳۳۳۲، ۳۵۱/۴۴ فتح الباري: ۴/۱۱.

الله تعالی هم دغه الفاظ اوخودل او یا حضرت آدم علیه السلام پخپله سَلِمَ د لفظ مصداق هم دغه الفاظ اوګنړل (۱) د الهام په ذریعه د خودلو تائید د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د دې مرفوع حدیث نه هم کیږی د کوم تخریج چه ابن حبان رحمه الله کړې دې په دې کښې دی: «إن آدم لما خلقه الله عطس فألهمه الله أن قال: الحمدلله» (۲) یعنی چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی پیدا کړو نوهغوی ته انتروشې راغلو نو الله تعالی د الهام په ذریعه الحمد الله ونیل وراوخودل. (۳)

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه سلام هم د التته مشروع شو او د دې شروع اوشوه. سلام د محبت کنجی ده په دې سره د نورو رونړو په زړونو کښې مینه او محبت زیاتیږی په دې سره ایمان کامل کیږی. حضرت آدم علیه السلام ته هم په دې موقع باندې د سلام وئیلو په خاص توګه هم په دې وجه حکم اوشو. (۴) د صحیح مسلم په یو مرفوع روایت کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی: «لَاتَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتّٰی تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتّٰی تَحَابُّوا، أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلٰی شَيْءٍ إِنْ فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ، أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ» (أخرجه مسلم في كتاب الإيمان باب بيان أنه لايدخل الجنة إلا المؤمنون رقم: ٥٤، وأيضا عند أبي داؤد في سننه في كتاب الأدب، باب في إفشاء السلام وعند الترمذي في جامعه في الاستئذان، باب ماجاء في إفشاء السلام، رقم: ۲۶۸۹ نور اوګورئی إرشاد الساري: ۷/۲۳۴. یعنی تاسو د ایمان راوړلو نه بغیر جنت ته نه شې داخلیدلې، او تاسو ترکومې چه خپل مینځ کښې محبت نه کوئی کامل مؤمن نه شئی جوړیدې. آیا زه تاسو ته هغه څیز اونه ښایم چه کله تاسو په هغې باندې عمل اوکړئی نو په خپل مینځ کښې به مینه کوئی (هغه دا دې چه) خپل مینځ کښې یو بل ته سلام کوئی.

د سلام شروع په کومو الفاظو سره اوکړې شي؟: امام بخاری رحمه الله دا حدیث ذکر کولو سره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه د سلام مشروع او مسنون الفاظ السلام علیکم دی. (۵) که چرته څوک بغیر د الف لام نه سلام علیکم اووائی نو بیا هم صحیح دی. (۶) قرآن کریم کښې دی: ﴿فَقُلْ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰی نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ (۷) په یو بل آیت کښې دی: ﴿سَلٰمٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعٰلَمِينَ﴾ (۸) په دې دواړو آیاتونو کښې سلام بغیر د الف لام نه دې البته بهتر او غوره السلام علیکم هم الف لام سره دې لکه څنګه چه د حدیث تشهد په الفاظ کښې «السلام علیك أیها النبي إلخ» راغلی دی.

وعلیکم السلام او علیکم السلام نه شروع د سلام کول: که چرې یو سړې د وعلیکم السلام د لفظ نه د سلام شروع اوکړی نو په اتفاق سره به دا سلام نه شمیرلې کیږی او نه به د دې الفاظو ویونکې د جواب مستحق وی څکه چه د وعلیکم السلام په لفظ کښې د کلام د شروع کولو صلاحیت نشته دې. (۹) البته که د واؤ نه بغیر علیکم

---

(۱) طرح التثريب كتاب الحدود: ۱۰۵/۸ دار إحياء التراث، فتح الباري: ۴/۱۱.

(۲) صحيح ابن حبان رقم: ۶۱۶۴ الرسالة، موارد الظمآن رقم: ۲۰۸۰، ۴۲۱/۶ دار الفيحاء، كنز العمال رقم: ۲۵۷۸۳، ۲۳۰/۹ الرسالة، شعب الإيمان رقم: ۸۸۸۰، ۴۸۶/۱۲ مكتبة الرشد.

(۳) فتح الباري: ۴/۱۱.

(۴) إرشادالساري: ۲۳۴/۷.

(۵) فتح الباري: ۴/۱۱ إرشادالساري: ۱۳/ ۲۳۰-۲۲۹.

(۶) فتح الباري: ۴/۱۱ إرشادالساري: ۱۳/ ۲۳۰-۲۲۹.

(۷) سورة الأنعام الآية: ۵۴.

(۸) سورة الصفات الآية: ۷۹.

(۹) فتح الباري: ۴/۱۱ إرشادالساري: ۲۳۰/۱۳ الأذكار للنووي مع شرحه الفتوحات الربانية: ۲۹۵/۵، المكتبة الإسلامية.

السلام وئيلوسره چا دَ سلام شروع اوكړه نو په دې كښې اختلاف دې. بعض حضرات وائي چه په دې الفاظوسره دَ سلام شروع كول به سلام نه شي شميرلې اونه به دا الفاظ ويونكې دَ جواب مستحق وي.[1] خكه چه سنن ابى داؤد[2] او سنن ترمذي كښې ابوجُرى جابر بن سليم رضي الله عنه نه روايت دې: (أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: عليك السلام يا رسول الله! قال: لاتقل عليك السلام، فإن عليك السلام تحية الموتى) [3] يعنى زه دَ رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضرشوم او اوومې وئيل عليك السلام يارسول الله! نوحضورپاك اوفرمائيل عليك السلام مه وايه خكه چه عليك السلام دَ مړو تحيه ده.

په دې روايت كښې عليك السلام په الفاظوسره سلام كولو نه حضورپاك منع فرمائيلې ده او جواب ئې هم نه دې وركړې. ددې نه استدلال كولوسره داحضرات فرمائي چه دا الفاظ به نه شرعاً په سلام كښې شميروي اونه به ويونكې دَ جواب مستحق وي.[4] ليكن راجح قول كوم چه امام غزالي، قاضي عياض، علامه ابن قيم اوامام نووى رحمهم الله اختيار كړې دې هغه دادې چه په دې الفاظو سره دَ سلام شروع كول مكروه دى. ليكن بهر حال په دې كښې دَ سلام صيغه موجود ده نو په دې وجه به دې ته هم سلام وئيلې شي اودَدې الفاظو دَ اوريدلو نه پس جواب وركول هم ضروري دي.[5] خكه چه دَعليك السلام په الفاظوكښې كوم كراهت دې هغه ذاتي نه دې بلكه دَ مشروع لفظ دَ تقديم اوتاخير دَ وجې نه راغلې دې.[6]

فائده: علامه شامي رحمه الله ردالمحتار كښې فرمائي چه راجح خبره داده چه په شروع كښې عليك السلام وئيل شرعي سلام نه دې اونه په دې صورت كښې جواب وركول ضروري دى خكه چه په حديث كښې دى حضورپاك ددې الفاظو جواب نه دې وركړې بلكه ددې نه ئې منع فرمائيلې ده. اوكه چرې دا سلام وي نوحضورپاك به اول دَ هغه دَ سلام جواب وركولو دهغې نه پس به ئې ورته دَ صحيح سلام كولو طريقه خودله لكه چه په مانخه كښې تعديل اركان نه كونكي سړى ته اول دَ سلام جواب وركړو دهغې نه پس ئې دَ مونځ دَ راګرځولو حكم وركړو. دارنګه علامه شامي رحمه الله فرمائي (قلت: فهذا مع ما مر يفيد اختصاص وجوب الرد بما إذا ابتدأ بلفظ السلام عليكم أو سلام عليك) (كتاب الحظر والإباحة، فصل في البيع، ٥٩٦/٩ دار عالم الكتب) يعنى دَ سلام دَ جواب وجوب صرف دوو صورتونو سره خاص دې. ① كله چه دَ سلام شروع كول السلام عليكم يا ② سلام عليكم په لفظ سره اوكړې شي.

---

[1] فتح الباري: ٤/١١ إرشادالساري: ٢٣٠/١٣ الأذكار مع الفتوحات: ٣٢٠/٥.

[2] سنن أبي داؤد، أبواب السلام، باب كراهية أن يقول: عليك السلام رقم الحديث: ٥١٦٨، ٤٣٥/٥ مؤسسة الريان.

[3] سنن الترمذي أبواب الاستئذان والآداب، باب ماجاء في كراهية أن يقول: عليك السلام مبتدأ، رقم: ٢٧٢٢ وكذلك أخرجه ابن ابي شيبة في المصنف، كتاب اللباس، باب: موضع الإزار أين هو؟ رقم: ٢٥٣١٩، ٣١٩/٢٥ دار القبلة، والنسائي في السنن الكبرى، كتاب عمل اليوم والليلة، باب: كيف السلام، رقم الحديث: ١٠٠٧٧، ١٢٦/٩ الرسالة، والبيهقي في السنن الكبرى، كتاب الشهادات، باب شهادة أهل المعصية، رقم: ٢١٦٢٣، ٢٣٦/١ دائرة المعارف العثمانية.

[4] إكمال المعلم بفوائدمسلم، كتاب السلام، باب يسلم الراكب على الماشي الخ: ٤١/٧، رقم: ٢١٦٠، دارالوفاء.

[5] الأذكار للنووي، كتاب السلام، باب كيفية السلام ص: ٢١٤ دارالفكر، فتح الباري كتاب الاستئذان: ٥/١١ دارالمعرفة، شرح المسلم للنووي، كتاب السلام، باب: يسلم الراكب على الماشي إلخ: ٣٦٦/١٤ رقم ٥٦١١ دار المعرفة.

[6] الفتوحات الربانية، كتاب السلام، باب كيفية السلام: ٢٣٤/٥ المكتبة الإسلامية.

باقي ترکومې پورې چه ماقبل کښې ذکرشوې دَ ابوجرى رضي الله عنه په حديث کښې دَ راغلې نهى تعلق دې نوهغه به په بيان احسن او اکمل باندې محمول وى يعنى چه دَ عليکم السلام په مقابله کښې بهتر اوکامل تر سلام السلام عليکم دې.([1])

ايا عليک السلام دَ مړو سلام دې؟: پورته ذکرشوى حديث کښې حضورپاك دَعليك السلام وئيلو نه منع فرمائيلې ده اودَ منع کولووجه ئى دا خودلې ده چه دا دَ مړو سلام دې.

اشکال: په دې باندې دا اشکال پيداکيږى چه دا حديث نور رواياتو سره متعارض دې ځکه چه امام مسلم رحمه الله دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَ حضورپاك سره جنت البقيع ته دَ تللوسره متعلق حديث ذکرکړې دې په کوم کښې چه حضرت عائشه رضي الله عنها دَ رسول الله ﷺ نه معلومه کړه چه (قبرستان ته تلوسره) زه څه اووايم؟ حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو (قولي: السلام على أهل الديار من المؤمنين)([2]) دغه شان امام مسلم رحمه الله دَ حضورپاك جنت البقيع ته تللو سره پخپله دَ دعاکولوسره متعلق حديث ذکرکړې دې. په کوم کښې چه حضورپاك (السلام عليكم أهل الديار من المؤمنين) الفاظوسره اهل قبور ته سلام کړې دې.([3])

دامام مسلم رحمه الله ذکرکړې شوى دا دواړه روايتونه ماقبل کښې ذکرکړې شوى دَ ابوجرى الهجيلى رضي الله عنه حديث سره متعارض دى. ځکه چه دامام مسلم ذکرکړې شوې روايتونوکښې په کومو الفاظوسره چه اهل قبور ته سلام کړې شوې دې هغه عليك السلام دَ لفظ نه مختلف دى. نوبيا عليك السلام لفظ مړو سره خاص کيدو څه معنى ده؟ دَدې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوى دى:

جواب نمبر①: علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه پورته ذکرکړې شوو دواړو روايتونوکښې هيڅ تعارض نشته دې. ځکه چه دَحضرت ابوجرى رضي الله عنه نه روايت کړې شوى حديث مطلب دادې چه کله يوقبر ته لاړشى اوسلام کوى نوعليك السلام (دَمفردصيغې سره) به وئيلې شى اوکه دَ ډيرو قبرونو په مقبره کښې داخل شى سلام کوى نو (السلام على أهل الديار من المؤمنين) به وئيلې شى.([4])

جواب نمبر②: علامه ابن العربى رحمه الله هم دَعدم تعارض قائل دې. دَهغه دَ بيان کړې شوې تطبيق وجه داده چه دَعليك السلام په الفاظوسره دَ سلام کولومتعلق حديث کښې چه کومه نهى راغلې ده هغه صرف دَهغه خلقو سره خاص ده ځوك چه دا الفاظ مړو سره خاص ګنړى اودې الفاظوسره ژوندى خلقوته سلام وئيل دَ بدفالئ اونحوست والاعمل ګنړى. دَ داسې خلقو دَپاره په دې لفظ سره ژوندو ته سلام کول منع دى دَعامو خلقو دَپاره منع نه دى.([5])

خو دا پورته دواړه جوابونه بعيد ښکارى ځکه چه دَ حديث په الفاظوکښې په مذکوره صيغه سره دَ سلام کولو

---

[1]) الأذكار للنووى، كتاب السلام، باب كيفية السلام ص: ٢١٤دارالفكر.

[2]) صحيح مسلم كتاب الجنائز، باب : ما يقال عند دخول القبور، ص: ٣٧٦، رقم: ١٠٢ (٩٧٤) بيت الأفكار الدولية، صحيح ابن حبان، كتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة، ذكرالبيان بأن جبريل عليه السلام كان لا يدخل على المصطفى صلى الله عليه وسلم بيته إذا وضعت عائشة ثيابها، ٤٥/١٦رقم: ٧١١، الرسالة، مسندأحمد، مسند عائشة، رقم الحديث: ٢٥٨٥٥، ٤٤/٤٣،مؤسسة الرسالة.

[3])صحيح مسلم كتاب الجنائز، باب : ما يقال عند دخول القبور، ص: ٣٧٧، رقم: ١٠٤ (٩٧٥) بيت الأفكار الدولية، سنن النسائى الكبرى، كتاب الجنائز باب الاستغفار للمؤمنين رقم: ٢١٧٧، ٢١٧٨، ٤٦٨/٢الر سالة ، مسندأحمد، رقم الحديث: ٢٢٩٨٥،٢٣٠٣٩، الرسالة.

[4]) تفسير القرطبى سورة النساء الآية:٨٦ ٤٩٥/٦الرسالة.

[5]) فتح البارى كتاب الاستيذان باب بدء السلام: ٥/١١.

متعلق راغلي ممانعت عام دې نه په دې کښې د مفرد صیغې تخصیص دې اونه د څه خاص ګمان د تخصیص طرف ته اشاره موجود ده. لهذا د حدیث عام الفاظ په یو خاص مفهوم کښې مقید کول بعید دي.

جواب نمبر③: د دې اعتراض دریم جواب قاضي عیاض رحمه الله (1) اوعلامه ابن قیم رحمه الله (2) ورکړې دې دا حضرات هم د مذکوره احادیثو په مینځ کښې د تعارض نفي کوي. ځکه چه علیك السلام ته کوم تحیة الموتٰی وئیلې شوي دي د دې مطلب دانه دې چه په شرعي لحاظ سره مړو ته د سلام کولو الفاظ علیك السلام دي. بلکه په دې حدیث کښې حضورپاك د یو داسې امر طرف ته خبر ورکړې دې د کوم چه په غریب معاشره کښې رواج وو. ځکه چه د عربو د شاعرانو دا عادت وو چه هغوی به په خپلو اشعارو کښې یو مړ شوي سړي مخاطب کولو سره د سلام پیش کولو د پاره (جار مجرور مقدم کولو سره) علیك السلام الفاظ استعمالول لکه چه دې شعر کښې دي:

علیك سلام الله قیس بن عاصم ورحمتهٗ ماشاء أن یترحما (3)

دغه شان د حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه په شان کښې لوستلې شوي مرثیې الفاظ دادي:

علیك السلام من أمیر وبارکت ید الله في ذاك الأدیم الممزق (4)

د مذکوره کلام نه دا خبره معلومه شوه چه په حدیث کښې حضورپاك د دې الفاظو په ذریعه د سلام کولو نه منع فرمائیلې ده د کوم نه چه د عربو شاعرانو د خپل عادت موافق به مړو ته سلام کولو. د دې نه دا خبره ګنړل صحیح نه دي چه دا الفاظ د مړو سلام ګرځولې شوي دي. بلکه مطلب دادې چه په دې الفاظو سره دې نه ژوندو ته سلام کولې شي اونه د جاهلیت د خلقو په شان مړو ته په دې الفاظو سره سلام کوئي. بلکه د مړو د سلام کولو د پاره (السلام علیکم علیًا أهل الدیار من المؤمنین) الفاظ استعمالوئي.

فقالوا: السلام علیک ورحمة الله: یعنې د حضرت آدم علیه السلام د السلام علیکم په جواب کښې فرښتو السلام علیك ورحمة الله اووئیل. د دې نه معلومه شوه چه په کوم لفظ سره د سلام شروع کړې شوې ده هم په هغې سره جواب ورکول هم صحیح دي. (5) لیکن بهتر دادې چه په جواب کښې صله (جار مجرور) مقدم کړې شي. (6)

"فقالوا" د صیغې د جمع نه بعض حضراتو په دې باندې استدلال کړې دې چه د یو خلقو ته د سلام کولو په صورت کښې به د هغوی نه د هر سړي د پاره جواب ورکول لازم شي ځکه چه د قالوا صیغه د جمع نه دا معلومیږي چه د ملائکه په جماعت کښې موجود هر یو فرد جواب ورکړې دې. (7) لیکن صحیح خبره داده چه ګنړې ډلې ته د سلام کولو په صورت کښې د هغه مجمعې نه د یو کس په جواب ورکولو سره وجوب ساقط کیږي او د ټولو د طرف نه به کافي ګنړلې شي. (8) اګرچه بهتر صورت دادې چه ټول مخاطبین نمبر په نمبر جواب ورکړي. (1)

---

(1) إکمال المعلم بفوائد مسلم، کتاب السلام، باب یسلم الراکب علی الماشي الخ: ٤١/٧، دارالوفاء.

(2) زادالمعاد فصل في صفة السلام: ٤٢١/٢ الرسالة.

(3) فتح الباري: ٥/١١، الوافي بالوفیات، حرف الواؤ، حفید ابن أبي داؤد: ٢١٥/٢٤ دار إحیاء التراث العربي، زادالمعاد: ٤٢١/٢ الرسالة.

(4) فتح الباري: ٥/١١.

(5) فتح الباري: ٦/١١ تفسیر القرطبي سورة النساء: ٨٦، ٣٠٠/٥ إرشادالساري: ٢٣٠/١٣.

(6) الأذکار مع الفتوحات الربانیة، کتاب السلام إلخ، باب کیفیة السلام: ٢٨٧/٥ المکتبة الإسلامیة، عمدة القاري، کتاب الاستئذان باب بدء السلام: ٣٥٨/٢٢ دارالکتب العلمیة.

(7) فتح الباري: ٦/١١ تفسیر القرطبي، سورة النساء: ٨٦، ٣٠٠/٥، الفتوحات: ٣٠٧/٥-٣٠٦.

(8) فتح الباري: ٧/١١ الفتوحات: ٣٠٧/٥ باب حکم السلام، الأذکار: ٣٠٤ روح المعاني سورة النساء: ٨٦، ٩٦/٣ دارالکتب

دَ السلام عليك دَمفرصيغي نه بعض حضراتو په دې باندې استدلال كړې دې چه صيغه دَ جمع (السلام عليكم) نه دَ سلام شروع كولو په صورت كښې صيغه دَمفرد (السلام عليك) سره جواب وركول هم كافي دى.[2] ليكن صحيح خبره دا ده چه علامه قرطبي رحمه الله دَ ابن ابي زيد رحمه الله نه [3] او حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن دقيق العيد رحمه الله [4] نه نقل كړې ده، دا ده چه كه چرې په سلام كښې دَ جمع صيغه استعمال كړې شي نو جواب هم دَ جمع په صيغه سره وركول پكاردى. په دې صورت كښې به دَمفرد په صيغه سره جواب وركول كافي نه وي ځكه چه دَ الله تعالى ارشاد دې: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾ [5] يعني چه كله تاسو ته سلام اوكړې شي نو تاسو دَهغې نه ښه جواب وركوئى يا بيا هم هغه هومره جواب ورواپس كړئى. په دې آيت كښې دَدې خبرې حكم دې چه دَ سلام جواب دَ سلام په نسبت بهتر او احسن كيدل پكاردى. ګنى كم نه كم هم دَهغې برابر كيدل پكاردى او دَ جمع دَصيغې په مقابله كښې دَ مفرد صيغه كمتر ده. ځكه چه دَ جمع صيغه دَ تعظيم اوتفخيم دَپاره راځى. [6] بل دَ جمع صيغه دَ مخاطب سره سره هغه سره هروخت موجود پاتې كيدونكې كراماً كاتبين فرښتو سلام ته هم شامل كيږى. هم دغه وجه ده كه مخاطب سره دَدې چه هم يو كس وى نوبيا هم دَ جمع صيغه استعمالول مستحب دى.[7] لهذا دَ جمع په مقابله كښې دَ كمتر كيدو دَ وجې نه دَ مفرد په صيغه سره دَ جمع جواب وركول صحيح نه دى.

اشكال: دَ مذكوره حديث نه خودَ جمع په جواب كښې دَ مفرد صيغه استعمالول صحيح معلوميږى ځكه چه دَحضرت آدم عليه السلام دَ السلام عليكم وئيلو په جواب كښې فرښتو السلام عليك دَ مفرد صيغې سره جواب وركړو.

جواب: په مذكوره حديث كښې سره دَدې چه فرښتو دَ جمع دَ صيغې په جواب كښې دَ مفرد صيغه استعمال كړې ده او په دې اعتبارسره دَ سلام په مقابله كښې په جواب كښې كمې واقع شوې دې ليكن چونكه په سلام كښې دَ ورحمة الله اضافه موجود نه ده كوم چه په جواب كښې موجود ده. نوكه په يواعتبارسره په جواب كښې څه كمې راغلې دې نو دَ ورحمة الله اضافې سره هغه كمې پوره شو او بالجمله جواب دَ سوال په مثل شو.

دَدې نه معلومه شوه چه دَمفرد صيغه په هغه صورت كښې دَ جمع دَ جواب دَپاره نه كافي كيږى كله چه دې سره نوره څه اضافه اونه كړې شي. ځكه اصل مقصود دادې چه دَ سلام جواب دَ سلام په نسبت بهتر وي يا كم نه كم برابر وى اودَ مفرد صيغې سره كه چرې ورحمة الله وغيره اضافه اوكړې شي نودغه دَ جمع دَ صيغې برابر كيدې شي.

فزادوه ورحمة الله: يعني فرښتو په جواب كښې دَ ورحمة الله اضافه اوكړه دا اضافه كول په اتفاق سره مستحب ده. [8] كه چرې سلام كونكى ورحمة الله اووئيل نو جواب كښې دَ وبركاته اضافه كول مستحب دى. [9]

وطوله ستون ذراعاً: دَ ذراع نه كوم يوذراع مراد دې؟ په دې كښې دوه احتماله دى: ① دې نه دَحضرت آدم عليه السلام ذراع مراد دې. ② ذراع متعارف مراد دې. شارحينو حضراتو دا دواړه احتمالات نقل كړى دى. علامه ابن

---

[1] الفتوحات: ۵/۳۰۶-۳۰۴روح المعاني:۳/۹۶.
[2] فتح الباري: ۱۱/۶.
[3] تفسير القرطبي سورة النساء: ۸۶، ۵/۳۰۰.
[4] فتح الباري: ۱۱/۳۷.
[5] سورة النساء: ۸۶
[6] فتح الباري: ۱۱/۳۷.
[7] تفسير القرطبي: ۵/۳۰۰-۲۹الأذكار مع الفتوحات: ۵/۲۸۷-۲۸۵عمدة القاري:۲۲/۳۵۸الكوثر الجاري: ۱۰/۶
[8] فتح الباري:۱۱/۶إرشادالساري:۱۳/۲۳۰.
[9] فتح الباري:۱۱/۶إرشادالساري:۱۳/۲۳۰.

التین رحمه الله فرمائی چه دي نه ذراع متعارف مراد دې اودې ته علامه عینی رحمه الله قول اشهرونیلي دې.[۱] اومطلب دادې چه دَحضرت آدم علیه السلام قد په اوږدوالی کښې دَ نن وخت دَخلقو دَ شپیتو ذراع په اندازه وو یعنی شپیته گزه وو. علامه سندهي رحمه الله فرمائی چه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په کلام کښې تسامح واقع شوې دې اوهغه داسې چه حافظ ابن حجر رحمه الله احتمال اول ته اظهر وئیلي دي خو احتمال اول دَهغوی په عبارت کښې هډو ذکرنه دې اودویم دا هغوی چه دَ اظهریت کوم دلیل ذکرکړې دې هغه دَ اول احتمال مؤید نه دې بلکه ددې نه دَ دویم احتمال تائید کیږي.[۲]

علامه سندهي رحمه الله اول احتمال (چه پخپله هم دَحضرت آدم علیه السلام ذراع مراد دې) دَ نه صحیح کیدو علت بیانولوسره وئیلی دی چه دلته مقصد دَحضرت آدم علیه السلام تعارف دې اود اول احتمال مراد داخستلو په صورت کښې دا مقصد نه حاصلیږي ځکه چه په دغه صورت کښې به مفهوم داشي دَ آدم علیه السلام پخپله ذراع دَهغوی دَ شپیتو ذراع دَ اوږد بدن یو جز دې لیکن دا معلومه نه ده چه پخپله دَهغوی ذراع څومره وو اوچه کله دَحضرت آدم علیه السلام پخپله ذراع مجهول دې نو په دې سره به لازماً دَهغوی دَ بدن اوږدوالي هم مجهول شي اوداسې به په ځائې دَ تعارف تجهیل لازم راشي په دې وجه اول احتمال صحیح نه دې.

بل دَ اولنی احتمال مراد اخستلو په صورت کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ لاسونو ډیر واړه کیدل لازمي راځي اودا په ځائې دَ ښائست بدرنګوالي دې. اوداسې کیدل دَاعتدال نه هم جدا دې. دغه شان دَ لاسونو دَ ډیر واړه کیدو سره هغه منافع او مقاصد هم نه شي حاصلیدلې کوم چه دَ یومعتدل لاسونو والاانسان حاصلولي شي.[۳]

په دې حواله دَحافظ ابن حجر رحمه الله په عبارت کښې سهو ده. چنانچه فتح الباری کښې دی: (یحتمل أن یرید بقدر الذراع المتعارف یومئذ عند المخاطبین، والأول أظهر، لأن ذراع کل أحد بقدر ربعه، فلوکان بالذراع المعهود لکانت یده قصیرة فی جنب طول جسده)[۴] یعنی ممکن دی چه ددې نه مراد هم هغه ذراع مراد وی کوم چه حدیث رسول صلی الله علیه وسلم مخاطب حضراتو په نیز متعارف وو. لیکن اولنې احتمال راجح دې ځکه چه دَ سړی ذراع دَهغه دَ قد دَ څلورمي حصې برابر وی. نوکه چرې دَ ذراع نه متعارف ذراع مراد واخستې شی نوددې نتیجه به داشی چه دَحضرت آدم علیه السلام دَ اوږد بدن په اړخ کښې دَ لاسونو ډیر زیات لنډیدل او واړه کیدل لازم راځی.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله په عبارت کښې دی (والأول أظهر) لیکن په عبارت کښې دَ احتمال اول تصریح نشته دا سهو ده او صحیح عبارت داسې دی: (یحتمل أن یرید بقدر ذراع نفسه ویحتمل أن یرید بقدر الذراع المتعارف یومئذ عند المخاطبین، والأول أظهر، لأن ذراع کل أحد بقدر ربعه، فلوکان بالذراع المهود لکانت یده قصیرة فی جنب طول جسده)[۵]

دا روایت امام احمد بن حنبل رحمه الله هم په دې طریق سره مرفوعاً نقل کړې دې.[۶]

په روایت باب کښې دحضرت آدم علیه السلام قد شپیته ذراع ښودلې شوې دې. ددې تائید دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه په یوبل روایت سره هم کیږي. هغه روایت دادې: (کان طول آدم ستین ذراعاً فی سبعة أذرع عرضاً)[۷] یعنی آدم علیه السلام دَ اووه ذراع پلنوالی سره شپیته ذراع اوږد وو.

---

[۱] عمدة القاری: ۲۸۷/۱۵.

[۲] تعلیقات العلامة السندهی علی صحیح البخاری: ۴۶۸/۱.

[۳] تعلیقات العلامة السندهی علی صحیح البخاری: ۴۶۸/۱.

[۴] فتح الباری: ۴۴۲/۶.

[۵] الأبواب والتراجم، ص: ۲۱۲.

[۶] مسند الإمام أحمد، مسند أبی هریرة رضی الله عنه: ۵۰۴/۱۳ رقم الحدیث: ۸۱۷۱.

[۷] عمدة القاری: ۲۸۸/۱۵ إرشاد الساری: ۲۳۴/۷.

حافظ ابن کثیر رحمه الله البدایه والنهایه کښې فرمائیلي دي چه دې روایت کولو کښې امام احمد رحمه الله متفرد دي.
(۱) بعض روایاتو کښې د حضرت آدم علیه السلام قد غیر معمولي اوږد خودلې شوې دې. چنانچه د حضرت ابو هریره رضي الله عنه دا روایت حافظ عبدالرزاق رحمه الله په یو بل طریق سره نقل کړې دې په کوم کښې چه دي. (أن آدم لما أهبط كانت رجلاه في الأرض ورأسه في السماء فحطه الله إلى ستين ذراعا) (۲) یعنې چه کله آدم علیه السلام په زمکه باندې راکوز کړې شو نو د هغوی خپې په زمکه وې او سر ئې په آسمان کښې وو بیا الله تعالی شپیته ذراع پورې د هغوی قد راکم کړو.
د دې مفهوم نور احادیث هم نقل دي او هغه ټول د حدیث باب معارض دي. په حدیث باب کښې تصریح ده چه حضرت آدم علیه السلام پیدا شو نو د هغه قد شپیته گزه وو. د دې مطلب دا شو چه هغه د خلقت د شروع نه هم په دغه قد باندې وو. لیکن د عبدالرزاق رحمه الله د روایت نه په ظاهره معلومیږي چه د پیدائش د شروع نه هم دغه شان د اوږد قد والا وو چه خپې به ئې په زمکه باندې وې او سر به ئې آسمان سره لگیدلو. نو چونکه حدیث باب سره د دې تعارض دې په دې وجه حافظ ابن حجر رحمه الله او فرمائیل چه هم دا روایت باب معتبر دې چه حضرت آدم علیه السلام پیدا کړې شو نو شپیته ذراع وو. (۳)

فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ: چنانچه هر هغه سړې چه جنت کښې به داخلیږي (هغه) به د حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وي. حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه د دې حدیث نه ثابته شوه چه جنتیان به د شکل او صورت د هر نقص او عیب نه پاکیدو سره جنت کښې داخلیږي. په حسن او جمال او طول او قامت کښې به هغه د حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وي. (۴)
معارف ابن قتیبه کښې دي. (ان آدم عليه السلام كان أمرد، وإنما نبتت اللحية لولده بعده، وكان طوالا، كثير الشعر، جعد الشعر، أجمل البرية) (۵) یعنې آدم علیه السلام بېږیرې وو البته د هغه د خوئي ږیر راختلې وه، حضرت آدم علیه السلام د اوږدو گورگوتي ویښتو والا په مخ د زمکه د ټولو نه زیات ښائسته وو.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي حافظ عبدالرزاق رحمه الله (على صورة آدم) سره (وطوله ستون ذراعا) الفاظ هم په خپل روایت کښې نقل کړي دي. دا د (على صورة آدم) تفسیر نه دې بلکه د خاص بعد العام د قبیل نه دې او مطلب دا دې چه په جنت کښې داخلیدونکي هر سړې به د حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وي او د هغه قد به شپیته ذراع وي. (۶)

فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الآنَ: لیکن د (حضرت آدم علیه السلام نه پس) تر اوسه پورې خلق په کمیدو دي. حتی د الی په معنی کښې دي.
د حدیث باب د تشریح په ذیل کښې وړاندې تیر شو چه حضرت آدم علیه السلام د قد و قامت سره په حسن او جمال کښې هم بې مثال وو او د هغوی په شان هیڅوك نه وو. نو سوال دا دې چه د کمیدو عمل روستو په مخلوق کښې د حسن او جمال او قد و قامت دواړو په اعتبار سره وو یا صرف د قد په لحاظ سره وو.
اکثر شراح د حدیث په دې جمله کښې د نقص خلق اطلاق په قد باندې کړې دې او مطلب دا خودلې شوې دې چه د حضرت آدم علیه السلام نه پس د خلقو په قد کښې کمې راتلو. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عیني رحمه الله فرمائي چه مطلب دا دې چه د هر راتلونکي قرن خلقو قد، د تیرشوي قرن د خلقو نه کم پاتې دې او دغه شان د نقص خلق

---

(۱) البداية والنهاية: ۱۳۲/۱.
(۲) مصنف عبدالرزاق: ۹۳/۵ باب بيان الكعبة رقم: ۹۰۹۶.
(۳) فتح الباري: ۴۴۳/۶.
(۴) فتح الباري: ۴۴۳/۶ عمدة القاري: ۲۸۸/۱۵ إرشاد الساري: ۳۳۴/۷.
(۵) إرشاد الساري: ۲۳۴/۷.
(۶) فتح الباري: ۴۴۳/۶.

دا سلسله روانه ده. ليكن دې امت ته په رسيدو سره په قد كښې دكمې عمل بند شو. اوس به د قيامت پورې په قد كښې نور كمې نه كيږي. دحتى الآن هم دغه مطلب دې.[1]

خو علامه قسطلانى رحمه الله د نقص خلق اطلاق په حسن وجمال او قدوقامت دواړو باندې كړې دې. مطلب دا چه څنګه په قد كښې كمې راغلې دې دغه شان په حسن وجمال كښې هم كمې راغلې كوم چه دې امت ته په راتلوباندې بند شوې. البته جنت كښې دداخليدو نه پس به ټول خلق په حسن وجمال اوقدوقامت كښې دحضرت آدم عليه السلام په صورت وى.[2]

علامه ابن التين رحمه الله فرمائى چه كله د سړى قد راوُخى نوكتونكو ته قطعى دا اندازه نه كيږى چه په څومره وخت كښې د ده قد راوُوتلو بلكه كتونكو ته د يوې مودې تيريدونه پس ددې خبرې اندازه كيږى چه د فلانكى قد لوئى شوې دې او هغه اوږد شوې دې هم په دې باندې نقص خلق هم قياس كړنى.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اشكال كوى چه د قد اوږدوالې زمانه په زمانه كم شو نو په دې باندې قياس كولوسره د قوم ثمود او نورو پخوانو قومونو قدونه هم دحضرت آدم عليه السلام په شان غيرمعمولى كيدل پكاروو خكه چه دهغوى اوحضرت آدم عليه السلام په مينځ كښې زياته فاصله نه ده ليكن دهغوى د كلو اوقصبو كوم آثار چه تراوسه پورې محفوظ دى دهغې نه اندازه كيږى چه دهغوى قد دعام انسانانو په شان درميانه وو زيات اوږد نه وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه تراوسه پورې ددې اشكال هيڅ جواب ماته معلوم نه شو.[4]

هم دغه اشكال حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله هم د علامه ابن خلدون رحمه الله په حواله سره نقل كړې دې.[5]

حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله په ډير بارك بينئى سره ددې اشكال جواب وركړې دې. هغه فرمائى چه لكه څنګه په يوانسان باندې ماشوموالې خوانې او بوډاوالى درې مختلف ادوار راخى هم دغه شان په عالم باندې هم دغه درېواړه زمانې تيرشوى دى. چنانچه دحضرت آدم عليه السلام نه د نوح عليه السلام پورې ماشوموالې دور وو، د نوح عليه السلام نه د ابراهيم عليه السلام پورې شباب يعنى خوانى وه اوبيا دې نه پس بوډاوالې. د ماشوموالى د دور نه د شباب پورې د انسان قد ورځ په ورځ غځيږى. په حديث كښې خودلې شوى دى چه د انسان قد د حضرت آدم عليه السلام نه پس د اوږدوالى نه د كمى طرف ته مائل شوى. اوس داسې اوګڼړنى چه د حضرت آدم عليه السلام نه د نوح عليه السلام پورې دور چونكه د طفوليت وو په دې وجه په دې موده كښې انسان د قامت په اعتبارسره د طول نه د قصر طرف ته سفر اوكړو اود طول نه د قصر طرف ته داميلان دومره په تيزئى سره وو چه په دومره تيز رفتارئى سره په طبعى توګه باندې د انسان قد د قصر نه د طول طرف ته نه لوېنيږى.[6]

دحضرت شيخ الحديث مقصد دا خودل دى چه دحضرت آدم نه تر نوح پورې عالم د طفوليت د دور نه تيريدو او په دغه موده كښې د انسان قد په ډيرتيزئى سره كميدلو. چونكه د قوم ثمود وغيره تعلق دحضرت نوح عليه السلام نه پس زمانې سره دې كوم چه د عالم دشباب دور وو او انسان قد ددې نه وړاندې هم د عالم د طفوليت په دور كښې كم شوې وو په دې وجه دهغوى قدونه هم د نن د عام انسانانو د قد په شان درميانه يا ددې نه لږ شان اوږده وو. اوهم په دې وجه دهغوى كورونه هم غيرمعمولى اوچت نه وو بلكه دهغه دور د مروج انداز وو.

---

[1] فتح البارى: ٦/٣٤٣عمدة القارى: ١٥/٢٨٨.

[2] إرشادالسارى: ٧/٢٣٤.

[3] فتح البارى: ٦/٣٤٣.

[4] فتح البارى: ٦/٤٤٣.

[5] فيض البارى: ٤/١٧.

[6] الأبواب والتراجم ص: ٢١٢.

مګر حقیقت دادې چه دقوم عام او ثمود قدونه غیرمعمولي اوږده وو. دَدې تائید دَ مختلف تاریخي روایاتونه هم کیږي. دَ آیت ﴿وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً﴾ [الاعراف: ٦٩] لاندې علامه آلوسي رحمه الله دَ کلبي رحمه الله په حواله سره نقل کړې دی: «كانت قامة الطويل منهم مأة ذراع، وقامة القصير منهم ستين ذراعاً» (١)

یعنی دَ قوم عاد اوثمود دَ اوږد سړي قد سل ذراع او دَ ټیټ سړي قد شپیته ذراع وو. حافظ ابن عساکر رحمه الله هم دَ ابن وهب رحمه الله یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی: «وكانت هامة الرجل مثل القبة العظيمة وعينه يفرخ فيها السباع» چه په هغوی کښې دَ یوسړی سر به دَ لوئی ګنبد په شان وو اوسترګې به ئې دومره غټې وې چه په هغې کښې به ځن[2] اورو بچي راوړلې شو. دغه شان دَ قتاده رحمه الله روایت دې: «اَنَّهُمْ كَانُوا اِثْنَی عَشَرَ ذِرَاعاً» (٣) یعنی دهغوی قد به دوولس ذراع وو. په یوبل روایت کښې دی چه هغوی دَ کهجورو دَ ونو په شان اوږده وو. (٤) لیکن دا اشکال بیان هم باقي پاتې کیږي چه دهغوی کورونه ولې دَهغوی دَ قد په شان اوږده نه وو؟

امام بخاری رحمه الله دَ باب لاندې مختلف احادیث اوآثار دَ صحابه کرامو نقل کړي دي. خودَ باب مناسبت سره ئې هغه حدیث نه دې راوړې کوم چه امام ترمذي رحمه الله امام نسائي رحمه الله او امام بزار رحمه الله دَ سعید مقبري رحمه الله په طریق سره دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه مرفوعاً روایت کړې دې او ابن حبان رحمه الله دَدې روایت تصحیح کړې ده. روایت دادې: «إن الله خلق آدم من تراب، فجعله طيناً، ثم تركه، حتى إذا كان حمأ مسنونا خلقه وصوره، ثم تركه، حتى إذا كان صلصالا كالفخار كان إبليس يمر به فيقول: لقد خلقت لأمر عظيم، ثم نفخ الله فيه من روحه. وكان أول ما جري فيه الروح بصره وخياشيمه، فعطس فقال: الحمد لله، فقال الله: يرحمك الله..... الحديث» یعني الله تعالی حضرت آدم علیه السلام خاورې نه پیدا کړو نو هغه ئې خټه جوړولوسره پریخودو. کله چه دا خټه سخابدبوداره شوه نوبیا الله تعالی دهغه شکل اوصورت جوړ کړو. بیائی دا پریخوده تردې چه هغه لکه دَ ټکري (توکرکې) په شان آواز کونکې شوه. بیا الله تعالی په دې کښې خپل روح پوکوهلو. دَ بدن په کومه حصه کښې چه اول روح روان شو هغه دَ هغه سترګې اوپوزه وه. په کوم سره چه هغه ته انتروشې راغلو په دې باندې هغه الحمد لله اووئیل نو الله تعالی په جواب کښې یرحمك الله اوفرمائیل. (٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله چه دَ حدیث کوم الفاظ ذکرکړي دی په دې الفاظو سره دا حدیث صرف امام ابویعلی موصلي رحمه الله روایت کړې دې. نورو محدثینو سعید مقبري عن ابي هریرة په طریق سره نقل کړې شوی روایت الفاظ دَ پورتنو الفاظو نه مختلف دی. البته مضمون په ټولو کښې هم یو دې. حافظ ابن حجر رحمه الله سره دَدې چه دلته تصریح نه ده کړې چه دَحدیث دا الفاظ دکوم محدث تخریج کړې شوی دی مګر المطالب العالیه کښې دحدیث

---

(١) روح المعاني سورة الأعراف: ٥٤٩/٨دار إحياء التراث العربي.

(٢) تعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤دارالكتب العلمية.

(٣) روح المعاني: ٤١٩/٨وتعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤دارالكتب العلمية.

(٤) روح المعاني: ٤١٩/٨وتعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤دارالكتب العلمية.

(٥) مسندأبي يعلى الموصلي، مسندأبي هريرة رضي الله عنه: ٤٥٣/١١،رقم: ٦٥٨٠-٧٤٠وأخرجه الترمذي في جامعه في كتاب التفسير، باب في قصة خلق آدم وبدء التسليم والتشميت وجحده وجحد ذريته رقم: ٣٣٦٨وقال: حسن غريب وأخرجه الحاكم في المستدرك: ٢٩٢/٤وقال: هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه، كتاب الأدب رقم: ٧٦٨١وابن حبان في صحيحه في كتاب التاريخ باب بدء الخلق رقم: ٦١٦٧مؤسسة الرسالة، مسندأبي هريرة رضي الله عنه، ابن أبي ذباب عن المقبري عن أبي هريرة رقم: ٨٤٧٨والنسائي في عمل اليوم والليلة في باب مايقول إذا عطس، رقم: ٢١٨ وفتح الباري: ٣٦٤/٦.

الفاظ مذكوره امام ابويعلى موصلى رحمه الله طرف ته منسوب کړی دی.([1])
دغه شان د باب متعلق يو څو نور احاديث هم دی لکه چه د حضرت موسى اشعری مرفوع روايت دې کوم چه امام ترمذی رحمه الله او امام ابوداؤد رحمه الله تخريج کړې دې روايت دادې: «إن الله خلق آدم من قبضة قبضها من جميع الأرض، فجاء بنو آدم على قدر الأرض....الحديث» الله تعالى حضرت آدم د ټولې زمکې نه اخستې شوې يو موټى خاورې نه پيدا کړو، چنانچه د دې نه پس بنى آدم هم په داسې اندازه شمير کښې دنيا ته راغله.([2])
هم د دې رواياتو نه يو د حضرت انس رضي الله عنه مرفوع روايت هم دې کوم چه امام مسلم رحمه الله او امام احمد رحمه الله تخريج کړې دې. روايت دادې: «لما صور الله آدم تركه ماشاء الله أن يتركه، فجعل إبليس يطيف به، ينظر ما هو، فلما رآه أجوف، عرف أنه خلق خلقا لا يتمالك. اللفظ لمسلم» يعنى چه کله الله رب العزت د حضرت آدم عليه السلام جسه جوړه کړه نوچه څومره موده نى غوښتل په جنت کښې اوساتل. ابليس به د دې نه څلور واړه طرف ته تاويدلو اوکتل به ئى چه دا څه دى. نوچه کله هغه دا جسه د دننه نه خالى او ډډه اوليدله نوونى وئيل چه داسې مخلوق ئى پيدا کړو چه په خپل ځان به قابو نه شى ساتلې.([3])
د حضرت ادم اوحواء عليهما السلام نه د انسانى نسل زياتيدلو بيان: حافظ ابن کثير رحمه الله په البداية والنهاية کښې تحرير کړى دى چه د بعض اهل علم رائې داده چه په جنت کښې هيڅ اولاد نه وو شوې. بعض فرمائې چه شوې وو. د هغوى قابيل او د هغه سره په يو ځائى پيدا شوې خور هم جنت کښې پيدا شوې والله اعلم.([4])
زمونږ په نيز روميې قول راجح دې ځکه چه د دويم قول تائيد د يو روايت نه هم نه کيږى. حافظ ابن جرير رحمه الله فرمائى چه حضرت حواء ته کله حمل اوشو نو په يو وخت دوه بچى رورو او خور پيدا شوى وو. دغه شان د حضرت آدم عليه السلام څلوينبت بچى د هغه د شانه شل ځل په حمل کيدو سره پيدا شو. په هغوى کښې يو هلك هم خپل ځان سره پيدا شوې (غبرګونې) خور نه علاوه چه کومې خور سره غوښتل نکاح کولې شوه. هغه وخت غبرګونې خور نه علاوه ټولو سره نکاح جائز وه ځکه چه ښځې هغه وخت د خپلو دغه خوئيندو او مور نه علاوه نورې نه وې. په دې وجه د نسل د زياتولو د پاره د دې اجازت ورکړى شو.([5])
حافظ ابن جرير رحمه الله د بعض مؤرخينو په حواله سره ليکلى دى چه حضرت حواء د خپلې ختيې نه د حضرت آدم عليه السلام شپږشلې اولاد راوړى. د هر حمل نه به يو جوړه پيدا کيدله. د ټولو نه اول جوړه کښې قابيل او د هغه غبرګونې خور قليما او د ټولو نه آخر کښې عبدالمغيث او د هغه غبرګونې خور أمة المغيث وو. والله اعلم.([6])
د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: که چرې حديث د «باب خلق آدم وذريته» حصه اومنلې شى نو بيا خو په

---

[1]) المطالب العالية كتاب أحاديث الأنبياء باب خلق آدم عليه الصلاة والسلام: ۲۲۹/۱۴ رقم: ۳۴۴۷ وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ۴۷۱/۹ برقم: ۱۲۹۵۵.

[2]) سنن أبى داؤد كتاب السنة باب فى القدر رقم الحديث: ۴۶۹۳ وجامع الترمذى، أبواب تفسير القرآن، باب سورة البقرة، رقم الحديث: ۲۹۵۵، وصحيح ابن حبان كتاب التاريخ باب بدء الخلق رقم الحديث: ۶۱۶۰، ۲۹/۱۴ مؤسسة الرسالة.

[3]) أخرجه الإمام مسلم فى كتاب البر والصلة والآدب، فى باب خلق الإنسان خلقا لا يتمالك، رقم الحديث: ۶۶۴۹ وأخرجه الإمام أحمد، مسند أنس بن مالك رضى الله عنه: ۱۶/۲۰ رقم الحديث: ۱۲۵۳۹ وفتح البارى: ۳۶۴/۶.

[4]) البداية والنهاية: ۱۲۵/۱.

[5]) تاريخ الطبرى: ۸۹/۱.

[6])

دواړو کښې مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ پیدائش ذکر دې. او که چرې داحدیث (باب قول الله تعالی: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) حصه اومنلې شی نوبیا هم دَحدیث اوترجمة الباب په مینځ کښې مناسبت واضح دې په دې معنی چه دواړو کښې دَ حضرت آدم علیه السلام تذکره ده ځکه چه (خلیفة) نه مراد حضرت آدم علیه السلام دې یا بیا حضرت آدم علیه السلام او اولاد آدم دواړه مراد دی.[1]

[۳۱۴۹]: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَوَّلَ زُمْرَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ عَلَى أَشَدِّ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ فِي السَّمَاءِ إِضَاءَةً، لاَ يَبُولُونَ وَلاَ يَتَغَوَّطُونَ، وَلاَ يَتْفِلُونَ وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، أَمْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ، وَرَشْحُهُمُ المِسْكُ، وَمَجَامِرُهُمُ الأَلُوَّةُ الأَنْجُوجُ، عُودُ الطِّيبِ وَأَزْوَاجُهُمُ الحُورُ العِينُ، عَلَى خَلْقِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، عَلَى صُورَةِ أَبِيهِمْ آدَمَ، سِتُّونَ ذِرَاعًا فِي السَّمَاءِ» [۹ ص ۱۰۴] [ر: ۳۰۷۳][2]

ترجمه: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه دَخلقو ړومبې ډله کومه چه به جنت ته داخلیږی (په حسن او چمک کښې) دَ ځوارلسمې شپې دَ سپوږمئی په شان وی. بیا چه کوم خلق دَهغې نه پس ځی هغه به دَ ډیر قیدونکی ستورو په شان وی کوم چه په آسمان کښې دی. نه به متیازې کوی اونه غټ اودس ماتې، نه به توکانړې توکی اونه به نی پوزه بهیږی، دَهغوی ږمونځې به دَ سرو زرو وی. دَهغوی خوله به دَمشک په شان خوشبو داره) وی. دَهغوی په انګیټو کښې به عود بلیږی.

تراجم رجال

قتیبة بن سعید: دا قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریق ثقفی دې.[3]

جریر: دا جریر بن عبدالحمید بن قرط ضبی رازی دې.[4]

عمارة: دا عمارة بن القعقاع بن شبرمة ضبی کوفی دې.[5]

ابوزرعة: دا ابوزرعه بن عمر بن جریر دې. دَدوی دَنوم باره کښې مختلف اقوال نقل دی.[6]

ابوهریرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. دَدې پورته ذکرشو ټولو رواة حالات ماقبل کښې تیرشوی دی.[7]

شرح حدیث

قوله: لایتفلون: بکسر الفاء، تَفَلَ یتفِل تَفْلاً معنی ده توکانړې توکل. (باب ماجاء فی صفة أهل الجنة وأنها مخلوقه) کښې روایت تیرشوې دې. په هغې کښې (لایبصقون) الفاظ راغلی دی دواړه هم دَ یومعنې الفاظ دی

---

[1] عمدة القاری: ۲۸۷/۱۵دارالکتب العلمیة.
[2] دَحدیث تخریج کتاب بدء الخلق باب ماجاء فی صفة الجنة وأنهامخلوقه لاندې تیرشوې دې.
[3] کشف الباری: ۱۸۹/۲.
[4] کشف الباری: ۲۶۸/۳.
[5] کشف الباری: ۳۰۳/۲.
[6] کشف الباری: ۳۰٤/۲.
[7] کشف الباری: ۶۵۹/۱

قوله: لا یتمخطون: المخاط دَ پوزې ګرنګ اوریزش ته وائی چه دلته دَباب افتعال دَ صیغې نه وارد شوې دې (امتخط فلان) فلانکی پوزه صفا کړه، دَ پوزې ګرنګ او ریزش ئې اوویستلو.

قوله: أمشاطهم: دَ مشط جمع ده یعنی ږمونځ.

قوله: رشحهم: دَ الرشح اطلاق په خوله یا دَ خولې په شان څڅیدونکی څیز باندې کیږی. دلته هم خوله مراد ده. په حدیث قیامت کښې دی: (حتی یبلغ الرشح آذانهم) یعنی په ورځ دَ قیامت به خلق په خولو کښې ډوب وی تردې چه خوله به دهغوی دَغوږونو پورې اورسیږی.[1]

قوله: مجامرهم: مجامر، دا لفظ مجمر په کسره دَ میم او سکون دَ جیم جمع ده او یا بیا مجمر په ضمه دَ میم اوسکون دَ جیم جمع ده. مجمر په کسره دَمیم معنی انګیټئی ده په کوم کښې چه دَ خوشبوئی دپاره عود بلولې شی. او مجمر په ضمه دَ میم معنی عود ده کوم چه دَ خوشبوئی دحاصلولو دپاره بلولې شی او په حدیث باب کښې هم دغه دویمه معنی مراد ده چه دَ جنتیانو خوشبوئی به عود وی یا دهغوی په انګیټو کښې به عود بلولې شی.[2]

قوله: الألوة: په دې لفظ کښې دوه لغتونه دی: ① الألوة بفتح الهمزة واللام وتشدید الواؤ. ② الألوة: بضم الهمزة واللام وتشدید الواؤ. امام اصمعی رحمه الله فرمائی چه دا اصلاً دَ فارسئی ژبې لفظ دې کوم چه روستو بیا عربی ته وریدل کړې شوې دې.[3]

قوله: الأنجوج: بفتح الهمزة وسکون النون وضم الجیم. دَ ابوذر په روایت کښې دا لفظ (الأنجوج) بفتح الهمزة واللام وسکون النون نقل دې.[4] لفظ الألوة او الأنجوج دواړو معنی عود الطیب یعنی دَ عود خوشبوئی ده. او دَدې وضاحت نه دا هم معلومه شوه چه لفظ الأنجوج دَ لفظ الألوة تفسیر دې لکه چه عودالطیب تفسیر التفسیر دې.[5]

قوله: وأزواجهم الحور العین علی خلق رجل... إلخ: دهغوی بیبیانې به دَ غټو سترګو والاحوزې وی.

تولې به هم دَ یوسړی یعنی دهغوی دَ پلار حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې په اوږدوالی کښې شپیته ذراع وی. دَ سماء نه دلته مراد ارتفاع او اوچتوالې دې. آسمان مراد نه دې. عربی ژبه کښې دَ لوړ او اوچتوالی اطلاق په سماء باندې کیږی.

دحدیث په شروع کښې اوفرمائیلې شوچه په جنت کښې داخلیدونکې رومبې ډله به دَ څوارلسمې دَ سپوږمئی په شان ښائسته وی. دلته اوفرمائیلې شو دَ حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې به وی. په دواړو کښې دا تطبیق ورکړې شوې دې چه دَ قد اوږدوالې دَ خلقت په اعتبار خو به هرسړې دَ حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وی لیکن په دوی کښې به بعض زیات دَ حسن اوجمال دَ وجې نه په نور او پرقار یعنی ځلیدلو کښې دَ سپوږمئی په شان وی.[6]

---

[1] أخرجه أحمد فی مسنده: ۹/۲۳۰ رقم: ۵۳۱۹ عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما، وعنه أخرج الترمذی فی جامعه فی أبواب صفة القیامة والرقاق والورع، باب ماجاء فی شأن الحساب والقصاص، رقم: ۲٤۲۲ وفی أبواب تفسیر القرآن، باب ومن سورة ویل للمطففین، رقم: ۳۳۳۵ وابن ماجه فی سننه فی کتاب الزهد، باب ذکر البعث رقم: ٤۲۷۸.

[2] النهایة: ۱/۲۹۳ مؤسسة التاریخ العربی.

[3] معجم الصحاح للجوهری ص: ٤۹ دارالمعرفة.

[4] عمدة القاری: ۳/۲۸۸ التوضیح لابن الملقن: ۱۹/۲۸۰ تحفة الباری: ٦/٤۰٦ مکتبة الرشد.

[5] عمدة القاری: ۳/۲۸۸.

[6] عمدة القاری: ۱۵/۲۸۸.

دلته اشکال کیدې شي چه په جنت کښې به ویښته خیرن او ګلوډ نه وی بیا د ګمنز او خوشبوئی څه ضرورت دې؟ ددې په جواب کښې علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه د جنتیانو عیش او آرام به د څه تکلیف یا غم خفګان د لرې کولو د وجې نه نه وی بلکه جنتیانو ته وار په وار نعمتونه ملاویدل د خوند اومزې د پاره وی. چنانچه د هغوی خوراك څښاك به د اولږې تندې د وجې نه نه وی دغه شان د هغوی خوشبویانو سره معطر کیدل د بد بوئی لرې کولو په غرض سره نه وی. [1]

د حدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث دې ټکړې (علی صورة أبیهم آدم) کښې دې. په دې معنی چه ترجمة الباب او حدیث دواړو کښې د حضرت آدم علیه السلام تذکره ده. [2]

[۳۱۵۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ أُمَّ سُلَيْمٍ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَسْتَحْيِي مِنَ الحَقِّ فَهَلْ عَلَى المَرْأَةِ الغُسْلُ إِذَا احْتَلَمَتْ؟ قَالَ: «نَعَمْ، إِذَا رَأَتِ المَاءَ» فَضَحِكَتْ أُمُّ سَلَمَةَ، فَقَالَتْ: تَحْتَلِمُ المَرْأَةُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَبِمَ يُشْبِهُ الوَلَدُ» [ص ۱۰۸] [ر: ۱۳۰] [3]

ترجمه: د حضرت ام سلمة رضی الله عنها روایت دې چه ام سلیم رضی الله عنها رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو یارسول الله! الله تعالی خو د حق بیانولو کښې نه شرمیږی نو آیا ښځې له هم غسل کول ضروری دی؟ کله چه هغې ته احتلام وی؟ حضور پاك اوفرمائیل او که چرې هغه لوند والې اووینی. په دې باندې ام سلمه رضی الله عنها په خندا شوه او عرض ئې اوکړو آیا ښځې ته هم احتلام کیږی؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل بیا دا بچې ولې د هغې مشابه کیږی؟ مطلب دا چه ښځې ته هم احتلام کیږی. که چرې احتلام ورته نه کیدو او منی نه وتله نو بیا به دا بچې د هغې په شان څنګه کیدو؟

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن سمربل بن مرعبل رحمه الله دې. [4]

یحیی: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمه الله دې. [5]

هشام بن عروة: دا هشام بن عروه، حضرت عروه بن زبیر رحمه الله خوئی دې. [6]

ابیه: دا مشهور تابعی عروه بن زبیر بن العوام رحمه الله دې. [7]

زینب بنت ابي سلمة: دا زینب بنت ابی سلمه عبد الله المخزومی (صحابیه) ده. (کتاب العلم باب الحیاء فی العلم) لاندې ددې حالات تیرشوی دی. [8]

دې روایت سره متعلق تفصیلی بحث (کتاب العلم باب الحیاء فی العلم) لاندې تیرشوی دی. [1]

---

[1]) إرشادالساري: ۳۲۱/۵.
[2]) عمدة القاري: ۲۸۸/۱۵.
[3]) مر تخریجه فی کتاب العلم باب الحیاء فی العلم، رقم الحدیث: ۱۳۰.
[4]) کشف الباري: ۲/۲.
[5]) کشف الباري: ۲/۲.
[6]) کشف الباري: ۲۱۹/۱.
[7]) کشف الباري: ۲۹۱/۱.
[8]) کشف الباري: ۶۴۰/۴.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: (فهو يشبه الولد) ترجمة الباب سره مناسبت دي. په دي كښي دَ انسان دَتخليق ذكر دي چه بچي دَ مور پلار دواړو دَنطفي نه جوړيږي. په دي وجه كله هغه دَ مور په شان وي اوكله دَ پلار په شان.(٢) كه چرې مذكوره حديث (باب خلق آدم وذريته) حصه اومنلې شي نوبيا په دواړو كښې مناسبت واضح كيږي ليكن كه چرې (قوله الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) باب تسليم كولو سره حديث دَ دغه باب حصه اومنلې شي نو مناسبت به په دغه صورت كښې واضح شي. اودَ خليفة نه به فقط حضرت آدم عليه السلام مراد نه وي بلكه اولاد آدم به هم مراد وي.

[٣١٥١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا الفَزَارِيُّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَلَغَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلاَمٍ مَقْدَمُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ المَدِينَةَ فَأَتَاهُ، فَقَالَ: إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ ثَلاَثٍ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا نَبِيٌّ قَالَ: مَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ؟ وَمَا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الجَنَّةِ؟ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ الوَلَدُ إِلَى أَبِيهِ؟ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ إِلَى أَخْوَالِهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «خَبَّرَنِي بِهِنَّ آنِفًا جِبْرِيلُ» قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ ذَاكَ عَدُوُّ اليَهُودِ مِنَ المَلاَئِكَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ المَشْرِقِ إِلَى المَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَأَمَّا الشَّبَهُ فِي الوَلَدِ: فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا غَشِيَ المَرْأَةَ فَسَبَقَهَا مَاؤُهُ كَانَ الشَّبَهُ لَهُ، وَإِذَا سَبَقَ مَاؤُهَا كَانَ الشَّبَهُ لَهَا" قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اليَهُودَ قَوْمٌ بُهُتٌ، إِنْ عَلِمُوا بِإِسْلاَمِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ بَهَتُونِي عِنْدَكَ، فَجَاءَتِ اليَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُ اللَّهِ البَيْتَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَيُّ رَجُلٍ فِيكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ» قَالُوا أَعْلَمُنَا، وَابْنُ أَعْلَمِنَا، وَأَخْيَرُنَا، وَابْنُ أَخْيَرِنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَفَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ» قَالُوا: أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالُوا: شَرُّنَا، وَابْنُ شَرِّنَا، وَوَقَعُوا فِيهِ [ص ١١٠] [٣٦٩٩، ٣٧٢٣، ٤٢١٠](٣)

تراجم رجال

محمدبن سلام: دا محمد بن سلام بن الفرج سلمي بيكندى رحمه الله دي.(٤)

للفزاري: دا للفزارى مروان بن معاويه بن الحرث بن اسماء كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب مواقيت الصلاة، باب فضل الصلاة العصر) لاندې تيرشوى دى.

---

(١) كشف البارى: ٤/٦٢٨-٦٠٥.

(٢) عمدة القارى: ١٥/٢٨٩.

(٣) رواه البخارى أيضا فى كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى صلى الله عليه وسلم وأصحابه إلى المدينة رقم: ٣٩١١ كذا فى باب قبيل باب إتيان اليهود النبى صلى الله عليه وسلم، حين قدم المدينة رقم الحديث: ٣٩٣٨ وفى كتاب التفسير فى باب ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ رقم الحديث: ٤٤٨٠ وجامع الأصول فى أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم: ١١/٣٨١ رقم الحديث: ٩٣٠.

(٤) كشف البارى: ٢/٩٣.

حميد: دا ابو عبيده حميد بن ابى الطويل خزاملى بصرى رحمه الله دې. [1]

قوله: قال: بَلَغَ عبدَالله بنَ سلام مَقْدَمُ.... إلخ: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه عبدالله بن سلام ته د رسول الله ﷺ مديني ته د تشريف راوړلو خبر اورسيدلو نو هغه د حضورپاك په خدمت كښې حاضر شو عرض ئې اوكړو چه زه تاسو نه د دريو خبرو تپوس كوم كومې چه هم نبى ئې پيژني.

مقدم: دا مصدر ميمى دې او د قدوم په معنى كښې دې په عبارت كښې لفظ عبدالله مفعول كيدو د وجې نه منصوب او لفظ مقدم فاعل كيدو د وجې نه مرفوع دې. [2]

قوله: ما أوَّلُ أشرَاطِ السَّاعَةِ: د قيامت ړومبې نښانى څه ده؟ أشراط، دا د شَرَط (د شين او راء فتحه سره) جمع ده. د علاماتو په معنى كښې دې. [3]

په دې روايت كښې ړومبې سوال د قيامت د ړومبى علامت سره متعلق دې. خود امام بيهقى رحمه الله په "دلائل النبوة" كښې دى چه ړومبې سوال (سواد فى القمر) يعنى په سپوږمئى كښې موجود تور داغ سره متعلق دې. [4]

قوله: وَمَا أوَّلُ طَعَامٍ يَأكُلُهُ أهْلُ الجَنَّةِ..... إلخ: اوهغه كوم يو ړومبې خوراك دې كوم چه به جنتيان خورى او بچې د خپل پلار په شان ولې وى او د خپلې نيكانې په شان ولې وى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه حضرت جبرائيل عليه السلام هم اوس دا خبرې ماته اوخودلې. عبدالله بن سلام اووئيل دا فرښته د يهوديانو دښمن ده.

علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله د (لا يعلمهن إلا نبى) په توضيح كښې فرمائى (أو من علم بإخبار النبى صلى الله عليه وسلم، كأخبار اليهود، فإنهم علموا بذلك بالكتب السماوية) يعنى دا خبرې صرف هم نبى پيژني يا بيا هغه سړې چاته چه نبى د دې خبرو خبر وركړې وى لكه څنګه چه به د يهودو علماؤ دا خبرې د آسمانى كتابونو د وجې نه پيژندلې. د دې وضاحت ضرورت څكه دې چه دا وهم نه وى چه كله د دې خبرو خبر صرف هم نبى ته كيدې شى نو بيا د دې خبرو علم حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه ته څنګه اوشو څكه چه هغه خو هم نبى نه وو او حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه (لا يعلمهن إلا نبى) په دې وجه اوفرمائيل چه هغه ته معلومه وه اهل عرب خو نه د ليك لوستونكى دى او نه اهل كتاب دى. لهذا كه حضورپاك ماته زما د سوالونو جوابونه راكوى نو دا جوابونه وركول به د حضورپاك د نبى كيدو د وجې نه وى. [5]

بل چه حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه د خپلو سوالونو جوابونه اوريدو سره دا شك كولې شو چه كيدې شى دا معلومات هغوى ته د اهل كتاب نه رسيدلې وى. په دې وجه (أخبرنى بهن جبرئيل آنفاً) ئې اوفرمائيل په كوم سره چه دغه شك لرې كول مقصود وو. [6]

دې نه پس رسول الله ﷺ د عبدالله بن سلام رضي الله عنه د تپوس كړې شوى سوالونو جوابونه وركړل. اولنې سوال د قيامت د ړمبې نښانې باره كښې وو. حضورپاك اوفرمائيل.

قوله: أمَّا أوَّلُ أشرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ...... إلخ: يعنى د قيامت هغه ړومبې نښه به هغه اور وى

---

[1] كشف البارى: ۵۷۱/۲.

[2] عمدة القارى: ۲۸۹/۱۵دار الكتب العلمية.

[3] إرشاد السارى: ۲۳۸/۷.

[4] عمدة القارى: ۲۹۰/۱۵وانظر دلائل النبوة للبيهقى: ۲۶۲/۶.

[5] الكنز المتوارى: ۲۴۸/۱۳.

[6] مرقاة المفاتيح كتاب الفضائل والشمائل باب فى المعجزات: ۱۱/۸رقم الحديث: ۵۸۷۰ دار الكتب العلمية.

چه خلق به دَ مشرق دَ طرف نه مغرب طرف ته راجمع کولوسره بوخي او رومبي خوراك كوم چه به جنتيان خوري هغه به دَ کب دَ ځيګرزياتي حصه وي. يعني دَ کب دَ ځيګر زياتي حصه، کومه چه ځيګرسره جدا زورند وي اودَ کب يوخوندناکه حصه وي. (١)

قوله: وَأَمَّا الشَّبَهُ فِي الْوَلَدِ فِإِنَّ الرَّجُلَ......الخ: او په بچي کښې دَ مشابهت وجه دا ده چه کله سړې په ښځه راخور شي (يعني صحبت اوکړي) نوکه دَ سړي اوبه (مني) دَ ښځې په اوبو باندې غالب راشي نوبچې به دَ پلار په شان وي اوکه چرې دَ ښځې اوبه غالب شي نو بچې به دَ مور په شان وي. په صحيح مسلم کښې دحضرت عائشه رضي الله عنها دَ روايت الفاظ دي: (إذاعلاماءهاماءالرجل أشبه الولد أخواله، وإذاعلاماء الرجل ماءهاأشبه أعمامه) (٢)علا دلته دَ سبق په معنی کښې دي (أي: إذاسبق ماءالرجل) اومطلب دادې چه دَ چا انزال اول کيږي بچې به هم دَهغې په شان وي.

قوله: قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللهِ، ثُمَّ قَالَ......الخ: دَ خپلو سوالونو جواب اوريدو سره عبدالله بن سلام رضي الله عنه اووئيل چه زه ګواهي ورکوم چه تاسو دَ الله تعالى رسول يئی. بيائی عرض اوکړو يا رسول الله! يهوديان ډيرزيات بهتانونه لګوی ستاسو نه دَ تپوس نه وړاندې که زما دَمسلمان کيدو علم هغوی ته اوشو نوهغوی به ماته دروغژن وائی. مطلب دا چه اول تاسو دَهغوی نه زما باره کښې معلومه کړئی. هغوی به زما باره کښې مثبت رائې درکوی او تعريف به مې کوی ليکن که ستاسو دَ تپوس کولونه وړاندې هغوی ته زما دَ اسلام راوړلو علم اوشو نوهغوی به دَ خپل عادت مطابق ماته دروغژن اودَ ځان نه خبرې کونکې وائی.

بُهُتٌ: (بضم الباء الموحدة وضم الهاء وسكونها) دَ بَهُوت جمع اودَ مبالغې صيغه ده لکه صَبُرُ دَ صَبُور جمع ده. بُهت په هاء باندې ضمه ده تخفيفاً دا ساکن کولوسره لولی. (٣)

فَجَاءَتِ الْيَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُاللهِ الْبَيْتَ...... چنانچه يهود رسول الله ﷺ له راغله او عبدالله بن سلام رضي الله عنه کورته دننه لاړو. حضورپاك دَهغوی نه تپوس اوکړو عبدالله بن سلام تاسو کښې څنګه سړې دې؟ هغوی اووئيل (ا علمنا وابن أعلمنا وأخيرنا وابن أخيرنا) يعنې هغه په مونږ کښې دَ ټولو نه زيات پيژندونکې دَ ټولو دَ زيات پيژندونکی خونی اودَ ټولونه بهترين سړې دې. دَ ټولو نه دبهترين سړی ځوئی دې. حضورپاك اوفرمائيل تاسو اوښائيئ که عبدالله بن سلام مسلمان شی نوآيا تاسو به هم مسلمانان کيږئی؟ هغوی اووئيل (أعاذه الله من ذلك) الله دې هغه دَ مسلمانيدو نه بچ کړی. دې اوريدوسره عبدالله راؤوتلو هغوی له راغلو او وئې وئيل (أشهدأن لا إله إلا الله وأشهدأن محمداًرسول الله) دې اوريدوسره يهوديانو اووئيل عبدالله خو په مونږ ټولو کښې بدترين سړې دې دَ بدترين سړی ځوئی دې اودغه شان ټولو عيبونه اولګول.

دَ صحيح بخاري کتاب مناقب الانصار والا روايت کښې دی چه دې اوريدو سره عبدالله بن سلام رضي الله عنه اووئيل (هذا الذي كنت أخاف يارسول الله) (٤) هم دغه خبره وه يا رسول الله! دَ کوم نه چه زه ويريدلم.

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت دَحديث الفاظ (وأما الشبه في الولد–إلى قوله–كان الشبه لها) نه ظاهريږی په دې معنی چه په حديث کښې دَ ذريت دَ تخليق تذکره ده او ترجمة الباب هم دَ

---

١) عمدة القاري: ١٥/ ٢٩٠.

٢) صحيح مسلم كتاب الحيض باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المنى منها: ١/ ١٤٥رقم: ٣١٤.

٣) النهاية في غريب الحديث: ١/ ١٦٧.

٤) صحيح البخاري كتاب مناقب الأنصار باب: كيف آخى النبي صلى الله عليه وسلم بين أصحابه، رقم الحديث:٣٩٣٨.

تخلیق آدم او تخلیق ذریت آدم سره معنون دي او که چرې «باب قول الله تعالی ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾» تسلیم کولوسره حدیث دَدې باب حصه اومنلې شی او خلیفه عام مراد وی یعنی آدم او اولادآدم نو بیا به هم مناسبت واضح وی.[1]

[٣١٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ [ص: ٣٣٠]، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ يَعْنِي «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا» [ص ١١٥][٣٢١٨][2]

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشربن محمد السختیانی المروزی رحمه الله دې.[3]

عبدالله : دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك المروزی رحمه الله دې.[4]

معمر: دا معمر بن راشد الازدی البصری رحمه الله دې. «کتاب العلم، باب کتابة العلم» لاندې دَهغوی تذکره تیره شوې ده.[5]

همام: دا همام بن منبه بن کامل بن سیج بن ذی کبار الیمانی البصری رحمه الله دې. «کتاب العلم، باب العلم في العلم» لاندې ئې تذکره تیره شوې ده.[6]

ابوهریرة: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم نَحْوَهُ: یعنی بشر بن محمد رحمه الله دَ عبدالله بن مبارك رحمه الله هغوی دَمعمر نه معمر دَ همام نه او هغوی دَ ابوهریرة رضی الله عنه نه او ابوهریرة رضی الله عنه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه هم داسې روایت بیان کړې دې.

په مذکوره عبارت باندې یواشکال او دَحافظ ابن حجر جواب: دلته اشکال کیږی چه کله سابق کښې ددې روایت څه سند نه دې تیرشوې نو دَ نحوه ضمیر چرته راګرځی؟ حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه کیدې شی امام بخاری رحمه الله دَدې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه دَخپل شیخ نه هغه کوم روایت ذکرکړې دې هغه روایت باللفظ نه دې بلکه روایت بالمعنی دې. لکه چه امام بخاری رحمه الله دا روایت دَخپلې حافظې نه بیان کړې. بعضو ته بعینه نقل کولوکښې تردد اوشو نو نحوه سره ئې تنبیه اوکړه چه دَدې مفهوم روایت شیخ ماته بیان کړې دې او الفاظ کیدې شی چه بدل شوی وی.[8]

دَعلامه عینی رحمه الله رد: علامه عینی رحمه الله په دې توجیه باندې رد کولوسره فرمائیلی چه دَ ترکیب دقائق اوغوامض څوك رمزشناس حافظ صاحب به دا توجیه نه تسلیم کوی. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه لفظ "نحوه" یا

---

[1] عمدة القاری: ٢٨٩/١٥.

[2] أخرجه البخاری فی کتاب أحادیث الأنبیاء أیضاً تحت باب قول الله تعالی ﴿وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً﴾ رقم: ٣٣٩٩ وأخرجه مسلم فی کتاب الرضاع، باب لولا حواء لم تخن أنثی زوجها الدهر، رقم: ١٤٧٠.

[3] کشف الباری: ٤٦٥/١.

[4] کشف الباری: ٤٦٢/١.

[5] کشف الباری: ٣٢١/٤.

[6] کشف الباری: ٣١٧/٤.

[7] کشف الباری: ٦٥٩/١.

[8] فتح الباری: ٤٥٣/٨.

"مثله" چه كله ذكركولې شى نودَدې مطلب دا وى چه دې نه وړاندې متن او سند سره په حديث سابق كښې تيرشوى دى اوچه كله هم داحديث بل سندسره دوباره ذكركول مقصود وى نودَ هغې په آخركښې دَ "نحوه" يا "مثله" تصريح كولې شى او په سند باندې اكتفاكولوسره په دويم ځل متن نه شى ذكركولې. چنانچه علامه عينى رحمه الله اودَ هغه اتباع كښې علامه قسطلانى رحمه الله فرمائيلى چه دلته په اصل كښې عبارت محذوف دې. كيدې شى چه دا روايت امام بخارى رحمه الله دَدې نه وړاندې (محمدبن رافع عن عبدالرزاق عن معمرعن همام عن أبى هريرة عن النبى صلى الله عليه وسلم) په طريق سره ذكركړې وو. بيا هم دغه روايت هغوى (عن بشربن محمد عن عبدالله عن معمرعن همام عن أبى هريرة) په طريق ذكركولوسره آخر كښې نحوه اوفرمائيل.

امام بخارى رحمه الله دَ نحوه تفسيريه يعني كولوسره دَحديث متن ذكركړې دې. په يعنى سره امام بخارى رحمه الله په اول او دويم طريق كښې دَ متن الفاظوكښې مغايرت اوفرق بيانول غواړى. چنانچه دَمحمد بن رافع عن عبدالرزاق دَ روايت الفاظ دادى: (لولابنواسرائيل لم يخبث الطعام ولم يخنزاللحم، ولولا حوّاء لم تخن أنثى زوجها الدهر). په دې طريق كښې (لم يخبث الطعام) او (الدهر) اضافه شوې ده. خودَ بشر بن محمد والاذكر شوى روايت كښې دا اضافه نشته. لكه امام بخارى رحمه الله هم دا فرق او مغايرت بيانوى.[1]

دَ بنواسرائيل دَ خوراكونو سخاكيدل

قوله: لَوْلَا بَنُوْ إِسْرَائِيْلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ: يعنى كه بنواسرائيل نه وې نو غوښه به نه سخاكيدله. يخنز: باب سمع او باب ضرب دواړو نه (خَنِزَ يَخْنَزُ اللَّحْمُ) معنى ده دَ غوښې بدبوئى داره كيدل، سخا كيدل، خرابيدل.[2]

علامه قرطبى رحمه الله وغيره دَ قتاده رحمه الله نه نقل كړى دى چه كله په بنى اسرائيلو باندې دَ اسمان نه مائده نازليدل شروع شو نوهغوى دَ ذخيره كولونه منع كړې شو هغوى دَدې حكم خلاف ورزى اوكړه نو دَ سزا په توګه باندې دهغوى خوراكونه سخا كيدل.[3]

دَ بعض حضراتو په نيز دَدې حديث مطلب دا نه دې چه دَ بنو اسرائيلو نه وړاندې غوښه نه سخا كيدله. حقيقت دا وو چه دهغوى نه وړاندې دَ غوښې دَ ذخيره كولو رواج نه وو نودغه شان ښكاره خبره ده چه دَ خرابيدو او سخاكيدو نوبت به هم نه راتلو. دَ ذخيره كولو شروع بنى اسرائيلو اوكړه اودغه شان دهغوى غوښه خرابيدل او سخاكيدلو سره بدبونى داره كيدله.[4]

دا راني دَحديث دَ ظاهر نه خلاف معلوميږى دَحديث منطوق يعنى حاصل هم دغه دې چه دَخوراك څيزونه دَ بنى اسرائيلو دَ نافرمانئى دَ وجې نه سخاكيدل كه چرې هغوى دَ نافرمانئى ارتكاب نه وې كړې نوخوراك به كله هم نه سخا كيدل. يوقول دادې چه دَ هفتې په ورځ دَ ښكار اجازت نه وو نو بنواسرائيلو يوم السبت كښې هم ښكاركول

---

[1]) إرشادالسارى: ٢٣٩/٦عمدة القارى: ١٥/٢٩١-٢٩٠. دلته دې داخبره واضحه وى چه علامه عينى رحمه الله اوعلامه قسطلانى رحمه الله دَصحيح بخارى كوم روايت طرف ته اشاره كړې ده هغه محمدبن رافع عن عبدالرزاق الخ نه نقل نه دې، بلكه عبدالله بن محمد الجعفى عن عبدالرزاق الخ په طريق سره نقل دې اودا روايت دَمذكوره روايت نه پس باب قول الله تعالى: ﴿وَوٰعَدْنَا مُوْسٰى ثَلٰثِيْنَ لَيْلَةً﴾ لاندې ذكردې بل دَدواړو روايتونو په مينځ كښې صرف دا فرق دې چه دَ بشر محمد والا روايت كښې الدهر اضافه نشته اودَ عبدالله بن محمد جعفى والا روايت كښې موجود دى اولم يخبث الطعامُ دواړو كښې موجود نه دې.

[2]) النهاية لابن الأثير: ٥٣٦/١.دارالمعرفة.

[3]) فتح البارى: ٤٥٣/٨.

[4]) تكملة فتح الملهم: ١٢٧/١.

شروع کړه په دې وجه د هغوی خوراك د سزا په توګه سخا کیدل شروع شو. يو قول دا دې چه کله په بنواسرائيلو باندې د الله تعالى عذاب نازل شو نوچه کله به هغوی په خله کښې اوبه اچولې هغه اوبه به وینه جوړیدله. د هغې په وجه د بنو اسرائیلو بدنونه سخا کیدل او بدبوئی داره کیدل. هم دغه بدبوئی او سخا کیدل غوښې ته ور منتقل شو.[1]

وهب بن منبه رحمه الله فرمائی چه بعض پخوانو مذهبی کتابونو کښې دا روایت نقل کړې شوې دې: «لولا أنى كتبتُ الفناء على الميت لنسه أهله في بيوتهم، ولولا أنى كتبتُ الفساد على الطعام لخزنته الأغنياء عن الفقراء»[2]

يعنى که چرې ما د مړی د پاره فنا کیدل مقدر کړې نه وې نو خلقو به خپل مړی په کورونو کښې کيخودل او که چرې ما د انواع طعام د پاره خرابيدل مقدر کړې نه وې نو مالداران خلقو به په خائی د فقيرانو ته د ورکولو هغه په خپلو کورونو کښې ذخيره کول.

قوله: وَلَوْلَا حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا: اوکه چرې بی بی حواء نه وې نو ښځې به خاوند سره دهوکه نه کوله.

حواء الف ممدود سره دې. «سُمِّيَتْ بِذَلِكَ، لِأَنَّهَا أُمُّ كُلِّ حَيٍّ»[3] یعنی حضرت حواء علیها السلام ته حواء په دې وجه وائی خکه چه هغه د هر انسان مور ده.

مطلب دا دې چه په جنت کښې آدم او حواء د پاره يو ونه ممنوعه ګرځولې شوې وه چه دواړه به د دې ميوه نه شوکوئی. شيطان دهوکه کولو سره د دواړو په زړه کښې وسوسه واچوله. شيطان د خپل فريب په جال کښې بی بی حواء راګیره کړه دغه شان حواء علیها السلام حضرت آدم علیه السلام د ممنوعه ونې د ميوې راشوکولو باندې تيار کړو. دلته د خيانت نه هم دغه معصيت مراد دې دې نه د فواحش ارتکاب هيڅ کله مراد نه دې. چونکه په بی بی حواء باندې د ممنوعه ونې د ميوې راشوکولو نفسانی خواهش غالب راغلې وو او خپل دغه خواهش ظاهرولو سره هغې حضرت آدم علیه السلام هم تيار کړې وو او په دې وجه دا د خيانت په الفاظو سره دلته تعبير کړې شوې دی.

د حديث شارحينو فرمائيلې دی چونکه بی بی حواء د ټولې دنيا د ښځو مور ده په دې وجه د دهوکې او سرکشئی په يو نه يو درجه کښې د هغې په لونړو کښې منتقل شوې. هره يوه ښځه په وړه شان خبره د خاوند مخالفت کولو سره د خيانت ارتکاب کوی. يوه نيمه ښځه ډيره سرکشه وی او د نفس د خواهش ښکار کيدو سره د فواحش مرتکب کيږی او هغه داسې د خاوند په حق کښې خيانت کوی.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په دې حديث کښې خاوند ته تسلی ورکول مقصود دی چه د ښځې د طرف نه کومه کوتاهی د هغه په حق کښې کيږی په هغې باندې خفه کيدل نه دی پکار خکه چه بی بی حواء هم د نفس د خواهش ښکار شوې وه. په دې وجه د ښځې په تاديب کښې د حد نه تجاوز نه دی کول پکار. د خاوند د حکم او مزاج خلاف بغير د قصد او شاذونادر که د ښځې د طرف نه کوتاهی وی نو د معافئی نه کار اخستل پکار دی. ليکن ښځه ته هم پکار دی چه د نفس د خواهشاتو نه د بچ کيدو کوشش کوی. او کوشش دا کول پکار دی چه د حکم او مزاج د مخالفت نوبت په کثرت سره رانه شی. والله المستعان.[5]

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره په ظاهره هيڅ مناسبت نشته البته د مناسبت په حواله سره دا ونيلی کيدې شی چه د حضرت حواء علیها السلام پيدائش د حضرت آدم علیه السلام د پيدائش سبب او د

---

[1] عمدة القارى: ۲۹۱/۱۵.

[2] عمدة القارى: ۲۹۱/۱۵.

[3] فتح البارى: ۴۵۳/۸.

[4] فتح البارى: ۴۵۳/۸.

[5] فتح البارى: ۴۵۴/۸-۴۵۳.

هغې د پيدائش طرف ته مضاف اومنسوب دې چه د حضرت آدم تخليق اصل او حضرت حواء عليها السلام تخليق فرع ده. نو داسې په حديث او ترجمة الباب كښې مناسبت ممكن دې.[1]

[٣١٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَمُوسَى بْنُ حِزَامٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَيْسَرَةَ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ، وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ، فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهُ كَسَرْتَهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ» [ص ١٢٠][٤٨٨٩، ٤٨٩٠، ٥٦٧٢، ٥٧٨٥، ٥٧٨٧، ٦١١٠][2]

تراجم رجال

ابوكريب: دا ابوكريب محمد بن العلاء بن كريب الهمدانى الكوفى رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب العلم باب فضل من علم وعلّم) لاندې تيره شوې ده.[3]

موسى بن حزام: دا ابوعمران موسى بن حزام الترمذي رحمه الله دې.

هغوى د احمد بن حنبل، حسين بن على الجعفى، حماد بن سلمه، زيد بن حباب، صالح بن عبدالله الترمذي، عبدالله بن مسلمه القعنبى، عبدالملك بن قريب الاصمعى، ابونعيم فضل بن دكين، محمدبن بشر او يحيى بن آدم غوندې أعلام حديث نه روايات اخستى دى.[4]

د دوى نه د حديث روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ترمذى، امام نسائى، احمد بن سيار المروزى، ابوبكر بن عبدالله بن ابى داؤد او محمد خزيمه بن خازم شامل دى.[5]

روايت حديث كښې تولو ائمه جرح او تعديل د دوى توثيق كړې دې. چنانچه ترمذى رحمه الله د دوى باره كښې (الرجل الصالح) او امام نسائى رحمه الله "ثقة" الفاظ نقل كړى دى. ابن حبان رحمه الله هم د دوى تذكره ثقات كښې كړې ده.[6]
علامه ذهبى رحمه الله د دوى باره كښې فرمانيلى دى (ثقة عابد داعية إلى السُّنَّة)[7] حافظ ابن حجر رحمه الله د دوى باره كښې فرمانيلى دى: (ثقة، فقيه، عابد)[8] ابن ابى الدين رحمه الله فرمائى موسى بن حزام ترمذى رحمه الله مونږ ته په ٢٥١ هجرى كښې حديث بيان كړو. دارنګه د موسى بن حزام رحمه الله باره كښې ونيلې شوى دى چه دې د ابدال نه وو.[9] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دوى انتقال ٢٥٠ هجرى نه پس شوې دې.[10]

---

[1] عمدة القارى: ٢٩٠/١.

[2] والحديث أخرجه البخارى فى كتاب النكاح فى باب المداراة مع النساء أيضاً، رقم الحديث: ٥١٨٤ وفى باب الوصاة بالنساء رقم الحديث: ٥١٨٦ وكذا رواه مسلم فى كتاب الرضاع، فى باب الوصية بالنساء رقم الحديث: ٣٦٤٣ والترمذى في أبواب الطلاق باب ماجاء فى مداراة النساء رقم الحديث: ١١٨٨.

[3] كشف البارى: ٤١٣/٣.

[4] تهذيب الكمال: ٥٢/٢٩ تهذيب التهذيب: ٣٤٠/١٠.

[5] تهذيب الكمال: ٥٢/٢٩ تهذيب التهذيب: ٣٤٠/١٠ - ٣٤١.

[6] تهذيب الكمال: ٥٢/٢٩ تهذيب التهذيب: ٣٤١/١٠.

[7] الكاشف فى معرفة من له الرواية فى الكتب الستة: ٣٠٣/٢ رقم الترجمة: ٥٦٨٩ دارالقبلة مؤسسة علوم القرآن.

[8] تقريب التهذيب ص: ٥٥٠ رقم الترجمة: ٦٩٥٦ دار الرشيد.

[9] تهذيب التهذيب: ١٧٣/٤.

حسين بن علي: دا ابوعبدالله حسين بن علی بن الوليد الجعفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې شوې ده.

زائدة: دا ابوالصلت زائده بن قداعه الثقفی دي.[٢]

ميسرة الاشجعي: دا ميسره بن عمار الاشجعی الکوفی رحمه الله دي.

هغوی دَ سعيد بن المسيب، سلمان بن ابی حازم الاشجعی، عکرمه او ابوعثمان الهندی رحمه الله نه دَحديث روايت کړې دي. او دَدوی نه اسباط بن نصر الهمدانی، زائده، قدامه، زهير بن معاويه الجعفی، سفيان ثوری، ابوداؤد عيسی بن مسلم الطَهَوی رحمهم الله روايات اخستی دي. او امام بخاری، امام مسلم، امام نسائی او امام ابن ماجه رحمهم الله هم روايات نقل کړی دي.[٣]

حافظ ابوزرعه رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائيلی دي "ثقة".[٤] يحيی بن معين رحمه الله فرمائی (هوکوفی ثقة).[٥] حافظ ابن حبان دَدوی تذکره ثقات کښې کړې ده.[٦]

ابوحازم: دا سلمان الاشجعی الغطفانی رحمه الله دي. دَدوی تفصيلی تذکره (کتاب العلم باب هل يجعل للنساء يوم على حدة فی العلم) لاندې تيره شوې ده.[٧]

شرح حديث

قوله: اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ: تاسو دَ ښځو باره کښې ښه سلوك او دَ ښيګړې وصيت قبول کړئی ځکه چه ښځه دَ پښتنئ نه پيدا شوې ده. (فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ) دَ رومبی جملې دَپاره تعليل دي. مطلب دا دي چه ښځو سره ښيګړه او ښه سلوك ځکه کوئی چه هغه دَ کږې پښتنئ نه پيدا شوې ده او دَهغې په اخلاقو کښې کوږوالې دَ دغه پښتنئ نه دَ پيدا کيدو په وجه دي. که چرې تاسو دَهغې دَ صحيح کولو کوشش کوئی نو دا به ماته شي. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت کښې دي چه حضرت آدم عليه السلام دَ خوب په حالت کښې وو چه دَهغه دَ ګسې پښتنئ نه حضرت بی بی حواء پيدا کړې شوه.[٨]

قوله: استوصوا: بعض حضراتو فرمائيلی چه دا صيغه دَ باب استفعال نه ده ليکن دَ افعال په معنی کښې استعماليږی. چنانچه دَ سورت بقره آيت ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ او سورت شوری آيت ﴿وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ کښې هم لفظ دَ استجاب دَ باب افعال "إجابة" په معنی کښې دي.[٩]

---

[١] تقريب التهذيب ص: ٥٥٠رقم الترجمة: ٦٩٥٦دار الرشيد.

[٢] كتاب الغسل باب غسل المذي والوضوء رقم: ٢٦٩.

[٣] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئی تهذيب الكمال: ١٩٤/٢ تهذيب التهذيب: ٣٨٦/١٠التاريخ الكبير:٧الترجمة: ١٦١٦والجرح والتعديل، الترجمة: ١١٥٣والكاشف الترجمة: ٥٨٥تاريخ الإسلام: ١٦٨/٥.

[٤] الجرح والتعديل رقم الترجمة: ١١٥٣التقريب لابن حجر ص: ٥٥٥ رقم الترجمة: ٧٠٨٣دارالرشيد.

[٥] تعليقات بشارعواد معروف على هامش تهذيب الكمال: ١٩٤/٢٩.

[٦] كتاب الثقات لابن حبان: ٤٨٤/٧.

[٧] كشف الباري: ١٠١/٤.

[٨] فتح الباري: ٤٥٤/٨عمدة القاري: ٢٩٢/١٥.

[٩] عمدة القاري: ٢٩٢/١٥فتح الباري:٤٥٤/٨إرشادالساري: ٢٣٩/٧.

دَ استیصاء مطلب: علامه بیضاوي رحمه الله فرمائي چه دَ استیصاء معنی دَ وصیت قبلولو ده. او په حدیث کښې دَ مذکوره جملې مطلب دې: «أوصیکم بهن خیراً فاقبلوا وصیتي فیهن» یعنی زه تاسو ته دَ ښځو په معامله کښې دَ خیر او ښه سلوك وصیت کوم لهذا تاسو زما دا وصیت قبول کړئ.(۱)

دَ علامه طیبي رحمه الله په توجیه کښې لوئی ندرت ناآشناوالي دې هغه فرمائي چه "استوصوا" کښې سین دَ طلب په معنی کښې دَ مبالغه دَ پیداکولو دَپاره دې او مطلب دَ دې دادې چه هم دَ خپل نفس نه دَ ښځو په معامله کښې دَ حسن سلوك او خیر وصیت طلب کړئي.(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ علامه بیضاوي رحمه الله توجیه دَ ټولو نه بهتر گرځولې ده.(۳)

قوله: وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ......إلخ: دَ ټولو نه زیات کږه پښتئ پورتنئ وي. که چرې پریخودې شوه نو همیشه به کږه وي لهذا دَ ښځو په معامله کښې زما نصیحت او منئ یعنی دَ خیر او ښیگړې سلوك کوئ.

دَ ښځې په فطرت کښې کوږوالي: دا چه او فرمائیلې شو چه دَ ټولو نه کږه پښتئ پورتنئ ده په دې کښې دوه خبرې ممکن دي. یا خو دَ دې خبرې طرف ته اشاره ده لکه څنگه چه پښتئ کږه وي او دَ هغې نوږوالي صحیح کول ممکن نه دي دغه شان ښځې دَ اخلاق په لحاظ سره کږې دي او دا نیغول ممکن نه دي. دا هم ممکن دي چه دا تمثیل وي یعنی دا خودل مقصود وي چه څنگه پورتنئ پښتئ زیاته کږه وي دغه شان دَ ښځې پورتنئ حصه «رأس» سردې او په دې کښې موجود ژبه دَ پښتئ په شان کږه ده. مطلب دا چه په انساني بدن کښې دَ ټولو نه موذي اندام ژبه ده او هم دغه ژبه دَ ښځې دَ ټولو نه لویه بلا وي. اوس به مطلب داشي چه څنگه کږه پښتئ نیغول ممکن نه دي دغه شان دَ ښځې دَ ژبې اصلاح کول هم ممکن نه دي.(۴)

دا الفاظ دَ طلاق نه کنایه دي. مطلب دادې چه که چرې ته دَ دې دَ نیغولو کوشش کوې نو طلاق به واقع شي.(۵) په حدیث کښې هم دَ دې صراحت شته چنانچه په صحیح مسلم کښې «عن الأعرج عن أبي هريرة» په طریق سره چه کوم روایت نقل دې دَ هغې الفاظ دادي: «إن ذهبت تقيمها كسرتها، وكسرها الطلاق» (۶) یعنی که تاسو دَ دې دَ نیغولو کوشش کوئ نو دا به ماته کړئ او دَ دې ماتیدل طلاق دې.

دَ حدیث باب الفاظ "تقیمه" او "کسرته" کښې دَ ضمیر مفعول مرجع "ضلع" ده. دې نه دا مستفاد کیږي چه ضلع مذکر دې. بعض حضراتو فرمائیلي چه لفظ ضلع مؤنث دې. دې حضراتو دَ صحیح مسلم دَ روایت نه استدلال کړې دې چه «إن ذهبت تقيمها كسرتها» ضمیر مؤنث دَ ضلع طرف ته راجع دې او دا دَ دې خبرې دلیل دې چه ضلع مؤنث دې. حقیقت دادې چه دَ دې حضراتو استدلال صحیح نه دې ځکه چه دَ صحیح مسلم په روایت کښې تقیمها او کسرتها کښې دواړه ضمائر مرءة طرف ته راجع دي نه چه دَ ضلع طرف ته.(۷) البته بعض حضراتو فرمائیلي دي چه ضلع مذکر

---

۱) فتح الباري: ۴۵۴/۷ عمدة القاري: ۲۹۲/۱۵ إرشاد الساري: ۲۳۹/۷.

۲) شرح الطيبي على المشكاة الجزء الأول: ۶۷۶ رقم الحديث: ۲۱۵ مكتبة نزار مصطفى الباز.

۳) فتح الباري: ۴۵۴/۸.

۴) فتح الباري: ۴۵۴/۸ إرشاد الساري: ۲۴۰/۷.

۵) فتح الباري: ۴۵۴/۸ عمدة القاري: ۲۹۳/۱۰.

۶) أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الرضاع باب الوصية بالنساء رقم الحديث: ۳۶۴۳.

۷) فتح الباري: ۴۵۴/۸.

او مؤنث دواړه شان استعماليږي.[1]

خلاصه دا چه خله وهل، دَ خاوند په اطاعت كښې كوتاهي كول دَ ښځې پيدائشي كمزوري ده او دَ دې په ختمه كښې داخل دي. كه دَدې كمزورتيا په ردعمل كښې خاوند دَ تريخوالي او سختئي نه كار واخلي نو دَ طلاق په صورت كښې كوږتيا تعلق ختميدل هم شي. په دې وجه دَصبر او تحمل نه كار اخستل پكار دي. كه خاوند دَ مينې محبت او حكمت نه كار واخلي نو دغه شان دَ دغه پيدائشي كمزورو اصلاح ممكن ده.

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: امام بخاري دَ «خلق آدم وذريته» ترجمه قائم كړې ده. په حديث باب كښې دَ ښځې خلقي اوصاف بيان كړې شوي دي او ښځه په ذريت آدم كښې شامل ده. په دې وجه ترجمة الباب سره دَ روايت مناسبت واضح دې او كه چرې حديث «باب قول الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾» حصه او منلې شي نو بيا هم مناسبت واضح دې ځكه چه خليفه كيدل دَ آدم او اولاد آدم دواړو مراد كيدو هم احتمال لري.[2]

[٣١٥٣] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ، «إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، فَيُكْتَبُ عَمَلُهُ، وَأَجَلُهُ، وَرِزْقُهُ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، فَيَدْخُلُ النَّارَ» [ص ۱۲۵ - ۱۲۶] [ر: ۳۰۳۶][3]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل او حضورپاك رښتونې دې او هغوي سره چه كومه وعده كړې شوې ده هغه رښتونې ده. حضورپاك اوفرمائيل په تاسو كښې دَ هرسړي (نطفه) دَ هغه دَ مور په خيټه كښې څلويښت ورځې جمع وي. بيا په څلويښت ورځو كښې چك وينه جوړيږي. بيا په څلويښت ورځو كښې هغه دَ غوښې بوټئې جوړيږي. (دَ دريو چلو (څلويښتو) نه پس) الله تعالى يوه فرښته هغې ته ورليږي او هغه څلور خبرې ليكي: عمل، رزق او نيك بختي او بدبختي، بيا هغې كښې روح وربو كولې شي نو څوك داسې وي چه (ټول عمر) دَ دوزخيانو والا كارونه كوي تردې چه دَ دوزخ او دَ هغه په مينځ كښې دَ يو لاس فاصله پاتې شي بيا دَ تقدير ليك غالب راځي او هغه دَ جنتيانو والا كار اوكړي جنت ته ځي. او څوك داسې وي چه ټول عمر دَ نيكو كارونو كولو نه باوجود چه كله جنت ته تلل يو لاس پاتې شي نو هغه وخت دَ تقدير ليك غالب راشي او هغه دَ دوزخيانو كار كولو سره دوزخ كښې داخليږي.

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غياث الكوفي رحمه الله دې. دَ دوى تذكره (كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) لاندې تيره شوې ده.[4]

---

[1]) فتح الباري: ۴۵۴/۸.

[2]) عمدة القاري: ۲۹۷/۱۵.

[3]) والحديث مرتخريجه في كتاب بدء الخلق باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم، رقم: ۳۲۰۸.

[4]) كشف الباري: كتاب الغسل ص: ۴۶۴.

ابي: دا دَ عمر بن حفص پلار حفص بن غياث بن طلق رحمه الله دي. دَدوى تذكره هم (كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) لاندې تيره شوې ده.[1]

الاعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[2]

زيد بن وهب: دا مشهور تابعي ابوسليمان زيد بن وهب الجهنى الهمدانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب مواقيت الصلاة، باب الإبراد بالظهر في شدة الحر) لاندې تيره شوې ده.[3]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوى تفصيلي تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[4]

دَ سند خصوصيات: دَدې روايت په سند كښې دَ رومبي راوى نه واخله تر آخري راوى حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پورې تولو دَتحديث لفظ استعمال كړې دې اومزه دا ده چه دَ جمع صيغه ئې استعمال كړې ده. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه حدثنا ونيلو سره حديث وړاندې بيان كړو نو تولو راويانو دَهغوى اتباع اوكړه. دَ تحديث دَپاره عموماً صحابه كرام دَ (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم) الفاظ استعمال كړى دى. دويم خصوصيت دَدې سند دادې چه په دې كښې خوني دَ پلار نه روايت اخستې دې. چنانچه عمر، دَ حفص بن غياث ځوئې دې او هغه دَ خپل پلار نه روايت بيان كړې دې. دريم خصوصيت دَ سند دَ روايت دادې چه په دې كښې يو تابعي دَ بل تابعي نه روايت بيان كړې دې. چنانچه اعمش او زيد بن وهب رحمهما الله دواړه تابعي دى او اعمش رحمه الله دَ زيد رحمه الله نه روايت بيان كړې دې.[5]

دَدې روايت دَ شروع حصه (كتاب الحيض، باب مخلقة وغير مخلقة) لاندې تول تشريحاتو سره تيره شوى ده.[6] دَدې نه علاوه دا روايت په تفصيل سره (كتاب بدء الخلق) كښې (باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم) لاندې هم تيرشوې دې.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په مذكوره روايت كښې دَ ذريت آدم دَ تخليق دَ كيفيت او هيئت ذكر دې او ترجمة الباب كه (باب خلق آدم وذريته) وى يا (باب قول الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) دوې دواړو كښې هم دَحضرت آدم او اولاد آدم تذكره ده لهذا ترجمة الباب سره دَدې حديث مطابقت واضح دې.[7]

[٣١٥٥] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ

---

[1] كشف البارى: كتاب الغسل ص: ٤٦٧.

[2] كشف البارى: ٢٥١/٢.

[3] كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر رقم الحديث: ٥٣٥

[4] كشف البارى: ٢٥٧/٢.

[5] عمدة القارى: ١٥/٢٩٣ قال العينى رحمه الله عليه : فيه: التحديث بصيغة الجمع في موضعين. وفيه: العنعنة في أربعة مواضع. وفيه: القول في ثلاثة مواضع. وفيه: أن موسى بن حزام من أفراد البخارى، وروى عنه مقرون بابى كريب، وقد وثقه النسائى وغيره، وماله في البخارى إلا في هذا الموضع. وفيه: ميسرة، وما له في البخارى إلا هذا الحديث، وآخر في سورة آل عمران، وحديث الباب ذكره في النكاح من وجه آخر. وفيه: أن رواته كلهم كوفيون ما خلا موسى بن حزام، فإنه ترمذى نزل بلخ.

[6] كشف البارى كتاب الحيض باب مخلقة وغيره مخلقة ص: ٤٢٠-٤٠٤.

[7] عمدة القارى: ٢٩٣/١٥.

وَكَّلَ فِي الرَّحِمِ مَلَكًا، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ نُطْفَةٌ، يَا رَبِّ عَلَقَةٌ، يَا رَبِّ مُضْغَةٌ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَهَا قَالَ: يَا رَبِّ أَذَكَرٌ، يَا رَبِّ أُنْثَى، يَا رَبِّ شَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ، فَمَا الرِّزْقُ، فَمَا الأَجَلُ، فَيُكْتَبُ كَذَلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ" [ص ۱۲۸] [ر: ۳۱۲] (۱)

تراجم رجال

ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمدبن الفضل السدوسى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم الدين نصيحة.....الخ) لاندې تېره شوې ده. (۲)

حمادبن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم ازدى البصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب المعاصى من أمرالجاهلية) لاندې تېره شوې ده. (۳)

عبيدالله بن ابي بكربن انس: دا ابومعاذ عبيدالله بن ابى بكر بن انس انصارى بصرى رحمه الله دې. تذكره ئې (كتاب الحيض باب مخلقة وغير مخلقة) لاندې تېره شوې ده. (۴)

قوله: إِنَّ اللَّهَ وَكَّلَ فِي الرَّحِمِ مَلَكًا......: يعنى الله تعالى دَ ښځې په رحم باندې يو فرښته مقرر کړې ده. کله چه دَ ښځې په رحم کښې دَ سړي نطفه پرېوځي نو فرښته دَالله تعالى نه تپوس کوی (يارب! نطفة) چه اوس دا نطفه ده يعنى فرښته دَالله تعالى نه دَاتمام تخليق اجازت غواړي چه اوس دا دَنطفې په شکل کښې ده آيا دا دَ تخليقي مراحل نه تيرولوسره دې ته مکمل صورت ورکړې شي؟ بيا فرښته وائى (يارب! علقة) چه دا اوس دَ چك شوې وينې ټکره ده، (يارب! مضغة) اى الله اوس دا دَغوښې بوټئى ده. کله چه الله تعالى دا پيدا کول غواړی نو فرښته سوال کوى (يارب! أذكر أم أنثى؟) اى الله سړې دې که ښځه؟ (يارب! أشقى أم سعيد) اى الله بدبخت دې که نيك بخت؟ بيا فرښته سوال کوى (فما الرزق) دَ ده روزى به څه وى؟ (فما الأجل؟) دَده عمر به څومره وى؟ دا ټولې خبرې دَ مور په خېټه کښې ليکلې کيږى. دا روايت كتاب الحيض (باب مخلقة وغير مخلقة) کښې په تفصيل سره تيرشوې دې.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث مذكور ترجمة الباب سره مناسبت دادې چه په دې روايت کښې هم دَ مور په رحم کښې دَ ذريت ادم دَ تخليق مختلف مراحل ذکر دی لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې. (۵)

[۳۱۵۶] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الحَارِثِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الجَوْنِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، يَرْفَعُهُ: "إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ كُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَقَدْ سَأَلْتُكَ مَا هُوَ أَهْوَنُ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ، أَنْ لاَ تُشْرِكَ بِي، فَأَبَيْتَ إِلَّا الشِّرْكَ" [ص ۱۲۹-۱۳۰] [۶۱۸۹، ۳۱۷۳] (۶)

---

(۱) والحديث مر تخريجه فى كتاب الحيض باب مخلقة وغير مخلقة.

(۲) كشف البارى: ۷۶۸/۲.

(۳) كشف البارى: ۲۱۹/۲.

(۴) كتاب الحيض باب مخلقة وغير مخلقة رقم الحديث: ۳۱۸ ص: ۴۱۲.

(۵) عمدة القارى: ۲۹۳/۱۵ دارالكتب العلمية.

(۶) والحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الرقاق باب من نوقش الحساب عذب رقم: ۳۵۳۸ وباب صفة الجنة والنار: رقم: ۶۵۵۷ وكذا رواه الإمام مسلم فى صفات المنافقين باب طلب الكافر الفداء بملء الأرض ذهباً رقم الحديث: ۷۰۸۳ وكذا فى جامع الأصول: ۴۹۱/۱۰ رقم الحديث: ۸۰۲۲.

تراجم رجال

قيس بن حفص: دا ابومحمد قيس بن حفص بن القعقاع التميمي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الحياء في العلم) لاندې تيره شوې ده.[1]

خالدبن الحارث: داخالدبن الحارث بن سليم البصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة.....الخ) لاندې اول تيره شوې ده.[2]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العتکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[3]

ابوعمران: دا ابوعمران عبدالملک بن حبيب الجوني رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة في الاستسقاء) لاندې تيره شوې ده.[4]

قوله: عَنْ أَنَسٍ يَرْفَعُهُ: يرفعه :دَ تحديث الفاظ دی. قال ياسمعت په ځائی محدثين يرفعه الفاظ هم استعمالوی.[5]

قوله: أَنَّ اللهَ يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ........إلخ: رسول الله ﷺ فرمائی چه کوم سړی ته په جهنم کښې دَ ټولو نه سپک عذاب ورکولې کيږی الله تعالی به دَهغه نه تپوس اوکړی که په ټوله زمکه کښې څه چه دی هغه ستا ملکيت شی نوته به (دَ عذاب نه دَ بچ کيدو په بدله کښې) دغه فديه کړې؟ هغه به وائی چه اوجی هم دغه شان ده. الله تعالی به فرمائی ما خودَدې نه آسانه خبره تانه غوښتې وه کوم وخت چه ته دَ آدم په شا کښې وې چه ته به ماسره څوک شريک نه ګرځوې مګر تا انکار اوکړو او هم په شرک دې اصرار اوکړو. بعض حضراتو فرمائيلی دی چه په دې روايت کښې (أهون أهل النار) نه دَ رسول الله ﷺ تره ابوطالب مراد دې. ځکه چه هغه به دَ رسول الله ﷺ سره دَ شفقت اومحبت دَ معامله په بدله کښې دَ ټولو نه په کمه درجه دَ عذاب کښې اخته وی.[6]

(کتاب الرقاق، باب صفة الجنة والنار) لاندې په دې روايت کښې (أردت منك أهون من هذا) الفاظ راغلی دی. شراح ليکلی دی چه (أردت) دلته دَ امر په معنی کښې دې چه ما تاسو ته دَ توحيد اختيارولو حکم درکړو مګر تاسو شرک اختيارکړو. او اراده دَ امر په معنی کښې دَ اخستلو وجه داده چه مخلوق نه هم هغه صادرکيږی څه چه الله تبارك وتعالی غواړی. اوس که چرې دَ ارادې نه هم اراده مراد وی نوبيابه مطلب داشی چه زما اراده خودا وه چه تاسو توحيد اختيارکړې وې خو تاسو زما دَ رضا او ارادې خلاف شرك اختيارکړو اوبسکاره خبره ده چه دا معنی په هيڅ صورت صحيح نه ده.[7]

---

[1]) کشف الباري: ۵۲۶/٤.

[2]) کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة، رقم: ۳۹۳.

[3]) کشف الباري: ۶۷۸/۱

[4]) کتاب الهبة وفضلها والتحريض عليها، باب: بمن يبدأ بالهدية، رقم: ۲۵۹۵.

[5]) فتح الباري: ٤٥۵/۸ عمدة القاري: ۲۹٤/۱۵.

[6]) فتح الباري: ٤٥۵/۸ عمدة القاري: ۲۹٤/۱۵ إرشادالساري: ۲٤۳/۷.

[7]) إرشاد الساري کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳ التوضيح لابن الملقن کتاب الرقاق، باب صفة الجنة والنار: ۸۸/۳

(قوله: ألاأشرك به) دا مستثنى مفرغ دې اودلته مستثنى منه دكلام موجب كيدو باوجود دَحذف كولوجه داده چه په دې مقام كښې دَ نفى والامعنى په معنوي توګه باندې ده. خكه چه إباء دَامتناع په معنى كښې دې او په امتناع كښې دَ نفى والامعنى ښكاره ده اولكه چه دَحديث دَدې تكړې مطلب دادې چه تاسو اختيارنه كړو مګر شرك [1]

علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه معلومه خبره داده چه دلته اراده په اخذميثاق باندې محمول كړې شى دكوم تذكره چه دَ سورت اعراف آيت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ﴾ كښې ده او اراده په اخذميثاق باندې دَمحمول كولو قرينه دَدې حديث الفاظ (وأنت فى صلب آدم) دې اوپه دې مناسبت سره به إباء په نقض عهد باندې محمول كولې شى. [2]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دلته امام بخارى رحمه الله روايت په دې وجه نقل كړې دې چه په دې روايت كښې دَ انسان دَحضرت آدم عليه السلام دَ شان نه دَ پيداكيدو ذكر دې. چنانچه په دې صورت كښې دَحديث باب الفاظ (وأنت فى صلب آدم) مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. دَحافظ ابن حجر رحمه الله رحجان هم دغه معلوميږى. [3]

[۳۱۵۷] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُرَّةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا، إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا، لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ القَتْلَ» [ص ۱۳۲] [۶۴۷۳، ۶۸۹۰] [4]

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث: دا عمر بن حفص بن غياث النخعى الكوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة) لاندې تيره شوې ده. [5]

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. [6]

عبدالله بن مرة: داعبدالله بن مره الهمدانى كوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب علامة المنافق) لاندې تيره شوې ده. [7]

مسروق: دا مسروق بن اجدع بن مالك صمدانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره هم دَ مذكوره كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده. [1]

---

[1] إرشادالسارى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳.

[2] إرشادالسارى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳.

[3] فتح البارى: ۴۵۵/۸.

[4] والحديث أخرجه البخارى إيضاً فى كتاب الديات باب قول الله تعالى: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا﴾ رقم الحديث: ۲۸۶۷ وفى كتاب الاعتصام باب إثم من دعا إلى ضلالة أو سن سنة سيئة، رقم الحديث: ۷۳۲۱ ومسلم فى القسامة، باب بيان إثم من سن القتل رقم الحديث: ۴۳۷۹ والترمذى فى كتاب العلم باب الدال على الخير كفاعله رقم الحديث: ۲۶۷۳ والنسائى فى كتاب المحاربة، باب تحريم الدم، رقم الحديث: ۳۹۹۰ وابن ماجه فى الديات باب التغليظ فى قتل مسلم ظلماً رقم الحديث: ۲۶۱۶.

[5] كشف البارى كتاب الغسل ص: ۴۶۴.

[6] كشف البارى: ۲۵۱/۲.

[7] كشف البارى: ۲۸۰/۲.

عبدالله: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب قول النبي صلی الله علیه وسلم: بني الإسلام علی خمس) لاندې تیره شوې ده.[1]

قوله: لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ..... الخ: څوك چه هم په دنیا کښې په ظلم سره وژلې شي دَهغه دَ وینې (وبال) یوه حصه دَحضرت آدم علیه السلام اولنې ځوئی (قابیل) په سټ باندې ضرور پریوځي. ځکه چه هغه رومبې سړې دې چاچه په (ظلم) قتل کړې (مذموم) طریقه ئې جاري کړه.

دَهابیل دَقتل واقعه: په دې روایت کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ رومبي ځوئي نه مراد قابیل دې. قابیل خپل رور هابیل قتل کړې وو. هغه وخت دَ هابیل عمر شل کاله او دَ قابیل عمر پنځه ویشت کاله وو.[2]

علامه طبري رحمه الله دَ قاتل مختلف نومونه نقل کړي دي. یو قول دادې چه دَهغه نوم قین بن آدم وو. یو قول دادې چه قاین بن آدم وو. بعض حضراتو ونیلي دي چه دَ قاتل نوم قابیل وو او هم دغه قول ډیر مشهور دې.[3]

قابیل هابیل ولې قتل کړو؟ په دې سلسله کښې زیات تفصیلات اسرائیلي روایات دي. خو حافظ ابن کثیر رحمه الله وغیره دَ سدي په حواله سره دَحضرت عبدالله بن عباس او عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم نه نقل کړي دي چه دَآدم علیه السلام کوم اولاد پیداشوې وو په هغې کښې به هر ځل غبرګوني هلك اوجینئي پیداکیدل. یوځل چه به هلك سره کومه جینئي پیدا کیدله دَهغې نکاح به ئې په بل ځل پیداکیدونکي هلك سره کوله. دوه هلکان پیدا شو دَ یو نوم قابیل وو چه زمینداري به ئې کوله. دَ بل نوم هابیل وو دَهغه دَ پیئو ورکونکي ځاروي وو. قابیل په عمر کښې لوئي وو. هغه سره چه کومه خور پیدا شوې وه هغه دَهابیل سره پیداکیدونکي خور نه ډیره زیاته ښائسته وه. دَ هابیل خواهش وو چه دَ قابیل خور سره دَهغه نکاح اوشي. قابیل په دې باندې رضامند نه وو. هغه ونیل زما خور ده ماسره پیدا شوې ده چه تاسره پیداکیدونکي خور نه زیاته ښائسته ده زه ددې زیات حقدار یم چه زما نکاح دې دې سره اوشي (حالانکه دَ ضابطه او قانون مطابق دَ هغې نکاح هابیل سره کیدل پکاروو). حضرت آدم علیه السلام قابیل ته اوونیل چه کومه جینئي تاسره پیدا شوې ده دَهغې نکاح هابیل سره اوکړه لیکن قابیل انکار اوکړو. بیا دَ جګړې ختمولو دَپاره دواړو دَالله تعالی په بارګاه کښې نذر پیش کړو. دَ چا نذر چه قبول شي هم هغه به دې جینئي سره دَ نکاح حقدار وي. دواړو چه کله نذر پیش کړو نو دَ هابیل نذر قبول شو. دَ آسمان نه اور راغلو هغه ئې اوسیزلو. دَ قابیل نذر قبول نه شو او آسماني فیصله دَ هابیل په حق کښې راکوزه شوه نو قابیل ونیل زه به تا قتل کړم. هابیل اوونیل ﴿لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ ۖ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ [المائدة: ۲۸] که چرې تا زما دَ قتل دَپاره لاس اوږد کړو نو زه به ستا دَ قتل کولو دَپاره لاس نه وړاندې کوم. زه دَالله تعالی نه ویریږم چه رب العالمین دې.[4]

دَتورات وغیره نه معلومیږي چه په هغه زمانه کښې دَ نذر دَ قبلیدو دغه الهامي دستور وو چه دَنذر اوقرباني ځیز به په اوچت ځائي کیخودې شو او دَ آسمان نه به اور راغلو هغه به ئې اوسوزولو. دَدې الهامي دستور مطابق هابیل دَ خپلې رمې نه ښکلې ګډ دَالله تعالی په نوم نذر کړو او قابیل دَ خپل فصل دَغلې نه یو کمزورې شان غله

---

[1]) کشف الباري: ۲/۲۸۱.

[2]) کشف الباري: ۲/۲۵۷.

[3]) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۵.

[4]) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۵.

[5]) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة: ۲۸، ۳/۷٤دارالکتب العلمیة البدایة والنهایة: ۱/۲۱۷-۲۱۶دارهجر، معارف القرآن للکاندهلوي: ۲/۳۳۲.

دَ قربانئي دَ پاره پیش کړه. دَ دواړو دَښه نیت او بدنیت اندازه په دغه طرزعمل سره اوشوه. دَ دستور مطابق آور راغلو اود هابیل نذر ئې اوسوزولو اودغه شان دَ قبولیت شرف دَ هغه په حصه کښې راغلو.
قابیل خپله دا بې عزتي په هیڅ شان سره برداشت نه کړې شوه او هغه دَ غضب په جوش کښې راتلوسره هابیل ته دهرکه ورکړه چه زه به تا دَ قتل کولونه بغیر نه پریږدم. هابیل جواب ورکړو زه خو به په تاباندې په یوشان سره هم لاس نه اوچتوم باقي ستا چه څه مرضي وې کوه. پاتې شوه دَ قربانئي معامله نودَ الله تعالی په نیز خو هم دَ نیک نیتئي نذر قبلیدې شي. هلته نه دهرکه کار کوي او نه بې وجه غم اوغصه. په قابیل باندې ددې نصیحت بد اثر پریوتلو او په غصه کښې ورانیدوسره ئې خپل رور هابیل قتل کړو.([1])
دا په مخ دَ زمکې باندې دَ قتل اولنئي واقعه وه کومه چه اوشوه. قابیل دَ قتل نوې اراده خو اوکړه لیکن هغه به قتل څنګه کولو؟ داد هغه دَپاره یو مشکل وو. په دې سلسله کښې مختلف اقوال دي:
① دَ ابن جریج قول دې چه هابیل اوده وو قابیل په اودو کښې هغه قتل کول غوښتل لیکن هغه نه پوهیدلو چه څنګه ئې قتل کړي؟ په دې موقع باندې شیطان ملعون راؤرسیدو هغه یوه مرغئي واخسته اودَ هغې سر ئې په کاڼي باندې کیخودو او بل کاڼي سره ئې چقنړی کړو. قابیل دا قصه کتله اوددې نه پس ئې خپل رور هم دغه شان په کاڼي باندې قتل کړو.
② دَ ابن عباس رضي الله عنهما قول دادې چه قابیل دَ لرې نه یو کاڼې ویشتلوسره هابیل قتل کړې وو.
③ دَ بعض حضراتو وینا ده چه قابیل ئې ستې تاوولوسره هابیل وژلې وو.
④ یو قول دادې چه په اوسپنه وهلوسره ئې هابیل قتل کړې وو.([2])
ترجمة الباب سره دَ حدیث باب مناسبت: په حدیث باب کښې «ابن آدم الأول» نه قابیل بن آدم مراد دې اوهغه په ذریت آدم کښې شامل دې لهذا ترجمة الباب سره ددې مناسبت واضح دې.([3])

۳- باب: الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ

دَ ترجمة الباب مقصد او باب سابق سره مناسبت: دا باب تیرشوی باب سره متعلق دې. باب سابق کښې دَخلق آدم ذکروو. په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله دَ ارواح ذکرکولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه ابناء آدم اجسام او ارواح دواړو نه مرکب دی.([4])
ددې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دا خودل غواړي چه دَ انسان دَ تخلیق نه وړاندې دَهغوی روحونه په جدا جدا لښکر او غونډه کښې وو. دې نه ثابته شوه چه روح دَ جسد نه مقدم دې.([5])

[۳۱۵۸] قَالَ قَالَ اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ [ص: ۳۳]، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ «الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا

---

[1]) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة:۲۸، ۲/۷۶-۷۵دار الکتب العلمیة، قصص القرآن:۱/۴۶بتغیر یسیر، البدایة والنهایة للحافظ عمادالدین ابن کثیر: ۱/۲۱۷-۲۱۶دارهجر.
[2]) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة:۲۸، ۲/۷۶-۷۵دار الکتب العلمیة، البدایة والنهایة: ۱/۲۱۷دارهجر عمدة القاري: ۱۵/۲۹۵.
[3]) عمدة القاري:۱۵/۲۹٤.
[4]) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۶فتح الباري: ۸/٤۵۵إرشادالساري: ۷/۲٤٤.
[5]) فتح الباري: ۶/۳۶۹شرح الکرماني: ۱۳/۲۳۱ عمدة القاري: ۱۵/۲۹۶دار الکتب العلمیة.

ائْتَلَفَ، وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ» وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بِهَذَا [ص ۱۳۶]

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق دي، دا تعلیق امام بخاري رحمه الله «الأدب المفرد» کښې «عن عبدالله بن صالح عن اللیث» په طریق سره او امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې موصولاً روایت کړې دې. [1]

قوله: الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ، فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ، وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ: یعنی د روحونو جدا جدا لښکرې وې بیا چه په کومو روحونو کښې «د پیدائش نه وړاندې» خپل مینځ کښې پیژند ګلو وه «د پیدائش نه پس دنیا کښې» په هغوی کښې خپل مینځ کښې مینه پیدا کیږی او کوم روحونه چه هلته «د پیدائش نه وړاندې» اجنبي وو هغه «دلته هم» مختلف اوسیږی.

قوله: جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ جنود د جند جمع ده په معنی د لښکر او مجندة: مجموعة معنی کښې دي كما يقال: أَلُوفٌ مُؤَلَّفَةٌ. [2]

د انسانانو روحونه په عالم ارواح کښې وو: په دې روایت کښې دا خودلې شوی دی چه روح په جسد باندې مقدم دې د روح تخلیق د جسد نه اول شوې. نوبیا چه کله د اجساد تخلیق اوشو نو روحونو په هغې کښې حلول کړې شو. [3]

بله خبره دا چه د روحونو تخلیق عادتونه او اخلاق د طبائع په لحاظ سره په مختلف صفاتو باندې شوی دی. بعض روحونو کښې محبت او الفت او سعادت ودیعت کړې شوی دی او بعض روحونو کښې شقاوت او نفرت ودیعت کړې شوی دی. [4]

خلق محبت یا نفرت ولې کوی؟: چنانچه «فما تعارف منها ائتلف» مطلب دادې چه صفاتو او اخلاقو کښې د یوشانوالی او مماثلت په وجه په کومو روحونو کښې چه په اصل خلقت کښې د خپل مینځ تعارف وو په اجساد کښې حلول کولو نه پس په دې دنیا کښې هم د هغوی په مینځ کښې د مینې او محبت رشته قائم شوه. هم دغه مطلب «وما تناکر منها اختلف» هم دې چه په صفاتو او عاداتو کښې کوم بغض او تضاد د روحونو په مینځ کښې په اصل خلقت کښې وو په بدن کښې د حلول کولو نه پس په دې دنیا کښې هم د هغوی په مینځ کښې نفرت او بعد واقع شو. [5]

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث دوه مطالب کیدې شی: ① یو خو دا چه په دې سره په خیر اوشر کښې تشاکل او مماثلت طرف ته اشاره کیدوسره نیک سړې د نیک سړی طرف ته مائل کیږی او شریر د بل شریر طرف ته مائل کیږی. چنانچه د ارواح په مینځ کښې د تعارف په بنیاد هم دغه اصل جبلت او فطرت دې په کوم چه د هغوی تخلیق شوې. د کومو روحونو په جبلت او فطرت کښې چه مشاکلت او مماثلت شوې دې هغه روحونه په دې دنیا کښې هم د هغه مشاکلت د وجې نه خپل مینځ کښې محبت لری. چنانچه شریر د نورو شریرانو طرف ته او اخیار د نورو اخیارو طرف ته طبعاً میلان لری.

---

[1] كتاب الأدب المفرد باب: الأرواح جنود مجندة رقم الحديث: ۹۰۰. رقم الباب ۴۰۱ ص: ۴۸۵ مكتبة المعارف للنشر والتوزيع ورواه الإمام مسلم فى أبواب البر والصلة فى باب: الأرواح جنود مجندة رقم الحديث: ۶۷۰۸ عن قتيبة بن سعيد: حدثنا عبدالعزيز، يعنى: ابن محمد عن سهيل عن أبيه عن أبى هريرة..... الحديث.

[2] النهاية لابن الأثير: ۲۹۹/۱-۲۹۸.

[3] التوضيح لابن الملقن: ۳۹۳/۱۹ فتح البارى: ۴۵۱/۸ عمدة القارى: ۲۹۷/۱۵ دارالكتب العلمية.

[4] المرجع السائق.

[5] المرجع السابق.

چونکه په شر او خیر کښې بعد او منافرت دې په دې بنیاد باندې چه په کومو روحونو کښې د خیر جبلت وو او کومو کښې چه د شر جبلت وو نو د خپل مینځ منافاتو د وجې نه هغه روحونه په دې دنیا کښې هم په اجساد کښې د حلول کولو نه پس د یو بل نه نفرت کوی.

② علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دویم مطلب د دې دا کیدې شی چه الله تعالی د اجساد نه اول ارواح تخلیق کړل نو د دغه روحونو به په خپل مینځ کښې ملاقات کیدلو. بیا چه کله روحونو په دغه اجساد کښې حلول اوکړلو نو په دې دنیا کښې د هغوی په مینځ کښې تعارف او الفت هم د دغه عهد متقدم والا د تعلق په وجه سره اوشو. لکه چه په دې دنیا کښې د بنیادمو په مینځ کښې که چرې اجنبیت دې یا محبت او الفت دې نو د دې بنیاد هم دغه عهد متقدم دې.(۱)

د علامه طیبی رحمه الله رائې: علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه (فما تعارف) کښې فاء د تعقیب د پاره ده او د دې په ذریعه د اجمال تفصیل بیان کړې شوې دې. چنانچه (فما تعارف) الفاظ په ازل کښې د روحونو په مینځ کښې په اختلاط او تعلق باندې دلالت کوی. بیا دا روحونه د اوږدې زمانې پورې د یو بل نه جدا پاتې شو او په دوی کښې د جدائئ دیوال راغلو. بیا د دوی په سابق تعارف باندې د یوې زمانې تیریدو نه پس بیا د الفت او محبت رشته قائم شوه. د دې مثال بالکل داسې دې لکه چه جدا شوی دوستان د یوې اوږدې زمانې د جدائئ نه پس دوباره ملاؤ شی.(۲)

په دې دنیا کښې د الفت او محبت کومه رشته چه د دوو کسانو په مینځ کښې د سابقه تعلق په بنیاد باندې قائمیږی دوی ته د دغه سابق تعلق هیڅ شعور نه وی. حقیقت دا دې چه د دوی په زړونو کښې د سابقه تعلق القاء او الهام د الله تعالی د طرف نه کیږی.(۳)

تاسو داسې وئیلې شئ چه په دې دنیا کښې د بندیګانو چه کوم تعلق قائم کیږی په اصل کښې د سابقه تعلق تجدید دې. علامه قسطلانی رحمه الله د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو مرفوع روایت نقل کړې دې: «الأرواح جنود مجندة، تلتقی فتشام کما تشام الخیل، فما تعارف منها ائتلف، وما تناکر منها اختلف، فلو أن رجلا مؤمنا جاء إلی مجلس فیه مائة منافق، ولیس فیه إلا مؤمن واحد، لجاء حتی جلس إلیه، ولو أن منافقا جاء إلی مجلس فیه مائة مؤمن ولیس فیه إلا منافق واحد، لجاء تی حتی جلس إلیه»(۴) یعنی د روحونو جدا جدا لښکرې وې او هغوی په خپل مینځ کښې ملاویدو سره یو بل داسې بوئی کول لکه چه اسونه یو بل بوئی کوی. بیا چه د کومو روحونو په مینځ کښې (په عالم ارواح کښې) د خپل مینځ تعارف وو (د دې سابقه تعارف په بنیاد) په دې دنیا کښې هم د هغوی په مینځ کښې د خپل مینځ تعلق پیدا کیږی. په انسانی نفسیاتو باندې د عالم ارواح دا تعلق دومره اثر انداز کیږی چه که یو مؤمن سړې په یو داسې محفل کښې داخل شی په کوم کښې چه سل منافقان وی او صرف یو مؤمن وی نو هغه به یقیناً هغه مؤمن سره راځی او کینی به او که چرې یو منافق سړې یو داسې محفل ته راشی چرته چه مؤمنان وی او یو منافق وی نو هغه به یقیناً راځی او هم هغه منافق سره به کینی.

---

(۱) أعلام الحدیث للخطابی الجزء الرابع ص: ۱۵۳۱-۱۵۳۰ جامعة أم القری، عمدة القاری: ۲۹۷/۱۵ فتح الباری: ۴۵۵-۴۵۶/۸.

(۲) شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح: ۱۹۵/۹ إدارة القرآن والعلوم الإسلامیة وإرشادالساری: ۲۴۴/۷.

(۳) شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح: ۱۹۵/۹ إدارة القرآن والعلوم الإسلامیة وإرشاد الساری: ۲۴۴/۷.

(۴) إرشادالسای: ۲۴۴/۷ شعب الإیمان للإمام البیهقی باب مقاربة أهل الدین وموادتهم إلخ، قصة إبراهیم فی المعانقة إلخ: ۳۳۹/۱۱ رقم الحدیث: ۸۶۲۰ مکتبة الرشد، الإبانة الکبری لابن بطة: ۴۵۵/۲ رقم الحدیث: ۴۲۸، دارالرایة للنشر.

په عربو کښې يو قول مشهور دې: «المناسبة تؤلف بين الأشخاص»[1] يعنی مناسبت په سرو کښې الفت پيدا کوی او هغوی يو بل ته نيزدې راولی.[2]

حضرت علی رضي الله عنه کوفې ته تشريف راوړو نو وئی فرمائيل «يا أهل الكوفة! قد علمنا خيركم من شريركم» يعنی مونږ ته معلومه ده چه په تاسو کښې څوک نيکان دی او څوک شريران؟ خلقو تپوس اوکړو هغه څنګه؟ حضرت علی رضي الله عنه جواب ورکړو: «كان معنا ناس من الأخيار، فنزلوا عند ناس من الأخيار، فعلمنا أنهم من الأخيار، وكان معنا ناس من الأشرار، فنزلوا عند ناس من الأشرار، فعلمنا أنهم من الأشرار»[3] يعنی مونږ سره نيکان اوشريفان خلق وو هغه شريفانو سره حصارشو. په دې سره مونږ ته معلومه شوه چه کوموخلقو له هغوی راغلل کيناستل هغه پخپله هم شريف خلق دی. دغه شان مونږ سره اشرار وو نوهغوی لاړل اشرار سره حصار شول. په دې سره مونږ ته معلومه شوه چه دوی هم اشرار دی.

دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه او حضرت علی رضي الله عنه د رواياتو نه علامه خطابی رحمه الله د قول تائيد کيږی چه د روايت باب نه دخير اوشر د مشاکلت اومشابهت طرف ته اشاره کيدې شی چه د کومو خلق په طبيعت او فطرت کښې د خير ښيګړې ماده وی هغوی د دغه مشاکلت د وجې نه يو بل ته ميلان لری او دا چا په فطرت کښې چه شر وی هغوی د دغه مشاکلت في الشر د وجې نه طبعاً د يو بل طرف ته راښکلې کيږی.

---

[1] عمدة القاری: ۲۹۷.

[2] وقال بعضهم أقرب القرب مودة القلوب وإن تباعدت الأجسام، وأبعد البعد تنافر التدائی ولبعضهم:

إن القلوب لأجنادٌ مجندةٌ قول الرسول فمن ذا فيه يختلف

فما تعارف منها فهو مؤتلفٌ وماتناكر منها فهومختلف

والآخر:

بينی وبينک فی المحبة نسبةٌ مستورة فی سر هذا العالم

نحن الذين تحابت أرواحنا من قبل خلق الله طينة آدم[إرشادالساری:۲۴۵/۷]

ولأبی نعيم فی الحلية فی ترجمة أويس بن عامر القرنی: أنه لما اجتمع به هرم بن حيـان العبـدی، ولـم يكـن لقيـه وخاطبه باسمه، قال له هرم: من أين عرفت اسمی واسم أبی، فوالله ما رأيتک ولا رأيتنی؟ قال عرفت روحـی روحـک حـين كلمـت نفسی نفسک، وإن المؤمنين يتعارفون بروح الله وإن ناءت بهم الدار. [حلية الإوليا لأبن نعـيم: ۸۵/۲-۸۴ وإرشادالسـاری: للقسطلانی: ۲۴۵/۷]. وفی صفة الصفوة لابن الجوزی رحمة الله عليه: قال ذوالنون المصری: بينما أنا أسير فی تيـه بنـی إسرائيل، إذا أنا بجارية سوداء، قد استلبها الوله(عشق ومحبت) من حب الـرحمن، شاخصة ببصرها نحوالسماء، فقلت: السلام عليک ياأختاه، فقالت:وعليک السلام باذالنون، فقلت لها: من أين عرفتنی يا جارية؟ فقالت يابطـال،إن الله عزوجـل خلق الأرواح قبل الأجساد بألفی عام، ثم أدارها حول العرش، فما ت تعارف منهـا أئتلـف ومـا تناكرمنهـا اختلـف، فعرفـت روحی روحک فی ذلک الجولان، فقلت: إنی لأ راک حكيمة، علمينی شيئاًمما علمـک الله عزوجـل، فقالـت: باأبـا الفـيض أضع علی جوار حکم ميزان القسط، حتی يذوب كل ماكان لغيرالله،ويبقی القلـب مصفی لـيس فيـه غيـر الـرب عزوجـل، فبعد ذلک يقيمک علی الباب ويوليک ولا يةجديدة، ويـأمر الخـزان لـک بالطاعـة. فقلـت: ياأختـاه زيـدينی، فقالـت: يـا أباالفيض، خذ من نفسک لنفسک، وأطع الله عزوجل إذا خلوت بحبيبک إذا دعوی. [ذكر المـصطفيات مـن عابـدات لقـين في طريق السباحة: ۴۳۰/۴رقم : ۹۹۵دارالمعرفة].

[3] عمدة القاری:۲۹۷/۱۵.

دَ نیکوخلقو نه دَ نفرت علاج اوکړئی: علامه قرطبي رحمه الله فرمائی: «إِنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا وَجَدَ مِنْ نَفْرَةٍ مِمَّنْ لَهُ فَضِيلَةٌ أَوْصَلَاحٌ فَتَّشَ عَنِ الْمُوجِبِ لتلك النفرة وبحث عنه نور العلم، فَإِنَّهُ يَنْكَشِفُ لَهُ فَيَتَعَيَّنُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْعَى فِي إِزَالَةِ ذَلِكَ..... حَتَّى يَتَخَلَّصَ مِنْ ذَلِكَ الْوَصْفِ الْمَذْمُومِ..... وَكَذَلِكَ الْقَوْلُ فِيمَا إِذَا وَجَدَ مِيلاً لمن فيه شر، أو وصف مذموم» (۱)

مطلب دا چه کله یوسړی په خپل زړه کښې دَ یوداسې سړی دَپاره نفرت اووینی په چاکښې چه څه نیک خصلت او صلاح وی نوهغه دې په خپل زړه کښې دَ ده دَپاره موجود نفرت سبب اولټوی. دَ لټون او کوشش په نتیجه کښې به دَنفرت سبب معلوم شی. ددې نه پس دداسې سړی دَپاره ضروری دی چه هغه دې دَ دغه سبب ختمولو کوشش اوکړی تر دې چه دَ دغه خراب خصلت نه ځان خلاص کړی. دغه شان که یو سړې په خپل زړه کښې دَ یو شریر او خراب سړی طرف ته خیال لری نودَې دَ ختمولو دَپاره کوشش کول پکاردی.

دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذکوره تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې ځکه چه ترجمة الباب دَ تعلیق جزدې. (۲)

قوله:-وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بِهَذَا

دَ مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق دې او اسماعیلي رحمه الله دا (سعيد بن أبي مريم عن يحيى بن أيوب) په طریق سره موصولاً ذکر کړې دې. (۳)

دَمذکوره تعلیق مقصد: دَتعلیق مقصد دَ سابقه تعلیق لاندې تیرشوې دې.

په لفظ بِهذا سره امام بخاری رحمه الله دَحدیث باب طرف ته اشاره کړې ده چه یحیی بن ایوب بصری رحمه الله هم دغه روایت دَ یحیی بن سعید رحمه الله نه نقل کړې دې. شارحین حدیث وائی چه یحیی بن ایوب بصری رحمه الله چونکه دَ امام بخاری رحمه الله په شرائط صحت باندې پوره نه دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله دهغه روایت صرف استشهاد په توګه نقل کوی. (۴)

دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: تعلیق ثانی هم چونکه دَ تعلیق اول په شان دې په دې وجه دَ دویم تعلیق ترجمة الباب سره هم هغه مناسبت دې کوم چه تعلیق اول ته حاصل دې.

۴- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ﴾/هود: ۲۵/.

ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت نوح علیه السلام بعثت او رسالت بیانول غواړی. چونکه دَ آدم علیه السلام نه پس هغه رومبې نبی دې چاته چه رسالت ورکړې شوې دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله دَهغوی تذکره دَ ټولو نه اول اوکړه. (۵) صحیح مسلم کښې دَحضرت انس بن مالک رضی الله عنه اوحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل شوې یو اوږد روایت کښې صراحت دې چه نوح علیه السلام ته دَ ټولو نه اول رسالت ورکړې شوې دې. (۶)

---

(۱) الملهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب البر والصلة، قبيل باب المرء مع من أحب رقم الحديث: ۲۵۶۶، ۶/۴۴۶-۴۴۵ دار ابن كثير، عمدة القاري: ۲۹۷/۱۵.

(۲) عمدة القاري: ۲۹۶/۱۵ دار الكتب العلمية.

(۳) فتح الباري: ۸/۴۵۶

(۴) فتح الباري: ۴۵۶/۷ إرشاد الساري: ۲۴۵/۷.

(۵) عمدة القاري: ۲۹۹/۱۵.

(۶) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب أدنى أهل الجنة منزلة فيها، رقم الحديث: ۴۷۵، ۴۸۰.

مؤرخينو د حضرت نوح علیه السلام د نسب سلسله داسې بيان کړې ده: (نوح بن لمك بن متوشلخ بن خنوخ) دې نه حضرت ادريس علیه السلام مراد دې، (بن يارد بن مهلائيل بن قينان بن أنوش بن شيث بن آدم عليه السلام)[1]

بعض مورخينو د دې نسب نامې په صحت باندې تردد ظاهر کړې دې. د دې حضراتو په نيز د حضرت آدم علیه السلام او حضرت نوح علیه السلام په مينځ کښې په ذکرشوې نسب نامه کښې ډير سلاسل نسب په مينځ کښې غائب دى. علامه رحمت الله کيرانوى هندى رحمه الله اظهار الحق کښې او مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى قصص القرآن کښې په دې باندې تحقيقى بحث کړې دې.[2]

علامه کيرانوى رحمه الله ليکي چه د حضرت آدم علیه السلام نه واخله د طوفان نوح علیه السلام پورې زمانه د تورات د عبراني نسخې مطابق ۱۶۵۶ کاله دې. د يوناني نسخې مطابق ۲۲۶۲ کاله دې او د سامرى مطابق ۱۳۰۷ کاله دې. د هنرى واسکاټ تفسير کښې يوه نقشه ورکړې شوې ده او دې نقشه کښې د حضرت نوح علیه السلام نه علاوه د هر سړي نوم سره د هغه عمر ليکلې شوې دې کوم چه د هغه د ځوئي د پيدائش په وخت وو او حضرت نوح علیه السلام سره د هغه هغه عمر ليکلې شوې دې کوم چه د طوفان په وخت وو. هغه نقشه دا ده:

نوم	عمر په وخت د ولادت د ولد سوا د نوح علیه السلام نه	دعبراني نسخې مطابق	د يوناني نسخې مطابق	د سامرى نسخې مطابق
آدم علیه السلام	شيث علیه السلام	۱۳۰	۲۳۰	۱۳۰
شيث علیه السلام	انوش	۱۰۵	۲۰۵	۱۰۵
انوش	قينان	۹۰	۱۹۰	۹۰
قينان	مهلائيل	۷۰	۱۷۰	۷۰
مهلائيل	يارد	۶۵	۱۶۵	۶۵
يارد	حنوك	۱۶۲	۱۶۲	۶۲
حنوك	متوشالح	۶۵	۱۶۵	۶۵
متوشالح	لامك	۱۸۷	۱۸۷	۶۷
لامك	نوح علیه السلام	۱۸۲	۱۸۸	۵۳
نوح علیه السلام	طوفان	۶۰۰	۲۰۰	۶۰۰
		۱۶۵۶	۲۲۶۲	۱۳۰۷

د دې پورته ذکر شوو دريواړو نسخو په رڼا کښې د مودې په بيان کښې ډير زيات فرق دې او دومره اختلاف دې چه په دې کښې تطبيق ممکن نه دې او چونکه د دريواړو نسخو مطابق حضرت نوح علیه السلام عمر د طوفان په وخت ۶۰۰ کاله متعين دې او د حضرت آدم علیه السلام عمر ۹۳۰ کاله شوې دې په دې بنياد سامرى نسخې مطابق لازم راځي چه د حضرت آدم علیه السلام وفات په وخت د حضرت نوح علیه السلام عمر ۲۲۳ کاله وو. خودا خبره په اتفاق د مورخينو غلطه

[1]) فتح الباري: ۴۵۸/۱۸ عمدة القاري: ۲۹۸/۱۵-۲۹۷.

[2]) إظهار الحق، الجزء الثاني ص: ۴۳۲-۴۳۱ الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، قصص القرآن: ۵۵/۱-۵۴ دار الإشاعة.

ده اوعبراني او يوناني نسخې هم دَدې تكذيب اوترديد كوي. ځکه چه دَ عبراني نسخې دَ بيان مطابق دَنوح عليه السلام پيدائش دَ آدم عليه السلام دَ وفات ۱۲۶ کاله پس او دَ دويمې نسخې مطابق ۷۳۲ کاله پس شوې. (۱)
ابن جرير رحمه الله فرماني دَ نوح عليه السلام ولادت دَحضرت آدم عليه السلام دَ وفات نه يوسل شپږويشت (۱۲۶) کاله پس شوې اوهغوی ته دَ ۳۵ کالو په عمر کښې نبوت ملاؤشوې. (۲)
دَ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه نوح عليه السلام ته دَ څلويښتو کالو په عمر کښې نبوت ملاؤشوې او نهه نيم سوه (۹۵۰) کاله ئې خلق دَ الله تعالى عبادت طرف ته رابللي. بيا دَ طوفان نه پس شپيته کاله ژوندې وو. (۳) په دې حساب سره دَ نوح عليه السلام عمر يوزر پنځوس کاله جوړيږي. په انبياء او رسولانو کښې دَهغوی دَ ټولونه زيات عمر و او ځانله يو پيغمبر دې چه دا قسم دَ اوږدې مودې پورې ئې خلقوته دَتوحيد کلمې دعوت ورکولو اودَ هغې په بدله کښې دَخپل قوم دَ طرف نه ډيرزيات تکليفونه او اذيتونه زغمل.
دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه روايت دې چه کله نوح عليه السلام له ملك الموت راغلو نودائي ورته اووئيل چه په پيغمبرانو کښې دَ ټولو نه زيات عمر ستاسو دې، تاسو دا دنيا څنګه اوليدله؟ حضرت نوح عليه السلام اوفرمائيل «كَرَجُلٍ دَخَلَ دَارًا لَهُ بَابَانِ، فَقَامَ وَسْطَ الدَّارِ هُنَيْهَةً ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ الْآخَرِ» (۴) لکه څنګه چه څوك سړې دَدوو دروازو والامکان کښې داخل شي او په هغې کښې لږشان ساعت حصار شي او په بله دروازه باندې اوځي.
يوحکيمانه متل مشهور دې «سَلِ الْمُجَرِّبَ وَلَا تَسْئَلِ الْحَكِيمَ» دَدنيا بې ثباتي او فنا کيدل ئې په يوحکيمانه مثال کښې پيش کړې دې. دَ دنياوي ژوندون باره کښې دا دَ يوداسې انسان تجربه ده چه يوزر پنځوس کاله ژوندې وو مګر تيرشوې عمر هغه لږشان ساعت قيام سره تعبيرکوي. مونږ اوتاسو اوسطاً ۶۰ کاله ژوند تيروو. ډيرزيات مختصر موده مګر دَ خواهشاتو او تمناګانو دومره لوئې او رد فهرست جوړوو لکه چه دلته به تول عمر پاتې يو.
دَ باب لاندې امام بخاري دَ نوح عليه السلام دَ اخبار او قصص سره متعلق دَ مختلفو آياتونو تفسير کړې دې.
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾/هود: ۲۷/: مَا ظَهَرَ لَنَا. ﴿أَقْلِعِي﴾/هود: ۴۴/: أَمْسِكِي. ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾/هود: ۴۰/: نَبَعَ الْمَاءُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: وَجْهُ الْأَرْضِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿الْجُودِيِّ﴾/هود: ۴۴/: جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ. ﴿دَأْبًا﴾/المؤمن: ۳۱/: مِثْلُ حَالٍ.
حضرت نوح عليه السلام چه کله خپل قوم ته دَتوحيد دعوت ورکړو نو مالدارانو طبقې هغه دَ خپل حاکميت دَپاره خطره اوګنړله اودغه شان هغوی دَحضرت نوح عليه السلام په نبوت او رسالت باندې اعتراضات او شبهات کول شروع کړه. دَ سورة هود په دې آيت کښې دَ دغه مکالمه بيان دې. ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ﴾ (۵) يعني دَهغوی دَ قوم چه کوم کافران سرداران وو هغوی اووئيل چه مونږ خو تا دَ خپل ځان په شان سړې ګنړو او مونږ ته ستا منونکي هم هغه ښکاري چه په مونږ کښې سپك اوذليل خلق دي اوهغه هم په سر سري نظرسره او مونږ په تاکښې دَ خپل ځان نه څه فضيلت هم نه وينو بلکه تاسو دَروغژن خيال کوو.

---

(۱) إظهار الحق الجزالثانى ص: ۴۳۲-۴۳۱ الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية الإفتاء والدعوة والإرشاد.
(۲) فتح الباري: ۴۵۸/۸عمدة القاري: ۲۹۹/۱۵.
(۳) المستدرک للحاكم، كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين، ذكرنوح النبى صلى الله عليه وسلم: ۴۲/۲ ۴رقم الحديث: ۴۰۶۳دارالحرمين للطباعة والنشر والتوزيع.
(۴) مجموعة الرسائل ابن أبى الدنيا، ذم الدنيا: ۱۱۱/۲-۱۱۰رقم الحديث: ۲۲۹مؤسسة الكتب الثقافية.
(۵) سورة هود: ۲۷.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ معنی مَاظَهَرَلَنَا سره کړې ده. یعنی (أول النظر قبل التأمل) د تامل او غور کولو نه وړاندې په اول نظر کښې رائې قائمول لکه چه د ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ معنی د سرسری نظر ده. د نوح علیه السلام په نبوت باندې دهغه د قوم دا اعتراض وو چه څوک عقل اوفهم نه محروم خلق دهغوی تابعدار جوړ شوی دی. هغوی د خبرې بیخ ته نه شی رسیدې سرسری نظر لری چه کوم نوې شې نی واؤرید و په هغې باندې نی (آمنا وصدقنا) اوونیل. (۱)

قوله: أقلعي أمسكي: په دې سره هم د سورت هود دې آیت طرف ته اشاره ده: ﴿وَقِيلَ يَاأَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَاسَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ (۲)

په دې آیت کښې د طوفان نوح د تباه کارونه پس د حالاتو د هوارېدو بیان دې یعنی الله تعالی زمکې ته حکم ورکړو چه اې زمکې خپلې اوبه راکاږه او اې اسمان ته بند شه او اوبه اوچې کړې شوې او قصه ختمه کړې شوه او کشتئ د جودی (په غر) باندې اودریده او اوونیلې شو چه په ظالمانو باندې تباهي ده. امام بخاری رحمه الله د أقلعي تفسیر په أمسكي سره کړې دې. یعنی بس شه. هم دغه تفسیر علی بن ابی طلحه رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړې دې. (۳)

﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾: نَبَعَ الْمَاءُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: وَجْهُ الْأَرْضِ: په دې سره هم د سورت هود آیت ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ طرف ته اشاره ده یعنی تر هغې پورې چه زمونږ حکم راغلو او تنور راؤخوټکیدو. امام بخاری رحمه الله ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ معنی نبع الماء سره کړې ده. یعنی چه کله اوبه راؤخوټکیدې. دا تفسیر د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې اودا ابن ابی حاتم رحمه الله (عن علي ابن أبي طلحة عن ابن عباس) په طریق سره موصولاً روایت کړې دې. (۴)

د تنور معنی: اهل لغت او مفسرینو لفظ تنور مختلف معنی بیان کړی دی. علامه بغوی رحمه الله قرطبي رحمه الله د عکرمه رحمه الله اوزهری رحمه الله قول نقل کړې دې (هووجه الأرض) (۵) یعنی تنور د زمکې مخ ته وائی. بعض حضراتو وئیلی دی چه د زمکې اوچتې حصې یا غونډئی ته هم تنور وئیلی شی. چنانچه هغوی فرمائی: (والتنور أشرف موضع في الأرض وأعلاه) (۶)

ایا په ایت کښې د یوخاص تنور طرف ته اشاره ده؟: بعض حضراتو وئیلی دی چه دې نه هم د روټو پخولو تنور مراد دې (۷) یوقول دا هم دې چه په شام کښې د عین ورده په مقام باندې د حضرت آدم علیه السلام تنور وو دهغې نه اوبه راؤخوټکیدې په آیت کښې هم دغه تنور مراد دې (۸) د اکثر مفسرینو په نیز په کوفه کښې د حضرت نوح علیه السلام تنور وو دې نه هم هغه تنور مراد دې. (۹)

---

(۱) فتح الباري: ۴۵۹/۸-۴۵۸.
(۲) سورة هود: ٤٤.
(۳) عمدة القاري: ۳۰۰/۱۵.
(۴) فتح الباري: ۶۵۹/۷.
(۵) الجامع لأحكام القرآن: ۳۳/۹.
(۶) تفسير البيضاوي: ۴۵۶/۱ وروح المعاني: ۳۵۰/۱۲.
(۷) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۳/۹ روح المعاني: ۳۵۰/۱۲.
(۸) تفسير البيضاوي: ۴۵۶/۱ والجامع لأحكام القرآن: ۳٤/۹.
(۹) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۳٤/۹.

يوقول دادي چه دا تنور دكانړى نه جوړشوې وو. حضرت حواء عليها السلام به په دې كښې روټئ پخولې. هم دغه تنور حضرت نوح عليه السلام ته ملاؤشو.[1]

په دې ټولو اقوالو كښې علامه قرطبي رحمه الله تطبيق وركولوسره فرمائيلي چه كله د طوفان نوح اوبه راخوټكيدل شروع شو نود روټئ د تنور نه هم راؤوتلې د مخ د زمكې نه هم راؤوتلې او د شام د عين الورد د تنور نه هم راؤوتلې.[2] البته علامه آلوسى رحمه الله فرمائيلي چه د مفسرينو په نيز د تنور نه هم د روټئ پخولو تنور مراد دې.[3]

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْجُودِيُّ جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ د طوفان د ختميدو نه پس د نوح عليه السلام كشتئ په جودى غر باندې اودريده. امام بخارى رحمه الله د جودى محل وقوع بيان كړې دې. مجاهد رحمه الله وائي چه جودى غر په جزيره كښې واقع دې. دې نه جزيره ابن عمر مراد ده. د مجاهد رحمه الله دا قول ابن ابى حاتم رحمه الله د ابن نجيح رحمه الله په طريق سره موصولا روايت كړې دې.[4]

مفتى محمد شفيع رحمه الله فرمائى چه جودى نن هم په دې نوم باندې قائم دې. د دې محل د حضرت نوح عليه السلام وطن اصلى عراق د موصل په شمال كښې جزيره ابن عمر سره نيزدې د آرمينيه سرحد سره دې. دا يوه غريزه سلسله ده په موجوده تورات كښې د كشتئ اودريدو ځائى ته كوه اراراط وئيلې شوې دې. په دې دواړو روايتونو كښې څه داسې تضاد نشته دې مگر په پخوانو زړو تاريخونو كښې هم دغه دى چه د نوح عليه السلام كشتئ د جودى په غر باندې راغله اودريده. په قديم تاريخونو كښې دا هم ذكر دى چه د عراق په ډيرو مقاماتو كښې د دې كشتئ ټكړې تراوسه پورې موجود دى. كوم چه د تبرك په توگه كيخودلې او استعمالولې شى. په تفسير طبرى او بغوى كښې دى چه نوح عليه السلام په لسم ماه رجب كښتئ كښې سور شوې وو شپږ مياشتې دا كشتئ په طوفان باندې روانه وه. كله چه د بيت الله شريف مقام ته اورسيدله نو اوه ځل ئې طواف اوكړو. الله تعالى خپل بيت اوچت كړو او د غرقيدو نه ئې بچ كړې وو. بيا په لسم محرم الحرام د عاشورې په ورځ طوفان ختم شو او كشتئ د جودى په غر باندې اودريده. حضرت نوح عليه السلام د شكرانې په توگه په هغه ورځ روژه اوساتله او په كشتئ كښې چه څومره كسان وو ټولو ته ئې د روژې ساتلو حكم وركړو. بعض روايتونو كښې دى چه په كشتئ كښې شريك ټول ځناور وو هم په هغه ورځ روژه اوساتله.[5]

دَأْبٌ: مِثْلُ حَالٍ: سورت غافر كښې دى: ﴿ يٰقَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظٰهِرِيْنَ فِي الْاَرْضِ ۡ فَمَنْ يَّنْصُرُنَا مِنْۢ بَاْسِ اللّٰهِ اِنْ جَآءَنَا ؕ قَالَ فِرْعَوْنُ مَآ اُرِيْكُمْ اِلَّا مَآ اَرٰى وَمَآ اَهْدِيْكُمْ اِلَّا سَبِيْلَ الرَّشَادِ ۝ وَقَالَ الَّذِيْٓ اٰمَنَ يٰقَوْمِ اِنِّيْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِّثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِ ۝ مِثْلَ دَاْبِ قَوْمِ نُوْحٍ وَّعَادٍ وَّثَمُوْدَ وَالَّذِيْنَ مِنْۢ بَعْدِهِمْ ؕ ﴾[6] يعنى په آل فرعون كښې يو ځوان سړى اووئيل اې زما قومه نن په زمكه كښې ستاسو حكومت دې تاسو غالب يئ. نوكه د الله تعالى عذاب راغلو نو مونږ له به د هغې نه د بچ كيدو امداد څوك كوى؟ فرعون اووئيل چه زه خو به تاسو ته هم دغه رائې دركوم كومه چه زه پخپله ټيك گڼړم. او هغه سړى اووئيل چه

---

[1] معارف القرآن: ۶۲۲/۴ وقيل: معنى ﴿وَفَارَ التَّنُّوْرُ﴾ تمثيل لحضور العذاب، كقولهم: حمى الوطيس، إذا اشتدت الحرب. والوطيس: التنور، انظر تفسير للقرطبي: ۳۴/۹.

[2] فتح البارى: ۴۵۹/۸.

[3] روح المعانى: ۳۵۰/۲.

[4] تفسير القرآن العظيم لابن أبى حاتم: ۲۰۳۷/۶ رقم الحديث: ۱۰۹۱۵ مكتبة نزار مصطفىٰ الباز.

[5] معارف القرآن: ۶۲۷/۴-۶۲۸ نور اوگورئى تفسر القرطبى مع التعليقات: ۱۲۷/۱۱ سورة هود: ۴۴.

[6] سورة غافر: ۲۹، ۳۰/۳۱.

چاایمان راوړلې وو اې زما قومه ماته خو ستاسو په نسبت (دېخوانو) امتونو په شان د ورځې اندیښنه کیږي لکه چه قوم نوح عاد او ثمود او د هغوی نه د شاته خلقو حال شو.
امام بخاري رحمه الله په مذکوره آیت کښې لفظ "داب" تفسیر خودلې دې چه داد حال په معنی کښې دې. دا داب یداب مصدر دې. د دې معنی یوشان په یوکار کښې لګیدل او مشقت برداشت کولو ده او په دې وجه د دې استعمال حال عادت او طریقې په معنی کښې کیږي.

۵- باب: قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿إِنَّآ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦٓ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ /نوح: ۱/إِلَى آخِرِ السُّورَةِ.

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُم مَّقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ ۝ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ۝﴾ /یونس: ۷۱-۷۲/.

ماقبل سره ربط: د دې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په تیرشوی باب کښې د حضرت نوح علیه السلام د بعثت اورسالت تذکره وه او اوس په دې باب کښې د حضرت نوح علیه السلام قوم د الله تعالی د عذاب نه د ویرولو تذکره ده.[1]

د ترجمة الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په دې ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله د سورت نوح په ضمن کښې د حضرت نوح علیه السلام خپل قوم د عذاب نه د ویرولو تذکره کول غواړي.[2]

د نسخو اختلاف: په اکثرو نسخو کښې د باب سابق نه پس د سورت نوح په مذکوره آیت باندې د باب عنوان قائم دې. البته د ابوذر رحمه الله په روایت کښې دا آیت بلاباب دې اوهم د باب سابق د آیات لاندې دې. د حافظ ابن حجر رحمه الله مخې ته نسخه کښې هم دغه ترتیب دې. خو د علامه عینی رحمه الله او قسطلانی رحمه الله مخې ته نسخو کښې د باب لاندې د سورت نوح مذکوره آیت درج دې.[3]

دویم آیت د سورت یونس دې په دې کښې هم د حضرت نوح علیه السلام د دعوت اوتبلیغ بیان دې. دا آیت په بعض نسخو کښې درج دې او په اکثر نسخوکښې درج نه دې.[4] امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب قائمولو سره (إلی آخر السورة) د دې خبرې طرف ته اشاره کولو په غرض سره اوونیل چه دا مکمل سورت د حضرت نوح علیه السلام د قضیه سره متعلق دې.[5]

د آیاتونو ترجمه: مونږ نوح علیه السلام د خپل قوم طرف ته (پیغمبر جوړولو سره) لیږلې وو چه تاسو خپل قوم (د کفر د وبال نه) اوویره وه مخکښې د هغې نه چه په هغوی باندې دردناك عذاب نازل شی، یعنی هغوی ته اووایه که چرې ایمان نه راوړنې نو په تاسو به دردناك عذاب راځی که هغه دنیاوی وی یعنی طوفان یا اخروی یعنی دوزخ
او تاسو دوی ته د نوح علیه السلام قصه واورونی (کومه چه هغه وخت واقع شوې وه) کله چه هغوی خپل قوم ته اوفرمائیل چه اې زما قومه که چرې تاسو ته زما اوسیدل (یعنی د وعظ کولو په حالت کښې) اود الله تعالی د احکامو نصیحت کول درانه (ناخوښه) معلومیږي نو (معلومیږي دې زه هیڅ پرواه نه کوم ځکه چه) زما خو په الله تعالی باندې یقین دې نوتاسو ماته (د ضرر رسولو متعلق) خپل تدبیر (څه چه کولې شئ) سره د خپلو شریکانو (یعنی

---

[1]) عمدة القاري: ۱۵/۳۰۱-۳۰۰.
[2]) عمدة القاري: ۱۵/۳۰۰.
[3]) عمدة القاري: ۱۵/۳۰۰ إرشادالساري: ۷/۲۴۷.
[4]) عمدة القاري: ۱۵/۳۰۱.
[5]) الکنز المتواري: ۱۳/۲۵۸.

بتانو) پاخه کړئ (يعنى تاسو اوستاسو معبودان يوځائى شئى او ماته په ضرر رسولوکښې خپل ارمان پوره کړئ) بيا ستاسو دغه تدبيرونه ستاسو زړه تنګيدلو سبب نه دى کيدل پکار (يعنى په اکثرو پټو تدبيرونو سره طبيعت خرابيږى نود پټ تدبير ضرورت نشته دې. کوم څه تدبير چه کوئى په کولاؤ زړه په اخلاص اوښکاره کوئى، زما لحاظ اوخيال مه ساتئى او مه زما د تللو او د وتلو انديښنه کوئى ځکه چه د دومره زياتو کسانو په پهره کښې د يوسړى وتل هم مستبعد دى بيا د پټولو څه ضرورت دې) زما سره (چه څه کول دى) کوئى او ماته (اصلاً) مهلت مه راکوئى (ماحصل دادې چه زه ستاسو د دې خبرونه ويريږم اونه د تبليغ نه منع کيدې شم. تردې پورې نى د ويرې نفى اوفرمائيله وړاندې د طمع نفى فرمائى، يعنى که بيا هم تاسو ددې کوئى نو (دا اوګڼئى چه ما تاسونه (په دې تبليغ) څه معاوضه خونه ده غوښتې (او ما به تاسو نه ولې غوښتله ځکه) زما معاوضه خو صرف د وعدې مطابق هم) هم د الله تعالى په ذمه ده او (چونکه) ماته حکم کړې شوې دې چه زه په اطاعت کونکوکښې اوسيږم (په دې وجه په تبليغ کښې د حکم تعميل کوم که چرې تاسو نه منئى نو په دې کښې زما څه نقصان دې؟):

[۳۱۵۹] **حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ سَالِمٌ: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ ذَكَرَ الدَّجَّالَ فَقَالَ: "إِنِّي لَأُنْذِرُكُمُوهُ، وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ، لَقَدْ أَنْذَرَ نُوحٌ قَوْمَهُ، وَلَكِنِّي أَقُولُ لَكُمْ فِيهِ قَوْلًا لَمْ يَقُلْهُ نَبِيٌّ لِقَوْمِهِ: تَعْلَمُونَ أَنَّهُ أَعْوَرُ، وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ"**

[ص ۱۵۴] [۶۷۰۸، ۶۹۷۲، وانظر: ۲۸۹۲، ۳۲۵۶] [1]

تراجم رجال

عبدان: دا د عبدالله بن عثمان عتکى لقب دې. د دوى تذکره (بدءالوحى) لاندې تيره شوې ده. [2]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک رحمة الله عليه دې. د دوى تذکره هم (بدءالوحى) لاندې تيره شوې ده. [3]

يونس: دې نه يونس بن يزيد ايلى رحمة الله عليه مراد دې. د دوى تذکره (کتاب العلم باب من يردالله به خيراً يفقهه فى الدين) لاندې تيره شوې ده. [4]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رضى الله عنهم دې. د دوى تذکره (کتاب الايمان باب الحياء من الايمان) لاندې وړاندې تيره شوې ده. [5]

ابن عمر: دا د حضرت عمر بن الخطاب رضى الله عنه ځوئى دې. د دوى تذکره هم (کتاب الايمان باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الاسلام على خمس) لاندې تيره شوې ده. [6]

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الناس....الخ: عبدالله بن عمر رضى الله عنهما وائى رسول الله صلى الله عليه وسلم د خطبې ورکولو د پاره د خلقو مينځ کښې اودريدو. بيا چه څنګه د الله تعالى شان سره لائق دى د الله تعالى تعريف نې بيان کړو. بيائى د دجال ذکر اوکړو اوبيائى اوفرمائيل زه تاسو د دجال نه ويروم او بل هيڅ يو پيغمبر

---

[1]) مرتخريجه فى كتاب الجهاد والسير، باب كيف يعرض الإسلام على الصبى؟ رقم: ۳۰۵۷.

[2]) كشف البارى: ۱/۴۶۱.

[3]) كشف البارى: ۱/۴۶۲.

[4]) كشف البارى: ۳/۲۸۲.

[5]) كشف البارى: ۲/۱۲۸.

[6]) كشف البارى: ۱/۶۳۷.

داسې نه دې تيرشوې چاچه خپل قوم دَ دجال نه نه وي ويرولې. تردې چه نوح عليه السلام هم دَ دجال نه ويرولي دي. مګر زه تاسو ته د دجال يو داسې حال بيانوم چه يو پيغمبر هم خپل قوم ته نه دې خودلې هغه به كانړې په يوه ستر ګه روند وي او الله تعالى كانړې نه دې.

شرح حديث

قوله: وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلاَّ أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ: يعنى يونبى داسې نه دې تيرشوې چاچه خپل قوم دَ دجال نه نه وي ويرولې. دې نه پس جمله ده: (لقد أنذر نوح قومه) چه نوح عليه السلام هم خپل قوم (دَ دجال نه) او ويرولو. داد تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه دې. دَحضرت نوح عليه السلام نبي په خاص توګه سره ذكر خكه اوفرمائيلو چه هغه دَ ټولو نه اولنې پيغمبر وو چه شارع وو. چنانچه علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه دَ آدم عليه السلام نه پس دَ ټولو نه اول نوح عليه السلام ته دَ بنات عمات او خالات دَ حرمت حكم وركړو. ([1]) دويمه وجه دَ تخصيص دا كيدې شي چه نوح عليه السلام ابو البشر ثاني دې. ([2])

إِنَّهُ أَعْوَرُ: يعنى هغه به كانړې وي. دَ دجال سره متعلق دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روايت شوى احاديثو كښې متعارض الفاظ راغلى دى. په دې روايت كښې دَ أعور لفظ راغلې دې چه دجال به په يوستر ګه كانړې وي. دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ روايت الفاظ دى: (كأنّ عينه عنبة طافية) ([3]) يعنى لكه دَهغه ستر ګه به دَ انګور دَ دانې په شان پړسيدلې وي. يو روايت كښې دى: (إنه أعور عين اليمنى) ([4]) او په بل روايت كښې دَدې بالكل برعكس: (إنه أعور عين اليسرى) ([5]) الفاظ راغلى دى. په يو روايت كښې (إنها ليست بناتئة) ([6]) الفاظ نقل كړى دى. يعنى دَ هغه به يوه ستر ګه نه وي. دغه شان دَحضرت حذيفه رضي الله عنه په روايت كښې دى: (إنه ممسوح العين عليها ظَفَرَةٌ غليظة مكتوب بين عينيه: كافر) ([7]) يعنى دَ دجال

---

[1]) إرشاالساري: ۲۴۵/۷.

[2]) عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.

[3]) أخرجه البخاري فى كتاب أحاديث الأنبياء باب ﴿واذكر فى الكتاب مريم إذ انتبذت من أهلها﴾ رقم الحديث: ۳۴۳۹ وفى كتاب المغازي، باب حجة الوداع رقم: ۴۴۰۲ وفى كتاب اللباس باب الجعد رقم: ۵۹۰۲ وفى كتاب التعبير باب رؤيا الليل رقم: ۶۹۹۹ وباب الطواف بالكعبة فى المنام رقم: ۷۰۲۶ وفى كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۳ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿ولتصنع على عيني﴾ رقم: ۷۴۰۷ ومسلم فى كتاب الفتن وأشراط الساعة، باب ذكر الدجال رقم الحديث: ۲۹۳۳.

[4]) أخرجه ابن ماجة فى سننه كتاب الفتن باب فتنة الدجال خروج عيسى بن مريم رقم: ۴۰۷۱ وأخرجه البزار فى مسنده: ۲۸۱/۷ رقم: ۲۸۶۷ ومسند حذيفة بن اليمان وأخرجه البيهقي فى سننه: ۴۰۸/۶ فى كتاب صلاة الخسوف باب الخطبة بعد صلاة الكسوف رقم: ۶۱۵۴ وأخرجه أبو يعلى: ۴۰۸/۶ فى مسند مالك بن انس رقم: ۳۷۶۸ ومصنف ابن أبى شيبة: ۴۸۸/۷ باب ماذكر فى فتنة الدجال والمعجم الكبير للطبراني: ۸۴/۷ وكنز العمال: ۱۳۲/۱۴ رقم: ۳۸۷۴۸ و ۱۳۳/۱۴ رقم: ۳۸۷۶۰ و ۱۳۷/۱۴ رقم: ۳۸۷۸۷.

[5]) مسند البزار: ۱۲۹/۷ رقم: ۲۶۸۱ عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.

[6]) عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.

[7]) رواه الإمام مسلم فى صحيحه فى كتاب الفتن وأشراط الساعة باب ذكر الدجال رقم الحديث: ۲۹۳۴ وأخرجه عن أنس رضي الله عنه أيضاً رقم الحديث: ۲۹۳۳ والإمام أحمد فى مسنده عن حذيفة رضي الله عنه: ۳۶۴/۲۰ رقم الحديث: ۳۸۴۶ عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.

سترګه به خاوره شوې وی په هغې باندې به پیړه غوښه وی دَ هغه دَ دواړو سترګو په مینځ کښې به کافر لیکلې شوی وی.

دَ روایاتو په الفاظو کښې چه کوم تعارض ښکاری علامه عینی رحمه الله په هغې کښې جمع او تطبیق ورکولو سره فرمائی: «ووجه الجمع بین هذه الأوصاف المتنافرة أن یقدر فیها أن إحدی عینیه ذاهبة والأخری معیبة، فیصح أن یقال: لکل واحد عوراء، إذ الأصل فی العَوَر العیب» [1] یعنی په دې متضاد صفاتو کښې تطبیق به داسې وی چه دَ هغه به یوه سترګه بالکل نه وی او دویمه سترګه به ئې عیب والاوی، دغه شان به دَ دواړو سترګو نه هرې یوې ته عوراء وئیل صحیح وی ځکه چه دَ سترګو په عور کښې اصل عیب دې.

لکه چه کومه سترګه ئې نشته نو هغه هم یو عیب دې او کومه چه موجود ده هغه دکانړې کیدو په وجه عیب والاده.

په دې وجه په دواړو اعتبارو سره دجال ته أعور وئیل صحیح دی. بعض حضراتو داسې تطبیق ورکړې دې چه دا صفات دَ کتونکی په اعتبار سره مختلف بیان کړې شوی دی. بعض به دجال ته أعور الیمنی وینی او بعض به ئې أعور الیسری وینی. [2]

قوله: وَأَنَّ اللهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ: یعنی الله تعالی کانړې نه دې. دا کلمات تنزیه دی او په دې کښې دَ الله تعالی دَ تقدیس بیان دې چه هغه دټولو عیبونو او صفات رذیله نه منزه دې. [3]

ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت: په حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت نوح علیه السلام تذکره ده. [4]

[۳۱۶۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَلاَ أُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا عَنِ الدَّجَّالِ، مَا حَدَّثَ بِهِ نَبِيٌّ قَوْمَهُ: إِنَّهُ أَعْوَرُ، وَإِنَّهُ يَجِيءُ مَعَهُ بِمِثَالِ الجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَالَّتِي يَقُولُ إِنَّهَا الجَنَّةُ هِيَ النَّارُ، وَإِنِّي أُنْذِرُكُمْ كَمَا أَنْذَرَ بِهِ نُوحٌ قَوْمَهُ" [ص ۱۵۶] [۶۷۱۲] [5]

ترجمه: آیا زه تاسو ته دَدجال متعلق داسې خبره اونه ښایم چه ترننه پورې یو نبی خپل امت ته نه ده خودلې؟ هغه به کانړې وی او هغه سره به دَ جنت او دوزخ په نوم باندې دوه منترونه وی؟ کوم ته چه هغه جنت وائی هغه به په حقیقت کښې دوزخ وی. زه تاسو دَ دجال نه داسې ویروم لکه څنګه چه نوح علیه السلام خپل قوم ویرولې وو؟

تراجم رجال

ابونعیم: دا ابونعیم الفضل بن دکین رحمه الله دې. دَ دَوی تذکره «کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدینه» لاندې تیره شوې ده. [6]

شیبان: دا ابو معاویه شیبان بن عبدالرحمن تمیمی نحوی بصری رحمه الله دې. دَ دَوی تذکره «کتاب العلم باب حفظ العلم» لاندې تیره شوې ده. [7]

---

[1] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.

[2] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.

[3] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.

[4] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.

[5] مرتخریجه فی کتاب الجهاد باب کیف یعرض الإسلام علی الصبی؟ رقم: ۳۰۵۷.

[6] کشف الباری: ۶۶۹/۲

[7] کشف الباری: ۲۶۳/۴.

يحيى: دا مشهور امام يحيى بن كثير طائى يمامى رحمه الله دى. دَ دوى تذكره هم مذكوره بالا كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده. [1]

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دى. دَ دوى تذكره (كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان) لاندې تيره شوې ده. [2]

شرح حديث

قوله: مِثال الجنة: دا دَ مثل په معنى كښې دى. په يوروايت كښې (تمثال الجنة) الفاظ راغلى دى. [3] مطلب دادې چه الله تعالى به خلق په ازميښت كښې دَ اچولو دَپاره دجال ته مافوق الفطرت طاقت وركړى. دجال به په يولاس كښې دَ جنت صورت او بل كښې دَ دوزخ صورت كيخودو سره مدارى توب كولوسره خلق ويروى اودَ خپلې خدايئى كرشمې به ښائى. مړى به ژوندى كوى آسمان ته به حكم وركولوسره باران كوى. شاړې زمكې ته به په اشاره كولوسره هغه تروتازه فصل راټوكوى. دا به ټول مدارى توب او دَ جادو كمالات وى. الله تعالى به دجال ته داسې تصرفات باندې قدرت وركولوسره دَ نيغې عقيدې والا بنديګان ازميښت كوى. په آخره كښې به حضرت عيسى عليه السلام تشريف راوړو سره هغه قتل كړى نودَ هغه دَ دروغو دَ خدايئى راز به ښكاره شى. [4]

دَ احاديثو په ذخيره كښې دَ دجال دَ دروغژن كيدو بعض نښې نښانې په ډير وضاحت سره بيان كړې شوى دى. مثلاً دَ حضرت ابو امامه الباهلى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به په خپلو اكثرو خطبو كښې دَ دجال باره كښې خودل اودَ هغه دَ فتنې نه به ئې ويرول كول. رسول الله ﷺ به فرمائيل دَ كله نه چه الله تعالى دَ آدم عليه السلام اولاد پيدا كړې پدى. په دنيا كښې هيڅ يوه فتنه دَ دجال نه لويه نشته او الله تعالى چه كوم يو نبى هم مبعوث كړې دې هغوى خپل امت دَ دجال نه ويرولې دې او زه آخرى نبى يم او تاسو بهترين امت يئې په دې وجه لامحاله هغه به هم په تاسو كښې راځى. كه هغه زما په موجودګئى (ژوند) كښې راؤوتلو نودَهر يو مسلمان دَطرف نه به دَهغه مقابله كونكې هم زه يم اوكه زما نه پس راؤوتلو نوهر مسلمان به خپل حفاظت پخپله كوى او الله تعالى به دَ هر مسلمان ساتونكې او محافظ وى.

دجال به دَ شام او عراق دَ يوې لارې په مينځ كښې ښكاره كيږى. اوهغه به ښى اوګس هر طرف ته فساد خوروى اې دَ الله تعالى بنديګانوتاسو هغه وخت كلك اوسيږئى. زه ستاسو په مخكښې دَهغه هغه علامتونه بيانوم چه زما نه اول بل يو نبى هم نه دى بيان كړى. هغه به دَ ټولو اول دَ نبوت دعوى كوى حالانكه زما نه پس يو نبى نشته. بيا به دا دعوى كوى چه زه ستاسو رب يم (مګر هغه ته په كتلو سره به سړى ته درې خيزونه ښكاره شى په كوم سره چه دَ هغه دَ دعوى تكذيب كيږى: ① يوخو دا چه هغه به په سترګو باندې ښكارى) حالانكه تاسو به خپل رب دَ مرګ نه مخكښې نه شئى ليدلې (نودهغه ښكاريدل به دَدې خبرې دليل وى چه هغه رب نه دې). ② (دويم خيز دا) چه هغه به كاڼړې وى او ستاسو رب كاڼړې نه دې. ③ (دريم څيز دا چه) دَهغه دَ دواړو سترګو په مينځ كښې به كافر ليكلې شوې وى چه هر يو مؤمن به ئې لوستلې شى كه په ليكلو لوستلو باندې پوهيږى اوكه نه پوهيږى.

دَهغه به يوه فتنه دا وى چه هغه سره به (دَدروغو) جنت او دوزخ وى او په حقيقت كښې به دَهغه دوزخ جنت او دَ هغه جنت دوزخ وى. نوچه كوم خلق دَهغه په دوزخ كښې راګير كړې شى نوهغه له پكار دى چه الله رب العزت دې

---

[1] كشف البارى: ۲٦۷/٤.

[2] كشف البارى: ۳۲۳/۲.

[3] يعنى (صورة الجنة)

[4] إرشادالسارى: ۲٤۸/۷.

يادوى او دَ سورت كهف دَ شروع آياتونه دى لولى. هغه اور به دَ الله تعالى په حكم په ده باندې يخ شى لكه څنګه چه په ابراهيم عليه السلام باندې اور يخ شوې وو او دَ سلامتيا والاجوړ شوې وو.
دَ هغه به يوه فتنه دا هم وى چه هغه به يو كلى والاته وائى كه چرې زه ستا مور پلار راژوندى كړم نو آيا ته به زما دَ رب كيدو ګواهى وركړې؟ بدوى يعنى كلى والا به وائى چه بالكل. په دې باندې به دوه شيطانان دَ بدوى دَ مور پلار په شكل باندې دَهغه مخې ته راوستلې شى او وائى به چه دا زمونږ خوږ خويه دَدې (دجال) اتباع اوكړه. هم دا ستا رب دې.
دَ ده به يوه فتنه دا هم وى چه دې به په يوسړى باندې مسلط كولې شى كوم چه به هغه قتل كړى او په آره باندې به ئى دوه ټكړې كړى او (نورو خلقو ته) به وائى ګورئى زما دَدې بنده طرف ته زه دې اوس ژوندى كوم مګر دې به بيا هم ګمان كوى چه دَده زما نه سوا يو بل رب هم دې. الله تعالى به هغه بنده راژوندى كړى نو دا دجال خبيث به هغه ته وائى چه ستا رب څوك دې؟ هغه به جواب وركړى زما رب الله دې او ته دَ الله تعالى دښمن ئى ته دجال ئى.
په الله تعالى قسم ستاباره كښې چه څومره پوهه ماته نن حاصله شوې ده دې نه وړاندې نه وه حاصله شوې.[1]
دلته په روايت دَباب كښې مقصود بالترجمة جمله (وَإِنِّي أُنْذِرُكُمُوهُ كَمَا أَنْذَرَ بِهِ نُوحٌ قَوْمَهُ) ده اودې سره دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح كيږى.[2] باقى دَ دجال فتنې سره متعلق تفصيلى بحثونه ان شاء الله كتاب الفتن كښې بيانيږى.

[٣١٦١] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَجِيءُ نُوحٌ وَأُمَّتُهُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى، هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ نَعَمْ أَيْ رَبِّ، فَيَقُولُ لِأُمَّتِهِ: هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ لاَ مَا جَاءَنَا مِنْ نَبِيٍّ، فَيَقُولُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ، فَنَشْهَدُ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ، وَهُوَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَالوَسَطُ العَدْلُ" [ص ١٥٩][٤٢١٧، ٦٩١٧][3]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا ابوسلمه موسى بن اسماعيل تبوذكى بصرى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس) لاندې تيره شوې ده.[4]
عبدالواحد بن زياد: دا عبدالواحد بن زياد بصرى رحمه الله ددې. دَدوى كنيت ابوبشر يا ابوعبيده دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1]) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عيسى بن مريم إلخ، رقم الحديث: ٤٠٧٧ المستدرک للحاكم كتاب الفتن والملاحم، باب: إن الله لم يبعث نبيا إلا حذر أمته الدجال: ٣٨٠/٤ رقم الحديث: ٨٦٢٠ دار الكتب العلمية، الفتن لنعيم بن حماد، ما يقدم إلى الناس فى خروج الدجال: ٥١٧/٢ رقم الحديث: ١٤٤٦ مكتبة التوحيد، القاهره، المعجم الكبير للطبرانى: ١٤٦/٨ رقم الحديث: ٧٦٤٤ مكتبة العلوم والحكم، الموصل.

[2]) عمدة القارى: ٣٠١/١٥ إدارة الطباعة المنيرية.

[3]) رواه الإمام البخارى فى كتاب التفسير فى باب قوله تعالى: ﴿وكذلك جعلناكم أمة وسطا﴾ أيضاً رقم الحديث ٤٤٨٧ وفى كتاب الاعتصام باب قوله تعالى ﴿وكذلك جعلناكم أمة وسطا﴾ رقم الحديث: ٧٣٤٩ والإمام الترمذى فى كتاب باب ومن سورة البقرة، رقم الحديث: ٢٩٦١.

[4]) كشف البارى: ٤٧٧/٣.

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دی. أعمش په لقب سره مشهور دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوصالح: دا ابوصالح ذکوان الزیات رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب أمور الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوسعید الخدري: دا سعد بن مالك انصاری رضي الله عنه دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن) لاندې تیره شوې ده.[4]

یجیئ نوح وأمته........لامـا جـاءنـا من نبـي: دَ قیامت په ورځ به نوح علیه السلام اودَ هغه دَ امت خلق راځي الله تعالی به دَ نوح علیه السلام نه تپوس کوی آیا تا خپل قوم ته پیغام رسولې وو؟ هغه به وائی چه اوجی. بیا به الله تعالی دَ نوح علیه السلام دَ امت نه تپوس کوی آیا نوح علیه السلام تاسو ته پیغام رسولې وو؟ نوهغوی به وائی چه مونږ له هیڅوك پیغمبر نه وو راغلې.

دَ حدیث شرح

دلته یو اشکال پیدا کیږی چه دَ قرآن پاك آیت ﴿الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ﴾ کښې دی چه دَ قیامت په ورځ به مونږ دَ هغوی په ژبو باندې مهرونه اولګوو. نودا خبره به کافران څنګه کوی چه مونږ له څوك پیغمبر نه وو راغلې؟ نوددې جواب علامه عینی رحمه الله دا ورکړو چه دَ قیامت په ورځ به مختلف مواطن وی په بعض مواطن او مواقع کښې کفار تکلم کولې شی او بعض کښې نه.[5] دَهغوی په اتباع کښې علامه زکریا انصاری رحمه الله هم مذکوره اشکال نقل کولو سره دا جواب ورکړې دی.[6]

قوله: فَيَقُولُ لِنُوحٍ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه وسلم وَأُمَّتُهُ: بیا به الله تعالی نوح علیه السلام ته اوفرمائی ستادَ پاره به څوك ګواهی ورکوی؟ نوح علیه السلام به عرض اوکړی محمد صلی الله علیه وسلم اودَ هغه امت. دې نه پس به امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والسلام ګواهی ورکوی چه نوح علیه السلام پیغام رسولې وو. چنانچه دَ قرآن مجید آیت دې: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ چه مونږ به امت محمدیه په نورو امتونو باندې ګواه جوړوو.

په نورو روایاتو کښې دی چه په دې موقع باندې به دَ نوح علیه السلام قوم وائی چه مونږ خو اولنی امت یو او دَ امت محمدیه آخری امت دې نو امت محمدیه به زمونږ باره کښې څنګه ګواهی ورکوی؟ امت محمدیه به جواب ورکړی چه الله تعالی مونږ ته رسول صلی الله علیه وسلم مبعوث کړې وو اوهغه ته نی کتاب ورکړې وو په کوم کښې چه ستاسو دَ حالاتو خبرورکړې شو.[7] امام بخاری رحمه الله دَ "وسطا" تفسیر "عدلاً" سره کړې دی.[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله لیکلی دی چه دا آیت دَ حجت اجماع دلیل دې ځکه چه الله تعالی په دې آیت کښې امت محمدیه په عدالت موصوف کړې دې اوعدالت هم هغه صفت دې دَ کوم په بنیاد چه ګواه

---

[1] کشف الباري:۳۰۱/۲.
[2] کشف الباري: ۲۵۱/۲.
[3] کشف الباري: ۶۵۸/۱.
[4] کشف الباري: ۸۲/۲.
[5] عمدة القاري: ۳۰۲/۱۵.
[6] تحفة الباري: ۶۰/۴.
[7] عمدة القاري: ۳۰۲/۱۵.
[8] إرشادالساري: ۳۰۳/۱۵ دارالکتب العلمیة.

جوړیدل او د ګواهئی د قبلیدلو حکم لګولې شی. نوچه کله د دې امت کسان په یوه خبره باندې راجمع شی او د هغه کار د صحیح کیدو یا نه صحیح کیدو ګواهی ورکړی نو د هغې قبلول لازم او ضروری دی.[۱] د دا روایت ماقبل کښې کتاب التفسیر لاندې تیرشوې دی.[۲]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی: (یجئ نوح وأمته). علامه عینی رحمه الله وائی چه هم دغه جمله ترجمة الباب سره مناسبت لری په دې معنی چه حدیث او ترجمة الباب دواړو کښې د حضرت نوح علیه السلام تذکره ده.[۳]

[۳۱۶۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو حَيَّانَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي دَعْوَةٍ، «فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ فَنَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً»

وَقَالَ: "أَنَا سَيِّدُ القَوْمِ يَوْمَ القِيَامَةِ، هَلْ تَدْرُونَ بِمَ؟ يَجْمَعُ اللَّهُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَيُبْصِرُهُمُ النَّاظِرُ وَيُسْمِعُهُمُ [ص:۱۳۵] الدَّاعِي، وَتَدْنُو مِنْهُمُ الشَّمْسُ، فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَلاَ تَرَوْنَ إِلَى مَا أَنْتُمْ فِيهِ، إِلَى مَا بَلَغَكُمْ؟ أَلاَ تَنْظُرُونَ إِلَى مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ، فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَبُوكُمْ آدَمُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُونَ: يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُو البَشَرِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ المَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، وَأَسْكَنَكَ الجَنَّةَ، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى مَا نَحْنُ فِيهِ وَمَا بَلَغَنَا؟ فَيَقُولُ: رَبِّي غَضِبَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلاَ يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَنَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ، فَيَأْتُونَ نُوحًا، فَيَقُولُونَ: يَا نُوحُ، أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ، وَسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا، أَمَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا بَلَغَنَا، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ؟ فَيَقُولُ: رَبِّي غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلاَ يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، نَفْسِي نَفْسِي، ائْتُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْتُونِي فَأَسْجُدُ تَحْتَ العَرْشِ، فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، وَسَلْ تُعْطَهْ" قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ: لاَ أَحْفَظُ سَائِرَهُ [ص ۱۶۲ - ۱۶۳] [۳۱۸۲، ۴۴۳۵][۴]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر بخاری سعدی رحمه الله دی.[۵]

---

[۱] فتح الباری: ۳۱۷/۱۳ إرشاد الساری: ۳۰۳/۱۵ دار الکتب العلمیة.

[۲] کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۳۷.

[۳] عمدة القاری: ۳۰۲/۱۵ إدارة الطباعة المنیریة.

[۴] والحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب أحادیث الأنبیاء باب قول الله عزوجل: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ وفی کتاب التفسیر باب: ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ وفی کتاب التوحید باب قول الله تعالی: ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ وفی کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار وأخرجه مسلم فی کتاب الإیمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدین من النار. والترمذی فی صفة القیامة باب ماجاء فی الشفاعة: ۲۴۳۴.

[۵] کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده فی الخلوة رقم: ۲۷۸.

محمد بن عبیدة: دا ابوعبدالله محمد عبید بن ابی امیه الطنافسی الکوفی رحمه الله دی.
هغوی د ابان بن اسحاق، ادریس بن یزید اودی، اسماعیل بن ابی خالد، حسن بن حکم نخعی، سلیمان الأعمش، مسعر بن کدام، هشام بن عروة، هلال بن سلیمان، یزید بن کیسان او ابوحیان تیمی رحمهم الله غوندي اعلام حدیث نه د حدیث روایت کړي دي.
هغوی رحمه الله نه احمد بن حنبل، اسحاق بن راهویه، ابن حبان، ابوبکر بن ابی شیبه، عثمان بن ابی شیبه، ابوخیثمه، محمد بن عبدالله بن نمیر، احمد بن منیع، هارون بن عبدالله، یحیی بن موسی بلخی، عیسی بن محمد طنافسی، قتیبه بن سعید، ابوبکر بن ابی اسود، محمد بن وزیر واسطی، محمد بن یحیی ذهلي، مسدد بن مسرهد، یحیی بن معین رحمهم الله د حدیث روایت کوی.(1)
امام احمد بن حنبل رحمه الله د هغوی باره کښې فرمائیلي (کان رجلاً صدوقا).(2)
یحیی بن معین رحمه الله او دارقطنی رحمه الله هغه ته ثقه وئیلي دي.(3)
محمدبن عبدالله بن عمار وائي چه هغه ثبت وو او په خپلو معاصرینو کښې د حدیث په صحت او سقم باندې به نې د ټولو نه ژور نظر ساتلو.(4)
امام عجلي رحمه الله هغوی ثقه ګرځولی دی او وئیلي دي چه هغه ته ځلور زره احادیث یاد وو.(5)
ابن سعد رحمه الله د هغوی باره کښې وئیلي دي (کان ثقة، کثیرالحدیث، صاحب سُنّةٍ وجماعة).(6) د هغوی ولادت په کال ۱۲۴ هجری کښې شوې (7) خو په تاریخ وفات کښې ئې اختلاف دي. د ابن سعد رحمه الله په نیز د هغوی وفات مامون په دورخلافت ۲۰۴ هجری کښې شوې.(8) حافظ ابن حبان رحمه الله او امام بخاری رحمه الله د هغوی تاریخ وفات ۲۰۳ هجری نقل کړي دي.(9) اکثرحضراتو د هغوی د وفات تاریخ ۲۰۵ هجری روایت کړي دي.(10) او راجح هم دغه دی. حافظ خزرجي رحمه الله دې ته ترجیح ورکړې ده.(11)

ابوحیان: دا یحیی بن سعیدبن حیان تیمی کوفی رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب الإیمان باب سؤال جبرائیل النبی صلی الله علیه وسلم عن الإیمان والإسلام) لاندې تیره شوې ده.(12)

---

(1) شیوخ اوتلامذه د تفصیل د پاره اوګورئ تهذیب الکمال: ۲۶/۵۶-۵٤ تهذیب التهذیب: ۹/۳۲۸-۳۲۷ سیر أعلام النبلاء: ۹/٤۳۷.
(2) الجرح والتعدیل: ۸/۱۵ رقم الترجمة: ٤۰.
(3) تاریخ الخطیب: ۲/۳۶۹ سیر أعلام النبلاء: ۹/٤۳۷.
(4) تهذیب الکمال: ۲۶/۵۷.
(5) تهذیب الکمال: ۲۶/۵۷ خلاصة الخزرجي ص: ۳۵۰.
(6) طبقات ابن سعد: ۶/۳۹۷.
(7) تاریخ الخطیب: ۲/۳۶۵.
(8) طبقات ابن سعد: ۶/۳۹۷.
(9) ثقات ابن حبان: ۷/٤٤۱ التاریخ الکبیر: ۱/۱۷۳ رقم الترجمة: ۵۱۸ دارالکتب العلمیة.
(10) سیر أعلام النبلاء: ۲/٤۳۸ تاریخ خلیفة ص: ۵۷۲.
(11) خلاصة الخزرجي ص: ۳۵۰.
(12) کشف الباري: ۲/۵۸۷.

ابوزرعة: دا هرم بن عمر بن جریر بجلی رحمه الله دی. اوډ مشهور صحابی حضرت عبدالله بن جریر بجلی رضی الله عنه نمسی دی. دوی تفصیلی تذکره (کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [۱]

قوله:كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم...... فنهس منها نهسة: حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره په یو دعوت کښې شریك وو. نو د حضورپاك طرف ته د چیلئی څنګل وړاندې کړې شوه اوهغه د حضورپاك خوښ خوراك وو. حضورپاك په غاښونو سره دا شوکوله. بعض نسخوکښې د "فرفع" په ځائې "فرفعت" دی. سفاقسی وائی چه د رفعت روایت صحیح دی ځکه چه ذراع مؤنث دی. [۲]

صاحب مصابیح په دې باندې سخت رد کړې دی چه د سفاقسی قول بغیرد خبط نه بل هیڅ نه دی. صحیح دادی چه ذراع مؤنث غیر حقیقی دی او د دې دپاره فعل مؤنث اومذکر دواړه استعمالول جائز دی. بیا هغه وائی که چرې تانیث دلته حقیقی وی نوبیا هم د دې دپاره فعل مؤنث راوړل واجب نه دی چه په مینځ کښې فاصل موجود دی. لکه (قام فی الدار هند) مثال دی. په دې کښې قام فعل مذکر دی اوهند مؤنث حقیقی دی مګر چونکه په مینځ کښې فاصل دی په دې وجه فعل مؤنث راوړل واجب نه دی. [۳]

قوله: فنهس نهسة: نَهس د ینهس په معنی کښې دی. د غاښونو په طرفونو غوښه شوکول. [۴] د ابوذر رحمه الله او اصیلی رحمه الله په روایت کښې (فنهش منها نهشة). نهش د ینهش په معنی کښې دی یو څیز د ژامنو په غاښونو سره شوکول. [۵] یعنې حضورپاك په خله مبارکه باندې غوښه اوشوکوله.

قوله: وَقَالَ أَنَا سَيِّدُ الْقَوْمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: اوهغوی اوفرمائیل چه زه به د قیامت په ورځ د خلقو سردار یم. سردار اوسید هغه وی د چا طرف ته چه په مصیبت او پریشانتیا کښې خلق رجوع کوی. چونکه د قیامت د ورځې د تباهئی او ویرې د وجې نه ټول بنیادم رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې سفارش کوی اوحضورپاك د جهنډې لاندې به راجمع کیږی په دې وجه ئې اوفرمائیل د قیامت په ورځ به د خلقو سردار یم. [۶]

دلته د سیادت تقیید کوم چه د قیامت ورځې سره شوې دې دا د حضورپاك د دیناوی سیادت منافی نه دی. ښکاره خبره ده چه کله د قیامت په ورځ حضورپاك د ټولو بنیادمو سردار وی نو په دې سره په دنیاکښې سید او سردار کیدل په طریقه اولی ثابتیږی. دویمه وجه د قیامت ورځې سره د دې سیادت تقیید داده چه حضورپاك د قیامت قصه بیانوله په دې وجه ئې په هغه ورځ د خپل سیادت ذکر هم اوکړو. [۷]

په روایت باب باندې یو اشکال او د هغې جواب: په نورو احادیثو کښې حضورپاك د انبیاء کرامو علیهم السلام په مینځ کښې د تفضیل اوترجیح ممانعت فرمائیلې دی. چنانچه په سنن ابی داؤد کښې د روایت الفاظ دادی: (لاتخیروا بین الأنبیاء) [۸] یعنی د انبیاء کرامو په مینځ کښې تفضیل مه کوئی.

---

[۱] کشف الباری: ۳۰۴/۲.

[۲] إرشادالساري: ۲۵۰/۷.

[۳] إرشادالساري: ۲۵۰/۷.

[۴] النهایة لابن الأثیر: ۸۱۱/۲

[۵] إرشادالساري: ۲۵۰/۷.

[۶] عمدة القاري: ۳۰۴/۱۵.

[۷] عمدة القاري: ۳۰۴/۱۵.

[۸] سنن أبی داؤد کتاب السنة باب فی التخییر بین الأنبیاء رقم: ۴۶۶۸ ومصنف ابن أبی شیبة: ۳۶۶/۶ رقم الحدیث: ۳۱۷۹۸ ۳۱۸۳۷، مسند أحمد مسند أبی سعید الخدری رضی الله عنه رقم الحدیث: ۱۱۲۸۳، ۱۱۳۰۴.

په دویم روایت کښې نبي فرمائیلي «لاتفضلوني علی یونس»[1] په یونس علیه السلام باندې ماته فضیلت مه راکوئی حالانکه دباب په روایت کښې «أناسيد الناس يوم القيامة» الفاظ سره په نورو انبیاء کرامو باندې د حضور پاك فضیلت ثابتیږي؟

شراح دې جواب ورکړې دې چه کوم وخت حضورپاك د خپل تفضيل ممانعت اوفرمائيلو هغه وخت حضورپاك ته دا علم نه وو ورکړې شوې چه حضورپاك د ټول اولاد آدم سردار اوسيد دې.[2] د یونس علیه السلام باره کښې حضورپاك اوفرمائيل چه په هغوی باندې ماله فضيلت مه راکوئی. د دې جواب شراح دا ورکړې دې چه دا ممانعت حضورپاك د تواضع او انکسارئی د وجې فرمائيلې دې.[3]

بعض حضراتو د دې دا جواب ورکړې دې چه دا ممانعت د ذات نبوت اورسالت سره متعلق دې چه په نبوت او رسالت کښې ټول انبیاء کرام په یو حدباندې قائم دی ځکه چه نبوت خو هم یو شئ دې په دې کښې تفاضل او تقابل څنګه کیدې شی؟ په نورو اوصافو کښې تفاضل ممکن دې کوم چه د نبوت نه خارج دی مثلاً بعض انبیاء کرامو ته مستحکم او وسیع سلطنت ورکړې شوې بعضو ته معجزات ورکړې شوی، بعض ته اوږد عمر ورکړې شوې او هغوی د توحيد دعوت چلولو په نتيجه کښې د مخالفينو تکليفونه برداشت کولو سره صبر اوتحمل کړې دې. دا اوصاف د نبوت نه خارج دی او په دې کښې تفاضل اوتفاوت کیدې شی.[4]

بل حضرات انبیاء کرامو نه صرف حضرت یونس علیه السلام په خاص توګه ذکرکولې شی. ممکن دی چه دغه اوهام او خیالات باطله لرې کول مقصود وی چه د حضرت یونس علیه السلام د منزلت او مرتبت انحطاط و تنقيص سره متعلق ددغه خبرونه پیدا کیدې شی د کوم خبرداري چه الله تعالی اود هغه حبیب ﷺ ورکړې دې. مثلاً د الله تعالی ارشاد دې: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ ﴿إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾ ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ ﴿لَوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ﴾، هم دغه شان حضورپاك فرمائی «إن النبوة أثقالاً وإن يونس تفسخ منها الربع» نو حضورپاك د دې خبرې ادراك کولو سره چه چرته داسې اوهام پیدانه شی چه د حضرت یونس علیه السلام نبوت اورسالت مجروح کړی ارشاد اوفرمائيلو چه ماته په حضرت یونس علیه السلام باندې فضیلت مه راکوئی اودا هم داسې ده لکه چه په یو موقع باندې حضورپاك خپلې بی بی حضرت صفیه رضی الله عنها سره ولاړوو هلته یو انصاری صحابی تیریدو نو حضورپاك په اوچت آواز سره اوفرمائيل دا صفيه بنت حيي ده. په دې باندې صحابي عرض اوکړو سبحان الله یا رسول الله! یعنی دا د الله تعالی رسول ﷺ ستاسو باره کښې مونږ داسې سوچ څنګه کولې شو؟ نو حضورپاك اوفرمائيل چه شيطان د انسان په نفس کښې لکه د وینې منډې وهی.[5]

قوله: هَلْ تَدْرُوْنَ بِمَنْ يَجْمَعُ اللهُ الْأَوَّلِيْنَ وَالْآخِرِيْنَ......... وَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي: آیاتاسو پوهیږئی چه داسې ولې کیږی الله تعالی به وړاندې روستو ټول یو میدان کښې راجمع کوی چنانچه کتونکې به هغه لیدې شی او آواز کونکې به هغوی ته آواز اوروليې شی.

یعنی د محشر میدان به بالکل هوار وی آواز کونکې به ټولو ته خپل آواز رسولې شی او کتلې به شی. په بل

---

[1] جامع الأصول فی احادیث الرسول:۵۲۶/۸فی شرح الغریب من الحدیث: رقم الحدیث:۶۳۲۵بحر الفوائد المشهور بمعانی الأخبار:۸۰/۱دارالکتب العلمیة.

[2] الشفاء للقاضی أبی الفضل عیاض: ۱۴۲/۱.

[3] الشفاء للقاضی أبی الفضل عیاض: ۱۴۳/۱.

[4] الشفاء: ۱۴۴/۱-۱۴۳بحر الفوائد المشهور بمعانی الأخبار: ۸۰/۱

[5] بحر الفوائد المسمی بمعانی الأخبار: ۸۰/۱دارالکتب العلمیة.

روايت كښې «فيصرهم الناظر» په ځائې «وينفذهم البصر» الفاظ راغلي دي.(١) يعنې نظر به په ټولو كښې نفوذ اوكړي د اول نه به تر آخره پورې رسيږي.
بيا حضورپاك اوفرمائيل «وتدنو منهم الشمس» چه نمر به هغوى ته رانيزدې شي. په دې موقع باندې به بعض خلق «نورو ته» وائي چه آيا ته نه ګورې چه په څنګه مصيبت اوتكليف كښې اخته يو. آيا تاته داسې څوك ښكارى چه ستاسو رب له ستاسو سفارش اوكړى؟ څه خلق به وائي آدم عليه السلام د ټولو پلار دې. دَدې مقصد د پاره هغه له ورتلل پكار دى. نو دا ټول خلق به هغه له راشي اوهغه ته به عرض كوى تاسو ابوالبشر يئي الله تعالى تاسو په خپل لاسونو سره جوړ كړې يئي په تاسو كښې د خپل طرف نه روح اچولې دې او فرښتو ته ئې د سجدې حكم اوكړو نوهغوى تاته سجده اوكړه تاسو له ئې په جنت كښې استوګنه دركړه. آيا تاسو خپل رب ته زمونږ سفارش نه كوې. تاسو ګورئې نه چه مونږ په څنګه مصيبت كښې راګيريو او زمونږ دا تكليف تركومه حده پورې اورسيدو ؟ آدم عليه السلام به وائي چه نن زما رب په داسې جلال كښې دې چه نه دَدې نه اول په داسې جلال كښې راغلې وو اونه به هغه ته د نن نه پس داسې جلال راشي اوهغه زه د ونې تلونه منع كړې ووم ليكن ما د هغه دا حكم پوره نه كړې شو نفسي نفسي «ماته خپل فكر دې» تاسو بل چاله لاړشئي.

قوله: اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ فَيَأْتُونَ نُوحًا.......: آدم عليه السلام به فرمائي «دَدې مقصد دپاره» تاسو نوح عليه السلام له لاړشئي. نوخلق به نوح عليه السلام په خدمت كښې حاضر شي اوهغوى ته به عرض اوكړى: «أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ وَسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا» ته رومبې رسول ئې چه د زمكې والو طرف ته ليږلې شوې ئې اوالله تعالى ستاسو نوم شكور يعنې شكر كونكې بنده كيخودې دې.

نوح عليه السلام ته اول الرسل وئيلو باندې اشكال اودَ هغې جواب: دلته دا اشكال پيدا كيږى چه حضرت آدم عليه السلام شيث عليه السلام او ادريس عليه السلام ټول انبياء مرسلين وو اودَ نوح عليه السلام نه مخكښې تيرشوى دى نودلته نوح عليه السلام ته «أول الرسل» ولې اوونيلې شو؟
① دَدې يوجواب دا وركړې شوې دې چه حضرت آدم عليه السلام شيث عليه السلام او ادريس عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو انسانانو طرف ته نه وو مبعوث كړې شوې. خو نوح عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو انسانانو طرف ته پيغمبر جوړولوسره ليګلې شوې وو. هم په دې اعتبارسره هغه ته «أول الرسل» اوفرمائيل.(٢)
② يوقول دادې چه نوح عليه السلام آدم ثاني او ابوالبشر دې. په دې وجه هغه ته «أول الرسل» اوونيلې شو.(٣)
③ بعض حضراتو فرمائيلي چه نوح عليه السلام رومبې رسول دې د چاقوم چه د الله تعالى په عذاب باندې هلاك شوې وو او هم په دې اعتبارسره هغه ته «أول الرسل» ونيلې شوې.(٤)

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: «فَيَقُولُونَ: يَا نُوحُ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ» د ترجمې غرض هم دغه جمله ده اودَحديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. په داسې معنى چه په دواړو كښې دَحضرت نوح عليه السلام اودَ هغه د رسالت تذكره ده.(٥)
دې روايت ته حديث شفاعت وائي. په دې باندې به نور مباحث كتاب التفسير كښې اوګورئي.(١)

---

(١) مصنف ابن أبي شيبة: ٥٦/٧، رقم: ٣٤١٧٦.
(٢) إرشادالساري: ٧/٢٥١.
(٣) عمدة القاري: ١٥/٣٠٤.
(٤) عمدة القاري: ١٥/٣٠٤.
(٥) فتح الباري: ٨/٤٥٩.

[۳۲۴۳] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ» مِثْلَ قِرَاءَةِ الْعَامَّةِ [۳۱۶۳ ص ۱۷۰][۳۱۶۷، ۳۱۹۶، ۴۵۸۸ - ۴۵۹۳][۲]

تراجم رجال

نصر بن علي: دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[۳]

ابواحمد: دا ابواحمد محمد بن عبدالله بن زبیر بن عمر بن درهم الزبیری رحمه الله دی.[۴]

سفیان: دا سفیان بن سعید الثوری رحمه الله دی.[۵]

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله سبیعی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[۶]

اسود بن یزید: دا اسود بن یزید بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه) لاندې تیره شوې ده.[۷]

أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلی الله علیه وسلم قَرَأَ (فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) مثل قراءة العامة: یعنی رسول الله ﷺ آیت (فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) دَ عام اومشهور قراءت برابر اولوستلو.

"مدکر" ماده ذ، ك، ر ده اودَ باب افتعال "اذتکر" نه دَدې اسم فاعل "مذتکر" جوړېږی. دَ قاعدې مطابق تا دال سره بدل شو نو "اذدکر" جوړشو بیا ذال په دال باندې بدل کیدو سره دال په دال کښې مدغم کړې شو نو ادکر جوړ شو. هم دغه مشهور قراءت دې او په روایت کښې هم دې طرف ته اشاره ده.[۸]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت دَباب دویم آیت: ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ﴾ کښې دې. اوهغه داسې چه دواړو کښې تذکیر نصیحت اوعبرت نیولو ذکر دې او په حدیث

---

[۱] کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۳۸۰-۳۷۲.

[۲] والحدیث أخرجه أیضاً فی باب قول الله تعالی ﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا﴾ رقم: ۳۳٤۵ وفی باب ﴿فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ۝ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ﴾ رقم: ۳۳۷۶ وفی کتاب التفسیر باب ﴿تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ﴾ رقم: ٤۸۷۰ وباب ﴿أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ﴾ رقم: ٤۸۷۲ وباب ﴿فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ۝ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ﴾ رقم: ٤۸۷۲ وباب ﴿وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ۝ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ﴾ رقم: ٤۸۷۳ ورقم: ٤۸۸٤ وأخرجه مسلم فی کتاب الصلاة باب ما یتعلق بالقراءات رقم: ۳۱٦۳ وأبوداؤد فی سننه کتاب الحروف والقراءات رقم: ۳۹۹٤ والترمذی فی جامعه فی کتاب القراءات عن رسول الله صلی الله علیه وسلم باب ومن سورة القمر رقم: ۲۹۳۷.

[۳] کتاب بدء الخلق باب إذا وقع الذباب فی شراب أحدکم رقم: ۳۳۱۸.

[۴] کتاب الکسوف باب الرکعة الأولی فی الکسوف أطول رقم الحدیث: ۱۰٦٤.

[۵] کشف الباری: ۲/۲۷۸.

[۶] کشف الباری: ۲/۳۷۰.

[۷] کشف الباری: ٤/۵۵۳.

[۸] عمدة القاری: ۱۵/۳۰٦.

باب کښې دې ﴿فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ﴾ دَدې مناسبت (تذکیري بآیات الله) سره دې. (۱) ځکه چه دَ آیت نه مراد دلته دَ نوح علیه السلام کشتئ ده. (۲) لکه دَدې حدیث په راوړلو سره امام بخاري رحمه الله دَ نوح علیه السلام دَ کشتئ یاد ورکول غواړي چه شته څوك دَ عبرت نظر لرونکې چه دې واقعه نه عبرت حاصل کړي؟

۶- باب: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

﴿إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ۝ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ۝﴾ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يُذْكَرُ بِخَيْرٍ ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ۝ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾/الصافات: ۱۲۳-۱۳۲/

ماقبل سره ربط: سابقه باب کښې دَقرآن مجید هغه آیت ترجمة الباب جوړ کړې شوې وو په کوم کښې چه دَحضرت نوح علیه السلام دَ قصې ذکر وو. اوس په دې باب کښې ترجمة الباب یو داسې آیات ټرلې شوې دې په کوم کښې چه دَ حضرت الیاس علیه السلام ذکر دې. (۳)

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَدې ترجمة الباب لاندې دَحضرت الیاس علیه السلام حالات بیانول غواړي. (۴)

دَ حضرت الیاس علیه السلام تذکره په قرآن مجید کښې په دوو سورتونو یعنی صافات او انعام کښې راغلې ده. دې دَ حضرت حزقیل جانشین وو او په بنواسرائیل کښې دَ ایلیا په نوم سره مشهور وو. په انجیل یوحنا کښې هم دَ دوی تصریح ده. (۵)

اکثر مؤرخین وائي چه حضرت الیاس علیه السلام دَ حضرت هارون علیه السلام دَ اولاد نه وو او دَهغوی نسب نامه داده: الیاس بن یاسین بن فنحاص بن یعزار بن هارون یا الیاس بن یاسین بن یعزار بن هارون. (۶)

امام قتیبه رحمه الله حکایت کړې دې چه حضرت الیاس علیه السلام دَحضرت یوشع علیه السلام دَ اولاد نه وو او طبري رحمه الله داحکایت کړې دې چه هغوی دَ حضرت یسع علیه السلام دَ تره خوئې وو. دَ علامه کرماني رحمه الله نه نقل دی چه هم دوی ذوالکفل علیه السلام دی. حضرت وهب رحمه الله فرمائي چه دَهغوی هم دَحضرت خضر علیه السلام په شان عمر وو او تردنیا دَ ختمیدو پورې به باقي او حیات وي. (۷)

چنانچه دَ ابن عساکر رحمه الله روایت دې چه الله تعالی حضرت الیاس علیه السلام ته دَ صحرا ګانو او حضرت خضر علیه السلام ته دَ دریابونو او سمندرونو او دَ جزیرو معاملات حواله کړي دی او هر کال دَدې دواړو حضر اتو خپل مینځ کښې ملاقات کیږي. (۸)

بل امام حاکم رحمه الله دَحضرت انس رضي الله عنه نه دَحضور پاك صلی الله علیه وسلم دَحضرت الیاس علیه السلام او حضرت خضر علیه السلام سره په بعض سفرونو کښې ملاقات او په یوځائې باندې دَالله تعالی دَ طرف نه نازل کړې شوی دسترخوان نه خوراك کولو

---

(۱) عمدة القاري: ۳۰۵/۱۵ إرشادالساري: ۲۵۲/۷.

(۲) إرشادالساري: ۲۵۲/۷.

(۳) عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

(۴) عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

(۵) عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵تاریخ الأمم والملوك: ۴۶۱/۱ قصص القرآن: ۴۴۹/۱.

(۶) تاریخ الأمم والملوک للطبري: ۴۶۱/۱والکشف والبیان فی تفسیر القرآن للثعلبي: ۲۲۷/۵.

(۷) تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۱۰/۹دارالفکر، روح المعاني، سورة الصفات رقم الآیة: ۱۲۳، ۱۳۹/۲۳-۱۳۸إدارة الطباعة المنیریة، ودارإحیاء التراث العربي.

(۸) تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۱۰/۹دارالفکر، روح المعاني۱۳۹/۲۳إدارة الطباعة المنیریة، ودارإحیاء التراث العربي

روایت نقل کړې دې. او دې ته نې صحیح الاسناد وئیلي دي. لیکن امام بیهقي رحمه الله د امام حاکم رحمه الله ذکر کړې شوی د دغه حدیث تضعیف کړې دې. هغه فرمائی چه په دې روایت کښې ذکر کړې شوی حضرات انبیاء کرام علیهم السلام په معجزاتو کښې څه شك نشته دې چه هغه د الله تعالی د قدرت لاندې داخل دی مګر دا چه د دې روایت سند ډیر ضعیف دې. [1] امام ذهبی رحمه الله فرمائی چه دا حدیث موضوعي دې اوزه دا ګمان نه شم کولې چه امام حاکم رحمه الله دې حدیث ته صحیح الاسناد وئیلي وی. دا حدیث خو یا یزید البلوی د خان نه جوړ کړې دې یا ابن سیار. [2]

د مشهور بت بعل اوصاف: هغوی د شام طرف ته مبعوث کړې شوی وو. د دې ځائی اوسیدونکی د بت پرستئی په وبا کښې اخته وو او د بعل عبادت به ئې کولو او د هغه نه به نې حاجتونه غوښتل. علامه آلوسی رحمه الله فرمائیلي چه دغه بت د سرو زرو وو شل ګزه د هغه قد وو او د هغه څلور مخونه وو. شیطان به په هغه کښې دننه داخلیدلو او د هغه عبادت کونکو اوخدمتګارانو سره به خبرې کولې. هغه خلقو به دغه خبرې راتلونکوخلقو ته خودلې په کوم سره چه به د هغوی عقیده نوره هم پخیدله. [3]

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائی دا بت په مشرق کښې آباد د سامی اقوامو مشهور او د ټولونه زیات مقبول بت وو. دا بت مذکر وو او د زحل یا مشتری مثنی به ګنړلې شو. فینیقی، کنعانی، موآبی او مدیانی قبائلو به په خاص توګه د دې بت عبادت کولو. په دې وجه د بعل دا عبادت د پخوانې زمانې نه راروان وو او موآبی اومدیانی به د دې عبادت د حضرت موسی علیه السلام د زمانې نه کولو. چنانچه د شام مشهور ښار بعلبك هم د دې نوم ته منسوب دې او حضرت شعیب علیه السلام په مدین کښې هم د دې عبادت کونکو سره مخ شو. د مؤرخینو خیال دې چه د حجاز مشهور بت هُبل په اصل کښې هم دغه بعل دې. [4]

د بعل معنی: په سامی اوعبرانی ژبو کښې د بعل معنی مالك سردار حاکم او رب راځی. په دې وجه اهل عرب خاوند ته هم بعل وائی. خوچه کله په بعل باندې الف لام راوړی یا ې د یوشئ طرف ته اضافت کولوسره یا دوی نوهغه وخت صرف بت اومعبود مراد وی. [5] د حضرت الیاس په زمانه کښې هم په یمن اوشام کښې هم دغه بت محبوب معبود وو او د هغوی قوم د نورو بتانو سره سره په خصوصیت د دې عبادت کولو. [6]

امام بخاری چه د کومو آیاتونو ترجمه ترلې ده په دې کښې هم د دغه بعل ذکر دې: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ۝ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ۝ سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ۝ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾ اوبیشکه الیاس د رسولانونه وو. کوم وخت چه هغه خپل قوم ته اوئیل آیا تاسو نه ویرېږئی آیا تاسو بعل رابلئی او د ټولو نه بهتر جوړونکې (الله تعالی) پرېږدئی، الله چه ستاسو رب دې اوستاسو د پلارانو نیکونو رب دې. نو هغوی هغه دروغ

---

[1] المستدرک للإمام حاکم کتاب التاریخ ، لقاء إلیاس مع النبی صلی الله علیه وسلم :۶۱۷/۲دارالمعرفة. دلائل النبوة للإمام البیهقی باب ما روی فی التقاء النبی صلی الله علیه وسلم بإلیاس علیه السلام، وإسناد حدیثه ضعیف والله أعلم. ۴۲۲/۵-۴۲۱ دارالکتب العلمیة ودارالریان.

[2] تعلیقات الذهبی علی المستدرک کتاب التاریخ لقاء الیاس مع النبی صلی الله علیه وسلم: ۴۱۷/۲ روح المعانی: ۱۳۹/۲۳دارإحیاء التراث العربی، وإدارة الطباعة المنیریة.

[3] روح المعانی:۱۸۵/۲۳عمدة القاری: ۳۰۶/۱۵وقصص القرآن:۴۵۱/۱.

[4] قصص القرآن:۴۵۱/۱-۴۵۰.

[5] قصص القرآن:۴۵۱/۱.

[6] قصص القرآن: ۴۵۱/۱.

اوګټلو نو بیشکه هغوی به حاضرولې شی مګر کوم چه د الله تعالی خالص بندیګان دی او مونږ روستو راتلونکو کښې د هغوی باره کښې دا خبره پریخودله چه سلام دې وی په الیاس، بیشکه مونږ هم دغه شان نیکانو ته بدله ورکو. بیشکه هغه (الیاس) زمونږ د ایماندارانو بندیګانو نه وو.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُذْكَرُ بِخَيْرٍ.....

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ﴿وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ﴾ تفسیر کړې دې او مطلب ئې دا بیان کړې دې چه د الیاس علیه السلام تذکره به روستو راتلونکو خلقو کښې په خیر سره کولې شی.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن جریر رحمه الله په خپل تفسیر علی بن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې. [1]

قوله: سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ: الیاسین هم د حضرت الیاس علیه السلام نوم دې. عرب د کلمې په آخره کښې یاء او نون زیاتوی په الیاس کښې هم یاء او نون زیاتولو سره وائی. لکه سینا سینین وائی. په آیت کښې د فواصل د رعایت د وجې نه الیاسین راوړلې شو. [2]

علامه زمخشری رحمه الله په یو قول کښې دا نقل کړی دی چه د الیاسین نه الیاس او دغه شان د یسین نه هم یٰس مراد دې. نوم هم یو دې البته الیاسین او یسین هم یو لغت دې. [3] بعض حضرات د الیاس الف مد سره او لام اضافت سره آل یاسین وائی. لکه آل ابراهیم، په دې صورت کښې به دا دوه جدا جدا حروف وی. [4] بعض حضرات همزه کسره سره لام سکون سره د یاسین یاء سره ملاووی الیاسین ئې لولی. د هغوی په نیز دا د الیاس جمع ده. د الیاس علیه السلام متبعین او د اصحاب په اعتبار سره یعنی سلام دې وی د الیاس علیه السلام په متبعینو باندې. [5]

د علامه انورشاه کشمیری رحمه الله قول: هم دغه رائې د علامه انور شاه کشمیری رحمه الله هم ده چه الیاسین د الیاس جمع ده او دې نه د الیاس علیه السلام متبعین مراد دی. آروس د یو سړی نوم دې. هغه نوې مذهب شروع کړې وو د هغه متبعینو ته به آریسیین وئیلې شو. پخپله امام بخاری رحمه الله علیك إثم الأریسیین کښې اریسیین معنی اتباع آروس سره کړې ده. لکه چه د ریسیین په شان الیاسین هم جمع ده او دې نه د الیاس علیه السلام متبعین مراد دی. [6]

يُذْكَرُ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ إِلْيَاسَ هُوَ إِدْرِيسُ

د مذکوره تعلیق تخریج: د ابن مسعود رضي الله عنه قول عبدبن حمید او ابن ابی حاتم په سند حسن سره موصولاً نقل کړې دې. خو د ابن عباس رضي الله عنهما قول جویبر بن سعید رحمه الله ضحاك عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې لیکن د دې سند ضعیف دې. او هم دغه وجه ده چه امام بخاری رحمه الله دا په جزم سره ذکر نه کړو. [7] امام بخاری په

---

[1]) تفسر الطبری سورة الصفات: ۵۶۱/۱۹دارهجر للطباعة والنشر، فتح الباری: ۳۷۳/۶دارالمعرفة، تغلیق التعلیق: ۹/٤المکتب الإسلامی، إرشادالساری: ۳۵۳/۷دارالکتب العلمیة.

[2]) إرشادالساری: ۲۵۳/۷.

[3]) الکشاف للزمخشری: ٦۳/٤عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵.

[4]) إرشادالساری: ۲۵۳/۷.

[5]) إرشادالساری: ۳۵۳/۷.

[6]) فیض الباری: ۲۱/٤.

[7]) تفسیر ابن أبی حاتم سورة الأنعام رقم الآیة:۸۵ ۱۳۳٦/٤رقم الحدیث:۷۵۵٦مکتبة نزار مصطفی الباز فتح الباری: ۳۷۳/٦عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵تغلیق التعلیق: ۹/٤المکتب الإسلامی.

صيغه دَ تمريض سره دَ حضرت عبدالله بن مسعود اوحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم قول تعليقاً نقل كړې دې.
دَدې حضراتو رائې داده چه الياس په اصل كښې ادريس عليه السلام دې لكه چه دا دَ يو سړي دوه نومونه دي.
هم دغه رائې دَ ابن العربي رحمه الله هم ده. دَهغوی په نيز ادريس عليه السلام دَ نوح عليه السلام په اجداد كښې نه وو بلكه هغه دَ بنی اسرائيل نبی وو اودَ نوح عليه السلام نه ډيره موده پس مبعوث شوې. په دې وجه داخبره ثابته ده چه حضرت الياس عليه السلام دَ بنواسرائيل نبی وو اودَ مذكوره تعليق نه معلومه شوه چه حضرت الياس اوحضرت ادريس عليه السلام هم يو دې. لهذا حضرت ادريس عليه السلام دَحضرت نوح عليه السلام په اجدادكښې شميرل صحيح نه دي. دَهغوی رومبی استدلال دَ ابن مسعود اوابن عباس رضي الله عنهم دَ مذكوره روايت نه دې. دويم استدلال دَ حديث معراج نه دې چه كله په آسمان كښې دَ رسول الله ﷺ ملاقات حضرت ادريس عليه السلام سره اوشو نوهغوی (مرحباً بالنبي الصالح والأخ الصالح) ونيلو سره دَ حضورپاك استقبال اوكړو. كه چرې ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام دَ اجداد نه وو نو په ځائې دَ أخ وئيلو به ئې الابن الصالح ونيل لكه چه حضرت آدم عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام حضورپاك ته الابن الصالح اووئيل.(١)
دَدې جواب دادې چه حضرت آدم عليه السلام حضورپاك ته ابن په دې وجه اووئيل چه هغه ابوالبشر دې او ابراهيم عليه السلام په دې وجه چه پخپله رسول الله ﷺ په احاديثوكښې دَ ابراهيم عليه السلام دَ پاره دَ أب لفظ استعمال كړې دې. دَ ابراهيم عليه السلام منشاء دا وه چه دا نسبت أبوت دغه شان شائع وذائع وی لكه څنګه چه دَ محمد خواهش دې چه هغه ماته أب وائي.(٢)
خوادريس عليه السلام تواضعاً حضورپاك ته (الأخ الصالح) فرمائيلې دې چه انبياء عليهم السلام ټول په ټول دَ حضرت آدم عليه السلام اولاد دې په دې لحاظ په ټولوكښې دَاخوت رشته هم ده. حافظ ابن حجر رحمه الله دا استدلال ضعيف ګرځولې دې چه اول خودا ممكن دی چه دَحديث معراج دَ طوالت دَ وجې نه راوی الفاظ پوره شان سره حفظ كړې نه وی. اودويمه خبره داهم كيدې شی چه دَ نبی اكرم دَ جلالت قدر او اوچتې مرتبې دَ وجې نه ادريس عليه السلام پدری انتساب ښكاره كړې نه وی بلكه دَ تواضع دَ وجې نه ئې دَ رورولئی حيثيت ښكاره كړې وی.(٣)
دريم استدلال دَ هغوی دا دې چه په مختلف رواياتوكښې دَ الياس او ادريس عليه السلام نومونه راغلې دی اودَدې باره كښې دا تصريح ده چه هغه آسمان ته اوچت كړې شوې وو. دَهغوی خيال دادې چه دَ واقعاتو دَ مشابهت نه دې خبرې ته تقويت ملاويږی چه الياس او ادريس هم دَ يو سړي دوه نومونه دي.
حقيقت دادې چه الياس عليه السلام اوادريس عليه السلام دوه جدا جدا پيغمبران دی. دَدواړو تذكره په قرآن مجيد كښې په داسې انداز كښې راغلې ده چه دَ هغې نه دَ دواړو قطعاً يو كيدل نه ثابتيږی. كه چرې الياس هم دَ ادريس عليه السلام نوم وی اودوه نومونه هم دَ يونبی وې نودَ قرآن دَ اسلوب او بيان نه اودَ قرائن او آثار نه به ضرور دَدې تائيد كيدلو.
دَعلم الانساب ماهرينو دَحضرت الياس عليه السلام او حضرت ادريس عليه السلام دوه مختلف نسب نامې ذكركړې دی. په دې لحاظ سره دَدواړو په مينځ كښې تقريباً درې صدئی زمانه فاصل كيږی. نوداسې ويناكول څنګه صحيح كيدې شی چه دَ الياس او ادريس نه هم يو سړې مراد دې؟
دَ جمهورو محققينو رائې داده چه الياس او ادريس دَدوو مختلف انبياء كرام نومونه دی. حضرت الياس عليه السلام دَحضرت هارون عليه السلام دَ اولاد نه وو او بنی اسرائيلی نبی وو. دَ حضرت يسع عليه السلام دَ تره څوئی وو. دَحضرت موسی عليه السلام نه پس اودَ حضرت زكريا عليه السلام اوحضرت يحيی عليه السلام نه مخكښې تيرشوی دی. خو ادريس عليه السلام دَ نوح عليه السلام دَ

---

(١) فيض الباري: ٢١/٤عمدة القاري: ٣٠٨/١٥.
(٢) فيض الباري: ٢١/٤.
(٣) البداية النهاية: ١٣٤/١روح المعاني: ١٣٩/٢٣-١٣٨سورة الصفات رقم الآية: ١٢٣.

اجداد نه وو.[1] حافظ ابن كثير رحمه الله هم دې ته ترجيح وركړې ده. د امام بخاري رحمه الله هم دغه رائې ده. هم دغه وجه ده چه هغوى د ابن مسعود او ابن عباس رضي الله عنهما قول (ويُذكر) صيغه د تمريض سره نقل كولو سره د هغوى د قول تضعيف كړې دې.

علامه آلوسى رحمه الله فرمائى كه د الياس او ادريس نه مراد هم يو ذات وي او حال دا دې چه د حضرت الياس عليه السلام او حضرت ادريس عليه السلام نسب هم جدا جدا دې او د مؤرخينو مطابق حضرت الياس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام نه پس او د حضرت هارون عليه السلام د اولاد نه دې او حضرت ادريس عليه السلام د نوح عليه السلام نه د وراندې وخت دې بلكه د دواړو په مينځ كښې د زرگونو كالو فاصله ده نو په داسې صورت كښې د قرآن كريم آيت ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ آتَيْنَاهَآ إِبْرَاهِيمَ﴾ الآية به مشكل شى ځكه چه ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ﴾ كښې موجود ضمير خو به د حضرت ابراهيم عليه السلام طرف ته راجع كيږى ځكه چه تذكره د حضرت ابراهيم عليه السلام روانه ده يا بيا به ضمير د قرب مكان د وجې نه حضرت نوح عليه السلام طرف ته راجع كيږى. په دواړو صورتونو كښې به دا لازم راځى چه حضرت الياس عليه السلام (چه د كوم نه مراد حضرت ادريس عليه السلام دې) د ذريت ابراهيم عليه السلام او ذريت نوح عليه السلام نه وى خو حقيقت دا دې چه حضرت الياس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام نه ډير پس او حضرت ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام نه ډير مخكښې پيدا شوې دې.[2]

تركومې چه د ابن العربى رحمه الله د استدلال تعلق دې نو د هغې جواب دا دې چه د حالاتو او واقعاتو د مشابهت نه دا نه ثابتيږى چه د دواړو ذات هم يو وى لهذا دا استدلال صحيح نه دې.[3] امام بخارى رحمه الله په حضرت الياس عليه السلام او حضرت ادريس عليه السلام باندې دوه جدا جدا ابواب قائم كړى دى. كه چرې دواړه يو شخصيت وې نو امام بخارى رحمه الله به د دواړو د پاره جدا جدا ابواب نه قائم كول.

۷- باب: ذِكْرِ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

ماقبل سره ربط: د دواړو ابوابو په مينځ كښې مناسبت واضح دې. په تيرشوى باب كښې د حضرت الياس عليه السلام احوال بيان كړل او اوس به د حضرت ادريس عليه السلام د احوال بيان كيږى.[4]

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب لاندې امام بخارى رحمه الله د حضرت ادريس عليه السلام حالات بيانول غواړى.

وَهُوَ جَدُّ أَبِي نُوحٍ، وَيُقَالُ: جَدُّ نُوحٍ، عَلَيْهِمَا السَّلَامُ

ايا ادريس عليه السلام د نوح عليه السلام نيكه وو؟: تيرشوى باب كښې مونږ خودلى دى چه حضرت ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام د اجداد نه وو. د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق بعض حضراتو په دې باندې اجماع هم نقل كړې ده.[5] د نوح عليه السلام نسب نامه ده: نوح بن لمك بن متوشلخ ابن خنوخ..... الخ.[6] د خنوخ نه ادريس عليه السلام مراد دې. په دې لحاظ سره ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام پلار لمك نيكه وو.[7] ليكن دلته اشكال كيږى چه كله ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام د نيكه گانو نه وو نو د هغه ذكر د حضرت نوح عليه السلام نه اول كيدل پكار وو. ليكن د امام بخارى رحمه الله د ابواب ترتيب كښې د حضرت نوح ذكر وړاندې دې.

---

[1] المصدر السابق.

[2] روح المعاني: ۱۳۹/۲۳ دار إحياء التراث العربي وإدارة الطباعة المنيرية.

[3] فيض الباري: ۳۴۸/٤ المكتبة الرشيدية.

[4] عمدة القاري: ۳۰۸/۱۵.

[5] فتح الباري: ۴۶۲/۸.

[6] فتح الباري: ۴۵۸/۸.

[7] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۲.

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه داسې معلومیږی چه د امام بخاری رحمه الله په نیز حضرت ادریس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام د اجداد نه نه دې اوهم په دې وجه هغه د ابواب انبیاء په ترتیب کښې دحضرت نوح علیه السلام ذکر مقدم کړې دې.[1]

هم دغه رائې دشیخ الحدیث حضرت مولانا محمدزکریا رحمه الله ده هغوی فرمائی چه امام بخاری رحمه الله څنګه په مسائل فقهیه کښې دجمهورو خلاف رائې ورکوی دغه شان هغه په تاریخ کښې هم مستقل رائې لری. اود جمهور مؤرخینو د رائې پرواه نه کوی. دجمهور مؤرخینو په نیز حضرت ادریس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام د اجداد نه دې لیکن امام بخاری رحمه الله د هغوی مخالفت کولوسره د ابواب انبیاء په ترتیب کښې د حضرت ادریس علیه السلام ذکر دحضرت نوح علیه السلام نه پس کړې دې. کیدې شی چه دهغوی استدلال د حدیث معراج نه وې چه حضرت ادریس علیه السلام حضورپاك ته «الأخ الصالح» اووئیل. که چرې ادریس علیه السلام د اجداد نوح نه وې نو په ځائی د «الأخ الصالح» ونیلو به نی «الابن الصالح» وئیل. والله اعلم.[2]

په دې باندې بیا اشکال کیږی چه کله د امام بخاری رحمه الله په نیزادریس علیه السلام د اجداد نوح علیه السلام نه نه دې نوبیا هغه د باب لاندې ولې اوفرمائیل: «هوجدأبي نوح ويقال جدنوح عليهما السلام» ددې جواب دادې چه دا عبارت د صحیح بخاری په اکثرو نسخوکښې درج نه دې. شراح ددې تصریح کړې ده.[3] دا اضافه روستو راتلونکو نساخ او ناقلین تصرف کیدې شی. حضرت شیخ الحدیث اوفرمائیل چه ددې دا جواب هم کیدې شی چه امام بخاری رحمه الله په دې عبارت سره د مخالفینو دمشهور مسلك طرف ته اشاره کړې وی. دهغوی مقصد دادې چه په خلقوکښې هم دا خبره مشهوره ده چه ادریس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام د اجدادنه دې. دا جمله لیکلو سره دا خبره لازم نه راځی چه دامام بخاری رحمه الله رائې دې هم دغه وی لکه چه هغه د جمهورو رائې نقل کړې ده.[4]

ويقال :جد نوح: ادریس علیه السلام د نوح د پلار لمك نیکه دې. امام بخاری رحمه الله د بعضو قول نقل کړې دې چه دهغوی په نیز ادریس علیه السلام د نوح علیه السلام نیکه دې. ښکاره خبره ده چه دا قول غلط دې. ځکه چه دنوح علیه السلام نیکه متوشلخ دې نه چه اخنوخ یعنی ادریس علیه السلام.[5]

داهم ممکن ده چه د جد اطلاق په نوح باندې مجازاً شوې وی ځکه چه د پلار نیکه هم نیکه وی. چنانچه د نوح علیه السلام د پلار نیکه د نوح علیه السلام نیکه شو، لکه چه دلته د جد اطلاق په نوح باندې مجازاً کړې شوې دې.[6]

د مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله محقق رائې: حقیقت دادې چه دحضرت ادریس علیه السلام په نوم اونسب کښې د اسلام دمؤرخینو په رائې کښې سخت اختلاف دې اود کلك دلیل د نه موجود کید د وجې نه یوې رائې ته حتمی او راجح نه شی ونیلې کیدې. د انبیاء کرام علیهم السلام د حالات په حواله د مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله قصص القرآن یو مستند کتاب دې. هغه د تاریخ دقدیم اوجدید کتابونونه استفاده کولوسره په ډیر ژور کوشش سره دحضرات انبیاء کرام علیهم السلام محقق تفصیلی حالات نقل کړی دی. دهغوی رائې هم دغه ده. دحضرت ادریس علیه السلام باره کښې چه کوم اختلافی آراء دی دغه اختلافی وجوهات مخې ته په کیخودو سره یوفیصله کن یا کم نه کم راجح رائې نه شی قائمیدلې. وجه داده چه قرآن مجید خودخپل مقصد رشد اود

---

[1] فتح الباري: ۴۶۰/۸.
[2] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۳قصص القرآن: ۴۵۱.
[3] عمدة القاري: ۳۰۸/۱۵تحفة الباري: ۲۲/۴.
[4] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۳.
[5] عمدة القاري: ۳۰۸/۱۵.
[6] عمدة القاري:۳۰۸/۱۵إرشادالساري: ۲۵۳/۷.

هدایت په رڼاکښې دَ تاریخي بحث نه ځانله صرف دَهغوي نبوت دَ درجاتو اوچتوالي او دَهغوي دَ اوچتو صفاتو ذکر کړې دې. اودغه شان حدیثي روایات هم دَدې نه مخکښې نه څي. په دې سلسله کښې چه څه هم دې هغه اسرائیلي روایات دي اوهغه هم دَ تضاد او اختلاف نه معمور. یوجماعت وائي چه هغه دَ نوح عليه السلام جدامجد دې اودَ هغه نوم اخنوخ دې او ادریس نې لقب دې. یا په عربي ژبه کښې ادریس اوعبراني یا سریاني کښې دَهغه نوم اخنوخ دې. دَ ابن اسحاق رحمه الله رحجان هم دې طرف ته دې. اودَ بل جماعت خیال دې چه هغه دَ انبیاء بني اسرائیل نه دې اوالیاس اوادریس هم دَ یوهستني نوم او لقب دې اودَدې دواړو روایاتو په رڼاکښې بعض علماؤ دَدې تطبیق ورکولو کوشش کړې دې چه دَ جدنوح نوم اخنوخ دې اوادریس لقب اودَ بني اسرائیل دَ پیغمبر نوم ادریس دې اوالیاس لقب دې. لیکن دا رائې بې سند اوبې دلیل ده بلکه دَ قرآن عزیز الیاس او ادریس جدا جدا بیانول شاید دې ته متحمل کیدې نه شي.(۱)

خلاصه دا چه دَ جمهور مؤرخینو په نیز الیاس او ادریس دوه جدا جدا شخصیتونه دي. ادریس عليه السلام جد نوح عليه السلام اوالیاس دَ انبیاء بني اسرائیل نه وو اودَ حضرت هارون دَ تره خوئي وو. پخپله الیاس عليه السلام هم په ذریت نوح کښې شمیرلې کیږي.

دَ حضرت ادریس عليه السلام بعض فضائل اوکمالات: حضرات مفسرین رحمهم الله دَحضرت ابوذر رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې چه دَحضرت آدم عليه السلام نه پس حضرت ادریس عليه السلام هغه اولنې نبی دې په چاچه الله تعالی دیرش صحیفې نازل کړې.(۲)

بل مفسرین حضراتو لیکلي دي چه حضرت ادریس عليه السلام علم نجوم او علم حساب موجد دې او دا دواړه علوم هغوی ته دَ معجزې په توګه ورکړې شوي دي. کپړې ګنډل هم هغوی ایجاد کړي دي. اول به خلقو دَ څناورو څرمن اچوله. وزن او دَ تول آلات اووسله هم دَهغوی اختراع دي. هغوی وسله جوړولو سره دَ بنوقابیل خلاف جهاد اوکړو. دَ کتابت دَ فن هم هغوی باني دی.(۳) حضرت ادریس ته ادریس دکتاب الله په کثرت سره دَ لوستلو په وجه ونیلې شو اودَهغوی اصل نوم اخنوخ وو.(۴)

وَقَوْلِ اللهِ عزوجل: ﴿وَّرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾.... دا دَ سورت مریم آیت ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ اِدْرِيْسَ ۡ اِنَّهٗ كَانَ صِدِّيْقًا نَّبِيًّا ۙ وَّرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ (۵)او په دې کتاب کښې دَ ادریس هم ذکر اوکړئې بیشکه هغه ډیر رښتوني نبي وو او مونږ هغه په اوچت مکان باندې اوچت کړو.

ایا ادریس عليه السلام ژوندې اوچت کړې شوې دې ؟: په اوچت مکان باندې دَ اوچتولو څه مطلب دې؟ بعض مفسرینو فرمائیلي چه دَدې مطلب دادې چه مونږ هغه ته نبوت او رسالت اودَ بزرګئی لوړ مقام ورکړې دې.(۶)

په روایاتو کښې دَحضرت ادریس عليه السلام باره کښې دا نقل دي چه هغه آسمان ته اوچت کړې شوې وو په دې وجه دَ بعض حضراتو په نیز ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ یعنی اوچت مکان نه څلورم آسمان مراد دې.(۱) په حدیث معراج کښې تصریح ده

---

(۱) قصص القرآن: ۶۸/۱.

(۲) الجامع الأحکام القرآن للقرطبي: ۶۶/۱۳؛سورة مریم رقم الآیة:۵۶. الکشاف للإمام الزمخشري: ۲۹/۴سورة مریم، رقم الآیة: ۵۶.

(۳) روح المعاني: ۱۰۵/۱۶والجامع لأحکام القرآن: ۶۶/۱۳؛سورة مریم، رقم الآیة:۵۶.

(۴) الکشاف للزمخشري: ۲۹/۴سورة مریم: ۵۶ الجامع الأحکام القرآن للقرطبي:۶۶/۱۳؛سورة مریم:۵۶.

(۵) سورة مریم: ۵۷-۵۶.

(۶) فتح القدیر: ۱۹/۳؛روح المعاني:۱۰۵/۱۶سورة مریم رقم الآیة: ۵۷الکشاف للزمخشري: ۲۹/۴سورة مریم، رقم الآیة:۵۷.

چه دَ رسول الله ملاقات حضرت ادريس عليه السلام سره په څلورم آسمان شوې وو. ليكن حافظ ابن كثير رحمه الله دَدې نه انكار كوى هغه فرمائى چه په كومو رواياتو كښې دَحضرت ادريس عليه السلام په آسمان باندې دَ اوچتولو تصريح ده هغه دَ اسرائيليات دَ قبيل نه دى او سنداً په دې كښې نكارت دې.[2]

دَمولانا اشرف على تهانوى رحمه الله رائې: حكيم الامت حضرت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله فرمائى چه دَ قرآن مجيد مذكوره الفاظ بهرحال په دې خبره باندې صريح نه دى چه دلته دَ درجې اوچتيدل مراد دى كه ژوندې آسمان ته اوچتول مراد دى. په دې وجه انكار رفع إلى السماء قطعى نه دى اوتفسير قرآن په دې باندې موقوف نه دې.[3]

دَ جمهورو رائې: دَ جمهور علماؤ په نيز صحيح او مختار دادى چه په مذكوره آيت كښې دَ رفعت نه دَمكان حسى اوچتوالې مراد دې دَمرتبې اوچتوالې مراد نه دې. زمونږ استاذ حضرت مولانا ادريس كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه په ظاهره قرآنى الفاظو نه هم دغه متبادر كيږى چه الله تعالى هغه اوچت مكان يعنى آسمان ته اوچت كړې او دَمرتبې اوچتوالې هم په دې كښې زيات دې چه هغه آسمان ته اوچت كړې شوې دې. امام رازى رحمه الله فرمائى چه دَمقام مدح هم دغه معنى مناسب ده. ځكه چه څوك دَ اوچتې مرتبې والاوى هم هغه آسمان ته اوچتولې شى.[4] دَ مشهور مفسر حافظ ابن جرير رحمه الله خيال هم دې طرف ته دې چه په آيت كښې دَ رفع نه دَمكان اوچتوالې يعنى دَ آسمان طرف ته اوچتول مراد دى.[5] حضرت شاه ولى الله رحمه الله هم په خپله ترجمه كښې هم دا معنى اختيار كړې ده.[6]

دَامام بخارى رحمه الله رحجان: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله ﴿وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ ترجمه قائم كړې ده اودَدې لاندې ئې حديث اسراء ذكر كړې دې په كوم كښې چه دَ ادريس عليه السلام دَ رسول الله ﷺ سره دَملاقات ذكر دى. لكه چه امام بخارى رحمه الله دَترجمة الباب آيت سره دَحديث اسراء هغه مضمون طرف ته اشاره كړې ده چه په څلورم آسمان باندې حضرت ادريس عليه السلام سره دَ رسول الله ﷺ ملاقات اوشو او ښكاره خبره ده چه په څلورم آسمان باندې ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ اوچت او لوړ مكان اطلاق دَ څه شك شبه نه بغير كيږى.[7]

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په دې تقرير سره دَامام بخارى رحمه الله رحجان هم متعين شو چه په مذكوره آيت كښې دَمكان نه حسى مكان مراد دې اودَ هغوى په نيز هم دَ آيت مطلب دادې چه الله تعالى حضرت ادريس عليه السلام اوچت مكان يعنى آسمان ته اوچت كړو.

يواشكال اودَهغې جواب: په دې باندې اشكال پيدا كيږى چه بعض انبياء دَ ادريس عليه السلام نه په اوچت مكان باندې دى. په دې لحاظ سره دَ ادريس عليه السلام مكان ته ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ ونيلو څه معنى ده؟ دَدې جواب دادې چه دلته دَحضرت ادريس عليه السلام دَپاره مطلقاً دَ اوچت مكان تذكره ده دَدې خبرې ذكر نشته دې چه هغوى دَ ټولو انبياء كرامو عليهم السلام نه په اوچت مقام باندې دې. لهذا دا اشكال هم نه دى وارد كيدل پكار.[8]

---

[1] روح المعاني: ۱۰۵/۱۶سورة مريم رقم الآية: ۵۷ الكشاف للزمخشري: ۲۹/۴سورة مريم، رقم الآية:۵۷.

[2] البداية والنهاية: ۱۳۴/۱.

[3] بيان القرآن: ۱۱/۲مير محمد كتب خانه.

[4] التفسير الكبير للرازي: ۲۳۳/۲۱.

[5] جامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى: ۷۲/۱۶.

[6] معارف القرآن للكاندهلوى: ۵۰۶/۴.

[7] فتح الباري: ۴۶۲/۸والأبواب والتراجم ص: ۲۱۳.

[8] عمدة القاري: ۳۰۸/۱۵.

دَدې یو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه دَ ادریس علیه السلام نه بغیر بل څوك ژوندی حالت کښې آسمان ته نه دې اوچت کړې شوې. په دې اعتبار سره دهغه مکان په اوچت خائې کیدل مراد دی لیکن ښکاره خبره ده چه دا جواب محل نظر دې دَ حضرت عیسی علیه السلام ژوندې آسمان ته اوچتیدل دَ احادیث صحیحه نه ثابت دی. خودَ ادریس علیه السلام په ژوندی حالت کښې آسمان ته اوچتیدل په یو مرفوع روایت سره هم ثابت نه دی. [1]

خو حافظ ابن جریر طبری رحمه الله، حافظ ابن کثیر رحمه الله او امام رازي رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دکعب احبار نه ﴿وَرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ دَمطلب تپوس اوکړو نو کعب دَهغې تفسیر کولو سره اوونیل: الله تعالی په حضرت ادریس علیه السلام باندې وحی نازل کړې چه اې ادریس اهل دنیاچه په یوه ورخ کښې څومره نیك اعمال کوی دهغې ټولو په برابرئی کښې به تاته هره ورځ اجر درکولې شی. په دې سره دَحضرت ادریس علیه السلام په زړه کښې دا خواهش پیدا شو چه که چرې هغه ته اوږد عمر ورکړې شی نو په اعمالوکښې به ورځ په ورځ اضافه کیږی. حضرت ادریس علیه السلام دَالله تعالی دَوحی او دَخپل خواهش اظهار خپل رفیق فرښتې په مخکښې اوکړو. چنانچه رفیق فرښتې هغه په خپلو دواړو وزرو باندې کینولو اودَ آسمان طرف ته ئې والوزولو. څلورم آسمان ته چه اورسیدو نو ملك الموت دَزمکې طرف ته راکوزیدو په دغه ځائې باندې دَ دواړو ملاقات اوشو. رفیق فرښتې ملك الموت سره دَ حضرت ادریس علیه السلام دَ خواهش باره کښې خبرې اترې اوکړې نو ملك الموت اوونیل «وأین إدریس؟» او ادریس کوم ځائې دې؟ هغه په جواب کښې اوونیل چه هغه خو ما سره دې. ملك الموت اوونیل «إن هذا الشيء عجيب، أمرتُ بأن أقبض روحه في السماء الرابعة، فقلت: كيف ذاك وهو في الأرض» یعنی څومره عجیبه خبره ده ماته دَ ادریس علیه السلام روح په څلورم آسمان باندې دَ قبض کولو حکم راکړې شو نو ما ونیل چه دا څنګه ممکن کیدې شی چه ادریس خو په زمکه کښې دې؟ چنانچه هغه وخت ملك الموت دَ ادریس علیه السلام روح قبض کړو. دا واقعه نقل کولو نه پس کعب احبار ابن عباس رضی الله عنهما ته اوخودل چه دَدې آیت هم دغه مطلب دې. [2]

لیکن حافظ ابن کثیر رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا دَ اسرائیلی روایاتو نه دی او په دې روایت کښې سنداً نکارت دې. [3]

هم دَدې روایاتو نه استدلال کولو سره بعض حضراتو اوفرمائیل چه آسمان ته دَ اوچتیدلو نه پس دَحضرت ادریس علیه السلام روح قبض کړې شو. خو بیا هم بعض حضراتو فرمائیلی چه «رفع إلی السماء» نه پس هغه دَ حضرت عیسی علیه السلام په شان تر اوسه پورې ژوندې دې او په هغه باندې مرګ نه دې راغلې. چنانچه علامه قسطلانی رحمه الله دَ ابن ابی نجیح رحمه الله په طریق سره دَ مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې: «إنه رفع إلی السماء ولم يمت كما رفع عيسى» [4] یعنی ادریس علیه السلام دَ آسمان طرف ته اوچت کړې شوې اوهغه مړنه دې لکه چه عیسی علیه السلام اوچت کړې شوې او تر اوسه پورې ژوندې دې.

حافظ ابن کثیر رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائی: «إن أراد أنه لم يمت إلى الآن ففيه نظر، وإن أراد أنه رُفع حيًّا إلى السماء ثم قبض، فلا ينافي ما ذكره كعب أنه قبض في السماء الرابعة» [5] یعنی که چرې دَمجاهد رحمه الله مقصد دا وی چه په ادریس علیه السلام باندې تر دغه وخته پورې مرګ نه دې راغلې، نو دا خبره محل نظر ده او که چرې دا خودل غواړی چه هغه آسمان ته

---

[1] فتح الباري: ۴۶۳/۸ والأبواب والتراجم للكاندهلوى ص: ۲۱۳.

[2] جامع البيان فی تفسير القرآن للطبرى: ۷۲/۱۶دارالمعرفة، تفسير ابن كثير: ۱۲۷/۳دارالفكر، والتفسير الكبير: ۲۳۳/۲۱فتح الباري: ۴۶۳/۸.

[3] تفسير ابن كثير: ۱۲۷/۳فتح الباري: ۴۶۳/۸.

[4] إرشادالساري:۶۵۴/۷

[5] البداية والنهاية: ۱۳۴/۱إرشادالساري: ۶۵۴/۷

ژوندې اوچت کړې شوې بيا د هغه روح قبض کړې شوې نو په دې صورت کښې د هغه قول د کعب احبار د روايت معارض نه دې. په کوم کښې چه هغه په څلورم آسمان د ادريس عليه السلام د روح قبض کيدلو ذکر کړې دې.

[٣١٦٤] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، ح حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ كَانَ أَبُو ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "فُرِجَ سَقْفُ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ فَفَرَجَ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهَا فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَعَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ، فَلَمَّا جَاءَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا [ص:١٣٦] قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ: افْتَحْ، قَالَ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا جِبْرِيلُ قَالَ: مَعَكَ أَحَدٌ قَالَ: مَعِي مُحَمَّدٌ، قَالَ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ فَافْتَحْ، فَلَمَّا عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا إِذَا رَجُلٌ عَنْ يَمِينِهِ أَسْوِدَةٌ، وَعَنْ يَسَارِهِ أَسْوِدَةٌ، فَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ شِمَالِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالِابْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ: هَذَا آدَمُ وَهَذِهِ الأَسْوِدَةُ عَنْ يَمِينِهِ، وَعَنْ شِمَالِهِ نَسَمُ بَنِيهِ، فَأَهْلُ اليَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الجَنَّةِ، وَالأَسْوِدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ شِمَالِهِ بَكَى، ثُمَّ عَرَجَ بِي جِبْرِيلُ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ، فَقَالَ لِخَازِنِهَا: افْتَحْ، فَقَالَ لَهُ خَازِنُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الأَوَّلُ فَفَتَحَ" قَالَ أَنَسٌ: فَذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ إِدْرِيسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيمَ وَلَمْ يُثْبِتْ لِي كَيْفَ مَنَازِلُهُمْ، غَيْرَ أَنَّهُ قَدْ ذَكَرَ: أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّادِسَةِ، وَقَالَ أَنَسٌ: فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيلُ بِإِدْرِيسَ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا إِدْرِيسُ، ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا مُوسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالِابْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا، قَالَ: هَذَا إِبْرَاهِيمُ" قَالَ: وَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا حَبَّةَ الأَنْصَارِيَّ، كَانَا يَقُولاَنِ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثُمَّ عُرِجَ بِي، حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوًى أَسْمَعُ صَرِيفَ الأَقْلاَمِ»، قَالَ ابْنُ حَزْمٍ، وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَفَرَضَ اللَّهُ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلاَةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ حَتَّى أَمُرَّ بِمُوسَى، فَقَالَ: مُوسَى مَا الَّذِي فَرَضَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسِينَ صَلاَةً، قَالَ: فَرَاجِعْ رَبَّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ فَرَاجَعْتُ رَبِّي فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ: فَذَكَرَ مِثْلَهُ، فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ فَرَاجَعْتُ رَبِّي، فَقَالَ: هِيَ خَمْسٌ وَهِيَ خَمْسُونَ، لاَ يُبَدَّلُ القَوْلُ لَدَيَّ، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ رَاجِعْ رَبَّكَ، فَقُلْتُ: قَدِ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي، ثُمَّ

انْطَلَقَ حَتّٰى أَتَى بِيَ السِّدْرَةَ الْمُنْتَهٰى، فَغَشِيَهَا أَلْوَانٌ لَا أَدْرِي مَا هِيَ [ص: ٤٧]، ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا جَنَابِذُ اللُّؤْلُؤِ، وَإِذَا تُرَابُهَا الْمِسْكُ" [ص ١٨٧ – ١٨٨][ر ٣٤٢][1]

ترجمه حضرت ابوذر رضی الله عنه بیان کوی رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمانیلو چه (یوه شپه) زما د کور چت کولاؤ کړې شو هغه وخت زه په مکه کښې ووم، بیا (د دغه کولاؤ چت نه) حضرت جبرائیل علیه السلام راکوز شو بیا هغه زما سینه اوڅیرله، بیا هغه د زمزم په اوبو سره اووینځله. بیا ئې سرو زرو یو رکیبئې راوړله، هغه رکیبئې د حکمت او ایمان نه ډکه شوې وه. (دغه فرښتې ایمان اوحکمت) زما په سینه کښې واچول او سینه ئې بنده کړه. بیا (جبرائیل علیه السلام) زما لاس اونیولو، بیا ئې زه واخستم او د دنیا د آسمان طرف ته ئې اوخیژولم بیا چه کله د دنیا آسمان ته اورسیدو نو جبرائیل علیه السلام په دروازه باندې مقرر څوکئې کونکې ته اووئیل دروازه کولاؤ کړه دې (څوکئې والا) اووئیل څوک؟ هغه جواب ورکړو (زه) جبرائیل یم. هغه تپوس اوکړو تا سره څوک بل هم شته؟ جبرائیل علیه السلام جواب ورکړو او ما سره حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دې. څوکیدارې فرښتې تپوس اوکړو چه آیا هغوی صلی الله علیه وسلم ته پیغام لیګلو سره راغوښتې شوې دې؟ جبرائیل علیه السلام جواب ورکړو او. بیا چه کله دروازه کولاؤ کړې شوه نو مونږ د دنیا آسمان ته پورته اوختلو نوهلته مونږ یو سړې اولیدلو چه ناست وو. دهغه ښی طرف ته څه تت غوندې صورتونه وو او ګس طرف ته هم څه تت شان صورتونه وو. کله چه به هغه خپل ښی طرف ته کتل نو مسکې به شو او کله چه به ئې ګس طرف ته اوکتل نو په ژړا به شو. هغه (ماته په کتلو سره) اووئیل: (مرحبا بالنبی الصالح والابن الصالح) په خیر راغلې اې صالح نبی او صالح خویه. ما د جبرائیل علیه السلام نه تپوس اوکړو دا څوک دې؟ هغه اووئیل دا آدم علیه السلام دې او دا د ده ښی اوګس طرف ته د ده د اولاد روحونه دی. ښی طرف ته د جنتیانو روحونه دی او ګس طرف ته د دوزخیانو روحونه دی. هم په دې وجه چه کله هغه خپل ښی طرف ته ګوری نو خاندی اوکله چه خپل ګس طرف ته ګوری نوژاړی. تردې چه حضرت جبرائیل علیه السلام زه خان سره دویم آسمان ته اوخیژولم. بیا ئې د دویم آسمان څوکیدار ته اووئیل دروازه کولاؤ کړه نو ددغه آسمان څوکیدارې فرښتې هم هغه شان سوال اوکړو لکه چه په اول آسمان کښې فرښتې کړې وو. بیا هغه دروازه کولاؤ کړه.

حضرت انس رضی الله عنه اوفرمائیل چه حضرت ابوذر رضی الله عنه اوفرمائیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم په آسمانونو کښې حضرت ادریس، حضرت موسیٰ، حضرت عیسیٰ اوحضرت ابراهیم علیهم السلام اولیدل (لیکن) هغوی د انبیاء علیهم السلام (په آسمانونو کښې) منازل بیان نه کړل (چه کوم یو نبی په کوم آسمان باندې وو). (حضرت انس رضی الله عنه اوفرمائیل چه) حضرت ابوذر رضی الله عنه داخبره ذکرکړه چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دنیا په آسمان حضرت آدم علیه السلام سره ملاقات اوکړو او په شپږم آسمان باندې حضرت ابراهیم علیه السلام سره.

حضرت انس رضی الله عنه بیان اوکړو چه کله حضرت جبرائیل علیه السلام نبی کریم صلی الله علیه وسلم بوتلو او حضرت ادریس علیه السلام سره تیریدل نو هغوی: (مرحبا بالنبی الصالح والاخ الصالح) یعنی په خیر راغلې اې صالح نبی او اې صالح روره. ما تپوس اوکړو دا څوک دې؟ جبرائیل علیه السلام اووئیل دا حضرت ادریس علیه السلام دې بیا زه موسیٰ علیه السلام سره تیریدم نو هغه ماته په کتلو سره اووئیل (مرحبا بالنبی الصالح والاخ الصالح) ما تپوس اوکړو دا څوک دې؟ جبرائیل علیه السلام اوفرمائیل دا موسیٰ علیه السلام دې بیا زه حضرت عیسیٰ علیه السلام سره تیر شوم نو هغوی هم اووئیل (مرحبا بالنبی الصالح والاخ الصالح) په خیر راغلې اې صالح نبی او اې صالح روره ماتپوس اوکړو دا څوک دې؟ حضرت جبرائیل علیه السلام اووئیل دا عیسیٰ علیه السلام دې بیا زه ابراهیم علیه السلام سره تیر شوم نو هغوی ماته کتلو سره اوفرمائیل (مرحبا بالنبی الصالح والابن الصالح) په خیر راغلې اې صالح نبی او صالح خویه ما د جبرائیل نه تپوس اوکړو دا څوک دې؟ نو جبرائیل علیه السلام جواب راکړو دا حضرت ابراهیم علیه السلام دې

[1] والحدیث مرتخریجه فی کتاب الصلاة باب کیف فُرضت الصلاة فی الإسراء: رقم: ٣٤٩.

ابن شهاب رحمه الله بیان کوی چه ماته ابن حزم رحمه الله خبر راکړو چه ابن عباس رضی الله عنهما او ابوحبه انصاری رضی الله عنه وائی چه بیا زه نور اوچت اوخیژولې شوم تردې چه زه یو داسې اوچت مقام ته اورسیدم چرته چه ما (د فرښتو) د قلمونو (کشاری) آوازونه واوریدو. ابن حزم رحمه الله د (خپل شیخ) نه حدیث بیان کړو او انس بن مالك رضی الله عنه (د ابوذر رضی الله عنه په واسطه سره) بیان کړو چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمائیلو چه الله تعالی زما په امت باندې پنځوس مونځونه فرض کړل. چه کله ما دا فریضه واخسته واپس شوم اوحضرت موسی علیه السلام سره تیریدم نوهغوی تپوس اوکړو چه الله تعالی ستا په امت باندې څه فرض کړل؟ ما جواب ورکړو پنځوس مونځونه ئې فرض کړل. موسی علیه السلام دې اوریدو سره اووئیل تاسو خپل رب ته واپس تشریف یوسئی ځکه چه ستا امت په دومره اندازه باندې د عبادت طاقت نه لری. نوزه بیا واپس شوم. نو الله تعالی (د دغه عبادت) یوه حصه معاف کړه بیا زه موسی علیه السلام له راغلم اومې خودل چه الله تعالی یوه حصه عبادت معاف کړو. حضرت موسی علیه السلام بیا هغه خبره اوکړه چه ته خپل رب ته رجوع اوکړه ستاسو امت د دې هم طاقت نه لری. ما بیا رجوع اوکړه نو الله تعالی د هغې یوه حصه نوره هم معاف کړه بیا زه هغه ته راواپس شوم (او خبر مې ورکړ) نوهغوی اووئیل چه ته بیا خپل رب ته واپس اوګرځه ځکه چه ستاسو امت (د دې هم) طاقت نه لری. چنانچه مابیا رجوع اوکړه نو الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو (اوس) دا پنځه مونځونه (مقرر کولې شی) اودا (په حقیقت کښې د ثواب په اعتبار سره) پنځوس دی. زما په نیز خبره بدلیدلې نه شی. بیا هم هلته موسی علیه السلام له واپس راغلم نوهغوی اووئیل چه خپل رب ته رجوع اوکړه ما اووئیل (چه اوس ماته د خپل رب نه (باربار وینا کولو سره) شرم راځی.

بیا جبرائیل امین زه سدرة المنتهٰی ته بوتلم. هغه (ونه) داسې مختلف رنګونو پټه کړې وه چه د هغې متعلق ماته معلومه نه شوه چه دغه څه دی. دې نه پس ئې زه جنت ته بوتلم ما په جنت کښې د مرغلرو ګنبدونه اولیدل او د هغې خاوره د مشك (په شان) وه.

تراجم رجال

عبدان: دا د عبدالله بن عثمان بن جبلة مروزی لقب دې. د دوی تذکره (بدء الوحی) پنځم حدیث لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالله : دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب کیف کان بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[2]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[3]

زهري: دا امام المحدثین ابن شهاب زهری رحمه الله دې. د دوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[4]

احمدبن صالح: دا ابوجعفر احمدبن صالح رحمه الله دی.[5]

عنبسة: دا ابوعثمان عنبسه بن خالد بن یزید ایلی رحمه الله دې.[6]

---

[1] کشف الباری: ۱/٤٦۱.

[2] کشف الباری: ۱/٤٦۲.

[3] کشف الباری: ۳/۲۸۲.

[4] کشف الباری: ۱/۳۲٦.

[5] کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد رقم الحدیث: ٤۷۱.

[6] کتاب الکسوف باب خطبة الإمام فی الکسوف رقم الحدیث: ۱۰٤٦.

یونس: دا ابوزید یونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله بن خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.(۱)

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (بدء الوحی) دَدریم حدیث لاندې تیره شوې ده.(۲)

انس بن مالک: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب: من الایمان أن یحب لغیره ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.(۳)

ابوذر: دا جندب بن جناده ابوذر غفاری رضی الله عنه دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة) لاندې تیره شوې ده.(۴)

دا روایت دَحدیث معراج په نوم سره مشهور دې او په دې باندې تفصیلی مباحث (کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء) لاندې تیرشوی دی.(۵)

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث باب یوه جمله (فلما مر جبریل بإدریس) او دویمه جمله ده (وجد فی السماوات إدریس) په دې دواړو جملونسره دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت ادریس علیه السلام تذکره ده.(۶)

۸- باب: ﴿وإلى عاد أخاهم هودا قال يقوم اعبدوا الله﴾ /الأعراف: ۶۵/.

ماقبل سره ربط اودَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب وړاندینی باب سره مناسبت واضح دې چه تیر باب کښې دَحضرت ادریس علیه السلام تذکره وه او اوس دَ حضرت هود علیه السلام ذکر کیږی.

دَ دې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت هود علیه السلام تذکره اودَ دې آیاتونو مبارکو تشریح بیانول غواړی په کوم کښې چه دَ قوم عادته دَ هغوی دعوت تبلیغ اوتلقین او تذکیر بیان دې.(۷)

دَحضرت هود علیه السلام نسب او مختصر تذکره: قرآن مجید کښې دَحضرت هود علیه السلام تذکره په اووه مقاماتو کښې راغلې ده. هغوی دَ قوم عاد دَنسل نه وو اوهم دَهغوی طرف ته مبعوث کړې شوې وو. حضرت قتاده رحمه الله دَهغوی نسب نامه داسې بیان کړې ده. هودبن عبدالله بن رباح بن الخلود بن عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح.(۸) خو امام مجاهد رحمه الله دهغوی نسب نامه عامر بن شالخ بن ارقحشد بن سام بن نوح نقل کړې ده. ابن هشام رحمه الله وائی چه دهود علیه السلام نوم عابر وو.(۹) دَ جمهورو په نیز ړومبې قول راجح دې.(۱۰)

---

(۱) کشف الباری: ۲۸۲/۳.

(۲) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۳) کشف الباری: ۴/۲.

(۴) کشف الباری: ۲۳۸/۲.

(۵) کشف الباری کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء ص: ۸۵ — ۲۰۰.

(۶) عمدة القاری: ۳۰۹/۱۵.

(۷) عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

(۸) تاریخ للطبری: ۲۱۶/۱ دار التراث بیروت.

(۹) المنتظم فی تاریخ الملوک والأمم لأبی الفرج الجوزی: ۲۵۲/۱ تاریخ ابن خلدون: ۲۳/۲ دار الفکر بیروت. فتح الباری ۴۶۴/۸ عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

(۱۰) فتح الباری ۴۶۴/۸ عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

دَحضرت هود علیه السلام تعلق خلود قبیلې سره وو اودا دَ قوم عاد دَ ټولو نه مؤقر قبیله وه.[۱] رنګ ئې سور سپین ووجیه وو او لویه ږیره ئې وه. ونیلې شي چه حضرت هود علیه السلام په بنیاد مو کښې دَ حسن اوجمال په اعتبار سره آدم علیه السلام ته دَ ټولو نه نیزدې وو سوا دَ حضرت یوسف علیه السلام.[۲] اسحاق بن بشر رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَ ټولو نه اول په عربي ژبه کښې خبرې حضرت هود علیه السلام کړې دی.[۳]

دحضرت هود علیه السلام وفات اومدفن: دَحضرت هود علیه السلام دَ وفات اومدفن متعلق دَ مؤرخینو اقوال مختلف دی. دَ بعض حضراتو رائې ده چه هود علیه السلام دَ قوم عاد دَ هلاکت نه پس دَحضرموت طرف ته هجرت اوکړو اوهم هلته وفات اوتدفین اوشو.[۴]

حضرت علي رضی الله عنه به فرمائیل چه دَهغوی قبر حضر موت کښې کثیب احمر (سرې غونډئې) باندې دې اودَ هغه سر ته دَ جاړې (کیکر) یا بیرې ونه ولاړه ده.[۵] دغه شان روایت دَ اسحاق بن عبدالله بن ابی فروة رحمه الله نه هم نقل دې چه دَ حضرت هود علیه السلام قبر مبارك په یمن کښې په یوغر باندې دې. حضرت عثمان بن ابی عاتکه رحمه الله فرمائی چه دحضرت هود علیه السلام مدفن فلسطین کښې دې.[۶] دَ ابن سابط رحمه الله نه نقل دی حضرت نوح علیه السلام حضرت هود علیه السلام حضرت شعیب علیه السلام اوحضرت صالح علیه السلام قبرونه په مکه کښې مقام ابراهیم په مینځ کښې او رکن یمانی اوزمزم په مینځ کښې دَزمکې په ټکړه کښې دی.[۷] په دې مختلف اقوالو کښې قرین قیاس دادې چه دَهغوی قبر مبارك په یمن کښې وې ځکه چه هم دغه دهغوی آبادئی وې.[۸]

قوم عاد عاد عربو دَ ټولو نه پخوانئی قبیله ده. دا دَ ډیرو سرکشو اومتمرد انسانانو یوه ډله وه. دَ اوږد قد اومضبوط بدنونو مالکان وو. په صناعت او کاریګرئی کښې بې مثال وو. بت تراش وو اوهم دغه دَ هغوی مشهوره پیشه وه. په غرور کښې اخته او په خپل طاقت باندې مغروره وو. دَحضرموت دَ یو وادئی نوم احقاف دې. قوم عاد هم هلته آباد وو. دهغوی آبادی دَ عربو دَ ټولو نه بهترین مقامات حضر موت، یمن او خلیج فارس دَ سواحل نه دَ عراق حدود پورې خوره وه. یمن دَهغوی دار الحکومت وو.

عاد (دچاطرف ته چه قبیله منسوب ده) دَهغوی دَ بادشاه نوم دې. دوی به دَ سپوږمئې عبادت کولو اودَهغه ډیر اوږد او لوئې عمر وو. زر خو صرف دَهغه ښځې وې دَ چا دَ خیټونه چه دَ عاد په ژوند کښې څلور زره بچې پیداشو.[۹] دَ نوح علیه السلام دَ وفات نه پس هغه په مخ دَ زمکې اولنې بادشاه وو اوهغه دَ ژوند دولس سوه سپرلی لیدلی.[۱۰]

---

[۱]) فتح الباري:۸/٤٦٤.

[۲]) عمدة القاری: ۱۵/۲۱۰.

[۳]) تفسیر المنار: ۸/٤۳۷محمد رشید رضا.

[٤]) عمدة القاری:۱۵/۳۱۲.

[۵]) مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر: ۳۷/۱۵۷دارالفکر، البدایة والنهایة قصة هود علیه السلام: ۱/۳۰۳دارهجر للطباعة والنشر.

[٦]) البدایة والنهایة قصة هود علیه السلام: ۱/۳۰۳دارهجر، عمدة القاری: ۱۵/۳۱۲ مختصر تاریخ دمشق:۳۷/۱۵۷.

[۷]) مختصر تاریخ دمشق: ۳۷/۱۵۷ دارالفکر.

[۸]) رحلة ابن بطوطة المسماة: تحفة النظار فی غرائب الأمصار وعجائب الأسفار: ۱/۱۹٦قبیل ذکر التنبول، المطبعة الخیریة.

[۹]) عمدة القاری: ۱۵/۳۱۰.

[۱۰]) عمدة القاری: ۱۵/۳۱۰.

د انتقال نه پس دعاد مشر خوئي شديد بن عاد په حكومت باندې كيناستو او ۵۸۰ كاله ئې د حكومت مزې واخستې. د شديد د مرګ نه پس د حكومت واګې د هغه رور شداد بن عاد لاس ته راغلې چا چه أرم ذات العماد جوړ كړو.[۱]

مختصر دا چه قوم عاد د خپل بې شانه طاقت په زور باندې په مخ د زمكې حكومت اوكړو څه چه دهغوى په زړه اودماغو كښې د غرور پوكې وهلوسره هغوى سركش او طاغى جوړ كړل. وئيل به ئې (من أشد منا قوة) زمونږ نه زيات طاقتور څوك دې؟ پوره قوم د بت پرستئى په وباكښې راګيرو. كله چه په سركشئى عصيان اوتمرد كښې د حد نه زيات شو نوالله تعالى هم دهغوى د قوم يو كس حضرت هود عليه السلام په رسالت سره سرفراز كړو اودهغوى په نيغه لار باندې راوستلو اود توحيد د دعوت وركولوحكم ئې وركړو.

قوله: وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا.......: يعني مونږ عاد طرف ته دهغوى رور هود عليه السلام (پيغمبر جوړولوسره) اوليګلو. هغه اووئيل اې زما قومه تاسو صرف د يو الله تعالى عبادت اوكړئ دهغه نه بغير د ستاسو څوك معبود نشته دې آيا تاسو نه ويرېږئ؟

وَقَوْلِهِ: ﴿إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ - إِلَىٰ قَوْلِهِ - كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾/الأحقاف: ۲۱-۲۵/.

إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ....... پوره آيت داسې دې: ﴿وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ۝ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ۝﴾ [سورة الأحقاف آيت: ۲۱ - ۲۵]

ترجمه: او يادكړه د عاد رور هود كله چه هغه خپل قوم د احقاف[۲]

---

[۱]) عمدة القارى: ۱۵/۳۱۰.

[۲]) احقاف چرته چه دعاد آبادئى وې په سوونو ميلونو باندې خور يو عظيم ريګستان دې نن صبا هغې ته الربع الخالى وائى. دلته چه كله د هواګانو تيزې اوخطرناكې چپې چلېږى نوژوند مشكل شى. د شګې غرونه هباء منثور جوړېدو سره د هوا په چپو باندې الوزى. اوچرته چه هغه حصارېږى هلته د شګو لوئى لوئى ډيرى جوړېږى. قافلې او كلى ددې لاندې ختمېدو سره د مرګ نه وړاندې د خاورو ګوله كېږى. كله چه اتفاقاً ددغه ځائى نه شګه اخواكېږى اود انسانى هډوكو اود ډېرو ډانچو قلعه شان ښكارى. يو انګريز سياح د عربو په ريګستانونو كښې د دغه طوفان مشاهده كړې ده هغه ليكى: غرمه وه د جنوب د طرف نه ناڅاپى د ګرمې هوا چپې راغلې د هوا تيزوالې په مزه مزه تيزېدو. زما عرب ملګرو خپل مخونه په كپړو كښې راپټ كړل او اوښان ئې په هلو وهلوسره تيز كړل ليكن اوښانو به بار بار د كيناستو كوشش كولو. ما د ملګرو نه د واقعه معلومات اوكړل ليكن هغوى د ډيرې ويرې په حالت كښې صرف دومره اووئيل چه كه مخامخ خيمې ته اورسيدو نو ځان به بچ شى. دې دوران كښې هوا نوره هم تيزه شوه ګرمى دومره زياته شوه چه معلوميدله چه د آسمان نه دوزخ راكوز شوې دې آخر كوشش كولوسره مونږ خيمې ته اورسيدلو. هلته يوه ښځه مخ پټ كړې پرمخې پرته وه. زمونږ اوښانو د هوا نه مخ تاوكړې پوزه په شګو كښې ورخښولوسره لكه دمړو پريوتل. مونږ هم خيمې ته تلوسره مخ پټ كړو او پرمخې پريوتلو. تياره دومره سخته وه چه شپه معلوميدله. لس مينټه هم دغه حالت وو. بيا په هوا اوګرمئى كښې كمې اوشو. كله چه مونږ پاسيدو نوزمونږمخونه مړزواندې شوې وو.(تاريخ ارض القرآن ص: ۱۷۸).

اوورولو او دیر ویرونکی دهغوی نه وړاندې تیرشوی دی او دهغوی نه شاته هم (دې ته دې تولو دا پیغام وو چه، دالله تعالی نه بغیر د بل چا عبادت مه کوئی. ماته په تاسو ټولو باندې د هیبت ناکې ورځې د آفت اندیښنه ده، (هغه آفت څوك اخوا کولې نه شي اونه به په هغه ورځ د چا دوستی او سفارش په کار راځی) هغوی اووئیل: آیا ته مونږ له ددې د پاره راغلې ئې چه مونږ د خپلو معبودانو نه واړوې؟ که چرې ته ریښتونی ئې نو راوله په مونږ باندې هغه (عذاب) د کوم چه ته دعوی کوې. (لهذا مونږ به د خپلو پلارانو نیکونو په طریقه باندې کلك ولاړ یو او خپل معبودان به هیڅ کله نه پریږدو) هغوی اوفرمائیل: دا علم خو صرف هم الله تعالی سره دې چه هغه عذاب به کله راځی. ماته ئې چه کوم پیغام راکولوسره لیګلې شوې یم زه خو تاسو ته هم هغه پیغام دررسوم. تاسو له پکار دی چه تاسو په دې خبره باندې یقین اوکړئی، لیکن زه دا خامخا وینم چه تاسو د ناداننی خبرې کوئی. ځکه چه ستاسو مطالبات بیشکه ستاسو د ناداننی او جهالت دلیل دې. د الله تعالی پیغمبر ته نه د عذاب راکوزولو اختیار دې اونه قدرت اونه د دې خبرې علم دې چه عذاب به کله راځی؟ بیا چه کله هغوی دغه اوریځ اولیدله کوم چه دهغوی د کندو طرف ته مخ کولو نوهغوی خوشحالیدلو وئیل دا اوریځې دی چه په مونږ باندې به باران راوروی. هغه کال اوچ کالې او قحط وو په دې وجه ئې اومیدونه تړل چه په اوریځو وریدو سره به ټولې کندې او نالئی ډکې شی او زمکه به آباده شی. نه، بلکه دا خو هغه څیز دې کوم چه تاسو زر غوښتلو. یوه سیلئی ده په کوم کښې چه دردناك عذاب دې. چه هرڅیز به د خپل رب په حکم باندې د بیخه راوباسی. چنانچه هغه اوریځو په خائی د خړوبوالی د الله تعالی عذاب جوړیدو سره په هغوی راوریدو او اووه اته ورځو پورې دا خطرناك طوفان اوسیلئی دالله تعالی عذاب وورلو. کوم چه ونې د جړړو نه اوویستلې آبادئی ئې تباه برباد کړې لوئې لوئې طاقتور ځناور ددې طوفان په مخکښې د معمولې ډکو خاشو د حقیقت نه زیات نه وو. چنانچه کله سحر دوی پاسیدل نو هیڅ څیز نه ښکاره کیدلو سوا دهغوی د مکانونو کوم چه د کنډراتو په شکل کښې ښکاریدل. مونږ نافرمان قوم ته داسې سزا ورکوو.

فیه: عن عطاء وسلیمان، عن عائشة، عن النبي a. [ر: ۳۰۳۴، ۴۵۵۱]

امام بخاری رحمه الله د حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله روایت بدء الخلق کښې (باب ذکر الریح) کښې موصولاً ذکرکړې دی او هلته د حدیث شروع جمله (کان إذا رأي مخیلة أقبل وأدبر) نه او انتهاء په جمله (وما أدري لعله کما قال قوم عاد: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ﴾ الآية) باندې کیږی.

او د حضرت سلیمان بن یسار رحمه الله روایت کتاب التفسیر کښې د سورة الأحقاف لاندې موصولاً نقل کړې دې. د روایت الفاظ دادی: (کان إذا رأي غیما أو ریحا عرف في وجهه. قالت یا رسول الله! الناس إذا رأوا الغیم فرحوا رجاء أن یکون فیه المطر، وأراك إذا رأیته عُرف في وجهك الکراهیة؟ فقال: یا عائشة، ما یؤمنني أن یکون فیه عذاب، عذب قوم بالریح. وقد رأي قوم العذاب فقالوا: هذا عارض ممطرنا) [1]

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه کله به رسول الله صلی الله علیه وسلم اوریځ یا هوا لیدله نو پریشانی به دهغوی د مخ مبارك نه ښکاره کیدله. عائشه رضي الله عنها عرض اوکړو یا رسول الله! کله چه خلق اوریځې وینی نو په دې امید باندې خوشحالیږی چه دې نه به د باران اوبه راوریږی لیکن چه زه تاسو ته ګورم چه د اوریځو په لیدلو سره ستاسو مخ مبارك نه فکر او پریشانی معلومیږی. حضور پاك اوفرمائیل عائشه! ماته اندیښنه وی چه چرته په دې کښې

---

[1] صحیح البخاری کتاب التفسیر باب قوله: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا﴾ (۴۸۲۹) وأخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الصلاة باب التعوذ عند رؤیة الریح والغیم. والفرح بالمطر (۸۹۹) وأبوداؤد فی سننه فی کتاب الأدب باب مایقول إذا هاجت الریح، رقم: ۵۰۹۸.

عذاب نه وی. چنانچه يو قوم د طوفان په عذاب کښې راګير کړې شوې او يو قوم عذاب (اوريځ) ليدلو سره ونيلى وو چه دا خو به په مونږ باندې راوريږي او مونږ به خړوب کړي.

۹ - باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ:
﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ﴾

شَدِيدَةٍ ﴿عَاتِيَةٍ﴾ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَتَتْ عَلَى الْخُزَّانِ ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا﴾ مُتَتَابِعَةً ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾ أُصُولُهَا ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ﴾ بَقِيَّةٍ/الحاقة: ۶ - ۸/.

امام بخاري رحمه الله د سورة الحاقة درې آياتونه نقل کړي دي. په دې کښې د قوم عاد هلاکت او په هغوی باندې عذاب جوړيدو سره راتلونکی خطرناک طوفان تذکره ده.

د آيات ترجمه: پاتې شو عاد، نوهغوی په تيز او تند سيلئی سره هلاک کړې شو، الله تعالى دغه سيلئی (دهغوی د تباهئی د پاره) اووه شپې او اته ورځې (يوشان) مسلط اوساتله، چنانچه که تاسو (چرته هلته وئی نو) کتلو به مو چه هغه خلق هلته داسې پراته وو لکه د کهجورو ډډې تنې چه وی، نو آيا تاسو ګورئی چه په هغوی کښې څوك بچ کيدونکی شته.

بعض حضراتو اوفرمائيل چه سيلئی د قوم عاد د خيتونه هر څه بهر راوويستل او ډډې کړل. سيلئی به هغوی په هواکښې اوچتول او په زمکه باندې به ئې راخلاصولوسره دهغوی سر چقنړې کول. دغه شان د هغوی د بدنونو نه سرونه جدا شو. په دې حالت کښې دهغوی مړه بدنونه په زمکه داسې پراته وو لکه د کهجورو ډډې ونې چه پرتې وی. (۱)

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَتَتْ عَلَى الْخُزَّانِ: امام بخاري رحمه الله د ابن عيينه رحمه الله قول نقل کولوسره لفظ د "عاتية" تفسير کړې دې. د "خزان" نه د هوا ذخيره کونکې فرښتې مراد دی. مطلب دا چه هوا دومره سخته وه چه په هغه ورځ د ذخيره کونکو فرښتو د قابونه بهر شوه.

ابن ابى حاتم رحمه الله د حضرت على رضي الله عنه قول نقل کړې دې چه الله تعالى د يوې فرښتې په لاس باندې هوا تللونه پس رالیږلی. خو چه په کومه ورځ په عاديانو باندې عذاب مسلط کړې شو په هغه ورځ بې حسابه هوا راؤليګلې شوه. کومې فرښتې چه د هغې خازن او داروغه وې دهغوی د قابونه هم بهر شوه. (۲)

[۳۱۶۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ» [ص ۲۰۰] [ر: ۹۸۸] (۳)

تراجم رجال

محمدبن عرعرة: دا محمد بن عرعره بن البرند قرشى بصرى رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الايمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله) لاندې تيره شوې ده. (۴)

---

۱) إرشادالساري: ۷/۲۵۹.
۲) فتح الباري: ۸/۴۶۴ إرشادالساري: ۷/۶۵۹
۳) مرتخريجه فى كتالب الاستسقاء باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: نُصرتُ بالصَّبا رقم: ۱۰۳۵.
۴) كشف الباري: ۲/۵۵۷.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج العتكى الواسطى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره (كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[1]

الحكم: دا الحكم بن عتيبه الكندى الكوفى رحمه الله دي. (كتاب العلم باب السمر فى العلم) لاندې تيره شوې ده.[2]

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مكى رحمه الله دي. (كتاب العلم باب الفهم فى العلم) لاندې تيره شوې ده.[3]

قوله: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ: دَ بادصبا په ذريعه زما امداد اوكړې شو او دَ دبور په ذريعه قوم عاد هلاك كړې شو. "صبا" ښكلې هوا ته وائي او "دبور" خطرناكې هوا ته وائي.[4]

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَباب سره دَ روايت مناسبت واضح دې په دې توگه چه په دواړوكښې دَ قوم عاد تذكره ده.[5] علامه عينى رحمه الله (قول الله عزوجل ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ﴾ الآية) دَ مستقل باب په توگه ذكر كړې دې.[6] لكه چه دَ علامه عينى رحمه الله دَ تحقيق مطابق سابقه باب بغيرد حديث موصول نه دې اودلته ذكر كړې شوې مناسبت حديث تعلق (باب قول الله عزوجل ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ﴾ الآية) سره دې.[7]

۳۱۶۶- قَالَ: وَقَالَ ابْنُ كَثِيرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذُهَيْبَةٍ فَقَسَمَهَا بَيْنَ الأَرْبَعَةِ الأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ الحَنْظَلِيِّ، ثُمَّ المُجَاشِعِيِّ، وَعُيَيْنَةَ بْنِ بَدْرٍ الفَزَارِيِّ، وَزَيْدٍ الطَّائِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي نَبْهَانَ، وَعَلْقَمَةَ بْنِ عُلاَثَةَ العَامِرِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي كِلاَبٍ، فَغَضِبَتْ قُرَيْشٌ، وَالأَنْصَارُ، قَالُوا: يُعْطِي صَنَادِيدَ أَهْلِ نَجْدٍ وَيَدَعُنَا، قَالَ: «إِنَّمَا أَتَأَلَّفُهُمْ». فَأَقْبَلَ رَجُلٌ غَائِرُ العَيْنَيْنِ، مُشْرِفُ الوَجْنَتَيْنِ، نَاتِئُ الجَبِينِ، كَثُّ اللِّحْيَةِ مَحْلُوقٌ، فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ: «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ إِذَا عَصَيْتُ؟ أَيَأْمَنُنِي اللَّهُ عَلَى أَهْلِ الأَرْضِ فَلاَ تَأْمَنُونِي» فَسَأَلَهُ

---

[1] كشف البارى: ۶۷۸/۱.
[2] كشف البارى: ۴۱۴/۴.
[3] كشف البارى: ۳۰۷/۳.
[4] فيض البارى باب غزوة الخندق: ۹۹/۴.
[5] عمدة القارى: ۱۴/۱۵.
[6] عمدة القارى: ۱۴/۱۵.
[7] والحديث أخرجه البخارى أيضاً موصولاً فى كتاب المناقب، باب علامات النبوة فى الإسلام رقم: ۳۶۱۰وفى كتاب المغازى باب بعث على بن أبى طالب وخالد بن الوليد إلى اليمن قبل حجة الوداع رقم: ۴۳۵۱وفى كتاب التفسير، سورة براءة باب :والمؤلفة قلوبهم وفى الرقاب، رقم:۴۶۶۷وفى كتاب فضائل القرآن باب إثم من راءى القرآن بقراءة القرآن، أو تأكل به، أو فجر به رقم:۵۰۵۸وفى كتاب الأدب باب ماجاء فى قول الرجل :ويلك: رقم: ۶۱۶۳وفى كتاب استتابة المرتدين، باب قتل الخوارج والملحدين بعد إقامة الحجة عليهم، رقم: ۶۹۳۱وباب من ترك قتال الخوارج للتألف ولئلا ينفر الناس عنه، رقم: ۶۹۳۳ وفى كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى ﴿تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ﴾ رقم: ۷۴۳۲وباب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم وتلاوتهم لاتجاوز حناجر هم، رقم: ۷۵۶۲ومسلم فى كتاب الزكاة باب ذكر الخوارج وصفاتهم رقم: ۲۴۲۶ وأبوداؤد فى سننه فى كتاب السنة باب فى قتال الخوارج رقم: ۴۸۶۴والنسائى فى سننه فى كتاب الزكاة باب المؤلفة قلوبهم رقم: ۲۵۷۹وفى كتاب المحاربة باب من شهر سيفه ثم وضعه فى الناس رقم: ۳۱۰۶وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى ذكر الخوارج رقم: ۱۶۹.

رَجُلٌ قَتْلَهُ - أَحْسِبُهُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ - فَمَنَعَهُ، فَلَمَّا وَلَّى قَالَ: "إِنَّ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا، أَوْ: فِي عَقِبِ هَذَا قَوْمًا يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ مُرُوقَ السَّهْمِ مِنَ الرَّمِيَّةِ، يَقْتُلُونَ أَهْلَ الْإِسْلَامِ وَيَدَعُونَ أَهْلَ الْأَوْثَانِ، لَئِنْ أَنَا أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ عَادٍ"

دې روايت سره متعلق تفصيلي بحث كتاب المغازى كښې راځي.([1])

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه يوقوم به راوځي چه دَ قرآن پاك تلاوت به په ډيره تازګئ سره كوى اوهغه قرآن به دَهغوى دَ مرو ستونى نه ښكته نه څى. دا خلق به دَ دين نه داسې اوځى لكه چه غشې دَ ښكار نه چه اوځى. دا خلق به مسلمانان قتل كوى او بت پرست به پريږدى. بيائى اوفرمائيل (لَئِنْ أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ عَادٍ) كه چرې ما دوى اوليدل نوزه به هغوى دَ قوم عاد په شان قتل كوم. هم دغه جمله ترجمة الباب سره مطابقت لرى.

باب سره دَ حديث په مناسبت باندې اشكال اودَهغې جواب: په دې مناسبت باندې اشكال كيږى چه حضورپاك خودَهغه خلقو دَ قتل كولو اراده ښكاره كړه خو قوم عاد خو خطرناكې هوا هلاك كړې وو. دَدې جواب دادې چه سره دَدې په تشبيه كښې عموم نشته ليكن دَ حضورپاك غرض دَ هغه خلقو بالكليه استيصال وو. يعنى طوفان قوم عاد تباه كولوسره دَهغوى بالكليه استيصال اوكړو دغه شان كه ما هم هغوى اوليدل نوټول به قتل كولوسره دهغوى استيصال كوم.([2])

دويم جواب دادې چه دلته قتل عاد كښې موجود اضافت، اضافت الى الفاعل دَ قبيل نه دې اودَدې تائيد دَدې خبرې نه هم كيږى چه يو بل طريق كښې دَ قتل عاد په ځائې قتل ثمود وارد شوې دې او په داسې صورت كښې به مطلب داشى چه كه چرې ما دغه قوم اوليدلو نوزه به هغوى په سختئ سره قتل كوم لكه چه قوم عاد دَ طاقتور كيدو په سبب په سختئ او شدت سره قتل كوى.

[۳۱۶۷] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ: {فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ} [القمر: ۱۵]
[ص ۲۰۳] [ر: ۳۱۶۳] ([3])

تراجم رجال

خالد بن يزيد: دا ابوهيثم خالدبن يزيد بن زياد الاسدى الكاهلى الكوفى رحمه الله دې. دَ فن قراءت ماهر وو او په خپله هم خوش آواز قارى وو.([4])

هغوى دَ اسرائيل بن يونس، ابوبكر بن عياش، حسن بن حسّى، قيس بن ربيع اوحمزه زيات رحمهم الله نه دَ حديث روايت كړې دې اودَهغوى نه امام بخارى، ابوشيبه، ابوحاتم رازى، ابوزرعه، محمد بن ادريس رازى او محمدبن حجاج ضبى غوندې اعلام حديث روايت دَ حديث كړې دې.([5])

---

[1] كشف البارى كتاب المغازى ص: ۵۷۱ — ۵۷۴.
[2] عمدة القارى: ۳۱۴/۱۵ فتح البارى: ۴۶۵/۸.
[3] مرتخريجه فى كتاب الأنبياء، باب: الأرواح جنود مجندة، رقم: ۳۳۴۱.
[4] تهذيب الكمال: ۱۹۳/۸.
[5] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۱۹۲/۸.

ابوحاتم محمدبن ادریس رازي رحمه الله دَهغوی باره کښې فرمائي: صدوق.[۱] محمدبن حجاج ضبي رحمه الله فرمائي (کان حُلواًمن القُرّاء)[۲] يعنى ډېر خوش آوازقاري وو. امام دارقطني دَهغوى باره کښې فرمائي: (هو الطبيب ليس به بأس)[۳]

اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق همداني كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم، باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه فيقعوا في أشد منه) لاندې تيرشوى دى.[۴]

ابواسحاق: دا عمرو بن عبد الله بن عبيد السبيعي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[۵]

الاسود: دا اسود بن يزيد بن قيس نخعي كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس.....) لاندې تيره شوې ده.[۶]

عبدالله: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي.[۷]

قوله: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقْرَأُ: فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ: تيرشوى باب (قول الله تعالى: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا﴾) لاندې دَدې روايت تفصيل تيرشوې دې. امام بخاري رحمه الله دَباب لاندې دا روايت ځکه نقل کړې دې چه په دې کښې هغه خودل غواړي چه قرآن کوم قصص او واقعات بيانوى دَهغې نه عبرت حاصلول پکاردى آيا څوك دَعبرت حاصلونکې شته؟

۱۰ - باب: قِصَّةِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ

دَحافظ ابن حجر رحمه الله مخې ته چه کومه نسخه ده په هغې کښې دا باب نشته.[۸] خو زمونږ په هندوستاني نسخو کښې علامه قسطلاني رحمه الله شيخ الاسلام زکريا الانصاري رحمه الله اودَمصري نسخو په کوم کښې چه دَ مولانا سندهي رحمه الله حاشيه ده، دا باب موجود دې.[۹] دويمه خبره داده چه امام بخاري رحمه الله صرف آيت ذکرکولواندې اکتفاء کړې ده څه حديث ئې نه دې ذکرکړې. اوداَ امام بخاري طريقه ده چه هغه بعض وخت باب بغيردَ حديث نه راوړي. البته داخبره دَهندي اومصري نسخو په لحاظ سره ده ځکه چه په دغه نسخو کښې دَ دويم آيت نه وړاندې دَ باب عنوان موجود دې. لهذا دَدې نسخو په لحاظ دا باب بغيردَ حديث نه دې. باقي دَعلامه عيني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله وغيره په نسخو کښې چونکه دَ باب عنوان نشته دې په دې وجه دَدې حضراتو دَ نسخو

---

[۱] الجرح والتعديل: ۳/۳۵۴.
[۲] تهذيب الكمال: ۸/۱۹۳.
[۳] إكمال تهذيب الكمال: ۴/۱۵۹
[۴] كشف الباري: ۴/۵۴۶.
[۵] كشف الباري: ۲/۳۷۰.
[۶] كشف الباري: ۴/۵۵۳.
[۷] كشف الباري: ۲/۲۵۷.
[۸] فتح الباري: ۸/۴۷۱.
[۹] عمدة القاري: ۱۵/۳۱۹ إرشادالساري: ۷/۲۶۲ تحفة الباري: ۴/۶۶

قراءت کونکوته دَ حدیث نه ذکرکیدو اشکال نه شي پیداکیدې ځکه چه دَ دویم آیت نه پس امام بخاري رحمه الله دَ باب مناسبت سره احادیث ذکرکړي دي.[1]

ماقبل سره ربط: دَدې باب مناسبت کتاب الانبیاء سره په دې صورت کښې ممکن دې چه کله ذوالقرنین نبي اومنلې شي. دَ امام بخاري رحمه الله دَ طریقې نه هم دغه معلومیږي چه دَهغه په نیز ذوالقرنین نبي وو. ګنې دَ ذوالقرنین تذکره به نې دَ حضرات انبیاء کرام علیهم السلام دَ تذکرو په مینځ کښې نه کوله. اودَ یاجوج ماجوج تذکره نې په دې وجه اوکړه ځکه چه دَ یاجوج ماجوج دَ قصې تعلق دَ ذوالقرنین قصې سره دې. لیکن په دې خبره باندې دا اشکال پیداکیږي چه بیا خو په اصل کښې ترجمه دَ ذوالقرنین په عنوان سره کیدل پکار وو. اودَ یاجوج ماجوج قصه یا خودَ ذوالقرنین دَ ترجمې لاندې کولې کیده یا بیا دَ ذوالقرنین دَ قصې نه بس دَ یاجوج ماجوج دَ قصې دَپاره مستقل ترجمه قائم کول پکار وو. خو مونږ سره موجود نسخو کښې ترجمة الباب هم یاجوج ماجوج په ذکرسره معنون ده او شروع هم دَ یاجوج ماجوج دَ تذکرې نه کړې شوې ده. اودَدوی دَ تذکرې نه پس دَ ذوالقرنین قصه بیان کړې شوې ده.

شیخ الحدیث زکریا رحمه الله فرمائي چه دَ دې اشکال جواب صرف هم دغه کیدې شي چه ممکن دې امام بخاري رحمه الله دَ یاجوج ماجوج قصه دَ ذوالقرنین دَ تذکرې دَپاره تمهید جوړکړې وي اوهم په دې وجه نې دا دَ ذوالقرنین نه اول ذکرکړې وي.[2]

اوامام بخاري رحمه الله دَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَ ذکرنه وړاندې دَ ذوالقرنین تذکره په دې وجه اوکړه چه هغه په دې صنیع سره په هغه خلقو باندې ردکول غواړي چه په اسکندر یوناني او ذوالقرنین کښې فرق نه کوي بلکه دا دواړه هم یو سړې ګرځوي.[3]

خو په دواړو شخصیتونوکښې دَ زمانې، مذهب او اخلاق په هراعتبار سره فرق دې. دَ زمانې په اعتبار سره فرق دادې چه ذوالقرنین دَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَ زمانې وو او په هغې کښې دتنه یوناني دَ حضرت عیسی علیه السلام سره نیزدې وو اودَ حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت عیسی علیه السلام په مینځ کښې دَ دوو زرو کالونه زیاته فاصله ده.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَ شراح حدیث دَ کلام نه معلومیږي چه دَ امام بخاري مقصد دَدې ترجمة الباب نه دَ ذوالقرنین دَ نبوت طرف ته اشاره کول دي یا بیا مقصد په هغه خلقو باندې رد کول دي چه اسکندر یوناني او ذوالقرنین په شخصیتونوکښې فرق نه کوي اوحال دادې چه په دواړو کښې په ځومره وجوهاتوسره فرق دې.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَامام بخاري رحمه الله په دې ترجمة الباب سره مقصد دَ یاجوج ماجوج تذکره کول دي اودې طرف ته اشاره کول دي چه دَهغوی تعداد دومره زیات دې چه دا امت دَهغوی په مقابله کښې عشر عشیر هم نه دې او یاجوج ماجوج څه جدا مخلوق نه دې بلکه هغه هم دَ حضرت آدم علیه السلام دَ ذریت نه دي.[5]

یاجوج ماجوج اودَهغوی باره کښې افسانوی روایات: مؤرخینوچه دَ یاجوج ماجوج سره متعلق کوم عجیبه او حیرانونکې روایات بیان کړي دي په هغې کښې یو څو پریخودوسره کوم چه ناقدینو دَ جرح اوتعدیل په کسوټئی کیخودو سره دَ ثقاهت درجه ورکړه. باقي ټول دَحدیث خرافه په ذیل کښې راځي. په کوم کښې چه یاجوج ماجوج غیر معمولي طویل القد او حیرانونکې بدني طاقت خاوندان ګرځولوسره دَ یو داسې طلسماتي مخلوق په توګه پیش کړې شوي دي لکه هغه دَ انساني جماعت نه ماورائي خلقت جدا جنس وي. مثلاً دا چه په هغوی

---

[1]) الکنزالمتواري: ۲۷۰/۱۳.

[2]) الکنزالمتواري: ۳۷۱/۱۳.

[3]) فتح الباري: ۴۷۱/۱.

[4]) فتح الباري: ۴۷۱/۸ عمدة القاري: ۳۲۱/۱۵ الکنزالمتواري: ۲۷۱/۱۳.

[5]) فتح الباري: ۴۷۶/۸ دار الکتب العلمیة.

كښې به د بعض قد غير معمولي اوږد وي. بعض به طولاً اوعرضاً ځلور لاسه وي. د بعض قد به دوه لیشتې یا یو لیشت وي. د بعض خصوصيت به وي چه د يوغوږ نه به د اچولو او د بل نه د خوړولو کار اخلي. د نن صبا مادر پدر آزاد اهل يورپ په شان به بنځو سره په ملاپ کښې د هيڅ ضابطې او اخلاق پابندنه وي.

د دې خصوصياتو باره کښې صاحب د بحر محيط ابوحيان اندلسي رحمه الله فرمائي: «وإنه قد اختلف في عددهم وصفاتهم ولم يصح في ذلك شيء.»[1] يعنى د ياجوج ماجوج تعداد او د هغوى خصوصيات کښې اختلاف دې او په دې سلسله کښې هيڅ يوه خبره په صحيح روايت سره ثابته نه ده. دغه شان حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي: «من زعم أنهم على أشكال مختلفة وأطوال متباينة جداً، فمنهم من هو كالنخلة السحوق، ومنهم من هو غاية في القصر، ومنهم من يفترش أذناً من أذنيه ويتغطى بالأخرى، فكل هذه أقوال بلا دليل، ورجم بالغيب بغير برهان.»[2]

د ياجوج ماجوج باره کښې دا غلط روايت هم مشهور دې چه هغه د حضرت آدم عليه السلام د صلب نه پيدا شو. بعض اسرائيلى رواياتو کښې دى چه حضرت آدم عليه السلام ته احتلام اوشو او د هغه نطفه په خاورو کښې ملاؤ شوه نو د هغې نه ياجوج ماجوج قوم پيدا شو. دا روايت امام نووى رحمه الله حكايت كړې دې.[3] مګر په حقيقت کښې دا واهيات روايت دې عقل اوذوق سليم داسې واهيات روايات څنګه قبلولې شي؟ نقلاً هم داسې كيدل مستبعد دى ځکه چه د حديث نه ثابت دى چه انبياء كرامو ته هيڅ كله هم احتلام نه شي كيدې.[4]

د امام نووى رحمه الله قول او په هغې باندې د حافظ ابن كثير رحمه الله رد: د حيرانتيا خبره دا ده چه د امام نووى رحمه الله غوندې محدث دا روايت د جمهور علماؤ طرف ته منسوب كړې دې. حافظ ابن كثير رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې سخت رد كړې دې. حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي: «ومن زعم أن يأجوج ومأجوج خلقوا من نطفة آدم حين احتلم، فاختلطت بتراب فخلقوا من ذلك، وأنهم ليسوا من حواء، فهو قول حكاه الشيخ أبوزكريا النواوي في شرح مسلم وغيره وضعفوه، وهو جدير بذلك، إذ لا دليل عليه، بل هو مخالف لما ذكرناه من أن جميع الناس اليوم من ذرية نوح بنص القرآن، وهكذا من زعم أنهم على أشكال مختلفة وأطوال متباينة جدا، فمنهم من هو كالنخلة السحوق، ومنهم من هو غاية في القصر، ومنهم من يفترش أذنا من أذنه ويتغطى بالأخرى، فكل هذه أقوال بلا دليل ورجم بالغيب بغير برهان، والصحيح أنهم من بنى آدم وعلى أشكالهم وصفاتهم.»[5]

يعنى د بعض خلقو رائې ده چه كله آدم عليه السلام ته احتلام اوشو او د هغه نطفه په خاورو کښې ملاؤ شوه نو د هغې نه ياجوج ماجوج پيدا شو او هغه د حواء د بطن نه نه دى. دا قول علامه نووى رحمه الله په شرح مسلم کښې نقل كړې دې. د هغوى نه علاوه نورو علماؤ د دې قول تغليط كړې دې او حقيقت دادې چه دا قول هيڅ كله د دې قابل نه دې چه په دې باندې د صحيح باور اوكړې شي. ځکه چه د نص نه ثابته ده چه د موجوده انسانى مخلوق هر كس د حضرت نوح عليه السلام د اولاد نه دى. دغه شان دا قول هم بلا حجت دې چه ياجوج ماجوج د مختلف شكلونو او قد وقامت مخلوق دې چه بعض د كهجورو د اوږدې ونې په شان او بعض ټيټ قد والا دى. په دوى کښې بعض خپل يو غوږ خور كړى او بل اغوندى. حقيقت دادې چه هغوى د عام بنيادمو په شكل دى. اوشكل او صورت او بدنى اوصاف کښې د عامو انسانانو په شان دى.

كعب احبار رحمه الله د اسرائيلى رواياتو او غرائب لوئى عالم وو. دغه شان قصې به هغه د خلقو د خوشحالولو د پاره بيانولې. د ياجوج ماجوج باره کښې د پورته ذكر شوو غرائب سرچينه او بنياد د كعب نقل كړې شوى روايات دى.

---

[1] البحر المحيط سورة الكهف، الآية: ۸۳ – ۱۱۰، ۱۵٤/٦ دار الكتب العلمية.

[2] البداية والنهاية، ذكر أمتى يأجوج ومأجوج وصفاتهم....إلخ: ۵۵۳/۲ دار هجر للطباعة.

[3] شرح صحيح مسلم للنووى كتاب الإيمان باب كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳ المطبعة المصرية بالأزهر.

[4] عمدة القاري: ۳۲۰/۱۵ دار الكتب العلمية.

[5] البداية والنهاية للحافظ ابن كثير: ٤۹۸/۲ دار المعرفة بيروت، فتح البارى: ۱۰۷/۱۳ دار المعرفة.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: «ووقع في فتاوي محي الدين: إن يأجوج ومأجوج من أولاد آدم، لامن حواء عند جماهير العلماء فيكون إخوانناً لأب، كذا قال، ولم نر هذا عن أحد من السلف إلا عن كعب الأحبار، ويرده الحديث المرفوع أنهم من ذرية نوح، ونوح من ذرية حواء قطعاً» (1) يعني دعلامه محي الدين نووي رحمه الله فتاوى كښې دي چه د جمهور علماؤ په نيز ياجوج ماجوج دحضرت آدم عليه السلام اولاد دي دحواء د بطن نه نه دي. دغه شان هغوی زمونږ علاتي رونړه جوړيږي. مګر مونږ دکعب احبار رحمه الله نه علاوه د اسلافو نه د چا نه دا روايت نقل کړې نه دې ليدلې. په يو مرفوع روايت سره ددې ترديد هم کيږي په کوم کښې چه دي چه ياجوج ماجوج د نوح عليه السلام د نسل نه دي اودا قطعي خبره ده چه حضرت نوح عليه السلام دحضرت حواء بي بي د نسل نه دې.

او په کوم روايت کښې چه دا ونيلى شوى دي چه حضرت آدم عليه السلام ته احتلام شوې اودهغه د منى ماده په خاورو کښې يوځائې شوې اودهغې نه ياجوج ماجوج تخليق شوى نودا حقيقت دې چه دا روايت بالکل بې اصل دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ترديد کولوسره فرمائي: «هو قول منكر جداً لا أصل له إلا عن بعض أهل الكتاب». (2)

د ياجوج ماجوج د تسميه وجه: د جمهور قراء او اهل لغت په نيز ياجوج ماجوج غير مهموز الفاظ دی. امام عاصم رحمه الله په دواړو مهموز لوستل. دا دواړه الفاظ «أجيج النار» نه اخستې شوى دي. أجيج اور ته ونيلى شى لکه چه ياجوج ماجوج دهغوى د کثرت اوشدت او په خپل مينځ کښې د قتل مقاتلې د وجې نه اور سره تشبيه ورکړې شوې ده. (3) د تاريخ مذهب او اديان په کتابونو کښې دهغوى نوم ګاګ ميګاګ، غوغ ماغوغ ملاويږي. چه د تصرف نه پس عربي ژبه کښې يأجوج مأجوج جوړ شو. (4)

د ياجوج ماجوج نسب: حضرت وهب بن منبه رحمه الله او حضرت قتاده رحمه الله فرمائي: «يأجوج ومأجوج من ولد يافث بن نوح». (5) يعني ياجوج ماجوج دواړه قبيلې د يافث بن نوح د اولاد نه دی. حافظ ابن جوزي رحمه الله دا قول جزم سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب کړې دی (6) اود اکثر علماء متاخرين رائې هم دغه ده (7)

د اکثر مؤرخينو په نيز منګوليا «ترک» د تاتاريانو او روسيانو تعلق د ياجوج ماجوج د نسل نه دې. دې قومونو په مخ د زمکې د وينو توپولو او قتل او تباهئې بازار ګرم کړې اود خپلو علاقو د حدود نه وتلو سره د نورو زمکې په کومه بې دردئي سره تباه اوبرباد کړې د هغې نه ثابتيږي چه دا هم د هغه ياجوجي جبلت نتيجه وه. علامه ابن اثير رحمه الله ليکي: «وقد اختلف الأقوال فيهم، والصحيح أنهم نوع من الترك، لهم شوكة، وفيهم شر، وهم كثيرون، وكانوا يفسدون فيما يجاوز، هم من

---

1) فتح الباري: ۱۰۷/۱۳ دار المعرفة.

2) فتح الباري: ۲۸۶/۲ دار المعرفة.

3) قال العلامة النووي: «أما يأجوج ومأجوج فهما غير مهموزين عند جمهور القراء، وأهل اللغة، وقرأ عاصم بالهمز فيهما، وأصله من أجيج النار، وهو صوتها وشررها، شبهوا به لكثرتهم وشدتهم واضطرابهم بعضهم في بعض». انظر شرح النووي على مسلم كتاب الإيمان، باب في قوله: يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسع، بيان كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳ المطبعة المصرية بالأزهر.

4) فيض الباري: ۳۵۴/٤ مكتبة رشيدية.

5) تفسير الثعلبي سورة الكهف: ۱۵۲/٤ دار الكتب العلمية، وشرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الإيمان باب قوله: (يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسع) بيان كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳.

6) زاد المسير: ۱٤۰/۳ سورة الكهف الآية: ۹۲ – ۹۸ دار الكتب العلمية.

7) تفسير القرطبي: ۵٦/۱۱ دار الكتب المصرية بالقاهرة، وتفسير مقاتل بن سليمان: ٦۰۱/۲ تفسير الثعلبي: ۱۹۳/٦ فتح القدير للشوكاني: ۳٦۸/۳.

الأرض ويخربون ما قدروا عليه من البلاد، ويؤذون من يقرب منهم.[1] يعنى دَ ياجوج ماجوج باره كښې مختلف اقوال نقل دى صحيح دا دې چه هغه دَ ترکیانو یو قسم دې طاقتور دى اودَ شرفساد والادى او په ګنړ شمیرکښې دى. دَ خاوندا په زمکوکښې فساد خوروى او په کوم ملك چه قبضه اوکړى هغه برباد کوى. ګاونډیانو ته تکلیف ورکوى هم دغه رائې دَ علامه ابن خلدون رحمه الله هم ده چه یاجوج ماجوج تولې قبیلې دَ ترك خاندان نه دى.[2] علامه انورشاه کشمیری رحمه الله په عقیدة الاسلام کښې لیکلى دى چه اهل روس او اهل برطانیه هم دَ یاجوج ماجوج اولاد دې.[3]

ایا دَ "سد" په ابادولوسره یاجوج ماجوج قید کړې شوې وو؟: دلته اشکال پیدا کیږى چه ذوالقرنین دَ یاجوج ماجوج مخې ته "سد" جوړولوسره دَهغوى دَ راوتلو لار ختمه کړې وه نو ترك، چیك، روس او برطانیه پورې دَ هغوى قبائل څنګه اورسیدل؟

دا اشکال دَ مشهورې مغالطې دَ وجې نه پیدا شوې دې. سورت کهف کښې دَ "سد" ذوالقرنین باره کښې اوفرمائیل: ﴿ فَمَا اسْطَاعُوٓا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُۥ نَقْبًا ﴾ یعنې ذوالقرنین دَ دوو غرونو په مینځ کښې دَ یاجوج ماجوج شر فساد اوظلم وستم نه نور خلق بچ کولودَپاره دَهغوى دَ راوتلو لار بندولودَپاره چه کوم "سد" جوړ کړو یاجوج ماجوج نه په هغې باندې راختلې شو اونه ئې په هغې کښې سورې کولې شو. په هغې کښې دَ هیڅ قسم ردوبدل نه شو کولې. په دې آیت سره دا اوګنړلې شو چه دَ سد په تعمیرسره دَ یاجوج ماجوج دَ وتلو تولې لارې بندې شوې اوهغوى دَ یومخصوص علاقې دَ حدود نه بهر نه شې وتلې حالانکه دَ سورت کهف په یوآیت کښې هم په صراحت سره یا په اشارې سره ددې خبرې ذکر نشته چه دَ سد ذوالقرنین دَ وجې نه یاجوج ماجوج په څلور واړه طرفونو سره راګیر کړې شوى دى.

حقیقت دا دې چه ذوالقرنین دَ یاجوج ماجوج دَ وتلو هغه لار بنده کړې وه چرته چه دَ ظلم ښکار قبائلو کلې آباد وو. دا قبائل دَ یاجوج ماجوج دَ حملونه ویریدلى وو هغوى دَ یاجوج ماجوج دَ شر فساد نه بچ کیدو دَپاره ذوالقرنین ته درخواست کړې وو چه هغه دې زمونږ دَ حفاظت انتظام اوکړى. نو دا سد ذوالقرنین هم دَهغوى په علاقه کښې نیزدې دره کښې قائم کړې وو. دَ نورو طرفونونه دَ وتلو لارې هوارې وې. یاجوج ماجوج هم په دغه لارو باندې وخت په وخت وتلو سره دَ نورو علاقو طرف ته مخ کولوسره هلته آبادیدل. چنانچه علامه انورشاه کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دَ یاجوج ماجوج دَ خروج وخت په وخت په مختلفو ادوارو کښې کیدلو. (لهم خروج مرة بعد مرة)[4]

دغه شان یاجوج ماجوج نورو ملکونوکښې سکونت اختیارولوسره دَهغه ځائې مهذب اومتمدن قومونو سره دَ مودو پورې دَ ګډون کیدو په وجه په هغوى کښې ضم کیدل اودهغوى دتهذیب اوتمدن حصه جوړیدوسره خپل وحشت او فسادى کیدل هیرکړل لهذا لرې نه ده چه اهل برطانیه، اهل چین او روسیان دَ یاجوج ماجوج متمدن اولاد وى. خوکه وحشى انسان هر څومره متمدن شى دَهغه دَ جبلت رګ چه کله په بعض موقعو باندې تڼوپ وهى نودَهغه خپل اصلیت طرف ته راتلوکښې وخت نه لګى. روس، برطانیه او چین مشهور استعمارى قومونه پاتې شوى دى. دَ استعمار په لاره هغوى په نورو ملکونو باندې قبضه کولوسره هلته دَ ظلم او استبداد کوم دَ وینو ډك تاریخونه لیکلى دى هغه دَ دوى په یاجوجى جبلت باندې ګواه دى

---

[1] الكامل فى التاريخ ذكر الإسكندر ذى القرنين: ۲۱۸/۱ دارالكتب العلمية.

[2] تاريخ ابن خلدون: ۱۰/۲ دارالكتب العلمية.

[3] رسائل العلامة الكشميرى، عقيدة الإسلام: ۳٦۰/۲ فيض البارى: ۳٥٤/٤ مكتبة رشيدية.

[4] رسائل العلامة الكشميرى، عقيدة الإسلام: ۳٦۳/۲.

دَ مشهور مغالطې رد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دَ ذوالقرنين ذکر دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ تذکرې نه اول کړې دې. په دې سره امام بخاري رحمه الله دَهغه خلقو په رائې باندې رد کول غواړي. څوك چه دَ يونان سکندر مقدوني په ذوالقرنين باندې يادوي.[1]

چونکه اسکندر يوناني دَ حضرت عيسى عليه السلام دَ زمانې سره نيزدې وو په دې وجه بعض حضراتو ته مغالطه شوې او په قرآن پاك کښې چه دکوم ذوالقرنين ذکر دې دَهغې نسبت سکندر يونان مقدوني طرف ته کولو سره هم دې ذوالقرنين گڼرې. حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې مغالطې مختلف وجوهات ذکرکړې دي. ① په قرآن پاك کښې ذکرشوی ذوالقرنين دَ عظيم الشان او وسيع الاطراف مملکت حاکم پاتې دې اودَ سکندر يونان دَ سلطنت حدونه هم وسيع وو. ② بله وجه داده چه سکندر يونان په يووخت دَ روم اوفارس بادشاه پاتې دې په دې وجه ده له هم دَ ذوالقرنين لقب ورکړې شو.

③ دريمه وجه هغوی دا خودلې ده چه دَمحمد بن اسحاق سيرت ته بې پناه شهرت حاصل دې هغه په خپل سيرت کښې دَ ذوالقرنين نوم سکندر نقل کړې دې په دې وجه دغه مغالطې ته شهرت حاصل شو.[2]

څه دَ تعجب خبره نه ده چه سکندر مقدوني ته هم ذوالقرنين ونيلې شي. پخواني عربي ادب کښې دَنورو بادشاهانو دپاره هم دَ ذوالقرنين لقب استعمال شوې دې. دَعربو شاعرانو په شعرونو کښې دَ دې مختلف مثالونه ملاويږي. دَ يمن بادشاهانو ته به تبع ونيلې شو لکه چه دَ روم اوفارس دَ بادشاه دپاره به بالترتيب قيصر و کسرىٰ القابات استعماليدل. چنانچه دَ يمن تتابعه ته به عرب قوم دَ هغوی دَ حکومت دَ وسعت دَ وجې نه ذوالقرنين ونيل. پخپله دَ يمن يو بادشاه ابوکرب تبع خپل نيکه ته ذوالقرنين ونيلې دې. هغه په شعر کښې دَخپل نيکه تعريف کولو سره وائي: "قدکان ذوالقرنين جدي مسلما ملکاتدين له الملوك وتسجد".[3]

يعنې زما نيکه ذوالقرنين مسلمان وو اوداسې دَعظمت والابادشاه وو چه نورو بادشاهان دَهغه دَ حکم منونکې اوَد هغه په مخکښې ښکته وو.

خلاصه دکلام دا چه سکندر يوناني ته دَهغه دَ ماهرانه خوبيانو او دَ ډيرو فتحو په بنيادباندې ذوالقرنين ونيلوکښې څه حرج نشته دې. ليکن په قرآن مجيد کښې راغلې ذوالقرنين ته سکندر يوناني ونيل په هيڅ شان صحيح نه دی. سکندر يوناني کافر اومنکر وو. دَ فساديانو په شان به حمله کونکې کيدلو اودهغوی مال اواسباب به ئې لوټ کول. خو ذوالقرنين يو مسلمان او دَالله تعالى نه ويريدونکې بادشاه وو. په امن او آمان قائم کولو او په انصاف کولو کښې په خپله يومثال وو. بيا قرآن مجيد چه دَ ذوالقرنين کوم محاسن او مناقب بيان کړې دی دَهغې په رنړاکښې سکندر يوناني ته قطعاً په قرآن مجيد کښې راغلې ذوالقرنين نه شي ونيلې. چنانچه حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائي: «إن كثيراً من الناس يعتقدون أنهما واحد، وأن المذكور في القرآن هو الذي كان أرطاطاليس وزيره، فيقع بسبب ذلك خطأ كبير، وفساد عريض طويل كثير، فإن الأول كان عبدا مؤمنا صالحا، وملكا عادلا، وكان وزيره الخضر، وأما الثاني فكان مشركا وكان وزيره فيلسوفا»[4]

علامه عيني رحمه الله حافظ عبد البر رحمه الله او نورو مؤرخينو داسلام هم دَدې مغالطې سخت ترديد کولو سره فرمائيلي چه سکندر يوناني او په قرآن کښې راغلې ذوالقرنين دوه جدا شخصيات دی. ذوالقرنين مؤمن او سکندر يوناني

---

[1] فتح الباري: ۴۷۱/۸.
[2] فتح الباري: ۴۷۳/۸.
[3] الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۴۹/۱۱البداية والنهاية: ۱۱۳/۲.
[4] البداية والنهاية: ۱۱۴/۲-۱۱۴أخبار الأمم الماضيين، خبرذي القرنين، أنوار البيان، ص: ۵۲۵.

کافر وو. سکندر یونان دَ حضرت عیسٰی علیه السلام دَ زمانې سړې وو اودَهغه وزیر مشهور فیلسوف ارطاطالیس (ارسطو) وو خو ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیه السلام دَ زمانې سړې وو اوحضرت خضر علیه السلام دَهغه وزیر اومشیر وو.(۱)
قرآن مجید دَ ذوالقرنین دَ سفر دَمشرق اومغرب صراحت کړې دې خو دَ سکندر یونان سوانح او تاریخي کتابونو کښې دَهغه دَ مشرق اودَمغرب دَ سفرونو هیڅ تذکره نشته دې. حضرت انورشاه کشمیري رحمه الله فرمائي چه سکندر یونان په سمرقند کښې وو. دارا سره دَهغه جنګ اوشو په کوم کښې چه دارا مړ شو. بیا هغه بالترتیب په اسکندریه او دَ بابل په زمکه باندې حمله اوکړه دواړه ئې فتح کړل او کابل ته راغلو. دَ دغه ځائې نه راولپنډئ ته متوجه شو اولاړو په ټیکسلا کښې ډیره شو. په آخره کښې سنده ته راغلو او هم دلته په سنده کښې وفات شو.(۲)
دَ اکثر متقدمین رائې داده چه ذوالقرنین عربي الاصل(۳) اودَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَزمانې وو اوحضرت خضر علیه السلام دَهغوی وزیر اومشیر وو.(۴)

بعض حضراتو تردې ځائې تصریح کړې ده چه ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیه السلام په لاس باندې ایمان راوړې وو.(۵) خودا رائې مخدوش ده ځکه چه دَ ذوالقرنین په شان عظیم السلطنت حکمران دَ ابراهیم علیه السلام باندې لاس باندې ایمان قبلول غیرمعمولي لویه واقعه ده. ولې دا خبره دَ حیرانتیا نه ده چه قرآن مجید دَ ابراهیم علیه السلام مخالف کافر بادشاه مخالفت اودَحق او باطل په مینځ کښې جنګ اوجدل په پوره تفصیل سره ذکر اوکړې مګر دَ مشارق اومغارب په زمکه باندې حکمرانې کونکې داسې بادشاه په دې سلسله کښې هیڅ ذکر اونه کړې شې چه په حضرت ابرهیم علیه السلام باندې ایمان راوړې اودَ هغه تابعداري او فرمانبرداري کولو سره اظهار کولو سره دَهغه مؤید ثابت شي؟(۶)

دَ ذوالقرنین نوم: دَ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه دَهغه نوم عبدالله بن ضحاك بن معد بن عدنان دې.(۷) حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې حدیث سند ضعیف ګرځولې دې اوفرمائیلې دی چه دا نسب دَهغه سابقه قول هم منافي دې دکوم نه چه معلومیږي چه ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیه السلام دَ زمانې وو. بالخصوص دَهغه حضراتو دَ قول مطابق چه دَ عدنان اوحضرت ابراهیم علیه السلام په مینځ کښې دَ څلویښت واسطو قائل دی ځکه چه ددې نسب په لحاظ سره به ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې داخل شي نه چه دَهغه دَ زمانې به جوړیږي.(۸)
دَ ابن هشام رحمه الله وغیره په نیز دَ ذوالقرنین نوم مصعب بن عبدالله بن قنان بن منصور بن عبدالله بن الزر بن عون بن نبت بن مالك بن زید بن کهلان بن سبا بن قحطان حمیري دې.(۹)
خوددې قول په رڼا کښې هم هغه دَ حضرت ابراهیم دَ زمانې نه شي کیدې ځکه چه ابن عبدالبر رحمه الله وائي چه دَ مصعب نه دَ قحطان پورې څوارلس پشت او دَ ابراهیم نه دَ فلج پورې اووه پشت دی حالانکه فلج او قحطان دواړه رونړه دی.(۱)

(۱) البداية والنهاية: ۱۱۳/۲ عمدة القاري: ۳۲۱/۱۵ دارالكتب العلمية.
(۲) فيض الباري: ۳۵۳/٤.
(۳) فتح الباري: ٤۷۲/۸.
(٤) البداية والنهاية: ۱۱۳/۲ أخبار الأمم الماضية، خبر ذي القرنين، دارالكتب العلمية.
(٥) البداية والنهاية: ۱۱۳/۲ أخبار الأمم الماضية، خبر ذي القرنين، دارالكتب العلمية
(٦) قصص القرآن ۱۱۷/۳.
(۷) البداية والنهاية: ۲/ ۱۱۲-۱۱۳ دارالكتب العلمية.
(۸) فتح الباري: ٤۷۳/۸ دارالكتب العلمية.
(۹) فتح الباري: ٤۷۳/۸ دارالكتب العلمية.

سهیل رحمه الله لیکلی دی چه یو قول دا هم دې چه دذوالقرنین نوم مرزبان بن مرذبة دې. هم دغه قول ابن هشام رحمه الله د ابن اسحاق رحمه الله نه حکایت کړې دې. په یو بل مقام باندې ابن هشام رحمه الله د ذوالقرنین نوم صعب بن ذی مراثد لیکلې دې. د بعض حضرات وینا ده د ذوالقرنین نوم افریدون بن اسفیان دې. دار قطنی رحمه الله او ابن ماکولا رحمه الله د ذوالقرنین نوم هرمس یا هرویس بنقیطون بن رومی بن لنطی بن کسلوخین بن یونان بن یافث بن نوح لیکلې دې. (۲)

د ذوالقرنین ثانی په نوم کښې اتفاق دې چه هغه اسکندر بن فیلبس بن مصریم بن هرمس بن هردس بن میطون بن رومی بن لنطی بن یونان بن ثافث بن یونة بن شرخون بن رومه بن شرفط بن توفیل بن رومی بن الاصفر بن الیقز بن العیص بن اسحاق بن ابراهیم الخلیل دې. حافظ ابن عساکر رحمه الله د ذوالقرنین ثانی (اسکندر یونان مصری) نسب دغه شان تحریر کړې دې او هم دغه اسکندر ثانی د اسکندریه بانی دې (۳)

د ذوالقرنین د تسمیه وجه: د هغه لقب ذوالقرنین ولې مشهور شو؟ مؤرخینو د دې مختلف وجوهات بیان کړی دی: ① اول توجیه داده چه د قرن معنی د ښکر ده. عربو به دا د طاقت او حکومت د پاره په توګه د استعاره استعمالوله. چونکه ذوالقرنین د دوو سلطنتو یعنی روم او فارس حکمران وو په دې وجه هغه ته ذوالقرنین وئیلې شو. دا توجیه غلطه ده ځکه چه د روم او فارس حکمران سکندر مقدونی وو په قرآن کښې راغلې ذوالقرنین نه وو. ښکاره خبره ده چه دواړه جدا جدا شخصیات دی. مګر دا توجیه د ذوالقرنین اطلاق په سکندر مقدونی باندې د کولو په صورت کښې قائم کړې شوې ده.

② امام زهری رحمه الله فرمائیلی چه هغه فتوحات کولو سره د مشرق او د مغرب آخری سرته رسیدلې وو. په دې وجه ورته ذوالقرنین اووئیلې شو. دا توجیه هم صحیح نه ده. قرآن مجید کښې د ذوالقرنین د مشرقی او مغربی سفرونو د پاره مغرب الشمس ومطلع الشمس تعبیر راغلې دې. د دې نه دا اخذ کړې شو چه د ذوالقرنین حکومت د مشرق نه تر آخری مغرب پورې محیط وو. د تاریخ نه ثابت نه دی چه یو حکمران په پوره زمکه باندې حکمرانی کړې وی. په دې تعبیر سره د زمکې دواړه طرفونه مراد اخستل صحیح نه دی بلکه په دې سره د ذوالقرنین د حکومت حدود مغربی او مشرقی طرفونه مراد دی (۴)

③ بعض حضرات فرمائی چه ذوالقرنین نجیب الطرفین وو. د اظهار نجابت د پاره په قرنین سره تشبیه ورکړې شوه.

④ اوږد عمر ئې وو او دوه قرن یعنی دوه سوه کاله ژوندې وو په دې وجه ورته ذوالقرنین وئیلی شو (۵)

⑤ یو قول دا دې چه ذوالقرنین ته ظاهری او باطنی دواړه علوم ورکړې شوې وو په دې وجه ئې ورته ذوالقرنین اووئیل (۶)

⑥ بعض حضراتو فرمائیلی چه په روم او فارس باندې حکومت کولو د وجې نه هغه ته ذوالقرنین وئیلې شوې (۷) د دې دواړو توجیهاتو څه کلک سند نشته په دې وجه د اعتبار قابل نه دی.

---

(۱) قصص القرآن: ۱۱۲/۳ دار الإشاعة.

(۲) البدایة والنهایة: ۲/۱۱۳-۱۱۲ فتح الباری: ۴۷۳/۸.

(۳) البدایة والنهایة: ۲/۱۱۳-۱۱۲.

(۴) قصص القرآن: ۱۲۹/۳.

(۵) فتح الباری: ۴۷۳/۸.

(۶) فتح الباری: ۴۷۳/۸.

(۷) فتح الباری: ۴۷۳/۸.

⑥ وهب بن منبه رحمه الله وائي دَهغه په سر کښې دواړو طرفوته دَ ښکرو په شان دَ تانبې ښکرې شان راوتلې وې. دې توجیه ته حافظ ابن کثیر رحمه الله ضعیف او ناقابل اعتماد وئیلې دې. [1]

⑧ دَ حسن بصری رحمه الله قول دې چه ذوالقرنین به همیشه خپل ویښته دوه حصې کول زلفې ئې اوږدې وې. دَ ویښتو پټئې جوړولوسره به ئې په دواړو اوږو باندې اچولې ساتلې. دې دواړو ته قرن سره تشبیه ورکړې شوې ده دې توجیه هم دَ قیاس نه زیات حیثیت نشته دې.

⑨ حضرت علی رضی الله عنه فرمائي چه ذوالقرنین یو جابر حکمران ته دَ توحید دعوت ورکړو په صله کښې بادشاه دَهغه په سر باندې یو طرف ته وار اوکړو زخم سخت وو په دې وجه جوړنه شو او وفات شو. بیا ژوندې کیدو سره ئې بیا دَ توحید دعوت ورکړو نو بل طرف ته ئې وار اوکړو او شهید ئې کړو. په دواړو گذارونو سره دَهغه دَ سر دواړو طرفو ته دَ زخم نشان وو په دې وجه ورته ذوالقرنین اووئیلې شو. [2]

حافظ ابن حجر رحمه الله دَحضرت علی رضی الله عنه طرف ته منسوب ددې روایت په سند کښې عبدالعزیز نوم راوی ضعیف گرځولې دې. خو په دې سند کښې ابوطفیل نومې یو بل راوی دې. سفیان بن عیینه رحمه الله (عن ابن أبی حسین عن أبی الطفیل) په طریق سره ددې روایت متابعت نقل کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې متابعت سند صحیح گرځولې دې. [3]

دَ ذوالقرنین دَ نبوت باره کښې دَ علماؤ رائې: سفیان بن عیینه رحمه الله چه کوم متابعت نقل کړې دې نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په هغې کښې دَ ذوالقرنین متعلق دا اضافه هم موجود ده چه حضرت علی رضی الله عنه دَ ذوالقرنین باره کښې (لم یکن نبیا ولا ملکا) فرمائیلي، یعنی ذوالقرنین نبی یا فرښته نه وو. لیکن په دې باندې اشکال کیږی چه هم ددې حدیث په شروع کښې دی (بعثه الله إلی قومه) په ظاهره ددې تکړې نه معلومیږی چه ذوالقرنین نبی مبعوث وو. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې اشکال لرې کولوسره فرمائي که بعث په نبوت باندې محمول نه کړې شی نو دا اشکال به باقې پاتې نه شی. یعنی ذوالقرنین مبعوث خو وی البته نبی نه وی. [4] دَامام بخاری رحمه الله دَ صنیع نه معلومیږی چه دهغوی په نیزهم ذوالقرنین نبی مبعوث وو. امام فخرالدین رازی رحمه الله خو جزم سره فرمائیلي چه ذوالقرنین نبی وو. [5]

په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې دَعبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه رائې داده چه ذوالقرنین نبی وو. [6] حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ لاعلمئی اظهارکړې دې. دَهغوی قول دې: (لاأدري ذوالقرنین کان نبیا أولا) یعنی ماته معلومه نه ده چه ذوالقرنین نبی وو که نه. دَحضرت علی رضی الله عنه قول تیرشوې دې چه هغه دَ ذوالقرنین دَ نبی مبعوث کیدو په صراحت سره نفی کړې ده. اوحافظ ابن حجر رحمه الله دا روایت صحیح هم گنړلې دې. چونکه حافظ ابن حجر رحمه الله دَ هغوی دَ نبوت قائل دې په دې وجه په دې قول سره هغه په مشکل کښې پریوتې دې. هغوی (بعثه الله إلی قومه) سره دَ ذوالقرنین په نبوت باندې استدلال کړې دې. بیا دَ روایت دَ دواړو جزونو دَ تعارض لرې کولودَپاره دَ تکلف نه کار اخستلوسره داسې تطبیق ورکړې دې چه که چرې آیت هم په دغه معنی باندې محمول کړې شی چه ذوالقرنین

---

[1] البدایة والنهایة:۱۱۲/۲.

[2] البدایة والنهایة:۱۱۲/۲.

[3] فتح الباری: ۴۷۲/۸.

[4] فتح الباری: ۳۷۲/۸.

[5] التفسیر الکبیر للإمام الرازی: ۱۶۵/۲۱.

[6] فتح الباری: ۳۷۲/۸عمدة القاری: ۳۲۱/۱۵البدایة والنهایة أخبار أمم الماضیین، خبر ذی القرنین: ۱۱۱/۱۰دارالکتب العلمیة.

مبعوث من الله خو وی او نبی نه وی نو د حضرت علی رضی الله عنه د روایت د اجزاؤ په خپل مینځ کښې چه کوم تعارض راځي هغه به لرې شي. خلاصه دا چه د ذوالقرنين په مرد مؤمن کیدو کښې خو هيڅ کلام نشته دې البته د هغه په نبوت کښې اختلاف دې.[1]

علامه حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائي د ذوالقرنين نوم د هغه د لقب د وجې تسمیه او د شخصیت د تعیین متعلق د علماؤ اقوال دومره مضطرب او مختلف دي چه هغه مخې ته کيخودو سره د ذوالقرنين د شخصیت پته لګول ناممکن کيږي. هم دغه حال د هغوی طرف ته د منسوب واقعاتو او احوال وهم دې. مثلاً دا چه د ذوالقرنين د حضرت ابراهيم عليه السلام په لاس باندې ايمان قبلول، بيا ابراهيم عليه السلام او اسماعيل عليه السلام سره د کعبه طواف کول. يو روايت کښې دي چه ابراهيم عليه السلام ته خبر اوشو نو د ذوالقرنين د استقبال د پاره راؤوتلو او د هغه د پاره نبي د برکت دعا اوکړه. مولانا صاحب وائي چه که ذوالقرنين د ابراهيم عليه السلام د زمانې داسې عظيم الشان شخصيت وې نو آيا دا خبره د حيرانتيا قابل نه ده چه د حضرت ابراهيم عليه السلام مخالف کافر بادشاه مخالفت او د حق او د باطل په مينځ کښې معرکې خو دې قرآن پاک د شدومد سره ذکر اوکړې. مګر په مشارق او مغارب ارض باندې حکمران داسې بادشاه په دې سلسله کښې هيڅ ذکر نه وي چه د ابراهيم عليه السلام په لاس باندې ايمان راوړې او د هغه اطاعت او تابعدارئې اظهار کولو سره د هغوی مؤيد جوړ شي. په دې وجه به دا وينا بې ځايه نه وي چه قرآن مرفوع احاديث، تورات او تاريخ کښې په عهد ابراهيمي کښې دننه يا هغې سره نيزدې د يو داسې بادشاه ثبوت نه ملاويږي د کوم ذکر چه په سورت کهف کښې ذوالقرنين ونيلو سره کړې شوې دې او کوم اقوال او آثار چه په دې سلسله کښې ذکر دی هغه د دغه شخصيت د تاريخي حيثيت ثابتولو نه قاصر دی.[2]

﴿قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى:

قَوْلُ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾ وَاحِدُهَا زُبْرَةٌ وَهِيَ الْقِطَعُ ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾ يُقَالُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: الْجَبَلَيْنِ، وَالسُّدَّيْنِ الْجَبَلَيْنِ ﴿خَرْجًا﴾ أَجْرًا ﴿قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ أَصُبَّ عَلَيْهِ رَصَاصًا، وَيُقَالُ: الْحَدِيدُ، وَيُقَالُ: الصُّفْرُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: النُّحَاسُ. ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ﴾ يَعْلُوهُ، اسْطَاعَ اسْتَفْعَلَ، مِنْ طُعْتُ لَهُ فَلِذَلِكَ فُتِحَ أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اسْتَطَاعَ يَسْتَطِيعُ. ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾ أَلْزَقَهُ بِالْأَرْضِ، وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ لَا سَنَامَ لَهَا، وَالدَّكْدَاكُ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهُ، حَتَّى صَلُبَ مِنَ الْأَرْضِ وَتَلَبَّدَ. ﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾/الكهف: ۸۳-۹۹/. ﴿حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ﴾/الأنبياء: ۹۶/.

پوره آيت دا دې ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾

---

[1] إرشاد الساري: ۷/۲٦٤.

[2] قصص القرآن: ۳/۱۰۸-۱۹۷.

دایت ترجمه: اوخلق تانه دَ ذوالقرنین باره کښې تپوس کوی. ورته اووایه چه زه اوس دَهغه څه حال تاسو ته اوروم. مونږ هغه ته په زمکه کښې حکمرانی ورکړې وه او هغه ته مو هرقسم سازوسامان ورکړې وو نوهغه یو سازوسامان تیارکړو تردې چه کله نمر دَ ډوبیدو ځائی ته اورسیدو نوهغه نی په یوه ګرمه چینه کښې ډوبیدو سره اولیدلو اوهلته هغه ته یوقوم هم ملاو شو. مونږ (هغه ته) اوونیل ای ذوالقرنین! (تاسره دوه لارې دی) چه یا خودوی ته سزا ورکړه او یا ورسره ښه سلوك اوکړه. ذوالقرنین اوونیل چه کوم خلق ددذوی نه دَ ظلم په لار روان دی هغوی ته خو به مونږ هم سزا ورکوو بیا به هغه دَخپل رب طرف ته واپس راګرځولې شی. بیا به هغه دوی ته نوره هم سخته سزا ورکوی. البته څوك چه ایمان راوړی اونیك عمل کوی نوهغوی ته به هم نیکه بدله ملاویږی او مونږ هم خپل حکم ورکولووخت کښې دَ آسانتی خبره کوو. بیا هغه یو سازوسامان تیارکړو تردې چه کله هغه دَ نمر دَ راختو مقام ته اورسیدو. نوهغه نمر په یوقوم باندې راختلو سره اولیدلو دَ چا دپاره چه مونږ دَ نمر نه اخوا څه آړ (پناه) نه وه ایخودې (یعنی دَ نمر شعاګانې په هغوی باندې مخامخ پریوتلې په دې وجه دَ دې ځائی خلق غیر متمدن وو او په کولاؤ میدانونوکښې اوسیدل). واقعه هم دغه شان ده اود ذوالقرنین دحال مونږ ته پوره خبر دې. بیا ذوالقرنین یو سازوسامان تیارکړو تردې چه کله هغه دَ هغه دوو غرونو مینځ ته اورسیدو نوهغه ته دَ دغه غرونونه اول یو داسې قوم ملاؤ شو چه په خبره نه پوهیدل (یعنی یا خودَهغوی ژبه مختلف وه یا هډو پوهیدل نه په دې وجه وړاندې چه کومې خبرې اترې راځی نوهغه خو به یا دَ یوترجمان په ذریعه شوې وی یا به په اشارو سره شوې وی) هغوی اوونیل ای ذوالقرنین بیشکه یاجوج ما جوج په دې ملك کښې فساد کونکی خلق دی. آیا مونږ ستا دَ پاره څه خراج (ټیکس) مقررکړو په دې شرط باندې چه ته به زمونږ اودَهغوی په مینځ کښې یو دیوال اودروې؟ ذوالقرنین اوونیل زما رب چه ماته کوم اقتدار راکړې دې هم هغه (زما دپاره) بهتردې. لهذا تاسو خلق (خپل بدنی) طاقت سره زما امداد اوکړئی چه زه ستاسو اودَهغوی په مینځ کښې یو مضبوط دیوال جوړکړم. ماله دَ اوسپنې تختې راوړئی.

قوله: وَاحِدُهَا زُبْرَةٌ وَهِيَ الْقِطَعُ: امام بخاری رحمه الله لفظ "زبر" مفرد بیانولوسره ددې معنی هم بیان کړې چه زبرة قطعه او ټکړې ته وائی یعنی ذوالقرنین قوم ته دَ اوسپنې ټکړې یا تختې راوړلو دپاره اوونیل چه دَ دیوال په جوړولو کښې دَ خښتو یا کانړو په ځائی استعمال شی.[1]

قوله: ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾: یعنی تردې چه ذوالقرنین دَ دوو غرونو اوچتې حصې برابرې کړې. په یو روایت کښې سوې قراءت نقل دې. ابوعبیده صدفین معنی ناحیتین بیانوی یعنی دَ دوو غرونو پورتنئی حصې.[2] ابن عباس رضی الله عنهما ددې تفسیر الجبلین سره کړې دې. بل دَ سدین معنی هم جبلین ده. دا قول امام بخاری رحمه الله په صیغه دَتمریض نقل کړې دې. ابن ابی حاتم رحمه الله دا قول عن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.[3] امام کسائی رحمه الله فرمائیلی چه سدین دَ سین فتحه او ضمه دواړو سره لوستل صحیح دی. ابوعمرو بن العلاء رحمه الله وائی که دَ سدین دَ صنعت نسبت دَالله تعالی طرف ته وی نو سین ضمه سره لوستل پکاردی اوکه چرې دَ سړی طرف ته وی نوفتحه سره لوستل پکاردی.[4]

---

[1]) فتح الباری: ۴۷۴/۸.

[2]) مجازالقرآن: ۴۱۴/۱الناشر مکتبة الخانجی بالقاهرة عمدة القاری: ۳۲۳/۱۵دارالکتب العلمیة فتح الباری: ۴۷۴/۸.

[3]) تفسیر القرآن العظیم لابن أبی حاتم سورة الکهف: ۲۲۸۹/۷رقم الحدیث:۱۲۹۷۷ تغلیق التعلیق: ۴۱۱/۴المکتب الإسلامی فتح الباری: ۴۷۴/۸عمدة القاری: ۳۲۴/۱۵.

[4]) عمدة القاری: ۳۲۴/۱۵فتح الباری: ۴۷۵/۸.

(خَرْجًا) أجرًا: آیت دې: (فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا) یعنې خلقو ذوالقرنین ته اووئیل چه آیا مونږ ستاد پاره څه خراج (ټیکس) مقرر کړو په دې خبره باندې چه ته به زمونږ او د هغوی په مینځ کښې دیوال جوړ کړې.
امام بخاري رحمه الله دلته خرجاً تفسیر أجراً سره کړې دې. چه دې نه اجرت او معاوضه مراد دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه دې نه غیر معمولي او درنه معاوضه مراد ده.(۱)

(قَالَ انفُخُوا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا) أَصْبُبْ عَلَيْهِ رَصَاصًا، وَيُقَالُ: الحَدِيدُ، وَيُقَالُ: الصُّفْرُ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: النُّحَاسُ: د اوسپنې خښتې او تختې راوړلې شوې اوهغه ئې په ترتیب او طریقې سره یوځائې کړې د دوو غرونو په مینځ کښې ئې درې بندې کړې. د تختونه جوړ کړې شوې دا دیوال دومره لوئې او اوچت ووچه د دواړو غرونو د دواړو غاړو پورې ئې برابر کړو.
د حیرانتیا خبره داده چه د اوسپنې دومره درنې تختې په دومره اوچتوالي کښې د رسولو د پاره چه د پورته نه ښکته پورې تول اور وی به ئې څه انتظام کړې وی؟ د دې تصریح په یو روایت کښې نشته دې. ممکن دی چه دا تختې ذوالقرنین په خپلو لاسونو باندې یوځائې کړې وی او دا د هغه کرامت وی. والله اعلم. کله چه تختې یوځائې کولو سره دیوال جوړ شو نو په مذکوره آیت کښې دی "ذوالقرنین خلقو ته اووئیل چه په دې کښې اور بل کړئې کله چه اور بل کړې شو نو بیائې اووئیل اوس ماله تانبه (قطر) راوړئې دې د پاره چه په دې اوسپنه ئې واچوو" په تانبه کښې د اوسپنې نه زیات صلاحیت وی. بهرحال د اور په ګرموالي سره اوسپنه د ګرمیدو نه پس په دې باندې ویلې کړې شوې تانبه واچوله او یو مضبوط دیوال جوړ شو. او د دې نه بل طرف ته د یاجوج ماجوج د راوتلو لار بنده شوه.
امام بخاري رحمه الله لفظ أفرغ معنې أصبب سره کړې ده او د قطر معنې ئې رصاص سره کړې ده. أصبب: د صبّ یصبّ نه د متکلم صیغه ده د اوبو اړول د پاس نه اچول. نو د أصبب معنې شوه "زه به دې کښې تانبه اړول غواړم" رصاص سیسې ته وائي. په راء باندې زیر او زبر دواړه لوستل صحیح دي.(۲)
یو قول دادې چه د قطر نه حدید یعنې اوسپنه مراد ده او په یو قول کښې د قطر معنې صفر بیان کړې شوې ده یعنې پیتل.(۳) امام بخاري رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه د قطر نه مراد نحاس یعنې تانبه ده.

(فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ) يَعْلُوهُ: آیت دې (فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا) یعنې یاجوج ماجوج نه په دغه دیوال د ختلو طاقت لرلو او نه ئې په هغې کښې چاؤدې کولې شو. امام بخاري رحمه الله د یظهروه معنې یعلوه سره کړې ده یعنې هغوی په دغې باندې نه شی ختلې. په عربي محاوره کښې دا لفظ د ورختلو په معنې کښې هم استعمالیږي. وئیلې شی (ظهرت فوق الجبل).(۴)

أَسْطَاعَ اسْتَفْعَلَ، مِنْ طُعْتُ لَهُ، فَلِذَلِكَ فُتِحَ أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اسْطَاعَ يَسْطِيعُ. (وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا): مقصد دادې چه اسطاعوا مفرد اسطاع په فتحه د همزه او سکون د سین دې او طوع نه أجوف د واوي صیغه ده. دې نه د استفعال صیغه جوړولو سره تحقیقاً تا حذف کړې شوې ده او د دې حرکت فتحه همزه ته ورکړې شوه نو اسطاع جوړ شو. فلذلك فتح نه هم دې طرف ته اشاره ده.(۵) امام بخاري رحمه الله فرمائي چه بعض حضرات د تاء حذف کولو نه بغیر استطاع لولي.(۱)

---

(۱) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲۴.
(۲) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲۴.
(۳) الجامع لأحكام القرآن سورة الكهف: ۱۳/ ۳۸۸ مؤسسة الرسالة عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲۴.
(۴) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲۴ فتح الباري: ۸/ ۴۷۵.
(۵) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲۴.

قوله: ﴿قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّيْ ۚ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّيْ جَعَلَهٗ دَكَّآءَ﴾: دَ ناقابل تسخر سد یعنې دیوال دَ جوړولونه فارغیدونه پس ذوالقرنین دَالله تعالی طرف ته متوجه کیدو سره وائي چه دا زما دَ رب دَ مهربانئ نتیجه ده، خوچه کله دَ رب وعده راشي نوهغه به دا راګذار کړي او ټکړې ټکړې به ئې کړي.

اَلْزَقَهٗ بِالْاَرْضِ: دادَ جعله دکاء تفسیر دې. لزق لزوقا په معنی کښې دې زمکې سره اینختل یا ملاویدل اودلته دَ افعال صیغه ده یعنی اینخلول یا ملاوول یعنی الله تعالی به دا دیوال راګذار کړي زمکې سره به ئې هوار کړي لکه چه په زمکه باندې هډو څه نشیب نه وی.(۲)

وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ لَاسَنَامَ لَهَا: "دك یدك" په معنی کښې دې ټکول رانړول ورانول اودیکه ورکول. دَكُّ الْأَرْضِ: دَزمکې ښکته والي لرې کول اوهوارول.(۳) دا معنی ثابتولودپاره امام بخاري رحمه الله محاوره نقل کړې ده چه دکومې اوښې خیټه هواره وی او په هغې باندې قب نه وی هغې ته ناقة دکاء ونیلی شي.

وَالدَّكْدَاكُ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهٗ، حَتّٰى صَلُبَ مِنَ الْأَرْضِ وَتَلَبَّدَ: دکداك هم دَدې نه دې یعنی هغه زمکه چه هواره شوې وی اوسخته وی. علامه جوهري رحمه الله وائي (والدکداك من الرمل ماتلبد منه بالأرض ولم یرتفع)(۴) یعنی دکداك هغه شګې ته وائي چه خاورې سره یوځائې شي اوکلکیدو سره دَ هوارې زمکې په شان شي.

﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّيْ حَقًّا ۚ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَّمُوْجُ فِيْ بَعْضٍ﴾: دَ آیت اوله حصه ده: ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّيْ جَعَلَهٗ دَكَّآءَ ۚ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّيْ حَقًّا﴾ یعنی چه کله زما دَ رب وعده راشي نوهغه به دا دیوال راغورځوی او زمکې سره به ئې هوار کړي اوزما دَ رب وعده بالکل په حق ده هغه به پوره کیږي.

دلته دَ ذوالقرنین کلام ختمیږي. دې نه مخکښې آیت کښې دي: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَّمُوْجُ فِيْ بَعْضٍ﴾ اومونږ به پریږدو بعض په هغه ورځ چه هغوی به دَ موجونو یعنی چپو په شان یو بل سره جنګیږي. مطلب دا چه قرب قیامت کښې دَحضرت عیسی علیه السلام دَ نزول نه پس یاجوج ماجوج به دَ سیلاب په شان راوځي اودَ هریو اوچت غر نه به په ټوپونو. راځي اودکثرت په وجه به دَ یوعظیم الشان فوج په شان وی. دَ یو بل نه دَ ورانډې کیدو په کوشش کښې به ګډوډ کیږي.(۵) بعض حضراتو ونیلی دی چه دې نه دقیامت ورځ مراد ده چه په هغه ورځ به دنفسي نفسي آوازونه راوچتیږي. هریو کس ته به خپل فکر وی اودَ ګړبړ په حالت کښې به خلق اخوا دیخوا منډې وهي او په یو بل باندې به ګډوډ کیږي. اولنئ قول راجح او قرین قیاس دې.(۶)

﴿حَتّٰى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوْجُ وَمَأْجُوْجُ وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَّنْسِلُوْنَ﴾: تردې چه کله یاجوج ماجوج کولاو کړې شي اوهغه (دَ دیرزیاتوالي دَ وجې) دَ هر اوچت ځائې (یعنی غونډو او غرونو) نه راوتونکي (معلومیږي).

دَ إذا جواب څه شئ کیدې شي؟ په دې کښې مختلف اقوال دی. یو قول دادې (واقترب الوعد الحق) دَدې جواب دې او په شروع کښې واؤ زائده دې لکه چه (حتی إذا جاءوها وفتحت أبوابها) کښې واؤ زائده دې.(۷) بعض حضراتو فرمائیلي

---

(۱) إرشادالساري:۷/۳۶۵.

(۲) عمدة القاري: ۱۵/۳۲۵فتح الباري:۸/۴۷۵.

(۳) تاج العروس من جواهر القاموس: ۳۷/۱۵۰التراث العربي، مختار الصحاح: ۱/۲۱۸مکتبة لبنان بیروت.

(۴) عمدة القاري:۱۵/۳۲۵.

(۵) روح المعاني:۱۶/۴۷۴.

(۶) عمدة القاري: ۱۵/۳۲۵.

(۷) المرجع السابق.

دی چه په وړاندې آیت کښې دی ﴿یاویلنا﴾ په دې کښې یاویلنا دَ إذا شرطیه جواب دې اوتقدیر عبارت دادې: (قالوایا ویلنا) [1] یوقول دادې چه (فإذاهی شاخصة) دَدې جواب دې. [2]

یوقراءت کښې فتحت تشدید سره دې. دې سره دَ سد ذوالقرنین طرف ته اشاره ده چه قیامت سره نیزدې به دیوال مات شی. سره دَدې چه په هغې کښې دَ اول نه چاؤدې راغلې وی. لیکن کوم وخت چه الله تعالی ته منظور وی هغه به بالکل هوار شی او دَ یاجوج ماجوج راوتل به دومره په زیات مقدار کښې کیږی لکه چه دَهرې غونډئی او هر یو غر نه راؤځی راروان دی او په نورو آبادو باندې به ورحمله شی.

ینسلون دَ نسلان نه دې. أي: یسرعون یعنی په تیزئی سره به تختې روان به وی. [3]

قرآن مجید دَ یاجوج ماجوج دَ راوتلو پیشنګوئي کړې ده. خودا مسئله دَ مغیبات نه ده. صرف په قیاس ګمان او اندازې سره په دې باندې بحث نه شی کیدې. دَ یاجوج ماجوج سره متعلق دَ ذکرشوی آیت نه عموماً دا ګڼړلې شی چه ذوالقرنین کوم دیوال جوړ کړې وو یاجوج ماجوج دَهغې دَ وجې نه بالکل راګیرشوی دی. اودیوال به دَ قیامته پورې مستحکم او قائم وی. البته دَ راوتلو وعده کړې شوې وخت به راځی او ذره ذره به شی. کوم حضرات چه په دې غلط فهمئی کښې راګیر دی هغوی دَ ﴿حَتّٰٓى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ ترجمه داسې کړې ده تردې چه یاجوج ماجوج دیوال مات کړی کولاؤ کړې شي- او هم دې سره ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ یوځائی کړې شو. لکه چه اندکاك کونکی به هم یاجوج ماجوج وی. دا تفسیر دَ سیاق خلاف دې. مونږ دا آیات په یو مختلف تناظر کښې ګورو اوهم دغه دَ سیاق مقتضی هم دې. اول دا اوګورئی چه دَ سد دَ تعمیر نه پس دَ ذوالقرنین دَ خولې نه کومه جمله اووتله ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ یعنی دا دیوال خو ډیر مستحکم دې په دې کښې څوك چاؤدې نه شي اچولې. لیکن زما دَ رب وعده چه راشی نودا دیوال به ذره ذره شی. دَ الله تعالی وعده په حق ده اودهغې خلاف کیدل محال دی.

په دې جمله کښې دَ یاجوج دَ راوتلو قطعاً ذکر نشته بلکه حقیقت دادې چه په دې کښې خو صرف دَ دیوال دَ استحکام او په دې باندې دَ الله تعالی دَ شکر ذکر دې. دغه شان دَ سورت انبیاء آیت کښې دَ خروج پیشنګوئی اندکاك سد سره تړل هم بالکل غلط دې. چه یاجوج ماجوج به دیوال ذره ذره کړی راؤځی به حالانکه په دې آیت کښې دَ سد ذره ذره کیدل او بیا دَدې دَ وجې نه یاجوج ماجوج دَ راوتلو هیڅ ذکر نشته دې. یاجوج ماجوج له دَ قیامت دَ قرب علامت بیانولو سره اهمیت ورکړې شوې دې په دې وجه دَهغوی راوتل دَ دیوال ماتیدو سره نه دی مقید کړې شوی بلکه دَ دیوال هډو ذکر نشته. صرف دومره خبرداري ئې ورکړو چه دَهغوی دَ راوتلو دَ وخت وعده به راځی نو هغوی به په تیزئی سره دَ اوچتو خایونونه ښکته علاقوته راؤځی او ښاریو کښې به خوربری. [4]

خلاصه دا چه ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ کښې وعده سره دَ یاجوج ماجوج خروج موعود مراد نه دې بلکه مقصد دادې چه داسې وخت به ضرور راځی چه دَ سد اندکاك به اوشی او هغوی به راخوشې شی اودَ سورت انبیاء آیت ﴿حَتّٰٓى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ کښې دَ فتح نه دا مراد نه دې چه دیوال به مات کړی راؤبه ځی بلکه مراد دادې چه هغوی به په کثرت سره ډلې ډلې راؤځی لکه چه چرته بند وو او نن راخلاص کړې شو. عربی محاوره هم ددې مفهوم تائید کوی. عربی کښې (فتح الجراد) اویلې شی نودَدې مطلب داوی چه ملخ چرته دَ غر په ګوټ کښې پروت

---

[1] المرجع السابق.

[2] المرجع السابق.

[3] عمدة القاري: ۳۲۶/۱۵.

[4] دَتفصیل دَپاره اوګورئی قصص القرآن: ۱۵۳/۳-۱۴۹.

وو اوس ناڅاپه ډلې ډلې بهر راؤوتل. دَدې مطلب دا نه وی چه ملخان چرته واقعتًا یوځائی کښې راګیر وو او اوس هغه ځائی کولاؤ کړې شو.(۱)

ترکومې چه سنن ترمذی کښې دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ یومشهور روایت تعلق دې په کوم کښې چه دی یاجوج ماجوج روزانه دیوال کنی بیا چه کله څه حصه باقی باتې شی نو کورونو ته دې وینا کولوسره واپس کیږی چه صبا به مونږ باقی کار پوره کوو مګر انشاء الله تعالی نه وائی. بیا چه کله بله ورځ واپس راځی نو کنستلې شوې دیوال هم په هغه حال کښې وینی یعنی دَ کنستلو نه چه اول څنګه وو هم هغه شان به هغه وینی. داسې به دا سلسله جاری وی تردې چه یوه ورځ به په هغوی کښې دَ چا دَ خولې نه انشاء الله اوځی نو بیا چه کله سحر راځی نو دیوال به په کنستلې شوی حالت کښې وی. هم ددې نه پس به دغه دیوال راګذار کړی او په زمکه کښې به دَ فساد خوررلو دَپاره راؤځی.(۲)

دَدې روایت صحت مخدوش دې اومحدثینو په دې باندې کلام کړې دې. پخپله امام ترمذی رحمه الله دَدې روایت نقل کولونه پس فرمائی (هذا حديث حسن غريب إنما نعرف من هذا الوجه مثل هذا)(۳) یعنی دا حدیث حسن غریب دې لو داسې حیرانونکې خبرې مونږ هم په دې طریق سند سره پیژنو.

حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې نه په زیات وضاحت سره په دې روایت باندې کلام کړې دې. دَهغوی په نیز دا روایت دَاسرائیلی روایاتو دَقبیل نه دې کوم چه به کعب احبار رحمه الله دَ خوشحالئی په خاطر نقل کول. حافظ ابن کثیر رحمه الله وائی دا حدیث منکر دې اودې ته مرفوع وئیل صحیح نه دی ځکه چه دَ ابوهریره رضی الله عنه دَدې روایت مضمون بعینه دَکعب احبار رحمه الله نه نقل دې.(۴) اندازه داسې ده چه ابوهریره رضی الله عنه به دَ کعب احبار رحمه الله نه اسرائیلی قصص اوریدل. کیدیشې چه دا روایت هم هغوی دَ کعب احبار رحمه الله نه اوریدلې وی او راوی داګنړلې وی چه دَابوهریره رضی الله عنه دا روایت دَ رسول الله ﷺ حدیث دې. حقیقت دا دې چه دا بغیرد راوی دَ وهم نه بل هیڅ نه دی.

خواوس هم یودَ طالب علمئی اشکال پیدا کیږی که چرې دَخروج یاجوج تعلق اندکاک سد سره نه دې بلکه سد خو اول نه دَ اندکاك ښکارشوې دې نو بیا دَ صحیحین د دې روایت څه جواب کیدې شی کوم چه په صحیح بخاری کښې وړاندې هم دَدې باب لاندې راځی چه یو ځل رسول الله ﷺ دَ خوب نه بیداریدو سره اوفرمائیل: (لا إله إلا الله ويل للعرب من شر قد اقترب، فتح اليوم من ردم يأجوج ومأجوج مثل هذا وحلق بإصبعيه الإبهام والتي تليها) یعنی دَ عربو دَپاره هلاکت دې دَهغه شر نه کوم چه نیزدې شوې دې. نن دَ یاجوج ماجوج دیوال داسې کولاؤ کړې شوې دې او په غتې ګوته باندې یوه ګوته کیخودو سره اوګول حلقه جوړولوسره ئې دَهغه سوری مقدار واضح کړو. په دې روایت کښې دَ یاجوج ماجوج په دیوال کښې دَ سوری کیدل اوبیا دا فتح سره تعبیر کول په حقیقت کښې یومثال دې چه دَحضور پاك د وفات نه پس به غیرمعمولی فتنې خوریږی.(۵)

دَدې روایت تعلق رښتونی خوب سره دې دَ کوم تعبیر چه نه دَ رسول الله ﷺ نه نقل دې اونه دَ صحابه کرامو نه په صحیح سندسره ددې تعبیر نقل دې. په دې وجه اکثر محدثینو حضراتو دَدې تعبیر دا بیان کړې دې چه دَدې

---

۱) قصص القرآن: ۱۵۱/۳-۱۵۰.

۲) أخرجه الترمذی فی جامعه رقم الحدیث: ۳۱۵۳فی تفسیر سورة الکهف: ۱۴۸/۲ایچ ایم سعید.

۳) جامع الإمام أبی عیسی الترمذی: ۱۴۸/۲فی تفسیر سورة الکهف ایچ ایم سعید.

۴) البدایه والنهایه: ۱۲۱/۲.

۵) البدایة والنهایة: ۱۲۰/۲.

روایت نه حقیقي چاؤدي مراد نه دي بلکه دا دَ شیوع فتن تشبیه او تمثیل دي. ښکاره خبره ده چه په خوب کښې څه خودلي کیږي او مطلب دهغې څه بل څه وي. یعنی چه اوخودلي شي نو دي نه علم مراد وي.[1]

علامه عینی رحمه الله اوفرمائیل چه (ویل للعرب) نه دَ رسول الله ﷺ دَ وفات نه پس دَ راښکاره کیدونکو فتنو دَ شیوع طرف ته اشاره ده چه دحضورپاک دَ وفات نه فوراً پس فتنو سر اوچت کړو. دَ عربو اودَ قریشو دَ اقتدار داسې افسوس ناك انجام اوشو چه دهغې اثرات په کلونو باندې روستو راتلونکو امتونو باندې پریوتلو.

قاضي عیاض رحمه الله اوفرمائیل په دې روایت کښې دَ یوې حلقې دَ ګوتې برابر چاؤدې هم دَ تقریب فهم دَپاره دي. په حقیقت کښې دَ چاؤدې واقع کیدو ذکر نه دې بلکه مقصد دادې چه دَ ذوالقرنین دَ اوسپنې دیوال اوس نړیدل شروع شوی دی اودهغې دَ مضبوطیا موده ختمه شوې ده.[2]

هم دغه خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم فرمائي چه دَ رسول اکرم ﷺ دَ وفات نه پس دَحضرت عثمان رضی الله عنه دَ قتل یودَ خفګان نه ډکه واقعه اوبیا دهغې نه پس دَ فتنو اوفسادونو نه ختمیدونکې سلسله شروع شوه. په حقیقت کښې دَ دې ربښتونی خوب نه هم دَدغه فتنو طرف ته اشاره ده اودا هم داسې دی لکه چه حضورپاك په یوحدیث کښې ارشاد فرمائیلې دي. (یوشك أن تداعی علیکم الأمم کما تداعی الأکلة علی قصعتها)[3]

خلاصه دا چه دیاجوج ماجوج خروج تعلق اندکاك سره نه دي بلکه دَ سد اندکاك یوه جدا واقعه ده دَکوم خبر چه سورت کهف کښې ورکړې شوې دې چه ذوالقرنین دَ سد په استحکام باندې سرنه ترخپو پورې سراسر شکر جوړیدو سره اوفرمائیل چه اوس به یاجوج ماجوج ددې درې نه دې طرف ته آبادو کښې دَ فساد په غرض سره دَ راتلودپاره نه په دې باندې ختلې شی او نه په دې کښې کنډر کولې شي. البته که زما رب اوغوښتل نودا به ذره ذره کړی اودَ یاجوج ماجوج په قرب قیامت کښې راوتل دَ نورو آبادو طرف ته حمله کول یو مستقل واقعه ده دَ کوم پیشنګوئی چه سورة الأنبیاء کښې کړې شوې ده. هم دغه رائې دَ حضرت انورشاه کشمیری رحمه الله هم ده.

هغوی فرمائی: (وینبغی أن یعلم أن قول ذي القرنین: ﴿هٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾ قول من جانبه لا قرینة علی جعله من أشراط الساعة، ولعله لا علم له بذلك، وإنما أراد وعد اندکاکه، فإذن قوله تعالی بعد ذاك: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ للاستمرار التجددي، نعم، قوله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾..... هو من أشراط الساعة، لکن لیس فیه للردم ذکر. فاعلم)[4]

یعنی په دې نکته باندې دَ پوهیدلو ضرورت دې چه ﴿هٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي﴾ دَ ذوالقرنین قول دی او په دې کښې دَ اندکاك ذکر دَقیامت په علامو کښې شمیر کولو باندې څه دلیل او قرینه موجود نه ده. ممکن دی چه پخپله ذوالقرنین ته هم علم نه وی چه خروج دَ یاجوج ماجوج دَ قیامت دَ نښونه دی بلکه ذوالقرنین خو ﴿وَعْدُ رَبِّي﴾ سره په یوه زمانه کښې دَ سد دَ اندکاك کیدل مراد اخستې وی. نو په دې صورت کښې دَ الله تعالی ارشاد ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ دَ استمرار تجددی دَپاره دې چه یاجوج ماجوج به دَ خروج موعود پورې په خپل مینځ کښې په جګړه وی البته ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ دَ قیامت دَ علامونه کیدلو کښې هیڅ شك نشته دې خو بیا هم په دې کښې دَ سد ذکر نشته لهذا په دواړو آیاتونو کښې دا فرق خامخا په خیال کښې ساتل پکار دی

دې نه پس شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ قرآنی نص نه ثابته نه ده چه سد دَ ذوالقرنین دَ هرطرف نه احاطه کولو سره هغوی راګیر کړی دی بلکه دیوال خو صرف په یوه غریزه دره باندې جوړ کړې شوې وو دَ بل طرف درې خو کولاؤ وې دَ کوم خائی نه چه دَ یاجوج ماجوج دَ وتلو لارې هیڅ کله بندې نه وې. حقیقت دادې چه دهغوی راوتل دَ

---

[1] دجالی فتنه کے نمایاں خط وخال، ص: ۲۴۷ مولانا مناظر احسن گیلانی رحمة الله علیه.

[2] عمدة القاری: ۲/۲۲۹.

[3] فتح الباری کتاب الفتن باب یأجوج ومأجوج: ۱۶/۱۳۳.

[4] مجموعة رسائل الإمام الکشمیری عقیدة الإسلام: ۲/۳۶۴.

اول نه وخت په وخت د مختلف ډلو په شكل كښې كيږى او بيا به هم كيږى اود دې آيت نه دا معلوميږى چه كوم قبائل د سد ذوالقرنين نه بهر دى اوكوم چه د دنه راګيردى دهغوى په مينځ كښې پخپله هم خراب تعلقات دى او په يو بل باندې حمله هم كوى او دغه شان د هغې خروج هم د دغه علاقې نه وخت په وخت كيږى. چونكه آيت د استمرار تجددى دپاره دې په دې وجه دهغوى آخرى خروج به د عيسىٰ عليه السلام د نزول په وخت كيږى. (١)

اوهم ددې متعلق نبى اوفرمائيل ﴿إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ دانى اونه فرمائيل چه (اذافتحت الردم) ددې نه معلومه شوه چه د استمرار تجددى سره چه دهغوى د خروج كومه سلسله جارى ده اود هغوى چه كوم راوتل په مختلف ادوار كښې كيږى په دې آيت كښې هم دهغه آخرى خروج ذكر دې. (٢)

سدذوالقرنين چرته دې؟ د ياجوج ماجوج شيطانانى او په نورو قبائلو باندې دهغوى د حملو د وجې نه د تاريخ په مختلف ادوار كښې مختلف ديوالونه تعمير كړې شو. د چين ديوال هم د هغوى د حملو د بچاؤ په غرض سره د خپل وخت بادشاه جوړكړې وو. خودا هغه ديوال نه دې كوم چه ذوالقرنين جوړ كړې وو. په سد ذوالقرنين كښې د اوسپنې اوتانبې استعمال شوې وو د چين په ديوال كښې دا خصوصيات نشته دې. بل ديوال په وسط ايشياء كښې د بخارا او ترمذ په مينځ كښې واقع دې. هغې ته دربند وائى. دا ديوال مغل بادشاه تيمور لنګ په دور كښې موجود وو. دريم ديوال دربند او باب الابواب په نوم سره د روس په علاقه داغستان كښې موجود دې. په دې ديوال كښې د اوسپنې كار شوې دې په دې وجه هغې ته باب الحديد هم وائى. د عربو اكثر مؤرخينو وئيلى دى چه قرآن مجيد كښې دكوم سد ذكر دې هغه هم دغه دې. (٣)

معجم البلدان كښې علامه ياقوت حموى رحمه الله فرمائى چه واثق بالله خوب اوليدلو چه هغه دغه سد كولاؤ كړې دې. ددې خوب د وجې نه هغه فورى پنځوس سړو ته د لارې خرچ وركولو سره د تحقيق دپاره روان كړل په لاره كښې هغوى يو غرته اورسيدل د كوم په مينځ كښې چه د يوې وادئى دره وه. د كوم پلنوالې چه يونيم سل لاسه وو. هلته يو ديوال جوړ شوې وو كوم چه وادى د دواړو طرفونو نه يوځائې كړې وه. په دغه ديوال كښې د اوسپنې او تانبې كار شوې وو. اوچتوالې ددې پنځوس لاسه وو. په هغې كښې د اوسپنې يوه دروازه وه كومه چه تاله كړې شوې وه. د اتو مياشتو د مودې د سفر نه په واپسئى باندې هغوى واثق بالله رحمه الله ته مذكوره ټول تفصيلات بيان كړل. خو علامه ياقوت حموى رحمه الله اوفرمائيل چونكه په رواياتو كښې د يرزيات اختلاف دې په دې وجه ددې واقعې په صحت باندې يقين نه شى كيدې. (٤)

حافظ ابن كثير رحمه الله اوعلامه ابن خلدون رحمه الله هم ددې واقعې ذكر كړې دې خو علامه آلوسى رحمه الله فرمائيلى دى چه ثقه مؤرخينو ددې واقعې تضعيف كړې دې اوزما په نيز هم دا قصه د ځان نه جوړه شوې ده. ځكه چه په دې واقعه كښې كوم تفصيلات ذكر كړې شوى دى هغه د آيت مبارك د مضمون خلاف دى.

د سد ذوالقرنين د ځائې وقوع اود هغې د تاريخى حيثيت سره متعلق ډيره موزون او متوازن تجزيه علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله كړې ده هغوى فرمائى:

"دې وخت كښې دغه قوم كوم ځائې دې اود ذوالقرنين د اوسپنې ديوال كوم ځائې واقع دې؟ نوچه كوم سړې دغه ټول اوصاف په نظر كښې ساتى دكوم ثبوت چه ددغه قوم او د اوسپنې د ديوال متعلق د قرآن او احاديث صحيحه نه ملاويږى هغه به وائى د كومو قومونو ملكونو او ديوالونو خلقو په خپله رائې سره پته وركړې ده دغه ټول اوصاف په يو كښې هم نه شى موندلې. لهذا هغه خيالات صحيح نه معلوميږى اود احاديث صحيحه انكار يا د

(١) مجموعة رسائل الإمام الكشميرى عقيدة الإسلام: ٢/٣٦٣-٣٦٢.

(٢) مجموعة رسائل الإمام الكشميرى عقيدة الإسلام: ٢/٣٦٤.

(٣) قصص القرآن: ٣/١٤١.

(٤) المعجم البلدان: ٣/٢٠٠-١٩٩ والتفسير الكبير للإمام الرازى: ٢/١٧٠-١٦٩.

نصوص تاويلات بعيده اوډ دين خلاف دى. پاتې شو د مخالفينو دا شك چه مونږ تولـه زمكـه اولتولـه خو چرتـه هم دَدې پته اونه لګيدله اوډ دې شك د جـواب دپاره زمونږ مؤلفينو د پټې خودلو كوشش كړې دى. دَدې صحيح جواب هغه دې كوم چه علامه آلوسى بغدادى رحمه الله وركړې دې چه مونږ ته دَدې موقع نه ده معلومه او ممكن ده چه زمونږ اودَدې په مينځ كښې لوئى سمندرونه واقـع وى اودا دعـوى كـول چه مونږ تولـه اوچه اولمده باندې محيط شوې دا واجب التسليم نه ده. عقلاً جائز دى چه څرنګه د نن نه پنځه سوه كاله مخكښې مونږ ته دَخلورم براعظم (امريكه) وجود معلوم نه وو نوچه اوس هم يو پنځم براعظم داسې موجود وى تركوم پورې چه مونږ رسـائى حاصله كړې نه وى اولرې موده پس مونږ هلتـه پورې يا هغه خلق مونږ تـه راورسيدې شى. د سمندر عظيم ديـوال چه د استريليا شمال مشرقى ساحل باندې واقـع دې. نن صبا برطانوى سائنسدان ډاكټر سى ايم سينګ د هدايت لاندې دهغې تحقيقات جارى دى. دا ديوال د زرو ميلونه اوږد او په بعض مقاماتو باندې دولس ميله پورې پلن او زر فټه اوچت دې. په كوم چه بې شميره مخلوق اوسيږى. كوم مهم چه دَدې كـارد پـاره روان كړې شوې وو حال كښې اوس هغوئ د يوكليز تحقيقات ختم كړى دى. په كوم سره چه د سمندر عجيبه او حيرانونكى رازونه ښكاره شوى دى او انسان ته د حيرت او استعجاب يوه نوې دنيا معلوميږى. بيا څنګه دعوى كولې شى چه مونږ ته د اوچې اولمدې د ټول مخلوق مكمل انكشافات حاصل شوى دى.»(۱)

قَالَ قَتَادَةُ: حَدَبٍ أَكَمَةٍ، قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: رَأَيْتُ السَّدَّ مِثْلَ الْبُرْدِ الْمُحَبَّرِ، قَالَ: (رَأَيْتَهُ).

د حضرت قتاده رحمه الله دا تفسير محدث عبد الرزاق رحمه الله په خپـل سند سره موصولاً نقل كړې دې د كوم انفاظ چه دادى: «أخبرنا معمر عن قتادة في قوله تعالى: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ﴾ قال من كل أكمة».(۲)

قوله: حدب: أكمة: حَدَبٌ: بتحريك الثلاثة: ما ارتفع وغلظ من الظهر، يعنى حدب په ملاكښې پيدا كيدونكې لوړوالى او اوچتوالى ته وائى. او په حديث ياجوج ماجوج كښې دَحدب نه مراد لوړوالې او اوچتوالې دې (۳) لكه چه حضرت قتاده رحمه الله لفظ حدب نه اكمة يعنې غونډئى سره تعبير كړې دې (۴) اكمة مفرد دې اودَدې جمع إكام (په كسره د همزه) راځى. دَدې معنى اوچتوالې ده.(۵)

قوله: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم رَأَيْتُ السَّدَّ مِثْلَ الْبُرْدِ الْمُحَبَّرِ قَالَ رَأَيْتَهُ: رسول الله ﷺ ته يوسړى عرض اوكړو چه ما سد ذوالقرنين ليدلې، چه كرخو والا دنقش دار څادر په شان وو. حضورپاك اوفرمائيل تا يقينا چه هغه ليدلې دې.

قوله: الْمُحَبَّرِ: مُحَبَّرٌ يعنى څادرته ونيلى شى په كوم كښې چه يوه كرخه د سپين تار او يوه د تور تار يا د سور تار نه جوړولې شوه.(۶)

دَتعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى عمر رحمه الله د سعيد عن قتاده په طريق سره موصولاً روايت كړې دې. په دې كښې دى: «أنه قال للنبى صلى الله عليه وسلم: يارسول الله! قد رأيت سدّ ياجوج وماجوج! قال: كيف رأيته؟ قال: مثل البُرد المحبّر طريقة حمراء وطريقة سوداء. قال: قد رأيته».(۱)

---

(۱) تفسير عثمانى ص: ۴۰۵.

(۲) تغليق التعليق: ۱۲/۴ المكتبة الأثرية.

(۳) النهاية لابن الأثير: ۳۴۲/۱.

(۴) فتح البارى: ۳۷۵/۸.

(۵) النهاية لأبن أثير: ۷۰/۱.

(۶) لسان العرب: ۱۵۹/۴ دار صادر، بيروت، المعجم الوسيط ص: ۱۵۱ - ۱۵۲ مكتبة الشروق الدولية.

امام طبرانى رحمه الله او بزار رحمه الله هم دا تعليق موصولاً نقل كړى دې. دَ امام طبرانى رحمه الله په روايت كښې عن سعيد بن بشير عن قتاده په طريق سره نقل دې. په هغې كښې دى: «أن رجلاً أتى النبى صلى الله عليه وسلم، فقال: إنى قد رأيته -يعنى: السد- فقال: كيف هو؟ فقال: هو كالبرد المحبر، قال: قد رأيته. قال: وحدثناه عن قتادة أنه قال: طريقة حمراء من نحاس، وطريقة حمراء من حديد»(٢)

يعنى يوسړى عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ ما دَ ذوالقرنين ديوال ليدلې دې. حضورپاك اوفرمائيل چه تا څنګه ديوال ليدلې؟ هغه عرض اوكړو كرخووالا دَ نقش دار څادر په شان. حضورپاك اوفرمائيل تا رښتيا اووئيل. حضرت قتاده فرمانى چه دغه سړى دا هم اووئيل چه په هغې كښې يو دَ تانبې او يو دَ اوسپنې خښتنه يوځائى كړې شوې وې.

امام بزار رحمه الله دا روايت دَ يوسف بن ابى مريم الحنفى عن ابى بكرة په طريق سره روايت كړې دې. په هغې كښې دى: «أتيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: صفه لى، فقلت: كأنه البرد المحبر. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سرّه أن ينظر إلى رجل قد أتى الردم فلينظر إلى هذا»(٣)

يعنى په آخره كښې امام بزار رحمه الله فرمانى چه زمونږ دَ علم مطابق دا روايت حضورپاك بغير دَ ابوبكر رضى الله عنه نه بل چا نه نه دې روايت كړې اونه ددې روايت دَ ابوبكر رضى الله عنه دَ طريق نه علاوه څه بل طريق مونږ پيژنو.

دَتعليق مقصد: دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په حواله سره وړاندې تيرشوى دى چه دَدې باب لاندې ذكركړې شوى آياتونو او احاديث او تعليق نه دَامام بخارى رحمه الله مقصد دَ ياجوج ماجوج تذكره اودَهغوى دَ كثرت طرف ته اشاره كول دى. بل په هغه خلقو باندې رد كول دى څوك چه ياجوج ماجوج په ذريت آدم عليه السلام كښې نه شمير كوى.(٤)

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په ترجمة الباب كښې دَ ياجوج ماجوج تذكره ده او په تعليق كښې دَهغوى دَ فسادونو اوشرونونه دَ بچ كيدو دَپاره جوړشوى ديوال تذكره ده.

[٣١٦٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتَ أَبِي سَلَمَةَ، حَدَّثَتْهُ عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُنَّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، دَخَلَ عَلَيْهَا فَزِعًا يَقُولُ: «لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَيْلٌ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرٍّ قَدِ اقْتَرَبَ، فُتِحَ اليَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلُ هَذِهِ» وَحَلَّقَ بِإِصْبَعِهِ الإِبْهَامِ وَالَّتِي تَلِيهَا، قَالَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الخَبَثُ» [ص ٢٣٧] [٣٤٠٣، ٦٦٥٠، ٦٧١٦](٥)

---

(١) تغليق التعليق: ١٢/٤ فتح البارى: ٨٧/٨

(٢) مسند الشاميين للطبرانى: ٧١/٤ رقم الحديث: ٢٧٥٨ مؤسسة الرسالة.

(٣) مسندالبزار، مسند أبى بكرة بقية أبى بكرة: ١١٩/٩ رقم الحديث: ٣٦٦٨ مكتبة العلوم والحكم.

(٤) فتح البارى: ٤٨٦/٨.

(٥) أخرجه البخارى أيضاً فى المناقب، باب علامات النبوة فى الإسلام، رقم الحديث: ٣٥٩٨ وفى الفتن باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: ويل للعرب من شر قد اقترب، رقم: ٧٠٥٩ وباب يأجوج ومأجوج: ٧١٣٥ ومسلم فى الفتن، باب اقتراب الفتن، وفتح ردم يأجوج ومأجوج، رقم الحديث: ٧٢٣٥ والترمذى فى الفتن باب ماجاء فى خروج يأجوج ومأجوج، رقم الحديث: ٢١٨٧.

ترجمه: ام حبیبه بنت ابی سفیان دَحضرت زینب بنت جحش (ام المؤمنین) ﷞ نه روایت کوی چه رسول الله ﷺ ویریدونکې شان هغې له راغلو (حضرت زینب ﷞ له) په داسې حال کښې چه حضورپاك فرمائیل چه دَالله تعالی نه بغیر یل څوك معبود نشته دې بیشکه دَ عربو خرابی په هغه آفت سره راتلونکې ده چه نیزدې رارسیدلې دې. نن دَ یاجوج ما جوج په دیوال کښې دومره سورې اوشو. حضورپاك دَ غټې ګوتې اود شهادت والاګوتې نه حلقه جوړولو سره اوخودل. حضرت زینب ﷞ فرمائی چه ما عرض اوکړو یا رسول الله! آیا مونږ به دَنیکانو خلقو په موجودګئی کښې هم هلاکولې شو؟ حضورپاك اوفرمائیل او! کله چه بدی (بدکاری، فسق اوفجور) زیات خواره شی.

تراجم رجال

یحیي: دا ابوزکریا یحیی بن عبدالله بکیر القرشی المخزومی ﷫ دې. [1]

اللیث: دا ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی ﷫ دې. [2]

عقیل: دا عقیل بن خالد بن عقیل ایلی ﷫ دې. [3]

ابن شهاب: دَدوی تذکره بدءالوحی لاندې تیره شوې ده. [4]

عروة بن الزبیر: دا مشهور تابعی ابوعبدالله عروه بن زبیربن عوام بن خویلد قرشی اسدی مدنی ﷫ دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب أحب الدین إلی الله أدومه) لاندې تیره شوې ده. [5]

زینب: دادَ رسول الله ﷺ ربیبه زینب بنت ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسدبن هلال مخزومیه قرشیه ﷞ ده. دَدې تذکره (کتاب العلم باب الحیاء فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [6]

زینب بنت جحش: دا ام المؤمنین حضرت زینب بن جحش اسدیه ﷞ ده. دَدې حالات (کتاب التهجد باب مایکره من التشدید فی العبادة) لاندې اوګورئی.

دَ سندخصوصیات: په دې روایت کښې دَ تحدیث صیغه دوو ځایونوکښې جمع سره یوځائی افراد سره او پنځه ځل عنعنه سره راغلې ده. دغه شان په سند کښې دَ امام بخاری ﷫ شیخ یحیی بن بکیر ﷫ او لیث بن سعید ﷫ دواړه مصریان دی. عقیل ایلی دې او باقی ټول رواة مدنی دی. دَدې سند یو خصوصیت دادې چه په دې کښې درې راویانې صحابیات دی. [7]

روایت سره متعلق څه تفصیل مونږ شاته کړې دې او مخکښې کتاب الفتن کې هم په دې باندې نور مباحث راځی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث اوترجمة الباب دواړو کښې دَ یاجوج ماجوج تذکره ده. [8]

---

[1] کشف الباری: ۳۲۳/۱.
[2] کشف الباری: ۳۲٤/۱.
[3] کشف الباری: ٤۵۵/۳.
[4] کشف الباری: ۳۲٦/۱.
[5] کشف الباری: ٤۳٦/۲.
[6] کشف الباری: ٦۱۰/٤.
[7] عمدة القاری: ۳۲۷/۱۵.
[8] عمدة القاری: ۳۲٦/۱۵.

[۳۱۶۹] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَتَحَ اللَّهُ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذَا وَعَقَدَ بِيَدِهِ تِسْعِينَ» [ص ٢٣٩] [ر: ٦٧١٧] [1]

تراجم رجال

مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم فراهيدي بصري رحمه الله دي. دَدوي تذكره (كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تېره شوې ده. [2]

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلي بصري رحمه الله دي [3]

ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس بن كيسان يماني رحمه الله دي. دَدوي تذكره تيره شوې ده. [4]

قوله: فَتَحَ اللَّهُ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذَا وَعَقَدَ بِيَدِهِ تِسْعِينَ يعني نن الله تعالى دَ ياجوج ماجوج ديوال دومره اندازه بانديې كولاؤ كړو او حضورپاك عقد انامل كولوسره د ۹۰ عددجوړكړو. دا په حقيقت بانديې محمول نه دې چه واقعتاً په دومره اندازه بانديې دَ ياجوج په ديوال كښې چاؤدې اوشو. بلكه دا تمثيل دې چه په ديوال كښې چاؤدې كيدل شروع شوي دي او تقريباً دومره سورې په هغې كښې شوې دې. [5]

دې روايت سره متعلق تفصيلي مباحث به دَ كتاب الفتن لاندې راځي.

[۳۱۷۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: "يَا آدَمُ، فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، وَالخَيْرُ فِي يَدَيْكَ، فَيَقُولُ: أَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ، قَالَ: وَمَا بَعْثُ النَّارِ؟ قَالَ: مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ، فَعِنْدَهُ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى، وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ" قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَأَيُّنَا ذَلِكَ الوَاحِدُ؟ قَالَ [ص: ٢٣٩]: "أَبْشِرُوا، فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلًا وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفًا. ثُمَّ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الجَنَّةِ" فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الجَنَّةِ» فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً في الفتن باب يأجوج مأجوج رقم: ٣٣٤٧ ومسلم في الفتن باب اقتراب الفتن، رقم الحديث: ٧٢٣٩ وجامع الأصول في أحاديث الرسول: ٢٣٢/٢ رقم الحديث: ٧٠٩ مكتبة الحلواني.

[2] كشف الباري ٤٥٥/٢.

[3] كشف الباري: ١١٨/٢.

[4] كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة رقم: ٣٢٩ ص: ٥٩٨.

[5] إرشادالساري: ٢٦٨/٢.

الجَنَّةِ» فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «مَا أَنْتُمْ فِي النَّاسِ إِلَّا كَالشَّعَرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ ثَوْرٍ أَبْيَضَ، أَوْ كَشَعَرَةٍ بَيْضَاءَ فِي جِلْدِ ثَوْرٍ أَسْوَدَ» [ص ۲۴۰] [۴۴۶۴، ۶۱۶۵، ۷۰۴۵][1]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر البخاری السعدی رحمه الله دی. دَ دوی دَ والد نوم ابراهیم دی په روایت کښې دَهغه نسبت نیکه طرف ته کړې شوې دی.[2]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دی. دَ اعمش په لقب سره مشهور دی.[3]

ابوصالح: دَدوی نوم ذکوان دی. ابوصالح کنیت او زیات دَهغه لقب دی. دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.[4]

ابوسعید الخدري: دا سعد بن مالک بن سنان رضی الله عنه دی. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.[5]

په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه الله تعالی به ارشاد فرمائی اې آدم! آدم علیه السلام به عرض اوکړی حاضر یم ستا دَحکم په خاتی کولو دَپاره تولې ښیګړې ستا په قدرت کښې دی. بیا به الله تعالی ارشاد فرمائی چه کوم خلق په دوزخ کښې اچولې کیږی دی هغه رااوباسه. آدم علیه السلام به تپوس کوی په دوزخ کښې اچولی شوی څومره دی؟ الله تعالی به اوفرمائی په هریو زرو کښې یوکم زر. هغه وخت به ماشومان بوډاګان شی اوحامله ښځې به خپل حمل ګذار کړی او تاسو به خلق دَ نشې په حالت کښې محسوس کوئی. حالانکه هغوی به په حقیقت کښې دَ نشې په حالت کښې نه وی بلکه دَالله تعالی عذاب به سخت وی.

صحابه کرامو عرض اوکړو بیا به زمونږ نه یو سړې څوك وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل تاسو ته دې زیرې وی تاسو نه به هغه یوکس وی زر به دَ یاجوج ماجوج دَ قوم نه وی یعنی دوزخ ته تلونکی یاجوج ماجوج نه به یو زر وی اوتاسو نه به صرف یووی. بیا حضورپاك اوفرمائیل په هغه ذات باندې قسم دَ چا په قبضه دَ قدرت کښې چه زما ځان دې تاسو به دَ اهل جنت یوپه څلورمه حصه یئی.

حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی چه په دې باندې مونږ دَ الله تعالی لوئی بیان کړه. بیا حضورپاك اوفرمائیل زما امید دې چه تاسو به دَ اهل جنت نیمه حصه یئی. په دې باندې مونږ دَ الله تعالی لوئی بیان کړه بیا حضورپاك اوفرمائیل تاسو به په خلقو کښې (دَمحشر په میدان کښې دَ نورو امتونو په مقابله کښې) داسې یئی لکه تور ویښته دَ سپین غوئی په بدن کښې یا سپین ویښته دَ تور غوئی په بدن کښې.

قوله: مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ: دلته ئی اوفرمائیل چه په زرو کښې به یوکم سل دوزخیان وی او یو کس به جنت ته ځی. خو په کتاب الرقاق کښې یو روایت راځی په هغې کښې دی چه په سلو کښې به یوکم سن

---

[1] رواه أيضاً في تفسير سورة الحج باب قوله: وترى الناس سكارى رقم: ۴۷۴۱وفي الرقاق باب قول الله عزوجل: ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ رقم: ۶۵۳۰وفي التوحيد باب قوله الله تعالى: ﴿لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ رقم:۷۴۸۳ومسلم في الإيمان باب قوله: يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعين رقم: ۲۲۲.

[2] كتاب الغسل باب من اغتسل عرياناً وحده في الخلوة: رقم:۲۷۸.

[3] كشف الباري: ۲/۲۵۱.

[4] كشف الباري:۱/۲۵۸.

[5] كشف الباري:۲/۸۲

دوزخ ته ځي او يو به جنت ته ځي.(١) کله چه په سلو کښې يو جنت ته ځي نو په زرو کښې به لس جنت ته ځي. په ظاهره په دواړو کښې تعارض دې. دَدې دا جواب ورکړې شوې دې چه دلته روايات دَ ياجوج ماجوج په اعتبار سره دي او کتاب الرقاق والا روايت دَ نورو کافرانو او مشرکانو په اعتبار سره دې چه په هغوی کښې به يو کم سل دوزخ ته ځي او يو به مؤمن وي کوم چه به جنت ته ځي.(٢)

قوله: إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: دا اضافه تدريجي ده اول حضورپاك ته دَ ربع، بيا دَ ثلث او بيا دَ نصف خبر ورکړې شو او دا هم ممکن دی چه دا تعداد مختلف وختونو او مختلف مراحل په اعتبار سره وی. دَ شروع په مرحله کښې دَ امت مسلمه تعداد به دَ ربع برابر وی. بيا به يوه زمانه روستو راځي چه دَ جنتيانو په شمير کښې به زياتوالې کيږي نو تعداد به دَ ثلث برابر شي او په دريمه مرحله کښې به تعداد دَ ثلث نه زياتيدو سره نصف شي.(٣) دَ جامع ترمذي په يو روايت کښې راځي په جنت کښې به شپږ شلې صفونه وي په دې کښې به اتيا صفونه دَدې امت وي او څلويښت به دَ باقي امتونو وي.(٤) دې نه معلوميږي چه دَ رسول اکرم ﷺ دَ امت تعداد به جنت کښې دوه ثلث وي يعني دَ نصف نه زيات، دا به په حقيقت کښې څلورمه مرحله وي په کوم کښې چه تعداد دَ نصف نه زياتيدو سره دوو ثلث ته رسيږي.(٥) علامه انورشاه کشميري رحمه الله فرمائي چه دوه ثلث کيدل دَ ترمذي دَ روايت په رڼا کښې دَدې امت دَ فضيلت علامت ګرځولې شوې دې. احناف هم دَ رسول الله ﷺ په امت کښې دوه ثلث دې کوم چه دَهغې دَ فضيلت علامت دې.(٦)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: «فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلٌ وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفٌ» علامه قسطلاني رحمه الله او فرمائيل چه په دې جمله کښې دَ ياجوج دکثرت طرف ته اشاره ده او هم دغه جمله ترجمة الباب سره مناسبت لري.(٧)

١١- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ /النساء: ١٢٥/.

ماقبل سره ربط: سابقه باب کښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ زمانې دَ يو عظيم فرمان روا او وسيع سلطنت مالك ذوالقرنين تذکره وه او اوس په دې باب کښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام احوال بيانولې شي.(٨)

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله دَ حضرت ابراهيم عليه السلام حالات، فضائل او مناقب بيانول غواړي. دَ مؤرخينو په نيز دَ هغوی سلسله دَ نسب داسې ده: ابراهيم بن آزر (دَهغوی نوم تارح هم نقل دې) ابن ناحور ابن شاروخ ابن راغو ابن فالخ ابن عبير ابن شالخ بن ارفخشذ بن سام بن نوح.(٩)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په دې سلسله نسب کښې دَ چاهم اختلاف نشته، نه دَ اهل نسب او نه دَ اهل کتاب. البته دَ بعض نومونو په تلفظ کښې اختلاف دې او ابن حبان رحمه الله په خپل تاريخ کښې په دې نسب نامه کښې چه کوم اختلاف کړې دې هغه دَ شاذ په حکم کښې دې.(١)

---

(١) كتاب الرقاق باب الحشر رقم: ٦٥٢٩.

(٢) فيض البارى: ٢٠٩/٤.

(٣) فيض البارى: ٢٠٩/٣.

(٤) سنن الترمذى: ٨١/٢ كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى كم صف أهل الجنة رقم: ٤٥٤٦.

(٥) إرشادالسارى: ٢٦٩/٧م ٢٧٠.

(٦) فيض البارى: ٢٠٩/٤.

(٧) إرشادالسارى: ٢٧٠/٧.

(٨) عمدة القارى: ٣٣٠/١٥.

(٩) فتح البارى: ٤٧٩/٨ عمدة القارى: ٣٣٠/١٥.

حضرت ابراهيم عليه السلام د هغه برگزيده او الوالعزم پيغمبرانو عليهم السلام نه دې د چا حالات صفات او مناقب چه په اجمال يا تفصيل سره د قرآن مجيد په مختلف آياتونوکښې بيان کړې شوي دي. د حضرت ابراهيم عليه السلام د پيدائش په ځائې او رهائش د مقام باره کښې اختلاف دې. يوقول دا دې چه دهغوی د پيدائش ځائې ارض اهواز کښې مقام سوس دې. دويم قول دا دې چه هغوی د عراق ښار بابل کښې پيدا شوې. دريم قول دا دې چه هغوی په عراق کښې د مقام کوثی په اطراف کښې پيدا شوې. څلورم قول دا دې چه هغوی په ورکاء کښې د زوابی په اطراف او د کسکر په حدود کښې پيدا شوې. د کوم نه پس چه دهغوی پلار هغوی کوثې اطرافو ته يوړو. پنځم قول دا دې چه هغوی د پيدائش ځائې حزان دې ليکن بيا هغه پلار بابل ته منتقل کړې وو.[١]

مولانا حفظ الرحمن سيوهاروی د تورات په حواله سره ليکلی دی چه حضرت ابراهيم عليه السلام د عراق د يوکلی اُذر او سيدونکې وو. اهل فدان سره ئې نسبی رشته لرله.[٣] د ابراهيم عليه السلام قوم په بت پرستئې کښې اخته وو او هم د دغه بت پرستئې په ماحول کښې دهغوی وروکوالې تير شو لکه په داسې ماحول کښې سترگې کولاؤ کړې چه د شرك او بت پرستئې په تياروکښې ورډوب وو. چونکه الله تعالى هغوی لره د نبوت په منصب باندې لگول وو په دې وجه دهغوی زړه او دماغ د رشد او بصيرت د انواراتو نه ډك کړې وو په دې وجه هم د وړوکوالی نه طبعا د شرك نه ويزاره او نفرت ئې لرلو. چنانچه قرآن مجيد کښې دی: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ۝ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ۝ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ۝ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ۝ قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ۝﴾ يعنی بيشکه مونږه ابراهيم عليه السلام ته (د موسی عليه السلام او هارون عليه السلام نه وړاندې) هغه پوهه او عقل ورکړې وو د کوم چه هغه لائق وو. او مونږ هغه ښه پيژندلو. او هغه وخت ياد کړه کله چه ابراهيم عليه السلام خپل پلار او خپل قوم ته اووئيل چه دا څه بتان دی د کوم په وړاندې چه تاسو (د عبادت د پاره) ناست يئی. هغوی اووئيل چه مونږ خپل پلاران اوليدل نو هغوی د دوی عبادت کونکی ليدلی دی. ابراهيم عليه السلام اووئيل د دوی عبادت کولو سره بيشکه تاسو او ستاسو پلاران په ښکاره گمراهئی کښې پراته ئی. هغوی جواب ورکړو ته مونږ ته واقعتاً حق خبره ښائې يا هسې گپ لگوې؟ ابراهيم عليه السلام اووئيل نه (دا بتان ستاسو رب نه دی) بلکه ستاسو پروردگار خو هغه دې چه د زمکې او آسمانونو مالك دې. چا چه دا ټول پيدا کړې دی او زه په دې خبره باندې گواهی ورکوم.

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ دا د سورت نساء د آيت حصه ده پوره آيت دا دې: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ۝﴾ يعنې او د داسې سړی نه به بهتر دين د چاوی چه خپل مخ د الله تعالى طرف ته ټيټ کړی (په عمل او عقيده کښې د الله تعالى تابعداری اختيار کړی) او دې سره هغه مخلص هم وی او هغه د ملت ابراهيمی (اسلام) اتباع او کړی په کوم کښې چه يوه ذره کوږوالی نشته (ملت ابراهيمی اختيارول عين هدايت دې څکه چه) الله تعالى حضرت ابراهيم عليه السلام خپل خاص دوست جوړ کړې وو.

خليل ډير همدرد او زړه پورې دوست ته وئيلی شی. دا لفظ د خُلّة نه مشتق دې. يعنی داسې محبت او دوستی چه د زړه د ژوروالی نه وی (الخُلّة بالضم: الصَّدَاقَةُ والمَحَبَّةُ التي تَخَلَّلَتِ القَلْبَ، فَصَارَتْ خِلالَه أي: باطنه)[٤] لکه چه د ابراهيم عليه السلام محبت او عداوت به صرف هم د الله تعالى د پاره وو.[٥]

---

[١]) فتح البارى: ٤٧٩/٨.

[٢]) تاريخ الرسل والملوک للطبرى ذکر إبراهيم الخليل إلخ: ٢٣٣/١ دارالمعارف بمصر.

[٣]) قصص القرآن: ١٣٢/١ دارالإشاعة.

[٤]) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ٥٢٧/١ فتح البارى: ٤٧٩/٨.

[٥]) فتح البارى: ٤٧٩/٨.

دَ بعض حضراتو په نيز لفظ خليل دَ خَلّة (بضم الخاء) نه مشتق دې. دَ خَلّة معنى دَ فقر اوحاجت راځي. يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام دَعلائق دنيا نه لرې اودَ الله تعالى دَ رحمت لمن پورې اينختې اودَ فقر اوفاقه په حالت كښې صرف هم په هغه ذات باندې توكل كولو.(١)

وَقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا﴾/النحل: ١٢٠/. وَقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾/التوبة: ١١٤/. وَقَالَ أَبُو مَيْسَرَةَ: الرَّحِيمُ بِلِسَانِ الحَبَشَةِ.

پوره آيت دادې: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام دَ الله تعالى تابعدار اوحكم منونكې وو. ټول پريخودو سره دَ يو الله تعالى طرف ته شوې وو او كله هم دَ مشركانونه نه وو شوې. دَ عربو مشركانو به چونكه ابراهيم عليه السلام خپل مقتداء او پيشوا ګنړلو. په دې وجه اوفرمائيلې شو چه ابراهيم عليه السلام دَ الله تعالى موحد او حكم منونكې بنده وو. معاذالله مشرك نه وو. لهذا دَ عربو دَ مشركانو دا ګنړل چه مونږ په ملت ابراهيمى باندې يو دَحقيقت خلاف دى. بلكه دَ ملت ابراهيمى اصل منونكې اوتابعدار خو محمد ﷺ دې. كه چرې تاسو دَ ملت ابراهيمى دَتابعدارئى په دعوى كښې كلك يئى نو دَ محمد ﷺ حكم اومنئى. چنانچه قرآن مجيد كښې دَالله تعالى ارشاد دې: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[الأنعام: ١٦١]

﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾: پوره آيت دادې: ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾ اودَ ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَ پاره استغفاركول صرف په دې وجه وو چه هغه خپل پلار سره يو وعده كړې وه. بيا چه كله ابراهيم عليه السلام ته دا خبره واضحه شوه چه هغه دَ الله تعالى دښمن دې نو دَهغه نه ويزاره شو. بيشكه ابراهيم عليه السلام ډير رحم دل او برداشت كونكې وو.

حضرت ابراهيم عليه السلام خپل پلار اذر ته دَ ايمان دعوت او دَ بت پرستنې پريخودو تلقين اوكړو نو هغه بت پرستى پريخودو نه انكار كولوسره التبه ابراهيم عليه السلام ته دركه وركړه كه ته دَ خپل عمل نه منع نه شوې نوزه به تا سنګسار كړم. ابراهيم عليه السلام دَ حلم نه كار واخستو اودَ شفقت دَ وجې نه ئې دَ استغفار وعده هم اوكړه. كله چه دَ استغفار دَ فائدې اميدپاتې نه شو او يقين ئې اوشو چه زما پلار به دَ په كفر اوشرك باندې تر مرګه پورې برابر كلك ولاړ وى نوهغه ويزارى اختيار كړه.(٢)

ددې تفسير نه پس دا اشكال هم ختميږى چه دَ آيت په شروع كښې خودا دى چه دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَ پاره استغفار كول هغه سره دَ كړې شوې وعدې دَ وجې نه وو او دلته تفسير دا اوكړې شو چه دَ استغفار وجه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام شفقت او دَ هغه رحمدلى وه. ځكه چه مراد دادې چه حضرت ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَپاره استغفار كول دَ هغه شفقت او رحمدلئى دَ وجې نه وو په كوم سره چه قرآن مجيد هغه موصوف كړې دې.(٣)

بل دَ آيت په آخرى جزكښې دَدې خبرې تاكيد دې چه دَ كفر دَ وضوح نه پس دَ استغفار نه ډډه كول واجب دى. لكه چه دَ آيت مفهوم دادې چه كله دَ پلار كفر واضح شو اودَ ابراهيم عليه السلام په شان دَ نرى زړه والاو مشفق اوحليم خوئى ويزاره شو نودَ هغوى نه دَ علاوه دپاره دَ دغه استغفار نه ډډه كولو حكم به دَ زيات شدت سره وى.(٤)

امام بخارى رحمه الله دَ آيات نقل كولونه پس دَدې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه الله تعالى په خپل كلام كښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام ثنا اوتعريف فرمائيلې دې.(١)

---

(١) فتح البارى: ٤٢٩/٨ والنهاية فى غريب الحديث والأثر: ٥٢٧/١.

(٢) روح المعانى سورة التوبة: ٤٩/١١ رقم الآية: ١١٤ دار إحياء التراث العربى.

(٣) روح المعانى: ٤٩/١١ دار إحياء التراث العربى.

(٤) روح المعانى: ٤٩/١١ دار إحياء التراث العربى.

[۳۱۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا، ثُمَّ قَرَأَ: {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} [الأنبياء: ۱۰۴]، وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، وَإِنَّ أُنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ أَصْحَابِي أَصْحَابِي، فَيَقُولُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ": {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي} [المائدة: ۱۱۷] - إِلَى قَوْلِهِ - {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [البقرة: ۱۲۹] [ص ۲۴۸] [۳۲۶۳، ۴۳۴۹، ۴۳۵۰، ۴۴۶۳، ۶۱۵۹ - ۶۱۶۱] ([2])

تراجم رجال

محمدبن کثیر: دا ابوعبید محمد بن کثیر عبدی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعلیم إذا رأی مایکره) لاندې تیره شوې ده.([3])

سفیان: دا مشهور محدث سفیان بن سعید ثوری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب علامة المنافق) لاندې تیره شوې ده. ([4])

مغیرة بن نعمان: دا مغیره بن نعمان النخعي الکوفي رحمه الله دي. دوی دَ سعید بن جبیر، عبدالله بن یزید الاقنع الباهلي، علي بن عمرو، مالك بن انس کوفي او ابوالزبیر مکي وغیره رحمهم الله نه دَ حدیث روایت کړې دې. خودَ دوی په شاګردانو کښې سفیان ثوري، شریك بن عبدالله، شعبه بن حجاج، عنبسه بن سعید اسدي، مسعر بن کدام او ابومالك النخعي رحمهم الله وغیره شامل دي.([5])

یحیی بن معین رحمه الله دَ دوی باره کښې فرمائیلي "ثقة".([6]) امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي "صالح".([7]) او په یو موقع باندې اوفرمائیل "ثقة".([8]) حافظ ابن حبان رحمه الله دَ هغوی ذکر ثقات کښې کړې دې. ([1])

---

[1]) فتح الباري: ۴۷۹/۸.

[2]) أخرجه أيضاً فی نفس الکتاب تحت باب قوله الله تعالى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ رقم: ۳۴۴۷ وفی کتاب التفسیر باب ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ رقم: ۴۶۲۵ وفی سورة الأنبياء باب ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا﴾ رقم: ۴۷۴ وفی الرقاق باب الحشر رقم: ۶۵۲۴ ومسلم فی أبواب الجنة وصفة نعيمها وأهلها. فی باب فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة رقم الحديث: ۷۲۰۱ والترمذی فی أبواب القيامة باب ماجاء فی شأن الحشر رقم الحديث: ۲۴۲۵ والنسائی فی کتاب الجنائز باب البعث رقم الحديث: ۲۰۸۴.

[3]) کشف الباري: ۵۳۶/۲.

[4]) کشف الباري: ۲۷۸/۲.

[5]) دَ شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَپاره اوګورئ تهذیب الکمال فی أسماء الرجال: ۴۰۴/۲۸ وتهذیب التهذیب: ۲۸۱/۱۰.

[6]) تهذیب الکمال: ۴۰۴/۲۸ وتهذیب التهذیب: ۲۷۱/۱۰.

[7]) الجرح والتعدیل لعبدالرحمن بن أبی حاتم: ۲۶۳/۸ رقم الترجمة: ۱۰۴۲.

[8]) الجرح والتعدیل لعبدالرحمن بن أبی حاتم: ۲۶۳/۸ رقم الترجمة: ۱۰۴۲.

سعید بن جبیر: دا مشهور تابعي سعید بن جبیر بن هشام اسدي کوفي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم)[2]

قوله: قال: إنكم محشورون حفاة عراة غرلا، ثم قرأ: ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ الآية.

انسان بـه بربنډ اوناسنته اوچتـولي شـي: روایت کښې دي چه رسول الله ﷺ فرمانیلي، تاسو خلق به دَ قیامت په ورځ په داسې حال کښې جمع کولې شئ چه بربنډې خپې بربنډ بدن او ناسنته به يئ. بیا حضورپاك دا آیت تلاوت اوفرمانیلو لکه څنګه چه مونږ دَ تخلیق شروع کړې وه هم هغه شان به مو واپس کوو مونږ دَدې وعده کړې ده کومه چه به مونږ پوره کوو.

لفظ غرلاً کښې دَدې خبرې طرف ته اشاره ملاویږي چه دَانسان تخلیق په کوم صورت کښې شوې دې هم په هغه هئیت او صورت کښې به هغه دَ میدان حشر طرف ته بوتلې شي. هغه بربنډ پیدا شوي نوحشر به ئې هم بربنډ وي. ناسنته پیدا شوې نو په حشر کښې به هم ناسنته وي.[3]

قوله: وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ: دَټولو نه اول چه کوم کس ته لباس اچولې شي هغه به حضرت ابراهیم علیه السلام وي. ابراهیم علیه السلام ته به دا فضیلت ولې حاصل وي؟ يوقول دادې چه ابراهیم علیه السلام دَ الله تعالی په لاركښې بې لباس کړې شوې اور کښې اچولې شوې وو په دې وجه به دَ قیامت په ورځ هغوی سره دا خصوصي معامله کولې شي.[4]

شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله دَ دې خصوصیت یوه وجه داهم خودلې ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام چونکه دَ ټولو نه اول سنت کیدو طریقه وضع کړې وه او په دې عمل کښې دَ یو اندام ښکاره کیدل کیږي په دې وجه دَ ټولو اول لباس به هم هغوی ته وراغوستلې شي.[5]

بعض شارحینو فرمانیلي چه دَ ټولو نه اول دَ ستر پټولو دَپاره پرتوګ استعمالول ابراهیم علیه السلام کړي نو هم په دې وجه به دَ قیامت په ورځ هغوی ته دا خصوصیت حاصل وي.[6] دَ قیامت په ورځ به دادَ حضرت ابراهیم علیه السلام خصوصیت اوفضیلت وي چه هغوی ته به دَ ټولو نه اول لباس اغوستلې شي. په دې خصوصیت سره دا نه لازمی کیږي چه ابراهیم علیه السلام دې دَ رسول الله ﷺ نه افضل وي. که چرې مفضول ته څه انفرادي فضیلت اوخصوصیت حاصل وي نو په دې سره دهغه فضیلت مطلقه نه ثابتیږي. ځکه چه دَ قیامت په ورځ به دَ ټولو نه افضل رسول الله ﷺ وي.[7]

دویمه خبره دا ده چه ممکن ده دَ رسول الله ﷺ متذکره فضیلت کښې دَ اولیت اظهار دَ غیرمتکلم په اعتبار سره کړې وي دَ اهل اصول په نیز قاعده ده: (ان المتکلم لا یدخل تحت عموم خطابه) یعني پخپله متکلم دَخپل خطاب په عموم کښې شامل نه وي. شراح دَ دې قاعدې لاندې فرمانیلي چه ممکن دي پخپله حضورپاك ته دَ ټولو نه اول

---

[1]) ثقات ابن حبان: ۴۶۶/۷.

[2]) کشف الباري: ۴۱۸/٤.

[3]) عمدة القاري: ۳۳۳/۱۵.

[4]) فتح الباري: ۴۸۰/۸ عمدة القاري: ۳۳٤/۱۵ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.

[5]) الکنز المتواري: ۲۷۸/۱۳.

[6]) فتح الباري: ۴۸۰/۸ عمدة القاري: ۳۳٤/۱۵ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.

[7]) فتح الباري: ۴۸۰/۸ عمدة القاري: ۳۳٤/۱۵ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.

لباس ورواغوندلې شي بلكه دحضورپاك حشر خو به په خپل كفن كښې وي. البته متكلم يعنى د حضورپاك د ذات نه علاوه په نورو خلقو كښې د ټولو نه اول به حضرت ابراهيم عليه السلام ته لباس اغوستلې شي.([1])

قوله: وَإِنَّ أُنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ: أُصَيْحَابِي أُصَيْحَابِي: زما څه صحابه به نيولو سره د ګس لاس طرف ته (د دوزخ طرف ته) بوتلې شي زه به وايم دا زما صحابه دي دا زما صحابه (دوى چرته بوځئ؟). د اصحابي لفظ دوه ځل راغلې دې. اول اصحابي مبتداء محذوف د هؤلاء خبر دې اوتقديرى عبارت دې (هؤلاء أصحابي) او دويم اصحابي د اول اصحابي د تاكيد دپاره دې.([2])

د ابوذر رحمه الله او ابن عساكر رحمه الله په روايت كښې تصغيرسره (أصيحابي أصيحابي) دې. په دې كښې دهغه كسانو د كم شمير طرف ته اشاره ده چه داسې خلق به ډير كم وى چه په حضورپاك باندې ايمان راوړلو سره د رسول الله ﷺ په اصحاب كښې شامل شو اود حضورپاك د انتقال نه پس مرتد شو.([3]) چونكه دا خلق د رسول الله ﷺ نه پس مرتد شوې وو په دې وجه د حشر په ميدان كښې به د هغوى د جهنم طرف ته شړلو باندې حيرانتيا كولو سره د: لاعلمئى د وجې نه اصحابي اصحابي فرمائي اودهغوى د بچ كولو فكر به كوى.

په دې باندې اشكال كيږي چه په رسول الله ﷺ باندې به د خپل امت د ټولو كسانو اعمال پيش كولې شي او حضورپاك به د ټولو د اعمالو نه خبر وى نوبيا به د دغه مرتدينو اعمال د حضورپاك نه څنګه پټ پاتې شي؟ د دې جواب دادې چه رسول الله ﷺ ته به د موحدينو اعمال پيش كولې شي مرتدين او مخالفين به د دې نه مستثنى وى.([4])

قوله: فيقول: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ الله تعالى به فرمائي چه كله تاسو د دوى نه جدا شوئى دوى يوشان د دين نه واوړيدل. امام خطابى رحمه الله فرمائي چه دلته د ارتداد نه مراد (التاخير عن الحقوق اللازمة والتقصير فيها) ليكن د امام خطابى رحمه الله دا قول مردود كړې شوې دې. د دې وجه داده چه په عام توګه باندې د ارتداد نه مراد هم كفر وى. چنانچه آيت مبارك ﴿أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ كښې ارتداد هم د كفر په معنى كښې دې او ﴿انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ معنى ده: (رجعتم إلى الكفر والتنازع) هم دغه وجه ده چه د دې مفهوم د صحيح مسلم روايت كښې (لاتدري ما أحدثوا بعدك) نه پس (بعدا لهم وسحقا) جمله هم ده او ښكاره خبره ده چه داسې خبره د مسلمان په حق كښې نه شي كولې څكه چه د نبى كريم ﷺ شفاعت به هم د ګناهګارانو دپاره وي.([5]) ليكن د دې جواب دادې چه د ارتداد نه د كفر والا معنى هغه وخت مراد وى چه كله ارتداد بغير د تقييد نه مطلقا ذكر كړې شي اودلته په حديث باب كښې ارتداد د ﴿عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ قيد سره مقيد دې لهذا دلته به كفر مراد نه وى لكه (ارتد فلان على عقبه) مقوله هغه وخت ونيلې شي كله چه څوك شاته رجوع كوى. بلكه دلته د واجبى حقوقو نه به د تخلف والا معنى مراد وى څكه چه بحمدالله د نبى كريم ﷺ په صحابه كرامو كښې څوك هم مرتد شوې نه دې. مرتد كيدونكو نه دلته مراد عيينه بن حفص په شان د عربو سخت بدوان او سخت مزاج خلق دى چه ترغيبا اوترهيبا د اسلام قبلولو نه څه موده پس مرتد شوې وو.([6])

---

[1]) فتح الباري: ٤٨٠/٨ الكنز المتواري: ٢٧٩/١٣.

[2]) عمدة القاري: ٣٣٥/١٥.

[3]) إرشاد الساري: ١٧٣/٧.

[4]) عمدة القاري: ٣٣٥/١٥.

[5]) عمدة القاري: ٣٣٥/١٥.

[6]) شرح الكرماني: ١١/١٤ دار إحياء التراث العربي.

ابوعمر رحمه الله فرمائی چه خوارج، روافض اوټول نفس پرست خلق چاچه په دین کښې ډیر بدعات راپیدا کړی، د حوض کوثر نه به لرې کولې شي. هم دغه شان حال د کبیره ګناهونو د مرتکبین او ظالمانو خلقو به هم وي.[1]

قوله: غُرْلاً: د غین ضمه سره د اغرل جمع ده. او د الأقلف په معنی کښې دې. یعنی ناسنته هغه سړي د چا خُرمن (قلفه) په سنت کولو کښې نه وي پرې شوې. غرلة او قلفه په عربي کښې هغه خُرمن ته وئیلی شي چه سنت کولو سره پرې کولې شي. د چاچه سنت نه وي شوې هغه ته اغرل او أقلف وائي.[2]

ابوهلال عسکری رحمه الله وائی چه په عربی ژبه کښې راء او لام کله جمع کیږی نه. البته څلور الفاظ داسې دي په کوم کښې چه دواړه جمع شوی دی: ① أرل: د یوغر نوم دې. ② ورل: د ځناور نوم دې. ③ حرل: د کانړی یو قسم دې. ④ غرلة دې. لیکن علامه عینی رحمه الله په دې قول باندې رد کړې دې او فرمائیلی دی چه عربی ژبه ډیره وسیع ده او د دې ماده د الفاظ استقصاء چونکه متعسر او مشکل دی په دې وجه دا نه شي وئیلې کیدې چه په عربی کښې د دې ماده صرف هم دغه څلور الفاظ دی.[3]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت د حدیث الفاظ (أول من یکسی یوم القیامة إبراهیم علیه الصلاة والسلام) نه واضح دې. ځکه چه په دواړو کښې د حضرت ابراهیم علیه السلام تذکره ده.[4]

[۳۱۷۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَخِي عَبْدُ الْحَمِيدِ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَعَلَى وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ، فَيَقُولُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ لاَ تَعْصِنِي، فَيَقُولُ أَبُوهُ: فَالْيَوْمَ لاَ أَعْصِيكَ، فَيَقُولُ إِبْرَاهِيمُ: يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لاَ تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ، فَأَيُّ خِزْيٍ أَخْزَى مِنْ أَبِي الأَبْعَدِ؟ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: "إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ، ثُمَّ يُقَالُ: يَا إِبْرَاهِيمُ، مَا تَحْتَ رِجْلَيْكَ؟ فَيَنْظُرُ، فَإِذَا هُوَ بِذِيخٍ مُلْتَطِخٍ، فَيُؤْخَذُ بِقَوَائِمِهِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ" [ص ۲۵۳-۲۵۴] [۴۴۹۰، ۴۴۹۱][5]

تراجم رجال

اسماعیل بن عبدالله: دا ابوعبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله اصبحی مدنی رحمه الله دې. د (کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال) لاندې د دوی تذکره تیره شوې ده.[6]

عبدالحمید: دا د مذکوره راوی رور عبدالحمید بن ابی اویس عبدالله اصبحی مدنی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب حفظ العلم) لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1] عمدة القاری: ۳۳۵/۱۵.

[2] لسان العرب: ۵۸/۱۰ النهایة لابن الأثیر: ۳۰۳/۲ معجم الصحاح: ۷۷۳.

[3] عمدة القاری: ۳۳۳/۱۵.

[4] عمدة القاری: ۳۳۲/۱۵.

[5] أخرجه أیضاً فی کتاب التفسیر سورة الشعراء باب ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ رقم: ۴۷۶۸ – ۴۷۶۹ لعل البخاری رحمة الله علیه تفرد به. جامع الأصول فی أحادیث: ۵۴۳/۱۰ رقم الحدیث: ۸۱۰۸

[6] کشف الباری: ۱۱۳/۲.

[7] کشف الباری: ۴۶۱/۴.

ابن ابي ذئب: دا امام محمد بن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابی ذئب قرشی عامری مدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم دَمذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده. [1]

سعید المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابی سعید کیسان المقبری المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الدین یسر) لاندې تیره شوې ده. [2]

کتاب التفسیر کښې دا روایت امام بخاری رحمه الله (عن سعید بن أبي سعید المقبري عن أبیه عن أبي هریرة) په طریق سره مختصراً روایت کړې دې. په هغې کښې دي: (ان ابراهیم علیه السلام یری أباه یوم القیامة علیه الغبرة والقترة) [3]

هلته روایت سعید مقبری رحمه الله دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه دَ خپل پلار په واسطه سره نقل کړې دې اودلته دَ باب لاندې بلاواسطه نقل دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ممکن ده سعید مقبری رحمه الله دا روایت یوځل دَخپل پلار نه او روستو نیغ په نیغه دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت کړې وی. یا دا کتاب التفسیر والا مختصر روایت هغوی نیغ په نیغه دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه اوریدلې وی اودَدې باب تفصیلی روایت ئې دَ خپل پلار په واسطه سره اوریدلی وی. [4]

قوله: یَلْقَی إِبْرَاهِیمُ أَبَاهُ آزَرَ یَوْمَ الْقِیَامَةِ وَعَلَی وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ: رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه دَ قیامت په ورځ به حضرت ابرهیم علیه السلام خپل پلار آزر سره په داسې حال کښې ملاویږی چه دَ آزر مخ به تور او په دورو باندې ککړوی. حضرت ابراهیم علیه السلام به (دا صورت حال لیدو سره دَ حسرت نه) وائی چه آیا (دنیا کښې) مې تاته دا نه وو ونیلی چه زما نافرمانی مه کوه؟ دَهغوی پلار آزر به وائی زه به نن ورځ ستا نافرمانی نه کوم. حضرت ابراهیم علیه السلام به عرض کوی اې زما ربه تا ما سره وعده کړې وه چه په هغه ورځ په کومه کښې چه خلق دوباره اوچتولې شی ته به ما ذلیل او رسوا کوې نه. زما دَ پلار دَ ذلت نه لوئی ذلت اورسوائی به زما دَپاره نور څه کیدې شی چه هغه ستا دَ رحمت نه لرې دې. الله تعالی به فرمائی چه ما جنت دَ کافر دَپاره حرام کړې دې. بیا به ابراهیم علیه السلام ته ونیلې شی ښکته اوګوره ستادَ خپو لاندې څه دی؟ ابراهیم علیه السلام به دَخپلو خپولاندې اوګوری (دَهغه پلار) آزر د بجو (یوبدشکله ځناور دې) په شان خاوره او سوتوکښې لړپړ پروت وی. بیا به آذر دَخپې نه اونیسی او دوزخ کښې به ئې واچوی.

دَابوسعید خدری رضي الله عنه دَ روایت الفاظ دادی: (فَیُحَوَّلُ فِي صُورَةٍ قَبِیحَةٍ وَرِیحٍ مُنْتِنَةٍ فِي صُورَةِ ضِبْعَانٍ) [5] یعنی آذر به دَ بجو په شکل کښې بدل کړې شی دیر بدشکل او بدبوئی دار به وی. دَ ابن منذر رحمه الله په روایت کښې دا اضافه هم ده: (فإذا رآه کذا، تبرأ منه، قال: لست أبي) [6] یعنی چه کله ابرهیم علیه السلام خپل پلار آذر په دغه شکل اوصورت کښې اوګوری نو دَهغه نه به دَ براءت اظهار کوی او وائی به ته زما پلار نه ئې.

---

[1]) کشف الباری: ٤٤٢/٤.

[2]) کشف الباری: ٣٣٦/٢.

[3]) صحیح البخاری فی کتاب التفسیر سورة الشعراء باب ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ رقم: ٤٧٦٨.

[4]) فتح الباری کتاب التفسیر: ٦٢٤/٨دارالسلام.

[5]) أخرجه ابن أبی حاتم فی تفسیره: ٢٧٨٢/٨بسنده عن قتادة رقم الحدیث: ١٥٧٢٦والطبری فی تفسیره: ٥٢١/١٤وابن حجر فی الفتح فی کتاب التفسیر: ٦٤١/١٠وعزاه إلی أبی سعید، دارالکتب العلمیة.

[6]) فتح الباری کتاب التفسیر: ٦٤١/٨

دَ قيامت په ورځ دَاذر دَپاره دَ رحمت درخواست كول: ابراهيم عليه السلام باندې په دنياكښې دَخپل آذر كفر ښكاره شوې وو او هغه په آخره كښې دَخپل پلار نه دَ براءت اعلان هم كړې وو. دلته اشكال پيدا كيږي چه كله ابراهيم عليه السلام په دنياوى ژوند كښې دَ براءت اعلان كړې وو نو بيا په قيامت كښې دوباره دَ خپل پلار دَپاره دَ الله تعالى نه دَ رحمت درخواست ولې كوى؟ بعض شراح فرمائيلى دى چه په دنياكښې كله په حضرت ابراهيم عليه السلام باندې دَ خپل پلار دكفر په حالت كښې مركيدل يقيني شو نو هغوى دَ ده نه دَ براءت اظهار كولو سره استغفار كول ترك كړل البته چه په ميدان حشر كښې هغه دَ خپل پلار دَ عذاب كيفيت وينې نو دَ ابراهيم عليه السلام زړه به دَ پلار په مينه كښې ډك شى او په هغه باندې به رچ شروع شي نو دَ الله تعالى نه به دَ رحمت درخواست كوى. خو دَ پلار وران كړې شوې صورت په ليدو سره به نااميده شي او دَ هميشه دَپاره به براءت اوكړى.[1]

بعض حضرات فرمائى چه ابراهيم عليه السلام په دنياكښې دَ آذر ظاهرى اعمال كفريه ليدو سره دَ براءت اعلان كړې وو ليكن دَهغه يقين نه وو چه آذر به هم دَ كفر په حالت كښې مركيږي. دَ ابراهيم عليه السلام دا اميد وو چه كيدې شى آذر دَ زړه نه ايمان راوړلې وى او ماته دَهغې خبر نه وى شوې. لكه چه دَ قيامت په ورځ دَ خپل پلار دَپاره دَ الله تعالى نه دَ رحمت درخواست به هم په دغه اميد سره وى. خو چه كله آذر به وران شكل كښې وينى نو يقين به كوى چه هغه هم دكفر په حالت كښې مړشوې دې په دې وجه به فورى توګه باندې براءت اوكړى.[2]

يواشكال اودَهغې جواب: حضرت ابراهيم عليه السلام سره وعده كړې شوې وه چه هغه به دَ قيامت په ورځ نه شى رسوا كولې. په دې باندې اشكال كيدې شى چه دكفر په حالت باندې مركيدلو دَ وجې نه آذر په دوزخ كښې اچولو سره به رسوا كولې شى. ښكاره خبره ده چه دَ پلار رسوائى لكه چه هم دَ خوئى رسوائى ده. په دې سره خو دَ وعده خلاف لازم راځى او ښكاره خبره ده چه دَالله تعالى دَ طرف نه دَ وعدې خلاف محال دى. كه چرې آذر په دوزخ كښې وانچولې شى نو په دې سره به خلف فى الوعد لازم راځى ځكه چه الله تعالى جنت په كافرانو باندې حرام كړې دې. علامه كرمانى رحمه الله دَدې دا جواب وركړې دې چه دَ آذر دَبجو په شكل كښې كولو سره مجسم كولو كښې حكمت دا دې چه كه آذر هم په خپل صورت باندې په عذاب كښې راګير كړې شى نو دا به سبب شى دَ ابراهيم عليه السلام دَ ذلت او رسوائى. په دې وجه حضرت ابراهيم عليه السلام دَ رسوائى نه دَ بج كولو دَپاره آذر ته په خپل اصل صورت كښې عذاب نه شى وركولې. اوس دَ ابراهيم عليه السلام دَ رسوائى نه بچ كيدو په وعده باندې هم عمل اوشو او په كافرانو باندې دَ جنت دَ حرمت وعيد تكميل هم اوشو.[3]

اسماعيلى دَدې حديث دَ صحت نه انكار كړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى چه دا حديث صحيح دې اودَدې نور شواهد هم موجود دى. چنانچه علامه طبرى رحمه الله دَدې تخريج (حبيب بن أبى ثابت عن سعيد بن جبير عن ابن عباس) په طريق سره كړې دې او دا سند صحيح دې.[4]

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: په روايت باب كښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام ذكر دې لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښكاره دې.[5]

[٣١٧٣]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّ بُكَيْرًا، حَدَّثَهُ عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ:

---

[1] فتح البارى كتاب التفسير: ٦٣٦/٨.
[2] فتح البارى كتاب التفسير: ٦٣٦/٨.
[3] شرح الكرمانى سورة الشعراء: ٢٣/١٨.
[4] فتح البارى: ٦٣٥/٨ دارالسلام.
[5] عمدة القارى: ٣٣٦/١٥.

دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، فَوَجَدَ فِيهِ صُورَةَ إِبْرَاهِيمَ، وَصُورَةَ مَرْيَمَ، فَقَالَ: «أَمَا لَهُمْ، فَقَدْ سَمِعُوا أَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ، هَذَا إِبْرَاهِيمُ مُصَوَّرٌ، فَمَا لَهُ يَسْتَقْسِمُ» [۳۱۷۴/ ص ۲۵۸] (۱)

ترجمه: روایت کښې دي چه کله رسول الله ﷺ بیت الله ته دننه تشریف یوړو نو حضورپاك په هغې کښې دحضرت ابراهیم اوحضرت مریم علیهما السلام شکلونه اولیدل. حضورپاك اوفرمائیل په قریشو څه اوشوی او هغوی په ښه شان سره اوریدلی دی چه فرښتې هغه کورته نه داخلیږی په کوم کښې چه بت وی. دا د ابراهیم علیه السلام تصویر دې په دوی څه شوی چه ستا فال راؤباسی.

تراجم رجال

یحیی بن سلیمان: دا ابوسعید یحیی بن سلیمان بن یحیی بن سعید جعفی کوفی رحمه الله دې. ددوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تیره شوې ده. (۲)

ابن وهب: دا مشهور امام حدیث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) کښې تیره شوې ده. (۳)

عمرو: دا عمرو بن الحرث بن یعقوب انصاری رحمه الله دې. ددوی حالات (کتاب الوضوء باب المسح علی الخفین) لاندې تیر شوی دی.

بکیر: دا بکیر بن عبد الله الأشج رحمه الله دې. ددوی حالات (کتاب الوضوء باب من مضمض من السویق ولم یتوضأ) لاندې تیر شوی دی.

کریب: دا کریب بن ابی مسلم مدنی رحمه الله دې. ددوی حالات (کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء) لاندې تیر شوی دی. (۴)

ابن عباس: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون الکفر) لاندې تیر شوی دی. (۵)

دحدیث تشریح

قوله: فَمَا لَهُ يَسْتَقْسِمُ: حضورپاك په حیرانتیا سره اوفرمائیل چه په ابراهیم باندې څه اوشو چه هغه په غشو باندې فالونه اوباسی. یعنی ابراهیم علیه السلام خو پیغمبر او موحد وو دداسې بدعت اوشرك ارتکاب خو دهغه نه ډیره لرې خبره ده. د استفهام په معنی کښې دې د غشو په ذریعه سره قسمت معلومول. قسم د (قسمت) نه د باب استفعال صیغه ده یعنی قسمت طلب کول. د جاهلیت په زمانه کښې به مشرکانو دعربو د کار د کولو یا نه کولو دپاره په غشو باندې خسرې ویستلو او خپل قسمت به ئې معلومولو. په غشو باندې به مختلف عبارتونه لیکلې شوې وو. په یو غشی باندې (أمرنی ربی) او په بل باندې (نهانی ربی) وغیره لیکلې شوې وو. استقسام عرب به په سفر باندې تلل، واده کول یا داهم معلوماتو کولونه اول به ئې کولو. که په غشی باندې (أمرنی ربی) لیکلې شوې وو نو هغه به

(۱) مر تخریجه فی کتاب الحج باب من کبّر فی نواحی الکعبة رقم: ۱۶۰۱.
(۲) کشف الباری: ۳۲۷/۴.
(۳) کشف الباری: ۲۷۷/۳.
(۴) کشف الباری: ۱۵٤/۳.
(۵) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

نې دَ خپل معبود بت مشوره ګنړله اوهغه کار به ئې کولو. اوکه چرې (نهاني نهي) به ليکلې شوې وو نوهغه به ئې دَ خپل معبود نهي ګنړله اوهغه کار به ئې نه کولو.(١)

کله چه رسول الله ﷺ دَ فتح مکې نه پس بيت الله ته دننه داخل شو نو هلته ئې دَ ابراهيم عليه السلام په شکل بت اوليدلو دَ چا په لاس کښې چه غشې ورکړې شوې وو.(٢)

[٣١٧٤]- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: ٣٠]، لَمَّا رَأَى الصُّوَرَ فِي البَيْتِ لَمْ يَدْخُلْ حَتَّى أَمَرَ بِهَا فَمُحِيَتْ، وَرَأَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ بِأَيْدِيهِمَا الأَزْلاَمُ، فَقَالَ: «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ، وَاللَّهِ إِنِ اسْتَقْسَمَا بِالأَزْلاَمِ قَطُّ» [ص ٢٥٩-٢٦٠] [ر: ١٥٢٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن موسٰی: دامشهور محدث ابواسحاق ابراهيم بن موسٰی التميمي رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيله) لاندې تيرشوی دی.(٣)

معمر: دا ابوعروة معمر بن راشد بصري رحمه الله دې. دَدوی حالات (بدء الوحي) پنځم حديث لاندې مختصر او (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تفصيلاً تيرشوی دی.(٤)

ايوب: دَامشهور محدث ايوب سختياني رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الايمان باب حلاوة الايمان) لاندې تيرشوی دی.(٥)

عکرمة: مشهورامام حديث اوتفسير ابوعبدالله عکرمه مولی ابن عباس رضي الله عنهما دې. دَدوی حالات (کتاب العلم باب قول النبي صلی الله عليه وسلم: اللهم علمه الکتاب) لاندې تيرشوی دی.(٦)

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات (بدء الوحي) څلورم حديث لاندې او (کتاب الايمان باب کفران العشير وکفر دون الکفر) لاندې تيرشوی دی.(٧)

دَپورته ذکرشوې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت: دواړو رواياتو کښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام تذکره ده. ترجمة الباب نه دَدې مناسبت ښکاره دې. دَ دواړو روايتونو سره متعلق تفصيلي مباحث کتاب الحج کښې اوګورئې.

[٣١٧٥]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ» فَقَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَيُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ

---

[1]) النهاية في غريب الحديث: ٤٥٥/٢ إرشادالساري: ٢٧٥/٧.

[2]) إرشادالساري: ٢٧٥/٧.

[3]) كشف الباري كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها ص: ١٩٩.

[4]) كشف الباري: ٤٦/١، ٣٢١/٤.

[5]) كشف الباري: ٢٦/٢.

[6]) كشف الباري: ٣٦٣/٣.

[7]) كشف الباري: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢.

«معادن العرب تسألون؟ خیارهم في الجاهلیة خیارهم في الإسلام، إذا فقهوا» قال: أبو أسامة، ومعتمر، عن عبید الله، عن سعید، عن أبي هریرة، عن النبي صلی الله علیه وسلم [ص ۲۶۱] [1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بصری رحمه الله دي. اوډ ابن المدیني په نوم سره مشهور دي. دډوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم في العلم» لاندې تیره شوې ده. [2]

يحيى بن سعيد: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان رحمه الله دي. دډوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندې تیره شوې ده. [3]

عبیدالله: دا عبیدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. [4]

سعیدبن ابي سعید: دا سعید بن ابی سعید بن کیسان المقبری المدني رحمه الله دي. دډوی تذکره «کتاب الإیمان باب الدین یسر» لاندې تیره شوې ده. [5]

عن ابیه: دسعید المقبری والد ابوسعید کیسان بن سعید المقبری المدني رحمه الله دي. [6]

حضرت ابوهریره رضي الله عنه وائي چه دړسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړې شو چه په خلقو کښې «دډ اعمالو په لحاظ سره» دډ ټولو نه زیات مرتبې والا څوك دي؟ حضورپاك اوفرمائیل چه څوك زیات پرهیزګاره وي. خلقو عرض اوکړو چه مونږ دا تپوس نه کوو. حضورپاك اوفرمائیل «که چرې دډ خانداني شرافت باره کښې تپوس کوئی» نو یوسف دډ ټولونه افضل دي چه پخپله هم نبي وو، پلار ئې هم نبي وو نیکه هم نبي او غرنیکه ئې دډ الله تعالی خلیل دي. دډ پلار نه ئې ښکاره خبره ده چه حضرت یعقوب علیه السلام مراد دي دډ نیکه نه حضرت اسحاق علیه السلام او دډ غرنیکه نه حضرت ابراهیم علیه السلام یعني مسلسل څلور پشته په نبوت باندې وو اودا شرف هیچاته حاصل نه دي.

خلقو ونیل مونږ دډې باره کښې هم تپوس نه کوو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل «فعن معادن العرب تسألون؟» نو بیا تاسو دډ عربودډ خاندان باره کښې تپوس کوئی «چه په دوی کښې څوك افضل دي؟» نو په دوی کښې چه څوك دډ جاهلیت په زمانه کښې شریف وو هغه په اسلام کښې هم شریف دی په دې شرط چه هغه علم او تفقه حاصله کړي.

معادن: دډ معدن په کسره دډ دال جمع ده. دډې معنی ده داسې ځائې دډچرته نه چه دډ زمکې جواهرات لکه سره زر سپین زر او تانبا وغیره راویستلې شي. [1] چنانچه کوم سړي دډ خیر اوسخاوت سرچینه وي دهغه په ختبه کښې

---

[1] رواه أیضاً في نفس الکتاب باب قوله تعالی: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ۳۳۸۳ وباب ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ رقم: ۳۳۷۴ وباب ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ رقم: ۳۴۹۰ وفي کتاب التفسیر في تفسیر سورة یوسف باب قوله تعالی ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ۴۶۸۹ ومسلم في فضائل الصحابة باب خیار الناس رقم: ۲۵۲۶ وفي کتاب البر والصلة باب الأرواح جنود مجندة، رقم: ۲۶۳۸ وفي کتاب الإمارة، الناس تبع لقریش رقم: ۱۸۱۸ وأبوداؤد في الأدب باب من یؤمر أن یجالس رقم: ۴۸۳۴.

[2] کشف الباري: ۲۹۷/۳.

[3] کشف الباري: ۲/۲.

[4] کتاب الوضوء باب التبرز في البیوت رقم: ۱۴۸.

[5] کشف الباري: ۳۳۶/۲.

[6] کتاب الأذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم في الصلوات کلها رقم: ۷۰۵۷.

نیکي او فیاضي داخل وي هغه ته (معدن الخیر والکرم) وئیلی شي. دلته دَ معادن نه خانداني شرافت او نسبي علو مراد ده دَ چا طرف ته چه په نسبت کولو سره عرب فخر کوي. لفظ معادن په استعمال سره په استعداد او لیاقت کښې دَ تفاوت طرف ته اشاره ده چه دَ بعض خلقو استعداد په اندازه دَ مرتبې معدنیات دَ الله تعالی فیوض قبلوي او دَ بعض استعداد دَ الله تعالی دَ فیوض اوبرکات دَ صلاحیت نه محروم وي ځکه چه معدنیات دَ قدر و قیمت په لحاظ برابر نه وي په هغې کښې تفاوت ضرور وي. ښکاره خبره ده چه سره زر او سپین زر دواړه برابر کیدې نه شي.(٢)

علامه طیبي رحمه الله فرمائي چه دَ جاهلیت دزمانې تفاوت دَ نسبت اوچتوالي دَ خانداني شرافت په لحاظ سره دې او په دین اسلام کښې تفاوت دَعلم اوحکمت دَ استعداد په لحاظ سره دې. دواړه دَ شرافت علامات دي. فرق دادې چه رومبی شرافت موروثي دې اودې بنیاد په صالح نسب باندې دې او بل شرافت کسبي دې اودَ دې بنیاد په نیک اعمالو باندې دې.(٣)

دویمه خبره دا ده چه رسول الله ﷺ عربو ته معادن سره تشبیه ورکړه چه څنګه معادن دَ نفیس او قیمتي جواهراتو دَحفاظت مراکز دي دغه شان عرب هم دَ علوم اوحکمت خزانې دي. (٤)

علامه طیبي رحمه الله (أي الناس أکرم) دَدې استفهامي جملې تشریح فرمائي چه په دې کښې درې احتماله دي: ① اول احتمال دادې چه دَ اصحاب رسول ﷺ سوال دَ نسبي شرافت نه قطع نظر صرف دَ نفس شرافت سره متعلق وو. ② دویم احتمال دادې چه دَ سوال تعلق حسبي اونسبي دواړو شرافتونو سره متعلق وو. ③ دریم احتمال دادې چه دَ سوال تعلق صرف حسبي شرافت سره متعلق وو. دَدې نه پس دریم احتمال راجح ګرځولو سره فرمائي چه دَنبي کریم ﷺ ارشاد (فعن معادن العرب تسألون) نه معلومیږي چه دَ صحابه کرامو سوال صرف دَ حسبي شرافت سره متعلق وو مګر حضور پاك چه په جواب کښې کومه خبره ارشاد اوفرمائیله په هغې کښې دَحسبي اونسبي شرافتونو جمع کولو سره دَ (إذا فقهوا) قید هم اولګوو یعني چه کوم یو نسبي شرافت سره دَ جاهلیت په زمانه کښې حسبي شرافت لکه همت اوبهادري صبر اوتحمل قابلیت اوسیادت اوقیادت وغیره هم حامل پاتې دې. که چرې

---

[١] النهاية لابن الأثير: ١٦٩/٢.

[٢] عمدة القاري: ٣٣٨/١٥ إرشاد الساري: ٢٧٧/٧-٢٧٦ الكنز المتواري: ٢٨١/١٣.

[٣] شرح الطيبي: الجزء الأول: ٦٦١ رقم: ٢٠١ إرشاد الساري: ٢٧٧/٧ فتح الباري: ٥١٢/٨. قال القسطلاني: فإن الأفضل من جمع بين الشرف في الجاهلية والشرف في الإسلام، ثم أرفعهم مرتبة من أضاف إلى ذلك التفقه في الدين ويقابل ذلك من كان مشروفا في الجاهلية واستمر مشروفا في الإسلام فهذا أدنى المراتب، والثالث من شرف بالإسلام، وفقه، ولم يكن شريفا في الجاهلية، ودونه من كان ذلك، لكنه لم يتفقه، والرابع من كان شريفا في الجاهلية ثم صار مشروفا في الإسلام، فهذا دون الذي قبله، فالإيمان يرفع التفاوت المعتبر في الجاهلية، فإذا تحلى الرجل بالعلم والحكمة استجلب النسب الأصلي، فاجتمع شرف النسب مع شرف الحسب، ومفهومه أن الوضيع المسلم المتحلي بالعلم أرفع منزلة من الشريف المسلم العاطل، وما أحسن ما قال الأحنف:

كُلُّ عزٍّ إن لم يوطد بعلم　　فإلى الذُّل ذات يوم يصير

وقال آخر:

ما الشرف الموروث لا درّ درّه　　لمحتسب إلا بآخر مكتسب

وقال الآخر:

إن السريّ إذا سرى بنفسه　　وابن السري إذا سرى أسراهما [إرشاد الساري: ٢٧٧/٧]

[٤] عمدة القاري: ٣٣٨/١٥ إرشاد الساري: ٢٧٧/٧ الكنز المتواري: ٢٨١/١٣.

دا صفتونه په اسلام کښې د داخلیدو نه پس هم باقي پاتې شي نو داسې سړي د ټولو نه زیات صاحب شرافت دي په دې شرط چه په هغه کښې د شریعت د علم پوهه هم وي.(۱)

علامه رشید احمد گنگوهي رحمه الله فرمائي چه رسول الله ﷺ د صحابه کرامو سوال د ټولو نه اول په دې صفاتو باندې محمول کړو کوم سره چه انسان نیك اعمال او د نیکو عاداتو په صورت کښې متصف وي. یعني: «الشرف الحاصل بالأعمال الصالحة والخصال المحمودة المکتسبة» باندې محمول کړل لیکن چه کله صحابه کرامو حضراتو دا اوونیل چه د هغوی مراد دا نه دې نو په دغه ځل حضور پاك د هغوی سوال په هغه صفاتو باندې محمول کړو چه په انسان کښې په فطري او خلقي توګه باندې موجود وي. لکه همت بهادري صبر او تحمل قابلیت سیادت وغیره. د دې صفاتو مدار خو نه په اکتساب باندې وي او نه دا د بل د وجې نه منسوب کیږي. چنانچه حضور پاك په جواب کښې ارشاد او فرمائیلو: «خیارهم في الجاهلیة خیارهم في الإسلام» چه الله تعالی کوم فطري خصائل او عادات حسنه په خپلو بندیګانو کښې راپیدا کړي دي د هغې په وجه هغه بندیګان د جاهلیت او اسلام دواړو زمانو کښې د تعریف قابل ګرځولې شي. لکه فاروق او صدیق رضي الله عنهما کښې کوم د جاهلیت د زمانې صفات حسنه موجود وو هم هغه په اسلام کښې هم باقي پاتې شو او داسې دغه حضرات د دغه صفاتو په وجه هم په دواړو زمانو کښې د تعریف قابل پاتې شو.(۲)

قوله: إذا فقهوا: د قاف کسره سره عَلِمَ یَعْلَمُ په وزن باندې سمع د باب نه وي نو فقه په معنی د پیژندلو او پوهیدلو راځي. یعني په دې شرط چه عرب پوهه او هوښیار جوړ شي. که چرې د قاف ضمه سره وي نو د شریعت په اصطلاح کښې د دې معنی ده فقیه جوړیدل او د شریعت د علم ماهر کیدل. په دې صورت کښې «إذا فقهوا» مطلب دې په دې شرط چه عرب فقیه او د دین د علومو عالمان جوړ شي. په اول صورت کښې دا متعدي او په دویم صورت کښې لازم دي. والله اعلم.(۳)

قَالَ أَبُو أُسَامَةَ وَمُعْتَمِرٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم. [۳۱۹۴، ۳۲۰۳، ۳۲۰۱، ۴۴۱۲]

د تعلیق شرح: د دې تعلیق نه د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه د باب مذکوره روایت یحیی بن سعید رحمه الله د «عن عبیدالله عن سعید بن أبي سعید عن أبیه عن أبي هریرة» په طریق سره نقل کړې دې لیکن ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله او معتمر بن سلیمان د یحیی بن سعید برخلاف روایت په سند کښې سعید بن ابی سعید او ابوهریره رضي الله عنه په مینځ کښې د ابوسیعد کیسان د واسطې نه بغیر عن سعید عن ابي هریرة په طریق سره نقل کړې دې.(۵)

د ابواسامه تعلیق امام بخاري رحمه الله «باب قول الله تعالی: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾» لاندې او د معتمر بن سلیمان تعلیق د یعقوب علیه السلام په تذکره کښې «باب ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾» لاندې موصولاً روایت کړې دې.

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث باب کښې خلیل الله یعني د ابراهیم علیه السلام ذکر دې. ترجمة الباب سره د دې مناسبت واضح دې.(۶)

---

(۱) الکنز المتواري: ۱۳/۲۸۲.

(۲) الکنز المتواري: ۱۳/۲۸۱.

(۳) عمدة القاري: ۱۵/۳۳۸ إرشاد الساري: ۷/۲۷۷.

(۴) إرشاد الساري: ۷/۲۷۷.

(۵) إرشاد الساري: ۷/۲۷۷ فتح الباري: ۸/۴۸۰ عمدة القاري: ۱۵/۳۳۹-۳۳۸.

(۶) عمدة القاري: ۱۵/۳۳۸.

[٣١٧٦]- حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا سَمُرَةُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ، فَأَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ طَوِيلٍ، لاَ أَكَادُ أَرَى رَأْسَهُ طُولاً، وَإِنَّهُ إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» [ص ٤٢٦] [ر: ٨٠٩] [1]

ترجمه: سمرة بن جندب رضي الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل د شپې (خوب کښې) ماله دوه فرښتې راغلې اوزه ئې يو اوړد سړي له بوتلم (دومره اوږد وو چه) نيزدې وه چه دهغه سر اونه وينم. هغه ابراهيم عليه السلام وو.

حضورپاك له راتلونكي دوه فرښتې حضرت جبرائيل عليه السلام اوحضرت ميكائيل عليه السلام وو. (لا أكاد أرى رأسه طولا) د تميز كيدو په وجه منصوب دي. [2]

دا د يو اوږدحديث جز دي. (كتاب الجنائز باب ما قيل في أولاد المشركين) لاندې تفصيل اوګورئى.

[٣١٧٧]- حَدَّثَنِي بَيَانُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَذَكَرُوا لَهُ الدَّجَّالَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ مَكْتُوبٌ كَافِرٌ، أَوْ ك ف ر، قَالَ: لَمْ أَسْمَعْهُ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: «أَمَّا إِبْرَاهِيمُ فَانْظُرُوا إِلَى صَاحِبِكُمْ، وَأَمَّا مُوسَى فَجَعْدٌ آدَمُ عَلَى جَمَلٍ أَحْمَرَ مَخْطُومٍ بِخُلْبَةٍ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ انْحَدَرَ فِي الوَادِي» [ص ٤٢٦] [ر: ١٤٨٠] [3]

تراجم رجال

بيان بن عمرو: دا ابومحمد بيان بن عمرو العابد رحمه الله دي. ددوى تذكره (كتاب التهجد باب تعاهد ركعتى الفجر الخ) لاندې تيره شوې ده.

النضر: دامشهور محدث نضر بن شميل، ابوالحسن البصرى ثم الكوفي رحمه الله دي. ددوى تذكره (كتاب الوضوء باب حمل العنزة مع الماء فى الاستنجاء) لاندې تيره شوې ده. [4]

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن ارطبان مزنى بصرى رحمه الله دي. د دوى كنيت ابوعون دي. ددوى تذكره (كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم، رب مبلغ أوعى من سامع) لاندې تيره شوې ده. [5]

مجاهد: شيخ القراء والمفسرين ابوالحجاج مجاهد بن حبر مكى قرشى رحمه الله دي. ددوى تذكره (كتاب العلم باب الفهم فى العلم) لاندې تيره شوې ده. [6]

قوله: ذكروا له الدّجال بين عينيه مكتوب كافر أو كفر: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته خلقو اوخودل چه د دجال ددوارو سترګو په مينځ كښې كافر يا (ددې لفظ) حروف مقطعات "ك ف ر" به ليكلې شوې وى. دا په حقيقت باندې محمول دى چه د دجال د دوارو سترګو په مينځ كښې به كافر ليكلې شوې وى. دا دهغه د كافر او دجال كيدو

---

[1] مر تخريجه فى كتاب الأذان باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم رقم:٨٤٥

[2] فتح البارى:٥٤٦/١٥.

[3] مر تخريجه فى كتاب الحج باب التلبية إذا انحدر فى الوادى رقم: ١٥٥٥.

[4] ص: ٤٠١.

[5] كشف البارى: ٢٢٤/٣.

[6] كشف البارى: ٣٠٧/٣.

حسی علامت به وی. هرمومن به دا علامت لیدلو سره دهغه پیژند گلو کوی که هغه لیکونکې لوستونکې وی اوکه نه وی.(۱)

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائیل چه ما دَ رسول الله ﷺ نه نه دی اوریدلی (چه دَ دجال دَ دواړو سترګو په مینځ کښې به کافر لیکلې شوې وی) لیکن حضورپاك دا فرمائیلی دی چه که تاسو ابراهیم علیه السلام لیدل غواړئ نو خپل صاحب (یعنی ماته اوګورئ). مطلب دا چه زما صورت حضرت ابراهیم علیه السلام سره ډیر ملاویږی اودَ موسیٰ علیه السلام بدن کم او رنګ غنم رنګې، په سور اوښ باندې سور کوم ته چه پیزوان لګیدلې وی. دا پیزوان دَ کهجورې دَ اوچ پوستکی وو لکه چه زه هغه ته ګورم اوهغه په وادی (ازرق) کښې تکبیر ویونکې راکوز شو.

دکتاب الحج په روایت کښې دَ تلبیه تصریح ده. په هغې کښې دی چه حضورپاك اوفرمائیل چه موسیٰ علیه السلام ته مې اوکتل نوهغه دَ احرام په حالت کښې په یوه وادئ کښې تلبیه ونیلو سره راکوز شو.(۲) دا واقعه خو یا په حقیقت باندې محمول کیدې شی چه حضورپاك هغه په لیلة الاسراء کښې لیدلې وی یا بیا ممکن ده چه په خوب کښې لیدلې وی اودَ انبیاء خوب هم وحی وی.(۳)

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روایت مطابقت ترجمة الباب سره ښکاره دې.(۴)

[۳۱۷۸]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ القُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالقَدُومِ»، حَدَّثَنَا أَبُو اليَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، وَقَالَ «بِالقَدُومِ مُخَفَّفَةً»، تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، تَابَعَهُ عَجْلاَنُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ [ص ۲۶۸](۵)

شرح حدیث

قوله: جعد: جعددَ جیم فتحه اوعین سکون سره. علامه کرمانی رحمه الله لیکلی دی چه دَدې لفظ په معنی کښې دوه احتماله دی: ① یواحتمال خودادې چه دې نه مراد جعودة الجسم یعنی دَ بدن کموالې کیدل وی. ② اودویم احتمال دادې چه دې نه مراد جعودة الشعر یعنی دَ ویښتو ګورګوچې کیدل وی، لیکن دلته مراد جعودة الجسم دې ځکه چه په بعض روایاتو کښې دَهغوی باره کښې رجل الشعر تصریح موجود ده.(۶) او رجل الشعر مطلب دَ ویښتو په څه اندازه باندې ګورګوچې کیدل دی اودَ ویښتو صفات سبوطة (دَ نرمو ویښتو والاکیدل) او جعودة مینځنې صفت دې.(۷)

---

(۱) إرشاد الساري: ۲۷۸/۷عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵.

(۲) کتاب الحج باب التلبية إذا انحدر في الوادي رقم: ۱۵۵۵.

(۳) إرشادالساري: ۲۷۸/۷.

(۴) عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵.

(۵) أخرجه الإمام البخاري في كتاب الاستئذان باب الختان بعدالكبر، ونتف الإبط أيضاً، رقم الحديث: ۶۲۹۸ورواه الإمام مسلم في كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم الخليل صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۶۱۴۱وجامع الأصول في أحاديث الرسول: ۷۷۶/۴رقم الحديث: ۲۹۳۳.

(۶) عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵إرشادالساري: ۲۷۸/۷.

(۷) النهاية لابن الأثير: ۶۴۰/۱.

قوله: آدم دا لفظ أدمة نه ماخوذ دې او كله چه دا لفظ د انسانانو باره كښې وئيلې شى نودې نه غنم رنګې مراد وى او كله چه د اوښ باره كښې وئيلې شى نو هغه وخت خاكى يا خړ رنګ مراد وى.[1]

قوله: خلبة دامفرد دې او دې جمع خُلَبٌ راخى د دې معنى د كهجورې د ښاخ ده او دلته مراد داسې پيزوان دې چه د كهجورې د پوستكى نه جوړ كړې شوى وى.[2]

دابراهيم عليه السلام د سنتيدو بيان: رسول الله ﷺ فرمانيلى دى چه ابراهيم عليه السلام د اتياز كالو په عمر كښې په قدوم سره سنت اوكړو.

قوله: قدوم د دال په تخفيف سره د يو آله نوم دې او په تشديد سره د يو كلى نوم دې كوم چه د شام ښار حلب كښې واقع دې. يعنى ابراهيم عليه السلام په مقام قدوم كښې سنت اوكړو يانى د قدوم آله استعمالولو سره سنت اوكړو. د اكثر حضراتو په نيز دا تخفيف سره دې او دې نه آله مراد ده.[3]

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه لفظ قدوم د دال تخفيف سره اوتشديد دواړو سره نقل دې. تخفيف سره د آله نوم دې او د كلى نوم كيدو په صورت كښې تخفيف اوتشديد دواړه شان دى. لهذا كومو حضراتو چه تشديد سره روايت كړې دې نو هغه وخت مراد صرف كلې دې او چاچه تخفيف سره روايت كړې دې نو آله او كلې دواړه مراد كيدې شى. ليكن اكثر حضراتو تخفيف راجح ګرخولې دې او دې نه نى مراد آله ګرخولې ده.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله هم دې ته ترجيح وركړې ده.[5] د دې تائيد په يو بل روايت سره كيږى كوم چه ابويعلى رحمه الله د على بن رباح رحمه الله په طريق سره نقل كړې دې. د روايت الفاظ دادى: «أمر إبراهيم بالختان، فاختتن بقدوم فاشتد عليه، فأوحى الله إليه أن عجلت قبل أن نأمرك بآلته، فقال: يارب كرهتُ أن أوخر أمرك»[6] الله تعالى رب العزت حضرت ابراهيم عليه السلام ته د سنت حكم وركړو، حكم ملاويدو سره حضرت ابراهيم عليه السلام قدوم په آله سره د هغې تعميل اوكړو مګر په دې عمل سره هغوى ته تكليف محسوس شو. په دې باندې الله تعالى وحى نازل كړه چه تا د آله سره متعلق زمونږ د حكم بيانولو نه وړاندې دغه عمل پوره كړو د كوم په وجه چه ته تكليف او سختنى سره مخ شوې. حضرت ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل اې زما ربه ستا د حكم ملاويدو نه پس په دې كښې تاخير كول زما خوښ نه دى.

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ: (بِالْقَدُومِ) مُخَفَّفَةً. تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ. وَتَابَعَهُ عَجْلَانُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ. [٥٩٤٠]

د قدوم تشديد اوتخفيف باره كښې دوه رائې وې. امام بخارى رحمه الله د تخفيف والا رائې له ترجيح وركړه او د هغې په تائيد كښې نى مذكوره روايت او د دې متابعات ذكر كړې دى.

د روايت مقصد: دا روايت نقل كولو سره امام بخارى رحمه الله دا خودل غواړى چه ابواليمان رحمه الله دې نه اول روايت عن شعيب عن ابى الزناد په سند سره نقل كړې دې او د قدوم په تلفظ كښې د تخفيف تصريح كړې ده.[7]

---

[1]) النهاية لابن الأثير: ٤٦/١عمدة القارى:٣٣٩/١٥إرشادالسارى: ٢٧٨/٧.

[2]) النهاية:٥١٥/١.

[3]) فتح البارى: ٢٧٩/٧إرشادالسارى: ٢٧٩/٧.

[4]) شرح الكرمانى: ١٥/١٤فتح البارى: ٤٨١/٨الكنزالمتوارى: ٢٨٣/١٣.

[5]) فتح البارى: ٤٨١/٧.

[6]) فتح البارى: ٤٨١/٨المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية: ٢٤٧/٢رقم الحديث: ٧٤دارالعاصمة دارالغيث.

[7]) عمدة القارى: ٣٤٠/١٥دارالكتب العلمية.

تابعه عبدالرحمن بن اسحاق عن..... الخ اولنی متابعت مسدد رحمه الله د بشر بن المفضل عن عبدالرحمن بن اسحاق په طریق سره موصولاً روایت کړې دی. د روایت الفاظ دا دی. (اختتن إبراهیم بعد ما مرت به ثمانون واختتن بالقدوم)[1] دویم متابعت امام احمد بن حنبل رحمه الله د یحیی القطان عن ابن عجلان په طریق سره د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه موصولاً. د حضرت قتیبه رحمه الله پورته ذکرشوی روایت په شان نقل کړې دی.[2]

د شعیب بن ابی حمزه حمصی رحمه الله روایت امام بخاری رحمه الله نقل کولو سره اوفرمائیل چه هغوی په قدوم کښې د تخفیف تصریح فرمائیلې ده. دلته نې د دغه روایت متابعات ذکر کړې دی چه قدوم تخفیف سره روایت کولو کښې عبدالرحمن بن اسحاق د شعیب متابعت کړې دې بل متابعت عجلان رحمه الله (مولی فاطمه بنت عتبه بن ربیعه) دې هغه هم د تخفیف تصریح کړې ده. په دې دویم متابعت کښې لفظ تابعه ضمیر مفعول یا خو د شعیب رحمه الله طرف ته راجع دې یا عبدالرحمن بن اسحاق رحمه الله طرف ته یعنی عجلان د شعیب بن ابی حمزه حمصی یا عبدالرحمن بن اسحاق متابعت کړې دې.[3]

قوله: وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ: یعنی د حضرت ابوهریره رضی الله عنه کوم روایت چه د ابوالیمان عن شعیب په طریق سره نقل دې هم دغه روایت د محمد بن عمرو عن أبی سلمة په طریق سره نقل دې او په هغې کښې هم لفظ قدوم کښې د دال د تخفیف تصریح ده. دا روایت ابویعلی رحمه الله په خپل سند کښې محمد بن عمرو عن ابی سلمه بن عبدالرحمن بن عوف عن ابی هریرة رضی الله عنه په طریق سره موصولاً روایت کړې دې[4] د روایت الفاظ دا دی. (اختتن إبراهیم علی رأس ثمانین سنة واختتن بالقدوم)[5]

د پورته ذکرشوو دواړو متابعاتو مقصد: ابوذر او ابوالوقت د نسخونه سوا ذکرشوی دواړه متابعات هم په دغه ترتیب سره درج دی. اود دې متابعاتو مقصد په قدوم کښې د تخفیف تائید دې. خو د ابوذر او ابوالوقت په نسخو کښې ذکرشوی دواړه متابعات او (رواه محمد بن عمرو عن أبی سلمة) د نورو نسخو برعکس (حدثنا أبوالیمان أخبرنا شعیب حدثنا أبوالزناد بالقدوم مخففة) نه اول درج دی. د دې دواړو نسخو په رڼا کښې مذکوره متابعات او د محمد بن عمرو رحمه الله د روایت تعلق قتیبه بن سعید د روایت سره وی او مقصد به په دې صورت کښې دا شی چه د قتیبه بن سعید په روایت کښې د سنت په وخت د حضرت ابراهیم علیه السلام عمر اتیا کاله نقل دې نو په دې باندې نور روایات هم متفق دی چه د ابراهیم علیه السلام سنت د اتیاؤ کالو په عمر کښې شوی.[6]

خلاصه دا چه د مشهور ترتیب مطابق د عبدالرحمن بن اسحاق او عجلان متابعات او د محمد بن عمر د روایت تعلق (حدثنا أبوالیمان أخبرنا شعیب) سره به کیږی او مقصد د قدوم په تخفیف کښې د نورو روایاتو موافقت به نقل کول شی. خو د ابوذر او ابوالوقت په نسخو کښې د ترتیب مطابق د هغې تعلق (حدثنا قتیبة بن سعید) سره کیږی او مقصد (اختتن إبراهیم علیه السلام وهو ابن ثمانین) باندې د نورو روایاتو موافقت بیانول وی. دا فرق په ذهن کښې ساتل ضروری دی.

---

[1] فتح الباری: ۴۸۱/۸ عمدة القاری: ۳۴۱/۱۵.

[2] مسندالإمام أحمد بن حنبل: ۳۸۳/۱۵ رقم الحدیث ۹۶۲۲ مؤسسة الرسالة.

[3] إرشادالساری: ۲۷۹/۷.

[4] عمدة القاری: ۳۴۱/۱۵ ومسندأبی یعلی الموصلی: ۳۸۴/۱۰ رقم الحدیث: ۵۹۸۱ دارالمامون للتراث.

[5] تهذیب الکمال: ۲۹/۱۱ وتهذیب التهذیب: ۷۱/۴.

[6] عمدة القاری: ۳۴۰/۵ إرشادالساری: ۲۸۰/۷-۲۷۹.

دا روايات په دې خبره باندې متفق دي چه د سنت په وخت د حضرت ابراهيم عليه السلام عمر مبارك اتيا كاله وو. خو د ابن حبان رحمه الله د تخريج كړې شوې روايت نه معلوميږي چه د سنت په وخت د هغوى عمر يوسل شل كاله وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په ظاهره د ابن حبان رحمه الله روايت كړې شوې روايت كښې څه عبارت ساقط شوې دې څكه چه يوسل اوشل كاله د حضرت ابراهيم ټول عمر وو. بعض حضراتو په دواړه قسم رواياتو كښې داسې جمع وركړې ده چه پورته ذكر شوې رواياتو كښې اتيا كاله مبدأ نبوت دې يعنى د نبوت په اتيايم كال باندې هغوى سنت كړې او د ابن حبان رحمه الله په روايت كښې مبدأ ولادت وى يعنى د پيدائش نه ۱۲۰ كاله پس هغوى سنت اوكړو (۱)

[۳۱۷۹]-حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ الرُّعَيْنِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا ثَلَاثًا» [ص ۲۷۳] (۲)

تراجم رجال

سعيد بن تليد: دا سعيد بن عيسىٰ بن تليد الرّعينى القتبانى رحمه الله دې په عام توګه د نيكه طرف ته نسبت كولو سره د دوى نوم سعيد بن تليد ليكلې كيږى. (۳)

دوى د رشدين بن سعد ، زين بن شعيب المعافرى، سفيان بن عيينه، عبدالله بن وهب، امام محمد بن ادريس شافعى اومفضل بن فضالة رحمهم الله غوندې اعلام الحديث نه د حديث روايت كړې دې. دوى نه امام بخارى، ابوبكر عبدالله بن محمد بن ابى شيبه، ابوحاتم محمد بن ادريس الرازى، ابوالنضر محمد بن حسن الفارسى، محمد بن حميد الرعينى، هاشم بن يونس القصار رحمهم الله احاديث روايت كرى دى. (۴)

ټولو ائمه جرح او تعديل د دوى توثيق كړې دې. امام ابوحاتم رازى رحمه الله د دوى باره كښې فرمائيلى «ثقة لا بأس به». (۵) ابن حبان د هغوى تذكره ثقات كښې كړې ده. (۶)

امام دارقطنى فرمائيلى «ثقة لا بأس به». (۷) حافظ ذهبى رحمه الله حافظ ابن حجر رحمه الله علامه مغلطائى حنفى رحمه الله هم د هغوى توثيق كړې دې (۸) امام بخارى رحمه الله د هغوى نه اته احاديث روايت كړې دى. (۹)

ابن وهب: دا مشهور امام حديث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن سلم قرشى عصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» كښې تيره شوې ده. (۱۰)

جرير: دا جرير بن حازم بن زيد الازدى البصرى رحمه الله دې. (۱۱)

---

(۱) فتح البارى: ۴۸۱/۸.

(۲) مر تخريجه فى كتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربى وهبته وعتقه رقم: ۲۲۱۷.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۹/۱۱ تهذيب التهذيب: ۷۱/۴.

(۴) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل د پاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۱۱/۳۰-۲۹ تهذيب التهذيب: ۷۱/۴.

(۵) الجرح والتعديل: ۵۱/۴ رقم الترجمة: ۵۳۴۲.

(۶) ثقات ابن حبان: ۱۶۱/۱.

(۷) تهذيب التهذيب: ۷۱/۴.

(۸) تهذيب التهذيب: ۷۱/۴ إكمال تهذيب الكمال: ۳۳۸/۵.

(۹) إكمال تهذيب الكمال: ۳۳۸/۵.

(۱۰) كشف البارى: ۲۷۷/۳.

(۱۱) كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد رقم: ۴۶۷.

ایوب: دا ابوبکر ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب حلاوة الایمان) لاندې تیره شوې ده.[1]

محمد: دامشهور تابعي ابوبکر محمدبن سیرین انصاري بصري رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (کتاب الایمان باب اتباع الجنائز من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[2]

قوله: لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا ثَلَاثًا: ابراهيم علیه السلام په ژوند کښې کله هم دروغ نه دي وئیلي مګر درې ځل. په دې باندې تفصیلي بحث به راتلونکي حدیث کښې راځي.

[۳۱۸۰] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ [ص:۱۴۱] بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ، ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَوْلُهُ {إِنِّي سَقِيمٌ} [الصافات:۸۹]. وَقَوْلُهُ: {بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا} [الأنبياء:۶۳]. وَقَالَ: بَيْنَا هُوَ ذَاتَ يَوْمٍ وَسَارَةُ، إِذْ أَتَى عَلَى جَبَّارٍ مِنَ الجَبَابِرَةِ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ هَا هُنَا رَجُلًا مَعَهُ امْرَأَةٌ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَسَأَلَهُ عَنْهَا، فَقَالَ: مَنْ هَذِهِ؟ قَالَ: أُخْتِي، فَأَتَى سَارَةَ قَالَ: يَا سَارَةُ: لَيْسَ عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِي وَغَيْرَكِ، وَإِنَّ هَذَا سَأَلَنِي فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّكِ أُخْتِي، فَلاَ تُكَذِّبِينِي، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَلَمَّا دَخَلَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَ يَتَنَاوَلُهَا بِيَدِهِ فَأُخِذَ، فَقَالَ: ادْعِي اللَّهَ لِي وَلاَ أَضُرُّكِ، فَدَعَتِ اللَّهَ فَأُطْلِقَ، ثُمَّ تَنَاوَلَهَا الثَّانِيَةَ فَأُخِذَ مِثْلَهَا أَوْ أَشَدَّ، فَقَالَ: ادْعِي اللَّهَ لِي وَلاَ أَضُرُّكِ، فَدَعَتْ فَأُطْلِقَ، فَدَعَا بَعْضَ حَجَبَتِهِ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ لَمْ تَأْتُونِي بِإِنْسَانٍ، إِنَّمَا أَتَيْتُمُونِي بِشَيْطَانٍ، فَأَخْدَمَهَا هَاجَرَ، فَأَتَتْهُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ: مَهْيَا، قَالَتْ: رَدَّ اللَّهُ كَيْدَ الكَافِرِ، أَوِ الفَاجِرِ، فِي نَحْرِهِ، وَأَخْدَمَ هَاجَرَ" قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ تِلْكَ أُمُّكُمْ يَا بَنِي مَاءِ السَّمَاءِ [ص ۲۷۴-۲۷۵] [ر:۲۱۰۴][3]

تراجم رجال

محمدبن محبوب: دا ابوعبدالله محمدبن محبوب البناني البصري رحمه الله دي.[4]

حماد بن زید: داحماد بن زید بن درهم الازدی البصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب المعاصي من أمر الجاهلية ولایکفر صاحبها...) لاندې تیره شوې ده.[5]

دَ ایوب سختیانی رحمه الله او محمدبن سیرین رحمه الله حواله دَ شاته حدیث لاندې مونږ ورکړې ده.

دَ ابراهیم علیه السلام ثلاث کذبات: لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ: ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ قَوْلُهُ ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ وَقَوْلُهُ ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾.

[1] کشف الباري:۲/۲۶.
[2] کشف الباري:۲/۵۲٤.
[3] مرتخريجه في كتاب البيوع باب شراء المملوک من الحربي وعتقه إلخ رقم:۲۲۱۷.
[4] اوګورئی کتاب الغسل باب تفريق الغسل والوضوء رقم:۲۶۵.
[5] کشف الباري: ۲/۲۱۹.

حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي ابراهيم عليه السلام ټول عمر كښې دروغ نه دي وئيلي مګر درې ځل په دې كښې دوه ځل خو خالص د الله تعالى په ذات كښې وو. يو د هغوى دا وينا چه زه بيمار كيدونكې يم. دويم دا وينا كول چه دا د (نورو بتانو ماتولو) كار خودې غټ بت كړې دې

قوله: كذبات ابوالبقاء بغوى رحمه الله فرمائي چه ذال مفتوح لوستل ډير بهتر دى اود دې واحد كذبة د ذال په سكون سره دې اودا (ضيعة وضيعات) په شان نه دې خكه هغه هم ساكن الاوسط دى مګر په جمع كښې به هم دا ساكن لوستلې كيږى.[1]

د كذب اول بيان اود هغې توجيه: حضرت ابراهيم عليه السلام د اختر د پاره د قوم سره تللو نه معذرت كړې وو اوفرمائيلي وو ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ زه بيمار يم حالانكه بيمار نه وو. د سقم اطلاق په خپل نفس باندې صورتًا وو حقيقتًا نه وو اومقصد ئې دا وو (انى سقيم القلب فى الخروج معكم) يعني زما زړه تاسو سره د وتلو د پاره تيار نه دې چه تاسو به هلته د كفريه اوشركيه اعمالو ارتكاب كوئى.[2]

بعض حضراتو د دې دا مطلب بيان كړې دې چه سقيم دلته (سقيم الحجة) په معنى كښې دې اود ابراهيم عليه السلام مقصد دا وو چه (انى سقيم الحجة فى الخروج معكم)[3] زه سقيم الحجه يم زما سره ستاسو د تلو د پاره هيڅ دليل نشته د كوم په بنياد چه زه تاسو سره لاړ شم. كه چرې ابراهيم عليه السلام د نه تلو حقيقت دا وينا كولو سره خودلې وې چه تاسو به د اختر په ميلو كښې د شركيه شغلونو ارتكاب كوئى اوزه دغه شرك كبيره ګناه ګنړم نو ښكاره خبره وه چه خلق به غصه كيدل اوحالات به يو نا څاپه د هغوى په حق كښې خرابيدل.

په دې كښې يو احتمال دا دې چه سقيم د فعيل په وزن باندې اسم فاعل په معنى كښې وى اواسم فاعل د مستقبل په معنى كښې په كثرت سره استعماليږى. په دې صورت كښې به ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ د سأسقم په معنى كښې شى مطلب به دا شى چه زه په راتلونكى وخت كښې بيماريدونكې يم. سړې بهر حال بيماريږى خو.[4]

دا هم كيدې شى چه د سقم نه مرګ مراد وى د مرګ نه مفر نه وى كوم يو وخت هم راتلې شى. په دې صورت كښې به د سقيم نه د حضرت ابراهيم عليه السلام مقصد دا شى چه زما مرګ كوم يو وخت هم راتلې شى زه راتلونكى وخت كښې مركيدونكې يم.[5]

د سړى طبيعت اومزاج چه هر وخت په اعتدال باندې وى داسې ډير كم كيږى. اكثر په طبيعت اومزاج كښې اعتدال نه وى. كيدې شى د ابراهيم عليه السلام طبيعت په اعتدال باندې نه وو اومزاج د اعتدال نه وتلو كيفيت هغه په سقم سره تعبير كړې وى.[6]

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په يو روايت كښې دى چه ابراهيم عليه السلام په بت خانه كښې وو. كله چه خلقو هغه ته د وتلو د پاره اووئيل نو ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل (انى مطعون) زه طاعون وهلې يم. په هغه زمانه كښې په نسبت د نورو بيمارو د طاعون مرض عام وو. په دې وجه هغه خلق د طاعون نه ډير ويريدل او په دې ويره ئې هغه د ځان سره په بوتلو باندې تيار نه شو.[7]

---

[1] للامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٤٥/٩.

[2] فتح الباري: ٤٨٢/٨.

[3] فتح الباري: ٤٨٢/٨.

[4] فتح الباري: ٤٨٢/٨ شرح مسلم للنووي: ١٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

[5] فتح الباري: ٤٨٢/٨ إرشادالساري: ٢٨٢/٧ شرح مسلم للنوى: ١٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

[6] إرشادالساري: ٢٨٢/٧.

[7] إرشادالساري: ٢٨٢/٧.

علامه نووي رحمه الله د بعض حضراتو قول نقل کړی دی چه کوم وخت دا خبرې اترې کیدې هم هغه وخت په ابراهیم علیه السلام باندې تبه راروانه وه. لکه چه ابراهیم علیه السلام ته علم وو چه زه به په لړ ساعت کښې بیمار شم. په دې وجه ئې ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ اوفرمائیل چه زه بیمار کیدونکې یم. دا قول ضعیف دې ځکه چه په دې صورت کښې دا نه صریح کذب دې اونه تعریض اوتلویح، بلکه د حقیقت واقعه اظهار دې.[1]

دکذب ثانی بیان اودهغې توجیه: وقوله ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾.... دا دویم کذب واقعه ده. کله چه خلق د اختر د میلې دپاره لاړل نوابراهیم علیه السلام بت خانې ته لاړو تبرئې اوچت کړو او بتان ئې ټکړې ټکړې کړه او تبر ئې د غټ بت په اوږه باندې زوړند کړو. خلق چه راغله وئې کتل نو ټول بتان په سجده پراته وو نوهغوی سخت پریشانه شو او د غم اوغصې نه تاویدل هغوی ابراهیم علیه السلام نه تپوس اوکړو نوهغوی د غټ بت طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائیل ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ دا خود دغه غټ بت کار دې.

یواشکال اودهغې جواب: دلته اشکار کیږي چه د بتانو د ماتولو عمل خو ابراهیم علیه السلام پخپله کړې وو بیا د دغه عمل نسبت د غټ بت طرف ته کولو څه مطلب دې؟

د دې جواب دادې چه د ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ په شان ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ کښې هم دا توریه ده اودا قول د ﴿إِن كَانُوا يَنطِقُونَ﴾ سره مشروط دې او تقدیری عبارت دادې چه (إن كانوا ينطقون فقد فعله كبيرهم هذا) مطلب دا چه که چرې دوی ژوندی دي اود وینا صلاحیت لری نوبیا خودې غټ دا کار کړې دې ګنی بیا بل چا دا حرکت کړې دې.[2]

سبحان الله څه ښکلې تعریض دې. ابراهیم علیه السلام ته معلومه وه چه د دغه بتانو حقیقت نه دا مشرکان هم خبر دې چه هغه بې حس او بې حرکته دی اود دوی نه د یو عمل صادر کیدل ممکن نه دی په دې وجه ئې تعریض کولوسره اوفرمائیل چه کله د دوی نه د یو کار کیدلو امکان معدوم دې نوزما نه علاوه دا کار بل څوك کولې شی هم ما خو کړې دې. نولکه چه ابراهیم علیه السلام د تعریض شانته د دې عمل نسبت خپل ځان طرف ته کړې دې. دا علامه زمخشری رحمه الله په یو مثال سره خودلې دې چه دوه سړی دی یوسړې ښکلې خط لیکونکې دې اوبل کس په لیك لوست د سره پوهیږی نه. خطاط یو خط اولیکلو هغه بل سړې تپوس کوی چه دا چالیکلې دې؟ خطاط جواب ورکړو چه هم تا خو لیکلې دې نو په دې جواب کښې دا خودل مقصود نه دی چه په حقیقت کښې دا هم تا لیکلې دې بلکه مخاطب پورې ټوقه مسخره کولوسره د تعریض شانته دغه خط لیکل هم خپل طرف ته منسوب کول مقصود دی. لکه چه په دې جملې سره د خپل ذات طرف ته د دې تحریر د نسبت نفی نه ده بلکه اثبات مقصود دې هم دغه شان حضرت ابراهیم علیه السلام هم د بتانو ماتولو نسبت هم د خپل ذات دپاره ثابت ونیلې دې چه د تپوس څه ضرورت دې کله چه د دغه غټ نه د دې عمل د صادر کیدل نه کیدونکې خبره ده نو بیازما نه علاوه دا کار بل د چا کیدې شی.[3]

بعض حضراتو د دې دا جواب ورکړې دې چه د فعل نسبت ځنګه د هغې د فاعل طرف ته راګرځی هم دغه شان د دې په وجه د محرك طرف ته هم راګرځی. د بتانو عبادت به کیدلو د هغې تعظیم به کیدلو اود ټولو نه زیات تعظیم به د دغه غټ بت کیدلو ابراهیم علیه السلام به چه دغه بتانو ته کتل نو خفه کیدلو به. خاص کر د دغه غټ بت طرف ته په کتلو سره به ډیر سخت خفه کیدلو او غصه کیدلو به چه د ټولو نه زیات تعظیم هم د ده کولې شی چونکه دغه لوئی بت د دې واقعه سبب اومحرك وو او په دې وجه ابراهیم علیه السلام د بتانو ماتولو نسبت دغه لوئی بت طرف ته کولوسره اوفرمائیل ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾.

---

[1]) فتح الباری: ٤٨٢/٨ إرشادالساری: ٢٨٢/٧ شرح مسلم للنوی: ٨٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

[2]) فتح الباری: ٤٨٢/٨.

[3]) إرشادالساری: ٢٨٢/٧.

په دې کښې يوه توجيه دامام کسائي رحمه الله ده دهغوی باره کښې راځي چه (بل فعله) باندې به ئې وقف کولو اودا به ئې مستقل جمله ګڼړله او (کبيرهم هذا) به ئې په (بل فعله) باندې دَ وقف کولونه پس لوستلو. په دې صورت کښې (کبيرهم هذا) به جمله مستانفه شي اوتقديري عبارت به داسې شي (فعله من فعله، وکبيرهم هذا) يعنې دا کار چه چاکړې دې نو کړې دې اودَدې بتانو مشر دادې. حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه دا توجيه دَتکلف نه خالي نه ده.(١)

دکذب ثالث بيان اودهغې توجيه: (بيناهوذات يوم وسارة إذ أتى على جبار من الجبابرة......) دريم دا چه يوه ورځ حضرت ابراهيم عليه السلام اوبي بي ساره (دواړه په سفرکښې وو) چه دَ يوظالم بادشاه په خواکې تيريدل يعنې دَهغه ملك ته اورسيدل. بادشاه ته اطلاع ورکړې شوه چه دلته يو سړې راغلې دې يو روايت کښې (هذارجل) الفاظ دی يعنې دا سړې دې. ده سره يوه ښائسته ښځه ده. بادشاه دَ ابراهيم عليه السلام دَ (راغوښتلودپاره) پيغام اوليګلو اودَهغه نه ئې تپوس اوکړو دا ښځه څوك ده؟

دَ مذکوره جابر بادشاه په نوم کښې شراح مختلف اقوال نقل کړې دی. ابن هشام رحمه الله اوسهيلي رحمه الله وائي دَ هغه نوم عمرو بن امرء القيس بن سبا وو اودادَ مصر حاکم وو.(٢) ابن قتيبه رحمه الله وائي چه دَ هغه نوم صادق وو اودَ اردن بادشاه وو.(٣) دريم قول علامه ابن اثير رحمه الله دا نقل کړې دې دَهغه نوم سنان بن علوان بن عبيد بن عريج بن عملاق بن لاود بن سام بن نوح وو.(٤)

قوله: من أحسن الناس: دَ صحيح مسلم حديث اسراء کښې دَحضرت يوسف عليه السلام باره کښې راغلي دی: (أعطى شطر الحسن)(٥)

يعنې يوسف عليه السلام ته دَ حسن اوجمال نيمه حصه ورکړې شوې وه. ابويعلي رحمه الله هم دا روايت نقل کړې دې او په هغې کښې دا اضافه هم شته: (أعطي يوسف وأمه شطر الحسن)(٦) يعنې يوسف عليه السلام اودَ هغه مور (ساره) ته دَحسن اوجمال نيمه حصه ورکړې شوې. ددې نه معلوميږي چه حضرت ساره دَ حضرت يوسف عليه السلام په شان په حسن اوجمال کښې خان له او بې مثاله وه. په يو روايت کښې دی چه ساره دَملك حران بادشاه هاران لور وه. کله چه ابراهيم عليه السلام دَ خپل قوم دَ زمکې نه هجرت کولوسره حران ته تشريف يوړو نوساره سره ئې نکاح اوکړه.(٧) ابن قتيبه رحمه الله وئيلي چه ساره په اصل کښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام خورزه وه اودا څه ناجائز خبره نه وه ځکه چه دَهغه

---

١) فتح الباري: ٤٨٢/٨.

٢) فتح الباري: ٤٨٣/٨ إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

٣) فتح الباري: ٤٨٣/٨ إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

٤) الكامل فى التاريخ: ٧٧/١ إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

٥) صحيح مسلم: ٩١/١ كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ٤١١.

٦) فتح الباري: ٤٨٣/٨ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ روايت دَ تخريج نسبت دَ محدث ابويعلي الموصلي رحمه الله طرف ته کړې دې. خو په حقيت کښې دَمحدث ابويعلي رحمه الله تخريج کړې شوې روايت کښې صرف دَحضرت يوسف عليه السلام تذکره ده. دَحضرت ساره رضي الله عنها تذکره دَهغه په روايت کښې موجود نه ده. البته امام حاکم رحمه الله ددې روايت تخريج کړې دې او په هغې کښې دَحضرت يوسف عليه السلام او دَهغه دَمور دواړو ذکر دې [مسند ابويعلي الموصلي مسند أنس بن مالك: ١٩٩/٣ رقم الحديث: ٣٣٦٠ دارالكتب العلمية المستدرک للإمام الحاكم كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين: ٦٧١/٢-٦٧٠ رقم الحديث ٤١٤٠ دارالحرمين].

٧) فتح الباري: ٤٨٣/٨.

وخت په شريعت كښې خورزې سره نكاح كول جائز وو.([1]) ليكن ښكاره خبره ده چه دَدې قول مستبعد اوخلاف واقع كيدو كښې څه شك دې. بعض حضراتو ونيلي دادَ هغوى دَ تره لور وه.([2])

قوله: قال أختي، فأتى سارة قال.........أنكِ أختي، فلاتكذبيني. ابراهيم عليه السلام جواب وركړو چه دا زما خور ده. بيا حضرت ابراهيم عليه السلام حضرت ساره له راغلو ورته ونيل اې ساره دې وخت كښې په مخ دَ زمكې زما نه اوستانه بل هيڅوك مومن نشته دې. اودې ظالم بادشاه زمانه تپوس كړې دې چه دا ښځه څوك ده نوما ده ته اوخودل چه دا زما خور ده لهذا ته ما دروغژن نه كړې يعنى هم دغه ورته وايه چه ته زما خور ئې.

متعارض روايات اودَ هغې تطبيق: په دې روايت كښې تصريح ده چه بادشاه اول دَ ابراهيم عليه السلام نه دَ ساره باره كښې تپوس اوكړو نوهغه جواب وركړو چه ساره زما خور ده او بيا حضرت ابراهيم عليه السلام ساره له راغلو ورته ئې وصيت اوكړو چه ته زما تصديق اوكړه ليكن په يوبل روايت كښې بادشاه سره دَملاقات ذكر روسته دې او ساره ته وصيت كولو مخكښې وارد شوى دى. چنانچه دَهشام بن حسان رحمه الله روايت دې چه حضرت ابراهيم عليه السلام ساره رضي الله عنها ته اوفرمائيل (إن هذا الجبار إن يعلم أنك امرأتي، يغلبني عليك، فإن سألك فأخبريه أنك أختي، وإنك أختي في الإسلام فلما دخل أرضه رآها بعض أهل الجبار، فأتاه فقال: لقد قدم أرضك امرءة لا ينبغي أن تكون إلا لك، فأرسل إليها)([3])

يعنى كه دغه جابر بادشاه ته معلومه شوه چه ته زما ښځه يې نوهغه به تا په خپله قبضه كښې واخلى په دې وجه كه هغه تانه تپوس اوكړى نوورته وايه زه دَابراهيم خور يم. ښكاره خبره ده چه ته زما دينى خور يې، چنانچه ابراهيم عليه السلام دَ بادشاه په مملكت كښې داخل شو نودَ هغه پيژندونكو ملګرو ساره اوليدله او راغله بادشاه ته ئې اووئيل چه ستا په مملكت كښې يوه داسې ښځه راغلې ده چه صرف هم ستا دَ شان لائقه ده لهذا ته هغه راؤغواړه.

په دواړو روايتونوكښې به تطبيق داسې اوشى چه ابراهيم عليه السلام ته به احساس شوې وى چه دَبادشاه دَطرف نه به دَ ساره مطالبه كيږى په دې وجه ئې دَ اول نه ساره ته وصيت اوكړو. بيا چه كله دَهغه دَ ګمان مطابق دَمطالبې واقعه پيښه شوه نودَهغه وصيت اعاده ئې اوكړه.([4])

ساره ته دَ خور وئيلوحكمت: دَ بادشاه هم يومقصد وو چه ساره (رضي الله عنها) په څه طريقه سره حاصله كړى دَهغه دې خبرې سره هيڅ غرض نه وو چه هغه دَ ابراهيم عليه السلام ښځه ده يا خور ده. نو سوال دادې چه ابراهيم عليه السلام ولې ساره ته خور اووئيل؟

ددې يو جواب خودادې چه دَبادشاه عادت وو چه هغه به صرف دَ خلقو ښځې غصب كولې خونيندو سره به ئې غرض نه لرلو په دې وجه ابراهيم عليه السلام دَ توريه نه كار اخستو سره هغه خور ظاهره كړه. ښكاره خبره ده چه دا كذب نه ووځكه چه ساره دَهغه دينى خور وه.([5])

بعض حضراتو دا جواب وركړې چه كيدې شى دَحضرت ابراهيم عليه السلام مقصد (أهون البليتين) اختيارولوسره (أخف البليتين) دفع كول وو چه دَ ساره دَ غصب كولو اراده خو بهرحال بادشاه كړې وه لهذا كه چرې هغه ته معلومه شوه چه ساره دَ ده ښځه ده نوبادشاه به په غيرت كښې راتلوسره يا خو ما قتل كړى يابه مې قيد كړى. دَدې په خلاف

---

[1]) المرجع السابق.

[2]) المرجع السابق.

[3]) صحيح مسلم: ٢٦٦/٢باب من فضائل إبراهيم الخليل رقم: ٢٣٧١ والسنن الكبرى للبيهقى: ٥٩٩/٧كتاب الخلع والطلاق باب الرجل يقول لامرأته: يا أختي بريدالأخوة فى الإسلام رقم: ١٥١٤٤.

[4]) فتح البارى:٤٨٤/٨.

[5]) فتح البارى:٤٨٣/٨عمدة القارى: ٣٤٤/١٥.

كه بادشاه ته اوونيلې شي چه ابراهيم د هغې رور دې نو د غيرت دا غلبه به په خائي د بادشاه په رور (ابراهيم عليه السلام) باندې شي. په دې صورت کښې به بادشاه ته د رور پرواه نه وي او د بادشاه د طرف نه به د نقصان انديښنه پاتې نه شي.[1]

بعض حضراتو وئيلي چه د دې جابر بادشاه په دين کښې د خور او رور نكاح نه صرف جائز وه بلكه د نورو په مقابله کښې د خور سره د رور د نكاح حق زيات هم وو. چنانچه عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير کښې د وهب بن منبه روايت نقل کړې دې (من دين الملك أن الأخ أحق بأن تكون أخته زوجته من غيره، فلذلك قال هي أختي اعتماداعلى مايعتقده الجبار فلا ينازعه فيها) نو حضرت ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل چه دا زما خور ده اومقصد ئې دا وو چه كله بادشاه ته معلومه شي چه ساره د هغه خور ده نو هغه به د خپلې عقيدې د وجې نه به د ساره په معامله کښې د انختلو كوشش نه كوى اومونږ به په مصيبت کښې د راګيريدو نه بچ شو.[2]

په دې باندې اشكال كيږى چه كه چرې دا روايت ثابت وى نو بيا ابراهيم عليه السلام (هى أختى) باندې د اكتفاء كولو په خائي به ئې تصريح كوله چه (أختي وأنا زوجها) يعنى دا زما خور ده او زه د دې خاوند يم. شراح حديث د دې دا جواب وركړې دې چه بادشاه د واده په خائي د غصب نيت لرلو. دا تصريح به په هغه صورت کښې فائده منده وه چه كله د بادشاه اراده د واده وه.[3]

بهرحال په دريوارو مواقعو کښې حضرت ابراهيم عليه السلام توريه او تعريض اختيار كړې دې. توريه يا تعريض داسې ذوه معنى كلام ته وائي چه د يو تيك او صحيح مقصد دپاره اوونيلې شي. د متكلم مرادخو صحيح وى ليكن مخاطب په هغې باندې پوهه نه شي. د علم بديع او معانى په اصطلاح کښې دې اسلوب كلام ته تعريض او توريه وغيره سره يادولې شي. خو كه مخاطب په دماغو باندې زور واچوى او د غور او فكر نه كار واخلى نو هغه د متكلم مراد باندې پوهيدې شى.[4]

ابراهيم عليه السلام په دريوارو مواقعو کښې توريه اوتعريض كړې دې. په دې کښې په يوه موقع باندې هم د هغه مخې ته ذاتى غرض او دنياوى مفاد نه وو صرف د حمايت او دين د نصرت دپاره په دريوارو مواقع باندې د توريه او تعريض لار خپله كړې ده. چنانچه د شفاعت په حديث کښې تصريح ده چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى (مامنهاكذبة إلاما حل بهاعن دين الله)[5] يعنى د ابراهيم عليه السلام دريواړه كذبات نه هر يوصرف د الله تعالى د دين د مدافعت او حمايت دپاره اوونيلې شو. ليكن اشكال دا دې چه كله د دريوارو نه په يو باندې هم حقيقتاً د دروغو اطلاق نه كيږى نو بيا په حديث کښې دې ته كذبات سره تعبير كولوسره ولې بيان كړې شو. حافظ ابن حجر رحمه الله د دې دا جواب وركړې

---

[1]) فتح البارى: ۴۸۳/۸ إرشادالسارى: ۳۸۳/۷ قال ابن حجر رحمة الله عليه: اختلف فى السبب الذى حمل إبراهيم على هذه الوصية مع أن ذلك يريد اغتصابها على نفسها أختا كانت أو زوجة. فقيل: كان من دين ذلك الملك أن لا يتعرض إلا لذوات الأزواج. كذا قيل. ويحتاج إلى تتمة. وهو أن إبراهيم أراد دفع أعظم الضررين بارتكاب أخفهما. وذلك أن اغتصاب الملك واقع لا محالة. لكن إن علم أن لها زوجا فى الحياة حملته الغيرة على قتله وإعدامه أو حبسه وإضراره. بخلاف ما إذا علم أن لها أختا. فإن الغيرة حينئذ تكون من قبل الأخ خاصة. لا من قبل الملك فلا يبالى به.

[2]) فتح البارى: ۴۸۴/۸.

[3]) فتح البارى: ۴۸۴/۸.

[4]) فتح البارى: ۴۸۲/۸.

[5]) رواه الترمذى فى جامعه فى باب ومن سورة بنى إسرائيل رقم: ۳۱۴۸ شرح النووى للإمام مسلم: ۱۲۴/۱۵ المطبعة المصرية بالأزهر.

دي چونکه توريه ظاهراً او صورتاً کذب معلوميږي په دې وجه د ظاهر اعتبار کولوسره حديث کښې په دې باندې د کذب اطلاق کړې شوې دې.[1]

علامه مازرى رحمه الله فرمائى چه داسې دروغ چه د هغې نسبت د الله تعالى د ذات طرف ته کولوسره اووئيلې شى. د دې نه حضرات انبياء کرام عليهم السلام معصوم دى ليکن داسې دروغ چه د الله تعالى طرف ته نسبت کولوسره نه وى وئيلې شوى لکه چه د دنيا د يوسپک غوندې عمل د پاره يو خل دروغ وئيل نو داسې دروغ د حضرات انبياء کرام نه صادر کيدو کښې متقدمين اومتاخرين نه دواړه شان اقوال مشهور دى. قاضى عياض رحمه الله فرمائى د دروغو د رومبى قسم تصور هم انبياء کرام عليهم السلام په نسبت سره ناممکن دى نه لږ اونه ډير. برابره خبره ده مونږ د صغائر صدور د انبياء کرام نه ممکن اوګرځوو يا ممتنع نو په دواړو صورتونو کښې د دې قسم وقوع د انبياء کرامو عليهم السلام په نسبت غير متصور ده ځکه چه د نبوت مقصد ډير اوچت منصب دې او د داسې دروغو د جواز مطلب د انبياء کرام عليهم السلام په خودلې شوو خبرو باندې عدم اعتماد دې. پاتې شوه دا خبره چه حضور پاک ولې اوفرمائيل (ثنتين فى ذات الله تعالى وواحدة فى شأن سارة؟) نو جواب دا دې چه په دې دريواړو کښې د دروغو اطلاق فهم مخاطب او د سامع په اعتبار سره کړې شوې دې په حقيقت کښې يو کلام هم دروغ نه دې. يو خو د دې وجې نه چه حضرت ابراهيم عليه السلام توريه او تعريض استعمال کړې او بل د دې وجې نه چه که دريواړو کلامونو ته دروغ هم اووئيلې شى نو د ظالم ظلم دفع کولو د پاره دروغ وئيل جائز بلکه بعض صورتونو کښې واجب کيږي. اوحقيقت دا دې چه حضور پاک د دې کلام په ذريعه باندې په دې تنبيه کړې ده چه دا دروغ په هغه دروغو کښې شامل نه دى کوم چه کذب مذموم دې.[2]

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه بعض مقاماتو کښې دروغ وئيل واجب کيږي. د مثال په توګه که يو ظالم يو سړى سره موجود وديعت غصب کول غواړي او مطالبه اوکړى نو صاحب وديعت باندې واجب دى چه دروغ اووائى. داسې اووائى چه ماته معلومه نه ده چه هغه څيز چرته کيخودې شوې دې بلکه په دې باندې دې قسم هم اوخورى.[3]

قوله: فأرسل إليها، فلما دخلت عليه ذهب يتناولها بيده فأخذ.....: بادشاه ساره (په زور) راؤغوښتله کله چه هغه بادشاه ته اورسيدله نو هغه په دې باندې لاس اچول غوښتل نو ناڅاپى راګير کړې شو (او د هغه لاس شل شو) ونى وئيل اې ښځې ته زما د پاره د الله تعالى نه دعا اوکړه (چه زما لاس جوړ شى نو) زه به تا نه تنګوم. ساره دعا اوکړه نو د هغه لاس خلاص کړې شو (يعنى ښه شو) ليکن هغه بيا (بد ه اراده سره) لاس وړاندې کړو نو بيا هم هغه آفت په نوره زياته سختئى سره د هغه لاس اونيولو (يعنى لاس ئى شل شو يا د دې نه هم سخته سزا ورکړې شوه) بيائى اووئيل اې ښځې ته ماته دعا اوکړه زه به تا نه تنګوم. ساره دعا اوکړه نو د هغه لاس بيا جوړ شو. بيا هغه د خپلو خدمتګارانو نه يو ه ولے راؤغوښتله او ورته ئى اووئيل (إنكم لم تأتونى بإنسان إنما أتيتمونى بشيطان) يعنى تاسو ماله انسان نه بلکه يو پيرې راوړلې راغلې يئ.

په نورو رواياتو کښې ثابتيږي چه جابر بادشاه کله هم بده اراده اوکړه هر خل باندې هغه ته مختلف سزا ورکړې شوه. کله به د هغه مرئى خفه کولې شوه نو د سختئى د وجې نه او د تکليف نه به ئى په زمکه ګيټنى مرلې او کله به په زمکه باندې راخلاصولې شو.[4] دا قسم خارق الامر واقعات د دې زمانې خلق متمرد او سرکش جنات طرف

---

[1]) فتح البارى: ۴۸۲/۸؛ إرشاد السارى: ۲۸۱/۷.

[2]) شرح مسلم للإمام النووى: ۱۲۴/۱۵.

[3]) عمدة القارى: ۳۴۳/۱۵.

[4]) فتح البارى: ۴۸۴/۸.

ته منسوب کوی په دې وجه دَ ساره په نسبت هم هغه اوونيل چه دا چرته سرکشه جن دې. دَ شيطان نه دلته جن مراد دې.[1]

علامه انورشاه کشميری رحمه الله فرمانی راوی ته دَحديث الفاظ (لم تناولها الثانية) کښې تسامح لاحق شوې دې خکه چه دغه ظالم بادشاه ته دَ سره دَ لاس لګولو قدرت نه وو شوې. لاس لګول او تناول خو ډيره لرې خبره ده. البته دا ضرور دی چه دغه ظالم دَ لاس لګولو اراده کړې وه او وروړاندې شوې وو مګر دَالله تعالی دَ عذاب سره مخ شوې وو.[2]

قوله: فأخدم هاجر، فأتته وهو قائم يصلي، فأومأ بيده: مَهْيَم؟: جابر بادشاه هاجره ساره ته حواله کړه چه دَدې خدمت کوه. ساره ابراهيم عليه السلام له راغله هغه وخت ولاړ وو مونځ ئې کولو. ابراهيم عليه السلام (هم په مانځه کښې) دَلاس په اشاره کولوسره تپوس اوکړو څه خبر دې؟. حضرت ساره رضي الله عنها دَحضرت اسحاق عليه السلام مور بی بی ده.[3]

دَ صحيح مسلم روايت کښې دی (فأخرجها من أرضي وأعطها آجر)[4] يعنې بادشاه اوئيل چه ساره زما دَ ملك نه اوباسه او آجر ددې حواله کړنې. دَ اعرج په روايت کښې هم دا نوم هم دغه شان ضبط شوې دې.[5] بهرحال په دواړو صورتونو کښې دا سريانی نوم دې. ونيلې شی چه هاجره دَمصر ښار حفن دَ يوقبطی بادشاه لور وه.[6]

ملاعلی قاری رحمه الله په قيل سره نقل کړی دی چه حضرت هاجره رضي الله عنها ته دَهاجره ونيلو وجه داده چه هغې دَ شام نه دَ مکې طرف ته هجرت کړې وو. بل دَ ابن الملك رحمه الله په حواله سره ئې ليکلی دی چه دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ ساره رضي الله عنها نه څه اولاد نه وو شوې نوحضرت ساره هاجره رضي الله عنها ابراهيم عليه السلام ته هديه کړه اوونې ونيل چه اميد دې چه الله پاك دَدې نه تاته اولاد درکړی. دغه وخت دَحضرت ابراهيم عليه السلام عمر سل کاله وو.[7] هاجر ته آجر دَهاء په ځائې همزه سره هم لوستلې شوې دې او دا دَ اسماعيل عليه السلام مور بی بی وه.[8]

مولانا حفظ الرحمن سيوهاروی دَحضرت ابراهيم عليه السلام حضرت ساره رضي الله عنها او بادشاه (فرعون مصر) دَدې واقعې سره متعلق وارد شوی رواياتو نقل کولوسره ليکلی دی چه دَدې ټولو رواياتونه دومره په يقينی توګه سره معلوميږی چه حضرت ابراهيم عليه السلام خپلې بی بی حضرت ساره رضي الله عنها او دَخپل رور خونی حضرت لوط عليه السلام سره مصر ته تشريف يوړو. دا هغه زمانه وه چه کله د مصر حکومت دَ يوداسې خاندان په لاس کښې وو چه سامی قوم سره ئې تعلق لرلو اودغه شان حضرت ابراهيم عليه السلام سره په نسبی سلسله کښې ترلې شوې وو. دلته په رسيدوسره د حضرت ابراهيم عليه السلام او فرعون مصر په مينځ کښې ضرور داسې واقعه پيښه شوې په کوم سره چه دَهغه يقين اوشو چه حضرت ابراهيم عليه السلام اودَهغه خاندان دَالله تعالی مقبول او برګزيده خاندان دې. دَدې په کتلو سره هغه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام او حضرت ساره رضي الله عنها ډير اعزاز اواکرام اوکړو اوهغوی ته ئې هرقسم مال اواسباب ورکړو او

---

[1]) فتح الباری:٤٨٥/٨عمدة القاری:٣٤٤/١٥.

[2]) فيض الباری: ٣٦٦/٤.

[3]) اللمع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٤٥/٩ الکنزالمتواری:٢٨٤/١٣.

[4]) صحيح مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم الخليل عليه الصلاة والسلام رقم الحديث:٦١٤٥حافظ ابن حجر رحمه الله دَامام مسلم رحمه الله په نسبت ليکلی دی چه هغوی هاجر په ځائې آجر روايت کړې دې مګر مونږ ته په يوه نسخه کښې آجر همزه سره نه دې ملاؤ شو.

[5]) فتح الباری: ٤٨٥/٨.

[6]) فتح الباری: ٤٨٥/٨ عمدة القاری: ٣٤٤/١٥.

[7]) مرقاة المفاتيح کتاب أحوال القيامة باب بدء الخلق: ٣٧٤/١٠رقم الحديث: ٥٧٠٤دارالکتب العلمية.

[8]) اللمع الصبيح بشرح الجامع الصحيح:٤٤٦/٩ عمدة القاری: ٣٤٤/١٥ الکنزالمتواری:٢٨٤/١٣ - ٢٨٥.

صرف په دې باندې صبر نه شو بلکه خپله پخوانئي خانداني رشته د مضبوط کولو او مستحکم کولو دپاره خپله لور هاجره هم دغه په زوجیت کښې ورکړه چه د هغه زمانې د رسم او رواج په اعتبارسره د رومبې او مشرې ښځې خدمتګاره اوګرځي.(۱)

قوله: مَهْيَمْ: په اکثرو نسخوکښې دا لفظ هم دغه شان ضبط شوې دې. بعض نسخوکښې مهیا او مهین ضبط شوې دې. په دریوارو صورتونوکښې دا حرف استفهام دې اوهم په یوه معنی کښې دې. یعنی «ماحالك؟وما شأنك،وما الخبر؟»(۲) ونیلی شی چه د ټولو نه اول دا لفظ حضرت ابراهیم علیه السلام استعمال کړې. (۳)

قوله: قالت: رَدَّاللهُ كَيْدَ الْكَافِرِ أَوِالْفَاجِرِ فِي نَحْرِهِ وَأَخْدَمَ هَاجَرَ: ساره رضی الله عنها اوونیل الله تعالی د دې کافر یا بدکار فریب اولټه کړو اوهاجره ئې د خدمت دپاره راکړه.

قوله: ثنتین منهن فی ذات الله: ثلاث کذاب سره متعلق تفصیلی بحثونه تاسو اولوستل. اوس تاسو په دې خان پوهه کړئي چه د حدیث باب په شروع کښې چه داکوم فرمانیلي شوی «ثنتین منهن فی ذات الله تعالی» یعنی د دریو کذبات نه دوه کذبات خالص د الله تعالی دپاره وو نوهم دغه شان کذب ثالث ئې هم د الله تعالی دپاره ونیلې وو. مګر چونکه ذاتی نفع ته هم متضمن وو اومقصد ئې د خپلې بی بی پاکوالې بچ کول وو په دې وجه د دې اړخ اعتبارکولو سره صرف کذب اول اوثاني باره کښې ئې تصریح اوفرمانیله چه هغې ته خالص لوجه الله اوونیلې شو.(۴)

خو د دې روایت په بل طریق کښې تصریح ده چه دریواړه کذبات ئې د الله تعالی دپاره ونیلې وو. چنانچه د هشام بن حسان رحمه الله په روایت کښې دی «إن إبراهیم لم یکذب قط إلاثلاث کذبات،کل ذلك فی ذات الله» (۵)دغه شان مسند احمد کښې د ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې: «والله إن حاول بهن إلا عن دین الله»(۶)

عربوته بنوماء السماء وئیلو بیان: «قال أبوهریرة: تِلْكَ أُمُّكُمْ يَابَنِي مَاءِ السَّمَاءِ......» حضرت ابوهریره رضی الله عنه مذکوره روایت بیانولوسره په آخره کښې د هاجره رضی الله عنها طرف ته اشاره کولوسره اوفرمانیل د آسمان د اوبو والو هم دغه (هاجره) ستاسو مور وه. د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مخاطب عرب وو. د عربو د زمکې زیاته حصه په ځنګلاتو او بیابانونو باندې مشتمل وه اود هغوی وخت تیریدل به د باران په اوبو سره وو په دې وجه ئې هغوی ته بنی ماء السماء اوونیل.(۷)

یوقول دادې چه ماء السماء نه د زمزم اوبه مراد دی. الله تعالی د حضرت هاجره رضی الله عنها د پاره د زمکې نه د زمزم چینه جاری کړه او په دې سره ئې د حضرت اسماعیل علیه السلام تربیت اوپالنه اوکړه. اکثر عرب د حضرت اسماعیل علیه السلام د نسل نه دی په دې مناسبت سره هغوی ته بنو ماء السماء اوونیلې شو.(۸)

---

(۱) قصص القرآن: ۱۶۲/۱دارالإشاعة.
(۲) عمدة القاري: ۳٤٤/۱۵فتح الباري: ٤۸۵/۸.
(۳) المصدرالسابق.
(۴) فتح الباري: ٤۸۲/۸عمدة القاري: ۳٤۳/۱۵شرح مسلم للإمام النووي: ۱۲۵/۱۵المطبعة المصرية بالأزهر.
(۵) أخرجه البزار في مسنده: ۳۰۵/۱۷ (۱۰۰۵٤)مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة.
(۶) أخرجه أحمد بن حنبل في مسنده: ۳۳۰/٤(۲۵٤۶)مؤسسة الرسالة بتحقيق شعيب الأرنؤوط.
(۷) شرح النووي: ۱۲۵/۱۵عمدة القاري: ۳٤٤/۱۵.
(۸) أعلام الحديث للخطابي: ۱۵۳۸/۳عمدة القاري: ۳٤۵/۱۵.

دَدې قول تائيد دَ صحيح ابن حبان دَ روايت نه هم كيږي په هغې كښې دي: «كُلُّ مَنْ كَانَ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ يُقَالُ لَهُ مَاءُ السَّمَاءِ، لِأَنَّ إِسْمَاعِيلَ وَلَدُ هَاجَرَ وَقَدْ رُبِّيَ بِمَاءِ زَمْزَمَ وَهِيَ مِنْ مَاءِ السَّمَاءِ» [1] يعنى دَ اسماعيل عليه السلام دَ اولاد نه چه څوك هم وى هغه ته به ماء السماء وئيلى شي ځكه چه اسماعيل عليه السلام دَ هاجره بى بى ځوئى دي او دَ هغه تربيت او پالنه دَ زمزم په چينه سره شوې وه او دا چينه دَ آسمان دَ اوبو نه وه.

يو احتمال دا هم دي چه دَ ماء السماء نه مراد عامر وى چه دَ اوس او خزرج نيكه وو او عامر ته به ماء السماء په دې وجه وئيلې كيدو چه كله به هم قحط راتلو نو هغه به په خپل مال سره دَ خلقو امداد كولو يعنى دَ هغه مال به دَ باران په شان كيدلو په دې وجه عامر ته ماء السماء وئيلې كيدو. [2] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا قول هم په دې وجه باندې دې چه عرب ټول په ټول دَ حضرت اسماعيل عليه السلام اولاد نه دى. [3]

دلته اشكال كيدې شي چه حضرت لوط عليه السلام خو هم ايمان راوړلې وو بلكه هغه په خپله نبى هم وو نو بيا ابراهيم عليه السلام ولې اوفرمائيل چه زما اوستا نه بغير په دې زمكه باندې څوك مومن نشته؟ دَدې جواب دا دې چه حضرت لوط عليه السلام دَ حضرت ابراهيم عليه السلام سره په دې سفر كښې نه وو. هغه په خپل كلي كښې وو. او ابراهيم عليه السلام دَ دغه مخصص علاقې په اعتبار سره دا خبره كړې وه چه دلته زما اوستا نه علاوه بل څوك مومن نشته. [4]

دَ حديث باب نه مستنبط فوائد: ① دَ حديث باب نه معلومه شوه چه اخوت دينيه ثابت دى او تعريض او توريه مباح دى. [5]

② دَ غاصب او جابر غلط او جابرانه مطالبه نه منل عزيمت او منل رخصت دې. دَ حديث باب نه معلومه شوه چه په رخصت باندې عمل كول ثابت دى.

③ دَ ظالم حكمران بدله او مشرك هديه قبلول جائز دى. [6]

④ كه چرې په خالص نيت سره دعا اوغوښتلې شي نو هغه قبليږي. حضرت ساره رضي الله عنها په اخلاص سره دعا اوكړه او قبوله شوه. [7]

⑤ دَ صحيح مسلم روايت دې دَ دې سختئى په وخت كښې حضرت ابراهيم عليه السلام دَ مانځه دَ پاره ولاړو «فقام ابراهيم الى الصلاة» [8] دَ دغه شان «ابوالزناد عن الأعرج» په طريق سره چه كوم روايت نقل دې په هغې كښې دا اضافه ده: «فقام إليها، فقامت تتوضأ وتصلي» [9] يعنى بادشاه دَ حضرت ساره رضي الله عنها طرف ته اوړاندې شو نو هغه پاسيده اودس ئى اوكړو او مونځ ئى كولو. دَدې روايت نه شراح دوه آداب مستنبط كړى دى. يو خودا چه ډيره دَ غم او مصيبت واقعه پيښه شي نو دَ آسانتى دَ پاره صلوة حاجت كول پكار دى. بله خبره دا ثابته شوه چه اودس كول صرف دَ انبياء كرامو اود دې امت خصوصيت نه دې بلكه دا په امم سابقه كښې هم مشروع وو. [10]

---

[1] صحيح ابن حبان: ۱۳/۴۷ تحقيق شعيب أرنؤوط رقم: ۵۸۳۰ دارالنشر، مؤسسة الرسالة.
[2] إرشادالسارى: ۷/۲۸۵ فتح البارى: ۸/۴۸۶ عمدة القارى: ۱۵/۳۴۵.
[3] فتح البارى: ۸/۴۸۶.
[4] فتح البارى: ۸/۴۸۴.
[5] عمدة القارى: ۱۵/۳۴۵ فتح البارى: ۸/۴۸۶.
[6] فتح البارى: ۸/۴۸۶ عمدة القارى: ۱۵/۳۴۵.
[7] صحيح مسلم كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم: رقم: ۶۲۹۴
[8] صحيح مسلم كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم: رقم: ۶۲۹۴
[9] انظر صحيح البخارى كتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربى وهبته وعتقه رقم: ۲۱۰۴.
[10] فتح البارى: ۸/۴۸۶ عمدة القارى: ۱۵/۳۴۵.

[٣١٨٠] - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، أَوِ ابْنُ سَلَامٍ عَنْهُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أُمِّ شَرِيكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَمَرَ بِقَتْلِ الْوَزَغِ، وَقَالَ: كَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ" [ص ٢٩١] [ر: ٣١٣١][١]

تراجم رجال

عبيدالله بن موسى: دا عبيدالله بن موسى بن باذام عبسي كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب أمور الدين) لاندې تيره شوې ده.[٢]

ابن سلام: دا محمد بن سلام سلمي بيكندي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب قوله النبي صلى الله عليه وسلم أنا أعلمكم بالله) لاندې تيره شوې ده.[٣]

ابن جريج: دا عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموي رحمه الله دي.[٤]

عبدالحميد بن جبير: داعبدالحميد بن جريج بن شيبه بن ثمان رحمه الله دي اوګورئ:[٥]

سعيد بن المسيب: دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده.[٦]

ام شريک: دا غزيه يا غزيله بنت ودوان بن عمرو بن عامر رضي الله عنها ده.[٧]

حدثنا عبيدالله بن موسى او ابن سلام عنه دواړه دَامام بخارى رحمه الله شيوخ دى. خو دَعبيدالله بن موسى رحمه الله شمير دَهغوى په كبار شيوخ كښې كيږي. امام بخارى رحمه الله ته شك دې چه دا روايت ما دَعبيدالله بن موسىٰ نه اوريدلې دې كه نه؟ البته دَمحمد سلام رحمه الله نه دَدې حديث په سماع كښې هغه ته شك نه وو. په دې وجه ئې په لفظ أو سره دَ شك اظهار اوكړو اوبيائې په يقين سره اوفرمائيل چه دا روايت مونږ دَمحمد بن سلام رحمه الله نه اوريدلې دې اوهغوى دَعبيدالله بن موسى رحمه الله نه.[٨]

ګرګټ (چمچور کئی) وژلوحکم: (إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الوزغ....) دَام شريك رضي الله عنها روايت دې چه رسول الله ﷺ دَ ګرګټ دَ وژلو حكم اوكړو اوونې فرمائيل (كله چه ابراهيم عليه السلام په اوركښې واچولې شو نو) دې بدبخت په ابراهيم عليه السلام باندې (اور) تيزولو دَپاره پوكې وهل او نورو تولو مرغانو اوخناورو دَ هغې دَ مړ كولو كوشش كولو.[٩]

[١] مرتخريج الحديث في بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم: ٣٣٠٨.

[٢] كشف الباري: ٦٥٧/١.

[٣] كشف الباري: ٩٣/٢.

[٤] كتاب الحيض باب غسل الحائض رقم: ٢٩٦ ص: ٢٠٤.

[٥] كتاب الصوم باب صوم يوم الجمعة رقم: ١٩٨٤.

[٦] كشف الباري: ١٥٩/٢.

[٧] كتاب بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم ينبع بها شعف الجبال رقم: ٣٣٠٧.

[٨] عمدة القاري: ٣٤٥/١٥ إرشاد الساري: ٢٨٥/٧ فتح الباري: ٤٨٦/٨.

[٩] إرشاد الساري: ٢٨٥/٧.

علامه دمیری رحمه الله د حضرت عائشه رضي الله عنها روایت نقل کړي دي چه کله بیت المقدس سوزولې شو نو ډیر ګرګټان یوځائي شو او اور له به ئي د تیزولو د پاره پوکي ورکول.[1] ګرګټ ګونګا او ابرص یعني برګ مرض دا ډیر موذي ځناور دي که د خوراك څښاك په لوښي کښې خوله ورکړي او یو انسان هغه استعمال کړي نو سخت جاني نقصان کیدو اندیښنه ده.[2]

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما یو روایت دي (اقتلوا الوزغ ولو في جوف الکعبة) یعني چمچور کښي قتل کړئي اګرچه هغه په بیت الله کښې دننه وي. دا روایت طبراني رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل کړې دي[3] خو د دې په سند کښې عمر بن قیس مکي ضعیف راوي دي.[4]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث د ټکړې (علی إبراهیم علیه السلام) مناسبت ظاهر دي.[5]

[۳۱۸۱]- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} [الأنعام: ۸۲] إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّنَا لاَ يَظْلِمُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: "لَيْسَ كَمَا تَقُولُونَ {لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ} [الأنعام: ۸۲] بِشِرْكٍ، أَوَلَمْ تَسْمَعُوا إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" [ص ۲۹۳-۲۹۴] [ر: ۳۲][6]

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غیاث نخعي کوفي رحمه الله دي.[7]

اعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدي کوفي رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. د دوی تذکره (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده.[8]

ابراهیم: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن الاسود نخعي کوفي رحمه الله دي. د دوی تذکره هم مذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده.[9]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي. د دوی تذکره هم مذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده.[10]

---

[1]) إرشادالساري: ۲۸۵/۷.

[2]) إرشادالساري: ۲۸۵/۷.

[3]) المعجم الکبیر للطبراني باب العین، أحادیث عبدالله بن العباس رقم الحدیث: ۱۱۳۹۵ وأخرجه کمال الدین الدمیري في حیاة الحیوان الکبری: ۵۴۵/۲ دار الکتب العلمیة.

[4]) إرشادالساري: ۲۸۵/۷.

[5]) عمدة القاري: ۳۷۵/۱۵.

[6]) مر تخریجه في کتاب العلم باب ظلم دون ظلم رقم: ۳۲.

[7]) کشف الباري کتاب الغسل ص: ۴۶۴.

[8]) کشف الباري: ۲۵۱/۲.

[9]) کشف الباري: ۲۵۳/۲.

[10]) کشف الباري: ۲۵۷/۲.

لما نزلت ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ ....الخ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائي چه كله دا آيت نازل شو: كومو خلقو چه ايمان راوړو اوهغوى په خپل ايمان كښې ظلم (شرك) شامل نه كړو، نومونږ عرض اوكړو يارسول الله په مونږ كښې څوك داسې دې چاچه ظلم (څه گناه) نه وى كړې؟ حضورپاك اوفرمائيل خبره دغه نه ده كومه چه تاسو گڼرئى (آيت كښې) دَ ظلم نه مراد شرك دې. آيا تاسو په (قرآن كښې) خپل خوئى ته دَ لقمان وصيت نه دې اوريدلې چه بچيه الله تعالى سره شرك مه كوه ځكه چه شرك لوئى ظلم دې.

دَ سورت انعام آيت دې: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ [1] يعنى كومو خلقوچه ايمان راوړو اوهغوى په خپل ايمان كښې شرك يوځائى نه كړو امن هم دَهغوى دَپاره دې اوهم هغه په نيغه لار دى.

دَ ظلم مختلف مدارج او افراد دى اوهره لويه او وړه گناه په دې كښې شامل ده. چونكه په آيت كښې نكره (ظلم) لاندې دَ نفى واقع شوې ده چه دَعموم فائده وركوى په دې وجه صحابه كرام اوويريدل چه زمونږ نه خو يو نه يو درجه كښې دَ ظلم ارتكاب به ضرور شوې وى اودَ آيت دَ مضمون مطابق هغوى دَ امن او هدايت نه محروم پاتې شو. په دې وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم مبارك اوفرمائيل چه دلته دَظلم نه دَدې فرد اعلى يعنى شرك مراد دې او په دليل كښې دَ سورت لقمان آيت تلاوت كړو كوم كښې چه شرك ته ظلم عظيم ونيلې شوې دې. په دې روايت باندې تفصيلى بحثونه كتاب الايمان كښې تيرشوى دى. [2]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت باندې اشكال اودَهغې جواب: ترجمه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په حالاتو باندې تړلې شوې ده اودَ حديث باب مضمون ترجمة الباب سره په ظاهره باندې څه مناسبت نه لرى نو بيا سوال دادې چه امام بخارى رحمه الله دَترجمة الباب لاندې مذكوره روايت ولې نقل كړې دې؟

علامه قسطلانى رحمه الله دَدې دا جواب وركړې دې چه دَ سورت انعام آيت ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ په حقيقت كښې دَ ابراهيم عليه السلام قول دې. دَدې پس منظر دادې چه دَ آيت نه وړاندې ركوع كښې په شرك دَ رد بيان دې اودَدې په ضمن كښې دَخپل پلار آزر او خپل قوم سره دَحضرت ابراهيم عليه السلام مكالمه پيش كړې شوې ده. ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً﴾ دې نه پس په قوم باندې دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ نكيربيان دې چه ابراهيم عليه السلام سره ئې حجت بازى كوله. ﴿أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ﴾ بيا دَ تنكيت په توگه فرمائى ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ ۖ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ دَ فريقين نه مراد يخپله ابراهيم عليه السلام اودَ هغه مشرك قوم دې. په آيت كښې چه دَ دواړو فريقو كوم استفسار كړې شوې دې دَهغې په جواب كښې ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ په دې صورت كښې (الذين) اسم موصول مبتدا محذوف دَ (هم) خبر دې. (أي هم الذين آمنوا......) يعنى دَ ابراهيم اودَهغه په قوم كښې هم هغه خلق دى چه ايمان ئې راوړې دې او په خپل ايمان كښې ظلم (شرك) سره نه دې ملاؤكړې. [3]

حضرت على رضي الله عنه فرمائى چه دا آيت دَ دې امت باره كښې نه دې نازل شوې بلكه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام اودَهغه دَ اصحابو باره كښې نازل شوې دې. [4] دغه شان دَ آيت او روايت مناسبت ترجمة الباب سره واضح كيږى. [5]

---

[1] سورة الانعام آية: ۸۲

[2] كشف البارى كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم: ۲۶۸/۲-۲۶۱.

[3] إرشادالسارى: ۲۸۶/۷فتح البارى: ۴۸۷/۸-۴۸۶.

[4] المصدر السابق.

[5] إرشادالسارى: ۲۸۶/۷.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ روایت باب ترجمة الباب سره مناسبت دَ آیت مذکوره متصل بعد دَ موجود آیت په وجه باندې دې په کوم کښې چه دَ حضرت ابراهیم تذکره ده. آیت دې ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ آتَيْنَاهَآ إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ﴾[1]
علامه عینی رحمه الله دَ دغه پورته ذکر شوو توجیهاتو دمناسبت دپاره تردید کولوسره فرمائیلي دی چه مقصد دا وی چه په روایت باب کښې دَ ترجمة الباب دَ الفاظو ذکر وی سره ددې چه هغه الفاظ لږشان ولې نه وی. اودَمذکوره بالاتوجیهاتونه دَ یونه هم دا مقصد نه حاصلیږی. البته ددې روایت ترجمة الباب سره مناسبت په دې اعتبارسره ممکن دې چه امام بخاری رحمه الله په روایت کښې ذکر شوې آیت مبارك پیش کولوسره دَ حضرت علی رضی الله عنه دَ یو روایت طرف ته اشاره کړې ده کوم چه امام حاکم تخریج کړې دی. په هغه روایت کښې دی چه حضرت علی رضی الله عنه دَ آیت مذکور في الروایة تلاوت کولوسره ارشاد فرمائی چه دا آیت ددې امت باره کښې نه دې نازل شوې بلکه حضرت ابراهیم علیه السلام اودَ هغه دَ اصحابو سره متعلق نازل شوې دې. دغه شان په حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح کیږی.[2]

۱۲- باب: ﴿يَزِفُّونَ﴾/الصافات: ۹۴/: النَّسَلَانُ فِي الْمَشْيِ.

دا باب (تنوین سره) بغیر ترجمه دې او (کالفصل من الباب السابق) یعنی دَتیرشوی باب تتمه ده.[3]
په مخکښې باب کښې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام حالات بیان کړې شو اودلته دَ نورو حالاتو تذکره به دَ تکمله په توګه باندې وی. دَ مستملی په روایت کښې دا باب بغیرترجمه دې او حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته ترجیح ورکړې ده. خودَ حموی اوکشمیهنی په نسخوکښې دا باب ترجمه سره دې یعنی (باب: ویزفون النسلان).
حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته وهم وئیلوسره فرمائیلي چه (فإنه کلام لا معنی له) یعنی (ویزفون النسلان) دَباب ترجمه ګرځول یوبې معنې خبره ده.[4] زمونږ رائې داده چه په دې صورت کښې دا بې معنې کلام نه دې بلکه مقصد دادې چه دا باب دَ ابراهیم علیه السلام په حالاتو کښې دَتیرشوو حالاتو پوره والې هم دې او په دې سره دَ ابراهیم علیه السلام قصې سره متعلق دَ سورت صافات آیت ﴿فَأَقْبَلُوٓا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾ تفسیر هم مقصوددې. دَعلامه عینی رحمه الله په صنیع سره زمونږ دَ رائې تائید کیږی.[5] اودَ نسفی په روایت کښې دَ سرنه باب ساقط دې.[6] اوعلامه کرمانی رحمه الله داسې باب تړلې دې (باب قوله الله تعالی: ﴿فَأَقْبَلُوٓا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾).[7]

قوله: یزفون. النسلان في المشي: زَفَّ يَزِفُّ زَفًّا وزُفُوفًا معنی ده تادی کول منډه وهل. امام بخاری رحمه الله ددې تفسیر کړې دې النسلان فی المشي تیز تلل په تلوکښې تادی کول. په لغت کښې النسلان اصلاً دَ لیوه تیز تګ ته وائی لیکن روستو ددې استعمال دَ نورو خیزونودپاره اوشو.[8]

---

[1] شرح الکرمانی: ۱۴/۱۸-۱۷.
[2] عمدة القاری: ۱۵/۳۴۶.
[3] إرشادالساری: ۷/۲۸۶عمدة القاری: ۱۵/۳۴۷فتح الباری: ۸/۴۹۱.
[4] فتح الباری: ۸/۴۹۱.
[5] عمدة القاری: ۱۵/۳۴۷.
[6] فتح الباری:۸/۴۹۱عمدة القاری: ۱۵/۳۴۷.
[7] شرح الکرمانی: ۱۴/۱۸.
[8] لسان العرب: ۱۴/۱۲۸.

د سورت صافات آیات کښې ابراهیم علیه السلام قصه اختصار سره بیان کړې شوې ده چه په سورت انبیاء کښې تفصیل سره راغلې ده آیات دادی. ﴿فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ۝ مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ۝ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ۝ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ۝﴾ (۱)

یعنی ابراهیم علیه السلام غلې غوندې د هغوی معبودانو له راغلو اوونې وئیل ولې تاسو نه خورئې په تاسو څه شوی دی تاسو خبرې ولې نه کوئې؟ بیا هغوی په ښه قوت سره متوجه کیدو سره وهل شروع کړه. ﴿فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ۝﴾ نو هغه خلق هغه په منډه راغله کله چه مشرکان د اختر د میلې نه واپس راغله او منډر ته نې اوکتل چه ټول بتان تراشلې شوې پراته دې نو د تپوس پوښتنې د پاره بوه ډله حضرت ابراهیم علیه السلام له راورسیدله او هغه نې اونیولو او د قوم کنړې مجمعې ته نې پیش کړو.

طبرانی او ابن ابی حاتم رحمه الله د سدی رحمه الله په طریق سره روایت نقل کړې دې چه دغه خلقوکله ابراهیم علیه السلام هغه مجمعې ته وړاندې کړو نو هلته د لرګو یو لونې ډیرې پروت وو او د هغې په راغونډولو کښې د قوم هریو کس تر دې چه ښځو هم خپله حصه واچوله او په مرضونو کښې اخته ښځو نذر ونه او منل چه که چرې الله هغوی روغ کړل نو هغوی به د ابراهیم علیه السلام د سوزولو د پاره لرګی راجمع کوی. کله چه قوم د لرګو ډیرې راجمع کړو او د ابراهیم علیه السلام د سوزولو اراده ئې اوکړه نو زمکې او آسمان فرښتو او غرونو په یو آواز کښې اوونیل «ربنا خلیلك إبراهیم يحرق» یعنی اې زمونږه ربه ستا خلیل ابراهیم سوزولې شی الله تعالی اوفرمائیل «أنا أعلم» ماته پته ده. خوچه کله ابراهیم تاسو ته آواز اوکړی نو تاسو ټول د هغه امداد کوئې نو په دې موقع باندې ابراهیم علیه السلام دعا اوکړه «اللهم انت الواحد فی السماء، وأنا الواحد فی الأرض، لیس أحد فی الأرض یعبدك غیري، حسبي الله ونعم الوکیل» (۲) یعنی اې الله ته په آسمان کښې یو یئې او زه په مخ د زمکې باندې خان له یم زما نه علاوه په مخ د زمکه باندې زما نه علاوه بل څوك ستا عبادت کونکې بنده نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی که چرې باب ترجمه سره وی نو بیا زما خیال دادې چه امام بخاری رحمه الله هم دې واقعې طرف ته اشاره کړې ده. په کوم کښې «ربنا خلیلك إبراهیم یحرق» الفاظ وارد دی او د باب لاندې امام بخاری حدیث د شفاعت نقل کړې دې په هغې کښې «أنت نبی الله وخلیله من الأرض» الفاظ راغلی دی او د دې مناسبت «ربنا خلیلك إبراهیم یحرق» سره واضح دې (۱)

[۳۱۸۲] - بَابٌ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا بِلَحْمٍ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يَجْمَعُ يَوْمَ القِيَامَةِ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي وَيُنْفِذُهُمُ البَصَرُ، وَتَدْنُو الشَّمْسُ مِنْهُمْ، - فَذَكَرَ حَدِيثَ الشَّفَاعَةِ - فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ فَيَقُولُونَ: أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنَ الأَرْضِ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، فَيَقُولُ، فَذَكَرَ [ص: ۱۴۲] كَذَبَاتِهِ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى مُوسَى" تَابَعَهُ أَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۲۹۹][ر: ۳۱۶۲، ۴۲۰۶] (۴)

---

۱) الصافات: ۹٤.

۲) فتح الباری: ۸/٤۹۲-٤۹۱.

۳) فتح الباری: ۸/٤۹۲.

٤) مرتخریجه فی نفس الکتاب تحت باب قول الله تعالی ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾.

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهیم: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر بخاری سعدی رحمه الله دې.[1]

ابواسامة: دا حماد بن اسامه بن زید قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب فضل من علم وعلّم) لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوحیان: دا یحیی بن سعید بن حیان تیمی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب سؤال جبرائل علیه السلام النبی صلی الله علیه وسلم عن الایمان والاسلام) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوزرعة: دا هرم بن عمر بن جریر بجلي کوفي رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی تذکره (کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[4]

قوله: أُتِيَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم یَوْمًا بِلَحْمٍ...: حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائي چه یوه ورځ دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې غوښه پیش کړې شوه. حضورپاك اوفرمائیل دَ قیامت په ورځ به الله تعالی وړاندې روستو ټول په یو میدان کښې راجمع کوی. آواز کونکې به هغوی ته خپل آواز اوروليې شی او کتونکې به هغوی لیدلې شی او نمر به هغوی ته رانیزدې کړې شی. بیا حضورپاك حدیث شفاعت بیان کړو چه (میدان حشر کښې) به خلق ابراهیم علیه السلام له راشی اوهغوی ته به وائي تاسو په زمکه کښې دَ الله تعالی خلیل او نبی وې الله تعالی ته زمونږ سفارش اوکړه. ابراهیم علیه السلام به (کذبات ثلاثه یادولوسره) وائي نفسی نفسی، موسی علیه السلام له لاړ شئ.

مطلب دا چه ابراهیم علیه السلام ته به ثلاث کذبات یادیږی او فرمائی به چه زما نه خو دغه کوتاهئی شوی دی. ماله حیا راځی چه الله تعالی ته ستاسو دَپاره سفارش اوکړم. دریواړه خبرې سره دَدې چه په کذب کښې نه راځی لیکن ابراهیم علیه السلام به هغه دَ نبوت دَ شان خلاف ګنړلوسره په خپل ځان باندې دَ خطاوار کیدو یقین کوی.[5]

قوله: تابعه أنس عن النبی صلی الله علیه وسلم: دَحضرت انس رضی الله عنه دا متابعت امام بخاری رحمه الله کتاب التوحید کښې په تفصیل سره موصولاً نقل کړې دې.[6]

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روایت باب دَ (باب اتخذ الله ابراهیم خلیلا) سره مناسبت واضح دې خکه چه په دواړو کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره ده.[7]

[۳۱۸۳]- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، لَوْلَا أَنَّهَا عَجِلَتْ، لَكَانَ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا»

---

[1] کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده رقم: ۲۷۸.

[2] کشف الباری:۳/۴۱۴.

[3] کشف الباری:۲/۵۸۷.

[4] کشف الباری:۳/۳۰۴.

[5] إرشادالساری:۷/۲۸۷.

[6] صحیح البخاری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار، رقم الحدیث:۶۵۶۵ وکتاب التوحید باب کلام الرب تعالی یوم القیامة مع الأنبیاء وغیرهم رقم الحدیث: ۷۵۱۰ وباب قول الله تعالی ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ رقم الحدیث: ۷۴۱۰ وباب قوله تعالی: ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ رقم الحدیث:۷۵۱۶.

[7] عمدة القاری: ۱۵/۳۴۷.

قَالَ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ، فَحَدَّثَنِي قَالَ: إِنِّي وَعُثْمَانَ بْنَ أَبِي سُلَيْمَانَ، جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: مَا هَكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، وَهِيَ تُرْضِعُهُ، مَعَهَا شَنَّةٌ لَمْ يَرْفَعْهُ ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ [۳۱۸۵/ ص ۳۰۱][1]

امام بخاری هم یو روایت په مختلف طرق سره ذکرکړې دې. دَاحمد بن سعید والاطریق روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه الله تعالی دې دَاسماعیل علیه السلام په مور بی بی هاجره باندې رحم اوکړی که چرې هغې تادی نه وه کړې نو نن به زمزم یوه بهیدونکې چینه وه.

ذکر الاختلاف الواقع في اسناد الحديث المذكور: ① رواه ابن السكن والإسماعيلي من طريق حجاج بن الشاعر عن وهب بن جرير عن أبيه عن أيوب عن عبد الله بن سعيد بن جبير عن أبيه عن ابن عباس عن أبي بن كعب عن النبي صلى الله عليه وسلم..... زاد ابن السكن والإسماعيلي في روايتهما أبي بن كعب.

② الطريق المذكور في صحيح البخاري، أي: أحمد بن سعيد عن هب عن جرير عن أيوب عن عبد الله بن سعيد عن ابن عباس إلخ.

③ رواية النسائي عن أحمد بن سعيد شيخ البخاري المذكور عن وهب بن جرير عن أبيه عن أيوب عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن أبي بن كعب. أسقط الإمام النسائي في هذا الطريق عبد الله بن سعيد بن جبير، وزاد أبي بن كعب.

④ رواية الإمام النسائي عن أحمد بن سعيد عن وهب بن جرير عن حماد بن زيد عن أيوب عن عبد الله بن سعيد بن جبير عن أبيه عن ابن عباس، ولم يذكر أبي بن كعب.

دَ امام نسائی رحمه الله په روایت کښې دی چه وهب بن جریر رحمه الله فرمائی چه زه سلام بن ابی مطیع رحمه الله ته حاضر شوم اودَهغوی په وړاندې مې مذکره حدیث دَ حماد بن زید والاپه طریق سره بیان کړو نوهغوی په دې باندې سخت نکیر اوفرمائیلو او تپوس ئې اوکړو چه ستا پلار (جریر) څنګه روایت کوی؟ ما ونیل چه هغه خو دَ ایوب عن سعید بن جبیر په طریق سره روایت کوی. سلام بن ابی مطیع رحمه الله دَ حیرانتیا اظهار اوکړو او ونې فرمائیل چه په حقیقت کښې دَ ایوب او سعید بن جبیر په مینځ کښې عکرمه بن خالد واسطه ده.[2]

دَنسائی رحمه الله دَ ذکرکړې شوې طریق نه معلومه شوه چه وهب بن جریر رحمه الله کله دا حدیث دَخپل پلار جریر رحمه الله نه روایت کوی نودَ ایوب رحمه الله اوسعید بن جبیر رحمه الله په مینځ کښې دَ عبدالله بن سعید رحمه الله واسطه نه ذکرکوی البته په آخره کښې دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه کوی اوکله چه وهب بن جبیر رحمه الله داحدیث دَ حمادبن زید رحمه الله په طریق سره نقل کوی نوبیا دَ ایوب رحمه الله او سعید په مینځ کښې دَعبدالله بن سعید رحمه الله واسطه هم نقل کوی او په آخره کښې دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه کوی. خو سلام بن ابی مطیع رحمه الله دَ ایوب رحمه الله او سعید بن جبیر رحمه الله په مینځ کښې دَ عکرمه بن خالد رحمه الله دَ واسطې قائل دې.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه عین ممکن دی ایوب رحمه الله ته داحدیث په مختلف طرق سره حاصل شوې وی ځکه چه اسماعیل بن علیه چه دکبار حفاظ نه دې دا حدیث دَ ایوب عن سعید بن جبیر عن ابن عباس په طریق سره هم روایت کوی په دې سند کښې خونه دَعبدالله بن سعید رحمه الله تذکره شته اونه دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه اود اسماعیل بن علیه رحمه الله دا روایت دَ امام بخاری رحمه الله تخریج کړې شوې روایت دَپاره مؤید هم دې. ځکه چه امام بخاری رحمه الله هم ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه ده ذکرکړې.

---

[1] مر تخريجه في كتاب الحرث والمزارعة باب المزارعة بالشطر ونحوه رقم: ۲۳۲۸.

[2] عمدة القاري: ۳٤۸/۱۵ فتح الباري: ٤۹۲/۸.

[3] فتح الباري: ٤۹۲/۸ دار الكتب العلمية.

دَاسماعيل بن عليه رحمه الله نه دا روايت اسماعيلي رحمه الله په دوه شان سره روايت کړې دې. يوخو هم دغه طريق دې په کوم کښې چه دَ ايوب او سعيد بن جبير په مينځ کښې واسطه نشته او دويم طريق هغه دې په کوم کښې چه دَدواړو په مينځ کښې دَعبدالله رحمه الله واسطه ده. دَ اسماعيل بن عليه رحمه الله په شان معمر رحمه الله هم داحديث دَ ايوب عن سعيد په طريق سره بلاواسطه نقل کړې دې لکه څنګه چه امام بخاري رحمه الله په دويم طريق کښې ذکر کړې دې اسماعيلي رحمه الله په امام بخاري رحمه الله باندې مذکوره حديث دَ ايوب په طريق سره نقل کولو وجې نه اعتراض کړې دې چه هغوى مضطرب سندسره دَ روايت تخريج ولې کړې دې ليکن دَ سياق حديث نه معلوميږى چه امام بخاري رحمه الله په تخريج کړې شوى حديث کښې معمر عن کثير بن کثير عن سعيد بن جبير په طريق باندې اعتماد کړې دې سره ددې چه دَ ايوب رحمه الله طريق سره ملاؤشوې دې.

الحاصل ايوب رحمه الله حديث دَ سعيد بن جبير رحمه الله نه بغير دَ واسطې روايت کړې دې يا دَ سعيد بن جبير خوني عبدالله په واسطه سره نقل کړې دې او په دواړو صورتونو کښې څه عيب نشته دې څکه چه ټول په ټول ثقه دى اوداسې اختلاف چه په ثقات حفاظ باندې متفرع وى مضر نه وى. اوس که چرې دَ ايوب رحمه الله او سعيد بن جبير رحمه الله په مينځ کښې دَ عبدالله واسطه ده او په آخره کښې دَ ابى بن کعب رحمه الله زياتوالې هم دې نوهيڅ کلام نشته دې اوکه چرې واسطه نشته دې اونه دَ ابى بن کعب رحمه الله اضافه نودَواسطې نه کيدل په دې وجه مضر نه دى څکه چه دَ ايوب رحمه الله سماع دَ سعيد بن جبير رحمه الله نه ثابته ده اودَ ابى بن کعب رحمه الله اضافه نه کيدو په صورت کښې که چرې ابن عباس رضي الله عنهما داحديث دَ نبى کريم ﷺ نه اوريدلې دې نوبيا خودا حديث متصل اومسند دې اوکه چرې نه وى اوريدلې نودا حديث دَ مراسيل صحابه نه دې.[1]

قَالَ الْأَنْصَارِيُّ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ: فَحَدَّثَنِي قَالَ: إِنِّي وَعُثْمَانَ ابْنَ أَبِي سُلَيْمَانَ جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: مَا هٰكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلٰكِنَّهُ قَالَ: أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، مَعَهَا شَنَّةٌ - لَمْ يَرْفَعْهُ - ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ.

دلته روايت مختصر دې. ازرقى رحمه الله د مسلم بن خالد الزنجي عن ابن جريج په طريق سره دا روايت مفصلاً نقل کړې دې. په دې کښې کثير بن کثير رحمه الله وائى چه زه او عثمان بن ابى سليمان او عبدالله بن عبدالرحمن بن ابى حسين د شپې دَ جمات په چت باندې سعيد بن جبير رحمه الله سره ناست وو سعيد بن جبير رحمه الله اوونيل (سَلُونِي قَبْلَ أَنْ لَا تَرَوْنِي) نوخلقو دَ سوالونو باران جوړ کړو په هغې کښې يو سوال دا وو. (أَحَقٌّ مَا سَمِعْنَا فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ إِبْرَاهِيمَ حِينَ جَاءَ مِنَ الشَّامِ حَلَفَ لِامْرَأَتِهِ أَنْ لَا يَنْزِلَ بِمَكَّةَ حَتَّى يَرْجِعَ، فَقَرَّبَتْ إِلَيْهِ امْرَأَةُ إِسْمَاعِيلَ الْمَقَامَ، فَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَيْهِ حَتَّى لَا يَنْزِلَ) آيا دا واقعه صحيح ده چه ابراهيم عليه السلام يو خل شام ته تشريف راوړو نوهغه ساره ته قسم کولوسره راغلې وو چه زه به مکه کښې نه کوزيږم تردې چه نيغ به واپس راځم چنانچه د حضرت اسماعيل عليه السلام بى بى مقام ابراهيم هغوى ته رانيزدې کړو نو ابراهيم عليه السلام په هغې باندې خپه مبارکه کيخوده چه په زمکه باندې کوزيدل رانه شى.

سعيد بن جبير رحمه الله اوفرمائيل (مَا هٰكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ) يعنى ابن عباس رضي الله عنهما ماته دا حديث داسې نه دې بيان کړې دې (داسې څه خبره ثابته نه ده) بلکه هغوى داسې وئيلى چه ابراهيم حضرت اسماعيل عليه السلام او دَ هغه مور هاجره واخستل (دَمکې زمکې ته راغلل) هغه وخت هاجره بى بى اسماعيل عليه السلام له پينى ورکول هغې سره يو زوړ مشک وو.[2]

قوله: شَنَّةٌ: اوچه او زړه مشکيزه.

قوله: لَمْ يَرْفَعْهُ: يعنى دا روايت ابن عباس رضي الله عنهما موقوفاً نقل کړې دې مرفوعاً ئى نه دې نقل کړې. وړاندې دَ مذکوره روايت دريم طريق دې.

---

[1] فتح البارى: ۴۹۲/۸.

[2] فتح البارى: ۴۹۳/۸ نور اوګورئى تفسير ابن کثير: ۳۰۴/۱ دارالکتب العلمية.

[۳۱۸۴]- وحَدَّثَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ السَّخْتِيَانِيِّ، وَكَثِيرِ بْنِ كَثِيرِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ، يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى الآخَرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَوَّلَ مَا اتَّخَذَ النِّسَاءُ الْمِنْطَقَ مِنْ قِبَلِ أُمِّ إِسْمَاعِيلَ، اتَّخَذَتْ مِنْطَقًا لِتُعَفِّيَ أَثَرَهَا عَلَى سَارَةَ، ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، حَتَّى وَضَعَهُمَا عِنْدَ الْبَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ، فَوْقَ زَمْزَمَ فِي أَعْلَى الْمَسْجِدِ، وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ، وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ، فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ، وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَابًا فِيهِ تَمْرٌ، وَسِقَاءً فِيهِ مَاءٌ، ثُمَّ قَفَّى إِبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقًا، فَتَبِعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَقَالَتْ: يَا إِبْرَاهِيمُ، أَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهَذَا الْوَادِي، الَّذِي لَيْسَ فِيهِ إِنْسٌ وَلَا شَيْءٌ؟ فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مِرَارًا، وَجَعَلَ لَا يَلْتَفِتُ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ لَهُ: آللّٰهُ الَّذِي أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ نَعَمْ، قَالَتْ: إِذَنْ لَا يُضَيِّعُنَا، ثُمَّ رَجَعَتْ، فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَا يَرَوْنَهُ، اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْبَيْتَ، ثُمَّ دَعَا بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ، وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ: رَبِّ {إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ} [إبراهيم: ۳۷] - حَتَّى بَلَغَ - {يَشْكُرُونَ} [إبراهيم: ۳۷] "وَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تُرْضِعُ إِسْمَاعِيلَ وَتَشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ، حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا فِي السِّقَاءِ عَطِشَتْ وَعَطِشَ ابْنُهَا، وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ يَتَلَوَّى، أَوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ، فَانْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَوَجَدَتِ الصَّفَا أَقْرَبَ جَبَلٍ فِي الْأَرْضِ يَلِيهَا، فَقَامَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ اسْتَقْبَلَتِ الْوَادِيَ تَنْظُرُ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا، فَهَبَطَتْ مِنَ الصَّفَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْوَادِيَ رَفَعَتْ طَرَفَ دِرْعِهَا، ثُمَّ سَعَتْ سَعْيَ الْإِنْسَانِ الْمَجْهُودِ حَتَّى جَاوَزَتِ الْوَادِيَ، ثُمَّ أَتَتِ الْمَرْوَةَ فَقَامَتْ عَلَيْهَا وَنَظَرَتْ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا [ص: ۱۴۳]، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَذَلِكَ سَعْيُ النَّاسِ بَيْنَهُمَا» فَلَمَّا أَشْرَفَتْ عَلَى الْمَرْوَةِ سَمِعَتْ صَوْتًا، فَقَالَتْ صَهٍ - تُرِيدُ نَفْسَهَا -، ثُمَّ تَسَمَّعَتْ، فَسَمِعَتْ أَيْضًا، فَقَالَتْ: قَدْ أَسْمَعْتَ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غِوَاثٌ، فَإِذَا هِيَ بِالْمَلَكِ عِنْدَ مَوْضِعِ زَمْزَمَ، فَبَحَثَ بِعَقِبِهِ، أَوْ قَالَ بِجَنَاحِهِ، حَتَّى ظَهَرَ الْمَاءُ، فَجَعَلَتْ تُحَوِّضُهُ وَتَقُولُ بِيَدِهَا هَكَذَا، وَجَعَلَتْ تَغْرِفُ مِنَ الْمَاءِ فِي سِقَائِهَا وَهُوَ يَفُورُ بَعْدَ مَا تَغْرِفُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَرْحَمُ اللّٰهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، لَوْ تَرَكَتْ زَمْزَمَ - أَوْ قَالَ: لَوْ لَمْ تَغْرِفْ مِنَ الْمَاءِ -، لَكَانَتْ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا" قَالَ: فَشَرِبَتْ وَأَرْضَعَتْ وَلَدَهَا، فَقَالَ لَهَا الْمَلَكُ: لَا تَخَافُوا الضَّيْعَةَ، فَإِنَّ هَا هُنَا بَيْتَ اللّٰهِ، يَبْنِي هَذَا الْغُلَامُ وَأَبُوهُ، وَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَهْلَهُ، وَكَانَ الْبَيْتُ مُرْتَفِعًا مِنَ الْأَرْضِ كَالرَّابِيَةِ، تَأْتِيهِ السُّيُولُ، فَتَأْخُذُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ، فَكَانَتْ كَذَلِكَ حَتَّى مَرَّتْ بِهِمْ رُفْقَةٌ مِنْ جُرْهُمَ، أَوْ أَهْلُ بَيْتٍ مِنْ جُرْهُمَ، مُقْبِلِينَ مِنْ طَرِيقِ كَدَاءٍ، فَنَزَلُوا فِي أَسْفَلِ مَكَّةَ فَرَأَوْا طَائِرًا عَائِفًا، فَقَالُوا: إِنَّ هَذَا الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ، لَعَهْدُنَا بِهَذَا الْوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ، فَأَرْسَلُوا جَرِيًّا أَوْ جَرِيَّيْنِ فَإِذَا هُمْ بِالْمَاءِ، فَرَجَعُوا فَأَخْبَرُوهُمْ بِالْمَاءِ فَأَقْبَلُوا، قَالَ: وَأُمُّ إِسْمَاعِيلَ عِنْدَ الْمَاءِ، فَقَالُوا: أَتَأْذَنِينَ لَنَا أَنْ نَنْزِلَ عِنْدَكِ؟ فَقَالَتْ: نَعَمْ، وَلَكِنْ لَا حَقَّ لَكُمْ فِي الْمَاءِ، قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَأَلْفَى ذَلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الْإِنْسَ» فَنَزَلُوا وَأَرْسَلُوا إِلَى أَهْلِيهِمْ فَنَزَلُوا مَعَهُمْ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِهَا أَهْلُ أَبْيَاتٍ مِنْهُمْ، وَشَبَّ الْغُلَامُ وَتَعَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ، وَأَنْفَسَهُمْ وَأَعْجَبَهُمْ

حِينَ شَبَّ، فَلَمَّا أَدْرَكَ زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ، وَمَاتَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، فَجَاءَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ مَا تَزَوَّجَ إِسْمَاعِيلُ يُطَالِعُ تَرِكَتَهُ، فَلَمْ يَجِدْ إِسْمَاعِيلَ، فَسَأَلَ امْرَأَتَهُ عَنْهُ فَقَالَتْ: خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا، ثُمَّ سَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ، فَقَالَتْ نَحْنُ بِشَرٍّ، نَحْنُ فِي ضِيقٍ وَشِدَّةٍ، فَشَكَتْ إِلَيْهِ، قَالَ: فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ كَأَنَّهُ آنَسَ شَيْئًا، فَقَالَ: هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا، فَسَأَلَنَا عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ، وَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا، فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا فِي جَهْدٍ وَشِدَّةٍ، قَالَ: فَهَلْ أَوْصَاكِ بِشَيْءٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ غَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِكَ، قَالَ: ذَاكِ أَبِي، وَقَدْ أَمَرَنِي أَنْ أُفَارِقَكِ، الْحَقِي بِأَهْلِكِ، فَطَلَّقَهَا، وَتَزَوَّجَ مِنْهُمْ أُخْرَى، فَلَبِثَ عَنْهُمْ إِبْرَاهِيمُ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَتَاهُمْ بَعْدُ فَلَمْ يَجِدْهُ، فَدَخَلَ عَلَى [ص: ۱۴۳] امْرَأَتِهِ فَسَأَلَهَا عَنْهُ، فَقَالَتْ: خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا، قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ؟ وَسَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ، فَقَالَتْ: نَحْنُ بِخَيْرٍ وَسَعَةٍ، وَأَثْنَتْ عَلَى اللَّهِ، فَقَالَ: مَا طَعَامُكُمْ؟ قَالَتِ اللَّحْمُ، قَالَ فَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتِ الْمَاءُ. قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ وَالْمَاءِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ حَبٌّ، وَلَوْ كَانَ لَهُمْ دَعَا لَهُمْ فِيهِ». قَالَ: فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلَّا لَمْ يُوَافِقَاهُ، قَالَ: فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَمُرِيهِ يُثْبِتُ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ قَالَ: هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، أَتَانَا شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ، وَأَثْنَتْ عَلَيْهِ، فَسَأَلَنِي عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا بِخَيْرٍ، قَالَ: فَأَوْصَاكِ بِشَيْءٍ، قَالَتْ: نَعَمْ، هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَأْمُرُكَ أَنْ تُثْبِتَ عَتَبَةَ بَابِكَ، قَالَ: ذَاكِ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ، أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ، ثُمَّ لَبِثَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ، وَإِسْمَاعِيلُ يَبْرِي نَبْلًا لَهُ تَحْتَ دَوْحَةٍ قَرِيبًا مِنْ زَمْزَمَ، فَلَمَّا رَآهُ قَامَ إِلَيْهِ، فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ، ثُمَّ قَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ، قَالَ: فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ، قَالَ: وَتُعِينُنِي؟ قَالَ: وَأُعِينُكَ، قَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتًا، وَأَشَارَ إِلَى أَكَمَةٍ مُرْتَفِعَةٍ عَلَى مَا حَوْلَهَا، قَالَ: فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، فَجَعَلَ إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ، جَاءَ بِهَذَا الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ فَقَامَ عَلَيْهِ، وَهُوَ يَبْنِي وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ، وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة: ۱۲۷]، قَالَ: فَجَعَلَا يَبْنِيَانِ حَتَّى يَدُورَا حَوْلَ الْبَيْتِ وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة: ۱۲۷] [ص ۳۰۴-۳۰۶]

ترجمه: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په ښځو کښې د ټولو نه اول حضرت هاجره د ملا پټئی ترلې وه دې د پاره چه هغه د ساره د پاره د خپو نښې باقی پاتې نه کړی. بیا ابراهیم علیه السلام هاجره او د هغې خوئی اسماعیل علیه السلام (مکې) ته راوستل. هغه وخت به هاجره اسماعیل علیه السلام له پیئې ورکول. حضرت ابراهیم علیه السلام هغوی د یوې لوئی ونې لاندې کینول. دا ونه مقام زمزم باندې بالکل د پاسه د جمات اوچت طرف کښې وه. هغه وخت په مکه کښې هیڅ یو انسان نه وو او نه هلته اوبه وې. نو ابراهیم علیه السلام دواړه هلته پریخودل او هغوی سره ئې د کهجورو یوه تهبلئی او د اوبو یوه مشکیزه کیخودو سره پریخودل او بیا چه کله واپس (د شام طرف) ته روان شو (چرته چه حضرت ساره وه) نو حضرت هاجره هغه پسې شاته راغله وئې وئیل ابراهیم! ته چرته ځې؟ مونږ په یو داسې وادئی کښې پریږدې او ځې په کوم کښې چه انسان او نه بل څه څیز موجود دې. هاجره بی بی دا خبره څو ځل اوکړه لیکن

ابراهيم عليه السلام په هغې باندې هيڅ توجو ورنه كړه (جواب وركول خو لرې خبره ده چه وني هم نه كتل) آخر هاجره بي بي اووئيل (الله الذي أمرك بهذا؟) آيا الله تعالى تاته ددې هجرت حكم دركړې دې؟ ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل او په دې باندې هاجره بي بي اووئيل (اذن لا يضيعنا) بيا خو به الله تعالى مونږ نه هلاكوي.

(دې وينا كولو سره) واپس شوه او ابراهيم عليه السلام په سفرباندې روان شو تردې چه كله هغه هغه غرته اورسيدو دكوم خائى نه چه هاجره او اسماعيل عليه السلام هغه نه شو ليدلې نو هغه د كعبې طرف ته مخ كړو (چرته چه اوس كعبه آباده ده هم هلته هغه هاجره او اسماعيل عليه السلام پريخودو سره راغلې وو) او دواړه لاسونه اوچتولو سره ئې دعا اوكړه

﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ﴾ يعني اې زما ربه! ما خپل بال بچ په يو داسې وادئ كښې پريخودل چه بې اوبو او بې ونو ده (هلته د ژوند ظاهرى آثار ناپيد دى) ستا دعزت كور سره، اې زمونږ ربه، دې دپاره چه هغه خلق د مانځه اهتمام اوكړى (چونكه دغه وخت دا خالي زمكه ده او وړوكي شان ميدان دې) نو ته د څه خلقو زړونه ددوى طرف ته مائل كړې (دې دپاره چه هغوى دلته آباد شى او د ژوند بنيادى اسباب قائم كړى) او هغوى له د خوراك دپاره ميوې وركړه دې دپاره چه دا خلق (ستا د نعمتونو) شكر ادا كړى

تردغه خائى پورې ابراهيم عليه السلام دعا اوكړه او بيل طرف ته حضرت هاجره بي بي اسماعيل عليه السلام ته پيئې وركوى او د مشك نه ئې اوبه څكلې (واقعه داسې ده چه بيت الله طواف كولو سره كله خلق بنكارى نو ناخاپى د حضرت ابراهيم عليه السلام دعا طرف ته ذهن وربدليږى او په آيت كښې چه كوم مضمون ذكر كړې دې زړه بې اختياره د هغې طرف ته متوجه كيږى). كله چه اوبه ختمې شوې نو پخپله هم تږې شوه او د هغې بچې (اسماعيل عليه السلام) ته هم تنده اولګيدله. هغې به په داسې حال كښې بچي ته كتل چه هغه د تندې د لاسه بنكته پورته كيږى او ترڅيږى. هغه به دې وجه د هغه خائى نه روانه شوه چه د بچي داحال اونه وينى (مور د زړه د تكړې داحال نه شو ليدلې) چنانچه د صفا غونډئ ئې نيزدې اوليدله او په هغې باندې اوختله بيا د وادئ طرف ته متوجه شوه او وني كتل چه چرته څوك سړې به اووينى (چه د هغه نه اوبه اوغواړى) ليكن هغې هيڅوك اونه ليدل په دې وجه د هغه خائى نه راكوزه شوه كله چه د وادئ پورې اورسيدله نو د خپل قميص يو طرف ئې اوچت كړو او بيائې داسې منډه كړه لكه چه يو مصيبت وهلې انسان منډه وهى. آخر هغه د وادئ نه واوختله بيا مروه غونډئ سره راغله په هغې باندې اوختله (هلته ئې هم) اوكتل چه څوك به اووينى ليكن هغې ته څوك په نظر رانغله چنانچه دغه شان هغې اووه چكرې اووهلې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه هم دغه هغه سعى د صفا او مروه په مينځ كښې ده چه (په حج) كښې خلق كوى. كله چه هاجره (په اووم چكر) په صفا اوختله نو هغې يو آواز واوريدو او خپل ځان ئې مخاطب كړو وئې وئيل چپ شه. چه غوږ ئې كيخودو نو بيا هم هغه آواز راغلو هاجره ونيل (قد أسمعت إن كان عندك غواث) تا خو خپل آواز واورولو كه څه امداد كولې شې (نو مخې ته راشه او زما امداد اوكړه). وني كتل چه د زمزم په مقام باندې د الله تعالى فرښته (جبرائيل عليه السلام) ده هغه خائى باندې خپله خپه يا پونده اووهله تردې چه د هغې نه اوبه راوخوټكيدې. هاجره د هغې نه د حوض په شان (څلور طرف ته پوله) جوړه كړه او دغه شان په لاس باندې بنديره شان جوړه كړه او اوبه ئې په لپه باندې اخستلې او په مشكيزه كښې اچولې يو شان لپې د كولو نه پس به اوبو نور هم جوش وهلو.

ابن عباس رضي الله عنهما وائى رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (يرحم الله أم إسماعيل لو تركت زمزم عينا معينا أو قال لو لم تغرف من الماء لكانت زمزم عينا معينا) الله تعالى دې د اسماعيل عليه السلام په مور باندې رحم اوكړى كه هغې زمزم په خپل حال باندې پريخودې وې يا حضورپاك داسې اوفرمائيل كه چرې هغې لپې د كولو سره (مشك كښې اوبه) نه څكلې نو زمزم (به د كوهى په شكل كښې نه وو بلكه) يو بهيدونكې زبردست چينه به وه.

بهرحال حضرت هاجره اوبه اوخکلې اوخپل بچی اسماعیل علیه السلام ته ئې پیئې ورکول نو فرښته (جبرائیل) هاجرې ته اووئیل (لاتخاف الضیعة) ته د (خان) د هلاکت ویره او اندیښنه مه ساته. (فَإِنَّ هَهُنَا بَيْتُ اللهِ يَبْنِى هذا الغلام وأبوه، فإن الله لا يُضِيعُ أَهْلَهُ) دې خائې کښې دا بیت الله دې دا بچې اود ده پلار (دواړه به یوځائې) دَدې کور آبادې کوی په دې وجه الله تعالی دَدې کور (تعمیر) کونکی نه هلاك کوی. دَ بیت الله (ځائی دَ مخ) دَ زمکې نه پورته (ښکاره) وو لکه غونډئی لیکن په دې باندې دَ ښی او گس طرف نه دَ سیلاب اوبه راتلې (اودا حصه به ئې هواروله).

هاجره بی بی (یوه موده) داسې اوسیدله (چه دَ خوراك دَپاره کومې کهجورې حضرت ابراهیم علیه السلام ورکړې وې هغه به ئې خوړلې یا به دَ زمزم اوبه دَ خوراك اوڅښاك دَپاره کافی کیدلې) تردې چه (دغه موده کښې) بنوجرهم یوه ډله یا دَ جرهم کور والا دَمقام کدا دَ طرف نه (چه په اوچت ځائی باندې واقع دې) راتلو کښې هغوی سره تیریدل نوهغه خلق دَمکې په ښکته حصه کښې راکوز شو هغوی یوه مرغئی اولیدله چه (په هوا کښې) گرځیدله وئې ونیل (إِنَّ هَذَا الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ لَعَهْدُنَا بِهَذَا الْوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ) دا مرغئی خامخا په اوبو باندې گرځی لیکن مونږ خو دَدې وادئی نه واقف یو دلته خو اوبه نشته. هغوی یو یا دوه کسان (دَخبر اخستلو دَپاره) اولیگل. لږساعت کښې هغوی دَ اوبو سره وو. بیا خپلو خلقو ته راواپس شو هغوی له ئې دَ اوبو خبر ورکړو نوهغه ټول دلته راغله.

رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ام اسماعیل اوبوسره نیزدې (ناسته) وه. هغوی اوئیل آیا ته به مونږ ته اجازت راکړې چه مونږ تاسوسره حصار شو؟ هاجره بی بی اووئیل او (دلته حصاریدې شئی) (لاحق لکم فی الماء) مگر په اوبوکښې ستاسو هیڅ حق نشته. یعنی په اوبوکښې دَ ملکیت حصه دار کیدې نه شئی. اهل جرهم (دا خبره په خوشحالئی قبلولو سره) اووئیل صحیح ده. (اوهلته مقیم شو).

ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (فَأَلْفَى ذَلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الْأُنْسَ) دَ جرهم قیام په ام اسماعیل باندې ښه اولگیدل. هغې پخپله انس (اودوستی) غوښتله (چه څوك دلته راشی مقیم شی په دې وجه هغې په خوشحالئی سره جرهم ته دَقیام اجازت ورکړو). بهرحال جرهم هلته مقیم شو اوخپل خپلوانو ته ئې کسان اولیگل هغوی هم دلته (راغله) مقیم شو. تردې چه په مکه کښې ډیر کورونه جوړ شو. (وَشَبَّ الْغُلَامُ، وَتَعَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ وَأَنْفَسَهُمْ وَأَعْجَبَهُمْ حِينَ شَبَّ) او اسماعیل علیه السلام ځوان شو اودَ جرهم نه ئې عربی ژبه زده کړه (ځکه چه دَهغه لوبې توقې او سیدل دَجرهم قبیلې دَ هغه دَ عمر هلکانوسره وو). اسماعیل علیه السلام خپل ځان دَهغوی په نظر کښې مانوس اومرغوب کړو اوکله چه ځوان شو نو جرهم نی (دَخپل حسن صورت اوسیرت) خوښ کړې شوې جوړ کړو. بیا چه کله بالغ شو نوهغوی دَ خپل خاندان یوه ښځه هغه ته واده کړه. دَهغه مور (هاجره رضی الله عنها) وفات شوه.

کله چه اسماعیل علیه السلام واده اوکړو نودَ دې نه پس حضرت ابراهیم علیه السلام خپل شاته پریخودې شوی بچی دَ کتلو دَپاره تشریف راوړو. (کور کښې دننه داخل شو) اسماعیل علیه السلام نی اونه لیدلو. هغه دَ اسماعیل علیه السلام باره کښې دَ هغه دَ بی بی (اینگور) نه تپوس اوکړو (ستاخاوند چرته دې؟) اینگورئی اووئیل (خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا) زمونږ دَپاره دَ رزق په لټون کښې وتلې دې. بیا ابراهیم علیه السلام دَ اسماعیل علیه السلام دَ بی بی نه دَهغوی دَ معاش او نور حال احوال باره کښې تپوس اوکړو (چه دَ وخت تیریدو موڅه حالت دې؟) اینگور نی اووئیل (نَحْنُ بِشَرٍّ نَحْنُ فِي ضِيقٍ وَشِدَّةٍ) مونږ په خراب حالت کښې یو اومونږ دَ تنگدستیا او مصیبت په حالت کښې یو. هغه ته نی ښه گیلې اوکړې. ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل (فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ) کله چه ستا خاوند راشی هغه ته زما سلام ورانديې کړه او ورته اووایه چه دَخپلې دروازې دا چوکاټ دې بدل کړه. کله چه اسماعیل علیه السلام (کور ته دننه) راغلو نوهغه څه محسوس کړل (یعنی دَ ابراهیم علیه السلام دَ انوار او دَ نبوت دَبرکاتو اثرات ئې محسوس کړل. یو روایت کښې دی: (فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ وَجَدَ رِيحَ أَبِيهِ) کله چه اسماعیل علیه السلام راغلو نودَ پلار خوشبوئی محسوس کړه) او وئې وئیل (هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟) آیا تاله څوك راغلې وو؟ هغې دَ (استخفاف په توگه) اووئیل (نَعَمْ جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا) اودَ داسې داسې شکل یو بوډا سړې مونږ کره راغلې وو. ستا باره کښې تپوس اوکړو نو ما ورته اووئیل اوما نه ئې تپوس اوکړو چه زمونږ

معاش څنګه دې؟ نوماهغه ته اوخودل چه مونږ په مشقت او مصيبت کښې يو. اسماعيل عليه السلام ورته اوونيل چه څه وصيت نې هم تاته کړې؟ هغې ونيل او هغه ماته اوونيل چه تاسو ته (دَ هغه سلام) پيش کړم او (پلار تاته دا) وانى چه دَ خپل کور دَ دروازې چوکاټ بدل کړه.
اسماعيل عليه السلام اوونيل (ذَاكِ أَبِي وَقَدْ أَمَرَنِي أَنْ أُفَارِقَكِ الْحَقِي بِأَهْلِكِ) هغه زما پلار وو هغه ماته حکم راکړې دې چه زه تا جدا کړم لهذا ته خپل مورپلار کره لاړه شه نو اسماعيل عليه السلام هغې ته طلاق ورکړو اودَ جرهم قبيلې يوې بلې ښځې سره نې نکاح اوکړه. بيا چه الله تعالى ته څومره منظور وه ابراهيم عليه السلام (دَ شام په ملك کښې) دَ هغوى نه جدا اوسيدو. دَهغې نه پس بيا راغلو او اسماعيل عليه السلام نې (کور کښې) اونه ليدلو. نو دهغه بى بى له نې تشريف راوړو اودَ هغې نه نې دَ اسماعيل عليه السلام باره کښې تپوس اوکړو هغې ونيل زمونږ دَپاره دَ رزق په لټون کښې وتلې دې. ابراهيم عليه السلام دهغوى دَ معاش او حالت باره کښې تپوس اوکړو نوهغې جواب ورکړو مونږ په خير اوفراخنى سره يو اودَ الله تعالى ثنا نې بيان کړه (چه دَالله تعالى شکر او احسان دې). ابراهيم عليه السلام تپوس اکړو (طعامکم) ستاسو خوراکه څه دَه؟ هغې ونيل غوښه. ابراهيم عليه السلام تپوس اوکړو (فماشرابکم؟) اوستاسو څښاك څه دې؟ هغې ونيل اوبه په دې باندې ابراهيم عليه السلام دعا اوکړه: (اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ وَالْمَاءِ) يعنى اې الله دَدوى په غوښه او اوبو کښې برکت واچوه.
رسول الله ﷺ فرمانى په هغه ورځ هغوى سره غله نه وه که چرې غله وه نو ابراهيم عليه السلام به دَهغوى دَ پاره په غله کښې هم دَ برکت دعا کوله. حضورپاك (داهم) اوفرمانيل چه (دا صرف دَمکې خصوصيت دې چه) که چرې څوك غيرمکى اوسيدونکې صرف په غوښه او اوبوباندې ګذاره اوکړى نوهغه به دَ ده دَپاره ناموافق وى. (اوبيمارى به پيدا کوى). ابراهيم عليه السلام خپل اينګور ته اوونيل. چه کله ستا خاوند راشى نوهغه ته زمادَ طرف نه سلام وايه اوهغه ته داوصيت اوکړه چه دَ خپل کور چوکاټ دې په ځانې اوساته. (دَ دې وصيت کولونه پس ابراهيم عليه السلام واپس روان شو) کله چه اسماعيل عليه السلام کور ته راغلو نو (دَ پلار خوشبونې پيژندلو) سره نې اوونيل آيا څوك راغلې وو بى بى اوونيل او (شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ) دَ ښکلې شکل او صورت والايو بوډا راغلې وو اودَ ابراهيم عليه السلام صفت اوتعريف نې اوکړو. هغوى ستا باره کښې تپوس اوکړو ما ورته اوونيل (دَ رزق په لټون کښې وتلې دې) هغه ماته تپوس اوکړو چه ستاسو وخت څنګه تيريږى؟ نوما ورته اوونيل مونږ په ښه حالت کښې يو. اسماعيل عليه السلام اوونيل چه دَ څه خبرې وصيت نې کړې دې. هغې اونيل او تاته نې سلام ونيلو او حکم نې درکولو چه دَ خپلې دروازې چوکاټ په ځانې اوساته. اسماعيل عليه السلام اوونيل (ذَاكِ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ) هغه زما پلار وو اودَ چوکاټ (نه مراد) ته نې هغه ماته حکم راکړې چه زه تا په (خپله نکاح) کښې اوساتم.
په روايت کښې دى بيا چه څومره الله تعالى ته منظوره وه ابراهيم عليه السلام (دَشام ملك ته واپس) شو دَهغوى نه جدا اوسيدو. دې نه پس نې چه تشريف راوړو نو اسماعيل عليه السلام (په کور کښې موجود وو) دَ زمزم خواکې دَ يوې ونې لاندې ناست خپل غشى نې تيك کول. کله چه هغه خپل پلار اوليدلو نودَ هغه دَ پاره اودريدو او دواړو دَامې اوکړه لکه څنګه چه پلار دَ خونى سره او خونى دَ پلار سره کوى (يعنى غاړه ورکول لاس ملاوول او لاسونه ښکلول).[1]
بيا ابراهيم عليه السلام اوفرمانيل (يَااِسْمَاعِيلُ! إِنَّ اللهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا) اې اسماعيل ماته الله تعالى حکم راکړې دې چه زه په دې مقام باندې يو کور جوړ کړم اودې نه چاپيره نې يوې غونډنې طرف ته اشاره اوکړه. رسول الله ﷺ اوفرمانيل چه دغه وخت دواړو دَدې کور بنيادونه اوچت کړل. اسماعيل عليه السلام به کاڼړى راوړل او ابراهيم عليه السلام به جوړول تردې چه کله ديوالونه اوچت شو (او په زمکه اودريدو سره دَ ديوالونو په اوچتوالى کښې دَتعمير کار

[1] فتح البارى: ۸/ ۵۰۰.

ناممکن شو، نو اسماعیل علیه السلام دغه کانړي (کوم ته چه مقام ابراهیم وائی) راوړلو راغلو اودائی ابراهیم علیه السلام سره کیخودو ابراهیم علیه السلام به په دې باندې اودریدو اودیوال به نې جوړولو او اسماعیل علیه السلام به هغه له کانړی ورکول او دوارو به د سورت بقره دا آیت لوستلو، ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾.

د مذکوره روایت د بعض جملو تشریح:

قوله: أول ما اتَّخَذَ النِّسَاءُ المِنطَقَ: یعنی په ښځوکښې د ټولونه اول حضرت هاجره رضی الله عنها د ملاپټه استعمال کړې روستو بیا نورو ښځوهم دا استعمالول شروع کړه. حضرت هاجره رضی الله عنها ولې د ملا پټه استعمال کړې وه؟

① بعض شراح حدیث فرمائیلی دی چه حضرت هاجره رضی الله عنها د حضرت ساره رضی الله عنها ملکیت وو او هغه حضرت ساره د حضرت ابراهیم علیه السلام په خدمت کښې د هبه په توګه پیش کړې وه. کله چه د هاجره رضی الله عنها نه حضرت اسماعیل علیه السلام پیدا شو نو حضرت ساره رضی الله عنها ته غیرت راغلو خکه چه د هغې څه اولاد نه وو. هغې قسم اوخوړلو چه زه به د هاجره درې اندامونه پرې کوم. هاجره پریشانه شوه اوتختیده او په ملائی پټه اوتړله او لنګ نې اوږد کړو دې د پاره چه د خپو د تلونښانې پټې شی اوحضرت ساره رضی الله عنها ته معلومه نه شی چه هغه دې وخت کښې چرته ده او په کوم طرف باندې تلې ده. دې حضراتو (لتعفیٰ أثرها) د قدم آثار ختمولو په معنی کښې اخستې دې.[1]

ونیلې شوی دی چه حضرت ابراهیم علیه السلام د حضرت هاجره رضی الله عنها په حق کښې حضرت ساره رضی الله عنها ته سفارش هم کړې وو اود قسم پوره کولونې ورته دا صورت خودلې ووچه حضرت ساره دې د حضرت هاجره په دوارو غوږونو کښې سورې اوکړی اود هغې سنت دې اوکړی.[2]

② علامه کرمانی رحمه الله وائی چه د ملا پټه تړل د خادمانو طریقه ده. حضرت هاجره رضی الله عنها د خادمانو هیئت اختیارولو سره خپل خان د حضرت ساره په وړاندې د خادمه په حیثیت سره پیش کول غوښتل دې د پاره چه د حضرت ساره په طبیعت کښې نرمی پیدا شی اود زړه نه ئې د غم اوخفګان اثر ختم شی. لیکن د هغې نسوانی غیرت ختم نه شو خفګان نې هم هغه شان وو تردې چه حضرت ابراهیم علیه السلام هغه د شام نه مکې مکرمې ته راوستله.

په دې صورت کښې (لتعفیٰ أثرها) مطلب دا شوچه د ساره په زړه کښې کوم د خفګان اثر وو هاجره هغه ختمول غوښتل (یقال: عفی علی ماکان منه إذا أصلح بعد الفساد)[3] یعنی د خرابئ او فساد اصلاح کول.

قوله: مِنطَق: بکسر أوله وفتح ثالثه هو النطاق، والجمع مَنَاطِق.[4] د میم زیر نون سکون او طاء فتحه سره د دې معنی ده د ملا پټه (کمربند)، په ملا باندې د تړلو پټنی.

قوله: لتعفیٰ أثرها: یعنی د ملا پټه نې اوتړله دې د پاره چه د خپو چاپونه نې پټ شی. عفا عَفوًا وعُفُوًّا معنی ده نښې ختمول. عفا الشيء پټیدل.[5] دلته د باب تفعیل نه متعدی استعمال شوې دې.

اسماعیلی رحمه الله د ابن علیه رحمه الله په طریق سره یو روایت نقل کړې دې. په هغې کښې دی. (أول ما اتخذت العرب جر الذیول عن أم إسماعیل)[1] یعنی لمن په زمکه باندې راښکلو سره د تګ طرز عربو د ټولو نه اول د ام اسماعیل حضرت هاجره نه زده کړې.

---

[1]) عمدة القاري: ۳۵۲/۱۵ إرشاد الساري: ۲۹۰/۷ البداية والنهاية: ۳۵۶/۱ دارهجر للطباعة والنشر والتوزيع.

[2]) فتح الباري: ۴۹۳/۸ عمدة القاري: ۳۵۲/۱۵.

[3]) شرح الكرماني: ۱۹/۱۴ إرشاد الساري: ۲۹۰/۷ عمدة القاري: ۳۵۲/۱۵ فتح الباري: ۳۹۳/۸.

[4]) النهاية لابن الأثير: ۷۵۹/۲.

[5]) النهاية لابن الأثير: ۲۳۰/۲.

دَاهل مکه دَپاره دَحضرت ابراهیم علیه السلام دعا اودَهغې برکات: حَتّٰى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَا يَرَوْنَهُ.......دَعَا بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ..... مطلب دا دې چه کله ابراهیم علیه السلام دَ غر په هغه غونډئ باندې اورسیدلو کوم خائې چه ئې هغوی دواړه دَ نظر نه پټ شو نوحضرت ابراهیم علیه السلام هغه طرف ته مخ کړو کوم طرف ته چه اوس کعبه قائم ده او لاس اوچتولوسره ئې مذکوره دعا اوغوښتله. دَ ابوذر په نسخه کښې دَکلمات په ځائې دعوات لفظ ضبط شوې دې.

دَ ابراهیم علیه السلام دَ دعا الفاظ دَ سورت ابراهیم په آیات کښې هم دی. په دې دعاکښې دَ مکې سرزمین ته «وادءغیر ذي زرع» وئیلې شوې ده. مطلب دا چه مکه دَ کرکیلې قابل نه ده. په آیت کښې دَ زرع نفې کړې شوې ده او زرع نکره په صورت دَ نکره سیاق نفی کښې واقع دې اومفید عموم دې. علامه طیبی رحمه الله فرمائي چه دا الفاظ مبالغه باندې محمول دی ځکه چه په دې کښې دَ زرع نفی دې خبرې ته مستلزم ده چه دَ مکې زمکه دَ کرکیلې صلاحیت نه لري.(٢)

ابراهیم علیه السلام دا دعا هم فرمائیلې «وارزقهم من الثمرات». دَدې په شرح کښې علامه زمخشري رحمه الله فرمائي دَمکې زمکه دکرکیلې قابله نه ده، دلته دَ میوو او دانو مقامي پیداوار بالکل نشته لیکن دَ ابراهیم علیه السلام دَ دعا په برکت سره دلته دَ بلاد شرق اوغرب نه په هرموسم کښې انواع او اقسام بې شمیره میوې رارسیږي. چنانچه دَ مکې په ګرم موسم کښې دَ نورو علاقونه دَ یخ موسم میوې رارسیږي او په یخ موسم کښې دَ ګرموښاریو میوې رسیږي. لکه چه دَ ابراهیمي دعا په اثر سره دلته په یووخت هم په یوموسم کښې دَهر موسم هرقسم میوې موجود وي.(٣)

دَ ولږې تندې نه دَ حضرت اسماعیل علیه السلام تړقیدل:

قوله: يتلوي أو قال يتلبط: «لوِيَ الشيء والتوي» معنی ده کږیدل خم دار کیدل یعنی اسماعیل علیه السلام به دَ ولږې اوتندې دَ سختئې نه په زمکه باندې اوختو راؤختو او تاویدلو به. دویم لفظ يتلبط دې. لبط فلانا لبطا معنی ده په زمکه راغورزول، په زمکه راپرزول.

دلته دَ باب تفعیل نه لازم استعمال شوې دې اودَدې معنی ده په زمکه باندې راپریوتل، راخلاصیدل، په زمکه باندې راتلل تړقیدل.(٤) تاسو به کتلې وی چه ماشوم ته تکلیف وی یا دَهغه ضد نه پوره کیږی نوهغه خپل ځان په زمکه راخلاص کړی او خپې لاسونه وهي. په روایت کښې هم دغه کیفیت بیان کړې شوې دې. الله اکبر ځنګه ازمینت وو. مور او پینئ روونکې بچې دواړه ځان له خالي میدان چه تر لرې لرې پورې دَ یو انسان وجود نه وی دَ خوراك څښاك غله دانه نه وی، دَ مور نه دَ خپل خیګر دَدې تکرې داسې زړه له تکلیف ورکونکې حالت کوم خائې لیدلې کیدې شو؟ په دې وجه دَهغه ځائې نه لاړه او دَ اوبو په لټون کښې لکه دَ لیونو دَ صفا نه مروه اودَ مروه نه صفا طرف ته لاړه خل منډې اووهلې. الله تعالی ته دا طریقه دومره خوښه شوه چه دا سنت ئې په روستو راتلونکو باندې لازم اوګرځولو چه هرکال به دَ حج اوعمرې په موسم کښې په زرګونو حاجیان او معتمرین دَ دغه شکلې طریقې یاد تازه کوی.

قوله: إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غَوَاثٌ: جزاء محذوف ده: فأغثني یعنی که چرې تاسره امداد وی نوزما مدد اوکړه. دَاکثر په نیز غواث دَغین فتحه سره دَ اسماء اصوات دَ قبیل نه دې.(٥) خوبعض خلقو وئیلی دی چه دَغین کسره سره دې.(١)

---

١) فتح الباري: ٤٩٣/٨ إرشادالساري: ٢٩٠/٧.

٢) إرشادالساري: ٢٩٦/٧.

٣) تفسير الكشاف سورة أبراهيم: ٣٨٦/٣ إرشادالساري: ٢٩١/٧.

٤) مشارق الأنوار للقاضي عياض: ٥٧٤/٠.

٥) فتح الباري: ٤٩٥/٨ إرشادالساري: ٢٩٢/٧.

اسماء اصوات هميشه دَ ضد يا كسر سره راځي لكه بكا، دغا، ندا اوصياح وغيره. خو غواث فتحه سره دې اودا شاذ دي.(۲)

قوله: وَتَقُوْلُ بِيَدِهَا هٰكَذَا: يعنى دَ اوبو راخوټكيدو نه پس حضرت هاجره په لاس سره دَهغې نه چاپيره پوله جوړول شروع كړه. دلته دَ لاس دَ فعل دَپاره دَ قول لفظ استعمال شوې دې. دا «اطلاق القول على الفعل» دَ قبيل نه دي.(۳)

قوله: فَقَالَ لَهَا الْمَلَكُ: دَ جبرائيل عليه السلام دَهغې سره خبرې اترې په دې خبره باندې دلالت كوي چه دَغير نبي سره هم دَ فرښتو كلام كيدې شي.

قوله: فَأَرْسَلُوا جَرِيًّا أَوْ جَرِيَّيْنِ: يعنى جرهم دَ اوبودَ لټون دَپاره يو يا دوه پيغام رسونكي اوليږل. دې ته جرى ځكه وائي چه دې دَ خپل مرسل په خودلې شوې لاره باندې دَهغه قائمقام جوړيدو سره ځي «جرى كوي» يا ورته په دې وجه جرى وائي چه هغه دَ خپل مرسل حكم په ځائي راوړلو دَپاره منډه وهي.(۴) په جريا او جريين كښې لفظ أو دَ شك دَپاره دې راوي ته شك دې چه پيغام رسونكې يو وو كه دوه وو.(۵)

قوله: أَتَأْذَنِيْنَ لَنَا أَنْ نَنْزِلَ: جرهم دې ځائي كښې دَ قيام اجازت اوغوښتلو. حضرت هاجره په خوشحالئي سره اجازت وركړو ليكن دا شرط ئې اولګولو چه دَ زمزم په اوبو كښې به ستاسو هيڅ حصه نه وي. هغوى دا شرط منظور كړو اوهلته ئې ډيره واچوله. دلته دا سوال پيدا كيږي چه هاجره ځان له يوه ښځه وه اودَهغې په غيږ كښې يو وړوكې ماشوم وو او جرهم يو لوئې جماعت وو دومره لوئې جماعت داسې شرط څنګه منظور كړو حالانكه كه چرې هغوى غوښتل نودې ځان له ښځې سره ئې زبردستي هم كولې شوه؟

ددې جواب دادې چه جرهم اخلاقي او دنيك طبيعت والاخلق وو كله چه هغوى اوكتل چه په دغه ځائي باندې دَ هاجره دَ اول نه قبضه ده نودَ اوچت خوئي او ښكلې اخلاقو مظاهره كولو سره ئې نه صرف هاجره نه اجازت واخستو بلكه دَ هغې شرط ئې هم منظور كړو.

دويمه اهم وجه داده چه هاجره رضي الله عنها دَحضرت ابراهيم عليه السلام غوندې دَ جليل القدر پيغمبر موطوءة وه په غير كښې چه كوم خوئي وو هغه دَ خاتم الانبياء رسول اكرم صلى الله عليه وسلم جدامجد اسماعيل عليه السلام وو. په دې مقام باندې دواړه دَ الله تعالى په حكم سره رسولې شوې وو. ددې وجوهاتو په وجه الله تعالى هغوى ته دَ عظمت اوهيبت شان وركړې وو په دې وجه جرهم دَ څه زبردستئي اراده پورې هم اونه كړه او شرط ئې قبول كړو. والله اعلم.

قوله: فَأَلْفَى ذٰلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيْلَ: ذلك فاعل او أم إسماعيل مفعول دى. ذلك نه دَ جرهم استئذان طرف ته اشاره ده. او تقديري عبارت داسې دې «فألفى استئذان جرهم بالنزول أم إسماعيل»(۶) لفظي ترجمه ده دَ حصاريدو دَپاره دَ جرهم استئذان ام اسماعيل پيدا كړه.

دې نه پس په روايت كښې دى «وهي تحب الأنس» داجمله حاليه ده يعنى ام اسماعيل پخپله هم انس اورفاقت خوښولو چه دلته څه خلق راشي او آباد شي په دې وجه هغې په خوشحالئي سره جرهم ته دَ قيام اجازت وركړو.

---

(۱) فتح الباري: ۸/۴۹۵ إرشادالساري: ۷/۲۹۲.
(۲) مشارق الأنوار: ۲/۲۳۳ فتح الباري وعمدة القاري: مصابيح الجامع: ۷/۱۲۵ التوضيح: ۱۹/۳۹۶.
(۳) إرشادالساري: ۷/۲۹۳.
(۴) عمدة القاري: ۱۵/۳۵۷ إرشادالساري: ۷/۲۹۳.
(۵) عمدة القاري: ۱۵/۳۵٤.
(۶) إرشادالساري: ۷/۲۹٤.

هغوی دَ خاندان نور خلق هم راؤغوښتل اودلته ئې کورونه جوړولوسره اووسیدل. دا دَ اسماعیل علیه السلام دَ وړوکوالی زمانه وه. هغه دَخپل عمر دَ جرهم قبیلې هلکانوسره ګرځیدلو او لویو توقو کښې حصه واخسته او دَ هغوی نه ئې عربي ژبه زده کړه.

یو اشکال او دَهغې جواب: وَتَعَلَّمَ مِنْهُمُ العَرَبِيَّةَ..... دَحدیث باب په دې عبارت کښې تصریح ده چه اسماعیل علیه السلام دَ قبیله جرهم نه عربي زده کړه. دَدې نه په بدیهي توګه دا معلومه شوه چه عربي هغه وخت یو رائج زبان وو او دَ اسماعیل علیه السلام دَ پیدا کیدو نه مخکښې دَخلقو په مینځ کښې دَ اظهار ذریعه وه. په دې باندې اشکال وارد کیږي چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې تصریح ده چه دَ ټولو نه اول کوم سړي په عربي ژبه کښې خبرې اوکړې هغه اسماعیل علیه السلام وو. دَ روایت الفاظ دی: «أَوَّلُ مَنْ نَطَقَ بِالْعَرَبِيَّةِ إِسْمَاعِيلُ» دا روایت حاکم په خپل مستدرك کښې نقل کړې دې.[1] په ظاهره په دواړو روایاتو کښې تعارض ښکاري.

① شراح په دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکولوسره فرمائی چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې دَ اولیت نه اولیت مطلقه مراد نه دې بلکه دا اولیت دَ خاندان ابراهیمی سره متعلق دې او مطلب دا دې چه دَ ابراهیم علیه السلام په اولاد کښې دَ ټولو نه اول اسماعیل علیه السلام په عربي ژبه کښې خبرې اترې اوکړې.[2]

② زبیر بن بکّار دَحضرت علي رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې: «أَوَّلُ مَنْ فَتَقَ اللهُ لِسَانَهُ بِالْعَرَبِيَّةِ الْمُبِينَةِ إِسْمَاعِيلُ»[3] یعنی الله تعالی په فصیح عربي باندې دَ ټولو نه اول چه دَ کوم سړي ژبه روانه کړې هغه اسماعیل علیه السلام دې. دَدې روایت نه ثابته شوه چه د ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې اولیت مطلقه نه بلکه اولیت بالفصاحة مراد دې او مطلب دا دې چه عربي کښې خبرې اترې کونکی خو دَ اول نه موجود وو لیکن دَهغوی ژبه غیر فصیح وه فصیح عربي دَ ټولو نه اول اسماعیل علیه السلام ته اوخودلې شوه.[4]

قوله: وَأَنْفَسَهُمْ: دا لفظ دَ أَنْفَس نفاسة نه دَماضي صیغه ده. یعنی حضرت اسماعیل علیه السلام په حسن صورت او سیرت سره خپل ځان دهغوی په نظرونو کښې نفیس جوړ کړو په کوم سره چه دَهغوی په زړونو کښې رغبت پیدا شو او دَ اسماعیل علیه السلام سره ئې دَ مصاهرت رشته قائمه کړه.[5] دَ اسماعیلي په روایت کښې دَ أَنْفَسَهُم په ځائې أَنَسَهُمْ وارد دي یعنی هغوی ئې مانوس کړه.[6]

قوله: زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ: مطلب دا چه جرهم دَخپل خاندان یوه ښځه اسماعیل علیه السلام ته واده کړه. ابن اسحاق رحمه الله دَهغې نوم عماره بنت سعد بن اسامه نقل کړې دې. علامه سهیلي رحمه الله فرمائیلی دَهغې نوم جدی بنت سعد وو.[7] عمر بن شیبه رحمه الله فرمائی دَهغې نوم حبی بنت اسعد وو. والله اعلم.[8]

قوله: يُطَالِعُ تَرِكَتَهُ: یعنی دَ اسماعیل علیه السلام دَ واده نه پس ابراهیم علیه السلام دَ خپلې ترکه خیال ساتلو او پالنې دَپاره تشریف راوړو. ترکه دَ راء په کسره سره دَ شترمرغ هګئی ته وائی. شترمرغ دَ هګو اچولو نه پس هغه پریږدی او ځی

---

[1] أخرجه الحاکم فی المستدرک: ۶۰۲/۲وقال: هذا حدیث صحیح الإسناد: ۴۰۲۹لم یخرجاه.
[2] إرشادالساری: ۲۹٤/۷والتوشیح علی الجامع الصحیح للسیوطی: ۳۳۵/۳.
[3] فتح الباری: ۴۰۷/۸إرشادالساری: ۲۹٤/۷.
[4] فتح الباری: ۴۰۷/۸إرشادالساری: ۲۹٤/۷.
[5] إرشادالساری: ۲۹٤/۷.
[6] إرشادالساری: ۲۹٤/۷.
[7] الروض الأنف للسهیلی: ۴۷/۱دار إحیاء التراث العربی بیروت: ۱۴۲۱هجری.
[8] فتح الباری: ۴۹۸/۸أرشادالساری:۲۹٤/۷والتوشیح علی الجامع الصحیح: ۳۳۶/۳.

دَ هګو په لټون کښې واپس راځي نوچه کومه هګئی هم ملاؤ شي په هغې باندې کېني. سره دَدې چه که هغه هګئی دَ ده خپله هم نه وی په دې وجه دَ شتر مرغ هګئی ته التریکة وائی. یو شاعر دا دَ متل په توګه په یو شعر کښې وئیلې دې.

کتارکة بیضها بالعراء وحاضنة بیض أخری صباحا[1]

بعض حضراتو دَدې نه استدلال کړې دې چه ذبیح حضرت اسحاق علیه السلام وو. ابراهیم علیه السلام خو اسماعیل علیه السلام دَ رضاعت په عمر کښې پرېخودې وو تلې وو اوچه کله نې واپس تشریف راوړو نوهغه وخت خوان او واده نې کړې وو اوهاجره بی بی وفات شوې وه. په مینځ کښې دَ څه بل ملاقات تصریح نشته دې اودَ ذبح واقعه په وړوکوالی کښې اودَ حضرت هاجره بی بی په ژوند کښې راپېښه شوې وه. که چرې اسماعیل علیه السلام ذبیح وې نو په مینځ کښې به دَ ذبح دَ واقعه ذکر ضرور کیدو لهذا دَدې نه ثابته شوه چه ذبیح اسماعیل علیه السلام نه بلکه اسحاق علیه السلام دې.

ددې جواب دادې چه په روایت کښې اختصار دې په دې کښې سره دَدې چه دَدې واقعې تصریح نشته دې لیکن بعض روایاتو کښې تصریح شته چه ابراهیم علیه السلام دَهغوی دَ خیال ساتلو دَ پاره په براق باندې کیناستو او هره میاشت به راتلو. بله خبره داده چه که دَ اختصار دَ وجې نه په حدیث کښې دَ واقعه ذکر نه دې کړې شوې نو نفی هم نه ده کړې شوې.[2]

قوله: فَقَالَتْ خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا: مطلب دادې چه کله حضرت ابراهیم علیه السلام دَ خپل بال بچ دَ خیر خیریت معلومولو دپاره څه موده پس مکې ته تشریف راوړو اودَ اینګور نه نې دَ اسماعیل علیه السلام باره کښې سوال اوکړو چه هغه چرته دې نو هغې اووئیل چه دَ رزق په لټون کښې وتلې دې. دَ ابن جریج په روایت کښې تصریح ده چه اسماعیل علیه السلام ښکار دَ کسب په توګه دَ معاش ذریعه جوړ کړې وو.[3] دَ ابوجهم رحمه الله په روایت کښې دی چه اسماعیل علیه السلام به څاروی څرول دَ کور نه په وتو به نې لینده په اوږه کړه او په غشو سره به نې ښکار کولو.[4]

قوله: قُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ: عتبه دَ دروازې چوکاټ ته وائی اودلته دا دَ ښځې دپاره کنایه ده. په ښځه باندې دعتبه اطلاق عتبه سره په بعض صفاتو کښې مماثلت دَ وجې نه کړې شوې. چوکاټ دَ دروازې او دکور دننه څیزونو دَ حفاظت ذریعه ده داد خپو لاندې کولې شي. ښځه هم دَ خاوند په غیر موجودګئی کښې دَ کور حفاظت کوی اودَ هغه موطوءة وی.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی زمونږ شیخ امام بلقینی رحمه الله مونږ ته اوخودل دا لفظ دَ کنائی طلاق نه دې او که چرې وینا کونکی دَ طلاق نیت اوکړونو په دې سره به طلاق واقع شی. مثلاً که چرته چا اووئیل (غَيَّرْتُ عَتَبَةَ بَابِي) یا (عَتَبَةُ بَابِي مُغَيَّرَةٌ) اودې سره نې دَ طلاق نیت اوکړو نو طلاق به واقع کیږی. والله اعلم.[6]

قوله: وَتَزَوَّجَ مِنْهُمُ امْرَأَةً أُخْرَى رومبی بی بی ته دَ طلاق ورکولو نه پس اسماعیل علیه السلام هم دَ قبیله جرهم یوی ښځې سره نکاح اوکړه. دهغې په نوم کښې مختلف اقوال دی علامه واقدی رحمه الله اودَ هغه په اتباع کښې مسعودی او سهیلی رحمه الله فرمائی سامه بنت مهلهل بن سعد وو.[1] یو قول دادې چه دَ هغې نوم عاتکه وو.[2]

---

[1]) فتح الباري: ٤٩٨/٨.

[2]) فتح الباري: ٤٩٨/٨ أرشادالساري: ٢٩٤/٧ عمدة القاري: ٣٥٢/١٥.

[3]) فتح الباري: ٤٩٨/٨.

[4]) المصدر السابق.

[5]) فتح الباري: ٤٩٩/٨.

[6]) فتح الباري: ٤٩٩/٨.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د عمر بن شبیه رحمه الله د "کتاب مکة" یوه قدیم نسخه زما د نظر نه تیره شوې په هغې کښې د اسماعیل علیه السلام د دویمې بی بی نوم بشامه بنت مهلهل بن سعد بن عوف تحریر وو.[3]
بعض حضراتو جدة بنت الحارث بن مضاض نوم خودلې دې. خو ابن سعد رحمه الله د ابن اسحاق رحمه الله په حواله سره د هغې نوم رعله بنت مضاض بن عمرو نقل کړې دې. ابن کلبی رحمه الله او سهیلی وائی سیده بنت مضاض د هغې نوم وو. د ابوجهم رحمه الله په روایت کښې د بی بی د نوم تصریح نشته البته په دې کښې د پلار نوم مضاض راغلې دې. محمد بن سعید جوانی رحمه الله وائی چه دویمه بی بی هاله بنت حارث وه. بعض حضراتو حنفاء او سلمی نوم هم نقل کړې دې.[4]

قوله: فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلَّا لَمْ يُوَافِقَاهُ: یعنی چه غیر مکی سړې په غوښه او اوبو باندې اکتفا کوی نو دا دواړه څیزونه به د هغه د پاره غیر موافق وی او هغه به په بیمارئی کښې اخته کیږی. (خلا علی الشیء خلاء) معنی ده په یو څیز باندې اکتفاء کول. (خَلَا عَلَى اللَّحْمِ أَوْ عَلَى اللَّبَنِ: أَيْ لَمْ يَخْلِطْ بِهِ شَيْئًا غَيْرَهُ) یعنی هغه صرف په پیشو یا غوښه باندې اکتفاء اوکړه او په هغې کښې بل یو څیز ملاوولو سره اونه خوړلو
د حدیث ابوجهم رحمه الله الفاظ دی: (لَيْسَ أَحَدٌ يَخْلُو عَلَى اللحم والماء بغير مكة إلا اشتكى بطنه) یعنی که څوك هم غیر مکی سړې په غوښه او اوبو باندې اکتفاء اوکړی نو د هغه هاضمه به خرابیږی.[5] هم دې حدیث ابی جهم رحمه الله کښې دا اضافه هم ده: (فقالت: أنزل -رحمك الله- فَاطْعَمْ وَاشْرَبْ، قال: إني لا أستطيع النزول، قالت: فإني أراك أشعث، أفلا أغسل رأسك وأدهنه؟ قال: بلى إن شئت. فجاءته بالمقام، وهو يومئذ أبيض مثل المهاة، وكان في بيت إسماعيل ملقى، فوضع قدمه اليمنى، وقدمت إليها شق رأسه وهو على دابته، فغسلت شق رأسه الأيمن، فلما فرغ، حولت له المقام حتى وضع قدمه اليسرى، وقدمت إليها برأسه، فغسلت شق رأسه الأيسر، فالأثر الذي في المقام من ذلك ظاهر، فيه موضع العقب والأصبع)[6]
یعنی اینګورئی اووئیل تاسو د سورلئی نه راکوزشئی څه خوراك څښاك اوکړئی. ابراهیم علیه السلام اووئیل زه نه شم کوزیدې. اینګور ورته اووئیل ستاسو ویښته خیرن دی آیا ستاسو سر اونه وینځم او په دې کښې تیل اونه لګوم؟ وئی فرمائیل چه که ته دا خدمت کول غواړې نوولې نه. اینګور هغه مقام ابراهیم ته راوستلو چه هغه وخت د شیشې په شان سپین وو او د اسماعیل علیه السلام په کور کښې پروت وو. چنانچه ابراهیم علیه السلام په هغې باندې ښې خپه کیخوده او هم په سورلئی باندې په ناسته نې د خپل سر یو طرف د اینګور طرف ته راټیټ کړو، اینګور د هغه د سر ښې طرف وینځلو نه فارغ شوه نو مقام ابراهیم نې راؤګرځولو بل طرف ته نې راوړو ابراهیم علیه السلام په هغې باندې ګسه خپه کیخوده د سر ګسه حصه نې د اینګور طرف ته راټیټه کړه هغې د ابراهیم علیه السلام د سر ګسه حصه اووینځله. په مقام ابراهیم کښې چه د خپې کوم نقش دې هغه هم په دې وجه سره دې په کوم کښې چه د پوندې او ګوتو نښې واضحه ښکاری.

قوله: فَإِنَّ اللهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا: کله چه ابراهیم علیه السلام راغلو نو هغوی اسماعیل علیه السلام سره غاړه ملاؤ کړه او څنګه چه د پلار او ځوئی ملاقات کیږی او په هغې کښې د مینې اظهار کیږی دغه شان د دواړو طرفونه د مینې اظهار اوشو. بیا ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل چه الله تعالی حکم دې چه زه په دې ځائی باندې بیت الله جوړ کړم. دواړه

---

[1] فتح الباری: ۴۹۹/۸ أرشاد الساری: ۲۹۴/۷.
[2] المصدر السابق.
[3] فتح الباری: ۴۹۹/۸.
[4] د تفصیل دپاره اوګورئی فتح الباری: ۴۹۹/۸.
[5] أخبار مکة للفاکهی: ۸۵/۵ دار خضر بیروت.
[6] أخبار مکة للفاکهی: ۸۵/۵ دار خضر بیروت فتح الباری: ۵۰۰/۸-۴۹۹ إرشاد الساری: ۲۹۵/۷.

يوخائى شو او بيت الله ئى جوړ كړو. يو روايت كښې دى چه دَ بيت الله په جوړولو كښې دواړو سره نور څوك شريك نه شو حالانكه دَ جرهم والادلته آباد وو او دَ اسماعيل عليه السلام مجاورين هم وو.(١) په حديث ابى جهم رحمه الله كښې دى چه دَ تعمير كعبه په وخت دَحضرت ابراهيم عليه السلام عمر سل كاله او دَ حضرت اسماعيل عليه السلام عمر ديرش كاله وو.(٢)

قوله: وكان البيت مرتفعا من الأرض كالرابية جبرائيل عليه السلام حضرت هاجره ته زيرې وركړو چه (إنَّ هَاهُنَا بَيْتُ الله يَبْنِي هذا الغلام وأبوه، وإن الله لا يُضِيْعُ أهْلَهُ) په دې خائې كښې بيت الله دې كوم چه به دا ماشوم او دَده پلار دواړه يوخائې تعمير كوى. په دې وجه به الله تعالى دَ بيت الله دا جوړونكى نه ضائع كوى اونه به ئې هلاكوى. دَ روايت په مذكوره جمله كښې اوفرمائيل چه په دې وخت كښې بيت الله په كوم مقام باندې دې دا خائې دَ غونډئى په شان دَمځ دَ زمكې دَ پاسه اوښكاره وو. ابن ابى حاتم رحمه الله دَحضرت عبدالله بن عمرو بن عاص رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې (لما كان زمن الطوفان رُفِعَ البَيْتُ، وكان الأنبياء يَحُجُّونَهُ ولا يَعْلَمُونَ مَكَانَهُ حَتّى بَوَّأَهُ اللهُ لإبْرَاهِيمَ وأعْلَمَهُ مَكَانَهُ)(٣)

يعنى دَ طوفان په زمانه كښې بيت الله شريف اوچت كړې شوې وو. چنانچه انبياء كرام به دَ حج بيت الله په نيت سره راتلل ليكن هغوى ته مقام بيت الله معلوم نه وو تردې چه الله تعالى حضرت ابرهيم عليه السلام په دغه مقام باندې اودرولو او هغه ته ئې دَ بيت الله خائې اوخودلو.

امام بيهقى رحمه الله دَ عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دا روايت په دويم طريق سره مرفوعاً نقل كړې دې كښې دى: (بَعَثَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ جبريل إلى آدَمَ فَأمَرَهُ بِناءِ البَيْتِ، فَبَنَاهُ آدَمُ، ثُمَّ أمَرَهُ بِالطَّوَافِ بِهِ، وَقِيلَ لَهُ أَنْتَ أوَّلُ النَّاسِ، وَهَذَا أَوَّلُ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ) (٤) مطلب دادې چه الله تعالى دَ جبرائيل عليه السلام په ذريعه حضرت آدم عليه السلام ته دَ كعبې دَتعمير حكم وركړو. كله چه آدم عليه السلام دَ حكم تعميل اوكړو او دَ كعبې دَتعمير نه فارغ شو نوبيائى هغه ته دَ بيت الله نه چاپيره دَ طواف حكم وركړو او هغه ته ئې اووئيل چه ته اولنې انسان ئى اودا رومبې كور دې دكوم بنياد چه دَ انسانانو دَ عبادت دَپاره كيخودې شو.

- دغه شان په مصنف عبدالرزاق كښې عن ابن جريج عن عطاء په طريق سره روايت دې (.....اهبط إلى الأرض، فابن لي بيتا ثم احفف كما رأيت الملائكة تحف بيتي الذي في السماء فيزعم أنه بناه من خمسة أجبل: حراء ومن لبنان، والجودي، ومن طور زيتا، وطور سيناء وكان ربضه من حراء، فكان هذا بناه آدم، ثم بناه إبراهيم عليه السلام) دَدې دواړو روايتونونه دا معلوميږى چه دَ بيت الله اولين جوړونكې حضرت آدم عليه السلام دې. دَ وهب بن منبه رحمه الله روايت دې چه دَ بيت الله اولنې جوړونكې شيث بن آدم عليه السلام دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى اولنې روايت راجح دې چه بيت الله په اول خل حضرت آدم عليه السلام جوړ كړې دې.(٥)

قوله: رفعا القواعد من البيت يعنى ابراهيم عليه السلام او اسماعيل عليه السلام دواړو دَدغه كور بنياد كيخودو. حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله كښې مختلف روايات نقل كړى دى دكوم خلاصه چه داده. دَ بيت الله رومبې بنياد حضرت آدم عليه السلام كيخودې دې اوهغه ته هغه مقام ملائكه خودلې وو چرته چه كعبه تعمير كول وو. مګر دَ زرګونو كالو حادثاتو مودې اوشوې چه هغه بې نشانه كړې وه. البته اوس هم دغه غونډئى دَ راؤچتې شوې زمكې په صورت كښې موجود وه. دا خائى دَ الله تعالى دَ وحې په ذريعه ابرهيم عليه السلام ته اوخودلې شو نوهغه دَ اسماعيل عليه السلام په امداد سره هغه كنستل شروع كړه. دَ كنستلو دوران كښې دَ مخكينى تعمير بينادونه ښكاره شو اوهم په هغه بنيادونو باندې دَ بيت الله تعمير اوكړې شو.(٦)

---

(١) فتح البارى: ٥٠١/٨.

(٢) فتح البارى: ٥٠٠/٨.

(٣) فتح البارى: ٤٩٦/٨.

(٤) دلائل النبوة للبيهقى: ٤٥/٢ باب ماجاء فى بناء الكعبة. دارالكتب العلمية، ودار الريان للتراث.

(٥) فتح البارى: ٤٩٦/٨.

(٦) فتح البارى: ٥٠١/٨.

روایاتو کښې دی چه کله دَ بیت الله دیوالونه اوچت شو نو په ابراهیم علیه السلام باندې ضعف او کمزوری شروع شوه او دَ کانړو اوچتولو نه عاجز راغلو نو یو کانړې ئې موره کړو. اسماعیل علیه السلام به دغه کانړی له په لاس سره سهارا ورکوله او ابراهیم علیه السلام به په هغې باندې ختلو سره تعمیر کولو. هم دغه مبارک کانړې دې چه نن دَ مقام ابراهیم په نوم سره یو عظیم یادګار په توګه باندې محفوظ دې. نن صبا چه حجر اسود په کوم ځائی لګیدلې دې کله چه تعمیر تر دغه حده پورې اورسیدو نو جبرائیل علیه السلام هغوی ته لار خودنه اوکړه او حجر اسود ئې دَ هغوی په مخ کښې دَ یوغر نه راؤویستلو ورکړو. دې ته دَ جنت نه راوړلې شوې کانړې وئیلی شی. جبرائیل علیه السلام هغوی ته دا کانړې دَ لګولو دَپاره ورکړې وو. (1)

[۳۱۸۵]-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: لَمَّا كَانَ بَيْنَ إِبْرَاهِيمَ وَبَيْنَ أَهْلِهِ مَا كَانَ، خَرَجَ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّ إِسْمَاعِيلَ، وَمَعَهُمْ شَنَّةٌ فِيهَا مَاءٌ، فَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تَشْرَبُ مِنَ الشَّنَّةِ، فَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ فَوَضَعَهَا تَحْتَ دَوْحَةٍ، ثُمَّ رَجَعَ إِبْرَاهِيمُ إِلَى أَهْلِهِ، فَاتَّبَعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، حَتَّى لَمَّا بَلَغُوا كَدَاءً نَادَتْهُ مِنْ وَرَائِهِ: يَا إِبْرَاهِيمُ إِلَى مَنْ تَتْرُكُنَا؟ قَالَ: إِلَى اللَّهِ، قَالَتْ: رَضِيتُ بِاللَّهِ، قَالَ: فَرَجَعَتْ فَجَعَلَتْ تَشْرَبُ مِنَ الشَّنَّةِ وَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، حَتَّى لَمَّا فَنِيَ الْمَاءُ، قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ لَعَلِّي أُحِسُّ أَحَدًا، قَالَ فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتِ الصَّفَا فَنَظَرَتْ، وَنَظَرَتْ هَلْ تُحِسُّ [ص: ۱۴۵] أَحَدًا، فَلَمْ تُحِسَّ أَحَدًا، فَلَمَّا بَلَغَتِ الْوَادِيَ سَعَتْ وَأَتَتِ الْمَرْوَةَ، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ أَشْوَاطًا، ثُمَّ قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ، تَعْنِي الصَّبِيَّ، فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَإِذَا هُوَ عَلَى حَالِهِ كَأَنَّهُ يَنْشَغُ لِلْمَوْتِ، فَلَمْ تُقِرَّهَا نَفْسُهَا، فَقَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ، لَعَلِّي أُحِسُّ أَحَدًا، فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتِ الصَّفَا، فَنَظَرَتْ وَنَظَرَتْ فَلَمْ تُحِسَّ أَحَدًا، حَتَّى أَتَمَّتْ سَبْعًا، ثُمَّ قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ، فَإِذَا هِيَ بِصَوْتٍ، فَقَالَتْ: أَغِثْ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ خَيْرٌ، فَإِذَا جِبْرِيلُ، قَالَ: فَقَالَ بِعَقِبِهِ هَكَذَا، وَغَمَزَ عَقِبَهُ عَلَى الْأَرْضِ، قَالَ: فَانْبَثَقَ الْمَاءُ، فَدَهَشَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، فَجَعَلَتْ تَحْفِزُ، قَالَ: فَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ تَرَكَتْهُ كَانَ الْمَاءُ ظَاهِرًا». قَالَ: فَجَعَلَتْ تَشْرَبُ مِنَ الْمَاءِ وَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، قَالَ: فَمَرَّ نَاسٌ مِنْ جُرْهُمَ بِبَطْنِ الْوَادِي، فَإِذَا هُمْ بِطَيْرٍ، كَأَنَّهُمْ أَنْكَرُوا ذَاكَ، وَقَالُوا: مَا يَكُونُ الطَّيْرُ إِلَّا عَلَى مَاءٍ، فَبَعَثُوا رَسُولَهُمْ فَنَظَرَ فَإِذَا هُمْ بِالْمَاءِ، فَأَتَاهُمْ فَأَخْبَرَهُمْ، فَأَتَوْا إِلَيْهَا فَقَالُوا: يَا أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، أَتَأْذَنِينَ لَنَا أَنْ نَكُونَ مَعَكِ، أَوْ نَسْكُنَ مَعَكِ، فَبَلَغَ ابْنُهَا فَنَكَحَ فِيهِمُ امْرَأَةً، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، قَالَ: فَجَاءَ فَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: ذَهَبَ يَصِيدُ، قَالَ: قُولِي لَهُ إِذَا جَاءَ غَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِكَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ، قَالَ: أَنْتِ ذَاكِ، فَاذْهَبِي إِلَى أَهْلِكِ، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، قَالَ: فَجَاءَ، فَقَالَ: أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: ذَهَبَ يَصِيدُ، فَقَالَتْ: أَلَا تَنْزِلُ فَتَطْعَمَ وَتَشْرَبَ، فَقَالَ: وَمَا طَعَامُكُمْ وَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتْ: طَعَامُنَا اللَّحْمُ وَشَرَابُنَا الْمَاءُ، قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي طَعَامِهِمْ وَشَرَابِهِمْ، قَالَ:

---

(1) قصص القرآن: ۱۶۸/۱.

فَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَرَكَةٌ بِدَعْوَةِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَسَلَّمَ» قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، فَجَاءَ فَوَافَقَ إِسْمَاعِيلَ مِنْ وَرَاءِ زَمْزَمَ يُصْلِحُ نَبْلًا لَهُ، فَقَالَ: يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ رَبَّكَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ لَهُ بَيْتًا، قَالَ: أَطِعْ رَبَّكَ، قَالَ: إِنَّهُ قَدْ أَمَرَنِي أَنْ تُعِينَنِي عَلَيْهِ، قَالَ: إِذَنْ أَفْعَلَ، أَوْ كَمَا قَالَ: قَالَ فَقَامَا فَجَعَلَ إِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة:۱۲۷]. قَالَ: حَتَّى ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ، وَضَعُفَ الشَّيْخُ عَنْ نَقْلِ الْحِجَارَةِ، فَقَامَ عَلَى حَجَرِ الْمَقَامِ، فَجَعَلَ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة:۱۲۷] [ص ۳۲۵-۳۲۷][ر: ۲۲۳۹]

دلته امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما حدیث په دریم طریق سره ذکر کړې دې. دې سره متعلق تشریحات او ضروری مطالب د تیروشوو روایتونو په ضمن کښې تیرشوی دی.

د احادیث ترجمة الباب سره مناسبت: د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل شوې مذکوره روایت په دریو طرق سره امام بخاری رحمه الله ذکرکړې دې اود دې ټولو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې خکه چه د ټولو تعلق د حضرت ابراهیم علیه السلام قصې سره دې.[1]

علامه عینی رحمه الله فرمائیلی چه دا باب هم (باب قوله الله: ﴿وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا﴾) تتمه ده.[2]

[۳۱۸۶]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ [ص:۱۳۶] رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ أَوَّلَ؟ قَالَ: «الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ» قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ «الْمَسْجِدُ الْأَقْصَى» قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: «أَرْبَعُونَ سَنَةً، ثُمَّ أَيْنَمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلَاةُ بَعْدُ فَصَلِّهْ، فَإِنَّ الْفَضْلَ فِيهِ» [ص ۳۲۷][۳۲۳۴][3]

تراجم رجال

موسیٰ بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد) لاندې تیره شوې ده.[4]

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[5]

الاعمش: داابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1]) عمدة القاری: ۳۴۸/۱۵دارالکتب العلمية.

[2]) عمدة القاری: ۳۶۰/۱۵.

[3]) أخرجه أيضاً في نفس الكتاب باب قول الله تعالى ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ رقم:۳۴۲۵والنسائي في سننه، في كتاب المساجد باب ذكر أي مسجد وضع أولاً رقم: ۶۹۱وابن ماجه في سننه، في كتاب المساجدوالجماعات، باب أي مسجد وضع الأول رقم: ۷۵۳وأحمد في سننه: ۱۵۰،۱۵۶،۱۶۰/۵.

[4]) کشف الباری: ۴۱۳/۳.

[5]) کشف الباری: ۳۰۱/۲.

ابراهیم التیمي: دا ابراهیم بن یزید بن شریك تیمي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لا یشعر) لاندې تیره شوې ده. [۲]

عن ابیه: دا دَدوی والد یزید بن شریك تیمي رحمه الله دي. [۳]

قوله: فقلت: یارسول الله! أي مسجد وضع في الأرض أول......: حضرت ابوذر غفاري رضي الله عنه وائي چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه دَ ټولو نه اول په زمکه باندې کوم یو جمات جوړ شوې دې؟ حضورپاك اوفرمائیل مسجد حرام. ما عرض اوکړو بیا کوم یو؟ حضورپاك اوفرمائیل مسجد اقصٰی. ما عرض اوکړو دَدواړو په (تاسیس یعنی بنیاد کیخودو) کښې دَ څومره مودې فاصله ده؟ حضورپاك اوفرمائیل څلویښت کاله. بیا چه ته چرته دَمونځ وخت پیدا کړې هم هلته مونځ کوه ځکه چه فضیلت هم دَ مانځه په کولو کښې دې.

مختلف ادوارو کښې دَکعبة الله دَ تعمیر بیان: أي بیت وضع..... دلته دَ بیت نه مطلق بیت مراد نه دې بلکه بیت العبادت مراد دې. یعنی سوال دَعام کور متعلق نه وو دَعبادت دَ کور سره متعلق وو چه په مخ دَ زمکې دَ ټولو نه اول کومه یوه عبادت خانې بنیاد کیخودې شوې. اسحاق بن راهویه رحمه الله دَ حضرت علي رضي الله عنه یو روایت په صحیح سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دَ بیت العبادة تصریح ده: (کانت البیوت قبله، ولکنه کان أَوَّلَ بیتٍ وُضِعَ لِعِبَادَةِ الله) [۴] یعنی عام کورونه دَدې نه وړاندې هم موجود وو لیکن دَ عبادت دَپاره کعبة الله اولنې کور دې دکوم بنیاد چه کیخودې شو.

دکعبة الله بنیاد دَټولو نه اول حضرت آدم علیه السلام کیخودې او بیا ابراهیم علیه السلام، عمالقه او جرهم په ترتیب مختلف ادوارکښې دَدې تعمیر کړې. دې نه پس در رسول الله ﷺ دَ ځوانئې په زمانه کښې قریشو دَدې تعمیر کړې. بیا عبدالله ابن زبیر رضي الله عنه په خپل دور خلافت کښې دا تعمیر کړو. حجاج بن یوسف چه راغلو دا ئې وړانه کړه او جدید تعمیرئې اوکړو. تر دغه وخته پورې هم هغه تعمیر راروان دې او په دې کښې هیڅ بدلون نه دې کړې شوې.

وئیلی شی چه هارون الشید دَ حجاج بن یوسف طرز تعمیر نړلو سره کعبة الله دوباره دَحضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنه په طرز باندې جوړول غوښتل. په دې سلسله کښې هارون الرشید دَ امام مالك رحمه الله نه تپوس اوکړو نو امام مالك رحمه الله اوفرمائیل: (نَشَدْتُكَ اللهَ یا أمیرَ المُؤمِنِینَ أن تَجْعَلَ هَذَا البَیْتَ لُعْبَةً للملوك لایَشَاءُ أحَدٌ إلاّ نَقَضَهُ وبَنَاهُ، فَتَذْهَبُ هَیْبَتُهُ مِنْ صُدُورِ النَّاسِ) [۵]

یعنی اې امیر المؤمنین تاسو ته دَالله تعالی واسطه درکوم وایم چه دا کور دَ حکمرانانو دَپاره دَ لوبې او تماشې برخیز مه جوړوه. ګنې چه څوك هم راځي هغه به دا وړانولو سره تعمیرکوي. دغه شان به دَ دې هیبت او وقار دَ زړونو نه اوچت شي.

دَ اقصٰی دَ تسمیه وجه: المسجد الأقصٰی..... دې نه بیت المقدس مراد دې. أقصٰی آخری، انتها او دَ لرې لرې معنی کښې استعمالیږي. بیت المقصد ته المسجد الأقصٰی وئیلو څه وجه ده. په دې کښې مختلف اقوال دي:

---

[۱] کشف الباري: ۲۵۱/۲.

[۲] کشف الباري: ۵٤٤/۲.

[۳] کتاب فضائل المدینة باب حرم المدینة رقم: ۱۸۷۰.

[٤] فتح الباري: ۵۰٤/۸ کنز العمال: ۳۷۸/۲ رقم الحدیث: ٤۲۹۷ مؤسسة الرسالة، تفسیر ابن أبی حاتم، سورة آل عمران قوله تعالی: ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ﴾ الآیة ۹٦، ص: ۷۰۷ رقم الحدیث: ۳۸۲۷ مکتبة نزار مصطفی.

[۵] فتح الملهم: ۳٤۱/۱.

① يو قول دادې چه بيت المقدس او كعبة الله په مينځ كښې فاصله ډيره زياته اوږده ده په دې وجه دې ته اقصى ونيلى شي.
② بعض حضراتو ونيلى دى چه بيت المقدس پسې شاته د عبادت بل څه خانى نشته دې په دې وجه دې ته اقصى ونيلى شي.
③ يو قول دادې چه «بُعدعن الأقذار والخبائث» د وجې نه دې ته اقصى ونيلې شوې.[1]

كعبة الله او مسجداقصى په مينځ كښې د زمانې د مسافت تحقيق: أربعون سنة..... حافظ ابن جوزى رحمه الله فرمائيلى دلته اشكال وارد كيږى د كعبة الله بانى حضرت ابراهيم عليه السلام دې او د بيت المقدس بانى حضرت سليمان عليه السلام دې. او د دواړو په مينځ كښې يو زر كاله نه زياته موده فاصل ده حالانكه په مذكوره روايت كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائى چه د دواړو تعمير د څلويښتو كالو په فرق سره شوې دې. بيا هم پخپله د دې اشكال جواب وركوى:
«أن الإشارة في الحديث إلى أول البناء ووضع أساس المسجد، وليس إبراهيم أول من بنى الكعبة، ولاسليمان أول من بنى بيت المقدس، فقد روينا أن أول من بنى الكعبة آدم، ثم انتشر ولده في الأرض، فجائز أن يكون بعضهم قد وضع بيت المقدس ثم بنى إبراهيم الكعبة»[2]
يعنى په دې روايت كښې په اصل د دواړو مساجدو او اول بناء طرف ته اشاره ده. حقيقت دادې چه ابراهيم عليه السلام د كعبة الله اولنې بانى نه دې او سليمان عليه السلام هم د بيت المقدس اولنې بانى نه دې بلكه دا روايت مونږ نقل كړې دې چه د كعبة الله بنياد اول د ټولو نه حضرت آدم عليه السلام كيخودې دې د هغوى نه پس د هغوى اولاد په زمكه كښې خواره شو نو ممكن دى چه (سليمان عليه السلام نه علاوه) په هغوى كښې بل چا د بيت المقدس بنياد كيخودې وى او بيا د هغې نه پس ابراهيم عليه السلام د كعبة الله تعمير كړې وى.
يعنى كله چه آدم عليه السلام د كعبة الله بنياد كيخودو بيا د هغه په اولاد كښې بل چا د بيت المقدس بنياد كيخودو. نو ممكن ده چه د دې دواړو په مينځ كښې د څلويښتو كالو موده وى او په حديث كښې هم دغه اول ځل بنياد كيخودو ته اشاره وى.
د حافظ ابن جوزى رحمه الله رائې ته حافظ ابن حجر رحمه الله هم ترجيح وركړې ده او د دې په تائيد كښې د ابن هشام رحمه الله دا روايت نقل كړې دې چه كله آدم عليه السلام د كعبې د بنياد نه فارغ شو نو الله تعالى هغه ته د بيت المقدس د سيل كولو حكم وركړو چه هلته لاړ شه د هغې بنياد كيږده. چنانچه حضرت آدم عليه السلام د بيت المقدس بنياد كيخودو او بيائى په هغې كښې مناسك اداكړل. نو ممكن ده چه د دواړو بنيادونو په مينځ كښې د څلويښتو كاله موده وى او په روايت باب كښې د دې اعتبار كړې شوې وى.[3]
بعض حضرات وائى چه د حضرت آدم عليه السلام د تخليق نه وړاندې دوه زره كاله مخكښې ملائكه د كعبة الله بنياد اول كيخودې وو او بيائى دې نه پس د بيت المقدس بنياد كيخودو. په روايت كښې د دغه دواړو بنيادونو په مينځ كښې څلويښت كاله خودلې شوې دى.[4]

قوله: فإن الفضل فيه يعنى اصل فضيلت خو د مانځه د هغې په خپل وخت اداكولو كښې دې. يو روايت كښې دلته «والأرض لك مسجد» او بعض كښې «فإن الأرض كلها مسجد» اضافه هم نقل ده يعنى په مخ د زمكې هره يوه حصه باندې هم مونځ كول جائز دى.[5]

---

[1] فتح البارى: ۵۰٤/۸ إرشاد السارى: ۳۰/۷.
[2] فتح البارى: ۵۰٤/۸.
[3] فتح البارى: ۵۰۵/۸.
[4] فتح الملهم: ۳٤۲/۱.
[5] فتح البارى: ۵۰۵/۸.

[۳۱۸۷]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى الْمُطَّلِبِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَلَعَ لَهُ أُحُدٌ فَقَالَ: «هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيْهَا» وَرَوَاهُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۳۳۲] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: داعبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن) لاندې تيره شوې ده. [2]

مالک: دا امام دارالهجرة مالک بن انس رحمه الله دي. دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تيره شوې ده. [3]

عمرو بن ابي عمرو: داعمرو بن ابی عمرو ميسره مولی المطلب بن عبدالله بن حنطب قرشی رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (كتاب العلم باب الحرص على الحديث) لاندې تيره شوې ده. [4]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم طلع له أحد فقال........: دَحضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دَ احد غر په نظر راغلو نووئی فرمائيل دا هغه غر دې چه مونږ سره محبت کوی او مونږ ده سره محبت کوو. يا الله ابراهيم مکه حرم اوګرځولو او زه مدينه حرم ګرځوم چه دَ دوو کاڼړی ژنو زمکو په مينځ کښې واقع ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله حرم مدينه اوجبل احد سره متعلق دَحضرت انس رضی الله عنه روايت موصولاً اودَحضرت عبدالله بن زيد رضی الله عنه روايت تعليقاً ذکرکړې دې اومقصد دَحضرت ابراهيم علیه السلام تذکره کول دی چه هغه مکه مکرمه حرم ګرځولې دې. [5]

په دې حديث باندې کتاب الحج کښې تفصيلی بحث شوې دې او وړاندې کتاب المغازی کښې هم راځی. انشاء الله. [6]

دَحديث ترجمةُ الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ (ان ابراهيم حرم.....) مناسبت واضح دې.

رَوَاهُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم [انظر: ۲۰۲۲، ۲۷۳۲]

يعنی مذکوره روايت عبدالله بن زيد رضی الله عنه هم دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه روايت کړې دې. دا روايت امام بخاری رحمه الله (کتاب البيوع، باب بركة صاع النبی صلی الله عليه وسلم) لاندې (عن موسى عن وهب عن عمرو بن يحيى عن عباد بن تميم الأنصاري عن عبدالله بن زيد عن النبی صلی الله عليه وسلم) په سند سره موصولاً نقل کړې دې. [7]

[۳۱۸۸]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ، أَنَّ ابْنَ أَبِي بَكْرٍ، أَخْبَرَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[1] مرتخريجه فی كتاب الصلاة باب مايذكر فی الفخذ رقم: ۳۷۱.

[2] كشف الباری: ۸۰/۲.

[3] كشف الباری: ۲۹۰/۱.

[4] كشف الباری: ۵۱/٤.

[5] فتح الباری: ۵۰۵/۸.

[6] كشف الباری كتاب المغازی ص: ۲۵۳-۲۵۲.

[7] عمدة القاری: ۳۶۲/۱۵.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ لَمَّا بَنَوُا الكَعْبَةَ اقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ»، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟ فَقَالَ: «لَوْلاَ حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالكُفْرِ»، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا أُرَى أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَرَكَ اسْتِلاَمَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الحِجْرَ، إِلَّا أَنَّ البَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ" وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ [ص ٣٣٣][1]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دابومحمد عبدالله بن يوسف تنيسى كلاعى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره (كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب) لاندې تيره شوې ده.[2]

مالک: دا امام مالک بن انس رحمه الله دي.

ابن شهاب: دَدوى تذكره (بدءالوحى) لاندې تيره شوې ده.[3]

سالم بن عبدالله: دا ابوعمر يا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب قرشى عدوى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره (كتاب الايمان باب الحياء من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[4]

ابن ابي بكر: دا دَ حضرت ابوبكر رضي الله عنه نمسى عبدالله بن محمدبن ابى بكر رضي الله عنه دي. دَ دوى حالات (كتاب الحج باب فضل مكة وبنيانها) لاندې اوګورئى.

قوله: ألم تر أن قومك بنوا الكعبة.......: رسول الله ﷺ حضرت عائشه رضي الله عنها ته اوفرمائيل آيا تا اونه ليدل چه ستا قوم دَ كعبې تعمير اوكړو اودَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَبنيادونو نه ئې دا تعمير كم كړو. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوكړو يارسول الله! تاسو هغه دَ ابراهيم عليه السلام په بنيادونو باندې ولې نه راواپس كوئى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل (لولا حدثان قومك بالكفر) يعنى كه ستاقوم نوې مسلمان شوې نه وې. په بل روايت كښې دلته دَ (لفعلت) تصريح ده. يعنى ما به ضرور دا دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په بنيادونو باندې تعمير كړې وه.

قريش نوى مسلمانان شوى ووَاودَ كفردَ زمانې دَ نفسياتو نه لا دغه وخته پورې پوره نه وو وتلې. كه دَ كعبې په تعمير كښې ردوبدل كولو سره دَحضرت ابراهيم عليه السلام په بنيادونو باندې ددې تعمير كړې وې نودَ قريشو په زړونو كښې به شكوك او شبهات پيدا كيدې شو.

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائى چه كه چرې حضرت عائشه رضي الله عنها دا خبره دَ رسول الله ﷺ نه اوريدلې ده (او يقيناً ئې اوريدلې ده)، نوزما په خيال رسول اكرم ﷺ ركنين: ركن عراقى او يمانى بښكلول هم په دې وجه ترک كړې وو چه كعبة الله دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په بنيادونوباندې نه وه جوړه كړې شوې. حطيم سره متصل دَعراق اوشام طرف ته دَ كعبة الله دَ ديوالونو چه كوم ګوټونه دى دې ته ركن عراقى اوركن شامى وئيلې شى. حضورپاک

---

[1] مرتخريجه فى كتاب العلم باب من ترک بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه فيقعوا فى أشد منه رقم:١٢٦.

[2] كشف البارى: ١١٣/٤.

[3] كشف البارى: ٢٢٤/١.

[4] كشف البارى: ٢٨/٢.

دَدې استلام په دې وجه ترک کړې وو چه دا دواړه ګوټونه دَ حضرت ابراهيم دَ تعمير کړې شوى عمارت دَ ګوټونو په ځائى نه وو. دا روايت (كتاب الحج باب بيان فضل مكة وبنيانها) لاندې تفصيل سره تيرشوې دې.

وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ. [ر: ۱۲۶]

دَ اسماعيل نه اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله مراد دې. دَ امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه دَ روايت باب په سند کښې دَ ابن ابى بكر نه بل څوک مراد نه دى بلکه عبدالله بن محمد بن ابى بكر صديق رضى الله عنه مراد دې. ځکه چه دا روايت اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله هم نقل کړې دې او په دې کښې دَ عبدالله بن محمد رحمه الله تصريح ده. دَ اسماعيل روايت امام بخارى رحمه الله (كتاب التفسير باب: وإذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت وإسماعيل ربنا تقبل منا إنك أنت السميع العليم) لاندې نقل کړې دې.[1]

[۳۱۸۹]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُمْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" [ص ۳۳۵-۳۳۶][۵۹۹۹][2]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابومحمد عبدالله بن يوسف كلاعى تنيسى رحمه الله دې. (كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب) لاندې دَدوى تذکره تيره شوې ده.[3]

مالک بن انس: دَتيرشوى حديث سند اوګورئى.

عن ابيه: دَدې نه دَعبدالله والد ابوبكر بن محمد بن عمرو بن حزم انصارى خزرجى رحمه الله مراد دې. دَدوى تذکره (كتاب العلم باب كيف يقبض العلم) لاندې تيره شوې ده.[4]

دَ ابوحميد ساعدى رضى الله عنه روايت دې چه صحابه کرامو عرض اوکړو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ په تاسو باندې څنګه درود اوليږو؟ حضورپاک اوفرمائيل داسې وايئى: (اللهم صل على محمد وأزواجه وذريته كما صليت على آل إبراهيم وبارك على محمد وأزواجه وذريته كما باركت على إبراهيم إنك حميد مجيد) په عام توګه مشبه به اقوى وى اوداسې په تشبيه کښې ناقص دَ کامل سره ملحق کولې شى. مګر دلته دا دَ ناقص دَ کامل سره دَملحق کولو دَ قبيل نه اونه ګڼړنى بلکه دا دَ غير معروف حال دَ معروف دَ حال په ذريعه دَ بيان کولو دَ قبيل نه دې ځکه چه په ابراهيم عليه السلام باندې دَ رحمت کيدو

---

[1] رقم الحديث: ٤٤٨٤ فتح البارى: ٥٠٥/٨ عمدة القارى: ٣٦٢/١٥.

[2] رواه البخارى فى الدعوات باب: هل يصلى على غير النبى صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٦٣٦٠ ومسلم فى الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعد التشهد، رقم الحديث: ٩١١ وأبوداؤد فى الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعدالتشهد، رقم الحديث: ٩٧٩ والنسائى فى السهو، نوع آخر من الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحيث: ١٢٩٤ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٤٠٤/٤ رقم الحديث: ٢٤٧١.

[3] كشف البارى: ١١٣/٤.

[4] كشف البارى: ٦٩/٤.

تذكره دَ هغه دَ متقدم كيدو دَ وجې نه معروف دى. كوم چه آيت مبارك ﴿وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكٰتُهٗ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ ؕ اِنَّهٗ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ﴾ كښې موجود دى.[1]

[۳۱۹۰]- حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا أَبُو فَرْوَةَ مُسْلِمُ بْنُ سَالِمٍ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عِيسَى، سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: لَقِيَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ: أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقُلْتُ: بَلَى، فَأَهْدِهَا لِي، فَقَالَ: سَأَلْنَا رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، كَيْفَ الصَّلَاةُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ، فَإِنَّ اللّٰهَ قَدْ عَلَّمَنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكُمْ؟ قَالَ: "قُولُوا: اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللّٰهُمَّ بَارِكْ [ص: ۱۴۷] عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" [ص ۳۳۷][۴۵۱۹، ۵۹۹۶][2]

تراجم رجال

قيس بن حفص: دا ابو محمد قيس بن حفص بن قعقاع تميمى رحمه الله دې. (كتاب العلم باب قول الله عزوجل: ﴿وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا﴾) لاندې دَدوى تذكره تيره شوې ده.[3]

موسى بن اسماعيل: دا ابو سلمه موسى بن اسماعيل تبوذكى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس) لاندې تيره شوې ده.[4]

عبدالواحد: دا عبد الواحد بن زياد بصرى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[5]

ابوفروة مسلم بن سالم: دا ابوفروه مسلم بن سالم النهدى الكوفي رحمه الله دې. دوى دَ حسن بصرى، عبدالله بن عُكَيْم جهنى، عبدالرحمن بن عيسى بن ابى ليلى، عبدالرحمن بن ابى اليلى او ابوالاحوص الجُشَمى رحمهم الله نه دَحديث روايت كړې دې. اودوى نه دَ جليل القدر محدثينو يو لوئى جماعت روايت كړې دې په هغوى كښې

---

[1] عمدة القارى: ۳۶۳/۱۵ إرشاد السارى: ۳۰۲/۷.

[2] أخرجه البخارى فى كتاب التفسير أيضاً. فى باب قوله تعالى ﴿إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ﴾ رقم الحديث: ۴۷۹۷ وفى كتاب الدعوات، باب الصلاة على النبى رقم الحديث: ۶۳۵۷ والإمام مسلم فى كتاب الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم الحديث: ۹۰۸ والإمام الترمذى فى كتاب الصلاة باب صفة الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۴۸۳ والإمام أبوداؤد فى الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم الحديث: ۹۷۶ والإمام النسائى فى السهو نوع آخر من الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۱۲۹۰ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۴۰۲/۴ رقم الحديث: ۲۴۶۷.

[3] كشف البارى: ۵۲۶/۴.

[4] كشف البارى: ۴۷۷/۳.

[5] كشف البارى: ۳۰۱/۲.

یو څو ښکاره نومونه دادي: جعفر بن زیاد الاحمر، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، شریك بن عبدالله، شعبه بن حجاج، عمران بن عیینه، مسعر بن کدام او ابوعوانه رحمهم الله. [1]
یحیی بن معین رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائیلی ثقة [2] ابوحاتم محمد بن ادریس رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی «صالح الحدیث لیس به بأس» [3] یعقوب بن سفیان رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی «لابأس به» [4] ابن حبان رحمه الله دَدوی ذکر ثقات کښې کړې دې. [5]
عبدالله بن عیسی: دا عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله دې. [6]
عبدالرحمن بن ابی لیلی: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [7]
کعب بن عجره: دا کعب بن عجره بن امیه بن عدی القضاعی البلوی رضی الله عنه دې. [8]
لقيني كعب بن عجرة فقال.....: عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله وائي چه کعب بن عجره رضی الله عنه ماسره ملاقو شو اوونې فرمائیل آیا زه تاته داسې هدیه درنه کړم چه ما دَ رسول الله ﷺ دَ ژبې مبارکې نه اوریدلې ده. ما ونیل ولې نه ضرور. نو کعب بن عجره رضی الله عنه اووئیل مونږه رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو یارسول الله! مونږ په تاسو باندې او ستاسو په اهل بیت باندې څنګه درود اووایو؟ ځکه چه په تاسو باندې (په تشهد کښې) سلام ونیل خو مونږ ته الله تعالی خودلی دی. حضور پاك اوفرمائیل داسې وایئ: «اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد».

دَ ال محمد نه څوک مراد دی؟: دَ آل محمد نه څوك مراد دی؟ په دې سلسله کښې شراح مختلف اقوال نقل کړی دی:
① یو قول دادې چه دې نه هغه خلق مراد دی په کومو چه صدقه حرام کړې شوې ده. ② بعض حضراتو فرمائیلی دې نه اهل بیت مراد دی. ③ دریم قول دادې چه ازواج وذریت دواړه دَ آل محمد مصداق دی. [9]
حافظ ابن حجر رحمه الله او دَهغوی په اتباع کښې علامه قسطلانی رحمه الله دې قول ته ترجیح ورکولو سره فرمائی چه دَدې نه په مخکښې روایت کښې دی «اللهم صلی علی محمد وأزواجه وذريته» په دې کښې دَ ازواج او ذریت تصریح ده. اودا په دې خبره باندې دلیل دې چه دَ آل محمد نه هم دغه دواړه مراد دی.
دَ حضرت عائشه رضی الله عنها په یو روایت کښې ازواج مطهرات باندې هم دَ آل محمد اطلاق شوې دې. دَ روایت الفاظ دادی: «ماشبع آل محمد من خبز مأدوم ثلاثة أيام» [1]

---

[1] دَ شیوخ اوتلامذه دَتفصیل دَپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۳۱/۱۰.
[2] تهذیب الکمال: ۵۱۶/۲۷ تهذیب التهذیب: ۳۱/۱۰.
[3] الجرح والتعدیل: ص: ۸۰۸
[4] تهذیب التهذیب: ۱۳۱/۱۰.
[5] ثقات لابن حبان: ۳۹۵/۵.
[6] کتاب الصیام باب صیام أیام التشریق رقم: ۱۹۹۷، ۱۹۹۸.
[7] کتاب الأذان باب حد إتمام الرکوع والاعتدال فیه رقم: ۷۹۲.
[8] کتاب المحصر، باب الإطعام فی الفدیة نصف صاع رقم: ۱۸۱۶.
[9] إرشادالساری: ۳۰٤/۷.

په دې باندې اشکال وارد کیږي چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه په یو روایت کښې صلاة بعد التشهد کښې ازواج ذریت او اهل بیت دریواړو تصریح ده.[2] خو په روایت باب کښې صرف ازواج او ذریت ذکر دي. ددې اشکال یو جواب خودا دې په حدیث کښې به د دریواړو ذکر شوي وي مګر د بعض راویانو نه چرته د یو ذکر ساقط شوي نو چه کومو راویانو ته یاد وو هغوی ددې تصریح اوکړه.[3] دویم جواب دادې چه صلاة بعد التهشد والاروایت کښې لفظ "آل" نه ازواج او هغه خلق مراد دي په کومو چه صدقه حرام کړې شوي ده. او (من حرمت علیهم الصدقة) کښې ذریت هم شامل دي. دغه شان په احادیثو کښې تطبیق اوشو.[4] دې روایت سره متعلق به نور ابحاث کتاب التفسیر کښې راځي.[5]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دې روایت کښې ډیر خل د ابراهیم علیه السلام ذکر شوې دې نو ترجمة الباب سره ددې مناسبت ښکاره دې.[6]

[۳۱۹۱]- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَوِّذُ الحَسَنَ وَالحُسَيْنَ، وَيَقُولُ: "إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّذُ بِهَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لاَمَّةٍ" [ص ۳۴۱][7]

تراجم رجال

عثمان بن ابي شيبة: داعثمان بن محمد بن قاضي ابوشيبه ابراهيم بن عثمان عبسي کوفي رحمه الله دې. په سند کښې ددوی نسبت د نیکه طرف ته کړې شوې دې.

جرير: داجرير بن عبدالحميد بن قرط ضبي رازي رحمه الله دې.

منصور: دا ابوعتاب منصور بن المعتمر اسلمي الكوفي رحمه الله دې. د ذکرشوو دریواړو حضراتو تذکره (کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة) لاندې تیره شوې ده.[8]

منهال: دامنهال بن عمرو الاسدي رحمه الله دې. هغوی د يعلي، عبدالله بن حارث، زاذان الكندي، سويد بن غفله، محمد بن حنفيه، سعيد بن جبير، عبدالرحمن بن ابي ليلى، عباد بن عبدالله الاسدي، عائشه بنت طلحه وغيرهم رحمهم الله نه روايات اخستي دي. اوددوی نه د حدیث روایت کونکو کښې عبدالرحمن بن ابي ليلى،

---

[1]) إرشادالساري: ۳۰٤/۷ والحديث أخرجه الإمام البخاري في كتاب الأطعمة باب ماكان السلف يدخرون في بيوتهم وأسفار هم من الطعام واللحم وغيره، رقم الحديث: ٥٤٢٣ وكذا العلامة محيي السنة البغوي رحمة الله عليه في كتابه شرح السنة تحت كتاب الجمعة باب الأكل من الأضحية بعد ثلاث فإكثر رقم الحديث: ١١٣٤ المكتب الإسلامي.

[2]) أخرجه الإمام أبوداؤد في سننه في كتاب الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم: ۹۷۸.

[3]) إرشادالساري: ۳۰٤/۷.

[4]) إرشادالساري: ۳۰٤/۷.

[5]) كشف الباري كتاب التفسير ص: ۵۲۹.

[6]) عمدة القاري: ۳٦٤/۱۵.

[7]) رواه الإمام ترمذي في الطب باب رقم: ۱۸ رقم الحديث: ۲۰٦۱ والإمام أبوداؤد في سننه باب في القرآن رقم الحديث: ٤۱۳۷ والإمام ابن ماجه في الطب باب ماعوذ به النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۳۵۲۵ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۳٦۹/٤ رقم الحديث: ۲٤۱٤.

[8]) كشف الباري: ۲٦٦،۲٦٨،۲۷۰/۳.

اعمش، حجاج بن ارطاة، منصور بن معتمر، شعبة بن الحجاج، ربیعه بن عتبه الکنانی او لیث بن سلیم وغیرهم رحمهم الله شامل دی.[1]

دحضرت انس رضی الله عنه نه هم دوی حدیث روایت کړی دی. که چرې دا روایت محفوظ وی نو بیا د هغوی سماع عن انس اعتبار کیږی ګڼی نه.[2] علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه کبار تابعین نه ددوی سماع ثابته ده خو د صحابه کرامو نه د دوی سماع نه ده ثابته.[3] بعض ائمه جرح په منهال بن عمرو رحمه الله باندې کلام کړی دی.

چنانچه امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی یو خل شعبه رحمه الله دهغوی نه قصداً د حدیث سماع اونه کړه. عبدالرحمن بن ابي حاتم رحمه الله ددې وجه دا بیان کړه چه شعبه رحمه الله یو خل دهغوی کور ته لاړو نو دهغوی د کور نه طرب او غنا سره د قراءت آواز راتللو. په دې وجه د سماع کولو نه بغیر واپس شو.[4] دغه شان علامه ابوجعفر عقیلی رحمه الله هم هغوی ضعیف ګرځولی دی.[5] لیکن حقیقت دادې چه منهال بن عمرو رحمه الله ثقه راوی دې. اکثر ائمه جرح والتعدیل دهغه توثیق کړې دې. یحیی بن معین، امام نسائی او امام احمد عجلی رحمهم الله هغه ته ثقه وئیلی دي.[6] امام دارقطنی رحمه الله هغه صدوق ګرځولی دې.[7] امام عجلی رحمه الله د هغوی تذکره ثقات کښې کړې ده.[8] عقیلی رحمه الله هغه ضعیف ګرځولې دې نو عقیلی رحمه الله په جرح کښې تشدد سره متهم دې او کله د اعتدال نه تجاوز کوی په دې وجه دهغه د هرې یوې جرح اعتبار نشته دې. د شعبه رحمه الله چه کومه یوه قصه بیان کړې شوې ده په دې سره د منهال بن عمرو رحمه الله ثقاهت نه مجروح کیږی ځکه چه دا حقیقي جرح نه ده. بیا د دې قصې راوی هم ضعیف دې او د قیل او قال نه زیات د دې قصې څه حیثیت کیدې شي. والله اعلم. که چرې دا روایات صحیح هم وی نو بیا هم دغه جرح مردود ده او قابل قبول نه ده. آخر د قرآن مجید تلاوت په طرب او ښکلي آواز سره لوستل کوم یو جرم دې چه شعبه رحمه الله په دې وجه هغه د سماع قابل اونه ګڼړلو. حقیقت خو دادې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په تحسین الصوت او تطریب بالقراءة باندې داد ورکړې دې.[9]

علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه شعبه رحمه الله دهغوی په تلامذه حدیث کښې شمیرلې کیږی. د مذکوره واقعه د وجې نه هغوی د منهال رحمه الله نه سماع ترک کړې وه حالانکه داسې د معمولی نوعیت خبرې د شیخ د تنقیص سبب نه

---

[1] د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال: ۵۷۰/۲۸

[2] تهذیب الکمال: ۵۶۸/۲۸تهذیب التهذیب: ۲۱۹/۱۰.

[3] میزان الاعتدال: ۱۹۲/٤.

[4] الجرح والتعدیل رقم الترجمة: ۱۶۳٤.

[5] الضعفاء الکبیر للعقیلی باب المیم: ۲۳۶/٤رقم الترجمة: ۱۸۳۰دارالمکتبة العلمیة بیروت.

[6] تهذیب الکمال: ۵۷۱/۲۸-۵۷۰تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۱۰.

[7] تهذیب الکمال: ۵۷۱/۲۸تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۱۰.

[8] معرفة الثقات للإمام العجلی: ۳۰۰/۲رقم: ۱۸۰۰مکتبة الدار.

[9] یقول الدکتور بشار عواد حفظه الله فی تعلیقه علی هامش (تهذیب الکمال:۵۷۰/۲۸)هذا جرح مردود، والله أعلم، وما أدری کیف جوز شعبة لنفسه أن یترکه،لأنه یطرب بالقراءة إن صح ذلک عنه،فقد ثبت عن المصطفی ﷺ ضرورة تحسین الصوت والتطریب بالقراءة،کما أثبتنا بالأدلة السامعة فی بحثنا:البیان فی حکم التغنی بالقرآن المنثور فی الإعجاز القرآنی.

جوربري. (وهذا لا يوجب غمز الشيخ)(۱) بعض ناقدين حديث دا واقعه دَ شعبه دَ تشدد ثابتولو دپاره دَ مثال په توګه پيش کوي.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله منهال رحمه الله ته صدوق وئيلي دي. ليکن دي سره هغه دَ منهال رحمه الله دَ وهم صراحت هم کړې دې.(۳) حقيقت دا دې چه ائمه جرح کښې چاهم په هغه باندې دَ وهم تهمت نه دې لګولي. (۴)دې ته پخپله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله وهم وئيلي کيدې شي.
سعيدبن جبير: دَ دوي تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تيره شوې ده.(۵)
حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائي چه رسول الله ﷺ، حضرات حسنين رضي الله عنهما دَ الله تعالى په پناه کښې ورکول او فرمائيل به ئې ستاسو پلار (ابراهيم علیه السلام) به په دې الفاظو کښې خپل ځامن اسمٰعيل علیه السلام او اسحٰق علیه السلام دَ الله تعالى په پناه کښې ورکول. هغه الفاظ دا دي: (أعوذ بكلمات الله التامة من كل شيطان وهامة، ومن كل عين لامة) يعنى زه دَ الله تعالى دَدې کلماتو په ذريعه پناه غواړم چه تام دې دَهر شيطان (دَشر) نه، دَهر هلاک کونکي زهريلا ځناور نه اودَ هر نظر لګونکي سترګې نه.
کلمات الله کښې دوه احتماله دي. يودا چه په خپل عموم باندې وي اودې نه هره هغه کلمه مراد وي چه دَالله تعالى وي.(۶) دويم دَدې کلماتونه معوذتين مراد وي. (۷)علامه هروي رحمه الله فرمائيلي چه دې نه پوره قرآن مجيد مراد دې.(۸) دې نه پس تامه دکلمات الله لازمي صفت دې په دې وجه چه ټول کلمات الله تام دي.(۹)
قوله: تامه: په معنى کښې شراح مختلف اقوال نقل کړي دي. بعض وئيلي دي دا دَ الشفاعة په معنى کښې دې. دَ بعض په نيز النافعة اودَ بعض په نيز المباركة په معنى کښې دې. علامه ابن التين رحمه الله فرمائي دَدې معنى ده (التام فضلها وبركاتها) يعنى داسې کلمات الله دکوم فضيلتونه اوبرکتونه چه تام دي. (۱۰)
قوله: وهامة: دَميم تشديد سره دَ هوام مفرد دې. يعنى هر هغه ځناور چه زهرژن وي اودَهغه په ټک ورکولو سره دَ انسان مرګ واقع کيږي. او سامة اطلاق په هر داسې زهرژن ځناور يا حشرات الارض باندې کيږي دَ کوم په ټک ورکولو سره چه مرګ نه واقع کيږي لکه مچئي اولړم وغيره. همّ دَ همّ په معنى دَ عزم کولو دې. دَمار غوندې زهرژن ځناور ته هامة په دې وجه وئيلي شي چه هغه دَ ضرر اونقصان رسولو دپاره عازم وي.(۱۱)

---

(۱) ميزان الاعتدال: ۱۹۲/٤.
(۲) تعليقات محمد عوامة على الكاشف للذهبي: ۲۹۸/۲.
(۳) تقريب التهذيب ص: ۵۸۷.
(٤) تعليقات محمد عوامة على الكاشف للذهبي: ۲۹۸/۲.
(۵) كشف الباري: ۳۳۶/۲.
(٦) فتح الباري: ۵۰۶/۸ عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
(۷) عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
(۸) عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵.
(۹) عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
(۱۰) فتح الباري: ۵۰۶/۸ عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
(۱۱) عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵.

قوله:لامة: کښي مختلف احتمالات دي. یودا چه دَ مُلمّة په معنی کښې وي. مُلمّة آفت او مصیبت ته وائي. یعنی آفت رسونکې بد نظر. دلته هامة په مناسبت سره مُلمّة په ځائی لامة ونیلی شوي دي.[۱]
دویم احتمال دادې چه لامة په خپله ظاهری معنی باندې محمول وي. لَمّ لَمّ (ن) معنی ده یوځائی کول جمع کول.[۲] یوروایت کښې دي چه رسول الله ﷺ فرمائیلي دي (اللهم الْمُمْ شعثنا)[۳]اې الله زمونږ خواره شوې اجزاء راجمع کړه نو دَ ظاهری معنی اعتبار کولوسره لامة معنی به شي (جَامِعَةُ الشَّرِّعَلَى الْمَعْيُونِ).
علامه خطابي رحمه الله فرمائیلي (لامة،ذات اللَمَم) په معنی کښې دې. لَمَم لیونتوب جنونی کیفیت اوهرې ترخې دوائی ته وئیلی شي.[۴] په دې صورت کښې به دَعين لامة معنی شي داسې نظر چه انسان دَ لیونتوب په آفت کښې راګیر کړي.
روایت باب کښې موجود لفظ (إن أباكما) نه دَ حضرات حسنین جداعلی حضرت ابراهیم علیه السلام مراد دې اوداسې ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دي.[۵]

۱۳- باب : قَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ﴾/الحجر: ۵۱/:قَوْلُهُ: ﴿وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ﴾.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب سره دَحضرت ابراهیم علیه السلام نور حالات او واقعات بیانول مقصود دي. دَ آیت په نقل کولوسره امام بخاری رحمه الله دَ حضرت ابراهیم علیه السلام یوې مشهورې واقعې طرف ته اشاره کړې ده.[۶]
سورة حجر کښې دي: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ۝ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلٰمًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ۝ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلٰمٍ عَلِيمٍ۝﴾ . په دې آیاتونو کښې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَ میلمنو ذکردې. په روایت کښې دي چه دا څلور فرښتې وې: جبرائیل، میکائیل، اسرافیل او رفائیل. دې فرښتو حضرت ابراهیم علیه السلام ته دَ خونې زیرې ورکولو او دَ حضرت لوط علیه السلام قوم هلاکولودپاره لیګلی شوې وې. ابراهیم علیه السلام دَ ښکلې او ښائسته ځوانانو په شکل او صورت کښې راتلونکې فرښتې میلمانه ګڼړلو سره دَهغوی په مخکښې دَ یو تازه وریت کړې شوې سخې دَ میلمستیا په توګه کیخودو. ابراهیم علیه السلام میلمه دوست وو خوراك به ئې همیشه دَمیلمنوسره کولو. پنځلس ورځو نه هغه له څوك میلمه نه وو راغلې. چونکه عادت ئې دَ میلمنوسره دَ کیناستو اوخوراك کولو وو. په دې وجه ئې ضیق محسوس کولو او دَ نوی میلمانو په راتلو سره دَ هغه دَمیلمنو شوق دَ خوشحالئی نه طبیعت ښه شوې وو. خکه چه داسې ښکلې اوښائسته میلمانه ئې اول نه وو لیدلي.[۷]فرښتو دَ خوراك طرف ته لاس نه وراندې کولو نو ابراهیم علیه السلام غلې غوندې شو او په زړه کښې ئې ویره محسوس کړه. ابراهیم علیه السلام دَدې کیفیت په ژبه سره اظهار اوکړو ﴿إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ﴾مونږ تاسو نه ویرېږو. میلمنو اووئیل تاسو مه ویرېږئ مونږ تاسو ته دَ یوداسې خونې زیرې درکوو چه صاحب علم به وي.

[۱]) عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.
[۲]) النهایة فی غریب الحدیث: ۶۱۶/۲.
[۳]) النهایة فی غریب الحدیث: ۶۱۶/۲والفائق فی غریب الحدیث: ۲۱۳/۳.
[۴]) فتح الباری: ۵۰۶/۸إرشادالساری: ۳۰۴/۷.
[۵]) عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵فتح الباری: ۵۰۷/۸.
[۶]) عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.
[۷]) عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.

دَ خور اک قیمت: حافظ ابن حجر رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه کله ابراهیم علیه السلام وریته کړې شوې دَ سخې غوښه دَهغوی مخې ته راوړه کیخودله نوهغوی اووئیل مونږ قیمت اداکولونه بغیر خوراك نه کوو. ابراهیم علیه السلام اووئیل اودَ دې خوراك قیمت شته. فرښتو اونیل څه قیمت دې؟ ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل (تذکرون اسم الله علی أوله وتحمدونه علی آخره) یعنی دَ خوراك په شروع کښې دَ الله نوم واخلئی او په آخره کښې به دَهغه حمد اوثنا بیانوئی. په دې باندې جبرائیل دَ میکائیل طرف ته اوکتل بیائې اوفرمائیل (حق لهذا أن یتخذه ربه خلیلا)(١) یقیناً داکس دَدې مستحق دې چه الله تعالی دې خپل خلیل جوړ کړی.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ : دَ ابوذر په روایت کښې هم دغه آیت نقل دې اودَ کریمه په روایت کښې دَدې په ځآئې باب سره متصلاً ﴿ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ﴾ درج دې. او ﴿ وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ دَهغوی په نیز ساقط دې.(٢) خودنسفی او کرمانی رحمه الله په نسخو کښې دواړه آیاتونه نشته دې بلکه دَهغه په نیز دَ باب تصریح هم نشته دې. په دې لحاظ سره حدیث دَ ابوهریره رضی الله عنه هم دَ باب سابق تکمله وی.(٣)

په دې آیت سره امام بخاری رحمه الله دَحضرت ابراهیم علیه السلام یوې بلې واقعې طرف ته اشاره کړې ده. پوره آیت دې ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ [البقرة: ۲۶۰]

یعنی هغه وخت یادکړه کله چه ابراهیم علیه السلام عرض اوکړو ای زما ربه ماته اوښایه چه ته به (قیامت کښې) مړی څنګه ژوندې کوې؟ ارشاد اوفرمائیلې شو ولې ته (په دې باندې) یقین نه لرې څه؟ هغه عرض اوکړو یقین ولې نه لرم لیکن (دا درخواست مې دَ مشاهدې کولو)دپاره څکه اوکړو چه زړه مې مطمئن شی. اوفرمائیلې شو ته څلور مرغان واخله بیا هغوی (مانوس کولو سره)خپل خان له راوبله بیا (ټول ذبح کړه اوهغه قیمه کړه) په هریو غر باندې دَهغې نه یو یو حصه کیږده بیا هغه ټولو ته آواز اوکړه نو تاله به (ژوندی) په منډه منډه راشی او ښه یقین ساته ددې خبرې چه الله زبردست (قدرت والا) دې حکمت والا دې.

دلته سوال دادې چه ابراهیم علیه السلام ته دَ الله تعالی دَ راژوندی کولو په قدرت کښې شك وو؟ که شك ئې نه وو نوبیا ولې دَمړو دَ ژوندی کیدو مشاهده کولو درخواست ئې اوکړو؟ شراح دَدې مختلف جوابات ورکړی دی:

① دا دَ نبوت دَ وړاندې واقعه ده. که دَ نبوت نه وړاندې دَ قدرت علی الاحیاء دکیفیت متعلق دا سوال کړې شوې وی نو په دې کښې هیڅ مضائقه نشته دې.(٤)

② امام طبری رحمه الله دا په ظاهری معنی باندې محمول کولوسره فرمائیلی دی چه دې نه شك مراد نه دې بلکه هغه وسوسه ده چه غیر اختیاری توګه باندې په زړه کښې راځی اوایمان متزلزل کولونه بغیر ختمیږی.(٥)

③ بعض حضراتو وئیلی چه ابراهیم علیه السلام دا سوال څکه کړې وو چه پخپله دَ ابراهیم علیه السلام زړه په دې باندې مطمئن شی چه هغه خلیل الله دې. چنانچه په یو روایت کښې دی: (لیطمئن قلبی أنی خلیلك) یا بیا سوال دَدې دپاره وو چه زما

---

(١) فتح الباری: ۵۰۷/۸.

(٢) فتح الباری: ۵۰۷/۸.

(٣) فتح الباری: ۵۰۷/۸عمدة القاری: ۳۶۶/۱۵.

(٤) فتح الباری:۵۰۸/۸.

(٥) المصدرالسابق.

يقين اوشي چه ته زما دعا قبلوې. چنانچه په يو روايت كښې دي: «لأعلم أنك تجيبني إذادعوتك» دَ قاضي ابوبكر باقلاني رحمه الله ميلان هم دې آخرى توجيه طرف ته دې.[1]

④ يوقول داهم نقل كړې شوې دې چه دَ ابراهيم عليه السلام اصل مقصد دا وو چه ما ته دَ احياء موتى قدرت راكړې شى او دا كرشمه يو ځل زما دَ لاس نه ښكاره شى ليكن هغه دَ ادب اوتعظيم دَ وجې نه دَ سوال طريقه بلـه اختيار كړه.[2]

⑤ پنځم جواب دادې چه ابراهيم عليه السلام ته په دې حقيقت كښې شك يا تردد هيڅ كله نه وو چه الله تعالى به دَ قيامت په ورځ مړى دوباره راژوندى كوى دَهغه يقين وو او په لفظ بلى سره ئى دَ هغې اظهارهم اوكړو ليكن هغه علم اليقين په عين اليقين سره بدلول غوښتل چه قدرت دَ خپل طرف نه دَدې كيفيت مشاهده كولو سره دَعين اليقين درجه هم راعطاكړى.

علامه قرطبى رحمه الله دَ نكتې خبره فرمائيلې ده چه ابراهيم عليه السلام ته هيڅ كله تردد نه وو خكه چه «إن الاستفهام بكيف إنما هوسؤال عن حالة شيء موجود متقرر الوجود عند السائل والمسؤل» دَ ابراهيم عليه السلام سوال په لفظ كيف سره وو اوكيف سره سوال دَهغه څيز حالت معلومولو دَپاره كولې شى. دكوم موجود كيدل چه دَ سائل اومسؤل دواړو په مينځ كښې يقينى وى. چه انسان ته دَ يو څيز دَ وجود يقين وى ليكن تپوس پوښتنه كولو اوهغه دَ خپلو سترګو په وړاندې ليدلو دَپاره په هغه كښې اضطراب او بې آرامى وى كله چه هغه مشاهده كوى نو سكون او اطمينان ورته حاصل شى. ابراهيم عليه السلام ته يقين وو ليكن دغه سكون حاصلولو دَپاره هغه دَ مشاهدې درخواست كړې وو. دَ يو څيز دَ وجود يقين لرلو نه باوجود دَهغې ماهيت معلومول اوهغه دَخپلو سترګو په وړاندې دَتخليق دَمراحل نه تيريدونكى كتل دَ انسانى فطرت جذبه وى اودا مضطرب كونكې دا جذبه ترهغه وخته پورې په سكون كښې نه شى بدليدې ترڅوپورې چه هغه دَدغه څيز دَ تخليق مشاهده اونه كړى.[3]

⑥ بعض حضراتو وئيلى دى چه ابراهيم عليه السلام ته علم حصولى حاصل وو اودا دَ ايمان دَپاره كافى دې ليكن دَهغه خواهش وو چه علم حضورى هم ورته حاصل شى.[4]

[۳۱۹۲]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ: {رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي} [البقرة: ۲۶۰] وَيَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ، لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ" [ص ۳۴۹-۳۵۰] [۳۱۹۵، ۳۲۰۷، ۴۲۶۳، ۴۴۱۷، ۶۵۹۱][5]

---

[1] المصدر السابق.

[2] فتح البارى: ۵۰۹/۸-۵۰۸.

[3] الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۳۱۱/۴ مؤسسة الرسالة فتح البارى: ۵۰۹/۸ عمدة القارى: ۳۶۶/۱۵.

[4] التفسير الكبير: ۴۱/۷ عمدة القارى: ۳۶۶/۱۵.

[5] أخرجه البخاري: ۴۷۸/۱ فى نفس الكتاب بعد أبواب فى باب ﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ رقم: ۳۳۷۵ و: ۱/۴۷۹ باب قول الله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ۳۳۸۷ وفى كتاب التفسير: ۲/۶۵۱ باب ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى﴾ رقم: ۴۵۳۷ و: ۲/۶۸۰ باب: ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ﴾ رقم: ۴۶۹۴ و: ۱۰۳۵/۲ فى كتاب التعبير باب رؤيا أهل السجون والفساد والشرك رقم:

تراجم رجال

احمد بن صالح: دا ابوجعفر احمدبن صالح مصری رحمه الله دي. [1]

ابن وهب: دا ابومحمد عبدالله بن وهب وفهري مصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر) لاندې تیره شوې ده. [2]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده. [3]

ابن شهاب: دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. [4]

ابوسلمة بن عبدالرحمن بن عوف: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتساباً من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [5]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده. [6]

قوله: نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ......: دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه مونږ دَ ابراهیم علیه السلام په مقابله کښې دَ ډیر شك مستحق یو. کوم وخت چه ابراهیم علیه السلام عرض کړې وو ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ﴾. دَدې حدیث پس منظر دادې چه کله دَ سورت بقره آیت ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ﴾ نازل شو نوبعض صحابه کرامو اووئیل (شك إبراهيم ولم يشك نبينا) نورسول الله ﷺ جواب ورکړو (نحن أحق بالشك من إبراهيم).

امام شافعی رحمه الله فرمائي چه دې جملې سره دَ رسول الله ﷺ منشاء دا وه چه دَ ابراهیم علیه السلام په زړه کښې شك او تردد پیدا کیدل محال وو ځکه چه دَ انبیاء کرام په زړونو کښې کله هم شك او شبه نه پیدا کیږي. اوفرض کړه که تسلیم کړې شي چه دَ انبیاء په زړونو کښې شکوك پیدا کیدې شي نو دَ ابراهیم علیه السلام نه زیات زه مستحق ووم چه ماته شك پیدا شوې وې. هرکله چه ماته دَ الله تعالی په قدرت علی احیاء الموتی باندې شك او تردد کله هم نه دې پیدا شوې نو ابراهیم علیه السلام ته خو په طریقه اولی شك نه دې شوې. [7] علامه کرمانی رحمه الله فرمائیلی دی چه رسول الله ﷺ دا جمله تواضعاً فرمائیلې ده. [8]

۶۹۹۲ومسلم: ۸۵/۱أیضاً فی کتاب الإیمان باب زیادة طمأنینة القلب بتظاهر الأدلة رقم: ۱۵۱ و: ۲۶۵/۲وفی کتاب الفضائل باب فضائل إبراهیم الخلیل علیه السلام رقم:۱۵۱والترمذی فی جامعه: ۱۴۴/۲فی کتاب التفسیر باب ومن سورة یوسف رقم: ۳۱۱۶وابن ماجه فی سننه ص: ۲۹۱فی کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء رقم:۴۹۲۶.

[1] کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد رقم: ۴۷۱.

[2] کشف الباری: ۲۷۷/۳.

[3] کشف الباری:۲۸۲/۲.

[4] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[5] کشف الباری: ۳۲۳/۲.

[6] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[7] إرشادالساری: ۳۰۶/۷.

[8] شرح الکرمانی: ۴۳/۱۷.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله تحقیق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ بعض اهل لغت په نیز أفعل وزن نفی المعنی عن الشیئین دَپاره راځی. دَ قرآن مجید آیت مبارک دی ﴿أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ﴾ دَدې مطلب دادې چه دواړه فریقین دَ خیرنه محروم دی. دغه شان که څوك اووائی (الشیطان خیر من فلان) نودَدې مطلب دا وی چه په دواړو کښې خیر نشته دې. نودَحدیث دَ مذکوره جملې مطلب دادې چه مونږ تولو انبیاء کرامو ته کله هم شك نه دې پیدا شوې. ([1]) لیکن علامه قسطلانی رحمه الله په دې باندې رد کولوسره فرمائی چه دا توجیه دَ محققینو په نیز غیرمعروف ده. والله اعلم ([2])

قوله: وَيَرْحَمُ اللّٰهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ او الله تعالی دې په لوط علیه السلام باندې رحم اوکړی چه هغه دَ رکن شدید پناه اخستله. دې جملې سره متعلق تفصیلی بحث وړاندې راځی.

قوله: وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ: اوکه چرې زه دومره اوږده موده په جیل کښې پاتې شوې وې څومره چه یوسف علیه السلام پاتې وو نودراغوښتونکی دعوت به مې زر قبلولو. دَ یو څو ابواب نه پس دحضرت یوسف علیه السلام په تذکره باندې مستقل باب راروان دی. مذکوره جملې سره متعلق تفصیل به هلته کوو.

۱۴- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ إِسْمٰعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾/مریم: ۵۴/.

ماقبل سره ربط: تیرشوی باب کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره وه اواوس دَهغه دَ ځوئی حضرت اسماعیل علیه السلام تذکره کیږی.

دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې دَحضرت اسماعیل علیه السلام تذکره کول مقصود دی. دَباب لاندې دَ سورت مریم آیت سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه اسماعیل علیه السلام دَ وعدې رښتونې وو. ([3])

انبیاء کرام ټول دَ وعدې رښتونی وو لیکن دَ بعض انبیاء کرامو په تذکره کښې دَهغوی ښکاره اوصاف بیانولې شی اومطلب دا وی چه په دغه اوصافو کښې هغوی امتیازی شان لرلو. په مذکوره آیت کښې دَحضرت اسماعیل علیه السلام امتیازی صفت دا بیانولې شی چه هغه صادق الوعد وو. که چرې هغه الله تعالی سره دَ یودینی فریضې دَ اداکولو وعده کړې یانی څه نذر منلې یانی یو سړی سره څه وعده کړې نودَهغې وعدې حق نې اداکړې. ابن جریر طبری رحمه الله او نورو مفسرینو دَدې آیت لاندې دَ حضرت سهل بن عقیل رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې چه اسماعیل علیه السلام یوسړی سره په یوځائی کښې دَملاقات وعده اوکړه. اسماعیل علیه السلام په مقرره ځائی کښې دهغه سړی انتظارکولو. دَ ابن جریر رحمه الله په دې روایت کښې دی چه هغه سړې یوه ورځ تیریدونه پس راغلو او اسماعیل علیه السلام هلته انتظار کولو. ([4])

بعض روایاتو کښې دی چه تر یوکال پورې اسماعیل علیه السلام دَهغه انتظار کښې وو. ([5]) تردې چه بیا جبرائیل علیه السلام هغوی له راغلو او وئې فرمائیل چه هغه فاجر سړې چاچه تاسره وعده کړې وه هغه ابلیس ملعون وو. ([6])

---

[1]) فتح الباری: ۵۰۹/۸.

[2]) إرشادالساری: ۳۰۶/۷.

[3]) عمدة القاری: ۳۶۹/۱۵.

[4]) جامع البیان فی تفسیر القرآن للطبری: ۷۲/۱۶-۷۱والدرالمنثور: ۵۱۶/۱۶دارالفکر، ۱۴۲۳هجری.

[5]) روح المعانی: ۱۵۶/۱۶دارالفکر، لبنان ۱۴۱۷هجری.

[6]) عمدة القاری: ۳۶۹/۱۵.

[٣١٩٣] - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَفَرٍ مِنْ أَسْلَمَ يَنْتَضِلُونَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ارْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ، فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا ارْمُوا، وَأَنَا مَعَ بَنِي فُلاَنٍ» قَالَ: فَأَمْسَكَ أَحَدُ الفَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا لَكُمْ لاَ تَرْمُونَ». فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَرْمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ، قَالَ: «ارْمُوا وَأَنَا مَعَكُمْ كُلِّكُمْ» [ص ٣٥٣] [ر: ٢٧٤٣] [1]

ترجمه: سلمه بن اکوع رضی الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ دَ قبيله اسلم څه خلقو سره تيرشو هغه وخت دوی غشي ويشتل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل اې بنو اسماعيل! دَغشو ويشتل کوئي ځکه چه ستاسو پلار هم غشي ويشتونکې وو. غشي ويشتل کوئي او زه فلانکي قبيلې سره يم.

راوی وائي چه دويم فريق خپل لاسونه بند کړل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل څه چل اوشو؟ تاسو غشي ويشتل ولې نه کوئي؟ هغوی عرض اوکړو چه مونږ څنګه غشي ويشتل اوکړو تاسو خو دويم فريق سره ئې. په دې باندې حضورپاک اوفرمائيل «ارموا وأنا معكم كلكم» غشي ويشتل کوئي زه تاسو ټولو سره يم. حضرت اسماعيل عليه السلام دَهغوی جدابعد دې په روايت کښې په هغه باندې دَ "أب" اطلاق مجازاً کړې شوې دې. [2]

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابورجاء قتيبه بن سعيد بن جميل بن طريف ثقفي رحمه الله دې. دَ دوی تذکره (كتاب الإيمان باب إفشاء السلام عن الإسلام) لاندې تيره شوې ده. [3]

حاتم: دا ابواسماعيل حاتم بن اسماعيل کوفی رحمه الله دې. [4]

يزيد بن ابي عبيد، وسلمة بن الاكوع: يزيد بن ابی عبيد او سلمه بن اکوع رضی الله عنه تذکره (كتاب العلم باب إثم من كذب على النبی صلی الله علیه وسلم) لاندې تيره شوې ده. [5]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ بنی اسماعيل مناسبت ښکاره دې. [6] په دې روايت تفصيلی بحث كتاب الجهاد کښې تيرشوې دې. [7]

١٥ - باب: قِصَّةِ إِسْحَقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَحضرت اسحاق عليه السلام تذکره کول مقصود دی. حضرت اسماعيل عليه السلام دَهاجره دَ بطن نه وو اواسحاق عليه السلام دَ ساره دَ بطن نه وو اوهغه وخت حضرت ساره دَ ٩٠ کالو وه اوحضرت ابراهيم عليه السلام ١٢٠ کالووو. دَ ابن اسحاق رحمه الله دَ روايت مطابق هاجره او ساره رضی الله عنهما دَدواړو حمل او وضع حمل په يووخت

---

[1] مر تخريجه فی كتاب الجهاد باب التحريض على الرمي رقم الحديث: ٢٨٩٩.

[2] إرشادالساري: ٣٠٧/٧.

[3] كشف الباري: ١٨٩/٢.

[4] كتاب الوضوء باب بلاترجمة بعد باب استعمال فضل وضوء الناس.

[5] كشف الباري: ١٨٢/٤.

[6] عمدة القاري: ٣٦٩/١٥.

[7] كشف الباري كتاب الجهاد حصه اول ص: ٥٩٩-٥٩٤.

کښې اوشو. دغه شان اسماعیل علیه السلام او اسحاق علیه السلام په یوخت خوانان شو. خو ابن کثیر رحمه الله د اهل کتاب نه نقل کوي چه د حضرت اسماعیل علیه السلام ولادت د حضرت اسحاق علیه السلام نه دیارلس کاله پس اوشو او هغه وخت د حضرت ابراهیم علیه السلام عمر مبارک ۸۶ کاله وو.[1]

اسحق د عبراني ژبې لفظ "یضحق" معرب دې. په عربی کښې د دې معنی "یضحك" ده. کله چه حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت ساره ته د بوډاوالي په عمر کښې د خوئي زیرې ورکړې شو نوابراهیم علیه السلام حیران شو او ساره رضی الله عنها هم د دې اوریدو سره په خندا شوه چه په دې بوډئي توب کښې به هغه بچې راوړي. په دې وجه اسحق نوم کیخودې شو. "یضحق" د مضارع صیغه ده او د عرب په نیز د مضارع صیغه هم د نوم په توګه کیخودې کیږي.[2]

فِيهِ ابْنُ عُمَرَ وَأَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [ر: ۳۱۷۵، ۳۲۰۲]

د باب لاندې حدیث د سند سره د نه راوړلو وجه:

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي لکه چه امام بخاری رحمه الله د ابن عمر رضی الله عنه د روایت نه د حضرت یوسف علیه السلام په تذکره کښې مذکور (الکریم ابن الکریم ابن الکریم ابن الکریم یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن إبراهیم) طرف ته اشاره کوي او په بل روایت سره دې باب سره متصل وړاندې باب کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت طرف ته اشاره کول مقصود دی.[3]

د ابن التین رحمه الله رائې او حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: د علامه ابن التین رحمه الله رائې دا ده چه امام بخاری رحمه الله ته د دې روایتونو سندونه نه دی ملاؤ شوې په دې وجه ئې دواړه مرسلاً ذکر کړې دی. تقریباً هم دغه رائې د علامه کرماني رحمه الله هم ده هغه فرمائي چه د ابن عمر رضی الله عنه روایت د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق نه وو په دې وجه بعینه نقل کولو په ځائې د هغې طرف ته اجمالي اشاره باندې اکتفاء اوکړه.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړو باندې رد کولو سره اوفرمائيل چه د امام بخاری رحمه الله د مقاصد او اسلوب نه ناواقف سړې هم دغه شان رائې قائم کولې شي. حقیقت هم دغه دې کوم چه مابیان کړې دې.[5]

د حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې د علامه عیني رحمه الله رد: علامه عیني رحمه الله د ابن التین رحمه الله او علامه کرماني رحمه الله تائید او حافظ ابن حجر رحمه الله باندې رد کولو سره فرمائي چه (فیه ابن عمر) الفاظ سره (الکریم ابن الکریم) والا روایت طرف ته اشاره کولو باندې هیڅ یو توجیه نه شي موندلې نه توجیه قریب او نه بعید. د ابن التین رحمه الله او کرماني رحمه الله رائې اوجه ده ځکه چه د هغوی کلام جزم سره دې خود حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې کښې تردد دې اودا تردد د هغه عبارت (کأنه یشیر بحدیث الأول إلی الآتي) نه ښکاره دې.[6]

د حافظ ابن حجر رحمه الله جواب: انتقاض الاعتراض کښې حافظ ابن حجر رحمه الله د دې جواب ورکړې دې چه امام بخاری رحمه الله د ابن عمر رضی الله عنه روایت (الکریم ابن الکریم ابن الکریم یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن إبراهیم) د حضرت یوسف علیه السلام په تذکره کښې نقل کړې دې اودا خود ل غواړي چه د یوسف علیه السلام د ټولو حالاتونه دا هم دی چه هغه د انبیاء الله نه دې او رسول اکرم ﷺ یوسف علیه السلام او د هغه اباؤاجداد یعني یعقوب علیه السلام اسحاق علیه السلام او ابراهیم علیه السلام په مینځ کښې په صفت کرامت کښې تسویه فرمائیلې ده چه هغه ټول حضرات یو شان کریم وو. یوسف علیه السلام د

---

[1] عمدة القاري: ۳۷۰/۱۵.

[2] قصص القرآن: ۱۲٤/۱.

[3] فتح الباري: ۵۱۱/۸.

[4] شرح الکرماني: ۳۳/۱۷.

[5] فتح الباري: ۵۱۱/۸.

[6] عمدة القاري: ۳۷۰/۱۵.

حضرت اسحاق علیه السلام د اولاد نه دي نو امام بخاري رحمه الله د اسحاق علیه السلام په تذکره کښې هم د دغه تسويه طرف ته اشاره کړې ده. دغه شان د راتلونکي باب لاندې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت هم په دې مضمون باندې مشتمل دې. په دغه روايت کښې دي چه د رسول اکرم ﷺ نه چا تپوس اوکړو «من أکرم الناس؟» نو هغوی ارشاد اوفرمائيلو «أکرمهم أتقاهم» امام بخاري رحمه الله د روايت د دې مضمون طرف ته اشاره کولو سره اوخودل چه د ابن عمر رضي الله عنه په روايت کښې تولو انبياء کرامو ته چه کريم اوونيلې شو نو د دې سبب د ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې بيان کړې شو چه د کريم جوړيدو سبب تقوی او للهيت دې. (۱)

دې نه پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا ابن التين رحمه الله کومه وينا کړې ده چه امام بخاري رحمه الله ته د روايت سند نه دې ملاؤ شوې نو دا ئې مرسلاً نقل کړو. دا خبره صحيح نه ده خکه چه په مجهول السند روايت باندې اعتماد کول د امام بخاري رحمه الله د مزاج او صنيع خلاف دې. (۲)

ترکومې چه د علامه کرماني رحمه الله د خبرې تعلق دې چه د ابن عمر رضي الله عنه روايت بعينه ذکر کولو په ځائې د امام بخاري رحمه الله د دې طرف ته اجمالي اشاره کولو باندې اکتفاء په دې وجه باندې کړې چه دا روايت د هغه په شرط باندې نه دې. نو د دې جواب دا دې چه د امام بخاري صنيع صرف په تعليق ذکر کولو کښې نه دې چه کوم حديث د هغه په شرط باندې نه وي نو هغه تعليقاً ذکر کوي. بلکه کله داسې هم کيږي چه هغه حديث د امام بخاري رحمه الله په شرط باندې برابر خو وي مګر هغه امام بخاري رحمه الله چرته په بل مقام باندې ذکر کړې وي (لکه د حافظ ابن حجر رحمه الله توجيه په اعتبار سره دلته هم دغه شان دي) او کله داسې کيږي چه هغه حديث صرف هم د تعليق په شکل کښې موجود وي سره د دې چه د شرط موافق هم وي او کله داسې هم کيږي چه حديث د شرط موافق نه وي نو هغه تعليقاً ذکر کوي. (لکه چه د علامه کرماني رحمه الله په توجيه کښې دي). (۳)

د تعليقات ترجمة الباب سره مناسبت: په تعليقات کښې چونکه د حضرت اسحاق علیه السلام هم تذکره ده په دې وجه ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. (۴)

۱۶ – باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ – إِلَى قَوْلِهِ – وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ﴾ /البقرة: ۱۳۳/.

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې د حضرت يعقوب علیه السلام تذکره او د مذکوره آيت تفسير مقصود دې پوره آيت دا دې. ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ﴾ (البقرة: ۱۳۳) يهوديانو رسول الله ﷺ ته اوونيل چه يعقوب علیه السلام په بستر مرګ باندې خپلو خامنو ته په يهوديت باندې د قائم پاتې کيدو وصيت کړې وو. د دې په ترديد کښې دا آيت نازل شو چه تاسو د کوم دليل په بنياد باندې د يعقوب علیه السلام طرف ته داسې خبره منسوب کوئي کومه چه هغه نه ده کړې. آيا تاسو پخپله هغه وخت موجود وئې کوم وخت چه د يعقوب علیه السلام مرګ نيزدې راغلو؟ کوم وخت چه هغه د خپلو خامنو نه تپوس کړې وو چه تاسو به زما نه پس د څه څيز عبادت کوئي؟ هغوی په اتفاق سره جواب ورکړو

---

(۱) انتقاض الاعتراض فی الرد علی العينی فی شرح البخاري: ۲۶۷/۲ إرشاد الساري: ۳۰۸/۷.

(۲) انتقاض الاعتراض فی الرد علی العينی فی شرح البخاري: ۲۶۷/۲ إرشاد الساري: ۳۰۸/۷.

(۳) انتقاض الاعتراض: ۲۶۸/۲.

(۴) عمدة القاري: ۲۶۸/۱۵.

چه مونږ به دَهغه ذات عبادت کووډکوم چه تا اوستا پلار ابراهیم او اسماعیل او اسحاق عبادت کولو. هم هغه یو معبود دې او مونږ به تول هم دَهغه په اطاعت باندې قائم یو.[1]

یعقوب علیه السلام دَ اسماعیل علیه السلام دَ رور اسحاق علیه السلام خوئې وو نو اسماعیل علیه السلام دَهغه تره شو لیکن په آیت کښې اسماعیل علیه السلام دَ یعقوب علیه السلام دَ آباء په عموم کښې شامل کړې شوې دې. مفسرینو دَدې نه استدلال کولو سره فرمائیلي چه په أب باندې دَ عم اطلاق جائز دې.[2]

دَحضرت یعقوب علیه السلام نوم په عبراني کښې اسرائیل دې. دا اسرا (عبد) او ایل (الله) نه مرکب دې او دَ عبدالله په معنی کښې دې. هم په دې مناسبت سره دَ حضرت ابراهیم علیه السلام چه کوم خاندان دَ حضرت یعقوب علیه السلام دَ نسل نه دې هغوی ته بني اسرائیل وائي. الله تعالی دوی دَ کنعانیانو دَ هدایت دَپاره مبعوث کړې وو. په هغوی کښې اوسیدو سره کلونو کلونو ئې دَ دعوت او تبلیغ فریضه سرته رسوله.[3]

[۳۱۹۳]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعَ الْمُعْتَمِرَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ «أَكْرَمُهُمْ أَتْقَاهُمْ» قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ [ص: ۱۴۸] عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي» قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: «فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا» [ص ۳۵۹] [ر: ۳۱۷۵] [4]

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهیم: دا اسحاق بن ابراهیم بن مخلد حنظلی رحمه الله دې. ابن راهویه په نوم باندې مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم) لاندې تیره شوې ده.[5]

معتمر: دا ابومحمد معتمر بن سلیمان تیمی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من خص بالعلم قوماً دون قوم کراهیة أن لایفهموا) لاندې تیره شوې ده.[6]

عبیدالله: دا عبیدالله ابن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمری رحمه الله دې.[7]

سعید بن ابي سعید المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابی سعید کیسان المقبری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب الحیاء من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[8]

دې روایت سره متعلق تفصیل (باب: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾) لاندې شاته تیرشوې دې.

---

[1] إرشادالساري: ۳۰۹/۷.

[2] روح المعاني سورة البقرة: ۱۳۳-۱۳۲، ۳۹۱/۱-۳۸۹ دارإحياء التراث العربي، إرشادالساري: ۳۰۹/۷.

[3] قصص القرآن: ۱۹٤/۱.

[4] مرتخريجه تحت الكتاب المذكور فى باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم الحديث: ۳۳۵۳.

[5] كشف الباري: ٤۲۸/۳.

[6] كشف الباري: ۵۹۰/٤.

[7] كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت.

[8] كشف الباري: ۱۷۳/۲.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: آیت باب کښې حضرت یعقوب علیه السلام خپل اولاد ته دَمرګ په وخت دَتوحید دعوت ورکړې دې. په حدیث باب کښې دَ یوسف علیه السلام ذکر راغلې دې او یوسف علیه السلام هم دَهغوی دَ اولاد په عموم کښې شامل دې. لهذا ترجمه ظاهر ده.[۱]

۱۷– باب: وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ

أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ۝ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِّن قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ۝ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ۝ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ۝ ﴾/النمل: ۵۴–۵۸/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دَحضرت لوط علیه السلام حالات اودَقرآن مجید دَهغه آیاتونو تفسیر بیانول غواړي کوم چه حضرت لوط علیه السلام سره متعلق دی.[۲]

دمذکوره ایاتونو ترجمه: اومونږ لوط علیه السلام (پیغمبر جوړولوسره دَهغه قوم ته) لیګلې وو اوهغه خپل قوم ته اوفرمائیل تاسو دادَ بې حیائۍ کارکوئی حالانکه ښه پوهیږئی (ولې دَدې عمل بې حیائي باندې نه پوهیږئی) آیا تاسو سړو سره خپل شهوت پوره کوئی ښځې پریخودو سره، بلکه تاسو جهالت کوئی (دَدې تقریر) دَهغه دَ قوم نه څه جواب جوړ نه شو بغیردَدې نه چه په خپل مینځ کښې ئې اوویل چه دَ لوط علیه السلام خلق (یعنی په هغه باندې ایمان راوړونکی) تاسو دَ خپل کلي نه اوباسئی، (ځکه) چه دا خلق ډیر پاک اوصفا جوړیږي نو (چه کله تردغه وخته پورې خبره اورسیده نو) مونږ (په هغه قوم باندې عذاب نازل کړو او) لوط علیه السلام اودهغه متعلقین (دَدغه عذاب نه) بچ کړې شو سوا دَهغه دَ بی بی نه چه مونږ هغه هم دَ دغه خلقو نه ګنړلې وه ځوك چه په عذاب کښې پاتې کیدونکو. وو او مونږ په هغوی باندې خاص قسم باران راؤورولو. نودَ هغه خلقو دَپاره خراب باران وو ځوك چه دَ عذاب نه ویرولې شوی وو.

حضرت لوط علیه السلام دَحضرت ابراهیم علیه السلام وراره وو چه په وړوکوالی کښې هم دَهغه په تربیت کښې پاتې شوې. حضرت لوط علیه السلام اودَ هغه بی بی به همیشه په سفرونواوهجرتونوکښې حضرت ابراهیم علیه السلام سره پاتې شوې وو. آخره کښې په خپل مینځ کښې مشوره سره فیصله اوشوه چه لوط علیه السلام دې دَ اردن ښار سدوم ته لاړشي اود دین ابراهیمي تبلیغ دې اوکړي. دَ سدوم اوسیدونکي په اخلاقي توګه دومره پریوتي وو چه کیدې شي دَ دنیا په تاریخ کښې داسې بل یو قوم نه وي چاچه دَ اخلاقي زوال دا حدود تیرکړې وي دَ کوم نه چه اهل سدوم تجاوز کولو سره ډیر وړاندې تلې وو. ډیر زیات سرکش او بې حیاء وو. تجارتي قافلې به ئې په ډیره بې رحمئي سره لوټ کولې، دَ شریفانانو خلقو به ښکاره لار کښې مسخرې کولې، دَ منکراتو او فواحشو به ئې پټ اوښکاره ارتکاب کولو، دَ شهوت پوره کولودپاره به ئې دَ ښځو په ځائې سړي استعمالول. حضرت لوط علیه السلام چه به ورته نصیحت کولونودوی به هغه پورې توقې کولې. آخر کار دَ الله تعالی عذاب هغوی راګیرکړل. یو خطرناکې چغې هغوی ټول راوارول، پوره کلې ئې پورته اوچت کړو او رااولته ئې کړو. دَ آسمان نه دَ کانړو یو خطرناك باران ټول هرڅه بې نوم او نښې کړل.

---

[۱]) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۱.

[۲]) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۱.

[۳۱۹۵]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَغْفِرُ اللَّهُ لِلُوطٍ، إِنْ كَانَ لَيَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ» [ص ۳۶۲][ر: ۳۱۹۲][1]

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دي.[2]

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (بدءالوحی) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشي رحمه الله دي.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشي رحمه الله دي. دَدې دواړو حضراتو تذکره (کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[4]

قوله: يَغْفِرُ اللَّهُ لِلُوطٍ إِنْ كَانَ لَيَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ: رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله تعالی دې لوط علیه السلام اوبخښي هغه دَ رکن شدید پناه غوښتله. دَ رکن معنی ده سهاره ستن بنیاد. دلته دَ رکن نه قبیله اوخاندان مراد دي.[5]

حضرت ابراهیم علیه السلام اوحضرت لوط علیه السلام په اصل کښې دَعراق وو. ابراهیم علیه السلام دَ شام طرف ته هجرت اوکړو نولوط علیه السلام دَ هجرت په سفرکښې هغوی سره وو. روستو لوط علیه السلام ته حکم اوشو چه په اهل سدوم کښې دَ دعوت او تبلیغ کار اوکړی. په سدوم کښې هغوی غریب الدیار وو. دلته یو کس هم دَهغه دَ قبیلې نه وو. په دې وجه چه کله په مصیبت او پریشانئ کښې راګیرشو نو بې اختیاره ئې دَ خلې نه دا جمله اووتله ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾.[6]

دَ رکن شدید تشریح: دَ رکن شدید نه قبیله مراد کیدو په صورت کښې به مطلب داشي چه دَ لوط علیه السلام دَ خپل قوم سرکشي او بې حیایئ بندول او دَهغوی مقابله کول غوښتل. لیکن په لوط علیه السلام باندې یوازې والي او بې بسئ احساس غالب شو او خواهش ئې اوکړو که چرته زما یو زبردست قبیله وه نو دَهغوی په امداد اونصرت سره به هیڅ کله تاسو خلقوته دَ میلمنو دَ رسوایئ موقع نه درکوله اوتاسو ته به دَ لاس وړاندې کولو همت هم نه وو.[7]

علامه طیبي رحمه الله فرمائي چه دَ لوط علیه السلام دَ کلام نه معلومیږي دغه وخت کښې هغه دَ ډیر سخت نا امیدئ او قنوطیت په عالم کښې وو چه افسوس دَهغه څوك امدادي او مددګار وې اودَ میلمنو دفاع ئې کړې وې. رسول الله ﷺ په دې باندې دَ حیرانتیا اظهار اوکړو چه یوجلیل القدر پیغمبر په مصائب او بلیات کښې دَ الله تعالی نه سوا دَ بلې سهارې خواهش کوی اودَ نا امیدئ اظهار کوی. په دې وجه رسول الله ﷺ دَ حضرت لوط علیه السلام تسامح

[1] مرتخریجه فی نفس الکتاب باب قوله تعالی: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا........﴾.

[2] کشف الباری: ۴۲۹/۱.

[3] کشف الباری: ۴۸۰/۱.

[4] کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

[5] إرشاد الساري: ۳۰۶/۷.

[6] فتح الباري: ۵۱۳/۸ دارالکتب العلمیة.

[7] فتح الباري: ۵۱۳/۸ دارالکتب العلمیة.

بیانولو سره د هغه د پاره د مغفرت دعا اوکړه چه آخر د بشریت تقاضاوه.[1]
هم دغه روایت سنن احمد کښې په بل طریق سره نقل دي. په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی چه د لوط علیه السلام د دې خواهش نه پس الله تعالی بیا راتلونکی انبیاء کرام په مستحکم قبیلو کښې مبعوث کړل.[2] بعض حضراتو فرمائیلی د رکن شدید نه مراد الله تعالی دي اوښکاره خبره ده چه د الله تعالی نه زیات رکن شدید بل څوک کیدې شي.[3]
په دې صورت کښې د رسول الله ﷺ دعا (یغفر الله لوطاً.....) به د مدح په توګه وی چه د هغوی مقام څومره لوئی وو، څنګه تکلیفونه او مصیبتونه پرې راغلل لیکن لوط علیه السلام کله هم د بل چا د سهارې خواهش اونه کړو. بلکه هم د الله تعالی نه د نصرت طالب شو. الله جل شانه دې د هغه مغفرت اوکړی.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د رکن شدید نه قبیله اوخاندان مراد کیدونکې معنی زیاته واضحه ده.[5]
علامه نووی رحمه الله فرمائی سره د دې چه حضرت لوط علیه السلام هم د الله تعالی پناه غوښتله مګر په دې مقام باندې د قوم او قبیلې تذکره کولو مقصد د خپلو میلمنو په وړاندې دا عذر پیش کول وو چه هغه د دوی د امداد کولو نه لاچاره دې. دغه شان دا احتمال هم دې چه هغوی هم د ذات باری تعالی طرف ته رجوع کړې وه مګر د قوم تذکره د میلمنو په وړاندې د عذر کولو په غرض سره وو.[6]
عشیرة ته نې رکن خکه اونیل خکه چه د مصیبت په موقع لکه څنګه چه د رکن یعنی غرپناه اخستلې شی هم دغه شان د ضرورت او مصیبت په وخت سرې د خپل قوم سهارا اخلی.[7]
د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د روایت مناسبت واضح دې.

۱۸ – باب: ﴿فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوْطِ الْمُرْسَلُوْنَ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ﴾ /الحجر: ۶۲/.

ماقبل سره ربط او د ترجمة الباب مقصد: دا باب د سابقه باب تتمه ده او مقصد د مذکوره آیت تشریح کول دی. د آیت د سیاق اوسباق مضمون دادې چه د قوم لوط سرکشی د حدنه زیاته شوه نو د الله تعالی د طرف نه په هغوی باندې عذاب راوستونکې فرښتې حضرت ابراهیم علیه السلام ته راغلې. ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُوْنَ﴾ اې رالیږلې شوو فرښتو ستاسو څه مقصد دې؟ هغوی جواب ورکړو مونږ د مجرم قوم طرف ته رالیږلې شوې یو. دې نه پس آیت دې: ﴿فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوْطِ الْمُرْسَلُوْنَ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ﴾ یعنی کله چه فرښتې آل

---

[1]) شرح المشكاة للطيبي كتاب أحوال القيامة وبدء الخلق، باب بدء الخلق وذكر الأنبياء: ۳۶۰۷/۱۱ رقم الحديث: ۵۷۰۵مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة رياض).
[2]) فتح الباري: ۲۱۳/۸مسندالإمام أحمد: ۱۲۱/۱۴رقم الحديث: ۸۳۹۲مؤسسة الرسالة.
[3]) فتح الباري: ۵۱۳/۸شرح مسلم للإمام النووى كتاب الإيمان باب زيادة طمانينة القلب بتظاهر الأدلة:-۱۸۴ ۱۸۵/۲دار إحياء التراث العربي.
[4]) فتح الباري:۸/۵۱۳كشف الباري: كتاب التفسير ص: ۳۲۲.
[5]) فتح الباري: ۵۱۳/۸.
[6]) شرح مسلم للإمام النووى كتاب الإيمان باب زيادة طمانينة القلب بتظاهر الأدلة:۱۸۵/۲-۱۸۴دار إحياء التراث العربي.
[7]) فتح الباري: ۵۱۳/۸.

لوط له راغلي نو لوط علیه السلام هغوی اونه پیژندل اوونی ویل چه تاسو خلق اجنبي معلومیږئ. فرښتو اوویل. ﴿بَلْ جِئْنٰكَ بِمَا كَانُوْا فِيْهِ يَمْتَرُوْنَ ۝ وَاَتَيْنٰكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ۝﴾ (۱) بلکه مونږ تاله هغه څیز راوړلی راغلي یو په کوم کښي چه به دې خلقو شك کولو. یعنی عذاب مو راوړلې راغلي یو اوداهم هغه عذاب دې په کوم کښې چه به دې خلقو شك کولو او په هغې پورې به ئې توقې کولې. بیا فرښتو اوویل مونږ تاله یقیني کیدونکې څیز راوړلو سره راغلي یو اومونږ رښتوني یو. یعنی زمونږ خبر رښتوني دې او په دې کښې ذره برابر شك شبه نشته چه عذاب به واقع کیږي.

﴿بِرُكْنِهِ﴾/الذاريات: ۳۹/: بِمَنْ مَعَهُ لِأَنَّهُمْ قُوَّتُهُ. ﴿تَرْكَنُوْٓا﴾/هود: ۱۱۳/: تَمِيْلُوْا. فَأَنْكَرَهُمْ وَنَكِرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ. ﴿يُهْرَعُوْنَ﴾/هود: ۷۸/: يُسْرِعُوْنَ. ﴿دَابِرَ﴾/الحجر: ۶۶/: آخِرَ. ﴿صَيْحَةً﴾/يس: ۲۹/: هَلَكَةٌ. ﴿لِلْمُتَوَسِّمِيْنَ﴾/الحجر: ۷۵/: لِلنَّاظِرِيْنَ. ﴿لَبِسَبِيْلٍ﴾/الحجر: ۷۶/: لَبِطَرِيْقٍ.

﴿بِرُكْنِهِ﴾: بِمَنْ مَعَهُ لِأَنَّهُمْ قُوَّتُهُ: سورت ذاریات کښې دي: ﴿وَفِيْ مُوْسٰۤى اِذْ اَرْسَلْنٰهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطٰنٍ مُّبِيْنٍ ۝ فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ وَقَالَ سٰحِرٌ اَوْ مَجْنُوْنٌ ۝﴾ (۲) یعنی دَموسی علیه السلام په قصه کښې هم عبرت دې. کله چه مونږ هغه فرعون له یو ښکاره دلیل (معجزه) ورکولوسره اولیګلو مګر فرعون سره دَ سلطنت دَ غرو سرکشی اوکړه اوونی ویل چه دا ساحر یا مجنون دې.

امام بخاری رحمه الله دَ فراء رحمه الله قول نقل کړې دې چه فرعون سره کوم خلق یعنی افواج اودَ سلطنت نور غړی وو هغوی سره سرکشي اوکړه ځکه چه دغه فوجونه دَ فرعون طاقت وو. ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا آیت دَموسی په قصه کښې راغلي دې. دَ حضرت لوط علیه السلام حالاتوسره دَدې هیڅ مناسبت نشته او هم په دې بنیاد باندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلي دي چه دادَ امام بخاری رحمه الله وهم دې. البته دَ لوط علیه السلام په تذکره کښې دَ دې آیت طرف ته اشاره کولو سبب دا کیدې شي چه په سورت ذاریات کښې مذکوره آیت دَ حضرت لوط علیه السلام دَ قصې نه فوراً پس راغلي دې نو امام بخاری رحمه الله ضمناً دلته هم دَدې طرف ته اشاره اوکړه. (۳)

یا بیا دَدې سبب دا کیدې شي چه دَحضرت لوط علیه السلام په تذکره کښې ﴿اَوْ اٰوِيْۤ اِلٰى رُكْنٍ شَدِيْدٍ ۝﴾ راغلي دې اوتقریباً هم دغه مضمون دَموسی علیه السلام قصې سره متعلق مذکوره آیت کښې راغلي دې. نو امام بخاری رحمه الله په دې مناسبت سره ضمناً مذکوره آیت طرف ته هم اشاره اوکړه. (۴)

﴿تَرْكَنُوْٓا﴾: تَمِيْلُوْا: په دې سره دَسورت هود دَآیت طرف ته اشاره ده: ﴿وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ ۙ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَآءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُوْنَ ۝﴾ (۵) یعنی اې مسلمانانو دَهغوی طرف ته مه ورتیتیږئ څوك چه ظالمان دي. بیا به تاسو پورې هم اور لګی اودَ الله تعالی نه سوا ستاسو بل څوك مددګار نشته دې. بیا به دَ یوخائی نه امداد پیدا نه کړې.

امام بخاری رحمه الله دَ ﴿تَرْكَنُوْٓا﴾ تفسیر تَمِيْلُوْا سره کړې دې یعنی دَهغوی طرف ته مه مائل کیږئ. دَ لوط علیه السلام دَ قصې سره دَدې آیت هم څه مناسبت نشته. امام بخاری رحمه الله دَ ماده رکن دَ مناسبت نه دې آیت طرف ته اشاره کړې ده. (۶)

---

(۱) سورة الحجر: ۶٤

(۲) سورة الذاريات: ۳۹.

(۳) فتح الباری: ۸/٥۱٤.

(٤) المصدر السابق.

(٥) سورة هود: ۱۱۳.

(٦) فتح الباری: ۸/٥۱٤ إرشاد الساری: ۷/۳۱۱.

﴿فَأَنْكَرَهُمْ وَنَكِرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ﴾: امام بخاري رحمه الله دَ ابوعبيده رحمه الله قول نقل کولوسره دَ سورت هود په آيت کښې راغلي لفظ "نکر" تفسير کړې دې چه (أنكرهم، استنكرهم، نكرهم) دريواړه په يومعنى کښې استعماليږي. آيت دادې: ﴿فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۚ قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ﴾ [1] کله چه ابراهيم عليه السلام اوکتل چه دَ فرښتو لاس دسترخوان طرف ته نه وړاندې کيږي نوابراهيم عليه السلام هغوى اجنبي اوګڼړل او په زړه کښې اوويريدو. فرښتو اووئيل ته مه ويريږه، بيشکه مونږ دَ لوط عليه السلام طرف ته ليږلي شوي يو.

دلته هم اشکال کيږي چه دَ نکرهم ضمير فاعل دحضرت ابراهيم عليه السلام طرف ته راجح دې نو دا آيت دلته په کوم مناسبت سره ذکر کړې شوي دې؟ دَدې جواب دادې چه آيت خود ابراهيم عليه السلام سره متعلق دې ليکن قصې دَ لوط عليه السلام سره هم دَدې مناسبت واضح دې اوهم په دغه مناسبت سره امام بخاري رحمه الله دَدې آيت طرف ته اشاره کړې ده. [2]

﴿يُهْرَعُونَ﴾: يُسْرِعُونَ: دَ سورت هود دَدې آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِن قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ۚ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي ۖ أَلَيْسَ مِنكُمْ رَجُلٌ رَّشِيدٌ﴾ [رقم الآية: ۷۸] يعنى دَ لوط عليه السلام دَ قوم خلق هغوى له په تادئى سره په منډه راغلل اوهغوى به دَدې نه وړاندې خراب کارکولو. لوط عليه السلام اووئيل اې زما قومه دا زما لونړه دي هغه ستاسو دپاره پاکې بيبيانې دى. نوتاسو دَالله تعالى نه اوويريږئى او ما زما ميلمنوته مه رسوا کوئى آيا په تاسو کښې څه ښيګړې والا کس نشته؟

﴿دَابِرَ﴾: آخِرَ: دَ سورت حجر آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾ [رقم الآية ۶۶] يعنى مونږ دَ فرښتو په واسطه سره لوط عليه السلام له دا حکم اوليګلو چه سحر کيدوسره به بالکل دَهغوى جرړې پرې شي اوهغوى به برباد او هلاک شي.

﴿صَيْحَةً﴾: هَلَكَةً: دَ سورت ياسين آيت مراد دې: ﴿إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ﴾ [رقم الآية: ۵۳] يعنى بس هغه به يوه چغه وى نو هغوى به ټول مونږ ته حاضر کړې شي.

شراح حديث وائى چه دَ آيت طرف ته دلته اشاره کولو هيڅ مناسبت نه معلوميږي ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه کيدې شي دَ امام بخاري رحمه الله اشاره ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ﴾ طرف ته ده، ځکه چه دا آيت دَ قوم لوط باره کښې راغلي دې. [3]

﴿لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾: لِلنَّاظِرِينَ ﴿لَبِسَبِيلٍ﴾: لَبِطَرِيقٍ: په سورت حجر کښې دَ قوم لوط تذکره ده چه دَهغوى کلې لاندې باندې کړې شو او په هغوى باندې کاڼرى راووروليې شو. دَ الله تعالى دَدغه عذاب باره کښې اوفرمائيل ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ يعنى دَ اهل بصيرت دپاره په دې واقعه کښې ډيرې نښې نښانې دى. امام بخاري رحمه الله هم دې آيت طرف ته اشاره کولو سره (متوسمين) تفسير په (ناظرين) سره کړې دې يعنى کتونکى.

بيا دَ دغه هلاک کيدونکى کلې باره کښې په وړاندې آيت کښې فرمائى ﴿وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ﴾ يعنى هغه کلې په نيغه لاړ باندې واقع دې يعنى دَ عراق نه شام ته تلو سره بالکل په نيغه لاړ باندې راځى. کتونکو له دَدې نه عبرت حاصلول پکار دى. دَ آياتونو دا ټول تفاسير صرف دَ مستملى په روايت کښې دى.

---

[1] سورة هود: ۷۰.

[2] فتح الباري: ۵۱۴/۸.

[3] فتح الباري: ۵۱۴/۸.

حافظ ابن حجر رحمه الله (باب: والی ثمود أخاهم صالحا الخ) دَ شپږم او اووم باب په مینځ کښې ذکر کړې دې. یعنې دَ قوم ثمود او صالح تذکره دَ قوم عادنه پس کړې ده. خودَ صحیح بخاری په اکثر نسخو کښې مذکوره باب اوولسم نمبر باندې دَ حضرت لوط علیه السلام دَ قصې نه پس درج دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (والصواب إثباته هنا) یعنې دَ قوم ثمود اوصالح قصه دَ قوم عام نه پس ذکر کول صحیح دی اودَ دې تائید دَ صحیح بخاری دَ راوی ابوذر هروی رحمه الله دَدې خبرې نه کیږي کومه چه ابوالولید الباجی رحمه الله دَهغه نه نقل کړې ده. ابوذر هروی رحمه الله فرمائی دَ صحیح بخاری اصل نسخه دَ اوراق په صورت کښې وه اوهغه اوراق تړلې شوې نه وو. نوبعض وختونو کښې داسې هم کیږي چه ما به یوه پاڼړه دَهغې دَمناسب مقام نه جدا لیدله لیکن دَدې فرق نه باوجود ما دَاصل نه هم دغه شان نقل کړې لکه څنګه چه ما لیدلې. او دغې وجې نه بعض تراجم دَبخاری کښې اشکال واقع شوې دې. چنانچه په قرآن مجید کښې دَ مذکوره واقعاتو نه پته لګی چه قوم ثمود دَ قوم عادنه پس دې لکه څنګه چه قوم عاد دَ قوم نوح نه پس دې.(1)

حافظ ابن حجر رحمه الله نور فرمائی که چرې امام بخاری رحمه الله دَ قوم ثمود او صالح قصه دَ قوم لوط دَ قصې نه پس ذکر کړې ده نودَدې سبب به دا شی چه کله امام بخاری رحمه الله دَ سورت حجر دَ آیاتونو تفسیر اوتوضیح شروع کړه نودَ سورت حجر دَدې آیاتونو په اعتبار سره اصحاب حجر یعنی قوم ثمود واقعه دَ قوم لوط دَ واقعې نه پس راغلې او دَدې دواړو په مینځ کښې اصحاب الایکة یعنې دَ قوم شعیب مختصر واقعه هم راغلې ده. نودَ سورت حجر دَدې آیاتونو په رڼړا کښې اکثر ناسخین دَ بخاری دَ قوم ثمود قصه دَ قوم لوط نه پس ذکر کړې.(2)

[۳۱۹۶]- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ} [القمر: ۱۵]" [ص ۳۷۰] [ر: ۳۱۶۳](3)

تراجم رجال

محمود: دا ابواحمد محمود بن غیلان عدوی رحمه الله دې.(4)

ابواحمد: دامحمدبن عبدالله الزبیری رحمه الله دې.(5)

سفیان: دا سفیان بن سعید ثوری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب علامة المنافق) لاندې تیره شوې ده.(6)

ابواسحاق: دا عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.(7)

الاسود: دا اسود بن یزید بن قیس نخعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه) لاندې تیره شوې ده.(1)

---

(1) فتح الباری: ۸/۴۷۰-۴۶۹.

(2) فتح الباری: ۸/۵۱۵-۵۱۴.

(3) والحدیث سبق تخریجه فی نفس الکتاب تحت قول الله عزوجل ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾ رقم: ۳۲۴۱.

(4) کتاب مواقیت الصلاة باب النوم قبل العشاء لمن غلب رقم: ۵۷۰.

(5) کتاب الأذان باب المکث بین السجدتین رقم: ۸۲۰.

(6) کشف الباری: ۳/۱۰۲.

(7) کشف الباری: ۲/۳۷۰.

دَ ايت مذكوره ترجمة الباب سره مناسبت: ﴿فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ﴾ دَ سورت قمر آيت دې. دا آيت دلته دَ راوړلو مناسبت دادې چه هم دې آيت نه يو څو آياتونه وړاندې دَ قوم لوط ذكر دې. ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوْطٍ بِالنُّذُرِ﴾ دَ امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه دَ قوم لوط خطرناك انجام نه عبرت حاصلول پكار دى.

۱۹ – باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَإِلَى ثَمُوْدَ أَخَاهُمْ صَالِحًا﴾ /هود: ۶۱/.

ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد: په سابقه باب كښې دَ حضرت لوط عليه السلام دَ قوم ذكر وو او په دې باب كښې دَ قوم ثمود ذكر دې. په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله[1] دَ حضرت صالح عليه السلام دَ قوم حالات بيانول غواړى.

په قوم ثمودكښې دَحضرت صالح عليه السلام دعوت اوتبليغ: ثمود دَعربو يوه قبيله وه اوهغوى ته ثمود دَ هغوى دَ پلار اكبر ثمود بن عامر بن ارم بن سام په نسبت سره وئيلې كيدو. يو قول دا هم دې چه قوم صالح ته ثمود دَ قلت ماء دَ وجې نه وئيلې شو ځكه چه ثمود دَ ثمد نه ماخوذ دې چه دَ هغه معنى قلت ماء ده.[2]

دَدوى په نسب نامه كښې شراح مختلف اقوال نقل كړى دى. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قول مطابق دَهغوى سلسله نسب داده: صالح بن عبيد بن اسيف بن ماشخ بن عبيد بن حاجر بن ثمود.[3] اودَ علامه قسطلانى رحمه الله دَ قول مطابق سلسله نسب داسې ده. صالح بن عبيد بن ماسخ بن عبيد بن حاذر بن ثمود.[4] خو علامه عينى رحمه الله په سلسله نسب كښې مختلف اقوال نقل كړى دى.[5]

دَ ثمود نه په وړاندې نسب نامه كښې هم مختلف اقوال دى. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قول مطابق دَ دې نه وړاندې نسب نامه داسې ده ثمودبن عابر بن ارم بن سام بن نوح عليه السلام.[6] قوم ثمود هم دَ عاد دَ سامى نسل سره تعلق لرى. دَ هلاكت نه پس چه كوم خلق په هغوى كښې بچ شو اودَهغوى نسل زيات شو هم هغوى ته ئې ثمود او عاد ثانيه وئيل. ثموديان په شرك او بت پرستئى كښې اخته وو. الله تعالى دَهغوى دَ اصلاح اوهدايت دَپاره حضرت صالح عليه السلام مبعوث كړو. حضرت صالح عليه السلام دَ هغوى په نيغه لار راوستلو دَپاره ډيرې زياتې قربانئې وركړې. هغوى ته به ئې وعظ او نصيحت كولو اودَهغوى په مطالبه باندې ئې معجزې هم اوخودلې خو هغوى دَ بت پرستئى اوشرك نه منع نه شو او دَ اول نه زيات سركش او باغيان شو اوحضرت صالح عليه السلام پسې به ئې مسخرې كولې. يوڅو كسانو په هغه باندې ايمان راوړو اوباقى دَ قوم مشر او نور خلق په شرك او بت پرستئى او عناد باندې كلك ولاړ وو. آخر دَ شپې په وخت په هغوى باندې عذاب راغلو او يو ډير خطرناك صاعقه ټول هلاك كړل او دَعبرت نمونه ئې جوړ كړل. قرآن كريم كښې دغه عذاب كله صاعقة او كله رجفة او كله صيحة په الفاظو سره تعبير كړې شوې دى.[7]

﴿كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ﴾ /الحجر: ۸۰/: مَوْضِعُ ثَمُوْدَ. وَأَمَّا ﴿حَرْثٌ حِجْرٌ﴾ /الأنعام: ۱۳۸/: حَرَامٌ، وَكُلُّ مَمْنُوْعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُوْرٌ، وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ فَهُوَ حِجْرٌ، وَمِنْهُ سُمِّيَ حَطِيْمُ الْبَيْتِ حِجْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُوْمٍ، مِثْلُ قَتِيْلٍ مِنْ مَقْتُوْلٍ. وَيُقَالُ لِلْأُنْثَى مِنَ الْخَيْلِ الْحِجْرُ، وَيُقَالُ لِلْعَقْلِ حِجْرٌ وَحِجًى، وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ.

---

[1] كشف البارى: ۵۵۳/۴.
[2] عمدة القارى: ۳۷۴/۱۵ إرشادالسارى: ۳۱۲/۷ الكنز المتوارى: ۳۱۴/۱۳.
[3] فتح البارى: ۴۶۷/۸.
[4] إرشاد السارى: ۳۱۲/۷.
[5] عمدة القارى: ۳۷۵/۱۵.
[6] فتح البارى: ۴۶۷/۸.
[7] عمدة القارى: ۳۷۵/۱۵.

﴿كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ﴾: مَوْضِعُ ثَمُودَ: دَ سورت حجر آيت دې ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِيْنَ﴾ اوبلاشبه دَحجر والو پیغمبران دروغ اوګڼړل. دَ اصحاب الحجر نه قوم ثمود مراد دې. امام بخاري رحمه الله اوفرمائیل چه حجر دَقوم ثمود دَ اوسیدو ځائي وو. دا خلق به په وادي حجر کښې اوسیدل چه دمدینې او شام په مینځ کښې واقع دې. دَمرسلین نه حضرت صالح علیه السلام او په هغه باندې ایمان راوړونکي مؤمنان مراد دي. بعض فرمائیلي دي چه دَ یو نبي تکذیب لکه چه دَ ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام تکذیب دې په دې وجه دَمفرد دَ صیغې په ځائي دَ جمع صیغه راوړلې شوه. (۱)

ابن عباس فرمائي چه کله دَ حضرت صالح علیه السلام عمر مبارك څلویښت کاله شو نو الله تعالی هغه دَ قوم ثمود طرف ته دَ رسول په حیثیت سره مبعوث کړو. (۲) دَ قوم ثمود دَ هلاکت او بربادئي نه پس حضرت صالح علیه السلام دَ فلسطین طرف ته مخ اوکړو او هلته په مقام رمله کښې اوسیدل شروع کړه. یو قول دا هم دې چه مکې مکرمې ته راغلو او هغوی سره دَهغوی متعلقین هم په مکه مکرمه کښې اوسیدل او دَ الله تعالی عبادت به ئې کولو او هم هلته دَ دغه ټولو انتقال اوشو. (۳) دَ وفات په وخت دَ حضرت صالح علیه السلام عمر مبارك دَ یو قول مطابق ۱۵۸ کاله وو او دَ یو بل قول مطابق دَهغوی عمر ۲۳۶ کاله وو. دا دویم قول دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې شوې دې او هم دغه دېر واضح دې. (۴) دحضرت صالح علیه السلام او حضرت هود علیه السلام په مینځ کښې دَ ۱۰۰ کالو او دَحضرت صالح علیه السلام او حضرت ابراهیم علیه السلام په مینځ کښې ۲۳۰ کاله فاصله ده. (۵) حضرت صالح علیه السلام هم دَهغه خپلې قبیلې او قوم یو کس وو په دې وجه هغه ته أخ ونیلې شوی دی. (۶)

وَأَمَّا ﴿حَرْثٌ حِجْرٌ﴾: حَرَامٌ، وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ: دَامام بخاري رحمه الله اشاره دَ سورت انعام آیت ﴿هٰذِهٖٓ أَنْعٰمٌ وَّحَرْثٌ حِجْرٌ﴾ [الأنعام: ۱۳۸] طرف ته ده یعني دا څاروي دي او ممنوع پټي فصلونه دي. په دې کښې دَمشرکانو دَ جاهلانه رسم بیان دې. چه هغه خلقو به فصل او څاروي دَبتانو دَپاره وقف کولو سره ونیل چه په دې سره صرف سړي استخدام کولې شي دَ ښځو دَپاره دَدې استعمال حجر یعني ممنوع او ناجائز دې. امام بخاري رحمه الله دَ حجر معنی په حرام سره کړې ده او فرمائیلي دي چه (کل ممنوع فهو حجر محجور) یعني هر ممنوع شئ حجر او محجور وي. په دې دویمه جمله سره دَ قرآن کریم آیت ﴿وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا﴾ [الفرقان: ۲۲] طرف ته اشاره ده او دلته (حجرا محجورا) دَ (حراما محرما) په معنی کښې دې. (۷)

وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الأَرْضِ: امام بخاري رحمه الله دَ حجر نورې معاني او مصداق بیانې. هر عمارت ته حجر وائي په دې وجه دَ خانه کعبې په کوم کوټ کښې چه حطیم داخل دې هغې ته هم حجر ونیلی شي. بیائي اوخودل حطیم دَمحطوم په معنی کښې دې لکه قتیل دَ مقتول په معنی کښې دې یعني وزن خو فعیل دې لیکن معنی ئې دَ

---

۱) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۵.
۲) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۵الکنز المتواري: ۱۳/۳۱٤.
۳) المصدر السابق.
٤) المصدر السابق.
۵) المصدر السابق.
۶) عمدة القاري: ۱۵/۳۷٤.
۷) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۶.

مفعول ده، حطیم دَ مکسورپه معنی کښې دې یعنی مات شوې ذره ذره. دې ته حطیم په دې وجه وائی چه دا په اصل کښې په کعبة الله کښې شامل وو دا مات کړې شو بهر راؤویستلې شو.(١)

وَيُقَالُ لِلأُنْثَى مِنَ الخَيْلِ الحِجْرُ: مطلب دادې چه اسپې ته هم حجر وائی. دغه شان عقل او دانائی دپاره هم حجر او حِجا په کسره دَ حاء الفاظ استعمالیږی. چنانچه په سورة الفجر کښې دی: ﴿هَلْ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ﴾ [الفجر: ١٥]
اعتراض وارد کیږی چه امام بخاری رحمه الله حجی په کسره دَ حاء فتح دَ جیم ذکرولې اوکړو. خکه چه دَ حجرسره ددې هیڅ تعلق اومناسبت نشته دې؟ علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله فرمانی چه دَ ټولو نه اول امام بخاری رحمه الله دَ سورت انعام آیت ﴿هَٰذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ﴾ پیش کولوسره دااوخودل چه دلته په آیت مبارک کښې حجر دَ ممنوع په معنی کښې دې. اصحاب الحجر کښې ذکر حجر په معنی کښې نه دې. خکه چه هغه اسم علم دې او بیانی دا اوخودل چه په هر ممنوع شئ باندې هم دَ حجر اطلاق کولې شی. دَدې طرزعمل نه معلومه شوه چه کله دوه کلمې په اکثر حروف کښې اتفاق لری نو بعض وخت دَ داسې دوو کلمو معنی هم یوه وی یا بیا دَ دواړو کلمو معنی یو بل ته نیزدې وی او هم په دغه بنیاد باندې وراندې امام بخاری رحمه الله حجی ذکرکړو. چونکه په اکثر حروف کښې حجر او حجی متفق دی نوخکه دواړه الفاظ په معنی کښې هم نیزدې نیزدې دی او حجی یعنی عقل او دانائی معنی حجرسره نیزدې داسې ده چه عقل هم انسان دَ گمراهئی او هلاکت نه منع کوی.(٢)

وَأَمَّا حَجْرُ اليَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ: حجر دلته دَ حاء فتح سره دې یعنی (حجرالیمامة) دَ یوخائی نوم دې. دا دَ ثمودیانو دَ اوسیدو خائی وو کوم چه وادی قری سره نیزدې واقع دې.(٣) امام بخاری رحمه الله (حجرالیمامة) استطرادا ذکرکړې دې گنی دَ (حجرالیمامة) مناسبت ماقبل کښې مذکور شپږو الفاظونه یوسره هم نه دې.(٤)

[٣١٩٧]- حَدَّثَنَا الحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَذَكَرَ الَّذِي عَقَرَ النَّاقَةَ، قَالَ: «انْتَدَبَ لَهَا رَجُلٌ ذُو عِزٍّ وَمَنَعَةٍ فِي قَوْمِهِ كَأَبِي زَمْعَةَ» [ص ٣٧٥][٤٦٥٨، ٤٩٠٨، ٥٦٩٥](٥)

تراجم رجال

الحمیدی: دا ابوبکر عبدالله بن زبیر بن عیسی قرشی حمیدی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا اوأخبرنا اوأنبأنا) لاندې تیره شوې ده.(٦)

سفیان: دا ابوعمران سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده.(٧)

---

(١) عمدة القاری: ١٥/٣٧٦ فتح الباری: ٨/٤٦٧.

(٢) لامع الدراری: ١٣/٣١٥.

(٣) عمدة القاری: ١٥/٣٧٦.

(٤) فتح الباری: ٨/٤٦٧عمدة القاری: ١٥/٣٧٦.

(٥) أخرجه أيضاً في التفسير في سورة الشمس برقم: ٤٩٤٢وفي كتاب النكاح باب مايكره من ضرب النساء برقم: ٥٢٠٤وفي كتاب الأدب باب قول الله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ﴾ برقم: ٦٠٤٢ومسلم في الجنة وصفة نعيمها برقم: ٢٨٥٥ والترمذي في التفسير باب ومن سورة الشمس برقم: ٣٣٤٠.

(٦) كشف الباری: ٣/٩٩.

(٧) كشف الباری: ٣/١٠٢.

هشام بن عروة: دا هشام بن عروه بن زبیر بن العوام اسدی مدنی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب أحب الدین إلی الله أدومه) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابیه: دَ هشام والد عروه بن زبیر بن العوام بن خویلد قرشی رحمه الله مراد دې. دَدوی تذکره هم دَمذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالله بن زمعة رضي الله عنه: دَدوی تذکره (کتاب فرض الخمس، باب برکة الغازي في ماله) لاندې تیره شوې ده.[3]
دَعبدالله بن زمعه رضی الله عنه نه روایت شوې صحیح بخاری کښې صرف هم دغه یو حدیث الباب دې.[4]

ناقهٔ صالح علیه السلام دَ قاتل تذکره: عبدالله بن زمعه رضی الله عنه وائی چه ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلی دی چه حضورپاك دَهغه سړی ذکر اوکړو چاچه دَحضرت صالح علیه السلام اوښه وژلې وه. حضورپاك اوفرمائیل یو دَعزت والا زور آور او دَ طاقت والا سړی دَهغې دَ وژلو ذمه واخستله څرنګه چه ابوزمعه (دَ راوی نیکه اسود بن مطلب) دې. ابوزمعه اسود بن مطلب دَ قریشو دَ سردارانو نه وو اودکفر په حالت کښې مړشوې. مطلب دا چه قدار (دَحضرت صالح علیه السلام اوښه هلاکونکې) ته په قوم داسې قوت اوعزت حاصل وو چه په نن دور کښې ابوزمعه ته حاصل دې.
دَحضرت صالح علیه السلام نه خپل قوم مطالبه کړې وه چه که ته چرته مونږ ته څه علامت اوښایئې نو مونږ به ستا په نبوت باندې یقین کولو سره ایمان راوړو. حضرت صالح علیه السلام اوفرمائیل تاسو څه علامت لیدل غواړئې؟ هغوی اووئیل دَ مخامخ غر یا کاڼړی نه یوه داسې اوښه راښکاره کړه چه حامله وی او هم په هغه ساعت بچې راوړی. حضرت صالح علیه السلام دعا اوکړه او هم په هغه وخت دکاڼړی نه حامله اوښه راښکاره شوه او هغې بچې هم راوړو. دَدې عجیبه اوحیرانونکې معجزې په لیدو سره بعض سردارانو دَقبیلې ایمان راوړو. څه نورو خلقو هم ایمان راوړل غوښتل لیکن دَ قبیلې متعصب کسانو هغوی دَ اسلام راوړلو نه منع کړل. حضرت صالح علیه السلام هغوی له خبردارې ورکړو که چرې ناقه ته دَ تکلیف ورکولو کوشش اوکړې شو نودا کار ستاسو دَهلاکت سبب جوړیدې شی او دَ الله تعالی دَ طرف نه دا فیصله شوې ده چه دَ اوبو دَپاره نمبر مقررکړې شی. لهذا یوه ورځ به ناقه یعنی اوښه اوبه څکی او یوه ورځ دَ قوم خلق او څاروی.
څه مودې پورې خودغه دستور روان وو لیکن آخر دغه اوښه دَ هغوی دَپاره ناقابل برداشت شوه نوهغوی دَدې دَ قتل کولو منصوبه جوړه کړه چه راتلونکی وخت کښې دَ اوبو دَ انتظار دَتکلیف نه به نجات راشی. خو دَ اوښې دَ قتل کولو دَ دغه خطرناك اقدام اوچتولو په چا کښې جرات نه وو. آخر قدار بن سالف دَ قوم دَ ترغیب په نتیجه کښې په دې قدم اوچتولو باندې تیار شو اوهغه ناقه قتل کړه. علامه سهیلی رحمه الله فرمائی دا سړې ولد الزنا وو او په نحوست کښې دَهغه کار دَ ضرب المثل حیثیت لرلو.[5]

انتدب: په یو کار باندې آماده او تیاریدل. **منَعَة:** دَمیم نون عین فتحه سره طاقت اوعزت. في منَعة هغه ته طاقت اوعزت حاصل دې.[6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ روایت مناسبت واضح دې ځکه چه روایت کښې دَ صالح علیه السلام دَ اوښې تذکره ده.[1]

---

[1]) کشف الباری: ۴۳۲/۲.
[2]) کشف الباری: ۴۳۶/۲.
[3]) کشف الباری: ۳۷۸/۱۵.
[4]) فتح الباری: ۴۶۸/۸، عمدة القاری: ۳۷۷/۱۵.
[5]) عمدة القاری: ۳۸۷/۱۵.
[6]) النهایة لابن الأثیر: ۶۸۳/۲، ۷۲۴ دار المعرفة.

[۳۱۹۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِسْكِينٍ أَبُو الحَسَنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ بْنِ حَيَّانَ أَبُو زَكَرِيَّاءَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «لَمَّا نَزَلَ الحِجْرَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، أَمَرَهُمْ أَنْ لاَ يَشْرَبُوا مِنْ بِئْرِهَا، وَلاَ يَسْتَقُوا مِنْهَا»، فَقَالُوا: قَدْ عَجَنَّا مِنْهَا وَاسْتَقَيْنَا، «فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَطْرَحُوا ذَلِكَ العَجِينَ، وَيُهَرِيقُوا ذَلِكَ المَاءَ»، وَيُرْوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ، وَأَبِي الشُّمُوسِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِإِلْقَاءِ الطَّعَامِ، وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ» [ر/ ۳۲۰۱ ص ۳۷۸] [۱، ۲]

تراجم رجال

محمدبن مسكين: دا ابوالحسن محمدبن المسكين يمانى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (أبواب الأذان خروج النساء إلى المساجد) لاندې تيره شوې ده.

يحيى بن حسان: دايحيى بن حسان بن حيان البكرى، ابوزكريا التنيسى المصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الجنائز باب قول النبي صلى الله عليه وسلم الخ) لاندې تيره شوې ده.

سليمان: دا سليمان بن هلال قرشى تيمى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم) لاندې تيره شوې ده. [۳]

عبدالله بن دينار: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار قرشى عدوى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو انبانا) لاندې تيره شوې ده. [۴]

افت وهلى علاقو ته دَ تللو ممانعت: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه كله رسول الله صلى الله عليه وسلم په غزه تبوك كښې حجر يعنې دَ ثمود وادئى كښې راكوز شو نوحضورپاك خلقو ته حكم وركړو دَدې ځائى دكوهى نه اوبه مه څكئ او مه ئې په مشكونوكښې اچوئى. خلقو ونيل (قد عجنّا منها واستقينا) مونږ خودَدې په اوبو سره اوړه واغښل او مشكونه مو ترې ډك كړل. حضورپاك حكم اوكړو دغه اوړه اوغورځوئى او مشكونه واړوئى. په دې مقام باندې عذاب راغلى وو. دَ اوبو په استعمال سره دهغوى په زړونو كښې قساوت اوسختنى پيداكيدو يا دَ څه بدنى بيمارئى پيداكيدو انديښنه وه په دې وجه حضورپاك دَ هغې دَ څكلو نه منع اوفرمائيله. [۵]

وَيُرْوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ وَأَبِي الشُّمُوسِ: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم أَمَرَ بِإِلْقَاءِ الطَّعَامِ، وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: (مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ): مطلب دادې چه دغه اوبو سره چه كوم خوارك جوړشوې وو رسول الله صلى الله عليه وسلم دهغې دَ غورځولو حكم وركړو.

دَتعليق تخريج: دَ سمرة بن معبد روايت امام احمد رحمه الله او طبرانى رحمه الله موصولاً نقل كړې دې. امام طبرى رحمه الله دا روايت عبدالعزيز بن ربيع بن سبرة عن ابيه عن جده په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. دَ روايت الفاظ دادى: (أن

---

[۱]) عمدة القارى: ۳۷۷/۱۵.

[۲]) أخرجه الإمام البخارى بعدالحديث المذكور تحت رقم الحديث: ۳۳۷۹ أيضاً، وأخرجه الإمام مسلم فى صحيحه فى الزهد باب لاتدخلوا مساكن الذين ظلموا أنفسهم رقم الحديث: ۲۹۸۱ وجامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۵۱۲/٤ رقم الحديث: ۲۶۱۲.

[۳]) كشف البارى: ۱۳۷/۳.

[۴]) كشف البارى: ۱۲۵/۳.

[۵]) عمدة القارى: ۳۷۹/۱۵.

النبى صلى الله عليه وسلم قال لأصحابه حين نزل الحجر: من اعتجن من هذه -يعني: بئرهم- شيئا فليلقه، فألقى ذو العجين عجينه، وصاحب الحيس حيسه» [1]

اودَ ابوشموس روايت امام بخاري رحمه الله الأدب المفرد كښې او طبراني وابن منده دَ سليم بن مطير عن ابيه په طريق سره موصولاً روايت كړې دې [2]

وَقَالَ أَبُوذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ. مطلب دا چه رسول الله ﷺ حكم وركړو چه كوم سړى دَدې خانى په اوبو سره اوړه اغږلي وى هغه دې اوغورزوي. تقدير عبارت دادې «أنه أمر من اعتجن بمائه أن يلقيه» [3]

دَتعليق تخريج: بزار رحمه الله دا تعليق موصولاً نقل كړې دې په دې كښې دى: «أنهم كانوا مع النبى صلى الله عليه وسلم فى غزوة تبوك، فأتوا على واد، فقال لهم النبى صلى الله عليه وسلم: إنكم بواد ملعون فأسرعوا، وقال: من أعتجن عجينه أو من كان طبخ قدرا فليكبها» [4]

يعني تاسو په داسې كلى كښې يئى چرته چه دَ الله تعالى عذاب نازل شوې. لهذا دَدې خانى نه زر اوځنى اووئى فرمانيل چا چه دَدې خانى په اوبو سره اوړه اغږلي وى يا تركارى پخه كړې وى نو هغه دې واړوى.

دَتعليقات مقصد: دَامام بخاري رحمه الله مقصد په ذكر كړې شوى تعليقاتو كښې هم هغه دې كوم چه دَ ترجمة الباب په ذيل كښې بيان كړې شوې دې چه دَبخاري رحمه الله مقصد دَ صالح عليه السلام دَ قوم اصحاب الحجر حالات اودَهغوى دَ قوم دَ نافرمانئى اوناشكرئى په وجه سره په عذاب كيدل بيانول دى.

دَتعليقات ترجمة الباب سره مناسبت: دَذكر كړې شوى تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې ټولو كښې دَاصحاب الحجر حالات ذكر دى.

[۳۱۹۹]- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَخْبَرَهُ أَنَّ النَّاسَ نَزَلُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْضَ ثَمُودَ، الحِجْرَ، فَاسْتَقَوْا مِنْ بِئْرِهَا، وَاعْتَجَنُوا بِهِ، فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَنْ يُهَرِيقُوا مَا اسْتَقَوْا مِنْ بِئْرِهَا، وَأَنْ يَعْلِفُوا الإِبِلَ العَجِينَ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَسْتَقُوا مِنَ البِئْرِ الَّتِي كَانَتْ تَرِدُهَا النَّاقَةُ» تَابَعَهُ أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ [ص ۳۸۱] [5]

تراجم رجال

ابراهيم بن منذر: دا ابراهيم بن منذر بن عبدالله بن منذر بن مغيره بن عبدالله اسدى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم، باب من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه» لاندې تيره شوې ده. [6]

انس بن عياض: دا انس بن عياض ليثى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب الوضوء، باب التبرز فى البيوت» لاندې تيره شوې ده. [1]

---

[1] المعجم الكبير للطبراني: ۱۳٦/۷ رقم الحديث: ٦٥٥۱، ٦٥٥۲ مكتبة ابن تيمية.

[2] عمدة القاري: ۳۷۹/۱٥ المعجم الكبير للطبراني: ۳۲۹/۲۲-۳۲۸ من يكنى أبا الشموس أو الشموس البلوى رقم: ۸۲٦ مكتبة ابن تيمية.

[3] إرشادالساري: ۳۱٤/۷.

[4] مُسندالبزار: ۳۸٥/۹ رقم الحديث: ۳۹۷۱.

[5] مرتخريجه تحت الحديث السابق.

[6] كشف الباري: ٥۸/۳.

عبیدالله: دا عبدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمری رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم (کتاب الوضوء باب التبرز فی البیوت) لاندې تیره شوې ده.[2]

نافع: دا حضرت نافع العدوی ابوعبدالله المدنی مولی ابن عمر رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد) لاندې تیره شوې ده.[3]

دحضرت عمر رضی الله عنه سابقه حدیث امام بخاری رحمه الله دلته په دوو طرق سره نقل کړې دې. په هغې کښې دی غزوه تبوک کښې خلق رسول الله صلی الله علیه وسلم سره په مقام حجر کښې کوز شو. دَهغه خائې دَ کوهی نه ئې مشکونه ډک کړل، اوړه ئې پرې واغړل نو رسول الله صلی الله علیه وسلم حکم ورکړو اوبه اوبهیونې او (کوم) اوړه (چه په دې اوبو سره اُغړلی شوی وو) په اوښانو باندې اوخوړئې. حضورپاک اوفرمائیل چه دَهغه کوهی نه اوبه واخلئې دکوم نه (چه دَصالح علیه السلام) اوښې اوبه څکلې. لفظ حجر دلته په ثمود سره دَ بدل واقع کیدو په وجه باندې منصوب دې.[4]

سابقه حدیث کښې "طرح" یعنی دَ اوړو غورزولو حکم و او په دې روایت کښې اوړه په اوښانو باندې د خوړلو حکم ورکړې شوې دې. په دواړو کښې هیڅ تضاد نشته دې. په اولنی روایت کښې دَ "طرح" نه مراد نه خوړل دی یا دَ طرح نه مراد دا وو چه دا پخپله مه خوړئې دَ څاروو دَ کیا په توګه دې استعمال کړې شی.[5]

قوله: تَابَعَهُ أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ مطلب دا چه اسامه دَ عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنه په طریق سره دَعبیدالله متابعت کړې دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم خلقو ته حکم ورکړو چه دَهغه کوهی نه اوبه اوڅکئې دکوم نه چه دَحضرت صالح علیه السلام اوښې اوبه څکلې. حرمة بن یحیی التجیبی دَعن عبدالله بن وهب عن اسامه بن زید په طریق سره دا متابعت موصولاً نقل کړې دې. دَدې په آخر کښې دی (فأمرهم أن ینزلوا علی بئر ناقة صالح علیه السلام فیستقوا منها).[6]

[۳۲۰۰]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا مَرَّ بِالحِجْرِ قَالَ: «لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مَا أَصَابَهُمْ» ثُمَّ تَقَنَّعَ بِرِدَائِهِ وَهُوَ عَلَى الرَّحْلِ " [ص ۳۸۲][7]

ترجمه: د حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی دَظالمانو او ګناهګارانو کورونو اوکلو کښې مه داخلیږئی مګر په ژړا سره، داسې نه وی چه کوم عذاب په هغوی باندې راغلې وو په تاسو باندې هم راشی. بیا حضورپاک هم په کجاوه کښې خپل مخ په څادر باندې پټ کړو.

تراجم رجال

محمد: دا مشهور محدث ابوالحسن محمد بن مقاتل المروزی الکسائی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ما

---

[1]) کشف الباری: ۳۵۷/۵.
[2]) کشف الباری: ۳۶۰/۵.
[3]) کشف الباری: ۶۵۱/٤.
[4]) عمدة القاری: ۳۷۹/۱۵.
[5]) عمدة القاری: ۳۷۹/۱۵.
[6]) عمدة القاری: ۳۸۰/۱۵.
[7]) مر تخریجه فی کتاب الصلاة باب الصلاة فی مواضع الخسف والعذاب رقم الحدیث: ٤٣٣.

يذكر في المناولة الخ، لاندې تيره شوې ده.[1]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن المبارک رحمه الله دې. دَدوی حالات (بدءالوحی) پنځم حدیث لاندې تیر شوی دی.[2]

معمر: دا مشهور محدث معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره اجمالاً (بدءالوحی) دریم حدیث او تفصیلی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم لاندې تیره شوې ده.[3]

زهري: دا مشهور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې. دَدوی حالات (بدءالوحی) دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[4]

سالم بن عبدالله: دا مشهور محدث جیل القدر تابعی ابوعمر یا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دې. (کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان) لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.[5]

عن ابیه: عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنهما تذکره (کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس) لاندې تیره شوې ده.[6]

دَحدیث نه مستنبط فوائد: دَ پورته ذکر شوی احادیث لاندې شراح حدیث فرمانیلی دی چه قوم ثمود او په کومو نورو قومونو باندې چه دَهغوی دکفر او بدعملئ دَ وجې نه دَالله تعالی عذابونه نازل شوی دَهغوی دَ کورخو او کوهیانو او چینونه اوبه څکل مکروه دی. خو په دې کراهت کښې اختلاف دې. بعض حضراتو دې ته تحریم او بعض تزیهیه باندې محمول کړی دی. که په تحریم باندې محمول وی نو بیا خو سوال دادې چه په دې اوبو سره به طهارت حاصلیږی؟ علامه عینی رحمه الله فرمائی په ظاهره معلومیږی چه طهارت به حاصل شی.[7]

[۳۲۰۱]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا أَبِي، سَمِعْتُ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ» [ص ۳۸۴][ر: ۴۲۳][8]

ترجمه: حضرت عمر رضي الله عنهما فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل دَ ظالمانو (بدکارانو ګناهګارانو) کلوته مه ځئی مګر په ژړا سره (استغفار کولو سره) داسې نه وی چه کوم عذاب په هغوی باندې راغلې وو هغه په تاسو باندې هم راشی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا مشهور محدث عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دې.[9]

---

[1] کشف الباری: ۲۰۶/۳.
[2] کشف الباری: ۴۶۲/۱.
[3] کشف الباری: ۲۰۶/۳.
[4] کشف الباری: ۳۲۶/۲.
[5] کشف الباری: ۱۲۸/۲.
[6] کشف الباری: ۶۳۷/۱.
[7] عمدة القاری: ۳۸۰/۱۵.
[8] مرتخریجه تحت کتاب الصلاة باب الصلاة فی مواضع الخسف والعذاب رقم الحدیث: ۴۳۳.
[9] کشف الباری: ۶۵۷/۱

وهب: ذاوهب بن جریر حازم ازدی رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء من المخرجین) لاندې تیر شوی دی

جریر: داجریر بن حازم بن زید ازدی رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب الصلاة باب الفرخة والممر فی المسجد) لاندې تیر شوی دی

یونس: دا مشهور محمدث یونس بن یزید ایلی رحمه الله دي. [1]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری رحمه الله دي. [2]

سالم: دا مشهور محدث جلیل القدر تابعی ابوعمر یا ابوعبدالله بن سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان) لاندې وړاندې تیره شوې ده. [3]

ابن عمر: عبد الله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنهما تذکره (کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس) لاندې وړاندې تیره شوې ده. [4]

شرح حدیث: دَدې حدیث توضیح او تشریح دَسابقه حدیث لاندې تیر شوی دی.

۲۰ - باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ /البقرة: ۱۳۳/.

دَ ترجمةالباب مقصد دَ ترجمه دَ تکرار وجه: علامه عینی رحمه الله فرمانی چه مذکوره ترجمة الباب دَ دریو ابواب نه وړاندې هم تیرشوې دې اوهم دَدې تکرار ترجمه دَ وجې په ډیرو نسخوکښې دا ترجمة الباب موجود نه دی. [5] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی چه صحیح دادی چه حدیث الباب دَ راتلونکی باب دَحدیث تابع دې اودَدې تعلق هم دَحضرت یوسف علیه السلام قصې سره دې. [6]

دلته اشکال دا پیدا کیږی چه کله درې ابواب وړاندې بعینه هم دغه ترجمه تیره شوې ده نودَ دوباره ذکر کولوڅه وجه ده حالانکه په ظاهر په دواړو تراجم کښې څه فرق نشته دې؟

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله دَدې جواب ورکړې دې چه دَدې نه وړاندې ترجمې نه دَحضرت یعقوب علیه السلام تذکره کول مقصود وو. خودلته صرف دَحضرت یوسف علیه السلام اودَهغه دنسب تذکره کول مقصود دی. دغه شان دا جواب هم ورکولې شی چه دې نه اول دَحضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت اسحاق علیه السلام ملت بیانول مقصود وو او اوس دلته دَحضرت یوسف علیه السلام نسب بیانول دی. [7]

[۳۲۰۲]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «الْكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنِ الْكَرِيمِ ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ

---

[1] کشف الباری: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.
[2] کشف الباری: ۳۲۶/۱.
[3] کشف الباری: ۱۲۸/۲.
[4] کشف الباری: ۶۳۷/۱.
[5] عمدة القاری: ۳۸۱/۱۵.
[6] فتح الباری: ۵۱۵/۸.
[7] الکنز المتواری: ۳۱۱/۱۳.

إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ»[ص ۳۸۶][۳۲۱۰، ۴۴۱۱][1]

تراجم رجال

اسحاق بن منصور: دا ابويعقوب اسحاق بن منصور رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الايمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تيره شوې ده. [2]

عبدالصمد: دا عبدالصمد بن عبدالوارث بن سعيد بن ذکوان تميمي بصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثا) لاندې تيره شوې ده. [3]

عبدالرحمن بن عبدالله: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دينار عدوي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب إذا شرب الکلب في إناء أحدکم الخ) لاندې تيره شوې ده.

عبدالله بن دينار: دا ابوعبدالرحمن بن دينار قرشي عدوي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب أمور الإيمان) لاندې اجمالاً او (کتاب العلم باب قول المحدث، الخ) لاندې تفصيلاً تيره شوې ده. [4]

ابن عمر: دَحضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه خوئی حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. دَدوی تذکره (کتاب الايمان باب الايمان وقوله صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس) لاندې تيره شوې ده. [5]

شرح حديث

علامه عيني رحمه الله فرمائی دَ نبی کريم ﷺ مبارک کلمات (الکريم ابن الکريم ابن الکريم ابن الکريم يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم عليهم الصلاة والسلام) دَ الله تعالى ارشاد ﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ﴾ منافي اومتضاد نه دی خکه چه دَحضورپاک دَ کلمات مبارکه صدور بالقصد والاراده نه دی بلکه داسې اتفاقي دی اودا جواب هم ورکولې شي چه دَ آيت مقصد دَ شعر جوړولو نفي کوي. يعني چه موږ تاته دَ شعر فن نه دې خودلې دې. [6]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب اوترجمة الباب کښې مناسبت داسې دې چه حضرت يوسف عليه السلام هم په وصيت دَ يعقوب عليه السلام کښې داخل دې. [7]

۲۱-باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ﴾ [8]

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَ مذکوره آيت تفسير کول غواړی اومقصدئی دا خودل دی چه دَ يوسف عليه السلام حالات او په سوانح کښې دَ غور کونکو دَپاره دَ صبر عبرت او دَنصيحت نشاني دی. [1]

---

[1] أخرجه البخاري في نفس الکتاب عقيب الباب المذکور في باب قول الله تعالى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ﴾ يوسف:۷ أيضاً وکذا في کتاب التفسير باب قوله تعالى: ﴿وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ﴾ [يوسف: ۶] وجامع الأصول في أحاديث الرسول:۸/۵۱۲ رقم الحديث ۶۳۰۷

[2] کشف الباري:۲/۴۲۰.

[3] کشف الباري:۳/۵۷۷.

[4] کشف الباري:۱/۶۵۸، ۳/۱۲۵.

[5] کشف الباري:۱/۶۳۷

[6] کشف الباري: ۱۵/۳۸۱.

[7] عمدة القاري: ۱۵/۳۸۱.

[8] /يوسف:۷/.

دَ لفظ يوسف تحقيق: په لفظ دَ يوسف كښې اختلاف دې. دَ بعض په نيز دَعربى ژبې لفظ دې او بعض وئيلى دى چه دا دَعجمى ژبې لفظ دې او په دې وجه غير منصرف دې.(١) يا دَ أسف نه ماخوذ دې يعنى غلام. چونكه دَ يوسف عليه السلام په سيرت كښې دا دواړه صفات ښكاره وو په دې وجه دهغوى نوم يوسف شو.(٢) دَ حضرت مقاتل رحمه الله نه روايت دې چه الله تعالى دَ يوسف عليه السلام تذكره قرآن كريم كښې ٢٧ خل فرمائيلې ده.(٣)

[٣٢٠٣]-حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي أُسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي؟ النَّاسُ مَعَادِنُ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا»، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا [ص ٣٨٨-٣٨٩](٥)

ترجمه: حضرت ابوهريره رضى الله عنه وائى چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پوښتنه اوكړې شوه چه په خلقو كښې (دَاعمالو په لحاظ سره) دَ ټولو نه زيات دَ مرتبې والاخوك دې؟ حضورپاك اوفرمائيل چه څوك زيات پرهيزګار وى.؟ خلقو عرض اوكړو چه مونږ دا تپوس نه كوو. حضورپاك اوفرمائيل (كه چرې دَ خاندانى شرافت باره كښې تپوس كوئى) نو يوسف دَ ټولو نه افضل دې چه پخپله هم نبى وو پلارنى هم نبى، نيكه نى هم نبى او غرنيكه نى هم دَ الله تعالى خليل دې. هغوى وئيل چه مونږ دَدې باره كښې هم تپوس نه كوو. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (فعن معادن العرب تسألون؟) نوبيا ولې تاسو دَعربو دَخاندان باره كښې تپوس كوئى (چه په دوى كښې څوك افضل دې؟) نو په دوى كښې چه څوك دَ جاهليت په زمانه كښې شريف وو هغه په اسلام كښې هم شريف دې په دې شرط چه هغه علم او تفقه حاصله كړى.

شرح حديث

په دې روايت كښې اوفرمائيلې شو چه دَخلقو مثال دَمعادن او كان په شان دې. كوم خلق چه په دوى كښې دَ جاهليت په دور كښې شريف وو هغه به په اسلام كښې هم بهتر وى په دې شرط چه هغه په دين كښې پوهه حاصله كړى. كانونه دَ مختلف استعداد وى او په دې كښې مختلف څيزونه پيدا كيږى. دَ يو كان نه سره زر راؤځى اودَ بل نه سپين زر راؤځى، دَ يو نه مرغلرې او دَ بل نه قيمتى كانړى جواهرات راؤځى. دغه شان دَ خلقو استعداد هم مختلف وى او په هغوى كښې چه كوم صلاحيتونه وى هغه هم دَ مختلف قسمونو وى. بيا په حديث كښې اوفرمائيلې شو چه څوك دَ جاهليت په زمانه كښې خيار وو هغه په اسلام كښې هم خيار او خوښ كړې شوى به وى په دې شرط چه په دين كښې پوهه حاصله كړى.(٦) هم دغه وجه ده چه كوم خلق دَ جاهليت په زمانه كښې شريف

---

(١) عمدة القارى: ٣٨٢/١٥.

(٢) عمدة القارى: ٣٨٢/١٥.

(٣) عمدة القارى: ٣٨٢/١٥.

(٤) عمدة القارى: ٣٨٢/١٥.

(٥) مرتخريجه فى نفس الكتاب فى باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾.

(٦) فتح البارى: ٤١٤/٦ دارالمعرفة عمدة القارى: ٢٤٥/١٥ إدارة الطباعة المنيرية.

ګنړلې شوه هغه په اسلام کښې شاته پاتې شو نو هغوى په اسلام کښې شريف اونه ګنړلې شو. چنانچه جهينه او مزينه قبائل د جاهليت په زمانه کښې به غلاګانې او ډاکې اچولې اود قبائل غطفان وغيره شمير په شرفاء کښې کيدلو. مګر د جهينه اومزينه خلقو په اسلام قبلولو کښې وراندېوالې اوکړو نو قبائل غطفان وغيره شاته پاتې شو. د دې نتيجه دا اووتله چه د صحابه کرامو په جماعت کښې جهينه او مزينه خلقو تذکره زياته کيدله او د قبائل غطفان ذکر کم ملاويږي.(1)

حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ: أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهٰذَا. [ر: ۳۱۷۵]

دلته امام بخاري رحمه الله د ماقبل والاحديث دويم سند ذکر کړې دې. په دې سند کښې سعيد نوم يوراوى دې دا سعيد بن ابى سعيد المقبرى رحمه الله دې. صاحب التوضيح د هغوى باره کښې وئيلى دى (لعله المقبري) په دې جمله باندې د هغه د وخت بعض ملګرو سخت رد کړې دې ځکه چه دې نه بې د څه شك نه هم سعيد المقبرى رحمه الله مراد دې. په دې وجه د حرف ترجى سره اظهار شك د تعجب قابل دې.(2)

[۳۲۰۴]-حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «مُرِي أَبَا بَكْرٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ»، قَالَتْ: إِنَّهُ رَجُلٌ أَسِيفٌ، مَتَى يَقُمْ [ص: ۱۵۰] مَقَامَكَ رَقَّ. فَعَادَ فَعَادَتْ. قَالَ شُعْبَةُ فَقَالَ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ «إِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ» [ص ۳۹۰][ر: ۱۹۵](3)

تراجم رجال

بدل: دا بدل المحبر بن المنير اليربوعى رحمه الله دې. د ده تذکره اول تيره شوې ده.(4)

شعبه: د ده تذکره (کتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.(5)

سعد بن ابراهيم: داسعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوى تذکره اول تيره شوې ده.(6)

عروة بن زبير: د دوى تذکره (کتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تيره شوې ده.(7)

مري ابابكر يصلي بالناس: روايت کښې دى چه حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ته رسول الله ﷺ (مرض الوفات کښې) اوفرمائيل چه ابوبکرصديق رضي الله عنه ته اووايه چه خلقو ته مونځ ورکړى. حضرت عائشه رضي الله عنها عرض اوکړو هغه خو نرم زړه والا دې کله چه ستاسو په ځائې (په مصلى) باندې اودريږى نو په هغه باندې به ژړا شروع شى. رسول الله ﷺ خپل حکم دوباره کړو نوحضرت عائشه رضي الله عنها بيا هم هغه خبره اوکړه (چه هغه خود نرم زړه والا دې ستاسو په ځائې امامت کول به د هغه د پاره ګران کار شى). شعبه رحمه الله وائى چه حضورپاك په دريم ځل يا ځلورم ځل

---

(1) فتح البارى كتاب المناقب باب ذكر أسلم وغفار إلخ: ۵۴۳/۶دارالمعرفة عمدةالقارى كتاب المناقب باب ذكر أسلم وغفار إلخ: ۸۱/۱۶إرشادالسارى كتاب المناقب باب ذكر أسلم وغفار إلخ: ۲۲/۸دارالكتب العلمية.

(2) عمدةالقارى: ۳۸۲/۱۵.

(3) مرتخريجه فى كتاب الوضوء باب الغسل والوضوء فى المخضب رقم: ۱۹۸.

(4) كتاب الأذان باب حد إتمام الركوع والاستبدال فيه والاطمأنينة رقم: ۷۹۲.

(5) كشف البارى: ۶۷۸/۱

(6) كتاب الوضوء باب المسح على الخفين رقم: ۲۰۳.

(7) كشف البارى: ۴۳۶/۲.

اوفرمائيل چه (انكن صواحب يوسف) بيا خو ته دَ يوسف سره په شان دَ ښځو ئى (يعنى په ظاهركښې يوڅه او په باطن كښې بل څه ابوبكر ته اووايه چه هغه دې مونځ وركړى. دلته په روايت كښې دَ "مُروا" جمع صيغه راغلې ده خو دَ ابوذر رحمه الله په نسخه كښې "مُرِي" نقل دى.(١)

(انكن صواحب يوسف) يعنى ته هم خلاف ما فى الضمير په اظهاركښې دَ زليخا په شان ئى. دَدې جملې مطلب دادې چه څنګه زليخا دَ ميلمستيا په نوم باندې ښځوته دعوت وركړو خو شاته دَ زليخا مقصد دغه ښځو ته دَحضرت يوسف عليه السلام حسن او جمال خودل وو دې دَ پاره چه هغوى زليخا دَ يوسف عليه السلام په محبت كښې راګيريدلو سره معذوره اوګڼړى. هم دغه شان دلته دَ حضرت عائشه رضي الله عنها بار بار (متى يقم مقامك رق) فرمائيل په حقيقت كښې دَدې دَپاره وو چه چرته خلق ئى دَپلار حضرت ابوبكر رضي الله عنه دَ حضورپاك په مقام باندې اودريدو سره بدفالى وانخلى مګر په خانى دَ دې خبرې دَ اظهار كولو يوشان ئى هم دغه فرمائيل چه پلارمې ډير زيات دَ نرى زړه والادې هغه به ستاسو په ځائې باندې اونه دريدې شى دې دَ پاره چه تاسو هغه معذور اوګڼړئى.(٢)

(متى يقم) متى په معنى دَ شرط دې دَ كوم دَ وجې نه چه فعل مضارع مجزوم دې. دَ ابوذر رحمه الله په نسخه كښې (متى يقوم) دَ واؤ په اثبات سره راغلې دې. ابن مالك رحمه الله دَدې توجيه دا بيان كړې ده چه دَدې روايت مطابق (متى) په (إذا) باندې حمل كولوسره مهمل پريخودې شوې دې. يعنى (متى) جازمه نه دې اودا هم داسې دې لكه چه كله (إذا) په (متى) باندې حمل كولو سره جازمه ګرځولې شى لكه (إذا أخذ تما مضاجعكما تكبرا أربعا وأربعين) كښې (إذا) دَ (متى) په معنى كښې دې او جازمه دې.(٣)

امام بخارى رحمه الله دلته روايت مختصر نقل كړې دې. په كتاب الأذان كښې دا روايت تيرشوې دې.(٤)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَامام بخارى رحمه الله غرض په دې روايت سره (انكن صواحب يوسف) دې. ځكه چه په دې جمله كښې دَحضرت يوسف عليه السلام تذكره ده اوهم په دې سره دَدې حديث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې.(٥)

[٣٢٠٥] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ يَحْيَى البَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عَبْدِ المَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَرِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ»، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ كَذَا، فَقَالَ مِثْلَهُ، فَقَالَتْ مِثْلَهُ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ» فَأَمَّ أَبُو بَكْرٍ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ حُسَيْنٌ: عَنْ زَائِدَةَ: رَجُلٌ رَقِيقٌ [ص ٣٩٢] [ر: ٦٤٦] (٦)

دَ حسين نه حسين بن على جعفى مراد دې. هغه په خپل روايت كښې "رجل رقيق" نقل كړې دې.(٧)

امام بخارى رحمه الله دا تعليق (كتاب الصلاة باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې موصولاً نقل كړې دې.(١)

---

(١) إرشادالسارى: ٢١٩/٧.

(٢) إرشادالسارى: ٣١٩-٣١٨.

(٣) إرشادالسارى: ٣١٨.

(٤) كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ٦٧٨.

(٥) عمدة القارى: ٣٨٤/١٥.

(٦) مرتخريجه فى كتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ٦٧٨.

(٧) عمدة القارى: ٣٨٤/١٥.

اختلاف نسخ: د ابوذر رحمه الله په نسخه کښې ربیع بن یحیٰی بغیر د الف لام راغلې دې. خو د کریمه په نسخه کښې الف لام سره سره آخره کښې البصری هم اضافه ده او په یوه نسخه کښې په ځائې د ربیع بن یحیٰی البصری سند داسې دې (حدثنا النضر، حدثنا زائدة) چه ډیره فحش غلطی ده.[2]

تراجم رجال

ربیع بن یحیٰی: دا ربیع بن یحیٰی اشنانی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره اول تیره شوې ده.[3]

زائدة: دا ابوالصلت زائده بن قدامة کوفی رحمه الله دې. د دوی تذکره اول تیره شوې ده.[4]

عبدالمطلب بن عمیر: دا عبدالمطلب بن سوید لخمی رحمه الله دې. د ده تذکره هم اول تیره شوې ده.[5]

دا د ړومبی روایت دویم طریق دې او واقعه په دې کښې هم هغه بیان کړې شوې ده کومه چه په ړومبی روایت کښې نقل ده. د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث سابق په شان دې.

[۳۲۰۶]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ» [ص ۳۹۳-۳۹۴][ر: ۹۶۱][6]

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دې.[7]

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی رحمه الله دې. د دوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[8]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دې.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دې. د دې دوارو حضراتو تذکره (کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[9]

قوله: اللّٰهم أنج عیاش.....: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا او کړه یا الله عیاش بن ربیعه راخلاص کړې یا الله سلمه بن هشام راخلاص کړې یا الله ولید بن ولید راخلاص کړې. (دا حضرات د

---

[1]) إرشاد الساري: ۵۱۷/۸.

[2]) فتح الباري: ۵۱۷/۸.

[3]) کتاب الکسوف باب صلاة النساء مع الرجال فی الکسوف رقم: ۱۰۵۳.

[4]) کتاب الغسل باب غسل المذی والوضوء منه رقم الحدیث: ۲۶۶.

[5]) کتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸.

[6]) مر تخریجه فی کتاب الاستسقاء تحت باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم (اجعلها سنین کسنی یوسف) رقم الحدیث: ۱۰۰۶.

[7]) کشف الباري: ۳۷۹/۱۰.

[8]) کشف الباري: ۴۸۰/۱.

[9]) کشف الباري: ۲/ ۱۱-۱۰.

کافرانو په قید کښې وو، یا الله کمزوري مسلمانان راخلاص کړې (دې نه قیدی ښځې او ماشومان مراد دی). یا الله مضر کافران ښه میده کړې یا الله دَهغوی کال داسې کړې لکه د یوسف علیه السلام په (زمانه کښې چه دَقحط) کال وو.

(کسنی یوسف) په دې جمله کښې "سنین" جمع مذکر سالم په طریقه باندې چلولو سره دَ اضافت په بنیاد باندې دَدې نون جمع ساقط کړې شوې دې. لفظ سنین دَ جمع مذکر سالم په طریقه باندې چلول شاذ دی ځکه چه سنین غیر ذوی العقول دې.[1]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې (کسنی یوسف) ترجمة الباب سره مطابقت لري.[2]

دا روایت (کتاب الصلاة باب: یهوی بالتکبیر حین یسجد) لاندې تیرشوې دی.[3]

[۳۲۰۷]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ هُوَ ابْنُ أَخِي جُوَيْرِيَةَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، وَأَبَا عُبَيْدٍ، أَخْبَرَاهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ، ثُمَّ أَتَانِي الدَّاعِي لَأَجَبْتُهُ» [ص ۳۹۵] [ر: ۳۱۹۲][4]

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی الله پاک دې په لوط علیه السلام باندې رحم اوکړی هغه دَ بهترین رکن پناه اخستل غوښتل اوزه خو که چرې دَ یوسف علیه السلام په شان دومره موده په قید کښې پاتې شوی وی او بیا څوك راغوښتونکې راغلې وې نو زر به هغه سره تلم.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دَدوی تذکره ماقبل کښې تیره شوې ده.[5]

جویریة بن اسماء: دا جویریه بن اسماء بن عبید ضبعی ده.[6]

مالك: امام مالك بن انس رحمه الله مراد دې. (کشف الباری: ۸۰/۲.

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده.[7]

أبوعبید: دا سعدبن عبید مدنی مولی عبدالرحمن بن ازهر رحمه الله دې.[8]

شرح حدیث

امام محی السنة رحمه الله فرمائی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت یوسف دَ صبر اوتحمل غوندې عظیم اوصاف سره متصف کړې دې دکوم وجه چه داده چه کله یو ګناهګار سړی ته دَ قید اوبند تکلیفونه برداشت کولو سره دَ آزادئی پروانه ملاویږی نوهغه کوشش کوی چه زر نه زر هغه دَ دغه قیدنه بهراوځی نو یو بې ګناه سړې به یقیناً دَ دغه

---

[1] إرشادالساري: ۳۲۰/۷.

[2] عمدة القاري: ۳۸٤/۱۵.

[3] إرشادالساري: ۳۲۰/۷.

[4] مرتخریجه فی کتاب أحادیث الأنبیاء فی باب قوله تعالی: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ﴾ رقم: ۳۳۷۲.

[5] کتاب الجمعة باب فضل الغسل بعد الجمعة رقم: ۸۷۷.

[6] کتاب الغسل باب الجنب یتوضأ ثم ینام رقم: ۲۸۰.

[7] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[8] کتاب الصوم باب صوم یوم الفطر رقم: ۱۹۹۰.

رومبی سړی په نسبت ډیر زیات دَدې خبرې کوشش کوی چه هغه دَ دې قید نه بهر کړې شی. لیکن حضرت یوسف علیه السلام سره د بې ګناه کیدو هم دَ آزادئی پروانه ملاویدونه پس تادی اونه کړه بلکه پیغام رسونکی ته نی اونیل لاړشه اول دَ بادشاه نه دَهغه ښځو دَحال پوښتنه اوکړه نو راشه چا چه خپل لاسونه پرې کړې وو. دَحضرت یوسف علیه السلام مقصد په دې خبره باندې حجت قائمول وو چه بادشاه هغه دَ یوې اوږدې مودې پورې بې خایه په قید کښې ساتلوسره دَ ډیر ظلم او بې انصافئی سلوك کړې دې.

بل دَ نبی کریم علیه السلام دَ حضرت یوسف علیه السلام په شان کښې دَتعریف جملې ارشاد کول علی سبیل التواضع وو داسې هیڅ کله نه وه چه که حضورپاك وې نو دَ تادئی مظاهره به نی کوله ځکه چه تواضع یو داسې وصف نه دې چه یو عظیم حقیر یا یو رفیع وضیع یا ډیو صاحب حق، حق باطل کوی بلکه تواضع یو داسې محمود صفت دې دَ کوم په وجه چه انسان ته یواضافی فضیلت شرافت او منزلت حاصلیږی.(١)

په دې روایت کښې دَ حضرت یوسف علیه السلام مسجون کیدو طرف ته اشاره ده. یوځو ابواب وړاندې په دې روایت باندې تفصیلی بحث شوې دې. بل ترجمة الباب سره نی مناسبت ښکاره دې.

[٣٢٠٨]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أُمَّ رُومَانَ، وَهِيَ أُمُّ عَائِشَةَ، عَمَّا قِيلَ فِيهَا مَا قِيلَ، قَالَتْ: بَيْنَمَا أَنَا مَعَ عَائِشَةَ جَالِسَتَانِ، إِذْ وَلَجَتْ عَلَيْنَا امْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ، وَهِيَ تَقُولُ: فَعَلَ اللَّهُ بِفُلاَنٍ وَفَعَلَ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: لِمَ؟ قَالَتْ: إِنَّهُ نَمَى ذِكْرَ الحَدِيثِ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَيُّ حَدِيثٍ؟ فَأَخْبَرَتْهَا. قَالَتْ: فَسَمِعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَخَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا، فَمَا أَفَاقَتْ إِلَّا وَعَلَيْهَا حُمَّى بِنَافِضٍ، فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مَا لِهَذِهِ» قُلْتُ: حُمَّى أَخَذَتْهَا مِنْ أَجْلِ حَدِيثٍ تُحُدِّثَ بِهِ، فَقَعَدَتْ فَقَالَتْ: وَاللَّهِ لَئِنْ حَلَفْتُ لاَ تُصَدِّقُونِي، وَلَئِنِ اعْتَذَرْتُ لاَ تَعْذِرُونِي، فَمَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ يَعْقُوبَ وَبَنِيهِ، فَاللَّهُ المُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ، فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ مَا أَنْزَلَ، فَأَخْبَرَهَا، فَقَالَتْ: بِحَمْدِ اللَّهِ لاَ بِحَمْدِ أَحَدٍ [ص ٣٩٧] [ر: ٢٤٥٣](٢)

تراجم رجال

محمدبن سلام: دامحمدبن سلام سُلمی بیکندی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: أنا أعلمکم بالله) لاندې تیره شوې ده.(٣)

ابن فضیل: دامحمد بن فضیل بن غزوان ضبی کوفی رحمه الله دې. (٤)

حصین: دا حصین بن عبدالرحمن رحمه الله دې. (٥)

---

١) إرشادالساری: ٣٠٧/٧-٣٠٦.

٢) والحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی المغازی باب حدیث الإفک........ وفی تفسیر سورة یوسف باب: ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا﴾ وفی تفسیر سورة النور باب قول الله تعالی: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾ جامع الأصول: ٢٧٧/٢ رقم الحدیث: ٧٣٠.

٣) کشف الباری: ٩٢/٢.

٤) کشف الباری: ٣١٨/٢.

٥) کتاب مواقیت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت رقم: ٥٩٥.

شقيق: دا ابووائل شقيق بن سلمه رحمه الله دي. كشف الباري: ۵۵۹/۲.

سألت أم رومان وهي أم عائشة.....: مسروق وائي چه ما دَ ام رومان نه چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها مور وه دَهغه بهتان دَ حال تپوس اوكړو كوم چه په حضرت عائشه رضي الله عنها پورې ترلې شوې وو. نو ام رومان اووئيل چه زه او عائشه رضي الله عنها ناست وو چه دې وخت كښې يوه انصارى ښځه راغله وئې وئيل چه الله تعالى دې فلانكې سړې (دې نه مسطح بن اثاثه مراد دې) غرق كړې اوغرق ئې كړو. ما وئيل ولې؟ (دَهغه څه قصور دې) هغې اووئيل چه هم دې سړې (دَخان) نه خبره مشهوره كړه. عائشه رضي الله عنها تپوس اوكړو (أي حديث؟) كومه خبره؟ كله چه هغې هغه خبره اوخودله نو حضرت عائشه رضي الله عنها اووئيل دا خبره ابوبكر صديق رضي الله عنه او رسول الله صلى الله عليه وسلم هم اوريدلې ده؟ هغه ښځې وئيل او اوريدلې ده. دې اوريدو سره عائشه رضي الله عنها بې هوشه پريوتله. كله چه هوش كښې راغله نود رچيدو تبه ئې وه. بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم تشريف راوړو. حضورپاك تپوس اوكړو دې (عائشه رضي الله عنها) باندې څه اوشو؟ ام رومان وائي ما اووئيل چه دې هغه خبره واوريده كومه چه دَدې باره كښې وئيلې شوې ده نو تبه پرې راغله. بيا عائشه رضي الله عنها پاسيده او كيناسته او وئې ويل (والله لئن حلفت لا تصدقوني، ولئن اعتذرت لا تعذروني فمثلي ومثلكم كمثل يعقوب وبنيه، فالله المستعان على ما تصفون) په خدائې چه كه زه قسم هم اوخورم نو تاسو به زما تصديق اونه كړنې اوكه چرې زه عذر پيش كړم نو تاسو به زما عذر اونه منئې زما او ستاسو حالت دَ يعقوب عليه السلام اودَ هغه دَ ځامنو په شان دې (په دې كښې دَ صبر طرف ته اشاره ده چه دَ صبر نه علاوه بل څه كيدې شي؟) ستاسو په دې خبرو باندې هم الله تعالى مددګار دې.

ام رومان وائي چه دا خبرې اترې اوريدونه پس رسول الله صلى الله عليه وسلم تشريف يوړو. بيا الله تعالى دَ (حضرت عائشه رضي الله عنها په براءت كښې دَ سورت نور) كوم آيات چه نازلول غوښتل نازل ئې كړو. په دې موقع باندې حضرت عائشه رضي الله عنها اووئيل (بحمد الله لا بحمد أحد) دَ الله تعالى شكر دې بل دَ چا نه.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: كتاب المغازى كښې دَ غزوة بنى المطلق لاندې دا روايت تفصيل سره راځي. په دې روايت كښې حضرت عائشه رضي الله عنها دَ صبر تلقين كولوسره دَحضرت يوسف عليه السلام سره دَهغه دَ رونړو خراب سلوك اودَحضرت يعقوب عليه السلام دَ صبر اوتحمل ذكر كړې دې. امام بخارى رحمه الله دَ روايت هم دې حصې ته اشاره كړې ده او هم دغه مقام يعنى (مثلي ومثلكم كمثل يعقوب وبنيه) ترجمة الباب سره مناسبت لرى.[1]

[۳۲۰۹]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرَأَيْتِ قَوْلَهُ: (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) أَوْ كُذِّبُوا؟ قَالَتْ: «بَلْ كَذَّبَهُمْ قَوْمُهُمْ» [ص:۱۵۱]، فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ، وَمَا هُوَ بِالظَّنِّ، فَقَالَتْ: «يَا عُرَيَّةُ لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ»، قُلْتُ: فَلَعَلَّهَا أَوْ كُذِبُوا، قَالَتْ: "مَعَاذَ اللَّهِ، لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بِرَبِّهَا، وَأَمَّا هَذِهِ الآيَةُ، قَالَتْ: هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ، الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، وَطَالَ عَلَيْهِمُ البَلاَءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمُ النَّصْرُ، حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَتْ مِمَّنْ كَذَّبَهُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ، وَظَنُّوا أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ

[1] عمدة القارى: ۳۸۴/۱۵.

كَذَّبُوهُمْ، جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ" قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: " {اسْتَيْأَسُوا} [يوسف: ٨٠] اسْتَفْعَلُوا، مِنْ يَئِسْتُ مِنْهُ مِنْ يُوسُفَ، {لَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ} [يوسف: ٨٧] مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ" [ص ٣٩٩] [1]

ترجمه: د حضرت عروه رحمه الله نه روایت دي چه هغه د سیده عائشه رضي الله عنها نه سوال اوکړو چه د قرآن کریم آیت ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ کذبوا کښې ذال تشدید سره دې که تخفیف سره؟ حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه د حضرات انبیاء کرامو قومونو د هغوی تکذیب کړې دې لهذا قراءت تشدید سره دې. حضرت عروه رحمه الله اووئیل چه پیغمبرانو ته خو دې خبرې یقین وو چه د هغوی د قوم والو د هغوی تکذیب کړې دې بیا د ظن څه مطلب دې؟ داخو صحیح نه معلومیږي کیدې شي چه آیت تخفیف سره وي. سیده عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل معاذالله، پیغمبرانو ګمان نه وو کړې چه هغوی ته دروغ وئیلې شوي دي بلکه حقیقت دادې چه دا آیت د انبیاء کرامو د متبعینو سره متعلق دې چه په الله باندې ایمان راوړلې د حضرات انبیاء کرامو تصدیق نې کړې او په هغوی باندې د یوې اوږدې مودې پورې امتحانونه راتلل او د الله تعالی په امداد راتلو کښې تاخیر اوشو تردې چه حضرات انبیاء کرام د خپل قوم د مکذبینو نه بالکل ناامیده شو او د متبعین باره کښې ئې دا ګمان کیدلو چه چرته د تاخیر نصرت د وجې نه هغوی هم تکذیب اونه کړي، نو بیا د الله تعالی امداد او نصرت نازل شو.

تراجم رجال

په سند کښې ذکرشوي د ټولو رواتو احوال تیرشوي دي. او په دې روایت باندې به تفصیلي بحث انشاء الله کتاب التفسیر کښې کوو. [2]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د دې مناسبت دادې چه ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ﴾ تعلق سره د دې چه د حضرت یوسف ی علیه السلام واقعه سره نه دې لیکن بهرحال د سورت یوسف آیت دې په دې وجه دا دلته ذکرکړې شو. دویمه وجه دا هم کیدې شي چه کله یوسف علیه السلام په جیل کښې وو او هلته دووکسانو خوب لیدلې وو او یوسف علیه السلام د هغې تعبیر خودلې وو نوچه کوم سړې ژوندې بچ شوې وو هغه ته ئې وئیلې وو ته د بادشاه په مخکښې زما ذکر اوکړه لیکن اووه کاله تیر شو اوهغه ذکر اونه کړو. په دې سره په یوسف علیه السلام باندې یو د ناامیدئ کیفیت شروع شو. په دې وجه ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ﴾ سره د دې چه د یوسف علیه السلام باره کښې نه دې نازل شوې خو د دې کیفیت سره هغه خامخا مخ شوې دې په دې وجه ئې دا آیت د حضرت یوسف علیه السلام په قصه کښې بیان کړو. [3]

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: ﴿اسْتَيْأَسُوا﴾ افْتَعَلُوا، مِنْ يَئِسْتُ ﴿مِنْهُ﴾ مِنْ يُوسُفَ. ﴿وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ﴾ مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ [۴۲۵۲،۴۴۱۸-۴۴۱۹]

ابوعبدالله د امام بخاري رحمه الله کنیت دې. لفظ (استیاسوا) په آیت کښې وارد شوې دې امام بخاري رحمه الله د دې وزن خودل غواړي. په ډیرو نسخو کښې (افتعلوا) په ځائې (استفعلوا) اوراجح هم دغه دې. [4]

استفعل (ثلاثي مزید فیه) دلته د فعل مجرد په معنی کښې دې. استفعال په وزن باندې د راتلو مطلب دا نه دې چه په دې کښې د طلب معنی پیدا شوه. چنانچه (یئس) او (استیأس) هم په یو معنی کښې مستعمل دې لکه (عجب

---

[1]) والحديث أخرجه أيضاً في تفسير سورة القمر: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ وفي تفسير سورة يوسف: ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ﴾ جامع الأصول: ۱۹۹/۲ رقم الحديث: ۶۷۵

[2]) اوګورئی کشف الباري کتاب التفسير ص: ۶۷

[3]) فتح الباري: ۵۱۸/۸، إرشاد الساري: ۳۲۳/۷.

[4]) فتح الباري: ۵۱۸/۸، إرشاد الساري: ۳۲۳/۷.

واستعجب وسخر واستسخر، وغیره په وزن کښې بدلون راتلونه باوجود هم په یو معنی کښې مستعمل دي. البته د سین او تاء اضافه مبالغه د پاره ده.[1]

﴿وَلَا تَايْئَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ﴾ [یوسف:۸۷] مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د سورت یوسف پورته ذکرشوی آیت کښې لفظ روح معنی خودل غواړي چه رَوح د رجاء یعنی د امید په معنی کښې دي.[2] قتاده رحمه الله وائی (أي: لاتیأسوامن رحمة الله) یعنی روح د رحمت په معنی کښې دي او مطلب دادې چه د الله تعالی د رحمت نه نا امیده کیږئی مه.[3] هم د قتاده رحمه الله نه دویم قول نقل دې چه روح دلته د افضل په معنی کښې دي.[4]

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه مذکوره حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضرت عائشه رضی الله عنها به د تخفیف قراءت ناخوښه کولو د کوم وجه چه داوه د هغې په نیزد (ظنوا) ضمیر جمع حضرات انبیاء کرام علیهم السلام طرف ته راجع دي مگر صحیح خبره داده چه کیدې شی قراءت د تخفیف حضرت عائشه رضی الله عنها ته رسیدلې نه دې ګنی د کوفیین په نیز قراءت تخفیف ثابت شوې دې. البته د قراءت تخفیف په صورت کښې به دا توجیه کولې شی چه (ظنوا) ضمیر جمع مرسل الیهم طرف ته راجع دي او مرسل الیهم ذکر ماقبل کښې (کیف کان عاقبة الذین من قبلهم) لاندې تیرشوې دې. اودا هم وئیلې شی چونکه رسل د مرسل الیهم متقاضی دي په دې وجه مرسل الیهم تذکره به رسل کښې ضمناً موجود ده او داسې د (ظنوا) ضمیر جمع مرسل الیهم طرف ته راجع ګرځولې کیدې شی او اوس به د آیت مفهوم داشی چه خلقو دا ګمان اوکړو چه انبیاء کرام علیهم السلام هغه خلقو ته کومې د دعوت او وعید په حواله سره خبرې کړې دی هغه ټولې دروغ دی.

بل یو توجیه داهم کیدې شی چه د (ظنوا) ضمیر جمع نه مراد مرسل الیهم دي او د انهم ضمیر نه مرسل مراد دي او مفهوم دادې چه خلقو دا ګمان کول شروع کړو چه انبیاء علیهم السلام سره د هغوی د نصرت د دروغو وعده کړې شوې ده.[5]

[۳۲۱۰] - أَخْبَرَنِي عَبْدَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «الكَرِيمُ، ابْنُ الكَرِيمِ، ابْنِ الكَرِيمِ، ابْنِ الكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ» [ص ۴۰۲] [ر: ۳۲۰۲][6]

ترجمه: ابن عمر رضی الله عنهما د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چه عزت دار د عزت دار خوی د عزت دار نمسې او د عزت دار غرنمسې یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام دي.

---

[1] إرشادالساري: ۳۲۳/۷.

[2] عمدة القاري: ۳۸۸/۱۵.

[3] فتح الباري: ۵۱۸/۸.

[4] إرشادالساري: ۳۲۳/۷.

[5] إرشادالساري: ۳۲۳/۷-۳۲۲.

[6] مر تخریجه فی نفس الکتاب تحت باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ رقم: ۳۳۸۲.

تراجم رجال

عبدة: دا ابوسهل عبده بن عبدالله بن عبده الخزاعی الصفار رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أعاد الحدیث ثلاثا) لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالصمد: دا عبدالصمد بن عبدالوارث بن سعید تمیمی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس) لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار العدوی رحمه الله دي.[3]

عن ابیه: دې نه ابوعبدالرحمن عبدالله بن دینار قرشی عدوی رحمه الله مراد دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا) لاندې تیره شوې ده.[4]

شرح حدیث: دَ نبی کریم ﷺ ارشاد مبارک (الکریم ابن الکریم ابن الکریم) کلام موزون او قافیه بند کیدو دَ وجې نه دَ آیت مذکوره ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ منافي او متضاد نه دې ځکه مقصد دَ آیت قصداً او ارادتاً دَشعر ونیلو نفی کوی. خو دغه مذکوره بالا موزون کلام اتفاقی دې. دغه شان دآیت مبارک مقصد صنعت شعر نفی کوی چه مونږ حضور پاک ته دَ شعر فن نه دې ورخودلې اودا یو نیم خل کلام موزون صادر کیدل منافی نَه دی.[5]

دَ ابن عمر رضی الله عنهما مذکوره روایت (باب: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾) لاندې شاته تیر شوې دې او ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې.

۲۲- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ /الأنبياء: ۸۳/.

دترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت ایوب علیه السلام دَ صبر او تحمل بیان کول غواړی.[6]

دَحضرت ایوب علیه السلام باره کښې اختلاف دې چه دَهغه تعلق دَکوم خاندان سره دې. بعض مؤرخینو په نیز بنی یقطان نه او بعض دَ بنی ادوم نه خودلې دې. راجح دا دې چه دَ هغوی تعلق بنی ادوم سره دې. دا دَعربو قبیله ده په دې لحاظ سره حضرت ایوب علیه السلام عرب دې او مؤرخینو ټول اقوال هم دَ دوی په عرب کیدو باندې متفق دی.

دَ مشهور قول مطابق ایوب علیه السلام دَ اسحاق بن ابراهیم علیه السلام دَ نسل نه دې اودَ هغوی سلسله دَ نسب سره متعلق صرف دومره خبره صحیح ده چه دَهغوی دَ پلار نوم امص وو.[7] دَ مور سلسله نسب متعلق حافظ ابن عساکر رحمه الله وانی چه ایوب علیه السلام دَ حضرت لوط علیه السلام نمسې دې اودَهغه په پلار حضرت ابراهیم علیه السلام باندې ایمان راوړلې

---

[1] کشف الباري: ۵۷۶/۳.
[2] کشف الباري: ۴۷۷/۳.
[3] کتاب الوضوء باب إذا اشرب الکلب فی إناء أحدکم فلیغسله سبعا رقم:۱۳۲.
[4] کشف الباري: ۳/۱۲۵.
[5] عمدة القاري: ۳۸۱/۱۵.
[6] عمدة القاري: ۳۸۸/۱۵.
[7] فتح الباري: ۵۱٤/۸.

وو.([1]) قاضي بيضاوي رحمه الله فرمائي چه هغه لياقت بنت يعتوب ماخير بنت ميشا بن يوسف يا رحمت بن افرائيم بن يوسف خوي دى.([2])

د دې اقوالو په رڼا كښې حضرت ايوب عليه السلام زمانه دحضرت موسى عليه السلام نه وړاندې او دحضرت يوسف عليه السلام نه پس ده. امام بخاري رحمه الله په تاريخ باندې هم اجتهادى نظر لرى هم دغه رحجان دهغوى هم معلوميږى په دې وجه هغه دحضرت ايوب عليه السلام تذكره دحضرت يوسف عليه السلام نه پس او حضرت موسى عليه السلام نه وړاندې كړې ده.([3])

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ........: يعني ايوب عليه السلام يادكړه كله چه هغه خپل رب ته آواز اوكړو چه زه مصيبت راګير كړې يم او ته د مهربانانو نه لوئي مهربان ئې. ايوب عليه السلام د ډيرو سختو او صبرآزما حالاتو نه تيرشوې. هغه سره ډير زيات مال او دولت وو او د اهل وعيال نه هم ښه آسوده حال وو. بيا حالات ناڅاپى بدل شو په سخت امتحان او ازميښت كښې راګير كړې شو. مال اومتاع هغه هر څه غرق شو، بال بچ ئې مړه شو. په بدنى لحاظ سره ښه روغ جوړ او صحيح اوطاقتور وو نو بيائې صحت هم د رحم قابل شو. په تكليف او بيمارو كښې راګير شو. په دې حالاتو كښې هم حضرت ايوب عليه السلام د الله تعالى حمد اوثنا كوله. څه موده پس الله تعالى صحت وركړو مال اودولت بال بچ وركړې شو.

(أُرْكُضْ)/ص:٤٢/: إضرب. **(يَرْكُضُونَ)**/الأنبياء:١٢/: يعدون.

د جوړيدو دپاره الله تعالى حكم وركړو چه **(أُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ)** په خپله خپه باندې لته اووهه دا د لامبلو يخ خانى او د څكلو. ايوب عليه السلام د دغه صحت د چينې نه غسل اوكړو او تروتازه او صحت مند شو.([4])

[٣٢١١]- **حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَيْنَمَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا، خَرَّ عَلَيْهِ رِجْلُ جَرَادٍ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ يَحْثِي فِي ثَوْبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى، قَالَ: بَلَى يَا رَبِّ، وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ بَرَكَتِكَ»** [ص ٤٠٥] [ر: ٢٧٥]([5])

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد الجعفى البخارى المسندى رحمه الله دى. د دوى تذكره (كتاب الايمان باب أمور الايمان) لاندې تيره شوې ده.([6])

عبدالرازق: دا ابوبكر عبدالرزاق بن همام الصنعانى رحمه الله دى. د دوى تذكره (كتاب الايمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تيره شوې ده.([7])

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصرى رحمه الله دى. د دوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده.([1])

---

[1]) فتح البارى: ٥١٩/٨.
[2]) تفسير البيضاوى: ٤٦٥/٦ سورة الأنبياء مع حاشية الشهاب.
[3]) قصص القرآن، حصه دوم، ص: ٥٥٦-٥٥٥.
[4]) إرشادالسارى: ٣٢٤/٧.
[5]) مرتخريجه فى كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا رقم: ٢٧٩.
[6]) كشف البارى: ٦٥٧/١.
[7]) كشف البارى: ٤٢١/٢.

همام: دا همام بن منبه بن كامل يمانى بصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب السمر فى العلم) لاندې تيره شوې ده. [1]

قوله: بينما أيوب يغتسل......: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانى ايوب عليه السلام يو وخت غسل كولو چه په هغه د سروزرو دَملخانو يو سيل راپريوتلو. ايوب عليه السلام موتي ډكول او په كپړه كښې كيخودل. الله تعالى ايوب عليه السلام ته آواز اوكړو (يا أيوب ألم أكن أغنيتك عما ترى؟) اې ايوب دا ته چه څه ګورې ما ته دَدې نه غنى نه ني جوړ كړې؟ ايوب عليه السلام عرض اوكړو (بلى يا رب، لكن لاغنى لى عن بركتك) بيشكه زما ربه مګر ستا بركت (نعمتونو او نوازشات) نه څوك بې نيازه كيدې نه شي.

قوله: رجل: دَ را په كسره او جيم سكون سره جماعت او سيل په معنى كښې استعماليږي. [3]

دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه دا روايت ابن ابى حاتم رحمه الله په يو بل طريق سره روايت كړې دې په هغې كښې دى چه رسول اكرم ﷺ فرمانى: (لما عافى الله أيوب أمطر عليه جرادا من ذهب فجعل يأخذ بيده ويجعله فى ثوبه. قال: فقيل له: يا أيوب أما تشبع؟ قال يا رب! ومن يشبع من رحمتك) يعنى چه كله الله تعالى حضرت ايوب عليه السلام ته صحت او عافيت وركړو نو په هغه باندې دَ سرو زرو ملخان راؤرول. ايوب عليه السلام به په خپلو دواړو لاسونو كښې دا اخستل او په كپړه كښې به نې اچول. ورته اووئيلې شو اې ايوب! آيا ته مړيږې نه؟ ايوب عليه السلام اوفرمائيل اې زما ربه ستا په رحمت باندې څوك خړوب كيدې شي؟ [4]

حضرت ايوب عليه السلام په كومه بدنى بيمارئى كښې راګير كړې شوې وو او دَ هغه واقعې څه تفصيلات دى؟ كوم چه په مذكوره روايت كښې بيان كړې شوې دى. په دې سلسله كښې مفسرينو حضراتو مختلف اسرائيلى روايات نقل كړى دى. امام بخارى رحمه الله دَ باب لاندې صرف يو روايت درج كړې دې بل څه روايت هغه ته دَ خپلو شرائطو سره نه دې ملاؤ شوې. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى په كومو رواياتو كښې چه دَ ايوب عليه السلام قصه بيان كړې شوې ده په هغې كښې قابل اعتبار روايت هغه دې كوم چه ابن ابى حاتم رحمه الله او ابن جرير رحمه الله دَ نافع عن يزيد عن عقيل عن الزهري عن انس په طريق سره نقل كړې دې. دَ روايت الفاظ دا دى: (أن أيوب عليه السلام ابتلى فلبث فى بلاءه ثلاث عشرة سنة فرفضه القريب والبعيد إلا رجلين من إخوانه، فكانا يغدوان إليه ويروحان، فقال أحدهما للآخر: لقد أذنب أيوب ذنبا عظيما وإلا لكشف عنه هذا البلاء، فذكره الآخر لأيوب، يعنى: فحزن ودعا الله حينئذ فخرج لحاجته وأمسكت امرأته بيده، فلما فرغ أبطأت عليه، فأوحى الله إليه أن اركض برجلك، فضرب برجله الأرض فنبعت عين فاغتسل منها فرجع صحيحا، فجاءت امرأته فلم تعرفه، فسألته عن أيوب فقال: إنى أنا هو، وكان له أندران: أحدهما للقمح والآخر للشعير، فبعث الله له سحابة فأفرغت فى أندر القمح الذهب حتى فاض، وفى أندر الشعير الفضة حتى فاض) [5]

يعنى ايوب عليه السلام ديارلس كاله پورې په مصيبتونو كښې راګير وو تردې چه دَهغه ټول نيزدې اولرې رشته دارانو هغه پريخودو. البته دوه خپلوان به هغه له سحر اومابنام راتلل. يو خل يو كس بل ته اووئيل، ايوب ضرور څه لويه ګناه كړې ده ګنى الله تعالى به دا مصيبت دَهغه نه لرې كړې وې. داخبره هغه بل حضرت ايوب عليه السلام ته اوخودله. ايوب عليه السلام دَدې اوريدو سره خفه شو اوهم هغه وخت ئې دَ الله تعالى نه دعااوكړه. دې نه پس دَحاجت دفع كولو دپاره لاړو نو بى بى (سهاره وركولو دپاره) دَهغه لاس اونيولو. كله چه فارغ شو نو وحى نازل شوه چه په زمكه

---

[1] كشف البارى: ۵۹۰/۲.

[2] كشف البارى: ۳۱۷/۴.

[3] النهاية لابن الأثير: ۶۴۱/۱ دار المعرفة.

[4] إرشاد السارى: ۳۲۵/۲.

[5] فتح البارى: ۵۲۰/۸ صحيح ابن حبان وأخرجه فى صحيحه: ۲۴۴/۵ فى كتاب الجنائز، ذكر الخير الدال إلخ والحاكم فى المستدرك: ۶۳۵-۶۳۶/۲ كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين رقم: ۱۴۱۵.

باندې په خپه لته اووهه. کله چه هغه لته اووهله نو د اوبو چینه راؤخوټکیده. غسل ئې اوکړو نو د صحت د چینې نه صحیح سلامت واپس راغلو. کله چه ئې بی بی راغله نوهغې اونه پیژندې شو. اود ایوب علیه السلام باره کښې ئې هم د هغه نه تپوس اوکړو نو ایوب علیه السلام اوفرمائیل «إني أناهو» هم زه هغه ایوب یم. ایوب علیه السلام سره لوښې د غنمو او یو د اوربشو وو. الله تعالی اوریخې راؤلیږلې کوم چه د غنمو هغه لوښې یا انبار د سرو زرو او د اوربشو هغه لوښې د سپینو زرو سره ډک په ډکه بدلې کړې.

د حضرت مجاهد رحمه الله نه روایت دې چه د حقو تنکو بیماری د ټولو نه اول په حضرت ایوب علیه السلام باندې راغلې وه.

حافظ ابن حجر رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه ابلیس ملعون د حضرت ایوب علیه السلام بی بی له راغلو اوهغې ته ئې اووئیل چه که ایوب علیه السلام بغیر د بسم الله ونیلو نه څه څیز اوخوړلو نو ټیك به شي. بی بی راغله اوحضرت ایوب علیه السلام ته ئې هم دغه خبره اوکړه. په کومې چه ایوب علیه السلام قسم اوخوړلو چه بی بی به سل کوړې وهي. نوچه کله الله تعالی هغه له د دې ازمینت او امتحان نه خلاصې ورکړو نو ورسره د قسم د پوره کولو دپاره دا حکم هم ورکړو چه یو داسې ښاخ واخله دکومې چه سل څوکې وی اودې ښاخ باندې خپله بی بی په یو ځل باندې اووهه نوستا قسم به پوره شي.(۱)

امام طبری رحمه الله فرمائی چه د ایوب علیه السلام د بی بی نوم لیّا بنت یعقوب وو.(۲) په یو روایت کښې دی چه بی بی هغه ته اووئیل «ألا تدعو الله ليعافك» ولې د الله تعالی نه دعا نه کوې چه هغه تا له شفا درکړي؟ ایوب علیه السلام جواب ورکړو چه اویا کاله خو ما د صحت په حالت کښې تیر کړی. «أفلا أصبر سبعين سنين» نو آیا په دې امتحان باندې اووه کاله صبر اونه کړم؟(۳)

د راجح قول مطابق ایوب علیه السلام په دغه امتحان کښې دیارلس کاله وو.(۴) د امام طبری رحمه الله روایت دې د ایوب علیه السلام ټول عمر ۹۳ کاله وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې حساب سره معلومه شوه چه ایوب علیه السلام د جوړیدو نه پس صرف لس کاله ژوندې وو.(۵)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب کښې دی: ﴿رَبِّ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ﴾ خو ایوب علیه السلام په عاجزئ او انکسارئ سره د الله تعالی په دربار کښې درخواست اوکړو نو الله تعالی هغه ته په زمکه باندې د خپې وهلو حکم ورکړو. هغوی حکم پوره کړو په کوم سره چه د زمکې نه اوبه راؤخوټکیدې. د دې نه پس هغوی په دې اوبو سره غسل اوکړو او د بیمارئ نه جوړ شو. چونکه آیت مبارك دې مضمون ته هم متضمن دې او په حدیث باب کښې هم د حضرت ایوب علیه السلام د غسل کولو تذکره ده نوداسې په دې لحاظ سره دواړو کښې مناسبت هم واضح کیږي.(۶)

۲۳ – باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مُوْسٰى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَّكَانَ رَسُوْلًا نَّبِيًّا

وَنَادَيْنٰهُ مِنْ جَانِبِ الطُّوْرِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنٰهُ نَجِيًّا وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَّحْمَتِنَا أَخَاهُ هٰرُوْنَ نَبِيًّا﴾ /مریم: ۵۱–۵۳/.

يُقَالُ لِلْوَاحِدِ وَلِلِاثْنَيْنِ وَالْجَمِيعِ نَجِيٌّ، وَيُقَالُ: ﴿خَلَصُوا نَجِيًّا﴾ /یوسف: ۸۰/: اعْتَزَلُوا نَجِيًّا، وَالْجَمِيعُ أَنْجِيَةٌ يَتَنَاجَوْنَ.

﴿تَلَقَّفُ﴾ /الأعراف: ۱۱۷/: تَلَقَّمُ.

---

(۱) فتح الباري: ۵۲۰/۸.

(۲) المصادر السابق.

(۳) فتح الباري: ۵۲۱/۸.

(۴) فتح الباري: ۵۳۱/۸ إرشاد الساري: ۳۲۴.

(۵) فتح الباري: ۵۳۱/۸.

(۶) عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله دَ حضرت موسٰى عليه السلام اوحضرت هارون عليه السلام تذكره كول غواړي او دا خودل غواړي چه حضرت موسٰى عليه السلام دَ الله تعالى خوښ كړې شوي پيغمبر وو. او هغه ته الله تعالى سره دَكلام كولو شرف هم حاصل شو. والله اعلم.[1]

دا ټول آياتونه دَ كريمه په روايت كښې دي خودَ ابوذر په روايت كښې نجيًا پورې مذكور دي.[2] دَ موسٰى عليه السلام دَ نسب سلسله داده: موسٰى ابن عمران بن لاهب بن عازر بن لاولى بن يعقوب عليه السلام. دا سلسله دَ نسب په اتفاق سره صحيح ده او په دې كښې هيڅ اختلاف نشته دې.[3]

امام سدى رحمه الله په مختلف اسانيدوسره دا روايت نقل كړې دې چه فرعون په خوب كښې يو اور اوليدلو چه دَ بيت الله نه راوتلوسره وراندې كيږي مصر او دَ قبائل قبط ټولې ښارې او كلى ئى اوسوزول خود بنى اسرائيلو مكانات محفوظ پاتې شو. سترګې كولاويدوسره فرعون دَ مملكت ټول ساحران راوغوښتل اوخپل خوب ئى ورته بيان كړو. هغوى دا تعبير اوخودلو چه دَبنى اسرائيل په خاندان كښې به يو ماشوم پيدا كيږي دَ چا په لاس چه به دَمصر بربادى كيږي. په دې باندې فرعون دَ بنو اسرائيل په خاندان كښې پيدا كيدونكې هر يو ماشوم دَ قتل كولو حكم وركړو. كله چه موسٰى عليه السلام پيدا شو نو الله تعالى دَ هغه دَ مور په زړه كښې دا خبره واچوله چه فى الحال ته ده ته پيئى وركوه خوچه كله تاته ويره پيداشى بس دې درياب كښې اوغورزوه. په روايت كښې دى چه څه موده دَ موسٰى عليه السلام مور هغه له پيئى وركول كله چه هغې ته ويره پيدا شوه نوهغه ئى په يو تابوت كښې كيخودو په سمندر كښې اوغورزولو او رسئى چه تابوت سره تړلې شوې وه نى په خپل لاس كښې اونيوله. يو ورځ ترې نه رسئى هيره شوه نو تابوت اوبو لاړو يوړو. تردې چه تابوت دَ فرعون دَكور په دروازه اودريدو. ګاونډيانو چه اوكتلو نوهغه ئى اوچت كړو او دَ فرعون ښځې له ئى راوړلو. كله چه هغې تابوت كولاؤ كړو ماشوم ئى اوليدلو نودَماشوم په حسن اوجمال باندې ډيره متاثره شوه. ښځې فرعون ته درخواست اوكړو چه دا ماشوم ماته هبه كړه. فرعون هبه كړو نودَ هغه ښځې دَ حضرت موسٰى عليه السلام پالنه اوكړه.[4]

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مُوْسٰى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا﴾: دَ آيت ترجمه ده اودَ موسٰى عليه السلام هم ذكر اوكړئى هغه بيشكه دَالله تعالى خاص كړې شوې (بنده) وو اوهغه رسول هم وو او مونږ هغه ته دَكوه طور دَ ښى طرف نه آواز اوكړو او مونږ هغه ته دَ راز خبرې كولودَپاره مقرب جوړ كړو.

مناجات راز او دَ غوږ خبرو ته وائى اوچاته چه دَ راز خبره اوكړې شى هغه ته نجى ونيلې شى. امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل چه دَنجى اطلاق مفرد تثنيه او جمع دريواړو باندې كيږي.

وَيُقَالُ: ﴿خَلَصُوْا نَجِيًّا﴾ الخ: آيت مبارك داسې دې ﴿فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوْا مِنْهُ خَلَصُوْا نَجِيًّا﴾ امام بخارى رحمه الله دَ ﴿خَلَصُوْا نَجِيًّا﴾ تفسير (اعتزلوانجيا) سره كړې يعنى چه كله دَ يوسف عليه السلام رونړه دَحضرت يوسف عليه السلام نه دَ خپل رور دَ راخلاصى نه نااميده شو نو جدا شو اوخپل مينځ كښې ئى مشوره او غوږ كښې خبرې اوكړې. امام زجاج رحمه الله فرمائى مطلب دادې چه دَ يوسف عليه السلام رونړه جدا شو اوخپل مينځ كښې په دې سلسله كښې مشوره اوكړه چه پلار له تلو سره به دَ رور باره كښې څه جواب وركوو.[5] دا آيت امام بخارى رحمه الله دَ ماقبل دَ تاكيد دَپاره ذكركړې دې چه لفظ نجى

---

[1]) عمدة القارى:١٥/ ٢٨٤.

[2]) فتح البارى: ٨/ ٥٢١عمدة القارى: ١٥/ ٢٨٤.

[3]) فتح البارى: ٨/ ٥٣١.

[4]) فتح البارى: ٨/ ٥٢١.

[5]) عمدة القارى: ١٥/ ٢٨٤.

اطلاق په جمع باندې هم کیږی او تاکید داسې دې چه په آیت مبارك کښې (نجيا) متناجين دَ (جمع) په معنی کښې دی.[1]

وَالْجَمِيعُ أَنْجِيَةٌ: مطلب دادې چه کله دَ نجی نه مفرد مراد واخستې شی نو په دغه صورت کښې أنجية دَ جمع په توګه باندې استعمالول جائز دی.[2]

۲۴ – باب: ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ – إِلَى قَوْلِهِ – مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾ /غافر: ۲۸/.

دا دَ سورت مؤمن آيت دې. په دې سره امام بخاری رحمه الله دَ هغه واقعه طرف ته اشاره کړې ده چه په آل فرعون کښې يو بهادر خوان دَ حضرت موسٰی علیه السلام په رسالت باندې ايمان راوړلې وو. هغه دَ خپل ايمان راز چاته ښکاره کړې نه وو. ليکن فرعون دَ موسٰی علیه السلام دَ قتل کولو اراده اوکړه نودا بهادر خوان په ښکاره باندې دَ موسٰی علیه السلام مدافعت اوحمايت دَپاره او اودريدو. پوره آيت دادې ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ ۖ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُم بِالْبَيِّنَاتِ مِن رَّبِّكُمْ ۖ وَإِن يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ ۖ وَإِن يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُم بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾ يعنی: او دَ فرعون دَخاندان نه يو مؤمن سړی چه خپل ايمان به ئی پټولو اووئيل: آيا ته په دې وجه يو سړې قتل کول غواړې چه هغه دا وائی زما رب خو بس الله دې حالانکه هغه تاسو له دَ خپل رب دَ طرف نه ښکاره نشانې راوړلې راغلې دې اوکه هغه دروغژن وې نو دَهغه دروغ به هم په هغه باندې پريوځی اوکه چرې هغه رښتونې دې نو دَ هغه (دَ الله تعالی عذاب او سزا) نه به ضرور تاسو ته رسيږی دَ کوم چه وعده کوی. الله تعالی داسې سړې ته هدايت نه ورکوی چه دَ حدنه زياتې کونکې او لوئی دروغژن دې.

دې سړې دَ موسٰی علیه السلام دَمعجزاتو نه متاثر کيدو سره ايمان راوړلې وو. مفسرين حضرات فرمائی دادَ فرعون دَتره خوئی وو. هغه خپل ايمان په راز کښې ساتلې وو اوکله چه دَموسٰی علیه السلام دَ قتل اراده اوکړې شوه نوهغه په ډير حکيمانه او ښکلې طريقه سره فرعون ته خپله معاندانه لار پريښودو اودَموسٰی علیه السلام دَ قتل نه دَ منع کيدو تلقين اوکړو. هغه په فرعون باندې تعريض اوکړو اودَ موسٰی علیه السلام دَجلالت شان بيانولو سره اووئيل چه الله تعالی موسٰی علیه السلام ته ښکاره نشانې اومعجزات ورکړی دی اوالله تعالی چه کوم بنده ته معجزات ورکوی هغه هيڅ کله مسرف اوکذاب نه شی کيدې. نتيجه دا شوه چه موسٰی علیه السلام کاذب نه دې مطلب دادې چه فرعون مسرف دې اوکذاب هم دې چه دَ الوهيت دعوی کوی. کوم سړې چه داسې باطل عقيده لری الله تعالی هغه ته هدايت نه ورکوی بلکه هغه بربادوی.[3]

قوله: تلقف: تلقم: دَدې لفظ نه مقصود دَ سورت اعراف آيت ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴾ طرف ته اشاره ده. په آيت کښې ذکر لفظ (تلقف) تفسير ابوعبيده رحمه الله (تلقم) سره کړې دې يعنی نوړنی جوړول ښکاره دې وی چه (تلقف) اضافه په نسخ متداوله هندی، فتح الباری، عمدة القاری اوارشادالساری وغيره کښې ذکرده. شرح کرمانی کښې دا اضافه موجودنه ده.[4]

---

[1] عمدة القاری: ۱۵/۲۸٤.

[2] إرشادالساری: ۷/۳۲۶.

[3] إرشادالساری: ۷/۳۲۶.

[4] الکنز المتواری: ۱۳/۳۳٤.

دغه شان شرح كرمانى او ارشاد السارى په نسخو كښې د دې اضافې نه پس دا اضافه هم ذكر ده (وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم......... مسرف كذاب) خو د فتح البارى په نسخه كښې د باب اضافه موجود نه ده البته آيت مذكور دې او په عمدة القارى كښې دا پوره اضافه مذكور نه ده بلكه حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله په نسخو كښې دا مكمل اضافه يعنى (باب: وقال رجل مؤمن، إلخ) د وړاندې باب نه پس راخى (١)

[٣٢١٢] -حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، سَمِعْتُ عُرْوَةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: "فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ يَرْجُفُ فُؤَادُهُ، فَانْطَلَقَتْ بِهِ إِلَى [ص: ١٥٢] وَرَقَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، وَكَانَ رَجُلًا تَنَصَّرَ، يَقْرَأُ الإِنْجِيلَ بِالعَرَبِيَّةِ، فَقَالَ وَرَقَةُ: مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ وَرَقَةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، وَإِنْ أَدْرَكَنِي يَوْمُكَ أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا" النَّامُوسُ: صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي يُطْلِعُهُ بِمَا يَسْتُرُهُ عَنْ غَيْرِهِ" [ص ٤١٣] (٢)

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابومحمد عبد الله بن يوسف تنيسى كلاعى رحمه الله دې د دوى تذكره (كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب) لاندې تيره شوې ده. (٣)

الليث: دا ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمى رحمه الله دې (٤)

عقيل: دا عُقيل بن خالد بن عَقيل ايلى رحمه الله دې د دوى تذكره (كتاب العلم باب فضل العلم) لاندې تيره شوې ده (٥)

ابن شهاب: د دوى تذكره (بدء الوحى) لاندې تيره شوې ده. (٦)

عروة: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تيره شوې ده (٧)

قوله: قالت عائشة: فرجع النبى صلى الله عليه وسلم إلى خديجة.....إلخ په رسول اكرم ﷺ باندې د ټولو نه اول وحى دا نازل شوه: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝﴾ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائى چه كوم وخت رسول اكرم ﷺ دا آياتونه واخستل او حضرت خديجه رضي الله عنها له راواپس شو نو د حضورپاك زړه درزيدو. حضرت خديجه رضي الله عنها حضورپاك خان سره كړو او ورقه بن نوفل له راغلل چه دغې د تره خونى وو. هغه د جاهليت په زمانه كښې نصرانى شوې وو او انجيل به ئې په عربى ژبه كښې

---

(١) الكنز المتوارى: ١٣/ ٢٣٤ عمدة القارى: ١٥/ ٢٨٤ فتح البارى: ٨/ ٥٢٢-٥٢١ شرح الكرمانى: ١٤/ ٤٢-٤٣ إرشاد السارى: ٧/ ٣٢٦.

(٢) مرتخريجه فى بدء الوحى، تحت الحديث الثالث.

(٣) كشف البارى: ٤/ ١١٣.

(٤) كشف البارى: ٤/ ١١٣.

(٥) كشف البارى: ١/ ٣٢٤.

(٦) كشف البارى: ٣/ ٤٥٥.

(٧) كشف البارى: ١/ ٣٢٦.

لوستلو. ورقه دَ رسول اکرم ﷺ نه تپوس اوکړو ته څه وینې؟ حضورپاك اوخودل. ورقه اوونیل داهم هغه رازدان دې کوم چه الله تعالی په موسی ﷺ باندې راکوزکړې وو. که چرې ستا ورځې ماته ملاؤ شوې نو زه به ستا زبردست امداد کوم.

النَّامُوسُ: صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي يُطْلِعُهُ بِمَا يَسْتُرُهُ عَنْ غَيْرِهِ.[ر:۳]

دا جمله دَ امام بخاری رحمه الله کلام دې په کوم کښې چه هغه دَناموس معنی بیان کړې ده. امام بخاری رحمه الله فرمائیلي چه ناموس داسې رازدان ته وائی چه بل چاته دَ راز خبر ورکوی کوم چه هغه دَ نورو نه پټوی.[۱]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت (هذا الناموس الذي أنزل الله على موسى عليه الصلاة والسلام) کښې دې په دې معنی چه دواړو کښې دَحضرت موسی ﷺ تذکره ده.[۲]

۲۵– باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيثُ مُوسٰى إِذْ رَاٰنَارًا– إِلَى قَوْلِهِ– بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾/طه: ۹–۱۲/.

﴿آنَسْتُ﴾/طه: ۱۰/: أَبْصَرْتُ.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْمُقَدَّسُ: الْمُبَارَكُ، طُوًى: اِسْمُ الْوَادِي. ﴿سِيرَتَهَا﴾/طه: ۲۱/: حَالَتَهَا. وَالنُّهَى التُّقَى. ﴿بِمَلْكِنَا﴾/طه: ۸۷/: بِأَمْرِنَا. ﴿هَوٰى﴾/طه: ۸۱/: شَقِيَ. ﴿فَارِغًا﴾/القصص: ۱۰/: إِلاَّ مِنْ ذِكْرِ مُوسٰى. ﴿رِدْءًا﴾/القصص: ۳۴/: كَيْ يُصَدِّقَنِي، وَيُقَالُ: مُغِيثًا أَوْمُعِينًا. يَبْطُشُ وَيَبْطِشُ. ﴿يَأْتَمِرُونَ﴾/القصص: ۲۰/: يَتَشَاوَرُونَ. وَالْجِذْوَةُ قِطْعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الْخَشَبِ لَيْسَ فِيهَا لَهَبٌ. ﴿سَنَشُدُّ﴾/القصص: ۳۵/: سَنُعِينُكَ، كُلَّمَا عَزَّزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتَ لَهُ عَضُدًا.

وَقَالَ غَيْرُهُ: كُلَّمَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْفِيهِ تَمْتَمَةٌ أَوْ فَأْفَأَةٌ فَهِيَ عُقْدَةٌ.

﴿أَزْرِي﴾/طه: ۳۱/: ظَهْرِي. ﴿فَيُسْحِتَكُمْ﴾/طه: ۶۱/: فَيُهْلِكَكُمْ. ﴿الْمُثْلٰى﴾/طه: ۶۳/: تَأْنِيثُ الأَمْثَلِ، يَقُولُ: بِدِينِكُمْ، يُقَالُ: خُذِ الْمُثْلَى خُذِ الأَمْثَلَ. ﴿ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا﴾/طه: ۶۴/: يُقَالُ: هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ، يَعْنِي الْمُصَلَّى يُصَلَّى فِيهِ. ﴿فَأَوْجَسَ﴾/طه: ۶۷/: أَضْمَرَ خَوْفًا، فَذَهَبَتِ الْوَاوُ مِنْ ﴿خِيفَةً﴾ لِكَسْرَةِ الْخَاءِ. ﴿فِي جُذُوعِ النَّخْلِ﴾/طه: ۷۱/: عَلَى جُذُوعِ. ﴿خَطْبُكَ﴾/طه: ۹۵/: بَالُكَ. ﴿مِسَاسَ﴾/طه: ۹۷/: مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاسًا. ﴿لَنَنْسِفَنَّهُ﴾/طه: ۹۷/: لَنُذْرِيَنَّهُ. الضَّحَاءُ الْحَرُّ. ﴿قُصِّيهِ﴾/القصص: ۱۱/: اتَّبِعِي أَثَرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ تَقُصَّ الْكَلاَمَ ﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ﴾/يوسف: ۳/. ﴿عَنْ جُنُبٍ﴾/القصص: ۱۱/: عَنْ بُعْدٍ، وَعَنْ جَنَابَةٍ وَعَنِ اجْتِنَابٍ وَاحِدٌ.

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿عَلَى قَدَرٍ﴾/طه: ۴۰/: مَوْعِدٌ. ﴿لاَ تَنِيَا﴾/طه: ۴۲/: لاَ تَضْعُفَا. ﴿مَكَانًا سُوًى﴾/طه: ۵۸/: مُنْصَفٌ بَيْنَهُمْ. ﴿يَبَسًا﴾/طه: ۷۷/: يَابِسًا. ﴿مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ﴾ الْحُلِيِّ الَّذِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ. ﴿فَقَذَفْنَاهَا﴾ أَلْقَيْنَاهَا. ﴿أَلْقَى﴾/طه: ۸۷/: صَنَعَ. ﴿فَنَسِيَ﴾/طه: ۸۸/: مُوسَى، هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبَّ. ﴿أَلاَّ يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلاً﴾/طه: ۸۹/: فِي الْعِجْلِ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَحضرت موسی ﷺ نور حالات بیانولې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې روایت صرف هم یو ذکر کړې دې. خودَ قرآن مجید دَ ډیرو آیاتونو طرف ته ئې اشارات کړې دی. امام بخاری رحمه الله دَ دې آیاتونو په ذریعه دحضرت موسی ﷺ دَ واقعاتو طرف ته اشاره کول غواړی. دَحضرت موسی ﷺ دَ پیدائش دواقعې طرف ته اشاره ده. بیا هغه په دریاء نیل کښې واچولې شو دَهغې طرف ته اشاره ده. بیا دَهغه مور په دریاء نیل کښې داچولونه پس دَهغه نگرانی کوله دَهغې طرف ته اشاره، بیا دَ فرعون ځوکیدارانو صندوق انویولو او فرعون له ئې یوړو دهغې طرف ته اشاره اوکړه. بیا دَفرعون ښځې دَهغه متعلق اووئیل چه مونږ دې خپل خونی جوړه وو دَ هغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. دَمدین طرف ته دَ تللو اود مصر نه دَ واپسئ طرف

---

[۱] عمدة القاري: ۱۵/۲۸۵.

[۲] عمدة القاري: ۱۵/۲۸۵.

ته اشاره اوکړه. بیا دَ فرعون په حواله سره چه کوم واقعات راپیښ شو دَهغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. بیا دَ فرعون دَغرقیدو واقعه راښکاره شوه دَهغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. بیا دَموسیٰ علیه السلام کوه طور ته دَتلو واقعه پیښه شوه دَهغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. دغه شان دَ بنی اسرائیل دَ سخې دَ عبادت طرف ته هم امام بخاری رحمه الله دَ آیاتونو په اجزاؤ سره اشاره اوکړه.[1] چونکه امام بخاری رحمه الله سره دَهغه دَ شرط مطابق مرفوع روایات نه وو په دې وجه هغه قرآنی آیاتونه ذکرکولو سره مختلف واقعاتو طرف ته اشارات کړی دی.[2]

په دې سلسله کښې چه دَتولو نه زیات صحیح روایت کوم یو نقل کولې شی هغه امام نسائی رحمه الله په سند حسن عن ابن عباس کتاب التفسیر کښې ﴿فَتَنّٰكَ فُتُوْنًا﴾ په ذیل کښې ذکرکړې دې. ابن جریر طبری رحمه الله، ابن مردویه رحمه الله او امام طحاوی رحمه الله مشکل الآثار کښې دا په تفصیل سره ذکرکړی دی.[3] امام بخاری رحمه الله دَ آیاتونو چه خومره هم اجزاء نقل کولو سره دَهغې دَ تفسیر دپاره اشارات کړی دی هغه ټول کتاب التفسیر کښې ذکرکړې شوی دی.

الضحاء: الحر: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمانی چه په دې سره امام بخاری رحمه الله ﴿وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى﴾ طرف ته اشاره کړې ده او خودلی دی چه دَدې تعلق سره دَدې چه دَموسیٰ علیه السلام واقعه سره نه دې بلکه دَآدم علیه السلام واقعه سره دې خو بیا هم امام بخاری رحمه الله استطراداً ذکرې دې.[4]

دارائې غلطه ده صحیح رائې داده چه امام بخاری رحمه الله ﴿وَاَنْ يُّحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى﴾ طرف ته اشاره کړې ده او دَدې آیت تعلق دَحضرت موسیٰ علیه السلام قصې سره دې. لیکن دَ ﴿وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى﴾ دَهغه واقعه سره نه دې. والله اعلم.[5]

[۳۲۱۳]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمْ عَنْ "لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ: حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الخَامِسَةَ، فَإِذَا هَارُونُ، قَالَ: هَذَا هَارُونُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ" تَابَعَهُ ثَابِتٌ، وَعَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۴۱۸][6]

تراجم رجال

هدبة بن خالد: دا هدبة بن خالد قیسی ازدی رحمه الله دې.[7]

همام: دا همام بن منبه بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[8]

---

[1] فتح الباری: ۵۲۸/۸ إرشادالساری: ۳۳۱/۷.

[2] فتح الباری: ۵۲۸/۸ إرشادالساری: ۳۳۱/۷.

[3] انظر سنن النسائی الکبری: ۱۷۲/۱۰ رقم: ۱۱۲۶۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۴۲۱ هجری، تاریخ الرسل والملوک للطبری: ۳۹۲/۱ دارالتراث بیروت، الطبعة الثانیة: ۱۲۸۷ هجری شرح مشکل الآثار للإمام الطحاوی: ۶۰/۱ رقم: ۶۶ مؤسسة الرسالة الطبعة الأولی: ۱۴۱۵ هجری مجمع الزوائد للهیثمی: ۵۶/۷ رقم: ۱۱۱۶۳ مکتبة القدس، القاهرة: ۱۴۱۴ هجری.

[4] فتح الباری: ۵۲۷/۸ عمدة القاری: ۳۹۸/۱۵ إرشادالساری: ۳۳۰/۷.

[5] لامع الدراری: ۳۳۷/۱۳ الکنز المتواری: ۳۳۷/۱۳ شرح الکرمانی: ۴۴/۱۴.

[6] مرتخریجه فی کتاب بدء الخلق تحت باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم، رقم: ۳۲۰۷.

[7] کتاب مواقیت الصلاة باب فضل صلاة الفجر رقم: ۵۷۴.

قتادة: داقتاده بن دعامه رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[2]

انس بن مالک رضي الله عنه: ددوی تذکره هم د مذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده.[3]

مالک بن صعصعة رضي الله عنه: ددوی تذکره اول تیره شوې ده.[4]

قوله: أن رسول الله صلی الله علیه وسلم حدثهم عن لیلة أسري بـه: راوی وائی چه رسول اکرم ﷺ صحابه کرامو ته دهغه شپې حال بیان کړو په کوم کښې چه هغوی باندې (د آسمانونو) سیل کړې وو. تردې چه اووم آسمان ته اورسیدو نوهلته ئې هارون علیه السلام اولیدلو. جبرائیل علیه السلام اووئیل دا هارون علیه السلام دې ده ته سلام اوکړه. ما هغه ته سلام اوکړو هغه جواب راکړو. بیا هارون علیه السلام اوفرمائیل (مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح).

تَابَعَهُ ثَابِتٌ، وَعَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [ر: ۳۰۳۵].

امام بخاری رحمه الله دلته دا خودل غواړی چه په مذکوره حدیث کښې (سماء خامس) هارون علیه السلام سره د رسول اکرم ﷺ دملاقات کوم ذکر دې ددې په نقل کولوکښې ثابت وعباد هم دقتاده رحمه الله متابعت کړې دې. دامتابعت نه سند حدیث سره دې اونه باقی متن دحدیث سره، صرف هم ددې جملې متابعت هغوی کړې دې په کوم کښې چه د په پنځم آسمان باندې دهارون علیه السلام سره د رسول اکرم ﷺ دملاقات ذکر دې. ددې دواړو په سندونوکښې دمالک بن صعصعه رضي الله عنه ذکرنشته دې. حدیث معراج امام زهری رحمه الله عن انس عن ابی ذر په طریق سره روایت کړې دې او په دې کښې اصلاً د هارون علیه السلام ذکر نه دې کړې شوې. امام بخاری رحمه الله ثابتول غواړی چه په پنځم آسمان کښې دهارون علیه السلام سره د رسول اکرم ﷺ ملاقات شوې دې. په دې وجه تائیداً ثابت البنانی رحمه الله او عباد بن ابی علی رحمه الله د متابعاتو حواله ئې ورکړه.[5]

قوله: عَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ: په صحیح بخاری کښې عباد بن ابی علی البصری رحمه الله ذکر هم په دې مقام باندې راغلې دې.[6] هغوی د انس بن مالک رضي الله عنه ابوحازم اشجعی رحمه الله او ابوحازم تمار رحمه الله نه د حدیث روایت کړې دې اوهغوی نه حماد بن زید، خلید بن حسان، عبده او هشام دستوائی رحمهم الله دحدیث روایت کړې دې. ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائیلی دی: (مقبول).[7]

---

[1]) کشف الباری: ۳۱۷/٤.

[2]) کشف الباری: ۳/۲.

[3]) کشف الباری: ٤/۲.

[4]) کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم، رقم الحدیث: ۳۲۰۷.

[5]) فتح الباری: ۵۲۸/۸.

[6]) فتح الباری: ۵۲۸/۸.

[7]) ددوی دتذکرې دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۱۳۹/۱٤رقم الترجمة: ۳۰۸۸مؤسسة الرسالة تاریخ البخاری الکبیر:٦/الترجمة:۱٦۰۵والجرح والتعدیل:٦/الترجمة:٤۲۸ثقات ابن حبان: ۱٤۳/۵وتذهیب التهذیب: ۱۲۱/۲میزان الاعتدال:۲/الترجمة ٤۱۰۳تهذیب التهذیب: ۹۸/۵وتقریب التهذیب: ۳۹۳/۱وخلاصة الخزرجی: ۲/الترجمة: ۳۳۱٤.

باب: وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یکتم إیمانه[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دَ صحیح بخاري په ټولو نسخو کښې دا باب بغیرد حدیث نه ذکر دې. کیدې شي چه امام بخاري رحمه الله دَخپل عادت مطابق دلته بیاض پریخودې وو او څه حدیث هغه ته دَ درج کولو دپاره په خپلو شرائطو سره ملاؤ نه شو.[2]

دَباب په آیت کښې چه دَ کوم رجل مؤمن تذکره راغلې ده په هغې باندې مونږ څه خبرې اترې شاته کړې دی. دَهغه په نوم کښې اختلاف دې. علامه ابن التین رحمه الله په جزم سره ونیلې دی چه دَهغهٔ نوم یوشع بن نون دې. دا دَهغه وهم دې او ممکن نه دی چه دا رجل مؤمن یوشع بن نون وی. ځکه چه یوشع دَ یوسف علیه السلام په ذریت کښې وو. خود قرآن پاك دَ تصریح مطابق رجل مؤمن تعلق آل فرعون سره دې.[3]

دَبعض حضراتو په نیز ﴿مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ متعلق دې ﴿یَکْتُمُ اِیْمَانَهٗ﴾ سره لیکن دا تاویل بعید دې. صحیح دا ده چه دا مردمؤمن دَ آل فرعون نه وو.[4] علامه ثعلبي رحمه الله دَ سدي اومقاتل په حواله سره فرمائي چه دا دَ فرعون دَتره خوئي وو.[5] بعض حضراتو ونیلي دی چه دَهغه نوم شمعان دې. امام دارقطني رحمه الله او علامه سهیلي رحمه الله هم دَدې تائید کړې دې.[6] علامه طبراني رحمه الله دَهغه نوم حیروز خودلې دې. بعض حضرات حزقیل بنائي. وهب بن منبه رحمه الله ونیلي حربیال دې او حابوت هم بعض دَهغه نوم نقل کړې دې.[7]

عبدبن حمید رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَهغه نوم حبیب دې او دا دَ فرعون دَتره خوئي دې. ابوالقاسم المغزي رحمه الله دَهغه نوم حوتك بن سود بن اسلم نقل کړې دې او دَدې روایت نسبت ئې حضرت ابوهریره رضي الله عنه طرف ته کړې دې.[8]

۲۶- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَهَلْ اَتٰىكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى﴾ /طه: ۹/.
﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوْسٰى تَكْلِيْمًا﴾ /النساء: ۱۶۴/.

دَترجمة الباب مقصد او دَترجمه دَتکرار توجیه: په دې ترجمه کښې تکرار دې. شاته هم دَ باب لاندې بخاري رحمه الله آیت: ﴿وَهَلْ اَتٰىكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى﴾ ذکرکړې وو دلته ئې دوباره دا ذکرکړې دې. شراح په دې تکرار باندې هیڅ خبرې اترې نه دی کړې. حضرت شیخ الحدیث دَدې تکرار شبه لرې کولو دپاره جواب ورکړې دې چه دَدې باب لاندې ﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوْسٰى تَكْلِيْمًا﴾ اضافه هم ده. موسیٰ علیه السلام ته الله تعالی دَ نبوت ورکولو نه پس شرف کلام

---

[1] واضح دې وی چه دا باب دَمصطفیٰ دیب البغا په نسخه کښې موجود نه دې البته باب قول الله عزوجل: ﴿وَهَلْ اَتٰىكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى﴾ سره تیر شوې باب هم په دې عنوان سره معنون دې او دَدې لاندې حدیث پاك هم ذکر دې خو په نورو نسخوکښې داباب په مذکوره بالا مقام باندې دې اودَدې لاندې هیڅ یو حدیث نه دې ذکر.

[2] فتح الباري: ۵۲۹/۸، إرشادالساري: ۳۲۱/۷.

[3] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[4] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[5] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[6] المصدرالسابق.

[7] المصدرالسابق.

[8] المصدرالسابق.

هم ورکړې وو. نودلته د نبوت نه پس حالات بیانولو طرف ته اشاره ده. او د تیر شوی باب آیت ﴿إِذْ رَأَىٰ نَارًا﴾ والاواقعه بیانول مقصود وو اودا د نبوت د شروع واقعه ده. نولکه چه هلته د نبوت د شروع د حالاتو طرف ته اشاره مقصود وه ا دلته د نبوت نه پس حالات طرف ته اشاره مقصود ده. لهذا په ترجمه کښې تکرار نشته دې.[1]

[۳۲۱۴]-حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا [ص: ۱۵۳] مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي: "رَأَيْتُ مُوسَى، وَإِذَا هُوَ رَجُلٌ ضَرْبٌ رَجِلٌ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى، فَإِذَا هُوَ رَجُلٌ رَبْعَةٌ أَحْمَرُ، كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ، وَأَنَا أَشْبَهُ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ، ثُمَّ أُتِيتُ بِإِنَاءَيْنِ: فِي أَحَدِهِمَا لَبَنٌ وَفِي الآخَرِ خَمْرٌ، فَقَالَ: اشْرَبْ أَيَّهُمَا شِئْتَ، فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ: أَخَذْتَ الفِطْرَةَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ" [ص ۴۲۲] [۳۶۵۴، ۴۴۳۲، ۵۲۵۴ و ۵۲۸۱][2]

تراجم رجال

ابراهیم بن موسی: دا ابواسحاق ابراهیم بن موسی الفراء الرازی الصغیر رحمه الله دې.[3]

هشام بن یوسف: دا ابوعبدالرحمن هشام بن یوسف الصغانی رحمه الله دې.[4]

معمر: دا مشهور محدث معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره اجمالاً «بدءالوحی» دریم حدیث او تفصیلی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم لاندې تیره شوې ده.[5]

زهري: دا مشهور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې. دَدوی حالات «بدءالوحی» دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[6]

سعید بن المسیب: دا سعید بن المسیب بن حزن قرشی مخزوعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لیلة أسري به........: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمانیلی چه په کومه شپه په ماباندې د آسمان سیل اوکړې شو. ما موسی علیه السلام اولیدلو هغه مانده د نیغو ویښتو والاسرې دې. لکه چه هغه د شنوءه قبیلې د سړو نه وی.

---

[1] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۵ الکنز المتواری: ۱۳/ ۳۴۴-۳۴۳.

[2] وأخرجه البخاري أیضاً فی نفس الکتاب باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ﴾ وفي تفسیر سورة بنی إسرائیل باب قوله تعالی: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾ وفی الأشربة، باب قول الله تعالی: ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ﴾ رقم: ۵۵۷۶. وباب شرب اللبن رقم الحدیث: ۵۶۰۳ ومسلم فی کتاب الإیمان باب الإسراء برسول الله صلی الله علیه وسلم رقم: ۱۶۸ والترمذی فی التفسیر باب ومن سورة بنی إسرائیل رقم: ۳۸۲۹.

[3] اوګورئی کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله رقم: ۲۹۶.

[4] اوګورئی کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله رقم: ۲۹۶.

[5] کشف الباری: ۳/ ۲۰۶، ۴/ ۳۲۱.

[6] کشف الباری: ۲/ ۳۲۶.

[7] کشف الباری: ۲/ ۱۵۹.

قوله: ضَرْبٌ رَجِلٌ ضرب دَ ضاد فتحه او راء په سكون سره خفيف اللحم، يعنى كوټلي بدن، نري بدن (۱) رجل دَ راء فتحه اوجيم كسره سره، نيغ وېښته چه گورگوچي نه وى. (۲) مطلب دادي چه موسى عليه السلام دَ اوږد او كوټلي قدوالا وو اودَ سر وېښته ئى نيغ وو.

قوله: شنوءة: دادَ يمن يوه قبيله ده اودَعبدالله بن كعب بن عبدالله بن مالك بن نصر بن ازد طرف ته منسوب ده. شنوءة معنى عداوت اودښمنى ده. چونكه عبدالله بن كعب اودَهغه دَ خاندان په مينځ كښې عداوت او دښمنى روانه وه په دې وجه دَعبدالله لقب شنوءة شو. دَدې قبيلې خلق ډير اوږده او قد آور مشهوروو. په دې وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم دَحضرت موسى عليه السلام اوږد قد بيانولو سره رجال شنوءة دَ اوږد قد مثال وركړو (۳)

دَحديث دَنورو جملو تشريح وړاندې دَحضرت عيسى عليه السلام اوحضرت يونس عليه السلام په تذكرو كښې او نور دَ حديث اسراء لاندې راځى.

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت ښكاره دې چه دواړو كښې دَحضرت موسى عليه السلام تذكره ده.

[۳۲۱۵]-حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْعَالِيَةِ، حَدَّثَنَا-ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ، يَعْنِي-ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى". وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ. [ص ۴۲۴] [ر: ۳۰۶۷] (۴)

تراجم رجال

محمدبن بشار: دَدوى تذكره (كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة) لاندې تيره شوې ده. (۵)

غندر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلى رحمه الله دې. غندر دَ دوى لقب دې. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. (۶)

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده. (۷)

---

(۱) النهاية لابن الأثير: ۲/ ۷۴دار المعرفة.

(۲) النهاية لابن الأثير: ۲/ ۶۴۰دار المعرفة.

(۳) فتح البارى: ۸/ ۵۳۰إرشاد السارى: ۷/ ۳۳۲.

(۴) أخرجه أيضاً فى باب قوله تعالى: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ وفى تفسير سورة الأنعام باب قوله: ﴿وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ وفى تفسير سورة النساء باب قوله: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ﴾ باب قوله: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ومسلم فى الفضائل باب فى ذكر يونس عليه السلام رقم: ۲۳۷۷وأبوداؤد فى سننه باب فى التخير بين الأنبياء عليهم السلام رقم: ۴۶۶۹.

(۵) كشف البارى: ۳/ ۲۵۸.

(۶) كشف البارى: ۲/ ۲۵۰.

(۷) كشف البارى: ۱/ ۴۷۷.

قتادة: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندي تیره شوې ده.[1]

ابوالعالیة: دا رُفیع بن مهران ابوالعالیه الریاحی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندي تیره شوې ده.[2]

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندي او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندي تیر شوی دی.[3]

قوله: مُوسَى. آدَمُ طُوَالٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ: رسول اکرم ﷺ دَمعراج تذکره کولو سره اوفرمائیل چه موسی علیه السلام غنم رنګې اوږد قد والاوو لکه څنګه چه دَ شنوءة قبیلې خلق وی. آدمُ: أدم أدمًا وأدمةً معنی ده غنم رنګې کیدل، هم دَدې نه آدمُ دَ اسم فاعل صیغه ده. دَحدیث باب دَنورو جملو متعلق تفصیلی بحث وړاندې دَحضرت عیسی علیه السلام تذکره او حدیث الاسراء لاندي راځي.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحدیث باب مناسبت واضح دې څکه چه دواړوکښې دَحضرت موسی علیه السلام تذکره ده.[4]

[۳۲۱۶] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ السَّخْتِيَانِيُّ، عَنِ ابْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمَّا قَدِمَ المَدِينَةَ، وَجَدَهُمْ يَصُومُونَ يَوْمًا، يَعْنِي عَاشُورَاءَ، فَقَالُوا: هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ، وَهُوَ يَوْمٌ نَجَّى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى، وَأَغْرَقَ آلَ فِرْعَوْنَ، فَصَامَ مُوسَى شُكْرًا لِلَّهِ، فَقَالَ «أَنَا أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ» فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ [ص ۴۲۶] [ر: ۱۹۰۰][5]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بصری رحمه الله دي. دَ ابن المدینی په نوم سره مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم فی العلم) لاندي تیره شوې ده.[6]

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا) لاندي تیره شوې ده.[7]

ایوب: دامشهور محدث ایوب سختیانی رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان) لاندي تیر شوی دی.[8]

---

[1] کشف الباری: ۱۴۳/۲.

[2] کشف الباری: ۱۱۴/۳.

[3] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[4] عمدة القاری: ۲۹۲/۱۵.

[5] مرتخریجه فی کتاب الصوم باب صوم یوم عاشوراء رقم: ۲۰۰۴.

[6] کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[7] کشف الباری: ۱۰۲/۳.

[8] کشف الباری: ۲۶/۲.

ابن سعيد: دا عبدالله بن سعيد بن جبير رحمه الله دي. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[1]

عن ابيه: دې نه مراد سعيد بن جبير رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تیره شوې ده.[2]

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ......: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه کله رسول الله ﷺ (دَمکې نه هجرت کولوسره) مدينې ته تشريف راوړو نو حضورپاك هغه (يهوديان) اوليدل چه دَ عاشورې په ورځ ئې روژه ساتلې وه. رسول اکرم ﷺ تپوس اوکړو (ماهذا الصوم؟)[3]

نو هغوی اووئيل دا لويه ورځ ده اويوه داسې ورځ ده په کوم کښې چه الله تعالى موسى عليه السلام (اودَ هغه قوم) ته دَ (دښمن نه) نجات ورکړو او فرعونيان ئې غرق کړل. نو موسى عليه السلام دَالله تعالى دَشکر اداکولو په توګه په دغه ورځ روژه اوساتله. رسول الله ﷺ اوفرمائيل (أنا أولى بموسى منهم) يعنى زه دَهغوی په مقابله کښې موسى عليه السلام ته ډير نيزدې يم. بيا حضورپاك په هغه ورځ روژه اوساتله اوخلقو ته ئې هم دَ روژې ساتلو حکم ورکړو. کتاب الصوم کښې دا روايت په تفصيل سره تيرشوې دې.؟

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې ذی (ونجى الله فيه موسى) ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دی.[4]

٢٧ – باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ۝ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۝﴾ /الأعراف: ۴۲ – ۴۳/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَ حضرت موسى عليه السلام دَ حالاتو اوواقعاتو دَبيانولو دَپاره مختلف ابواب قائم کړې دی اودَ خپل عادت مطابق دَ اکثر ابواب دَعنوانونو دَپاره دَ قرآنی آياتونو انتخاب کولوسره دَ موسى عليه السلام واقعاتوطرف ته اشاره کړې ده. دَدې باب لاندې آياتونو کښې چه کوم واقعات بيان کړې شوی دی امام بخاری رحمه الله دَ هغې طرف ته اشاره کړې ده. رومبې آيت دَ سورت اعراف دې. ﴿وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ۝ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۝﴾ يعنى: اوموږ موسى عليه السلام سره دَ ديرشو شپو وعده اوکړه او دَ لسو شپو په ذريعه دَهغې تکميل اوکړو اوموسى عليه السلام خپل رور هارون عليه السلام ته اووئيل چه ته زما نه پس زما په قوم کښې زما خليفه جوړيدو سره اوسيږه او اصلاح کوه اودَ مفسدينو دلارې تابعداری مه کوه. اوکله چه موسى عليه السلام زمونږ په مقرر کړې شوی وخت باندې راغلو اودَ هغه رب هغه سره کلام اوکړو نو هغه عرض اوکړو اې زما ربه! ماته اوښايه چه زه تا اووينم. اوفرمائيلې شو ته ما هيڅ کله نه شې ليدلې ليکن دَ غرطرف ته ګوره که چرې غر په خپل ځائې باندې پاتې شو نوته به ما اوليدې شې. بيا چه دَهغه رب په غرباندې تجلى اوفرمائيله

---

[1] كتاب الأذان باب إذا لم ينوالإمام أن يؤم ثم جاء قوم فأمهم رقم: ٦٩٩

[2] كشف الباري: ٤/٤١٨.

[3] إرشادالساري: ٧/٣٣٤.

[4] عمدة القاري: ١٥/٢٩٣.

نوغرنی ذره ذره کړو اوموسیٰ علیه السلام بې هوشه پریوتلو. بیا چه کله هغه ته هوش راغلو نوونې وئیل ستا ذات پاك دې زه ستا په حضور کښې توبه کوم اوزه په ایمان راوړونکو کښې اولنې سړې یم
حضرت موسیٰ علیه السلام خپل قوم سره وعده کړې وه که چرې فرعون هلاك شو نوهغه به هغوی له د الله تعالی د طرف نه په احکام او نواهی باندې مشتمل یو کتاب ورکوی. چه د فرعون نه خلاصې ملاؤ شو نوموسیٰ علیه السلام الله تعالی نه دعا اوکړه چه هغه ته دې شریعت ورکړې شی. چنانچه هغه کوه طور ته راؤغوښتې شو چرته چه دیرش ورځې اعتکاف کولو اود روژو ساتلو حکم ورکړې شو. دیرش ورځې تیرې شوې نوموسیٰ علیه السلام مسواك اوکړو په کوم سره چه هغه خاص قسم بوټی چه د روژه دار د خلې نه پیدا کیږی لاړو. ملائکو موسیٰ علیه السلام ته اووئیل (کنا نشم من فمك رائحة المسك فأفسدته بالسواك) یعنی مونږ له ستا د خلې نه د مشك بوئی راتلو لیکن تا مسواك کولو سره هغه ختم کړو. لهذا الله تعالی نورې لس شپې هلته د تیرولو حکم درکړو. دغه شان موسیٰ علیه السلام څلویښت ورځې پوره کړې. دیرش د ذوالقعده او لس د ذوالحجه.[1] ﴿وَأَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ﴾ کښې هم دې طرف ته اشاره ده.[2]
په لسم ذوالحجه باندې تورات ورکړې شو اود الله تعالی سره د کلام کولوشرف هم ورته حاصل شو. موسیٰ علیه السلام ته د الله تعالی د دیدار شوق وو. درخواست نې وړاندې کړو چه خپل دیدار راباندې اوکړه. باقی واقعه په صراحت سره په آیت کښې ذکر ده. خلاصه دا چه کله د الله تعالی تجلی اوشوه نوغر ذره ذره شو او موسیٰ علیه السلام بې هوشه شو پریوتلو او عرض نې اوکړو چه ستا ذات د کتلونه منزه اوچت او بالا دې. ما د دیدار درخواست کړې وو د هغې نه رجوع کوم او د تیولو نه اول د دې خبرې یقین کونکې زه یم چه واقعی ستا دیدار نه شی کیدې.[3]

يُقَالُ: دَكَّهُ زَلْزَلَهُ، ﴿فَدُكَّتَا﴾ /الحاقة: ۱۴/: فَدُكِكْنَ، جَعَلَ الْجِبَالَ كَالْوَاحِدَةِ، كَمَا قَالَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿أَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا﴾ /الأنبياء: ۳۰/: وَلَمْ يَقُلْ: كُنَّ، رَتْقًا: مُلْتَصِقَتَيْنِ. ﴿أُشْرِبُوا﴾ /البقرة: ۹۳/: ثَوْبٌ مُشَرَّبٌ مَصْبُوغٌ.

د دَكَّ يَدُكُّ (ن) معنی ده: ذره ذره کول، ورانولوسره برابرول.[4] دلته امام بخاری رحمه الله د دکه معنی زلزله سره کړې ده. یعنی هغه نې اوخوزول. بیا په (فدکتا) سره امام بخاری رحمه الله د سورت الحاقة آیت ﴿وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَّاحِدَةً﴾ طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائیل چه په دې کښې د قیاس موافق (فدکتا) د تثنیه په خانې د جمع صیغه (فدککن) استعمالول پکار وو ځکه چه جبال د جمع صیغه ده او ارض هم د جمع په حکم کښې ده لیکن په مذکوره آیت کښې (فدکتا) د تثنیه صیغه ځکه استعمال کړې شوه چه آسمانونه یوځیز فرض کړې شو او زمکې یو ځیز، دغه شان د دواړو طرف ته د تثنیه صیغه راؤګرځولې شوه لکه په سورت انبیاء کښې آیت ﴿أَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا﴾ کښې هم خلاف قیاس د تثنیه صیغه استعمالولوسره یویو ځیز فرض کړې شوې دې. حالانکه د قیاس موافق (کن رتقا) کیدل پکاروو.[5]

قوله: أُشْرِبُوا ثَوْبٌ مُشَرَّبٌ مَصْبُوغٌ: د سورت بقره آیت ﴿وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾ طرف ته اشاره ده یعنی د هغوی په زړونو کښې د کفر د وجې نه د سخی مینه پیدا شوه. (ثوب مشرب) معنی (مصبوغ) یعنی د رنګ شوې کپړې ده. امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه په دې آیت کښې (أشربوا) د اوبو د څکلو په معنی کښې نه دې بلکه دا د هغه شرب

---

[1] إرشادالساری: ۳۳۶/۷.
[2] عمدة القاری: ۲۹٤/۱۵.
[3] المصدرالسابق.
[4] لغات القرآن: ۱٤/۳.
[5] إرشادالساری: ۳۳٤/۷.

نه دي کوم چه دَ رنګ کولو په معنی کښې راځي نو مطلب دا شو چه سخې سره دَهغوی محبت په زړونو کښې داسې پوخ شو لکه چه رنګ په کپړو کښې ورجذب کیږي.(1)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿فَانْبَجَسَتْ﴾/الأعراف: ۱۶۰/: انْفَجَرَتْ. ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ﴾/الأعراف: ۱۷۱/: رَفَعْنَا.

دَ سورت اعراف دَ آیت طرف ته اشاره ده، آیت دادې: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ یعنی مونږ موسیٰ علیه السلام طرف ته وحی اولیږله کوم وخت چه دَهغه قوم دَهغه نه اوبه اوغوښتې چه خپله همسا باندې کانړي اووهه نو دَهغې نه دولس چینې روانې شوې. امام بخاري رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنه قول نقل کړې دې چه په دې آیت کښې (انبجست) معنی ده (انفجرت) دا قول ابن ابی حاتم رحمه الله دَ علی ابن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.(2)

﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ﴾: رَفَعْنَا: دې سره هم دَ سورت اعراف دَ آیت طرف ته اشاره ده. پوره آیت دادې: ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾(3)

یعنی کله چه مونږ په هغوی باندې راویستلو غر لکه چه هغه تنبان دی اوهغوی یقین اوکړو چه هغه په دوی باندې راپریوتونکی دی، څه چه مونږ تاسو ته درکړه هغه په مضبوطیا سره اونیسئی او په دې کښې چه څه دی هغه یاد کړئی دې دپاره چه تاسو تقوی اختیار کړئ.

واقعه داده چه موسیٰ علیه السلام تورات بنی اسرائیلو له راوړو وئی فرمائیل دَدې په احکاماتو باندې عمل اوکړنې نوهغوی وئیل چه دا خودېر درانه اوسخت احکام دی په دې باندې عمل کول ګران دی نو الله تعالیٰ کوه طور دَ زمکې نه راؤخکلو اودَ هغوی په سرونو باندې ئې زوړند کړو او وئی فرمائیل چه که تاسو دَدې احکاماتو دَمنلو نه انکار کوئی نودا غر به په تاسو باندې راګذار کړې شي. کله چه هغوی غر اولیدلو چه دَ (ظلة) یعنی تنبو په شان دَهغوی په سرونو باندې زوړند دې نودَ ویرې نه ئې دَ تورات په احکامو باندې دَ عمل کولو وعده اوکړه. خو بیا روستو دَ دغه وعدې نه واوړیدله او دَ مخکښې په شان ئې بدعملئی کولې. امام بخاري رحمه الله دَ (نتقنا) معنی کړې ده (رفعنا) یعنی مونږ غر اوچت کړو.(4)

[۳۲۱]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «النَّاسُ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ [ص: ۱۵۳] جُوزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ» [۷ ص ۴۳۱ – ۴۳۲] [ر: ۲۲۸۱](5)

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دا ابومحمد یوسف بیکندی رحمه الله دې دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر) لاندې تیره شوې ده.(6)

---

1) عمدة القاري: ۴۰۶/۱۵.

2) فتح الباري: ۵۳۲/۸.

3) الأعراف: ۱۷۱.

4) عمدة القاري: ۴۰۷/۱۵.

5) مرتخریجه فی کتاب الخصومات، باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهود رقم الحدیث: ۲۴۱۲.

6) کشف الباري: ۳۸۷/۳.

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده.[1]

عمرو بن یحیی: داعمرو بن یحیی مازنی مدنی رحمه الله دې.

عن ابیه: دې نه دَهغه والد بزرګ یحیی بن عُماره بن ابی حسن مازنی المدني رحمه الله مراددې. دَدوی دواړو حضراتو تذکره «کتاب الإیمان باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوسعید الخدري رضي الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.[3]

قوله: اَلنَّاسُ يُصْعَقُوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل دَ قیامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شي دَ ټولونه اول به زه په هوش کښې راځم. زه به ګورم چه موسیٰ علیه السلام به دَعرش یو ه خپه نیولې ولاړ وی. اوس ماته نه ده معلومه چه هغه زمانه اول په هوش کښې راغلې وو یا دَ کوه طور دَ بې هوشئی هغه ته بدله ورکړې شوه او په هغه باندې بې هوشي شروع نه شوه.

علامه سندهی رحمه الله فرمائی په حدیث باب کښې ذکرشوې (صعقه) نه مراد بې هوشي ده چه دَ نفخه اولی یعنی اولې شپیلئی پوکوهلوسره به شروع کیږی اوددې بې هوشئی اثر به ترهغه سړی پورې رسیږی په چا کښې چه څه قسم اعتبار سره حساسیت موجود وی که دَ ژوندو نه وی اوکه دَمړو نه وی. چنانچه دَ صعقه تاثیر به هغه کافرانوته هم رسیږی چاته چه په قبرونوکښې عذاب ورکولې کیږی خکه چه دا کافران عذاب محسوس کوی. هم دغه وجه ده چه د بې هوشئی شروع کیدونه پس به عذاب موقوف کړې شی او چه کله بعث بعد الموت کیږی نو وائی به (مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا) چه دا چا موږ زموږ دَ قبرونو نه راپاسولو؟ ښکاره خبره ده چه کافران به داسې خبره هله کوی چه په نفخه اولی سره بې هوشي شروع کیدو دَ وجې نه دَ هغوی عذاب موقوف شوې وو. که چرې بې هوشي شروع شوې نه وې یا عذاب نه وې موقوف شوې نوهغوی به هیڅ کله دَحسرت او ارمان نه په ډک انداز کښې داسې نه وئیل چه چا موږ دَ خپلو قبرونو نه راپاسولو. هم دغه شان به دَ دې صعقه تاثیر شهداء کرام ته هم اورسی خکه چه هغوی هم دَ الله تعالی په نیز ژوندی دی او چه کله شهدا عندالله ژوندی دی نو حضرات انبیاء کرام علیهم السلام به په طریقه اولی ژوندی وی او بیا به دغه ټولوته په وخت دَ نفخه ثانیه افاقه حاصله شی اودَ (أکون أول من یفیق) مطلب دادې چه نبی پاک ﷺ ته به دَ هغه خلقو نه په کومو چه دَ قیامت په ورځ بې هوشي یقینی ده دَټولو نه اول افاضه حاصلیږی. اوس دا جمله روستو والاجملې (أفاق قبلی) معارض اومنافی نه ده خکه چه په حضرت موسیٰ علیه السلام باندې بې هوشي شروع کیدل یقینی نه معلومیږی.[4]

(الصعق) مرګ او هلاکت ته وائی. هم دَدې نه (صاقعة) او (صعقة) هم دی. دغه شان صعق رچیدو ته هم وائی چه دَ ویرې او خطرناك مناظر کتلو دَ وجې نه په سړی باندې شروع کیږی. چنانچه وئیلې شی (صَعِقَ الرجل وصُعِق) (معروف مجهول) یعنی سړې بې هوشه شو.[5]

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دا حدیث دَ مشکل ترین احادیثونه دې خکه چه موسیٰ علیه السلام خو دیر وړاندې وفات کړې شوې دې. بیا په هغه باندې دَ بې هوشئی راتلو څه مطلب؟ بې هوشي خو په ژوندو باندې راځی. بل دَ امام

---

[1]) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

[2]) کشف الباری: ۱۱۵/۲.

[3]) کشف الباری: ۸۲/۲.

[4]) حاشیة السندی علی صحیح البخاری: ۳۸۲/۱-۳۸۱قدیمی کتب خانه.

[5]) إکمال المعلم: ۳۵۶/۷.

مسلم رحمه الله په روایت کښې دی: «فلا أدري أكان في من صعق فأفاق قبلي أم كان ممن استثنى الله» د دې روایت الفاظ «كان ممن استثنى الله» په دې باندې دلالت کوی چه موسیٰ علیه السلام ژوندې دې مګر د دې څه دلیل موجود نه دې چه موسیٰ علیه السلام ته دوباره ژوند ورکړې شوې وی. یا بیا هغه هم هغه شان ژوندې دې لکه څنګه چه حضرت عیسیٰ علیه السلام ژوندې دې. خو د نبی علیه السلام واضحه ارشاد د حضرت موسیٰ علیه السلام په وفات کیدو باندې ګواهی ورکوی. نبی علیه السلام فرمائیلی «لو شئتم أريتكم قبره إلى جانب الطور عند الكثيب الأحمر» د بعض اصحاب معانی وینا ده چه د موسیٰ علیه السلام شمیر هم په هغه انبیاء کرامو علیهم السلام کښې کیږی د چا چه انتقال نه دې شوې لیکن دا خبره د احادیث صحیحه خلاف ده.

د دې اشکال د ختمولو د پاره قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه په حدیث باب کښې «صعقة» نه مراد بعث بعد الموت نه پس د قیامت خطرناك حالت ته کتلو سره شروع کیدونکې بې هوشی ده. د دې تائید هم په دې حدیث کښې موجود لفظ «افاقه» نه کیږی څکه چه د دې لفظ استعمال رچیدو سره کیږی خو د مرګ استعمال بعث سره کیږی. دغه شان په کوه طور باندې نازلیدونکې صعقه هم د رچیدو د قبیل نه وه لهذا دا لفظ افاقه هم د دې خبرې تائید کوی چه دلته صعقة نه مراد بعث بعد الموت نه پس د قیامت هیبت د زمکې او آسمان د روانیدو د ویرې مناظر ته کتلو سره شروع کیدونکې بې هوشی ده څکه چه دا بې هوشی به د بعث بعد الموت د دهشت او ویرې د وجې نه وی.

«فلا أدري أفاق قبلي» د دې جملې نه وړاندې نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل «فأكون أول من يفيق» او اوس نې فرمائیلی «لا أدري أفاق قبلي» نو قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه که چرې «أكون أول من يفيق» په ظاهر باندې محمول کړې شی او که افاقه د ټولو نه اول نبی کریم سره خاص کړې شی نو جواب به داشی چه عین ممکن ده چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا جمله «أفاق قبلي» خپل اولیت په اعتبار د افاقه پیژندلو نه مخکښې ارشاد فرمائیلې وی او که چرې «أكون أول من يفيق» په هغه !مر باندې محمول کړې شی چه حضوریاك به د هغه جماعت نه وی د چا د مخې نه چه د ټولو نه اول زمکه او آسمان روانولې شی د کوم تائید چه د دې نه هم کیږی چه ډیر رواة حدیث په دې جمله کښې «فی» اضافه کړې ده. یعنی «فأكون في أول» الخ نو په دې صورت کښې به نبی کریم صلی الله علیه وسلم او موسیٰ علیه السلام هم په دې زمره کښې راشی اودا به د انبیاء کرام علیهم السلام جماعت وی [1]

د قاضی عیاض رحمه الله او علامه سندهی رحمه الله په تحقیق کښې فرق دادې چه د قاضی عیاض رحمه الله په نیز صعقة نه مراد بعث بعد الموت نه پس شروع کیدونکې بې هوشی ده او علامه سندهی رحمه الله په نیز دې نه د بعث بعد الموت نه مخکښې شروع کیدونکې بې هوشی ده. دویم فرق دادې چه قاضی عیاض رحمه الله په نیز دا صعقه یعنی بې هوشی تعلق صرف ژوندو سره دې خو د علامه سندهی رحمه الله په نیز د دې تعلق هرحساس سړی سره به وی که هغه د ژوندونه وی او که د مړو نه وی. دا روایت کتاب الخصومات او کتاب التفسیر کښې اول تیرشوې دې. [2]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی «فإذا أنا بموسى» ترجمة الباب سره هم دغه جمله مطابقت لری. [3]

[۳۲۱۸]-حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ

---

[1] إكمال المعلم بفوائد مسلم للقاضي عياض، كتاب الفضائل باب من فضائل موسیٰ عليه السلام:۷/۳۵۷-۳۵۶دار الوفاء للطباعة والنشر، شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الفضائل باب من فضائل موسى عليه اسلام: ۱۵/۱۳۰-۱۳۱دار إحياء التراث العربى، عمدة القارى: ۱۵/۲۹۵.

[2] كشف البارى كتاب التفسير ص: ۲۳۶.

[3] عمدة القارى: ۱۵/۴۰۸.

أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلاَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلاَ حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا الدَّهْرَ» [ص ۴۳۵] [ر: ۳۱۵۲] [۱]

ترجمه: روايت كښې دى چه كه چرې بنواسرائيل نه وې نو كله به غوښه نه سخاكيده او كه چرې حواء نه وې نو هيڅ يوې ښځې به خاوند سره دهوكه نه كوله. بنواسرائيل د ذخيره كولو نه منع كړې شوې وو ليكن كله چه من او سلوى نازليدل شروع شو نو هغوى لحم سلوى ذخيره كول شروع كړه. دَدې جرم سزا دا وركړې شوه چه كومه غوښه به نى ذخيره كوله هغه به سخاكيدله.

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحديث هم دغه حصه مناسب ده په دې كښې دَ بنو اسرائيل بيان دې او هم دَدوى طرف ته موسىٰ عليه السلام مبعوث كړې شوې وو. كتاب احاديث الأنبياء كښې دا روايت اول په تفصيل سره تيرشوې دې.

۲۸ - باب: طُوفَانٍ مِنَ السَّيْلِ.

جمله (طوفان من السيل) دَدې باب ترجمه نه ده بلكه دا باب (كالفصل من الباب السابق) دې. يعنى هم دَ باب سابق حصه يا تتمه ده او دَدې مناسبت هم باب سابق سره واضح دې. [۲]

(طوفان من السيل) سره امام بخارى دَ سورت اعراف آيت طرف ته اشاره كړې ده. آيت دا دې: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ﴾ [۳] يعنى مونږ دوى (آل فرعون) باندې طوفان راؤليږلو ملخان او دَ سپږې او چندخان او وينه دا نښې وې ښكاره. امام بخارى رحمه الله او فرمائيل چه دا طوفان دَ اوبو سيلاب وو. په دې صورت كښې به مطلب داشى چه دَ فرعون دَ قوم په فصلونو او آبادو كښې الله تعالى سيلابونه راوليږل او تول په عذاب كښې راګير شو. دَ طوفان په معنى كښې مختلف اقوال نقل دى چه بعض دَدې معنى طاعون بعض كثرت اموات او بعض حضراتو دَدې معنى سيلاب سره كړې ده. [۴] امام بخارى رحمه الله هم دې قول ته ترجيح وركړې ده.

يُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ طُوفَانٌ، الْقُمَّلُ: الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ. ﴿حَقِيقٌ﴾/الأعراف: ۱۰۵/: حَقٌّ. ﴿سُقِطَ﴾/الأعراف: ۱۴۹/: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ.

يعنى يو قول دا هم دې چه په كثرت سره وار په وار باندې مړى وى نو دې ته طوفان وائى.

قوله: القمل: الحمنان يشبه صغار الحلم دَ سورت اعراف په مذكوره آيت كښې لفظ (قمل) راغلې دې. امام بخارى رحمه الله دَدې معنى بيانول غواړى. حمنان وړوكو كونو ته او حلم لوئى كونى ته وئيلې شى. [۵] البته حمنان هغه كونى ته وائى چه دَ غنمو وينته دَ پخيدو نه وړاندې خورى. او حلم دَ څناورو په بدن كښې پيدا كيږى. [۶] علامه ابن اثير جزرى رحمه الله فرمائى چه كوم وخت كونې ډير وركوټې وى نو هغې ته قمقامة وائى بيا چه كله لږ شان لوئى شى نو هغې ته حمنانة وائى او بيا څه موده پس هغې ته قراد وائى بيا ورته حملة وائى او بيا چه كله ډير لوئى شى نو هغې ته علل وائى. امام بخارى رحمه الله فرمائى چه قمل نه واړه كونى مراد دى دَ كوم جسامت چه دَ وړوكى حلم په شان وى.

---

[۱] مر تخريجه في نفس الكتاب تحت الباب الثاني رقم الحديث: ۳۱۵۲.

[۲] فتح البارى: ۵۳۲/۸ عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵.

[۳] الأعراف: ۱۳۳.

[۴] عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵.

[۵] عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵ النهاية لابن الأثير: ۴۳۸/۱.

[۶] لسان العرب: ۲۲۴/۸ دار إحياء التراث العربي.

قوله: حقیق حق: دَ سورت اعراف آیت دې ﴿حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَن لَّآ أَقُولَ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ ۚ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِىَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾ [1] یعنی موسی علیه السلام اوفرمائیل چه زما دپاره هم دغه مناسب دی چه سوا دَ حق خبرې به څه خبره دَ الله تعالی طرف ته منسوب نه کړم. ما ستاسو دَرب دَ طرف نه تاسو ته یولوئې دلیل راوړلې دې نو بنی اسرائیل ماسره اولیګئې

امام بخاری رحمه الله دَ حقیق معنی حق سره کړې ده ابوعبیده رحمه الله فرمائی چه حقیق علی کښې که چرې علی تشدید سره اولوستلې شی نو بیا به معنی دَحق وی اوکه چرې دا مخفف اولوستلې شی نو بیا به دَدې معنی محق او حریص شی. [2]

قوله: سُقط کل من ندم فقد سقط فی یده سقط فی یده خپیمانه کیدل دَ سورت اعراف آیت دې ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا۟ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا۟ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ﴾ [3] یعنی اوکله چه هغوی خپیمانه شو او هغوی اوکتل چه هغوی بیشکه ګمراه شوی دی نو وئې وئیل چه که زمونږ رب په مونږ باندې رحم اونه کړی اومونږ اونه بخښی نو مونږ به په تباه کارانو کښې شو

موسی علیه السلام خلوتیت ورځې په کوه طور کښې معتکف وو. دَ تلونه مخکښې ئې حضرت هارون علیه السلام خپل خلیفه جوړولوسره هغه ته تلقین اوکړو چه دَدوی په اصلاح او دعوت اوتبلیغ کښې کوتاهی اونه کړی. دَموسی علیه السلام دَ تلو نه پس یوسامری سخې جوړکړو اوبنی اسرائیل ئې ګمراه کړل دا سخې دَ کالو پترو دَ سرو زرو نه جوړ کړې شوې وو اودې نه به آواز راوتلو. بنی اسرائیلو دَ دې عبادت کول شروع کړه.

موسی علیه السلام دَ کوه طور نه تشریف راوړو نو دَدې صورت حال په لیدو سره خفه شو اودَ غیرت دَ جوش نه مغلوب کیدوسره دَ تورات شریف تختئې یو طرف ته کیخودې او په دې سوچ سره چه کیدې شی دَ هارون علیه السلام نه په دعوت او تبلیغ کښې کوتاهی شوې ده. دهغه دَ سر ویښته ئې خپل طرف ته راښکل دا دَ سختې غصې نتیجه وه. هارون علیه السلام خپله صفائی پیش کړه نو موسی علیه السلام ته دَخپلې غلطئې احساس اوشو او په خپیمانتیا کښې ډوبیدوسره ئې دعا اوکړه اې الله زما او زما دَ رور مغفرت اوکړه اومونږ په خپل رحمت کښې داخل کړه ته ارحم الراحمین ئې. دَ موسی علیه السلام دَ سختئې او رټنې نتیجه وه یا بیا دَ موسی علیه السلام دَ راتلونه اول بنی اسرائیلو اندازه لګولې وه چه دَ سخې په عبادت کولو سره په ګمراهئې کښې راګیر دی هغوی خپیمانه شو او دَ توبې طرف ته متوجه شو. ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ﴾ کښې هم دې خبرې طرف ته اشاره ده. [4]

۲۹ – باب: حدیثُ الخضرِ مع موسی علیهما السّلام.

داهم دَ تیرشوی باب تتمه ده. بعض نسخو کښې دلته دَ باب عنوان نشته دې. [5]

[۳۲۱۹] - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ الْفَزَارِيُّ، فِي صَاحِبِ مُوسَى، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هُوَ خَضِرٌ، فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ،

---

[1] الأعراف: ۱۰۵.
[2] فتح الباري: ۵۳۳/۸ عمدة القاري: ۲۹۶/۱۵.
[3] الأعراف: ۱۴۹.
[4] فتح الباري: ۵۳۳/۸ عمدة القاري: ۲۹۶/۱۵.
[5] عمدة القاري: ۲۹۷/۱۵.

فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هٰذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى، الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ: لَا، فَأَوْحَى اللّٰهُ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا خَضِرٌ، فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ، فَجُعِلَ لَهُ الحُوتُ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ إِذَا فَقَدْتَ الحُوتَ فَارْجِعْ فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، فَكَانَ يَتْبَعُ أَثَرَ الحُوتِ فِي البَحْرِ، فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ، وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ)، فَقَالَ مُوسَى: {ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ} [الكهف: ۶۴]، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَوَجَدَا خَضِرًا، فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا الَّذِي قَصَّ اللّٰهُ فِي كِتَابِهِ" [ص ۴۳۹] [ر: ۷۴] [1]

ترجمه: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه دَهغه اودَحربن قيس په دې امر کښې اختلاف پيداشو چه حضرت موسیٰ عليه السلام چاله تشريف اوړلې وو. ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل هغه حضرت خضر عليه السلام وو په دې کښې ابی بن کعب رضي الله عنه هلته تيريدو. ابن عباس رضي الله عنهما هغه راؤغوښتلو او وئې وئيل چه زما اوزما دَملګرې (حربن قيس) په مينځ دَحضرت موسیٰ عليه السلام دَملګرې باره کښې اختلاف پيداشوې دې چه چا سره ئې ملاقات کړې. حضرت موسیٰ عليه السلام خواهش کړې وو آيا تاسو دَدې باره کښې دَحضورپاک نه څه اوريدلی دی؟ ابی بن کعب رضي الله عنه اووئيل او. حضورپاک فرمائيلی وو چه يو خل داسې اوشو حضرت موسیٰ عليه السلام دَبنی اسرائيلو په يوټولګی کښې ناست وو. په دې کښې يوسړې راغلو سوال ئې اوکړو چه آيا تاسو يوداسې سړې پيژنئې چه تاسو نه لوئې عالم وی. هغه اووئيل نه، دغه وخت الله تعالی حضرت موسیٰ عليه السلام ته وحی راؤليږله چه زما يو بنده خضر تانه زيات علم لری. موسیٰ عليه السلام هغه سره دَخپل ملاقات خواهش ښکاره کړو. الله تعالی يوکب دَهغه دپاره نشانی جوړه کړه چه کله دا کب تانه ورک شی نوته هم هغه ځائی ته راواپس شه. هم هلته به دَحضرت خضر عليه السلام تاسره ملاقات کيږی. لنډه دا چه موسیٰ عليه السلام يوشان روان دې په دې انتظار کښې چه کب به کله ورکيږی. په تلوتلو کښې دَهغوی خادم اووئيل چه کله مونږ صخره سره تيريدو نوهلته يوه معامله اوشوه چه کب توپ کولوسره درياب ته ټلې وو او ما دَدې ذکر تاسو ته کول هيرکړې وو. چنانچه دواړو حضراتو خبرې کولوسره دَخپلو خپو په نښنو باندې واپس شو هلته حضرت خضر عليه السلام سره ملاقات اوشو بيا هم هغه واقعات اوشو دکوم ذکر چه قرآن کريم کښې شوې دې.

تراجم رجال

عمرو بن محمد: دا ابوعثمان عمرو بن محمد بن بکير الناقد البغدادی رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب السوء، باب مايکره من الحلف فی البيع) کښې اوګورئې.

يعقوب بن ابراهيم: دا يعقوب بن ابراهيم بن سعد رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسیٰ فی البحر الی الخضر) لاندې تيرشوی دی [2]

ابراهيم: دا دَيعقوب والد ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف قرشی زهری مدنی رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الايمان باب تفاضل أهل الايمان فی الأعمال) لاندې تير شوی دی. [1]

---

[1]) الحديث مر تخريجه فی کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسیٰ فی البحر إلخ رقم: ۵۷۴.

[2]) کشف الباری: ۳۳۱/۳.

صالح: دا ابو محمد صالح بن كيسان مدنى رحمه الله دى. د دوى تذكره «كتاب الايمان، باب من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان» (۲)

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب زهرى رحمه الله دى. د دوى تذكره «بدء الوحى» د دريم حديث لاندې تيره شوې ده. (۳)

عبيد الله بن عبد الله: دا عبيد الله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دى. د دوى حالات «كتاب العلم، باب: متى يصح سماع الصغير» لاندې تير شوى دى. (۴)

حديث سره متعلق تفاصيل د وړاندې حديث لاندې راځي.

[۳۲۲۰]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ نَوْفًا البَكَالِيَّ يَزْعُمُ: أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ، فَقَالَ: كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ العِلْمَ إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ: بَلَى، لِي عَبْدٌ بِمَجْمَعِ البَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ: أَيْ رَبِّ وَمَنْ لِي بِهِ؟ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ، أَيْ رَبِّ، وَكَيْفَ لِي بِهِ؟ - قَالَ: تَأْخُذُ حُوتًا، فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ، حَيْثُمَا فَقَدْتَ [ص: ۱۵۵] الحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ - وَرُبَّمَا قَالَ: فَهُوَ ثَمَّهْ -، وَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ، ثُمَّ انْطَلَقَ هُوَ وَفَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ، حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا، فَرَقَدَ مُوسَى وَاضْطَرَبَ الحُوتُ فَخَرَجَ، فَسَقَطَ فِي البَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحْرِ سَرَبًا، فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الحُوتِ جِرْيَةَ المَاءِ، فَصَارَ مِثْلَ الطَّاقِ، فَقَالَ: هَكَذَا مِثْلُ الطَّاقِ، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا، حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الغَدِ قَالَ لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ حَيْثُ أَمَرَهُ اللَّهُ، قَالَ لَهُ فَتَاهُ: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحْرِ عَجَبًا) فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلَهُمَا عَجَبًا، قَالَ لَهُ مُوسَى: (ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا)، رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا، حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ، فَسَلَّمَ مُوسَى فَرَدَّ عَلَيْهِ، فَقَالَ: وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلاَمُ؟ قَالَ: أَنَا مُوسَى، قَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ، أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا، قَالَ: يَا مُوسَى: إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لاَ تَعْلَمُهُ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لاَ أَعْلَمُهُ، قَالَ: هَلْ أَتَّبِعُكَ؟ قَالَ: {إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا. وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا} [الكهف: ٦٨] - إِلَى قَوْلِهِ - {إِمْرًا} [الكهف: ٧١] فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ البَحْرِ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ كَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ، فَعَرَفُوا الخَضِرَ فَحَمَلُوهُ بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ

---

(۱) كشف البارى: ۲/۱۲۰.
(۲) كشف البارى: ۲/۱۲۱.
(۳) كشف البارى: ۱/۳۲۶.
(۴) كشف البارى: ۱/۳۲۶.

جَاءَ عُصْفُورٌ، فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ، قَالَ لَهُ الْخَضِرُ: يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللهِ إِلَّا مِثْلَ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ، إِذْ أَخَذَ الْفَأْسَ فَنَزَعَ لَوْحًا، قَالَ: فَلَمْ يَفْجَأْ مُوسَى إِلَّا وَقَدْ قَلَعَ لَوْحًا بِالْقَدُّومِ، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: مَا صَنَعْتَ؟ قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا، لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا، قَالَ: {أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، قَالَ: لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا} [الكهف: ٧٣]، فَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا، فَلَمَّا خَرَجَا مِنَ الْبَحْرِ مَرُّوا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الصِّبْيَانِ، فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَلَعَهُ بِيَدِهِ هَكَذَا، -وَأَوْمَأَ سُفْيَانُ بِأَطْرَافِ أَصَابِعِهِ كَأَنَّهُ يَقْطِفُ شَيْئًا-، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ، لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا، قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، قَالَ: إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا، فَانْطَلَقَا، حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ، مَائِلًا [ص: ١٥٦]، أَوْمَأَ بِيَدِهِ هَكَذَا، -وَأَشَارَ سُفْيَانُ كَأَنَّهُ يَمْسَحُ شَيْئًا إِلَى فَوْقُ، فَلَمْ أَسْمَعْ سُفْيَانَ يَذْكُرُ مَائِلًا إِلَّا مَرَّةً-، قَالَ: قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا، عَمَدْتَ إِلَى حَائِطِهِمْ، لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا، قَالَ: هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ، سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبَرَ فَقَصَّ اللهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا، -قَالَ سُفْيَانُ-، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَرْحَمُ اللهُ مُوسَى لَوْ كَانَ صَبَرَ لَقُصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا» وَقَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا» وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ "ثُمَّ قَالَ لِي سُفْيَانُ: سَمِعْتُهُ مِنْهُ مَرَّتَيْنِ، وَحَفِظْتُهُ مِنْهُ، قِيلَ لِسُفْيَانَ: حَفِظْتَهُ قَبْلَ أَنْ تَسْمَعَهُ مِنْ عَمْرٍو، أَوْ تَحَفَّظْتَهُ مِنْ إِنْسَانٍ؟، فَقَالَ: مِمَّنْ أَتَحَفَّظُهُ، وَرَوَاهُ أَحَدٌ، عَنْ عَمْرٍو غَيْرِي سَمِعْتُهُ مِنْهُ مَرَّتَيْنِ، أَوْ ثَلَاثًا وَحَفِظْتُهُ مِنْهُ" [ص ٤٤١-٤٤٣] [ر: ٧٤][1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بصری رحمه الله دي اود ابن المدینی په نوم سره مشهور دي. ددوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تیره شوې ده.[2]

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا) لاندې تیره شوې ده.[3]

عمرو بن دینار: دا عمرو بن دینار مکی جمحی رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تیره شوې ده.[4]

---

[1]) الحدیث مر تخریجه کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسیٰ فی البر إلی الخضر الخ رقم ٧٤.

[2]) کشف الباری: ٢٩٧/٣.

[3]) کشف الباری: ١٠٢/٣.

[4]) کشف الباری: ٣٠٩/٤.

سعيد بن جبير: دا مشهور تابعي سعيد بن جبير بن هشام اسدي کوفي رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم) کښې تېره شوې ده.[1]

قوله: أن نوفا البكالي يزعم أن موسى صاحب الخضر: سعيد بن جبير رحمه الله وائي چه ما حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته عرض اوکړو چه د نوف بکالي رحمه الله رائې ده چه د حضرت خضر عليه السلام صاحب موسى، د بني اسرائيل موسى نه دې (کوم چه نبي وو) بلکه هغه څوک بل موسى دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل (کذب عدوالله) يعني دغه د الله تعالى دښمن دروغ وئيلي دي مطلب دا چه صاحب خضر په حقيقت کښې هم د بنواسرائيل پيغمبر موسى عليه السلام وو. چونکه د نوف بکالي رحمه الله رائې صحيح نه وه په دې وجه ابن عباس رضي الله عنهما دې اوريدو سره ډېر غصه شو او د هغه د رائې په دومره شدت سره رد اوکړو چه نوف بکالي ته ئې عدوالله پورې اووئيل. ابن عباس رضي الله عنهما په حقيقت کښې هغه د الله تعالى دښمن نه ګڼړلو.[2]

د حضرت ابي بن کعب رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دي موسى عليه السلام بني اسرائيلو ته د فتوى ورکولو د پاره اودريدو نو د هغه نه سوال اوکړې شو چه د ټولو نه لوئي عالم څوک دې؟ موسى عليه السلام جواب ورکړو زه يم. الله تعالى په هغه باندې عتاب اوکړو چه علم هغه د الله تعالى طرف ته نه ورګرځولو، يعني موسى عليه السلام له (الله اعلم) وئيل پکار وو. الله تعالى اوفرمائيل چه مجمع البحرين (بحيره روم اوفارس چرته چه دواړه يوځائې شوي دي) په مقام باندې زما يو بنده دې هغه تا نه زيات علم لري. موسى عليه السلام عرض اوکړو (من لي به) ما به هغه له څوک اورسوي. سفيان بن عيينه رحمه الله به اکثر وختونو کښې (من لي به) په ځائې باندې وئيل (كيف لي به) زه به هغه ته څنګه اورسيږم؟ نو الله تعالى اوفرمائيل يو کب واخله يو پېټاري کښې کيږده په کوم مقام باندې چه ته دغه کب غائب اووينې نو هم هغه ځائې کښې به هغه موجود وي. چنانچه موسى عليه السلام يو کب په پېټاري کښې کيخودو او بيا خپل خادم يوشع بن نون سره روان شو. کله چه دواړه صخره ته اورسيدل (چه د مجمع البحرين په غاړه باندې وو وئيلي شي په دې ځائې کښې چشمه حيات ده)[3] نو دواړو خپل سر ونه کيخول. موسى عليه السلام اوده شو او کب ټوپ کړو سمندر ته لاړو او د سمندر په سورنګ کښې لاړه جوړه کړه لاړو. (شراح فرمائي چه په مړ کب کښې ناڅاپې ژوند راتلو وجه چه په هغه باندې د چشمه حيات نه د اوبو څاڅکي پريوتي وو.)[4] د اوبو شکل د سورنګ په شان جوړ شو. د حديث راوي (د لاس په اشاره سره وضع خودلو سره چه) طاق داسې جوړ شوې وو. دواړه باقي ورځې اوشپې مخکښې روان وو. راتلونکې ورځ کښې موسى عليه السلام خپل خادم ته اووئيل څه خوراک څښاک راوړه مونږ خودې سفر ستړي کړو.

رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (ولم يجد موسى النصب حتى جاوز حيث أمره الله) يعني موسى عليه السلام هغه وخت ستوماني محسوس کړه کله چه د هغه مقام نه وړاندې لاړل چرته چه الله تعالى د تلو حکم ورکړې وو. يوشع بن نون موسى عليه السلام ته عرض اوکړو ګوره کنه چه کوم وخت مونږ صخره سره ولاړ وو نو ما د کب ذکر کول هيرکړې وو او شيطان د ده نه يادول هيرکړې وو. کب په عجيبه توګه سره د درياب لار واخسته.

رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (فكان للحوت سربا ولهما عجبا) يعني کب ته خو په سمندر کښې لار ملاؤ شوه خو موسى عليه السلام او يوشع عليه السلام ته حيرانتيا پيدا شوه. موسى عليه السلام يوشع ته اووئيل مونږ خو د هغه ځائې په لټون کښې وو (چه کب به

---

[1]) کشف الباري: ٤/٤١٨.

[2]) إرشادالساري: ٧/٣٤٠. په دې باندې تفصيلي بحث کتاب العلم لاندې اول تير شوې دې کشف الباري: ٢٩٣-٣/٢٩٤ کشف الباري: ٤/٤٨٤-٤٨٣.

[3]) إرشادالساري: ٧/٣٤١.

[4]) إرشادالساري: ٧/٣٤١.

چرته تختي خي به). بيا دواړو په خيال خيال سره د خپلو قدمونو په نشانونو باندې واپسي اوكړه تردې چه صخره ته اورسيدل نو هلته يو سړى كپړې اغوستې وې. موسىٰ عليه السلام هغه ته سلام اوكړو هغه جواب وركولو سره اوونيل «وأنى بأرضك السلام» ستاسو په ملك كښې د سلام رسم څنګه دې؟ موسىٰ عليه السلام اوفرمائيل زه موسىٰ يم. خضر عليه السلام اوونيل د بنواسرائيل موسىٰ؟ هغوى اوفرمائيل اوجى. زه تاسو له دې غرض د پاره راغلې يم چه كوم هدايت تاسو ته خودلې شوې دې تاسو هغه ماته اوښايئى. خضر اوونيل «ياموسىٰ! انى على علم من علم الله علمنيه الله لا تعلمه وأنت على علم من الله...... لا أعلمه» يعنى الله تعالى ماته يو علم خودلې دې كوم باندې چه ته نه پوهيږې اوتاته ئى داسې علم خودلې دې چه په كوم چه زه نه پوهيږم.

حضرت موسىٰ عليه السلام سره د تشريعات علم وو اوحضرت خضر عليه السلام سره تكوينيات علم وو.[1] موسىٰ عليه السلام هغه نه د تكوينى علم زده كولو د پاره راغلې وو نوخضر عليه السلام چه هغه ته څه اوفرمائيل د هغې مطلب دا وو چه تاسره د احكام او شرع چه كوم علم دې زه د هغې پوره عالم نه يم يعنى د ضرورت په اندازه راته احكام معلوم دى اوما سره چه كوم تكوينى علوم دى ته د هغې پوره ماهر نه ئې.

موسىٰ عليه السلام اوفرمائيل «هل أتبعك» آيا زه تاسو سره پاتې كيدې شم. حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل ﴿إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ۝ قَالَ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ۝﴾ يعنى ته به ماسره صبر اونه كړې شې او آخر په داسې معامله كښې به څنګه صبر كوې د كوم حقيقت چه پوره توګه باندې تاته معلوم نه وى. د خضر عليه السلام خبرې اترې د لفظ امرًا پورې اوشوې.

دې نه پس حضرت موسىٰ عليه السلام اوحضرت خضر عليه السلام د درياب غاړه باندې روان شو. دغه وخت د هغوى خواكې يوه كشتئى تيريدله دواړو كشتئى والوسره خبره اوكړه چه مونږ هم سواره كړه. كشتئى والا حضرت خضر عليه السلام اوپيژندو او بغير كرايه ئى سور كړو. كله چه دواړه كشتئى كښې سواره شو نو يوه مرغئى د كشتئى په لرګى باندې كيناسته او هغې په سمندر كښې يو يا دوه ځل مښوكه اووهله. په دې باندې حضرت خضر عليه السلام اوونيل «ياموسىٰ! مانقص علمى وعلمك من علم الله إلا مثل مانقص هذا العصفور منقاره من البحر» اې موسىٰ عليه السلام زما اوستا علم د الله تعالى د علم نه صرف هم دومره اخستې دې څومره چه د دې مرغئى په خپله مښوكه كښې د دې سمندر نه اخستې دى. ناڅاپى داسې اوشو چه حضرت خضر عليه السلام يوتبر راواخستو او د كشتئى يو تختئى راويستله. موسىٰ عليه السلام لږ شان ولاړ وو چه حضرت خضر عليه السلام بله تختئه راويستله نو موسىٰ عليه السلام «صبر نه شو او خضر عليه السلام ته ئى» اوونيل «قوم حملونا بغير نول عمدت إلى سفينتهم فخرقتها لتغرق أهلها لقد جئت شيئا إمرا» يعنى دې خلقو مونږ بغير د كرايه خپله كشتئى كښې سواره كړو تا داسې احسان كونكو په كشتئى كښې سورې اوكړو دې د پاره چه په دې كښې سواره خلق اوبو كښې غرق شى تا دا ډير «خراب» كار اوكړو. حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل ﴿أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝﴾ يعنى ماتاته اول وئيلى نه وو چه ته به ماسره صبر اونه كړې شې. موسىٰ عليه السلام هغه ته اوونيل ﴿لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ۝﴾.

ابى بن كعب رضى الله عنه وائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل «فكانت الأولى من موسىٰ نسيانا» يعنى دا په اول ځل موسىٰ عليه السلام په هيره سره وئيلى وو هغه ته شرط ياد نه وو.

كله چه موسىٰ عليه السلام اوخضر عليه السلام د سمندر نه اووتل نو دريواړه حضرات يعنى موسىٰ عليه السلام خضر عليه السلام او يوشع عليه السلام يو هلك سره تيريدل چه ماشومانو سره ئى لوبې كولې خضر عليه السلام هغه هلك د سر نه اونيولو او هم دغه شان ئى سر ترې راويستلو. «راوى حديث خپل لاسونه داسې جوړ كړل لكه چه يو څيز راوچتوى او وئى وئيل دغه شان حضرت

---

[1]) التوضيح شرح الجامع الصحيح: ٢٢/٥٧٧.

خضر علیه السلام دَ هغه هلك سر اوویستلو. شراح حدیث فرمائیلی دَ هغه هلك نوم جیسون وو او دَ شکل او صورت نه ښائسته وو.[١]

نو موسیٰ علیه السلام اوفرمائیل ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا﴾ چه تا خو ډیر خراب حرکت اوکړو. خضر علیه السلام اوونیل چه آیا ما تا ته اول نه ونیلی چه ته به ما سره صبر اونه کړې شې؟ موسیٰ علیه السلام اوونیل چه که دې نه پس مې تا نه دَ څه خبرې تپوس اوکړو نو زما ملګرتیا پرېږده. حقیقت دا دې چه بیشکه ته زما دَ طرف ته عذر ته رسیدلې نې.

بیا دواړه روان شو تردې چه انطاکیه کښې یو کلي والو له راغلل. دواړو دَ هغوی نه خوراك اوغوښتلو (دَ غه وخت دواړه حضرات اوږې شوې وو او دَ کلي والو ته دَ میلمستیا درخواست اوکړو) هغوی دَ دوی دَ میلمستیا نه انکار اوکړو. هغوی په کلي کښې یو دیوال اولیدلو چه بالکل راغورزیدونکې وو. حضرت خضر علیه السلام داسې په لاس سره اشاره اوکړه نو هغه نیغ شو. روایت کښې دی: (وأشار سفيان كأنه يمسح شيئا إلى فوق) یعنی پخپله سفیان بن عیینه رحمه الله داسې اشاره اوکړه لکه چه هغه دَ څه پاسنې څیز طرف ته راکاږي. علي ابن المدیني رحمه الله وائي: (فلم أسمع سفيان يذكر مائلا إلا مرة) روایت کښې دی (يريد أن ينقض مائلا) علي بن مدیني رحمه الله بیانې چه په دې حدیث کښې لفظ مائل ما دَ سفیان رحمه الله نه هم یو ځل اوریدلې دې. وړاندې روایت کښې دی چه موسیٰ علیه السلام حضرت خضر علیه السلام ته اوفرمائیل چه مونږ دې کلي والو ته راغلو هغوي مونږ ته نه خوراك راکړو او نه ئې میلمستیا اوکړه مګر تا دَ هغوی دَ دیوال مرمت اوکړو. که چرې تا غوښتل نو دَ هغوی نه به دې دَ دې مزدوري اخستې وه.

حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل ﴿هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾ دا زما او ستا دَ جدائی وخت راغلو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه کاش موسیٰ علیه السلام صبر کړې وې نو الله تعالیٰ به دَ هغوی نور هم حالات بهتر بیان کړې وې. سفیان بن عیینه رحمه الله په خپل روایت کښې دا الفاظ نقل کړی دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل الله تعالیٰ دې په موسیٰ علیه السلام باندې رحم اوکړی که چرې موسیٰ علیه السلام دَ صبر نه کار اخستې وې نو دَ هغې امور او رازونه به مونږ ته هم بیان کړې شوې وې.

قوله: وقال: وقرأ ابن عباس أمامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة غصبا: دلته سعید بن جبیر رحمه الله فرمائی چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به دَ سورت کهف آیت داسې لوستلو: ﴿وَكَانَ أَمَامَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا﴾ یعنی دَ وراءهم په ځائې أمامهم لوستلو او سفينة نې صالحة اضافې سره لوستلو. دغه شان په سورت کهف کښې دی: ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ ابن عباس رضي الله عنهما به دا آیت داسې لوستلو ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كافرا وَأَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ یعنی هلك کافر وو او دَ هغه مور پلار مؤمنان وو.

قوله: ثم قال لي سفيان: سمعته منه مرتين وحفظته منه: علي ابن المدیني رحمه الله وائي چه دا حدیث بیانولو نه پس سفیان بن عیینه رحمه الله ما ته اوونیل چه ما دا حدیث دَ عمرو بن دینار نه دوه ځل اوریدلې دې او دَ هغه نه مې یاد کړې دې. دَ منه ضمیر عمرو بن دینار طرف ته راجع دې.[٢]

قوله: قيل لسفيان: حفظته قبل أن تسمعه من عمرو أو تحفظته من إنسان: سفیان رحمه الله ته اوونیلې شو چه تا سو دا حدیث دَ عمرو رحمه الله نه اوریدو نه اول یاد کړې وو یا (هغوی ته اوونیلې شو) تا دَ بل سړی نه اوریدو سره یاد کړې وو؟ علامه کرماني رحمه الله تصریح کړې ده چه دلته سوال کونکې علي بن المدیني رحمه الله دې. هم هغوی دَ سفیان بن عیینه رحمه الله نه دا سوال کړې دې چه آیا مذکوره حدیث اسو دَ عمرو بن دینار نه وړاندې دَ بل چا نه اوریدلې وو؟[٣]

---

[١]) إرشاد الساري: ٣٤٢/٧.

[٢]) إرشاد الساري: ٣٤٣/٧.

[٣]) شرح الکرماني: ٥٣/١٤.

قوله: فقال: ممن أتحفظه رواه أحد من عمرو غيري؟: په دې باندې سفيان بن عيينه رحمه الله اوفرمائيل نو د ځانه به مې يادولو ولې داحديث زما نه علاوه بل چا هم د عمرو نه روايت کړې دې؟ د رواه په شروع کښې همزه استفهام محذوف دې. يعنې په اصل کښې أرواه دې.[1]

شراح كرام رحمهم الله د تصريحاتو مطابق: (حفظته قبل أن تسمعه من عمرو بن دينار أو تحفظه من إنسان) د راويانو د طرف نه شك دې چه د هغه شيخ د دې دواړو جملونه په كومه جمله سره حديث روايت كړې دې.[2]

ليكن علامه رشيد احمد گنگوهي رحمه الله دواړه جملې د سائل (على بن المدينى) تردد گرځولې دې يعنې على ابن المدينى رحمه الله ته په دې خبره كښې تردد وو چه آيا سفيان بن عيينه رحمه الله داحديث د عمرو بن دينار نه اوريدو نه وړاندې ياد كړې وو يا د هغه د سماع نه پس د يو بل سړي نه هم اوريدلې وو؟ علامه گنگوهي رحمه الله فرمائي چه سائل ته دا تردد ځكه راپيښ شو چه د هغه خيال وو چه دومره اوږد حديث يوځل يا دوه ځل اوريدو سره زبانى يادول دومره آسان نه دي نو سفيان بن عيينه رحمه الله د دواړو خبرو جواب وركولو سره اوفرمائيل چه ما داحديث صرف د عمرو بن دينا نه اوريدلې دې اوهم د هغه نه مې حفظ كړې دې.[3]

د سفيان بن عيينه رحمه الله په قول باندې اشكال او د هغې جواب: دلته سفيان بن عيينه رحمه الله تصريح فرمائيلې چه روايت باب د عمرو بن دينار نه د هغه نه علاوه بل چا نه دې روايت كړې. په دې باندې اشكال كيږي چه ابن جريج رحمه الله هم دا روايت د عمرو بن دينار رحمه الله نه نيغ په نيغه روايت كړې دې. وړاندې كتاب التفسير سورة كهف لاندې پخپله امام بخاري رحمه الله (عن ابن جريج عن عمرو) په سند سره دا روايت نقل كړې دې نو بيا سفيان رحمه الله ځنكه اوفرمائيل چه د عمرو نه زما نه علاوه بل چا دا روايت نه دې نقل كړې؟

علامه رشيد احمد گنگوهي رحمه الله فرمائي د سفيان بن عيينه رحمه الله نفى فرمائيل د خپل ښار په اعتبار سره وو په دې معنى چه د هغه په ښار كښې د سفيان بن عيينه رحمه الله نه علاوه بل چا د عمرو بن دينار رحمه الله نه دا حديث نه دې روايت كړې.[4]

ذكرشوى دواړه روايات كتاب العلم لاندې په تفصيل سره تيرشوى دى.[5]

د حديث الخضر اعراب: لفظ حديث مرفوع او مجرور دواړه شان لوستل صحيح دى. د مرفوع كيدو په صورت كښې به دا هذا اسم اشاره مبتدا د پاره خبر وى او د مجرور كيدو په صورت كښې به لفظ باب د پاره مضاف اليه وى. د مرفوع كيدو په صورت كښې به تقديرى عبارت داسې وى: (هذا باب، هذا حديث الخضر مع موسى عليهما السلام) او د مجرور كيدو په صورت كښې به عبارت داسې وى: (هذا باب فى بيان حديث الخضر مع موسى عليهما السلام).[6]

يعنې دا باب د موسى عليه السلام سره د خضر عليه السلام د مكالمه په بيان كښې دې. خضر عليه السلام د نوم نسب او د هغه د حيات او ممات په مسئله تفصيلي مباحث وړاندې تيرشوى دى.[7]

[۳۲۲۱]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ ابْنُ الأَصْبَهَانِيِّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ

---

[1] عمدة القاري: ۴۱۲/۱۵ إرشادالساري: ۳۴۲/۷.
[2] شرح الكرماني: ۵۳۱/۱۴ إرشادالساري: ۳۴۳/۷.
[3] لامع الدراى: ۳۵۶/۱۳ الكنز المتوارى: ۳۵۶/۱۳.
[4] لامع الدراى: ۳۵۶/۱۳.
[5] اوگورئى كشف البارى: ۳۲۱/۳.
[6] عمدة القاري: ۴۰۸/۱۵.
[7] كشف البارى: ۳۵۰/۳، ۳۴۲.

هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الخَضِرَ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بَيْضَاءَ، فَإِذَا هِيَ تَهْتَزُّ مِنْ خَلْفِهِ خَضْرَاءَ» [ص ۴۵۱] [۱]

تراجم رجال

محمدبن سعيد الاصبهاني: دا ابوجعفر محمدسعيد بن سليمان بن عبدالله كوفي اصبهاني رحمه الله دي. هغوى د ابراهيم بن زبرقان، اسحاق بن سليمان رازى، حفص بن غياث، حميد بن عبدالرحم رؤاسي، خالد بن حيان رقي، عبدالله بن ادريس، معاويه بن هشام، يحيى بن ابى بكير كرماني اويزيد بن مقدام رحمهم الله نه د حديث روايت كړې دې. اوددوى نه ابراهيم بن نصر رازى، احمدبن زكريا جوهرى، زهير بن حرب، بشر بن موسى اسدى، ابوزرعه رازى، دحكيم ترمذى پلار على بن حسن، محمدبن يحيى ذهلى، يعقوب بن سفيان وغيرهم رحمهم الله د حديث روايت كړې دې. [۲]

امام نسائى رحمه الله دهغوى باره كښې فرمائيلى دى: ثقة. [۳] يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى: متقن. [۴] ابن عدى رحمه الله او ابن حجر رحمه الله دهغه باره كښې فرمائى: ثقة ثبت. [۵] ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «ثبت، كان حافظا يحدث من حفظه، ولا يقبل التلقين ولا يقرأ من كتب الناس، ولم أربالكوفة أتقن حفظا منه» [۶] ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر ثقات كښې كړې دې. [۷] تاريخ كبير كښې امام بخارى رحمه الله فرمائيلى چه دهغوى وفات ۲۲۰ هجرى كښې شوې. [۸]

ابن المبارك: داعبدالله بن مبارك رحمه الله دې. [۹]

معمر: دا معمر بن راشد ازدى بصرى دې. ددوى تذكره «كتاب العلم، باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده. [۱۰]

همام بن منبه: ددوى تذكره «كتاب العلم، باب السمر فى العلم» لاندې تيره شوې ده. [۱۱]

قوله: إِنَّمَا سُمِّيَ الخَضِرَ، لأنه جلس على فروة بيضاء........الخ: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ده ته خضر نوم خكه وركړې شوې چه هغه په سپين يعني اوچو وابښو يا په شاړه زمكه باندې كيناستو نو ناڅاپى دهغوى شاته يعنى د هغه ځائى نه دتلو نه پس زمكه شنه او آباده شوه. د لفظ فروه سره متعلق شراح مختلف اقوال نقل كړى دى. بعض حضراتو وئيلى دى سپينو وابښو ته وائى. [۱۲] دبعض په نيز دې نه اوچ وابښه مراد دى. [۱۳] خو ابن الاعرابى رحمه الله

---

[۱]) تفرد به البخاري رحمة الله عليه، انظر تحفة الأشراف: ۳۹۵/۱۰.

[۲]) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال: ۲۷۳/۲۵-۲۷۲.

[۳]) تهذيب الكمال: ۲۷٤/۲۵ تهذيب التهذيب: ۱۸۸/۹.

[۴]) تهذيب الكمال: ۲۷٤/۲۵ الكاشف للذهبي: ۱۷۵/۲ الترجمة: ٤۸۷۳.

[۵]) تهذيب الكمال: ۲۷٤/۲۵ تقريب التهذيب لابن حجر ص: ٤۸۰ الترجمة: ۵۹۱۱.

[۶]) الجرح والتعديل: ۳۵٤/۷-۳۵۳ الترجمة: ۱٤٤۷.

[۷]) ثقات لابن حبان: ٦۳/۹

[۸]) التاريخ الكبير الترجمة: ۲۵۸.

[۹]) كشف البارى: ٤٤۲/۱.

[۱۰]) كشف البارى: ٤۲۱/٤.

[۱۱]) كشف البارى: ۳۷۱/٤.

[۱۲]) فتح البارى: ۵۳۵/۸.

[۱۳]) فتح البارى: ۵۳۵/۸.

علامه خطابي رحمه الله او نورحضرات فرمائي: (الفروة أرض بيضاء ليس فيها نبات)[1] يعني: فروه سپين اوخالي ميدان ته وائي په كوم كښې چه وښو او شينكي نوم نه وي. خلاصه دا چه ده ته خضر په دې وجه باندې وائي چه هغه به په اوچه بې اوبو اوبې وښو زمكه باندې كيناستو نوهغه خائي به شين او آباد شو.

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت كښې دحضرت خضر عليه السلام ذكر دې او باب سره دَدې مناسبت ښكاره دې.

قوله: قال الحموي: قال محمد بن يوسف بن مطر الفربري: حدثنا علي بن خشرم عن سفيان بطوله شراح ليكلي دي چه دا اضافه صرف ابوزرعن المستملي په روايت كښې موجود ده دكوم مقصد چه داخودل دي چه ابومحمد عبدالله بن احمد سرخسي حموي رحمه الله فرمائي چه محمد بن يوسف بن مطر فربري رحمه الله (دَ صحيح بخاري راوي) دَعلي بن خشرم نه اوعلي بن خشرم (هم) دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه دا اوږد رايت نقل كړې دې كوم چه دَ پورته ذكر شوي حديث نه اول تير شوې دې.[2]

دارنگه په هندي نسخه كښې محمد بن سعيد اصبهاني رحمه الله دَ روايت نه وړاندې هم دغه اضافه داسې درج ده: (حدثنا علي بن خشرم، حدثنا سفيان بن عيينه، الحديث بطوله)[3]

باب

داباب بلاترجمه اودَ سابقه باب تتمه ده.[4]

[٣٢٢]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {ادْخُلُوا البَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} [البقرة: ٥٨] فَبَدَّلُوا، فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، وَقَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ" [٢ ص ٤٥٤] [٤٢٠٩، ٤٣٦٥][5]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دااسحاق بن ابراهيم بن نصر سعدي بخاري رحمه الله دي. دَدوي تذكره (كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة) لاندې اوگورئي.

عبدالرزاق: دا مشهور محدث عبدالرزاق بن همام صنعاني رحمه الله دي.[6]

---

[1] غريب الحديث للخطابي: ٢٢٢/١ الفائق للزمخشري: ١٠٣/٣.

[2] فتح الباري: ٥٣٥/٨ عمدة القاري: ٣٠٠/١٥ الكنز المتواري: ٣٥٧/١٣ إرشاد الساري: ٣٤٤/٧.

[3] الكنز المتواري: ٣٥٨/١٣-٣٥٧.

[4] فتح الباري: ٥٣٩/٨ دار الكتب العلمية. واضحه دې وي چه مصطفى ديب البغاء په نسخه كښې دَ باب عنوان موجود نه دې.

[5] أخرجه البخاري في كتاب التفسير سورة البقرة باب ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ﴾ رقم الحديث: ٤٤٧٩ سورة الأعراف باب ﴿حِطَّةٌ﴾ رقم الترجمة: ٤٦٤١ ومسلم في التفسير رقم الحديث: ٧٥٢٣ والترمذي في التفسير باب ومن تفسير سورة البقرة رقم الحديث ٢٩٥٩ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ٧/٢ رقم الحديث: ٤٧٢.

[6] كشف الباري: ٤٢١/٢.

معمر: دامعمر بن راشد ازدي رحمه الله دي.[1]

همام بن منبه: دَ دوی تذکره (كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء) الخ لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوهريرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب أمور الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[3]

قوله: قيل لبني إسرائيل: ادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة...... الخ: رسول كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه بني اسرائيل ته اووئيلې شو چه تاسو په دروازه کښې دَ سجدې په حالت کښې داخل شئ اوحطة اووايئ. حطة يا خو خبر دې اودَدې مبتدا محذوف دې. يعنی (شأنك حطة). مطلب دا چه ستا شان دَ گناهونو ساقط کولو او معاف کولو دې. حطّ يحطّ معنی دَ ساقط کولوراځي. يعنی (حَطّ عنا ذُنوبنا حِطّة) ای الله زمونږ گناهونه ساقط کړې.[4]

بني اسرائيل دَ سجدې په حالت کښې دَداخليدو په ځاني دَ کوناتو طرف په زمکه باندې په رانښکو سره داخل شو اودَ حِطّةٌ ونيلو په ځاني مسخرو په توگه هغوی حَبّةٌ فی شَعْرَةٍ (په ويښتو کښې دانه) ونيل شروع کړه. بعض رواياتو کښې دَ حبة په ځائی حِنْطَة لفظ راغلي دې.[5]

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائی ممکن دې چه باب سره دَحديث مناسبت دا وی چه په دې کښې دَبنواسرائيل دَ قصې ذکر دې اوموسٰی عليه السلام دَدوی نبی وو.[6]

قوله: ادخلوا الباب دَ باب نه باب القرية مراد دې يعني دکلي دروازه. سورت بقره کښې دی: ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ [البقرة: ٥٨] دې نه کوم يو کلي مراددې؟ يو قول دادې چه دې نه بيت المقدس مراد دې.[7] دويم قول دادې چه اريحا مراد دې.[8] دريم قول دادې چه مصر مراددې.[9] بعض ونيلی رمله مراد دې.[10] حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله اول قول ته ترجيح ورکړې ده چه دې کلی نه هم بيت المقدس مراد دې.[11] دا دخول دَ حضرت موسٰی عليه السلام دَوفات نه څلويښت کاله پس دَ حضرت يوشع بن نون په مشرئی کښې شوې وو. دې نه وړاندې بنواسرائيل ته موسٰی عليه السلام بيت المقدس ته دَ دننه تلو حکم ورکړې وو ليکن هغوی بهانو کولوسره بيت المقدس ته دَ داخليدو نه انکار اوکړو دَ کوم په وجه چه په هغوی باندې ترڅلويښتو کالو پورې بيت المقدس ته داخليدل حرام کړې وو. بيا څلويښت کاله پس دَ يوشع بن نون په مشرئی کښې بيت المقدس فتح شو نو بيت المقدس ته دننه تلوسره بنواسرائيل ته حکم ورکړې شو چه

---

[1]) كشف الباري: ٤٦٥/١.

[2]) كشف الباري: ٤٢٨/٢.

[3]) كشف الباري: ٦٥٩/١.

[4]) الدرالمنصور: ٢٣٢/١دارالكتب العلمية.

[5]) روح المعاني: ٢٦٦/١.

[6]) عمدة القاري: ٤١٣/١٥.

[7]) تفسير الطبري: ١٠٢/٢مؤسسة الرسالة.

[8]) تفسير الطبري: ٢/١٠٢مؤسسة الرسالة، وروح المعاني: ٢٦٦/١.

[9]) عمدة القاري: ٤١٤/١٥.

[10]) حواله بالا.

[11]) إرشادالساري: ٣٤٥/٧وروح المعاني: ٢٦٥/١.

تيټ شني په تواضع سره داخل شني. غرور او تکبر مه اختياروني ليکن هغوی توقې مسخرې اوکړې د کوم انجام چه تباه کونکې وو په هغوی کښې د طاعون مرض خور شو او ټول مړه شول.[1]

[۳۲۲۳]-حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَمُحَمَّدٍ، وَخِلاَسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا سِتِّيرًا، لاَ يُرَى مِنْ جِلْدِهِ شَيْءٌ اسْتِحْيَاءً مِنْهُ، فَآذَاهُ مَنْ آذَاهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالُوا: مَا يَسْتَتِرُ هَذَا التَّسَتُّرَ، إِلَّا مِنْ عَيْبٍ بِجِلْدِهِ: إِمَّا بَرَصٌ وَإِمَّا أُدْرَةٌ: وَإِمَّا آفَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ أَرَادَ أَنْ يُبَرِّئَهُ مِمَّا قَالُوا لِمُوسَى، فَخَلاَ يَوْمًا وَحْدَهُ، فَوَضَعَ ثِيَابَهُ عَلَى الحَجَرِ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، فَلَمَّا فَرَغَ أَقْبَلَ إِلَى ثِيَابِهِ لِيَأْخُذَهَا، وَإِنَّ الحَجَرَ عَدَا بِثَوْبِهِ، فَأَخَذَ مُوسَى عَصَاهُ وَطَلَبَ الحَجَرَ، فَجَعَلَ يَقُولُ: ثَوْبِي حَجَرُ، ثَوْبِي حَجَرُ، حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَرَأَوْهُ عُرْيَانًا أَحْسَنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ، وَأَبْرَأَهُ مِمَّا يَقُولُونَ، وَقَامَ الحَجَرُ، فَأَخَذَ ثَوْبَهُ فَلَبِسَهُ، وَطَفِقَ بِالحَجَرِ ضَرْبًا بِعَصَاهُ، فَوَاللَّهِ إِنَّ بِالحَجَرِ لَنَدَبًا مِنْ أَثَرِ ضَرْبِهِ، ثَلاَثًا أَوْ أَرْبَعًا أَوْ خَمْسًا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا [ص:۱۵۷] لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا" [ص ۴۵۶-۴۵۷] [ر: ۲۷۴][2]

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهيم: دا اسحاق بن ابراهيم حنظلي رحمه الله دې. د ابن راهويه په نوم سره مشهور دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب ماذکر في ذهاب موسٰی علیه السلام في البحر الی الخضر) لاندې تيره شوې ده.[3]

روح بن عبادة: دا ابومحمد روح بن عبادة قيسي رحمه الله دې.

عوف: دا عوف بن ابي جميله عبدي بحري الاعرابي رحمه الله دې.

الحسن: داحسن بن ابي الحسن بصري رحمه الله دې.

محمد: دا محمد بن سيرين رحمه الله دې. د دې ځلورو واړو حضراتو تذکره (کتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[4]

خلاس: دا خلاس بن عمرو الهجري البصري التابعي رحمه الله دې. دوی د عبدالله بن عباس، عبدالله بن عتبه بن مسعود، علي بن ابي طالب، عمار بن ياسر، ابورافع الصائغ، ابوهريرة او عائشه رضي الله عنهم نه حديث روايت کړې دې. او د دوی نه جابر بن صبح، داؤد بن ابی هند، زيات بن ابی مسلم، عبدالله بن فيروز، عوف الاعرابي، قتاده او مالك بن دينار رحمهم الله د حديث روايت کوی.[5]

د حديث بعض ناقدينو د حضرت علي رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه د هغوی نيغ په نيغه سماع نه انکار کړې دې. هغوی تصريح کړې ده چه خلاس سره د حضرت علي رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په رواياتو مشتمل صحيفې وې هغوی به هم د دغه صحيفو نه احاديث القاء کول.

---

[1] عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵ منيريه.

[2] مرتخريجه في كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة رقم: ۲۷۸.

[3] کشف الباري: ۴۲۸/۳.

[4] کشف الباري: ۵۱۸/۲.

[5] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الکمال: ۳۶۵/۸ وتهذيب التهذيب: ۱۷۶/۳.

چنانچه ابراهيم بن يعقوب جوزجاني رحمه الله د امام احمدبن حنبل رحمه الله قول نقل کړي دي: (روايته عن علي من كتاب) [۱] يعني د حضرت علي رضي الله عنه نه دهغه روايت د کتاب يا صحيفې نه وو. دغه شان د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه دهغه د سماع باره کښې اوفرمائيل (لم يسمع خلاس من أبي هريرة شيئاً) [۲] يعني خلاس رحمه الله د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه كله هم حديث نه دې اوريدلې. امام ابوداؤد رحمه الله شعبه رحمه الله او ابوحاتم رحمه الله هم د حضرت علي رضي الله عنه نه دهغوی سماع نه انکار کړې دې [۳] شعبه وائي چه ايوب سختياني ماته اووئيل (لاتروعن خلاس، فإنه صحيفي) [۴] يعني د خلاس نه روايت مه کوه ځکه چه هغه د صحيفې نه روايت اوروی. دارقطني رحمه الله وائي: (ماكان من حديثه، عن أبي رافع عن أبي هريرة احتمل، وأما عن عثمان وعلي فلا) [۵] مطلب دادې چه د ابورافع رحمه الله او ابوهريره رضي الله عنه نه کوم روايت نقل وی هغه قابل قبول کيدې شي خو د حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه نه دهغوی روايات قابل قبول نه دي.

حقيقت دادې چه د حضرت علي او حضرت عمار رضي الله عنهما نه دهغه سماع ثابته ده. که چرې د نورو صحابه کرامو نه سماع ثابته نه ده نو د دې مطلب دادې چه خلاس به دهغوی نه مرسلاً روايت کولو. چنانچه محمد بن سعد رحمه الله فرمائي: (روي عن علي وعمار، وكان قد سمع كثيراً الحديث) [۶]

د امام بخاري رحمه الله په نيز د حضرت عائشه رضي الله عنها نه ئې هم سماع ثابته ده. چنانچه په تاريخ کبير کښې فرمائي: (سمع عماراً وعائشة) [۷] حافظ ابن حجر رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائي: (ثقة وكان يرسل، وقد صح أنه سمع من علي، وقد ثبت أنه قال: سألت عماراً بن ياسر) [۸] ابواحمدبن عدی رحمه الله فرمائي: (له أحاديث صالحة، ولم أر بعامة حديثه بأساً) [۹]

يحيى بن سعيد القطان رحمه الله د علي رضي الله عنه نه دهغه د سماع نه انکار کړې دې او د حضرت عمار او عائشه او ابن عباس رضي الله عنهم نه د سماع اقرار کړې دې. فرمائي: (هو كتاب عن علي، وقد سمع من عمار وعائشة وابن عباس) [۱۰]

بهرحال د ائمه جرح وتعديل دهغوی په ثقاهت باندې اتفاق دې. چنانچه امام احمدبن حنبل رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائي: (ثقة ثقة) [۱۱] يحيى بن معين رحمه الله فرمائي (ثقة) [۱۲] دغه شان امام عجلي، ابن شاهين، علامه ذهبي او حافظ ابن حجر رحمهم الله هم دهغوی توثيق کړې دې. [۱۳] امام بخاري، امام مسلم، امام نسائي، امام ابوداؤد، امام ترمذي، امام ابن ماجه رحمهم الله دې ټولو حضراتو د خلاس رحمه الله روايات نقل کړی دی. [۱]

---

[۱]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳الترجمة: ۱۸٤٤.

[۲]) تهذيب الكمال: ۳٦٦/۸.

[۳]) تهذيب الكمال: ۳٦٦/۸وتهذيب التهذيب: ۱۷٦/۳.

[۴]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳الترجمة: ۱۸٤٤.

[۵]) إكمال تهذيب الكمال للمغلطائي: ۲۳۸/٤.

[۶]) كتاب الطبقات الكبيرى لابن سعد، الطبقة الثانية ممن روى عن عثمان وعلى وطلحة والزبير،إلخ، خلاس بن عمرو الهجرى، رقم الترجمة: ۳۸٦۳، ٤٩/٩ ١٤٩الناشر مكتبة الخانجي بالقاهرة.

[۷]) التاريخ الكبير: ۲۲٦/۳الترجمة: ۷٦٤.

[۸]) تعليقات على تهذيب الكمال: ۳٦۷/۸.

[۹]) الكامل لابن عدى: ٦۸/۱.

[۱۰]) تهذيب الكمال: ۳٦٦/۸.

[۱۱]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳والكاشف للذهبى: ۲۷۷/۱والترجمة: ۱٤۲٥.

[۱۲]) تهذيب الكمال: ۳٦٦/۸

[۱۳]) الجرح والتعديل:۳۸۳/۳.

قوله: إن موسیٰ رجلا حییا ستیرا: حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی، موسیٰ علیه السلام به ډیر شرمیدو او پردې به ئې بنه اهتمام کولو. د حیاء د وجې نه د هغه د بدن څرمن هم نه ښکاریدله. بنواسرائیل نه څه کسانو هغه ته د تکلیف ورکولو د پاره اووئیل: «ما یستر هذا التستر الا من عیب بجلده: إما برص وإما أدرة، وإما آفة» یعنی که وی اوکه نه خودا سړې دومره پرده په دې وجه باندې کوی چه خامخا د ده په څرمن کښې څه عیب دې یا په بدن باندې د برګی مرض داغونه دی یا د ده هګئی پړسیدلې دی یا څه بل څه تکلیف دې.

أُدْرَة: د همزه فتحه دال په سکون سره د خصیتین د پړسیدو بیماری.(۲)

قوله: وإن الله أراد أن یبرئه مما قالوا لموسیٰ......: الله تعالیٰ هغه د بنی اسرائیلو د خبرې نه بری کولو اراده اوکړه. چنانچه یوه ورځ خان له شو او په خلوت کښې ئې په کانړی باندې خپلې کپړې کیخودې. بیائی غسل اوکړو کله چه فارغ شو نو د کپړو د اخستو د پاره وراوړاندې شو (لاکپړې اخستې هم نه وې چه په کوم کانړی باندې کپړې ایخودې وې) هغه د کپړو سره په تیزئی سره لاړو، موسیٰ علیه السلام همسا واخسته او کانړی پسې روان شو وئی فرمائیل (ثوبی حجر ثوبی حجر) ای کانړی په زما کپړې ای کانړی په زما کپړې. تردې چه موسیٰ علیه السلام منډو سره د بنی اسرائیل یو جماعت ته اورسیدو. هغوی موسیٰ علیه السلام بربنډ اولیدلو په داسې حال کښې چه هغه د الله تعالیٰ په پیداکړې شوی مخلوق کښې د ټولو نه زیات ښائسته وو اوداسې چه کوم عیبونه هغوی لګول د هغې نه الله تعالیٰ هغه پاک کړو. کانړې اودریدو موسیٰ علیه السلام خپلې کپړې واچولې او کانړې ئې په خپله همسا باندې وهل شروع کړه.

قوله: فوالله إن بالحجر لندبا من أثر ضربه ثلاثا أو أربعا أو خمسا: په الله قسم د هغه په وهلو سره په کانړی کښې درې څلور یا پنځه نښې جوړې شوې وې. دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه قول دې. کتاب الغسل والا روایت کښې د دې تصریح ده. راوی ته شک دې چه رسول اکرم ﷺ ثلاثاً فرمائیلې وو یا اربعاً یا خمساً. د کتاب الغسل والا روایت کښې د دې په ځانی (ستة أو سبعة) الفاظ دی.(۳) هم د غه روایت ابن مردویه رحمه الله (حبیب بن سالم عن أبی هریرة) په طریق سره نقل کړې دې. په دې کښې "ست ضربات" الفاظ جزم سره راغلی دی.(۴)

د باب د روایت نه مستنبط فوائد: علامه نووی رحمه الله فرمائی چه په دې روایت کښې د موسیٰ علیه السلام دوه واضح معجزاتو ذکر دې. یو دا چه کانړی د موسیٰ علیه السلام کپړې اخستو سره اوتختیدو بل دا چه په هغه باندې د موسیٰ علیه السلام د وهلو نښې جوړې شوې.(۵) یو خبره دې روایت نه دا معلومه شوه چه د ښه او بد فرق جمادات هم کولې شی.(۶)

علامه عینی رحمه الله د دې روایت نه نور فوائد او احکام هم مستنبط کړی دی. ① د علاج معالجه وغیره په غرض سره د ستر اندامونه کتل هم جائز دی. ② انبیاء کرام علیهم السلام د هر قسم ظاهری او باطنی عیوب نه پاک وی

---

(۱) تهذیب الأسماء للنوی: ۱۷۷،۱۹۸/۱ والکاشف للذهبی: ۲۷۷/۱ رقم الترجمة: ۱۴۲۵ وتقریب التهذیب: ۹۷/۱ دار الکتب العلمیة.

(۲) النهایة فی غریب الحدیث: ۴۵/۱ الأدرة: بالضم: نَفْخَةٌ فی الخُصْیَة، یقال: رجل آدَرُ، ومنه الحدیث: إن بنی إسرائیل کانوا یقولون إن موسی آدَر، من أجل أنه کان لا یَغْتَسِلُ إلا وَحْدَه، ذکره أبوموسی فی المجموع المغیث. انظر تعلیقات الشیخ خلیل مأمون علی هامش النهایة: ۴۵/۱.

(۳) اوګورئی کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده فی الخلوة رقم: ۲۷۸.

(۴) اوګورئی عمدة القاری: ۴۱۵/۱۵ وإرشاد الساری: ۳۴۶/۷.

(۵) إرشاد الساری: ۳۴۶/۷.

(۶) إرشاد الساری: ۳۴۶/۷.

④ دَ يو نبي طرف ته خلقي او جسماني نقصان نسبت کول دَ نبي دَ اذيت په دائره کښې راځي او په دې سره سړې دَ ايمان نه هم خلاصيدې شي.[1]

فذلك قوله: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ﴾: حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي چه قرآن مجيد کښې دا کوم مذکوره آيت راغلې دې په دې کښې هم دا قصه بيان کړې شوې ده.

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحديث باب مناسبت ښکاره دې.

[۳۲۲۴]-حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَسْمًا، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَغَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ" [ص ۴۶۲][ر: ۲۹۸۱][2]

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم) لاندې تيره شوې ده.[3]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکي الواسطي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[4]

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدي کوفي رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[5]

ابووائل: دا شقيق بن سلمه اسدي تابعي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر) لاندې تيره شوې ده.[6]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوی تفصيلي تذکره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: قسم النبي صلى الله عليه وسلم قسما فقال رجل: إن هذه لقسمة.....: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم (غزوه حنين په موقع باندې دَ عربو بعض سردارانو کښې) مال تقسيم کړو. (بعض سردارانو ته ئې زيات مال ملاؤ شو يو سړي اووئيل (إن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله) دا داسې تقسيم دې په کوم سره چه دَالله تعالى رضا نه ده غوښتې شوې. مطلب دا دې چه په دې کښې دَ انصاف نه کار نه دې اخستې شوې.

---

[1] عمدة القاري: ۱۵/۴۱۶.

[2] مر تخريجه في كتاب فرض الخمس، باب ماكان النبي صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه، رقم: ۳۱۵۰.

[3] كشف الباري: ۴/۵۹.

[4] كشف الباري: ۱/۶۷۸.

[5] كشف الباري: ۲/۲۵۱.

[6] كشف الباري: ۲/۵۵۹.

[7] كشف الباري: ۲/۲۵۷.

حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه وائي چه زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او د هغه دا خبره مې ورا و خودله نو حضورپاك غصه شو او دومره چه ما د رسول الله ﷺ په مخ مبارك باندي غصه اوليدله بيا حضورپاك اوفرمائيل: (رحم الله موسى، قد أوذي بأكثر من هذا فصبر) يعنې الله تعالى دې په موسى عليه السلام باندې رحم اوکړي هغه ته ددې نه زيات تکليفونه ورکړې شوي خو هغه بيا هم صبر کړې. کتاب الخمس کښې دا روايت په تفصيل سره تيرشوې دې.

ترجمة الباب سره دحديث باب مناسبت: په حديث کښې دی (يرحم الله موسى) ترجمة الباب سره هم دغه جمله مناسبت لري.(١)

٣٠- باب: ﴿يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ﴾(٢)

دترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله د باب لاندې ورکړې شوي آيت تفسير کول غواړي.(٣)

پوره آيت دادې: ﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ ۚ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَل لَّنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ او مونږ بني اسرائيل د درياب نه پورې غاړه واړول نو دهغوی تيريدل په يو داسې قوم باندې اوشو چه د خپلو بتانو په عبادت کښې لګياوو. هغوی اوونيل اې موسى! لکه څنګه چه ددوی معبودان دی دغه شان يو معبود ته زمونږ دپاره هم جوړ کړه. موسى اوونيل تاسو ډير جاهل خلق يئې.

دې نه مقصود د اسرائيل نافرماني او د هغوی خراب عادتونه بيانول دی. موسى عليه السلام سره هغوی د سمندر نه پورې وتو سره په خپلو سترګو باندې فرعون او د هغه قوم ډوبيدو او غرقيدو سره اوليدل. نو هغوی له د الله تعالى شکر ادا کولو سره د موسى عليه السلام د توحيد عقيده اختيارول پکار وو ليکن هغوی د کفر او جهالت مظاهره اوکړه. د سمندر نه پورې غاړه ئې څه خلق د بتانو عبادت کښې اوليدل. علامه قسطلاني رحمه الله وائي چه دا تماثيل د بقر وو.(٤) دهغوی په ليدو سره ئې د موسى نه مطالبه اوکړه چه مونږ له هم دغه شان بتان او تماثيل جوړ کړه او راکړه. مونږ له خپل معبودان پکار دی چه په سترګو سره ليدلې شي. موسى عليه السلام جواب ورکړو چه تاسو د جهالت خبرې کوئې ددوی معبودان باطل دی او ددوی عمل د غرق کيدو دې.

﴿مُتَبَّرٌ﴾/الأعراف: ١٣٩/: خسران. ﴿وَلِيُتَبِّرُوا﴾ يدمروا ﴿مَا عَلَوْا﴾/الإسراء: ٧/: ما غلبوا.

﴿مُتَبَّرٌ﴾: آيت کښې دی: ﴿إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ﴾ يعنې دا خلق چه په کوم څيز کښې لګيادي هغه تباه کيدونکې دې. امام بخاري رحمه الله متبر معنی په خسران سره کړې ده. د متبر معنی مات کړې شوې او د تباه کيدو ده. امام بخاري رحمه الله په خسران سره ددې تفسير اوکړو. چنانچه په سورت اسراء کښې ﴿وَلِيُتَبِّرُوا﴾ راغلې دې نو امام بخاري رحمه الله ددې تفسير يدمروا سره کړې دې. د ما علوا معنی امام بخاري رحمه الله ما غلبوا سره کړې ده. د سورت اسراء ددې لفظ تعلق باب سره نه دې دائې استطراداً ذکر کړې دې.(٥)

[٣٢٢٥]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ

---

(١) عمدة القاري: ١٥/٧١٦.

(٢) /الأعراف: ١٣٨/.

(٣) فتح الباري: ٨/٥٤٢.

(٤) إرشاد الساري: ٧/٣٤٧.

(٥) عمدة القاري: ١٥/٣٤٧ إرشاد الساري: ١٥/٤١٧.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَجْنِي الكَبَاثَ، وَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «عَلَيْكُمْ بِالأَسْوَدِ مِنْهُ، فَإِنَّهُ أَطْيَبُهُ» قَالُوا: أَكُنْتَ تَرْعَى الغَنَمَ؟ قَالَ: «وَهَلْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ رَعَاهَا» [ص ٤٦٤] [٥١٣٨] [1]

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير قرشي مخزومي رحمه الله دي.

ليث: دا ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمي رحمه الله دي. دَدې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي لاندې تيره شوې ده. [2]

يونس: دې نه يونس بن يزيد ايلي رحمه الله مراد دي. دَدوی تذکره (كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين) لاندې تيره شوې ده. [3]

ابن شهاب: دَدوی تذکره (بدء الوحي) لاندې تيره شوې ده. [4]

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابًا من الإيمان) لاندې تيره شوې ده. [5]

جابر بن عبدالله رضي الله عنه: دَدوی تذکره (كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين) لاندې اوګورئ.

قوله: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم نجني الكباث: جابر بن عبدالله رضي الله عنه وائي چه مونږ رسول الله صلى الله عليه وسلم سره ميوې (بيرې) راغونډولې. وړاندې كتاب الاطعمة والا روايت كښې دَ مقام تصريح ده: (كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمر الظهران) يعنى: مقام (مر الظهران) كښې مونږ دوى سره وو مونږ دَ ميوې بيرې راغونډولې.

قوله: وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: عليكم......إلخ: رسول اكرم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل دَ تور رنګ والا راغونډوئى ځکه چه هغه ښه وى. صحابه کرامو عرض اوکړو آيا تاسو به چيلئى څرولې؟ صحابه کرامو دا سوال ددې دپاره کړې وو ځکه چه دَ بيرو په قسمونو کښې اعلى او ادنى فرق عمومًا دَ چيلو څرونکى خلقو کولو. حضورپاك اوفرمائيل او اوبل دا چه يو نبى هم داسې نه دې چه هغه چيلئى نه وى څرولې. دې دَ پاره چه په هغه کښې دَ نفس دَ تواضع خصلت پيدا شى. دَ چيلو په ساتنې سره ترقى کولو سره دَ انسانيت قيادت اودَ هغوى دَتربيت په منصب باندې فائز وى. علامه خطابى رحمه الله فرمائى دَ دې حديث مقصد دادې چه دَ نبوت منصب تواضع اختيارونکو ته ورکولې شى. مترفين او دَ دنيا په مالدارو کښې بدمست خلقو ته نه شى ورکولې. [6]

دَحديث په مناسبت باندې اشکال اودَ هغې جواب: دلته اشکال پيدا کيږى چه باب خو امام بخارى رحمه الله (يعكفون على أصنام لهم) دَتفسير دَپاره قائم کړې دې. نودَ حديث جابر رضي الله عنه دَدې ترجمه سره څه مناسبت دې؟

ابن ملقن رحمه الله دَخپل شيخ په حواله سره مناسبت داسې بيان کړې دې چه حضرت موسى عليه السلام هم دَ چيلو څرونکو کښې داخل دې. [7] حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائى چه دا قسم توجيه دَ حديث دَمتن

---

[1] أخرجه أيضًا فى الأطعمة باب الكبار رقم: ٥٤٥٣ ومسلم فى الأشربة باب فضيلة الأسود من الكباث رقم: ٢٠٥٠ وقد تفرد به الشيخان انظر تحفة الأشراف: ٣٩٨/٢ رقم: ٣١٥٥.

[2] كشف البارى: ٣٢٤/١-٣٢٣.

[3] كشف البارى: ٢٨٢/٣.

[4] كشف البارى: ٣٢٦/١.

[5] كشف البارى: ٣٢٣/٢.

[6] عمدة القارى: ٤١٨/١٥ فتح البارى: ٥٤٣/٨ الإعلام الخطابى: ١٥٥٤/٣ مركز إحياء التراث الإسلامى.

[7] التوضيح لابن ملقن: ٤٨١/١٩ وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية.

دَ موسیٰ علیه السلام دَ احوال دَ مناسبت په حواله سره خو مناسب دی مګر ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت سره دَدې هیڅ تعلق نشته دی.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ماته داسې معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله آیت او حدیث جابر رضی الله عنه په مینځ کښې بیاض پریخودې وو چه یو داسې روایت نقل کړی شی چه ترجمة الباب سره مناسب وی او دَ هغې نه پس داسې باب قائم کړی چه حدیث باب سره مناسبت ساتی لیکن هغوی ته دا موقع ملاؤ نه شوه. دَدې تائید دَ نسفی په نسخه سره هم کیږی ځکه چه په هغې کښې لفظ باب بغیر دَ ترجمه دې یعنی دَ آیات ذکر نشته دې. باب سره متصلاً حدیث جابر رضی الله عنه وارد دی. په دې لحاظ سره دا باب (کالفصل من الباب السابق) دی یعنی دا هم دَ موسیٰ علیه السلام دَ حالاتو او سوانح تتمه ده. په دې صورت کښې دَ حدیث جابر رضی الله عنه مناسبت باب سره داسې کیږی چه (وهل من نبی إلا وقد رعاها) په عموم کښې حضرت موسیٰ علیه السلام هم شامل دې یعنی یو نبی داسې نه دې تیر شوې چا چه چیلئی نه وی څرولې نو موسیٰ علیه السلام هم دَ چیلو څرونکې شو. لکه چه په دې روایت کښې دَ موسیٰ علیه السلام دَ ژوند یو اړخ بیان کړې شوې دې.[1]

بعض روایاتو کښې تصریح ده چه موسیٰ علیه السلام به چیلئی څرولې. چنانچه دَ دې حدیث په بعض طرق کښې دی (ولقد بعث موسیٰ وهو یرعی الغنم) یعنی موسیٰ علیه السلام مبعوث کړې شو او هغه دَ چیلو څرونکې وو. دا روایت امام نسائی کتاب التفسیر کښې (عن أبی إسحاق عن نصر بن حزن) په طریق سره نقل کړې دې.[2]

دَ علامه کرمانی رحمه الله توجیه او دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رد: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په دې صورت کښې به ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت داسې وی چه بنی اسرائیل ته دَ خپل جهالت په سبب په معاشره کښې هیڅ امتیازی حیثیت حاصل نه وو. مګر الله تعالیٰ په هغوی باندې فضل کولو سره هغوی له په ټول اقوام عالم باندې فضیلت ورکړې وو. هم دغه حال دَ انبیاء کرامو وو چه چلیئی به ئې څرولې او په معاشره کښې به ئې څه امتیازی مقام نه لرلو الله تعالیٰ هغوی ته فضیلت ورکړو او هغوی ئې دَ ادنٰی حالت نه اوویستل او دَ نبوت اوچت مقام ئې ورکړو.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې توجیه باندې رد کولو سره فرمائی چه دا توجیه دَ تکلف نه خالی نه ده. داسې خبرې دَ شرح متن سره مناسبت لری ترجمة الباب سره دَدې تعلق نشته دې.[4]

۳۱- باب: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ /البقرة: ۶۷/

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ مذکوره آیت تفسیر کول غواړی. دا آیت هم دَ موسیٰ علیه السلام دَ حالاتو متعلق دې. پوره آیت دادې: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۖ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ کوم وخت چه موسیٰ علیه السلام خپل قوم ته اوفرمائیل چه الله تعالیٰ تاسو ته حکم درکوی چه تاسو یوه غوا ذبح کړئی هغوی اوونیل ته مونږ پورې خندا کوې. موسیٰ علیه السلام اوفرمائیل نعوذ بالله، چه زه داسې دَ جهالت والو په شان کار اوکړم (چه دَ الله تعالیٰ په حکم کښې مسخرې اوکړم).

امام ابوجعفر رازی رحمه الله (عن الربیع بن أنس عن أبی العالیة) په طریق سره دَ مذکوره آیت دَ لاندې دا روایت نقل کړې دې چه بنو اسرائیل کښې یو مالدار سړې وو دَ کوم چه څه اولاد نه وو. یو نیزدې وارث ئې دَ مال په لالچ کښې

---

[1] فتح الباري: ۵۴۲/۸ عمدة القاري: ۳۰۳/۱۵ الکنز المتواري: ۳۶۱/۱۳.
[2] انظر سنن النسائي الکبری: ۱۷۱/۱۰ رقم الحدیث: ۱۱۲۶۲ مؤسسة الرسالة بیروت، ۱۴۲۱ هجری.
[3] شرح الکرماني: ۵۶/۱۴ دار إحیاء التراث العربي، وانظر فتح الباري: ۵۴۳/۸-۵۴۲.
[4] فتح الباري: ۵۴۳/۸-۵۴۲ دار الکتب العلمیة.

راتلو سره هغه قتل کړو او په لار کښې ئې اوغورزولو او بیا د موسیٰ علیه السلام په مخکښې چغې صورې وهلې چه په ما باندې لوئې مصیبت راغلو هیڅوک داسې نه ملاویږی چه د ده قاتل راته په ګوته کړی. ته د الله تعالیٰ نبی ئې هم ته راته اوښایه. موسیٰ علیه السلام د خلقو نه معلومات اوکړه نو ټولو د لاعلمئ اظهار اوکړو. هغوی ته د وحی په ذریعه حکم ورکړې شو چه د قاتل پته لګولو د پاره یو غوا ذبح کړنی اود هغې د غوښې یوه ټکړه د مقتول په بدن باندې اووهئ نو هغه به راژوندې شی او هم پخپله به د قاتل نوم اوښائی. موسیٰ علیه السلام هغوی ته د الله تعالیٰ دا حکم اوخودلو نو هغوی دا توقې ګنړلو سره اووئیل ﴿اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا﴾ آیا ته مونږ پورې توقې کوې؟ موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اَعُوْذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْجٰهِلِیْنَ﴾ بیا بنو اسرائیل اووئیل ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ یُبَیِّنْ لَّنَا مَا هِیَ﴾ ته خپل رب نه درخواست اوکړه چه هغه بیان اوکړی چه هغه غوا به څنګه وی؟ موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اِنَّهٗ یَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَّلَا بِكْرٌ عَوَانٌۢ بَیْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوْا مَا تُؤْمَرُوْنَ﴾ یعنی الله تعالیٰ فرمائی چه هغه دې داسې غوا وی چه نه بوډئ وی او نه بالکل ځوانه ددې دواړو په مینځ کښې دې وی. بیا هغوی اووئیل ته د خپل رب نه دعا اوکړه چه هغه زمونږ د پاره بیان کړی چه ﴿مَا لَوْنُهَا﴾ د هغه غوا رنګ به څنګه وی؟ موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اِنَّهٗ یَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِیْنَ﴾ الله تعالیٰ فرمائی چه هغه غوا دې د تیز رنګ زیړه وی چه کتونکی خوشحالوی. هغوی وئیل ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ یُبَیِّنْ لَّنَا مَا هِیَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشٰبَهَ عَلَیْنَا﴾ ته زمونږ د پاره د خپل رب نه دعا اوکړه چه زمونږ د پاره بیان کړی چه د دغه غوا پوره حقیقت به څه وی. حقیقت دادې چه د غواګانو باره کښې مونږ ته اشتباه کیږی. موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اِنَّهٗ یَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُوْلٌ تُثِیْرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِی الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِیَةَ فِیْهَا﴾ الله تعالیٰ فرمائی چه هغه به داسې غوا وی چه صحیح سالمه وی څه کمې په کښې نه وی چه نه یوې کوی او نه پټی خړوب کوی او په هغې لړ شان ټاکې یا داغ هم نه وی.

د خپل عادت مطابق د ډیرو لاتجو نه پس بنو اسرائیل په دې حکم باندې رضامند شو. د مخصوص صفتونو دا غوا د ډیر لټون نه پس هغوی ته د یوې بوډئ ښځې سره ملاؤ شوه چه هغې هم ښه ګران قیمت اووئیل. موسیٰ علیه السلام اووئیل چه تاسو پخپله خپل خان په سختو کښې واچولو اوس چه دا څه غوارې هم هغه قیمت ورکړئ. هغوی غوا واخسته او د هغې نه ئې یو هډوکې واخستو او د مقتول نعش سره ئې اولګولو هغه راژوندې شو او د قاتل نوم خودلو سره مړ شو. (۱)

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: الْعَوَانُ: النَّصَفُ بَيْنَ الْبِكْرِ وَالْهَرِمَةِ. ﴿فَاقِعٌ﴾/البقرة: ۶۹/: صَافٍ.

په مذکوره آیت کښې د لفظ عوان تفسیر کړې شوې دې. نصف نون او صاد فتحه سره مینځمی ته وئیلی شی. ابو العالیه رحمه الله دا قول وائی چه عوان د بوډئ او ځوانې غوا په مینځ کښې درمیانه درجې عمر والا غوا ته وائی. د ابو العالیه رحمه الله امام قرطبی رحمه الله د (عن سلمه عن ابن اسحاق عن الزهری) په طریق سره نقل کړې دې. (۲)

قوله: فاقع: صاف: آیت دې: ﴿صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِیْنَ﴾ امام بخاری رحمه الله لفظ فاقع تفسیر صاف سره کړې دې. حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د دې تفسیر کړې دې: (شدید الصفرة تکاد صفرتها تبیض) مطلب دې چه د دغه غوا رنګ فاقع یعنی داسې ژور زیړ رنګ وی چه سپین ښکاری. بعض حضراتو د فاقع معنی ډیر تک تور رنګ سره کړې دې. دا صحیح نه دې. (۳)

---

(۱) فتح البارى: ۸/۵۴۴-۵۴۳.
(۲) عمدة القارى: ۱۵/۴۱۹.
(۳) عمدة القارى: ۱۵/۴۱۹.

﴿ذَلُولٌ﴾ لَمْ يُذَلِّلْهَا العَمَلُ ﴿تُثِيرُ الأَرْضَ﴾/البقرة: ۷۱/: لَيْسَتْ بِذَلُولٍ تُثِيرُ الأَرْضَ وَلاَ تَعْمَلُ فِي الحَرْثِ. ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾ مِنَ العُيُوبِ ﴿لاَ شِيَةَ﴾/البقرة: ۷۱/: بَيَاضٌ. ﴿صَفْرَاءُ﴾/البقرة: ۶۹/: إِنْ شِئْتَ سَوْدَاءُ، وَيُقَالُ: صَفْرَاءُ، كَقَوْلِهِ: ﴿جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾/المرسلات: ۳۳/: ﴿فَادَّارَأْتُمْ﴾/البقرة: ۷۲/: اخْتَلَفْتُمْ.

هغه غوا ځنګه کیدل پکاردی؟ دَ هغې یو وصف ئې دا اوخودلو چه هغه ذلول نه وی. امام بخاری رحمه الله دَ دې معنی کړې ده ﴿لم يذللها العمل﴾ چه کار وغیره ذلیل کړې نه وی. ﴿تُثِيرُ الأَرْضَ﴾ امام بخاری رحمه الله ﴿ولاتعمل في الحرث﴾ سره معنی کړې ده. یعنی چه داسې غوا وی چه په زمکه کښې دَ زمینداری کار نه کوی.

قوله: لاشية: بَيَاضٌ: په آیت کښې لفظ «شية» معنی امام بخاری رحمه الله په سپین داغ سره کړې ده. یعنی هغه غوا داسې کیدل پکاردی چه په هغې کښې څه سپین داغ نه وی.

قوله: صفراء: إن شئت سوداء، ويقال صفراء كقوله جمالات صُفْر: آیت کښې ﴿صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا﴾ کښې لفظ «صفراء» متعلق امام بخاری فرمائیلی دی چه دا په خپله مشهوره معنی کښې استعمالیږی لیکن که تاسو غواړئ نو دا دَ سوداء «تور» په معنی کښې هم اخستې شئ ځکه چه دَ سورت مرسلات آیت ﴿جِمَٰلَتٌ صُفْرٌ﴾ [۳۳] کښې لفظ صفر دَ سودا په معنی کښې دې چه زیړ بخنه وی.

قوله: فادارأتم: اختلفتم: آیت دې ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَءْتُمْ فِيهَا﴾ [البقرة: ۷۲]. امام بخاری رحمه الله «ادارأتم» معنی کړې ده «اختلفتم» یعنی دَ قتل الزام په یو بل باندې لګولواو اختلاف ئې کولو. دا لفظ «دراء» نه دې اودَ دې معنی دَ دفع کولودپاره راځی. یعنی دَ خپل ځان ساتنه ئې کوله او الزام به ئې دَ بل په سر. [1]

۳۲- باب: وَفَاةِ مُوسَى وَذِكْرِهِ بَعْدُ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دوه خبرې خودل غواړی. دَ حضرت موسى عليه السلام دَ وفات قصه او دَ وفات نه پس تذکره. ذکره په مجرور باندې دَعطف کیدو دَ وجې نه حالت جری کښې دې. دَ ابوذر رحمه الله روایت کښې لفظ دَ باب ساقط دې. په دې صورت کښې ذکره مرفوع وئیل پکاردی. [2]

[۳۲۲۶] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "أُرْسِلَ مَلَكُ المَوْتِ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ، فَلَمَّا جَاءَهُ صَكَّهُ، فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ، فَقَالَ: أَرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لاَ يُرِيدُ المَوْتَ، قَالَ: ارْجِعْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ، فَلَهُ بِمَا غَطَّتْ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ، قَالَ: أَيْ رَبِّ، ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: ثُمَّ المَوْتُ، قَالَ: فَالْآنَ، قَالَ: فَسَأَلَ اللَّهَ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الأَرْضِ المُقَدَّسَةِ رَمْيَةً بِحَجَرٍ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كُنْتُ ثَمَّ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ، إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ تَحْتَ الكَثِيبِ الأَحْمَرِ» قَالَ وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ [ص ۴۷۱] [ر: ۱۲۷۴] [3]

---

[1] تفسير الثعلبی: ۱۳۹/۱ قال: وأصل الدراء: الدفع، يعنى: ألقى ذلك على هذا وهذا على ذلك فدافع كل واحد نفسه.

[2] إرشادالسارى: ۳۵۰/۷.

[3] مر تخريجه فى كتاب الجنائز باب من أحب الدفن فى الأرض المقدسة أونحوها: ۳۳۹ وهذا الحديث عزاه الحافظ المزى فى التحفة إلى البخارى فقط ولم يصرح بأنه روى عن مسلم أيضاً، وقد رواه مسلم فى الفضائل، فى باب فضائل موسى رقم: ۶۱۰۰

تراجم رجال

يحيٰي بن موسٰي: دا ابوزكريا يحيى بن موسٰى رحمه الله دې. دَدوى تذكره تيره شوې ده.[1]

معمر: دا معمر بن راشد الازدى البصرى رحمه الله دې (كتاب العلم، باب كتابة العلم) لاندې دَهغوى تذكره تيره شوې ده.[2]

ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس بن كيسان يمانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره تيره شوې ده.[3]

عن ابيه: دا طاؤس بن كيسان يمانى جندى حميرى رحمه الله دې.[4]

دا روايت امام بخارى رحمه الله مخكښې خو طاؤس عن ابى هريرة په طريق سره موقوفاً روايت كړې دې او بيا دې نه پس هم دا روايت همام عن ابى هريرة په طريق سره موقوفا هم نقل كړې دې اودَ محدث عبدالرزاق رحمه الله په نيز هم دغه دَ همام والاسناد مشهور دې.[5]

دَموسٰى عليه السلام ملك الموت په مخ په څپيړه وهل: أرسل ملك الموت إلى موسٰى عليه السلام، فلما جاءه صكه..... ملك الموت موسٰى عليه السلام ته اوليګلې شو كله چه ملك الموت هغه له راغلو نوهغه دې په څپيړه اووهلو. دلته اشكال كيږى چه موسٰى عليه السلام ملك الموت ولې په څپيړه باندې اووهلو؟

① ملك الموت هغه له دَ مرګ پيغام وركولو دَپاره راغلې وو. دَ صحيح مسلم روايت دې چه ملك الموت موسٰى عليه السلام ته اوونيل (أجب ربك، فلطم موسٰى عين الملك ففقأها)[6]

يعنى دَ خپل رب پيغام مرګ قبول كړه. په دې باندې موسٰى عليه السلام په سترګه باندې ملك الموت په څپيړه باندې اووهلو او سترګه ئې زخمى كړه. ملك الموت هغه له دَ انسان په شكل كښې راغلې وو او دكور په ديوال باندې وراوختې وو. دَموسٰى عليه السلام عمر ۱۲۰ كاله وو. موسٰى عليه السلام هغه پيژندلې نه وو دَ هغه په مزاج كښې ګرمى وه. په دې باندې هغه له غصه راغله چه بغير اجازت نه څنګه دننه راغلې، كيدې شى څوك اجنبى حمله كونكې زما دَ قتل په نيت راغلې وى. په دې وجه موسٰى عليه السلام هغه په څپيړه اووهلو. په هغه زمانه كښې به ملك الموت په انسانى شكل كښې دَعامو خلقو مخې ته راښكاره كيدلو. چنانچه دَ مسند احمد روايت دې: (أن ملك الموت كان يأتى الناس عيانا، فأتى موسٰى فلطمه ففقأ عينه).[7]

يوبل اشكال اودَهغې جواب: دَصحيح مسلم او مسند احمد په رواياتو كښې تصريح ده چه موسٰى عليه السلام په ګذار سره دَ ملك الموت سترګه اووتله. په دې باندې اشكال وارد كيږى چه ملك الموت خو طاقتور مخلوق دې دَ يو انسان ګذار دَ هغه په مقابله كښې څه حيثيت لرى بيا دا چه هغه نورانى مخلوق دې دَ انسان په شان دَ هغه سترګه وتل اوزخمى كيدل ناقابل فهم دى؟

ابن قتيبه رحمه الله وغيره دَدې جواب دا وركړې دې چه دا په اصل كښې تمثيل دې، حقيقت نه دې چه حضرت موسٰى عليه السلام حقيقتاً په څپيړه وهلې وو اوهم په حقيقت كښې دَ ملك الموت سترګه وتلې وه. دا بالكل هم داسې دى لكه

---

[1] كشف البارى كتاب الحيض باب دلك المرأة نفسها..... ص: ۳۷۸.

[2] كشف البارى: ۳۲۱/٤.

[3] كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة رقم: ۳۲۹ ص: ۵۹۸.

[4] اوګورئى كتاب الوضوء، باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين.

[5] عمدة القارى: ۳۰۵/۱۵.

[6] صحيح مسلم كتاب الفضائل باب ومن فضائل موسٰى، رقم الحديث: ۶۱٤۹

[7] مسند الإمام أحمد: ۵۲۵/۱۶مسندأبى هريرة: ۱۰۹۰٤مؤسسة الرسالة: ۱٤۲۱هجرى نور اوګورئى إرشاد السارى: ۳۵۰/۷.

چه په دوو کسانو کښې په څه خبره باندې تلخي راشي يو غالب راشي اوبل مغلوب. غالب راتلونکې وائي چه ما هغه بنه زخمي کړو ما خو دهغه په سترګو کښې خاورې واچولې اوهغه خو خپل مخ وهلو لاړو. حالانکه په حقیقت کښې نه هغه زخمي کړی او نه دهغه په سترګو کښې خاورې اچوی او نه هغه خپل مخ وهی. دغه شان حضرت موسی علیه السلام په مقابله او بحث کښې غالب راغلو په حديث کښې د سترګې وتو خبره هم دغه محاوره ده.[1]

لیکن دا توجیه بعيد ده اودَ قرائن سياق خلاف ده. ځکه چه په روايت کښې تصريح ده چه دَ عزرائيل سترګه اووتله نوهغه الله تعالى له لاړو هلته هغه شکايت اوکړو او الله تعالى دهغه سترګه صحيح کړه.[2] کله چه دَ سترګې وتل په حقيقت باندې محمول دی نو بيا اشکال دادې چه ملك الموت خو نوراني مخلوق دې دَ انسان په شان دهغه سترګه راوتل ناقابل فهم دی.

ددې جواب دادې چه الله تعالى په ملائکو کښې (تشکل بأشكال مختلفة) استعداد کيخودې دې. کله چه ملائکه دَ انسان په صورت کښې متشکل وی نو بيا په هغوی کښې انسانی خصوصيات پيدا کيږی. ملك الموت په انسانی صورت کښې راغلې وو په دې وجه په څپيړه باندې دهغه سترګه اووتله.[3]

شراح حضراتو خودا مختلف توجيهات کړې دی ليکن حقيقت دادې چه دا حديث دَمتشابهات نه دی. علامه سندهی رحمه الله دَ سنن نسائي په حاشيه کښې ددې تصريح فرمائيلې ده.[4] دَ تاويل او توجيه کولو په ځائې نيغه خبره په دې کښې ده چه متشابهات الله تعالى ته حواله کړې شي.

② علامه نووی رحمه الله فرمائيلې دی ممکن دی چه موسى علیه السلام دَ الله تعالى په اجازت سره ملك الموت په څپيړه باندې وهلې وی چه داسې دَ ملك الموت امتحان واخستې شي.[5]

③ دَ انبياء دَ روح قبض کولونه وړاندې هغوی نه مشوره ضرور اخستې شي اوهغوی ته اختيار ورکولې شي. نو بعض حضرات اوفرمائيل چه موسى علیه السلام ملك الموت ځکه په څپيړه باندې اووهلو چه ملك الموت هغه سره مشوره نه وه کړې او دَ روح قبض کولو دَپاره راغلو.[6]

ددې حديث نه دَمبتدعين انکار اودَ هغې رد: علامه ابن خزيمه رحمه الله فرمائي چه بعض مبتدعينو ددې حديث دَ صحت نه انکار کړې دې. دا حضرات وائي چه که موسى علیه السلام ملك الموت پيژندلې وو نو بيا خو څپيړه لګول دَملك الموت توهين دې؟ که چرې پيژندلې ئې نه وو بيا دَهغه نه دَسترګې ويستلو قصاص ئې ولې وانخستو.؟

حافظ ابن خزيمه رحمه الله اودَ هغه په اتباع کښې علامه مارزی رحمه الله او قاضي عياض رحمه الله ددې جواب ورکړې دې چه ملك الموت په انساني شکل کښې په ديوال باندې وراوختې وو. موسى علیه السلام ته دَ هغه دَملك الموت کيدو علم نه وو. او انديښنه پيدا شوه چه په دې انداز کښې کورته بغير اجازت داخليدل هم دَ نقصان رسولو په غرض سره کيدې شي په دې وجه هغه په څپيړه باندې وهلوسره دَملك الموت نه سترګه اوويستله. شارع علیه السلام په کور کښې دننه کتونکې غير متعلق سړې سترګه ويستل مباح ګرځولې دی. کله چه دا عمل جائز شو نو موسى علیه السلام ځکه مجرم کيدې شي. هغه خپله دفاع کړې وه که په دغه دفاع کولو کښې هغه مړ شوې هم وې نو نه قصاص لازم راتلو

---

[1] شرح مسلم للنووی: ۱۲۸/۱۵ وفتح الباری: ۵۴۶/۸

[2] شرح مسلم للنووی: ۱۲۸/۱۵ وفتح الباری: ۸/۵۴۶

[3] إرشادالساري: ۳۵۰/۷ وفتح الباری: ۵۴۷/۸

[4] حاشية السندهي على سنن النسائي: ۱۲۰/۴ مکتب المطبوعات الإسلامية، حلب ۱۴۰۶ هجري.

[5] شرح مسلم للنووی: ۱۲۹/۱۵ نوراوګورئی فتح الباری: ۵۴۶/۷

[6] اوګورئی شرح مسلم للنووی: ۱۲۸/۱۵ کتاب الفضائل رقم: ۱۶۰۰ نور اوګورئی فتح الباری: ۵۴۶/۵

اونه دیت واجب کیدو.

نو په دوو وجوهاتوسره د موسیٰ علیه السلام دا عمل جائز دې یو دا چه د کور په دیوال باندې وراوختو سره کورته داخلیدونکی اجنبی سړی سترګه ویستل شرعاً جائز دی. دویم دا چه موسیٰ علیه السلام ملك الموت نه وو پیژندلې حضرت ابراهیم علیه السلام اوحضرت لوط علیه السلام له هم ملائکې په انسانی شکل کښې راغلې وې دواړو حضراتو هغوی نه وې پیژندلې. که چرې ابراهیم علیه السلام ته د حقیقت علم وې نو هغه به کله هم د فرښتو په وړاندې په دسترخوان باندې خوراك نه کولو او که لوط علیه السلام پیژندلې نو هغه به کله هم د خپل قوم د طرف نه فرښتو باندې د لاس اوچتولو اندیښنه نه کوله. فرض کړه که موسیٰ علیه السلام ملك الموت پیژندلې هم وې نو د ملائکو او انسانانو په مینځ کښې د قصاص مشروعیت چرته ثابت دې؟ بیا دغه مبتدعینو دا خبره د کوم خائې نه راویستله چه ملك الموت د موسیٰ علیه السلام نه قصاص مطالبه اوکړه او موسیٰ علیه السلام انکار اوکړو.(١)

قوله: فرجع إلى ربه فقال أرسلتني إلى عبد لا يريد الموت: چنانچه ملك الموت خپل رب ته واپس لاړو او عرض ئې اوکړو چه تا زه داسې بنده له لیږلې وم د چا چه د مرګ هډو د سره اراده نشته.

قوله: قال ارجع إليه فقل له؟ يضع يده على متن ثور: الله تعالی ملك الموت ته حکم اوکړو موسیٰ علیه السلام له دوباره لاړشه او هغه ته اووایه (چه د الله تعالی حکم دې) د یو غوئی په شا باندې ته خپل لاس کیږده. یو روایت کښې دی: (فقل له: الحياة تريد؟ فإن كنت تريد الحياة فضع يدك على متن الثور، فما توارت يدك من شعرة فإنك تعيش بها سنة)(٢) یعنې: موسیٰ علیه السلام ته اووایه ستا ژوند پکار دې؟ که غواړې نو د غوئی په شا باندې لاس کیږده، په هرهغه ویښته کوم چه ستا لاس پټ کړی د هغې په بدله کښې به یو کال ژوند ملاویږی.

قوله: فله بما غطى يده بكل شعرة سنة: چنانچه د هغه د پاره چه د هغه لاس کوم ویښته پټوی د هر ویښته په عوض کښې به یو کال عمر وی.

قوله: قال: أي رب! ثم ماذا؟ قال: ثم الموت، قال: فالآن: موسیٰ علیه السلام عرض اوکړو ای زما ربه بیا به څه کیږی. الله تعالی جواب ورکړو بیا مرګ. نو بیا موسیٰ علیه السلام عرض اوکړو (که داوږد نه اوږد ژوند نه پس آخر هم مرګ راتلونکې دې) نو بیا خو هم اوس (دې مرګ راشی).

عزرائیل علیه السلام الله تعالی ته شکایت کړې وو چه تا زه داسې سړې له لیږلې ووم چه هډو مرګ غواړی نه. ممکن دی چه ملك الموت موسیٰ علیه السلام هډو خبر کړې نه وی او د هغه د خیالاتو نه په ناخبرئی کښې ئی هم پخپله دا اندازه کړې وی چه هغه د مرګ د نوم نه ناخوښه دې او د مرګ تمنا نه کوی. په دې وجه ملك الموت ته مغالطه اوشوه او الله تعالی ته ئی شکایت اوکړو. الله تعالی ملك الموت ته ملکوتی صفات ورکولو سره د هغه د سترګې زخم ټیك کړو او دوباره ئی موسیٰ علیه السلام له اولیګلو. اوس چه کله ملك الموت موسیٰ علیه السلام له راغلو او وئی کتل چه د هغه سترګه بالکل په صحیح حالت کښې ده. نو حقیقت ورته ښکاره شو چه دا ملك الموت دې نو ځکه په دوباره راتلو باندې هغه د خفګان اظهار اونه کړو.(٣)

ارض مقدس سره نیزدې د موسیٰ علیه السلام د تدفین خواهش: (قال: فسأل الله أن يدنيه من الأرض المقدسة رمية بحجر) ابوهریره رضي الله عنه وائی چه موسیٰ علیه السلام د الله تعالی نه دعا اوکړه چه دې د کانړی د ویشتلو په اندازه ارض مقدس ته

---

(١) الشفابتعریف حقوق المصطفیٰ: ۱۶۶/۲ دارالکتب العلمیة، فتح الباری: ۴۴۲/۶.

(٢) صحیح مسلم: ۱۲۹/۱۵ کتاب الفضائل، باب من فضائل موسی علیه السلام رقم: ۶۱۴۹، صحیح ابن حبان: ۱۱۶/۱۴ کتاب التاریخ باب بدء الخلق: ۶۲۲۴، ۶۳۳۰ مؤسسة الرسالة: ۱۴۱۴هجری.

(٣) فتح الباری: ۴۴۳/۶ دارالمعرفة.

نيزدې کړي.

قوله: قال أبوهريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لوكنتُ ثَم.... إلخ: ابوهريره رضي الله عنه وائي چه بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل که چرې زه هلته وې نو تاسو ته به مې دَ موسى عليه السلام دَ قبر نښه خودلې وه چه هغه كثيب احمر، سرې غونډئ سره نيزدې دفن دې.

موسى عليه السلام بيت المقدس کښې دَتدفين خواهش ولې ښکاره کړو؟: سوال دادې چه موسى عليه السلام بيت المقدس کښې دننه دَ الله تعالى نه دَ تدفين خواهش ولې ښکاره نه کړو اودَ بيت المقدس نه دَ رمية الحجر په فاصله باندې دَ تدفين خواهش ښکاره کړو؟

ددې جواب دادې چه بيت المقدس دَ انبياء کرامو عليهم السلام دَمدفن کيدو په سبب دَ برکت ځائې دې. حضرت موسى عليه السلام هم په دې وجه باندې بيت المقدس سره نيزدې دَ تدفين خواهش ښکاره کړو. په نفس بيت المقدس کښې دَ تدفين خواهش ځکه ښکاره نه کړو چه هلته دَ خلقو تګ راتګ ډير کيږي هلته په دفن کيدو کښې موسى ته خطره وه چه دَقبر طرف ته به دَ خلقو توجو وې اوهغه به دَ شرك او بت پرستنې مرکز جوړشي او کله چه قبر په ارض مقدس کښې دننه نه وې نودَدې طرف ته به دَ خلقو زياته توجو نه وې. په دې وجه موسى عليه السلام دَ ارض مقدس نه بهر دَ تدفين درخواست اوکړو.[1]

قوله: الكثيب الأحمر: كثيب دَ شګو اوږدې غونډئ ته وائي يعنى سره غونډئ.[2]

دحضرت موسى عليه السلام قبر چرته واقع دې په دې کښې مختلف اقوال دي: دَبعض حضراتو رائې ده چه دَموسى عليه السلام قبر دَ مدينې او بيت المقدس په مينځ مدين کښې دې. دا صحيح نه دې ځکه چه مدين نه مدينې سره نيزدې دې اونه بيت المقدس سره نيزدې دې.[3] ضحاك رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړيدې چه دَ موسى عليه السلام قبر بيت المقدس نه (رمية بحجر) فاصله باندې واقع دې ليکن چاته معلوم نه دې.[4]

رسول اکرم ﷺ دا مبهم پاتې کول غوښتل لکه چه (الى جانب الطريق عند الكثيب الأحمر) الفاظ نه مترشح دي. که چرې رسول الله ﷺ دَ قبر نښې نښانې خودل غوښتل نو ضرور به ئې تصريح کوله ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي (لوعلمت اليهود قبرموسى وهارون لاتخذوهما إلهين من دون الله) که چرې يهوديانو ته دَموسى عليه السلام اوهارون عليه السلام قبرونه معلوم وې نوهغوى دواړه به ئې دَ الله تعالى نه بغير خپل معبودان جوړ کړي وې.[5] حافظ ابن عساکر رحمه الله دکعب احبار رحمه الله قول نقل کړي دې چه دَموسى عليه السلام قبر دمشق کښې دې.

خو دَ شراح په نيز اصح او راجح قول دادې چه ميدان تيه سره نيزدې دَ اريحا په نوم سره يو کلې دې دلته يو قبر دې چه دِ بيت المقدس نه رمية حجر په فاصله باندې واقع دې. هم دغه قبر دَ موسى عليه السلام دې. او په حديث کښې چه کوم دَ سرې غونډئ ذکر راغلې دې هغه هم په دې مقام باندې ده.[6]

دَ وهب بن منبه رحمه الله روايت دې دَ موسى عليه السلام دَ تدفين انتظام ملائکه کړې. جبرائيل عليه السلام دَجنازې مونځ ورکړو اودَ ۱۲۰ کالو په عمر کښې دَ حضرت هارون عليه السلام دَ وفات نه يوولس مياشتې پس هغه وفات شوې.[7]

---

[1]) إرشادالساري: ۳۵۱/۷.

[2]) النهاية لابن الأثير: ۱۵۲/٤ دارإحياء التراث العربي.

[3]) فتح الباري: ۵٤۶/۸.

[4]) عمدة القاري: ٤۲۱/۱۵.

[5]) عمدة القاري: ٤۲۲/۱۵.

[6]) فتح الباري: ۵٤۶/۸ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.

[7]) عمدة القاري: ٤۲۲/۱۵.

قوله: قال وأخبرنا معمر عن همام حدثنا أبوهريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم نحوه: عبدالرزاق بن همام رحمه الله وائي چه هم دغه روايت مونږ ته معمر رحمه الله عن همام عن ابي هريرة په طريق سره اوروليې او د دې په سند کښې د طاؤس عن ابيه واسطه نه وه. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا سند د مذکوره روايت سند سره موصول دې. بعض حضراتو دې ته تعليق ونيلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته د تعليق ونيل وهم ګرځولې دې.[1].

قوله: نحوه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلې د دې مطلب دا دې چه معمر عن همام والا روايت معناً د معمر عن ابن طاؤس والا روايت په شان دې لفظاً نه دې.[2]

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه سره د دې چه دا سند د اسناد اول سره موصول دې مګر دا تعليق ګرځولو قول ته وهم ونيل هم صحيح نه دې خکه چه بهرحال امام بخاري رحمه الله دا د تعليق په صورت کښې ذکر کړې دې. او بيا د يو محدث دا روايت په سند د اتصال سره نقل کول دې امر ته مستلزم نه دې چه دلته دې هم د يو روايت موصول وي.[3]

[۳۲۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: اسْتَبَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ الْمُسْلِمُ [ص: ۱۵۸]: وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْعَالَمِينَ، فِي قَسَمٍ يُقْسِمُ بِهِ، فَقَالَ الْيَهُودِيُّ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ، فَرَفَعَ الْمُسْلِمُ عِنْدَ ذَلِكَ يَدَهُ فَلَطَمَ الْيَهُودِيَّ، فَذَهَبَ الْيَهُودِيُّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ الْمُسْلِمِ، فَقَالَ: «لاَ تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلاَ أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي، أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ» [ص ۴۷۹] [ر: ۲۲۸۰][4]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حکم بن نافع بهراني حمصي رحمه الله دې.[5]

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشي اموي رحمه الله دې. د دوى تذکره (بدء الوحي) لاندې تيره شوې ده.[6]

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهري رحمه الله دې.[7]

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دا ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف دې. د دوى تذکره (کتاب الايمان باب صوم رمضان احتساباً من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[8]

سعيد بن المسيب: د دوى تذکره (کتاب الايمان باب من قال: إن الايمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1] فتح الباري: ۵۴۶/۸ و إرشاد الساري: ۳۵۱/۷

[2] فتح الباري: ۵۴۶/۸.

[3] عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

[4] مر تخريجه في كتاب الخصومات باب ما يذكر في الإشخاص والخصومة بين المسلم واليهود، رقم: ۲۴۱۱.

[5] كشف الباري: ۴۷۹/۱.

[6] كشف الباري: ۴۸۰/۱.

[7] كشف الباري: ۳۲۶/۱.

[8] كشف الباري: ۳۲۳/۲.

قوله: استبَّ رجلٌ من المسلمين: حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه دَ یو مسلمان او یهودی په مینځ کنځلې تکرار وغیره اوشوې. مسلمان اووئیل چه قسم دې په هغه ذات چاچه محمد ﷺ په ټولو عالمو کښې خوښ کړې یعنی فوقیت اوفضیلت ئې ورکړې. یهودی اووئیل چه قسم دې په هغه ذات چاچه موسی علیه السلام په ټولو عالمو باندې خوښ کړې.

عمرو بن دینار رحمه الله تصریح کړې ده چه دلته رجل مسلم نه مراد حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه دې اودَ یهودی باره کښې ابن شکوال رحمه الله دَ ابن اسحاق رحمه الله په حواله سره فرمائیلی چه دَهغه نوم فنحاص دې.[۱] لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائیلی چه څوک بل یهودی دې اودَهغه نوم ماته معلوم نه دې.[۲]

دَحضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه او یو یهودی په مینځ کښې داشان واقعه دَ سورت آل عمران آیت ﴿إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ﴾ دَ نزول په وخت شوې وه او حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه یهودې په څپیړه باندې وهلې وو. فنحاص هم دَدغه یهودی نوم دې خودَ حدیث باب واقعه دویمه ده او په دې کښې چه دکوم یهودی ذکردې دهغه نوم مجهول دې.[۴]

قوله: فرفع المسلم عند ذلك يده، فلطم اليهودي: نومسلمان خپل لاس اوچت کړو اویهودی په څپیړه اووهلو. یهودی موسی علیه السلام له په ټول عالم باندې فوقیت ورکړو. دَلفظ عالمین په عموم کښې رسول الله ﷺ هم راځی نولکه چه یهودی دروغ اووئیل ځکه چه دَ مسلمان په نیز خو رسول الله ﷺ دَ ټولو نه افضل او اوچت دې.[۵] حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه هغه ته دَ دروغو سزا په توګه په مخ باندې څپیړه ورکړه. دابراهیم بن سعد رحمه الله په روایت کښې "وجه" تصریح ده. (فلطم وجه اليهودي).[۶]

دَ عبدالله بن الفضل رحمه الله په روایت کښې دی: (فسمعه رجل من الأنصار فلطم وجهه وقال: أتقول هذا ورسول الله صلى الله عليه وسلم بين أظهرنا).[۷]

یعنی دَ یهودی دا خبره یوانصاری واوریدله نوهغه یهودی په مخ باندې په څپیړه باندې اووهلو او وئې وئیل رسول اکرم ﷺ زمونږ په مینځ کښې موجود دې اوته دَداسې خبرې کولو جرأت کوې؟ په حدیث ابوسعید رضی الله عنه کښې هم دَ څپیړې نسبت دَ یو انصاری صحابی طرف ته کړې شوې دې.[۸]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په ظاهره دواړه روایات دَعمرو بن دینار رحمه الله دَ قول خلاف دی په کوم کښې چه دَ څپیړې وهونکی نوم ابوبکرصدیق رضی الله عنه خودلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله تطبیق ورکولو سره فرمائیلی دی که په مذکوره روایاتو کښې لفظ انصاری نه عام معنی مراد وی نو دَ رسول الله ﷺ په انصار او اعوان کښې دَحضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه نه زیات بل څوک کیدې شی.[۹]

---

[۱] کشف الباري: ۱۵۹/۲.
[۲] فتح الباري: ۵٤۷/۸ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.
[۳] فتح الباري: ۵٤۷/۸.
[۴] فتح الباري: ۵٤۸/۸-۵٤۷ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.
[۵] فتح الباري: ۵٤۸/۸.
[۶] صحيح البخاري كتاب الخصومات باب مايذكر في الإشخاص والملازمة والخصومة، رقم الحديث: ۲٤۱۱.
[۷] صحيح البخاري كتاب أحاديث الأنبياء باب:وإن يونس لمن المرسلين، رقم الحديث: ۳۲۳۳.
[۸] فتح الباري: ۸/۸.
[۹] فتح الباري:۵٤۸/۸.

قوله: فذهب الیهودي إلی النبي صلی الله علیه وسلم فأخبره الذي کان من أمره: یهودی رسول اکرم ﷺ ته راغلو او حضورپاك ته ئې هغه خبره اوخودله چه دهغه اومسلمان په مینځ کښې اوشوه. دَ ابراهیم بن سعد رحمه الله په روایت کښې دی چه حضورپاك مسلمان هم راوغوښتلو او دَواقعې معلومات ئې اوکړه.([1])

دَ ابن الفضل په روایت کښې دی چه یهودی رسول اکرم ﷺ مخاطب کړو ونې وئیل: «یاأباالقاسم ان لی ذمة وعهداً فما بال فلان لطم وجهی؟ فقال: لم لطمت وجهه؟ —فذکره— فغضب النبي صلی الله علیه وسلم» ([2])

یعنی زه خومعاهد او ذمي یم نوبیا په فلانکی مسلمان باندې څه چل شوې چه هغه زه په څپیړه اووهلم. رسول اکرم ﷺ دَ مسلمان نه دَ وجې تپوس اوکړو چه تا دې ولې په څپیړه اووهلو؟ هغه وجه اوخودله نوحضورپاك دَ غصې اظهار اوکړو.

قوله: فقال لاتخیروني علی موسی.......: په دې موقع باندې رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل ماله په موسی علیه السلام باندې فضیلت مه راکوئی ځکه چه دَ قیامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شي او زه به دَ ټولو نه اول سرې یم چا ته چه به هوش راځي هغه وخت به زه موسی علیه السلام گورم چه هغه به دَ الله تعالی دَ عرش غاړه نیولې وی. ماته معلومه نه ده چه هغه به هم دَ هغه خلقو نه وی چه بې هوشه شوی وو او بیا زما نه هم اول په هوش کښې راغلی وو یا دَهغوی نه وو څوك چه الله تعالی دَ بې هوشئی نه مستثنی کړې وو.

په موسی علیه السلام باندې دَ فضیلت دعویٰ او دَهغې ممانعت: رسول اکرم ﷺ ته په ټولو انبیاء کرامو باندې فضیلت حاصل دې هم پخپله حضورپاك فرمائیلی «أناسیدُ وُلدِآدم ولافخر» اوحضورپاك ته چه کوم فضیلت په ټولو انبیاؤ باندې حاصل دې دَهغې علم هم ورته وو. نو بیا خودا اشکال دې چه حضورپاك ولې منع کړه چه په موسی علیه السلام باندې زما دَ اوچتوالی دعویٰ مه کوئی؟

شراح حدیث دَدې مختلف جوابونه ورکړی دی. دَ بعض په نیز حضورپاك داسې تواضعًا فرمائیلی دی. بعض وئیلی دی چه هغه وخت حضورپاك ته دَ خپل فضیلت علم نه وو. بعض حضراتو وئیلی چه دَدې جواب دادې چه زما تعریف په داسې انداز کښې مه کوئی دَ کوم نه چه دَ موسی علیه السلام دَ سپکاوی اړخ راوځی. اکثر علماء کرام وائی چه دَحضورپاك منشادا وه چه دَ انبیاء کرام علیهم السلام په مینځ کښې دَ تفضیل په موضوع باندې هډو خبرې نه دی کول پکار. په دې موضوع باندې خبره کولوسره کله انسان دعصبیت په وادنی کښې داخلیږی. شیطان دغه موقع غنیمت گڼړی اودې دَ اعتدال دَ لارې نه دَ اخواکولو کوشش کوی او دا اندیښنه وی چه هغه مفضول دَهغه دَ مقام اومرتبې نه کم تر جوړولوسره په ضلالت اوگمراهئی کښې پرینوځي. چنانچه علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی:

«لاتخیروابین الأنبیاء: أي: من تلقاء أنفسکم، فإن ذلك قد یفضی إلی العصبیة فینتهز الشیطان عنه ذلك فرصة، فیدعوکم إلی الإفراط والتفریط فتطرون الفاضل فوق حقه وتبخسون المفضول حقه فتقعون فی مهواة الغی، فلاتقدموا علی ذلك بآرائکم، بل ماآتاکم الله من البیان» ([3])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا ممانعت په هغه صورت کښې دې چه کله سرې دَ یو دلیل اوبرهان سهارا اخستو نه بغیر صرف په خپله رائې سره تفضیل بین الأنبیاء په موضوع باندې خبره کوی گڼی دلیل سره خبره کونکی سره دا نهی متعلق نه ده یا بیا دا نهی دَ هغه صورت سره متعلق ده په کوم کښې چه اسلوب کلام دَمفضول دَ تنقیص سبب جوړیږی یا په دې سره دَ خصومت او جګړې فضاء هواریږی. ظاهر خبره ده چه خصومت اومناقشه تیزئی کښې دَ مفضول په شان کښې تنقیص شك کیدې شی، په دې وجه حضورپاك ممانعت اوفرمائیلو.([4])

---

[1]) صحیح البخاری کتاب الخصومات باب فی الإشخاص والخصومة إلخ، رقم الحدیث: ۲۴۱۱.

[2]) صحیح البخاری کتاب أحادیث الأنبیاء باب: وإن یونس لمن المرسلین، رقم الحدیث: ۳۴۱۴.

[3]) إرشادالساری: ۳۵۲/۲.

[4]) فتح الباری: ۵۵۱/۸.

يا بيامطلب دادې چه هر نبي ته به څه جزوي فضيلت ضرور ورکړې شوې وي کوم چه بل نبي ته نه وي ملاؤ نوتاسو داسې تفضيل مه کوئ چه د فاضل د فضيلت قصيدې ونيلو سره د مفضول د جزوي فضيلت نه هم انکار اوکړئ (۱) يو قول دادې چه دا ممانعت په نفس نبوت کښې تفضيل سره متعلق دې چه په ذات نبوت کښې ټول انبياء کرام برابر دی ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ﴾ ددې دليل دې. خو که بعض جزوي فضائل کښې يو نبي ته په بل باندې فضيلت ورکړې شي نو ددې ممانعت تعلق دې سره نه دې. د سورت بقره په آيت سره ددې تائيد کيږي. ﴿ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾.

قوله: فإن الناس يصعقون فأكون أول من يفيق: رسول الله ﷺ فرمائيلي دی چه د قيامت په ورځ به ټول بې هوشه شی اوزه به د ټولو نه اول سرې يم چاته چه هوش راځي.

د صعق نه مراد داسې بې هوشي ده چه يو خطرناک آواز اوريدو سره يا ويرونکې څيز ليدو سره په انسان باندې راځي. د صعق اطلاق په مرګ باندې هم کيږي خودلته مراد بې هوشي ده. دا حديث شراح مشکل ترين احاديثو کښې شمير کړې دې او په دې کښې د اوږدو توجيهاتو او احتمالاتو نه کار اخستې شوې دې. يو مبې ژور بحث صعقة سره متعلق دې چه دې نه کومه يوه صعقه مراد ده؟ دويم بحث په دې باره کښې دې چه کله رسول اکرم ﷺ اوفرمائيل چه د ټولو نه اول به هغه په هوش کښې راځي او موسىٰ عليه السلام به عرش سره ونيى نو سوال دادې چه موسىٰ عليه السلام وفات شوې دې او نص حديث باب کښې موسىٰ عليه السلام په عرش کښې ليدو سره ثابتيږي چه په هغه باندې مرګ نه دې راغلې. دې سره متعلق يو څو ابواب وړاندې (باب قول الله تعالى: ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾) لاندې بحث تير شوې دې.

[۳۲۲۸] - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "احْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: أَنْتَ آدَمُ الَّذِي أَخْرَجَتْكَ خَطِيئَتُكَ مِنَ الْجَنَّةِ، فَقَالَ لَهُ آدَمُ: أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَاتِهِ وَبِكَلَامِهِ، ثُمَّ تَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ قُدِّرَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أُخْلَقَ" فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى مَرَّتَيْنِ» [ص ۴۸۵] [۴۴۵۹، ۴۴۶۱، ۶۲۴۰، ۷۰۷۷] (۲).

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا ابو القاسم عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى اويسى رحمه الله دې. د دوى تذکره (کتاب العلم باب الحرص على العلم) لاندې تيره شوې ده. (۳)

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوى تذکره (کتاب العلم باب مايذکر فى

---

(۱) فتح البارى: ۸/۵۵۱.

(۲) رواه البخارى أيضاً فى كتاب التفسير فى تفسير سورة طه، باب قوله ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ رقم: ۴۷۳۶ وباب قوله: ﴿فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ﴾ رقم: ۴۷۳۸ وفى كتاب القدر باب تحاج آدم وموسىٰ عند الله رقم: ۶۶۱۴ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم: ۷۵۱۵ ومسلم فى القدر باب حجاج آدم موسى عليهما السلام رقم: ۶۶۹۹-۶۶۹۸ وأبوداؤد فى سننه باب فى القدر رقم: ۴۷۰۱ والترمذى فى القدر باب: ۲ رقم: ۲۱۳۵ وابن ماجه فى المقدمة باب فى القدر رقم: ۶۸

(۳) كشف البارى: ۴/۴۸.

ذهاب موسى عليه السلام فى البحر إلى الخضر لاندې تيره شوې ده.[١]

ابن شهاب: د دوى تذكره (كتاب العلم باب بدء الوحى) لاندې تيره شوې ده.[٢]

حميدبن عبدالرحمن: دا حميد بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الايمان باب تطوع قيام رمضان من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[٣]

قوله: احتج آدم موسى فقال له موسى: أنت آدم الذي أخرجتك خطيئتك؟: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د آدم عليه السلام او موسى عليه السلام په مينځ كښې مباحثه اوشوه نو موسى عليه السلام اوونيل ته هم هغه آدم يئې چه ستا خطا ته د جنت نه بهر راوويستې؟

احتج، باب افتعال نه احتج يحتج احتجاجاً معنى كښې دې. استدلال كول احتجاج كول د ناخوښئ اظهار كول.

قوله: فقال آدم: أنت الذي اصطفاك الله برسالته وبكلامه.......الخ: په دې باندې آدم عليه السلام اوونيل ته هم هغه موسى يئې چا لره چه الله تعالى په رسالت او په كلام سره خوښ كړو (يعني رسالت او نبوت سره د خبرو كولو شرف دركولوسره په خلقو باندې تاته فضيلت دركړو) بيا هم ما په داسې معامله باندې ملامت كوې كوم چه زما د پيدا كيدو نه وړاندې مقدر شوې وه. مطلب دا چه كومه معامله زما د لاسه اوشوه نو لامحاله به كيدله چه د الله تعالى په علم سابق كښې د اول نه فيصله شوې وه. دا ممكن نه دى چه كومه خبره د الله تعالى په علم سابق كښې فيصله شوې وى اوزما نه د هغې خلاف څه عمل صادر شى. ته د الله تعالى د خوښ كړې شوو خلاقو نه يو بهتر نې چه د پردو نه شاته د الله تعالى د پټو رازونو مشاهده كوې. ته څنگه د علم سابق نه غافل كيدو سره د هغه كسب اوعمل ذكركوې كوم چه (د خطا) سبب دې او اصل هيروې كوم چه قدر دې.[٤]

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فحج آدم موسى مرتين: رسول اكرم ﷺ دوه ځل اوفرمائيل آدم عليه السلام په موسى عليه السلام باندې غالب راغلو. د راجح قول مطابق د حضرت آدم عليه السلام او حضرت موسى عليه السلام په مينځ كښې دامكالمه او مناظره د دواړو د وفات نه پس په آسمان باندې شوې ده. علامه عبد البر رحمه الله يحيى بن سعيد قطان رحمه الله او فضل الله توربشتى هم دغه رائې ده.[٥]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه په حديث كښې د حضرت موسى عليه السلام د وفات نه پس احوال تذكره ده او هم دغه د ترجمة الباب دويم او آخرى جزء دې. لهذا په دواړو كښې مناسبت واضح دې.[٦]

[٣٢٢٩]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

---

[١] كشف البارى: ٣/٣٣٣.

[٢] كشف البارى: ١/٣٢٦.

[٣] كشف البارى ٢/٣١٦.

[٤] قال العلامة القسطلاني وحكم بأن ذلك كائن لا محالة لعلمه السابق فهل يمكن أن يصدر منى خلاف علم الله. فكيف تغفل عن العلم السابق، وتذكر الكسب هوالسبب. وتنسى الأصل الذى هوالقدر. وأنت من المصطفين الأخيار الذين يشاهدون سر الله من وراء الأستار؟ (إرشادالسارى: ٧/٣٥٣).

[٥] د نور تفصيل د پاره اوگورئ: كشف البارى كتاب التفسير ص: ٤٣٥.

[٦] عمدة القارى: ١٥/٣٠٧.

وَسَلَّمَ يَوْمًا قَالَ: "عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ، وَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الأُفُقَ، فَقِيلَ: هٰذَا مُوسَىٰ فِي قَوْمِهِ[ص ۴۸۷][۵۳۷۸، ۵۴۲۰، ۶۱۰۷، ۶۱۷۵] [1]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه) [2]

حصين بن نمير: دا ابومحسن حصین بن نمیرواسطی ضریر رحمه الله دی. دوی دَحصین بن عبدالرحمن سلمی، حسین بن قیس الرجی، ثوری، محمدبن جناده، محمدبن عبدالرحمن بن ابی لیلی وغیرهم رحمهم الله نه دَ حدیث روایت کړې دې. اودَدوی نه عبدالله بن حماد، علی بن مدینی، حسن بن قزعه، حمید بن مسعده، مسدد او حسین بن محمد الدارع وغیرهم رحمهم الله دَحدیث روایت کوی. [3]

دَ امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام ابوداؤد رحمه الله امام ترمذی رحمه الله او امام نسائی رحمه الله هم دَدوی روایات نقل کړی دی. [4]

یحیی بن معین رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی صالح. [5] ابوحاتم رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی (صالح، لیس به بأس) [6] احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله ابوزرعه رحمه الله ابن حبان رحمه الله اوعلامه ذهبی رحمه الله دوی ته ثقه وئیلی دی. [7]

حصين بن عبدالرحمن دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [8]

سعيدبن جبير: دَ دوی تذکره (كتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تیره شوې ده. [9]

قوله: عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَم.....: حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ له تشریف راوړو او وئی فرمائیل په ماباندې امتونه پیش کړې شو اوما دَ سړو یو لوئی جماعت اولیدلو کوم چه دَ آسمان لمنې پټې کړې وې. ماته اوخودلې شو چه موسیٰ علیه السلام دې دَخپل امت په مینځ کښې. دا روایت وړاندې کتاب الطب او کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله تفصیلاً نقل کړې دې دکوم چه یو جز دَباب په مناسبت سره امام صاحب دلته هم نقل کړې دې. په دې روایت کښې په رسول اکرم صلی الله علیه وسلم باندې دَ امتونو پیش کول او موسیٰ علیه السلام دَ خپل امت سره خودلو واقعه کومه چه بیان کړې شوې ده دَ امام ترمذی رحمه الله او امام نسائی رحمه الله په روایت کښې تصریح ده چه دا

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً في الطب باب من لم يرق: ۵۷۵۲وباب من اكتوى أو كوى غيره: ۵۷۰۵وفي كتاب الرقاق باب: ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ رقم: ۶۴۷۲وباب يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب رقم: ۶۵۴۱وعند مسلم في الإيمان باب الدليل على دخول طوائف من المسلمين الجنة بغير حساب ولا عذاب: ۲۲۰وعند الترمذي في جامعه في صفة القيامة باب: ۱۷رقم: ۲۴۴۸.

[2] كشف الباري: ۴۸۸/۴.

[3] تهذيب الكمال: ۵۴۷/۶-۵۴۶وتهذيب التهذيب: ۳۹۱/۲.

[4] تهذيب الكمال: ۵۴۷/۶.

[5] تهذيب الكمال: ۵۴۷/۶.

[6] الجرح والتعديل: ۱۹۷/۳رقم الترجمة: ۸۵۹دار الكتب العلمية.

[7] معرفة الثقات للعجلي: ۳۰۷/۱مكتبة الدار، كتاب الثقات لابن حبان: ۲۱۳/۶تهذيب الكمال للذهبي: ۳۳۹/۱.

[8] اوګورئی كتاب مواقيت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت: ۵۱۵.

[9] كشف الباري: ۴۱۸/۴.

واقعه دَمعراج په شپه باندې پیښه شوې ده.([1]) دَدې نه بعض حضراتو استدلال کړې دې چه معراج دوه ځل شوې یو ځل په مکه کښې او بیو ځل په مدینه کښې. په مکه کښې چه دَ معراج کومه واقعه پیښه شوې ده هغې سره متعلق په روایت کښې دَ آسمانونو دروازې په دروازې کولاویدو بیان دې خو دَمدینې والادَ واقعه اسراء په روایت کښې دَدې ذکر نشته دې.([2])

قوله: رأیت سوداکثیراسدّ الأفق: یعني ما دَ نسانانو یولوني جماعت اولیدلو چه دَ آسمان غاړې نې پټې کړې وې. لفظ سودسواد (دَ سیاهئي) نه دې. دَدې اطلاق دَ لرې نه په نظر راتلونکي سرې باندې کیږي. کثیرا صفت راوړلو سره دې خبرې طرف ته اشاره ده چه لفظ سود نه جنس مراد دې نه چه فرد واحد.([3])

قوله: هذاموسٰی فی قومه: یعني دا موسیٰ علیه السلام دې دَخپل قوم په مینځ کښې.
مسند احمد کښې دعبدالله بن مسعود رضي الله عنه روایت دې چه کله دَ رسول اکرم ﷺ موسیٰ علیه السلام سره تیریدل اوشو چه دَ یو جماعت په مینځ کښې وونو نبي پاك ﷺ ته ډیر تعجب پیدا شو او تپوس نې اوکړو (من هؤلاء؟) دا څوك خلق دی؟ نو حضور پاك ته اوخودلې شو (هوأخوك موسٰی معه بنواسرائیل)([4]) دا ستا رور حضرت موسیٰ علیه السلام دې او هغوی سره دَهغوی قوم بني اسرائیل دی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی: (ورأیت سوداکثیراسدالأفق، فقیل: هذاموسٰی فی قومه). دَ حدیث په دې جزء کښې دَموسیٰ دَ امت دکثرت بیان دې، ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت واضح دی.

دَحدیث باب نه مستنبط فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَدې روایت نه ثابته شوه چه دَامت محمدیه نه پس دَ حضرت موسیٰ علیه السلام امت دَټولو نه لوئي امت وی.([5])

۳۳– باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ– إِلٰى قَوْلِهٖ– وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ/التحريم: ۱۲-۱۱/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ فرعون دَ ښځې آسیه تذکره کول غواړي چه په موسیٰ علیه السلام باندې ایمان راوړې وو. دا باب هم دَ حضرت موسیٰ علیه السلام دَ حالات او واقعات تتمه ده. باب کښې امام بخاري رحمه الله دَ سورت مریم آیت نقل کړې دې. پوره آیت دادې: ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ ۘ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِيْ عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِيْ مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهٖ وَنَجِّنِيْ مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ۙ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِيْٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيْهِ مِنْ رُّوْحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمٰتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهٖ وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ﴾ ارقم الآية: ۱۲-۱۱]

او الله تعالی دَ اهل ایمان دَپاره دَ فرعون دَ ښځې حال بیانوی کوم وخت چه هغې عرض اوکړو چه اې زما ربه زما دَپاره ته په خپل قرب کښې په جنت کښې کور جوړکړه او ماته دَ فرعون ظالم اودَهغه دَ قوم نه خلاصې راکړه اودَ عمران دَ لور مریم حال نې بیان کړو چاچه خپل ناموس محفوظ اوساتلو. نو مونږ په هغې کښې خپل روح پوکوهلو او هغه دَ خپل رب دَ کلماتو اودَ هغه دَ کتابونو تصدیق اوکړو او هغه دَ حکم منونکونه وه.

---

[1]) جامع الترمذی أبواب صفة الجنة باب رقم: ۱۷رقم الحدیث: ۲۴۴۸.
[2]) إرشادالساري: ۳۵۳/۷.
[3]) إرشادالساري: ۳۵۳/۷.
[4]) مسندأحمد بن حنبل: ۳۵۳/۶رقم الحدیث: ۳۸۰۶مؤسسة الرسالة.
[5]) فتح الباري: ۵۵۱/۸.

دَ فرعون بی بی اسیه: دَ فرعون ښځه آسیه بنت مزاحم باره کښې مختلف اقوال نقل دی. یوقول دادې چه دا دَ بنی اسرائیل نه وه او دَموسیٰ علیه السلام چاچی وه.[1] بعض وئیلی دی چه دَ عمالقه نه وه اودَ فرعون دَ تره لور وه.[2] کوم وخت چه موسیٰ علیه السلام په ساحرانو باندې غالب راغلو اودَ هغه معجزه کتوسره کومو خلق ایمان راوړو په هغوی کښې آسیه هم وه. کله چه فرعون ته معلومه شوه چه آسیه په موسیٰ علیه السلام او هارون علیه السلام باندې ایمان راوړلې دې نوهغې ته ئې ډیرې سزاګانې ورکړې. په سور نمر کښې به سملوله او په دواړو لاسونو اوخپو کښې میخونه ورټکوهل. کله چه دَ میخونو ټکوهونکی لاړل نو فرښتو خپلې وزرې خورولو سره په دې باندې سورې اوکړو. هغه وخت آسیه بی بی دعا اوکړه: ﴿رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾[3] دَدې دعا په نتیجه کښې دَهغې کور هغې ته اوخودلې شو نو آسیه بی بی دَهغې په کتو باندې مسکئې شوه. فرعون هم هغه وخت موجود وو وئې وئیل (ألا تعجبون من جنونها نعذبها وهی تضحك) آیا تاسو خلقوته دَدې په لیونتوب باندې حیرانتیا نشته چه مونږ دې ته سزا ورکوو او داخاندی. بیا فرعون خپلو نوکرانو ته اووئیل یو لوئې دروند کاڼړې دې دَدې په سینه باندې کیخودې شی. دآسیه نه هغه وخت روح تلې وو یودروند کاڼړې ئې بس په بې سا شئ باندې کیخودو په دې سره هغې ته هیڅ تکلیف اونه رسیدو.[4]

حسن بصری رحمه الله او ابن کیسان رحمه الله اوفرمائیل: (رفع الله امرأة فرعون إلى الجنة فهی تأکل وتشرب) یعنی الله تعالیٰ دَ فرعون ښځه دَ جنت طرف ته پورته کړه اوهغه هلته خوری اوڅکی.[5]

[۳۲۳۰]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ، وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَإِنَّ فَضْلَ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ" [ص ۴۹۱] [۳۲۵۰، ۳۵۵۸، ۵۱۰۲][6]

﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ رقم: ۳۴۳۲ وفي تاب الفضائل باب فضل عائشة رضي الله عنها رقم: ۳۷۶۹ وفي كتاب الأطعمة باب الثريد رقم: ۵۴۱۸ ومسلم في صحيحه في الفضائل باب فضل خديجة أم المؤمنين رقم: ۶۲۳۰ والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في فضل الثريد رقم: ۱۸۳۵.

---

[1] البداية والنهاية لابن كثير: ۲۸۲/۱.

[2] فتح الباري: ۲۵۲/۸.

[3] سورة التحريم: ۱۱.

[4] تفسير الثعلبي رحمة الله عليه ۲۳۳/۶-۲۳۲ وزادالميسر لابن الجوزي: ۸۴/۸ وروح المعاني: ۴۹۵/۲۸.

[5] إرشادالساري: ۳۵۱/۶.

[6] اخرجه أيضاً في باب قوله الله تعالى: ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ رقم: ۳۴۳۲ وفي كتاب الفضائل باب فضل عائشة رضي الله عنها رقم: ۳۷۶۹ وفي كتاب الأطعمة باب الثريد رقم: ۵۴۱۸ ومسلم في صحيحه في الفضائل باب فضل خديجة أم المؤمنين رقم: ۶۲۳۰ والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في فضل الثريد رقم: ۱۸۳۵.

تراجم رجال

يحيى بن جعفر: دا ابوزكريا يحيى بن جعفر ازدى بخارى رحمه الله دى.([1])

وكيع: دا ابوسفيان وكيع بن جراح بن مليح رؤاسى كوفى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده.([2])

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.([3])

عمرو بن مرة: دا عمرو بن مره بن عبدالله بن طارق همدانى رحمه الله دى.([4])

مرة الهمداني: دا ابواسماعيل مرة بن شراحيل مخضرم همدانى بكيلى كوفى رحمه الله دى. دَ رياضت امرو كثرت عبادت دَ وجې نه مرة الخير او مرة الطيب په لقب سره مشهور وو.([5])

هغوى دَ كبار صحابه كرام رضي الله عنهم نه احاديث روايت كړى مثلاً حذيفه بن يمان، زيد بن ارقم، عبدالله بن مسعود، علقمه بن قيس، على بن ابى طالب، عمر بن الخطاب، ابوبكر صديق، ابوذر غفارى او ابوموسى اشعرى رضي الله عنهم.
اودَدوى نه اسماعيل بن ابى خالد، حصين بن عبدالرحمن، سعيد بن يحمد، طلحه بن مصرف عامر شعبى، عطاء بن سائب، عمرو بن مره، قيس بن وهب، ابو اسحاق سبيعى وغيرهم رحمهم الله دَ حديث روايت كړې دى.([6])

دَهغوى شمير په لويو عبادت گونكو كښې دې. تذكره نگارو ليكلى دى چه هره ورځ به نى دَ زر ركعته نفل كولو اهتمام كولو.([7]) يوځل نى غير معمولى اوږده سجده اوكړه نو په خاوره سره دَهغه تندې اومرلې شو. دَ وفات نه پس په اهل خانه كښې چا خوب كښې اوليدلو اودَ هغه دَ سجدې اندامونه نى دَ ستورى په شان پرقيدونكى اوليدل. خوب ليدونكى په حيرانتيا سره تپوس اوكړو (ماهذا الذي بوجهك؟) يعنى ستا دا تندې ولې داسې پرقيږى. مره بن شراحيل رحمه الله جواب وركړو (كسى موضع السجود بأكل التراب نوراً) يعنى دَ خاورې دَ خوړلو په بدله كښې په تندى باندې دا نور ښكلې كړې شو. خوب ليدونكى بيا تپوس اوكړو په آخرت كښې ستا كوم يومنزل دې؟ هغه جواب وركړو (خير منزل دار لا ينتقل عنها أهلها ولا يموتون) چه ښكلې منزل داسې كور دې په كوم كښې چه اوسيدونكى به نه دَهغه ځائى نه بدلولې شى اونه به په هغه باندې مرگ راځى.([8])

---

[1] اوگورئى كتاب الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء العدو: ۹۴۵.
[2] كشف البارى: ۴/۲۱۹.
[3] كشف البارى: ۱/۶۷۸.
[4] اوگورئى كتاب الأذان باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها: ۷۱۷.
[5] تهذيب الكمال: ۲۷/۳۸۰.
[6] دَ شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَ پاره اوگورئى: تهذيب الكمال: ۲۷/۳۸۰ تهذيب التهذيب: ۱۰/۸۸
[7] عمدة القارى: ۱۵/۴۲۵.
[8] تهذيب الكمال: ۲۷/۳۸۱.

ټولو ائمه جرح او تعدیل دَهغوی توثیق کړې دې.(۱) ابوحاتم رازی رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله وائی چه حضرت عمر رضی الله عنه سره دَهغه ملاقات ثابت نه دې په دې وجه دَ حضرت عمر رضی الله عنه نه دَهغه روایات دَ مراسیل په ضمن کښې راځی.(۲)

حافظ ابن منده رحمه الله فرمائی مره بن شراحیل رحمه الله دَ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم زمانه لیدلې ده خو دَ زیارت نه محروم پاتې دې. والله اعلم.(۳)

ابوموسیٰ الاشعری: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب: أی الإسلام أفضل) لاندې تیره شوې ده.(۴)

دَ ښځو دَ نبوت مسئله: (کمل من الرجال کثیر ولم یکمل من النساء إلا آسیة امرأة فرعون......) په سړو کښې ډیر کامل تیر شوی دی لیکن په ښځو کښې دَفرعون ښځه آسیه او مریم بنت عمران نه سوا هیڅوک کامل شوی نه دی.

آیا ښځوته نبوت او رسالت ملاؤ؟ چه لفظ کامل مطلق استعمال وی نو دَدې مصداق نبی وی ځکه نبی په نوع انسانی کښې هم هغه کامل کس وی، چونکه په دې روایت کښې دَ ښځو دَپاره لفظ کامل وارد شوې دې په دې وجه دَدې روایت نه استدلال کولو سره امام ابوالحسن اشعری رحمه الله علامه قرطبی رحمه الله او علامه ابن حزم ظاهری رحمه الله فرمائی چه ښځوته هم نبوت ملاؤ شوې دې.(۵)

دَدې حضراتو دَ استدلال طریقه داده چه حدیث باب کښې دَ حصر سره فرمائیلی چه آسیه او مریم بنت عمران باکمال وې. که دوی انبیاء تسلیم کولو نه انکار اوکړې شی اودا اووئیلې شی چه دَ لفظ کمال نه دَ نبوت په ځائی ولایت او صدیقیت مراد دې ځکه چه دَ نبوت نه پس هم دغه مدارج دَ کمال دی نو بیا به دوی سره دَ صدیقیت او ولایت حصر و اختصاص صحیح نه وی. ځکه چه دَ صدیقیت او ولایت کمال دَدوی نه علاوه نورو ښځوته هم ملاؤ دې. لکه چه دَ دې تاویل په قبلولو سره به دا لازم شی چه دَدوی نه علاوه یوې ښځې ته هم صدیقیت یا شهادت او یا دَ ولایت کمال حاصل نه دې لهذا ثابته شوه چه هم کمال نبوت مراد دې.(۶)

چنانچه علامه قرطبي رحمه الله فرمائی چه مریم علیها السلام ته نبوت ملاؤ شو او الله تعالی دَ جبرائیل آمین په واسطه سره دَهغې طرف ته وحی لیګلې.(۷) امام اشعری رحمه الله فرمائی چه شپږو ښځوته نبوت ملاؤ دې. ① حضرت حواء ② حضرت ساره ③ مریم بنت عمران ④ حضرت هاجره ⑤ آسیه دَ فرعون ښځه ⑥ حضرت ام موسیٰ.(۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَامام اشعری رحمه الله په نیز ضابطه داده چه که چرې یو انسان سره دَ جبرائیل په توسط سره دَ الله تعالی دَ اوامر او نواهی یا څه قسم پیغام هم اورسی نو هغه ته به نبی وئیلی شي.(۹)

په قرآن کریم کښې تصریح ده چه په دوی کښې بعض ښځوته وحی لیګلې شوې. چنانچه دَ موسیٰ علیه السلام دَ پیښو رودلو په زمانه کښې حضرت مریم علیها السلام ته حکم ورکړې شو چه دې په تابوت کښې واچوه او دریاب ته نی

---

(۱) اوګورئی الجرح والتعدیل: ۴۱۹/۸-۴۱۸ وتهذیب الکمال: ۳۸۱/۲۷-۳۸۰ وتهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰ وتذکرة الحفاظ: ۲۷/۱ وخلاصة الخزرجی ص: ۳۷۲.

(۲) تهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰

(۳) تهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰

(۴) کشف الباری: ۶۹۰/۱

(۵) فتح الباری: ۵۵۳/۸ وإرشاد الساری: ۳۵۵/۷.

(۶) المصدر السابق.

(۷) المصدر السابق.

(۸) المصدر السابق.

(۹) فتح الباری: ۵۵۳/۸

حواله کړه. دا حکم دَ وحی په ذریعه ورکړې شو او په نص قرآني کښې دَ وحی تصریح ده: ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ۝ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾ ارقم الآية: ۳۹-۳۸] دې نه علاوه دَ دوې استدلال دَ سورت مريم آيت: ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا﴾ ارقم الآية: ۱۷] نه دې. دا آيت حضرت مريم سره متعلق دې په دې کښې دَ روح نه مراد حضرت جبرائيل عليه السلام دې او جبرائيل عليه السلام هم دَ مرسلين طرف ته ليګلې شي.

دَ جمهور علماؤ رائې: دَ جمهور علماؤ رائې داده چه نبوت يوې ښځې ته نه دې ملاؤ. علامه کرماني رحمه الله په دې باندې اجماع نقل کړې ده.[1]

شراح حديث دَ قائلين نبوة النساء په استدلال باندې رد کولو سره فرمائيلی چه په حديث باب کښې دَ لفظ کمال نه نبوت مراد نه دې. کله چه يو څيز په خپل ښه والی کښې دَ اتمام او انتهاء درجې ته اورسی نو عموماً دَ هغې دَپاره دَ لفظ کمال استعمال کيږي. چنانچه دَ روايت مطلب دادې چه هغه ټول فضائل او محاسن کوم چه ښځې ته رسيدې شی حضرت آسيه او مريم عليهما السلام په هغوی کښې دَ کمال درجې ته رسيدلې وې.[2]

ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی چه په اثبات کمال سره اثبات اکمليت نه لازم کيږي. نبوت دَ اکمليت په درجه کښې راځی هغه په نفس کمال کښې نه راځی. دغه ښځوته نفس کمال حاصل دې خو دا کمال دَ هغه درجې دې چه دَ دوی نه علاوه بل يوې ښځې ته نه دې ملاؤ. دا کمال هغوی ته هم په صديقيت او ولايت کښې حاصليدې شی نه چه په نبوت کښې.[3]

قوله: وإن فضل عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام: اوحضرت عائشه رضي الله عنها ته په نورو ښځو باندې داسې فضيلت حاصل دې لکه چه ثريد ته په ټولو خوراکونو باندې فضيلت حاصل دې.

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث باب الفاظ دي: (آسية امرأة فرعون) ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت ښکاره دې.[4]

۳۴- باب: ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ﴾ الآيَة/القصص: ۷۶/.

دَ ترجمة الباب مقصد: قارون هم دَ فرعون په شان مستبد اودَ موسی عليه السلام دَ مخالفينو نه وو. دَ ډير بې حسابه بې کتابه دولت مالك وو. دَ سرو زرو سپينو زرو او مرغلرو خزانوهغه دَ غرور نه ډك کړې وو. هغه خدم وحشم، تزك واحتشام او خپل بې شانه دولت دَ الله تعالی دَ ورکړې منلونه او په دې باندې دَ الله تعالی شکر اداکولو نه دې وينا کولو سره انکاری وو چه دا دَ هغه دَ خپو لاسونو کمال دې. دَ حضرت موسی عليه السلام په دعوت تذکير او خير غوښتونکی نصيحت به ئې په ډيره خرابه طريقه رد کولو. آخر الله تعالی هغه سره دَ خزانو په زمکه کښې ورخښ کړو. امام بخاری رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ قارون ذکر کول غواړی.[5]

﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ﴾ پوره آيت داسې دې: ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾ ارقم: ۷۶]. يعنی بيشکه قارون دَ

---

[1] شرح الكرماني: ۱۴/۶۰وفتح الباري: ۸/۵۵۳.

[2] فتح الباري: ۸/۵۵۳.

[3] مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح كتاب أحوال القيامة وبدء الخلق باب بدء الخلق وذكر الأنبياء رقم الحديث: ۵۷۲۴، ۱۰/۴۰۲ دار الكتب العلمية.

[4] عمدة القاري: ۱۵/۴۲۵.

[5] عمدة القاري: ۱۵/۳۱۰ إدارة الطباعة المنيرية.

موسیٰ عليه السلام دَ قوم نه وو نو هغه په دې (بنی اسرائیل) باندې سرکشی کوله او مونږ هغه ته دَ خزانو نه په دومره اندازه باندې ورکړې وو چه دَهغې کنجیانې به په یو جماعت باندې دروندوالي کولو چه دَ طاقت والاخلق وو. کله چه دَهغه قوم هغه ته اوونیل چه لوئی مه کوه حقیقت دادې چه الله تعالیٰ لوئی اوکبرکونکی نه خوښوی.
قارون عجمی نوم دې. دَعلم او عجمه دَ وجې نه غیر منصرف دې.[۱] په آیت مبارك کښې دی چه هغه دَموسیٰ عليه السلام دَ قوم نه وو. دا کومه یوه نسبی رشته وه؟ په دې سلسله کښې درې اقوال دی: ① یو قول خو دادې چه قارون دَ موسیٰ عليه السلام دَ تره خوئی وو. ② دویم قول دادې چه دَ ترور خوئی وو. ③ بعض ونیلی چه دَموسیٰ عليه السلام تره وو.[۲] حافظ ابن حجر رحمه الله اولنی قول اصح ګرخولې دې چه ابن حاتم رحمه الله په سند صحیح سره دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم دغه قول نقل کړې دې.[۳]

قوله: فبغی علیهم: یعنی قارون په بنی اسرائیلو باندې سرکشی غرور او تکبر کولو. دَ بغاوت په تفسیر کښې مفسرینو او شراح مختلف اقوال نقل کړی دی: ① یو قول دادې چه دې نه دَ قارون کفر مراد دې. ② بعض حضرات وائی چه دې نه حسد مراد دې. قارون په دې ګمان کښې اخته وو چه کله دَ نبوت فضیلت او دَ احکام الهیه دَ تبلیغ ذمه واری حضرت موسیٰ عليه السلام او حضرت هارون عليه السلام ته ورکړې شوه نو زما دَپاره څه پاتې شو؟ په دې وجه هغه دَ سرکشئی او تکبر لاره اختیار کړه چه حکومت او مملکت زما په لاس کښې کیدل پکار دی. ③ بعض حضرات فرمائیلی دې نه تکبر او غرور مراد دې چه دَ مال او دولت په زیاتوالي سره هغه په لوئیئی او تکبر کښې راګیر شوې وو او په خپله دَمنعم حقیقی دَ شکریه اداکولو په دولت باندې فخر کولو سره دا دَ خپلې پوهې او محنت ثمره ګنړلې وه.[۴] بعض مفسرین حضرات وائی چه قارون به دَ خپل قد نه یو لیشت اوږد قمیص اغوستلو او دکبر اولوئیئی دَ وجې نه به ئې دا په زمکه راښکلو سره تګ کولو.[۵] بعض حضرات فرمائی چه دَدې نه مراد دا دې چه قارون یوه فاحشه ښځه په موسیٰ باندې دَبهتان لګولو دَپاره تیاره کړې وه کومې چه روستو بیا دا اعتراف هم اوکړو چه هم قارون هغه په بهتان لګولو باندې تیاره کړې وه.[۶]

﴿لَتَنُوٓأُ﴾ لَتُثْقِلُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿أُولِي الْقُوَّةِ﴾ لَا يَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ. يُقَالُ: ﴿الْفَرِحِينَ﴾ الْمَرِحِينَ. ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾/القصص: ۸۲/: مِثْلُ: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ. ﴿يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ﴾/الرعد: ۲۶/: يُوَسِّعُ عَلَيْهِ وَيُضَيِّقُ.
﴿لَتَنُوٓأُ﴾ لَتُثْقِلُ: امام بخاری رحمه الله فرمائیلی چه په آیت کښې لفظ (لتنوء) معنی ده (لَتُثْقِلُ) یعنی کنجیانو به سترې کول. دا تفسیر دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې.[۷]

قوله: قال ابن عباس: أولی القوة لا یرفعها العصبة من الرجال: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ (أولی القوی) تفسیر کولو سره فرمائی چه دَ خزانو کنجیانې به دَ سړو یو ډلې نه شوې اوچتولې. (عصبة) اطلاق دَ څو مره سړو په

---

[۱] تفسیر للقرطبی: ۳۱۰/۱۳.
[۲] دَدریواړو اقوالو دَ پاره اوګورئ: تفسیر القرطبی: ۳۱۰/۱۳ تفسیر الطبری: ۶۷/۲۰
[۳] فتح الباری: ۵۵۳/۸.
[۴] دَ تفصیل دَپاره اوګورئ: تفسیر القرطبی: ۳۱۰/۱۳ وفتح الباری: ۵۵۳/۸.
[۵] دَ تفصیل دَپاره اوګورئ: تفسیر القرطبی: ۳۱۰/۱۳ وفتح الباری: ۵۵۳/۸.
[۶] فتح الباری: ۵۵۳/۸.
[۷] فتح الباری: ۵۵٤/۱۵.

جماعت باندې کیږي؟ په دې کښې اقوال مختلف دي. بعض لس، بعض پنځلس، بعض څلویښت او بعض حضراتو وئیل چه د لسو نه تر څلویښتو پورې کسانو باندې مشتمل ډلې ته (عصبة) وئیلی شي. (۱)

قوله: الفرحین: المرحین: المرحین د باب سمع مرح یمرح معنی ده، فخر کول، د خوشحالئی نه تاویدل. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه (فرحین) معنی فخر کونکي، دا تفسیر د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې. مطلب دادې چه دا خلق د الله تعالی په ورکړې شوی نعمتونو باندې په ځائی د شکر ادا کولو سرکشی کوی. (۲)

قوله: ویکأن الله: مثل ألم تر أن الله: لفظ ویکأن د قارون مذکوره واقعې سره متعلق آیات کښې راغلې دې. پوره آیت داسې دې: ﴿وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ [رقم: ۸۶].

او پرون چه کوم خلقو تمنا کوله چه مونږ به هم په مال او دولت کښې د هغه (قارون) په شان کیدلې، سحر کیدو باندې (چه کله قارون سره د خزانو په زمکه کښې ورخښ کړې شو نو د دې نه عبرت حاصلولو سره) ئې اووئیل چه واه خبره دا ده چه الله تعالی بیشکه خپل رزق خپلو بندیګانو نه چاته چه غواړی ورکړی او چاله چه غواړی رزق ورله تنګ کړی. که چرې الله تعالی په مونږ باندې احسان نه فرمائیلې نو مونږ به ئې هم ورخښ کړې وې آیا تاسو نه ګورئی چه کافران خلق نه کامیابیږی؟

امام بخاری رحمه الله د دې آیت طرف ته اشاره کړې ده او ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾ [رقم: ۲۹] تفسیر په دویم آیت راوړلو سره فرمائیلې دې چه ﴿وَيْكَأَنَّ﴾ په اصل کښې (ألم ترأن) په معنی کښې دې یعنی ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾ معنی ده آیا تاسو نه ګورئی یا نه پوهیږئی چه الله تعالی...... الخ. ﴿وَيْكَأَنَّ﴾ کلمه مفرد ده. امام نسفی رحمه الله فرمائی چه دا کلمه مرکب ده. په دې کښې لفظ (وي) جدا او (کأن) جدا دې او لفظ (وي) اسم فعل دې کوم چه د حسرت او ندامت د اظهار د پاره راځی. (۳)

ابوالحسن رحمه الله فرمائی چه (وي) اسم فعل دې "ك" خطاب د پاره دې او "أن" نه مخکښې لام مضمر دې او مطلب اظهار د تعجب او د هغې علت ذکر کول دی چه بیشکه قارون سره د خپل مال او متاع سره په زمکه کښې ورخښول یو حیرانونکې واقعه ده او هم دغه وجه ده چه الله تعالی چاله غواړی وسعت ورکوی او په چا باندې چه غواړی نو هم دغه شان په هغه باندې رزق تنګوی. (۴)

امام فراء رحمه الله یوه واقعه نقل کړې ده چه یوې اعرابی ښځې خپل خاوند ته اووئیل: (أین ابنك؟) ستا ځوئې چرته دې؟ خاوند ورته اووئیل: (ویکأنه وراء البیت) امام فراء رحمه الله اووئیل د دې مطلب دادې: (أما ترینه وراء البیت) (۵) ولې ته نه ګورې چه د کور نه شاته دې. شیخ زکریا رحمه الله فرمائی چه د مولانا حسین علی فنجابی رحمه الله په تقریر کښې دی: لفظ "ویك"، "ألم تر" په معنی کښې دې او د مولانا محمد حسن مکی رحمه الله په تقریر کښې دی چه دلته امام بخاری رحمه الله دا خود ل غواړی چه "ویك" یو مستقل کلمه ده او "أن" یوه جدا کلمه ده لکه چه "لم" او "تر" دواړه جدا جدا

---

(۱) المصدر السابق.
(۲) فتح الباری: ۸/ ۵۵٤.
(۳) فتح الباری: ۸/ ٥٤ عمدة القاری: ۱۵/ ۳۱۰ روح المعانی سورة القصص رقم الآیة: ۸۲.
(۴) عمدة القاری: ۱۵/ ۳۱۰.
(۵) عمدة القاری: ۱۵/ ۳۱۰.

كلمې دي. دلته دا مراد نه دی چه دلته دې دواړو "ويكأن" او "ألم تر" معنى يوه ده. دغه شان مولانا محمد حسن مكى رحمه الله فرمائي چه "كأن" دلته د تشبيه دپاره نه دې بلكه "ك" د شاتنئى كلمې "وي" جز دې.

مفسر امام شهاب الدين رحمه الله خپل تفسير الدر المصون كښې "ويكأن" په تفسير كښې مختلف مذاهب تحرير فرمائيلي دى. هغه ليكي: ① اولنې مذهب دادې چه "وي" مستقل كلمه او اسم فعل دې د كوم معنى چه تعجب او حيرانتيا راخې. او "ك" تعليليه دې. او "أن" د خپل خبر سره "ك" جاره دپاره مجرور دې او د آيت مفهوم دې چه هغه خلق چه د قارون په شان به ئې دځان كيدلو تمنا كوله. د قارون انجام په ليدو سره ئې تعجب او حيرانتيا اظهار اوكړو. او بيانئى هم په خپله علت بيانولو سره داسې گويان شو چه بيشكه هم الله تعالى چاته چه غواړي وسيع رزق وركوى او چاله چه غواړي په هغه باندې د رزق دروازې راتنگ كړي. ددې تفسير تقاضا داده چه لفظ "وي" باندې وقف اوكړې شي لكه څنگه چه به امام كسائى رحمه الله دلته وقف كولو.

② "وي" مستقل كلمه ده او "كأن" هم يو مكمل كلمه ده چه د تشبيه دپاره استعماليږى مگر دلته د دې معنى خبر او يقين ده. مطلب دا چه دغه خلقو اول د قارون په انجام باندې د حيرانتيا اظهار اوكړو او بيانئى د دې خبرې خبرور كولو چه بيشكه هم الله تعالى رزق وسيع كوى او راتنگوى. ددې مذهب په اعتبار سره هم په "وي" وقف كول مناسب دى.

③ "وي"، "لا" او "أن" دريواړه مستقل كلمات دى. "وي" د اظهار تعجب دپاره استعماليږى او كاف صرف خطاب دې او "أن" د عامل محذوف معمول دې او هغه محذوف عامل "أعلم" دې او مفهوم دآيت دادې: اې مخاطبه! مونږ ته د قارون په انجام باندې تعجب دې او زه پيژنم چه هم الله تعالى د رزق وسيع كونكې او تنگى كونكې دې. په دې كښې چونكه "ويك" جمله مركبه ده اوددې مذهب مطابق "ويك" باندې وقف كول مناسب دى او ابوعمرو هم داسې كول.

④ "ويك" اصل كښې "ويلك" دې د مينځ نه صرف لام حذف كړې شو نو "ويلك" نه "ويك" جوړ شو. ددې مذهب په اعتبار سره هم "ويك" باندې وقف كول مناسب دى لكه چه ابوعمر رحمه الله وقف كولو. د امام كسائى رحمه الله يونس رحمه الله او ابوحاتم رحمه الله هم دغه مذهب دې.

قرآن مجيد كښې دا لفظ دوو خايونو كښې نقل شوې دې او په دواړو خايونو كښې يوبل لفظ سره متصل استعمال شوې دې. يعنى "وكأن" كښې "أن" سره او "ويكأنه" كښې "ه" ضمير سره. ټولو قراء د رسم په اتباع باندې دلته وقف نه دې كړې. مگر امام كسائى رحمه الله "وي" باندې او ابوعمرو رحمه الله "ويك" باندې وقف كړې.

⑤ "ويكأن" پوره په پوره يوه مستقل كلمه بسيط ده كومه چه "ألم تر" معنى كښې ده او هم دغه تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې د امام فراء رحمه الله او امام كسائى نه نقل دى چه "ويكأن"، "أماترى،أي: صنع الله" معنى كښې دې.[1]

د امام بخارى رحمه الله ذكر كړې شوى آثار صرف مستملى او كشميهنى د روايت نه ثابت دى.[2]

٣٥- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ الآيَةَ/هود: ٨٤/.

د ترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله د حضرت شعيب عليه السلام تذكره كول غواړي. حضرت شعيب عليه السلام د مدين طرف ته مبعوث كړې شوې وو. مدين د حضرت ابراهيم عليه السلام د دريمې ښځې خوئى وو او د ده نه چه كوم نسل خور شوې هغه مدين ياديږى.[1]

---

[1] الدر المصون: ٣٥٤/٥ دار الكتب العلمية، الكنز المتوارى: ٣٧٠/١٣.

[2] فتح البارى: ٥٥٤/٨عمدة القارى: ٣١١/١٥.

مدين يا اصحاب ايکه: دا قبيله په کوم مقام باندې آباده وه؟ دَ قصص القرآن مؤلف عبدالوهاب نجار تحقيق دادې چه دا په حجاز کښې شام سره متصل داسې ځائي کښې آباده وه دَ کوم عرض البلد چه دَ افريقې دَ جنوبي صحرا عرض البلد مطابق جوړيږي. بعض وائي شام سره متصل وه . قرآن مجيد دَدې قبيلې دَ آبادئي متعلق دوه خبرې خودلې دي: ① يو دا چه هغه په امام مبين باندې آباده وه. ﴿ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُّبِيْنٍ ﴾ يعني دَ لوط عليه السلام او شعيب عليه السلام دواړو قومونه په لوئي شاهراه باندې آبادوو. دَ عربو دَ جغرافيه مطابق چه کوم شاهراه سوداګر قافلې شام، فلسطين، يمن بلکه دَ مصر پورې بوځي او دَ بحر قلزم دَ مشرقي غاړې سره تيريدلو، قرآن پاك هم دې ته امام مبين (کولاؤ او صفا شاهراه) وائي ځکه چه صيف (ګرمي) او شتاء (يخني) په دواړو زمانو کښې دَ قريشي قافلو دَ پاره دا مشهور او لوئي تجارتي لار وه.

② دويم دا چه ﴿ اَصْحٰبُ الْـَٔيْكَةِ ﴾ (دَ ځنګل والا) وو. عربي کښې (أيکة) هغه شنو او تازه جهاړو بوټو ته وائي چه دَ شنو تازه ونو دَ کثرت دَ وجې نه په ځنګلونو کښې راټوکيږي اودَ يو جهاړې شکل اختيار وي.

دَدې دواړو تصريحاتو نه معلوميږي چه دَ مدين قبيله بحر قلزم مشرقي غاړې او عرب مغربي شمال کښې داسې ځائي کښې آباد وو چه شام سره متصل دَ حجاز آخري حصه ورته وئيلې شي او دَ حجاز والو ته شام فلسطين بلکه دَ مصر پورې تلو کښې دَ هغې کنډرې په لاره کښې پرتې وې کوم چه دَ تبوك بالمقابل واقع وو.[2]

ايا مدين او اصحاب ايکه هم يوه قبيلې ده؟: مدين او اصحاب الايکه هم دَ يوې قبيلې دوه نومونه دي اوکه دواړه جدا جدا قبيلې دي؟ دې سلسله کښې دَ مفسرينو نه مختلف اقوال نقل دي. دَ بعض حضراتو رائې ده چه دواړه جدا جدا قبيلې وې. مدين متمدن او دَ ښاريو قبيله وه او اصحاب الايکه کلي وال يا صحرايان او دَ بدووانو قبيله وه کومه چه په اوربن ځنګل کښې آباده وه. په دې وجه هغوی ته دَ بن والا يا ځنګل والا او وئيلې شو او آيت ﴿ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُّبِيْنٍ ۝ ﴾ کښې هما ضمير تثنيه ده هم دغه دواړه مراد دي نه چه مدين او قوم لوط.[3]

خو جمهور مفسرين دواړه هم يوه قبيله ګرځوي او فرمائي چه دَ آب وهوا په لطافت دَ نهرونو او آبشارونو دَ کثرت سره دا مقام داسې ښکلې ښائسته جوړ کړې و اودلته دَ ميوو دانو او خوشبوداره ګلونو دومره باغونه او چمنونه وو که يو سړې دَ آبادئي نه بهر اودريدو سره نظاره کوله نو هغه به داسې معلوميدله چه دا يو ډير ښائسته آباد او دَ ګڼرو ونو ځنګل دې. هم په دې وجه قرآن کريم دې ته (أيکة) وئيلو سره متعارف کړه.[4]

يو اشکال اودَ هغې جواب: دلته اشکال کيدې شي چه کله دَ دواړو قبيله يوه ده نو بيا دَ قرآن مجيد آيت ﴿ وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾ کښې اهل مدين سره دَ شعيب عليه السلام نسبي رشتې تصريح فرمائيلې اودَ ايکه په ذکر کښې دَدې نه سکوت ولې اختيار کړې؟

---

[1]) قصص القرآن: ۲۳۷/۱.

[2]) قصص القرآن:۲۳۸/۱-۲۳۷.

[3]) قصص القرآن: ۲۳۸/۱.

[4]) المصدر السابق.

مفسرین حضرات دَدي دا جواب ورکوی چه ایکه دَ یوې ونې نوم وو او پوره قبیلې به دَدې عبادت کولو. په دې وجه قرآن مجید دَ شعیب علیه السلام سره دَدې نسبی رشته ذکر نه کړه او دَمذهبی نسبت تصریح ئی اوفرمائیله.

إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ، لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ: ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ /یوسف: ۸۲/، وَاسْأَلِ ﴿الْعِيرَ﴾ /یوسف: ۸۲/: يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَهْلَ الْعِيرِ. ﴿وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ /هود: ۹۲/: لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ. يُقَالُ إِذَا لَمْ تَقْضِ حَاجَتَهُ: ظَهَرْتَ حَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا.

آیت دې ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ دې کښې لفظ (أهل) مقدر دې ځکه چه مدین دَ ښار نوم دې او دَ شعیب علیه السلام بعثت دَ دې ښار اوسیدونکو طرف ته شوې وو. لکه چه ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ وَاسْأَلِ ﴿الْعِيرَ﴾ [یوسف: ۸۲] دواړو کښې مضاف یعنی لفظ اهل محذف دې. یعنی (أهل القرية وأهل العير).

﴿وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾: لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ: دَ سورت هود آیت دې ﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا ۖ إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ ارقم الآیة: ۹۲] یعنی شعیب علیه السلام خپل قوم ته اوونیل اې زما دَ قوم خلقو آیا دَ الله تعالی نه زیات په تاسو باندې زما دَ اهل څه دباؤ یا زور شته؟ او الله تعالی ستاسو دپاره هیڅ هم نه شو چه تاسو شاته واچولو؟ کوم څه چه تاسو کوئی زما دَ رب احاطه علم نه بهر نه دی. (ظهريا) ظهر (شا) طرف ته منسوب دې. چه یو سړې دَبل حاجت پوره نه کړی یا هغه ته اهمیت ورنه کړی نو هغه وائی چه (ظهرت بحاجتي) تازما حاجت شاته اوغورزولو.

امام بخاری رحمه الله ﴿وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ معنی کولو سره اوفرمائیل (لم تلتفتوا إليه) یعنی تاسو خلقو دَالله تعالی طرف ته توجو او التفات اونه کړو.

قَالَ: الظِّهْرِيُّ أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ. مَكَانَتُهُمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ. ﴿يَغْنَوْا﴾ /الأعراف: ۹۲/: يَعِيشُوا. ﴿تَأْسَ﴾ /المائدة: ۲۶، ۶۸/: تَحْزَنْ. ﴿آسَى﴾ /الأعراف: ۹۳/: أَحْزَنُ.

دَ قال ضمیر فاعل امام بخاری رحمه الله طرف ته راجع دې. وئیلی شی چه "ظهری" هغه دابه (ځناور) ته هم وائی دکوم نه چه سړې قوت او سهارا حاصلوی. که چرې هغه ځناور کوم چه په سورلئی کښې استعمالیږی سترې شی نو بیا به دویم ځناور استعمالولې شی. دا لکه چه دَ مددګار په معنی کښې هم راځی. ځکه چه هغه هم دَ مددګار کار ورکوی.

قوله: مکانتهم ومکانهم واحد: سورت انعام کښې دَ حضرت شعیب علیه السلام په قصه کښې دی: ﴿وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ﴾ ارقم الآیة: ۹۳] اې زما قومه تاسو په خپل حالت باندې عمل کوئی. امام بخاری رحمه الله خودل غواړی چه "مکان" او "مکانة" دواړه دَ یوشان معنې دی لکه مقام او مقامة. دَ سورت هود آیت دې: ﴿وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ۞ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا﴾ ارقم الآیة: ۶۸-۶۷] او هغه ظالمان یو خطرناک آواز راګیر کړل، بیا سحر په خپلو کورونو کښې پرمخې پراته پاتې شو، لکه چه کله هلته اوسیدلې نه وو.

قوله: یغنوا: یعیشوا: مَغْنَى کورته وائی. دَدې جمع مغانی راځی. امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل یغنوا معنی ده یعیشوا یعنی هغوی په دې کښې هډو اوسیدلې نه وو.

قوله: تأس: تَحْزَنْ آسى: أَحْزَنَ: دَ اولنی لفظ سره دَ سورت مائده آیت طرف ته اشاره ده: ﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ [الآیة: ۲۶] پس دَ انکار کونکو په حال باندې هیڅ افسوس مه کوه. امام بخاری رحمه الله (تأس) معنی کړې ده تحزن یعنی مه خفه کیږه. دا آیت دَحضرت موسی علیه السلام دَ قصې په ضمن کښې وارد شوې دې. دلته امام بخاری رحمه الله استطراداً ذکر کړې دې.[۱]

۱) فتح الباری: ۵۵۶/۸.

دَ کیف آسی تفسیر امام بخاری رحمه الله (أحزن) سره کړې دې. یعنی خپل ځان ولې خفه کوې. دَ سورت اعراف آیت دې.
﴿فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يٰقَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَنَصَحْتُ لَكُمْ ۚ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كٰفِرِيْنَ﴾ ارقم الآية: ۹۳] شعیب علیه السلام مخ واړولو او وئی وئیل اې زما قومه ما تاسو ته دَ خپل رب احکام اورسول او ما ستاسو دَ پاره خیرخواهي اوکړه نو بیا دَ کافرانو په قوم باندې ولې غم اوکړم؟
وَقَالَ الْحَسَنُ: ﴿اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيْمُ الرَّشِيْدُ﴾ /هود: ۸۷/: يَسْتَهْزِئُوْنَ بِهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَيْكَةُ الْأَيْكَةُ. ﴿يَوْمِ الظُّلَّةِ﴾ /الشعراء: ۱۸۹/: إِظْلَالُ الْغَمَامِ الْعَذَابَ عَلَيْهِمْ.
دَ سورت هود آیت: ﴿قَالُوْا يٰشُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَاْمُرُكَ اَنْ نَّتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَآ اَوْ اَنْ نَّفْعَلَ فِيْٓ اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا ۭ اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيْمُ الرَّشِيْدُ﴾ ارقم الآية: ۸۷] هغوی اووئیل اې شعیب! آیا ستا مونځ تاته هم دغه حکم درکوی چه مونږ دا څیزونه پریږدو دَ کوم چه زمونږ پلارانو نیکونو عبادت کولو یا دَ خپلو مالونو نه دَ خپل خواهش مطابق معامله اونه کړو. بیشکه تاسو بوج اوچتونکې او نیک چلن یئې. هغوی طنز او تعریض کولوسره شعیب علیه السلام ته حلیم او رشید وئیلې وو او وغرض ئې ددې عکس وو چه ته (نعوذ بالله) سفیه او سرکش ئې.[1]
قوله: وقال مجاهد: لَيْكَةُ الْأَيْكَةُ: دَ امام بخاری رحمه الله اشاره دَ سورت شعراء آیت ﴿قَالُوْا يٰشُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَاْمُرُكَ اَنْ نَّتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَآ اَوْ اَنْ نَّفْعَلَ فِيْٓ اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا ۭ اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيْمُ الرَّشِيْدُ﴾ ارقم الآية: ۱۷۶] طرف ته ده. (الأيكة) به مجاهد رحمه الله (لهلة) په وزن باندې (ليكة) لوستلو.
قوله: يوم الظُّلَّة: إظلال الغمام العذاب عليهم: دَ سورت الشعراء آیت: ﴿فَكَذَّبُوْهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ ۭ اِنَّهٗ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ﴾ ارقم الآية: ۱۸۹] یعنی قوم شعیب علیه السلام لره دروغ اوګنړلو، لهذا دغه خلق دَ سائبان والا دَ ورځې عذاب راګیر کړل، بیشکه هغه دَ لوئی ورځې عذاب وو. امام بخاری رحمه الله یوم الظلة تفسیر کړې دې چه ددې نه اوریځې دَ سائبان په شکل کښې په هغوی باندې عذاب جوړیدو سره رابنکاره کیدل مراد دې.
علامه قرطبی رحمه الله لیکلی دی چه هوا منع کړې شوه سخته ګرمی راولیګلې شوه لهذا هغوی کورونه پریخودل او دَ ونو او جهاړو خواته راجمع شو. بیا الله تعالى اوریځ راولیګله دَ ګومې په سوری کښې چه دَ پناه اخستلو دَ پاره یوځائی کښې راجمع شو. کله چه ټول رایوځائی شو نو هم هلته اوسوزولې شو.[2] په یوبل روایت کښې دی چه دَ اوریځو په راتلوسره په فضاء کښې یخوالې راپیدا شو هغوی ټول ددې لاندې راجمع شو نو په هغوی باندې اور راوورولې شو او ټول اوسوزیدل.[3]

۳۶ - باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَاِنَّ يُوْنُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ﴾.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت یونس علیه السلام حالات بیانول غواړی. په دې سلسله کښې امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت مطابق دَ حضرت یونس علیه السلام دَ حالاتو سره متعلق آیات نقل کړی دی او دَ بعض الفاظو تفسیر ئې کړې دې او بیائې احادیث درج کړی دی.
حضرت یونس علیه السلام: دَ حضرت یونس علیه السلام دَ پلار نوم "متّی" دې. دَدې نه پورته سلسله دَ نسب نه مؤرخینو لاعلمی ښکاره کړې ده. حافظ ابن حجر رحمه الله اعتراف کړې دې چه دَ ده سلسله نسب سره متعلق هیڅ تحقیقی خبره ماته

[1] عمدة القاري: ۱۵/۴۳۰ وفتح الباري: ۸/۵۵۶.
[2] الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۱۶/۱۷ مؤسسة الرسالة.
[3] عمدة القاري: ۱۵/۴۳۱.

ملاؤ نه شوه. (۱). حافظ عبدالرازق رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه متّٰی دَ هغه دَ مور نوم دې. (۲) دا قول مردود دې. اصح دادې چه متّٰی دَ هغه دَ والد صاحب نوم دې. (۳) دَباب لاندې دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دَ روایت الفاظ «ونسبه إلی أبیه» په دې باندې په صراحت سره دلالت کوی.

دَحضرت یونس علیه السلام پلار متّٰی دَ الله تعالی ډیر بزرګ او نیك بنده وو. دَهغه څوك څوئی نه وو. دَ نارینه اولاد دَهغه ډیر لوئې خواهش وو. چنانچه متّٰی دَ خپلې ښځې سره دَ هغه چینې خواته لاړو په کوم کښې چه حضرت ایوب علیه السلام دَ صحت دَپاره غسل کړې وو. ښځې او خاوند دواړو په دغه چینه کښې غسل اوکړو. صلاة حاجت ئې اوکړو او دَ الله تعالی نه ئې دعا اوغوښتله چه هغوی ته یو مبارك څوئی ورکړی. الله تعالی دَهغوی دعا قبوله کړه او یونس علیه السلام په صورت کښې ئې یو څوئی ورکړو. یونس علیه السلام دَ مور په خیټه کښې وو. دې وخت کښې لاحمل دَ څلورو میاشتو وو چه متّٰی وفات شو. (۴)

قرآن مجید حضرت یونس علیه السلام ته ذوالنون «سورة الأنبیاء» او صاحب الحوت «سورة الصافات» هم ونیلې دې. دَ ۲۸ کالو په عمرکښې دَ اهلِ نینویٰ طرف ته دَهغوی دَ اصلاح اوتربیت دَپاره مبعوث کړې شو. (۵)

دَحضرت یونس علیه السلام دَ نبوت زمانه اودَ دعوت مقام: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ مؤرخینو په نیز دَحضرت یونس علیه السلام بعثت په هغه زمانه کښې شوې کوم وخت چه په ایران کښې طوائف الملوکی دور وو. (۶)

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائی چه جدید محققینو فارس کښې حکومت په دریو ادوارو کښې تقسیم کړې دې. ① یو دَ حمله سکندر نه وړاندې. ② دویم پارتهوی حکومت یعنی طوائف الملوکی. ③ دریم ساسانی زمانه. رومبې وخت دَ عروج او ارتقاء وخت شمیرلې کیږی اودَ دې شروع تقریباً ۵۵۹ ق م نه کیږی چه تقریباً ۳۷۲ ق م، یعنې په دوو صدو باندې ختمیږی او دویم زمانه تقریباً ۳۷۲ ق م نه شروع کیږی اودَ ۱۵۰ ء پورې رسیږی اودې ته دَ طوائف الملوکی دور ونیلې شی اودې نه پس ساسانی دور حکومت شروع کیږی. (۷)

مولانا سیوهاروی رحمه الله فرمائی چه دَدې تحقیق په رنړا کښې دَحافظ ابن حجر رحمه الله دَ روایت مطابق دَ یونس علیه السلام زمانه ۳۷۲ ق م نه واخله دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ ولادت په مینځ کښې کیدل پکاردی مګر دا قول په تاریخی نقطه نظر سره غلط دې. ځکه چه مؤرخینو په دې باندې اتفاق دې چه دَ بابلیانو په لاس دَ آشوریانو دا مشهور ښار «نینویٰ» ۶۱۲ ق م کښې تباه او برباد شوې وو. دې نه علاوه دَ اهل کتاب روایات هم شهادت ورکوی چه دَحضرت یونس علیه السلام دَزمانې نه پس ۶۹۰ ق م کښې کله نینویٰ دوباره کفر اوشرك، ظلم اوستم شروع کړو نو بیا یو اسرائیلې نبی ناحوم دوباره هغوی پوهه کړل اودَ هدایت او رشد دعوت ئې ورکړو اوکله چه هغوی هیڅ پرواه اونه کړه نودَ نینویٰ دَ تباهئ پیشنګوئی ورکړه اودَ دې نه اویا کاله پس ۶۱۲ ق م کښې نینویٰ تباه او برباد شوه. لهذا دَ یونس علیه السلام زمانه دَ ۶۹۰ ق م نه مخکښې کیدل پکاردی. غالباً دَ شاه عبدالقادر نور الله مرقده دا قول صحیح دې چه یونس علیه السلام دَ حزقیل علیه السلام دَ زمانې سرې دې چنانچه هغه فرمائی: دَحزاقیل دَ دوستانو نه وو یونس علیه السلام، ډیر په شوق ئې عبادت اوکړو اودَ دنیا نه جدا شو. حکم اوشو چه دې اولیږه ښار دَ نینویٰ ته چه مشرکان منع کړی دَ

---

(۱) فتح الباري: ۵۵۷/۸ قال ابن حجر رحمه الله: ولم أقف فی شیء من الأخبار علی اتصال نسبه.

(۲) فتح الباري: ۵۵۷/۸ وعمدة القاري: ۳/۱۶.

(۳) فتح الباري: ۵۵۷/۸.

(۴) عمدة القاري: ۳/۱۶.

(۵) قصص القرآن: ۵۷۰/۲.

(۶) فتح الباري: ۵۵۷/۸.

(۷) قصص القرآن: ۵۷۳/۲.

بتانو دَ عبادت نه (۱)نینوی عراق کښې موصل سره نیزدې یو مشهور ښار وو. دَ دې خائې دَ اوسیدونکو دَ هدایت او رشد دپاره دَ حضرت یونس علیه السلام ظهور اوشو.(۲) حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله فرمائی چه دَ یونس علیه السلام وفات هم په دې ښار کښې شوې او هم دلته دَ هغه قبر دې (۳)

إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ قَالَ مُجَاهِدٌ: مُذْنِبٌ. الْمَشْحُونُ: الْمُوقَرُ. ﴿فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ﴾ الآيَة. ﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ﴾ بِوَجْهِ الْأَرْضِ ﴿وَهُوَ سَقِيمٌ ۝ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ۝﴾ مِنْ غَيْرِ ذَاتِ أَصْلٍ: الدُّبَّاءِ وَنَحْوِهِ ﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ۝﴾/الصافات: ۱۳۹ - ۱۴۸/. ﴿وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ ۝﴾/القلم: ۴۸/: كَظِيمٌ، وَهُوَ مَغْمُومٌ.

دَ سورت صافات آيات دى: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ۝ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ۝ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ۝ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ۝ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ۝ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ۝ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ۝﴾ (۴)

او يقينا يونس علیه السلام دَ پيغمبرانو نه وو. كوم وخت چه هغه دَ ډكې كشتئ طرف ته منډه كړه لاړو، بيا هغه په خسنړې ويستو كښې شريك شو او په خسنړې كښې مغلوب شو، بيا كب هغه يوه نوړئ كړو په داسې حال كښې چه هغه خپل ځان ملامت كولو، نو كه هغه دَ تسبيح كونكو نه وې نو دَ كب په خيټه كښې به دَ هغه ورځې پورې پاتې وو په كومه ورځ چه به مړى ژوندې كولې شى. بيا مونږ هغه په داسې حال كښې په يو ميدان كښې واچولو چه هغه بيمار وو او مونږ په هغه باندې يو خيليدار بوټې راؤټوكولو او مونږ هغه دَ يو لاك يا دې نه زياتو خلقو طرف ته پيغمبر جوړولو سره ليږلې وو نو هغه خلقو (دَ عذاب راتلونه وړاندې دَ عذاب آثار ليدو سره) ايمان راوړو نو مونږ هغوى ته دَ يوې زمانې پورې دَ ژوند نه فائده اوچتولو موقع وركړه.

مفسرينو حضراتو ليكلى دى چه كله اهل نينوى دَ حضرت يونس علیه السلام تكذيب اوكړو او دَ هغه په دعوت پورې خنداګانې كولې نو يونس علیه السلام هغوى سره وعده اوكړه چه په دريو ورځو كښې دننه به په تاسو عذاب راځى. كله چه په په دغه وعيد سره هم په هغوى كښې دَ اصلاح آثار پيدا نه شو نو يونس علیه السلام هغوى پريخودل او لاړو. په دريمه ورځ په آسمان باندې تورې اوريځې راخورې شوې او پوره ښارئې پټ كړو. په ټولو كښې ويره خوره شوه او يونس علیه السلام پسې لټون شروع كړو. هغوى ته دَ يونس علیه السلام په صداقت باندې يقين راغلې وو. په تلاش باندې هغه ملاؤ نه شو نو وړو، لويو، خوانانو او بوډاګانو ټولو سوال زارى شروع كړه او دَ ايمان اظهار كولو سره ئې په صدق دل سره توبه اوكړه نو الله تعالى دَ هغوى نه عذاب اخوا كړو.(۵)

يونس علیه السلام ته دَ دې صورت حال علم نه وو هغه دا اوګڼل چه عذاب رانغلو. زه به دَ هغوى په مخكښې دروغژن شم دَ هغه ځائې نه اووتلو. دَ درياب غاړې له لاړو او نورو خلقو سره په كشتئ كښې سور شو. دَ لږ سفر كولو نه پس كشتئ اودريده نو يونس علیه السلام پخپله اوفرمائيل (إن معكم عبدا أبق من ربه وأنها لاتسير حتى تلقوه) يعنى تاسو سره څوك داسې غلام دې چه دَ خپل رب دَ اطاعت نه تختيدلې دې او تاسو خلقو چه تر كومې پورې دغه غلام په سمندر كښې اونه غورزوئى دا كشتئ به روانيږى. نو بيا په خسنړې اچولو باندې اتفاق اوشو چه دَ چا په نوم

---

(۱) قصص القرآن: ۲/ ۵۷۴ نور اوګورئ: موضح القرآن: ۴۲۷.

(۲) قصص القرآن: ۲/ ۵۲۸.

(۳) موضح القرآن: ۴۲۸.

(۴) سورت الصافات: ۱۳۹ – ۱۴۸.

(۵) دَ تفصيل دَپاره اوګورئ الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۵/ ۱۲۵، ۱۲۱ و تفسير الثعالبي: ۵/ ۲۴۰-۲۳۹ و زاد المسير في علم التفسير لأبي الفرج ابن الجوزي: ۶/ ۳۲۲-۳۲۱ و روح المعاني: ۲۳/ ۱۹۰.

باندې خسنړې راؤخی هغه به دریاب ته غورزولې شی. خسنړې دَ یونس علیه السلام په نوم باندې راؤوتلو نو یونس علیه السلام اوفرمائیل: «أنا الآبق» او هم پخپله ئې دریاب ته ورټوپ کړو. دَ الله تعالی په حکم سره هغه یو کب یوه نوړنې کړو.[1] بزار رحمه الله او ابن جریر رحمه الله یو مرفوع روایت نقل کړې دې چه دغه کب ته الله تعالی حکم ورکړې وو چه «أن لا تخدش له لحما ولا تكسرن له عظما»[2] یعنی دَ ده دَ بدن دَ یوې حصې غوښه مه خوره اویو هډوکې ئې مه ماتوه. دَ سورت الأنبیاء آیت دې: ﴿فَنَادٰى فِي الظُّلُمٰتِ أَنْ لَّآ إِلٰهَ إِلَّآ أَنْتَ سُبْحٰنَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ﴾ [رقم الآیة: ۸۷] یعنی کله چه یونس علیه السلام دکب خیټې ته اورسیدو نو په تیاروکښې آواز اوکړو اې زما ربه تا نه سوا بل څوک معبود نشته دې ته پاك ئې. بیشکه زه دَ ظلم کونکونه یم. دَ ظلمات نه درې تیارې یعنی دَ شپې تیاره دَ سمندر او دَ کب دَ خیټې تیاره مراد ده. لکه چه یونس علیه السلام دکب په خیټه کښې هم په تسبیح اوتهلیل کښې مشغول وو. ددې دعا په برکت سره الله تعالی هغه ددې امتحان نه خلاص کړو. کب ته حکم اوشو چه یونس علیه السلام په اوچه باندې واچوه. کله چه کب هغه دَ دریاب په غاړه باندې قې کړو نو الله تعالی ورته سورې ورکولو دپاره دکدو دَ بوټې خیلئی راؤتوکوله. کب په خیټه کښې پاتې کیدو دَ وجې نه هغه کچه شوې وو اودهغوی هینت دَ یونوی راپیدا شوی بچی، بې وېښتو اوبې وزرو بچی په شان شوې وو. پدې وجه ورته دسورې ضرورت وو[3] بعض روایاتو کښې راځی الله تعالی یوه چیلئی دهغه دپاره مسخر کړې وه هغه چیلئی به راتله اویونس علیه السلام باندې به ئې پیئې څکول اوتله به.[4]

قال مجاهد: مذنب، المشحون: الموقر: آیت دې ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوْتُ وَهُوَ مُلِيْمٌ﴾ ملیم معنی ده هغه سړې چه دَ ملامتیا کار اوکړی. په کوم چه هغه ملامته کړې شی.[5] مجاهد رحمه الله ددې معنی مذنب کړې ده. یعنی ګناهګار. شارح بخاری احمد بن اسماعیل شافعی ثم حنفی رحمه الله فرمائیلی دی چه دَ مجاهد رحمه الله تفسیر دَ ادب نه خلاف دې یونبی مرسل ته مذنب وئیل دَ ادب طریقه نه ده.[6] دَ لفظ مشحون تفسیر امام بخاری رحمه الله موقر سره کړې ده یعنی درنه کشتئی. دَ وقر معنی ده بوج وزن. موقر ددې نه دَ اسم مفعول صیغه ده. دا تفسیر ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته منسوب دې.[7]

﴿فَنَبَذْنٰهُ بِالْعَرَآءِ﴾: بوجه الأرض: آیت دې: ﴿فَنَبَذْنٰهُ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيْمٌ﴾ امام بخاری رحمه الله دَ عراء تفسیر وجه الأرض سره کړې دې. یعنی په مخ دَ زمکې. عراء میدان اوکولاؤ ځائی ته وائی چه دَونو بوټونه خالی وی.[8]

---

[1] مصنف ابن أبی شیبة کتاب الفضائل باب ماذکر فیما فضل به یونس بن متی صلی اله علیه وسلم: ۵۴۶/۱۶رقم الحدیث: ۳۲۵۲۷إدارة القرآن والعلوم الإسلامیة.

[2] مسندالبزار: ۳۴/۱۵رقم: ۸۲۲۷مکتبة العلوم والحکم، تفسر الطبری: ۳۸۵/۶دارهجر، تفسیر ابن کثیر: ۳۶۷/۵دارطیبة للنشر والتوزیع تاریخ الأمم والملوک للطبری: ۳۷۷/۱والجامع لأحکام القرآن للقرطبی: ۱۴/۲۶۶ومابعده، مؤسسة الرسالة.

[3] فتح الباری: ۵۵۹/۸وإرشادالساری: ۳۶۰/۷.

[4] إرشادالساری:۳۶۰/۷.

[5] الکوثرالجاری إلی ریاض أحادیث البخاری: ۲۹۷/۶دارإحیاء التراث العربی بیروت ۱۴۲۹هجری.

[6] الکوثرالجاری: ۲۹۷/۶.

[7] فتح الباری: ۵۵۸/۸.

[8] فتح الباری:۵۵۸/۸.

(مِنْ يَقْطِيْنٍ) : مِنْ غَيْرِ ذَاتِ أَصْلٍ: اَلدُّبَّاءُ وَنَحْوِهِ: آيت دي. ﴿وَأَنْۢبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّنْ يَّقْطِيْنٍ﴾ امام بخاری رحمه الله فرمائيلي دي چه (يقطين) نه مراد هغه ونه ده دکومې چه جرړه نه وي مثلاً کدو وغيره. امام عبيده رحمه الله فرماني (كل شجرة لا تقوم على ساق فهي يقطين نحو الدباء والحنظل والبطيخ) [1]

يعني هرهغه ونې ته يقطين ونيلي شي چه په خپله جرړه باندې اودريدې نه شي لکه کدو حنظل مرغونی خربوزه اوختکي وغيره. خو مشهوره هم دغه ده چه آيت کښې (يقطين) نه کدو بوټي مراد دې. د کدو باره کښې په يو مرفوع حديث کښې رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرماني: (وهي شجرة أخي يونس) [2]

﴿وَأَرْسَلْنٰهُ إِلٰى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيْدُوْنَ ۞ فَاٰمَنُوْا فَمَتَّعْنٰهُمْ إِلٰى حِيْنٍ﴾: اومونږ هغه يو لاکھ يا دې نه زياتو کسانو طرف ته ليګلې وو نوهغه خلقو ايمان راوړو نو مونږ هغوی له د يوې زمانې پورې عيش ورکړو. لفظ أو کښې مختلف توجيهات دی. امام فراء رحمه الله فرمانی چه دا د بل په معنی کښې دې [3] يعنی مونږ هغه لاکھ بلکه د دې نه زياتو کسانو طرف ته ليګلې وو. بعض حضراتو فرمائيلي أو دلته د واو په معنی کښې دې. د دې تائيد د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د دې قول نه کيږی. (إنهم كانوا مائة وثلاثين ألف) [4] امام اخفش رحمه الله او زجاج رحمه الله فرمانی: (أو يزيدون في تقديركم) [5]. په دې صورت کښې به أو د شك د پاره وي او مطلب به داشی چه هغه خلق د کتونکو د اندازې مطابق يو لاکھ يا دې نه زيات ښکاريدل، يعنی دوی ته شك کيدلو چه د هغوی تعداد يو لاکھ دې يا د دې نه زيات دې. [6] شاه عبد القادر رحمه الله د دې په تفسير کښې ليکی چه کله چرې عاقل بالغ ئی شميرلي نو لاکھ وو او که تول ئی شامل شميرلې نو زيات وو، دا الله تعالی ته شك نه دې. [7]

﴿وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوْتِ ۘ إِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُوْمٌ﴾ : كَظِيْمٌ: وَهُوَ مَغْمُوْمٌ: دا د سورت قلم آيت دې. خطاب رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دې چه د کب والا په شان مه کيږه کوم وخت چه هغه (خپل رب ته) آواز اوکړو او هغه ډير زيات خفه وو. يعنی ته صبر اوکړه او د يونس علیه السلام په شان تادی مه کوه. (كظيم) نه د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه (مكظوم) د مفعول په وزن باندې دې او د (كظيم) په معنی کښې دې کوم چه د فعيل په وزن باندې دې. [8] بيا (كظيم) تفسير ئی په مغموم سره کړې.

[۳۲۳۱]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْأَعْمَشُ، ح حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ

---

[1]) فتح الباري: ۵۵۸/۸.

[2]) عمدة القاري: ۴/۱۶ وفتح الباري: ۵۵۸/۸.

[3]) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۳۲/۱۵.

[4]) الكوثر الجاري: ۲۹۷/۶.

[5]) الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۱۳۲/۱۵ الكوثر الجاري: ۲۹۷/۶

[6]) الكوثر الجاري: ۲۹۷/۶.

[7]) موضع القرآن: ۵۸۶ سورة الصافات آيت نمبر: ۱۴۷.

[8]) عمدة القاري: ۵/۱۵.

النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ" زَادَ مُسَدَّدٌ: «يُونُسَ بْنِ مَتَّى» [ص ۵۱۳][۴۳۲۷، ۴۵۲۶][1]

ترجمه: دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی هیڅ یوسړی دې داسې نه وائي چه زه د یونس علیه السلام نه بهتریم. د مسدد رحمه الله په یو روایت کښې یونس بن متي دې، یعنی د والد صاحب طرف ته د نسبت سره.

تراجم رجال

مسدد: دامسدد بن مسرهد اسدی کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندې تیره شوې ده. [2]

سفیان: دا مشهور محدث سفیان بن سعید ثوری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب علامة المنافق» لاندې تیره شوې ده. [3]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده. [4]

ابونعیم: دا ابونعیم الفضل بن دکین رحمه الله دي. دَ دوی تذکره «کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدینه» لاندې تیره شوې ده. [5]

ابووائل: دا شقیق بن سلمه اسدی تابعی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لا یشعر» لاندې تیره شوې ده. [6]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دي. دَدوی تفصیلی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده. [7]

[۳۲۳۲]- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ» [ص ۵۱۵][ر: ۳۰۶۷][8]

ترجمه: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلي: دَ یوسړي دَپاره مناسب نه دی چه هغه (زما باره کښې) داسې اووائی چه زه دَیونس بن متي علیه السلام نه بهتریم. رسول اکرم ﷺ حضرت یونس علیه السلام دَ هغه دَ پلار طرف ته نسبت اوکړو.

---

[1] أخرجه البخاري أیضاً في کتاب التفسیر باب قوله: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ﴾ رقم: ۴۶۰۳ وباب قوله: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ في سورة الصافات، رقم: ۴۸۰۴ وعند أبي داؤد في کتاب السنة باب في التخییر بین الأنبیاء رقم: ۴۶۷۰

[2] کشف الباري: ۴۸۸/۱.

[3] کشف الباري: ۲۷۸/۲.

[4] کشف الباري: ۲۵۱/۲.

[5] کشف الباري: ۶۶۹/۲.

[6] کشف الباري: ۵۵۹/۲.

[7] کشف الباري: ۲۵۷/۲.

[8] مرتخریجه في نفس الکتاب باب قول الله تعالی: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ﴾ رقم: ۳۳۹۵.

تراجم رجال

حفص بن عمر: دَدَ وی تذکره (کتاب الوضوء باب: إذا شرب الکلب في إناء أحدکم الخ) لاندې او ګورئ.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.[1]

قتادة: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[2]

ابو العالیة رفیع بن مهران: هم دَدې کتاب په شروع کښې دَدوی تعارف تیر شوې دې.[3]

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات (بدء الوحي) خلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.[4]

[۳۲۳۳]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَمَا يَهُودِيٌّ يَعْرِضُ سِلْعَتَهُ، أُعْطِيَ بِهَا شَيْئًا كَرِهَهُ، فَقَالَ: لَا وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ، فَسَمِعَهُ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقَامَ فَلَطَمَ وَجْهَهُ، وَقَالَ: تَقُولُ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا؟ فَذَهَبَ إِلَيْهِ فَقَالَ: أَبَا الْقَاسِمِ، إِنَّ لِي ذِمَّةً وَعَهْدًا، فَمَا بَالُ فُلَانٍ لَطَمَ وَجْهِي، فَقَالَ: «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ» فَذَكَرَهُ، فَغَضِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: "لَا تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ، فَيَصْعَقُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ، إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ أُخْرَى، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ بُعِثَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَحُوسِبَ بِصَعْقَتِهِ يَوْمَ الطُّورِ، أَمْ بُعِثَ قَبْلِي، وَلَا أَقُولُ: إِنَّ أَحَدًا أَفْضَلُ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى" [ص ۵۱۶] [ر: ۲۲۸۰][5]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه یو خل یو یهودی دَ خرخ دَ پاره خلقوته خپل سامان خودلو هغه ته دَ هغه دَ سامان چه کوم قیمت ورکړې شو هغه په دغې راضی نه وو. په دې باندې هغه اووئیل چه هیڅ کله نه، په هغه ذات قسم! چاچه موسیٰ علیه السلام دَ ټولو انسانانونه بزرګ ګرخولې دې. دا جمله یو انصاری صحابی رضي الله عنه واوریده هغه پاسیدو او دغه یهودی نې په مخ باندې یو څپیړه اووهلو او وئې وئیل دَ رسول الله ﷺ په موجوګئې کې ته داسې قسم خورې. په دې باندې یهودی دَحضور پاک په خدمت کښې حاضرشو اوونې وئیل اې ابو القاسم! زما مسلمانانو سره دَ امن او صلح عهد وپیما دې. بیا دَ فلانکی سړی به څه حال وی چه مسلمان دې او هغه زه په مخ په څپیړه باندې اووهلم؟ هغه چه وجه بیان کړه نو حضور پاک غصه شو بیانئ او فرمائیل دَ الله تعالی په انبیاؤ کښې خپل مینځ کښې یو له په بل باندې فضیلت مه ورکوئ. کله چه شپیلئ پوکوهلې شی نو دَ آسمان او زمکې ټول مخلوق باندې به بې هوشی راشی سوا دَهغوی نه څوک چه الله تعالی غواړی (په هغوی به بې هوشی نه راځی) بیا

---

[1] کشف الباري: ۶۷۸/۱.

[2] کشف الباري: ۳/۲.

[3] ص: ۷۶.

[4] کشف الباري: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲

[5] مرتخریجه في الخصومات باب ما یذکر في الإشخاص والخصومة بین المسلم والیهود، رقم: ۳۴۱۱.

به په دويم خل شپيلنى پو كوهلې شى اوډ ټولو نه اول به ما اوچتولې شى. ليكن زه به كورم چه موسى عليه السلام به عرش نيولې ولاړ وى. اوس ماته معلومه نه ده چه دانى هغه ته دكوه طور دبې هوشنى بدله وركړې وه. يا زما نه هم اول د ده بې هوشى ختمه كړې شوې وه. اوزه خودا هم نه وايم چه يوكس د يونس بن متى نه افضل دې

تراجم رجال

يحيى: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير القرشى المخزومى رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده.[1]

الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده.[2]

عبدالعزيز بن ابي سلمة: دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده.[3]

عبدالله بن الفضل: داحضرت عبدالله بن الفضل بن العباس بن ربيعه بن الحارث بن عبدالمطلب بن هاشم مدنى رحمه الله دې. دوى دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه، نافع بن جبير بن سلمه، امام اعرج، ابوسلمه بن عبدالرحمن، سليمان بن يسار او عبيدالله بن ابى رافع رحمهم الله وغيره نه دَ حديث روايت كړې دې اودَدوى نه امام مالك، موسى بن عقبه، عبيدالله بن عمر، عبدالرحمن بن ثابت بن ثوبان، عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمه، ابواسحاق، زياد بن سعد، ابواويس، صالح بن كيسان او امام زهرى رحمهم الله دَ حديث روايت كوى.[4] صالح بن كيسان رحمه الله او امام زهرى رحمه الله دواړه حضرات دَ حضرت عبدالله بن الفضل دَزمانې وو.[5]

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنى قرشى رحمه الله دې. دَدې دواړو حضراتو تذكره (كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[6]

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَدې پورته ذكرشوو ټولو رواة حالات ماقبل كښې تيرشوى دى.[7]

[٣٤٢٣]- **حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى"** [ص ٥١٨] [٤٣٢٨، ٤٣٥٥، ٤٥٢٧][8]

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دَ يوسړى دَپاره داوئيل مناسب نه دى چه زه دَ يونس بن متى عليه السلام نه افضل يم

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب إثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم) لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1] كشف البارى: ٣٢٣/١.

[2] كشف البارى: ٣٢٤/١.

[3] كشف البارى: ٥١٨/٤.

[4] شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَپاره اوګورئ: تهذيب الكمال: ٤٣٣/١٥-٤٣٢ تهذيب التهذيب: ٣٥٨/٥-٣٥٧.

[5] المصدر السابق.

[6] كشف البارى: ١١/٢-١٠.

[7] كشف البارى: ٦٥٩/١.

[8] والحديث مرتخريجه فى الحديث السابق.

شعبة دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.([2])

سعد بن ابراهيم دَ دوی تذكره (كتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه) لاندې اوګورئ.

حميد بن عبدالرحمن داحميد بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب الإيمان باب تطوع قيام رمضان من الإيمان) لاندې تيره شوې ده. كشف الباري ۶۵۹/۲.

ابوهريره دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَدې پورته ذكرشوو ټولو رواة حالات ماقبل كښې تيرشوى دى.([3])

شرح احاديث

دَحضرت موسىٰ عليه السلام دَتذكره په ضمن كښې خودلې شوې وو چه تفضيل بين الأنبياء دَ قرآني نص نه ثابت دې دغه شان پخپله رسول الله ﷺ ته دَ وحى په ذريعه خودلې شوې وو چه تاسو افضل البشر او دَ ټولو انبياؤ سردار يئى. يوښكاره كتونكى سړې دا سوال كولې شى چه كله حضورپاك ته دَافضل البشر كيدو خبر دَ اول نه وركړې شوې وو نو بيا حضورپاك په نورو انبياء كرامو باندې دَ خپل افضليت نه ولې نهى كوى؟

شارحين حضراتو دَدې اشكال مختلف جوابونه وركړى دى كوم چه دَ موسىٰ عليه السلام دَ تذكرې په ضمن كښې تير شوى دى. حقيقت دادې چه رسول اكرم ﷺ دَحضرت يونس عليه السلام ذكر په دې خصوصيت او اهتمام سره څكه اوفرمائيلو چه دَهغوى په حالات او واقعات كښې دَ بشرى تقاضو لاندې كيدونكې لغزش ذكر راغلى دې چه هغه دَ بدنامئ دَ ويرې دَ تادئى مظاهره كولو سره خپل قوم پريخودو لاړو اوخپل نفس نى ملامت كولو. دغه شان رسول اكرم ﷺ ته ﴿وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ﴾ دَ يونس عليه السلام په شان دَ بې صبرئ اوتادئى فيصله كولو نه دَ منع كيدو تلقين لوكړې شو. په دې واقعاتو سره دَحضرت يونس عليه السلام په شان اقدس كښې دَ تنقيص شائبه شان پيدا كيدې شوه په دې وجه حضورپاك په اوچته طريقه كښې دَ حضرت يونس عليه السلام شان ښكاره كړو دې دپاره چه دَتنقيص دَ اړخ راوتلو ټولې لارې ختمې شى او دَهغوى دَحالاتو مطالعه كونكى په زړه كښې يو ذره برابر منفى خيال پيدا نه شى.([4])

اولنې روايت دَ ابن مسعود رضي الله عنه نه نقل دې په هغې كښې رسول اكرم ﷺ اوفرمائيل (لايقولن أحدكم إني خير من يونس) يعنى څوك دې داسې نه وائى چه زهٔ دَ يونس عليه السلام نه بهتر يم. امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل چه دَ مسدد رحمه الله په روايت كښې دَ ابن متى اضافه ده. دويم روايت دَابن عباس رضي الله عنهما دې (ماينبغى لعبد أن يقول إني خير من يونس بن متى ونسبه إلى أبيه) يعنى يوبنده له داسې نه دى وئيل پكار چه زهٔ دَ يونس بن متى نه بهتريم بيا حضورپاك يونس عليه السلام ته دهغه دَ پلار نسبت وركړو.

امام طحاوى رحمه الله په روايت كښې اضافه هم ده (أنه سبح الله في الظلمات)([5]) مطلب دادې چه ماته په يونس عليه السلام باندې څكه فضيلت مه راكوئى چه هغه په تيارو كښې دَالله تعالى تسبيح كړې. حافظ ابن حجر رحمه الله وائى چه په دې جمله

---

[1]) كشف البارى: ۱۵۹/٤.

[2]) كشف البارى: ۶۷۸/۱.

[3]) كشف البارى: ۶۵۹/۲.

[4]) فتح البارى: ۵۵۸/۸ وعمدة القارى: ۵/۱۶.

[5]) مشكل الآثار للطحاوى: ٤۷/۳ بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من نهيه أن يقال: هو خير من يونس بن متى.

سره دَجهت خیریت طرف ته اشاره مقصود ده چه یونس علیه السلام ته په تیارو کښې دَالله تعالی دَ ذکر او تسبیح یوداسې فضیلت حاصل دې چه بل چاته حاصل نه دې.[1]

قوله: ونسبه إلى أبيه: اشارتًا په هغه حضراتو باندې رد دې چه وائي متّی دَ یونس علیه السلام دَ مور نوم دې. تفسیر عبدالرزاق کښې نقل دی چه متی دَحضرت یونس علیه السلام دَ مور نوم دې مګر دا قول دَ ابن عباس رضی الله عنهما په مذکوره بالا روایت سره مردود کیږي اوهم دغه صحیح دې.[2] محدث عبدالرزاق رحمه الله نه علاوه علامه مناوی رحمه الله هم متی دَحضرت یونس علیه السلام دَمور نوم ګرځولې دې. هغه فرمائي چه سوا دَ حضرت یونس علیه السلام هیڅ یو نبی دَ خپلې مور په نسبت سره مشهور نه دې.[3] راجح دادی چه متّی نې دَپلار نوم دې.

۳۷- باب: ﴿وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾

يَتَعَدَّوْنَ يُجَاوِزُوْنَ فِي السَّبْتِ ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا﴾ شَوَارِعَ، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾/الأعراف: ۱۶۳-۱۶۶/. پوره آیت دادې: ﴿وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته خطاب دې چه تاسو دَدغه (یهودیانو) نه د دغه کلی والو دَحال پوښتنه اوکړئې، کوم چه دریاء شور یعنی تریو دریاب سره نیز دې آباد وو. کله چه هغوی دَ هفتې په معامله کښې دَحد نه تیر شو. کله چه به هغوی له کبان دَهفتې په ورځ: اوبو دَ سردَ پاسه راتلل او په کومه ورځ چه به هفته نه وه نو نه به راتلل. مونږ په هغوی داشان امتحان اوکړو، ځکه چه هغوی نافرمانه وو.

بنواسرائیل چه څومره سرکش او نافرمانه وو هم هغه شان په هغوی باندې قسم قسم ازمیښتونه هم راتلل. هغوی دَ هفتې په ورځ دَ کبانو دَ ښکار نه منع کړې شوې وو اوهغوی داسې په ازمینبت کښې واچولې شو چه په هغه ورځ به دَ سمندر دَ اوبو دَپاسه دَ کبانو سیلونه تیریدل او ښکاریدل به. چنانچه هغوی دا حیله اختیار کړه چه دَ هفتې نه یو ورځ وړاندې یا دَ هفتې په ورځ په دریاب کښې جالونه خواره کړل په جال کښې به کبان اونختل نو دَ اتوار په ورځ به دې وېناکولو سره کبان راویستل چه دا پخپله په جال کښې اینختی دی دا خو مونږ ښکار کړې نه دی.[4] دغه شان به بني اسرائیلو دَ هفتې په ورځ دَ الله تعالی په حکم کښې تجاوز کولو. پورتنی آیت کښې: ﴿إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾ نه هم دَ دغه تجاوز طرف ته اشاره ده.

قوله: شرّعا: شوارع. شُرّعا دَ شارع جمع ده اودا دَ شَرَعَ نه ماخوذ دې. چه دَ أشرَفَ په معنی کښې دې. یعنی هغه کبان به دَ اوبو دَ سردَ پاسه په کثرت سره اخوا دیخوا ګرځیدل. دوه آیاته پریخودو سره په وړاندې آیت کښې دی: ﴿فَلَمَّا

---

[1] فتح الباری: ۵۵۸/۸.

[2] تفسیر عبدالرزاق: ۱۸۱/۲ دارالکتب العلمیة. فتح الباری: ۵۵۷/۸.

[3] فیض القدیر: ۴۸۳/۴ رقم الحدیث: ۶۰۳۰ دارالمعرفة.

[4] فتح الباری: ۵۶۰/۸.

﴿فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾[1] يعني بيا چه كله هغوى په دغه كار كښې ډېر حد نه وړاندې شو دكوم نه چه منع كړې شوې وو نو مونږ هغوى ته حكم وركړو چه ذليل كيدونكې بيزوګان شئ. د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې دي د هغوى خوانان بيزوګان او بوډاګان خنزيران جوړ كړې شو.[2] د دې عذاب نه پس هغوى څه موده ژوندى پاتې كيدو نه پس بيا مړه شو.[3]

په آيت كښې چه د كوم كلي ذكر راغلې دې د هغې نه كوم يو كلي مراد دې؟ په دې سلسله كښې د مفسرينو اقوال مختلف دي. خو د جمهورو قول دا دې چه دې نه ايله مراد دې.[4] دا هغه كلي دې چه د مصر نه د مكې په لار راتلونكو حاجيانو په لار كښې راځي.

امام بخاري رحمه الله د باب لاندې د اصحاب الايكه قصې سره متعلق څه مسند روايت نه دې نقل كړې. البته محدث عبد الرزاق رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما يو حديث او امام مالك رحمه الله د يزيد بن رومان رحمه الله يو روايت نقل كړې دې. مګر د محدث عبد الرزاق رحمه الله روايت كړې شوې روايت په سند كښې يو راوى مبهم دې او د امام مالك رحمه الله په روايت كښې معضل دې. روايت دا دې چه كله دغه خلقو د كبانو په ښكار كښې دا حيله اختيار كړه چه د هفتې په ورځ به نې جال خور كړو او د اتوار په ورځ به جال كښې اينختې د هغه كبانو ښكار به نې كولو نو په هغوى كښې څه خلقو دغه حيله باز منع كړل او يوې ډلې دا اووئيل چه دوى په خپل حال باندې پرېږدئ. بيا چه كله يوه ورځ سحر شو نو خلقو ته هغه حيله باز نه ښكاريدل په كوم چه خلقو يو سړې ته اووئيل چه پاس اوخيژه او ګوره چه هغه خلق چرته لاړل كله چه هغه سړې په چت باندې ختو سره اوكتل نو هغوى ټول بيزوګان جوړ شوې وو خلق د ننه داخل شو او هغوى ملامته كول او چا چه منع كړې وو هغوى وئيل: «ألم نقل لكم، ألم ننهكم؟» يعني ولې مونږ تاسو منع كړې نه وئ؟ هغوى په سرونو سره اشاره كولو سره د خپل جرم اعتراف كولو. هم دغه روايت د حضرت قتاده رحمه الله نه هم نقل دې.

ابن ابى حاتم رحمه الله د مجاهد په طريق سره د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دي چه اصحاب السبت د صورتونو مسخ كيدو نه پس ډېر كم ژوندى پاتې شو بيا هلاك كړې شو. ابن جرير رحمه الله د عوفى رحمه الله په طريق سره د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې چه اصحاب السبت كښې چه كوم خوانان وو هغوى بيزوګان جوړ كړې شو او كوم چه بوډاګان وو هغه خنزيران جوړ كړې شو.[5]

د سياق اوسباق سره د باب مناسبت: په ظاهره په دې باب باندې اشكال وارد كيږي چه د ايله يا اهل ايله د حضرت يونس عليه السلام سره څه تعلق دې چه په دې باندې امام بخاري رحمه الله باب قائم كړې دې؟

د دې باب لاندې حافظ ابن حجر رحمه الله د دې اعتراض جواب صراحتاً يا اشارتاً نه دې وركړې. خو د فتح البارى مقدمه هدى السارى كښې هغوى د دې جواب وركړې دې چه د حضرت يونس عليه السلام نه تسامح او غلطى اوشوه نو هغه نې د كب نوږنى جوړولو سره د امتحان او ازميښت نه تير كړو او هغه د امتحان د دې ډېرې سختې مرحلې نه كامياب او كامران راواپس شو. بيا هم په دغه مناسبت سره د حضرت يونس عليه السلام حالاتو په ضمن كښې امام بخاري رحمه الله د اهل ايله تذكره اوكړه چه هغوى هم د كبانو په ذريعه په امتحان كښې واچولې شو، نو چه د ايله كومو خلقو د صبر او استقامت نه كار وانخستو هغوى د يوم السبت د ورځې د كبانو د ښكار نه منع شو نو په

---

[1] [الأعراف: ١٦٧]

[2] فتح الباري: ٨/٥٦٠ وعمدة القاري: ١٦/٨ وإرشاد الساري: ٧/٣٦٣.

[3] فتح الباري: ٨/٥٦٠.

[4] أنوار التنزيل وأسرار التأويل للإمام البيضاوي: ١/٣٦٤ وفتح الباري: ٨/٥٥٩.

[5] فتح الباري: ٨/٥٦٠.

نتيجه كښې كامياب شو او د الله تعالى د عذاب نه محفوظ پاتې شو. اوكومو خلقو چه صبر اونه كړو هغوى په دغه امتحان كښې ناكام شو او د الله تعالى د حكم نافرمانى كولوسره ئى د كبانو ښكار اوكړو او په عذاب كښې راگير كړې شو او هلاك او برباد كړې شو.[1]

د شيخ الحديث مولانا محمدزكريا رحمه الله رائې: شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله فرمائى د دې باب مناسبت د حضرت يونس عليه السلام د تذكره سره نه دې بلكه د دې مناسبت وړاندې باب سره دې كوم چه د حضرت داؤد عليه السلام په تذكره باندې مشتمل دې څكه چه د مفسرين كرام په نيز آيت كښې د اهل ايله چه كومه واقعه بيان كړې شوې ده هغه د حضرت داؤد عليه السلام د نبوت په زمانه كښې پيښه شوې ده. په دې وجه د حضرت داؤد عليه السلام تذكره سره د دې مناسبت ظاهر دې. والله اعلم.[2]

۳۸ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَىٰ: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ /النساء: ۱۶۳/.

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب نه د حضرت داؤد عليه السلام د حالاتو شروع كيږي. وړاندې نور ابواب هم د هغوى په حالاتو باندې قائم كړې شوى دى. دلته امام بخارى رحمه الله دا خودل غواړى چه حضرت داؤد عليه السلام صاحب رسالت پيغمبر وو او هغه ته زبور وركړې شوې وو.[3]

د جمهور مؤرخينو په نيز حضرت داؤد عليه السلام اسرائيلى وو او د يهوذا د نسل نه وو او د هغوى سلسله نسب داده: داؤد بن ايشار بن عويد بن عابر بن سلمون بن نحشون بن عويناذب بن ارم بن حصرون بن فارص بن يهوذ ابن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم.[4]

حليهٔ مباركه: محمد بن اسحاق رحمه الله د وهب بن منبه رحمه الله نه د حضرت داؤد عليه السلام حليه مباركه داسې نقل كړې ده: ټيټ قد، آسمانى رنگې سترگې، په بدن باندې ويښته ډيركم د مخ اوبشر نه ئى طهارت د قلب او نفاست طبع ښكاره كيدل.[5]

الله تعالى هغوى ته نبوت او رسالت سره حكومت او سلطنت هم وركړې. هم د دغه دوو نعمتونو ذكر د قرآن مجيد كښې په دې آيت كښې راغلې دې: ﴿وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ﴾ الله تعالى هغوى ته حكومت او حكمت (نبوت) وركړو او په خپله مرضئ چه څه غوښتل ورته ئى اوخودل.

د حضرت آدم عليه السلام نه پس ټولو انبياء كرامو كښې صرف هم دوى ته د خليفة الله لقب وركړې شو. د سورت ص آيت دې: ﴿يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ﴾ داؤد عليه السلام په شروع كښې د طالوت په فوج كښې د يو سپاهى په حيثيت سره شامل شوې وو. بيا په جنگى معركو كښې غيرمعمولى شجاعت او فتوحات كښې ښكلې كاركردگى كولو په سبب قبيله يهوذا هغوى خپل بادشاه منتخب كړو او د دوو كالو د كشمكش نه پس نورو قبيلو هم په اتفاق سره د هغوى بادشاهى اومنله. تراووه كالو پورې هبرون (موجوده الخليل) د خپل حكومت مركز اوساتلو دې نه پس يروشلم د دښمنانو د قبضې نه ويستو سره خپل دارالحكومت جوړ كړو. خپل خواؤشا حكمرانان ئى مسخر او مغلوب كولوسره د حكومت پولې بنه خورې كړې.[6]

---

[1] هدى السارى: ۶۶۲ الفصل العاشر، ذكر مناسبة الترتيب المذكور بالأبواب المذكورة إلخ، دارالسلام.
[2] الكنز المتوارى: ۳۷۹/۱۳.
[3] عمدة القارى: ۵/۱۶.
[4] البداية والنهاية: ۱۱/۲.
[5] البداية والنهاية: ۱۱/۲ نوراوگورئى: قصص القرآن: ۴۳۳/۲.
[6] قصص القرآن: ۴۲۵/۲.

د دنیاوي شان شوکت او وقار او عزت سره د الله تعالی د وحي نزول او د لارخودني د هغوی هیبت او عظمت نور هم زیات کړي وو رعایا ته یقین وو چه څه معامله وي که هغه سخته وي او نه حل کیږي یا په دروغو ونیلو سره پوره خبره کمه کووزه پیش کړې شي نو د الله تعالی وحي د هغه لارخودنه کوي او د معاملي حقیقت هغوی ته ښکاره کولې شي حافظ ابن کثیر رحمه الله د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما یو روایت نقل کړې دې چه یو خل دوو کسانو د یو غوښي په معامله کښي حضرت داؤد علیه السلام ته حاضر شو دواړو د دې د ملکیت دعوی کوله او هریو بل ته غاصب ونیلي حضرت داؤد علیه السلام فیصله بلې ورځې پورې اوزنډوله او په دویمه ورځ ئې مدعی ته اوونیل چه د شپې الله تعالی په ما باندې وحي نازل کړه چه ته قتل کړې شې په دې وجه ته صحیح او نیغه خبره اوکړه مدعی اوونیل زما بیان خو قطعاً حق او صداقت باندې مبني دې لیکن د دې واقعي نه وړاندې ما دې مدعی علیه پلار له دهوکه ورکولو سره قتل کړې وو دې اوریدو سره حضرت داؤد علیه السلام هغه قصاصاً قتل کولو حکم ورکړو.[1]

د الله تعالی د وحي د دې قسم واقعاتو د وجې نه سرکش او متمرد خلق په نوره هم مغلوب وو د عدل او انصاف د وجې نه په معاشره کښي سکون او امن وو د سلطنت په حدود کښي د حضرت داؤد علیه السلام د هیبت او ویرې نه وران کارو د بغاوت او فساد کولو حوصله نه شوه کولې

د حکومت موده او وفات: سنن ترمذی او مسند احمد کښي د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائیلي دي چه عالم بالا کښي کله چه د حضرت آدم علیه السلام د شا نه د هغوی ذریت رابهر کړې شو د هغه مخې ته پیش کړې شو نو هغه د یو ښانسته پرقیدونکي تندي والا سړي لیدو سره عرض اوکړو پروردګاره دا څوک دې؟ جواب ورکړې شو ستا په اولاد کښي ډیر روستو راتلونکي هستي داؤد دي حضرت آدم علیه السلام عرض اوکړو د ده عمر څومره مقرر کړې شوې دې؟ اوفرمائیلي شو شپیته کاله حضرت آدم علیه السلام عرض اوکړو زه د خپل عمر څلوېښت کاله دې خوان ته ورېخښم کله چه د آدم علیه السلام د وفات وخت راغلو نو آدم علیه السلام ملک الموت ته اوونیل چه اوس خو لا زما عمر څلوېښت کاله باقي دی د اجل فرښتي اوونیل تاسو نه هیره شوې تاسو د وعمره حصه د عمر خپل یو خوني داؤد ته ورېخښلي دې.[2]

د دې روایت نه معلومه شوه چه د حضرت داؤد علیه السلام عمر سل کاله شو د تورات په باب سلاطین او تواریخ کښي دی چه حضرت داؤد علیه السلام په اسرائیلیانو باندې څلوېښت کاله حکومت کړې.[3] جعفر بن محمد رحمه الله وائي چه حضرت داؤد علیه السلام اویا کاله حکومت کړې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي چه د حضرت داؤد علیه السلام انتقال ناخاپي سبت

---

[1] البداية والنهاية: ۱۳/۲وقصص القرآن: ۴۳۵/۲.

[2] قال الترمذي حدثنا عبدالله بن حميد، حدثنا أبونعيم حدثنا هشام بن سعد عن زيد بن أسلم عن أبي صالح عن أبي هريرة – رضي الله عنه – قال: قال رسول الله ﷺ: لما خلق الله آدم مسح ظهره فسقط من ظهره كل نسمة هوخالقها من ذريته إلى يوم القيامة، وجعل بين عيني كل إنسان منهم وبيضامن نور، ثم عرضهم على آدم فقال: أي رب من هؤلاء؟ قال: هؤلاء ذريتک. فرأى رجلا منهم، فأعجبه وبيض مابين عينيه فقال: أي رب من هذا؟ قال: هذا رجل من آخر الأمم من ذريتک يقال له داؤد. قال: رب وكم جعلت عمره؟ قال: ستين سنة قال: أي رب زده من عمري أربعين سنة. فلما انقضى عمر آدم جاء ه ملک الموت قال: أولم يبق من عمري أربعون سنة؟ قال: أولم تعطها ابنک داؤد؟ قال فجحد. فجحدت ذريته ونسي آدم فنسيت ذريته. وخطئ آدم فخطئت ذريته. أخرجه الترمذي في تفسير القرآن باب :۸، رقم: ۳۰۷۶ومن سورة الأعراف، وأحمد في مسنده: ۲۹۹/۱.

[3] قصص القرآن: ۴۵۵/۲.

(هفتې) په ورځ اوشو. هغه دَ هفتې په ورځ دَ معمول په عبادت کښې مشغول وو اودَ مرغانو سیل وزرې خورې کړې په هغه باندې سورې کړې ووچه ناڅاپې په دغه حالت کښې وفات شو.[1]

الزُّبُرُ الْكُتُبُ، وَاحِدُهَا زَبُورٌ، زَبَرْتُ كَتَبْتُ. ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾. قَالَ مُجَاهِدٌ: سَبِّحِي مَعَهُ ﴿وَالطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ۝ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ الدُّرُوعَ ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ، وَلَا تُدِقَّ الْمِسْمَارَ فَيَتَسَلْسَلَ، وَلَا تُعَظِّمْ فَيَفْصِمَ ﴿وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝﴾ /سبأ: ۱۰-۱۱/.

قوله: الزُّبُرُ الْكُتُبُ، وَاحِدُهَا زَبُورٌ، زَبَرْتُ: كَتَبْتُ. زبور په حضرت داؤد علیه السلام باندې دَ نازلیدونکې آسمانی صحیفې نوم دې. دَ اکثر ائمه تفسیر په نیز دا دَ الله تعالی دَ تحمید تمجید اوداؤد علیه السلام دَ دعاګانو اومناجات مجموعه وه او په دې کښې احکام او نواهي نه وو. چنانچه علامه بغوی رحمه الله معالم التنزیل کښې فرمائی: یعنی زبور هغه کتاب دې چه الله تعالی حضرت داؤد علیه السلام ته خودلې وو. دا صحیفه ۱۵۰ سورتونو مجموعه وه اودې ټول مضامین دعا، تحمید تمجید او ثناء باندې مشتمل وو. په دې کښې حلال حرام او فرائض اوحدود نه وو.[2]

الزُّبُرُ الْكُتُبُ: دا دَ زبور جمع ده اودَدې معنی ده کتابونه. چنانچه دَ زبرت معنی ده کتبت. حضرت قتاده رحمه الله اومجاهد رحمه الله غوندې ائمه دَتفسیر رائې هم دا ده چه زُبُر دَ کُتُب په معنی کښې دې. امام راغب اصفهانی رحمه الله فرمائی: «وكل كتاب غليظ الكتابة يقال له زَبُور، وخص الزبور بالكتاب المنزل على داؤد عليه السلام: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ [الإسراء: ۵۵]، ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ﴾ [الأنبياء: ۱۰۵]، وقيل: بل الزبور كل كتاب صَعُب الوقوف عليه من الكتب الإلهية، قال ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ۝﴾ [الشعراء: ۱۹۶]، قال: ﴿وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ۝﴾ [آل عمران: ۱۸۴]، ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ۝﴾ [القمر: ۴۳]، وقال بعضهم: الزبور اسم للكتاب المقصور على الحكم العقلية دون الأحكام الشرعية، والكتاب لما يتضمن الأحكام والحكم ويدل على ذلك أن زبور داؤد عليه السلام لا يتضمن شيئًا من الأحكام».[3]

یعنی هر هغه کتاب دکوم کتابت چه غلیظ وی هغه ته زبور وئیلې شی. خو زبور په داؤد علیه السلام باندې نازلیدونکی کتاب دَپاره خاص کړې شوې دې لکه چه ارشاد دې: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ یو قول دا دې چه دَ الله تعالی په کتابونو کښې په هرهغه کتاب باندې دَ زبور اطلاق کیږی په کوم باندې چه پوهیدل ګران وی. ارشاد دې: ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ۝﴾ اودا لیکلې شوی دی دَ پخوانو په کتابونو کښې، نور فرمائی: ﴿وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ۝﴾ او ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ۝﴾ آیا ستاسو دَپاره په کتابونو کښې نجات لیکلې شوې دې؟ بعض حضراتو فرمائیلی زبور دَهغه کتاب نوم دې په کوم کښې چه صرف عقلی حکمتونه وی اواحکام شرعیه نه وی او کتاب هغې ته وائی کوم چه په حکمونو اوحکمتونو دواړو باندې مشتمل وی. په دې باندې دلیل دا دې چه دَحضرت داؤد علیه السلام په زبور کښې یوهم حکم نشته دې.

---

[1] قصص القرآن: ۴۵۶/۲.

[2] داخبره دې واضحه وی چه دَموجوده زبور هم ۱۵۰حصې دی کوم ته چه دَاهل کتاب په اصطلاح کښې مُزبور وئیلې شی مګر داهغه اصل زبور نه دې کوم چه په حضرت داؤد علیه السلام باندې نازل شوې وو. بلکه محرفین اهل کتاب دَدې په اکثر مضامینو کښې بدلون کړې دې موجوده زبور هم په دې تحریف باندې یو ښکاره شهادت دې دَکوم په بعض مضامین باندې دَ داؤد علیه السلام نوم درج دې نو په بعض باندې دَ فورح نوم لیکلې دې کوم چه دَنغمې وبونکو استاذ وو او په بعض باندې دَ نورو خلقو نومونه دی. په دې کښې دَداسې قصو اوکهانو تذکره هم ملاوی ږی کومې چه دَحضرت داؤد علیه السلام نه په سونو کلونو پس پیښې شوی دی. اوګورئ لغات القرآن: ۱۳۰/۳.

[3] مفردات الأصفهاني، ص: ۲۳۶.

داؤد عليه السلام سره دَ غرونو او مرغانو دَتسبيح بيان: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ﴾ يعنى داؤد عليه السلام ته مونږ دَخپل طرف نه لوئى نعمت ورکړې وو (چنانچه مونږ غرونوته حکم ورکړې وو چه) اې غرونو داؤد عليه السلام سره بار بار تسبيح کوئى. يعنى چه کله داؤد عليه السلام په ذکر کښې مشغول وى نو تاسو هم هغه سره شامل کيږئى.

أَوِّبِي: دَ تأويب نه مشتق دې، يعنى دوباره کول او راګرځول. امام بخارى رحمه الله دَحضرت مجاهد رحمه الله قول نقل کولوسره دَدې تفسير سبحى سره کړې دې، يعنى تسبيح کوئى. دَحضرت داؤد عليه السلام آواز ډير خوږ وو او په خوږ آواز کښې به ئى دَ الله تعالى تسبيح اوتحميد کولو. الله تعالى غرونو او مرغانوته هم حکم ورکړې وو چه تاسو هم صرف په زبان حال سره نه بلکه په زبان قال سره ده سره په يوځائى زما تسبيح کوئى. کله چه به په خوند او سرور کښې دَحضرت داؤد عليه السلام دَ ژبې نه دَ الله تعالى تسبيح او تهليل نه ګويا کيدلې نو مرغئى اوغرونه يوازې نه بلکه امام رازى رحمه الله وائى چه لوئى واړه کاڼړى ټول به هغه سره په تسبيح او ثناء کښې مشغول کيدل [1]

﴿وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ۝ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ الدُّرُوعَ: او الوتونکو مرغوته هم دغه حکم وو (چه هغه سره يوځائى زما تسبيح بيان کړئى) او مونږ دَهغه دَپاره اوسپنه نرمه کړې وه دې دَپاره چه کولاۀ زغرې جوړې کړى.

لفظ جبال تقديراً منصوب دې لهذا الطَّير په محل جبال باندې معطوف کيدو دَ وجې نه منصوب دې. علامه انور شاه کشميرى رحمه الله فرمائى چه والطير مفعول معه کيدو دَ وجې نه منسوب دې او دَ ابن هشام رحمه الله دا وينا چه: په قرآن کريم کښې دَ مفعول معه هيڅ يو مثال نه وينم صحيح نه ده، بلکه په قرآن کريم کښې دَدې مقام نه علاوه هم په څو مقاماتوکښې مفعول معه وارد دې.[2]

په دې آيت کښې دَ داؤد دَ دويمې معجزې بيان دې چه دَهغه دَپاره اوسپنه موم يا دَ اوړو په شان نرمه کړې شوې وه. په لاس کښې به ئى اوسپنه اخستله او تار په شان به ئى تاوولې نه چه به ئى څه غوښتل جوړول به ئى، نه به دَ اور اوګرمولو ضرورت پيښيدو او نه دَ ستك وغيره يا نورو آلاتو.

سابغات دَموصوف محذوف دروعاً صفت دې. أي: دروعاً سابغات.[3] يعنى کولاۀ او ارتې زغرې دى. امام بخارى رحمه الله په الدروع سره اشاره اوکړه چه سابغات نه ارتې اوکولاۀ زغرې مراد دى.

﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ. آيت دې ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ قدر دَتقدير نه مشتق دې. يعنى اندازه کول، اودَ سرد معنى ده يوځائى کول. مطلب دادې چه په زغره جوړولوکښې دَ اندازې لحاظ کوه چه نه زياته درنه وى اونه زياته سپکه اودومره مضبوطه وى چه په اغوستونکى باندې دَ تورې وار اثر اونه کړې شى.

الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ: مسامير دَمسمار جمع ده. يعنى ميخ اوحَلَق. دَ حَلَقَةٌ جمع ده په معنى دَ زنځير کړئى. امام بخارى رحمه الله دَ سرد تفسير کړې دې چه ميخ ټکوهلو او کړو جوړولوکښې دَ اندازې لحاظ کوه.

وَلَا تُدِقَّ الْمِسْمَارَ فَيَتَسَلْسَلَ، وَلَا تُعَظِّمْ فَيَنْفَصِمَ: يعنى ميخونه دومره مه نرى کوه چه په سوروکښې دَ خوزيدو دَ وجې نه زغره زوړند اوخوزيږى اومه ئى دومره پيړ او لوئى جوړه وه چه مات شى.

---

[1] التفسير الكبير للإمام الرازى سورة النساء رقم الآية: ١٠، ٢٤٦/٢٥ دار الفكر.
[2] فيض البارى: ٣٩٠/٤.
[3] التفسير الكبير للإمام الرازى سورة النساء رقم الآية: ١٠، ٢٤٦/٢٥ دار الفكر.

[٣٢٣٥] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقُرْآنُ، فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَوَابِّهِ فَتُسْرَجُ، فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَبْلَ أَنْ تُسْرَجَ دَوَابُّهُ، وَلَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنْ عَمَلِ يَدِهِ» رَوَاهُ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ٥٣٠] [ر: ١٩٦٧] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی بخاری رحمه الله دي. (كتاب الإيمان باب أمور الإيمان) لاندې دَدوی تذكره تیره شوې ده. [2]

عبدالرزاق: دا ابوبكر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تیره شوې ده. [3]

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دي. دَ دوی تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې اوګورئ. [4]

همام: دا همام بن منبه بصری رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تیره شوې ده. [5]

قوله: خُفِّفَ على داؤد القرآن، فكان يأمر بدوابه.... إلخ: په داؤد علیه السلام باندې قرآن يعنى دَ زبور لوستل دومره آسان كړې شوې وو چه هغه به په خپلو خناورو باندې زين تړلو حكم وركولو نو په خناورو باندې به دَ زين تړلو نه وړاندې پوره لوستلې وو. دكشميهنى په روايت كښې دی (خفف على داؤد القراءة)[6] علامه كرمانى رحمه الله اوفرمائيل دلته دَ قرآن نه تورات يا زبور مراد دې[7] او په دې باندې دَعلامه توربشتی رحمه الله په قول دَ قرآن اطلاق دې خبرې طرف ته اشاره كولو په غرض سره كړې شوې ده چه دا كتاب هم معجزه ده لكه چه قرآن كريم معجزه ده.[8]

دَلفظ قران تحقيق: دَغفران او كُفران په شان لفظ قرآن هم مصدر دې اودَ دې معنى ده لوستل. اصالتًا لفظ "قرء" معنى دَ جمع كولو راځى او په دې وجه اكثر مفسرينو او اهل لغت په لفظ قرآن كښې دَ جمع مفهوم مخې ته ساتلې دې يعنى قرآن ته قرآن په دې وجه وائى چه دا قصص او حكايات، اوامر او نواهى، وعده وعيد اود آياتونو او سورتونو مجموعه ده.[9] په مونځ باندې هم دَ قرآن اطلاق كيږى ځكه چه په مانځه كښې قراءت كيږى لكه چه جزء يعنى قراءت نه مجازاً پوره مونځ مراد اخستې شى.[10]

---

[1]) مرتخريجه فى كتاب البيوع باب كسب الرجل وعمله بيده رقم: ٢٠٧٣.

[2]) كشف البارى: ٦٥٧/١.

[3]) كشف البارى: ٣٢١/٢.

[4]) كشف البارى: ٣٢١/٤.

[5]) كشف البارى: ١٦٧/٤.

[6]) عمدة القارى: ١٠/١٦ وإرشادالسارى: ٣٣٦/٧.

[7]) شرح الكرمانى: ٦٠/١٤ وعمدة القارى: ١٠/١٦.

[8]) عمدة القارى: ١٠/١٦ وإرشادالسارى: ٣٦٦/٧.

[9]) النهاية فى غريب الحديث: ٤٢٩/٢.

[10]) المصدر السابق.

قوله: ولا يأكل إلا من عمل يده او صرف د خپل لاس ګټه به ئې خوړله يعنې زغرې به ئې جوړولې او په هغې به ئې ژوند تيرولو

حضرت داؤد علیه السلام ته د زغرې جوړولو او خودلو حکمت. د حافظ ابن عساکر رحمه الله روايت دې حضرت داؤد علیه السلام به په خپل دور خلافت کښې لباس بدلولو سره بازار کښې د خپل خان، د خپل کاروبار سلطنت د حال پوښتنه کوله، عموماً به خلقو تعريف کولو. يوه ورځ الله تعالى په انسانى شکل کښې يوه فرښته راوليږله حضرت داؤد علیه السلام د هغې نه هم د دغه حال تپوس اوکړو کوم چه به ئې د نورو نه کولو چه وايه که نه روره داؤد څنګه سړې دې؟ د هغه حکومت څنګه دې؟ فرښتې جواب ورکړو چه سړې خو ښه دې خو چه په هغه کښې يو خوئى نه وې دې اوريدو سره حضرت داؤد علیه السلام فکرمند شواو معلومات ئې اوکړه هغه کوم خوئى دې؟ فرښتې اوويل چه هغه پخپله د بيت المال نه خوراك کوى او خپل بال بچ باندې هم د دې نه خوروى دې خبرې اوريدو سره هغه ته تنبيه اوشوه او د الله تعالى نه ئې سوال اوکړو چه زما د پاره څه داسې سبب جوړ کړې په کوم سره چه زما او زما د بال بچ ګذاره کيږي الله تعالى هغه ته د زغرې جوړولو هنر اوخودلو او د هغه د پاره ئې اوسپنه نرمه کړه [1] داؤد علیه السلام به روزانه يوه زغره جوړوله او په شپږ زره درهم باندې به ئې خرڅوله په دې کښې به ئې دوه زره درهم په خپل خان باندې او په خپل بال بچ باندې خرچ کولو او باقى څلور زره درهم به ئې په فقيرانو د بنى اسرائيل صدقه کولې [2]

د حديث نه مستنبط فوائد: حديث باب کښې دى چه په څناور باندې زين ترلو کښې څومره وخت لګى د دې نه په کم وخت کښې به داؤد علیه السلام د زبور تلاوت کولو دا د حضرت داؤد علیه السلام معجزه وه د کومو خلقو زړه چه د الله تعالى د ياد نه غافل نه وى او هغه په کثرت سره اذکار او اوراد اهتمام کوى نو الله تعالى د هغوى په هر عمل کښې برکت اچوى چنانچه امام نووى رحمه الله د بعض صلحاء باره کښې فرمائى چه په شپه ورځ کښې به د قرآن مجيد اته ختمونه کول په شپه کښې او څلور په ورځ کښې [3]

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائيلى چه څنګه الله تعالى د خپل بعض بندګانو د پاره مسافت مکانى راغونډوى هم دغه شان زمانه هم راغونډوى داسې خوارق عادت امورهم تائيد او فيض ربانى سره کيدې شى قسطلانى رحمه الله ليکى چه شيخ الاسلام برهان بن ابى شريف ماته خودلى دى چه هغه به په شپه ورځ کښې د قرآن مجيد ينخلس ختمونه کول [4]

رواه موسى بن عقبة عن صفوان عن عطاء بن يسار عن ابي هريرة امام بخارى د مذکوره حديث دويم طريق بيانى چه دا حديث د موسى بن عقبة عن أبي هريرة رضي الله عنه په طريق سره هم مروى دې خلق أفعال العباد کښې امام بخارى رحمه الله دا موصولاً روايت کړې دې [5]

[٣٢٣٦]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، أَخْبَرَهُ وَأَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: أُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَقُولُ: وَاللَّهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ، وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا

---

[1]) تفسير ابن كثير: ٢٦٣/١١ تاريخ دمشق لابن عساكر: ١٧، ١٩ دار الفكر.

[2]) تفسير ابن كثير سورة النساء رقم الآية: ١٠، ٢٦٢/١١ مؤسسة قرطبة، مكتبة أولاد الشيخ للتراث.

[3]) عمدة القاري: ٨/١٦ دار الكتب العلمية.

[4]) إرشاد الساري: ٣٦٦/٧.

[5]) فتح الباري: ٥٦٣/٨.

عِشْتُ" فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ وَاللّٰهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا عِشْتُ» قُلْتُ: قَدْ قُلْتُهُ قَالَ: «إِنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذٰلِكَ، فَصُمْ وَأَفْطِرْ، وَقُمْ وَنَمْ، وَصُمْ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنَّ الْحَسَنَةَ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَذٰلِكَ مِثْلُ صِيَامِ الدَّهْرِ» فَقُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، قَالَ: «فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمَيْنِ» قَالَ: قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ، قَالَ: فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمًا، وَذٰلِكَ صِيَامُ دَاوُدَ وَهُوَ أَعْدَلُ الصِّيَامِ" قُلْتُ إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْهُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، قَالَ: «لَا أَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ» [ص ۵۳۳-۵۳۴][ر: ۱۰۷۹][۱]

ترجمه: په روایت کښې دي چه رسول الله ﷺ ته خبرورکړې شو (یعنی چا ورته اوخودل) چه زه داسې وایم په خدائی تول عمر به دَ ورځې روژه ساتم او دَ شپې به په مانځه کښې اودریږم نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل هم تابه وئیل چه په الله تعالی باندې قسم ترکومې پورې ژوندي یم روژه به ساتم او د شپې به په مانځه اودریږم؟ عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما وائی چا عرض اوکړو بیشکه هم ما وئیلي وو. رسول اکرم ﷺ ورته اوفرمائیل ته دَ داسې کولو طاقت نه شی لرلې. روژه هم ساته او افطار هم کوه، دَ شپې تهجد دَپاره پاسه او اوده کیږه هم او په هره میاشت کښې درې ورځې روژه ساته ځکه چه دَهرې نیکئی ثواب لس چنده ملاویږي. (یعنی په یوه نیکئی باندې دَ لسو په حساب باندې دَ دریو دیرش نیکئی شوې). اودا دَ صیام الدهر دَ ثواب برابر دی. عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما عرض اوکړو یا رسول الله زما دَدې نه زیات طاقت دې. حضورپاك اوفرمائیل (فصم یوما وأفطر یومین) یوه ورځ روژه ساته او دوه ورځې افطار کوه. وائی چه ما عرض اوکړو یارسول الله زما دَدې نه زیات طاقت دې. حضورپاك اوفرمائیل (فصم یوما وأفطر یوما ذلك صیام داؤد) نوبیا یوه ورځ روژه کوه او یوه ورځ کوجه کوه. هم دا دَ داؤد علیه السلام روژه ده او هم دغه عادلانه روژه ده. په بل روایت کښې دی چه أفضل الصیام یعنی هم دغه دَ ټولو نه افضل روژه ده. عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما وائی ما عرض اوکړو (إني أطیق أفضل منه یارسول الله!) زما دَدې نه دَ افضل طاقت دې. حضورپاك اوفرمائیل: (لا أفضل من ذلك) دې نه افضل والاهیڅ یوه روژه نشته دې. کتاب الصوم کښې دا حدیث په تفصیل سره تیرشوې دې.

تراجم رجال

یحیی: دا ابوزکریا یحیی بن عبدالله بکیر القرشی المخزومی رحمه الله دې. [۲]

اللیث: دا ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دې. [۳]

عقیل: دا عقیل بن خالد بن عقیل ایلی رحمه الله دې. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۴]

ابن شهاب: دَدوی تذکره بدءالوحی لاندې تیره شوې ده. [۵]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده. [۱]

---

[۱] مرتخریجه فی کتاب التهجد باب من نام عندالسحر رقم: ۱۱۳۱.

[۲] کشف الباری: ۳۲۳/۱.

[۳] کشف الباری: ۳۲٤/۱.

[٤] کشف الباری: ٤۵۵/۳.

[۵] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دې. دَ دوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [۲]

عبدالله بن عمرو: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۳]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دي: (صیام داؤد علیه السلام) او باب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.

[۳۲۳۷]- حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَمْ أُنَبَّأْ أَنَّكَ تَقُومُ اللَّيْلَ وَتَصُومُ النَّهَارَ» فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ: «فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ هَجَمَتِ الْعَيْنُ، وَنَفِهَتِ النَّفْسُ، صُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، فَذَلِكَ صَوْمُ الدَّهْرِ، أَوْ كَصَوْمِ الدَّهْرِ» قُلْتُ: إِنِّي أَجِدُ بِي، - قَالَ مِسْعَرٌ يَعْنِي قُوَّةً - قَالَ: «فَصُمْ صَوْمَ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ، وَكَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَلاَ يَفِرُّ إِذَا لاَقَى» [ص ۵۳۵-۵۳۶] [ر: ۱۰۷۹] [۴]

ترجمه: دَ حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ماته اوفرمائیل چه ماته خبر راکړې شوې دې چه ته ټوله شپه قیام کوې او دَ ورځې روژه ساتې، هغه عرض اوکړو او جی رښتیا دی. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل که داسې کوې نو ستا سترګې به (کمزورنې) نه دننه ورښکته شی او ته به کمزورې شې. هره میاشت کښې درې روژې ساته دا همیشه روژه ساتل دی یائی اوفرمائیل دادَ همیشه روژې ساتلو برابر دی. عبدالله بن عمرو رضی الله عنه وائی چه ما عرض اوکړو زه په خپل ځان کښې (دې نه) زیات طاقت وینم. حضورپاك اوفرمائیل ته دَ داؤد علیه السلام روژه ساته هغه به یوه ورځ روژه ساتله او بله ورځ به ئې کوجه وه او په جنګ کښې به ئې دَ دښمن نه مخ نه اړولو.

تراجم رجال (۱) جاری

خلاد بن یحیی: دَدوی تذکره (کتاب الغسل باب من بدأ بشق رأسه الأیمن) لاندې تیره شوې ده.

مسعر: دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب الوضوء بالمد) لاندې تیره شوې ده.

حبیب بن ابي ثابت: دَ دوی تذکره (کتاب الصوم باب صوم داؤد علیه السلام) لاندې تیره شوې ده.

ابوالعباس: دَدوی تذکره (کتاب التهجد باب (بلا ترجمة بعد باب مایکره من ترك قیام اللیل) لاندې تیره شوې ده.

عبدالله بن عمرو بن العاص: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۵]

غوره عبادت هغه وی په کوم کښې چه مشقت زیات وی. که سړې پرله پسې روژه ساتی نو نفس دَ روژې عادت شی او په هغې کښې دَمشقت نومې څه څیز باقی نه پاتې کیږي. خو په یو ورځ روژه او بل ورځ کوجه کښې مشقت هم زیات دې او دَ عادت جوړیدو امکان هم نه وی. په دې وجه دَ صوم الدهر نه دَدې فضیلت زیات دې. [۶]

---

[۱] کشف الباری: ۱۵۹/۲.
[۲] کشف الباری: ۳۲۳/۲.
[۳] کشف الباری: ۶۷۹/۱.
[۴] مرتخریجه فی کتاب الجهاد باب من نام عندالسحر رقم: ۱۱۳۱.
[۵] کشف الباری: ۶۷۹/۱.
[۶] إرشادالساری: ۳۶۸/۷.

أجدلي: بعض نسخوكښې "أجدني" دي يعنى زه په خپل خان كښې وينم
په حديث باب كښې د صوم داؤد الفاظ راغلى دى نو ترجمة الباب سره ددې مناسبت ښكاره دې.

٣٩ - باب: أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ صَلَاةُ دَاوُدَ،

وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللهِ صِيَامُ دَاوُدَ: كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ. وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

د ترجمة الباب مقصد: د خپل عادت مطابق امام بخارى رحمه الله حديث د باب عنوان جوړ كړې دې امام بخارى رحمه الله د حضرت داؤد عليه السلام عبادات بيانول غواړى چه د الله تعالى په نيزخوښ كړې شوې مونځ د داؤد عليه السلام مونځ وو او په روژو كښې د داؤد عليه السلام روژه. داؤد عليه السلام به نيمه شپه اوده كيدو بيا به دريمه حصه د شپې په عبادت كښې مشغول شو بيا سدس ليل كښې اوده كيدو. يوه ورځ به ئې روژه ساتله يوه ورځ به ئې كوجه وه.

قَالَ عَلِيٌّ: وَهُوَ قَوْلُ عَائِشَةَ: مَا أَلْفَاهُ السَّحَرُ عِنْدِي إِلَّا نَائِمًا. [ر: ١٠٨٢].

حافظ ابن حجر رحمه الله وائى چه د على نه كيدې شى چه د امام بخارى رحمه الله شيخ على بن المدينى رحمه الله مراد دې. (١) د مستملى او كشميهنى په نسخوكښې دا قول ساقط دې. (٢)

على ابن المدينى رحمه الله "وينام سدسه" مطلب واضح كولو د پاره د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها روايت بيان كړې دې (ما ألفاه السحر عندي إلا نائما) يعنى رسول اكرم صلى الله عليه وسلم به د پيشمنى وخت نه موندلو مگر اوده. تهجد كولو نه پس به سدس ليل يعنى د شپې آخرى حصه كښې حضورپاك آرام كولو دې د پاره چه د ورځې تازه وى او دا د حضورپاك معمول وو. على بن المدينى رحمه الله مقصد دا دې چه حديث عائشه رضي الله عنها معمول هم د داؤد عليه السلام د معمول موافق خودلې شوې دې چه هغه به سدس ليل كښې آرام فرمائيلو. (٣)

روايت كښې "السحر" بنا، برفاعليت مرفوع دې او "ألفاه" ضمير مفعول رسول الله صلى الله عليه وسلم طرف ته راجع دې. (٤)

د حضرت عائشه رضي الله عنها دا روايت (كتاب التهجد، باب من نام عند السحر) لاندې (موسى بن إسماعيل، عن إبراهيم بن سعد عن أبيه عن أبى سلمة عن عائشة) په طريق سره موصولاً تيرشوې دې.

[٣٢٣٨] - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ الثَّقَفِيِّ، سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللهِ صِيَامُ دَاوُدَ، كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ صَلَاةُ دَاوُدَ، كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ» [ص ٥٣٨] [ر: ١٠٧٩]. (٥)

ترجمة الباب او حديث دواړه هم يو دى. دواړو كښې سوا د تقديم او تاخير نه بل څه خاص فرق نشته.

---

(١) فتح البارى: ٥٦٣/٨.
(٢) المصدر السابق.
(٣) فتح البارى: ٥٦٣/٨.
(٤) عمدة القارى: ١٢/١٦ وفتح البارى: ٥٦٣/٨.
(٥) مرتخريجه فى كتاب التهجد، باب من نام عند السحر، رقم الحديث: ١١٣١.

تراجم رجال

قتیبة بن سعید دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[1]
سفیان دا مشهور محدث سفیان ثوری رحمه الله دی.[2]
عمرو بن دینار داعمرو بن دینار مکی رحمه الله دی.[3]
عمرو بن اوس الثقفي دَدوی تذکره (کتاب التهجد، باب ترک القیام للمریض) لاندې اوګورنی.
عبدالله بن عمرو بن العاص دا صحابی رسول دی دَدوی تذکره هم ماقبل کښې تیره شوې ده.[4]

۴۰- باب: ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَفَصْلَ الْخِطَابِ﴾/ص: ۱۷-۲۰/.

قَالَ مُجَاهِدٌ: الْفَهْمُ فِي الْقَضَاءِ.

دَترجمة الباب مقصد دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت داؤد علیه السلام خصائص اومعجزات بیانول غواړی. امام بخاری رحمه الله دَخپل عادت مطابق هم په قرآنی آیات باندې ترجمه قائم کړې ده. سورت ص کښې دی. ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ۝ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ۝ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ ۝ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ۝﴾ [۱۷ - ۲۰] او زمونږ بنده داؤد یادکړئی چه ډیر طاقتور وو بیشکه هغه رجوع کونکې وو. مونږ غرونه په دې کارباندې لګولی وو چه هغوی دې ماښام اودَ نمر راختلو په وخت هغه سره تسبیح کوی او مرغئی هم کومې چه به راټوخائی کولې شوې دې ټولو به هغه سره یوځائی دَ الله تعالی بنه ذکرکولو او مونږ دَهغه سلطنت ته استحکام ورکړې وو او مونږ هغه ته دَ هوښیارتوب اوفیصله کونکو خبرو طریقه ورکړې وه.

دَ فصل الخطاب تفسیر قال مجاهد: الفهم فی القضاء ..... دَ فصل الخطاب تفسیر کوی چه دَمجاهد رحمه الله په نیز دَدې مطلب دادې چه الله تعالی هغه ته معاملات باندې پوهیدلو اودَصحیح فیصلې کولو بصیرت ورکړې وو هم دَمجاهد رحمه الله یوقول دَ ابن جریج رحمه الله په طریق باندې نقل دې په هغې کښې دَ فصل الخطاب تفسیر (العدل فی الحکم) سره کړې شوې دې.[5] یعنی دَ داؤد علیه السلام فیصله په عدل اوانصاف باندې مبنی وه. دَ بعض حضراتو په نیز دَ فصل الخطاب نه امابعد مراددې. دَامام شعبی رحمه الله رائې هم دغه ده. چنانچه ابن جریر رحمه الله په صحیح سند سره دَامام شعبی رحمه الله نه داحدیث نقل کړې دې (أول من قال أما بعد داؤد النبی صلی الله علیه وسلم وهو فصل الخطاب)[6] یعنی دَ ټولو نه اول داؤد نبی علیه السلام امابعد اووئیل او هم دغه فصل الخطاب دې.

﴿وَلَا تُشْطِطْ﴾ لا تُسْرِفْ ﴿وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ ۝ إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً﴾ يُقَالُ لِلْمَرْأَةِ نَعْجَةٌ، وَيُقَالُ لَهَا أَيْضًا شَاةٌ ﴿وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا﴾ مِثْلُ ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾/آل عمران: ۳۷/: ضَمَّهَا ﴿وَعَزَّنِي﴾ غَلَبَنِي، صَارَ أَعَزَّ مِنِّي، أَعْزَزْتُهُ جَعَلْتُهُ

---

[1] کشف الباری: ۱۸۹/۲.
[2] کشف الباری: ۲۷۸/۲.
[3] کشف الباری: ۳۰۹/٤.
[4] کشف الباری: ۶۷۹/۱.
[5] فتح الباری: ۵۶٤/۸ وعمدة القاری: ۱۲/۱۶.
[6] فتح الباری: ۵۶٤/۸.

عزیزًا ﴿فِی الْخِطَابِ﴾ یُقَالُ: الْمُحَاوَرَةُ ﴿لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلٰی نِعَاجِهٖ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَآءِ﴾ الشُّرَکَاءِ ﴿لَيَبْغِیْ - إِلٰی قَوْلِهٖ - أَنَّمَا فَتَنَّاهُ﴾. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: اِخْتَبَرْنَاهُ، وَقَرَأَ عُمَرُ: فَتَّنَّاهُ، بِتَشْدِيدِ التَّاءِ ﴿فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهٗ وَخَرَّ رَاكِعًا وَّأَنَابَ﴾ /ص: ۲۲-۲۴/ ﴿وَلَا تُشْطِطْ﴾ لَا تُسْرِفْ: آیت دي: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ ۘ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ۝ إِذْ دَخَلُوْا عَلٰی دَاوٗدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوْا لَا تَخَفْ ۚ خَصْمٰنِ بَغٰی بَعْضُنَا عَلٰی بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَآ إِلٰی سَوَآءِ الصِّرَاطِ ۝﴾ [ص: ۲۱ - ۲۲] یعنی آیا تاته د دغه مقدمه والو خبر رسیدلې دې کوم وخت چه هغوی د محراب په دیوال باندې اوختو سره راغلل. کله چه هغوی داؤد له راغلل نوهغه د دوی نه اوویریدلو (چه د سختې ځوکئې نه باوجود دا خلق څنګه دننه داخل شو) هغوی اووئیل ویرېږه مه مونږ د یوې جګړې فریق یو. مونږ کښې یو د بل سره زیاتې کړې دې. اوس ته زمونږ په مینځ کښې په حق سره فیصله اوکړه او بې انصافي مه کوه اومونږ ته نیغه لار اوښایه.

امام بخاری رحمه الله (لا تشطط) تفسیر کړې دې (لَا تُسْرِف) یعنی زیاتې مه کوه. دا د (إشطاط) نه دې اودې معنی ظلم کولو د حد نه د زیاتی کولواو د ډیر لرې کیدو ده.[۱]

﴿إِنَّ هٰذَآ أَخِیْ ۫ لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُوْنَ نَعْجَةً﴾: آیاتونه دی. ﴿إِنَّ هٰذَآ أَخِیْ ۫ لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُوْنَ نَعْجَةً وَّلِیَ نَعْجَةٌ وَّاحِدَةٌ ۫ فَقَالَ أَكْفِلْنِيْهَا وَعَزَّنِیْ فِی الْخِطَابِ ۝ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلٰی نِعَاجِهٖ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَآءِ لَيَبْغِیْ بَعْضُهُمْ عَلٰی بَعْضٍ إِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَقَلِيْلٌ مَّا هُمْ ۗ وَظَنَّ دَاوٗدُ أَنَّمَا فَتَنّٰهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهٗ وَخَرَّ رَاكِعًا وَّأَنَابَ ۝ فَغَفَرْنَا لَهٗ ذٰلِكَ ۖ وَإِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَحُسْنَ مَاٰبٍ ۝﴾ [ص: ۲۳] یعنی مقدمه پیش کونکو دواړو نه یو اووئیل دا زما رور دې ده سره یو کم سل ګډې دی او ما سره هم یوه ګډه ده. نو دې وائی چه هغه هم ماته حواله کړه او ده د خبرو اترو په زور سره زه دباؤ کړې یم. داؤد علیه السلام اووئیل بیشکه ده په تا باندې ظلم کړې چه ستا ګډه ئې په خپلو ګډو کښې شامل کولو مطالبه اوکړه او اکثر شریک ملګرې په یو بل باندې زیاتې کوی. سوا د هغوی نه چاچه ایمان راوړې دې او چاچه نیک عمل کړې دې اوداسې خلق ډیر کم دی. او داؤد علیه السلام ته خیال راغلو چه مونږ د دوی امتحان اخستې دې. په دې وجه هغوی د خپل رب نه معافی اوغوښتله او تیتیدوسره په سجده کښې راپریوتل او د الله تعالی طرف ته رجوع شو په دې وجه مونږ هغوی په دې معامله کښې معاف کړل او بیشکه د هغوی دپاره مونږ سره خاص قربت حاصل دې او ښه انجام.

دحضرت داؤد علیه السلام امتحان: د دې آیاتونو د تفسیر لاندې انتهائي فضول قسم اسرائیلي واقعه نقل کولې شی چه داؤد علیه السلام د خپلې عبادت خانې د څپر نه لاندې بهر اوکتل نو د خپل فوج یو مشر اوریاه په ښځه باندې نظر پریوتلو. د هغې په حسن باندې عاشق شو او په زړه کښې خیال راغلو که د دې خاوند جنګ له اولیګلې شی او په هغې کښې دې شهید شی نوهغه به پخپله دې سره نکاح اوکړی. اوریاه داؤد علیه السلام یو جنګ ته اولیګلو په کوم کښې چه هغه شهید شو. د هغه د شهادت نه پس داؤد علیه السلام د هغه ښځې سره واده اوکړو حالانکه د دې نه علاوه د هغه ډیرې بیبیانې وې. چونکه داکار د یو پیغمبر شان نه خلاف وو په دې وجه د تنبیه په غرض سره الله تعالی دوه فرښتې د مدعی اومدعی علیه په شکل راؤلیګلې. په کوم کښې چه هغوی د یو فرضی واقعې په پرده داؤد علیه السلام ته تنبیه ورکولو کوشش اوکړو چه د هغه طرز عمل زیاتې او بې انصافی ده.[۲]

دا واقعه قطعاً د خان نه او بې بنیاده ده. انبیاء کرام د معاشره د اصلاح د یو عظیم مشن د پوره کولو دپاره رالیګلې شی هغوی د الله تعالی په حفاظت کښې وی او په تکوینی توګه د هغوی نه داسې یو عمل نه صادر یږې چه د معاشره په نظر کښې د اعتراض قابل وی. حضرت داؤد علیه السلام د الله تعالی یو جلیل القدر پیغمبر وو هغه د خپل امت د هدایت او اصلاح دپاره رالیږلې شوې وو چه هغوی ته د توحید دعوت ورکړی د تهذیب درس ورکړی د حیا او پاکدامنئ تعلیم ورکړی. د کوم مصلح انسانیت د بعثت مقصد چه نورو ته د حیاء او پاکوالی طریقې

---

[۱] لغات القرآن: ۱۲۸/۲.

[۲] قصص القرآن: ۴۸۵/۲.

خودل وي دهغه طرف ته د داسې فضولیات واقعه د نسبت تصور هم نه شي کیدې چه هغه به د چا نکاح شوې ښځې ته د خوښئې په نظر سره کورې او بیا د هغې د حاصلولو د پاره به د هغې خاوند د مرګ خلې ته د ورديکه کولو چلونه کوي (العیاذ بالله)

د آیاتو سیاق او سباق او اسلوب کلام هم د دې واقعې په ډیر زور سره تردید کوي. چنانچه امام رازي رحمه الله تفسیر کبیر کښې فرمائي چه الله تعالی رسول اکرم ﷺ ته د کافرانو د ظلمونو په مقابله کښې د صبر تلقین فرمانیلې او د یو بې مثاله نمونې په حیثیت سره ئې د حضرت داؤد علیه السلام ذکر او فرمانیلو مګر په دې مقام باندې د حضرت داؤد علیه السلام ذکر سره د حضور پاك زړه ساتنه مقصود وه چه د هغه زړه دې د مکې د کافرانو د ظلمونو سره نه خرابیږي. که چرې د داؤد علیه السلام نه یو داسې عمل شوې وې نو هغه به چرې هم د نمونې جوړولو د پاره نه پیش کولو (اِصۡبِرۡ عَلٰی مَا یَقُوۡلُوۡنَ وَاذۡکُرۡ عَبۡدَنَا دَاوٗدَ) په مضمون او طرز کلام باندې د غور ضرورت دې. بیا دا چه د مذکوره قصې شروع (وَهَلۡ اَتٰىكَ نَبَؤُا الۡخَصۡمِ) الفاظ سره شوې ده دکوم نه چه د داؤد علیه السلام مدح او تعظیم مقصود دې کوم چه د دې خبرې واضح دلیل دې چه د اوریا قصه باطل ده

دویمه خبره دا ده چه په اسرائیلي روایت کښې حضرت داؤد علیه السلام د خواهش نفس نه مغلوب یو داسې انسان په کردار کښې خودلې دې کوم چه د چا د قتل کولو او د قتل نه پس د هغه ښځه حاصلولو کښې هیڅ تأمل نشته. د هغه شان د داؤد علیه السلام په تعریف کښې قرآن پاك (ذَا الۡاَیۡدِ) او (اَوَّابٌ) الفاظ بیان کړي دي یعنی طاقت والا به خپل نفس باندې قابو موندونکې، د الله تعالی طرف ته رجوع کونکې. سوال دا دې چه کوم سړې د چا د عزت او حیاء پرواه نه لرې هغه د داسې مدح او ثناء کرامت او عظمت مستحق کیدې شي؟ قرآن پاك د حضرت داؤد علیه السلام باره کښې فرمائیلي (وَاٰتَیۡنٰهُ الۡحِکۡمَةَ) یعنی مونږ هغه ته علم حکمت او معرفت ورکړې وو او حکمت نوم دې د کمالات علمیه او عملیه او ښکاره خبره ده چه یو داسې سړې چه د دې قسم افعال مرتکب وي هغه حکیم څنګه کیدې شي؟ قرآن پاك وائي چه مونږ هغه ته فصل الخطاب ورکړې یعنی د فیصلې کونکې خبرې کولو صلاحیت ورکړې چه هره خبره دې د عدل او انصاف په تله کښې تللې شوې وي نو آیا داسې سړې چه د دې قسم عمل ارتکاب کوي د هغه باره کښې دا تصور کیدې شي چه د هغه هره خبره به د عدل او انصاف په تله کښې تللې شوې وي؟

بیا د کلام شروع د هغه د مدح او ثناء نه او انتهاء داسې بې مثاله عنایت او نوازش سره شوې ده چه آیت (وَاِنَّ لَهٗ عِنۡدَنَا لَزُلۡفٰی وَحُسۡنَ مَاٰبٍ) کښې د حضرت داؤد علیه السلام د پاره د خاص قربت او بهترین ځائې اعلان کړې شوې. آخر دا چه د خلافت برحق په اعزاز سره عزت ورکړې شو. د دې وجوهاتو په رڼا کښې دا خبره به بغیر د څه تردد نه منلې کیږي چه دا قصه صرف د یهودیانو د خپل ځان نه جوړه کړې ده دکوم په ذریعه چه هغوي د الله تعالی د اولوالعزم پیغمبرانو تقدس د خپو لاندې کول غواړي. هم په دې وجه جمهور مفسرین او محققین علماء د دې واقعې په بې اصل کیدو باندې اتفاق کړې دې. (1)

د دې سلسلې هیڅ یو روایت د استناد درجې ته نه دې رسیدلې. حافظ ابن کثیر رحمه الله تصریح کړې ده چه د دې واقعه سره متعلق د رسول الله ﷺ نه هیڅ یو حدیث نه دې نقل (2)، البته ابن ابی حاتم رحمه الله د لته یو روایت نقل کړې دې دکوم سند چه صحیح نه دې. ځکه چه د دې په سند کښې یزید الرقاشي دې. داسړې سره د دې چه د صالحین نه دې مګر په اجماع د محدثینو حضراتو ضعیف الحدیث او ساقط الاعتبار دې. (3) تفسیر خازن کښې د سعید بن

---

(1) تفسیر ابن کثیر: ۱۲/۸۲-۸۱ سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵ مؤسسة قرطبة. تفسیر الإمام الرازي: ۲۶/۱۹۴-۱۸۹ سورة ص. دار الفکر. تفسیر الخازن: ۴/۳۶ دار الکتب العلمیة.

(2) تفسیر ابن کثیر: ۱۲/۸۲-۸۱ سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵ مؤسسة قرطبة.

(3) تفسیر ابن کثیر: ۱۲/۸۲-۸۱ سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵ مؤسسة قرطبة.

المسیب رحمه الله یوروایت دې چه حضرت علی رضي الله عنه فرمائیلي دي: (من حدثکم بحدیث داؤد علی ما یرویه القصاص جلدته مائة وستین جلدة، وهو حد الفریة علی الأنبیاء)[1] مطلب دا چه قصې ویونکي خلق څنګه بیان کوي که چرې په تاسو کښې څوك سړې د داؤد علیه السلام باره کښې داسې څه خبره اوکړي نوزه به هغه یوسل شپیته کوړې وهم هم دغه په انبیاء باندې د بهتان لګولو سزا ده.

دمولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله تحقیق په آخره کښې دا سوال باقي پاتې کیږي چه کله دغه مذکوره واقعه د ځان نه او دروغ ده نوبیا هغه کوم یو امتحان وو په کوم کښې چه د اخته کیدو نه پس داؤد علیه السلام فوری توګه باندې د الله تعالی په دربار کښې په سجده کیدو سره د خپل بخښش درخواست کوي؟

مفسرینو حضراتو د دې فتنې مختلف توجیهات کړي دي لیکن د قرآن په نظم کلام او سیاق او سباق د ټولو نه نیزدې توجیه هغه ده کومه چه مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله کړې ده. مولانا فرمائی چه زمونږ په نیز د آیات بهترین توجیه هغه ده د کوم بنیاد چه د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما په دې اثر باندې قائم دې. حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه حضرت داؤد علیه السلام د تقسیم کار په رنړا کښې خپل معمولات په څلورو ورځو کښې داسې تقسیم کړې وو. چه یوه ورځ د خالص عبادت د پاره، یوه ورځ د مقدماتو د فیصلې د پاره. یوه ورځ خالص ذات د پاره او یوه د بني اسرائیلو د رشد او هدایت د پاره عام وه.[2]

د حضرت داؤد علیه السلام یوه ورځ هم د عبادت نه خالي نه وه لیکن کومه ورځ چه د عبادت د پاره خاص وه د هغه په نیز د هغې زیات اهمیت وو. حجره به بندولې شوه څوکئي والا به په حکم ورکولې شو چه هغه دې څوك هم دننه نه پریږدی دې د پاره چه په عبادت او تسبیح او تحمید کښې څه خلل وانچولې شي. قرآن کریم د هغوی د شخصیت هم دا اړخ (إِنَّهُ أَوَّابٌ) ونیلو سره راښکاره کړې دې.[3]

حضرت داؤد علیه السلام د نبوت او خلافت په منصب باندې فائز وو او د دې منصب بنیادي مقصد، هدایت خلق او خدمت خلق وو. چونکه هغوی یوه ورځ د عبادت د پاره خاص کړې وه او په دغه ورځ به عامو خلقو باندې خپلې دروازې بندول د نبوت او خلافت د منصب د تقاضو منافي وه په دې وجه الله تعالی د دې عادت ختمولو د پاره حضرت داؤد علیه السلام په داسې امتحان کښې راګیر کړو چه دوه کسان د چا په مینځ کښې چه یو خاص مناقشه وه په دغه مخصوص ورځ کښې د حجرې په دیوال باندې راؤختو سره دننه داخل شو. خلاف عادت د غه شان دوه کسان په حجره کښې دننه موجود کیدو سره خود بشری تقاضې د وجې نه اوویریدو. د دې کیفیت په کتو سره دواړو عرض اوکړو تاسو ویریږئ مه زمونږ د ناخاپي راتلو وجه دا معامله ده مونږ تاسو له د دې فیصله کولو د پاره راغلي یو. قرآن مجید په دې مقام باندې د قضیې صرف هم دا اړخ بیان کړې دې د کوم تعلق چه رشد او هدایت سره وو یعنی د طاقتور کمزوری سره ظلم او زیاتي کول.

د فریقینو فیصله کولو نه پس حضرت داؤد علیه السلام فوری خبردار شو چه زه الله تعالی په دې ازمیښت کښې ولې راګیر کړم. د الله تعالی په دربار کښې سر په سجده کیخودو سره استغفار اوکړو. الله تعالی د هغه استغفار قبلولو سره د هغه په عظمت کښې زیاتوالې اوکړو او نصیحت ئې ورته اوکړو چه اې داؤد علیه السلام مونږ ته په زمکه کښې خپل خلیفه جوړولو سره لیګلې ئې. په دې وجه ستا فرض دی چه د الله تعالی د دې نیابت پوره پوره حق اداکړې. په دې لړ کښې د عدل او انصاف د تقاضو پوره پوره خیال اوساتې او د صراط مستقیم نه اخوا کیدو سره کله هم د افراط او تفریط لار اختیار نه کړې.

---

[1] تفسیر الإمام الرازی: ۱۹۲/۲۶ سورة ص، دارالفکر تفسیر الخازن: ۳۶/۴ دارالکتب العلمیة.

[2] قال الآلوسی: وعن ابن عباس رضي الله عنهما وکان علیه السلام کما روی عن ابن عباس: جزّ زمانه أربعة أجزاء یوما للعبادة، ویوما للقضاء ویوما لاشتغال بخاصة نفسه، ویوما لجمیع بنی إسرائیل.

[3] قصص القرآن: ۴۵۳/۲.

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د حضرت داؤد علیه السلام د دې ازمیښت ذکرکولو سره فرمائي: یوځل داؤد علیه السلام الله تعالی ته په فخرسره عرض اوکړو اې ربه په شپه او ورځ کښې یوساعت داسې نه دې تېرشوې چه داؤد یا آل داؤد نه یوکس د یو لمحې دپاره هم ستا تسبیح اوتهلیل کښې مشغول نه وي پاتې. الله تعالی ته د خپل مقرب پیغمبر دا فخریه انداز خوښ نه شو. وحي راغله چه اې داؤد! دا څه چه هم دې صرف زمونږ په ورکړه او زمونږ په فضل اوکرم سره دې ګنې په تاکښې او ستا په اولاد کښې دا طاقت چرته دې چه هغوی په دغه ترتیب سره قائم پاتې شي اوس چه کله تا دا دعوی کړې ده نوزه به تا په ازمیښت کښې اچوم. حضرت داؤد عرض اوکړو یا الله! چه کله خبره داسې ده نو د اول نه به ماته خبر راکوې لیکن د ازمیښت په معامله کښې د حضرت داؤد علیه السلام سوال قبول نه شو او حضرت داؤد علیه السلام په دغه فتنه کښې واچولې شو کومه چه په قرآن مجید کښې ذکر ده.(۱)

مستدرك حاکم کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا روایت علامه ذهبي صحیح او حسن ګرځولې دې او که په دې کښې ابن عباس رضی الله عنهما د دې فتنې او ازمیښت کوم تفسیر کړې دې هغه د هغه ټولو توجیهاتو په مقابله کښې راجح او غوره دې. کوم چه بعض د تفسیرپه کتابونوکښې کړې شوې دې.(۲) خلاصه دا ده چه حضرت داؤد علیه السلام د خصمین فیصله کونکوکښې داسې مشغول شو چه دعبادت نه غافل شو. دغه فتنې او ازمیښت سره هم د دې طرف ته اشاره ده. حضرت تهانوی رحمه الله دې ازمیښت سره متعلق ډیر زړه راښکونکې تفسیر بیان کړې دې.(۳)

قوله: یقال للمرءة نعجة ویقال لها أیضا: شاة مطلب دا دې چه په عربی ژبه کښې لکه څنګه چه په ګډو چیلو باندې د نعجة اطلاق کیږي. دغه شان په ښځه باندې هم عموماً د دې اطلاق کیږي.

قوله: فقال أکفلنیها، مثل وکفلها زکریا: ضمها دلته امام بخاري رحمه الله بیان کوي چه په آیت کښې کفل په معنی د ضم دې. لکه چه ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ کښې د ضم په معنی کښې دې (اي: ضمر زکریا مریم بنت عمران إلی نفسه) یعنی زکریا علیه السلام مریم بنت عمران رضی الله عنها په خپل کفالت کښې واخسته خپل خان سره ئې ملاؤ کړه. نودلته هم کفل په دې معنی کښې دې. ابن عباس رضی الله عنهما (اکفلنیها) معنی کړې ده (أعطنیها).(۴)

قوله: عزني: غلبني صار أعزمني، أعززته، جعلته عزیزا: آیت کښې دی: ﴿وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ﴾ امام بخاري رحمه الله (عزني) معنی بیان کړې ده (غلبني صار أعزمني) یعنی د هغه خبرې اترې په ماباندې غالب شوې زمانه زیات زور آور او زبردست شو. قتاده رحمه الله (عزني) معنی کړې ده (قهرني وظلمني) یعنی هغه ما زوروي. په ماباندې ظلم او زیاتې کوي.(۵)

قوله: في الخطاب: یقال المحاورة دلته امام بخاري رحمه الله فرمائي چه په دې آیت کښې خطاب معنی ده محاوره یعنی په خپل مینځ کښې خبرې اترې کول، د کلام تبادله کول.

---

(۱) وفي المستدرک علی الصحیحین للحاکم عن طریق موسی بن عقبة عن کریب عن ابن عباس -رضی الله عنهما- قال: ما أصاب داؤد ما أصابه بعد القدر إلا من عجب به من نفسه، وذلک أنه قال: یارب ما من ساعة من اللیل ولا نهار إلا وعابد من آل داؤد یعبدک، یصلی لک، أویسبح، أو یکبر، وذکر أشیاء. فکره الله ذلک فقال: یا داؤد إن ذلک لم یکن إلا بی فلولا عوني ما قویت علیه، وجلالي لأکلتک إلی نفسک یوما قال: یارب فأخبرني به. فأصابته الفتنة ذلک الیوم. وقال الذهبي في التلخیص: صحیح.

(۲) د تفصیل دپاره اوګورئ: قصص القرآن: ۲/۴۵۵-۴۵۳.

(۳) بیان القرآن: ۳/۲۷۷.

(۴) إرشادالساري: ۷/۳۷۰.

(۵) فتح الباري: ۸/۵۶۴وعمدة القاري: ۱۶/۱۴.

قوله: فتناه: قال ابن عباس: اختبرناه، وقرأ عمر بتشديد التاء: آيت دې ﴿وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ﴾ امام بخاري رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کولوسره لفظ «فتناه» تفسير کوی. ابن عباس رضي الله عنهما وائی دَدې معنی ده «اختبرناه» يعنی مونږ امتحان واخستلو، هغه مو په ازميښت کښې واچولو. دا قول حافظ ابن جرير رحمه الله او ابن ابی حاتم رحمه الله دعلی بن ابی طلحه په طريق سره موصولاً نقل کړې دې.[1]

حضرت عمر رضي الله عنه دَ لفظ «فتناه» تاء تشديد سره لوستله. ابورجاء عطاردي رحمه الله اوحسن بصری رحمه الله نه هم دتشديد قرءة نقل دې.[2] خودَ جمهور مفسرينو په نيزدا قول قرءات شاذه نه دې.[3]

[٣٢٣٩]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: سَمِعْتُ العَوَّامَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَسْجُدُ فِي ص؟ فَقَرَأَ: {وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ} - حَتَّى أَتَى - {فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ} [الأنعام: ٩٠]. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ" [ص ٥٤٨][٤٣٥٦، ٤٥٢٨، ٤٥٢٩، وانظر: ١٠١٩][4]

ترجمه: مجاهد بن جبر رحمه الله وائی چه ما دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوکړو چه آيا زه په سورت ص کښې دَ تلاوت سجده اوکړم؟ نوهغه دَ سورت ص دا آيت اووئيل: ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ﴾ تردې چه دې آيت ته راورسيدو ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ يعنی ته هم دَهغوی په لارې باندې تګ کوه. بيا ئې اووئيل ستاسو پيغمبر يعنی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته هم دَدې انبياء کرامو په لارباندې دَ تلوحکم ورکړې شوې دې. دا حکم صرف دَ دين په بنيادی عقائد او اصول کښې وو خکه چه دَ انبياء اصول او شرائع يو دی البته په فروعاتو کښې اختلاف پاتې دې په کوم چه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته دَ نورو انبياء کرامو اقتداء او هغوی پسې دَ تللو حکم نه دې ورکړې شوې.

تراجم رجال

محمد: دې نه کوم شيخ مراد دې؟ په دې کښې درې احتمالات دی: ① محمدبن سلام مراد وی، ② محمدبن المثنی مراد وی، ③ محمدبن بشار مراد وی. بعض حضراتو په محمد بن سلام رحمه الله باندې جزم کړې دې.[5]

دَدريوارو شيوخو تذکره وړاندې تيره شوې ده.[6]

سهيل بن يوسف: دَدوی تذکره هم وړاندې تيره شوې ده.[7]

---

[1]) فتح الباري: ٥٢٤/٨.

[2]) فتح الباري: ٥٦٤/٨وعمدة القاري: ١٤/١٦.

[3]) فتح الباري: ٥٦٥/٨وعمدة القاري: ١٤/١٦.

[4])والحديث رواه الإمام البخاري فی کتاب التفسير باب قوله ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾رقم الحديث: ٤٦٢٢وباب سورت ص، رقم الحديث:٤٨٠٧-٤٨٠٦والترمذی فی الصلاة باب ماجاءفی السجدة فی ص،رقم الحديث: ٥٧٧وأبوداؤد فی الصلاة باب السجود فی ص، رقم الحديث:١٤٠٩والنسائي فی سجودالقرآن، السجودفی ص، رقم الحديث: ٩٥٨.

[5]) عمدة القاري: ١٤/١٦.

[6])محمدبن سلام (کشف الباري: ٩٣/٢)محمد بن المثنی (کشف الباري:٢٥/٢)محمدبن بشار المعروف ببندار (کشف الباري: ٢٥٨/٣).

[7]) کشف الباري کتاب الجهاد ص: ٤٣٨.

العوام: داعوام بن حوشب شیبانی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب البیوع، باب مایکره من الحلف فی البیع) لاندې تیره شوې ده.

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم، باب الفهم فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی، خلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.[2]

دا روایت وړاندې کتاب التفسیر کښې هم راخی. په هغې کښې دااضافه هم ده (فسجدها رسول الله صلی الله علیه وسلم)[3] یعنی رسول الله ﷺ په دې آیت باندې سجده اوکړه. دَ احنافو په نیز دَ سورت ص په دې آیت (وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ) باندې سجده دَ تلاوت واجب ده.[4] سعید بن جبیر رحمه الله عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره د رسول الله ﷺ یوروایت کښې هغوی دَ سورت ص دَ سجده تلاوت بآره کښې فرمائیلی: (سجدها داؤد توبة ونحن نسجدها شکراً) یعنی داؤد علیه السلام دَ توبه په توګه سجده کړې وه او مونږ دا سجده دَ شکریه په توګه سره ادا کوو.[5]

قوله: ومن ذریته: علامه ابن جریر طبری رحمه الله وائی چه (ومن ذریته) ضمیر دَ نوح علیه السلام طرف ته راجع دي.[6] ځکه چه په آیت کښې اقرب المذکورین هم هغه دي. علامه عینی رحمه الله رانې هم دغه ده.[7] بعض حضرات وائی ضمیر حضرت ابراهیم علیه السلام ته راجع دي. ځکه چه په سیاق آیت کښې هم دَهغوی ذکر کیږي لیکن په دې صورت کښې اشکال وارد کیږي چه لوط علیه السلام خودَ ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې نه دي بلکه دَهغه دَ رور هاران بن آذر دَ اولاد نه دي. دَدې قول په رڼا کښې لوط علیه السلام دَ ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې تسلیم کول به لازم راځي. دَدې جواب دادې چه تغلیباً لوط علیه السلام هم دَ ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې داخل دي.[8]

[۳۲۴۰]-حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «لَيْسَ ص مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ، وَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ فِيهَا» [ص ۵۵۰] [ر: ۱۰۱۹][9]

ترجمة: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه دَ سورت ص سجده دَهغه سجدو نه نه ده کومې چه واجب دي. البته ما رسول الله ﷺ لیدلې چه حضورپاك به په دې کښې سجده کوله.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس) لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1] کشف الباری: ۳۰۷/۳.

[2] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[3] صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة ص، رقم الحدیث: ۴۸۰۷.

[4] تفسیر المظهری: ۱۳۳/۶ دار الکتب العلمیة.

[5] انظر سنن النسائی باب سجود القرآن السجود فی ص، رقم الحدیث: ۹۵۸ وانظر صحیح ابن خزیمة باب ذکر العلة التی لها سجد النبی صلی الله علیه وسلم، وسنن البیهقی الکبری: ۴۵۲/۲ کتاب الصلاة دار الکتب العلمیة بیروت.

[6] جامع البیان للطبری: ۲۶۰/۷.

[7] عمدة القاری: ۱۵/۱۶.

[8] عمدة القاری: ۱۵/۱۶.

[9] والحدیث مر تخریجه فی کتاب سجود القرآن، باب سجدة، ص: ۱۰۶۹.

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلي بصري رحمه الله دي.[2]
ايوب دامشهور محدث ايوب سختياني رحمه الله دي دَدوى حالات (كتاب الايمان باب حلاوة الايمان) لاندې تير شوى دى.[3]
عكرمة: دا مشهور امام حديث وتفسير ابو عبدالله عكرمه مولى ابن عباس رحمه الله دي. دَدوى حالات (كتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب) لاندې تيرشوى دى.[4]
ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات (بدء الوحى) خلورم حديث لاندې او (كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر دون كفر) لاندې تير شوى دى.[5]
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: باب سره په ظاهره دَدې حديث هيڅ تعلق نشته دې ليكن چونكه په سورت ص كښې دَحضرت داؤد عليه السلام دَ توبه دَ سجدې ذكر دې او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په دې روايت كښې دَ رسول اكرم صلى الله عليه وسلم سجده دَ حضرت داؤد عليه السلام دَ سجده توبه دَ قبليدو په شكر كښې وه. په دې مناسبت سره امام بخارى رحمه الله دا روايت دلته ذكركړې دې. والله اعلم.[6]

۴۱- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوٗدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ﴾/ص : ۳۰/. الرَّاجِعُ الْمُنِيبُ

بعض نسخوكښې دلته دَ باب اضافه نشته دې صرف آيت نقل كړې شوې دې.[7]
دَترجمة الباب مقصد: ښكاره خبره ده چه دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله دَ حضرت سليمان تذكره او دَهغه فضائل اومناقب بيانول غواړى.
حضرت سليمان عليه السلام: حضرت سليمان عليه السلام دَ حضرت داؤد عليه السلام خوئې وو. الله تعالى هغوى ته دَمال اودولت دَ زياتوالى سره سره وسيع اوعريض اومستحكم سلطنت او حكومت ورعطاء كړې وو. هوا مرغئې ځناور او جنات ټول نې دَ هغه دپاره مسخر كړې وو. دغه شان حيوانات او جنات هم دَ سليمان عليه السلام دَ حكم خلاف ورزى كولو جراءت نه شو كولې.
امام بخارى رحمه الله په دې آيت باندې باب ترلې دې. ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوٗدَ سُلَيْمٰنَ ۭ نِعْمَ الْعَبْدُ ۭ اِنَّهٗٓ اَوَّابٌ﴾ يعنې مونږ داؤد عليه السلام ته دَ سليمان عليه السلام په شان خوئې وركړو. هغه څه ښه بنده وو او بيشكه ډير رجوع كونكې وو. دلته مخصوص بالمدح محذوف دې او تقدير عبارت دې (نعم العبد سليمان).

---

[1]) كشف البارى: ۱/۴۳۳، ۳/۴۷۷.
[2]) كشف البارى: ۲/۱۱۸.
[3]) كشف البارى: ۲/۲۶.
[4]) كشف البارى: ۳/۳۶۳.
[5]) كشف البارى: ۱/۴۳۵، ۲/۲۰۵.
[6]) عمدة القارى: ۱۶/۱۵دارالكتب العلمية.
[7]) عمدة القارى: ۱۶/۱۶-۱۵وإرشادالسارى: ۷/۳۷۱.

قوله: الراجع المنيب امام بخاری رحمه الله د ﴿أَوَّابٌ﴾ تفسیر (الراجع المنیب) سره کړی دی. د راجع معنی ده د ګناهونه رجوع کونکی او منیب د أناب إنابة نه دی یعنی د طاعات په ذریعه د الله تعالی طرف ته رجوع کونکی متوجه کیدونکی [1]

قتاده رحمه الله وائی (أواب) مطیع په معنی کښې دی او سدی رحمه الله وائی دا د مسبح په معنی کښې دی. [2]

وَقَوْلِهِ: ﴿هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ /ص: ۳۵/. وَقَوْلِهِ: ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ /البقرة: ۱۰۲/.

د دې آیت تفسیر به د باب اولنی حدیث لاندې راځی ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ [البقرة: ۱۰۲] د سورت بقره آیت دی. ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾ دا آیت د یهودیانو باره کښې نازل شوی وو چه هغوی د هغه څیز اتباع اوکړه کوم چه د سلیمان علیه السلام په زمانه کښې به شیطانانو لوستلو او سلیمان علیه السلام کفرنه دی کړی لیکن شیطانانو کفر اختیار کړو هغوی به خلقو ته جادو خودلو.

مفسرین حضرات فرمائی چه ﴿عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ کښې دوه احتمالات دی. یو احتمال دا دی چه لفظ (علی) دلته د (فی) په معنی کښې دی یعنی (فی ملک سلیمان) [3] او ملک نه مراد شریعت دی. او دویم احتمال دا دی چه دلته لفظ (تتلوا) د (تتقول) معنی ته متضمن دی او (تتقول) لفظ (علی) سره متعدی کیږی لکه چه ارشاد باری تعالی دی ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ﴾ [الحاقة ۴۴] دا دویم احتمال زیات مناسب دی ځکه چه د حروف په مقابله کښې په افعال کښې مجاز اختیارول زیات اولی دی او هم دغه د بصریین مذهب دی بل د ذکر کړی شوی دواړو تاویلاتو ضرورت د دې وجې نه دی ځکه چه کله فعل تلا لفظ علی سره متعدی کیږی نو هغه وخت ضروری کیږی چه د علی مجرور داسې څیز وی د کوم مخې ته چه تلاوت کیږی لکه چه (تلوت علی زید القرآن) خو دلته د علی مجرور ملك دې او ملك د هغه شیانو نه دی د چا مخکښې چه تلاوت اوکړی شی. هم په دې سبب د دې خبرې ضرورت پیښ شو چه په دې ځائې تاویل اوکړی شی. چنانچه بعض علی د فی په معنی کښې اخستې دی او بعض دا وئیلی دی چه (تتلو) د (تتقول) معنی ته متضمن دی

مفسرین حضراتو د دې آیت د تفسیر لاندې لیکلی دی چه شیطانانو به په آسمان کښې د فرښتو هغه خبرې په غلا اوریدلې کومې چه به د راتلونکی وخت د امورو سره متعلق وې. شیطانان به راتلل او دا خبرې به ئې ساحرانو ته خودلې او ساحرانو به د دې په رنړا کښې خلقوته د مستقبل واقعات وراندې خودل او هغه به رښتیا واقع کیدل. په دې سره د بنی اسرائیل دا عقیده نوره هم پخه شوه چه جنات د غیبو په خبرو باندې پوهیږی. چنانچه بنو اسرائیل د غیب هغه ټولې خبرې کومې چه د ساحرانو نه اوریدلې وې په کاغذونو کښې لیکلو سره محفوظ کړلې. سلیمان علیه السلام ته چه حقیقت معلوم شو نو هغه خپل کسان اولیګل او د دې قسم ټول کاغذونه او کتابونه ئې راجمع کولو حکم ورکړو. سلیمان علیه السلام دغه کتابونه په یو صندوق کښې واچول او د خپلې کرسئی لاندې ئې دفن کړل. شیطانانو چه به دغه کرسئی ته د نیزدې کیدو کوشش کولو نو سوزیدل به. چه کله سلیمان علیه السلام وفات شو نو هغه بنی اسرائیلو کنستلو سره راؤویستل. شیطانانو هغوی ته اوخودل چه سلیمان علیه السلام به د دې جادو په زور سره په انسانانو او جناتو باندې حکومت چلولو. د دې ځائې نه په بنی اسرائیلو کښې دا خبره مشهوره شوه چه سلیمان علیه السلام جادوګر

---

[1] عمدة القاری: ۱۶/۱۶۱ وفتح الباری: ۸/۵۶۷.

[2] فتح الباری: ۸/۵۶۷ وإرشاد الساری: ۷/۳۷۲.

[3] الدر المصون علی الکتاب المکنون: ۲/۲۹-۲۸ دار القلم، دمشق.

وو تردې چه هغه د انبياء کرامو صحائف شاته اوغورزول اودغه راويستلې شوي کتابونه ئې خپل کړل او د جادو تعليم اوتعلم دهغوی محبوب مشغله جوړه شوه.([1])

﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ۖ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ ۖ﴾ أَذَبْنَا لَهُ عَيْنَ الْحَدِيدِ ﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۝ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ﴾ قَالَ مُجَاهِدٌ: بُنْيَانٌ مَا دُونَ الْقُصُورِ ﴿وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾ كَالْحِيَاضِ لِلْإِبِلِ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ ﴿وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ ۚ اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا ۚ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ۝ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ﴾ الْأَرَضَةُ ﴿تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ﴾ عَصَاهُ ﴿فَلَمَّا خَرَّ - إِلَى قَوْلِهِ - فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾ /سبا: ۱۲-۱۴/.

دحضرت سليمان عليه السلام معجزات: ﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾ [سبا: ۱۲] د سورت سبا آيت دې يعنی مونږ دسليمان عليه السلام دپاره هوا مسخر کړه، دهغې د سحرچليدل د يوې مياشت مسافت وو اودهغې د مابنام چليدل د يوې مياشت مسافت وو.

دا په سليمان عليه السلام باندې د الله تعالى يوه لويه مهرباني وه چه دهغه دپاره ئې هوا مسخر کړې وه. سليمان عليه السلام چه په چرته سفرکول وو هوا ته به ئې حکم ورکولو هغې به سليمان عليه السلام اود هغه لښکر منزل مقصود ته رسولو. په دې آيت کښې د هوا رفتار دا خودلې شوې دې چه کله به هغه سحرچليدله نود هغه دور د رفتار سفر په لحاظ سره د يوې مياشتې فاصلې ته رسولو اوهم دغه رفتار د ماښام په وخت کښې د چليدو وو. لکه چه په ورځ کښې به سليمان عليه السلام د دو مياشتو فاصله د هوا په ذريعه سحر اوماښام پوره کولو.([2])

مجاهد رحمه الله وائي سليمان عليه السلام به سحر د دمشق نه وتلو سره به ماښام اصطخرته رسيدلو سره قيلوله کوله بيا به ئې ماښام د اصطخرنه وتلوسره سحرکابل ته به رسيدلوسره هلته قيلوله کوله د دمشق نه د اصطخر پورې اود اصطخر نه د کابل پورې سفر د يوې يوې مياشتې د مسافت برابردې.([3])

﴿وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ ۖ﴾ أَذَبْنَا لَهُ عَيْنَ الْحَدِيدِ: داهم د سورت سبا د مذکوره آيت جز دې. د آيت ترجمه ده، او مونږ د هغه (سليمان عليه السلام) دپاره د تانبې چينه اوبهيوله. د أسلنا معنی امام بخاری رحمه الله أذبنا سره کړې ده. أسال د إسالة په معنی کښې دې، بهيول خو أذاب د إذابة په معنی کښې د ويلې کولو راځي. قطر امام بخاری رحمه الله د حديد يعنی د اوسپنې په معنی کښې اخستې دې. ليکن داکثر مفسرينو په نيز دې نه نحاس يعنی تانبه مراد ده.([4])

تانبه د اوسپنې په شان کلک او مضبوط معدنيات نه ده. الله تعالى حضرت سليمان عليه السلام ته دا نعمت ورکړو چه دهغه دپاره ئې تانبه د اوبو په شان سيال جوړلوسره دهغې چينه روانه کړه. قتاده رحمه الله وائي دا چينه په يمن کښې وه.([5])

﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۝ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ﴾: [سبا: ۱۲] آيت دې ﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۝ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ ۚ﴾ يعنی جنات کښې بعض هغه وو چه د خپل

---

[1]) روح المعانی سورة البقرة: ۱۰۲، ۱/۳۳۸-۳۳۷.إدارة الطباعة المنيرية، تفسير ابن كثير: ۱/۵۱۳سورة البقرة: ۱۰۲.مؤسسة قرطبة.

[2]) إرشادالساری: ۷/۲۷۲.

[3]) عمدة القاری: ۱۶/۱۷.

[4]) إرشادالساری: ۷/۷۲.

[5]) عمدة القاری: ۱۶/۱۷.

پروردګار په حکم سره دهغوی په مخکښې کار کولو او (مونږ په هغوی باندې داخبره واضحه کړې وه چه) په دوی کښې کوم یو سرې زما دحکم نه خلاف کوی مونږ به په هغوی باندې دسور کړې شوی اور مزه څکو. جناتو د سلیمان علیه السلام دپاره دهغه د خوښې مطابق لوئی لوئی عمارتونه او مجسمې اود حوضونو برابر لوئی لوئی لګنونه اوداسې دیګونه جوړول چه هم په یو ځائی باندې به پراته وو.

قَالَ مُجَاهِدٌ: بُنْيَانٌ مَادُونَ الْقُصُورِ: دلته امام بخاری رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې چه محاریب داسې عمارتونه وائی کوم چه د محلات نه کم وی.

(وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ) كَالْحِيَاضِ لِلإِبِلِ.....إلخ: تماثیل دا د تمثال جمع ده. یعنی مجسمې. جناتو به د حضرت سلیمان علیه السلام په حکم سره د تانبې، اوسپنې او کانړونه تصویرونه اومجسمې جوړولې. په هغه زمانه کښې به په دیوالونو باندې تصویرونه تراشلې کیدل. او دهغه وخت په شریعت کښې مجسمه سازی جائز وه.(۱)

جفان د جفة جمع ده. لګن ته وائی.(۲) او جواب جمع د جابیة ده یعنی حوض.(۳) امام بخاری رحمه الله وائی چه دا لګنونه به دومره لوئی لوئی وو (کالحیاض للإبل) لکه د اوښانو دپاره جوړ کړې شوی حوضونه. ابن عباس رضی الله عنهما وائی (کالجوبة من الأرض) یعنی هغه لګنونه به دومره لوئی وو لکه دزمکې کندې.(۴) په روایاتو کښې راځی چه زر کسان به د یو تال نه چاپیره کیناستو سره خوراك کولو.(۵)

(فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ): پوره آیت دا دې (فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ) بیا چه کله مونږ په حضرت سلیمان علیه السلام باندې د مرګ راوستلو حکم جاری کړو نو هغه جناتو ته ئی د مرګ پته اونه لګوله مګر وینه چینجی کوم چه د هغوی همسا خوړلې وه چنانچه کله هغه پریوتلو نوجنات ته معلومه شوه چه که هغوی د غیبو علم پیژندلې نو د ذلت والا په تکلیف کښې نه راګیریدل.

سلیمان علیه السلام د اجل وخت چه کله رانیزدې شو اوهغه ته د وحی په ذریعه د دې خبر ورکړې شو نو سلیمان علیه السلام دعا اوکړه: (اللهم عم علی الجن موتی حتی تعلم الإنس أن الجن لا یعلمون الغیب) یعنی اې الله زما د مرګ نه جنات ناخبره اوساته، دې دپاره چه انسانانو ته یقین اوشی چه جنات د غیب خبرونه نه پیژنی.

نوچه کله د سلیمان علیه السلام د مرګ وخت رانیزدې شو نو یوه چوکه ئی واخسته په هغې باندې خپله زنه کیخوده او په تخت باندې کیناستو. هم په دې حالت کښې مرګ واقع شو او جناتو دا ګنړل چه هغه ژوندې دې د بیت المقدس په آبادی کښې مشغول وو او دروند سامان د اوړو راوړو تکالیف ئی برداشت کول. د سلیمان علیه السلام روح تلې وو لیکن په چوکه باندې ډډه لګولې ناست وو. چوکه (الأرضة) یعنی د وینو چینجی لګیدلې وو چه دابه ئی خوړله چه یوکال تیر شو نو چوکه ماته شوه اود سلیمان علیه السلام نعش راپریوتلو. نوبیا جنات ته علم اوشو چه دهغه روح خو تلې دې. اوس د جناتو مخې ته دا معمه وه چه د هغه مرګ کله واقع شوې او وینو چینجو څومره موده کښې چوکه خوړلې وی. جناتو د وینو چینجی په همسا باندې کیخوده نو هغوی چه په یوه شپه او ورځ کښې څومره حصه اوخوړله دهغې نه دوی اندازه اولګوله چه د سلیمان علیه السلام همسا د وینوچینجی په یو کال کښې خوړلې ده اود هغه

---

(۱) عمدة القاری: ۱۷/۱٦ وإرشادالساری: ۳۷۲/۷.

(۲) المحکم والمحیط الاعظم: ٤٥٦/۷ دار الکتب العلمیة، (ج.ف.ن) الدر المصون: ۱٦۲/۹ دارالقلم دمشق.

(۳) الدرالمصون: ۱٦۲/۹ دارالقلم دمشق، کلیات أبی البقاء ص: ٤۹ مؤسسة الرسالة.

(٤) تفسیر ابن کثیر: ۲٦۵/۱۱ مؤسسة قرطبه، التفسیرالکبیر: ۲٤۹/۲۵ سورة السبا رقم الآیة: ۱۳ دارالفکر.

(۵) عمدة القاری: ۲٦۵/۱۱ مؤسسة قرطبه، التفسیر الکبیر: ۲٤۹/۲۵ سورة السبا، رقم الآیة: ۱۳، دار الفکر.

دَ مرګ پوره یو کال شوي دي.(¹) دغه وخت دَ سلیمان علیه السلام عمر ۵۳ کاله وو. دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ وفات نه پس ۱۳ کاله کښې حکمران جوړ شوي وو.(²) جناتو ونیل که چرې هغوی ته اول حقیقت معلوم شوې وې نو هغوی به خپل خانونه په دې دَ محنت او مشقت په کارونو کښې هیڅ کله نه اچول او هغوی به یو شان دَ پوره کاله پورې دا ذلت نه او چتولو.(³) جنات ته دَ علم غیب دعوی وه دې واقعې دَ هغوی دعوی ښکاره کړه او دَ دې خلاف واقعه کیدل ئې ثابت کړل.

﴿مِنْسَأَتَهُ﴾ عَصَاهُ. په آیت کښې دَ (منسأة) ذکر راغلې دې دې نه عصا یعنې چوکه او همسا مراد ده. دا دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول دې او دا ابن ابی حاتم رحمه الله دَ علی بن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.(⁴)

مِنسأة دا مِفعَلة په وزن باندې دې. نسأ ینسأ (الشيء أو الأمر) نه دَ دې معنی ده مؤخر کول عرب وائی. (نسأت الإبل، إذا زجرت الإبل، أي: ضربتها بالمنسأة).(⁵)

﴿حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي ۚ حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۝ رُدُّوهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ۝﴾ /ص: ۳۲، ۳۳: يَمْسَحُ أَعْرَافَ الْخَيْلِ وَعَرَاقِيبَهَا. ﴿الْأَصْفَادِ﴾ /ص: ۳۸: الْوَثَاقِ.

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿الصَّافِنَاتُ﴾ صَفَنَ الْفَرَسُ رَفَعَ إِحْدَى رِجْلَيْهِ حَتَّى تَكُونَ عَلَى طَرَفِ الْحَافِرِ ﴿الْجِيَادُ﴾ /ص: ۳۱: السِّرَاعُ. ﴿جَسَدًا﴾ /ص: ۳۴: شَيْطَانًا. ﴿رُخَاءً﴾ طَيِّبَةً ﴿حَيْثُ أَصَابَ﴾ /ص: ۳۶: حَيْثُ شَاءَ. ﴿فَامْنُنْ﴾ أَعْطِ.... ﴿بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ /ص: ۳۹: بِغَيْرِ حَرَجٍ.

دَ حضرت سلیمان علیه السلام دَ امتحان واقعه: ﴿حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي ۚ حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۝ رُدُّوهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ۝﴾

دَ سورت ص آیت دې: ﴿إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ۝ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي ۚ حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۝ رُدُّوهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ۝﴾ [الآية: ۳۱ - ۳۳] یعنې چه کله دَ مابنام وخت کښې هغه ته داسې اسونه وړاندې کړې شو چه په دریو خپو باندې ولاړ ښکلي (تیزرفتار) اسونه وو، نو سلیمان علیه السلام او ونیل ما دَ خپل رب ذکر پریخودو او دَ مال محبت له مې ترجیح ورکړه، تردې چه نمر په پرده کښې پټ شو.

دَ سلیمان علیه السلام په خدمت کښې چه کوم اسونه پیش کړې شوې وو هغه جهاد فی السبیل الله کښې استعمالیدل په هغوی باندې دَ الله تعالی دَ دښمنانو سره دَ جهاد شوق دومره غالب شوې وو چه دَ ماز یګر دَ مانځه نې هډو خیال رانغلو او نمر ډوب شو. هغه دَ مونځ په فوت کیدو باندې سخت خفه شو چه دَ دې اسونو یاد زه دَ الله تعالی دَ محبت نه غافل کړم. چنانچه سلیمان علیه السلام خپلو خادمانو ته حکم ورکړو دغه اسونه ماله واپس راولئی. اسونه دَ هغوی مخې ته پیش کړې شو. نو دَ هغوی په پنډو او ستونو باندې (په توره سره) لاس صفا کول شروع کړه. مطلب دَ مونځ دَ فوت کیدو خفګان دومره غالب شو چه دَ جوش او ایمانی غیرت نه مغلوب کیدو سره په توره دَ اسونو ستونونه والوزول هغه ئې ذبح کړل او پنډئې هم ورله پرې کړې.(⁶)

بعض حضراتو ﴿فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ مطلب دا بیان کړې دې چه سلیمان علیه السلام دَ اسونو ستونو او پنډو باندې دَ محبت او مینې نه لاس راښکلو. دا تفسیر دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې او ابن جریر رحمه الله دې ته اوجه الی

(¹) إرشادالساري: ۳۷۳/۷التفسیر الکبیر: ۲۵۱/۲۵سورة السبا: ۱٤، دارالفکر.
(²) إرشادالساري: ۳۷۳/۷.
(³) إرشادالساري: ۳۷۳/۷التفسیر الکبیر: ۲۵۱/۲۵سورة السبا: ۱٤، دارالفکر.
(⁴) فتح الباري: ۵۶۷/۸.
(⁵) فتح الباري: ۵۶۷/۸.
(⁶) إرشادالساري: ۳۷۳/۷.

الصواب ونیلې دې (١) لیکن جمهور وائی چه اوجه هم دغه ده چه د اسونو محبت هغه د الله تعالی د یاد نه غافل کړې وو په دې وجه تقربا الی الله نی توره اوچته کړه او ټول نی ذبح کړل (٢)

قوله: بمسح أعراف الخيل وعراقيبها امام بخاری رحمه الله د آیت تفسیر دا کړې دې چه سلیمان علیه السلام د اسونو د ستونو وینبته او دهغوی په پنډو باندې د مینې او محبت لاس راښکلو. (٣) دلته امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما رائې ته ترجیح ورکړې ده

قوله: أعراف دا د عُرْف جمع ده د اس د سټ وینبتو او د چرګ چارخولك ته وائی (٤)

قوله: عراقيب: دا د "عرقوب" جمع ده. د انسان د ګیټئی د پاسه پټې او د ځناور زنګون او پنډئی ته عُرقوب وائی (٥) په عربی لغت کښې د هرځاروی د شاتنو خپو زنګونو ته (عُرقوبان) او مخکښنو خپو د اوږ زنګونو ته (رکبتان) وائی. (٦)

الأصفاد: الوثاق. قال مجاهد: الصافنات: صفن الفرس....إلخ امام بخاری رحمه الله د آیات د بعض الفاظ تفسیر کړې دې. آیت دې ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ۝ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ۝ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ۝ هَٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝﴾ (٧) یعنی مونږ دهغه دپاره هوا مسخر کړې وه. چه دهغه په حکم سره چرته چه به هغه تللو په نرمئی سره به چلیدله او شریر جنات هم دهغه په قابو کښې ورکړې شوی وو. په هغوی کښې هر یو د عمارت جوړونکې او په سمندر کښې غوپه لګونکې وو او ددوی نه علاوه نور د ـر جنات داسې وو چه په زنځیرونو کښې به تړلې شوې وو (او هغه ته نی ونیلې وو چه) دا زمونږ ورکړه ده نوته احسان کوه یعنی صدقه کوه یا منع کوه په تاباندې د حساب هیڅ ذمه واری نشته دې. مطلب دادې چه دا ټول نعمتونه زمونږ ورکړه ده کـه ته چاته ورکوې او کـه نه ورکوې تاته مالکانه اختیار درکړې شوی دې.

مجاهد رحمه الله وائی چه صافنات هغه اسونو ته وائی چه یوه خپه اوچته کړی او د نوك څوكه په زمکه باندې لګولو سره (په دریو خپو باندې) او دریږی. دا د اس د صحت مند کیدو او چاقیدو دلیل وی. د مجاهد رحمه الله دا قول فریابی رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. (٨)

الجياد: السراع یعنی د جهاد تیز رفتار (سراع) اسونه مراد دی دا قول هم د مجاهد رحمه الله دې او فریابی رحمه الله دا موصولاً نقل کړې دې. (٩) جیاد د جواد جمع ده او یو قول دادې چه د جهد جمع ده (١٠)

---

(١) جامع البیان للطبری: ۱۵۶/۲۳ مصطفی البابی الحلبی مصر، نور او ګورئی فتح الباری: ۵۶۷/۸.

(٢) إرشادالساری: ۳۷۳/۸.

(٣) إرشادالساری: ۳۷۳/۸.

(٤) لسان العرب: ۱۵۶/۹ مادة "عرف".

(٥) لسان العرب: ۱۶۶/۹ مادة "عرق".

(٦) المعجم الوسیط. ص: ۵۹۶ مکتبة الشروق.

(٧) ص: ۳۹.

(٨) فتح الباری: ۵۶۷/۸.

(٩) المصدر السابق.

(١٠) عمدة القاری: ۱۹/۱۶.

دَحضرت سلیمان علیه السلام دَ یوبل ازمیښت واقعه جسدا: شیطانا..... دې سره اشاره دَدې آیت طرف ته ده: ﴿ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ﴾ [ص: ۳۴] اوبې شکه مونږه سلیمان علیه السلام په ازمیښت کښې اچولې وو او مونږه دَهغه په کرسئی باندې یو بدن اچولې وو بیا هغه دَ الله تعالی طرف ته رجوع شو.

امام بخاری رحمه الله دَ (جسداً) دا تفسیر کړې دې چه دې نه شیطان مراد دې. په دې سره په اصل کښې دَ مجاهد رحمه الله دَ روایت طرف ته اشاره ده کوم چه فریابی رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. مجاهد رحمه الله وائی چه په آیت کښې (جسداً) نه شیطان مراد دې. دَهغه نوم آصف وو. حضرت سلیمان علیه السلام دَهغه نه تپوس اوکړو (کیف تفتن الناس) ته څنګه خلق په خپل دام کښې راګیروې اودَ هغوی په زړونو کښې وسوسې اچوې؟ آصف اووئیل ته ماته خپله ګوتمه راکړه (ونیلی شی چه په هغې باندې اسم اعظم لیکلې شوې وو اودَ سلیمان علیه السلام دَ سلطنت او حکومت راز هم په دغه اسم اعظم کښې پټ وو). سلیمان علیه السلام آصف ته خپله ګوتمه ورکړه نوهغه دا په سمندر کښې اوغورزوله. دغه شان دَ سلیمان علیه السلام دَ بادشاهت خاتمه اوشوه او آصف دَهغه په کرسئی باندې کیناستو. څه موده تیریدو نه پس یوې ښځې حضرت سلیمان علیه السلام له یو کب راوړو راغله. دکب خیټه اوڅیرلې شوه نودَهغې نه هغه ګوتمه راؤوتله. دغه شان الله تعالی سلیمان علیه السلام ته حکومت راواپس کړو.[1]

په یوبل روایت کښې دَهغه جنی شیطان نوم صرخ خودلې شوې دې.[2] او مشهوره داده چه آصف دَ سلیمان علیه السلام دَ یو وزیر نوم وو چاسره چه دَالله تعالی اسم اعظم وو.[3] لکه چه په آیت کښې دَ جسد نه مراد هم دغه جنی شیطان په تخت سلیمان باندې ناست وو او هم دغه هغه ازمیښت دې په کوم کښې چه سلیمان علیه السلام راګیر کړې شو.[4] لیکن حقیقت دادې چه دا روایت دَ اسرائیلیات نه دې او جمهور مفسرین دَدې قسم روایاتو تکذیب کړې دې. حافظ ابن کثیر رحمه الله دَدې روایاتو خلاصه نقل کولو نه پس تصریح کړې ده. (هذا کلها من الإسرائیلیات).[5]

بعض مفسرینو دَ دې فتنې یو بل تفسیر کړې دې. دې حضراتو دصحیح بخاری او صحیح مسلم یو مرفوع روایت نقل کړې دې. په دې روایت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی: سلیمان علیه السلام بن داؤد علیه السلام اووئیل چه نن شپه کښې به زه اویاؤ ښځو له ورځم. (یعنی هغوی سره جماع کوم) په هغوی کښې به هره یوه حامله شی اودَ هرې ښځې نه به شهسوار پیدا کیږی چه جهاد فی سبیل الله به کوی. په دې موقع باندې هغه سره فرښته موجود وه هغې اووئیل چه انشاء الله اووایه. سلیمان علیه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه وئیل اودَ الله تعالی دَ ذات نه چه دَ هرڅه کیدو کومه پخه عقیده وه هم په هغې باندې ئې یقین اوکړو. چنانچه هغه ښځوکښې دَ یوې نه بغیر دَ چا هم حمل اونه شو دَ یوې چه کوم حمل شوې و دَهغې نه نیمګړې بچې راپیدا شو دَ کوم چه یو طرف نه وو. بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه که هغه انشاء الله وئیلې وې نوټولو به دَ الله تعالی په لار کښې جهاد کولو یعنی دَټولو به حمل کیدلو صحیح سالم بچې به ئې راپیدا کیدل اودَ الله تعالی په لار کښې به ئې جهاد کولو. دا حضرات فرمائی چه دَ فتنې نه هم دغه مراد دی چه انشاء الله نه وئیلو په نتیجه کښې نیمګړې بچې راپیدا شو او هم دَدې باره کښې په آیت کښې فرمائیلې شوی دی چه مونږ دَهغه په کرسئی باندې یوبدن واچولو. علامه بیضاوی رحمه الله او علامه آلوسی رحمه الله هم په خپل تفسیر کښې دا رائې راجح ګرځولې ده.[6]

---

[1] جامع البیان للطبری: ۱۵۷/۲۳وفتح الباری: ۵۶۸/۸وعمدة القاری:۱۶/۲۰-۱۹.

[2] المصدرالسابق.

[3] المصدرالسابق.

[4] المصدرالسابق.

[5] تفسیر ابن کثیر، سورة ص، رقم الآیة: ۳۴ – ۹۲/۱۲،۴۰مؤسسة قرطبة.

[6] تفسیربیضاوی: ۲۹/۵دارإحیاء التراث العربی، روح المعانی:۲۶۰/۲۳.

ليکن حقيقت داده چه دا تفسير هم محل نظر دي. ځکه چه د حديث په کومو کتابونو کښې دا حديث نقل دي دغې په يو طريق کښې هم داسې صراحت يا اشاره نشته دی چه رسول اکرم ﷺ يا بيا د حديث راوی حضرت ابوهريره دا واقعه د آيت مبارک تفسير فرمائيلې وی بلکه دا حديث د حضرت سليمان عليه السلام په واقعات کښې د يوې مستقل واقعې داسې ذکر کوی لکه څنګه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې بعض نور واقعات بيان کړی دی.

رسول اکرم ﷺ په حقيقت کښې د دې واقعې خودلو سره خپل امت ته داسبق ورکول غوښتل چه که خپل کار په عزم سره کول غواړئ او په هغې کښې خير اوبرکت غواړئ نوتاسو له انشاء الله ضرور ونيل پکار دی. دا روايت د عبرت او موعظت په سلسله کښې په مستقل حيثيت سره بيان شوې دې او د حضرت سليمان عليه السلام ازعيبنت اوالقاء جسد مجملات نه حل کوی. د انصاف لاره هم دغه ده چه کوم واقعات الله تعالى مبهم ساتلى او احاديثو کښې هم د دغه ابهام تفصيل نه دې خودلې نو د هغې د راکښتلو ضرورت نشته دې. دا ابهام هم دغه شان پريږدنې. د مقصد خبره په آيت کښې دا خودلې شوې ده چه سليمان عليه السلام الله تعالى په يوازميښت کښې راګير کړې وو بيا هغه د الله تعالى طرف ته رجوع شو د کوم په نتيجه کښې چه هغه ته د اول نه هم زيات انعامات ورکړې شو والله اعلم بالصواب.[1]

[۳۲۴۱] - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ الْبَارِحَةَ لِيَقْطَعَ عَلَيَّ صَلَاتِي، فَأَمْكَنَنِي اللهُ مِنْهُ فَأَخَذْتُهُ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبُطَهُ عَلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ، فَذَكَرْتُ دَعْوَةَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي فَرَدَدْتُهُ خَاسِئًا» {عِفْرِيتٌ} [النمل: ۳۹] مُتَمَرِّدٌ مِنْ إِنْسٍ أَوْ جَانٍّ، مِثْلُ زِبْنِيَةٍ جَمَاعَتُهَا الزَّبَانِيَةُ" [ص ۵۶۳] [ر: ۴۴۹][2]

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی چه يو سرکش جن د شپې ناڅاپی زما مخې ته راغلو او زما په مونځ کښې ئې خلل اچولو کوشش اوکړو. الله تعالى ما ته په هغه باندې قدرت راکړو او ما هغه اونيولو.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة) لاندې تيره شوې ده.[3]

محمدبن جعفر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلی رحمه الله دي. غندر د دوی لقب دي. د دوی تذکره (کتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[4]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العتکی الواسطی رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[5]

---

[1] قصص القرآن: ۲/۴۷۵-۴۷۴.

[2] مرتخريجه فی کتاب الصلاة باب الأسير أو الغريم يربط فی المسجد: ۴۶۱.

[3] کشف البارى: ۳/۲۲۱.

[4] کشف البارى: ۲/۲۵۰.

[5] کشف البارى: ۱/۶۷۸

محمدبن زیاد محمدبن زیاد التوشی الجمعی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب غسل الأعقاب) لاندې تیره شوې ده

قوله: تفلّت فلت یفلت نه دَدې معنی ده دَقبضې نه وتل، خلاصیدل. که چرې دا لفظ دَ من صله سره استعمال وی نو دَدې معنی به وی خلاصیدل او که چرې دې نه پس علی صله کښې راشی لکه تفلت علیه نو دَدې معنی به شی په چاباندې قبضه کول، حمله کول (1) دلته په روایت کښې هم په دې معنی باندې استعمال شوې دې.

قوله: البارحة برح برّحا وبروحا المکان ومنه معنی ده جدا کیدل، اخوا کیدل (2) او البارحة تیرې شوې شپې ته وائی دَدې اطلاق پس دَ زوال نه واخله تر دَ آخرې ورځې پورې وی (3)

قوله: فأردتُ أن أربطه علی ساریة من سواري المسجد......: ما غوښتل چه دې دَ جمات دَ ستنو نه یو ستن پورې اوترم دې دپاره چه تاسو ټول دې په ورځ کښې اووینئ

قوله: فذکرتُ دعوةَ أخي سلیمان.......إلخ مګر ماته دغه وخت دَ خپل رور سلیمان دعا یاده شوه چه هغه دَ الله تعالی نه دعا کړې وه چه ماته داسې سلطنت راکړه چه زما نه پس دَ بل چا دپاره مناسب نه وی. نو دَدې دعا په یاد راتلو سره ما هغه ذلیل کړو پرې مې خودو. مطلب دادې چه په جنات باندې قابو پیدا کولو خصوصیت چونکه دَ سلیمان علیه السلام خواهش وو چه دهغه نه علاوه دې بل چاته حاصل نه وی په دې وجه رسول اکرم ﷺ دَ عفریت محبوس کولو قدرت پیدا کولو باوجود هغه پریخودو. (4)

ایا جنات دَهغوی په اصل شکل کښې لیدل ممکن دی؟ علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ نه علاوه هیڅوک هم جن دَهغه په اصل صورت کښې نه شی لیدلې. هغوی دَ قرآن دَدې آیت نه استدلال کړې دې. ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ [الأعراف: ۲۷] یعنی بیشکه هغه (شیطان) اودَهغه قوم تاسو په داسې توګه باندې وینی چه تاسو هغه نه شئ لیدلې. خو که جن چرته په بل څه شکل صورت کښې متشکل شی نو بیا هغه هرڅوک کتلې شی. لکه چه جن دَ مار په صورت کښې متشکل شوې وو نو یو انصاری صحابی په هغه باندې په توره باندې وار اوکړو دَدې په نتیجه کښې دَ دغه انصاری مرګ واقع شوې وو (5) دَ سورة اعراف هم دَدې آیت نه استدلال کولو سره امام شافعی رحمه الله فرمائی چه که چرې څوک دا دعوی اوکړی چه هغه جن دَ هغه په اصل شکل کښې لیدلې دې نوموړې به دَ هغه دا دعوی رد کوو (6)

خو بعض حضرات وائی چه په سورت اعراف کښې جنات کتلو مطلق نفی نه ده کړې شوې بلکه دَ ظاهر آیت نه معلومیږی چه جنات کتل دَعامو انسانانو دپاره هم ممکن دی ځکه چه په آیت کښې وارد شوې دَ جن دَ کتلو نفی هغه صورت سره مقید ده کله چه جن انسانانو ته ګوری دَدې نه ثابته شوه چه په عام حالاتو کښې جنات دَهغوی په اصل شکل کښې لیدل ممکن دی. والله اعلم (7)

---

(1) تاج العروس: ۳۱/۵ مادة: فَلَتَ، دارالهدایة، التراث العربی.

(2) تاج العروس: ۳۱/۵ مادة: فَلَتَ، دارالهدایة، التراث العربی، المعجم الوسیط، ص: ٤٨ مکتبة الشروق الدولیة، لسان العرب: ۲٤٥/۲ مادة: برح.

(3) تاج العروس: ۳۰٦/٦ مادة: برح، دارالهدایة، التراث العربی.

(4) شرح ابن بطال کتاب الصلاة باب الأسیر والغریم یربَط بالمسجد: ۱٤۰/۲ دارالکتب العلمیة بیروت.

(5) شرح ابن بطال: ۱٤۰/۲.

(6) فتح الباری: ٥٦٨/٨.

(7) فتح الباری: ٥٦٨/٨.

دحدیث باب نه مستنبط فائده: علامه خطابی رحمه الله دحدیث باب نه استدلال کولوسره فرمائی چه اصحاب سلیمان علیه السلام جنات په نګ راتګ دهغوی په اصل صورت او شکل کښې کتل. والله اعلم (۱)

قوله: عفریت متمرد من إنس أوجان: مطلب دا چه کوم انسان زیات سرکش او باغی وی او دغه شان په جنات کښې چه کوم زیات سرکش وی هغه ته عفریت وئیلی شی. عفریت اصل کښې سرکش جن ته وئیلی شی. البته متمرد انسان باندې ددې اطلاق علی سبیل الاستعاره کولې شی

قوله: مثل زبنیة جماعته زبانیة: مثل زبنیة نه دامام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه دبعض حضراتو په نیزآیت کښې عفریت ته عفریة وئیل هم صحیح دی. او دا زِبْنِیَة په وزن باندې دې دکوم جمع چه زبانیة راځی. زبانیة پولیس او سپاهی ته وائی دا زبن نه مشتق دې دکوم معنی چه دفع کول شړل دی (۲) ددې اطلاق د دوزخ په فرښتو باندې هم کړې شوې دې چه کافرانو له به په دوزخ کښې دیکې ورکوی (۳)

زبانیة په مفرد کښې مختلف اقوال دی. یوقول دادې چه ددې مفرد زبنی دې. دویم قول دادې چه ددې مفرد زابن دې. دریم قول دادې چه زبانی ددې مفرد دې. د یوجماعت رائې داده چه لفظاً ددې واحد نه راځی. پنځم او آخری قول دادې چه ددې مفرد (عفریت په وزن باندې) زبنیب دې (۴)

د جنات اقسام اومراتب: حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه د جنات مختلف مراتب دی. ① د جنات د قبیلې عام افراد ته جنی وئیلی شی. ② بیا د جنات نه چه څوک د انسانانوسره اختلاط ساتی هغه ته عامر وئیلی شی ③ کوم جن چه ماشومانو له ورځی اوهغوی تنګوی هغه ته روح وئیلی شی. ④ کوم جن چه خباثت کښې زیات شی هغه ته شیطان وئیلی شی ⑤ چه کوم خباثت او شرارت کښې د شیطان نه زیات شی هغه ته مارد وئیلی شی ⑥ او کوم چه د مارد نه هم وړاندې شی هغه ته عفریت وائی. امام راغب اصفهانی رحمه الله فرمائی چه کم خباثت کښې عفریت نه وړاندې شی هغه ته عفریت نفریت وئیلی شی (۵)

ترجمة الباب سره دحدیث باب مناسبت: حدیث باب کښې دی (فذكرت دعوة أخي سليمان.....) ترجمة الباب سره ددې مناسبت ظاهر دې (۶)

[۳۲۴۲]-حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ: سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ لَأَطُوفَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى سَبْعِينَ امْرَأَةً، تَحْمِلُ كُلُّ امْرَأَةٍ فَارِسًا يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَلَمْ يَقُلْ، وَلَمْ تَحْمِلْ شَيْئًا إِلَّا وَاحِدًا، سَاقِطًا أَحَدُ شِقَّيْهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ

---

(۱) المصدر السابق.

(۲) فتح الباری: ۵۶۹/۸.

(۳) فتح الباری: ۵۶۹/۸.

(۴) اوګورئی: فتح الباری: ۵۶۹/۸-۵۶۸ وإرشاد الساری: ۳۷۵/۷.

(۵) دتفصیل دپاره اوګورئی فتح الباری: ۵۶۹/۸ عمدة القاری: ۱۵/۱۶.

(۶) عمدة القاری: ۲۱/۱۶.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ قَالَهَا لَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ" قَالَ شُعَيْبٌ وَابْنُ أَبِي الزِّنَادِ: تِسْعِينَ وَهُوَ أَصَحُّ ص ۵۶۸] [۴۹۴۴، ۶۲۶۳، ۶۳۴۱، ۷۰۳۱ وانظر ۲۶۶۴] [1]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمانیلی دی سلیمان بن داؤد اووئیل: زه به نن شپه اویاؤ ښځوله ورځم یعنی هغوی سره به جماع کوم. هره یوه ښځه به شهسوار راوړی چه دَالله تعالی په لارکښې به جهاد کوی. دَ هغوی یو مصاحب اووئیل: انشاء الله اووایه. دا مصاحب څوك وو؟ په دې کښې مختلف اقوال دی. راجح دادې چه دې نه یوه فرښته مراد ده.[2] دَ حدیث دَ الفاظونه هم دغه ظاهریږی.
لیکن سلیمان علیه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه وئیل چنانچه یوې ښځې هم بچې رانوړو سوادَ یوې نه او هغه هم داسې چه یو طرف ئې نه وو. رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل: که چرې هغه انشاء الله وئیلې وې نو ټولو به دَ الله تعالی په لارکښې جهاد کولو. مطلب دادې چه انشاء الله وئیلو سره به دَ ټولو ښځو حمل کیدو او دَهغوی بچی به لوئیدو سره شهسوار جوړیدل او دَ الله تعالی په لارکښې به ئې جهاد کولو.

تراجم رجال

خالد بن مخلد: دا ابوالهیثم خالد بن مخلد القطوانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

مغیرة بن عبدالرحمن: دا مغیره بن عبدالرحمن بن عبدالله بن خالد بن حزام اسدی مدنی رحمه الله دې. دَدوی حالات «كتاب أبواب الاستسقاء باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم اجعلها سنين» لاندې تیرشوی دی.

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دې.[4]

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[5]

سلیمان علیه السلام په ژبه سره انشاء الله ولې اونه وئیل؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ روایت باب الفاظ «فلم یقل» مطلب دانه دې چه هغه خپله معامله الله تعالی ته حواله کولونه العیاذ بالله انکارکړې وو بلکه امر واقع دادې چه دَهغه عقیده کامل وه چه الله تعالی به دغه امیدپوره کوی. په دغه کلکه عقیده باندې اکتفاء کولوسره هغه په خپله ژبه باندې انشاء الله وئیل هیر کړه.[6] روایت باب کښې دَ نسیان تصریح نشته دې البته په نور طرق کښې دَدې صراحت راغلې دې. چنانچه دَ سفیان بن عیینه رحمه الله په طریق کښې «فنسی»[7] او دَمعمر رحمه الله په روایت کښې «فلم یقل ونسی» الفاظ راغلی دی.[8]

---

[1] والحديث أخرجه البخاري أيضاً في الأيمان باب الاستثناء: ۶۷۲۰ وباب كيف كانت يمين النبي صلى الله عليه وسلم؟ ۶۶۳۹: والمسلم في الأيمان باب الاستثناء في اليمين وغيرها: ۱۶۵۴.

[2] شرح مسلم للنووي: ۴۹/۲ كتاب الإيمان باب الاستثناء في اليمين وغيرها. قديمي.

[3] كشف الباري: ۱۱۵/۳.

[4] كشف الباري: ۲/۱۰.

[5] كشف الباري: ۱۱/۲-۱۰.

[6] فتح الباري: ۵۷۰/۸.

[7] انظر صحيح البخاري: ۹۹۴/۲ كتاب كفارات الأيمان باب الاستثناء في الأيمان: ۶۷۲۰

[8] انظر كتاب النكاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نسائي: ۵۲۴۲.

قال شعیب وابن ابي الزناد: تسعین. وهو اصح: دَ شعیب نه شعیب بن ابی حمزه الحمصی رحمه الله مراد دي او ابوالزناد نه عبدالله بن ذکوان رحمه الله مراد دي. دَ دواړو حضراتو ترجمه وړاندې تیره شوې ده.[1]
امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه دې دواړو حضراتو په خپلو روایتونو کښې «تسعین» دَ لس کم سلو بیان کړې دې او هم دغه اصح دې. دَ شعیب بن ابی حمزه رحمه الله تعلیق امام بخاری رحمه الله «کتاب الأیمان والنذور» کښې موصولاً روایت کړې دې.[2] او دَ عبدالله بن ذکوان رحمه الله تعلیق امام نسائی رحمه الله سنن کبری کښې «کتاب النذور باب إذا حلف رجل فقال له رجل: إن شاء الله، هل له استثناء» لاندې موصولاً نقل کړې دې.[3]
دَحدیث نه مستنبط فوائد: شراح حدیث دَ روایت باب نه مختلف فوائد او آداب مستنبط کړی دی: ① روایت باب کښې دی چه سلیمان علیه السلام اوفرمائیل: «لأطوفنّ اللیلة علی سبعین امرأة» دا جمله قسمیه ده. یعنی په الله باندې قسم! نن به زه اویاؤ ښځوسره جماع کوم. «لأطوفن» کښې لام جواب قسم په توګه واقع دې او قسم محذوف دې. «والله» نو تقدیری عبارت به داسې شی: «والله لأطوفن» دَ سلیمان علیه السلام دَ دې قسم نه پس دَ فرښتې دَ خبرو اترو ذکر دې چه هغې سلیمان علیه السلام ته دَ انشاء الله وئیلو تلقین اوکړو اودې نه پس رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائی چه که سلیمان علیه السلام انشاء الله وئیلې وې نو دَهغه امید به پوره شوې وې.
شراح حدیث دَدې نه استدلال کولو سره وئیلی دی چه که چرې دَ یمین او استثناء په مینځ کښې دَ فرښتې دَ کلام په اندازه څه مختصر جمله راشی نو استثناء به منعقد شی.[4] لیکن علامه قرطبی رحمه الله فرمائی ممکن ده چه دَ فرښتې مذکوره کلام دَ سلیمان علیه السلام سره په خبرو اترو کښې شوې وی.[5] مطلب دا دې چه فرښتې کومه خبره کړې په دغه وخت کښې هم دَ سلیمان علیه السلام خبره شروع وه او دَ دغه خبرو اترو سلسله هم و بنده شوې نه وی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دَدې واقعې نه دا استدلال کړې شوې وو چه دَ یمین او استثناء په مینځ کښې مختصر کلام سره استثناء منعقد کیږی لیکن علامه قرطبی رحمه الله چه کومه توجیه دَ احتمال په درجه کښې وړاندې کړې ده دَدې دَمنلو په صورت کښې به دا استدلال باطل شی.[6]
② دَ روایت باب نه دویمه فائده دا ثابتیږی چه استثناء یعنی انشاء الله الفاظ په ژبه سره اداکول ضروری دی، صرف نیت کول کافی نه دی په دې باندې دَ ائمه اتفاق دې.[7] خو دَ بعض مالکیه په نیز په زړه سره نیت کول هم کافی دی.[8]
③ سلیمان علیه السلام په یوه شپه لس کم سل ښځوسره جماع اوکړه. دَدې نه ثابتیږی چه انبیاء کرام په اشتغال بالعلوم والعبادات سره په رجولت او مردانګئ کښې هم کامل وی. دَ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم دَ معجزاتونه دا هم وو چه حضورپاك هدایت تعلیم خلق اوکثرت عبادت غونډې بې پناه مصروفیات سره دَ خوراك څښاك په معمولی مقدارباندې کفایت کولو په کوم سره چه دَبدن مردانه قوت کمزورې اومضمحل کیږی. مګر حضورپاك به په یو

---

[1]) دَ شعیب بن ابی حمزه دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۴۸۰/۱ اودَعبدالرحمن بن ذکوان دَ تذکره دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۱۰/۲.
[2]) صحیح البخاری کتاب الأیمان والنذور باب کیف کانت یمین النبی صلی الله علیه وسلم رقم الحدیث: ۶۶۳۹.
[3]) سنن النسائی الکبری: ۱۴۱/۳ رقم الحدیث ۴۷۷۲ إداره تألیفات أشرفیه.
[4]) فتح الباری: ۸/۵۷۱
[5]) فتح الباری: ۵۷۱/۸.
[6]) فتح الباری: ۵۷۱/۸.
[7]) المصدر السابق.
[8]) المصدر السابق.

غسل سره تړلو ازواج مطهرات سره كورواليې كولو د كومو شميرچه يولس وو. شراح دلته دا فرمائيلي دي چه د متقي اوپرهيزگار سړي مردانه طاقت د نورو په مقابله كښې ډير زيات وي. څكه چه د كوم سړي په زړه كښې چه ويره نه وي هغه په نظر او نورو ناجائز لارو سره خپلو جذباتو له تسكين وركوي. په دې وجه دهغه رجولت په خپل فطري حالت باندې باقي نه پاتې كيږي.[1] الله تعالى دې مونږ ټولو ته دتعفف او پاكدامني توفيق راكړي. آمين.

④ د ظن غالب په وجه باندې د مستقبل د يوې واقعې پيشنگوئي كول جائزدي. څكه چه سليمان عليه السلام كومه پيشنگوئي كړې وه په هغې باندې هغوى د جزم اظهار كړې وو حالانكه هغه پيشنگوئي د وحى الهى نه مستفاد نه وه اوكه چرې وه نو دهغه خواهش به پوره كيدلو.[2]

⑤ د انبياء كرامو هيره شوې خبره ورياد ول جائز دى. په دې سره دهغوى دنبوت په منصب باندې هيڅ نقصان نه راځي.[3]

[۳۲۴۳]-حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ: يَارَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ أَوَّلَ؟ قَالَ: «الْمَسْجِدُ الحَرَامُ». قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟، قَالَ: «ثُمَّ الْمَسْجِدُ الأَقْصَى» قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: "أَرْبَعُونَ، ثُمَّ قَالَ: حَيْثُمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلاَةُ فَصَلِّ، وَالأَرْضُ لَكَ مَسْجِدٌ" ص ۵۷۲ [ر: ۳۱۸۶][4]

ترجمه: حضرت ابوذر رضي الله عنه وائي ما عرض اوكړو يارسول الله! كوم يو جمات دټولو نه اول جوړ شوې؟ حضورپاك جواب اوكړو مسجد حرام. ما عرض اوكړو بيا كوم يو؟ حضورپاك اوفرمائيل مسجد اقصى. ما عرض اوكړو د دې دواړو په مينځ كښې څومره فاصله وه؟ حضورپاك اوفرمائيل «أربعون» يعنى څلويښت كاله.

دحديث ددې جزء سره متعلق تفصيلي بحث اول تيرشوې دې.

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا مهشور محدث عمر بن حفص بن غياث نخعي الكوفي رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة» لاندې تيره شوې ده.[5]

حدثنا أبي: دا د عمر بن حفص پلار حفص بن غياث بن طلق رحمه الله دې. د دوى تذكره هم «كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة» لاندې تيره شوې ده.[6]

الأعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. د دوى تذكره «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيره شوې ده.[7]

---

[1] المصدر السابق.

[2] فتح الباري: ۸/۵۷۲.

[3] فتح الباري: ۸/۵۷۲.

[4] تقدم تخريجه فى كتاب نفس الكتاب تحت باب بلاترجمة بعد باب قوله تعالى "يزفون" إلخ رقم الحديث: ۳۳۶۶.

[5] كشف الباري: كتاب الغسل ص: ۴۶۴.

[6] كشف الباري: كتاب الغسل ص: ۴۶۷.

[7] كشف الباري: ۲/۲۵۱.

ابراهیم التیمي: دا ابراهیم بن یزید بن شریك تیمي كوفي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر» لاندې تیره شوې ده.[1]

یزید بن شریک: دا مشهور صحابي حضرت یزید بن شریك التیمي الكوفي الخضرمي رضي الله عنه دي. دَدوی تذکره «كتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة» لاندې تیره شوې ده.

عن ابي ذر: دَ ابوذر غفاري رضي الله عنه تذکره «كتاب الايمان باب الذين يسمى» لاندې تیره شوې ده.[2]

ثم قال: حيثما ادركتک الصلاة فصلّ، والارض لک مسجد: بیا حضور پاك اوفرمائیل چه ته کوم ځائې دَ مونځ «وخت» اوموميې هم هلته مونځ کوه اوټوله زمکه ستادَپاره جمات دی.

مطلب دا چه دَ الله تعالی په مخکښې سر په سجده کیدو دَپاره دَزمکې یوه حصه مخصوص نه ده چرته چه غواړې مونځ کولې شې. دَ عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده په طریق سره یو مرفوع روایت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلي: «أينما أدركتني الصلاة تمسحت وصليت وكان من قبلي يعظمون ذلك، إنما يصلون في كنائسهم» یعنی مابانديې کوم ځائې کښې هم چه دَ مونځ وخت شو نو مسح کولو سره به مونځ اوکړم. زما دَ بعثت نه وړاندې خلقویه داسې کول ګناه ګڼړله هغه خلقو به په خپلو کنیساؤ کښې مونځونه کول.

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې «ثم المسجد الأقصى» اوترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دي. ځکه چه هم حضرت سلیمان علیه السلام دَ مسجد اقصی جوړونکې وو.[3]

دَحدیث باب نه مستنبط فوائد: ① روایت کښې دی «حيثما أدركتك الصلاة فصل» په دې کښې دا اشاره ده چه مونځ په اول وخت کښې اداکول پکار دی.

② شراح حدیث دَدې جملې نه دا فائده مستنبط کړې ده چه دَ مونځ وختونه پیژندل مستحب دی.

③ که چرې دَ مونځ دَپاره غوره ځائې ملاؤ نه شي نو دا په عام ځائې کښې اداکول پکار دی. حضرت ابوذر رضي الله عنه چه کوم سوال کړې وو چه دَ ټولو نه اول دکوم جمات بنیاد کیخودې شوې وو؟ نو حضور پاك دَابوذر رضي الله عنه په خبره باندې پوهه شوې وو چه هغه دَمونځ دَ اداکولو دَپاره دغه مقام خاص کول غواړي. په دې وجه حضور پاك هغه ته تنبیه اوکړه چه دَ مونځ ادا کول په افضل مقام باندې موقوف نه دی بلکه دا په خپل وخت باندې چرته هم اداکول ضروري دی.

④ شراح وائي چه دَدې روایت نه دَامت محمدیه فضیلت هم ثابتیږي. پخوانی امتونو به دَ مخصوص مقام نه علاوه چرته بل ځائې کښې عبادت نه شو کولې. دې امت ته دافضیلت حاصل دې چه دَدوی دَپاره پوره زمکه مسجد اومصلی جوړه کړې شوې ده.

⑤ سائل چه کوم سوال پیش کړی هم دَهغه سوال په جواب کولو باندې اکتفاء نه دی کول پکار بلکه دَ داسې خبرې اضافه کول مستحب دی په کوم کښې چه هغه ته فائده وی.[4]

[۳۲۴۴] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ،

---

[1] کشف الباري: ۵٤٤/٢.

[2] کشف الباري: ٢٣٨/٢.

[3] عمدة القاري: ٢٣/٧.

[4] مذکوره فوائد دَپاره اوګورئ فتح الباري: ۵۷۲/۸.

كمثل رجل استوقد نارا، فجعل الفراش وهذه الدواب تقع في النار، ص ٥٧٥][٦١١٨، ٦٣٨٧][1]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دي.[2]

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولی حمزه قرشی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تيره شوې ده.[3]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.[4]

عبدالرحمن: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز الاعرج رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.[5]

مثلي ومثل الناس كمثل رجل استوقد نارا.....الخ: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمانيلی دی زما اودَ خلقو مثال دَ يوداسې سړي دې چاچه اور لګولې وی. دَ کتاب الرقاق په روايت کښې دا اضافه هم ده «فلما أضاءت ماحوله» کله چه اور ځلور واړه طرفونه روښانه کړې. نو پتنګان او چينجي وغيره په دغه اور باندې راپريوځي. دکتاب الرقاق په روايت کښې دی: «فجعل الرجل يزعهن ويغلبنه فيقتحمن فيها، فأنا آخذ بحجزكم عن النار، وأنتم تقحمون فيها» يعنی چينجي وغيره په اور باندې راپريوځی نو اور لګونکې سړې هغه دَدې اور نه دَ راويستو کوشش کوی ليکن چينجي په ده باندې غالب راځی او هم په اور کښې پريوځی. دغه شان زه ستاسو ملاکانې رانيسم اودَ اور نه تاسو راؤکاږم اوتاسوينی چه هم په دې کښې پريوځئی.[6]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَدې حديث هيڅ مناسبت نشته بلکه وړاندې روايت ترجمة الباب سره مطابقت لرى او په اصل کښې امام بخاری رحمه الله هم دغه حديث بيانول غواړی. علامه عينی رحمه الله فرمانيلی چه دَ اول حديث ترجمة الباب سره تعلق صرف په دې بنياد باندې دې چه راوی حديث څنګه حديث اوريدلې وو هم هغه شان ئې بيان کړو. او چونکه هغه دواړه احاديث په يو ځائی اوريدلی نوهم دغه شان ئې مخکښې هم روايت کړل.[7]

قوله: وقال: كانت: په دې روايت کښې داتصريح نشته چه دا موقوف دې که مرفوع. دَدې باره کښې علامه قسطلانی رحمه الله اوفرمانيل چه که دَ قال قائل رسول الله صلى الله عليه وسلم وی نودا حديث به مرفوع وی اوکه قائل ابوهريره رضي الله عنه

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً: ٩٥٩/٢فی كتاب الرقاق، باب الانتهاء عن المعاصی رقم: ٦٤٧٢وأخرجه مسلم: ٢٣٨/٢فی كتاب الفضائل باب شفقته – صلى الله عليه وسلم – على أمته ومبالغته فی تحذير هم مما يضرهم، رقم: ٢٢٨٣.

[2] كشف الباری: ٤٨٩/١.

[3] كشف الباری: ٤٨٠/١.

[4] كشف الباری: ١٠/٢.

[5] كشف الباری: ١١/٢.

[6] كتاب الرقاق باب الانتهاء عن المعاصی رقم الحديث: ٦٤٨٣.

[7] عمدة القاری: ١٧/١٦إدارة الطباعة المنيرية.

وی نو بیا به دا موقوف وي.(١) البته پخپله امام بخاري رحمه الله كتاب الفرائض كښې دا روايت د ابو هريره رضي الله عنه نه مرفوعاً روايت كړې دې.(٢)

طبراني رحمه الله دا د ابو هريره رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل كړې دې.(٣) او سنن نسائي كښې هم «عن علي بن عياش عن شعيب عن أبي الزناد عن عبد الرحمن الأعرج عن أبي هريرة» په طريق سره مرفوعاً نقل دې.(٤)

قوله: كانت امرأتان معهما ابناهما، جاء الذئب فذهب بابن أحدهما: دوه ښځې وې دواړو سره خپل خپل خوني وو. شرمخ راغلو د يوې بچې اوچت كړو يوې رو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د دې روايت په يو طريق كښې هم ماته د دغه دوو ښځو نوم معلوم نه شو.(٥)

قوله: فقالت صاحبتها انما ذهب بابنك، وقالت أخرى إنما ذهبت بابنك كله چه شرمخ ماشوم يوړو نو هغې سره چه كومه ښځه وه هغې اووئيل شرمخ ستا بچي اوړلې دې او كوم ماشوم چه بچ شوې دې هغه زما دې. دويمې وئيل ستا بچې نې اوړې دې دغه شان دواړه په خپل مينځ كښې په جګړه وې او «فتحاكما إلى داؤد» خپله فيصله ئې داؤد عليه السلام ته يوړه. د كشميهني په روايت كښې «فتحاكمتا» الفاظ او د شعيب په نسخه كښې «فاختصما» الفاظ نقل دي.(٦)

قوله: فقضى به للكبرى، فخرجتا على سليمان بن داؤد فأخبرتاه: داؤد عليه السلام د بچي فيصله د مشرې په حق كښې اوكړه. ځكه چه بچي هم د هغې په لاس كښې وو او دويمې سره څه ثبوت نه وو.(٧) بيا دواړه سليمان بن داؤد عليه السلام له لاړې. دواړو هغوى ته واقعه بيان كړه.

قوله: فقال: أئتوني بالسكين، أشقه بينكما: سليمان عليه السلام اوفرمائيل چاړه راوړئ زه دا بچي كټ كولو سره (دوه ټكړې كوم) اوستاسو دواړو په مينځ كښې تقسيم كوم.

قوله: فقالت الصغرى: لاتفعل، يرحمك الله، هو ابنها فقضى به للصغرى: كشرې ووئيل داسې مه كوه الله تعالى دې په تاسو باندې رحم اوكړي دغه بچي هم د دې (مشرې) دې. حضرت سليمان عليه السلام د هغه ماشوم فيصله د دغه كشرې په حق كښې اوكړه.

يو اشكال او د هغې جواب: دلته دا اشكال پيدا كيږي چه كله حضرت داؤد عليه السلام د مشرې په حق كښې فيصله كړې وه نو آيا د سليمان عليه السلام د پاره د دغه فيصلې ماتول جائز وو؟

① د دې اشكال يو جواب دا وركړې شوې دې چه داؤد عليه السلام فتوىٰ وركړې وه حكم ئې نه كړې.(٨) ليكن علامه قرطبي رحمه الله دا جواب دې وينا كولو سره رد كړې دې چه د نبي فتوىٰ او حكم د تنفيذ په لحاظ سره هم يو حيثيت لري.( )

---

(١) إرشادالساري: ٣٧٨/٧.

(٢) انظر صحيح البخاري: كتاب الفرائض باب إذا ادعت المرأة ابنا، رقم الحديث: ٦٧٦٩.

(٣) المعجم الأوسط: ١٥٥/٣ رقم الحديث: ٢٧٧١.

(٤) سنن النسائي كتاب آداب القضاة، باب نقض الحاكم ما يحكم به غيره ممن هومثله أوأجل منه، رقم الحديث: ٥٤٠٦.

(٥) فتح الباري: ٥٧٤/٨.

(٦) عمدة القاري: ٢٤/١٦ وفتح الباري: ٥٧٤/٨ إرشادالساري: ٣٧٨/٧.

(٧) إرشادالساري: ٣٧٨/٧.

(٨) عمدة القاري: ٢٤/١٦ وفتح الباري: ٥٧٤/٨.

② علامه داؤدي رحمه الله او واقدي رحمه الله فرمائي چه دَدواړو حضراتو فيصله علٰى سبيل المشوره وه. دَ سليمان عليه السلام په خيال كښې داؤد عليه السلام ته صحت ښكاره شو نو هغه هم دده رائې نافذه كړه.[1]

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه كه دَ علامه قرطبي رحمه الله داخبره صحيح اوګرځولې شي چه دَتنفيذ په باب كښې دَ نبي په حكم او فتوىٰ كښې څه فرق نه وي نو بيا به اشكال وارد كيږي آيا دَ سليمان عليه السلام دَپاره دَهغه حكم ماتول جائز وو؟ نو علامه عيني رحمه الله دا جواب وركړو چه كه دواړو حضراتو دَ وحي په رڼا كښې فيصله كړې وه. نو بيا دَ سليمان عليه السلام حكم به دَ داؤد عليه السلام دَ حكم دَپاره ناسخ وي اوكه دَهغه فيصله دَ اجتهاد په بنياد باندې وه. اودَ ابن جوزي رحمه الله رائې هم دغه ده نو بيا دَ سليمان عليه السلام اجتهاد اقوىٰ وو ځكه چه هغوى په ډيره مزيداره حيله سره حقيقت حال معلوم كړو. كله چه هغوى اوفرمائيل چه ماشوم دوه ټكړې كولوسره يوه ټكړه مشرې ته او بله كشرې ته وركړې شي نو مشره چپ وه او دكشرې په زړه كښې دَ شفقت جذبې جوش وهلو او چغې صورې كولې چه دا مه دوه ټكړې كوه. زه دَ مشرې په حق كښې د خپلې دعوىٰ نه لاس اخلم. دَمور دا مينه كتلوسره سليمان عليه السلام دَ هغه ورې يعنى كشرې په حق كښې فيصله اوكړه.[3]

لاتفعل، يرحمك: اولنې روايت ورقاء عن ابى الزناد په طريق سره مسلم او اسماعيلي هم نقل كړې دې. دَدې الفاظ دي: «لا، يرحمك الله»[4] علامه قرطبي رحمه الله اوفرمائيل چه په دې كښې لفظ «لا» نه پس څه وقف كول ضروري دي دَپاره چه اوريدونكي ته احساس وي چه دَدې نه پس والاجمله، جمله مستانفه ده ګڼې وړاندې جمله به دې سره ملاؤ لوستلو په صورت كښې سامع ته دا وهم كيدې شي چه دا سليمان عليه السلام ته بددعا وركړې شوه.[5]

قال أبوهريرة: والله إن سمعتُ بالسِّكين إلا يومئذ، وما كنا نقول إلا المُدْيةُ: دا تعليق نه دې بلكه سند سابق سره موصول دې. حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي چه په كومه ورځ رسول الله صلى الله عليه وسلم دا حديث بيان كړو په خدائې مونږ دَ سكين لفظ هم په دغه ورځ واؤريدو مونږ خو به دغه (چاړې ته) هم مديه وئيل. چاړې ته په عربي كښې سكين ځكه وائي چه دا دَ ځناور حركت او اضطراب په سكون كښې بدلوي. اومدية ورته ځكه وائي چه دا مَدَى الحياة يعنى دَ ژوند موده ختموي.[6] اودا لفظ مذكر اومؤنث دواړه شان استعماليږي.[7]

۴۲ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾ /لقمان: ۱۲-۱۸/.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دَ حضرت لقمان حكيم رحمه الله تذكره كول غواړي.[8]

---

[1] المصدر السابق.
[2] فتح الباري: ۵۷۴/۸ وعمدة القاري: ۲۴/۱۶.
[3] عمدة القاري: ۲۴/۱۶.
[4] عمدة القاري: ۱۷/۱۶-۱۶ دارالمنيرية، صحيح الإمام مسلم كتاب الأقضية باب اختلاف المجتهدين. رقم الحديث: ۴۴۹۵.
[5] عمدة القاري: ۶۵/۱۶ وفتح الباري: ۵۷۵/۸.
[6] فتح الباري: ۵۷۶/۸ ولسان العرب: ۳۱۲/۶ و: ۵۷/۱۳.
[7] لسان العرب: ۳۱۱/۶.
[8] عمدة القاري: ۱۸/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.

حضرت لقمان رحمه الله دَ قرآن کریم دَ نازلیدو نه مخکښې دَ عربو په تاریخ کښې یو ممتاز دانشور او دانا سړی په حیثیت سره مشهور وو. دَهغوی بعض حکیمانه اقوال نن هم په هره ژبه باندې عام دی. دَ جاهلیت دَدور عربو شاعرانو دَ حضرت لقمان رحمه الله تذکره په کثرت سره کړې ده. دَ علامه سهیلي رحمه الله او ابن جریر طبري رحمه الله غوندې مؤرخینو رائې داده چه لقمان حکیم رحمه الله حبشي غلام وو. دَ سوډان نوبي قبیلې سره دَهغوی تعلق وو. تور رنګ، ټيټ قد او پیرې شوندو والا وو.([1]) او نسب نامه ئې داسې ده: لقمان بن عنقاء بن سندون یا بیا لقمان بن ثار بن سندون.([2]) بعض حضرات وائي چه لقمان حکیم دَحضرت ابراهیم علیه السلام وراره وو او دَ هغه نسب نامه داده: لقمان بن باغور بن ناحر بن آزر.([3]). وهب بن منبه رحمه الله وائي چه هغه دَ حضرت ایوب علیه السلام خوریی وو.([4]) یو قول دادې چه دَهغه دَ ترور خوئي وو.([5])

دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما او حضرت سعید بن مسیب رحمه الله نه هم دغه قول نقل دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائي «كان لقمان عبدا حبشيا نجارا».([6]) یعني حضرت لقمان حبشي غلام وو او ترکان وو. سعید بن المسیب رحمه الله وائي «كان لقمان من سودان مصر ذومشافر».([7]) یعني حضرت لقمان مصري سوډاني وو او دَ پیړو شوندو والا وو. مستدرك حاکم کښې په صحیح سند سره دَحضرت انس رضي الله عنه دا قول نقل کړې دې: «كان لقمان عند داؤد، وهو يسرد الدرع، فجعل لقمان يتعجب، ويريد أن يسأله عن فائدته، فتمنعه حكمته أن يسأل».([8])

مطلب دادې چه لقمان حضرت داؤد علیه السلام سره وو. داؤد علیه السلام به دَزغرو کړئ جوړولې نو لقمان به په دې حیرانیدو. زړه کښې به ئې غوښتل چه دَ داؤد علیه السلام نه تپوس اوکړي چه دَدې عمل فائده معلومه کړي لیکن دَهغه حکمت او دانائي به هغه دَ سوال کولو نه منع کولو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ حضرت انس رضي الله عنه دا روایت په دې باره کښې صریح دې چه لقمان دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ زمانې سړې وو.([9]) دَعلامه واقدي رحمه الله رائې ده چه لقمان رحمه الله دَحضرت عیسی علیه السلام او رسول الله صلی الله علیه وسلم په مینځ کښې دور کښې تیر شوې دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله دا قول په سختئ سره رد کړې دې.([10])

دَمولانا سلیمان ندوي رحمه الله او مولانا حفظ الرحمان سیوهاروي رحمه الله رائې: په پخوانئ تاریخ کښې دَ لقمان په نوم باندې دَ یو داسې شخصیت تذکره هم ملاویږي چه عادثانیه یعنی دَ هود علیه السلام دَقوم نه وو او نیك نفس بادشاه وو. دَ وهب بن منبه رحمه الله قول دې: «فلما مات شداد بن عاد صار الملك إلى أخيه لقمان من عاد، وكان أعطى الله لقمان ما لم يعط غيره من الناس في زمانه، أعطاه حاسة مائة رجل، وكان طويلا لا يقاربه أهل زمانه».([11]) یعني چه کله شداد بن عاد مړ شو نو دَ حکومت واګې دَهغه دَ رور لقمان بن عاد په لاس کښې راغلې. الله تعالی هغه ته هغه نعمت ورکړې وو چه دَهغه

---

[1] جامع البيان للطبري: ۲۷/۲۱.
[2] البداية والنهاية: ۱۳۳/۲.
[3] فتح القدير: ۲۹۶/٤وفتح الباري: ۵۷۶/۸
[4] فتح القدير: ۲۹۶/٤وفتح الباري: ۵۷۶/۸.
[5] فتح القدير: ۲۹۶/٤وفتح الباري: ۵۷۶/۸.
[6] البداية والنهاية:۱۳۳/۲.
[7] البداية والنهاية: ۱۳۳/۲.
[8] المستدرک للإمام الحاکم: ٤۵۸/۲رقم الحديث: ۳۵۸۲دارالکتب العلمية.
[9] فتح الباري: ۵۷۷/۸-۵۷۶.
[10] فتح الباري: ۵۷۷/۸-۵۷۶.
[11] قصص القرآن:۳٤/۳.

زماني خلقو کښې چاته هم نه وو ورکړې. الله تعالی هغوی ته دَ سلو سړو برابر قوت حس او پوهه ورکړې وه. دومره اوږد قد والا وو چه دَهغوی په زمانه کښې څوك هم دَ هغه دَ قد برابر نه وو.
دا قول نقل کولو نه پس مشهور مؤرخ ابن اسحاق رحمه الله دَدې نه استدلال کړې دی چه دَ لقمان حکیم تعلق قبیله عاد سره و او هغه غلام اوحبشي نه بلکه عرب بادشاه وو. علامه سید سلیمان ندوی رحمه الله دعوی ده چه لقمان حکیم او دَقبیله عاد لقمان بادشاه هم یو شخصیت دې. اوهغه ډیرلوئی حکیم او هوښیار سړې وو. په عربو کښې چه دَ لقمان په نوم سره کومه صحیفه منسوب وه هغه هم دَ دغه لقمان عاد وه. دَ جاهلیت دَ زمانې شاعر سلمی بن ربیعه اشعار سره دا حقیقت ډیر ښه واضح کوی:

أهلكن طسماً وبعده غذي بهم وذا جدون
وأهل جاش ومأرب وحي لقمان والتقون

یعنی حوادث زمانه قبیله طِسم اودَهغوی نه پس ذاجدون شاه یمن او اهل جاش ومأرب او قبیله دَ لقمان ختم کړل.
مولانا ندوی رحمه الله وائي چه دَ دویم شعر نه دَ لقمان نه صرف عرب کیدل ښکاره کیږی بلکه دَ یوې قبیلې مالك دَ یمن اوسیدونکې او په عظمت او شان کښې دَسبا مقابل کیدل معلومیږی اودا ټولې خبرې په لقمان عاد باندې صادق راځی.(۱)
مولانا حفظ الرحمان سیوهاروی رحمه الله فرمائي چه حضرت لقمان رحمه الله ته الله تعالی یورسدلې ذهن ورکړې وو. هغوی دَ مذکوره رائې په تائید کښې دَ سورت لقمان دَ آیت نه استدلال کولوسره فرمائیلی: سورة لقمان کښې لقمان خپل ځوئی ته نصائح کړی دی دَ حکمت او دانائي خبرې ورته خودلی دی په کوم کښې چه په دې امورو باندې زور ورکړې شوې دې:
① خلقو سره په ښه اخلاقو سره پیش کیدل پکاردی. داسې نه چه په غرور کولوسره دَخلقو نه مخ واړولې شی.
② او مه دَ الله تعالی په زمکه باندې په غرور سره ګرځه، دا زه ځکه وایم چه الله تعالی مغرور او تکبر والا نه خوښوی.
③ همیشه په تګ کښې متواضعانه اومیانه روی باندې قائم پاتې کیدل پکاردی.
④ او آواز په خبرو اترو کښې نرم ساته، ځکه چه په چغو صورو سره خبرې کول دَ انسانانو کار نه دی. که په تیزه او کرکژن او بې وجه اوچت آواز خوښ کړې شوې څیز وې نو دَ خره آواز به دَ تعریف قابل ګڼلې شو حالانکه دَهغه آواز ډیر زیات خراب آواز شمیرلې کیږی.
لقمان حکیم که چرته غلام وې نو خپل ځوئی غلام زاده ته به ئې دا نصائح نه کول ځکه چه غرور کبر، ځان خودل اوشیخی کول تربخوالي او تربوالي داسې اوصاف دی چه بادشاهانو شهزادګانو او مالدارانو اودَ اقتدار خاوندانو کښې په کثرت سره لیدلې شی اودا دَ الله تعالی نه نه ویریدل اودَ دولت نشه دَ دغه غلو دولت مندو طریقه کیدې شی اودا هغه ټول اوصاف دی چه عموماً دَ متکبرینو او جابرانو دَپاره مخصوص دی. دَ غلام او غلام زاده دَپاره خونه دَدې موقع وی نه فرصت، ځکه چه دَهغوی وخت خو دَ نورو خلقو په نازونو اوچتولو او خدمتونو کولوسره وقف وی.(۲)
دې نه پس مولاناسیوهاروی فرمائي: دا تفصیل کوم چه دَ قرآن مجید نه ماخوذ دې اوس مونږ دا هم وئیلې شو چه بیشکه لقمان حکیم او لقمان عاد هم یو شخصیت دې. هغه دَ عاد ثانیه نیك بادشاه اودَ حضرت هود علیه السلام

---

۱) قصص القرآن: ۳۴/۳ أرض القرآن، للشیخ سلیمان الندوی: ۱۶۵/۱.
۲) قصص القرآن: ۳۴/۳.

منونکې وو او دَحبشي نسل نه نه دې بلکه عربي الاصل وو او دَصاحب سيرت محمد بن اسحاق نقل او دَ جاهليت دَ زمانې شاعر سلمى بن ربيعه گواهى په دې مسئله کښې صحيح او راجح دې. والله اعلم بالصواب.[1]

امام بخارى رحمه الله دَ سورت لقمان په دې آياتونو باندې باب قائم کړې دې: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ۝ وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ ۖ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ۝ وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ۝ وَإِن جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ۝ يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ۝ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ۝﴾

او بيشکه مونږ لقمان ته دانش مندي ورکړې وه (اوهغه ته مو ونيلي وو) دَ الله تعالى شکر اداکوه او کوم سړې چه دالله تعالى شکر اداکوي نوهغه هم دَخپلې فائدې دپاره شکر ادا کوي او څوك چه ناشکري اوکړي نو بيشکه الله تعالى بې نياز او په خپل ذات دَ تعريف قابل دې او کوم وخت چه لقمان نصيحت کولو سره خپل ځوئى ته اوونيل (علامه سهيلى رحمه الله دَ ځوئى نوم باران خودلې بعض حضراتو انعم او بعض شکور، بعض بابلي او بعض اشکم نقل کړې دې)، چه اې زما ځويه! الله تعالى سره شريك مه جوړه وه، بيشکه شرك لوئى ظلم دې. او مونږ انسان ته دهغه دَ مور پلار باره کښې دا تاکيد کړې دې. چه دَ ده مور دَضعف دپاسه ضعف برداشت کولو سره هغه په خيټه کښې اوساته او دَهغه دَ پيئونه ارول په دوو کالو کښې دى (چه ته) زما شکره اداکړې او دَ خپل مور پلار هم، هم زما طرف ته راواپس کيدل دى. او که چرې مور پلار په تا باندې زور واچوى چه ته ما سره څوك (زما په خدائى کښې) شريك اوګرځه وه دَ کوم چه تاسره څه دليل نشته دې نو دَهغوى حکم مه منه او هغوى سره په دنيا کښې په نيك سلوك سره اوسيږه او کوم سړې چه زما طرف ته متوجه وى دَهغه تابعدارى کوه. بيا ستاسو ټولو زما طرف ته راګرځيدل دى. نو زه به تاسو دَهغه اعمالو نه خبردار کړم چه تاسو به کول. (لقمان دا هم اوونيل) اې زما ځويه! که چرې يو عمل دَ اورى دَ دانې برابر وى او بيا هغه په يو کاڼړى کښې دننه وى يا په آسمانونو کښې يا په زمکو کښې، نو بيا به هم الله تعالى هغه راښکاره کړى. بيشکه الله تعالى ډير بارك بين، ډير خبردار دې. ځويه! مونځ قائم ساته او خلقو ته دَ نيکو تلقين کوه او دَ بدئى نه ئى منع کوه او تاته چه کوم تکليف راورسى په هغې صبر کوه. بيشکه دا دَهمت دکارونو نه دى او ته دَ خلقو نه خپل مخ مه اړه وه او په زمکه باندې په کبر سره مه ګرځه بيشکه په زمکه باندې په کبر سره ګرځيدونکى شيخى کونکى الله تعالى نه خوښوى.

دَحضرت لقمان دَ نبوت باره کښې دَ جمهورو رائې: دَ قرآن مجيد آيت: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾ کښې جمهور علماؤ لفظ حکمة لاندې فرمائيلى دى چه دې نه عقل فهم او تفقه في الدين مراد دې او چاهم دَ حکمة نه دَ نبوت معنى مراد نه ده اخستې په دې وجه دَجمهور علماؤ په نيز حضرت لقمان نبى نه وو بلکه دَالله تعالى يو نيك صالح او هوښيار بنده وو. علامه قرطبي رحمه الله وائى: «أعطاه الله الحكمة ومنعه النبوة وعلى هذا جمهور أهل التأويل إنه كان وليا ولم يكن نبيا»،[2] يعنى الله تعالى هغه ته عقل او حکمت ورکړې وو او هغه ته ئى نبوت نه وو ورکړې. چنانچه دَ جمهور مفسرينو رائې هم دغه ده چه هغه ولى وو مګر نبى نه وو.

---

[1] المصدر السابق.

[2] الجامع لأحكام القرآن: ١٤/٥٩.

حافظ ابن كثیر رحمه الله فرمائي: «والمشهور عن الجمهور أنه كان حكيما وليا، ولم يكن نبيا، وقد ذكره الله في القرآن، فأثنى عليه، وحكى من كلامه فيما وعظ به ولده الذي هو أحب الخلق إليه».[1] يعنى دَ جمهور علماؤ مشهور قول دادې چه لقمان رحمه الله دَ الله تعالى مقرب بنده او هوښيار سړي وو، نبى نه وو. الله تعالى په قرآن كښې دَ هغه ذكر كولوسره دَ هغه تعريف كړې دې اودَهغه ئې هغه كلام پيش كړې دې په كوم كښې چه هغه خپل خوئى ته وعظ اونصيحت كړې دې. كوم چه دَ الله تعالى په مخلوق كښې دهغه دپاره دَ ټولو نه زيات محبوب وو.

وړاندې حافظ ابن كثير فرمائي: «والذي رواه سعيد بن أبي عروبة عن قتادة في قوله: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾ يعني: الفقه والإسلام، ولم يكن نبيا، ولم يوح إليه، وهكذا نص على هذا غير واحد من السلف منهم: مجاهد، وسعيد المسيب، وابن عباس، والله أعلم»[2] يعنى سعيد بن ابى عروبه رحمه الله دَ قتاده رحمه الله قول نقل كړې دې چه په آيت كښې دَ حكمت نه اسلام او هوښيارتوب مراد دې اودا چه هغه نبى نه وو، نه په هغه باندې وحى نازل شوې اودَ اسلاف نه يولوئى جماعت نه په كوم كښې چه مجاهد، سعيد المسيب او ابن عباس رضي الله عنهما شامل دى، هم دغه نقل دى چه هغه نبى نه وو. والله اعلم.

البته دَعكرمه رحمه الله قول دې چه حضرت لقمان نبى وو. دا قول ابن ابى حاتم رحمه الله او علامه طبرى إسرائيل عن جابر عن عكرمة په طريق سره روايت كړې دې.[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَدې په سند كښې جابر الجعفى شمير په ضعيف راويانو كښې كيږي.[4] كه دَعكرمه طرف ته دَدې قول نسبت ته صحيح هم اووئيلې شى نو هيڅ بديت نشته دې. مونږ به وايو چه دادَ عكرمه رحمه الله تفرد دې. بعض حضراتو دَدې تفرد تصريح هم كړې ده.

﴿وَلَا تُصَعِّرْ﴾

: الإِعْرَاضُ بِالْوَجْهِ: آيت دې ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ﴾ امام بخارى رحمه الله فرمائى چه تصعير معنى مخ اړولو ده. اهل لغت وائى چه اصل كښې صعر اوښ ته لګيدونكې يوې بيمارئى نوم دې.[5]

[٣٢٤٥]- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "لَمَّا نَزَلَتْ ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ [الأنعام: ٨٢] قَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ؟ فَنَزَلَتْ ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ [لقمان: ١٣]" [٣٢٤٦/ ٣٢٤٦ ص ٥٨٧][6]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائى چه كله دا آيت نازل شو: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نو دَ رسول الله ﷺ اصحابو دحضورپاك نه تپوس اوكړو چه په مونږ كښې څوك دى چاچه ظلم نه وى كړې؟ نو دا آيت نازل شو: ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾.

---

[1] البداية والنهاية: ٢/ ١٣٤.

[2] البداية والنهاية: ٢/ ١٣٩.

[3] فتح الباري: ٨/ ٥٧٧ وعمدة القاري: ١٦/ ٢٦.

[4] اوګورئى فتح الباري: ٨/ ٥٧٧.

[5] لسان العرب، مادة: ص، ع، ر: ٧/ ٣٤٥ دار إحياء التراث العربي.

[6] مر تخريجه في كتاب الإيمان، باب ظلم دون ظلم، ٣٢.

تراجم رجال

ابوالولید: دا مشهور محدث ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

ابراهیم: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن الاسود نخعی کوفی رحمه الله دې.[4]

علقمة: دا علقمه بن قیس نخعی رحمه الله دې.[5]

عبدالله: دا صحابی رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.[6]

دَ حدیث شرح: ﴿وَلَمْ يَلْبِسُوٓا إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ کښې لفظ ظلم نکره دې اودَ نفی نه پس واقع دې چونکه نکره تحت النفی دَعموم فائده ورکوی په دې وجه صحابه کرام اوویریدل چه دې نه به دَ ظلم هر یوکس مرادوی. دا خصوصیت خوصرف دَ انبیاء کرام دی چه هغوی دَ ظلم دهر فرد نه محفوظ وی په دې باندې دَ سورت لقمان دا آیت نازل شو: ﴿لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ نوبیا صحابه کرامو ته تسلی اوشوه چه دَ ظلم نه دَدې فرد اعظم شرک بالله مراد دې.

[۳۲۴۶]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} [الأنعام: ۸۲] إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّ ذَلِكَ عَلَى المُسْلِمِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّنَا لاَ يَظْلِمُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: «لَيْسَ ذَلِكَ إِنَّمَا هُوَ الشِّرْكُ أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» ص ۵۸۸ [ر: ۳۲][7]

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن راهویه رحمه الله دې.[8]

عیسیٰ بن یونس: دَدوی تذکره ماقبل کښې تیره شوې ده. دَدوی تذکره «أبواب الأذان باب من صلی بالناس فذکر حاجة الخ» لاندې اوګورئ. باقی رواة تیرشوی حدیث لاندې تیر شوی دی.

---

[1] کشف الباری: ۳/۳۸، ۴/۱۵۹.
[2] کشف الباری: ۱/۶۷۸.
[3] کشف الباری: ۲/۲۵۱.
[4] کشف الباری: ۲/۲۵۳.
[5] کشف الباری: ۲/۲۵۶.
[6] کشف الباری: ۲/۲۵۷.
[7] مرتخریجه فی کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم: ۳۲.
[8] کشف الباری: ۳/۴۲۸.

دَحدیث شرح: دلته امام بخاري رحمه الله دَباب اولني حدیث په دویم طریق سره ذکرکړي دي. په دي کښي دي چه کله آیت: ﴿الَّذِینَ آمَنُوا وَلَمْ یَلْبِسُوا إِیمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نازل شو، نودا خبره په صحابه باندي ډیره سخته تیره شوه. چنانچه هغوی دَ رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو: آخر په مونږ کښي څوك دی چه دَ (ګناه کولو سره) په خپل ځان باندي ظلم نه وی کړي؟ رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل: دي نه شرك مراد دي. ولي تاسو دَ لقمان هغه نصیحت نه دي اوریدلي کوم چه هغه خپل ځوئي ته کړي وو چه: ځویه! الله تعالی سره هیڅوك شریك مه جوړه وه ځکه چه شرك لوئي ظلم دي. احادیث باب سره متعلق تفصیلي بحثونه ((کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم)) لاندي تیرشوی دی.([1])

دَاحادیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَ باب په اولني روایت کښي دی: ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ﴾ دادَحضرت لقمان دَ هغه نصائح نه دي کوم چه قرآن دَهغوی نه په توګه دَ حکایت نقل کړي دي. ترجمة الباب سره دَدي مناسبت ښکاره دي. دَ دویم حدیث مناسبت هم ښکاره دي.([2])

۴۳- باب: ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ﴾ الآية/يس: ۱۳/.

دَترجمة الباب مقصد: په سورت یس کښي دَ دوو مبلغینودَتوحید ذکر راغلي دي. دَدي باب لاندي امام بخاري رحمه الله هم دَهغوی تذکره کول غواړي. آیت دي: ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ﴾ [یس: ۱۳]. په دي کښي رسول الله ﷺ ته خطاب دي چه ته دَهغوی په مخکښي دَ یو کلي والو مثال بیان کړه کوم وخت چه هغوی له رسول راغلي وو. علامه قرطبي رحمه الله وائي چه دَ ټولو مفسرینو په نیزدَ قریه نه شهرانطاکیه مراد دي.([3])

اهل انطاکیه ته دَ هدایت ورکونکو دوو کسانو بیان: دَاهل انطاکیه دَ هدایت دَپاره الله تعالی دوه نیکان خلق لیګلي وو. په روایاتوکښي دَهغوی مختلف نومونه نقل کړي شوی دی په دي وجه تعیین مشکل دي. په دي کښي هم دَ مفسرینو اختلاف دي چه هغه دواړه نیغ په نیغه دَ الله تعالی رسولان وو یا بیا دَ هغه زماني دَ یو رسول نمائنده ګان وو. دَحضرت قتاده رحمه الله رائي داده چه هغه دواړه دَحضرت عیسی علیه السلام نمائنده وو اودَ اکثر مفسرینو خیال هم دي طرف ته دي.([4]) لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله وائي چه دَ امام بخاري رحمه الله دَ صنیع نه معلومیږی چه دواړه دحضرت عیسی علیه السلام نه مخکښي تیرشوی دی.([5]) علامه شبیر احمد عثماني رحمه الله فرمائي: په یقیني توګه باندي نه شي وئیلي کیدي چه دا بلاواسطه دَ الله تعالی رالیګلي شوي پیغمبران وو یا دَ یوپیغمبر په واسطه ورته حکم شوي وو چه دَ هغه نائب جوړیدو سره فلانکي کلي طرف ته لاړشئ. دواړه احتماله دی. متبادر هم دغه دی چه پیغمبران وی. کیدي شي دَ حضرت مسیح علیه السلام نه اول مبعوث شوي وی.([6])

قرآن مجید چه دَدي حضراتو کومه قصه بیان کړي ده دَهغي خلاصه داده چه هغوی الله تعالی دَ یو کلي اوسیدونکو ته دَ توحید پیغام ورکولودَپاره لیګلي وو. دکوم نوم چه مفسرینو انطاکیه بیان کړي دي. اهل انطاکیه دَهغوی تکذیب اوکړو نو الله تعالی دَهغوی دَتائید اوتقویت دَپاره دریم سړي اولیګلو. دریواړه یوځائي شو اوبیائي هم هغه پیغام ورکړو. چه مونږ دَالله تعالی رسولان یو تاسو ایمان راوړئي اودَ الله تعالی په وحدانیت

---

[1] کشف الباري: ۲/۲۶۸،۲۳۸.
[2] عمدة القاري: ۱۶/۵۱۸ إدارة الطباعة المنیریة.
[3] الجامع لأحکام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۴ وفتح القدیر: ۴/۴۵۴.
[4] الجامع لأحکام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۴ وفتح القدیر: ۴/۴۵۴.
[5] فتح الباري: ۸/۵۷۸.
[6] تفسیر عثماني: ۳/۲۰۹ دار الاشاعت.

باندې يقين اوكړنى. هغوى بيا دَدوى تكذيب كولوسره اووئيل چه تاسو خو هم زمونږ په شان انسانان يئى. په تاسو كښې كومه يوه داسې امتيازى خبره ده چه ستاسو دَ نبوت شان راښكاره كوى. تاسو دَ خپل طرف نه دَ دروغو دعوىٰ كوئى چه مونږ دَ الله تعالى رسولان يو. دې دريوارو اووئيل چه زمونږ رب ته معلومه ده چه مونږ ستاسو طرف ته راليګلې شوى يو. كه تاسو منئى اوكه نه منئى زمونږ ذمه وارى صرف هم دومره وه چه په ښكاره سره او ښه شان سره بيان اوكړو. بيا كلى والو اووئيل: ﴿اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ ۚ لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهُوْا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِّنَّا عَذَابٌ اَلِيْمٌ﴾ يعنى ستاسو دَوجې نه مونږ په نحوست كښې راګيرشو. څوك ستاسو موافق او څوك ستاسو مخالف دى په دې وجه مونږ دَ تفرق او انتشار ښكارشو. كه تاسو ددې تبليغ نه منع كيږئى نه نو مونږ به تاسو په كاڼړو باندې ويشتو سره هلاك كړو. دې دريوارو اووئيل: ﴿طَآئِرُكُمْ مَّعَكُمْ﴾ ستاسو نحوست پخپله تاسو پورې لګيدلې دې. دا هم ستاسو دَ عملونو نتيجه ده چه تاسو دَ حد نه وړاندې كيدونكى خلق يئى.

دې نه پس قرآن مجيد دَ يوځلورم سړى ذكركړې دې چه كله هغه ته معلومه شوه چه دَ دغه كلى والادَ الله تعالى پيغمبران دروغ ګڼړى نودې پخپله دكلى چرته په لرې ګوټ كښې وو دَهغه خانى نه په منډه دَ هغوى دَ امداد دپاره راؤرسيدو او وئى وئيل چه داخلق واقعى رښتونى خلق دى دَ الله تعالى رسولان دى. تاسو خلق ولې دَ داسې سړى دعوت نه قبلوئى چه تاسو نه دَمزدورئى ياڅه مالى فائدې مطالبه نه كوى اودا دَدوى دَ بې غرض اومخلص كيدو واضح دليل دې. بيا دا چه دا خلق پخپله هدايت قبلونكى دى دَدوى په قول اوعمل كښې هيڅ تضاد نشته دې. آخر تاسو دَدوى تابعدارى ولې نه كوئى. په آخره كښې دغه سړى دَخپل ايمان ښه په ښكاره باندې اعلان كولوسره اووئيل ﴿اِنِّيْٓ اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُوْنِ﴾ يعنى بيشكه ما ستاسو په رب باندې ايمان راوړلې دې تاسو زما خبره واؤرئى. دې تقرير كولوسره كلى والو په هغه باندې حمله اوكړه او هغه ئى قتل كړو. عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى هغه ئى په خپو باندې دومره چقنړى كړو چه دهغه كولمې بهر راؤوتلې. دغه سړى ته دَ شهادت دا صله ملاؤ شوه چه دَمرګ نه وړاندې هغه ته دَ جنت زيرې وركړې شو. آيت دې: ﴿قِيْلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ﴾ هغه ته اووئيلې شو چه په جنت كښې داخل شه.

كلى والوچه دَ الله تعالى په دعوت كونكى باندې چه كوم ظلم اوكړو هغوى دَ دغه ظلم دَ ردعمل نه بچ نه شو. آيت دې: ﴿وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِهٖ مِنْۢ بَعْدِهٖ مِنْ جُنْدٍ مِّنَ السَّمَآءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِيْنَ ۞ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَّاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خٰمِدُوْنَ﴾ يعنى دهغه سړى نه پس مونږ په هغه قوم باندې دَ آسمان نه څه لښكر رااونه ليږلو او نه مونږ ته دَ راكوزولو ضرورت وو. مطلب دا چه دَ ظلم او نافرمانئى دَ سزا وركولودپاره دَ فرښتو څه لښكر دَ آسمان نه دَ راكوزولوضرورت نه وو بلكه هغه خو بس يوه چغه وه ، يوې فرښتې صرف په زوره آواز اوويستلو په كوم چه په يودم هغه ټول مړه شو. دَ آواز په سختنى او خطرناك كيدو سره دَهغوى كليجې يعنى اينې اوشليدې.

دې دريوارو حضراتو سره څه اوشو؟ قرآن پاك ددې نه سكوت اختياركړې. دَ قرائن نه هم دغه معلوميږى چه قوم هغوى هم قتل كړې وو. ښكاره خبره ده چه كله دَهغوى تائيد كونكى دَ خپل قوم يوكس هغوى اونه بخښلو نود بهر نه راتلونكى كسان به هغوى ولې ژوندى پريخودل. والله اعلم بالصواب.

﴿فَعَزَّزْنَا﴾/يس: ۱۴/ قَالَ مُجَاهِدٌ: شَدَّدْنَا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﴿طَآئِرُكُمْ﴾/يس: ۱۹/: مَصَائِبُكُمْ.

آيت دې ﴿ فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ ﴾ مجاهد رحمه الله وائى «عززنا» معنى ده «شددنا». مونږ دَ يودريم سړى په ذريعه هغوى ته تقويت وركړو. دَ مجاهد رحمه الله دا قول فريابى رحمه الله ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[1]

[1] فتح البارى:۵۷۷/۸.

وقال ابن عباس: ﴿طائركم﴾: مصائبكم: دَ طائر معنی ده هغه مرغئی دکوم نه چه نیك او بدفال واخستې شي، دَخیر اوشر حصه. دلته په آیت کښې دَ نحوست په معنی کښې استعمال شوې دې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وائي چه دې نه مصائب مراد دی. اهل انطاکیه اوونیل: ﴿إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ﴾ یعنی مونږ ستاسو دَ وجې نه دَ نحوست ښکارشو او په مصیبت کښې راګیرشو. نوهغوی جواب ورکړو ﴿طَائِرُكُم مَّعَكُمْ﴾ ستاسو نحوست خو پخپله تاسو پورې لګیدلې دې. یعنی خلق چه کومو مصیبتونو او آفتونو کښې راګیر شوی دی دهغې وجه مونږ نه بلکه ستاسو خپل اعمال دهغې سبب دی. دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا اثر ابن ابی حاتم رحمه الله دَ ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.[1]

۴۴- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا﴾. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: مِثْلًا، يُقَالُ: رَضِيًّا مَرْضِيًّا. ﴿عِتِيًّا﴾ عُصِيًّا، عَتَا يَعْتُو. ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾- إِلَى قَوْلِهِ- ﴿ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ وَيُقَالُ: صَحِيحًا. ﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ فَأَوْحَى: فَأَشَارَ. ﴿يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾ -إِلَى قَوْلِهِ- ﴿وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾ /مريم: ۲-۱۵/. ﴿حَفِيًّا﴾/مريم: ۴۷/: لَطِيفًا. ﴿عَاقِرًا﴾ الذَّكَرُ وَالْأُنْثَى سَوَاءٌ.

دَترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دحضرت زکریا علیه السلام اودهغه د خوئی یحیی علیه السلام تذکره کړې ده. دَخپل عادت مطابق امام بخاری رحمه الله دَ قرآنی آیاتونو حواله ورکړې ده. دَ باب لاندې ئې یو مرفوع حدیث نقل کړې دې.

دَ حضرت زکریا علیه السلام دَ پلار په نوم کښې اختلاف دې. یوقول دادې چه دَهغوی دَ پلار نوم "حفا" وو. دویم دا چه دَهغه دَ پلار نوم "دان" وو او یو قول داهم دې چه دَحضرت زکریا علیه السلام دَ پلار نوم "ادن" وو. په وثوق سره دَ یو نوم تعیین نه شي کیدې. البته په دې باندې اتفاق دې چه هغه دَحضرت سلیمان علیه السلام بن داؤد علیه السلام دَ اولاد نه دې.[2]

لفظ زکریا کښې څلور لغات دی: ① الف ممدوده سره زکریاء لوستلې کیږی. ② الف ممدوده نه بغیر زکریا اولوستلې شی. ③ الف حذف کولوسره او یاء مشدد کولوسره زکريّ اولوستلې شی. ④ الف حذف کولوسره اویاء مخفف کولوسره زکری اولوستلې شی.

علامه جوهری رحمه الله فرمائی چه په اولنو دوو صورتونوکښې لفظ زکریا غیر منصرف لوستلې کیږی.[3]

قرآن مجید چه دَحضرت زکریا علیه السلام باره کښې کوم تفصیلات خودلی دی دَهغې نه زیات حالات دَ یو مستند ماخذ نه ثابت نه دی. البته دهغوی دَ پیشې متعلق دحضرت ابوهریره رضی الله عنه یو روایت صحیح مسلم او سنن ابن ماجه کښې نقل دې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: كان زكريا نجارا»[4] رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه زکریا نجار

---

[1] المصدرالسابق.

[2] اوګورئی البداية والنهاية: ۲۵/ ۳۹۵-۳۹۴دارهجر. تاريخ دمشق ابن عساكر: ۱۹/ ۴۸ذكر من اسمه زكريا، رقم الترجمة: ۲۲۶۱دارالفكر. عمدة القاري: ۱۶/ ۲۰.

[3] فتح الباري: ۸/ ۵۷۸دارالكتب العلمية. عمدة القاري: ۱۶/ ۲۰إدارة الطباعة المنيرية. البداية والنهاية: ۲/ ۳۹۵دارهجر. معجم الصحاح للجوهري: ۴۵۴دارالفكر.

[4] تاريخ دمشق: ۱۹/ ۴۹دارالفكر. سنن ابن ماجه، أبواب التجارات، باب الصاعات، رقم الحديث: ۲۱۵، مسندالإمام احمد: ۱۳/ ۳۲۹رقم: ۷۹۴۷، مؤسسة الرسالة.

یعنی ترکان وو. دحضرت زکریا علیه السلام بی بی ایشاع او دحضرت مریم علیها السلام مور حنه دواړه حقیقی خوېندې وې.

امام بخاري رحمه الله په دې آیاتونو باندې ترجمه قائم کړې ده: ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ۝ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ۝ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُن بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ۝ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ ۖ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝ يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝﴾ [مریم: ۲ – ۷] یعنی دا ستا د رب د رحمت ذکر دې چه هغه په خپل بنده زکریا باندې اوکړو کوم وخت چه هغه خپل رب ته پټ شان آواز اوکړو عرض ئې اوکړو اې زما ربه! زما هډوکې کمزورې شو او زما په سرکښې د بوډا والي د وجې نه سپینوالې خور شو او زه تا نه په دعاغوښتو کښې کله ناکام شوې نه یم او بیشکه ما ته د خپل خان پس زما د رشته دارانو نه اندېښنه ده اوزما ښځه شنډه ده، نو ته ماله د خپل طرف نه یو ولي راکړه چه زما وارث وی او د یعقوب د الاود هم، او اې ربه! ته هغه خپل خوښ کړې جوړکړه. اې زکریا! بیشکه مونږ تا ته د یو هلک زیرې درکوو د هغه نوم یحیی دې او مونږ د هغه نه مخکښې د هغه په نوم باندې بل څوک نه دې جوړکړې.

لفظ ذکر د مبتداء محذوف «هذاالمتلو» خبر واقع کیدو د وجې مرفوع دې او تقدیر دې: «هذاالمتلوذکررحمة ربك.....» او «عبده» د لفظ رحمت مفعول دې او لفظ «زکریا» د «عبده» نه بدل دې یا عطف بیان دې.[1]

د زکریا علیه السلام بی بی شنډه وه او بخپله ئې داحال وو چه د بوډاوالي نه اوچ شوې وو. ښکاره خبره ده چه په داسې حالات کښې د اولاد څه امید باقي نه پاتې کیږي. دحضرت مریم علیها السلام د کفالت دوران کښې هغه مشاهده کړې وه چه مریم علیها السلام ته دالله تعالی د طرف نه بې موسمه میوې ملاویدلې. دې مشاهدې د هغه په زړه کښې د امید شمع روښانه کړه چه کوم ذات بې موسمه میوې ورکولو باندې قادر دې هغه یقیناً د عمر په دې مرحله کښې هم اولاد ورکولو باندې قادر دې.[2]

نداءخفیا: علامه زمخشري رحمه الله د دې آیت د تفسیر په ذیل کښې فرمائي چه مناجات کښې د الله تعالی په نیز جهر او اخفا دواړه برابر دی. لیکن په اخفا کښې چونکه ریا نه وی په دې وجه د جهر په مقابله کښې اولی ده.[3]

بعض حضراتو د اخفا وجه دا خودلې ده چه هغه وخت حضرت زکریا علیه السلام بوډا شوې وو او په دې عمر کښې د الله تعالی نه د خوئې درخواست کولو باندې د خلقو د طرف نه د ملامتیا ویره وه. یو قول دادې چه ضعف او کمزورې د هغه آواز ټیټ کړې وو او قوی مضمحل کمزورې کړې وو.[4]

قال ابن عباس: مثلاً: آیت دې ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۝﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما «سمیا» تفسیر مثلاً سره کړې دې آیت کښې حضرت زکریا علیه السلام ته خطاب دې چه آیا ته د بچې څه اهم نوم پیژنې؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د ابن عباس رضی الله عنهما دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره آیت مبارك ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۝﴾ په تفسیر کښې بیان کړې دې چه ابن عباس رضی الله عنهما او فرمائیل «ای هل تعلم له سمیا او شبها». دا تعلیق «سماك بن حرب عن عکرمة عن ابن عباس» په طریق سره هم د آیت مبارك ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝﴾ تفسیر سره متعلق نقل کړې دې.[5]

---

[1] عمدة القاري: ۲۰/۱۶.

[2] البداية والنهاية: ۲/۳۹۷-۳۹۶ قصة زکریا ویحیٰی علیهما السلام، دارهجر.

[3] الکشاف للزمخشري: ۵/٤ مکتبة العبیکان.

[4] إرشادالساري: ۳۸۱/۷.

[5] فتح الباري: ۵۷۸،۵۷۹/۸.

دا د دويم طريق والا روايت امام حاكم رحمه الله مستدرك كښې نقل كړې دې په دې كښې ابن عباس رضي الله عنهما ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا﴾ لاندې فرمائى ((لم يسم يحيى قبله غيره)) يعنى الله تعالى د يحيى عليه السلام نه مخكښې هيڅوك د هغه په نوم باندې نه وو پيدا كړې.[1]

علامه قسطلانى رحمه الله اوفرمائيل چه دا د يحيى عليه السلام فضيلت دې چه د هغه د نوم كيخودو معامله الله تعالى ته حواله نه كړه بلكه د حضرت يحيى عليه السلام د نوم ذمه پخپله الله تعالى واخسته.[2]

قوله: يقال: رضيا: مرضيا: آيت دې: ﴿وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾. امام بخارى رحمه الله په صيغه د تمريض سره قول نقل كولوسره ((رضيا)) تفسير كړې دې. امام طبرى رحمه الله دا قول نقل كولوسره اوفرمائيل ((مرضيا: ترضى أنت وعبادك)).[3] يعنى زكريا عليه السلام دعا اوكړه چه كوم خوني زما پيدا كيږى چه د هغه نه ته اوستا بنديگان هم راضى وى.[4]

قوله: عتيا عصيا، عتا يعتو: آيت دې: ﴿وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾. امام بخارى رحمه الله دلته د ((عتيا)) تفسير ((عصيا)) سره كړې دې. د صحيح بخارى نسخو كښې ((عصيا)) صاد سره ضبط شوې دې. شارحين بخارى فرمائى صحيح په سين سره دې يعنى په اصل كښې عسيا دې. چنانچه طبرى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو مرفوع روايت نقل كړې دې: ((أدري كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ هذا الحرف: وقد بلغت من الكبر عتيا أو عسيا))[5] يعنى ماته معلومه ده چه رسول الله به عتيا لوستلو يابه ئى عسيا لوستلو.

((عتا يعتو عتوا وعتيا)) معنى ده د حد نه بهر كيدل، كبر كول. په آيت كښې آخرى حد ته رسيدل مراد دى. چنانچه علامه آلوسى رحمه الله په خپل تفسير كښې اوفرمائيل چه په جوړونو او هډوكو كښې خشكى پيدا كيدو ته عتى وئيلى شى.[6] علامه راغب اصفهانى رحمه الله فرمائى چه دې نه ضعف او بوډا كيدلو هغه حالت مراد دې چه كله د اصلاح تول كوششونه بې كاره شى.[7] او ((عسى يعسو عسوا وعسيا)) معنى هم دې ته نيزدې نيزدې ده. يعنى د ونو اوچيدل، د ضعف او عمر زياتيدو د وجې نه د هډو اوچيدل.[8]

قوله: قال رب أني يكون غلام إلى قوله ثلاث ليال سويا: كله چه حضرت زكريا عليه السلام ته د خوني د پيدا كيدو زيرې وركړې شو نوهغه حيران شو چه بى بى شنډه ده او پخپله هغه د بوډا والى انتهاء ته رسيدلى دې په داسې حالت كښې د خوني پيدا كيدل څنگه كيدې شى. امام بخارى رحمه الله وراندې آيت نقل كولوسره د واقعه هم دغه حصه بيان كړې ده. د سورت مريم آيات دى: ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ۝ قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ۝ قَالَ رَبِّ اجْعَل لِّي آيَةً ۚ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ يعنى حضرت زكريا عليه السلام عرض اوكړو چه زما به خوني څنگه پيدا كيږى اوحال دا دې چه زما بى

---

[1] المستدرك للإمام الحاكم: ۴۰۳/۲ رقم الحديث: ۳۴۰۷ دار لكتب العلمية.

[2] إرشادالسارى: ۳۸۲/۷.

[3] يقول: واجعل يارب الولىّ الذى تهبه لى مرضيا ترضاه أنت ويرضاه عبادك دينا، وخُلقا، وخَلقاً. تفسير الطبرى، سورة مريم: ۶، ۴۶۱/۱۵ دارهجر.

[4] فتح البارى: ۵۷۹/۸ إرشادالسارى: ۳۸۲/۷ عمدة القارى: ۲۰/۱۶.

[5] تفسير الطبرى: ۴۶۵/۱۵ دارهجر.

[6] روح المعانى: ۶۶/۱۶ إحياء التراث العربى.

[7] روح المعانى: ۶۶/۱۶ المفردات فى غريب القرآن: ۴۱۸/۲ العين وما يتصل بها، مكتبة نزار مصطفى الباز.

[8] إرشادالسارى: ۳۸۲/۷.

بی شنده ده او پخپله زه د بوډاوالی انتهاء ته رسیدلی یم الله تعالی اوفرمائیل چه او هم دغه شان به کیږی. ستا د رب فرمان دی چه دا خو زما دپاره معمولی خبره ده اوما ته دده نه اول پیدا کړی حالانکه ته هیڅ هم نه وې. زکریا علیه السلام عرض اوکړو ای زما ربه! زما دپاره څه نشانی مقرر کړه په کوم سره چه پته اولګی چه حمل په ځائی شوی دی. ونی فرمائیل ستا نښه به دا وی چه ته به خلقو سره درې شپې خبری نه شې کولې

قوله: ویقال صحیحا: دلته امام بخاری رحمه الله د سویا معنی صحیحا خودلې ده او دا د عبدالرحمن بن زید بن اسلم رحمه الله قول دی (۱) یعنی ته به صحیح او روغ جوړ کیدوسره هم درې شپې خلقو سره خبری نه شې کولې. جمهور مفسرینو دې معنی ته ترجیح ورکړې ده. (۲) د زید بن اسلم رحمه الله په روایت کښې دی: «فحبس لسانه فکان لا یستطیع أن یتکلم وهو یقرأ التوراة ویسبح ولا یستطیع أن یکلم الناس» (۳) یعنی د هغه ژبه بنده کړې شوې وه داسې چه هغه خلقو سره په خبرو کولو باندې قادر نه وو. حالانکه د تورات تلاوت به ئې کولو او تسبیح به ئې هم کولې.
حضرات مفسرین سویا د متابعا په معنی کښې اخستې دې. لیکن د جمهورو په نیز د دې مطلب دادې چه ته به د ګونګاتوب د بیمارئی نه محفوظ پاتې کیدو سره د خبرو کولو د طاقت باوجود خلقو سره درې ورځې خبرې اترې نه شې کولې.

قوله: فخرج علی قومه من المحراب فأوحی إلیهم أن سبحوا بکرة وعشیا: یعنی زکریا علیه السلام د عبادت د ځائی نه وتو سره خپل قوم له راغلو او هغوی ته ئې په اشاره سره هدایت ورکړو چه تاسو سحر ماښام (د الله تعالی) تسبیح کوئی.

فأوحی: فأشار: امام بخاری رحمه الله د إیحا معنی په اشاره سره کړې ده. یعنی زکریا علیه السلام مذکوره هدایت په ژبه سره ورکولو په ځائی اشارتا ورکړې وو. زکریا علیه السلام په ژبه سره په خبرو اترو قادر نه وو. ښکاره خبره چه په خپله خبره باندې بل یوهه کولو دپاره هغه په سترګو وریځو او لاسونو سره مخصوص اشارات به کړې وی. (۴) بعض مفسرین فرمائیلی دی چه زکریا علیه السلام دا هدایت په زمکه باندې لیکلې وو. (۵)
حضرت زکریا علیه السلام ته د ورکړې شوی بشارت مطابق یحیی علیه السلام پیدا شو او لوئی شو نو هغه ته د نبوت د فرائضو حکم ورکړې شو. مخکښې امام بخاری رحمه الله د سورت مریم د کومو آیاتونو طرف ته اشاره کړې ده په هغې کښې هم دغه مضمون وارد دې

قوله: یا یحیی خذ الکتب بقوة إلی قوله ویوم یبعث حیا: د سورت مریم آیاتونه دی ﴿یٰیَحْیٰی خُذِ الْکِتٰبَ بِقُوَّةٍ ۚ وَاٰتَیْنٰهُ الْحُکْمَ صَبِیًّا ﴿۱۲﴾ وَّحَنَانًا مِّنْ لَّدُنَّا وَزَکٰوةً ۚ وَکَانَ تَقِیًّا ﴿۱۳﴾ وَّبَرًّا بِوَالِدَیْهِ وَلَمْ یَکُنْ جَبَّارًا عَصِیًّا ﴿۱۴﴾ وَسَلٰمٌ عَلَیْهِ یَوْمَ وُلِدَ وَیَوْمَ یَمُوْتُ وَیَوْمَ یُبْعَثُ حَیًّا ﴿۱۵﴾﴾ یعنی چه کله یحیی علیه السلام لوئی شو نو الله تعالی هغه ته حکم ورکړو چه ای یحیی! کتاب (تورات) په مضبوطیا سره اونیسه په دې باندې پخپله عمل کولو سره نورو ته هم په دې باندې د عمل کولو دعوت ورکړه او مونږ هغه ته په وړوکوالی کښې هوښیارتوب ورکړې وو او خاص د خپل طرف نه د زړه نرمی او پاکوالې ورکړې وو او هغه ډیر پرهیزګاره وو او د خپل مورپلار خدمت کونکې وو سخت ګیر او نافرمان نه وو. او په هغه باندې (د الله

---

(۱) فتح الباری: ۵۷۹/۸.
(۲) إرشادالساری: ۳۸۲/۷.
(۳) فتح الباری: ۵۷۹/۸.
(۴) إرشادالساری: ۳۸۲/۷.
(۵) إرشادالساری: ۳۸۲/۷ والبدایة والنهایة: ۴۳۲/۲ دارالمعرفة. روح المعانی: ۷۱/۱۶ إحیاء التراث العربی.

تعالى دَ طرف نه، سلام دې په هغه ورځ هم په كومه ورځ چه پيدا شو او په هغه ورځ هم په كومه چه په هغه باندې مرګ راځي او په هغه ورځ هم په كومه چه به دوباره اوچتولې شي.
دَحضرت يحيىٰ عليه السلام ولادت په ورخت دَ حضرت زكريا عليه السلام عمر دَ يوقول مطابق يوسل شل كاله دَ دويم قول مطابق اته كم سل كاله او دَدريم قول مطابق دوه كم سل كاله وو. او يو قول دا هم دې چه يو كم سل كاله وو.[1]
دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه حضرت يحيىٰ عليه السلام او حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ ترور خامن وو.[2] دَحضرت يحيىٰ عليه السلام ولادت دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام نه شپږ مياشتې وړاندې شوې.[3] دَ تفسير الطبري دَدې روايت مطابق دَ دواړو دَ حمل اوپيدائش زمانه نيزدې نيزدې معلوميږي. چنانچه هم دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه عيسىٰ بن مريم عليه السلام او يحيىٰ بن زكريا عليه السلام دَدواړو حمل په يوخانى شوې. يوځل دَ يحيىٰ رضي الله عنه مور مريم عليهما السلام ته اوونيل «إني أرى ما في بطني يسجد لما في بطنك» يعنى زه دا وينم چه زما په خيټه كښې بچې ستا په خيټه كښې بچي ته سجده كوي. دا روايت نقل كولو نه پس مالك بن انس رحمه الله فرمائي چه دَ مور په رحم كښې دننه دَ يحيىٰ عليه السلام حضرت عيسىٰ عليه السلام ته سجده كول زما په خيال كښې دَعيسىٰ عليه السلام دَ فضيلت دَ وجې نه وه.[4]

قوله: وآتيناه الحكم صبيا دَ نبوت ملاويدو په وخت دَحضرت يحيىٰ عليه السلام عمر. په آيت كښې دَحكم نه مراد فهم في الدين دې[5] او مطلب دادې چه هم په وړوكوالى كښې الله تعالى علم فهم او هوښيار توب وركړې وو. په وړوكوالى كښې دَ لوبو توقو طرف ته زيات خيال وي. ليكن يحيىٰ عليه السلام په دغه عمر كښې هم دَ لوبو اوتماشو نه لرې وو. چه همزولو به دَ لوبو دَپاره اصرار كولو نويحيىٰ عليه السلام به دا جواب وركولو چه الله تعالى زه دَ لهو لعب دَپاره نه يم پيدا كړې.[6] دا دَ الله تعالى تكويني نظام دې چه دَ نبوت او رسالت دَ منصب دَپاره دَمنتخب شخصياتو طبائع او نفسيات دَ عامو خلقو نه مختلف وي. لكه چه هغوى په تكويني توګه باندې په دې عمر كښې دَ مشق دَ مراحل نه تيريږي چه رياضت او عبادت او دَ ازمينت او امتحان په پوړنې باندې ختلو سره دَ نبوت ذمه وارنې سنبالولو دَپاره تيار شي. نو يحيىٰ عليه السلام ته هم دَ وړوكوالى نه علم اوفضل وركړې شو، دې دَپاره چه هغه دَ نبوت كار سنبال كړي. هم دغه دَ ﴿وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا﴾ مفهوم دې.[7]
بعض حضرات فرمائي چه حضرت يحيىٰ عليه السلام ته په دوو كاله عمر كښې نبوت ملاؤشو اوبعض دې نه هم كم عمر خودلې دې. مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله ديره معقول خبره كولوسره دَدې ترديد كړې دې. مولانا فرمائي چه په دې عمر كښې هغه نبي جوړ كړې وي صحيح خبره نه ده. ځكه چه دَ نبوت په شان اهم او دَ لوئى شان والا فريضه په كم عمر كښې وركړې كيدل دنقل نه نه دى ثابت اوعقل دا نه مني.[8]

---

[1] دَدې اقوالو دَپاره اوګورئى: فتح البارى: ٥٩٨.
[2] تفسير الطبرى: ٣٧٢/٥سورة آل عمران رقم الآية: ٣٩دارهجر.
[3] تفسير الإمام الرازى: ٢١١/٨سورة آل عمران رقم الآية: ٣٩دارإحياء التراث العربى، تفسير الطبرى: ٣٧٢/٥سورة آل عمران رقم الآية: ٣٩دارهجر.
[4] المصدر السابق.
[5] فتح البارى: ٥٨٠/٨روح المعانى: ٧٢/١٦دارإحياء التراث العربى.
[6] البداية والنهاية: ٤٠١/٢روح المعانى: ٧٢/١٦دارإحياء التراث العربى، كنزالعمال فى سنن الأقوال والأفعال: ٣٠/٢رقم الحديث: ٣٠١١مؤسسة الرسالة.
[7] حضرت عبدالله بن مبارك رحمه الله دَمعمر رحمه الله نه هم دغه مطلب نقل كړې دې اوګورئى البداية والنهاية: ٤٠١/٢داهجر.
[8] قصص القرآن: ٥٧١/٢.

دَحصور مطلب: حضرت زکریا علیه السلام چه کله الله تعالی ته دَ خوئي درخواست اوکړو نوهغه وخت هغه دَ عمر او صحت په داسې مرحله کښې وو چرته چه دَ اولاد پیدا کیدو ټول امیدونه ختم شوي وي بل طرف ته بی بی نی هم شنډه وه هغه دې غم خوړلو چه په آل یعقوب کښې به دَ نبوت کومه سلسله چه روانه ده هغه به ختمه شي په دې حالاتو کښې هغه په مضطرب زړه سره دَ خومره سوال زارئي په حالت کښې دَ الله تعالی نه دَخوئي درخواست کړې وی او خُنگه دَ زړه په درد سره به آواز وتلې وی دَ الله تعالی رحمت په جوش کښې راغلو اودَهغه دعا ئې تکې په تکې پوره کړه. حضرت زکریا علیه السلام په خپله حجره کښې دننه په مانځه دَ قیام په حالت کښې وو چه فرښتې هغه ته دَ خوئي زیرې ورکړو. ﴿ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴾ په دې آیت کښې چه دَ یحیی علیه السلام کوم اوصاف بیان کړې شوي دی په هغې کښې یو حصور هم دې. دا دَمفعول په وزن دَ مبالغه صیغه ده اودَ مفسرینو په نیزددې معنی ده دَ ښځو نه لرې اوسیدونکې. عفیف او پاکدامن دَ چا په زړه کښې چه دَ گناه خواهش کله هم نه وی پیدا شوې. دَ حصر معنی په لغت کښې دَ بندیدلو راځي په دې لحاظ سره دحصور دا مطلب هم جوړیږي چه دَ نفس خواهشات بندونکې. مفسرین کرام دَ لفظ حصور دا مختلف معنې بیان کړې دی چه په حقیقت کښې هم دَ یو مفهوم مختلف تعبیرونه دی اودا ټولې معانې په حضرت یحیی علیه السلام باندې صادق راځي.

دَ بعض حضراتو په نیزحصور داسې سړي ته وائي چه په فطري توگه باندې دَ مردانه قوت نه محروم کیدو دَ وجې ښځوته نیزدې شوې هم نه وی مگر دلته دا معنی مراد اخستل قطعاً صحیح نه ده او دَ قوت دَ نشت والي دَ وجې نه په زړه کښې نفسانی خواهش نه پیدا کیدل یا ښځوته نه نیزدې کیدل، قابل تعریف یا دَ کمال خبره نه ده. دا دسړي دپاره نقص اوعیب دې په معاشره کښې داسې سړې معیوب گڼرلې شي. انبیاء کرام علیهم السلام دَهر معاشرتی عیب اونقص نه معصوم پیدا کیږي.

دَ غور خبره داده چه دَ یحیی علیه السلام په تذکره کښې لفظ حصور په مقام مدح او تعریف کښې وارد شوې دې اودا دَ مقام مدح مناسب اول الذکرمعنی کښې خو کیدې شي په دویمه کښې هیڅ کله نه شي کیدې. قاضی عیاض رحمه الله او نورو محدثینو په دې دویمه معنی باندې رد کړې دې او فرمائیلي دي چه دَجمهورو په نیز دا قول باطل دې (۱)

دَ یحیی علیه السلام دَ الله تعالی نه دَ ویرې بیان: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي یحیی علیه السلام به دَ الله تعالی دَ ویرې نه اکثر ژړا کوله تردې چه دَ اوښکو قطارونو دَهغه په اننگو باندې ننبې جوړې کړې وې (۲)

حضرت زکریا علیه السلام یوځل دَهغه په لټون کښې اووتلو یحیی قبرکنستلې وو او په هغې کښې ژړل حضرت زکریا علیه السلام چه هغه داسې دَ ژړا په حالت کښې اولیدلو نوونې فرمائیل: زه دَ دریو ورځونه تا لټوم اوته دلته په ژړا فریاد کښې مشغول ئې. نو یحیی علیه السلام جواب ورکړو ((یاأبت ألست أنت أخبرتني أن بین الجنة والنار مفازة لا یقطع إلا بدموع البکائین؟)) یعنې هم تاسو ماته خودلې وو چه دَ جنت او اور په مینځ کښې یو خالی میدان دې چه دَ الله تعالی دَ ویرې نه اوښکې بهیولو نه بغیر نه شي قطع کیدې. دې اوریدو سره حضرت زکریا علیه السلام هم په ژړا شو او ونې فرمائیل: ((ابك یابني)). (۳)

دزکریا علیه السلام او یحیی علیه السلام دَ شهادت واقعه: مؤرخین اسلام لیکلي دي چه کوم وخت یحیی علیه السلام یهودیانوته دالله تعالی دَ دین دعوت ورکړو نودَهغه دښمنان جوړشو دَهغې په قتل کولوپسې شو. دَهغوی دَ شهادت واقعې

---

(۱) الشفاء بتعریف حقوق المصطفی: ۶۶/۱ملتزم الطبع والنشر عبدالحمید أحمدالحقیقي.

(۲) البدایة والنهایة: ۴۳۷/۲-۴۳۶.

(۳) البدایة والنهایة: ۵۷/۲قصة زکریا ویحیی علیهما السلام دارالکتب العلمیة.

باره کښې ابن اسحاق رحمه الله وائی داسې بیښنه شوه چه دهغه وخت بادشاه دخپلې ښځې په لور باندې عاشق شو او بادشاه هغې سره نکاح کول غوښتل. نو یحیٰی علیه السلام جینئی ته تلقین اوکړو چه ته چونکه د بادشاه د ښځې لورئی په دې وجه ته د بادشاه دپاره هیڅ صورت حلال کیدې نه شې. جینئی هم د نکاح خواهش منده وه. هغې بادشاه سره سازش اوکړو او یحیٰی علیه السلام ئی شهید کړو.

د حضرت یحیٰی علیه السلام د شهید کولو نه پس یهودیانو دزکریا علیه السلام دقتل کولو اراده اوکړه. یهود هغوی له نیزدې راغله نو هغه دخپل ځان بچ کولو دپاره اوتختیدو. په منډو منډو کښې یوه ونه راغله او حضرت زکریا علیه السلام د هغې په چاؤدې کښې داخل شو. په دغه چاؤدی کښې د ننوتلو نه پس هغوی دې شهید کړو یا په خپل مرګ وفات شو؟

په دې کښې دوه اقوال دی او دواړه دوهب بن منبه رحمه الله نه نقل دی. یو دا چه بدبخت یهودیانو په هغه ونه باندې آره اوچلوله او چه آره د زکریا علیه السلام د پوښتو پورې راؤرسیدله نو وحی راغله چه که ته ژړا فریاد اوکړو نو مونږ به زمکه په هغوی باندې راواړوو اوکه دصبر نه دې کار واخستو نو مونږ به دوی باندې په عذاب ورکولو کښې تادې نه کوو. زکریا علیه السلام دویم صورت ته ترجیح ورکړه اود صبر اوشکر نه ئی کار واخستو. دغه بدبختانو د ونې سره د حضرت زکریا علیه السلام بدن هم په آره چلولو سره دوه ټکړې کړو.[1]

دویم قول دادې چه دا واقعه د حضرت اشعیا علیه السلام سره پیښنه شوې او په زکریا علیه السلام باندې طبعی مرګ راغلې.

[2]اولنی قول زیات مشهور دې چه هغه شهید کړې شوې وو. د حضرت زکریا علیه السلام او حضرت یحیٰی دشهادت دمقام باره کښې چه خومره اقوال دی هغه د اضطراب نه خالی نه دی. په دې وجه د دواړو د شهادت مقام تحدید په یقین سره نه شی کیدې.[3]

حفیا: لطیف: د سورت مریم آیت دی. ﴿قَالَ سَلٰمٌ عَلَیْكَ ۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّیْ ۭ اِنَّهٗ كَانَ بِیْ حَفِیًّا﴾ امام بخاری رحمه الله د حفیا معنی لطیف کړې ده یعنی مهربان.

[۳۲۴۷]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ" ثُمَّ صَعِدَ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ فَاسْتَفْتَحَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا يَحْيَى وَعِيسَى وَهُمَا ابْنَا خَالَةٍ، قَالَ: هَذَا يَحْيَى وَعِيسَى فَسَلِّمْ عَلَيْهِمَا، فَسَلَّمْتُ فَرَدَّا، ثُمَّ قَالَا: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ" ص ۶۰۴][ر: ۳۰۳۵][4]

تراجم رجال

هدبة بن خالد: دا هدبة بن خالد بن ابی الاسود قیسی رحمه الله دی.[5]

همام بن یحیٰی: دا همام بن یحیٰی بن دینار العوذی رحمه الله دی.[6]

---

[1] البداية والنهاية: ۴۳۵/۲ دارالمعرفة بيروت.

[2] المصدر السابق.

[3] دتفصیل دپاره اوګورئی: البداية والنهاية: ۴۰۶/۲ دارهجر. وقصص القرآن: ۵۷۶/۲-۵۷۵.

[4] مرتخریجه فی کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم رقم: ۳۲۰۷.

[5] اوګورئی: کتاب مواقیت الصلاة باب فضل صلاة الفجر. رقم: ۵۷۴.

[6] اوګورئی: کتاب مواقیت الصلاة باب من نسی صلاة فلیصل إذا ذکر. رقم: ۵۹۷.

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی رحمه الله دي. ددوی تذکره ((کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې تیره شوې ده.[1]

مالك بن صعصعة: دا مالك بن صعصعه بن وهب انصاری رضي الله عنه دي.[2]

دَحدیث ترجمه اوشرح: په روایت کښې مالك بن صعصعه انصاری رضي الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ خلقو ته دَ معراج دَ شپې واقعه بیان کړه (پوره حدیث: باب ذکر الملائکة کښې راغې. دلته امام بخاری رحمه الله دَ حدیث یو جز نقل کړې دې). بیا جبرائیل علیه السلام پورته اوختلو تردې چه دویم آسمان ته اوختلو نو جبرائیل علیه السلام پرې دروازه کولاؤ کړه تپوس اوکړې شو څوك دی؟ (دا دربان وو) هغه اووئیل جبرائیل. تپوس اوکړې شو تاسره څوك دې؟ جبرائیل علیه السلام اووئیل محمد ﷺ تپوس اوکړې شو آیا دې راغوښتې شوې دې؟ نو جبرائیل اووئیل او. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله زه هلته اورسیدم نو یحیٰی علیه السلام اوعیسیٰ علیه السلام یو خاني ناست وو اوهغه دواړه دَترور خامن دی. دَحضرت مریم بنت عمران علیها السلام دَ مور نوم "حنه" اودَحضرت یحیٰی علیه السلام دَ مور نوم ایشاع وو.[3]

دَ حضرت یحیٰی علیه السلام او حضرت مریم مور دواړه سکه خوئندې وې. چونکه په عرف کښې دَ ترور دَ اولاد، اولاد ته هم دَ ترور خوئی ونیلې شی په دې وجه رسول الله ﷺ دَمجاز متعارف په توګه دواړو ته دَترور خامن اووئیل[4] جبرائیل اووئیل دا دواړه یحیٰی اوعیسیٰ دی. دوی ته سلام اوکړه چنانچه ما هغوی ته سلام اوکړو نو دواړو دَ سلام جواب راکړو بیا دواړو اووئیل ((مرحبا بالأخ الصالح والنبی الصالح)). علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه کیدې شی دَ دغه نسبی نیزدیکت دَ وجې نه حضرت عیسیٰ علیه السلام او حضرت یحیٰی علیه السلام په یوخائی وی.[5]

امام بخاری ته دَحضرت یحیٰی علیه السلام په تذکره کښې دَحدیث اسراء نه علاوه په خپل شرط باندې هیڅ یو روایت ملاؤ نه شو. په دې وجه دَ باب لاندې دَحدیث اسراء هغه حصه نقل کړه په کومه کښې چه دَ حضرت یحیٰی علیه السلام ذکر راغلې دې.[6]

امام ترمذی رحمه الله دَحارث اشعری رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې. په روایت کښې حضرت اشعری رضي الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله تعالی حضرت یحیٰی علیه السلام ته په پنځو خبرو باندې پخپله عمل کولو سره بنی اسرائیل ته هم دَهغې تلقین کولو حکم ورکړو. نیزدې وه چه حضرت یحیٰی علیه السلام ته په دغه حکم باندې عمل کولو کښې تاخیر کیدلو چه عیسیٰ علیه السلام هغه ته اوفرمائیل الله تعالی تاته په پنځو خبرو باندې پخپله دَعمل کولو او بنی اسرائیلو ته دَهغې دَتلقین حکم کړې وو اودا فریضه خو به یا ته سر ته اورسوې یا بیاما پرېږده چه زه ئې پوره کړم. یحیٰی علیه السلام اوفرمائیل زه ویریږم چه ته زمانه وړاندې شوې نوماته به سخته سزا راکړې شی یا به په زمکه کښې ورخښ کړې شم. دې نه پس حضرت یحیٰی علیه السلام بنو اسرائیل په بیت المقدس کښې راجمع کړل تردې چه جمات ډك شو نو هغه په منبر کیناستو یحیٰی علیه السلام دَ الله تعالی حمد اوثنا بیانولو نه پس اوفرمائیل چه الله تعالی ماته دَ پنځو خبرو حکم راکړې دې چه زه په خپله هم په دې باندې عمل اوکړم او تاسو خلقو ته هم په دې باندې دَعمل کولو تلقین اوکړم.

---

[1] کشف الباری: ۳/۲.

[2] اوګورئی بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم: رقم: ۳۲۰۷.

[3] فتح الباري: ۵۷۹/۸إرشادالساري: ۳۸۳/۷.

[4] فتح الباري: ۵۷۹/۸إرشادالساري: ۳۸۳/۷.

[5] شرح الکرماني: ۷۵/۱۴عمدة القاري: ۲۲/۱۶.

[6] فتح الباري: ۴۶۷/۶عمدة القاري: ۳۱/۱۶دار الکتب العلمیة.

① اول حكم دا چه د الله تعالى عبادت كوئى اوهغه سره بل څوك شريك مه ګرځوئى. د مشرك مثال د هغه غلام په شان دې كوم چه يو مالك په خپل خالص سرو سپينو زرو سره واخلى او د هغه غلام طريقه دا وى چه هغه خپله ګټه د مالك په ځائى بل چاته وركوى. آيا په تاسو كښې څوك هم داغوارى چه د هغه غلام دې دا سې نافرمانه وى؟ الله تعالى تاسو پيدا كړئى او هم هغه تاسو ته رزق دركړو. لهذا تاسو هم د هغه عبادت كوئى او هغه سره څوك شريك مه ګرځوئى.

② الله تعالى تاسو ته د مونځ كولو حكم دركړې دې. كوم وخت چه تاسو مونځ كوئى نو اخوا ديخوا خيال مه ساتئى. ځكه چه تر كومې تاسو په مانځه كښې بل طرف ته متوجه نه شئى نو الله تعالى به ستاسو طرف ته د التفات نظر ساتى.

③ الله تعالى تاسو ته د روژې ساتلو حكم دركړې دې. د روژه دار مثال د هغه سړى په شان دې چاسره چه د مشك نه ډكه تهيلې وى او هغه د ملګرو په ډله كښې وى او د مشكو خوشبوئى ټوله ډله راكاږى. د الله تعالى په نيز د روژه دار د خلې بوئى د مشك نه زيات خوښ دې.

④ الله تعالى د صدقه وركولو حكم هم وركړې دې. د صدقه وركونكى مثال د هغه سړى په شان دې څوك چه خپل دښمن راګير كړى اولاسونه ترلې ئى د قتل كولو ځائى ته بوځى په دې حال كښې هغه ووائى «هل لكم أن افتدي نفسى منكم» كه زه د ځان په ځائى فديه پيش كړم نو ته به په هغې باندې راضى شې؟ او آخر هغه د خپل ځان د خلاصولو بدله پوره مال د فديه په توګه پيش كړى.

⑤ زه تاسو ټولو ته د الله تعالى د ذكر په كثرت سره د كولو تلقين كوم. په كثرت سره د ذكر كونكى مثال د هغه سړى په شان دې چه دښمن په ډيره تيزئى سره هغه پسې لګيدلى وى او هغه د خپل ځان بچ كولو د پاره په يوه مضبوطه قلعه كښې پناه واخلى. نو د شيطان د حملونه د بچ كيدو د پاره د الله تعالى ذكر د ټولو نه مضبوط د پناه ځائى دې.

حارث اشعرى رضي الله عنه وائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل زه هم تاسو ته دغه شان د پنځو خبرو حكم دركوم دكوم چه الله تعالى ماته حكم راكړې دې: ① لزوم جماعت ② سمع ③ طاعت ④ هجرت او ⑤ جهاد في سبيل الله. حقيقت دادې چه كوم سړې يو لپشت په اندازه د جماعت نه بهر شو لكه چه هغه د خپل ستې نه د اسلام رسئى كوزولو سره اوغورزوله. تردې چه هغه واپس شى او بيا جماعت كښې شامل شى. او چا چه د جاهليت د زمانې نعره اوچته كړه هغه به د دوزخ خشاك جوړيږى. په دې موقع باندې چا اووئيل يا رسول الله! سره د دې چه هغه مونځ ګذار او روژه دار وى؟ حضور پاك اوفرمائيل او، سره د دې چه مونځ ګذار او روژه دار وى او دا ګنړى چه زه مسلمان يم.[1]

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث او ترجمة الباب كښې مناسبت واضح دې. ځكه چه د حضرت زكريا عليه السلام په قصه كښې د حضرت يحيىٰ عليه السلام هم تذكره ده.[2]

۴۵ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ /مريم: ۱۶/:

﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ﴾ /آل عمران: ۴۵/. ﴿إِنَّ اللهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوْحًا وَّاٰلَ إِبْرٰهِيْمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿يَرْزُقُ مَنْ يَّشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ /آل عمران: ۳۳-۳۷/.

---

[1] سنن الترمذى كتاب الأمثال باب ماجاء فى مثل الصلاة والصيام والصدقة، رقم الحديث: ۲۸۶۳.
[2] عمدة القارى: ۲۲/۱۶.

دترجمة الباب مقصد: دا باب امام بخاری رحمه الله دحضرت مریم علیها السلام د حالاتو او اخبار بیانولو دپاره قائم کړې دې. [۱]

مریم د سریانی ژبې لفظ دې او د دې معنی ده خادم. [۲] چونکه دا د ام عیسی علیهما السلام نوم دې نوځکه دا د علمیت او تانیث د وجې نه غیرمنصرف دې [۳] د سورت آل عمران آیت دې ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي﴾ ارقم الآیة: ۳۵] یعنی اې زما ربه زما په خیټه کښې چه کوم بچې دې ما ستاد پاره نذر منلې دې چه دې آزاد پریږدم. د آزاد پریخودو مطلب دا وو چه هغه به صرف د بیت المقدس خدمت کوی. دې نه علاوه به په هغه باندې بل څه کار نه شی کولې. دحضرت مریم پلار ته هغه وخت علم نه وو چه پیدا کیدونکې بچې هلك نه بلکه جینئ ده. لیکن بهرحال جذبه ئې هم دغه وه چه لونې شی نو د بیت المقدس خادم به وی. چه جینئ پیدا شوه نو هم د دغه جذبې لاندې ئې د هغې نوم مریم یعنی خادم کیخودو. والله اعلم بالصواب.

دحضرت مریم علیها السلام مور پلار: عمران او حنة: د محمد اسحاق رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله دحضرت مریم علیها السلام د پلار عمران په سلسله د نسب کښې اختلاف دې. مګر دومره خبره فیصله شوې ده چه حضرت مریم علیها السلام د حضرت داؤد علیه السلام د اولاد نه ده. بل د حضرت مریم علیها السلام پلار عمران او مور حنة دواړه په تقوی او عبادت کښې بنواسرائیل کښې مشهور وو. د هغه وخت نبی حضرت زکریا علیه السلام وو چه د حضرت مریم د خور ایشاع خاوند وو خو یو قول دا هم دې چه ایشاع د حضرت مریم ترور وه. [۴]

د هغوی اولاد نه وو او ولکه څنګه چه بې اولاده جوړه د اولاد خواهش بې تابه کړې وی دا دواړه هم د اولاد خواهش مند وو او د الله تعالی نه به ئې دعا کوله. آخر الله تعالی د هغوی دعا قبوله کړه او د حنة حمل شو. حنة نذر او منلو که چرې هلك شو نو هغه به د بیت المقدس خادم وی. [۵]

کله چه د وضع حمل وخت شو او په خاتې د هلك جینئ پیدا شوه نو حنة افسوس اوکړو. قرآن کریم دا واقعه معجزانه اسلوب کښې داسې بیان کړې ده: ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۞ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ۞ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ یعنی کوم وخت چه د عمران بی بی وئیلی وواې ربه ما نذر منلې دې چه زما په خیټه کښې کوم بچې دې زه غه د هریو کار نه آزادوم او ستادپاره به ئې وقف کوم. زما دا نذر قبول کړه. بیشکه ته اوریدونکې او د هرڅیز علم لرونکې ئې بیاچه کله د هغې جینئ پیدا شوه نو هغې (په ارمان سره) اووئیل اې ربه زما خو لور اوشوه. حالانکه الله تعالی ته ښه علم وو چه د هغې څه پیدا شوی دی او هلك د جینئ برابر نه دې (بیا حنة) اووئیل اې ربه ما د دې نوم مریم کیخودو او دا او د دې اولاد د شیطان مردود نه د حفاظت دپاره ستا په پناه کښې ورکوم. چنانچه د هغې رب (مریم) په ښه شان سره قبوله کړه او د هغې پالنه په ښه طریقه باندې اوکړه او زکریا د هغې نګران جوړ شو.

﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ﴾ جمله معترضه ده او دا د مریم علیها السلام د مور قول نه دې. علامه بیضاوی رحمه الله د دې دا تفسیر کړې دې. «ولیس الذکر الذي طلبت کالأنثی التي وُهبت» یعنی کوم هلك چه تاغوښتې دې هغه د دغه جینئ په

---

[۱] فتح الباری: ۸/ ۵۸۰.

[۲] المصدر السابق.

[۳] المصدر السابق.

[۴] البدایة والنهایة: ۲/ ۴۱۸-۴۱۷ دار هجر.

[۵] البدایة والنهایة: ۲/ ۴۱۸-۴۱۷ دار هجر.

شان نه شی کیدې چه تاته هبه کړې شوې ده. مطلب دا چه هم دا جینئی افضل ده او په دې کښې هغه کمالات او فضائل دی چه ستا غوښتلې شوې هلك کښې نشته دې.[1]

حضرت مریم دَ بیت المقدس دَخدمت دَپاره نذر کول اودَ کفالت بیان: دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روایت دې چه دَ ولادت نه پس حنة مریم علیها السلام په کپړه کښې اونغښتله او بیت المقدس ته نې بوتله او په بیت المقدس کښې چه به کومو خلقو په کثرت سره عبادت کولو اوهلته به اوسیدل دَهغوی په خدمت کښې پیش کړه. دَ مریم پلار دَهغوی امام پاتې وو په دې وجه تولو جګړې کولې هریوغوښتل چه دَخپل امام دَ لور کفالت په خپله ذمه واخلی. حضرت زکریا علیه السلام دَهغه وخت نبی وو هغه دَ رشتې په بنیاد باندې خپل ځان دَ مریم دکفالت زیات حقدار ګنړلو اودَ دې خبرې اظهارئې دَ تولو په وړاندې اوکړو نوهغوی دَ خسنړې اچولو تجویز پیش کړو. چه خسنړې اوویستلې شو نو هغه دَ حضرت زکریا علیه السلام په نوم راؤوتله. هغوی په دویم ځل او په دریم ځل دَ خسنړې ویستو مطالبه اوکړه اوهرځل خسنړې هم دَ زکریا علیه السلام په نوم راؤوتلو.[2]

دغه شان حضرت زکریا علیه السلام حضرت مریم علیها السلام په خپل کفالت او پالنه کښې واخستله. حضرت زکریا علیه السلام دَحضرت مریم دَپاره هیکل سره نیزدې یوه کمره دَهغې دَپاره خاص کړه دې دَپاره چه هغه تولـه ورځ پـه دې کښې عبادت کوی. چه شپه به شوه نو هغه به ئې خپل کورته بوتله.[3]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَآلُ عِمْرَانَ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ آلِ إِبْرَاهِيمَ وَآلِ عِمْرَانَ وَآلِ يَاسِينَ وَآلِ مُحَمَّدٍ ﷺ، يَقُولُ: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾/آل عمران: ۶۸/: وَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ. وَيُقَالُ: آلُ يَعْقُوبَ أَهْلُ يَعْقُوبَ، فَإِذَا صَغَّرُوا آلَ ثُمَّ رَدُّوهُ إِلَى الْأَصْلِ قَالُوا: أُهَيْلٌ.

امام بخاری رحمه الله دَ باب لاندې دریم آیت دَ آل عمران نقل کړې دې: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ دَدې لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه په آیت کښې دَ «آل عمران» نه آل ابراهیم، آل عمران، آل یاسین او آل محمد ﷺ مؤمنین مراد دی. بیا دَدې په تائید کښې امام بخاری رحمه الله هم دَ ابن عباس رضي الله عنهما یوقول نقل کړې دې چه ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾ کښې هم آل ابراهیم هغه دی کوم چه دَهغوی متبع او مؤمن وو.

دَتعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله دَ علی بن ابی طلحه عنه په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[4]

دَتعلیق مقصد: دَدې تعلیق ذکرکولونه دَامام بخاری رحمه الله مقصد دا ښودل دی چه په آیت کښې ذکر اصطفاء نه مراد دَ آل ابراهیم اوآل عمران نه تول کسان مراد نه دی بلکه خاص کسان مراد دی چاچه ایمان قبول کړو.[5]

قوله: ويقال: آل يعقوب أهل يعقوب......الخ: دَ لفظ آل په اصل کښې اختلاف دې. جمهور او امام سیبویه رحمه الله فرمائی چه آل په اصل کښې أهل وو ځکه چه دَدې تصغیر أهيل راځی. «والتصغير يرد الأشياء إلى أصلها» دکوم نه پس چه هاء خلاف قیاس همزه سره بدله کړه او بیا دَقاعدې مطابق دویمه همزه په الف سره بدله کړه نو آل شو. بعض حضرات فرمائی چه دَ آل اصل آل يؤل نه أول دې. دکوم معنی چه دَ واپس کیدو ده او هر انسان خپل آل

---

[1]) حاشية الشهاب على التفسير البيضاوي، سورة آل عمران: ۳۶، ۳۹/۳ دارالکتب العلمية.

[2]) البداية والنهاية: ۴۴۱/۲.

[3]) روح المعاني سورة آل عمران: ۳۷، ۱۴۴/۳ دار إحياء التراث العربي، البداية والنهاية: ۴۲۲/۲ دارهجر.

[4]) فتح الباري: ۴۶۹/۶ عمدة القاري: ۳۲/۱۶.

[5]) فتح الباري: ۴۶۹/۶.

«بال بچ» طرف ته راګرځي. واؤ متحرک کړو دکوم نه پس چه د قاعدې مطابق واؤ ماقبل مفتوح کیدو د وجې نه الف سره بدل کړو نو آل جوړ شو. د دې حضراتو مطابق دلفظ آل تصغیر أویل راځي.[1]

[۳۲۴۸]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «مَا مِنْ بَنِي آدَمَ مَوْلُودٌ إِلَّا يَمَسُّهُ الشَّيْطَانُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ، غَيْرَ مَرْيَمَ وَابْنِهَا» ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: {وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ} [آل عمران: ٣٦] "ص ٦١٢" [ر: ٣١١٢][2]

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلي چه هیڅ یو ماشوم داسې نه پیدا کیږي کوم ته چه د پیدا کیدو په وخت شیطان لاس اونه لګوي. هغه د شیطان په لاس لګولو سره ژړا کوي. سوا د مریم او ابن مریم نه، یعنی مریم او د هغې ځوئي عیسٰی علیهما السلام د شیطان د لمس نه محفوظ ساتلي. د دې حدیث په بیانولو سره ابوهریره رضي الله عنه د آل عمران دا آیت ونیلې وو. ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهراني حمصي رحمه الله دې.[3]

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشي اموي رحمه الله دې. د دوی تذکره «بدء الوحي» لاندې تیره شوې ده.[4]

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهري رحمه الله دې.[5]

سعید بن المسیب: د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[6]

د حدیث شرح: د حضرت مریم علیها السلام د پیدائش نه پس حنة ونیلی وو: ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ یعنی زه مریم او د هغې اولاد د شیطان مردود د شر نه ستا په پناه کښې ورکوم. امام قرطبي رحمه الله فرمائي چه د مور د دې دعا په برکت سره الله تعالی مریم علیها السلام د شیطان د شر نه محفوظ اوساتله.[7] چنانچه په روایت کښې راځي چه کوم وخت بچې پیدا کیږي نو هغه ځکه چغې وهي چه شیطان هغه باندې په خپله ګوته باندې څکوندا ره ورکوي.[8] سوا د حضرت مریم او د هغې د ځوئي حضرت عیسٰی علیهما السلام چه الله تعالی دواړه د شیطان د شر نه محفوظ اوساتل.[9]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې.

---

[1] فتح الباري: ٤٦٩/٦، عمدة القاري: ٣٢/١٦.
[2] مر تخريجه في بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده، رقم: ٣٢٨٦.
[3] كشف الباري: ٤٧٩/١.
[4] كشف الباري: ٤٨٠/١.
[5] كشف الباري: ٣٢٦/١.
[6] كشف الباري: ١٥٩/٢.
[7] تفسير القرطبي تفسير سورة آل عمران رقم الآية: ٣٥، ١٠٣/٥ مؤسسة الرسالة. إرشاد الساري: ٣٨٤/٧.
[8] مسند الإمام أحمد: ١٣٦/١٣ رقم الحديث: ٧٧٠٨ مؤسسة الرسالة.
[9] البداية والنهاية: ١٩/٢٠، دار هجر.

۴۶ - باب ﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَٰكِ عَلَىٰ نِسَآءِ الْعَٰلَمِينَ﴾

يَٰمَرْيَمُ اقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرَّٰكِعِينَ ۝ ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَٰمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ۝ ﴾/آل عمران: ۴۲ - ۴۴/.

يُقَالُ: يَكْفُلُ يَضُمُّ، كَفَلَهَا ضَمَّهَا، مُخَفَّفَةً، لَيْسَ مِنْ كَفَالَةِ الدُّيُونِ وَشِبْهِهَا.

ماقبل سره ربط: دا باب امام بخاري رحمه الله دَ سابقه باب دَ فصل په توگه باندې قائم کړې دې. او په دې کښې هم دَحضرت مريم عليها السلام حالات بيانول غواړي. دَباب لاندې امام بخاري رحمه الله دَ سورت آل عمران آيت نقل کړې دې ﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَٰكِ عَلَىٰ نِسَآءِ الْعَٰلَمِينَ ۝ يَٰمَرْيَمُ اقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرَّٰكِعِينَ ۝ ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَٰمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ۝﴾ [۴۲ - ۴۴] يعنې هغه وخت يادکړئ چه فرښتواوونيل اې مريم حقيقت دادې چه الله تعالى ته منتخب کړې ئې اوتاته ئې پاکي درکړې ده اودَ دنيا په ټولو ښځوکښې ئې هم تاته په خوښيدو سره فضيلت درکړې دې. اې مريم ته دَ خپل رب عبادت کوه او سجده کوه او دَ رکوع کونکوسره رکوع هم کوه. دَ سجدې ذکر دَ رکوع نه اول راغلې دې يا خوبه دې وجه چه دَهغه وخت شريعت کښې هم دغه ترتيب وو او يا بيا ﴿اسْجُدِى وَارْكَعِى﴾ کښې واؤ دَمطلق جمع دَپاره دې.

دې نه پس آيت کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته خطاب دې چه دَ حنة نذر منل، دَ مريم عليهما السلام ولادت او بيا دحضرت زکريا عليه السلام په ترتيبت کښې راتلل او مريم عليهما السلام سره دَ ملائکو دَخبرو اتروخبروکوم چه تا ته درکړې شو ټول دَ غيب خبرونه دى اودَحضورپاك دَ نبوت دَ حقيانيت دليل دې. په دې کښې يهودو ته هم تنبيه وه چه دهغوی دَ آبا او اجداد سره متعلق کوم معلومات محمد صلى الله عليه وسلم ته ورکړې شو دَهغې ذريعه وحى ده. لهذا تاسو دهغه په نبوت باندې ايمان راوړو سره په صراط مستقيم باندې راشئ. چنانچه اوفرمائيلې شو: دا ټولې دَ غيبو خبرې دى چه مونږ ئې د وحى په ذريعه تاته درکوو او تاسو هغه وخت هغوی سره نه وې کوم وخت چه هغوی خپل قلمونه اچول (دَدې فيصله کولودَپاره) چه څوك به دَمريم کفالت کوى اوهغه وخت هم ته هغوى سره نه وې کوم وخت چه هغوى په خپل مينځ کښې اختلاف کولو.

يكفل: يضم، كفلها، ليس من كفالة الدّيون وشبهها: امام بخاري رحمه الله دَ آل عمران په آيت کښې «يكفل» او «كفلها» معنى بيان کړې ده چه دَدواړو معنى دَ ملاوولو راځى. بيانئ دا اوخودل چه «وكفلها زكريا» کښې «كفلها» تشديد سره نه دې تخفيف سره دې او په آخره کښې اوفرمائيل چه دکفالت نه مراد هغه ضمان نه دې چه د قرض يا دَدې په شان نورو معاملاتو کښې کيږى بلکه دې نه مراد معنى مستعار دې يعنى دَ چا دَ پرورش او تربيت ذمه وارى اخستل.[1]

[۳۲۴۹] - حَدَّثَنِي أَحْمَدُ ابْنُ أَبِي رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَعْفَرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ

[1] إرشادالساري: ۳۸۵/۷.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ» ص ۶۱۵] [۳۶۰۴] [1]

تراجم رجال

احمدبن ابي رجاء: دا ابوالوليد عبدالله بن ايوب حنفي هروی رحمه الله دي.[2]

نضر: دا نضر بن شميل مازني مصری رحمه الله دي.[3]

ابي: دې نه عروه بن زبير بن العوام مراد دې. دَدوی تذکره «کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده.[4]

عبدالله بن جعفر: دا عبدالله بن جعفر بن ابی طالب رحمه الله دي.[5]

علي رضي الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب العلم، باب أثم من کذب على النبي صلى الله عليه وسلم» لاندې تيره شوې ده.[6]

دَحضرت علي رضي الله عنه روايت دې چه ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه داسې فرمائيلو سره اوريدلی دی چه مريم بنت عمران دَخپلې زمانې بهترين ښځه وه او خديجه دَخپلې زمانې بهترين ښځه وه.

دَ "خير نسائها مريم بنت عمران" مطلب: دَدې جملې يو صورت دادې چه په «نساءها» کښې دَ ضمير مرجع «الدنيا» وی لکه څنګه چه دَعلامه زرکشی رحمه الله رائې ده.[7] او دَ «خير» نه وړاندې «من» مقدر او منلې شی دا دَ قاضي عياض رحمه الله رائې ده.[8] او تقدير عبارت وی: «من خير نساء الدنيا مريم بنت عمران» يعنې مريم بنت عمران دَدنيا دَ افضل ښځونه ده. علامه کرمانی رحمه الله فرمائی ضمير دَ بنو اسرائيل طرف ته راجع دې[9] په دې صورت کښې به مطلب داشی چه مريم دَ بنو اسرائيل دَ ښځونه دَ ټولو افضل ده. او دا هم وئيلې کيدې شی چه په عبارت کښې مضاف محذوف وی او تقدير وی: «خير نساء زمانها مريم بنت عمران» په دې صورت کښې ضمير هاء دَ مريم عليها السلام طرف ته راجع وی يعنی مريم دَ خپلې زمانې دَ افضل ښځونه ده.

---

[1] أخرجه أيضاً في المناقب، باب تزويج النبي صلى الله عليه وسلم خديجة وفضلها رضى الله عنها. رقم الحديث: ۳۸۱۵ ومسلم في فضائل الصحابة، باب فضائل خديجة رقم: ۲۴۳۰ والترمذي في المناقب، باب مناقب خديجة رضى الله عنها، رقم: ۳۸۸۷.

[2] کتاب الحيض، باب إذا حاضت في شهر ثلاث حيض، رقم: ۳۲۵، ص: ۵۴۳.

[3] کتاب الوضوء باب حمل العَنَزَة مع الماء في الاستحباب رقم: ۱۵۲.

[4] کشف الباری: ۲/۴۳۶.

[5] اوګورئی کتاب العتق باب: في العتق وفضله، رقم: ۲۵۱۷.

[6] کشف الباری: ۴/۱۴۹.

[7] إرشادالساری: ۷/۳۸۶.

[8] عمدة القاری: ۱۶/۳۴ وإرشاد الساری: ۷/۳۸۶.

[9] شرح الکرمانی: ۱۴/۷۷.

امام نسائی رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړي دي. په دې كښې د رسول الله ﷺ نه د حضرت مريم عليها السلام باره كښې «أفضل نساء أهل الجنة» الفاظ وارد دى.(١) او په يو روايت كښې «خير نساء العالمين» الفاظ هم نقل دى. (٢)

داهم داسې دى لكه چه د قرآن كريم آيت: ﴿وَاصْطَفٰىكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ﴾. علامه قسطلانی فرمائى چه ظاهرى مطلب هم دغه دې چه مريم عليها السلام مطلقًا د ټولو ښځونه افضل ده. په دې كښې د عالم زمانها قيد لګولو سره ترک ظاهر لازم راځى.(٣)

چونكه قرطبی رحمه الله او ابن حزم د ښځو د نبوت قائل دى. (٤) په دې وجه هغوى د مذكوره آيت نه د حضرت مريم په نبوت باندې استدلال كړې دې او فرمائيلى دى چه هغه نبيه وه.(٥)

قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه د اكثر (جمهورو) علماؤ مذهب دادې چه حضرت مريم او حضرت آسيه هم د نورو صاحب فضل ښځو په شان د صديقات اولياء الله نه وې.(٦) امام نووى رحمه الله په الأذكار كښې د امام الحرمين په حواله سره ليكلى دى چه هغوى د مريم عليها السلام په نبيه نه كيد باندې اجماع نقل كړې ده.(٧) بيا امام نووى رحمه الله شرح المهذب كښې هم دا قول د فقهاؤ د يو ګوټى جماعت طرف ته منسوب كړې دې.(٨) همدغه رائې د حضرت حسن بصرى رحمه الله هم ده. هغه فرمائى: «ليس في النساء نبية ولا في الجن»(٩) يعنى په ښځو او جنات دواړو كښې هم هيڅ يو نبيه نه ده پاتې.

خلاصه دا چه جمهور د ښځو د نبوت قائل نه دى او د حضرت مريم عليها السلام باره كښې وارد شوې آيت ﴿وَاصْطَفٰىكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ﴾ كښې دې حضراتو تاويل كړې دې چه دې نه مراد عالمى زمانها ده يعنى حضرت مريم عليها السلام د خپلې زمانې د دنيا او آخرت دواړو په اعتبار سره افضل ترين ښځه وه.(١٠)

وخير نسائها خديجة: مطلب دا چه ام المؤمنين حضرت خديجه رضي الله عنها د دې امت د ټولو نه افضل ښځه ده. قاضى

---

(١) سنن النسائي الكبرى، كتاب المناقب، مناقب مريم بنت عمران: ٣٨٨/٧، رقم الحديث: ٨٢٩٧، مؤسسة الرسالة، المعجم الكبير، ذكر بنات الرسول صلى الله عليه وسلم، ذكر سن فاطمة رضى الله عنها ووفاتها إلخ: ٤٠٧/٢٢، رقم الحديث: ١٠١٩، مكتبة ابن تيمية.

(٢) المعجم الكبير للطبراني ذكر بنات النبى صلى الله عليه وسلم، ذكر سن فاطمة رضى الله عنها ووفاتها إلخ: ٤٠٢/٢٢، رقم الحديث: ١٠٠٤، ابن تيمية، صحيح ابن حبان ذكر فاطمة الزهراء بنة المصطفى: ٤٠٢/١٥، رقم الحديث: ٦٩٥١، مؤسسة قرطبة.

(٣) إرشاد الساري: ٣٨٦/٧.

(٤) أحكام القرآن للقرطبي، سورة آل عمران: ٤٢، ١٢٧/٥-١٢٦، مؤسسة الرسالة.

(٥) فتح الباري: ٥٨٣/٨، أحكام القرآن للقرطبي: ١٢٧/٥-١٢٦، سورة آل عمران رقم الآية: ٤٢، مؤسسة الرسالة.

(٦) إكمال المعلم بفوائد مسلم: ٤٤٠/٧، رقم الحديث: ٢٤٣١، دار الوفاء للطباعة، فتح الباري: ٣٨٦/٨، ٥٨٢.

(٧) الأذكار، للإمام النووى رحمة الله عليه، باب الصلاة على الأنبياء وآلهم تبعاً لهم صلى الله عليه وسلم، الفصل الثانى، ص: ١٠٠، دار الفكر، فتح الباري: ٣٨٦/٨، ٥٨٢.

(٨) فتح الباري: ٥٨٦/٨.

(٩) فتح الباري: ٥٨٢/٨.

(١٠) فتح الباري: ٨/٥٨٣.

ابوبکر بن عربي رحمه الله فرمائي چه ددې حديث په رڼا کښې د امت محمديه په ښځو باندې د خديجة الکبرى رضي الله عنها فضيلت مطلقه ثابتيږي.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه يو څو ابواب مخکښې «باب قول الله تعالى ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾» کښې د حضرت ابوموسى رضي الله عنه روايت: «كمل من الرجال كثير ولم يكمل من النساء إلا آسية امرأة فرعون ومريم بنت عمران» ددې خبرې تقاضا کوي چه حضرت مريم او حضرت آسيه رضي الله عنهما د بقيه تولو ښځو نه افضل ده او حضرت خديجه رضي الله عنها ددې امت افضل ترين ښځه ده. لکه چه په اول حديث کښې د امت محمديه د ښځونه تعرض نه دې کړې د کوم حاصل چه دا راوځي چه پخوانو امتونو کښې حضرت مريم او حضرت آسيه رضي الله عنهما افضل ترين ښځې نه دی او په دې دواړو کښې هم مريم عليها السلام زياته افضل ده. خو امت محمديه کښې افضل ترين ښځه حضرت خديجه رضي الله عنها ده.(٢)

۴۷- باب: قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾

إِلَى قَوْلِهِ ﴿فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾ /آل عمران: ۴۵-۴۷/: يُبَشِّرُكِ وَيَبْشُرُكِ وَاحِدٌ. ﴿وَجِيهًا﴾ شَرِيفًا. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: ﴿الْمَسِيحُ﴾ الصِّدِّيقُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكَهْلُ الْحَلِيمُ، وَالْأَكْمَهُ مَنْ يُبْصِرُ بِالنَّهَارِ وَلَا يُبْصِرُ بِاللَّيْلِ. وَقَالَ غَيْرُهُ: مَنْ يُولَدُ أَعْمَى.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله ددې باب لاندې د خوشئ بشارت بيانول غواړي چه حضرت مريم ته الله تعالى د طرف نه د فرښتو په ذريعه د خوشئ زيرې ورکړې شو. امام بخاري رحمه الله د سورت آل عمران آيت نقل کړې دی ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۝ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ۝ قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾ [۴۵ - ۴۷] يعنى کوم وخت چه فرښتو مريم ته ونيلى وو چه اې مريم الله تعالى تاته د خپلې کلمې زيرې درکوي د کوم نوم چه به مسيح عيسى بن مريم وی. عيسى عليه السلام ته کلمة الله ځکه اوونيلې شو چه هغه د پلار نه بغير د الله تعالى د کلمه کن سره پيدا شوې وو. چه په دنيا او آخرت کښې به معزز وی او د مقرب بنديگانو نه به وی هغه به په زانگو کښې هم خلقو سره خبرې کوی. دې د پاره چه خلقو ته د مريم د عفت او پاکدامنئ گواهي ورکړې شی. او په زيات عمر کښې هم، او د ربنتونی خلقونه به وی. مريم اوونيل اې زما پروردگار! زما به بچې څنگه کيږی حالانکه ماله يو بشر (د صحبت په توگه) لاس نه دې لگولې (نه په جائز طريقه او نه په ناجائز طريقه سره او عادتاً بچې بغير د پلار نه نه پيدا کيږی نو معلومه نه ده چه هم داسې به صرف د الله تعالى په قدرت سره بچې کيږی يا ماته به د نکاح حکم راکولې شی) او وفرمائيلې شو هم داسې (بغير د سړی) نه به کيږی. ځکه چه الله تعالى څه غواړی پيدا کوی (يعنى د يو څيز د پيدا کيدو د پاره صرف د الله تعالى غوښتل کافى دی د يو واسطې يا د څه سبب خاص کيدو ضرورت نشته او د هغه د غوښتلو طريقه داده چه) کله يو څيز پوره کول غواړی نو هغې ته وائي چه اوشه بس هغه څيز کيږی.

قوله: "يبشرك" ويبشرك واحد: آيت کښې دی ﴿إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ﴾ د قراءت مشهوره مطابق دا شين

(١) فتح الباري: ۵۸۳/۸.

(٢) المصدر السابق.

تشدید سره د باب تفعیل نه دې. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه «يبشرك» د شین تخفیف سره هم لوستلې کیدې شی. د تخفیف قرآءت یحیی بن وثاب، ضمره او کسائی رحمة الله علیهم نه نقل دې.[1]

د مسیح معنی: «وقال ابراهيم: المسيح الصديق......» د ابراهیم نه ابراهیم نخعی رحمه الله مراد دې. دې وانی چه مسیح د صدیق په معنی کښې دې. امام طبری رحمه الله فرمائی د ابراهیم نخعی رحمه الله مطلب دادې چه الله تعالی د حضرت عیسی علیه السلام نه ذنوب مسح او پاك کړې وو.[2]

ښکاره خبره ده چه کله هغه د گناهونو نه پاك کړې شوې نو هغه ته به د صدیقیت درجه حاصلیږی. په دې بنیاد باندې ابراهیم نخعی رحمه الله د مسیح معنې صدیق اخستې ده. د ابراهیم نخعی رحمه الله تعلیق سفیان ثوری رحمه الله په خپل تفسیر کښې موصولاً روایت کړې دې.[3]

محققینو حضرت عیسی علیه السلام ته د مسیح وئیلو ډیر وجوهات بیان کړی دی. لفظ مسیح د فعیل په وزن باندې مفعول یعنی د ممسوح په معنی کښې دې. یعنی د گناهونو نه پاك کړې شوې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه مسیح په معنی د ماسح دې او د اسم فاعل په معنی کښې دې او دا لقب ځکه ورکړې شوې دې چه هغه به د یو بیمار په بدن باندې لاس راښکلو نو هغه به صحیح شو، که په یو مړی باندې به ئې لاس راښکلو نو هغه به ژوندې کیدلو.

یو قول دادې چه د مسح الأرض نه مشتق دې. یعنی په ملکونو او ښاریو کښې گرځیدل. نو عیسی علیه السلام ته مسیح ځکه اووئیلې شو چه هغه چرته په یو ځائې کښې مستقل قیام نه دې اختیار کړې بلکه د الله تعالی د ورکړې شوی مشن د پوره کولو د پاره یوشان په تبلیغ دین کښې مصروف پاتې وو. کله به په ښاریو کښې وو او کله به ځنګلونو او صحراګانو کښې. د بعض حضراتو رائې ده چه په عربی لغت کښې مسیح "جمیل الوجه" ته وئیلې شی چونکه د عیسی مخ د حسن او جمال یوه نمونه وه په دې وجه هغه ته مسیح اووئیلې شو.

یوه رائې داده چه د عیسی علیه السلام د سر په ویښتو باندې قدرتی تیل لګولې شوې وو په دې وجه هغه ته مسیح اووئیلې شو.[4] علامه عینی رحمه الله فرمائی چه لفظ مسیح د دجال د پاره هم استعمالیږی خو چه کله د دې لفظ نسبت د دجال طرف ته وی نو د هغې معنی به پورته ذکر کړې شوو معانی نه مختلف وی ځکه چه د حضرت عیسی علیه السلام نسبت مسیح مطلب جوړیږی چه هغه د گناهونو نه پاك کړې شوې دې. خو د دجال طرف ته د نسبت د دې لفظ معنی به د مسخ شوی وی ځکه چه د دجال سترګې او اوریځې به مسخ وی. په دې وجه دا هم وئیلې شوی دې چه د دې لفظ نسبت د دجال طرف ته مسیح د میم په کسره او سین په تشدید سره لوستلې شی دې د پاره چه د دجال او حضرت عیسی علیه السلام د نسبت دواړو کښې فرق اوشی.[5] علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د مسیح د تسمیه وجه کښې چه کوم اقوال نقل دی د هغې شمیر درویشتو پورې رسیږی او دا ټول اقوال علامه عینی رحمه الله په خپل کتاب زین المجالس کښې نقل کړی دی.[6]

قوله: وقال مجاهد: الكهل الحليم آیت دې ﴿ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائی د «کهل» معنی ده حلیم یعنی بوج اوچتونکې او د وقار اوسکینې والا. ابوجعفر النحاس رحمه الله وانی چه د «کهل» دا معنی عربی لغت کښې چرته ملاؤ نه شوه. د عربو په نیز «کهل» هغه سړی ته وانی د چا عمر چه تقریباً څلویښت کاله وی یا د دې نه

---

[1] عمدة القاري: ۳۵/۱٦ وفتح الباري: ۵۸٤/۸.
[2] فتح الباري: ۵۸٤/۸.
[3] عمدة القاري: ۳۷/۱٦ وفتح الباري: ۵۸٤/۸ وإرشاد الساري: ۳۸۷/۷.
[4] د مذکوره قول د پاره اوګورئ: عمدة القاري: ۳۵/۱٦ وفتح الباري: ۵۸٤/۸ وإرشاد الساري: ۷/۳۸۷.
[5] عمدة القاري: ۲/۱٦ إدارة الطباعة المنيرية.
[6] عمدة القاري: ۳۵/۱٦.

زيات شوي وي. د بعض حضراتو په نيز دري ديرش كالونه چه عمر زيات شي هغه ته ((كهل)) وائي. او يو قول دادې چه دري ديرش كاله پوره شي نو هغه ته ((كهل)) ونيلې شي (١) خو حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي ((كهل)) د پاره حلم او وقار غوندې معاني د لازمي صفت درجه لري. په دې وجه مجاهد رحمه الله د صفت لازمه لحاظ كولوسره د ((كهل)) معنى ((حليم)) كړې ده. والله اعلم (٢).

قوله: والأكمه من يبصر بالنهار ولا يبصر بالليل: د سورت آل عمران آيت دې. ﴿أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ﴾ [۴۹] د آيت په سياق كښې دي چه الله تعالى عيسى عليه السلام ته كتاب وحكمت او تورات اوانجيل تعليم وركولوسره بنى اسرائيلو له رسول جوړولوسره ليګى نو هغه به هغوى ته وائي.

ترجمه: زه تاسو له ستاسو د رب د طرف نه يوه نشاني راوړلوسره راغلي يم چه زه ستاسو په وړاندې د خټې نه د مرغئي په شان يو شكل جوړوم بيا په هغې كښې پوكې وهم نو هغه د الله تعالى په حكم سره مرغئي جوړيږي. دا د عيسى عليه السلام معجزه وه چه هغه به د خاورې خټې نه د مرغئي يوصورت جوړولو بيا به ئې په هغې كښې پوكې وهلو او هغه به د الله تعالى په حكم سره ژوندئي مرغئي كيدو سره الوتله. او زه د مورنه پيداشوې ړوند او د جذام مرض والاصحت مند كوم او مړي راژوندي كوم اوتاسوخلق چه څه په خپلو كورونو كښې خورئي يا ذخيره كوئي زه هغه ټول خودلې شم.

د حضرت عيسى عليه السلام په زمانه كښې د طب اوحكمت چرچا وه اود دې فن لوئي ماهران موجود وو. مګر هغه ټول د برګي مرض او جذام د امراض د علاج نه عاجز وو. حضرت عيسى عليه السلام ته دا معجزه وركړې شوه چه هغه به يو ابرص يا اكمه (د مور نه ړوند پيداشوې) باندې لاس راښكلو نو هغه به صحت مند شو. امام بخاري رحمه الله د ((اكمه)) معنى كړې ده: ((من يبصر بالنهار ولا يبصر بالليل)) يعني اكمه هغه ته وائي چه د ورځې ورته ښكاري مګر د شپې ورته هيڅ نه ښكاري. امام بخاري رحمه الله دا قول د مجاهد رحمه الله نه نقل كړې دې او شراح حديث دې قول ته شاذ وئيلې دې او فرمائيلې دي چه داسې سړي ته اكمه نه وائي أعشي ورته وئيلې شي. (٣)

وقال غيره: من يولد اعمى: يعني د مجاهد رحمه الله نه علاوه د نورو حضراتو په نيز أكمه د مور نه ړوند پيدا شوي ته وائي اوهم دغه د جمهورو قول دې (٤) ابن عباس رضي الله عنهما عكرمه رحمه الله اوحسن بصري رحمه الله نه هم دغه نقل دي (٥) شراح حديث وائي چه آيت كښې دا صفت د عيسى عليه السلام د معجزې په توګه بيان كړې شوې دې. د مور نه ړوند پيداشوې ټيك كول واقعتاً غير معمولي خبره ده دكوم د علاج چه څوك ماهر طبيب دعوى نه شي كولې نو په دې سياق كښې أكمه د مور نه ړوند پيداشوې په معنى كښې اخستل ((أشبه بتفسير الآية)) دي (٦)

[۳۲۵۰]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَضْلُ

---

(١) دتفصيل دپاره اوګورئي: فتح البارى: ۵۸۷/۸وعمدة القارى: ۳۶/۱۶وإرشادالسارى: ۳۸۷/۷.

(٢) فتح البارى: ۵۸۴/۸وإرشادالسارى: ۳۸۷/۷.

(٣) فتح البارى: ۵۸۴/۸وإرشادالسارى: ۳۸۷/۷.

(٤) فتح البارى: ۵۸۴/۸وإرشادالسارى: ۳۸۷/۷.

(٥) فتح البارى: ۵۸۵/۸وإرشادالسارى: ۳۸۷/۷.

(٦) فتح البارى: ۵۸۵/۸.

عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ، كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ" ص ٦٢٣][ر: ٣٢٣٠][1]

ترجمه: دحضرت موسى اشعرى رضی الله عنه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمانيلي دي، دعائشه رضی الله عنها فضيلت په نورو ښځو باندې داسې دې لكه چه د ثريد فضيلت په نورو ټولو خوراكونو دې. په سړو كښې خو ډير سړى كامل تيرشوى دى مگر په ښځوكښې سوا د مريم بنت عمران او آسيه (د فرعون بى بى) نه څوك كامل ښځه نه ده تيره شوې.

په دې حديث باندې شاته تفصيلي خبرې شوى دى. ورانديې د فضائل لاندې هم څه تفصيل راځى.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابى اياس رحمه الله دې. دده تذكره «كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.[2]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العسكى الواسطى رحمه الله دې. دده تذكره «كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.[3]

عمرو بن مرة: دا عمرو بن مرة بن عبدالله همدانى رحمه الله دې. دده تذكره «كتاب الأذان، باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها» لاندې تيره شوې ده.

مرة الهمداني: دا مرة بن شراحيل الهمدانى رحمه الله دې. دده تذكره هم په دې كتاب الأنبياء كښې «باب قول الله تعالى: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾ إلى قوله ﴿وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ﴾ رقم الحديث: ٣٤١١» لاندې تيره شوې ده.

ابوموسى الاشعري: دده تذكره «كتاب الإيمان باب أي الإسلام أفضل» لاندې تيره شوې ده.[4]

[٣٢٥١]- وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «نِسَاءُ قُرَيْشٍ خَيْرُ نِسَاءٍ رَكِبْنَ الإِبِلَ، أَحْنَاهُ عَلَى [ص: ١٦٥] طِفْلٍ، وَأَرْعَاهُ عَلَى زَوْجٍ فِي ذَاتِ يَدِهِ» يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى إِثْرِ ذَلِكَ: وَلَمْ تَرْكَبْ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ بَعِيرًا قَطُّ تَابَعَهُ ابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ، وَإِسْحَاقُ الكَلْبِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ص ٦٢٤][٤٧٩٤، ٥٠٥٠][5]

---

[1]) مر تخريجه في نفس الكتاب تحت باب قول الله تعالى: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾، رقم الحديث: ٣٤١١.

[2]) كشف الباري: ٦٧١/٢.

[3]) كشف الباري: ٦٧٨/١.

[4]) كشف الباري: ٦٩٠/١.

[5]) آخرجه أيضًا في النكاح باب إلى من ينكح وأيُّ النساء خير، رقم: ٥٠٨٢ وفي النفقات باب حفظ المرأة زوجها في ذات يده والنفقة رقم: ٥٣٦٥ ومسلم في فضائل الصحابة من فضائل نساء قريش رقم: ٣٥٢٧ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ٢١٠/٩ رقم الحديث: ٦٧٩٠.

تراجم رجال

ابن وهب: دا ابومحمد عبدالله بن وهب قرشي مصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.[1]

یونس: دا یونس بن یزید ایلي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ماذکر في ذهاب موسی علیه السلام في البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابن شهاب: دَدوی تذکره «بدء الوحي» لاندې تیره شوې ده.[3]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[4]

ابوهریرة: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب أمور الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[5]

قوله: نساء قریش خیر نساء رکبن الإبل، وأحناه علی ولد: یعنی دَ قریشو ښځې هغه ښځو کښې دَ ټولو نه افضل دي چه په اوښ باندې سورې شوې دي او په هغوی کښې په اولاد باندې زیاتې مهربان دي او دَ خاوند دیر خیال ساتونکې دي.

أحناه: "أحنی" حنا علیه یحنو (باب نصرنه، دکوم ماده چه ح،ن،و دې) اوحنی یحنی (باب ضرب نه، دَ کوم ماده چه ح،ن،ی ده) دَ (ثلاثي مرجرد) نه داسم تفضیل صیغه ده او مجرد اومزید فیه «أحنی یحنی» دوارو معنی شفقت کول مهربانی کول.[6] لغت کښې حانیة هغه ښځې ته وائي چه دَ پلار دَ مرګ نه پس دَ بچي پالنه او پرورش اوکړي او په بچي باندې دَ شفقت دَ وجې نه دَ خاوند دَمرګ نه پس دویم واده اونه کړي. چنانچه عرب وائي «حنت المرأة علی ولدها» دا هله ونیلې شي چه کله ښځه دَخاوند دَ وفات نه پس دویم واده اونه کړي. علامه ابن التین رحمه الله فرمائي چه که چرې هغه دویم واده اوکړي نوهغې ته به حانیة نه شي ونیلې. ابن التین رحمه الله وائي چه کیدې شي دَ حنان نه مشتق وي. دکوم معنی چه ده شفقت اومهربانی. بعض دَحدیث کتابونو کښې دا لفظ أحناة دَنون په تشدید او تنوین سره ذکر دې.[7]

په حدیث کښې دَ نساء لفظ راغلې دې اودَې په متابعت سره أحناه دَ افراد په ځائې دَ قیاس تقاضا داوه چه دَ جمع صیغه راوړلې شوې وه یعنی أحناهن. شراح حدیث فرمائي چه عرب په داسې مقام باندې په کلام کښې دَ افراد رعایت کوي اودَ جمع صیغه نه راوړي. مثلاً عرب وائي «أحسن الناس وجها وحسنه خلقا» موافق قیاس خو «أحسنهم خلقا» دې. مګر په دې مثال کښې هم دَافراد صیغه راوړلې شوې ده. ابن الأثیر رحمه الله فرمائي چه دلته مؤرخین دَ مفرد ضمیر دَمعنی اعتبار کولوسره راوړلې دې. ځکه چه دَحدیث مطلب «أحنی من وجد أو خلق» چه په دې ښځوکښې کومې پیدا کړې شوې یا په موجوده ښځوکښې دَ ټولو نه زیاتې مهربان دَ قریشو ښځې دی او «من»

---

[1] کشف الباري: ۲۷۷/۳.

[2] کشف الباري: ۲۴۲/۳.

[3] کشف الباري: ۳۲۶/۱.

[4] کشف الباري: ۱۵۹/۲.

[5] کشف الباري: ۶۵۹/۱.

[6] عمدة القاري: ۳۷/۱۶التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹فتح الباري: ۵۸۵/۸.

[7] التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹.

طرف ته د مفرد ضمیر راجع کیدې شي.(۱)

په حدیث کښې چه رسول الله ﷺ کوم فرمائیلی دی ((خیرنساء رکبن الابل)) نو شراح حدیث وائي چه دا تعبیر د عربو ښځونه کنایه ده او مطلب دادې چه د قریشو ښځې د عربو په ښځو کښې د ټولو نه افضل دی.(۲)

قوله: وأرعاه علی زوج في ذات یده: یعنی د قریشو ښځې د خاوند د مال د نورو عربو ښځو په مقابله کښې د ټولو نه زیاتې خیال ساتونکی دی. "أرعاه" هم د "أحناه" په شان ((رعی یرعی رعایة)) د باب فتح نه د تفضیل صیغه ده.

قوله: یقول أبوهریرة علی إثر ذلك: ولم ترکب مریم بنت عمران بعیرا قط: یعنی حضرت ابوهریره ﷺ به د حدیث بیانولو نه پس وئیل چه مریم بنت عمران کله هم په اوښ باندې سورلی نه ده کړې. مطلب دا چه په حدیث کښې رسول اکرم ﷺ صرف د اوښ سورلی کونکې ښځو فضیلت بیان کړې دې خو مریم بنت عمران علیها السلام ته په اوښ باندې سورلی نه کولو باوجود په دغه ټولو ښځو باندې مطلقاً فضیلت حاصل دې.(۳)

دا روایت مسند احمد او مسند ابی یعلی کښې هم نقل دې. په دې کښې دی: ((وقد علم رسول الله صلی الله علیه وسلم أن مریم لم ترکب بعیرا قط))(۴)

یعنی رسول الله ﷺ د دې خبرې پیژندلو نه باوجود چه مریم علیها السلام کله هم په اوښ سورلی نه ده کړې، هغې ته د قریشو د ښځونه افضل اووئیل.(۵) شراح حدیث وائي چه په دې جمله سره ابوهریره ﷺ دا خودل غوښتل چه د عدم رکوب نه باوجود مریم علیها السلام ته فضیلت مطلقه حاصل دې او هغه د ټولو ښځونه افضل ده.(۶)

قوله: تابعه ابن أخي الزهري(۷) وإسحاق الکلبي(۸) عن الزهري: د ابن اخی الزهری نه مراد محمدبن عبدالله بن مسلم ﷫ دې. امام بخاری ﷫ وائی چه د باب د حدیث متابعت محمدبن عبدالله او اسحاق بن یحیی کلبي دواړو کړې دې. د محمدبن عبدالله روایت ابواحمدبن عدی الکامل کښې د دراوردی ﷫ په طریق سره او د اسحاق کلبی متابعت ذهلی الزهریات کښې موصولاً روایت کړې دې.(۹)

۴۸- باب: قوله: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾/

---

۱) عمدة القاري: ۲۶/۱۶ إدارة الطباعة المنیریة.

۲) عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

۳) عمدة القاري: ۳۷/۱۶ التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹ فتح الباري: ۵۸۵/۸.

۴) مسند الإمام أحمد: ۵۳۷/۱۶ رقم الحدیث: ۱۰۹۲۱ مؤسسة الرسالة. مسند أبی یعلی الموصلی: ۲۵/۱۲ رقم الحدیث: ۸۳۳ (۶۶۷۳) دار المأمون للتراث.

۵) فتح الباري: ۵۸۵/۸ عمدة القاري: ۳۷/۱۶ التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹.

۶) عمدة القاري: ۲۶/۱۶ إرشاد الساري: ۳۸۸/۷.

۷) ابن أخي الزهري: دا د امام زهری وراره محمدبن عبدالله بن مسلم ﷫ دې. د دوی تذکره (کتاب الإیمان باب إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة) لاندې تیره شوې ده.(کشف الباري: ۱۸۴/۲-۱۸۳).

۸) إسحاق بن یحیی الکلبي: دا اسحاق بن یحیی بن علقمه الکلبی العوصی (بفتح المهملة الاولیٰ) الحمصی ﷫ دې. د دوی تذکره (کتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې اوګورئ.

۹) فتح الباري: ۵۹۶/۸ و إرشاد الساري: ۳۸۹/۷.

النساء: ۱۷۱/.

قَالَ أَبُوعُبَيْدٍ: ﴿كَلِمَتُهُ﴾ كُنْ فَكَانَ. وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ أَحْيَاهُ فَجَعَلَهُ رُوحًا. ﴿وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ﴾.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَدې باب لاندې دا خودل غواړي چه اهل کتاب دَ حضرت عيسیٰ عليه السلام دَ ذات باره کښې دَ غلو او افراط اوتفريط نه کار اخستلوسره دَ ګمراهئ په لاړ روان دی. يهوديانو دَ حضرت عيسیٰ عليه السلام نسب نښه جوړولوسره تفريط اوکړو او نصاریٰ ورته دَ الوهيت درجه ورکولوسره افراط اوکړو. (۱)

قاضي عياض رحمه الله وائي چه دا دَ اصيلي په روايت کښې دَدې باب لاندې «ياأهل الكتاب» نه وړاندې اولنې لفظ «قل» اضافه هم ده دَ نورو حضراتو په روايت کښې دا اضافه نشته دې. (۲)

علامه عيني فرمائي چه صحيح هم داه دی چه دلته دَ آيت نه اول «قل» درج نه دې خکه چه دَ باب لاندې امام بخاري رحمه الله دَسورت نساء آيت نقل کړې دې او په هغې کښې لفظ «قل» موجود نه دې البته دَ سورت مائده آيت ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾ کښې لفظ «قل» راغلې دې. چونکه امام بخاري رحمه الله دَ سورت نساء آيت نقل کړې دې نوترجيح به هم دغه روايت ته حاصل وی. په کوم کښې چه لفظ «قل» درج نه دې. (۳)

دَ باب آيت دې: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ ۖ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۖ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۘ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ يعنې اې اهل کتاب! په خپل دين کښې دَ حد نه مه وړاندې کيږئ اودَ الله تعالیٰ باره کښې دَحق خبرې نه سوا بل هيڅ خبره مه کوئ. مسيح ابن مريم خو صرف دَ الله تعالیٰ رسول وو اودَ الله تعالیٰ يو کلمه وه چه هغه مريم ته اورسوله (چه لفظ دَ "کن" سره عيسیٰ عليه السلام بغيردَ پلار نه پيدا کړو اودَ هغه روح نې دَ مريم عليها السلام خيټې ته اورسولو) لهذا په الله تعالیٰ اودَ هغه په رسولانو باندې ايمان راوړئ اودا مه وايئ چه (خدايان) درې دی ددې خبرې نه منع شئ، هم دا ستاسو دَ پاره دَخير سبب دې. الله تعالیٰ خو هم يو معبود دې، هغه ددې نه پاک دې چه دَهغه دې څوک څوئی وی. آسمانونواو زمکوکښې چه څه هم دی دَهغه دی اودَ هغې دَ خيال ساتلو دَپاره الله کافي دې.

په دې آيت کښې عيسايانوته تلقين کړې شوې دې چه هغوی دَ عيسیٰ عليه السلام باره کښې ابن الله کيدو کومه عقيده لرې دهغې نه منع شی. او په ډيرو کولاؤ الفاظو کښې اوخودل چه هغه بغيردَ پلار نه دَ مريم دَخيټې نه پيدا شوې اودَهغه تخليق دَ الله تعالیٰ دَ لفظ "کن" فرمائيلو سره شوې. دغه شان عيسايانوته دَهغوی په ګمراه کيدونکی عقيده باندې تنبيه کولوسره دَ عيسیٰ عليه السلام باره کښې يو معتدل تصور ورکړو چه هغه دَ الله تعالیٰ بنده اودَ هغه رسول دې.

دَ نصاریٰ درې ډلې وې. يوې ته به نې ملکانيه ونيله. دَدې خلقو عقيده دَحضرت عيسیٰ عليه السلام باره کښې دَ "اله" کيدو وه. دويمه ډله يعقوبيه په نوم سره پيژندلې شوه. دَهغوی عقيده دا وه چه حضرت عيسیٰ عليه السلام دَ الله تعالیٰ خونی دې او دريمه ډله مرقوسية په نوم سره مشهوره وه. دَدې ډلې دَخلقو عقيده وه چه حضرت عيسیٰ عليه السلام په دريو خدايانو کښې دريم خدائی دې. (۴)

[۳۲۵۲]- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَيْرُ بْنُ

---

(۱) الخير الجاري: ۷۸/۴ إداره تاليفات أشرفيه.

(۲) فتح الباري: ۵۸۶/۸ وعمدة القاري: ۳۷/۱۶ وإرشادالساري: ۳۸۹/۷.

(۳) عمدة القاري: ۳۷/۱۶.

(۴) عمدة القاري: ۳۷/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۹/۷-۴۰۸.

هَانِئٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جُنَادَةُ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، عَنْ عُبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ شَهِدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَالجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ الجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ العَمَلِ» قَالَ الوَلِيدُ، حَدَّثَنِي ابْنُ جَابِرٍ، عَنْ عُمَيْرٍ، عَنْ جُنَادَةَ وَزَادَ مِنْ أَبْوَابِ الجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ أَيَّهَا شَاءَ ص ۴۳۰] (۱)

ترجمه: حضرت عبادہ بن صامت رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه کوم سړی دَدې خبرې ګواهی ورکړه چه دَالله تعالی نه سوا بل څوك معبود نشته دې اودَهغه څوك شريك نشته دې اودا چه محمد دَ هغه بنده اورسول دې اودا چه عیسیٰ دَ الله تعالی بنده اورسول دې اودَ هغه کلمه ده کومه چه الله تعالی دَ بی بی مریم (خیتې) کښې واچوله (یعنی کن وئیلوسره عیسیٰ علیه السلام تخلیق شوې) اودا چه هغه دَ الله تعالی دَ طرف نه یو روح دې او دا چه جنت او دوزخ حق دی نو الله تعالی به هغه په جنت کښې داخل کړی که هغه هرڅنګه عمل هم کوی.

تراجم رجال

صدقة بن الفضل: دا مشهور محدث صدقة بن الفضل ابوالفضل مروزی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم، باب العلم والعظة بالليل» لاندې تیره شوې ده. (۲)

الوليد: دا ولید بن مسلم اموی ابوالعباس دمشقی رحمه الله دې. دَ شام لوئی عالم وو. دَدوی حالات «کتاب مواقيت الصلاة، باب الإبراد بالظهر في شدة الحر» لاندې تیرشوی دی.

الاوزاعي: دا عمرو بن ابی عمرو محمد اوزاعی رحمه الله دې. دَدوی حالات «کتاب العلم، باب الخروج في طلب العلم» لاندې تیرشوی دی. (۳)

جنادة بن ابي امية: دا جناده بن ابی امیه الازدی ابوعبدالله الشامی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب التهجد، باب فضل من تعار من الليل فصلى» لاندې تیره شوې ده.

عبادة رضي الله عنه: دا صحابی رسول حضرت عبادة بن صامت بن قیس رضي الله عنه دې. (۴)

دَنصاریٰ په عقیده دَتثلیث باندې تعریض: دا حدیث محدثین کرام حدیث العقائد کښې شمیری. په دې وجه چه په دې کښې دَعیسیٰ علیه السلام باره کښې دَنصاریٰ په غلطه عقیده باندې رد کړې شوې دې. تثلیث دَهغوی یوه ګمراه کونکې عقیده وه یعنی چه درې خدایان دی. الله، خوئې او روح القدس.

په دې حدیث کښې رسول اکرم ﷺ دَ نصاریٰ په عقیده دَتثلیث باندې تعریض کړې دې او په هغوی باندې دا واضحه کړه چه داسې ګمراه کونکې عقیده لرل شرك محض دې. (۵) بعض حضرات فرمائیلی دی چه لفظ «ورسوله» سره په یهودیانو باندې تعریض دې. یهودیانو دَ عیسیٰ علیه السلام په نسب باندې تهمت لګولې اودَ هغه دَ رسالت نه ئې انکار اوکړو نودَهغوی په عقیده باندې رد اوکړو چه دَ عیسیٰ علیه السلام رسالت برحق دې. (۱)

---

(۱) وأخرجه مسلم في الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة، رقم الحديث: ۱۴۰ والترمذي في الإيمان باب ماجاء فيمن يموت وهو يشهد أن لاإله إلا الله، رقم الحديث: ۲۶۳۸.

(۲) كشف الباري: ۳۸۸/۴.

(۳) إرشادالساري: ۴۰۹/۷-۴۰۸.

(۴) كشف الباري: ۴۸/۲.

(۵) فتح الباري: ۵۸۷/۸ وإرشادالساري: ۳۸۷/۷.

قوله: قال الوليد: حدثني ابن جابر: دَ وليد بن مسلم دا تعليق دَ حديث باب سند سره موصول دې [1]
دې تعليق كښې دَ ابن جابر نه عبد الرحمن بن يزيد بن جابر ازدي او عمير نه عمير بن هانى مراد دى [2]
امام بخارى رحمه الله په دې تعليق سره داخودل غواړى چه دَ حديث باب په دويم طريق كښې ((من أبواب الجنة الثمانية، أيها شاء)) اضافه هم نقل ده. امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې او امام نسائى رحمه الله په خپل سنن كښې دا حديث دې زياتى سره تخريج كړې دې. په دې كښې دى: ((من قال: أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله وأن عيسى عبد الله وابن أمته وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه، وأن الجنة حق، وأن النار حق أدخله الله من أي أبواب الجنة الثمانية شاء)) [4] يعنى چاچه دا ټولې ګواهيانې وركړې الله تعالى به هغه دَ جنت دَ اتو دروازونه په كومه دروازه چه غواړى داخلوى.

۴۹- باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ /مريم: ۱۶/.

نبذناه: ألقيناه: اعتزلت. ﴿شَرْقِيًّا﴾/مريم: ۱۶/: مما يلي الشرق. ﴿فَأَجَاءَهَا﴾/مريم: ۲۳/: أفعلت من جئت، ويقال: ألجأها اضطرها. ﴿تُسَاقِطْ﴾/مريم: ۲۵/: تسقط. ﴿قَصِيًّا﴾/مريم: ۲۲/: قاصيا. ﴿فَرِيًّا﴾/مريم: ۲۷/: عظيما.

دَ ترجمة الباب مقصد: دوه ابوابه وړاندې بعينه هم دغه ترجمه امام بخارى رحمه الله قائم كړې ده. هلته دَ مريم عليها السلام احوال بيانول وو او دلته دَ حضرت عيسىٰ حالات بيانول مقصود دى. [5]

امام بخارى رحمه الله دَ سورت مريم آيت نقل كړې دې. ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ او په دې كتاب كښې دَ مريم تذكره هم اوكړه دَ هغه وخت ذكر كوم وخت چه هغه دَ خپل كور والونه جدا كيدو سره هغه خائى ته لاړه چه مشرق طرف ته واقع وو.

صاحب معالم التنزيل ليكلى دى چه دا دَ سختې يخنئى ورځ وه مريم عليها السلام هلته په نمر كښې دَ غسل دَ پاره كيناسته نو هغې دَ خپل خان او دَ خلقو په مينځ كښې يوه پرده واچوله. چنانچه مونږ هغې له خپل روح (فرشته) اوليګله چه دَ هغې په مخكښې دَ يو مكمل انسان په شكل كښې ښكاره شوه. مريم عليها السلام دَ خپل عصمت او پاكدامنئى دَ وجې نه داسې ناڅاپى په خان له خائى كښې راتلونكى سړى ليدلو سره اوويريدله او هغه ته ئى اوونيل. زه تا نه دَ الله تعالى چه رحمن دې پناه غواړم. كه تا كښې دَ الله تعالى نه ويره وى نو دې خائى نه لاړشه. فرښتې اوونيل زه ستا دَ رب راليګلې شوې فرښته يم دې دَ پاره چه تاته يو پاكيزه هلك دركړم. مريم اوونيل زما به هلك څنګه كيږى چه ماله يو بشر لاس نه دې راوړې اونه زه بدكاره يم. فرښتې اوونيل چه هم داسې به كيږى ستا رب فرمائيلى دى چه دا زما دَ پاره معمولى خبره ده. مونږ دا هلك دَ خلقو دَ پاره نشانى او دَ خپل طرف نه رحمت جوړول غواړو اودا يوه داسې خبره ده چه فيصله شوې ده. چنانچه دَ مريم عليها السلام دَ پاره دَ دغه هلك حمل اودريدو او چه كله دَ وضع حمل وخت نيزدې راغلو نود دغه حمل اخستو سره لرې لاړه. بيا دَ بچى پيدا كيدو درد هغه دَ يوې كهجورې ونې له اورسوله. هغې وئيل چه افسوس زه دَ دې نه وړاندې مړه شوې وې او دَ خلقو نه تراوسه پورې هيره شوې وې. بيا فرښتې دَ ښكته يو خائى نه هغې له آواز وركړو. مريم عليها السلام چرته په يوه

---

[1] إرشاد الساري: ۳۹۰/۷.

[2] إرشاد الساري: ۳۹۱/۷.

[3] عمدة القاري: ۳۹/۱۶ دار الكتب العلمية.

[4] صحيح مسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة، رقم الحديث: ۱۴۰ السنن الكبرى للإمام النسائى ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين لخبر عبادة فى ذلك ۴۱۴/۹ رقم الحديث: ۱۰۹۰۳ مؤسسة الرسالة، عمل اليوم والليلة، ما يقول عند الموت: ۶۰۳/۱ رقم الحديث: ۱۱۳۰ مؤسسة الرسالة.

[5] فتح البارى: ۵۹۲/۸ وإرشاد السارى: ۳۹۲/۷ وتحفة البارى: ۱۱۹/۴.

غونډئی باندې وه. جبرائیل علیه السلام د دغه ځائی نه ښکته اودریدو اوونې وئیل غم مه کوه ستا رب ستانه ښکته یوه چینه پیدا کړې ده اود کهجورې ښاخ خپل ځان طرف ته اوخوزه وه دهغې نه به پخې تازه کهجورې په تاباندې راپریوځی.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل جبرائیل علیه السلام هلته خپله خپه اووهله د کوم په وجه چه د خوږو اوبو چینه جاری شوه. په دې مقام باندې یوه اوچه د کهجورې ونه وه په هغې کښې پاڼې او میوه راغله او هم هغه وخت پخې شوې (معالم التنزیل) نو جبرائیل علیه السلام اوفرمائیل اوس خوره څکه او سترګې یخې ساته که خلقو کښې دې څوك اولیدل نو ورته وایه چه ما د خدائی رحمن د پاره د روژې ساتلو نذر منلې دې لهذا زه به نن یو انسان سره خبرې نه کوم. پخوانو شریعتونو کښې د خبرو اترو نه کولو روژه مشروع وه کومه چه په شریعت محمدی کښې منسوخ شوه. بیا مریم دغه بچې اوچت کړو اوخپل قوم له راغله. هغوی اوونیل اې مریم دا تا لوئی د غضب کار کړې دې. اې د هارون خور! نه خو ستا پلار څه خراب سړې وو اونه ستا مور څه بدکاره ښځه وه. چنانچه مریم دهغه بچی طرف ته اشاره اوکړه. خلقو وئیل ښه نو مونږ اوس ده سره څنګه خبرې اوکړو چه دا وخت لا په زانګو کښې پروت یو بچې دې. په دې باندې بچی خبرې شروع کړې زه د الله تعالی بنده یم ماته هغه کتاب راکړې دې اوهغه زه نبی جوړ کړې یم.(۱)

قوله: فنبذناه: ألقیناه: امام بخاری رحمه الله د «فنبذناه» تفسیر «ألقیناه» سره کړې دې. دا لفظ په قرآن مجید کښې سورت صافات کښې د حضرت یونس علیه السلام په واقعه کښې راغلې دې. آیت دې: ﴿فَنَبَذْنَٰهُ بِٱلْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾[۱۴۵] د دې لفظ معنی د غورزولو او اچولو راځی. دا تفسیر امام طبری رحمه الله علی بن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره د پورته ذکرشوی آیت په تفسیرکښې نقل کړې دې.(۲) علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په دې مقام باندې د دې تفسیرذکرکولو څه مناسبت نه معلومیږی څکه چه د حضرت مریم علیها السلام په قصه کښې لفظ «انتبذت» ذکر دې او لفظ «انتبذت ونبذناه» دواړو معنی جدا جدا دی.(۳) د «انتبذت» معنی طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رحمه الله فرمائی: «اعتزلت شرقیا مما یلی الشرق» چه حضرت مریم علیها السلام بیت المقدس یا د خپل کور مشرق طرف ته د عبادت په غرض سره خلوت کښې کیناستل اختیار کړه.(۴) مشرقی طرف د عربو په نیزد مغربی طرف نه بهتر او افضل ګڼرلې شی. په دې وجه حضرت مریم علیها السلام د عادت د پاره مشرقی طرف اختیار کړو.(۵)

قوله: تساقط: تُسقط: د دې لفظ نه د سورت مریم آیت ﴿وَهُزِّىٓ إِلَيْكِ بِجِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ تُسَٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾ [۲۵] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله د تساقط تفسیر تسقط سره کړې دې. د کوم معنی چه د ورغورزولو راځی.(۶) د آیت ترجمه ده: د دې کهجورې تنه اونیسه او خپل طرف ته ئې اوخوزه وه، په دې سره به په تاباندې تازه کهجورې راپریوځی. دغه تفسیر د امام ابوعبیده رحمه الله نه نقل دې.(۷)

---

(۱) تفسیر البغوی المعروف بمعالم التنزیل سورة مریم: ۲۲۲ – ۲۲۸ دار طیبة.

(۲) فتح الباری: ۴۷۹/۶ عمدة القاری: ۳۹/۱۶ دار الکتب العلمیة.

(۳) عمدة القاری: ۳۹/۱۶.

(۴) مجاز القرآن: ۳/۲ مکتبة الخانجی بالقاهرة، فتح الباری: ۴۷۹/۶ عمدة القاری: ۳۹/۱۶.

(۵) فتح الباری: ۴۷۹/۷.

(۶) فتح الباری: ۴۷۹/۶ عمدة القاری: ۴۰/۱۶.

(۷) مجاز القرآن لأبی عبیدة: ۵/۲ مکتبة الخانجی بالقاهرة، فتح الباری: ۴۷۹/۶.

قوله: قصیا: قاصیا دَ سورت مریم آیت: ﴿فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ [۲۲] طرف ته اشاره ده په کوم کښې چه مذکوره لفظ قصیا تفسیر امام بخاری رحمه الله قاصیا سره کړې دې. دَامام مجاهد رحمه الله نه هم دغه تفسیر نقل دې. امام ابوعبیده رحمه الله دَدې تفسیر بعیدا سره کړې دې. معنی دَ دواړو هم یوه ده یعنی حضرت مریم علیها السلام خپل حمل سره لرې یوځائې ته لاړه.[1] دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی چه بغیر دَ خاوند نه حمل کیدلو سبب دَ قوم دَ طرف نه دَ شرم ورکولوویره وه په دې وجه حضرت مریم علیها السلام دَ بیت اللحم آخری غارې ته لاړه.[2]

قوله: فریا عظیما: دَ سورت مریم آیت: ﴿لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا﴾ [۲۷] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله دَ فریا تفسیر عظیما سره کړې دې چه اې مریم تا ډیر دَغضب کارکړې دې. امام ابوعبیده رحمه الله وائی چه هریو عجیبه کار ته فرې وئیلې شی.[3]

قوله: فأجاءها: أفعلتُ من جئتُ: امام بخاری رحمه الله خودل غواړی چه ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ﴾ کښې فأجاءها دَمزید صیغه ده. دمجرد نه دَ خپل آمد خبر ورکولو دپاره به جئت وئیلې شی اوکه چرې دا متعدی استعمال کړې شی نو داسې به وئیلې شی: «أجاتُ زیداً» نو په آیت کښې ضمیر دَحضرت مریم علیها السلام طرف ته راګرځی او دَ «أجاء» فاعل «المخاض» دې یعنی دَ بچی پیدا کیدو درد هغه راوستله.[4]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (نَسْيًا) /مریم: ۲۳/: لَمْ أَكُنْ شَيْئًا. وَقَالَ غَيْرُهُ: النِّسْيُ الْحَقِيرُ.

دې نه دَ سورت مریم آیت ﴿وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا﴾ [۲۳] طرف ته اشاره ده. ابن عباس رضی الله عنهما دَ «نسیا» تفسیر «لم أكن شیئا» سره کړې دې. امام طبری رحمه الله دَ ابن جریج عن عطاء په طریق سره دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه ﴿نَسْيًا مَنْسِيًّا﴾ تفسیر داسې نقل کړې دې: «لم أخلق ولم أك شیئا» چه افسوس زه هډو دَ سره پیدا شوې نه وې کاش چه زه هډو دَ سره وې نه.[5]

دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه نورو حضراتو دَ «النسی» تفسیر «الحقیر» سره کړې دې چه کاش زه چرته څه حقیر غرندې شئ وې. یو تفسیر «هوما سقط فی منازل المرتحلین من رذالة أمتعتهم» هم نقل دې. یعنی «النسی» هغه پاتې شوې څیزونو ته وائی چه مسافر په یوځائی کښې ډیره اچولو نه پس هغه پریږدی.[6] امام طبری رحمه الله دَحضرت قتاده رحمه الله نه «نَسْيًا مَنْسِيًّا» تفسیر «شیئا لا یذکر» سره کړې دې چه کاش زه چرته یو ناقابل ذکر شئ وې.[7]

وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ: عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حِينَ قَالَتْ: (إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا) /مریم: ۱۸/.

آیت دې ﴿قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ مریم علیها السلام جبرائیل امین دَ سړی په شکل کښې لیدو سره اوفرمائیل که په تاکښې دَالله تعالی نه ویره وی نو دې ځائی نه اخوا شه. ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله وائی چه ﴿إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ چه مریم علیها السلام وئیلی وو نو دې ګنړلوسره ئی وئیلی وو چه هم متقی عقل مند وی «نهیة»

---

[1] فتح الباری: ۴۷۹/۶، عمدة القاری: ۴۰/۱۶.
[2] عمدة القاری: ۳۹/۱۶.
[3] فتح الباری: ۴۷۹/۶، عمدة القاری: ۴۰/۱۶.
[4] إرشادالساری: ۳۹۲/۷.
[5] تفسیر الطبری: ۴۹۹/۱۵، دارهجر، فتح الباری: ۴۷۹/۶.
[6] فتح الباری: ۴۷۹/۶.
[7] تفسیر الطبری: ۴۹۹/۱۵، دارهجر، فتح الباری: ۴۷۹/۶.

دَنون ضمه سره اوياء مفتوحه سره عقل ته وائي. څکه چه هم عقل انسان دَ قبائح دَ ارتکاب نه منع کوی.[1] علامه عيني رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَمريم عليها السلام په زمانه کښې تقی دَ يوفاجر سړی نوم وو په جبرائيل باندې هغې هم دَدغه فاجر ګمان کړې وو.[2] ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله دَ تقيا سره متعلق داتفسير بعيد ګرځولې دی.[3]

قَالَ وَكِيعٌ: عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ: ﴿سَرِيًّا﴾ /مريم: ۲۴/: نَهَرٌ صَغِيرٌ بِالسُّرْيَانِيَّةِ.

آيت دې: ﴿قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ مقصد دَحضرت مريم عليها السلام دَ قضيه سره متعلق دَ راغلی آيت يو لفظ «سريا» توضيح کول دی. امام بخاری رحمه الله دَ براء بن عازب رضي الله عنه معلق روايت نقل کړې دې چه «سري» سرياني ژبه کښې وړوکی نهر ته وائي.

تشريح: داتعليق ابن ابی حاتم رحمه الله دَ سفيان ثوری عن ابی اسحاق په طريق سره او طبری رحمه الله شعيب عن ابی اسحاق په طريق سره موقوفاً روايت کړې دی.[4]

البته ابن مردويه رحمه الله آدم عن اسرائيل په طريق سره دا روايت مرفوعًا نقل کړې دی. دَدې الفاظ دادی: «السري: الجدول وهو النهر الصغير» په دې طريق کښې دا تصريح نشته دې چه «سري» سرياني لفظ دی. [5] ابوعبيده رحمه الله وائي چه «سري» په عربی ژبه کښې هم نهر ته وائي. په دې باندې هغه دَ لبيد بن ربيعه دَدې شعرنه هم استدلال کړې دی:

فرمى بها عُرض السَّرِيِّ فغادرا مسجورة متجاورا أقلامُها [6]

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: په دې تعليق کښې چه دَ آيت مبارک دَ کوم لفظ وضاحت کړې شوې هغه دَ حضرت مريم عليها السلام دَ قضيې سره متعلق دی او په دې ضمن کښې دَ حضرت عيسیٰ عليه السلام پيدائش نه هم تعرض دې اودې خبرې تذکره په ترجمة الباب کښې هم موجود ده.

[۳۲۵۳] - حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَمْ يَتَكَلَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: عِيسَى، وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ جُرَيْجٌ، كَانَ يُصَلِّي، جَاءَتْهُ أُمُّهُ فَدَعَتْهُ، فَقَالَ: أُجِيبُهَا أَوْ أُصَلِّي، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لَا تُمِتْهُ حَتَّى تُرِيَهُ وُجُوهَ الْمُومِسَاتِ، وَكَانَ جُرَيْجٌ فِي صَوْمَعَتِهِ، فَتَعَرَّضَتْ لَهُ امْرَأَةٌ وَكَلَّمَتْهُ فَأَبَى، فَأَتَتْ رَاعِيًا فَأَمْكَنَتْهُ مِنْ نَفْسِهَا، فَوَلَدَتْ غُلَامًا، فَقَالَتْ: مِنْ جُرَيْجٍ، فَأَتَوْهُ فَكَسَرُوا صَوْمَعَتَهُ وَأَنْزَلُوهُ وَسَبُّوهُ، فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى، ثُمَّ أَتَى الْغُلَامَ، فَقَالَ: مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ؟ قَالَ [ص: ۴۶۲]: الرَّاعِي، قَالُوا: نَبْنِي صَوْمَعَتَكَ مِنْ ذَهَبٍ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا مِنْ طِينٍ. وَكَانَتِ امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنًا لَهَا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ رَاكِبٌ ذُو شَارَةٍ، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ اجْعَلِ ابْنِي مِثْلَهُ، فَتَرَكَ ثَدْيَهَا وَأَقْبَلَ عَلَى الرَّاكِبِ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى ثَدْيِهَا يَمَصُّهُ، - قَالَ: أَبُو هُرَيْرَةَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

---

[1] فتح الباري: ۵۹۳/۸ وإرشاد الساري: ۳۹۲/۷.
[2] عمدة القاري: ۴۱/۱۶.
[3] فتح الباري: ۵۹۳/۸.
[4] فتح الباري: ۵۹۳/۸ وعمدة القاري: ۴۱/۱۶.
[5] فتح الباري: ۵۹۳/۸.
[6] اوګورئ: مجاز القرآن لأبي عبيدة: ۵/۲ مكتبة الخانجي بالقاهرة فتح الباري: ۵۹۳/۸.

وَسَلَّمَ يَمُصُّ إِصْبَعَهُ - ثُمَّ مُرَّ بِأَمَةٍ، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلِ ابْنِي مِثْلَ هَذِهِ، فَتَرَكَ ثَدْيَهَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَتْ: لِمَ ذَاكَ؟ فَقَالَ: الرَّاكِبُ جَبَّارٌ مِنَ الجَبَابِرَةِ، وَهَذِهِ الأَمَةُ يَقُولُونَ: سَرَقْتِ، زَنَيْتِ، وَلَمْ تَفْعَلْ" ص ۶۳۸] [ر: ۱۱۴۸] (۱)

تراجم رجال

مسلم بن ابراهیم: دا مسلم بن ابراهیم الفراهیدی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب أحب الدین إلی الله أدومه» لاندې تیره شوې ده. (۲)

جریربن حازم: دا جریدبن حازم بن زیدازدی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد» لاندې تیره شوې ده.

محمدبن سیرین: دا شیخ الاسلام ابوبکر محمدبن سیرین انصاری رحمه الله دې. دَدوی تذکرَه «کتاب الإیمان باب اتباع الجنائزمن الإیمان» لاندې تیره شوې ده. (۳)

ترجمه او تشریح: دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې رسول الله ﷺ فرمائیلي دی چه په زانګو کښې صرف دریو بچو خبرې کړې دی، یو عیسیٰ علیه السلام بل په بنی اسرائیلو کښې یو سړې وو کوم ته چه جریج وئیلې شو. جریج مونځ کولو (دې وخت کښې) دَهغه مور راغله نو هغې جریج ته آواز اوکړو نو (جریج په زړه کښې) اووئیل مور ته جواب ورکړم که مونځ جاری اوساتم (الغرض جریج جواب ورنه کړو او خپل مونځ کښې مشغول پاتې شو) نو دَهغه مور اووئیل یا الله دې ترهغه وخته پورې مه مرکوې ترڅو چه ده ته دَ بدکارو ښځو مخ اونه ښائېې.

یوځل جریج په خپله عبادت خانه کښې وو چه دَ چیلو څرولو والایوه ښځه هغه له راغله هغه ته ئې دَ بدکارئ کولو اووئیل جریج انکار اوکړو نوهغه یو ګډبه له راغله اوهغه ئې په بدکارئ باندې تیار کړو دَ کومې نه چه دَهغې یو خوئې پیداشو. کله چه دَهغې نه تپوس اوکړې شو چه دا هلك دَچا دَ نطفې نه دې؟ نوهغه جینئ اووئیل دا دَ جریج خوئې دې. په دې باندې خلق مشتعل شو چه څوك مونږ عابد ګنړلو هغه بدکار اووتلو. ټول جریج له راغله او دَهغه عبادت خانه ئې ماته کړه او هغه ئې ښکته راکوز کړو او ډیرې بدې ردې ورته اووئیل. جریج اودس اوکړو مونځ ئې اوکړو او ماشوم له راغلو هغه نه ئې تپوس اوکړو «یاغلام من أبوك» اې بچیه ستا پلار څوك دې؟ ماشوم جواب ورکړو ګډبه. دَ ابوسلمه رضي الله عنه په روایت کښې دا اضافه هم نقل ده چه جریج مونځ کولو سره مور اودَهغې بچې راوستل. ماشوم پیئې څکونکې وو سینې پورې خله لګولې وه پیئې څکل. کله چه جریج هغه ته آواز اوکړو نوهغه خپله خله بهر کړه جواب ئې ورکړو. (۴)

دَ وهب بن جریر رحمه الله روایت دې چه دَ ماشوم جواب اوریدو سره خلق په جریج باندې راغونډ شو اودَعقیدت نه ئې هغه ښکلولو. «فوثبوا إلی جریج فجعلوا یقبلونه». (۵) چنانچه ټولو جریج ته اووئیل مونږ به ستا عبادت خانه دَ سرو زرو جوړه کړو. جریج وئیل نه دَ خاورو نه ئې جوړه کړئ.

وړاندې روایت کښې دَ دریم ماشوم بیان دې چه دَ بنو اسرائیل یوې ښځې خپل بچې ته پیئې ورکول. دَهغې خواکې یو ښائسته ځوان سور تیرشو. دلته په روایت کښې «راکب ذوشارة» الفاظ راغلي دی. «ذوشارة» داسې

---

(۱) قد سبق تخریجه فی کتاب العمل فی الصلاة باب إذا دعت الأم ولدها فی الصلاة رقم: ۱۲۰۶.

(۲) کشف الباری: ۲/۴۵۵.

(۳) کشف الباری: ۲/۵۲۴.

(۴) فتح الباری: ۸/۵۹۶و إرشادالساری: ۷/۳۹۴.

(۵) إرشادالساری: ۷/۳۹۴.

ښائسته ښکلې لباس والا سرې ته وائی دَ کوم په ليدو سره چه خلق دَ حيرانتيا اشاره کوی چه دومره ښکلې اومزيدار دې.[1] مسند احمد کښې «خلاس عن أبي هريرة» په طريق سره دا روايت نقل دې. په دې کښې دَ «فارس معکين» الفاظ راغلی دی.[2]

نودې ښځې اووئيل چه يا الله زما ځوئی هم داسې جوړ کړې. يعنی دَ ده په شان ښائسته او خوش لباس. نودَهغې بچی دَ مور سينه پريخوده اودَ سور طرف ته متوجه شو وئې وئيل: «اللهم لا تجعلني مثله» اې الله ما دَ ده په شان مه جوړې. بيائی دَخپلې مور په سينه باندې خله کيخوده. حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائی «كأني أنظر إلى النبي صلى الله عليه وسلم يمص إصبعه» لکه چه زه رسول الله ﷺ ته گورم چه هغوی خپله گوته مبارکه رووله. يعنی حضور پاک عملاً اوخودل چه هغه ماشوم داسې سينه رووله.

بيا هغه ځائی کښې يوه وينځه تيريدله. دَ وهب بن جرير رحمه الله والا روايت چه په مسند احمد کښې نقل دې په هغې کښې دَ تضرب لفظ هم راغلې دې. يعنی دغه وينځه خلقو وهله.[3] نوښځې وئيل «اللهم لا تجعل ابني مثلها» اې الله زما ځوئی داشان مه جوړې. په دې باندې بچی دَ مور سينه پريخوده او جواب ئې ورکړو «اللهم اجعلني مثلها» اې الله مادَ دې وينځې په شان جوړ کړه. ښځې اووئيل «لم ذلك» تا داسې ولې اووئيل؟ يعنی دَ خوش لباس خوان په شان دَ جوړيدو په ځائی دَ دې غريبې وينځې په شان ولې جوړيدل غواړې؟ په دې باندې ماشوم جواب ورکړو: «الراكب جبار من الجبابرة وهذه الأمة يقولون لها سرقت وزنيت ولم تفعل» هغه سور خودَ ظالمانونه يو ظالم وو اودَ دې وينځې باره کښې خلق وائی چه تا غلا کړې ده تا زنا کړې ده حالانکه دې داسې هيڅ نه دی کړی.

دَمسند احمد دَ روايت الفاظ دی: «يقولون زنيت ولم تزن، سرقت ولم تسرق، هي تقول: حسبي الله» يعنی خلقو به دغه وينځې ته وئيل تا غلا کړې ده حالانکه هغې غلا نه وه کړې اودا چه تا بدکاری کړې ده حالانکه هغه بدکاره نه وه او په دې حال کښې به هغې په ژبه باندې وئيل «حسبي الله».[4]

خودَ اعرج دَ روايت الفاظ دی «يقولون لها، تزني وتقول: حسبي الله، ويقولون لها: تسرق وتقول: حسبي الله» يعنی خلقو به هغې ته وئيل بدکاری هم کوې او«حسبي الله» هم وائې غلا هم کوې او دَپاسه «حسبي الله» هم وائې؟[5]

قوله: لم يتكلم في المهد إلا ثلاثة: دَباب په دې روايت کښې په حصر سره دَدې دريو ماشومانو ذکر شوی دې چاچه په زانګو کښې خبرې کړې دی. په نورو رواياتو کښې دې نه علاوه نورو ماشومانو ذکر هم راغلې دې. چنانچه دَ ابن عباس رضي الله عنهما دَ روايت الفاظ دی: «لم يتكلم في المهد إلا أربعة» په دې کښې دَ حصر سره دَ څلورو ماشومانو ذکر دې. په کوم کښې چه دَ يوسف عليه السلام په حق کښې دَ ګواهئی ورکونکی ماشوم بيان هم دې اودغه شان دَهغه ماشوم ذکر هم کړې شوې دې دکوم مور چه فرعون په اور کښې دَاچولو اراده اوکړه نو هغه ماشوم مور ته اووئيل «اصبري يا أمه فإنا على الحق» يعنی اې مورې صبر اوکړه ځکه چه زه په حق باندې يم.[6]

---

[1] فتح الباري: ٥٩٦/٨ وإرشاد الساري: ٣٩٤/٧.

[2] مسند الإمام أحمد: ٦٨/١٥ رقم الحديث: ٩١٣٥ مؤسسة الرسالة. فتح الباري: ٥٩٨/٨ دار الكتب العلمية.

[3] مسند الإمام أحمد: ٤٣٧/١٣ رقم الحديث: ٤٨٧١ مؤسسة الرسالة.

[4] مسند الإمام أحمد: ٤٣٧/١٣ رقم الحديث: ٤٨٧١ مؤسسة الرسالة.

[5] مسند أبي يعلى الموصلي: ١٧٩/١١ رقم الحديث: ٤٤٩ (٦٢٨٩) دار المأمون للتراث.

[6] فتح الباري: ٤٨٠/٦ دار المعرفة وحديث ابن عباس أخرجه الإمام الطبري في تفسيره جامع البيان في تأويل القرآن في تفسير سورة يوسف، ونصه: عن ابن عباس قال: تكلم أربعة في المهد وهم صغار: ابن ماشطة بنت فرعون وشاهد يوسف وصاحب جريج وعيسى ابن مريم عليهما السلام: ٥٤/١٦ رقم الحديث: ١٨٠٩٩ مكتبة ابن تيمية.

هم دغه شان مضمون دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دې کوم چه امام حاکم رحمه الله وغیره تخریج کړې دې. [1] نور دا تول پنځه ماشومان شو. دَ دريو ذکر روایت باب کښې دې اودَ دوو تذکره دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې وشوه.

④ هم دغه شان یوه واقعه په صحیح مسلم کښې دَحرت صهیب رضی الله عنه په روایت کښې ده: «حتی جاءت امرأة ومعها صبي لها فتقاعست أن تقع فيها فقال لها الغلام: يا أمه اصبري فإنك على الحق» [2] یعنې یوه ښځه راوستلې شوه او هغې ته اووئیلې شو چه کفر اختیارکړه ګنې تابه دَ اور په دې کنده کښې واچوو. هغې سره پینې روونکې بچې وو هغه ښځه حیرانه شوه نو بچې مور ته اووئیل اې زما مورې دَ صبر نه کار واخله ځکه چه ته په حق باندې ئې.

⑤ دغه شان امام ثعلبي رحمه الله دَ ضحاك رحمه الله په حواله سره فرمائیلي چه یحیی علیه السلام هم په زانګوکښې خبرې کړې وې. [3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه که دا واقعي ثابت وي نو دَدا سې ماشومانو شمیر اووه جوړیږي.

دَامام واقدي رحمه الله په سیرت کښې دی چه نبي کریم صلی الله علیه وسلم دَ پینوځکلو په موده کښې خبرې کړې وې. چنانچه امام بیهقي رحمه الله دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې: «كانت حليمة بنت أبي ذؤيب التي أرضعت النبي صلى الله عليه وسلم تحدث أنها لما فطمت رسول الله تكلم قالت: سمعته يقول كلاماً عجيباً، سمعته يقول: الله أكبر كبيرا والحمد لله كثيرا وسبحان الله بكرة وأصيلا» دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې چه حلیمه سعدیه به دا وئیل چه کله ما رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ پیئونه وارولو نوحضورپاك خبرې اوکړې. فرمائي چه ما حضورپاك په ډیر عجیبه کلام وئیلو سره اوریدلې وو. حضورپاك وئیل «الله أكبر كبيرا، والحمد لله كثيرا......» [4]

هم امام بیهقي رحمه الله دَ معیقیب الیماني رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. دې کښې دی: «حججت حجة الوداع، فدخلت دارا بمكة، فرأيت فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم، ورأيت منه عجبا، جاءه رجل من أهل اليمامة بغلام يوم ولد، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا غلام من أنا؟، قال: أنت رسول الله. قال: صدقت بارك الله فيك، ثم إن الغلام لم يتكلم حتى شب، فكنا نسميه: مبارك اليمامة» [5]

حضرت معیقیب رضی الله عنه وائي چه دَحجة الوداع په موقع زه یو کورته دننه شوم، په کوم کښې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم تشریف فرما وو. ما دَ حضورپاك یوه عجیبه معجزه اولیدله چه دَ یمامه یو سړې دَحضورپاك په خدمت کښې داسې بچې راوستلو چه هم په هغه ورځ پیدا شوې وو. رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ هغه بچې نه تپوس اوکړو، زه څوك یم؟ نو بچې جواب ورکړو تاسو دَالله تعالی رسول ئې. رسول اکرم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل تا رښتیا اووئیل الله تعالی دې تا برکتي کړي. معیقیب رضی الله عنه وائي چه بیا دغه ماشوم دَ ځوانیدو پورې هیڅ خبره نه ده کړې. (دَحضورپاك دَدعا دَ وجې نه) به مونږ هغه ته مبارك الیمامة وئیلو سره آواز کولو.

په حدیث باب باندې دَ یواشکال جواب: په حدیث باب کښې دَحصر سره دَدريو بچو ذکر راغلې دې چه هغوی په زانګوکښې خبرې کړې دی. اشکال دا دې چه په احادیثو کښې خو دَدې نه علاوه ماشومانو تذکره هم راغلې ده؟

دَدې اشکال جواب بعض حضراتو دا ورکړې دې چه دا حصر په زانګوکښې خبرې کونکو ماشومانو سره دې. نورو کومو ماشومانو چه دَ پینو په موده کښې خبرې کړې دی هغوی په زانګوکښې نه وو. لیکن دا جواب محل نظر دې ځکه چه ابن قتیبه رحمه الله تصریح کړې ده چه دَکوم ماشوم مور په خندق کښې اچولې شوې وه هغه ماشوم دَ

---

[1] المستدرک للحاکم، کتاب التاریخ: ۵۹۵/۲ دارالمعرفة.

[2] صحیح الإمام مسلم کتاب الزهد والرقائق، باب قصة أصحاب الأخدود، رقم الحدیث: ۷۵۱۱.

[3] فتح الباري: ۴۸۰/۸ دارالمعرفة.

[4] دلائل النبوة للبیهقي: ۱۴۰/۶-۱۳۹ دارالکتب العلمیة، دار الریان للتراث.

[5] دلائل النبوة للبیهقي: ۱۴۰/۶-۱۳۹ دارالکتب العلمیة، دار الریان للتراث.

اوه میاشتو وو. اودَ ابوهریره رضی الله عنه په یو روایت کښې صراحتاً ذکر دې چه هغه مهد یعنی زانګو کښې وو. بعض حضراتو دا جواب ورکړې دې چه هغه وخت رسول اکرم ﷺ ته دَ وحی په ذریعه خبرداری شوې دې. دغه وخت لادَ نورو ماشومانو حضور پاک ته علم نه ووشوې.(۱)

شیخ الاسلام زکریا بن محمد انصاری رحمه الله دې آخری جواب ته ترجیح ورکړې ده.(۲)

دَ جریج راهب سره متعلق دا روایت حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه محمد بن سیرین، امام اعرج، ابورافع اوحضرت ابوسلمه رحمهم الله روایت کړې دې. دَ امام اعرج رحمه الله روایت دَ کتاب الصلاة په اواخر کښې تیر شوې دې. دَ ابورافع رحمه الله په طریق سره دا روایت امام مسلم رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله روایت کړې دې اودَ ابوسلمه رحمه الله په طریق سره دَدې روایت تخریج امام احمدبن حنبل رحمه الله کړې دې. بل دا روایت حضرت ابوهریره رضی الله عنه سره حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه هم دَ نبی کریم ﷺ نه روایت کړې دې.(۳)

دَ عمران بن حصین رضی الله عنه په روایت کښې دی چه دَ جریج مور به هره ورځ دَهغه عبادت خانې ته راتلله، په هغه ورځ هغه دوه درې ځل راغله اوهرځل به نې جریج ته درې ځل آواز کولو اوتلله به. دَ اعرج رحمه الله په روایت کښې دی چه جریج دَ مور دَ آواز په جواب کښې اوونیل «أمي وصلاتي لربي، أوثر صلاتي على أمي» یعنې دا خو هم زما مور ده او مونځ خو زما دَ رب دَپاره دې په دې وجه به زه مونځ له په مور باندې ترجیح ورکوم. دَ جریج دا خبرې شراح حدیث په کلام نفسی باندې محمول کړې دی. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی چه دَ ظاهر حدیث نه معلومیږی چه داخبرې به په ژبه سره شوې وې ځکه چه په هغه وخت دَمونځ په حالت کښې خبرې کول مشروع وې لکه چه دَ اسلام په شروع کښې مشروع وې.(۴)

دَ یزید بن حوشب عن ابیه په طریق سره مرفوع روایت کښې دی چه «لوکان جریج فقیهاً لعلم أن إجابة أمه أولى من صلاة» یعنې که چرې جریج فقیه وې نوهغه ته به ددې خبرې علم وو چه دَمور دَ آواز جواب ورکول دَهغه دَ مانځه نه افضل دی.(۵)

قوله: فتعرضت له امرأة فکلمته فأبی، فأتت راعیا فأمکنته من نفسها: دې ښځې سره متعلق روایات مختلف دی: په روایت باب کښې دَ امرأة لفظ دې. مسند احمد کښې دَ وهب بن جریر بن حازم عن ابیه په طریق سره نقل شوی روایت کښې بغی (زانیه، فاحشه، بدکاره ښځې) لفظ راغلې دې. لیکن دَدغه ښځې دَنوم تصریح موجود نه ده البته دَعمران بن حصین رضی الله عنه روایت کښې بنت ملك القریة الفاظ نقل دی. اودَ اعرج په روایت کښې

---

(۱) فتح الباری: ۸/ ٤٨٠.

(۲) تحفة الباری: ۶/ ۵۳۲مکتبة الراشد.

(۳) فتح الباری: ۸/ ٤٨٠روایة الأعرج عن أبی هریرة رضی الله عنه أخرجه الإمام البخاری فی کتاب الصلاة فی باب إذا دعت الأم ولدها فی الصلاة، رقم الحدیث: ۱۲۰۶وأخرج روایة محمدبن سیرین فی کتاب المظالم، فی باب إذا هدم حائطا فلیبن مثله، رقم الحدیث: ۲٤۸۲وکذا فی الباب الذی نحن بصدده، وروایة أبی رافع عن أبی هریرة رضی الله عنه فقد أخرجه الإمام مسلم فی أبواب البروالصلة، فی باب تقدیم برالوالدین علی التطوع بالصلاة وغیرها، رقم الحدیث: ۶۵۰۸والإمام أحمد فی مسنده: ۱۳/ ۵٤۲رقم الحدیث: ۸۹۹٤مؤسسة الرسالة، وأما روایة أبی سلمة فأخرجه الإمام الهیثمی فی کتابه، غایة المقصد فی زوائد المسند:۳/ ۹۲رقم الحدیث: ۲۸۱۶دارالکتب العلمیة، وروایة عمران بن حصین رضی الله عنه خرّجه الإمام الطبرانی فی معجمه الأوسط: ۷/ ۲۷۹رقم الحدیث: ۷٤۹۸وکذا فی المعجم الکبیر: ۱۸/ ۲۲٤رقم الحدیث: ۵۵۸مکتبة ابن تیمیة، قاهرة.

(٤) فتح الباری: ۸/ ٤٨١.

(۵) المصدرالسابق.

دی چه هغه ښځه دَ ښارو ښورنکې وه. دغه شان مضمون مسند احمد کښې دَ ابو رافع روایت کښې دې او هم دغه مضمون دَ امام مسلم رحمه الله په صحیح کښې دَ ابو سلمه رحمه الله دَ روایت دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ دې ټولو مختلف الفاظو په مینځ کښې دَ تطبیق صورت دا دې چه هغه ښځه دَ ښارو ښورنکې خونه وه بلکه دَ کلې دَ ملك لور وه مګر چونکه هغې دا دعوی کړې وه چه هغه به خامخ جریج ګمراه کوی دَ دې دَ پاره دَ دې عمل دَ بدلې دَ پاره نې دا حیله اختیار کړه چه خپل ځان له نې دَ ښارو ښورنکې په شان شکل و شباهت ور کړو دې دَ پاره چه جریج ګمراه کړې شی. لکه چه دَ دې ښځې ګمان دا وو چه دَ یو رئیس دَ لور په شکل کښې مخې ته راتلونکې په نسبت زیاته بهتر طریقه داده چه دَ یو ناپیژند ګلو صورت او عامې ښځې په شکل کښې مخې ته راشی.[1]

قوله: مومسات: مومسات جمع دَ مومسة بفتح المیم وسکون الواو وکسر المیم وبعدها مهملة وتجمع علی مواميس. مومسة: زانیه بدکار فاحشه ښځې ته وائی.[2]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه ترجمة الباب دَ حضرت مریم علیها السلام قضیه سره متعلق دې. په کوم کښې چه دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ میلاد تذکره هم ده او دا چه هغه دَ مور په غیږ کښې کیدو سره هم دَ نوی راپیدا شوی ماشوموالی په حالت کښې کلام فرمائیلې په کوم کښې چه دَ مسلك اعتدال طرف ته اشاره او دَ افراط او تفریط تردید هم دې او هم دغه خبره په حدیث باب کښې تیره شوې ده چه حضرت عیسیٰ علیه السلام پیدا کیدو سره خبرې کړی دی.[3]

[۳۲۵۴]- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَحَدَّثَنِي مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ: "لَقِيتُ مُوسَى، قَالَ: فَنَعَتَهُ، فَإِذَا رَجُلٌ - حَسِبْتُهُ قَالَ - مُضْطَرِبٌ رَجِلُ الرَّأْسِ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، قَالَ: وَلَقِيتُ عِيسَى فَنَعَتَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: - رَبْعَةٌ أَحْمَرُ، كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ - يَعْنِي الْحَمَّامَ -، وَرَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ وَأَنَا أَشْبَهُ وَلَدِهِ بِهِ، قَالَ: وَأُتِيتُ بِإِنَاءَيْنِ، أَحَدُهُمَا لَبَنٌ وَالْآخَرُ فِيهِ خَمْرٌ، فَقِيلَ لِي: خُذْ أَيَّهُمَا شِئْتَ، فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ لِي: هُدِيتَ الْفِطْرَةَ، أَوْ أَصَبْتَ الْفِطْرَةَ، أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ" ص ۴۴۶-۴۴۷][ر: ۳۲۱۴][4]

ترجمه: حضرت ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی: په کومه شپه چه زه معراج ته بوتلې شوم. موسیٰ علیه السلام سره زما ملاقات اوشو لکه چه دَ شنوءة قبیله یو نرې اوږد سړې وی.

تراجم رجال

ابراهیم بن موسیٰ: دا مشهور محدث ابو اسحاق ابراهیم بن موسیٰ التمیمی رحمه الله دې. دَ دوی حالات ((کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله)) لاندې تیر شوی دی.[5]

---

[1] فتح الباری ج۸/۴۸۱.
[2] فتح الباری: ۴۸۱/۸ تحفة الباری: ۵۳۲/۶.
[3] عمدة القاری: ۳۰/۱۶.
[4] مر تخریجه فی نفس الکتاب فی باب قول الله تعالی: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ﴾ رقم الحدیث ۳۳۹۴.
[5] کشف الباری کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها ص: ۱۹۹.

هشام: دا مشهور محدث هشام بن يوسف رحمه الله دى. دَدوى تذكره هم سابقه كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده.[1]
معمر: دا ابوعروة معمر بن راشد بصرى رحمه الله دى. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.[2]
محمود: دا مشهور حافظ حديث ابواحمد محمود بن غيلان عدوى المروزى رحمه الله دى. دَدوى تذكره «كتاب مواقيت الصلاة باب النوم قبل العشاء لمن غلب» لاندې اوګورئ.
عبدالرزاق: دا مشهور امام ومحدث عبدالرزاق بن همام بن نافع اليمانى رحمه الله دى. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب حسن إسلام المرء الخ» لاندې تيره شوې ده.[3]
الزهري: دا مشهور محدث ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيد الله رحمه الله دى. دَدوى تذكره دَ بدء الوحى دريم حديث لاندې تيره شوې ده.[4]
روايت باب نيز دې دَ «باب قول الله تعالى: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى﴾» لاندې تيرشوې دې. هلته امام بخارى رحمه الله دا روايت دَ ابراهيم بن موسى رحمه الله په طريق سره روايت كړې دې. اودلته دَ ابراهيم بن موسى رحمه الله دَ طريق نه علاوه په دويم طريق سره هم دا حديث روايت كړې دې اوهغه دويم طريق محمد بن غيلان عن عبدالرزاق عن معمر عن الزهرى دې.[5]

تشريح:

قوله: حسبته قال مضطرب: عبدالرزاق همام رحمه الله وائى زما خيال دې چه معمر رحمه الله «فإذا رجل» سره «مضطرب» ونيلې وو. «مضطرب» دَاهل لغت په نيز اوږد سړې ته وائى او نرى مانده ته هم وائى. دَ هشام رحمه الله په يو روايت كښې لفظ «ضرب» راغلې دې اودَې معنى هشام رحمه الله نحيف كړې ده. دغه شان په «ضرب» او «مضطرب» كښې هيڅ تعارض نشته دې دواړه دَيو شان معنې الفاظ دى.
قاضى عياض رحمه الله دَ هشام روايت ته ترجيح وركړې ده او فرمائى چه روايت باب كښې راوى ته په لفظ «مضطرب» كښې شك شوې دې. په دې وجه اصح لفظ «ضَرْبٌ» دې. په يو بل روايت كښې لفظ «جسم» راغلې دې او ښكاره خبره ده چه «جسم» دَخفيف اللحم كيدو منافى دې ليكن كه چرې «جسم» دَ «طويل القامة» په معنى كښې واخستې شى نو بيا هيڅ تعارض باقى نه پاتې كيږى.[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَ اوږد قد والامعنى متعين ده ځكه چه دَدې تائيد دَروستونى روايت سره هم كيږى. دكوم الفاظ چه دادى: «كأنه من رجال الزط وهم طوال غير غلاظ» يعنى موسىٰ عليه السلام دَ زط قبيلې دَ خلقو په شان اوږدقد والاوو دَ دروند بدن والانه وو.[7]

---

[1]) كشف البارى: كتاب الحيض ص: ۲۰۲.
[2]) كشف البارى: ۳۲۱/٤.
[3]) كشف البارى: ٤۲۱/۲.
[4]) كشف البارى: ۳۲۶/۱.
[5]) عمدة القارى: ۳۲/۱۶.
[6]) إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم: ۵۱۳/۱رقم الحديث: ۲۶۷دارالوفاء للطباعة والنشر.
[7]) فتح البارى: ٤۸٤/۶إرشادالسارى: ۳۹۶/۷.

قوله: ولقيت عيسى فنعته النبي صلى الله عليه وسلم .... رسول الله ﷺ فرمائيلي چه عيسىٰ علیه السلام سره هم زما ملاقات اوشو. حضورپاك دَهغوی صورت مبارك بیانولوسره اوفرمائیل: «ربعة أحمر كأنما خرج من ديماس» درمیانه قد ئی وو سور رنګ ئی وو (اوداسې تروتازه وو) لکه چه هم اوس دَحمام نه راوتلې وی. ما ابراهیم علیه السلام اولیدلو زه دَ هغوی په اولاد کښې دَټولو نه زیات دَهغوی په شان یم.

رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ما له دوه لوښی راوړلې شو په یو کښې پیئی او بل کښې شراب وو. ماته اووئیلې شو «ویونکې جبرائیل وو» تاته په دواړو کښې دکوم یو لوښی اخستو اختیاردې. ما دَ پیئو لوښې واخستو او پیئی مې اوڅکل. ماته اوخودلې شو چه تاته دَ فطرت دَ طرف نه هدایت ملاؤ شو یا تاسو فطرت اختیارکړو. که چرې تاسو شراب اخستې وې نو ستاسو امت به ګمراه کیدو. دلته راوی حدیث ته شك دې چه یا خو حضورپاك «هديت الفطرة» اوفرمائیل یا «أصبت الفطرة» فرمائیلي وو.

[۳۲۵۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، أَخْبَرَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ عِيسَى وَمُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ، فَأَمَّا عِيسَى فَأَحْمَرُ جَعْدٌ عَرِيضُ الصَّدْرِ، وَأَمَّا مُوسَى، فَآدَمُ جَسِيمٌ سَبْطٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ الزُّطِّ» ص ۴۸۹] [1]

تراجم رجال

محمدبن كثير: دا محمدبن كثير العبدی البصری رحمه الله دې. «كتاب العلم باب الغضب فى الموعظة» لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده. [2]

اسرائيل: دا اسرائیل بن یونس بن اسحاق همدانی رحمه الله دې. «كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه» لاندې دَ دوی تذکره تیره شوې ده. [3]

عثمان بن المغيرة: دا ابوالمغیرة عثمان بن المغیرة الثقفی الکوفي الاعشی رحمه الله دې. ده ته عثمان بن ابی زرعه هم وائی. ابوزرعة دَدوی دَ پلار مغیرة کنیت دې اودې دَ صغار تابعینونه دې. [4]

هغوی دَ زید بن وهب، ابوصادق ازدی، ایاس بن ابی رمله، سالم بن ابی الجعد، مجاهد بن جبر، مهاجر الشامي، علی بن ربیعه او ابویعلی کندی رحمهم الله نه دَحدیث روایت کړې دې اودَدوی نه شعبه، اسرائیل، سفیان ثوری، شریك، مسعر، قیس بن الربیع، ابوعوانه رحمهم الله او نورو رواة حدیث روایت کړی دی. [5]

امام احمدبن حنبل فرمائی: «كوفي، ثقة، ليس أحد أروى عنه من شريك» یعنی عثمان بن مغیرة یو ثقه راوی دې اودَ هغوی نه دَ ټولونه زیات روایت کونکې شریك بن عبدالله رحمه الله دې. [6] ابن معین، ابوحاتم، امام نسائی او عبدالغنی بن

---

[1]) أخرجه فى كتاب التعبير وباب رؤيا الليل رقم: ۶۹۹۹وباب الطواف بالكعبة فى المنام رقم: ۷۰۲۶وفى كتاب اللباس باب الجعد رقم: ۵۹۰۲وفى كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۹ومسلم فى الإيمان باب ذكر المسيح من مريم والمسيح الدجال رقم: ۱۲۹.

[2]) كشف الباري: ۵۳۶/۳.

[3]) كشف الباري: ۵۳۶/٤.

[4]) تهذيب التهذيب: ۸۰/۳مؤسسة الرسالة عمدة القاری: ۳۲/۱۶تهذيب الكمال: ٤۹۷/۱۹.

[5]) تهذيب الكمال: ٤۹۸/۱۹تهذيب التهذيب: ۸۰/۳

[6]) تهذيب الكمال: ٤۹۸/۱۹تهذيب التهذيب: ۸۰/۳

سعيد رحمهم الله دَ هغوى توثيق كړې دې.[1] ابن حبان رحمه الله دَ هغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې.[2] امام عجلى رحمه الله هم دَهغوى توثيق كړې دې.[3] امام مسلم رحمه الله نه علاوه باقى ائمه حديث دَهغوى دَ رواياتو تخريج كړې دې.[4]

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مكى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب الفهم في العلم» لاندې تيره شوې ده.[5]

عن مجاهد عن ابن عباس: عثمان بن مغيره رحمه الله چاچه دَ صحيح بخارى دا روايت مجاهد عن ابن عمر په طريق سره روايت كړې دې. دَهغوى په صحيح بخارى كښې صرف هم دغه روايت دې. دَدې روايت دَ سند سره متعلق حافظ رحمه الله فرمائى چه په دې كښې دَ امام بخارى رحمه الله نه غلطى شوې ځكه چه په ځائى دَ مجاهد عن ابن عمر صحيح دادې چه دا روايت محمدبن كثير، دغه شان اسحاق بن منصور، ابن ابى زائده او يحيى بن آدم رحمهم الله وغيره دَ إسرائيل عن عثمان عن مجاهد عن ابن عباس په طريق سره روايت كړې دې. يعنى دَدې حديث روايت كونكې ابن عباس رضي الله عنهما دې نه چه ابن عمر رضي الله عنهما دا قول دَ امام نسائى رحمه الله نه نقل دې.

محدث ابوزرعه رحمه الله فرمائى: «هكذا وقع في جميع الروايات المسموعة عن الفربري عن مجاهد عن ابن عمر، ولا أدري أهكذا حدث به البخاري أوغلط فيه الفربري، لأن المحفوظ رواية ابن كثير عن مجاهد عن ابن عباس» يعنى معلومه نه ده چه دا غلطى دَ امام بخارى رحمه الله نه شوې ده يا دَ هغه راوى فربرى نه، ځكه چه صحيح اومحفوظ دادې چه دا روايت محمدبن كثير دَ مجاهد عن ابن عباس په طريق سره روايت كړې دې. هم دغه خبره ابن منده رحمه الله هم ذكر كړې ده. الحاصل صحيح سند عن ابن عمر په ځائى مجاهد عن ابن عباس دې.[6]

محمد بن اسماعيل تيمى رحمه الله فرمائى زما زړه دا وائى چه دا وهم دَ امام بخارى رحمه الله نه نه دې صادر شوې بلكه دَ بو ناقل وغيره نه شوې دې ځكه چه اسماعيلى دا روايت نصر بن على عن ابى احمد په طريق سره روايت كړې دې او سند ئې په حضرت ابن عباس رضي الله عنهما باندې ختم كړې دې اوداسې هيڅ خبره ئې نه ده ذكر كړې چه امام بخارى رحمه الله دا روايت دَ ابن عمر رضي الله عنهما نه نقل كړې دې. كه چرې دا وهم دَ امام بخارى رحمه الله نه واقع شوې وې نو اسماعيلى به ضرور دَ خپل عادت مطابق په هغې باندې متنبه كړلو.[7] ليكن په دې باندې رد كولوسره علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَاسماعيلى په تنبيه نه كولوسره دا نه لازم كيږى چه دا وهم دَ امام بخارى رحمه الله نه نه دې صادر شوې ځكه چه امام بخارى رحمه الله معصوم نه دې دَهغه نه خطا اوتسامح ممكن دې.[8]

دَ صحيح بخارى په ټولو نسخو كښې دا روايت عن مجاهد عن ابن عمر په الفاظوسره محفوظ شوې دې حالانكه صحيح دادې دا دَ ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې. حافظ ابوذر رحمه الله هم په دې تسامح باندې تنبيه كړې ده او فرمائى چه دا روايت دَ فربرى نه مسموع صحيح بخارى په ټولو نسخو كښې عن مجاهد عن ابن عمر په سند سره نقل دې. بيا وائى چه ماته معلومه نه ده چه امام بخارى رحمه الله دا حديث هم په دې سند سره املا كړې دې يا دا دَ فربرى تسامح دې ځكه چه دَدې روايت څومره هم طرق دى په ټولو كښې دا عن مجاهد عن ابن عباس په طريق سره نقل

---

[1] تهذيب الكمال: ۴۹۸/۱۹ تهذيب التهذيب: ۸۰/۳ مؤسسة الرسالة.

[2] ۱۹۳/۷ دارالفكر.

[3] معرفة الثقات للعجلى: ۱۳۱/۲ مكتبة الدار، المدينة المنورة.

[4] تهذيب الكمال: ۴۹۹/۱۹ مؤسسة الرسالة.

[5] كشف البارى: ۳۰۷/۳.

[6] عمدة القارى: ۱۶/۳۳-۳۲ فتح البارى: ۴۸۵/۸-۴۸۴.

[7] فتح البارى: ۴۸۵/۸.

[8] عمدة القارى: ۳۳/۱۶.

دي. چنانچه ابونعیم په المستخرج کښې دا روایت عن الطبراني عن أحمد بن مسلم الخزاعي عن محمدبن کثیر په طریق سره د روایت کولونه پس فرمائی «قال البخاري عن محمد بن کثیر عن ابن عمر والصواب عن ابن عباس، ووقع في البخاري في سائر النسخ: مجاهد عن ابن عمر، وهو غلط».

محمدبن اسماعیل تیمی رحمه الله په دې باندې یو دلیل هم پیش کړې دې چه دا روایت د ابن عباس رضی الله عنهما دې نه چه د ابن عمر رضی الله عنهما اوهغه دادې چه ابن عمر رضی الله عنهما حلفاً د حضرت عیسیٰ علیه السلام د اصمر اللون کیدونه انکار کړې وو خود مجاهد رحمه الله په روایت کښې «فأما عیسیٰ فأصمر جعد» الفاظ واردې. دې نه ثابته شوه چه مجاهد رحمه الله دا حدیث ابن عباس رضی الله عنهما نه اخستې دې نه چه د ابن عمر رضی الله عنهما نه. والله اعلم.[1]

قوله: رأیت عیسیٰ وموسیٰ وإبراهیم .... د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ما موسیٰ علیه السلام او ابراهیم علیه السلام اولیدل عیسیٰ علیه السلام سور رنګ ګورګوچې ویښته اود پلنې سینې والاوو او موسیٰ علیه السلام غنم رنګې نیغو ویښتو والالکه چه د زط خلق وی.

قوله: کأنه من رجال الزُّط زط د زاء په ضمه او طاء په تشدید سره، په دې کښې دوه قوله دی. یو داچه زط د سوډان د یوې قبیلې نوم دې. دویم قول دادې چه دا د هنود یوقوم دې ددې قوم سړی اوږده اومانده وی.

یواشکال اودهغې جواب: په روایت باب کښې د عیسیٰ علیه السلام یو صفت دا خودلې شوې چه هغه جسیم وو. ددې باب په وړاندینی روایت کښې «ضرب من الرجال» الفاظ راغلی دی. ضرب تیز او مانده سړی ته وائی. په دواړو روایتونو کښې تعارض دې.

ابن التین رحمه الله فرمائی چه کیدې شی د راوی حدیث نه الفاظ ګډوډ شوی دی. کوم لفظ چه دکوم روایت وو هغه ئې په دویم روایت کښې بیان کړو. چنانچه لفظ جسیم په حقیقت کښې د دجال په صفت کښې بیان شوې دې نه چه د عیسیٰ علیه السلام په صفت کښې. شراح حدیث ددې جواب دا ورکړې دې چه د جسامت اطلاق السمن یعنی چاقوالی سره په اوږد قامت باندې هم کیږی اودلته مراد هم اوږد قامت دې. اوس مطلب دا شو چه عیسیٰ علیه السلام مانده او خفیف اللحم کیدو سره د اوږد قامت والاهم وو.[2]

[۳۲۵۷/۳۲۵۶] [۳۲۲۷] - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ، حَدَّثَنَا مُوسَى، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَوْمًا بَيْنَ ظَهْرَيِ النَّاسِ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ، أَلَا إِنَّ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ أَعْوَرُ الْعَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ، ص ۶۵۳-۶۵۴].[3]

- وَأَرَانِي اللَّيْلَةَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ فِي الْمَنَامِ، فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ، كَأَحْسَنِ مَا يُرَى مِنْ أُدْمِ الرِّجَالِ تَضْرِبُ لِمَّتُهُ بَيْنَ مَنْكِبَيْهِ، رَجِلُ الشَّعَرِ، يَقْطُرُ رَأْسُهُ مَاءً، وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلَيْنِ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ فَقَالُوا: هَذَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ، ثُمَّ رَأَيْتُ رَجُلًا وَرَاءَهُ جَعْدًا قَطِطًا أَعْوَرَ الْعَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَشْبَهِ مَنْ رَأَيْتُ بِابْنِ قَطَنٍ، وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلٍ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: الْمَسِيحُ الدَّجَّالُ" تَابَعَهُ عُبَيْدُ اللَّهِ [ص: ۲۸۷]، عَنْ نَافِعٍ

---

[1]) فتح الباری: ۴۸۵/۸-۴۸۴.

[2]) فتح الباری: ۵۹۹/۸وإرشادالساری: ۳۹۷/۷.

[3]) مرتخریجه فی کتاب الجهادوالسیر باب کیف یعرض الإسلام علی الصبی رقم: ۳۰۵۷.

تراجم رجال

ابراهیم بن المنذر: دا ابراهیم بن منذر الحزامی المدنی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل فی حدیثه الخ» لاندې تیره شوې ده.[1]

ابوضمیرة: دا انس بن عیاض لیثی رحمه الله دې. دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[2]

موسیٰ: دا موسیٰ بن عقبه الاسدی المدنی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم مخکښې تیره شوې ده.[3]

نافع: دا ابوعبدالله نافع المدنی مولی عبدالله بن عمر رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب العلم باب من أجاب السائل بأکثر مماسأله» لاندې تیره شوې ده.[4]

عبدالله: دا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الإسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده.[5]

قوله: ذکر النبی صلی الله علیه وسلم یوما بین ظهری الناس...... دَحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت دې چه رسول الله ﷺ دَ خلقو په مینځ کښې ناست وو دَ دجال ذکر کولو سره ئې اوفرمائیل الله تعالی کانړې نه دې او مسیح دجال ښې سترګه کانړې ده لکه چه دَهغه سترګه به دَ سپړسیدلی انګور په شان وی.

قوله: بین ظهري: دَ ظاء فتحه او هاء سکون سره دَتثنیه صیغه ده. یعنی دَ خلقو په مینځ کښې داسې ناست وو چه حضور پاك ټولو ته ښکاریدو.

قوله: وأراني اللیلة عند الکعبة فی المنام: اوزه دَ شپې په خوب کښې خپل ځان کعبې سره وینم. په دې کښې چه ګورم یو ښائسته غنم رنګې سړې دَ غنم رنګې خلقو نه چه زیات تأثیر ئې لرلو (هم دومره تأثیر ئې وو) دَ چاویښته چه دَ اوږو پورې نیغ وو اودَ هغه دَ سر نه اوبه څڅیدې. هغه خپل دواړه لاسونه دَ نورو دوو سړو په اوږو باندې ایخودې وو او په دغه کیفیت کښې هغه طواف کولو. ما تپوس اوکړو دا څوك دې؟ راته اوخودلې شو دا مسیح بن مریم دې.

بیا ما دهغه شاته یو بل سړې اولیدلو دَ سختو ګرګوچو ویښتو والا، چه په ښې طرف سترګه باندې کانړې وو. په کومو خلقو کښې چه ما اوکتلو په هغوی کښې هغه دَ عبدالعزی بن قطن سره زیات مشابهت لرلو. هغه خپل دواړه لاسونو دَ یوسړی په اوږو باندې کیخودی دَ کعبې طواف کولو. ماتپوس اوکړو دا څوك دې؟ راته اوخودلې شو دا مسیح دجال دې.

قوله: رجل الشعر: رجل دَ راء کسره سره. مطلب دادې چه هغه ویښته په تیل باندې مړلی او ږمونځ کړې ښائسته کړې وو. دَ امام مالك رحمه الله په روایت کښې دی «له لمّة کأحسن ما أنت راءٍ من اللمم قد رجّلها فهی تقطر ماء»[6] یعنی دَ هغه ویښته دَ اوږو پورې ووکوم چه هغه په ږمونځ باندې اړولې وو اودَهغې نه اوبه څڅیدې.

---

[1] کشف الباری: ۵۸/۳.

[2] اوګورئی کتاب الوضوء باب التبرّز فی البیوت: ۱۴۸.

[3] اوګورئی کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء: ۱۳۹.

[4] کشف الباری: ۶۵۱/۴.

[5] کشف الباری: ۶۳۷/۱.

[6] الموطا للإمام مالک الجامع ماجاء فی صفة عیسیٰ ابن مریم علیه السلام والدجال رقم الحدیث: ۳۴۰۵، ۱۳۴۸/۵ مؤسسة زاید بن سلطان.

قوله:یقطر رأسه ماء: دوه مطالب کیدې شي. چه یا خو دا په حقیقت باندې محمول وی چه هغه په اوبو سره دَسر وینځلو لمدو لوسره په گمنز باندې اړولي وو اوهم دغه اوبه ترې څڅیدلي. دې نه مخکښې روایت کښې دیهاس لفظ راغلې دې لکه چه هغه دَ حمام نه لمبیدلي راوتلي وی. او یا بیا دَ مخ ښائست اوحسن اوتازه والي نه کنایه ده چه دَ هغه دَمخ رنګ دومره تازه او صفا وو لکه چه هغه په سپینو اوبو سره لوند شوی وی اوهغه دَ اوبو څاڅکی ترې څڅیدلي. د دې دویم احتمال تائید دَمسند احمد او سنن ابی داؤد روایت نه هم کیږي. دا دَ عبدالرحمن بن آدم عن ابی هریرة په طریق سره نقل دي. دَدې الفاظ دادي: «یقطر رأسه ماءوان لم یصبه بلل»(۱)

[۳۲۵۷]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: لاَ وَاللَّهِ مَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعِيسَى أَحْمَرُ، وَلَكِنْ قَالَ: "بَيْنَمَا أَنَا نَائِمٌ أَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ، سَبْطُ الشَّعَرِ، يُهَادَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ، يَنْطِفُ رَأْسُهُ مَاءً، أَوْ يُهَرَاقُ رَأْسُهُ مَاءً، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: ابْنُ مَرْيَمَ، فَذَهَبْتُ أَلْتَفِتُ، فَإِذَا رَجُلٌ أَحْمَرُ جَسِيمٌ، جَعْدُ الرَّأْسِ، أَعْوَرُ عَيْنِهِ الْيُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: هَذَا الدَّجَّالُ، وَأَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ، شَبَهًا ابْنُ قَطَنٍ" قَالَ الزُّهْرِيُّ: رَجُلٌ مِنْ خُزَاعَةَ، هَلَكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ص ۴۵۶ [۵۵۶۲، ۶۵۹۸، ۶۷۰۹ وانظر ۳۱۵۹](۲)

تراجم رجال

احمد بن محمد المکی: دا احمد بن محمد بن الولید ابومحمد الازرقی المکی رحمه الله دي.(۳)

ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف زمون مدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.(۴)

الزهري: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دي.(۵)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان» لاندې تیره شوې ده.(۶)

عن ابیه: دې نه عبدالله بن عمر رضی الله عنهما مراد دي. دَدوی تفصیلي تذکره «کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده.(۷)

قوله: قال: لاوالله ما قال النبي صلى الله عليه وسلم لعيسى أحمر: حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وائی په الله قسم، رسول الله صلی الله علیه وسلم دَعیسیٰ باره کښې دا نه دی وئیلی چه هغه دَ سور رنګ والا وو

---

(۱) سنن أبي داؤد كتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم الحديث: ۴۳۲۴ مسند الإمام أحمد: ۳۹۸/۱۰ رقم الحديث: ۹۶۳۲ الرسالة، جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۳۲۱/۱۰ رقم الحديث: ۳۱۷۸.

(۲) أخرجه مسلم في الفضائل رقم: ۲۳۶۵، باب فضل عيسىٰ، وأبوداؤد، رقم: ۴۶۷۵، في السنة، باب التخيير بين الأنبياء عليهم السلام.

(۳) اوګورئی: كتاب الوضوء باب الاستنجاء بالحجارة: ۱۵۵.

(۴) كشف الباري: ۱۲۰/۲، ۳۳۳/۳.

(۵) كشف الباري: ۳۲۶/۱.

(۶) كشف الباري: ۱۲۸/۲.

(۷) كشف الباري: ۶۳۷/۱.

په احاديث كښې تعارض اود هغې حل: دې نه اول د حضرت ابوهريره رضي الله عنه او ابن عباس رضي الله عنهما روايت كښې د حضرت عيسىٰ عليه السلام باره كښې «أحمر» لفظ راغلې دې. سوال دادې چه په دې روايت كښې ولې ابن عمر رضي الله عنهما په قسم سره اوفرمائيل چه حضورپاك حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «أحمر» اونه وئيل؟

حقيقت دادې چه د «أحمر» لفظ ثابت دې او حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دواړو روايات په دې باندې متفق دى مګر دلته ابن عمر رضي الله عنهما د داسې څيز نه انكار كړې دې كوم چه دوو صحابه حضراتو محفوظ كړې دې.[1]

د ابن عمر رضي الله عنهما د انكار توجيه: د حمرت وصف دجال او عيسىٰ عليه السلام د دواړو په تذكره كښې راغلې دې او كيدې شى حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه د عيسىٰ عليه السلام په وصف كښې لفظ «آدم» اوريدلې وى او په دې بنياد باندې هغوى دا ګڼرلې وى چه په حديث كښې «حمرت» وصف خود دجال سره خاص دې او كله چه حضورپاك حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «آدم» يعنى غنم رنګې اوفرمائيل نو هغه «أحمر» څنګه كيدې شى. په دې وجه هغوى د غالب ګمان په وجه باندې په قسم سره اووئيل چه عيسىٰ عليه السلام ته «أحمر» نه دې فرمائيلى اوكه چرې يو راوى «أحمر» روايت كړې وى نو هغه هم هغوى د غالب ګمان د وجې نه د راوى وهم ګرځولې وى.[2]

"سبط الشعر" سره متعلق يواشكال اود هغې جواب: په دې روايت كښې حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «سبط الشعر» يعنى د نيغو ويښتو والا فرمائيلې. دې نه مخكښې روايت كښې فرمائيلى «أنه جعد» خو «جعد» ضد دې د «سبط» په ظاهر په دواړو كښې تعارض دې.

شراح حديث د دواړو په مينځ كښې تطبيق وركولو سره فرمائيلى چه «سبط الشعر» نه خو هم ويښته مراد دى چه هغه نيغ وو او د «جعد» نه ويښته نه بلكه بدن مراد دې او مطلب دادې چه د هغه بدن كمزورې وو.[3]

د حديث نه مستنبط فائده: په روايت كښې ابن عمر رضي الله عنهما د ظن غالب په بنياد باندې قسم خوړلې. شراح حديث د دې نه دا فائده مستنبط كړې ده چه په يو معامله كښې په غالب ګمان باندې قسم خوړل جائز دى.[4]

قوله: بينما أنا نائم...... په دې روايت كښې د رؤيت منامى تصريح ده. شاته رؤيت د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې «ليلة أسري بى» الفاظ راغلى دى چه هغې كښې تصريح ده چه هغه رؤيت په معراج كښې شوې وو او د بيدارئى په عالم كښې شوې وو دواړه روايتونه جدا جدا دى. دلته په خوب كښې د ليدلو تصريح ده او هلته «يقظه» يعنى د بيدارئى په عالم كښې رؤيت تصريح ده. په مذكوره روايت كښې چه د كوم رؤيت تذكره كړې شوې ده دغه رؤيت حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه ذكر كړې شوې رؤيت نه كوم چه په ليلة الاسراء يعنى په شپه د معراج كښې شوې جدا دې او كوم رؤيت چه په ليلة الاسراء كښې شوې هغې سره متعلق صحيح قول هم دغه دې چه هغه رؤيت د بيدارئى په عالم كښې شوې وو او په هغه شپه نبى كريم صلى الله عليه وسلم د حضرات انبياء كرام عليهم السلام زيارت د هغوى په حقيقى اجسامو سره كړې وو نه دا چه د ملاقات تعلق د حضرات انبياء كرام د ارواح سره وو.[5]

---

[1] فتح البارى: ۶۰۱/۸ وإرشاد السارى: ۳۹۸/۷.

[2] فتح البارى: ۶۰۲/۸ وعمدة القارى: ۴۸/۱۶ وإرشاد السارى: ۳۹۹/۷-۳۹۸.

[3] فتح البارى: ۶۰۱/۸ وإرشاد السارى: ۳۹۹/۷.

[4] عمدة القارى: ۳۴/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.

[5] عمدة القارى: ۳۵/۱۶.

په لیلة الاسراء کښې دَ انبیاء کرام ارواح سره ملاقات شوې وو که اجساد سره؟: په شپه دَ معراج کښې انبیاء کرام علیهم السلام سره دَ رسول الله ﷺ ملاقات دَهغوی اجساد او اشخاص سره شوې وو که ارواح سره؟ علامه عینی رحمه الله په صراحت سره فرمائیلی چه دا ملاقات اجساد او اشخاص سره شوې وو.(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ تحقیق نه پس دې رائې ته ترجیح ورکړې ده چه دا ملاقات اجساد مع ارواح سره شوې وو او په دې باندې هغه دَ مختلف روایاتو نه استدلال کړې دې.(۲)

امام بیهقی رحمه الله «حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم» باندې یو جامع کتاب تالیف کړې دې. په هغې کښې هغوی یحیٰی بن ابی بکیر په طریق سره دَحضرت انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې: «الأنبیاء أحیاء فی قبورهم یصلون» یعنی انبیاء کرام په خپلو قبرونو کښې ژوندی دی او مونځ هم اداکوی.(۳) په دې روایت باندې امام بیهقی رحمه الله صحیح مسلم کښې دَحضرت انس رضی الله عنه یو بل مرفوع روایت دَ شاهد په توګه پیش کړې دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی: «أتیت علی موسی لیلة أسري بي عند الکثیب الأحمر وهو قائم یصلي في قبره» یعنی زه دَ اسراء په شپه (بیت المقدس کښې) دَ سرې غونډئ سره تیر شوم نو موسیٰ علیه السلام په خپل قبر کښې دَ قیام په حالت مونځ کولو.(۴)

که چرې دا اوونیلې شی چه دا روایات خو صرف حضرت موسیٰ علیه السلام سره خاص دی چه هم هغه حضوریاک په قبر کښې په مانځه کولو سره لیدلې دې نودَ نورو انبیاء کرامو تصریح په دې کښې نشته دې، نو په دې باندې هم امام بیهقی دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع روایت په توګه دَ شاهد نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائی: «وقد رأیتني في جماعة من الأنبیاء فإذا موسی قائم یصلي، فإذا رجل ضرب کأنه من رجال شنوءة، وإذا عیسی ابن مریم قائم یصلي، أقرب الناس به شبها عروة بن مسعود، وإذا إبراهیم قائم یصلي أشبه الناس به صاحبکم، یعني: نفسه فحانت الصلاة فأممتهم»(۵)

یعنی ما دَ انبیاء کرامو یو جماعت سره خپل ځان اولیدلو نو ما موسیٰ علیه السلام اولیدو چه په ولاړه ئې مونځ کولو تکړه تیز سړې لکه دَ شنوءة قبیلې یوسړې وی او عیسیٰ بن مریم مې اولیدلو چه په ولاړه ئې مونځ کولو دَهغه سره دَ ټولو نه زیات مشابهت دَ عروه بن مسعود دې او ابراهیم علیه السلام مې اولیدلو چه هغه هم په ولاړه مونځ کولو ستاسو صاحب (یعنې پخپله رسول الله ﷺ) هغوی سره دَ ټولو نه ډیر زیات مشابهت دې. چنانچه دَ مانځه وخت شو نو ما دَهغوی امامت اوکړو.

دا روایت امام مسلم دَ عبدالله بن الفضل عن ابی سلمه په طریق سره روایت کړې دې.(۶)

یو بل روایت چه دَ سعید بن المسیب عن ابی هریره په طریق سره نقل دې په هغې کښې «أنه لقیهم في المقدس» الفاظ راغلی دی، یعنی انبیاء کرام سره دَحضوریاک مقالات بیت المقدس کښې اوشو. خودَ ابوذر او مالک بن صعصعه په روایت کښې «أنه لقیهم في جماعة من الأنبیاء في السموات وکلمهم وکلموه» الفاظ راغلی دی.(۷)

یواشکال اودَهغې جواب: دلته اشکال پیداکیږی چه کله نبی کریم ﷺ انبیاء کرام علیهم السلام دَهغوی په قبرونو کښې اولیدل نوبیا هغوی سره په آسمان کښې ملاقات څنګه اوشو؟ شراح حدیث دَدې جواب ورکړې دې

---

(۱) المصدر السابق.

(۲) فتح الباری: ۶/۴۸۶.

(۳) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۷۲-۷۱مکتبة العلوم والحکم المدینة المنورة.

(۴) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۸۱-۸۹مکتبة العلوم والحکم، صحیح الإمام مسلم کتاب الفضائل وباب: من فضائل موسی، رقم الحدیث: ۶۱۵۷، ۶۱۵۸.

(۵) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۸۳مکتبة العلوم والحکم.

(۶) صحیح الإمام مسلم کتاب الإیمان باب ذکر المسیح ابن مریم والمسیح الدجال، رقم الحدیث: ۴۳۰.

(۷) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۸۴ مکتبة العلوم والحکم، المدینة المنورة.

چه انبیاء کرام اول په قبرونو کښې وو چرته چه حضورپاک هغوی په ژوندی حالت کښې اولیدل او چه کله معراج اوشو نو د تکریم په توګه د حضورپاک د ملاقات د پاره آسمانونو ته بوتلې شو. بیا د ټولو انبیاء کرامو په بیت المقدس کښې اجتماع اوشوه او په مانځه کښې د هغوی امامت حضورپاک اوکړو.(۱)
شراح فرمائي چه د انبیاء کرام په مختلف اوقاتو کښې او په مختلف مقاماتو کښې مونږ کول خو نقلاً ثابت دی عقل هم دا مني. علامه عیني رحمه الله فرمائي چه دا هم مستبعد نه دی چه ترکومې پورې دنیا قائم وی انبیاء کرام علیهم الصلوات والتسلیمات مونږ حج او د خپل مقدرت او استطاعت په انداز به هرقسم نیک اعمال اداکوی.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د نقول حدیث نه حیات انبیاء کرام ثابت دی او قرآنی نص سره چونکه د شهداء امت حیات ثابت دې نو دې نه هم حیات انبیاء ثابت شو ځکه چه انبیاء د شهداء نه افضل دی بیا په دې باندې هغه د احادیثو نه شواهد پیش کړې دی. په سنن ابوداؤد کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع روایت کښې رسول اکرم ﷺ فرمائي: «صلوا علی، فإن صلاتکم تبلغني حیث کنتم» یعنی په ما باندې درود وایئی ځکه چه تاسو چرته هم نی ستاسو هغه درود ماته رارسیږی.(۳)
هم دغه شان سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې د اوس بن اوس یو مرفوع حدیث د جمعه د فضیلت په بیان کښې نقل دې په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی «فأکثروا علی من الصلاة فیه، فإن صلاتکم معروضة علیّ» یعنی د جمعې په ورځ په ما باندې په کثرت سره درود وایئی ځکه چه ستاسو درود ماته پیش کولې شی.(۴)
صحابه کرامو عرض اوکړو «وکیف تعرض صلاتنا علیك وقد أرمت؟» زمونږ درود به په تاسو باندې څنګه پیش کړې شی حالانکه تاسو خو (قبرکښې) به خراب شوې یئی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: «إن الله حرّم علی الأرض أن تأکل أجساد الأنبیاء» الله تعالی په زمکه باندې دا خبره حرام کړې ده چه هغه دې د انبیاء کرامو بدنونه اوخوری.
یو اشکال او د هغې جواب: سنن ابوداؤد کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه یو مرفوع روایت کښې رسول الله ﷺ فرمائي: «مامن أحد یسلم علی إلا ردّ الله علی روحي حتی أرد علیه السلام» یعنی چه څوك سړې هم په ما باندې سلام کوی نو الله تعالی ماته خپل روح راواپس کوی ترهغې پورې چه زه د هغه د سلام جواب ورکړم.(۵)
د دې حدیث ټول راویان ثقه دی. اشکال دا دې چه یو طرف ته مونږ وایو چه انبیاء په خپلو قبرونو کښې ژوندی دی حالانکه په دې روایت کښې بدن ته د روح واپس راتلو ذکر دې او دا مستلزم دی د بدن نه روح منفصل کیدو ته او ظاهر دی چه انفال روح سره په بدن باندې مرګ شروع کیږی. شراح حدیث د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړی دی: ① «ردّ الله علی روحي» مطلب دا دې چه روح د تدفین نه پس د حضورپاک په پاك بدن مبارك کښې راواپس شو. دا مطلب نه دې چه د روح واپس کیدل او بیا د وتلو عمل په تسلسل سره کیږی.(۶)
② دویم جواب دا دې چه د روح نه مراد مؤکل فرښته ده.(۷)

---

(۱) فتح الباری: ۴۸۸/۶-۴۸۷.
(۲) فتح الباری: ۴۸۸/۶عمدة القاری: ۴۹/۱۶.
(۳) سنن أبی داؤد کتاب المناسک، باب فی تحریم المدینة رقم الحدیث: ۲۰۴۲.
(۴) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب فضل یوم الجمعة ولیلة الجمعة رقم الحدیث:۱۰۴۷سنن نسائی کتاب الجمعة باب إکثار الصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم یوم الجمعة رقم الحدیث:۱۳۷۵.
(۵) سنن أبی داؤد کتاب المناسک باب فی تحریم المدینة رقم الحدیث: ۲۰۴۱.
(۶) فتح الباری: ۶۰۴/۸.
(۷) فتح الباری: ۶۰۴/۸.

③ يوجواب دا ورکړې شوې چه دَدې نه نطق مراد دې.[1]

④ بعض حضراتو دا جواب ورکړې چه رسول الله ﷺ دَ ملاء اعلی په امورکښې مستغرق وو. دَ استغراق په دغه عالم کښې چه کله څوك سلام پیش کوي نو دَهغې دَ جواب ورکولو دَپاره دَ فهم او ادراك صلاحیت دَحضورپاك طرف ته راواپس کیږي. نو دَدې قول مطابق په حدیث کښې دَ روح نه فهم مراد دې.[2]

[۳۲۵۹] ۳۲۵۸/]-حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِابْنِ مَرْيَمَ، وَالأَنْبِيَاءُ أَوْلاَدُ عَلاَّتٍ، لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ نَبِيٌّ» ص ۶۶۴].[3]

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه زه په خلقوکښې دَ ابن مریم یعنی عیسیٰ علیه السلام دَ ټولو نه زیات نیزدې یم. ټول انبیاء علاتی رونړه دي. زما او دَعیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې یو نبی نشته دې.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دې.[4]

شعيب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «بدءالوحی» لاندې تیره شوې ده.[5]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.[6]

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان» لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله: أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم: یعنی زه په خلقوکښې دَ ټولونه زیات عیسیٰ بن مریم علیه السلام ته نیزدې یم. وړاندې روایت دَعبدالرحمن بن ابی عمره عن ابی هریره په طریق سره نقل دې: «أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم في الدنيا والآخرة». یعنی دَدې دنیا او آخرت اضافه هم ده. رسول الله ﷺ پخپله حضرت عیسیٰ علیه السلام سره نیزدې کیدل ولې اوفرمائیل؟ علامه بیضاوی رحمه الله دَدې سبب دا بیان کړې دې: «الموجب لكونه أولى الناس به أنه كان أقرب المرسلين إليه وأن دينه متصل بدينه ليس بينهما نبي، وأن عيسى عليه السلام كان مبشرا به ممهدا لقواعد دينه، داعي الخلق إلى تصديقه». یعنی دَ رسول الله ﷺ دَحضرت عیسیٰ علیه السلام سره دَ ټولو نه زیات نیزدې کیدو سبب دادې چه په انبیاء کراموکښې دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام زمانه دَټولو نه زیاته دَ حضورپاك زمانې ته وه. دویمه دا چه دین محمدی او دین عیسوی خپل مینځ کښې متصل وو او دَدواړو په مینځ کښې څوك نه دی مبعوث شوی. دریم دا چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ

---

[1] فتح الباري: ۶۰۴/۸.

[2] فتح الباري: ۶۰۴/۸.

[3] أخرجه مسلم في الفضائل باب فضائل عيسى عليه السلام رقم: ۲۳۶۸ وأبوداؤد في السنة باب تخيير بين الأنبياء عليهم السلام، رقم الحديث: ۴۶۷۵ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۵۲۳/۸ رقم الحديث: ۶۳۲۱.

[4] كشف الباري: ۴۷۱/۱.

[5] كشف الباري: ۴۸۰/۱.

[6] كشف الباري: ۳۲۶/۱.

[7] كشف الباري: ۳۲۳/۲.

رسول پاك ﷺ دَبعثت بشارت ورکړې وو او دَهغوی دَ قواعد او اصول دین دَپاره ئې لاره آسانه کړې وه. څلورم دا چه عیسیٰ علیه السلام په خپل امت ته دَ رسول الله ﷺ دَتصدیق دعوت ورکولو.[1]

حدیث باب اوایت کښې دَ علامه کرماني رحمه الله تطبیق: دَحدیث باب په دې جمله کښې نبي پاك ﷺ اوفرمائیل چه هغه عیسیٰ علیه السلام ته دَ ټولونه نیزدې دې او هم دغه مضمون په دې آیت کښې هم راغلې دې. مګر په دې کښې حضورپاك دَ ټولو نه زیات ابراهیم علیه السلام ته نیزدې فرمائیلې شوې دې. آیت دادې: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا النَّبِيُّ﴾ په ظاهر آیت او حدیث کښې تعارض دې.

علامه کرماني رحمه الله په دواړو کښې جمع اوتطبیق ورکولوسره فرمائیلي چه حدیث باب کښې عیسیٰ علیه السلام سره دَ حضورپاك نیزدې کیدل دَمتبوع کیدو په حیثیت سره مذکور شوی دی او آیت کښې ابراهیم علیه السلام سره دَحضورپاك نیزدې کیدلو ذکر دَتابع په حیثیت سره شوې دې. لهذا په دواړو کښې تعارض نشته دې.[2]

دَعلامه کرماني رحمه الله په تطبیق باندې دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رد: حافظ ابن حجر رحمه الله دَعلامه کرماني رحمه الله په رائې باندې رد کولوسره فرمائیلي چه په حدیث او آیت کښې هیڅ منافات نشته دې چه په دواړو کښې جمع اوتطبیق ورکړې شي. رسول الله «اولی الناس بابراهیم» هم دې او «اولی الناس بعیسیٰ» هم دې. «اولی الناس بابراهیم» دَدین ابرهیمي اقتداء او پیروئي په لحاظ سره دې او «اولی الناس بعیسیٰ» دَ قرب عهد په مناسبت سره دې.[3]

قوله: والأنبیاء أولاد علات: علات دَعین فتحه سره دَ عَلَّة جمع ده. عَلَّة میرنۍ بُنې ته وائي. عَلَّ علاًّ وعَلَلاً په معنی کښې دې «الشرب بعد الشرب» په دویم ځل یا یوشان اوبه څکل. دویمې ښځې ته عَلَّة هم په دې وجه باندې وائي څکه چه خاوند دَ یوې ښځې نه پس دویمې ښځې نه مستفید کیږي. او «أولاد علات» دَیرو مینډو نه دَ یوپلار اولاد ته وائي. دَدې ضد «بنوالأخیاف» دې. یعنی چه مورئې یو اوپلاران ئې جدا جدا وي.

په دې روایت کښې دَاولاد علات نه دې خبرې طرف ته اشاره ده چه انبیاء کرام په اصول دین کښې متحد وو. اودا دَ اتحادفی الاب په شان دی. اوچونکه په فروعي مسائل کښې اختلاف وو نودا اختلاف فی الام په شان دی.[4]

قوله: لیس بیني وبینه نبي: یعنی زما اودَ عیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې څوك نبي نشته دې. دَ عبدالرحمن بن آدم رحمه الله روایت دې «وانا أولی الناس بعیسیٰ، لأنه لم یکن بیني وبینه نبي» یعنی چه زه په خلقو کښې دَ ټولو نه زیات عیسیٰ علیه السلام ته نیزدې یم څکه چه زما اودهغه په مینځ کښې څوك نبي نشته دې.

حضرات محدثین دَدې روایت نه استدلال کولوسره فرمائي چه دَ رسول الله ﷺ اوعیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې څوك نبي نه دی مبعوث شوې.[5]

لیکن دا استدلال بعض حضراتو ضعیف ګرځولې دې. دَهغوی رائې داده چه دَ رسول الله ﷺ اوعیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې درې انبیاء مبعوث شوی دی. دَدوی نه جرجیس او خالد بن سنان دواړو باره کښې دې حضراتو فرمائیلي چه دا انبیاء وو. اودَ سورت یاسین آیت ﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ۝ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ۝﴾ کښې هم دَدې حضراتو ذکر دې.[1]

---

[1]) إرشادالساري: ۷/۴۰۱-۴۰۰.

[2]) شرح الكرماني: ۱۴/۸۵ عمدة القاري: ۱۶/۳۶.

[3]) فتح الباري: ۸/۴۸۹.

[4]) فتح الباري: ۶/۴۸۹ عمدة القاري: ۱۶/۵۰.

[5]) عمدة القاري: ۱۶/۵۰ وفتح الباري: ۸/۶۰۵.

دي يو جواب محدثينو حضراتو دا ورکړي دي چه جرجيس او خالد بن سنان نبوت په يو صحيح روايت سره ثابت نه دي خو حديثِ باب بلا تردد صحيح دي او په دې سره د جرجيس او خالد د نبوت تضعيف کيږي. (۲) دويم جواب د نبوت په تسليم کولو دادي چه د حديث مطلب دادي د رسول الله ﷺ او عيسیٰ علیه السلام په مينځ کښې څوک نبي مستقل شريعت سره نه دي مبعوث شوي او جرجيس او خالد بن سنان خود شريعت عيسیٰ علیه السلام متبع وو. (۳)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: حديث باب کښې دی: «أنا أولى الناس بابن مريم» په دې کښې «ابن مريم» موافق باب دې. (۴)

[۳۲۵۹]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَالأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَّاتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ» وَقَالَ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۴۶۷] (۵)

تراجم رجال

محمد بن سنان: دا ابوبکر محمد بن سنان باهلي بصري رحمه الله دې.

فُليح بن سليمان: دا ابويحيیٰ فُليح بن سليمان خزاعي اسلمي رحمه الله دې.

هلال بن علي: دا هلال بن علي بن اسامه قرشي عامري مدني رحمه الله دې. د دريوارو حضراتو تذکره «کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل في حديثه» لاندې تيره شوې ده. (۶)

عبدالرحمن بن ابي عَمرَة: د دوی تذکره مخکښې تيره شوې ده. (۷)

قوله: أمهاتهم شتى ودينهم واحد: دا روايت دې نه وړاندې روايت دويم طريق دې او د دې دويم طريق په آخره کښې «أمهاتهم شتى ودينهم واحد» اضافه ده. اول طريق کښې «أولاد علات» الفاظ وو او دلته «إخوة لعلات» الفاظ راغلي دي، دواړه د يو شان معنې الفاظ دي.

په رومبی روايت کښې تير شو چه اولاد علات نه په اصول دين کښې د اتحاد طرف ته اشاره ده او دا داسې دی لکه اتحاد في الاب او «امهاتهم شتى» سره فروعي مسائل کښې اختلاف مراد دې نو دا لکه چه اختلاف في الام دې (۸)

يو قول دادې چه «أمهاتهم شتى» نه مراد اختلاف زمان دې او مطلب دادې چه سره د دې چه د انبياء بعثت په مختلف زمانو کښې شوې او په هغې کښې د زماني لرېوالي موندلې شی مګر د ټولو د بعثت مقصد هم يو دې. (۱)

---

۱) المصدر السابق.

۲) المصدر السابق.

۳) فتح الباري: ۶۰۵/۸ و عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

۴) عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

۵) مر تخريجه تحت الحديث السابق.

۶) کشف الباري: ۴۵،۵۱/۳-۴۴.

۷) کتاب المساقاة باب حَلَب الإبل على الماء رقم: ۲۳۷۸.

۸) فتح الباري: ۶۰۵/۸ عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

قوله: وقال ابن طهمان عن موسى بن عقبة عن صفوان بن سليم عن عطاء

دمذكوره تعليق مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دابوهريره رضي الله عنه حديث بغيرد متن نه تعليقا ذكركړي دي ليكن ددي تعليق نه پس په دويم سند سره دا روايت موصولاً ذكركړي دي. علامه قسطلاني رحمه الله اوفرمائيل چه امام بخاري رحمه الله په دي سره دابوهريره رضي الله عنه د روايت تعدد طرق طرف ته اشاره كول غواړي.[1]

دتعليق تخريج: دا تعليق امام نسائي رحمه الله «أحمد بن حفص عن أبيه عن ابراهيم بن طهمان عن موسى بن عقبة عن صفوان بن سليم عن عطاء بن يسار عن أبي هريرة» په سندسره موصولاً نقل كړي دي.[3]

دتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دمذكوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت واضح دي چه په دي كښي دعيسى ابن مريم تذكره ده او ترجمة الباب كښي دحضرت مريم تذكره ده كوم چه دحضرت عيسى عليه السلام پيدائش ته متضمن ده.

[۳۲۶۰]- وحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "رَأَى عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَجُلًا يَسْرِقُ، فَقَالَ لَهُ: أَسَرَقْتَ؟ قَالَ: كَلَّا وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، فَقَالَ عِيسَى: آمَنْتُ بِاللَّهِ، وَكَذَّبْتُ عَيْنِي" ص ۶۶۹][4]

ترجمه: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي عيسى عليه السلام يو سړي په غلا كولو سره اوليدلو. عيسى عليه السلام دهغه نه تپوس اوكړو آيا تا غلا كړي ده؟ هغه وئيل هيڅ كله نه په هغه خدائي قسم دچا نه سوا چه بل معبود نشته دي. په دي باندي عيسى عليه السلام اوفرمائيل «امنت بالله وكذبت عيني» زما په الله تعالى باندي ايمان دي او ما خپلي سترګي دروغژني كړي.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد الجعفي البخاري المسندي رحمه الله دي. ددوى تذكره «كتاب الايمان باب أمور الايمان» لاندي تيره شوي ده.[5]

عبدالرزاق: دا ابوبكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله دي. ددوى تذكره «كتاب الايمان باب حسن إسلام المرء» لاندي تيره شوي ده.[6]

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصري رحمه الله دي. ددوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندي تيره شوي ده.[7]

---

[1] إرشادالساري: ۴۰۲/۷-۴۰۱.

[2] إرشادالساري: ۴۰۲/۷.

[3] سنن النسائي كتاب آداب القضاة، باب: كيف يستحلف الحاكم، رقم الحديث ۵۴۳۹ تغليق التعليق: ۳۹/۴ المكتبة الإسلامي.

[4] أخرجه مسلم في الفضائل باب فضائل عيسى عليه السلام رقم: ۶۱۳۷ والنسائي في القضاة، باب كيف يستحلف الحاكم رقم الحديث: ۵۴۲۹ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۷۰۳/۱۱، رقم الحديث: ۹۳۵۷.

[5] كشف الباري: ۶۵۷/۱.

[6] كشف الباري: ۴۲۱/۲.

[7] كشف الباري: ۳۲۱/۴.

همام: دا همام بن منبه بن کامل یمانی بصری رحمه الله دی. ددوی تذکره «کتاب العلم باب السمر فی العلم» لاندې تیره شوې ده.[1]

قوله: کلا والذي لا إله إلا الله: دکشمیهنی په روایت کښې «إلا هو» خود امام نسائی په روایت کښې «فقال: لا والذي لا إله إلا هو» الفاظ نقل دی.[2]

قوله: كذبت عيني: كذبت د باب تفعیل نه د متکلم صیغه ده او عینی تثنیه کیدو په وجه باندې «ی» تشدید سره لوستلې کیږی. بعض حضراتو لفظ عینی مفرد په وجه باندې تخفیف سره هم لوستلې دی. د مستملی په روایت کښې فعل «کذب» مجرد نه او لفظ عینی مفرد سره محل رفع کښې نقل دې.[3] د صحیح مسلم په روایت کښې لفظ عینی په ځائې نفسي راغلې دې او د سنن نسائی په روایت کښې بصري نقل دې.[4]

شراح حدیث لیکلی دی چه «كذبت عيني» نه حقیقی تکذیب مراد نه دې بلکه عیسیٰ علیه السلام دا جمله د قسم خوړونکی تصدیق کښې د مبالغه په توګه ارشاد فرمائیلې وه خپل تکذیب ئې مقصود نه وو. د بعض حضراتو وینا ده چه ظاهری تکذیب او تصدیق مراد دې په دې معنی اګرچه في نفس الامر او حقیقت کښې حضرت عیسیٰ علیه السلام رښتونې او قسم خوړونکې دروغژن وو مګر د دغه سړی د قسم کولو نه پس د ظاهری احکامو په اعتبار سره حضرت عیسیٰ علیه السلام د خپلو سترګو تکذیب او د حالف تصدیق اوکړو. ګنی دا خبره ډیره صفا ده چه انسان د خپلو سترګو لیدلې شوې څیز د چا په وینا باندې نه شی دروغ کولې. البته دا احتمال کیدې شی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دغه سړې د یو څیز طرف ته لاس اوړاندې کولو سره په لیدو په هغه د غل ګمان کړې وی. لیکن چه کله هغه قسم اوکړو نو د خپل ګمان نه ئې رجوع اوکړه او د تکذیب نه هم دغه رجوع کول مراد دی.[5]

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه په ظاهره د حضرت عیسیٰ علیه السلام قول «سرقت» د دې خبرې پوخ خبر دې چه دغه سړی غلا کړې ده. ځکه چه یقیناً هغوی دې د یو محفوظ ځائې نه په پټه طریقه سره مال ویستلو سره لیدلې وی. لیکن د سړی «کلا» وئیل د غلا کولو نفی کوی او بیا دغه سړی قسم اوخوړلو سره دغه فعل د غلا نه کیدل ئې نوره خبره پخه کړه. په کوم چه عیسیٰ علیه السلام «آمنت بالله وكذبت عيني» وئیلو سره د الله تعالی د نوم قسم خوړلو تصدیق اوکړو او کوم څیز چه هغه ته غلا معلومه شوه د هغې تکذیب ئې اوکړو. ځکه چه ممکن ده دغه سړی یو داسې څیز اوچت کړې وی په کوم چه د هغه حق وی یا د مالك د طرف نه هغه سړی ته اجازت وی یا بیا دغه سړی د څیز کتلو په غرض سره اوچت کړې وی د دغه څیز غصب یا پټول ئې مقصود نه وی. دا تاویل د قاضی عیاض رحمه الله د کلام نه ماخوذ دې.[6]

دغه شان دا هم ممکن دی چه د حضرت عیسیٰ علیه السلام د غلا یقین نه وی په دې وجه هغوی د استفهام په توګه د هغه سړی نه د غلا متعلق سوال اوکړو او حرف استفهام ئې ذکر نه کړو. لکه چه عربی لغت کښې د دې ګنجائش شته

---

[1] کشف الباري: ۳۱۷/۴.

[2] فتح الباري: ۶۰۵/۸، سنن النسائی کتاب آداب القضاء، باب کیف یستحلف الحاکم رقم الحدیث: ۵۴۲۹.

[3] فتح الباري: ۶۰۶/۸.

[4] صحیح الإمام مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل عیسیٰ علیه السلام، رقم الحدیث: ۶۱۳۷، سنن النسائی کتاب آداب القضاء باب کیف یستحلف الحاکم رقم الحدیث: ۵۴۲۹.

[5] فتح الباري: ۶۰۶/۸، إرشاد الساري: ۴۰۲/۷، عمدة القاري: ۳۷/۱۶.

[6] فتح الباري: ۶۰۶/۸، عمدة القاري: ۳۷/۱۶.

چه حرف استفهام حذف کولې شي. [1] ليکن دا دواړه احتمالات د حضور پاك دا واقعه جزم سره بيانولو د وجې نه بعيد دي [2]

حافظ ابن قيم رحمه الله فرماني چه صحيح خبره داده چه د حضرت عيسىٰ عليه السلام په زړه کښې د الله تعالىٰ عظمت د دې خبرې نه ډير زيات دې چه يوسړې دې د الله تعالىٰ د نوم قسم اوخوري. په دې وجه د دغه سړي د قسم خوړلو نه پس معامله دوه رخي اختيار کړې وه چه يا خود الله تعالىٰ د نوم قسم خوړونکى باندې الزام اولګولې شي يا به خپلې سترګې متهم کولې شي. لهذا حضرت عيسىٰ د الله تعالىٰ د عظمت د وجې نه خپلې سترګې دروغژن کيدو نه ترجيح ورکړه. بالکل هم داسې لکه څنګه چه حضرت آدم عليه السلام د ابليس په دې سبب باندې تصديق کړې وو چه هغه د الله تعالىٰ په نوم باندې قسم خوړلو سره وئيلي وو «إني لکما لمن الناصحين». [3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه د ابن قيم رحمه الله دغه پورته ذکر شوې توجيه هم د قاضي عياض رحمه الله د توجيه نه څه کم نه دى اوکومه تشبيه چه ابن قيم رحمه الله ذکرکړې ده هغه هم مطابقت نه لري. [4]

د حديث نه مستنبط فوائد: په دې حديث کښې د دې خبرې دليل موجود دې چه د شك د وجې نه حد ساقط کيږي. دغه شان د دې خبرې هم دليل دې چه قاضي د خپل علم اومعلومات مطابق دې فيصله نه کوي. هم دغه د حنابله او موالك په نيز راجح دى البته شوافع په نيز قاضي د خپل علم مطابق فيصله کولې شي سوا د حدود چه په هغې کښې د خپلو معلوماتو په بنياد باندې فيصله کول صحيح نه دي.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث کښې د عيسىٰ بن مريم عليه السلام تذکره ده لهذا ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. [5]

[۳۲۶۱]- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، سَمِعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لاَ تُطْرُونِي، كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ، وَرَسُولُهُ» ص ۶۷۲ [ر: ۲۳۳۰] [6]

ترجمه: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې هغه حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه په منبر باندې داسې وينا کولو سره واوريدو: چه ما رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې فرمانيلو سره اوريدلي دي چه زما په تعريف کښې مبالغه مه کوئ لکه څنګه چه نصارى (د عيسىٰ) ابن مريم په تعريف کښې مبالغه کوله. زه خو د الله تعالىٰ بنده يم او ماته عبد الله ورسوله، د الله بنده او د هغه رسول واينئ.

تراجم رجال

الحميدي: دا ابوبکر عبدالله بن زبير حميدي رحمه الله دې. د دوى تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا»

---

[1] فتح الباري: ۶۰۶/۸ إرشاد الساري: ۴۰۲/۷ عمدة القاري: ۳۷/۱۶.

[2] فتح الباري: ۶۰۶/۸.

[3] إعانة اللهان من مصايد الشيطان: ۱۳۵/۱ مكتبة دار الثرات، فتح الباري: ۶۰۶/۸

[4] فتح الباري: ۶۰۶/۸.

[5] عمدة القاري: ۵۱/۱۶.

[6] أخرجه الإمام البخاري فى الحدود أيضاً باب رجم الحبلى فى الزنا إذا أحصنت، رقم الحديث: ۶۸۳۰ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۵۱/۱۱ رقم الحديث: ۸۵۱۷

لاندې تیره شوې ده (۱)

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده (۲)

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دی (۳)

عبیدالله بن عبدالله: دا عبیدالله بن عبدالله بن عقب بن مسعود رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» (۴)

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات «بدء الوحی» څلورم حدیث لاندې او «کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر» لاندې تیر شوی دی. (۵)

دَ إطراء معنی ده بې ځایه ستاینه په تعریف کښې مبالغه کول اودَ حد نه وړاندې کیدل. نصاری عیسیٰ علیه السلام دَ عقیدت په معامله کښې افراط نه کار واخستو اوهغه ته ئې دَ الوهیت درجه ورکولو سره ګمراه شو. هم په دې پس منظر کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم امت ته دَ حضورپاك ذات سره دَ عقیدت او دَحضورپاك مدح اوتعریف کښې دَ اعتدال تعلیم ورکړې اوهغوی ئې دَ غلو او افراط نه دَ بچ کولو دَپاره په صفا الفاظو کښې تصریح فرمائیلې چه حضورپاك دَ ټولو انسانانو په شان دَعبدیت درجه لري.

دلته یو سوال پیدا کیږي چه نصاری خنګه عیسیٰ علیه السلام ته دَ عبودیت درجه ورکړه نو ولې دَحضورپاك باره کښې هم دَ صحابه کرامو په دور کښې دَداسې عقیدې دعوی کړې شوې وه؟

شراح حدیث فرمائی چه دَحضورپاك دَ الوهیت دعوی چا نه وه کړې البته څه خلقو دَحضورپاك دَعبادت کولو اراده اوکړه اوعرض ئې اوکړو «أفلانسجدلك» ولې مونږ تاسو ته سجده اونه کړو؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل «لوکنت آمرأحداأن یسجد لبشر لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها» یعنی که چرې ما دَ یو انسان په مخکښې دَ سجدې کولو حکم ورکولې نو دَ ټولو نه اول به مې ښځو ته حکم ورکولو چه هغوی دې خپلو خاوندانو ته سجده اوکړی. دغه شان رسول الله هغوی دَ خپل عبادت نه منع کړل اودَ دې خطرناکې فتنې دروازه ئې دَهمیشه دَپاره بنده کړه. (۶)

داحدیث امام بخاری رحمه الله په تفصیل سره کتاب المحاربین کښې نقل کړې دې په دې وجه به دَ دې تفاصیل په خپل مقام باندې راځی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې ابن مریم لفظ راغلې دې نو ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې.

[۳۲۶۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا صَالِحُ بْنُ حَيٍّ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ خُرَاسَانَ، قَالَ لِلشَّعْبِيِّ: فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: أَخْبَرَنِي أَبُو بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ [ص: ۱۶۸] رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَدَّبَ الرَّجُلُ أَمَتَهُ فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا كَانَ لَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا آمَنَ بِعِيسَى، ثُمَّ آمَنَ بِي فَلَهُ أَجْرَانِ، وَالعَبْدُ إِذَا اتَّقَى رَبَّهُ وَأَطَاعَ مَوَالِيَهُ، فَلَهُ أَجْرَانِ» ص ۶۷۴

---

(۱) کشف الباری: ۹۹/۳.

(۲) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

(۳) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۴) کشف الباری: ۳۲۷/۳.

(۵) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۶) إرشادالساری: ۴۰۳/۷.

][ر: ۹۷][۱]

ترجمه: صالح بن حي وائي چه يو خراساني سړي امام شعبي رحمه الله ته اوونيل (دلته سوال محذوف دې) نو امام شعبي رحمه الله جواب ورکړو چه ابوهريره رضي الله عنه د ابوموسٰى اشعري روايت ماته بيان کړې چه رسول الله فرمائيلي چه کله يو سړي خپلې وينځې ته ادب ښائي او په ښه شان ورته ادب اوښائي اوهغې ته تعليم ورکړي او ښه تعليم ورکولوسره هغه آزاده کړي او بيا دې ورسره نکاح اوکړي نو دهغه دوه اجرونه دي. يو د آزادولو او بل د نکاح کولو. او کله چه هغه په عيسٰى عليه السلام باندې ايمان لرلو اوبيائي په ما باندې ايمان راوړو نو دهغه دوه اجرونه شو. يو په عيسٰى عليه السلام باندې د ايمان راوړو او دويم په رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې د ايمان راوړو. اوبنده چه کله د خپل رب نه ويرېږي او د خپل مآلك تابعداري کوي نو هغه ته به هم دوه اجرونه ملاويږي.

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا ابوالحسن محمدبن مقاتل مرزوي رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب العلم باب ما يذكر في المناولة» کښې تيره شوې ده.[۲]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دې.[۳]

صالح بن حي: دا صالح بن حي بن صالح بن مسلم همداني رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب العلم باب تعليم الرجل....» لاندې تيره شوې ده.[۴]

الشعبي: داعامر بن شرحبيل رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.[۵]

ابوبردة: دا ابوبرده بُريد بن عبدالله بن ابی برد بن ابی موسٰى اشعری رحمه الله دې. «كتاب العلم باب فضل من علم وعلم» لاندې د دوی تذکره تيره شوې ده.[۶]

ابوموسٰى الاشعري: د دوی تذکره «كتاب الإيمان باب: أي الإسلام أفضل» لاندې تيره شوې ده.[۷]

قوله: أن رجلا من أهل خراسان قال للشعبي: خراساني سړي امام شعبي رحمه الله ته څه ونيلي وو؟ د دې تصريح دلته په روايت کښې نشته دې. د صحيح ابن حبان رحمه الله په روايت کښې تصريح شته دې. «إنا نقول عندنا: إن الرجل إذا أعتق أم ولده ثم تزوجها فهو كالراكب هديه؟»[۸] يعني مونږ به په خپل خيال کښې دا وئيل چه خپل أم ولد آزادول او هغې سره نکاح کونکې سړې داسې دې لکه چه په خپله د هديه په اوښه باندې سوريدونکې وي.
مطلب دا وو چه زمونږ په معاشره کښې داسې کونکې د نظرونونه پريوتلو چه هغه ام ولد آزاد کړاو هم پخپله ورسره نکاح کوي نوعامر شعبي رحمه الله د ابوموسٰى اشعري رضي الله عنه دا حديث اوروولوسره جواب ورکړو چه دا فکر غلط

---

[۱]) مر تخريجه في كتاب العلم باب تعليم الرجل أمته وأهله: رقم الحديث: ۹۷.
[۲]) كشف الباري: ۱۸۶/۳.
[۳]) كشف الباري: ۴۶۲/۱.
[۴]) كشف الباري: ۵۱۵/۳.
[۵]) كشف الباري: ۲۲۹/۴.
[۶]) كشف الباري: ۳۶۱/۳.
[۷]) كشف الباري: ۶۹۰/۱.
[۸]) صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، كتاب النكاح، ذكر تضعيف الأجرلمن تزوج بجاريته بعد حسن تأديبها ولمن أسلم من أهل الكتاب: ۳۶۰/۹رقم الحديث: ۴۰۵۳مؤسسة الرسالة.

دي او حقيقت دادي چه داسي كونكي په حديث كنبي د ډېل ثواب مستحق خودلي شوي دي. په دې حديث باندې مكمل تفصيلي بحث «كتاب العلم باب تعليم الرجل أمته وأهله» لاندې تير شوې دې. [1]

[۳۲۶۳]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "تُحْشَرُونَ حُفَاةً، عُرَاةً، غُرْلًا، ثُمَّ قَرَأَ: {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} [الأنبياء: ۱۰۴] فَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى إِبْرَاهِيمُ، ثُمَّ يُؤْخَذُ بِرِجَالٍ مِنْ أَصْحَابِي ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ: أَصْحَابِي، فَيُقَالُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ: {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ، فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ، إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ، وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [المائدة: ۱۱۸]، قَالَ: مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرَبْرِيُّ، ذُكِرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ قَبِيصَةَ، قَالَ: "هُمُ الْمُرْتَدُّونَ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ فَقَاتَلَهُمْ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ص ۶۷۶-۶۷۷][ر: ۳۱۷۱] [2]

ترجمه: حضورپاك فرمائي «د قيامت په ورځ» به تاسو بربنډې خپې، بربنډ بدنونه، ناسنته حشر كولې شئي. بيا حضورپاك د «سورت انبياء» دا آيت اولوستلو: لكه چه په اول خل مونږ تاسو پيدا كړي وئي هم هغه شان به مونږ تاسو دوباره راپيدا كوو. دا زمونږ وعده ده چه مونږ به ئې «ضرور پوره» كو. بيائې اوفرمائيل: د ټولو نه اول به حضرت ابراهيم عليه السلام ته كپړې اچولې شي بيا به داسې كيږي چه زما په ملګرو كښي به څه د ښي طرف «جنت» ته بوتلې شي او بعض به ګس طرف «دوزخ» ته بوتلې شي. زه به وايم چه دا خو زما اصحاب دي «دوي ولې ګس طرف ته بوځني؟» فرښتې به وائي «تاسوته نه ده معلومه» كله نه چه تا دوي پريخودل د هغه وخت نه يو شان د اسلام نه اوختلي دي «يعني د مرګه پورې». زه به په دې موقع باندې هم هغه خبره كوم كومه چه نيك بنده حضرت عيسى بن مريم عليهما السلام كړي: پروردګارا زه چه تركومې په دوي كښي ووم د دوي حال مې ليدلو نوچه كله نه تا زه وفات كړم د هغه وخت نه خو هم ته د دوي ساتونكي وې ته ټول څيزونه ګورې.

تراجم رجال

محمدبن يوسف: دامشهور محدث محمد بن يوسف فريابى رحمه الله دې. د دوي تذكره مخكښي تيره شوې ده. [3]

سفيان: دا سفيان الثورى رحمه الله دې. ماقبل كښي د دوي تذكره تيره شوې ده. [4]

مغيرة بن نعمان: د دوي تذكره هم په دې كتاب كښي «باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾» لاندې تيره شوې ده. [5]

سعيدبن جبير: د دوي تذكره ماقبل كښي تفصيلاً او اجمالاً تيره شوې ده. [6]

---

[1] كشف البارى: ۳/۵۹۶ – ۶۱۱.

[2] مرتخريجه فى نفس الكتاب فى باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم الحديث: ۳۳۴۹.

[3] كشف البارى: ۳/۲۵۲.

[4] كشف البارى: ۲/۲۷۸.

[5] ص: ۲۰۹.

[6] كشف البارى: ۱/۴۳۵، ۳/۴۱۸.

ابن عباس: دا صحابی رسول عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دي. [1]

شرح حدیث: په دې روایت کښې ذکرشوې لفظ اصحابي دَ ارتداد نه وړاندې اول حالت باندې محمول دې خکه چه په دې کښې څه شک نشته دې چه دَ چانه دا مقدس شرف سلب کړې شو بیا هغه دَ صحابي یادولو حق دار نه دې. [2]

دَ پورتنې روایت شرحه هم دې کتاب کښې «باب قول الله تعالی: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾» لاندې تیره شوې ده.

قوله: قال محمد بن یوسف: ذکر عن أبي عبدالله.....الخ: دَ محمد بن یوسف نه محمد بن یوسف فربري رحمه الله او دَ ابوعبدالله نه امام بخاری رحمه الله مراد دی. ابوعبدالله امام بخاری رحمه الله دَ خپل شیخ قبیصه بن عقبه رحمه الله نه نقل کوی چه په روایت کښې دَ مرتدین نه مراد هغه خلق دی چه دَ حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په دور خلافت کښې دَ شریعت دَ احکاماتو نه انکار کولو سره مرتد شوی وو (العیاذ بالله)، دکوم نه پس چه صدیق اکبر رضی الله عنه هغوی سره جنګ کړې وو. [3]

دَ تعلیق تخریج: دا تعلیق اسماعیلی دَ ابراهیم بن موسٰی جرجانی عن اسحاق عن قبیصة عن سفیان ثوری عن مغیرة عن سعید بن جبیر عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې. [4]

دَ احادیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ آخری دواړو احادیثو مناسبت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې خکه چه دواړو احادیثو کښې دَ حضرت عیسٰی بن مریم علیهما السلام ذکر دې. [5]

۵۰- باب: نُزُولِ عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ.

[۳۲۶۴]-حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزِلَ فِيكُمُ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا عَدْلًا، فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلَ الْخِنْزِيرَ، وَيَضَعَ الْجِزْيَةَ، وَيَفِيضَ الْمَالُ حَتَّى لاَ يَقْبَلَهُ أَحَدٌ، حَتَّى تَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةُ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»، ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: "وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: {وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ، وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا} [النساء: ۱۵۹]" ص ۴۷۹] [ر: ۲۱۰۹] [6]

ترجمه: دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی قسم دې په هغه پروردګار دَ چا په قدرت کښې چه زما ځان دې هغه زمانه نیزدې ده چه دَ مریم خوئې (عیسٰی علیه السلام) به په تاسو خلقو کښې عادل حاکم جوړیدو سره راکوزیږی. صلیبونه به ماتوی غورزوی به (تثلیث به باطل کوی)، خنزیر به وژنی، جزیه به موقوف

---

[1] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[2] فتح الباری: ۴۹۰/۶ دار المعرفة إرشاد الساری: ۴۰۵/۷ دار الکتب العلمیة.

[3] المصدر السابق.

[4] فتح الباری: ۴۹۰/۶ دار المعرفة إرشاد الساری: ۵۳/۱۶ دار الکتب العلمیة.

[5] عمدة القاری: ۱۶/۵۳-۵۲.

[6] مر تخریجه فی کتاب البیوع باب قتل الخنزیر، رقم الحدیث: ۲۲۲۲.

کوي (یا اسلام قبول کړئي یا قتل کیدو دپاره تیار شه)، هغه وخت به پیسې دومره زیاتې وي چه څوك به ئې قبلونکی نه وي، یوه سجده به د دنیا اومافیها نه بهتر وي.
حضرت ابوهریره رضي الله عنه د دې حدیث روایت کولو نه پس وئیل چه که تاسو غواړئي د (سورت نساء) دا آیت اولولئي (کوم چه د دې حدیث تائید کوي)، اهل کتاب کښې به څوك باقي پاتې نه شي مګر دا چه هغه به په عیسیٰ علیه السلام باندې د هغه د مرګ نه مخکښې ایمان راوړي.

تراجم رجال

إسحاق: دا مشهور محدث اسحاق بن راهویه رحمه الله دې.[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله په جزم سره د دې خودلو نه پس چه د اسحاق نه ابن راهویه مراد دې فرمائي چه ما د دې خبرې احتمال کیدونه باوجود چه د اسحاق نه اسحاق بن منصور یا اسحاق ابوعلي جیاني هم مراد کیدې شي په جزم سره د ابن راهویه مراد کیدو قول ځکه اختیار کړو ځکه چه د ابن راهویه عادت دې چه هغه حدیث روایت کولو سره صرف «أخبرنا» الفاظ استعمالوي. د «حدثنا» الفاظ نه استعمالوي او بیا ابونعیم رحمه الله هم په مستخرج کښې دا روایت د اسحاق بن راهویه په مسانید کښې تخریج کړې دې.[2]
یعقوب بن ابراهیم: دا یعقوب بن ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې.[3]
ابراهیم: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې.[4]
صالح: دا صالح بن کیسان رحمه الله دې.[5]
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم المعروف بابن شهاب زهري رحمه الله دې.[6]
سعیدالمسیب: د دوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[7]
ابوهریرة: دا صحابي رسول حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.[8]

قوله: لیوشکن أن ینزل فیکم ابن مریم حکما: لیوشکن د شین په کسره سره په معنی د یر زر. د حدیث د دې ټکړې مطلب دا دې چه حضرت عیسیٰ علیه السلام حاکم (د خلقو په مینځ کښې فیصله کونکې) کیدو په حیثیت سره راکوزیږي او د خلقو په مینځ کښې به په شریعت محمدیه علي صاحبها ألف ألف تحیة وسلام مطابق فیصلې کوي ځکه چه د باقي شریعتنو په شان به شریعت محمدیه نه منسوخ کیږي.[9]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه حضرت عیسیٰ علیه السلام ته د هغه وخت د حکام نه یو حاکم وي.[10] د صحیح مسلم په

---

[1]) کشف الباري: ۴۲۸/۳.
[2]) فتح الباري: ۴۹۱/۶.
[3]) کشف الباري: ۳۳۱/۳.
[4]) کشف الباري: ۱۲۰/۲، ۳۳۳/۳.
[5]) کشف الباري: ۱۲۱/۲.
[6]) کشف الباري: ۳۲۶/۱.
[7]) کشف الباري: ۱۵۹/۲.
[8]) کشف البار: ۶۸۹/۱.
[9]) فتح الباري: ۴۹۱/۶ عمدة القاري: ۵۴/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۶/۷.
[10]) فتح الباري: ۴۹۱/۶.

روایت کښې «حکما» سره «مقسطا» معنې انصاف کونکې دي.(۱) امام طبراني رحمه الله د عبدالله بن مغفل رضي الله عنه د حدیث تخریج کړې دې چه عیسیٰ علیه السلام به د نزول نه پس دامت محمدیه تصدیق اود هغوی پیروي کوي.(۲)

قوله: فیکسر الصلیب ویقتل الخنزیر: دحاکم په حیثیت سره د نازلیدونه پس به حضرت عیسیٰ علیه السلام دا کارونه کوي: ① که چرې کسر صلیب په حقیقت باندې محمول کړې نو معنې به شي د نصاری د شان اوشوکت ختمولو په غرض به صلیب ماتوي اوغورزوي به او که چرې دصلیب ذکر تمثیلاً دې نو مراد به شي چه نصاری دکومو څیزونو تعظیم کوي هغه به مات کړي او به غورزوي. ② خنزیر به قتل کوي. دحدیث ددې ټکړې نه حضرات فقهاء کرام دخنزیر ساتل او هغه خوړلو حرمت اود هغې په نجس العین کیدو باندې استدلال کړې دې. وجه د استدلال داده چه شریعت مطهره د قابل انتفاع څیزونو ضائع کولو او هلاك کولو حکم نه کوي. خو په حدیث الباب کښې د خنزیر د قتل کولوذکر دې ددې نه معلومه شوه چه خنزیر قابل انتفاع نه دې.(۳)

③ جزیه به ختمه کړي. دحدیث د دې جز نه مراد دادې چه د نزول عیسیٰ علیه السلام نه پس به صرف هم یو دین وي. حضرت عیسیٰ علیه السلام به د اهل کتابو د طرف نه صرف اسلام راوړل قبلوي. بل د جزیه ختمولو یوه وجه به دا هم وي چه د نزول عیسیٰ علیه السلام نه پس به چونکه هرطرف ته د اسلام چرچه وي ظلم به ختم کړې شي او انصاف به عام وي. په خلقو کښې به مینه اومحبت وي. دکوم په سبب چه به زمکه هم خپل برکتونه راښکاره کړي اودغه شان به په خلقو کښې د مالونو کثرت وي او دومره کثرت به وي چه څوك صدقه قبلونکې به نه وي. اوس ښکاره خبره ده چه داسې حالت وي نود جزیه افادیت به باقي پاتې نه شي په دې وجه به د جزیه حکم ساقط کړې شي.(۴)

قاضي عیاض رحمه الله ددې یوه معنې دابیان کړې ده چه هغه وخت د مال زیاتوالي اوکثرت او د جزیه وضع یعنې دحضرت عیسیٰ علیه السلام په هریو کافرباندې د جزیه مقرر کولود وجې نه به وی ځکه چه هیڅوك به د جنګ کولو همت نه شي کولې. لهذا هغه وخت خو به یا اهل کتاب ایمان راوړي یا به بیا جزیه ورکولوسره ژوند تیره وي.(۵) مګردا معنې صحیح نه ده صحیح معنې هم هغه ده کومه چه پورته ذکرشوه.

یواشکال اودهغې جواب: دلته دا اشکال پیدانه شي چه حضرت عیسیٰ علیه السلام د شریعت محمدیه په حکم یعنې جزیه منسوخ کوي په دې وجه چه ددې نسخ خبرخو نبی کریم صلی الله علیه وسلم پخپله خپلو احادیثوکښې بیان کړې دې. لهذا ددې نسبت به هم نبي علیه الصلاة والسلام طرف ته شي اوحضرت عیسیٰ علیه السلام د نزول نه پس جزیه نه قبلول به هم د شریعت محمدیه یوحکم وي. البته خبره صرف دومره ده چه د اسقاط جزیه حکم نزول مسیح علیه السلام سره مقید دې.(۶)

بعض روایاتوکښې «یضع الجزیة» په ځائې «یضع الحرب» الفاظ راغلي دي. په دې صورت کښې به مفهوم داشي چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به جنګ ختم کړي ځکه چه هغه وخت به صرف هم یو دین اسلام په ټوله دنیا باندې رائج وي. ټول خلق به په عقائدوکښې متفق وي د کوم په وجه چه به د جنګ نوبت نه راځي.(۷)

---

(۱) صحیح مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم.... إلخ رقم الحدیث: ۳۹۰-۳۸۹.

(۲) المعجم الأوسط: ۲۷/۵رقم الحدیث: ۴۵۸۰دارالحرمین، فتح الباري: ۴۹۱/۶.

(۳) فتح الباري: ۴۹۱/۶إرشادالساري: ۴۰۶/۷.

(۴) فتح الباري: ۴۹۱/۶عمدة القاري: ۵۴/۱۶إرشادالساري: ۴۰۶/۷.

(۵) إکمال المعلم بفوائد مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما.....إلخ ۳۶۷/۲دارالمعرفة.

(۶) فتح الباري: ۴۹۱/۶عمدة القاري: ۵۴/۱۶إرشادالساري: ۴۰۶/۷.

(۷) فتح الباري: ۴۹۱/۶عمدة القاري: ۵۴/۱۶.

قوله: حتى تكون السجدة الواحدة خير من الدنيا وما فيها: اول «حتى» د «يفيض المال» سره متعلق دي او دويم «حتى» د پورته ذکرشوو تولو امورود پاره غايت دي. اوددې معنى داده چه دغه پورته کارونو د پوره کولو نه پس به چونکه په زمکه کښې امن اوامان فضا خوريږي. د ما اومنال به دومره زياتوالي وي چه څوك به د صدقه اوزکوة مستحق نه ملاويږي. په داسې حال کښې د الله تعالى قرب حاصلولو سوا د عبادت به بل هيڅ ذريعه نه وي. په دې وجه د خلقو د پاره د الله تعالى په دربار کښې يوه سجده د دنيا اومافيها نه بهتر وي.[1]

اشكال اوجواب: اشکال دادې چه د الله تعالى په دربار کښې سجده کول خو په هره زمانه کښې د دنيا اومافيها نه بهتر ده ځکه چه د دې تعلق خالص د آخرت سره دې بيا دا ولې اوفرمائيلې شو چه هغه وخت به «د عيسىٰ عليه السلام د نازليدلو نه پس» د خلقو د پاره يوه سجده د دنيا اومافيها نه بهتروي؟

د دې جواب د تير شوي تفصيل نه واضح شوي دي چه هغه وخت به د خلقو د پاره «سوا د عبادت نه» د مال اومنال صدقه کول او الله تعالى ته د نيزديکت بل څه لار نه وي په دې وجه د خلقو د پاره د الله تعالى په دربار کښې يوه يوه سجده د دنيا اومافيها نه بهتر اوافضل وي.[2]

قوله: ثم يقول أبوهريرة: واقرءوا إن شئتم..... إلخ: دا تيرشوي سند سره موصول دي اود دې آيت پيش کولو سره د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دوه مقصدونه دي: ① د حضرت عيسىٰ عليه السلام په آخري زمانه کښې په نازليدلو باندې استدلال. ② د مذکوره حديث تصديق.[3]

علامه ابن جوزي رحمه الله فرمائي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديث نه پس آيت ځکه پيش کړې چه په حديث او آيت دواړو کښې مناسبت دي اود دې مناسبت تعلق د حديث د ټکړې «حتى تكون السجدة الواحدة خير من الدنيا وما فيها» سره دې. مقصد د دې خبرې طرف ته اشاره کول دي چه هغه وخت به په خلقو کښې توله نيکي وي ايمان به مضبوط وي او خلق به د نيکو اعمالو طرف ته راغب وي. په دې وجه به خلق يو رکعت مونځ له په دنيا اومافيها باندې ترجيح ورکوي د هغوى په نيز د سجده نه رکعت مراد دي.[4]

د ائمه اختلاف په تفسير د مذکوره ايت کښې: د ائمه تفسير په دې امر باندې اختلاف دې چه په آيت کښې ذکر شوې لفظ «به» او «موته» د ضمائر مرجع څه څيز دي. ابن جرير رحمه الله د سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق صحيح سند سره د دواړو ضميرونو مرجع حضرت عيسىٰ عليه السلام ګرځولي دي. چنانچه نقل دي: «......سعيد بن جبير عن ابن عباس ﴿وَإِنْ مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ﴾ قال: قبل موت عيسى ابن مريم» د دې تفسير مطابق به د آيت مقصد دا بيانول وي چه د عيسىٰ عليه السلام د نازليدلو په وخت چه څومره اهل کتاب وي ټول به په عيسىٰ عليه السلام باندې د هغه د وفات نه مخکښې ايمان راوړي. هم دا تفسير د ابورجاء رحمه الله په طريق سره د حضرت حسن رحمه الله نه نقل دې هغوى فرمائي: «......عن أبي رجاء عن الحسن في قوله: ﴿وَإِنْ مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ﴾ قال: قبل موت عيسى، والله! إنه الآن لحي، ولكنه إذا نزل آمنوا به أجمعون» يعنى په الله قسم حضرت عيسىٰ عليه السلام دې وخت کښې ژوندې دې اوکله چه د هغه نزول د دنيا طرف ته کيږي نو ټول په ټول (اهل کتاب) به په هغوى باندې ايمان راوړي. دا د اهل علم

---

[1] فتح الباري: ۴۹۱/۶ عمدة القاري: ۵۴/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۶/۷ إكمال المعلم بفوائد مسلم: ۴۷۱/۱ دارالوفاء.

[2] فتح الباري: ۴۹۱/۶ عمدة القاري: ۵۴/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۶/۷.

[3] إرشادالساري: ۴۰۶/۷ منحة الباري: ۵۴۱/۶ مكتبة الرشد.

[4] كشف المشكل: ۳۲۶/۳ رقم الحديث: ۱۷۳۳ – ۲۱۷۶ دار الوطن.

تفسیر دې اوهم دا ابن جریر رحمه الله راجح ګرځولې دې.[1]

دویم تفسیر دا دې چه د «موته» ضمیر اهل کتاب طرف ته راجع دې. چنانچه ابن جریر رحمه الله د عکرمه عن ابن عباس په طریق سره روایت کړې دې: «لایموت یهودي حتی یؤمن بعیسی ابن مریم» یعنی یو یهودی له ترهغه وخته پورې مرګ نه شی راتلې ترکومې چه په حضرت عیسیٰ علیه السلام باندې ایمان رانوړی. بعض روایاتوکښې دی چه د ابن عباس رضی الله عنه نه تپوس اوکړې شو که یو یهودی څه ناڅاپی آفت راګیرکړو اوهغه فوری تو ګه باندې مړ شونو؟ ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائیل «یلجلج بها لسانه» بیا به هم هغه له مرګ نه راځی ترکومې چه د هغه ژبه په عیسیٰ علیه السلام باندې د ایمان راوړو کلمه نه وائی.

کوم حضرات چه د «موته» ضمیر مرجع اهل کتاب ګرځوی هغوی دې توجیه ته د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه د قراءت په بنیاد باندې ترجیح ورکړې ده ځکه چه د هغوی قراءت ضمیر جمع یعنی «موتهم» سره دې او ښکاره خبره ده چه په داسې صورت کښې به مرجع اهل کتاب وی.[2]

دریم تفسیر د دې آیت دادې چه د «به» ضمیر نبی کریم صلی الله علیه وسلم طرف ته راجع دې اود «موته» ضمیر کتابی طرف ته راجع دې. په دې صورت کښې به معنی داشی چه هیڅ یو کتابی که هغه نصرانی وی اوکه یهودی هغه وخته پورې ورته مرګ نه شی راتلې ترکومې چه هغه په نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې ایمان رانوړی. دا تفسیر د حضرت عکرمه رحمه الله نه نقل دې. هغه فرمائی: «لایموت النصراني والیهودي حتی یؤمن بمحمد صلی الله علیه وسلم، یعني في قوله: ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾»

د مذکوره آیت په تفسیرکښې مختلف اقوال نقل کولو نه پس امام طبری رحمه الله په دې کښې فیصله کولو سره فرمائیلی دی: «وأولی هذه الأقوال بالصواب قول من قال: تأویل ذلك: وإن من أهل الکتاب إلا لیؤمن بعیسی قبل موت عیسی» یعنی په دې اقوالو کښې زیات بهتر اولنې تفسیر دې.[3]

امام نووی رحمه الله فرمائی چه د دې توجیه مطابق به د آیت مفهوم داسې شی چه د هیڅ یو کتابی روح به د هغه وخته پورې نه شی ویستې ترکومې چه هغه په حضرت عیسیٰ علیه السلام باندې ایمان رانوړی او د دې خبرې اقرار نه کوی چه هغه د الله تعالی بنده او د الله تعالی بندی (د حضرت مریم علیها السلام) ځوئی دې. دا جدا خبره ده چه هغه وخت ایمان راوړل به د هغوی د پاره فائده نه ورکوی ځکه چه د الله تعالی ارشاد دې: ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ﴾ [النساء:۱۸] او د داسې خلقو توبه نه ده چه ګناه کوی ترهغې پورې چه کله په هغوی کښې د یوکس مخې ته مرګ راشی او دی بیا نو وائی چه زه اوس توبه کوم. علامه نووی رحمه الله فرمائی چه دا توجیه اظهر ده. د اظهریت وجه داده چه د اول توجیه مطابق به آیت د هغه اهل کتابو سره مختص شی چه د نزول مسیح علیه السلام په زمانه کښې وی. خو ظاهر د آیت ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ د عموم متقاضی دې. په دې معنی د مرګ نه مخکښې ایمان راوړل هر کتابی ته په هره زمانه کښې شامل دې که هغه د نزول عیسیٰ علیه السلام نه مخکښې زمانه وی اوکه د هغه نه پس.[4]

---

[1]) تفسیر الطبری: ۷/۶۶۴ – ۶۷۲سورة النساء رقم الآیة: ۱۵۹. دارهجر. فتح الباری: ۶/۴۹۲عمدة القاری: ۵۴-۱۶/۵۵دار الکتب العلمية.

[2]) تفسیر الطبری: ۷/۶۶۴ – ۶۷۲سورة النساء رقم الآیة: ۱۵۹. دارهجر. فتح الباری: ۶/۴۹۲عمدة القاری: ۵۴-۱۶/۵۵دار الکتب العلمية.

[3]) تفسیر الطبری: ۷/۶۶۴ – ۶۷۲سورة النساء رقم الآیة: ۱۵۹. دارهجر.

[4]) شرح النووی لصحیح الإمام مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما....الخ: ۲/۳۶۹-۳۶۸دار المعرفة.

سوال او جواب: دَ انبیاء کرامو علیهم السلام نه په خاص توګه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام په نزول کښې څه حکمت دی؟ جواب دادې چه نزول مسیح علیه السلام نه مقصد دَ یهودیانو هغه باطل ګمان باندې رد کول دی چه هغوی العیاذ بالله حضرت عیسیٰ علیه السلام قتل کړې دې. نو په نزول عیسیٰ علیه السلام سره به دې ګمان تردید اوشی او دا به هم ښکاره شی چه یهودیانو دَعیسیٰ علیه السلام قتل نه دې کړې بلکه عیسیٰ علیه السلام به هغوی قتل کوی.

بعض حضراتو جواب ورکړې دې چه انسان چونکه دَخاورې نه جوړ دې او اصول دادی چه دَ خاورې نه جوړ شوې به هم په خاورو کښې خښیږی په دې وجه په وخت دَ اجل موعود به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی دې دپاره چه دَتجدید اسلام نه پس هم په زمکه کښې مدفون شی. هم دغه شان بعض حضراتو دا وجه هم بیان کړې ده چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نبی کریم او دَهغوی دَامت صفات کتلو سره دَ الله تعالیٰ نه دعا کړې وه چه هغه دې هم الله تعالیٰ په امت محمدیه کښې شامل کړی الله تعالیٰ ئې دعا قبوله کړه او هغوی ئې تراوسه پورې ژوندی اوساتل تردې چه کله په آخری زمانه کښې دَ فتنو عروج وی په دنیا کښې دجال هر طرف ته فتنې خورې کړې وی نو هغه وخت به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی او هغه به دغه فتنې ختموی. دجال به قتل کوی او دَ اسلام تجدید به کوی.(۱)

علامه عینی رحمه الله یو جواب داهم ذکر کړې دې چونکه دَ عیسیٰ علیه السلام زمانه او دَ نبی کریم ﷺ زمانه په نسبت دَ نورو انبیاء کرامو نیزدې ده په دې وجه (دَ اسلام دَتجدید دپاره) به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی.(۲)

دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دَنزول نه پس دَ اقامت موده: امام مسلم رحمه الله دَحضرت ابن عمرو رضی الله عنه نه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نزول نه پس موده دَاقامت اووه کاله روایت کړې ده.(۳) نعیم بن حماد رحمه الله کتاب الفتن کښې دَابن عباس رضی الله عنهما نه دَ اقامت موده ۱۹ کاله نقل کړې ده.(۴) سنن ابی داؤد او مسند احمد کښې په صحیح سند سره دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه څلویښت کاله نقل ده.(۵) مسند احمد کښې دَ حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به په زمکه باندې څلویښت کاله اوسیږی.(۶)

دې نه علاوه په دې امر کښې هم اختلاف دې چه هغوی په څومره عمر کښې آسمان طرف ته اوچت کړې شوې وو؟ بعض حضراتو دَ ۳۳ کالو قول کړې دې. او بعض نه دَ ۱۲۰ کالو په عمر کښې دَ آسمان طرف ته اوچتیدل نقل دی.

[۳۲۶۵] - حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ نَافِعٍ، مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ الأَنْصَارِيِّ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ ابْنُ مَرْيَمَ فِيكُمْ، وَإِمَامُكُمْ مِنْكُمْ»، تَابَعَهُ عُقَيْلٌ، وَالأَوْزَاعِيُّ ص ۴۸۸](۷)

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی هغه وخت به ستاسو څه حال وی کله چه دَ مریم خوئی (عیسیٰ علیه السلام) تاسو کښې راکوزیږی او (په مانځه کښې) ستاسو امام ستاسو دَ قوم نه وی. دَدې حدیث په روایت کولو کښې عقیل رحمه الله اوزاعی رحمه الله دَ یونس رحمه الله متابعت کړې دې.

---

(۱) فتح البارى: ۴۹۳/۶ دارالمعرفة منحة البارى للشيخ زكريا الأنصارى: ۵۴۱/۶ مكتبة الرشد.

(۲) عمدة القارى: ۵۵/۱۶ دارالكتب العلمية.

(۳) صحيح الإمام مسلم كتب الفتن باب خروج الدجال ومكثه....إلخ رقم الحديث: ۷۳۸۱.

(۴) كتاب الفتن لنعيم بن حماد: ۵۷۹/۲ رقم الحديث: ۱۶۲۰ مكتبة التوحيد.

(۵) سنن أبى داؤد كتاب الملاحم باب خروج الدجال رقم الحديث: ۴۳۲۴ مسندالإمام أحمد: ۱۵۳/۱۵ رقم الحديث: ۹۲۷۰ مؤسسة الرسالة.

(۶) مسندالإمام أحمد: ۴۱/۱۵ رقم الحديث: ۲۴۴۶۷ مؤسسة الرسالة.

(۷) مرتخريجه فى كتاب البيوع باب قتل الخنزير رقم الحديث: ۲۲۲۲.

تراجم رجال

ابن بکیر: دا مشهور محدث یحیی بن عبدالله بن بکیر رحمه الله دی.
لیث: دامشهور محدث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دی. [1]
یونس: دې نه یونس بن یزید ایلی رحمه الله مراد دی. [2]
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم المعروف بابن شهاب زهری رحمه الله دی. [3]
نافع مولیٰ ابی قتادة الانصاري: دا ابومحمد نافع بن عیاش اقرع رحمه الله دی. دا د حضرت ابوقتاده رحمه الله آزاد کړې شوې غلام وو. ابن حبان رحمه الله هغه د قبیله غفار د یوبنځې مولیٰ (آزاد کړې غلام) ګرځولې دی. [4]
د دوی په صحیح بخاری کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه صرف هم دغه یو حدیث دی. [5] د دوی تذکره ((کتاب جزاء الصید، باب لایعین المحرم الحلال فی قتل الصید)) لاندې تیره شوې ده.
ابوهریرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. [6]

تابعه عقیل والأوزاعی: یعني د ابن شهاب رحمه الله نه د دې حدیث په روایت کولو کښې یونس رحمه الله سره عقیل رحمه الله او اوزاعی رحمه الله هم شریك دی. د عقیل رحمه الله متابعت ابن منده رحمه الله کتاب الإیمان کښې د لیث عن عقیل عن ابن شهاب په طریق سره موصولاً روایت کړې دی. د امام اوزاعی رحمه الله متابعت د ابن منده رحمه الله نه علاوه ابن حبان رحمه الله او امام بیهقی رحمه الله هم موصولاً نقل کړې دی. [7]

قوله: أنتم إذا نزل ابن مریم فیکم وإمامکم منکم: اما مسلم رحمه الله د ابن اخی الزهری عن عمه په طریق سره دا روایت په دې الفاظو سره نقل کړې دی: ((کیف أنتم إذا نزل ابن مریم فیکم وأمکم)) [8] هم دغه شان امام مسلم رحمه الله د ولید بن مسلم عن ابن ابی ذئب عن ابن شهاب په طریق سره هم دا روایت نقل کړې دی: د دې الفاظ دا دی: ((کیف أنتم إذا نزل فیکم ابن مریم فأمکم منکم)). [9]

د صحیح مسلم په پورته ذکر شوو دوارو روایتونو کښې ((أمّکم)) یا ((أمّکم منکم)) سره دې دا اشکال نه وی چه عیسیٰ علیه السلام به امام وی. ځکه چه د حدیث باب نه واضح دی چه د حضرت عیسیٰ علیه السلام نه علاوه به بل څوك امام وی. بل د صحیح مسلم د دویم روایت راوی د ابن ابی ذئب رحمه الله نه هم ((أمکم منکم)) چه کوم تفسیر نقل دې د هغې نه واضح کیږی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به امام نه وی. تفصیل دا دې چه کله ولید بن مسلم رحمه الله د ابن ابی ذئب رحمه الله نه دا حدیث واوریدو نو د ابن ابی ذئب نه ئې تپوس اوکړو امام اوزاعی رحمه الله خو دا حدیث مونږ ته د ابن شهاب زهری نه ((إمامکم منکم)) الفاظو سره بیان کړې دی؟ ابن ابی ذئب رحمه الله اوفرمائیل چه پوهیږئې هم چه د دې مطلب

---

[1] کشف الباري: ۱/۳۲٤-۳۲۳.
[2] کشف الباري: ۳/۲۸۲، ۱/٤٦۳.
[3] کشف الباري: ۱/۳۲٦.
[4] فتح الباري: ۲/٤۹۳ عمدة القاري: ۱٦/۵۵.
[5] فتح الباري: ۲/٤۹۳ عمدة القاري: ۱٦/۵۵.
[6] کشف الباري: ۱/٦۵۹.
[7] فتح الباري: ٦/٤۹۳ عمدة القاري: ۱٦/۵۷ دار الکتب العلمیة.
[8] صحیح مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما...إلخ رقم الحدیث: ۳۹۳.
[9] صحیح مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما...إلخ رقم الحدیث: ۳۹۳.

څه دي؟ وليد اوونيل چه هم تاسو ني راته اوښايئي. ابن ابي ذئب رحمه الله اوفرمائيل دَدې معنى ده: ((أمكم بكتاب ربكم تبارك وتعالى وسنة نبيكم)) حضرت عيسىٰ عليه السلام به كتاب الله اوسنت رسول الله په ذريعه ستاسو رهنمائي كوي.

قاضي عياض رحمه الله فرمائي: ((هذا كلام حسن، لأن عيسىٰ ليس يأتي لأهل الأرض رسولا ولا نبيا مبعوثا، ولا بشريعة جديدة، لأن محمدا صلى الله عليه وسلم خاتم النبيين وشريعته ناسخة لجميع الشرائع، راسخة إلى يوم القيامة، وإنما يحكم عيسىٰ بها)) [1]

چه دا احاديث دَمسلم شريف پورته ذكر شوې توجيه بهترين توجيه ده ځكه چه عيسىٰ عليه السلام خو به نه په زمكه باندې رسول جوړيدو سره راځي نه نبي مبعوث او نه يونوې شريعت سره ، ځكه چه نبي كريم صلى الله عليه وسلم آخري نبي دې. دَهغوي شريعت دَټولو شريعتونودَپاره ناسخ دې اوپخپله به دا شريعت دَ قيامت پورې باقي وي. البته دا ضرور دي چه حضرت عيسىٰ عليه السلام به هم په دې شريعت محمديه على صاحبها الف الف صلاة وتحية باندې فيصلې كوي.

دَ ((إمامكم منكم)) تفسير هم دَصحيح مسلم په وړاندې روايت كښې موجود دې كوم چه دَحضرت جابر رضي الله عنه نه نقل دې. په دې حديث كښې دَحضرت جابر رضي الله عنه نه روايت دې: ((فينزل عيسىٰ، فيقول أميرهم: تعال فصل لنا، فيقول: لا، إن بعضكم على بعض أمراء، تكرمة من الله لهذه الأمة)) [2] كوم وخت چه دَحضرت عيسىٰ عليه السلام نزول كيږي نو دَهغه وخت امير به حضرت عيسىٰ عليه السلام ته دَمونځ وركولو درخواست كوي. حضرت عيسىٰ عليه السلام به انكار كوي اودَدې امت فضيلت خودلوسره به فرمائي په تاسو كښې بعض په بعض باندې اميران دي.

نور دَدې لاندې احاديث نه هم دې خبرې ته تقويت ملاويږي چه حضرت عيسىٰ عليه السلام به امام نه وي. چنانچه په مسند احمد كښې دَحضرت جابر رضي الله عنه نه روايت دې: ((...... فإذا هم بعيسىٰ ابن مريم صلى الله عليه وسلم فتقام الصلاة فيقال له: تقدم يا روح الله! فيقول: ليتقدم إمامكم، فليصل بكم......)) يعني دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دَنزول نه پس به هغه ته درخواست كولې شي چه مونځ وركړئي. هغوي به اوفرمائي چه خپل امام مخكښې كړئي هم هغه به تاسو ته مونځ دركوي. [3]

هم دغه شان امام ابن ماجه رحمه الله دَ ابو امامه باهلي رضي الله عنه نه روايت كړې دې: ((...... وجلهم ببيت المقدس، وإمامهم رجل صالح، فبينما إمامهم قد تقدم يصلي بهم الصبح إذ نزل عيسىٰ ابن مريم الصبح، فرجع الإمام ينكص، يمشي القهقرى ليتقدم عيسىٰ يصلي بالناس، فيضع عيسىٰ يده بين كتفيه، ثم يقول له: تقدم فصل، فإنها لك أقيمت......)) دا چه ټول مسلمانان به په بيت المقدس كښې راجمع وي او په هغوي كښې يو نيك صالح سړې (امام مهدي عليه السلام) دَهغوي دَ امامت كولودَپاره وړاندې ولاړ وي چه عين هم هغه وخت به دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام نزول اوشي امام به دَ خپل ځائي نه راشاته شي مگر عيسىٰ عليه السلام به ني دَ اوږو په مينځ كښې لاس كيږدي هغه ته به دَ وړاندې كيدو او امامت كولو حكم وركوي او پخپله به دَهغه په اقتداء كښې مونځ كوي. [4]

ابو الحسن آبدي رحمه الله مناقب شافعي كښې فرمائي چه په اخبار متواتره سره دا خبره ثابته ده چه امام مهدي عليه السلام به دَدې امت يو كس وي او حضرت عيسىٰ عليه السلام به دَهغه په اقتداء كښې مونځ كوي [5] دَدې خبرې دَ ذكر كولو

---

[1] إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما...... إلخ: ٤٧٣/١ دار الوفاء للطباعة والنشر.ي

[2] إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما...... إلخ: ٤٧٤/١ دار الوفاء للطباعة والنشر.

[3] مسند الإمام أحمد: ٢١٠/٢٣ – ٢١٢ مؤسسة الرسالة.

[4] سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عيسىٰ...... إلخ رقم الحديث: ٤٠٧٧.

[5] فتح الباري: ٤٩٣/٦-٤٩٤ دار المعرفة.

مقصد د سنن ابن ماجه د هغه روایت تردید کول دی «لامهدي إلاعیسی» چه هم عیسی علیه السلام مهدی دي. یعنی مهدی ځوك جدا سړي نه دي بلکه هم حضرت عیسی علیه السلام پخپله مهدی دي.(١)

دسنن ابن ماجه دا روایت علامه ذهبی رحمه الله ضعیف ګرځولي دي. د سنن ابن ماجه شارح صفاء الضوی احمد العدوی رحمه الله فرمائی که چرې دا حدیث صحیح هم اومنلي شي نو بیاهم دا الفاظ د حدیث صحیح معارض نه شي جوړیدي چه د امام مهدی علیه السلام یو خان له شخصیت کیدل ثابتوي.(٢)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه که چرې عیسی علیه السلام امام تصور کړې شي نو «إمامکم منکم» یا «أمکم» معنی به شي چه حضرت عیسی علیه السلام به د (هغه وخت د مسلمانانو) په جماعت کښې شاملیدو سره د امت محمدیه فرد شمیرلي کیږي. چنانچه علامه طیبی رحمه الله فرمائی «المعنی: یؤمکم عیسی حال کونه فی دینکم» یعنی حضرت عیسی علیه السلام د امت محمدیه تابع کیدو سره به ستاسو امام وي مګر صحیح هم دادی چه حضرت عیسی علیه السلام به ماموم وي.(٣)

علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی که چرې عیسی علیه السلام دامامت دپاره وړاندې شوې وي نو یقینا د اشکال کونکي په زړه کښې به دا اشکال پیدا کیدو چه هغه د نائب کیدو په حیثیت سره وړاندې شوې دې یا په نوي شریعت سره؟ په دې وجه حضرت عیسی علیه السلام هلو وړاندې نه شو دې دپاره چه د حضور پاك په ارشاد «لانبي بعدي» باندې یو معمولي شان داغ هم اونه لګي.(٤)

بل د حضرت عیسی علیه السلام باوجود د آخري زماني او قرب قیامت کښې نازلیدل د امت محمدیه د یو نیك صالح سړي اقتداء کول په دې خبره باندې واضحه دلالت کوي چه زمکه هیڅ کله هم د الله تعالی د احکام نافذ کونکو نه خالي نه پاتې ده اونه به پاتې شي. سره د دې چه هغه په مقدار کښې کم وي.(٥)

د احادیث ترجمة الباب سره مناسبت: د احادیث باب ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې او هغه داسې چه احادیث او ترجمه دواړو کښې نزول عیسی علیه السلام بیان کړې شوی دی.(٦)

٥١ - باب: مَا ذُكِرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې باب لاندې امام بخاری رحمه الله د بنواسرائیلو عجیبه واقعات بیانول غواړي.(٧)

شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی د مؤرخینو دستور دې چه د یو سړي د تاریخ لیکلونه وړاندې د هغه خاني ماحول لیکي. نوچونکه اصل مقصود د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم حالات بیانول دی په دې وجه امام بخاری رحمه الله د حضور پاك حالات لیکلو نه اول د حضور پاك د ولادت نه وړاندې ماحول بیانول غواړي. هغه وخت خو یا جاهلیت وو او یا یهودیت اونصرانیت. حضرت شیخ صاحب فرمائی چه د جاهلیت د دور خلق هلو قابل ذکر نه دی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله هغه پریخودو سره د یهودو او نصاری څه واقعات ذکر کوي.(٨)

---

(١) فتح الباري: ٤٩٤/٦ دارالمعرفة، سنن ابن ماجه کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء رقم الحدیث: ٤٠٣٩.
(٢) إهداء الدیباجة کتاب الفتن باب شدة الزمان: ٣٩٩/٥-٣٩٨ دارالیقین.
(٣) فتح الباري: ٤٩٤/٦ دارالمعرفة.
(٤) کشف المشکل من حدیث الصحیحین: ٨٨/٣ رقم الحدیث: ١٣٧٣، ١٦٦٥ دارالوطن.
(٥) فتح الباري: ٤٩٤/٦ دارالکتب العلمیة.
(٦) عمدة القاري: ٥٥/١٦-٥٤ دارالکتب العلمیة.
(٧) فتح الباري: ٦١٤/٨.
(٨) تقریر بخاري: ٤١٦/٥.

[۳۲۶۶]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ المَلِكِ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، قَالَ: قَالَ عُقْبَةُ بْنُ عَمْرٍو، لِحُذَيْفَةَ: أَلاَ تُحَدِّثُنَا مَا سَمِعْتَ [ص: ۱۶۹] مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «إِنَّ مَعَ الدَّجَّالِ إِذَا خَرَجَ مَاءً وَنَارًا، فَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهَا النَّارُ فَمَاءٌ بَارِدٌ، وَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ مَاءٌ بَارِدٌ فَنَارٌ تُحْرِقُ، فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ فَلْيَقَعْ فِي الَّذِي يَرَى أَنَّهَا نَارٌ، فَإِنَّهُ عَذْبٌ بَارِدٌ» ص ۶۹۴ [۶۷۱۱، وانظر ۳۲۹۲] [1]

ترجمه: عقبه بن عمرو انصاري حذيفه بن يمان رضي الله عنه ته اووئيل آيا ته به مونږ ته د رسول الله نه اوريدلې شوې څه حديث بيان نه کړې؟ حذيفه بن يمان رضي الله عنه اووئيل ما رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې فرمائيلو سره اوريدلې کله چه دجال راوځي نو هغه سره به اوبه او اور دواړه وي. خو چه کوم څيز خلق داګنړي چه اور دې هغه به په حقيقت کښې يخې اوبه وي او کوم څيز چه يخې اوبه ګنړي هغه به په حقيقت کښې سوزونکې اور وي. په تاسو کښې چه څوک هم په دغه زمانه کښې موجود وي نو چه څوک کوم څيز اور او ګنړي هم په هغې کښې دې پريوځي ځکه چه هغه به په حقيت کښې يخې خوږې اوبه وي.

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا ابوسلمه موسى بن اسماعيل تبوذکي رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس» لاندې تيره شوې ده.[2]

ابوعوانه: دا ابوعوانه الوضاح بن عبدالله يشکري رحمه الله دې.[3]

عبدالله بن نمير: دا عبدالله بن نمير القبطي رحمه الله دې.[4]

ربعي بن حراش: د دوی تذکره «كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم» لاندې تيره شوې ده.[5]

عقبه بن عمرو رضي الله عنه: د دوی تذکره «كتاب الإيمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية» لاندې تيره شوی ده.[6]

حذيفة: دا حذيفه بن يمان رضي الله عنه دې. «كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا» لاندې د دوی حالات تير شوی دی.[7]

تشريح: دا روايت كتاب الفتن کښې باب ذکر الدجال لاندې راځي. حذيفه رضي الله عنه وائي چه ما رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې فرمائيلو سره واوريدو چه تاسو نه وړاندې امتونو کښې يو سړې وو هغه له د مرګ فرښته راغله چه د هغه روح

---

[1] وأخرجه الإمام البخاري الرواية الأولى أيضاً في كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۳۰ والرواية الثانية قد مرت تخريجها في كتاب البيوع باب من أنظر موسرا، والرواية الثالثة أخرجها في نفس الكتاب. بعد باب حديث الغار، تحت باب بلاترجمة، رقم الحديث: ۳۴۷۹ وفي كتاب الرقاق، باب الخوف من الله عزوجل، رقم الحديث: ۶۴۸۰ والإمام مسلم أخرج هذه الرواية (الثالثة) في كتاب المساقاة، باب فصل إنظار المعسر إلخ، رقم الحديث: ۳۹۹۳، ۳۹۹۵، جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۴۳۷/۱ رقم الحديث: ۲۴۸.

[2] كشف الباري: ۴۱۳/۳.

[3] كشف الباري: ۴۳۴/۱.

[4] اوګورئ: كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة: ۶۷۸.

[5] كشف الباري: ۱۷۷/۴.

[6] كشف الباري: ۸۴۸/۲.

[7] كشف الباري: ۹۲/۳.

قبض کړي. دَهغه نه تپوس اوکړې شو. دا تپوس کونکي فرښتې وې. دکتاب البيوع په روايت کښې دَدې تصريح ده. تاخه نيك کار کړې دې؟ هغه ونيل زه هيڅ نه پيژنم. البته (په دنيا کښې) مې خلقو سره لين دين کولو اودَهغوی نه به مې تقاضا کوله. چنانچه مالدار ته به مې مهلت ورکولو او غريب ته به مې معافي (يعنی قرض معاف کولو) نوالله تعالى هغه په جنت کښې داخل کړو. دا روايت کتاب البيوع کښې ((باب من أنظر موسراً)) لاندې اوګورئ.

حضرت ابوذر رضي الله عنه وائي چه ما رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې فرمانيلو سره واؤريدو دَ يو سړي دَ مرګ وخت نيزدې راغلو کله چه هغه دَ خپل ژوند نه نااميد شو نو دَ کور خلقو ته ئې دا وصيت اوکړو چه زه مړ شم نو ډير لرګي راجمع کړئ او په هغې اور اولګوئ. کله چه اور زما غوښه اوخوري او هډوکو ته اورسي هډوکي مې ايره شي نو هغه هډوکي واخلئ ميده کړئ. بيا دَهغه ورځ انتظارکوئ چه کله تيزه هوا والوزي نو په هغه ورځ ايره په درياب کښې اوشيندئ. اهل خانه هم دغه شان اوکړه (نو الله تعالى دَهغه خواره شوی اندامونه) راجمع کړل تپوس ئې ترې اوکړو تا داسې ولې اوکړه؟ هغه ونيل ((من خشيتك)) ستا دَ ويرې. نوالله تعالى دَهغه مغفرت اوکړو.

قوله: قال عقبة بن عمرو: أنا سمعته يقول ذاك وكان نباشا کله چه حذيفه بن يمان رضي الله عنه آخري واقعه واؤروله نوعقبه بن عمرو رضي الله عنه اوفرمائيل دا واقعه ما هم دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوريدلې ده. دا سړې کفن چور وو. دَ ظاهر حديث نه هم دا معلوميږي چه ((وكان نباشا)) اضافه دَ عقبه بن عمرو رضي الله عنه دَ طرف نه ده ليکن ابن حبان رحمه الله دا روايت ربعي عن حذيفه په طريق سره نقل کړې دې په دې کښې دی: ((توفي رجل وكان نباشا، فقال لولده: أحرقوني))[1] نو دا روايت په دې باندې دليل دې چه ((وكان نباشا)) الفاظ حذيفه رضي الله عنه اوعقبه رضي الله عنه دواړو په حديث کښې نقل دي.[2]

بيا دا چه ((وأنا سمعته يقول كذا)) کوم چه عقبه بن عمرو رضي الله عنه وئيلي دی نو دې سره دَ حذيفه بن يمان رضي الله عنه بيان کړې شوې درېواړه واقعات مراد دی يا دَ آخري واقعه طرف ته اشاره ده؟ دَ کلام دَ ظاهر نه معلوميږي چه دَ آخري حديث طرف ته اشاره ده مګر امام بخاري رحمه الله په کتاب الفتن کښې شعبه بن عبد الملك بن عمير بن ربعي په طريق سره حديث مداينه (دَ هغه سړي قصه چه دَ خلقو سره په لين دين کښې آسانتيا اونرمي معامله کوله) نقل کړې دد او په دې کښې ((قال أبو مسعود وأنا سمعته)) الفاظو تصريح ده. دغه شان دَ کتاب آخري باب ((باب بلا ترجمة، رقم الحديث: ٣٤٧٩)) کښې هم امام بخاري رحمه الله دَحضرت عقبه بن عمرو عن حذيفه رضي الله عنه روايت نقل کړې دې اوهلته ((قال عقبة: وأنا سمعته يقول)) صراحت دې دې نه معلوميږي چه ابومسعود عقبه بن عمرو رضي الله عنه دَ حذيفه بن يمان رضي الله عنه درېواړه احاديث دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روايت کړي دی.[3]

ترجمة الباب سره دَاحاديثو مناسبت: امام بخاري رحمه الله دَ حذيفه بن يمان رضي الله عنه درې احاديث هم په يو سند سره بيان کړي دی. اول روايت دَباب سره متعلق نه دې اودويم اودريم روايت باب سره متعلق دې او مقصد هم دغه دوه واقعات بيانول دی.[4]

[٣٢٦٧] - حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنِي مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَائِشَةَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، قَالاَ: لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ،

---

[1] صحيح ابن حبان باب الخوف والتقوى ذكر البيان بأن هذا الرجل ينبش القبور فى الدنيا: ٤٢١/٢ رقم الحديث: ٦٥١ مؤسسة الرسالة: ١٤٠٨ هجری.

[2] فتح الباري: ٦١٥/٨ وعمدة القاري: ٥٩/١٦ وإرشاد الساري: ٤٠٩/٧.

[3] فتح الباري: ٦١٥/٨ وعمدة القاري: ٥٩/١٦.

[4] فتح الباري: ٦١٤/٨ وعمدة القاري: ٥٨/١٦.

فَقَالَ: وَهُوَ كَذٰلِكَ: «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ» يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا. ص ۴۹۷][ر: ۴۲۵][1]

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشر بن محمد سختياني مروزي رحمه الله دې.[2]

عبدالله: دا عبدالله بن مبارك رحمه الله دې.[3]

معمر: دا معمر بن راشد رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[4]

عبیدالله بن عبدالله: دا عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.[5]

قوله: أن عائشة وابن عباس قالا: لما نزل برسول الله صلى الله عليه وسلم....إلخ عبیدالله بن عبدالله رحمه الله دَحضرت عائشه او ابن عباس رضي الله عنهما دواړو نه روایت نقل کړې دې چه دَ رسول الله ﷺ دَ وفات وخت رانیزدې شو نو حضورپاك څادر په مخ مبارك باندې اچول شروع کړه. کله چه دَ څادر (دَ وجې نه) ګرمي اوشوه نو حضورپاك به دا دَ مخ مبارك نه اخوا کولو او هم په دې کیفیت کښې به ئې فرمائیل په یهودو او نصاری دې دَ الله تعالی لعنت وی هغوی دَ خپلو انبیاء کرامو قبرونه دَ سجدې ځایونه جوړ کړل.

قوله: ويحذر ما صنعوا: دَ راوی حدیث مقصد دَدې جملې نه دادې چه دَ مرګ سره نیزدې وخت کښې دَ یهودو او نصاری دَدې عمل ذکر فرمائلو وجه دا وه چه حضورپاك خپل امت دَ داسې کفریه او شرکیه اعمالو نه ویرول او دَځان ساتلو تلقین ئې ورته کولو.[6] دا روایت کتاب الصلاة کښې اوګورئې.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: امام بخاري رحمه الله دا حدیث نقل کولو سره دَ یهودو او نصاری مذمت کول غواړې چه هغوی دَخپلو انبیاء کرامو قبرونه دَ عبادت ځایونه جوړ کړې. لهذا ترجمة الباب سره «لعنة الله على اليهود والنصارى» سره مطابقت لرې.[7]

[۳۲۶۸]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ فُرَاتٍ الْقَزَّازِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ، قَالَ: قَاعَدْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ خَمْسَ سِنِينَ، فَسَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الأَنْبِيَاءُ، كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ، وَإِنَّهُ لاَ نَبِيَّ بَعْدِي، وَسَيَكُونُ خُلَفَاءُ فَيَكْثُرُونَ» قَالُوا: فَمَا تَأْمُرُنَا؟ قَالَ: «فُوا بِبَيْعَةِ الأَوَّلِ فَالأَوَّلِ، أَعْطُوهُمْ حَقَّهُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ سَائِلُهُمْ عَمَّا اسْتَرْعَاهُمْ» ص ۴۹۹]()

---

[1] مرتخريجه في كتاب الصلاة باب الصلاة في البيع، رقم: ۴۳۵.

[2] كشف الباري: ۱/۴۶۵.

[3] كشف الباري: ۱/۴۶۲.

[4] كشف الباري: ۴/۳۲۱.

[5] كشف الباري: ۱/۴۶۶، ۳/۳۷۹.

[6] إرشادالساري: ۷/۴۰۹.

[7] إرشادالساري: ۷/۴۰۹ وفتح الباري: ۶/۶۱۵ وعمدة القاري: ۱۶/۵۹.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان عبدي بصري رحمه الله دي. دَبندار په لقب سره مشهور دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ماکان النبي صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة والعلم کیلا ینفروا» لاندې تیره شوې ده.[۲]

ابن جعفر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفرهذلي رحمه الله دي. دَغندر په لقب سره مشهوردي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[۳]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورداالعسکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[۴]

فرات: دا ابومحمد فرات بن ابی عبدالرحمن قزازتیمی رحمه الله دي. دوی دَ حسن بصری، سعید بن جبیر، سلمان اشجعی، عامر بن واثله، عبدالرحمن بن اسودنخعی غوندې اعلام الحدیث نه دَحدیث روایت کړې دي. اودَدوی نه اسرائیل بن یونس، حجاج بن ارطاة، پخپله دَهغوی خوئی حسن بن فرات القزاز او نمسی زیاد بن حسن بن فرات القزاز، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه او شعبه بن حجاج غوندې نوموړو محدثینو حضراتو احادیث اخستی دي.[۵]

ټولو ائمه وتعدیل دَدوی توثیق کړې دي.[۶]

ابوحازم: دا ابوحازم سلمان اشجعی کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب: هل یجعل للنساء یوم علی حدة فی العلم» لاندې تیره شوې ده.[۷]

قوله: قاعدتُ أباهریرة خمس سنین: راوی حدیث ابوحازم اشجعی رحمه الله وائی چه ما پنځه کاله ابوهریره رضی الله عنه سره کیناستو کښې دَهغوی صحبت اختیارکړې. ابوحازم رحمه الله دَ روایت بیانولو نه اول دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه سره دَ خپل اوږد صحبت اودَهغوی دَ مجلس دَملازمت تذکره کړې ده. ښکاره خبره ده چه دَ حدیث بیانولو نه اول دَدې جملې دَ تصریح هم یوغرض کیدې شي چه هغه دَ ابوهریره رضی الله عنه سره نیزدې ناست دې اودَهغه دَ حدیث په مجالسِ کښې پنځو کالو پورې مواظبت سره شریك شوې. دلته لفظ قاعدت دَمفاعله نه استعمال کړې دې دې سره دَ تحدث تعلق اظهار مقصود دې.[۸]

قوله: فسمعته یحدث عن النبي صلی الله علیه وسلم..... ابوحازم رحمه الله وائی چه ما ابوهریره رضی الله عنه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دا حدیث بیانولوسره اوریدلې دې چه په بنو اسرائیل باندې به انبیاء حکومت کولو. کله چه به یو نبي

---

[۱] أخرجه مسلم في الإمارة، باب وجوب الوفاء ببيعة الخلفاء الأول فالأول، رقم:۱۸۴۲.

[۲] کشف الباري: ۲۲۱/۳.

[۳] کشف الباري: ۲۵۰/۲.

[۴] کشف الباري: ۶۷۸/۱.

[۵] دَ شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَپاره اوګورئی: تهذیب الکمال: ۱۵۰/۲۳رقم: ۴۷۱۱مؤسسة الرسالة.

[۶] اوګورئی: ثقات ابن حبان: ۳۲۱/۷دارالفکر، تاریخ البخاری الکبیر، الترجمة: ۵۷۸والجرح والتعدیل: الترجمة: ۴۵۱الأنساب للسمعاني: ۲۷۱/۱۰دارالجنان، وتهذیب التهذیب: ۲۳۳/۸دارالفکر ومیزان الاعتدال: ۳۴۳/۳الترجمة: ۶۶۹۳دارالمعرفة للطباعة والنشر، وخلاصة الخزرجي الترجمة:۵۶۹۳.

[۷] کشف الباري: ۱۰۱/۳.

[۸] عمدة القاري: ۵۹/۱۶.

وفات شو نو بل به دهغه په ځانې باندې جوړیدو مګر زما نه پس به بل نبی نه راځی بلکه خلفاء به وی اوهغوی به په کثرت سره راځی.
صحابه کرامو تپوس اوکړو چه تاسو مونږ ته څه حکم راکوئی؟ یعنی د نبوت سلسله خو په تاسو باندې ختمه شوه کله چه تاسو پاتې نه شئې نود سلطنت امور اود مسلمانانو دتنظیم دپاره تاسو مونږ ته کومه لار ښايئی؟ رسول الله ﷺ جواب ورکړو د خلیفه اول بیعت پوره اوکړئی بیا دهغه نه پس چه څوک خلیفه شو دهغه حق هغه ته اداکړئی، یعنی دهغه اطاعت اوکړئی او زکوة او خراج ورکړئی. بیشکه الله تعالی به دهغوی نه د رعیت متعلق سوال کوی.

قوله: تسوسهم الأنبياء: ساس یسوس سیاسة په معنی کښې دې. حکومت کول د سلطنت امورو تدبیر او تنظیم کول، د عوامو د معاملاتو اصلاح اوتنظیم کول.
بنی اسرائیلو کښې په کثرت سره انبیاء کرام مبعوث شوی. ددې وجه دا ده چه کله به د یو نبی د وفات نه پس دهغوی اصلاحی مهمات اثرات د یوې مودې نه پس ختم شو او په بنی اسرائیل کښې به اخلاقی او معاشرتی بیمارئی خورې شوې اود هغوی پیشوایانو به دخپلې مرضئی مطابق دتورات په احکامو کښې تحریف کولو سره نوی مضامین شامل کول نو دویم نبی به د هغه قائمقام جوړولو سره دهغوی طرف ته لیګلې شو دې دپاره چه هغه د هغوی د اصلاح سره دتورات مضامین په خپل اصل حالت کښې مرتب کړی. دغه شان چه په هغوی کښې به کله هم فساد او ورانې پیداکیدو داصلاح دپاره به دهغوی طرف ته نبی مبعوث کیدو.[1]

قوله: فما تأمرنا: فاء د جزاء دپاره ده او پوره جمله د شرط محذوف جواب دې. تقدیری عبارت دادې «إذا كثر بعدك الخلفاء فوقع التشاجر والتنازع بينهم فما ذا تأمرنا نفعل»[2] بعض صحابه کرامو عرض اوکړو چه کله تاسو نه پس به کثرت سره خلفاء راځی نودهغوی په مینځ کښې به اختلاف او جګړه پیداکیږی، لهذا په داسې صورت کښې به تاسو مونږ ته څه حکم کوئی په کوم چه مونږ عمل اوکړو؟

قوله: فوابيعة الأول فالأول: فُوا دفاء ضمه سره صیغه دوفاء نه امر دې. علامه طیبي رحمه الله فرمائیلی چه «فالاول» کښې فاء چه دتعقیب دپاره ده په تجدد اواستمرار باندې دلالت کوی اومطلب دادې چه دا د بیعت پوره کولو حکم د یوې زمانې سره خاص نه دې بلکه کله هم چه څوک سرې د تلونکی خلیفه دتولو نه اول قائمقام او جانشین جوړشي نودهغه بیعت پوره کول په رعیت باندې واجب دی.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله د مذکوره جملې دا مطلب بیان کړې دې چه کله د یوخلیفه بیعت عوامو اوکړو اودوباره بل چا بیعت علی الخلافت واخستو نود خلیفه اول بیعت به معتبر وی اودهغې پوره کول به واجب وی اود دویم خلیفه بیعت به باطل وی.[4]
علامه قرطبي رحمه الله اوفرمائیل چه حدیث باب کښې د خلیفه اول د بیعت حکم خو بیان شوې دې مګر د دویم خلیفه د بیعت څه حکم دې؟ ددې نه حدیث باب ساکت دې. خو دصحیح مسلم په حدیث د عرفجه کښې ددویم خلیفه دحکم تصریح ده. «فاضربوا عنق الآخر»[5] یعنی ددویم خلیفه سر د تن نه جدا کړئی. په یو بل روایت کښې

---

[1] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب الأمر بالوفاء ببيعة الأول: ٤٧/٤ مؤسسة الرسالة.
[2] إرشادالساري: ٤١٠/٧.
[3] إرشادالساري: ٤١٠/٧.
[4] فتح الباري: ١٦/٦ وعمدة القاري: ١٦/٦٠.
[5] صحيح مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب وجوب الوفاء ببيعة الخليفة، رقم الحديث: ٤٧٧٦ المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب الأمر بالوفاء ببيعة الأول رقم الحديث: ١٤٢٢، ٤٩/٤ مؤسسة الرسالة.

دَدويم مدعي دَخلافت دَ قتل کولو علت هم بيان کړې شوې دې. په هغې کښې دی: «يريد أن يشق عصاكم أويفرق جماعتكم فاقتلوه»[1] مطلب دادې چه دَ خلافت دويم مدعي ستاسو په جماعت کښې بې اتفاقي او ګړبړ پيداکول غواړي په دې وجه هغه قتل کړئ. لکه چه دَدې حکم مصلحت دادې چه دَ اولې ورځ نه دَ دعوو انتشار اوفساد خاتمه اوشي اودَ امت مسلمه نظام جمعيت او توحد کښې قيام راشي. دَ نظام جمعيت او دَ امن دَ بقاء په خاطر اودَزرګونو مسلمانانو دَ وينو توئيدو په مقابله کښې ډيره بهتر خبره هم دغه ده چه هم دَ دغه يوانسان خاتمه اوکړې شي.

دَ اعطوهم حقهم مطلب: علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه دا جمله «فوابيعة الأول» نه بدل دې اومطلب دادې چه اطاعت دَ خليفه حق دې دَدې اداکول په تاسو باندې فرض دی اوهم دغه دَ عهد پوره کول دی. ددين دَ سرلوړئ او شر فساد ختمولو دپاره دې نه علاوه به څه لار نشته دې چه دَخليفه اطاعت اوکړې شي. سره دَدې چه هغه دَ عوامو دَحقوق په اداکولو کښې کوتاهي کوی. هغه له آخر دَالله تعالى په عدالت کښې حاضريدل دی او دَ رعايا دَحقوق حساب ورکول دی. چرته چه به رعايا دَ خپل محروم حقوق پوره پوره بدله اخلې.[2]

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دَ بنواسرائيل ذکر دې ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.

[٣٢٦٩]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ مَنْ قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، حَتَّى لَوْ سَلَكُوا جُحْرَ ضَبٍّ لَسَلَكْتُمُوهُ»، قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ: اليَهُودَ، وَالنَّصَارَى قَالَ: «فَمَنْ» ص ٧٠٢][٦٨٨٩][3]

تراجم رجال

سعيد بن ابي مريم: دا سعيد بن محمدبن حکم بن ابی مريم مصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب من سمع شيئا فراجع حتى يعرفه» لاندې تيره شوې ده.[4]

ابوغسان: دامحمد بن مطرف بن داؤد تيمی مدنی رحمه الله دې.[5]

زيد بن اسلم: دا دَحضرت عمر رضي الله عنه مولى زيد بن اسلم قرشي مدنی رحمه الله دې.[6]

عطاء بن يسار: داعطاء بن يسار هلالی مدنی رحمه الله دې. دَ دواړو حضراتو تذکره «كتاب الإيمان باب كفران العشير وكفردون كفر» لاندې تيره شوې ده.[7]

ابي سعيد رضي الله عنه: دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1] صحيح مسلم كتاب الإمارة والبيعة، باب حكم من فرّق أمر المسلمين إلخ، رقم الحديث:٤٧٩٨.

[2] إرشادالساري: ٤٠١/٧.

[3] أخرجه البخاري في كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: (لتتبعنّ سنن من كان قبلكم) ومسلم في العلم باب اتباع سنن اليهود والنصارى، رقم: ٢٦٦٩.

[4] كشف الباري: ١٠٦/٤.

[5] اوګورئ: كتاب الأذان باب فضل من غداإلى المسجد ومن راح، رقم: ٦٦٢.

[6] كشف الباري: ٢٠٤/٢-٢٠٣.

[7] كشف الباري: ٢٠٤/٢.

قوله: لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ مَن كَانَ قَبلكم دَ حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې رسول الله ﷺ فرمائیلي دي تاسو د لیشت په بدله لیشت او د لاس په بدله لاس دَ خپل خان نه دَ وړاندېنو په طریقو باندې تګ کوئي تردې چه که هغوی چرې دَ سمساري په سوره کښې هم داخل شی نو تاسو به هم په هغې کښې داخلیږئي.

اشاره دَ پټـو سترګو دَتقلیـدو طرف تـه ده چـه مسلمان سوادَ کفـر دتولـو ناروا کـارونو، ګنـاهونو او اختلافـي امورو کښې به دَ یهودو او نصاری په پټول سترګو تقلید کوی. ابوسعید خدری رضی الله عنه وائـي چه مونږ عرض اوکړو «الیهود والنصاری» آیا دَ تیرو شوو خلقونه یهود اونصاری مراددی؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیـل «فمن» بیـا څوك؟......

ضب، سمساره ته وائی. دا دَ اوچې خناور دې او په زمکه کښې سوړه ویستو سره اوسیږی. دَدې شمیر په چالاکو خناورو کښې کیږی او په دې وجه دې ته «قاضی البهائم» هم ونیلي شي. ابن خالویه لیکی چه دَ سمساري ژوند اووه سوه کاله یا دَدې نه هم زیات وی اودا اوبه بالکل نه څکئ. یو قول داهم دې چه سمساره په څلویښتو ورځو کښې یو څاڅکې متیازې کوی اودَدې غابښونه نه پریوځي. ابن ابی الدین خپـل کتـاب العقوبـات کښـې دَحضـرت انس رضی الله عنه په حواله سره نقل کوی چه غاروې هم په خپله سوړه کښې دننه دَ بنیادم دَ ظلم دَ وجې نه په سلګو سلګو مړه کیږی.[1] بعض شراح فرمائی چه په دې حدیث کښې په خاص توګه دَدې څناور ذکر دهغـه دَ هوښیارتوب او چالاکئې دَ وجې نه شوې دې.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ظاهره دَضب دَ تخصیص وجه دا معلومیږی چه دَ غاروې سوړه ډیره تنګه او دَ خه کار نه وی اودَحدیث مطلب دادې چه مسلمانان دَ یهود او نصاری دَ طور طریقو اودهغوی دَ تهذیب اوثقافت به داسې په پټو سترګو تقلید کوی که چرې هغه دَ غاروې په تنګه او ناکاره سوړه کښې هم وردننه شی نو مسلمانان به په هغې کښې هم دَ هغوی تابعداری کوی.[3]

دا روایت «کتاب الاعتصام والسنة» لاندې راځي.

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی «سنن من کان قبلکم» علامه عینی رحمه الله فرمائی «من کان قبلکم» کښې بنواسرائیل هم شامل دی نو په ظاهره هم دغـه جملـه دَ ترجمـة البـاب مطابق معلومیږی.[4]

[٣٢٧٠]-حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "ذَكَرُوا النَّارَ وَالنَّاقُوسَ، فَذَكَرُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى فَأُمِرَ بِلاَلٌ: أَنْ يَشْفَعَ [ص: ١٧٠] الأَذَانَ وَأَنْ يُوتِرَ الإِقَامَةَ" ص ٧٠٥ [ر: ٥٧٨][5]

تراجم رجال

عمران بن میسرة: دا ابوالحسن بن مسیرة منقری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب رفع العلم وظهور الجهل» لاندې تیره شوې ده.[6]

---

[1]) کشف الباری: ٨٢/٢.
[2]) إرشادالساری: ٤١١/٧.
[3]) فتح الباری: ٤٩٨/٦.
[4]) فتح الباری: ٦١٦/٧وعمدة القاری: ٦١/١٦.
[5]) عمدة القاری: ٦٠/١٦.
[6]) سبق تخریجه فی کتاب الأذان باب بدء الأذان رقم: ٦٠٣.

عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید تیمی تنوری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول النبي صلی الله علیه وسلم :اللهم علمه الکتاب» لاندې تیره شوې ده.[2]

خالد: دا خالد بن مهران الحذاء رحمه الله دې. دَ دوی تذکره هم په مذکوره کتاب اوباب کښې تیره شوې ده.[3]

ابي قلابة: دا عبدالله بن زید جرمی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[4]

قوله: ذکرالنار والناقوس...... په دې حدیث کښې دَ اسلام دَ شروع دَ وخت ذکر دې کوم وخت چه اذان نه وو شروع شوې. سوال دا پیدا شو چه دَمونځ دَ خبر ورکولو دَپاره دَاعلان کومه طریقه کیدل پکاردی. مختلف تجویزونه ورکړې شو. حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه صحابه کرامو دَ اور او ناقوس یعنی جرس ذکر اوکړو. یعنی اور لګولوسره جرس کرنګولوسره خلق مانخه ته راؤبلنې او په دې سلسله کښې هغوی دَ یهودو او نصاری ذکر اوکړو چه هغوی به دغه شان کول. بیا آخر کار دَ معامله اختتام په دې باندې اوشو چه بلال رضی الله عنه ته حکم ورکړې شو چه هغه دې دَ اذان کلمات دوه دوه ځل اووائي او دَ اقامت کلمات یو یو ځل. دلته امام بخاری واقعه ډیره مختصر نقل کړې ده. تردې چه دَ عبدالله بن زید رضی الله عنه دَ خوب ذکرئې هم اونه کړو. تفصیلی واقعه دکتاب الصلاة په روایت کښې اوګورئي.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث کښې دی «فذکروا الیهود والنصاري» دا جمله ترجمة الباب سره مطابقت لري چونکه دَ یهود اونصاری تعلق دَ بنواسرائیل سره دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا روایت دَباب لاندې نقل کړې دې.[5]

[٣٢٧١]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، "كَانَتْ تَكْرَهُ أَنْ يَجْعَلَ يَدَهُ فِي خَاصِرَتِهِ وَتَقُولُ: إِنَّ اليَهُودَ تَفْعَلُهُ" تَابَعَهُ شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ ص ٧٠٧][6]

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دا ابومحمد یوسف بیکندی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.[7]

سفیان: دا ابوعمران سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده.[8]

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه» لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1]) کشف الباری: ٣٨٠/٣.

[2]) کشف الباری: ٣٠٩/٣.

[3]) کشف الباری: ٣١٢/٣.

[4]) کشف الباری: ٢٦/٢.

[5]) إرشادالساری: ٤١١/٧.

[6]) تفرد به الإمام البخاری رحمة الله علیه ،جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ٣٢٢/٥رقم الحدیث: ٣٤١٥.

[7]) کشف الباری: ٣٨٧/٣.

[8]) کشف الباری: ١٠٢/٣.

ابوالضحى: دامسلم بن صُبيح العطار رحمه الله دى. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده.[2]

مسروق: دا مسروق بن اجدع بن مالك همدانى رحمه الله دى. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيره شوې ده.[3]

قوله: كانت تكره أن يجعل يده في خاصرته...... دَمسروق رحمه الله روايت دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها به داخبره خرابه ګڼړله چه مونځ ګذار دې په خپل تشى باندې لاس كيږدى. فرمائيل به ئې چه يهودو به داسې كول.

لفظ يجعل ضمير ناعل دَ مصلي طرف ته راجع دې. دلته مطلقاً ذكرشوى دې. په يو بل روايت كښې دَ حالت صلاة قيد هم راغلي دې. چنانچه ابونعيم رحمه الله احمدبن فرات عن محمدبن يوسف «دادَ امام بخارى رحمه الله شيخ دې» په طريق سره روايت نقل كړې دې: «أنها كرهت الاختصار في الصلاة وقالت: إنما يفعل ذلك اليهود» يعنى حضرت عائشه رضي الله عنها دَ مونځ په حالت كښې په تشى باندې لاس كيخودل ناخوښه كول او وئيل به ئې چه يهود داسې كوى.

اختصار في الصلاة په مسئله باندې تفصيلى بحث «كتاب العمل فى الصلاة، باب الخصر فى الصلاة» كښې دَ ابوهريره رضي الله عنه دَحديث لاندې اوګورئى.

تابعه شعبة عن الأعمش: يعنى دَ سفيان بن عيينه رحمه الله دَحديث باب متابعت شعبه رحمه الله دَ اعمش رحمه الله نه روايت كړې دې.[4] ابن ابى شيبه رحمه الله دا متابع روايت په خپل سندسره موصولاً روايت كړې دې.[5]

[۳۲۷۲]-حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّمَا أَجَلُكُمْ فِي أَجَلِ مَنْ خَلَا مِنَ الأُمَمِ، مَا بَيْنَ صَلاَةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ، وَإِنَّمَا مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ اليَهُودِ، وَالنَّصَارَى، كَرَجُلٍ اسْتَعْمَلَ عُمَّالًا، فَقَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، فَعَمِلَتِ اليَهُودُ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلاَةِ العَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، فَعَمِلَتِ النَّصَارَى مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلاَةِ العَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ صَلاَةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلاَ، فَأَنْتُمُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ مِنْ صَلاَةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ، عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلاَ لَكُمُ الأَجْرُ مَرَّتَيْنِ، فَغَضِبَتِ اليَهُودُ، وَالنَّصَارَى، فَقَالُوا: نَحْنُ أَكْثَرُ عَمَلًا وَأَقَلُّ عَطَاءً، قَالَ اللَّهُ: هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ حَقِّكُمْ شَيْئًا؟ قَالُوا: لاَ، قَالَ: فَإِنَّهُ فَضْلِي أُعْطِيهِ مَنْ شِئْتُ" ص ۷۰۸-۷۰۹][ر: ۵۳۲][6]

---

1) كشف البارى: ۵۵۳/۴.

2) اوګورئى: كتاب الصلاة باب الصلاة فى الجبة الشامية رقم: ۳۶۳.

3) كشف البارى: ۲۸۱/۲.

4) عمدة القارى: ۴۴/۱۶.

5) المصنف لابن أبى شيبة كتاب الصلاة باب الرجل يضع يده على خاصرته فى الصلاة رقم: ۴۶۲۵ شركة دارالقبلة، مؤسسة علوم القرآن.

6) مرتخريجه فى كتاب مواقيت الصلاة باب من أدرك ركعة من العصر قبل الغروب. رقم : ۵۵۷.

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابورجاء قتيبة بن سعيد ثقفى رحمه الله دى. «كتاب الايمان باب إفشاء السلام» لاندې دَدوى تذكره تيره شوې ده. (۱)

ليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد فهمى رحمه الله دى. دَ بدء الوحى لاندې دَدوى تذكره تيره شوې ده. (۲)

نافع: دا مولى ابن عمر رضي الله عنهما دى. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد» لاندې تيره شوې ده. (۳)

قوله: إنما أجلكم فى أجل من خلا من الأمم ما بين صلاة العصر...... دَعبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى ستاسو زمانه دَ تيرو شوو امتونو زمانې سره داسې ده لكه دَ مازيگر مونځ نه دَ نمر ډوبيدو پورې. دكتاب الصلاة په روايت كښې مغرب الشمس په ځائى غروب الشمس دې. ستاسو مثال دَخپل نبى سره اود يهود اونصارى مثال دَهغوى دَ خپلو انبياءو سره دَ هغه سړى په شان دې چاچه مزدور په كار باندې اولگولو. هغه سړى اووئيل چه نيمه ورځ يعنى دَ غرمې پورې په يو يو قيراط باندې څوك كار كوى؟ نو يهودو دَغرمې پورې په يويو قيراط باندې كار اوكړو. بيا هغه سړى اووئيل چه زما دَپاره په يويو قيراط باندې دَ غرمې نه تر مازيگر مونځ پورې څوك كار كوى؟ نو نصارى دَ غرمې نه تر مازيگره پورې په يويو قيراط باندې كار اوكړو. بيا هغه سړى اووئيل چه دَ مازيگر دَ مونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې به په دوه قيراط باندې څوك كار اوكړى. نودې اوريدو سره مسلمانانو دَ مازيگر دَمونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې په دوه قيراط باندې كار اوكړو.

بيا رسول الله ﷺ خپل امت مخاطب كولو سره اوفرمائيل چه واورئ هغه هم تاسو يئ چا چه دَ مازيگر دَ مونځ نه ترنمر ډوبيدو پورې په دوه دوه قيراط باندې كار اوكړو تاسو ته ډبل اجرت ملاؤ شو. مطلب دا چه محنت كم اوكړو او مزدورى زياته ملاؤ شوه. بعض نسخوكښې دلته دَ قيراطين قيراطين الفاظ ذكر نه دى. يهوديانو له په دې باندې غصه ورغله وئى وئيل مونږ كار زيات اوكړو او مزدورى كمه ملاؤ شوه. الله تعالى جواب وركړو آيا ما ستاسو په حق كښې څه كمې كړې دې؟ هغوى اووئيل نه. الله تعالى اوفرمائيل داخو زما فضل دې چاله چه غوارم وركوم.

دې روايت تشريح «كتاب مواقيت الصلاة» كښې «باب من أدرك ركعة من العصر قبل الغروب» لاندې اوگورئ.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه په حديث كښې دَ يهودو تذكره موجود ده او هغه دَبنى اسرائيلو نه دى او ترجمة الباب هم بنواسرائيل سره تعلق لرى. دغه شان په حديث اوترجمة الباب كښې مناسبت ښكاره دې. (۴)

[۳۲۷۳]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَاتَلَ اللَّهُ فُلاَنًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَعَنَ اللَّهُ اليَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا، فَبَاعُوهَا» تَابَعَهُ جَابِرٌ، وَأَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۷۱۰] [ر: ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۲۱] (۵)

---

(۱) كشف البارى: ۱۸۹/۲.

(۲) كشف البارى: ۳۲٤/۱.

(۳) كشف البارى: ٦٥۱/٤.

(٤) عمدة القارى: ٤٤/١٦.

(۵) مرتخريجه فى كتاب البيوع باب لا يذاب شحم الميتة ولا يباع ودكه. رقم: ۲۲۲۳.

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دي چه ما د حضرت عمر رضی الله عنه نه داسي وينا کولوسره واوريده چه فلانکي دي الله تعالی غرق کړي آيا هغه ته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي الله تعالی په يهودو باندي لعنت ځکه اوکړو چه کله په هغوی باندي وازګه حرام اوګرځولي شوه نو هغوی دا ويلي کړه او بيائي خرڅه کړه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا علي بن عبد الله بن المديني رحمه الله دي. د دوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندي تيره شوي ده.[1]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دي. د دوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا» لاندي تيره شوي ده.[2]

عمرو: دا عمرو بن دينار مکی رحمه الله دي. د دوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندي تيره شوي ده.[3]

طاؤس: دا طاؤس بن کيسان حميدی رحمه الله دي. د دوی تذکره وړاندي تيره شوي ده.[4]

قوله: قاتل الله فلاناً: د فلان سره اشاره حضرت سمرة بن جندب رضی الله عنه طرف ته ده. راوی د ادب او احترام په وجه د هغوی نوم وانخستو. سمرة بن جندب رضی الله عنه دا وئيلي وو چه هغه ته د جزيه رقم ملاؤ شو کوم سره چه هغه شراب واخستل خرڅ ئې کړل او رقم ئې په بيت المال کښې جمع کړو. هغه په خپل اجتهاد سره داسي کول جائز ګڼړلي وو او حديث د ممانعت هغوی نه وو اوريدلي. په دې وجه چه حضرت عمر رضی الله عنه ته د دې واقعې علم اوشو نو هغوی صرف په مذمت باندي اکتفاء اوکړه سزا ئې ورنه کړه.[5]

دا روايت «کتاب البيوع باب لا يُذاب شحم الميتة» لاندي تيرشوي دي.

تابعه جابر وأبوهريرة: يعنی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما متابعت د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه او حضرت ابوهريره رضی الله عنه دواړو حضراتو نه ثابت دي. د حضرت جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنه متابعت امام بخاری رحمه الله «کتاب البيوع باب بيع الميتة والأصنام» کښې موصولاً نقل کړي دي. او د حضرت ابوهريره متابعت امام بخاری رحمه الله «کتاب البيوع باب لا يذاب شحم الميتة ولا يباع ودكه» کښې موصولاً روايت کړي دي.

[۳۲۷۴]- حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، أَخْبَرَنَا الأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً، وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلاَ حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» ص ۷۱۲][6]

ترجمه: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائي: مانه روايت کوئی اګرچه يو آيت ولي نه وي. او د بني اسرائيل نه هم روايت کوئی د هغوی نه روايت کولو کښې هيڅ حرج نشته دي او کوم سړي چه په ما باندي قصداً دروغ اوتړي نو هغه له پکار دي چه خپل ځائي دي په دوزخ کښې جوړ کړي.

---

[1] کشف الباری: ۲۹۷/۳.
[2] کشف الباری: ۱۰۲/۳.
[3] کشف الباری: ۳۰۹/٤.
[4] کتاب الوضوء باب لم یر الوضوء. إلا من مخرجین.
[5] إرشادالساری: ٤١٣/٧.
[6] أخرجه الترمذی فی العلم باب ماجاء فی الحدیث عن بنی إسرائیل رقم: ۲۶۷۱ جامع الأصول: ۱۲۹/۸ رقم الحدیث: ۵۸۵۰.

حدثواعني ولوآية: یعنی چه یو آیت ولې نه وي دا زما د طرف نه اورسوئې. قاضي بیضاوي رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ د حدیث په خائې د آیت تحدیث او ابلاغ ترغیب ورکړو. د قرآن پاك د حفاظت وعده پخپله الله تعالی کړې ده د دې نه باوجود د دې تبلیغ واجب دې. نو په دې سره د احادیثو تبلیغ په طریقه اولی ثابت شو.
علامه معافي نهرواني رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې «آية» راوړلو حکمت دا دې چه کله هم څوك حدیث اوری نو هغه به د قرآنی آیت په تبلیغ کښې وړاندیوالی او اهتمام کوی، سره د دې چه آیاتونه د تعداد په لحاظ سره کم وی. د دې د اهتمام فائده به دا وی چه د رسول الله ﷺ نه نقل شوی آیاتونه او احادیث ټوله سرمایه به امت ته اورسیږی. (۱).

وحدثواعن بني إسرائيل ولاحرج: یعنی د یهودو او نصاری روایات نقل کولو کښې هیڅ حرج نشته دې.
شراح فرمائی چه رسول الله ﷺ په شروع کښې د صحابه کرامو د یهودو په کتابونو لوستلو باندې رټنه کړې وه او دهغوی کتابونه وئیل ئی منع کړې وو چه هغه د محرف کیدو د وجې نه د فتنې سبب جوړیدې شی. روستو چه احکام اسلام او قواعد دین ته استحکام ملاؤ شو او صحابه کرامو ته د یهودو د تحریفاتو او د خان نه جوړ شوو مضامینو علم اوشو نو حضورپاك د یهودو نه روایت شوی اقوالو او حکایاتو د تحدیث اجازت ورکړو. (۲)
بعض حضرات فرمائی چه حرج د ضیق اوتنګئی په معنی کښې دې او د حرج مطلب دادې چه د یهودو عجیبه او حیرانونکی روایات اوریدو سره په زړه باندې بوج نه دی محسوس کول پکار ځکه چه د دې قسم روایات یهودو سره ډیرزیات دی. (۳)

بعض شراح فرمائی «حدثوا» د امر صیغه ده اومفید وجوب دې. مخاطب به دا لفظ په وجوب باندې محمول کولې شو نو حضورپاك د دې خودلو د پاره چه دا امر د وجوب د پاره نه دې بلکه د اباحت د پاره دې. په آخره کښې د «ولا حرج» تصریح اوفرمائیله چه د یهودو نه د روایت نه کولو کښې هیڅ حرج نشته دې.
خلاصه دا چه د دې حضراتو په نیز «ولاحرج» مطلب دادې چه د یهودو نه په ترك حدیث کښې هیڅ حرج نشته دې اومقصد مخاطب په دې باندې پوهه کول دی چه «حدثوا» کښې امر د اباحت د پاره دې. یو قول دادې چه په حدیث کښې صرف د هغه روایاتو د تحدیث اجازت ورکړې شوې دې کوم چه په قرآن مجید او احادیث صحیحه کښې راغلې دی. یو قول دادې چه په روایت کښې اسرائیلی اخبار نقل کولو مطلقًا اجازت ورکړې شوې دې. که هغه سندًا متصل وی اوکه منقطع، ځکه چه د اسرائیلی روایاتو په اسناد کښې اتصال متعذر دې. د دې په خلاف احکام اسلام سره متعلق روایاتو په تحدیث کښې د سند اتصال د اصل درجه لری او رسول الله ﷺ سره د قرب عهد د وجې نه دا متعذر هم نه دې.

د امام مالك رحمه الله رائې: امام مالك رحمه الله «حدثوا عن بني إسرائيل» مطلب دا بیان کړې دې: «المراد جواز التحدیث عنهم بما کان من أمر حسن. أما ما علم کذبه فلا» یعنی د حدیث مطلب دادې چه د اهل کتاب کومې ښه خبرې دی هغه نقل کول جائز دی. خو چه د کوم روایت بې بنیاده او غلط کیدل معلوم وی نو هغه نقل کول جائز نه دی. (۴)
د امام شافعي رحمه الله رائې: امام شافعي رحمه الله فرمائی: «من المعلوم أن النبي صلى الله عليه وسلم لا يجيز التحدیث بالکذب، فالمعنی حدثوا عن بني إسرائيل بما لا تعلمون کذبه، وأما ما تجوزونه، فلا حرج عليکم في التحدیث به عنهم، وهو نظير قوله: إذا حدثکم أهل الکتاب فلا تصدقوهم ولا تکذبوهم». (۱)

---

(۱) فتح الباري: ۶۱۷/۷.
(۲) فتح الباري: ۶۱۷/۷عمدة القاري:۶۳/۱۶إرشادالساري:۴۱۴/۷.
(۳) فتح الباري: ۶۱۷/۷عمدة القاري:۶۳/۱۶إرشادالساري:۴۱۴/۷.
(۴) فتح الباري:۲۱۷/۸.

یعني دا خبره واضحه ده چه رسول الله ﷺ هیڅ کله دَ دروغو نقل کولو اجازت نه ورکوي. نو دَحدیث معنی داده چه دَ اهل کتاب دَ کوم روایت دَتکذیب څه ذریعه تاسو سره نه وي نوتاسو هغه روایت کولې شئ، اودَهغوی چه کوم روایات تاسو صحیح ګڼرئ دَهغې په نقل کولو کښې هم څه حرج نشته دې. دَدې روایت مضمون دَ رسول الله دَدې روایت په شان دَمعنی دې په کوم کښې چه حضورپاک فرمائیلي: کله چه تاسوته اهل کتاب یو روایت بیان کړي نوتاسو مه دَهغې تصدیق کوئ او مه ئې تکذیب.

دَ اسرائیلي روایاتو درې قسمونه: خلاصه دا شوه چه دَ اسرائیلي روایاتو درې قسمونه دي: ① اول قسم دَهغه روایاتو دې چه په صحیح معنوکښې دَ قرآن اوسنت موافق وي. دَ داسې روایاتو خوروښه جائز ده ځکه چه دَ دې صداقت دَ شك نه بالادې.[1]

② دویم قسم دَ هغه روایاتو دې دکوم مثال چه په قرآن او سنت کښې نه وي مګر دغه روایات دَدې دواړو سره معارض هم نه وي. دغه شان روایات دَ عام اخبار او روایاتو په شان دَ صدق اوکذب دواړو احتمال لري. دا دَعبرت اوترغیب په غرض په دې شوط نقل کول جائز دي چه دا خو نه دَ قضیه مسلمه په توګه پیش کړې شي اونه دَدې نه په څه شرعي حکم باندې استدلال اوکړې شي.[2]

③ دریم قسم دَهغه روایاتودې چه کتاب اوسنت سره متصادم وي. داسې روایات صرف دَ دروغو په ضمن کښې راځي اودا صرف دَ ابطال او تکذیب په غرض سره پیش کول پکاردي چه دَخلقو په وړاندې دَهغوی کذب محض کیدل ښکاره شي.[3]

[٣٢٧٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الْيَهُودَ، وَالنَّصَارَى لَا يَصْبُغُونَ، فَخَالِفُوهُمْ» ص ٧١٥ [٥٥٥٩][5]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلي یهود اونصاری خضاب یعنی وسمه نه لګوي دَهغوی مخالفت اوکړئ.

تراجم رجال

عبدالعزیز بن عبدالله: دا ابوالقاسم عبدالعزیز بن عبدالله بن یحیی اویسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص علی العلم» لاندې تیره شوې ده.[6]

ابراهیم بن سعد: دا ابو اسحاق ابراهیم بن سعد زهري رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ما ذکر في ذهاب موسی علیه السلام في البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1]) فتح الباري: ٦١٨/٨

[2]) منارالقاري شرح مختصر صحیح البخاري: ٢١٣/٤.

[3]) المصدر السابق.

[4]) المصدر السابق.

[5]) أخرجه البخاري أیضاً في اللباس باب الخضاب رقم الحدیث: ٥٨٩٩ ومسلم في اللباس باب مخالفة الیهود في الصبغ، رقم: ٢١٠٣ وأبوداؤد في الترجل باب في الخضاب رقم: ٤٢٠٣ والترمذي في اللباس باب ما جاء في الخضاب رقم: ١٨٥٢.

[6]) کشف الباري: ٤٨/٤.

[7]) کشف الباري: ٢٨٧/٣.

صالح: دا ابومحمد صالح بن کیسان مدنی رحمة الله علیه دي. دَدوی تذکره ((کتاب الایمان باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار من الایمان)) (۱)

ابن شهاب: دَدوی تذکره ((کتاب العلم باب بدء الوحی)) دریم حدیث لاندې تیره شوې ده. (۲)

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دَدوی تذکره ((کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابًا من الایمان)) لاندې تیره شوې ده. (۳)

تشریح: دلته دا خبره په ذهن کښې ساتلې پکاردی چه په روایت کښې دَ ږیرې اوسر ویښتو کښې دَ وسمې لګول مراد دی. په شروع کښې به رسول الله ﷺ دَ یهودو ښکلې عادتونه اختیارولو تلقین کولو بیا دحضورپاک مزاج شریف بدل شو او په ډیرو کارونو کښې ئې دَهغوی دَ مخالفت حکم ورکړو. چونکه یهودو به دَ ږیرې او سر په ویښتو کښې وسمه نه لګوله اومنشاء دَ هغوی مخالفت وو نوحضورپاک دَدې دَ استعمال ترغیب ورکړو چه دَ سر او ږیرې په ویښتو کښې وسمه لګوئي. شراح حدیث دَدې روایت لاندې فرمائي چه دَ رسول الله ﷺ دَمنشاء دَ پوره کولو دپاره په دې حکم باندې دَعمل کولو ښه اهتمام کول پکاردی. خو چه په کومو علاقو کښې نکریزې او وسمه رائج نه وی اودَدې استعمال دَ انفرادیت نشان پیدا کوی، دَ شهرت او ریاکارئ سبب جوړیږی نو په داسې صورت کښې ترک خضاب اولی دي. (۴)

دویمه خبره داده چه دلته دَ خضاب نه هم دَ سر او ږیرې ویښته مراد دی. په کپړو او خپو لاسونو باندې خضاب لګول مراد نه دی. په یهودو کښې په خپو لاسونو باندې خضاب لګول معمول وو. په دې وجه په خپو لاسونو باندې خضاب لګولو نه ځان ساتل پکاردی. دَ شوافع نه دَ سړو دپاره دَدې په استعمالولو دَ تحریم قول نقل دې. البته دَ دوائی او علاج په غرض سره لګولو کښې حرج نشته دې. (۵)

دې روایت سره متعلق نور ابحاث ((کتاب اللباس، کتاب الخضاب)) کښې راځی. (۶)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث کښې دَ یهودو ذکر دې اویهود دَ بنی اسرائیل نه دی، دغه شان دَ حدیث مناسبت ترجمه سره ښکاره دې.

[۳۲۷۶]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الحَسَنِ، حَدَّثَنَا جُنْدَبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، فِي هَذَا المَسْجِدِ، وَمَا نَسِينَا مُنْذُ حَدَّثَنَا، وَمَا نَخْشَى أَنْ يَكُونَ جُنْدُبٌ كَذَبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ [ص: ۱۷۱] عليه وسلم: " كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ بِهِ جُرْحٌ، فَجَزِعَ، فَأَخَذَ سِكِّينًا فَحَزَّ بِهَا يَدَهُ، فَمَا رَقَأَ الدَّمُ حَتَّى مَاتَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: بَادَرَنِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ، حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الجَنَّةَ " ص ۷۱۷] [ر ۱۲۹۸] (۷)

ترجمه: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کان فیمن کان قبلکم...... : رسول الله ﷺ فرمائي تاسو نه وړاندې امتونو کښې یو سړې وو. دَهغه نوم شراح حدیث وائي چه معلوم نه شو. هغه زخمي شو کوم سره چه هغه ته تکلیف اوشو، اود تکلیف نه برداشت کیدو د وجې نه، هغه چاړه راواخسته اوخپل لاس ئې پرې کړو. دَکوم په وجه چه دَهغه نه یو

---

(۱) کشف الباری: ۱۲۱/۲.

(۲) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۳) کشف الباری: ۲۲۳/۲.

(۴) فتح الباری: ۳۵۵/۱دارالمعرفة.

(۵) المصدرالسابق.

(۶) کشف الباری کتاب اللباس باب الخضاب، ص: ۲۵۷ – ۲۵۹.

(۷) مرتخریجه فی کتاب الجنائز باب ماجاء فی قاتل النفس رقم: ۱۳۶۴.

شان وینه بهیدله تردې چه هغه مړ شو. الله تعالی فرمائی چه ده خپل خان قتل کړو او ماله په راتلو کښې ئې تادی اوکړه نو ما په ده باندې هم جنت حرام کړو.

تراجم رجال

محمد: دَاکثر شراح په نیز دې نه محمد بن معمر بن ربعی قیسی رحمه الله مراد دې. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[1]

حجاج: داحجاج بن منهال انماطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة» لاندې تیره شوې ده.[2]

جریر: دا جریر بن حازم بن زید الازدی البصری رحمه الله دې.[3]

الحسن: داحسن بن ابی الحسن بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة ولایکفر صاحبها بارتکابها إلا بالشرك» لاندې تیره شوې ده.[4]

جندب بن عبدالله: دا جندب بن عبدالله البجلی رحمه الله دې. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[5]

حدثنا جندب بن عبدالله فی هذا المسجد.....إلخ: حسن بصری رحمه الله فرمائی داحدیث مونږ ته جندب بن عبدالله رضی الله عنه هم په دې جمات کښې بیان کړې. دې نه دَ بصره جمات مراد دې.[6] اوکوم وخت چه هغوی حدیث بیان کړې وو نو دهغه وخت نه مونږ دا هیر کړې نه دې.

شراح حدیث وائی چه په دې جمله سره حسن بصری رحمه الله تحقق حدیث طرف ته اشاره کړې ده چه دا حدیث تیك هم په دغه الفاظو سره محفوظ کړې دې لکه چه جندب بن عبدالله رضی الله عنه بیان کړې وو. دویمه دا چه دې سره دَ جندب بن عبدالله رضی الله عنه سره دَ زمانې دَ نیزدیکت هم اشاره کول مقصود دی. دریم دا چه جندب بن عبدالله رضی الله عنه داحدیث حسن بصری رحمه الله ته دَ یو نه زیات وارې اورولې.[7]

قوله: وما نخشی أن یکون جندب کذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم: اونه مونږ ته دَدې خبرې ویره شته چه جندب رضی الله عنه به په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې دروغ وئیلی وی. په دې کښې داخودل مقصود دی چه صحابه کرام رضی الله عنهم ټول عدول دی اودا ناممکن دی چه یو صحابی دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته دَ دروغو خبره منسوب کړی.[8]

تشریح: دَ صحیح مسلم روایت دې: «أن رجلا خرجت به قرحة» الفاظ دی یعنی دَدغه سړی په بدن باندې دانه راختلې وه. په دواړو روایتونو کښې به دَ جمع کولو صورت داسې شی په شروع کښې هغه زخم (جرح) وو چه روستو ئې دَ دانې (قرحة) شکل اختیار کړو.[9]

---

[1] اوګورئی: کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: أما بعد، رقم:۹۲۳.
[2] کشف الباري: ۲/ ۷۴۴.
[3] کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد رقم: ۴۶۷.
[4] کشف الباري: ۲/ ۲۲۰.
[5] اوګورئی: کتاب العیدین باب کلام الإمام والناس فی خطب العید، رقم: ۹۸۵.
[6] فتح الباري: ۸/ ۶۱۸.
[7] فتح الباري: ۸/ ۶۱۸عمدة القاري: ۱۶/ ۶۵إرشادالساري: ۷/ ۴۱۵.
[8] فتح الباري: ۸/ ۶۱۸عمدة القاري: ۱۶/ ۶۵إرشادالساري: ۷/ ۴۱۵.
[9] فتح الباري: ۸/ ۶۱۹.

«فخزبها يده» لفظ سكين مذكر او مؤنث دواړه شان استعماليږي.[1]

«قوله: بادرني عبدي بنفسه» دا جمله دَمرګ دَ تادئي کولونه کنايه ده.[2]

«قوله: حرمت عليه الجنة» دَدې سړي عمل دَ جنت دَحرمت دَپاره پيش خيمه جوړيدل په دې باندې دلالت کوي چه دې سړي دا عمل دَ علاج په غرض سره نه وو کړې لکه چه بعض وخت دَ فائدې په اميد باندې زخم يا دانه وغيره پرې کولې شي بلکه ده دا عمل قصداً هم دَمرګ دَپاره کړې وو.[3]

په دې روايت باندې دوه اشکال وارد کيږي. ① رومبې اشکال دادې چه دَ حديث الفاظ «بادرني عبدي بنفسه» نه دا مفهوم کيږي چه په دې وعيد کښې به هغه سړې هم داخل وي څوک چه چا قتل کړې وي ځکه چه داسې مقتول هم ظاهره ده چه دَخپل مرګ دَ وخت نه مخکښې مړشو که چرې قاتل دَ قتل اقدام نه کولې نويقيناً هغه به ژوندې وې.

دَ دې اشکال جواب دادې چه په حديث کښې دکوم مبادرة او تادئي تذکره کړې شوې ده دَهغې نه مراد دادې چه څوک په خپل قصد اواراده سره دَمرګ اسباب اختيارکړي اودَداسې سړي دَپاره دغه پورته ذکرشوې سزا اوعقوبت ځکه دې چه دَ الله تعالى دَ طرف نه هغه ته داخبر نه وو چه دَهغه دَ مرګ وخت رانيزدې شوې دې. «دکوم په بنياد چه مونږ دا اووايو چه کله دَده دَمرګ وخت پوره وو نويا دَده په اقدام باندې راګيرول هم نه دې پکار» بلکه دې سړي په خپله مرضئي او خپل قصد او اراده سره دَ مرګ اسباب اختيارکړل دکوم په وجه چه دَ سزا او عقوبت مستحق هم اوګرځيدو.[4]

② دويم اشکال دادې چه دَالله تعالى دَارشاد «وحرمت عليه الجنة» نه دا متبادر کيږي چه موحد به هم دَهميشه دَپاره جهنم کښې اچولې شي. دَدې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوي دي. (۱) چونکه دې سړي دا حرام فعل حلال ګنړلو سره انجام کړې وو دکوم په وجه چه هغه کافرشوې وو په دې وجه مخلد في النار اوګرځولې شو. (۲) دَ جنت نه خاص جنت لکه جنت الفردوس وغيره مراد دی. (۳) او يا بيا دا وعيد په دې باندې محمول دې چه که چرې زما رضا جنت هميشه دَحرام ساتلو اوشوه نو هم داسې به کيږي ګنې نه به کيږي. (۴) چه وعيد په تخريف اوتغليظ باندې محمول وي دَحديث ظاهري مفهوم مرادنه وي. (۵) امام نووي رحمه الله فرمائيلي چه پخوانو شريعتونوکښې به مرتکب دکبائر کافر کيدلو اوچونکه دا سړې هم دَ پخوانو امتونونه وو اوده دَ کبيره ګناه ارتکاب کړې وو په دې وجه جنت دَده دَپاره حرام کړې شو.[5]

مستفاد امور: ① خودکشي کول حرام دي هم دغه شان څوک قتل کول هم حرام دی اوداهم معلومه شوه چه بل څوک قتل کول په طريقه اولى دَ تحريم جنت سبب دې.

② حديث په دې باندې دال دې چه الله تعالى په خپل مخلوق باندې ډير زيات مهربان دې چه هغه په خپل مخلوق باندې خپل ځانونه هلاک کول حرام ګرځولي دي اودَدې خبرې دليل دې چه ټول نفوس دَالله تعالى ملکيت دی.

③ دَ پخوانو امتونو تذکره کول جائز دي.

④ په مصيبت باندې صبر کول دَ فضل سبب دې او دَدې خبرې درس ورکړې شوې دې چه په يو تکليف باندې

---

[1] فتح البارى: ۶۱۹/۸.

[2] عمدة القارى: ۴۷/۱۶وفتح البارى: ۶۱۹/۸.

[3] فتح البارى: ۶۱۸/۸.

[4] المصدر السابق.

[5] فتح البارى: ۶۲۰/۸-۶۱۹عمدة القارى: ۴۷/۱۶.

چغې صورې نه دی ویستل پکار. همې نه چه چرته داسې اوشي چه دَ دغې نه په لوئې مصیبت او تکلیف کښې راګیر شي
۵) داسې اسباب اختیارول منع دي چه دَخان دَپاره خطره وي.
۶) حدیث روایت کولو کښې دَ احتیاط نه کار اخستل پکار دي.
۷) دغه شان حدیث بیانولو سره دَتحدیث مکان ذکر کول اودَخپل استاذ دَ قوت ضبط طرف ته اشاره کول هم مناسب دي دې دَپاره چه اوریدونکې هم دَ دغه صفاتو طرف ته مائل شي. (١)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت دَحدیث تکړه «کان فیمن کان قبلکم» کښې دې. ځکه چه په دې کښې عموم دې بني اسرائیل او غیر بني اسرائیل دواړو ته شامل دی او په ترجمة الباب کښې دَ بنو اسرائیل ذکر شوې دې نو داسې په دواړو کښې مناسبت واضح دې. (٢)

حَدِيثُ أَبْرَصَ وَأَعْمَى وَأَقْرَعَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ.

ماقبل سره ربط: تیرشوی باب سره ربط بالکل واضح دې هلته هم دَبني اسرائیلو دَځه خلقو حال بیان کړې شوې وو اودلته هم دَبني اسرائیلو دَ دریو خلقو تذکره ده.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله دَ بني اسرائیلو دَ هغه دریو کسانو ذکرکړې دې چا له چه الله تعالی دَ بیمارئي نه شفا او دَ فقر نه غنا ورکړه او بیائې دَ هغوی امتحان واخستو. مګر په دغه امتحان کښې کامیابي صرف دَ یو په نصیب کښې راغله. ناکام هغه شو چاچه دَالله تعالی ورکړې شوو نعمتونو ناقدري اوناشکري اوکړه او کامیاب هغه شو چاچه دَالله تعالی احسانات یاد کړل او شکرئې اداکړو.

ابرص: دَ چا دَبدن رنګ چه دَ فساد مزاج دَ وجې نه سپین شي.

اقرع: داسې سړې چه دَهغه دَ سر ویښته دَ ځه بیمارئي دَ وجې نه پریوځي.

اعمی: نه مراد هغه سړې دې دَ چا نظر چه ختم شوې وي. (٣)

[۳۲۷۷]- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ح وحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ ثَلاَثَةً فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ: أَبْرَصَ وَأَقْرَعَ وَأَعْمَى، بَدَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَبْتَلِيَهُمْ، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مَلَكًا، فَأَتَى الأَبْرَصَ، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: لَوْنٌ حَسَنٌ، وَجِلْدٌ حَسَنٌ، قَدْ قَذِرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ عَنْهُ، فَأُعْطِيَ لَوْنًا حَسَنًا، وَجِلْدًا حَسَنًا، فَقَالَ: أَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: الإِبِلُ، - أَوْ قَالَ: البَقَرُ، هُوَ شَكَّ فِي ذَلِكَ: إِنَّ الأَبْرَصَ، وَالأَقْرَعَ، قَالَ أَحَدُهُمَا الإِبِلُ، وَقَالَ الآخَرُ: البَقَرُ - فَأُعْطِيَ نَاقَةً عُشَرَاءَ، فَقَالَ: يُبَارَكُ لَكَ فِيهَا وَأَتَى الأَقْرَعَ فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ شَعَرٌ حَسَنٌ، وَيَذْهَبُ عَنِّي هَذَا، قَدْ قَذِرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ وَأُعْطِيَ شَعَرًا حَسَنًا،

---

(١) فتح الباري: ۶۲۰/۸.
(٢) عمدة القاري: ۴۶/۱۶.
(٣) إرشاد الساري: ۴۱۶/۷ دار الكتب العلمية.

قَالَ: فَأَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: البَقَرُ، قَالَ: فَأَعْطَاهُ بَقَرَةً حَامِلًا، وَقَالَ: يُبَارَكُ لَكَ فِيهَا، وَأَتَى الأَعْمَى فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: يَرُدُّ اللَّهُ إِلَيَّ بَصَرِي، فَأُبْصِرُ بِهِ النَّاسَ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَرَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ بَصَرَهُ، قَالَ: فَأَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ الغَنَمُ: فَأَعْطَاهُ شَاةً وَالِدًا، فَأُنْتِجَ هَذَانِ وَوَلَّدَ هَذَا، فَكَانَ لِهَذَا وَادٍ مِنْ إِبِلٍ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ بَقَرٍ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ غَنَمٍ، ثُمَّ إِنَّهُ أَتَى الأَبْرَصَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مِسْكِينٌ، تَقَطَّعَتْ بِيَ الحِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلاَ بَلاَغَ اليَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي أَعْطَاكَ اللَّوْنَ الحَسَنَ، وَالجِلْدَ الحَسَنَ، وَالمَالَ، بَعِيرًا أَتَبَلَّغُ عَلَيْهِ فِي سَفَرِي، فَقَالَ [ص:١٧٢] لَهُ: إِنَّ الحُقُوقَ كَثِيرَةٌ، فَقَالَ لَهُ: كَأَنِّي أَعْرِفُكَ، أَلَمْ تَكُنْ أَبْرَصَ يَقْذَرُكَ النَّاسُ، فَقِيرًا فَأَعْطَاكَ اللَّهُ؟ فَقَالَ: لَقَدْ وَرِثْتُ لِكَابِرٍ عَنْ كَابِرٍ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيَّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، وَأَتَى الأَقْرَعَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ لَهُ: مِثْلَ مَا قَالَ لِهَذَا، فَرَدَّ عَلَيْهِ مِثْلَ مَا رَدَّ عَلَيْهِ هَذَا، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيَّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، وَأَتَى الأَعْمَى فِي صُورَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مِسْكِينٌ وَابْنُ سَبِيلٍ وَتَقَطَّعَتْ بِيَ الحِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلاَ بَلاَغَ اليَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي رَدَّ عَلَيْكَ بَصَرَكَ شَاةً أَتَبَلَّغُ بِهَا فِي سَفَرِي، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ أَعْمَى فَرَدَّ اللَّهُ بَصَرِي، وَفَقِيرًا فَقَدْ أَغْنَانِي، فَخُذْ مَا شِئْتَ، فَوَاللَّهِ لاَ أَجْهَدُكَ اليَوْمَ بِشَيْءٍ أَخَذْتَهُ لِلَّهِ، فَقَالَ أَمْسِكْ مَالَكَ، فَإِنَّمَا ابْتُلِيتُمْ، فَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ، وَسَخِطَ عَلَى صَاحِبَيْكَ" ص ٧٢٢ - ٧٢٣ [ر: ٦٢٧٧] [1]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی بنی اسرائیلو کښې درې سړی وو په کوم کښې چه یو برص په برګی مرض کښې اخته وو، دویم ګنجې وو او دریم ړوند وو. الله تعالی ته دَهغوی امتحان اخستل منظور شو نو هغوی له ئې یوه فرښته راولیګله چه د ټولو نه اول دَبرګی مرض والاته راغله هغه نه ئې تپوس اوکړو ستا کوم یوشئ خوښ دې هغه اوونیل ښکلې رنګ او ښانسته (بې عیبه) څرمن، ځکه چه دَ دې برګی مرض دَ وجې نه خلق مانه کرکه کوی نو فرښتې دَهغه په بدن باندې لاس راښکلو په کوم سره چه دَهغه برګوالې لرې شو او دَهغې په ځائې ښکلې رنګ او څرمن راښکاره شوه. فرښتې تپوس اوکړو مال ستا کوم خوښ دې؟ هغه ونیل چه اوښان یا غواګانې نې اوونیل. بهرحال په دې کښې دَ راوی شک دې په ابرص او اقرع کښې یو اوښان اوونیل او بل غواګانې اوونیل. چنانچه هغه ته دَلسو میاشتو حمل دارې اوښې ورکړې شوې. دې نه پس فرښتې دعا کولو سره اوونیل چه الله تعالی دې اوکړی چه ستا په دې مال کښې برکت پیداشی. بیا هغه فرښته ګنجی له راغله دَهغه خوښ څیزونو تپوس ئې اوکړو هغه ونیل چه ښه ویښته وی او دَ ګنجې توب مې لاړشی دکوم دَ وجې نه چه خلق مانه نفرت کوی چنانچه فرښتې دَهغه په سرباندې لاس راښکلو په کوم سره دَ چه دَهغه ګنجې والې ختم شو او ښکلې ښانسته ویښته ئې راوختل. بیائې دَهغه خوښ مال پوښتنه اوکړه هغه غواګانې یادې کړې نو هغه ته حمل دارې غواګانې ورکړې شوې بیا فرښتې دعا اوکړه چه الله تعالې دې ستا په دې مال کښې برکت واچوی بیا فرښته نابینا له راغله دهغه دخوښ څیز تپوس ئې اوکړو په کوم چه هغه اوونیل چه الله تعالی زما نظر راواپس کړی دې دَپاره چه زه په نظر سره خلق اولیدلې شم فرښتې دهغه په سترګو لاس راښکلو په کوم سره چه

[1] اخرجه البخاری فی الأیمان والنذور أیضاً باب لا یقول: ما شاء الله وشئت إلخ رقم الحدیث: ۶۶۵۳ والإمام مسلم کتاب الزهد باب: الدنیا سجن المؤمن وجنة الکافر رقم الحدیث: ۷۴۳۱ جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۱۰/۳۲۱-۳۲۲، رقم الحدیث: ۷۸۲۵.

الله تعالی دَهغه نظر راؤګرځولو. بیائې تپوس اوکړو کوم مال دې خوښ دې؟ وئې وئیل چیلئې مې خوښې دی. هغه له ئې دَ بچې راوړونکې یوه چیلئې ورکړه. نودهغه دواړو (اوښانو او غواګانو) هم بچې پیدا شو ا دَهغه چیلئې هم بچې، اوشو مال زیاتیدو په کوم سره چه دَ ابرص دَ اوښانونه وادی ډکه شوه، دَ اقرع دَغواګانونه وادی ډکه شوه او دَ نابینا دَ چیلونه وادی ډکه شوه.

بیا هغه فرښته ابرص له دَ (ابرص) په حقیقی صورت رهینت کښې راغله (دې دَپاره چه حجت ئې پوره وی) وئې وئیل زه یو غریب سړې یم په سفرکښې زما دَ روزې برابر اسباب ووختم شو. اوس زما کفیل دَالله تعالی نه سوا اوستا نه بغیر بل څوک نشته دې. زه تانه دَ هغه الله تعالی په نوم باندې یواوښ غواړم چاچه تاله دا ښائسته بدن او ښکلې رنګ درکړې دې اومال ئې هم درکړې دې. اوښ خکه غواړم چه خپل مقام ته اورسیږم. هغه جواب ورکړو ماته نور هم ډیر زیات حقوق اداکول دی. فرښتې وئیل لکه زه چه تا پیژنم ولې ته دَ ابرص په بیمارئی کښې اخته نه وې دکوم په وجه چه به خلقو تانه نفرت کولو اوته تکې تکې ته محتاج وې. بیا الله تعالی تاله دومره مال درکړو. هغه سړی اووئیل ماته دَ لوئی شان والاپلار نیکه نه وراثت پاتې دې. فرښتې اووئیل چه که ته دروغ وایئې نو الله تعالی دې تا هم هغه شان کړی څنګه چه ته اول وې. بیا فرښته ګنجی له هم په هغه شکل اوصورت راغله او هم هغه شان ئې اووئیل څنګه چه اول تا وئیلې وو. هغه هم هغه جواب ورکړو کوم چه هغه اولنی ورکړې وو. فرښتې اووئیل که چرې ته دروغژن ئې نوالله تعالی دې تا هم هغه شان کړی څنګه چه ته اول وې. بیا فرښته هغه ړوند له هم په هغه شکل او صورت راغله وئې وئیل زه یو غریب اومسافر سړې یم. په سفرکښې زما هرقسم وسائل ختم شو نن زما آسرا سوا دَالله تعالی نه اوستا نه بل څوک نشته دې. زه دَهغه الله په نوم باندې تانه دَ یوې چیلئې سوال کوم چاچه تاله بینائی درکړه دې دَ پاره چه زه دَ دغه (چیلئې) په ذریعه خپل منزل ته اورسیدې شم. هغه وئیل واقعی زه نابینا ووم الله تعالی زما بینائی واپس کړه. زه فقیر اومحتاج ووم الله تعالی زه غنی کړم. ستا چه څه مرضی وی واخله. نن چه کوم څیز هم دَ الله تعالی په نوم اوړل غواړې دَهغې په اړلو تانه دَ شکریه طلب ګار نه یم. فرښتې وئیل خپل مال خپل خان سره اوساته ماته دَمال ضرورت نشته بس ستاسو حلقو امتحان مې اخستې وو په کوم کښې چه (ته کامیاب شوې او) الله تعالی تانه راضی شو اوستا دَ دغه دوو ملګرونه ناراض شو.

وحدثنی محمد، حدثنا عبدالله بن رجاء......الخ: دا روایت امام بخاری رحمه الله په دوو سندونوسره ذکرکړې دې اودا دواړه سندونه په همام رحمه الله باندې یوځائې کیږی. دَ دویم سند په شروع کښې محمد نومې راوی دې اوس دې نه کوم یو راوی مراد دې نو په دې کښې یو قول دادې چه دې نه مراد محمد بن یحیٰی ذهلی رحمه الله دې. او بعض حضرات فرمائی چه دې نه پخپله هم امام بخاری رحمه الله مراد دې (مګر په دې صورت کښې به خائې دَ حدثنی حدث کیدل پکاردی. راقم). دا حضرات فرمائی چه زمونږ دَدې خبرې تائید دې نه کیږی چه امام بخاری رحمه الله په ډیرو مقاماتو باندې دَ عبدالله بن رجاء نه بغیردَ واسطې هم روایات نقل کړی دی. لیکن ابوذر په دې خبره باندې جزم کړې دې چه دا روایت دَامام بخاری رحمه الله په نیز هم دغه شان (دَ راوی دَ پلار طرف ته نسبت نه بغیر) محفوظ دې. البته دا کیدې شی چه دَمحمدنه محمد بن یحیٰی ذهلی رحمه الله مراد وی خکه چه دا روایت جوزقی عن مکی بن عبدان په طریق سره دَمحمد بن یحیٰی ذهلی رحمه الله نه نقل دې. هم په دې باندې ابونعیم رحمه الله هم جزم کړې دې.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله کتاب التوحید کښې هم یوحدیث بعینه هم په دوو سندونو سره دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کړې دې.[2] بل دَ امام بخاری رحمه الله په صحیح کښې اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه دَ عبدالرحمن بن ابی عمرة رحمه الله نه صرف هم دغه دوه روایتونه دی.[3]

---

[1]) فتح الباری: ۶/۵۰۲-۵۰۱ عمدة القاری: ۱۶/۶۶

[2]) فتح الباری: ۶/۵۰۲.

[3]) فتح الباری: ۶/۵۰۲ عمدة القاری: ۱۶/۶۶

تراجم رجال

احمدبن اسحاق: دا ابواسحاق احمدبن اسحاق بن حصين سلمي سرماري رحمه الله دې. دَدوى تذكره ((كتاب الصلاة باب المرأة تطرح عن المصلى شيئامن الأذي)) لاندې اوګورئى.

عمرو بن عاصم: دا عمرو بن عاصم بن عبيدالله قيسي كلابي بصري رحمه الله دې. دَدوى تذكره ((كتاب مواقيت الصلاة باب وقت الفجر)) لاندې اوګورئى.

محمد: دامحمد بن يحيىٰ ذهلي رحمه الله دې. دَدوى تذكره ((كتاب العيدين، باب التكبير أيام منى.....الخ)) لاندې اوګورئى.

عبدالله بن رجاء: دا مشهور محدث عبدالله بن رجاء بن مثنى غزالي بصري رحمه الله دې. [1]

همام بن يحيىٰ: دا همام بن يحيىٰ دينار العوذى رحمه الله دې. [2]

اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحة: دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده. [3]

عبدالرحمن بن ابي عمرة: دا عبدالرحمن بن ابى عمرة انصارى نجارى رحمه الله دې. دَدوى تذكره ((كتاب الماء، باب حلب الإبل على الماء)) لاندې اوګورئى.

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. [4]

شرح حديث:

قوله: بدالله عزوجل أن يبتليهم.....: دَحديث دَدې الفاظو متعلق درې قسم اقوال دى: ① اكثر شراح حضرات دا الفاظ ((بدالله، بدون الهمزة)) روايت كړې دى. ليكن دا حضرات "بدا" دَدې په حقيقي معنى باندې نه محمول كوى ځكه چه ((بدا يبدو)) معنى دَ يوخيز دَ پټيدو نه پس راښكاره كيدلو راځى او ښكاره خبره ده چه دَالله تعالى په نسبت دا معنى مراد اخستل محال دى. په دې وجه دا حضرات فرمائى چه ((بدا "أظهر")) معنى كښې دې چه الله تعالى هغه اراده كومه چه (دَ دغه سړو دَ ازميښت په بابت) دَ ازل نه وه، هغه ظاهره كړه. [5]

② علامه كرمانى رحمه الله دا الفاظ ((بدأالله)) روايت كړې دى. يعنى دَهمزه سره او لفظ الله دَ رفع سره. په دې صورت كښې به دَحديث معنى شى الله تعالى دَدغه دواړو سړو دَ امتحان فيصله او اراده اوكړه. [6]

③ علامه خطابى رحمه الله حديث ((بدالله)) الفاظوسره روايت كړې دې يعنى بغيردَ همزة او لفظ الله دَ رفع سره. هغه فرمائى چه ((بدا)) "قضى وبدا" په معنى كښې دې اودَحديث مفهوم دادې چه الله تعالى دَهغوى ازميښت شروع اونافذ كړو. دامعنى ځكه ده چه نفس قضاځو دَاول نه ده ضرورت دَهغې دَ نفاذ دې. [7]

علامه خطابى رحمه الله او علامه كرمانى رحمه الله دَدې حضراتو طرف ته چاچه داحديث ((بدالله)) الفاظوسره روايت كړې دې دَخطاء نسبت كړې دې. [8] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې الفاظو سره روايت په خطاء باندې محمول

---

[1] كشف البارى كتاب الصلاة ص: ٢٤١.

[2] كشف البارى كتاب الحيض،ص:451.

[3] كشف البارى: ٢١٣/٣.

[4] كشف البارى: ٦٥٩/١.

[5] فتح البارى: ٥٠٢/٦عمدة القارى: ٦٧/١٦إرشادالسارى: ٤١٧/٧.

[6] شرح الكرمانى: ٩٤/١٤ مؤسسة الرسالة.

[7] الأعلام للخطابى، الجزء، الثالث، ص: ١٥٦٩.

[8] شرح الكرمانى: ٩٤/١٤مؤسسة الرسالة، الأعلام للخطابى، الجزء الثالث، ص: ١٥٦٩.

کول صحیح نه دی خکه چه چا «بدالله» الفاظ سره روایت کړي دي هغوی فعل "بدا" په ظاهر باندې محمول کړي نه دي بلکه ددې توجیه ئې کړې ده دکوم نه پس چه په معنی کښې هیڅ خرابی نه لازم کیږی البته اُولی دادی چه "بدا" د "قضی" په معنی باندې محمول کړې شی.(۱) لکه څنګه چه علامه کرمانی رحمه الله او علامه خطابی رحمه الله فرمانی.

الحاصل په دې خبره باندې د ټولو اتفاق دې چه د الله تعالی نسبت "بداء" حقیقی معنی چه د خفاء نه پس ظهور ده مراد اخستل ناجائز دی.

قوله: هوشك في ذلك: د صحیح مسلم په روایت کښې تصریح ده چه دا شک راوی حدیث اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه رحمه الله ته پیښ شوې وو.(۲)

قوله: ناقة عشراء: عشراء د جیم فتحه او شین فتحه سره. هغه اوښې د کومې په حمل چه لس میاشتې تیرې شوې وی.(۳)

قوله: فأنتج هـذان وولد هـذا: لفظ انتاج او لفظ تولید کلام عرب کښې دغه شان استعمالیږی. د بعض څناورو د پاره انتاج استعمالیږی او د بعض د پاره لفظ تولید.(۴)

تقطعت بي الحبال في سفري......: لفظ حبال د حبل جمع ده مراد دادې چه زما ټول د سفر اسباب د کوم نه چه به ما رزق طلب کولو ختم شوی دی. د صحیح مسلم په روایت کښې په ځائې د حبال حبال نقل دې کوم چه د حیلة جمع ده. په دې صورت کښې به معنی داشی چه اوس ما سره د سفر د پاره (سوا ستانه) نوره څه حیله یا طریقه نشته دې.(۵)

قوله: لقد ورثت لكابر عن كابر: د کشمیهنی په روایت کښې «کابرا عن کابر» نقل دې. معنی هم یوه ده چه ما د لوئی لوئی شان والا پلار نیکانو نه دا مال په وراثت کښې حاصل کړې دې.(۶)

قوله: شاة أتبلغ بها في سفري.... الخ: چه چیلئی خرخولو سره به ټول سفری ضروریات پوره کولو سره منزل ته اورسیږم. قسطلانی رحمه الله د فرښتې دا ټول کلام په تعریض باندې محمول کړې دې دې د پاره چه دا اشکال نه وی چه فرښتې دروغ وئیلی دی.(۷)

علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه د فرښتې کلام په ظاهر حال باندې محمول دې. یعنی فرښتې چه هغه وخت کومه حیله اختیار کړې وه هم د هغې برابر ئې خبره اوکړه لهذا دا کذب نه دې. یا کیدې شی چه الله تعالی د دغه سړو د ازمیښت په غرض سره د فرښتې د پاره داسې کلام کول مباح کړې وی لکه څنګه چه د یو انسان د پاره پخپله د ظلم لرې کولو په غرض سره غیر واضح او مبهم کلام چه په ظاهره رښتیا ښکاری یا صریح دروغ وئیل جائز دی.

---

(۱) فتح الباری: ۵۰۲/۶.

(۲) فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری:۶۷/۱۶صحیح الإمام مسلم کتاب الزهد، باب: الدنیا سجن المؤمن وجنة الکافر، رقم الحدیث: ۷۴۳۱.

(۳) فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری: ۶۷/۱۶.

(۴) فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری:۶۷/۱۶فیض الباری: ۴۱۲/۴.

(۵) فتح الباری:۵۰۲/۶.

(۶) فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری:۶۷/۱۶إرشاد الساری: ۴۱۹/۷.

(۷) إرشادالساری: ۴۱۸/۷.

الحاصل عين ممكن ده چه الله تعالى دَ بعض مصالح په وجه باندې دَ فرښتې دَپاره داسې كلام كول مباح كړې وى چه په ظاهره باندې دروغ معلوميږى بلكه صريح دروغ ونيلى ئى مباح كړى وى. لهذا چه كله داسې عين ممكن دى نودَ فرښتې په كلام باندې هيڅ اشكال نشته دې. ځكه چه هغه دَ حكم موافق عمل اوكړو لهذا دَدې دَ وجې نه دَ فرښتې عصمت په هيڅ قسم باندې مجروح كيږى نه.(١)

په دې حواله سره علامه گنگوهى رحمه الله ډيره بهترين توجيه بيان كړې ده هغوى فرمائى چه په فرښته باندې دااعتراض نه شى كيدې چه هغې پخپله ځان مسكين اومسافر ښكاره كولوسره دروغ اووئيل ځكه چه دا هرڅه دَ الله تعالى په حكم سره وو. بلكه كه دغه وخت فرښتې دروغ نه وئيل نو كراهت به لازم راتلو ځكه چه په داسې صورت كښې حكم عدولى لازم راتلل اودَ الله تعالى دَ احكام نه اعراض گناه ده.(٢)

شيخ زكريا رحمه الله فرمائى چه علامه گنگوهى رحمه الله چيلنى خرڅولوسره دَ ضرورت پوره كولودَپاره دَحديث تشريح ځكه اوكړه ځكه چه په اوښه خو سورلى كيدې شى ليكن چيلنى خومتحمل نه ده.(٣)

قوله:لاأجهدك اليوم بشيء أخذته لله......إلخ: لاأجهدك جيم ساكن او هاء سره. هم دغه دَ صحيح بخارى نه علاوه دكريمه او صحيح مسلم اكثر رواياتو كښې دى او په دې صورت كښې معنى داده چه په الله قسم! زه تاته دَ هغه څيز په راواپس كولو كښې كوم چه ته ماته غواړې په مشقت كښې نه اخته كوم. دَ ابوذر په روايت كښې «لا أَحْمَدُكَ» الفاظ نقل دى. په دې صورت كښې به معنى داشى چه زه نن په دې څيز پريخودو باندې كوم چه تاته ضرورت دې ستا تعريف نه كوم.(٤)

قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه بعض حضراتو باندې كله «لاأَحْمَدُكَ» معنى واضح نه شوه نوهغوى ميم حذف كړو اودال له ئى تشديد وركړو«لا أَحُدُّكَ» په معنى دَ «لا أمنعك» جوړ شو. اوس به معنى شى چه كوم څيز تاله پكاردې دَهغې نه به تا نه منع كوم. مگر په صحيح روايت كښې دا شان دَتغيير اقدام هغه سړې كولې شى په چاكښې چه دَ الله تعالى نه ويره نه وى. ځكه چه دَ يوصحيح روايت الفاظ اومعنى كښې داسې تصرف يوعظيم جرم دې.(٥)

بعض حضراتو يو احتمال داهم بيان كړې دې چه «لاأحمدك» دَميم تشديد سره اولوستلې شى اومعنى داده چه كوم څيز هم ته اخلې دَهغې په اخستلو باندې زه دَ تعريف كولو طلب گار نه يم.(٦)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه په دې دريواړوكښې نابينا ښه پاتې شو ځكه چه دَ مزاج سلامتيا سره نيزدې وو. برص يو داسې مرض دې چه دَمزاج خرابئى او ورانيدو سره پيداكيږى هم دغه شان دَ ويښتو خرابيدل هم دَمزاج دَ خرابيدو دَ وجې نه كيږى. ليكن دړوندوالى دَپاره دَ مزاج فسادى كيدل ضرورى نه دى كله دغه دَ يوبهرنى امر دَ وجې نه هم كيږى.(٧)

علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله فرمائى په دريواړوكښې دَمال حرص دَهغوى دَ عيبونو موافق وو. دَ نابينا نه دَ خلقو دومره نفرت نه وى څومره چه دَ برگى مرض او گنجى توب نه كيږى. په دې وجه دَهغه مطلوب هم وروكې

---

(١) حاشية السندهى على صحيح البخارى: ٩٤٤-٩٤٣ الطاف سنز.

(٢) لامع الدرارى مع الكنزالمتوارى: ١٣/٤٣٦.

(٣) الكنزالمتوارى:١٣/٤٣٥.

(٤) فتح البارى: ٦/٥٠٢عمدة القارى:١٦/٦٨إرشادالسارى: ٧/٤١٩.

(٥) إكمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الزهد والرقائق، باب مابين النفختين، رقم الحديث: ٢٩٦٤.

(٦) فتح البارى: ٦/٥٠٢عمدة القارى: ١٦/٦٨إرشادالسارى: ٧/٤١٩.

(٧) شرح الكرمانى: ١٤/٩٦.

وویعنې هغه د چیلئی مطالبه اوکړه اود برص عیب د اقرع نه زیات وو په دې وجه هغه د اوښ غوښتنه اوکړه او اقرع دده نه کم وو نو هغه د غوا مطالبه اوکړه.[1]

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې ځکه چه په دواړو کښې د ابرص، اقرع او اعمٰی تذکره ده.[2]

۵۲-باب: ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ﴾/الکهف: ۹/.

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب لاندې د امام بخاری رحمه الله مقصد د اصحاب کهف په حواله سره راغلی آیاتونو سره متعلق یو څو تفسیری اقوال بیانول دی.[3]

امام بخاری رحمه الله د دې باب لاندې یو حدیث روایت کړې نه دې که څه نی ذکر کړی دی هغه د دې تفسیری اقوال په صورت کښې دی چه په سورت کهف کښې د اصحاب کهف په حواله سره راغلی دی. دمستملی او کشمیهنی په روایت کښې لفظ "باب" ساقط دې خو د نسفی په روایت کښې نه باب ذکر دې او نه ترجمه.[4] علامه عینی رحمه الله فرمائی چه هم دغه صحیح دی ځکه چه کتاب هذا د حدیث د پاره مرتب کړې شوې دې نه چه د تفسیر د پاره.[5]

الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ، وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ. ﴿مَرْقُومٌ﴾/المطففین: ۹/: مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ. ﴿رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾/الکهف: ۱۴/: أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا. ﴿شَطَطًا﴾/الکهف: ۱۴/: إِفْرَاطًا. الْوَصِيدُ: الْفِنَاءُ، وَجَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ، وَيُقَالُ: الْوَصِيدُ الْبَابُ. ﴿مُؤْصَدَةٌ﴾/البلد: ۲۰/و/الهمزة: ۸/: مُطْبَقَةٌ، آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ. ﴿بَعَثْنَاهُمْ﴾/الکهف: ۱۹/: أَحْيَيْنَاهُمْ. ﴿أَزْكَى﴾/الکهف: ۱۹/: أَكْثَرُ رَيْعًا. فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا. ﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾/الکهف: ۲۲/: لَمْ يَسْتَبِنْ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿تَقْرِضُهُمْ﴾/الکهف: ۱۷/: تَتْرُكُهُمْ.

الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: امام بخاری رحمه الله د کهف تفسیر «الفتح فی الجبل» سره کړې دې یعنی کهف په غر کښې جوړ شوی کولاؤ غارته وائی. امام ضحاک رحمه الله د کهف تفسیر «هو غار فی الوادی» سره کړې دې یعنی کهف د غرونو په مینځ کښې واقع یو غار دې.[6] داغار چرته واقع دې په دې کښې مختلف اقوال دی. ① زیات روایات د دې غار په باره کښې د بلاد روم سره متعلق دی. ② امام طبری رحمه الله په ضعیف سند سره د دې غار محل وقوع ایلة بنار نقل کړې دې. ③ بعض طرسوس سره خاوشا علاقه ذکر کړې ده. ④ بعض ایلة او فلسطین په مینځ کښې محل وقوع ذکر کړې ده. ⑤ بعض زیزاء بیان کړې دې. ⑥ بعض غرناطه بیان کړې دې.[7]

د ابن عباس رضی الله عنهما نه په ضعیف سند سره نقل دی چه اصحاب کهف به د مهدی علیه السلام اعوان او انصار وی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی که چرې حدیث صحیح او منلی شی نو دا به په دې باندې محمول وی چه اصحاب کهف او س هم ژوندی دی. ترکومې چه د امام مهدی علیه السلام ظهور کیږی نو په هغه موقع باندې به هغوی د هغه د انصار په صورت کښې راژوندی کولې شی. دغه شان د بې کاره سند روایت کښې دی چه اصحاب کهف به حضرت عیسی علیه السلام

---

[1] لامع الدراری مع کنز المتواری: ۱۳/۴۳۴ مؤسسة الخلیل الإسلامی.
[2] عمدة القاری: ۱۶/۶۶
[3] عمدة القاری: ۱۶/۶۸
[4] فتح الباری: ۶/۵۰۳ عمدة القاری: ۱۶/۶۸
[5] عمدة القاری: ۱۶/۶۸
[6] تفسیر الإمام ضحاک: ۲/۵۴۱ دار السلام.
[7] فتح الباری: ۶/۵۰۳ عمدة القاری: ۱۶/۶۸ تفسیر الطبری سورة الکهف [رقم الآیة: ۹]: ۱۵/۱۵۷ – ۱۶۰ دار هجر.

سره د حج فریضه اداکوی.[۱]

وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ. (مَرْقُومٌ) مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه لفظ «رقيم» او «مرقوم» دواړه د رقم نه ماخوذ دی. دکوم معنی چه د لیکلو راځي. رقيم د کتاب په معنی کښې دې او مرقوم د مکتوب په معنی کښې دې. د رقيم تفسیر د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې او د مرقوم تفسیر د ابوعبیده رحمه الله نه نقل دې.[۲] دې نه علاوه هم د لفظ رقيم په تفسیر کښې مختلف اقوال دی:

① ابوعبیده رحمه الله فرمائي چه رقيم د هغه وادئی نوم دې په کوم کښې چه غار واقع دې.[۳] ② کعب احبار رحمه الله نه نقل دی چه رقيم د اصحاب کهف د کلی نوم دې. ③ د حضرت انس بن مالك رضی الله عنه او سعید بن جبیر رحمه الله نه نقل دی چه رقيم د هغوی د سپی نوم دې. ④ رقيم هم د هغه غار نوم دې. ⑤ رقيم د هغه کاڼړی نوم دې چه د اصحاب کهف د غار د خلې مخې ته لګیدلې وو. ⑥ د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه کله بادشاه ته د دغه خوانانو د تختیدو خبر ملاؤ شو نو هغه د دغه اصحابو نومونه په یو تختنی باندې لیکلو سره په خپله خزانه کښې محفوظ کړی وو. رقيم هم د هغه تختنی نوم دې لیکن د نورو حضراتو وینا ده چه په دغه تختنی کښې د هغه خلقو د وخت شریعت لیکلې وو نه چه د اصحاب کهف نومونه. ⑦ رقيم هم د یو قوم نوم دې. الله تعالی خو د اصحاب کهف قصه بیان کړه لیکن د هغه قوم متعلق ئی هیڅ خبر ورنه کړو.[۴] حافظ ابن حجر رحمه الله د دې اقوالو د بیانولو نه پس فرمائی چه صحیح خبره داده چه اصحاب کهف او اصحاب رقيم هم یو دی.[۵]

(رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ) أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا: دا امام بخاري رحمه الله اشاره د سورت کهف آیت **﴿وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾** [۱۴] طرف ته ده. په دې کښې لفظ ربطنا ذکر دې. دکوم تفسیر چه امام بخاري رحمه الله «ألهمناهم صبرا» سره کړې دې. یعنی الله تعالی د اصحاب کهف په زړونو کښې صبر واچولو. دا تفسیر د امام ابوعبیده رحمه الله نه نقل دې.[۶]

(شَطَطًا): إِفْرَاطًا: د سورت کهف د پورته ذکرشوی آیت باقی جزء **﴿لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾** طرف ته اشاره ده. لفظ شططا حالت نصبی کښې دې او د مصدر محذوف د پاره صفت دې. تقدیری عبارت دې «لقد قلنا إذا قولا شططا». امام بخاري رحمه الله لفظ شطط تفسیر افراط سره کړې دې. یعنی مونږ به د الله تعالی نه سوا د بل چا عبادت نه کوو لیکن الله تعالی دې نه کړی که چرې داسې اوشو نو یقینا مونږ به ډیر بې ځایه خبره کونکی شو.[۷]

علامه تهانوی رحمه الله فرمائی چه د الله تعالی په عبادت باندې بې ځایه خبره کول مرتب کولو وجه داده چه لامحاله عبادت کښې د عبودیت اعتراف او د معبود په مخکښې د تضرع کلمات پیش کولې شی. اوس که چرې دا کلمات د یو داسې معبود په مخکښې اووئیلې شی چه باطل دې نو ښکاره خبره ده چه دا به سراسر باطل او بې ځایه خبره

---

[۱]) فتح الباري: ۶/۵۰۴-۵۰۳ دار المعرفة.
[۲]) مجاز القرآن سورة المطففين: ۲/۲۸۹.
[۳]) مجاز القرآن: ۱/۳۹۴.
[۴]) تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن أبي حاتم سورة الكهف، الجزء الثامن، ص: ۲۳۴۶ رقم الحديث: ۱۲۷۱۱ – ۱۲۷۱۴، فتح الباري: ۶/۵۰۴ عمدة القاري: ۱۶/۶۹.
[۵]) فتح الباري: ۶/۵۰۴.
[۶]) مجاز القرآن: ۱/۳۹۴.
[۷]) عمدة القاري: ۱۶/۶۹.

شى.[1]

الْوَصِيدُ: الْفِنَاءُ، وَجَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ، وَيُقَالُ: الْوَصِيدُ الْبَابُ دَ سورت كهف آيت ﴿وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ﴾ [١٨] طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دَ وصيد تفسير فناء يعنى درشل سره كړې دې. مطلب دا دې چه دَ اصحاب كهف سپې دَ غار په خله باندې دواړه لاسونه خواره كړې ناست وو. دَ دې جمع وصائد او وصد راځى. بعض وئيلى دى چه دَ وصيد اطلاق په دروازه باندې هم كيږى.

﴿مُؤْصَدَةٌ﴾: مُطْبَقَةٌ، آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ دَ سورت بلد آيت ﴿نَارٌ مُؤْصَدَةٌ﴾ [٢٠] طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دَ «مؤصدة» تفسير مطبقة سره كړې دې يعنى پټ شوې. دا امام بخارى رحمه الله تبعاً او استطراداً ذكر كړې دې. ځكه چه وصيد او مؤصدة دواړو اشتقاق وصد نه دې ګنى سورت كهف كښې دا لفظ ذكر نه دې.[2]

﴿بَعَثْنَاهُمْ﴾: أَحْيَيْنَاهُمْ دَ سورت كهف آيت ﴿وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ﴾ [١٩] طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دَ دې تفسير أحييناهم سره كړې دې اودا تفسيرهم دَ ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دې.[3]

﴿أَزْكَىٰ﴾: أَكْثَرُ رَيْعًا دَ سورت كهف آيت ﴿فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾ [١٩] طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دَ دې تفسير «اكثر ريعا» سره كړې دې يعنى دَ خوراكونونه ښكلى خوراك. بعض دَ «ازكى» تفسير «احلى» په معنى دمزيدار او بعض اكثر وارخص په معنى دَ زيات اوكم قيمت سره هم كړې ده.[4]

فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَىٰ آذَانِهِمْ فَنَامُوا دَسورت كهف آيت ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا﴾ [١١] طرف ته اشاره ده دَ كوم تفسير چه امام بخارى رحمه الله «ناموا» سره كړې دې. يعنى هغه نى اوده كړه او هغه پريوتل. دا تفسير دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې.[5] علامه عينى رحمه الله فرمائى چه ابن عباس رضي الله عنهما تفسير باللازم كړې دې ځكه چه دا لفظ «ناموا» نه خو په قرآن كښې ذكر دې او نه دَ ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ﴾ معنى ده. البته په غوږونو باندې پرده اچول لازم ضرور دى.[6] بعض دَ دې تفسير «سددنا عن نفوذ الأصوات إليها» سره كړې. يعنى مونږ آوازونه دَهغوى دَ غوږونو پورې رسيدونه منع كړل.[7]

﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾: لَمْ يَسْتَبِنْ. دَ سورت كهف آيت ﴿سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾ [٢٢] طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دَ «رجما بالغيب» تفسير «لم يستبن» سره كړې دې په معنى دَ غير يقينى خبره كول يا اټكل سره خبره كول.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿تَقْرِضُهُمْ﴾: تَتْرُكُهُمْ دَ سورت كهف آيت ﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ [١٧] طرف ته اشاره ده. دَ آيت ترجمه داده. اې مخاطب: (هغه غار په داسې ځائى كښې دې چه) كله نمر راوخې نو هغه به وينې چه هغه دَ غار دَ كښې طرف ته بچ پاتې كيږى، (يعنى هغه وخت هم په دروازه باندې نه پريوځى، دې دَ پاره چه دَ ګرمئى نه ورته تكليف نه وى)

---

[1] بيان القرآن: ٤٠٥/٢ إدارة التاليفات الأشرفية.

[2] عمدة القاري: ٦٩/١٦ فتح الباري: ٥٠٤/٦.

[3] مجاز القرآن: ٣٩٧/١.

[4] عمدة القاري: ٧٠/١٦ فتح الباري: ٥٠٤/٦.

[5] فتح الباري: ٥٠٤/٦ فتح الباري: ٧٠/١٦.

[6] عمدة القاري: ٧٠/١٦.

[7] فتح الباري: ٥٠٤/٦ عمدة القاري: ٧٠/١٦.

اوهغه خلق د غار په يو ارت خائى كښې وو (يعنى په داسې غارونو كښې چه ترلرې پورې به تلل، چرته ارت چرته تنګ خايونه كوم چه وى نود هغې نه په ارت خائى كښې وو دې دپاره چه زړه ئې نه ويريږي او هواهم لګي). د دې خلقو باوجود د ضعف اوقلت او مخالفينو د قوت اوكثرت نه هدايت موندل د الله تعالى د نښانونه دى.

امام بخارى رحمه الله «تقرضهم» تفسير «تتركهم» سره كړې دې. دا تفسير د امام مجاهد رحمه الله نه نقل دې (١) د قرض حقيقى معنى قطع ده، يعنى پرې كول، ليكن دلته آيت كښې د قرض معنى د پرې كولو نه ده بلكه د عدول ده يعنى نمر به د هغوى نه ړوه كوله اوهغوى به ئې يو طرف ته پريخودل (٢) نور تفصيلات «كتاب التفسير، تفسير سورة الكهف» لاندې اوګورئى. (٣)

(حَدِيثُ الْغَارِ)

ماقبل سره ربط: شراح كرام رحمهم الله ليكلى دى چه حديث ابرص واقرع ... او اصحاب كهف سره متعلق اقوال د مفسرينو ذكركولو نه پس حديث الغار راوړلو كښې د مناسبت وجه داده چه په دې دواړو ابواب كښې ذكركړې شوې آيت د قرآن پاك ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ ﴾ كښې چه د اصحاب كهف د كوم غار ذكرشوې دې هم په دغه غار كښې د دې دريواړو كسانو واقعه هم پېښه شوې ده د چا تذكره چه په حديث الغاركښې شوې ده. د دې دليل دا پيش كولې شى چه امام طبرى رحمه الله په سند حسن سره د نعمان بن بشير رضي الله عنه حديث نقل كړې دې په كوم كښې چه دى: «عن النعمان بن بشير الأنصاري أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يحدث عن الرّقيم: إن ثلاثة نفر دخلوا في كهف......» چه هغوى د حضوراكرم نه د رقيم تذكره كول واوريدل حضورپاك فرمائيل چه يوځل درې كسان يو غار ته لاړل د هغوى د ننه تلو نه پس يو كانړې د غار مخې ته راغلو په كوم سره چه د غار خله بنده شوه. نوچونكه د نعمان بن بشير رضي الله عنه په حديث كښې د رقيم او كهف تذكره ده لكه چه د اصحاب كهف په واقعه كښې دى نود دې نه دا پته لګى چه حديث الغار او اصحاب كهف دواړو قصه هم په دې رقيم او كهف كښې پېښه شوې ده. او كيدې شى هم په دې مناسبت سره امام بخارى رحمه الله د اصحاب كهف نه پس حديث الغار بيان كړو. (٤)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د مناسبت وجه داهم كيدې شى چه په حديث الغار كښې د كومو كسانو قصه ذكركړې شوې ده د هغوى تعلق هم د ابرص اقرع او اعمى په شان بنو اسرائيل سره وو. د كوم دليل چه د عقبه بن عامر نه نقل د امام طبرى رحمه الله روايت دې خكه چه په دې روايت كښې دى «إن ثلاثة نفر من بني إسرائيل......الحديث» (٥)

[٣٢٧٨]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "بَيْنَمَا ثَلَاثَةُ نَفَرٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يَمْشُونَ، إِذْ أَصَابَهُمْ مَطَرٌ، فَأَوَوْا إِلَى غَارٍ فَانْطَبَقَ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: إِنَّهُ وَاللَّهِ يَا هَؤُلَاءِ، لَا يُنْجِيكُمْ إِلَّا الصِّدْقُ، فَلْيَدْعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ صَدَقَ فِيهِ، فَقَالَ وَاحِدٌ مِنْهُمْ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَجِيرٌ عَمِلَ لِي عَلَى فَرَقٍ مِنْ أَرُزٍّ، فَذَهَبَ وَتَرَكَهُ، وَأَنِّي عَمَدْتُ إِلَى ذَلِكَ الْفَرَقِ فَزَرَعْتُهُ، فَصَارَ مِنْ أَمْرِهِ أَنِّي

---

(١) تفسير الإمام مجاهد، ص: ٤٤١ دار الكتب العلمية.

(٢) عمدة القارى: ٧٠/١٦.

(٣) ص: ٣٩٤ – ٤٠٤.

(٤) عمدة القارى: ٧٠/١٦ المعجم الأوسط: ٣/٩-٨ رقم الحديث: ٢٣٠٧ دار الحرمين.

(٥) عمدة القارى: ٧٠/١٦ الدعاء للطبرانى، ص: ٨٠-٧٩، رقم الحديث: ١٩٥ دار الكتب العلمية.

اشْتَرَيْتُ مِنْهُ بَقَرًا، وَأَنَّهُ أَتَانِي يَطْلُبُ أَجْرَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ البَقَرِ فَسُقْهَا، فَقَالَ لِي: إِنَّمَا لِي عِنْدَكَ فَرَقٌ مِنْ أَرُزٍّ، فَقُلْتُ لَهُ: اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ البَقَرِ، فَإِنَّهَا مِنْ ذَلِكَ الفَرَقِ فَسَاقَهَا، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي [ص: ١٧٣] فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ، فَقَالَ الآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ، فَكُنْتُ آتِيهِمَا كُلَّ لَيْلَةٍ بِلَبَنِ غَنَمٍ لِي، فَأَبْطَأْتُ عَلَيْهِمَا لَيْلَةً، فَجِئْتُ وَقَدْ رَقَدَا وَأَهْلِي وَعِيَالِي يَتَضَاغَوْنَ مِنَ الجُوعِ، فَكُنْتُ لاَ أَسْقِيهِمْ حَتَّى يَشْرَبَ أَبَوَايَ فَكَرِهْتُ أَنْ أُوقِظَهُمَا، وَكَرِهْتُ أَنْ أَدَعَهُمَا، فَيَسْتَكِنَّا لِشَرْبَتِهِمَا، فَلَمْ أَزَلْ أَنْتَظِرُ حَتَّى طَلَعَ الفَجْرُ، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ حَتَّى نَظَرُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ الآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي ابْنَةُ عَمٍّ، مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَأَنِّي رَاوَدْتُهَا عَنْ نَفْسِهَا فَأَبَتْ، إِلَّا أَنْ آتِيَهَا بِمِائَةِ دِينَارٍ، فَطَلَبْتُهَا حَتَّى قَدَرْتُ، فَأَتَيْتُهَا بِهَا فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهَا، فَأَمْكَنَتْنِي مِنْ نَفْسِهَا، فَلَمَّا قَعَدْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا، فَقَالَتْ: اتَّقِ اللَّهَ وَلاَ تَفُضَّ الخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ، فَقُمْتُ وَتَرَكْتُ المِائَةَ دِينَارٍ، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَفَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَخَرَجُوا" ص ٧٣٩ [ر: ٢١٠٢] (١)

تراجم رجال

اسماعيل بن خليل: دا ابوعبدالله اسماعيل بن الخليل الخزاز كوفى رحمه الله دي. دَدوى تذكره ((كتاب الحيض باب مباشرة الحائض)) لاندې تيره شوې ده. (٢)

علي بن مسهر: دامشهور محدث علي بن مسهر القرشي الكوفى رحمه الله دي. دَدوى تذكره هم په مذكوره بالا كتاب اوباب كښې تيره شوې ده. (٣)

عبيدالله: دا عبيدالله بن عمر بن حمص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره ((كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت)) لاندې تيره شوې ده. (٤)

نافع مولى ابن عمر: دَدوى تذكره ((كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد)) لاندې تيره شوې ده. (٥)

ترجمه مع تشريح: رسول الله ﷺ اوفرمائيل تاسو نه وړاندې امتونونه درې كسان (چرته روان وو چه هغوی) باران راګير كړل. هغوی په يو غار كښې دننه پناه واخستله. دَ غار په خله باندې يو لوئې كاڼړې راپريوتلو نوهغوی خپل مينځ كښې يو بل ته اووئيل چه والله اوس خو به صرف صداقت سره خلاصيدې شو. مونږ كښې دې هر يو كس هغه عمل بيان كړې اودَ الله تعالى نه دې دعا اوكړى كوم چه هغه په صداقت او اخلاص سره كړې وى.

دوى كښې يو دعا اوكړه چه اې الله تاته خو پته ده چه ما په يو فرق (پيمانه) چاول مزدورئى باندې يو مزدور ساتلې وو. هغه ما سره كار اوكړو مګر مزدورى ئى پريخوده او لاړو. فرق يوه پيمانه ده چه دَ دريو صاع برابروى. (٦)

---

(١) مرتخريجه فى البيوع، باب: إذا اشترى شيئًا لغيره بغير أمره، رقم الحديث: ٢٢١٥.

(٢) كشف البارى كتاب الحيض، ص: ٢٤٧.

(٣) كشف البارى كتاب الحيض ص: ٢٤٨.

(٤) كشف البارى: ٣٦٠/٥.

(٥) كشف البارى: ٦٥١/٤.

(٦) غريب الحديث لابن قتيبة: ١٦٤/١ مطبعة العانى، بغداد، ١٣٩٧هجرى.

مسند احمد کښې د نعمان بن بشير رضي الله عنه روايت دې ((كان لي أجراء يعملون، فاستأجرتُ كلَّ رجل منهم بأجر منهم فجاء رجل ذات يوم في نصف النهار، فاستأجرته بشطر أصحابه فعمل في نصف نهاره كما عمل رجل منهم في نهاره كله. فرأيت علي في الزمان أن لا أنقصه مما استأجرت به أصحابه لما جهد في عمله. فقال رجل منهم: تعطي هذا مثل ما أعطيتني. فقلت: يا عبد الله لم أبخسك شيئاً من شرطك وإنما هو مالي أحكم فيه ما شئتُ. قال: فغضب وذهب وترك أجره))[1]
يعنى زما ډير مزدوران وو ماهغوى كښې هريو په متعين معاوضه باندې د مزدورنى په توګه ساتلى وو. يوه ورځ يو سړى د غرمې راغلو چه هغه ما د نورو مزدورانو په نيمه ديارنى په مزدورنى اولګولو ليكن هغه په غرمه كښې دومره كار اوكړو لكه نورو مزدورانوچه به په پوره ورځ كښې كولو. نوما دا فيصله اوكړه چه د دغه مزدورانو ملګرو نه به ورته كمه مزدورى هيڅ كله نه وركوم څكه چه هغه محنت اومشقت زيات كړې وو. نو په هغوى كښې يو مزدور اووئيل ته به ده له زما د مزدورنى برابر كوې؟ ما جواب وركړو د خدائى بنده! ما خوتاله د معاهده مطابق پوره حق دركړې دې. زما ذاتى مال دې چه په خپله رضا باندې چاله غوارم وركولې شم. په دې باندې هغه غصه شو او خپله مزدورى پريخوده لاړو.
وړاندې قصه په روايت باب كښې ده. ما د هغه د حصې چاول په زمكه كښې اوكرلې يعنى د هغه مزدور ملكيت كنړلو سره. بيا چه كوم پيداواز اوشو په هغې كښې دومره ګټه اوشوه چه په هغې باندې ما غواګانې او غوياګان واخستل بيا هغه د خپلې مزدورئى غوښتلو د پاره ماله راغلو. ما هغه ته اووئيل چه د غواګانو غوياګانو دا رمه واخله اوځه. هغه وئيل چه زما خوستاسره يو فرق وو. ماوئيل چه دا هم په هغه يو فرق سره اخستې شوى دى نو هغه د دغه شرلوسره بوتلل.
دغه نيك او امانت دار سړى د هغه مزدورى او اجرت امانت ګنړلو سره هغه نه صرف محفوظ اوساتلو بلكه په هغې كښې نى په خپل محنت سره اضافه اوكړه او دومره نى زيات كړل چه د څناورو يوه رمه ترې جوړه شوه. دا دومره ډير دولت هغه امانت ګنړلو سره هغه مزدور ته وركړو. كه هغه غوښتل نو ګټه به نى خان سره ساتلې وه او اصل اجرت به نى مزدور ته وركړې وو. اوچا ته به پته هم نه وه. په داسې موقع باندې د راسخ الايمان خلقو نفس هم دهوكه خورى. مګر هغه د الله تعالى د رضا د پاره ټول دولت هغه غريب مزدور ته پيش كړو. چنانچه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې ((فأعطيتهُ ذلك كله، ولو شئت لم أعطه إلا الأجر الأول))[2]
ما ټول دولت هغه ته پيش كړو كه چرې غوښتل مې نو هغه ته به مې د روميى اجرت نه سوا هيڅ هم نه وركول د خپل دې نيك عمل او اخلاص په حواله هغه د الله تعالى نه دعا اوكړه ((فإن كنت تعلم أني فعلت ذلك من خشيتك ففرّج عنا)) كه چرې تاته معلومه وى چه دا عمل ما ستا د ويرې او خوف د وجې نه كړې دې نو زمونږ دا مصيبت اخوا كړې نو د دې دعا په بركت سره كانړې اخوا شو.
قوله: فانساحت: اي انشقت يعنى كانړې اوشليدو. علامه خطابى رحمه الله فرمائى چه د سين او خاء په ځائى ((فانصاحت)) صاد او حاء سره صحيح دې يعنى د كانړى په خوزيدو سره د غار خله كولاؤ شوه. ليكن حافظ ابن

---

[1] مسند أحمد بن حنبل، مسند الكوفيين: ۳۹۷/۳۰ رقم: ۱۸۴۱۷ مؤسسة الرسالة: ۱۴۲۱ هجرى.
[2] أما رواية أنس رضى الله عنه. فأخرجه أحمد فى مسنده برقم: ۱۲۴۵۴ أبويعلى الموصلي رقم: ۲۹۳۸ دار المأمون للتراث، دمشق: ۱۴۰۴ بسند صحيح . انظر إتحاف الخيرة بزوائد المسانيد العشرة: ۱۲/۷ رقم: ۷۲۱۱ دار الرشد، الرياض، ۱۴۲۰ هجرى، ومجمع الفوائد للهيثمى كتاب البر والصلة باب ماجاء فى البر وحق الوالدين: ۱۴۰/۸ رقم: ۱۳۴۱۲ غاية المقصد فى زوائد المسند: ۸۸/۳ باب فى برالوالدين دارالمعرفة بيروت، ۱۴۲۱ هجرى، أخرجه البزار فى مسنده برقم: ۵۵۶، ۳۹/۱۷ مكتب العلوم والحكم، المدينة المنورة: ۱۹۸۸، وأما حديث أبى هريرة فأخرجه الطبرانى فى المعجم الأوسط: ۵۴/۳ برقم: ۲۴۵۴ دار الحرمين القاهرة.

حجر رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: ((فانساخت)) (سین او خاء سره) والاروایت صحیح دې. په دې کښې صاد په سین سره بدل کړې شوې دې. د عربو په کلام کښې چه کله صاد او خاء جمع کیدو سره راشي نو صاد په سین سره بدلولې شي.[1]

په حدیث د سالم بن عبدالله رضی الله عنه کښې په دې مقام دا الفاظ نقل دي: ((فانفرجت شيئا لايستطيعون الخروج))[2] یعنی چټان یا کانړې دخپل ځائي نه دومره اوخوزیدو په کوم سره چه هغوی راوتلې نه شو. او دنعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې دي: ((فانصدع الجبل حتى رأوا الضوء))[3] یعنی غر اوشلیدو تر دې چه هغوی ته رڼا ښکاره شوه. او د حضرت علي رضی الله عنه د روایت الفاظ دادي: ((فانصدع الجبل حتى طمعوا في الخروج ولم يستطيعوا))[4] یعنی په غر کښې چاؤدې کیدو سره دهغوی د بهر وتلو امید پیدا شو لیکن هغوی راوتې نه شو. خود حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې دي: ((فزال ثلث الحجر)) یعنی دکانړي دریمه حصه اوخوزیدو.[5]

قوله: فانطبق عليهم ((أي: فانطبق عليه باب الغار)). یعنی د غار خله بنده شوه. د موسی بن عقبه عن نافع په طریق سره نقل روایت دې: ((فانحطت على فم غارهم صخرة من الجبل فانطبقت عليهم))[6] یعنی د غر نه د غار په خله باندې یو کانړې راپریوتلو او دهغوی لارئې بنده کړه. د نعمان بن بشیر د روایت په یو طریق کښې دي: ((إذ وقع حجر من الجبل مما يهبط من خشية الله، حتى سدّ الغار))[7] یعنی دغر نه یو کانړې راپریوتلو چه د الله تعالی د ویرې نه راپریوځي تردې چه د غار خله ئې بنده کړه.

قوله: فليدع كل واحد د موسی بن عقبه په روایت کښې دي: ((انظروا أعمالا عملتموها صالحة لله))[8] په یو بل طریق کښې دي: ((ادعوا الله بأفضل عمل عملتموه))[9] د سالم په روایت کښې دي: ((إنه لا ينجيكم إلا أن تدعوا الله بصالح أعمالكم))[10]

---

[1] فتح الباري: ۶۳۰/۸، إرشادالساري: ۴۲۲/۷.

[2] رواه الطبراني في سندالشاميين: ۳۲۸/۴رقم: ۴۱۴۹مؤسسة الرسالة، بيروت: ۱۴۰۵هجرى وروى البخارى في باب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترك أجره، برقم: ۲۲۷۲.

[3] أخرجه أحمد في مسنده: ۳۶۸/۳برقم: ۱۸۴۱۷وأخرجه البزار في مسنده: ۲۳۰/۸بلفظ "فانقض الحجر حتى رأواالضوء" رقم: ۳۲۸۷وأبوداؤد في البيوع باب الرجل يتجر في مال الرجل بغير إذنه، برقم: ۳۳۸۷.

[4] أخرجه البزار في مسنده: ۱۱۹/۳برقم: ۹۰۶مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة: ۱۹۸۸م.والهيثمي في كشف الأستار عن زوائد البزار: ۳۶۸/۲برقم: ۱۸۶۷مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۳۹۹هجرى.

[5] مرتخريجه.

[6] أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة والتوسل بصالح الأعمال، برقم: ۶۹۴۹وأبوعوانة في مستخرجه: ۴۲۱/۳برقم: ۵۵۴۹دارالمعرفة بيروت، ۱۴۱۹هجرى والنسائي في السنن الكبرى: ۳۹۷/۱۰برقم: ۱۱۸۲۶مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۴۲۱هجرى، والبغوى في شرح السنة: ۸/۱۳برقم: ۳۴۲۰المكتب الإسلامي دمشق: ۱۴۰۳هجرى، واللفظ له.

[7] مجمع الفوائد للهيثمي: ۱۴۲/۸كتاب البر والصلة رقم: ۱۳۴۱۳.

[8] أخرجه البخاري في كتاب المزارعة باب إذا زرع بمال قوم بغير إذنهم وكان في ذلك صلاح لهم، رقم: ۲۳۳۳وفي كتاب الأدب باب إجابة دعاء من برّ والديه، رقم: ۵۹۷۴ومسلم في صحيحه كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة والتوسل بصالح الأعمال، رقم: ۶۹۴۹.

[9] أخرجه البخاري في البيوع باب إذا اشترى شيئا لغيره بغيرإذنه فرضيَ، رقم: ۲۲۱۵.

دَحضرت علي رضي الله عنه روايت كوم چه بزار رحمه الله نقل كړې دې هغې كښې دي: ((تفكروا في أحسن أعمالكم فادعوا الله بها، لعل الله يفرج عنكم)) [2]

يواشكال اودَهغې جواب: اللهم إن كنت تعلم......: دلته دا اشكال پيدا كيږي چه مؤمن ته دَالله تعالى په علم محيط كښې تردد نه شي كيدې او هغه په سينو كښې پټ رازونو او پټو خبرو باندې هم پوهيږي نو بيا دغه بنده دَتردد اظهار ولې اوكړو؟

دَدې جواب دادې چه دَ هغه دَالله تعالى په نيز دَ خپل عمل قبليدو او نه قبليدو كښې تردد وو او هم دَ دغه تردد اظهار لكه چه په دې الفاظو كښې هغه اوكړو: ((إن كان عملى ذلك مقبولا فأجب دعائى)) [3]

قوله: فذهب وتركه: دَ موسى بن عقبه رضي الله عنه دَ روايت الفاظ دي: ((فأعطيته فأبى ذاك أن يأخذ)) [4] يعني ما هغه ته مزدوري پيش كړه نو هغه دَ اخستلو نه انكار اوكړو. هم دَدوى نه نقل دويم روايت كښې دي: ((فلما قضى عمله قال: أعطِنى حقى، فعرضتُ عليه حقه فرغب عنه)) [5] يعني خپل كار پوره كولو نه پس هغه اووئيل ما ته حق راكړه، ما دَهغه حق هغه ته پيش كړو نو هغه دَ اخستلو نه انكار اوكړو. اودَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دي: ((فعمل لى نصف النهار فأعطيته أجرا فسخطه ولم يأخذه)) [6] يعني هغّه په غرمه كښې زما دَ پاره كار اوكړو ما هغه ته مزدوري وركړه نو هغه له غصه ورغله او مزدوري ئې وانخستله.

دَمزدورئې نه اخستلو دَ انكار وجه څه وه؟ ماقبل كښې دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه روايت تيرشوې دې په كوم كښې چه دَ ترك اجرت سبب دا ذكر دې چه يو مستاجر نيمه ورځ كار كونكي مزدور او پوره ورځ كار كونكي مزدور له يو شان اجرت وركړې وو دكوم په وجه چه پوره ورځ كار كونكي مزدور دَ خپلې مزدورئې اخستلو نه انكار اوكړو. خودَ حضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې دي: ((فأتانى يطلب أجره، وأنا غضبان، فزبرته، فانطلق وترك أجره)) [7] يعني هغه ماله دَ خپل اجرت اخستلو دَپاره راغلو خو زه دَ غصې په حالت كښې ووم ما هغه اورټلو نو هغه خپله مزدوري پريخودله اولاړو. په دې روايت كښې دَ ترك اجرت سبب دَ مستاجر غصه كيدل معلوميږي. داسې په ظاهره دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه اوحضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې تعارض دې.

دواړو كښې تعليق وركولو سره شراح حديث فرمائي چه ترك اجرت سبب هم هغه دې دكوم تصريح چه دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه په روايت كښې دې. خوچه كله دې مزدوري ته دَ بل مزدور سره حسد پيدا شو چه هغه صرف دَ غرمې پورې كار اوكړو او اجرت ئې دَ پوره ورځې دكار كولو واخستو او مستاجر ته ئې هم غصه اوكړه نو په دې باندې

---

[1]) أخرجه البيهقى فى شعب الإيمان: ۳۱۵/۹برقم: ۶۷۰۴باب معالجة كل ذنب بالتوبة وأخرجه البخارى فى كتاب الإجارة باب من استأجر أجير افترک أجره فعمل فيه المستأجر فزاد رقم: ۲۲۷۲.

[2]) انظر مسندالبزار: ۱۱۹/۳رقم: ۹۰۶مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة: ۱۹۸۸م.

[3]) فتح البارى: ۶۲۸/۸.

[4]) السنن الكبرى للبيهقى: ۳۹۷/۱۰رقم ۱۱۸۲۶كتاب الرقائق، مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۴۲۱هجرى.

[5]) انظر صحيح البخارى كتاب الزارعة باب إذا زرع بمال قوم بغير إذنهم وكان فى ذلک صلاح لهم، برقم: ۲۳۳۳وكتاب الأدب باب إجابة دعاء من برّ والديه، رقم: ۵۹۷۴وصحيح مسلم كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة رقم: ۶۹۴۹والسنن الكبرى للبيهقى باب جواز الإجارة: ۱۹۴/۶رقم: ۱۱۶۴.

[6]) أخرجه ابن حبان فى صحيحه: ۲۵۱/۳ذكر الخصال التى يرتجى للمرء باستعمالها زوال الكرب فى الدنيا عنه، برقم: ۹۷۱والطبرانى فى المعجم الوسيط: ۵۴/۳برقم: ۲۴۵۴.

[7]) مسندأحمدبن حنبل: ۴۳۹/۱۹برقم: ۱۲۵۴.

مستاجر هم غصه شو. دَ حضرت انس ﷺ په روایت کښې هم دَدې خبرې ذکر شوې دې لهذا په دواړو کښې هيڅ تعارض نشته دې.[1]

قوله: اشتریت منه بقرا روایت باب کښې صرف دَ بقر ذکر دې. دَموسٰی بن عقبه ﷺ په روایت کښې دَ څرونکې هم تصریح ده. دَ روایت الفاظ دی: «فزرعته حتی اشتریت منه بقرا وراعیها» یعنی دَهغه دَ حصې چاول نې اوکرلې بیانې په هغې باندې غواګانې او څرلو والا واخستو. دَحضرت سالم ﷺ په روایت کښې دی: «فثمرت أجره حتی کثرت منه الأموال» یعنی دَهغه اجرت دومره زیاته فائده اوکړه چه دَهغې نه ډیر زیات مالونه جوړ شو اوهم په دې روایت کښې دی چه مزدور راغلو دَخپلې مزدورئې مطالبه کولوسره ئې اووئيل «أدّ إليّ أجري» ماله زما هغه مزدوري راکړه. نومستاجر ورته اووئيل: «فقلت له کل ما تري من الإبل والبقر والغنم والرقيق»[2] یعنی دا اوښان غواګانې غویان ګډو چیلو دا رمې چه ته وينې ټول ستادَ اجرت حاصلات دی.

دلته دا اشکال دې چه کله بقر نه علاوه دَدولت نور قسمونه هم وو نو په روایت کښې صرف په بقر باندې ولې اکتفاء اوکړې شوه؟ شراح فرمائی چه په روایت باب کښې «اشتریت بقرا» نه دا خودل مقصود نه دی چه مستاجر دَ بقر نه علاوه نور څه نه وی اخستلې. چونکه غالب مال په څاروو باندې مشتمل وو اوهم هغه قابل ذکر وو په دې وجه راوی دَدې په تصریح باندې اکتفاء اوکړه.[3]

چه کله دَدومره ډيرزيات مال حال طرف ته مستاجر اشاره کولوسره مزدور ته اوخودل چه دا ستا ملکيت دې نوهغه ته یقین رانغلو اووئی ګنړل چه کيدې شی دا مستاجر راپورې توقې کوی. چنانچه دَ موسی بن عقبه ﷺ په روایت کښې دی: «أتستهزئ بي؟ فقلت: لا»[4] مزدور وئيل ته ماپورې توقې کوې؟ نومستاجر وئيل نه. او دَنعمان بن بشير ﷺ په روایت کښې «تظلمني وتسخربي» الفاظ راغلی دی.[5]

قوله: فقال الآخر: اللهم إن كنت تعلم أنه كان لي أبوان شيخان كبيران یا الله تاته معلومه ده چه زما بوډاګان مور پلار وو. ما به هره شپه دَهغوی دَ څکلو دَپاره دَخپلو چیلو پیئې راوړل. یوه شپه ما په راتلو کښې ناوخته کړو ما چه کله (پیئې راوړه) راغلم نوهغوی اوده شوی وو. زما بال بچ دَ اولږې نه ترقيدل. زما عادت وو چه کله به مور پلار پیئې اوڅکل نوبیابه مې خپلو بچوته ورکول. ماته دَهغوی راپاسول بد لګيدل اوداهم راته ښه نه لګيدل چه لاړشم او هغوی دَ پیئونه څکلو دَ وجې نه (دَ اولږې دَ وجې نه) کمزورې شی. نوزه دَسحر پورې (دَهغوی سر ته ولاړ) یو شان انتظار کولو. یا الله تاته معلومه ده چه ما داعمل ستا دَ ویرې نه کړې وی نوزمونږ دا مصيبت لرې کړه. نوهغه کاڼړې نور اوشليدو تردې چه هغوی ته آسمان ښکاره شو.

دَدویمې واقعې سره متعلق دَحدیث دَ الفاظو تشریح:

أبوان: په مور پلار باندې تغلیبًا دَ أبوان اطلاق اوکړې شو.

شيخان کبيران: په روایت باب کښې اختصار دې. دَحضرت علی ﷺ په روایت کښې دی: «أبوان ضعيفان فقيران ليس لهما خادم ولا راع ولا والٍ غيري فكنت أرعى لهما بالنهار وآوي إليهما بالليل»[6] یعنی زما مور پلار ضعيف اوفقيران وو.

---

[1] فتح الباری: ۶۲۹/۸انظر صحيح البخاری کتاب البيوع باب إذا اشترى شيئًا لغيره بغير إذنه فرضی. رقم: ۲۲۱۵.

[2] انظر أبی داؤد رقم: ۳۳۸۷کتاب البيوع باب فی الرجل يتجر مال الرجل بغير إذنه.

[3] انظر أبی داؤد رقم: ۳۳۸۷کتاب البيوع باب فی الرجل يتجر مال الرجل بغير إذنه.

[4] السنن النسائی الکبرٰ: ۳۹۷/۱۰رقم: ۱۱۸۲۶.

[5] المعجم الکبير للطبرانی: ۱۶۳/۲۱رقم: ۲۰۸ومجمع الزوائد للبيهقی: ۱۴۲/۸رقم:۱۳۴۱۳.

[6] مسندالبزار: ۱۱۹/۳رقم:۹۰۶.

زما نه علاوه دَهغوی څوک خادم خاروی څرونکې نه وو. ما به تو له ورځ دَهغوی دپاره چیلنی څرولې او دَ شپې به هغوی له راتلم

قوله: فأبطأت عنهما ليلة: دلته دَباب په روایت کښې دَتاخیر سره راتللو وجه نه ده خودلې شوې. دَ سالم رضی الله عنه روایت کښې دی: «فنأى بي طلب شيء يوما فلم أرح عليهما حتى ناما»[1] یعنی یو ورځ دَ یو څیز په طلب کښې زه لرې لاړم او ما ښام په ځپل وخت باندې مورپلار ته راونه رسیدم ترڅو چه دواړه اوده شو. په دې روایت کښې هم ابهام دې. دَ تاخیر سبب څو ئی او خودلو دَ دې تصریح ئی اونه کړه. په صحیح مسلم کښې دَ ابوضمرة په طریق سره چه کوم روایت نقل دې په هغې کښې دَدې تصریح شته. دَ روایت الفاظ دی: «وإني نأى بي ذات يوم الشجر»[2] یو ورځ ونو زه لرې بوتلم. مطلب دا چه دَ چیلو په څرولو کښې خلاف عادت لرې لاړم.[3]

قوله: وأهلي وعيالي يتضاغون من الجوع: یعنی بال بچ مې دَ اولږې نه چغې صورې وهلې. داؤدی رحمه الله فرمائی چه دَاهل وعیال نه ښخه بچې غلام او څاروی ټول مراد دی. په دې باندې ابن التین رحمه الله اشکال کړې دې چه اهل وعیال کښې دواب (څاروی) شامل کول هیڅ معنی نه لری. دَ اهل وعیال سره دَدې هیڅ مناسبت نشته.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله دَ داؤدی رحمه الله قول ته ترجیح ورکولو سره دَ سالم دَ روایت نه استدلال کړې دې. په هغې کښې دی: «وكنت لا أغبق قبلهما أهلا أومالا»[5] یعنی ما به دَمور پلار نه اول بال بچ او څاروو له اوبه نه ورکولې. کله چه به هغه په مور پلار باندې اولاد نه مقدم کولو نو څاروی خو به ئی په طریقه اولی باندې نه مقدم کول.[6]

قوله: فكرهت أن أوقظهما: یعنی ما بد اوګنړل چه هغوی راپاسوم. شراح حدیث فرمائیلی چه انسان دَ خوب په حالت کښې نه غواړی چه هغه دې پاسوی. په دې وجه هغه هم مورپلار پاسول مناسب اونه ګنړل.[7] دَحضرت علی رضی الله عنه په روایت کښې دی: «ثم جلست عند رؤوسهما بالإناء كراهية أن أوذيهما»[8] یعنی دَدې اندیښنې نه چه زما دَ طرف نه مورپلار (پاسولو وجې نه) هغوی ته تکلیف اونه رسی، په لاس کښې مې لوښې نیولې دَهغوی سرته نیزدې کیناستم. اوپخپله مې دَهغوی دَ سترګو کولاویدو انتظار کولو. دغه شان دَ ابن ابی اوفی رضی الله عنه روایت ذې «كرهت أن أوقظهما من نومهما فيشق ذلك عليهما»[9] یعنی که چرې ما هغوی راپاسول نو دا خبره به په هغوی باندې سخته لګیده، په دې وجه ما دَهغوی راپاسول بد اوګنړل

قوله: وكرهت أن أدعهما فيستكنا لشربتهما: یعنی دَ څکلو بغیر پریخودل راته هم بد ښکاره کیدل چه: څه نه

---

[1] انظر صحیح البخاری کتاب الإجارة باب من استأجر أجیرا فترک أجره....، رقم: ۲۲۷۲.

[2] انظر صحیح مسلم کتاب الذکر باب قصة أصحاب الغار الثلاث، والتوسّل بصالح الأعمال، رقم: ۶۹۴۹.

[3] فتح الباري: ۶۳۱/۸-۶۳۰.

[4] فتح الباري: ۶۳۱/۸.

[5] انظر صحیح البخاری کتاب الإجارة باب من استأجر أجیرا فترک أجره....، رقم: ۲۲۷۲.

[6] فتح البازی: ۶۳۱/۸.

[7] فتح الباري: ۶۳۱/۸.

[8] مسندالبزار: ۱۱۹/۳رقم:۹۰۶.

[9] أخرجه الطبراني فی الدعاء: ۸۰/۱برقم: ۱۹۶باب تقرب العبد ربه عزوجل عندالدعاء، دار الکتب العلمیة، بیروت ۱۴۱۳هجری.

خکلو په وجه به هغوی کمزوری او بې طاقت پاتې شی. خکه چه پینی دهغوی دَ شپې خوراك وو او دَ شپې خوراك پریخودلو سره ضعف او بوډاوالې شروع کیږی.[1]

لفظ یستکنا، دَ استکانة نه مشتق دې یعنی عاجزی اوخواری او «لشربتها» نه اول عدم مضاف محذوف دې. تقدیر عبارت دې «لعدم شربتها».[2]

قوله: یتضاغون ضُغاء نه دې اهل لغت وائی «ضُغاء» پیشو، لیوه، لومبړې، گیدړه، سپی او مار نه دَ څه تکلیف دوجې نه چغو او شور کولوته وائی. نو دَ دې استعمال دَ انسان دَ پاره هم کولې شی. کله چه هغه دَ څه درد او تکلیف د وجې نه چاته فریاد اوکړی.[3]

دَ بعض حضراتو رائې ده چه دَ بال بچ وغیره دَ چغو وهلو دَ اولې نه علاوه بل سبب هم کیدې شی. په روایت باب سره ددې رائې تردید کیږی. په دې کښې دَ لفظ «جوع» تصریح ده هغوی دَ اولې نه چغې وهلې.[4]

ددریم ملګری واقعه فقال الآخر...... أنه کانت ابنة عم من أحب الناس إلیّ.....: دریم سړی اوونیل یا الله تاته معلومه ده چه زما یوه دَ تره لور وه هغه زما دَ ټولو نه خوښه وه. ما دَ هغې دَ هوکه کولو کوشش اوکړو (دې نه جماع مراد ده) مګر هغې انکار اوکړو او په دې شرط چه زه هغې له سل دینار راوړم ورکړم (نو هغه به راضی شی. ما سل دینار په کوشش سره حاصل کړل او هغې له مې ورکړل نو هغې ماله دَ صحبت اختیار راکړو. بیا چه کله دَ جماع دَ پاره زه دَ هغې دَ دواړو خپو په مینځ کښې کیناستم نو هغې اوونیل «اتق الله ولا تفض الخاتم الا بحقه» یعنی دَ الله تعالی نه اوویریږه او په حق طریقه باندې (دَ نکاح نه بغیر) مهر مه ماتوه. زه اودریدم او سل دینار مې هم پریخودل. تاته معلومه ده چه ما ستا دَ ویرې نه داسې اوکړه نو ته زمونږ دا مصیبت لرې کړې. نو الله تعالی دَ هغوی مشکل آسان کړو او دریواړه دَ غار نه بهر راووتل

قوله: إلا أن آتیها بمائة دینار یعنی جینئی دَ جماع نه انکار کولو سره دَ سلو دینارو شرط اولګولو چه دَ دې په اخستلو به هغه راضی کیږی. په دې روایت کښې دَ سلو دینارو ذکر دې. دغه شان دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه او عقبه بن عامر رضی الله عنه په روایت کښې هم دَ سلو دینارو ذکر دې. خو دَ سالم رضی الله عنه په روایت کښې «عشرین ومائة دینار» الفاظ راغلی دی. شراح تطبیق ورکولو سره فرمائیلی چه دَ جینئی دَ طرف نه به دَ سلو دینارو مطالبه شوې وی او دَ شلو دینارو اضافه به هلك دَ خپل طرف نه کړې وی. یا به بیا دَ سالم رضی الله عنه نه علاوه نورو راویانو دَ کسر لحاظ نه وی کړې.[5]

قوله: فلما قعدت بین رجلیها: یعنی کله چه هغه دَ دې دَ دواړو خپو په مینځ کښې کیناستو. دَ ابن ابی اوفی رضی الله عنه دَ روایت الفاظ دی: «وجلستُ منها مجلس الرّجل من المرأة».[6]

زه په هغې باندې داسې کیناستم لکه چه یو سړې په ښځه باندې (دَ جماع په غرض سره) کینی. خو دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په حدیث کښې «فلما کشفتها»[7] کله چه ما هغه بربنډه کړه

---

[1] فتح الباری: ۶۳۱/۸.

[2] فتح الباری: ۶۳۱/۸.

[3] المعجم الوسیط، ص: ۵۴۱ مکتبة الشروق الدولیة.

[4] فتح الباری: ۶۳۱/۸.

[5] المصدر السابق.

[6] انظر الدعاء للطبرانی: ۸۰/۱ رقم: ۱۹۶.

[7] مسند الإمام أحمد: ۳۶۸/۳۰

قوله: ولاتفض: فض فضأالخاتم أوعذرة المرءة معنی ده مُهر ماتول یا دَ ښځې بکارت ختمول په ظاهره دَ روایت دَ الفاظ نه معلومیږي چه هغه باکره یعنی پیغله وه ځکه چه فض خاتم دَ بکارت دَ ختمولو نه کنایه وی. مګر دَ نعمان بن بشیر رضي الله عنه په روایت کښې تصریح ده چه ښځې دغه سړی سره دَ جماع اجازت دَخپل خاوند نه اخستې وو دې نه دا ثابته شوه چه هغه باکره نه وه په دې وجه شراح په دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکولو سره فرمائیلی چه روایت باب کښې دَخاتم نه مراد فرج دې نه چه پرده دبکارت.[1]

حدیث الغار ډیرو صحابه کرامو روایت کړې دې امام بخاري رحمه الله او امام مسلم رحمه الله صرف دَ ابن عمر رضي الله عنهما روایت نقل کړې دې. امام طبراني رحمه الله دا واقعه دَ انس رضي الله عنه نه په سند صحیح او حضرت ابوهریره رضي الله عنه په سند حسن روایت کړې دې دَ ابوهریره رضي الله عنه روایت ابن حبان رحمه الله هم په خپل صحیح کښې نقل کړې دې. دا حدیث دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه انس او ابن عمر رضي الله عنه نه علاوه صحابه کرامو نه حضرت علی، عقبه بن عامر، نعمان بن بشیر، عبدالله بن عمرو بن عاص او ابن ابی اوفی رضي الله عنهم نه هم نقل دې. دَدې روایاتو ټول طرق ابوعوانه رحمه الله خپل صحیح کښې او امام طبری رحمه الله کتاب الدعاء کښې جمع کړی دی.

دَ ابن عمر رضي الله عنهما په روایت کښې چه کوم درې واقعات بیان کړې شوی دی دَعقبه بن عامر رضي الله عنه نه سوا باقی صحابه کرامو هم دغه واقعات نقل کړی دی. عقبه رضي الله عنه دَ اجیر په ځائی دَ بل یو سړی تذکره کړې ده. روایت کښې دی. «کنت فی غنم أرعاها، فحضرت الصلاة، فقمت أصلیّ، فجاء الذئب، فدخل الغنم، فکرهتُ أقطع صلاتی فصبرتُ حتی فرغتُ» یعنی ما به چیلئی څرولې چه دَمانځه وخت شو نو زه دَ مونځ دَپاره اودریدم، هم هغه وخت یو لیوه راغلو دَ چیلو په رمه کښې ورننوتلو، ما مونځ ماتول بد اوګنړل او دَمانځه نه فارغیدو پورې مې دَ صبر نه کار واخستو.

ښکاره خبره ده چه دا مذکوره دریواړه واقعاتونه جدا یو مستقل واقعه ده. شراح حدیث فرمائی چه که دَدې روایت سند قوی وی نومطلب به داشي چه دا واقعه هم ثابته ده اودا روایت په تعدد قصه باندې محمول دی.[2]

دویمه خبره داده چه صحابه کرامو دَ دریواړو واقعاتو ترتیب دَ یو بل نه مختلف بیان کړې دې. په روایت باب کښې اول اجیر بیا ابوین او آخر کښې دَ ښځې واقعه ده. سالم رضي الله عنه دَدې موافقت کړې دې. دَ ابوهریره رضي الله عنه په روایت کښې اول دَ ښځې بیا دَ ابوین او آخر کښې دَ اجیر او په حدیث دَانس رضي الله عنه کښې اول دَ ابوین بیا دَ اجیر او آخر کښې دَ ښځې واقعه نقل کړې شوې ده. دَ نعمان بن بشیر رضي الله عنه په روایت کښې اول دَاجیر بیا دَ ابوین او آخر کښې دَ ښځې واقعه ده. خود علی بن ابی طالب رضي الله عنه او ابن ابی اوفی رضي الله عنه دواړو روایتونو کښې اول دَ ښځې بیا دَ اجیر او آخر کښې دابوین واقعه ذکر ده.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «وفی اختلافهم دلالة علی أن الروایة بالمعنی عندهم سائغة شائعة، وأن لا أثر للتقدیم والتأخیر فی مثل ذلك، وأرجحها فی نظري روایة موسی بن عقبة لموافقة سالم لها، فهی أصح طرق هذا الحدیث»[4]

مطلب دادې چه دَ واقعاتو ترتیب کښې دَصحابه کرامو دَ اختلاف نه دا ثابتیږی چه دَدې حضراتو په نیز دَ روایت بالمعنی عام معمول وو او دا چه په دې قسم مضامینو کښې تقدیم اوتاخیرسره دَ مضمون په صحت باندې څه اثر نه پریوځی. خو زما په نظر کښې دَ سالم رضي الله عنه دَ موافقت په بناء باندې دَموسی بن عقبه روایت راجح دې چه دَاحادیث الغار په طرق کښې دَ ټولو نه اصح روایت دې.

---

[1] عمدة القاری: ۷۳/۱۶فتح الباری: ۶۳۲/۸إرشادالساری: ۴۲۳/۶.

[2] عمدة القاری: ۷۳/۱۶فتح الباری:۶۳۲/۸إرشادالساری:۴۲۳/۶.

[3] فتح الباری: ۶۳۴/۸.

[4] المصدر السابق.

په دې دریوارو کښې د چاعمل افضل وو؟ دریواره ملګری په مصیبت کښې راګیر وو او د هریو عمل د بل ملګری د تکلیف نه د ویستلو سبب جوړشو. اوس سوال دا دې چه په دوی کښې کوم یوسړې د خپلو ملګرو دپاره زیات فائده مند وو؟

په ظاهره دریم سړې ((انفع لاصحابه)) معلومیږی چه هم دهغه د دعا د برکت نه ټول ملګری د غار نه اووتل. د اول سړی د دعا په برکت سره صرف دومره اوشو چه د غار تیاره ختمه شوه اود کاڼړی په شلیدو باندې غار روښانه شو. د دویم سړی په دعاسره په هغه رڼا کښې نوره اضافه اوشوه. دریم هغه سړې دې دکوم په دعا سره چه د ټولو د راوتلو لار هواره شوه. په دې وجه هم هغه انفع لاصحابه دې اود هغه عمل به د نورو نه افضل وی. د دې ثابتولو دپاره د دریوارو د اعمالو جائزه اخلو.

صاحب الابوین، یعنی د مور پلار خدمت کونکي فضلیت دخپل ذات پورې محدود وو خکه چه هغه صرف مور پلار سره ښه سلوك کولو. نور خلق په مزدورنی باندې لګونکې سړې ډیر امین سړې وو اود هغه نفع متعدی وه اودریم سړې ځوك چه په جماع باندې قادر شو اوخپل نفس ئې رامنع کړو په دوی کښې د ټولو نه غوره وو خکه چه دهغه د بیان نه دا نتیجه راوځی چه دهغه په زړه کښې د الله تعالی ویره وه. اود قرآنی نص نه ثابته خبره ده چه په زړه کښې د الله تعالی ویره ساتونکې به د جنت مستحق وی. چنانچه په قرآن مجید کښې دی. ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ نفس دګناه کبیره نه د بندولو نه علاوه هغه دویم نیك کار دااوکړو چه کوم ډیرمال هغه جینئ ته ورکړې وو هغه ئې هم جینئ ته هبه کړو. دا دویمه نیکي ده. هغه جینئ دهغه د تره لور وه نو داصله رحمی هم شوه. د سالم په روایت کښې تصریح ده چه هغه جینئ د قحط د وجې نه غریبه وه. دې نه ثابته شوه چه هغه وخت جینئ ته د امداد ضرورت وو. مختصر دا چه ددې دریم سړی عمل په مختلف حوالوسره افضل دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ((أي الثلاثة كان أنفع لأصحابه؟ والذي يظهر أنه الثالث، لأنه هو الذي أمكنهم أن يخرجوا بدعائه، وإلا فالأول أفاد إخراجهم من الظلمة، والثاني أفاد الزيادة في ذلك وإمكان التوسل إلى الخروج بأن يمر مثلا هناك من يعالج لهم، والثالث هو الذي تهيأ الخروج بسببه فهو أنفعهم لهم، فينبغي أن يكون عمل الثالث أكثر فضلا من عمل الأخيرين. ويظهر ذلك من الأعمال الثلاثة: فصاحب الأبوين فضيلته مقصورة على نفسه، لأنه أفاد أنه كان بارا بأبويه، وصاحب الأجير نفعه متعد، وأفاد بأنه كان عظيم الأمانة، وصاحب المرأة أفضلهم، لأنه أفاد أنه كان في قلبه خشية ربه، وقد شهد الله لمن كان كذلك بأن له الجنة، حيث قال: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ وقد أضاف هذا الرجل إلى ذلك ترك الذهب الذي أعطاه للمرأة، فأضاف إلى النفع القاصر النفع المتعدي، ولا سيما وقد قال إنها كانت بنت عمه، فتكون فيه صلة رحم أيضاً، وإن ذلك كان في سنة قحط، فتكون الحاجة إلى ذلك أحرى)) [1]

باب

دأکثرو نسخونه لفظ باب ساقط دې. ثابت تسلیم کولوپه صورت کښې دا باب د سابقه باب تتمه به ګرځولې شی خکه چه په دې کښې هم د بنی اسرائیل سره متعلق مختلف اخبار اوواقعات بیان کړې شوی دی.

[٣٢٧٩]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "بَيْنَا امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنَهَا إِذْ مَرَّ بِهَا رَاكِبٌ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، فَقَالَتِ: اللَّهُمَّ لاَ تُمِتِ ابْنِي، حَتَّى يَكُونَ مِثْلَ هَذَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ رَجَعَ فِي الثَّدْيِ، وَمُرَّ بِامْرَأَةٍ تُجَرَّرُ وَيُلْعَبُ بِهَا، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلِ ابْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَ: أَمَّا الرَّاكِبُ فَإِنَّهُ كَافِرٌ، وَأَمَّا الْمَرْأَةُ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ

---

[1]) فتح الباری:۸/ ۶۳۴.

لَهَا تَزْنِي، وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ، وَيَقُولُونَ تَسْرِقُ، وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ" ص ٧٥٤ـ ١٧٥٥ار: ١١٤٨] [1]

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي رسول الله ﷺ فرمانيلي دی. په داسې وخت کښې چه يوې ښځې ماشوم ته پينې ورکول چه ناځاپې هغې سره د پينوورکولو په حالت کښې يو سور سړې تيرشو. ښځې وئيل يا الله زما خوئي له تر هغه وخته پورې مرګ مه ورکوې ترکومې پورې چه زما خوئي د دغه سور سړي په شان جوړنه کړې. په دې باندې ماشوم پينې ځکل پريخودل وئې وئيل اې الله ما ده په شان مه جوړوئې بيائي دَسينې نه پينې ځکل شروع کړل. بيا يوه ښځه تيره شوه کومه چه راښکلې شوه او هغې له ئې لتې ورکولې. هغه ښځې وئيل اې الله زما خوئې دَ دې ښځې په شان مه جوړوئې. ماشوم وئيل اې الله ما دَ دې ښځې په شان جوړکړې ځکه چه هغه سورسړې خو يو کافر سړې وو او ښځې حال دا وو چه خلقو په هغې باندې (دَ دروغو الزام لګولو سره) وئيل چه تا زناکړې ده هغې وئيل ماله بس الله تعالى کافى دې اوچه هغوى به دې ته وئيل تا غلا کړې ده نوهغې به وئيل ماله بس الله تعالى کافى دې.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې. [2]

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشى رحمه الله دې. دَدوى تذكره ((بدءالوحى)) لاندې تيره شوې ده. [3]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى رحمه الله دې.

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن هرمز اعرج رحمه الله دې. دَدې دواړو حضراتو تذكره ((كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان)) لاندې تيره شوې ده. [4]

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې [5]

دا روايت ((باب واذكر فى الكتاب مريم)) لاندې تفصيل سره تير شوې دې.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث كښې چه كوم واقعات بيان كړې شوى دى هغه بنى اسرائيل سره تعلق لرى په دې وجه دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. [6]

[٣٢٨٠]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَيْنَمَا كَلْبٌ يُطِيفُ بِرَكِيَّةٍ، كَادَ يَقْتُلُهُ العَطَشُ، إِذْ رَأَتْهُ بَغِيٌّ مِنْ بَغَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَنَزَعَتْ مُوقَهَا فَسَقَتْهُ فَغُفِرَ لَهَا بِهِ» ص ٧٥٦ار ٣١٤٣] [7]

---

[1] مر تخريجه فى بدء الخلق برقم: ٣٤٦٧.

[2] كشف البارى: ٤٧٩/١.

[3] كشف البارى: ٤٨٠/١.

[4] كشف البارى: ٢/١١-١٠.

[5] كشف البارى: ٦٥٩/١

[6] عمدة القارى: ٧٤/١٦دار الكتب العلمية.

[7] مر تخريجه فى بدء الوحى. تحت باب: إذا وقع الذباب فى شراب أحدكم، رقم الحديث: ٣٣٢١.

تراجم رجال

سعيد بن تليد: دَدوی تذکره هم په دې کتاب کښې «باب قول الله: واتخذ الله إبراهيم خليلا» لاندې تيره شوې ده.

ابن وهب: دا مشهور امام حديث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن سليم قرشى مصرى رحمه الله دې دَ دوی تذکره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» کښې تيره شوې ده. [1]

جرير: دا جرير بن حازم بن زيد الازدى البصرى رحمه الله دې [2]

ايوب: دا ابوبكر ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان» لاندې تيره شوې ده. [3]

محمد بن سيرين: دامشهور تابعى ابوبكر محمدبن سيرين انصارى بصرى رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان» لاندې تيره شوې ده. [4]

قوله: بينما كلب يطيف بركية: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي يو سپې کوهى سره تاويدلو نيزدې وه چه تنده هغه مړکړی. دَ بنى اسرائيل يو فاحشه ښځې هغه اوليدلو. هغې خپله موزه کوزه کړه او اوهغه ئې راډکه کړه او سپی باندې اوبه اوڅکلې دَدې عمل دَ وجې نه دَهغې مغفرت اوشو.

دا قصه كتاب الطهارة کښې [5] او كتاب الشرب [6] کښې هم نقل ده او په دواړو کښې دَ ښځې په ځائې دَ سړی تصريح ده. شراح په دې کښې تطبيق ورکولو سره فرمائيلي چه دا تعارض نه دې بلکه په تعدد دَ واقعه باندې محمول دې چه روايت باب کښې چه کومه واقعه ده هغه دَ ښځې بيان کړې شوې ده هم داسې به سړی سره هم پيښنه شوې وی. [7]

دَ حديث باب نه مستنبط فائده: شراح حديث وائى چه دَ روايت نه معلومه شوه چه هريو خناور باندې اوبه څکولو کښې اجر دې مګر په دې کښې داخبره ياد ساتل پکاردی چه په احاديثو کښې دَ کومو موذی خناورو دَ وژلو حکم ورکړې شوې دې هغه دَدې نه مستثنى دی. هغوی باندې څکولو کښې اجر نه بلکه په قتل کښې اجر دې [8]

[٣٢٨١]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ عَامَ حَجَّ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَتَنَاوَلَ قُصَّةً مِنْ شَعَرٍ، وَكَانَتْ فِي يَدَيْ حَرَسِيٍّ، فَقَالَ: يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ، أَيْنَ عُلَمَاؤُكُمْ؟ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ

---

[1] كشف البارى: ٢٧٧/٣.

[2] كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد رقم: ٤٦٧.

[3] كشف البارى: ٢٦/٢.

[4] كشف البارى: ٥٢٥/٢. ٦٣٤/٨

[5] صحيح بخارى كتاب الوضوء. باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم إلخ. رقم الحديث: ٥١٧٣. صحيح بخارى كتاب الوضوء. باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم إلخ. رقم الحديث: ٥١٧٣.

[6] إرشادالسارى: ٤٢٥/٧.

[7] صحيح بخارى كتاب المساقاة باب فضل سقى لماء رقم الحديث: ٢٣٦٣.

[8] إرشادالسارى: ٤٢٥/٧.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى [ص: ١٧٣] عَنْ مِثْلِ هَذِهِ؟ وَيَقُولُ: «إِنَّمَا هَلَكَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ حِينَ اتَّخَذَهَا نِسَاؤُهُمْ» ص ٧٥٨] [٣٢٩٩، ٥٥٨٨، ٥٥٩٤] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: دا عبدالله بن مسلمه قعنبی حارثی رحمه الله دي.

مالک: دا مالك بن انس رحمه الله دي. دَدي دواړو حضراتو تذکره اول تیره شوې ده. [2]

ابن شهاب: دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده. [3]

حمید بن عبدالرحمن: داحمید بن عبدالرحمن بن عوف زهری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب تطوع قیام رمضان من الایمان» لاندې تیره شوې ده. [4]

معاویة بن ابي سفیان: دَدوی تذکره «کتاب العلم» لاندې تیره شوې ده. [5]

انه سمع معاویة بن ابي سفیان علي المنبر عام حج: روایت کښې دی چه حمید بن عبدالرحمن رحمه الله دَحج په کال دَحضرت معاویه رضی الله عنه نه په منبر باندې واوریده. معاویه رضی الله عنه دَ یوسپاهی دَلاس نه دَ ویښتو یوموټی واخستو ونی فرمائیل: «یا أهل المدینة، أین علماؤکم.....؟» اې دَمدینې خلقو ستاسو علماء چرته لاړل. ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دا قسم کارونه منع کول اوریدلی دی. حضورپاك به فرمائیل بنو اسرائیل هلاك شوې وو کله چه دَهغوی ښځودا اختیار کړل

یعنی کله چه دَهغوی ښځو په خپلو ویښتو کښې نور ویښته یوځائی کول. دَدې روایت نه ثابته شوه چه دَبنو اسرائیل په ښځوباندې داحرام کړې شوې وو اوکله چه هغوی دَحرمت نه باوجود په ویښتو کښې جوړ لګولو عادت اوساتلو نوهغوی هلاك کړې شو. [6]

قوله: قصة: دَ ویښتو موټې یا کومسئی. حراسی حفاظت کونکې. دَدې لفظ اطلاق په سپاهی او فوجی باندې کیږی خو څوکیدار یا پهره دار ته حارس وئیلې شی. [7]

قوله: عام حج: دَدې باب په آخری روایت کښې حضرت سعید بن المسیب رحمه الله نه نقل دی چه حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دا خطبه په مدینه منوره کښې دَخپل آخری خل راتلو په موقع ورکړې وه. په دې وجه شراح کرام فرمائی چه داخطبه امیر معاویه رضی الله عنه دَخپل خلافت په آخری حج کښې ورکړې وه کوم چه هغه په ٥١ هجری کښې کړې وو اودلته په روایت کښې هم دَ هغه کال حج مراد دې [8]

---

[1] رواه البخاری أیضاً فی اللباس باب الوصل فی الشعر، رقم:٥٩٣٢ومسلم فی اللباس، باب تحریم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم: ٣١٢٧وأبوداؤد فی الترجل، باب فی صلة الشعر، رقم:٤١٦٧والترمذی فی الأدب باب ماجاء فی کراهیة اتخاذ القُصة، رقم: ٢٧٨٢.

[2] کشف الباری:٨٠/٢

[3] کشف الباری: ٣٢۶/١.

[4] کشف الباری: ٣١٢/٢.

[5] کشف الباری: ٢٨٥/٣.

[6] عمدة القاری: ٧٥/١۶.

[7] عمدة القاری: ٧٥/١۶.

[8] عمدة القاری: ١٥/١۶فتح الباری: ۶٧٠/٨.

قوله: علی المنبر: دا لفظ دَ معاویه نه حال واقع دې او منبر نه دَ رسول الله ﷺ منبر مراد دې.[1]

قوله: أین علماؤکم؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې جمله کښې دې خبرې ته اشاره ده چه هغه وخت یو څو علماء پاتې شوې وو خکه چه اکثر صحابه کرام وفات شوې وو او په معاشره کښې دا رسم او رواج پیدا شوې وو. په دې امر باندې نکیر کونکی او دَعوام اصلاح کونکې ډیر کم خلق پاتې شوې وو. هم هغوی ته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه خطاب اوکړو چه تاسو اهل علم عوام دَدې خراب رسمونو او عادتونو نه دَمنع کولو فریضه ولې ترک کړې ده؟.[2]

په ویښتو کښې دَ جوړ لګولو دَ رسم باندې صحابه ژولې نکیر نه کولو؟: دلته دا اشکال پیدا کیږی چه کله رسول الله ﷺ په ویښتو کښې دَ جوړ لګولو نه منع فرمائیلې وه او عوامو دا رسم اختیار کړو نو صحابه کرامو په دې باندې رد ولې اونه فرمائیلو؟

① دَدې یو جواب دا ورکړې شوې دې چه ممکن ده صحابه کرامو او تابعینو ته دا حدیث معلوم وی، خو په دې رسم باندې نکیر کول خکه ترک کړې وی چه دَهغوی په خیال کښې دا ممانعت په کراهیت تنزیهی باندې محمول وو نه چه په کراهت تحریمی باندې.[3]

② دَهغه وخت اهل علم ته دَ امراء او سلاطین دَ عتاب ویره وه چه دَ عوامو په منع کولو سره به امراء او سلاطین دا اوګڼړې چه دا علماء مطلق العنان او خپل اختیاره کیږی او په خپل امراء او سلاطین باندې دَ غالب کیدو کوشش کوی.[4]

③ داهم احتمال دې چه صحابه کرام او تابعین ته دا روایت رسیدلې نه وی او یاکه بیا رسیدلې وی مګر هغوی ته یاد نه وی او معاویه رضی الله عنه هغوی ته دا روایت رایاد کړې وی.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَاهل علم نه چه کوم حضرات هغه وخت موجود وو دَهغوی دَ طرف نه دا اعذار ممکن نه وو. خو دَ حضرت معاویه رضی الله عنه الفاظ «أین علماؤکم» نه اندازه کیږی چه دا خطبه دَ جمعه دَخطبه نه علاوه چرته په عام ورځ ورکړې شوې وه او په دې کښې اتفاقاً دَ اهل علم نه څوک شریک شوې نه وو.[6]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې دَعلامه عینی رحمه الله رد: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې رد کولو سره او فرمائیل چه «أین علماؤکم» نه هیڅ کله دَ امیر معاویه رضی الله عنه ارشاد دې خبرې طرف ته نه وو چه دَ اکثر صحابه کرامو دَ انتقال سره دَاهل علم تعداد کم شوې وو او کوم یو څو علماء چه وو هم هغوی نې متنبه کړې وو.

حقیقت دا دې چه سره دَدې چه اکثر صحابه کرامو دَدنیا نه تشریف اوړلې وو مګر کوم کبار او صغار تابعین چه دَهغوی په ځائې جوړ شو هغه دَ صحابه کرامو نه هم په تعداد کښې زیات وو او دَاهل علم کمې نه وو او نه دې طرف ته دَ معاویه رضی الله عنه اشاره وه بلکه «أین علماؤکم» وئیلو سره دَهغه مقصد دا وو چه اهل علم له بیدار یدلو سره دَدې رسم اصلاح او په دې کښې اخته عوام منع کولو باندې توجه ورکول پکار دی او دې نه غفلت نه دی کول پکار لکه

---

[1] عمدة القاري: ۱۵/۱۶.
[2] فتح الباري: ۸/۶۴۰.
[3] فتح الباري: ۸/۶۷۰.
[4] فتح الباري: ۸/۶۴۰.
[5] فتح الباري: ۸/۶۷۰.
[6] فتح الباري: ۸/۶۷۰.

چه هغه اهل علم دهغوى په بې توجهى باندې اوړل (١)

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت كښې دى: «إنما هلكت بنو إسرائيل» په كوم سره چه د ترجمة الباب د روايت مذكره سره مناسبت ښكاره دې. (٢)

[٣٢٨٢]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّهُ قَدْ كَانَ فِيمَا مَضَى قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، وَإِنَّهُ إِنْ كَانَ فِي أُمَّتِي هَذِهِ مِنْهُمْ فَإِنَّهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ" ص ٧٦١ [٣٢٤٨٦] (٣)

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى اويسى رحمه الله دې. ددوى تذكره «كتاب العلم باب الحرص على الحديث» لاندې تيره شوې ده. (٤)

ابراهيم بن سعد: دا ابواسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. ددوى تذكره «كتاب العلم باب ما يذكر فى ذهاب موسى عليه السلام فى البحر إلى الخضر» لاندې تيره شوې ده. (٥)

عن ابيه: د ابراهيم بن سعد د پلار تذكره اول تيره شوې ده (٦)

ابى سلمة: دا ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. ددوى تذكره «كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابًا من الإيمان» لاندې تيره شوې ده. (٧)

د ابراهيم بن سعد ټولو شاګردانو دا روايت: «عن أبى سلمة عن أبى هريرة» په طريق سره روايت كړې دې. البته ابن وهب رحمه الله دوى سره اختلاف كړې دې اوهغه دا روايت «عن أبى سلمة عن عائشة» په طريق سره روايت كړې دې لكه څنګه چه د صحيح مسلم په روايت كښې موجود دى ابومسعود رحمه الله فرمائى «لاأعلم أحدا تابع ابن وهب على هذا والمعروف عن إبراهيم بن سعد عن أبيه عن أبى هريرة لاعن عائشة إلخ» يعنى «عن أبى سلمة عن عائشة» په سند سره د دې روايت په نقل كولو كښې چاهم د ابن وهب رحمه الله مطابقت نه دې كړې. هم دغه شان زكريا بن ابى زائده رحمه الله هم دا روايت «سعد بن إبراهيم عن أبى سلمة عن أبى هريرة» په طريق سره روايت كړې دې كوم چه امام بخارى رحمه الله تعليقاً د مناقب

---

(١) عمدة القارى: ٧٥/١٦.

(٢) عمدة القارى: ٧٥/١٦.

(٣) أخرجه أيضاً فى كتاب فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمر بن أبى حفص القرشى رقم: ٣٦٨٩ ومسلم فى صحيحه فى فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رضى الله عنه، والترمذى فى جامعه فى المناقب باب مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه. رقم: ٣٤٦٧ وباب قد كان يكون فى الأمم محدثون، رقم الحديث: ٣٦٩٣ وكذا أخرجه الإمام النسائى فى سننه الكبرى فى مناقب أبى بكروعمر رضى الله عنهما، رقم الحديث: ٨٠٦٥ مؤسسة الرسالة.

(٤) كشف البارى: ٤٨/٤.

(٥) كشف البارى: ٢٨٧/٣.

(٦) اوګورئى: كتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه رقم: ١٧٢.

(٧) كشف البارى: ٣٢٣/٢.

عمر رضي الله عنه په باب كښې ذكر كړې دې. د ابن وهب رحمه الله نه علاوه دا روايت ابن عجلان رحمه الله هم «عن أبي سلمة عن عائشة» په سند سره نقل كړې دې.
ابومسعود دمشقي رحمه الله فرمائي چه كيدې شي حضرت ابوسلمه رضي الله عنه دا روايت د حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت عائشه رضي الله عنها دواړو نه اوريدلې وي. په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه د دې خبرې هم اصل او دليل موجود دې چه د حضرت عائشه رضي الله عنها نه د حضرت عمر رضي الله عنه باره كښې د دې معنې منقبت نقل دې كوم چه ابن سعد رحمه الله «أبوعتيق عن عائشة» په طريق سره روايت كړې دې. د روايت الفاظ دا دي: «مامن نبي إلا في أمته معلم أو معلمان وإن يكن في أمتي أحد فابن الخطاب! إن الحق على لسان عمر وقلبه». [1]

قوله: إنه قد كان فيما مضى قبلكم من الأمم محدثون ...... رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه تاسو نه مخكښې امتونو كښې داسې خلق وو چاته چه به الهام كيدلو كه چرې زما په امت كښې څوك داسې وي نو هغه به عمر وي.

قوله: محدثون: دا جمع ده د محدث او محدث د مُلهم په معنى كښې دې. يعنې داسې سړې چه نبي نه وي مګر د هغه په زړه كښې خبره القاء كولې شي. كه چرې هغه دغه خبره په ژبه سره اداكړي يا د دې تصور اوكړي نو هم هغه شان به شي، داسې خلق د ولايت په ډير اوچت مقام باندې وي. [2] دويم قول دا دې چه محدث هغه سړې ته وائي د چا ژبه چه صرف په حق اوصواب باندې ګوياكيږي. [3] يوقول دا دې چه محدث هغه سړې ته وئيلې شي چا سره چه فرښتې خبرې كوي. [4] دا دريواړه يويل ته نيزدې معاني دي. بنواسرائيل كښې د ولايت په دې مرتبه باندې فائز خلق هم تيرشوي دي چه هغوي سره به فرښتو كلام كولو او د هغوي د ژبې نه چه به كومه خبره صادر كيدله هغه به حق اوصواب وه. رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت عمر رضي الله عنه فضيلت بيانولو سره اوفرمائيل كه د بنواسرائيل په شان په دې امت كښې هغه شان سړي پيداكيدو نو هغه به حضرت عمر رضي الله عنه وو. حضرت عمر رضي الله عنه يقيناً دا مقام حاصل كړې وو. د هغه د رائې كلام الله تائيد كړې دې دغه شان د سارية الجبل واقعه هم په دې باندې شاهد عدل ده. خو رسول الله صلى الله عليه وسلم ته خبر نه وو وركړې شوې چه محدث ستاسو په امت كښې هم پيداكيدې شي. [5]
د دې حديث لاندې شارحينو فرمائيلي دي چه د اولياء كرامات حق دي او د كراماتو سلسله به ترقيامته پورې نه منقطع كيږي. [6]

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت روايت كښې دي: «فيما مضى قبلكم من الأمم» دې نه بنواسرائيل مراد دي او دغه شان ترجمة الباب سره د روايت مناسبت ښكاره دې [7] د دې روايت سره نور تفصيلات د مناقب عمر رضي الله عنه د باب لاندې تير شوي دي [8].

---

[1] فتح الباري: ٦٢-٩/٦١ الطبقات الكبرى لابن سعد ذكر من كان يفتي بالمدينة ويقتدى به من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم: ٢٩٠/٢ مكتبة الخانجي بالقاهرة.

[2] عمدة القاري: ٧٦/١٦.

[3] عمدة القاري: ٧٦/١٦.

[4] المصدر السابق.

[5] عمدة القاري: ٧٦/١٦ وإرشاد الساري: ٤٢٧/٧.

[6] عمدة القاري: ١٦/٧٦.

[7] المصدر السابق.

[8] كشف الباري فضائل الصحابة، ص: ٤١١.

[۳۲۸۳]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ إِنْسَانًا، ثُمَّ خَرَجَ يَسْأَلُ، فَأَتَى رَاهِبًا فَسَأَلَهُ فَقَالَ لَهُ: هَلْ مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: لاَ، فَقَتَلَهُ، فَجَعَلَ يَسْأَلُ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: ائْتِ قَرْيَةَ كَذَا وَكَذَا، فَأَدْرَكَهُ الْمَوْتُ، فَنَاءَ بِصَدْرِهِ نَحْوَهَا، فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلاَئِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلاَئِكَةُ الْعَذَابِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَقَرَّبِي، وَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَبَاعَدِي، وَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَهُمَا، فَوُجِدَ إِلَى هَذِهِ أَقْرَبَ بِشِبْرٍ، فَغُفِرَ لَهُ" ص ۷۶۴ - ۷۶۵][1]

تراجم رجال

محمدبن بشار: دَدوی تذکره «كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة» لاندې تيره شوې ده.[2]

محمدبن ابي عدي: دامحمدبن ابراهيم بن ابى عدى البصرى رحمه الله دى.[3]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردالعتكى الواسطى رحمه الله دى. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.[4]

قتادة: داقتاده بن دعامه سدوسى رحمه الله دى. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيره شوې ده.[5]

أبوالصديق الناجي: دا ابوالصديق بكر بن عمرو، يابكر بن قيس ناجى بصرى رحمه الله دى. دَتابعين نه دى.[6]

هغوى دَ ابوسعيد سعدبن مالك خدرى، عبدالله بن عمر بن خطاب او ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه حديث روايت كړې دې اودَدوى نه أبان بن عياش، جعفر بن ثور عبدى، خالد بن زياد، سليمان بن عبيد سلمى، عاصم احول، قتادة بن دعامه وغيره رحمهم الله دَ حديث روايت كړې دې.[7]

ابن معين، ابوزرعه او امام نسائى رحمهم الله دَدوى باره كښې فرمائيلى ثقة.[8] اصحاب سته دَدوى نه روايات اخستې دى اودَ ټولو په نيز قابل احتجاج دى. ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر ثقات كښې كړې دې اوفرمائيلى دى چه ۱۰۸ هجرى كښې دَهغوى انتقال شوې دې.[9]

قوله: كان في إسرائيل رجل قتل تسعا وتسعين إنسانا...... دَ ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل بنواسرائيل كښې يو سړې وو هغه يو كم سل قتلونه كړى وو. دَمعاويه بن ابى سفيان

---

[1]) أخرجه الإمام مسلم فى التوبة باب قول توبة القاتل رقم الحديث:۷۰۰۸ والإمام ابن ماجه فى الديات، باب هل لقاتل مؤمن توبة، رقم الحديث: ۲۶۲۲ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۵۱۳/۲ رقم الحديث: ۹۸۷.

[2]) كشف البارى: ۲۵۸/۳.

[3]) اوگورئى: كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد، ومن دار على نساءه فى غسل واحد، رقم: ۲۶۷.

[4]) كشف البارى: ۶۷۸/۱.

[5]) كشف البارى: ۳/۲.

[6]) ميزان الاعتدال: ۵۴۹/۴ دارالمعرفة ۱۳۸۲ هجرى.

[7]) تاريخ الإسلام للذهبى: ۱۹۱/۳ دارالمعرفة الإسلامى وتهذيب الكمال: ۲۲۳/۴ مؤسسة الرسالة.

[8]) لسان الميزان: ۴۷۰/۷ تهذيب التهذيب: ۴۸۲/۱ دائرة المعارف، الهند.

[9]) ثقات ابن حبان: ۷۴/۴ دارالفكر وتهذيب التهذيب: ۴۶۶/۱ دارالفكر للطباعة والنشر.

رضی الله عنهما په روایت کښې «کلهم ظلما» اضافه هم نقل ده. یعنی ټول هغه ظلماً قتل کړي و. دا روایت طبرانی رحمه الله نقل کړې دې.
بیا هغه د مسئلې معلومولو د پاره لاړو. په دغه بې رحمانه قتلونو باندې هغه خپیمانه وو او غوښتل ئې چه د توبه او بخښش څه صورت راؤخي. د صحیح مسلم په روایت کښې دی: «یسأل أعلم أهل الأرض» یعنی په مخ د زمکې چه د شریعت څوك غټ عالم وی د هغه نه د تپوس د پاره اووتلو. هغه یو راهب له راغلو او د هغه نه ئې تپوس اوکړو چه آیا زما توبه به قبوله شي؟ راهب ونیل نه. نو هغه راهب هم قتل کړو او دغه شان سل ئې پوره کړل.
شراح حدیث وائی چه د قاتل او راهب دواړو نومونه معلوم نه شو. دا راهب د نصاری نه وو. د دې روایت نه معلومیږی چه دا واقعه د عیسیٰ علیه السلام د اسمان طرف ته د اوچتیدلو نه پس پیښه شوې ځکه چه د رهبانیت بدعت د عیسیٰ علیه السلام متبعینو شروع کړې وو.(۱) دغه شان هغه د علماؤ نه پوښتنې کولې نویو سړی هغه ته اووئیل د فلانکی کلی طرف ته لاړ شه. د هغه کلی نوم نصره دې. د هشام رحمه الله په روایت کښې دی: «فإن بها أناسا یعبدون الله فاعبد الله معهم» یعنی هغه دا اوخودل چه په نصره کښې به د الله تعالی عبادت کونکی خلق وی ته د هغوی صحبت اختیار کړه او هغوی سره د الله تعالی عبادت کوه.
کله چه هغه د دغه کلی طرف ته سفر کولو سره نیم سفر اوکړو نو هغه له مرګ راغلو هغه خپله سینه د دغه کلی طرف ته ورکږه کړه. دغه وخت د رحمت ملائکه او د عذاب ملائکه خپل مینځ کښې اونختې. الله تعالی نصره کلی ته حکم ورکړو چه هغه دې (دې سړی ته) نیزدې شی او د کوم کلی نه چه هغه وتلې وو هغې ته ئې د لرې کیدو حکم ورکړو. بیائې فرښتو ته حکم ورکړو (چه د مړی د خانی نه) دواړه کلی ناپ کړئی نو هغه د نصره کلی ته یو لیشت زیات نیزدې وونو د هغه مغفرت اوکړې شو.
طبرانی کښې د حضرت معاویه رضی الله عنه د روایت الفاظ دی: «فوجدوه أقرب إلی دیر التوابین بأنملة» یعنی فرښتو هغه یو ګوتو فرق سره هغه د توابین د خانقاهانو طرف ته زیات نیزدې اوکتلو.(۲)

قوله: فاختصمت فیه: د هشام رحمه الله په روایت کښې دا اضافه هم ده: «فقالت ملائکة الرحمة: جاء تائبا مقبلا بقلبه إلی الله وقالت ملائکة العذاب: إن یعمل خیرا قط، فأتاه ملك في صورة آدمي، فجعلوه حکما بینهم فقال: قیسوا ما بین الأرضین فإلی أیهما کان أدنی فهو لها»(۳)

یعنی د رحمت او عذاب ملائکې خپل مینځ کښې اونختې. د رحمت ملائکې اووئیل چه دا سړې د توبې کولو او خپل زړه د الله تعالی طرف ته متوجه کولو سره راغلې دې او د عذاب ملائکې اووئیل ده کله هم څه نیك کار نه دې کړې. دې دوران کښې یوه دریمه فرښته د انسان په شکل کښې راغله. فریقین هغه حکَم فیصله کونکې جوړ کړو نو دغه فرښتې اووئیل دواړه کلی ناپ کړئی (د کوم کلی نه چه دا سړې وتلې وو هغه د ګناهګارانو کلې وو او د کوم کلی طرف ته چه په سفر اراده کړې وه هغه د نیکانو کلې وو) دې چه کوم کلی ته نیزدې وی هم د هغې په اوسیدونکو کښې به شمیرلې کیږی. د ناپ کولو نه پس معلومه شوه چه د نیکانو کلی ته نیزدې دې نو د معاذ عن شعبة په طریق سره نقل روایت کښې دی: «فجعل من أهلها» حکم فیصله ورکړه چه د ده شمیر دې د دې کلی په عبادت ګذارو اوسیدونکو کښې وی. او د هشام رحمه الله په روایت کښې دی: «فقبضته ملائکة الرحمة» د رحمت ملائکې د هغه روح قبض کړو.(۴)

---

۱) عمدة القاری: ۱۶/۷۷-۷۶ و إرشاد الساری: ۷/۴۲۷.
۲) المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۹/۳۶۸ رقم الحدیث: ۱۶۵۳۷ مکتبة ابن تیمیة.
۳) فتح الباری: ۸/۴۱۶ و عمدة القاری: ۱۶/۷۹.
۴) المصدر السابق.

[۳۲۸۴]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، صَلاَةَ الصُّبْحِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، فَقَالَ: "بَيْنَا رَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً إِذْ رَكِبَهَا فَضَرَبَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّا لَمْ نُخْلَقْ لِهَذَا، إِنَّمَا خُلِقْنَا لِلْحَرْثِ" فَقَالَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللَّهِ بَقَرَةٌ تَكَلَّمُ، فَقَالَ: "فَإِنِّي أُومِنُ بِهَذَا، أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، - وَمَا هُمَا ثَمَّ - وَبَيْنَمَا رَجُلٌ فِي غَنَمِهِ إِذْ عَدَا الذِّئْبُ، فَذَهَبَ مِنْهَا بِشَاةٍ، فَطَلَبَ حَتَّى كَأَنَّهُ اسْتَنْقَذَهَا مِنْهُ، فَقَالَ لَهُ الذِّئْبُ هَذَا: اسْتَنْقَذْتَهَا مِنِّي، فَمَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ، يَوْمَ لاَ رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي" فَقَالَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللَّهِ ذِئْبٌ يَتَكَلَّمُ، قَالَ: «فَإِنِّي أُومِنُ بِهَذَا أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، - وَمَا هُمَا ثَمَّ -»، وحَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِمِثْلِهِ ص ۷۶۸][ر: ۲۱۹۹][1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بصری رحمه الله دي. او دَ ابن المدينی په نوم سره مشهور دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندې تيره شوې ده.[2]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تيره شوې ده.[3]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دي.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دي. دَدې دواړو حضراتو تذکره «کتاب الايمان باب حب الرسول صلی الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.[4]

قوله: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة الصبح...... دَحضرت ابوهريره رضی الله عنه په روايت کښې دي چه رسول الله صلی الله عليه وسلم دَ سحر مونځ ورکړو. بيا خلقو طرف ته متوجه شو وئی فرمائيل: (بنواسرائيل کښې) يو سړی غوا شړله هغه په دې باندې سور شو او هغه ئی اووهله نو هغه غوا اووئيل چه مونږ خاروی دَ سوريدو دپاره نه يو جوړ کړې شوې دَ زميندارئی دپاره جوړ شوې يو.

غوا ته دَ الله تعالی په قدرت باندې دَ گويا کيدو طاقت ورکړې شوې وو. «انا لم نخلق» الفاظ نه جنس بقر مراد دې. او مطلب دا وو چه مونږ غواگانې دَ سورلئی دپاره نه يو بلکه دَ زميندارئی دَ کار دپاره جوړ کړې شوې يو. خلقو ووئيل سبحان الله، غوا هم خبرې کوی؟ رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل زه خو په دې باندې يقين لرم او ابوبکر او عمر هم، حالانکه هغه دواړه دالته موجود نه وو. حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما ته ممکن دی چه حضور پاک دا واقعه اول خودلې وه او هغوی دَدې تصديق کړې وو. په دې وجه حضور پاک دَهغوی دَ يقين تذکره اوکړه يا بيا په دې وجه حضور پاک ته يقين وو که چرې دا دواړه واقعه واوری نو يقيناً به دَدې تصديق کوی تردد به نه کوی.[5]

---

[1] مر تخريجه فی کتاب الحرث والمزارع، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ۲۳۲۴.

[2] کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[3] کشف الباری: ۱۰۲/۳.

[4] کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

[5] فتح الباری: ۶۴۲/۸

قوله: وبينما رجل في غنمه ..... دا عبارت په اولني واقعه باندې عطف دې او دَدې خاني نه دويمه واقعه بيان کړې شوې ده. دا هم بنواسرائيل سره متعلق ده. په روايت کښې دي چه يوسړي دَ خپلو چيلو دَ رمې په مينځ کښې وو. په دې کښې يوه شرمخ حمله اوکړه اودَ رمې نه ئې يوه چيلئې يوړه اوتختيدو. دا سړې هغه پسې شاته اولګيدو او چيلئې داسې راخلاصه کړه لکه چه دَ شرمخ دَ خلې نه ئې خلاصه کړې وي. په دې باندې شرمخ دَ چيلو مالك ته اوونيل «هذا، استنقذتها مني، فمن لها يوم سبع يوم لا راعي لها غيري» يعني نن ورځ تا چيلئې خلاصه کړه، مګر دَ ماتونکو ځناورو په ورځ به ئې څوك خلاصه وي کوم وخت چه زما نه سوا دَ چيلو څوك څرونکې نه وي. دې نه قرب قيامت طرف ته اشاره ده. کله چه فتنې خورې شي خلق ويريدونکي اوغلي شوې وي. دَهغوی سره به دَ خپلو ځانونو نه علاوه دَ بل څيز پرواه نه وي. دَهغوی څاروی به دَ څرن والانه بغير آزاد ګرځي او ماتونکي ځناور به هغوی په آسانتيا سره خپل خوراك جوړوي. [1]

خلقو ونيل سبحان الله شرمخ خبرې کوي؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل زه په دې واقعه باندې يقين لرم اوحضرت ابوبكر او عمر هم، حالانكه حضرت ابوبكر اوحضرت عمر رضي الله عنهما دواړه حضرات په هغه مجلس کښې موجود نه وو. «وما هما ثم» دَ راوی الفاظ دي. [2]

دا روايت «كتاب المزارعة، باب استعمال البقر للحراثة» لاندې تفصيل سره تيرشوې دې.

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: دَ روايت په دواړو واقعاتو کښې دي: «بينما رجل» دَدواړو سرو تعلق بنواسرائيل سره وو اوداسې باب سره دَدواړو احاديثو مناسبت ښکاره دې. [3]

دَحديث نه مستنبط فوائد: شراح دَدې حديث په ذيل کښې مختلف آداب او فوائد ذکرکړي دي:

① په مذکوره روايت کښې تصريح ده چه دَ ۱۰۰ انسانانو ظلماً قتل کونکي سړي توبه به قبليږي. دې نه استدلال کولوسره محدثينو حضراتو فرمائيلي چه دکبائر مرتکب، تردې چه دَ ناحق قتل کونکي توبه هم قبليږي اوکله چه الله تعالى دَهغه توبه قبوله کړي نودَهغه دَخصم يعنى مقتول دَ راضي کولو ذمه به هم اخلي. [4]

دَجمهور اهل سنت رائې: قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه دَ جمهور اهل سنت په نيزتوبې سره دَنورو ګناهونو په شان دَ قتل ګناه هم معاف کيږي. [5]

دَ بعض اهل علم نه نقل دي چه قتل ناقابل معافی جرم دې ځکه چه دَدې تعلق حقوق العباد سره دې. علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دې حضراتو دَقتل نفس باره کښې دا سخت موقف حکماً اختيارکړې دې. که چرې خلقو ته اوخودلې شي چه دَ قاتل توبه قبليږي نوهغه به نور هم سرکش شي اودَ ناحق وينه توئيدو دروازه به کولاؤ شي. [6]

دَ سورت نساء آيت دې: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ [۴۸و ۱۱۶] په دې کښې تصريح ده چه الله تعالى په خپله رضا سره دَشرك نه علاوه ګناه معاف کوی. البته هم دَ سورت نساء يوبل آيت دې: ﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ﴾ [رقم: ۹۳] يعنى دَقتل عمد سزا جهنم دې. دې نه دا استدلال صحيح نه دې چه

---

[1] إرشادالساري: ۴۲۹/۷ عمدة القاري: ۷۸/۱۶.
[2] فتح الباري: ۶۴۳/۸ إرشادالساري: ۴۲۹/۷.
[3] عمدة القاري: ۷۸/۱۶.
[4] فتح الباري: ۶۴۱/۸.
[5] عمدة القاري: ۷۷/۱۶.
[6] المصدرالسابق.

قتل عمد ناقابل معافي جرم دې او د دې سزا جهنم دې بلکه د آیت مطلب دې: «جزاءه إن جازاه وقد لا يجازي بل يعفوعنه»
يعنی که الله تعالی قاتل متعمد ته سزا ورکړه نو په دغه صورت کښې به جهنم د هغه سزا وی او کله داسې هم کیږی چه هغه سزا نه ورکوی بلکه معاف کوی.[1] البته د څه توجیه اوتاویل نه بغیر د چا ناحق قتل حلال ګنړلو الا بالاجماع کافر او مخلد في النار دی.[2]

② دې روایت سره په عابد باندې د عالم فضیلت ثابتیږی. د دې سرې ملاقات اول راهب سره اوشو نو هغه دا حکم ورکړو چه د قاتل توبه نه قبلیږی. په اصل کښې په دغه راهب باندې د عبادت غلبه وه او د علم کمې وو. هغه د قاتل اقدام قتل عظیم جرم خیال کړې وو چه دې انسان ډیرو انسانانو ناحق قتل آخر څنګه کړې؟ په دویم راهب باندې د علم غلبه وه او هم په دې وجه هغه د مسئلې صحیح حکم ورکولو سره د خلاصی لار هم اوخودله.[3]

③ مفتی کله غلطه فتوی هم ورکوی. بعض حضراتو فرمائیلی چه دې سړی راهب ځکه قتل کړو چه هغه د علم نه بغیر فتوی ورکړې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائیلی چه د سیاق قصه نه معلومیږی چه قاتل ته خودا هډو معلومه نه وه چه د قتل ناحق څه حکم دې ځکه چه هغه د راهب نه بار بار تپوس کولو چه د توبه څه لار راواوښایه. کله چه هغه د مسئلې د حکم نه خبر نه وو نو نتیجتاً د راهب د فتوی د صحت او خطا نه هم خبر نه وو. او بیا هغه راهب هم د هغه په فتوی باندې عمل کولو سره قتل کړو. د هغه فتوی سره د الله تعالی د رحمت نه ناامیده شو او دا خیال کولو سره چه اوس د خلاصی څه لار نشته راشه دا راهب هم برابر کړه. خو دې نه پس الله تعالی هغه له بیا تسلی ورکړه او هغه په خپل عمل باندې خپیمانه کیدو سره د خلاصی لار معلومولو د پاره د علماء حق په لټون کښې اووتلو.[4]

④ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په روایت کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه اول په راهب کښې فطانت او د عقل کمې وو هغه له دلته د احتیاط او حکمت نه کار اخستل پکار وو چه کوم سړې د ناحق قتل عادت دې هغه ته د هغه د سوچ نه خلاف خبره هم نه دی کول پکار. په داسې موقع باندې د خپل ځان بچ کولو په غرض سره د توریه او تعریض نه کار اخستل پکار دی. سره د دې چه د مسئلې څه صریح حکم موجود وی او دلته خود قاتل د توبه صریح حکم وو نه بلکه مظنون وو.[5]

د فرښتو اجتهاد او اختلاف: ⑤ شراح حدیث د دې باب د دې روایت نه استدلال کولو سره فرمائیلی چه فرښتې هم اجتهاد کوی او د یو انسان باره کښې د هغوی په اجتهاد کښې اختلاف هم پیدا کیدې شی چه دې په ګناهګارانو کښې شمیر کړو که په نیکانو کښې. او په دې اختلاف کښې د فریقین یو بل سره د انختلو نوبت هم راځې. تر دې چه الله تعالی د هغوی د اجتهاد او اختلاف فیصله کوی.[6]

⑥ د روایت سره د داسې ځائی نه د هجرت فضیلت ثابتیږی چرته چه انسان د ګناهونو په ارتکاب کښې اخته کیږی. عام چلن هغه پخپله د ګناهونو نه بچ کیدو کښې بندیز جوړیږی. که هغه د صحیح کیدو کوشش کوی هم نو عام ماحول او پخپله د هغه مخکینی د ګناه اعمال د هغه لار بنده وی. د داسې علاقې نه هجرت کول پکار دی.

---

[1] عمدة القاري: ۷۷/۱۶.

[2] المصدر السابق.

[3] عمدة القاري: ۷۸/۱۶.

[4] فتح الباري: ۶۴۲/۶.

[5] المرجع السابق

[6] المرجع السابق.

په دې وجه دويم راهب مذكوره قاتل ته مشوره وركړلو سره ونيلي وو: ((ولاترجع إلى أرضك، فإنها أرض سوء))[1] په دې كښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه توبه كونكې سړې چه د ګناه په كوم ماحول كښې موجود وو دغه ماحول نه هميشه دپاره لرې وى.[2]

حدثنا علي حدثنا سفيان عن مسعر عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة...... په دې جمله سره امام بخارى رحمه الله د دې روايت يو بل طريق طرف ته اشاره كړې ده چه ما دا روايت د خپل شيخ نه په دوو طريقو سره اوريدلې دې. دا حديث روايت كولو كښې د سفيان ثورى رحمه الله دوه شيوخ دى. يو په تير سند كښې ابو الزناد رحمه الله او يو مسعر بن كدام رحمه الله دى د چا ذكر چه په دې طريق كښې دې. بيا ابو الزناد رحمه الله د اعرج رحمه الله نه او مسعر بن كدام رحمه الله د سعد بن ابراهيم رحمه الله نه روايت كوى او هغوى دواړه د ابوسلمة بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله نه روايت كوى. دواړو طرق كښې رواية القرين عن قرينه دې. هغه داسې چه امام اعرج رحمه الله د ابوسلمة رحمه الله معاصر دې. ځكه چه دواړه حضرات په اكثر شيوخ كښې مشترك دى. هم دغه شان دويم طريق كښې سفيان رحمه الله او مسعر بن كدام رحمه الله معاصر دى سره د دې چه مسعر رحمه الله په عمر كښې د سفيان ثورى رحمه الله نه مشر وو مګر په اكثر شيوخ كښې دواړه حضرات مشترك دى.[3]

[٣٢٨٥]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اشْتَرَى رَجُلٌ مِنْ رَجُلٍ عَقَارًا لَهُ، فَوَجَدَ الرَّجُلُ الَّذِي اشْتَرَى العَقَارَ فِي عَقَارِهِ جَرَّةً فِيهَا ذَهَبٌ، فَقَالَ لَهُ الَّذِي اشْتَرَى العَقَارَ: خُذْ ذَهَبَكَ مِنِّي، إِنَّمَا اشْتَرَيْتُ مِنْكَ الأَرْضَ، وَلَمْ أَبْتَعْ مِنْكَ الذَّهَبَ، وَقَالَ الَّذِي لَهُ الأَرْضُ: إِنَّمَا بِعْتُكَ الأَرْضَ وَمَا فِيهَا، فَتَحَاكَمَا إِلَى رَجُلٍ، فَقَالَ: الَّذِي تَحَاكَمَا إِلَيْهِ: أَلَكُمَا وَلَدٌ؟ قَالَ أَحَدُهُمَا: لِي غُلاَمٌ، وَقَالَ الآخَرُ: لِي جَارِيَةٌ، قَالَ: أَنْكِحُوا الغُلاَمَ الجَارِيَةَ وَأَنْفِقُوا عَلَى أَنْفُسِهِمَا مِنْهُ [ص:١٧٥] وَتَصَدَّقَا" ص ٧٧٤[4]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر مروزى رحمه الله دې. د دوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.[5]

عبدالرزاق: دا عبدالرزاق بن همام صنعانى رحمه الله دې.[6]

معمر: دا معمر بن راشد ازدى رحمه الله دې.[7]

همام: دا همام بن منبه يمانى صنعانى رحمه الله دې.[8]

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم اشترى رجل من رجل عقارا له فوجد...... د حضرت ابوهريره

---

[1] المصدر السابق.

[2] المصدر السابق.

[3] عمدة القاري: ١٦/٧٩-٧٨.

[4] مرتخريجه فى كتاب المساقاة، باب فضل سقى الماء، رقم: ٢٣٦٥.

[5] اوګورئ: كتاب الوضوء باب من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة رقم: ٢٧٨

[6] كشف البارى: ٢/٤٢١.

[7] كشف البارى: ٤/٣٢١.

[8] كشف البارى: ٤/٣١٧.

رحمه الله روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى يو سړى د بل سړى نه دَهغه جائيداد واخستلو. كوم سړى چه جائيداد اخستې وو هغه په دغه جائيداد كښې د سرو زرو نه ډك منګې اوموندلو او بائع ته ئې اووئيل زما نه خپل سره زر واخله. ما تاته زمكه اخستې وه سره زر مې نه وو اخستې. بائع اووئيل چه ما كور او په هغې كښې چه څه وو هغه هم په تاباندې خرڅ كړې دى. دواړه په جګړه شو يو بل سړى له لاړل.

شراح وائى چه دَدې دواړو نومونه معلوم نه شو. د وهب بن منبه رحمه الله په المبتدأ كښې. دى چه دا دواړه دَ فيصلې كولودَپاره چه كوم سړى له تلى وو هغه حضرت داؤد عليه السلام وو. خودَ اسحاق رحمه الله په المبتدأ كښې دى چه دا واقعه دَ ذوالقرنين په زمانه كښې پيښه شوې. والله اعلم.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دَ خپل صنيع نه دَ وهب بن منبه رحمه الله قول ته ترجيح وركړې ده. ځكه چه امام بخارى رحمه الله دا واقعه دَ بنواسرائيل په تذكره كښې نقل كړې ده. نو راجح هم دغه معلوميږى چه دې دواړو بنواسرائيل سره تعلق لرلو اودَ فيصلې كولودَپاره حضرت داؤد عليه السلام له تلى وو.(٢) كوم سړى له چه دواړه دَ فيصلې اخستلودَپاره تلى وو هغه دواړو ته اووئيل آيا ستاسو اولاد شته؟ يو اووئيل زما يو ځوئى دې. دَ اسحاق بن بشر رحمه الله په روايت كښې دى چه دا وينا كونكې مشترى وو.(٣) دويم اووئيل چه زما يوه لور ده. نوهغه اووئيل «أنكحوا الغلام الجارية وأنفقوا على أنفسهما وتصدقا» يعنى دَدواړو نكاح اوكړئى سره زر په دواړو باندې خرڅه كړئى او صدقه هم وركړئى.(٤)

دَ حديث مطالب: دلته په دې خبره اول ځان پوهه كول پكاردى چه بايع او مشترى په مينځ كښې كيدونكې بيع خاص دَ زمكې وه يا په هغې كښې خښ ځيزونه هم شامل وو؟ په حديث باب كښې دَمشترى الفاظ دى: «خذ ذهبك فإنما اشتريت منك الأرض ولم أبتع الذهب» يعنى ته خپل سره زر واخله، ځكه چه ما تاته صرف زمكه اخستې ده سره زر مې نه دى اخستې. په دې الفاظو كښې تصريح ده چه بيع خاص دَ زمكې شوې وه په دې كښې خښ ځيزونه شامل نه وو. خودَ بائع خيال وو چه په دې كښې ضمنا خښ ځيزونه هم شامل دى اودَ مشترى رائې دَ دې خلاف وه. لكه چه دَدواړو په مينځ كښې په سودا كښې اختلاف نه وو بلكه په دعوى كښې اختلاف وو. دَ مسئلې په دې صورت كښې زمونږ په شريعت كښې به دَ مشترى دَ قول اعتبار كيږى او سره زر يا خښ ځيزونه به دَ بائع ملكيت وى.(٥)

اودا هم ممكن دى چه دَ دواړو دَ بيع صورت كښې اختلاف شوې وى. دَمشترى دعوىٰ وى چه بيع دَ زمكې او په دې كښې شامل خښو ځيزونو نه بلكه خاص دَ زمكې شوې وه او دَبائع دعوىٰ وى چه په فيصله كښې دَ دواړو تصريح شوې وه. كه چرې دا صورت دَ سودا پيښ شوې وى نو دَ داسې صورت دَ اثبات دعوىٰ دَپاره قسم ضرورى دې.

دَدې ټول تفصيل بنياد دَحديث په ظاهرى الفاظو باندې دې. ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى دى چه دَ اسحاق بن بشر رحمه الله په روايت كښې دى: «قال المشترى: إنه اشترى دارا فعمرها فوجد فيها كنزا وأن البائع قال له لما دعاه إلى أخذه: ما دفنت ولا علمت». يعنى مشترى كور واخستو اوجوړئې كړو نودَ جوړولو وخت كښې هغه ته خزانه ملاؤشوه اوكله چه هغه دَبائع نه دَ خزانې اخستلو خبره اوكړه نوهغه وئيل چه ما نه خزانه خښه كړې اونه ماته دَدې عمل دې.

---

(١) فتح البارى: ٦/٦٤٣.

(٢) المصدر السابق.

(٣) فتح البارى: ٦/٦٤٤.

(٤) الحديث أخرجه مسلم فى الأقضية باب استحباب إصلاح الحاكم بين الخصمين، رقم الحديث: ٤٤٩٧.

(٥) فتح البارى: ٦٤٢/٢.

دَاسحاق رحمه الله په روایت کښې دا تصریح هم ده چه دوارو قاضی ته اووئیل چه ته دَخزانې اوچتولو دَپاره څوك راؤلیګه اوچرته چه مناسب ګڼړې هلته ئې استعمال کړه مګر قاضی داسې اونه کړل.[1]
ممکن ده چه دَهغه وخت په شریعت کښې دَخښبوو شوځیزونو متعلق تفصیلی احکام نه وو چه هغه دَ رکاز په حکم کښې دی یا دَ لقطه په حکم کښې دی. یا به دَ مال ضائع په شان به بیت المال کښې جمع کولې شی. په دې وجه قاضی په خپل اختیار سره داسې فیصله اوکړه دکوم چه په روایت باب کښې تصریح ده.[2]

دَامام غزالی رحمه الله او علامه انورشاه کشمیری رحمه الله رائې: دَاکثر شراح حدیث رائې ده چه دا واقعه دَبنی اسرائیلو په زمانه کښې پیښه شوې وه او قاضی داؤد علیه السلام وو. دَ بخاری رحمه الله دَ صنیع نه دَ دې تائید هم کیږی لکه څنګه چه شاته مونږ خودلی دی. خو امام غزالی رحمه الله په نصیحت الملوك کښې فرمائیلی چه دواړه دَ فیصلې اخستلو دَپاره کسری له تلی وو. دَعلامه کشمیری رحمه الله دَ تقریر فیض الباری کښې تصریح ده چه دا واقعه دَ انوشروان په زمانه کښې پیښه شوې وه. لکه چه شاه صاحب رحمه الله دَ امام غزالی رحمه الله قول ته ترجیح ورکړې ده.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی که چرې دَ امام غزالی رحمه الله قول صحیح وی نو بیا دَ قاضی دَ تحکیم سره متعلق دا ټول تفصیلات فضول کیږی چه دا مال دَ لقطه په حکم کښې یا دَ اموال ضائعه وغیره په حکم کښې دې. ځکه چه کله فیصله ورکونکې کافر دې نوهغه په حکم ورکولو کښې به هیڅ یو حجت شرعیه بنیاد نه جوړوی.[4]

ألكما ولد؟: ولد دَ لام او واو فتحه سره دې اودَ دې نه جنس ولد مراد دې اومعنی ده: «ألكل واحد منكما ولد؟»[5] یا بیا دا دَ واو ضمه اولام سکون سره دَجمع صیغه ده اومعنی «ألكل واحد منكما أولاد؟» آیا ستاسو دواړو اولاد شته؟[6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث کښې ذکرشوې دوارو سړو تعلق بنی اسرائیل سره وو لهٰذا مناسبت واضح دی.[7]

[۳۲۸۶]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، وَعَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَسْأَلُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، مَاذَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الطَّاعُونِ؟ فَقَالَ أُسَامَةُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الطَّاعُونُ رِجْسٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَإِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ، فَلاَ تَقْدَمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ، وَأَنْتُمْ بِهَا فَلاَ تَخْرُجُوا، فِرَارًا مِنْهُ» قَالَ أَبُو النَّضْرِ: «لاَ يُخْرِجْكُمْ إِلَّا فِرَارًا مِنْهُ» ص ۷۷۸ [۶۵۷۳، ۵۳۹۶] [8]

---

[1] فتح الباری: ۶/۶۴۲.
[2] فتح الباری: ۶/۶۴۴.
[3] فیض الباری: ۴/۴۲۰ دار الكتب العلمية.
[4] فتح الباری: ۶/۶۴۴.
[5] فتح الباری: ۶/۶۴۴ عمدة القاری: ۱۶/۷۹ إرشاد الساری: ۷/۴۳.
[6] فتح الباری: ۶/۶۴۴ عمدة القاری: ۱۶/۷۹ دار الكتب العلمية.
[7] عمدة القاری: ۱۶/۷۹ دار الكتب العلمية.
[8] الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی كتاب الطب باب مايذكر فی الطاعون: ۵۷۲۸ وفی كتاب الحيل باب مايكره من الاحتيال فی الفرار من الطاعون رقم: ۶۹۷۳ ومسلم فی كتاب السلام باب الطاعون والطيرة والكهانة ونحوها رقم: ۵۷۷۲

تراجم رجال

عبدالعزيز: دا عبدالعزيز بن عبدالله اويسى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب الوصى على الحديث» لاندې تيره شوې ده.[1]

مالك: دا امام دارالهجرة مالك بن انس اصبحى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيره شوې ده.[2]

محمدبن المنكدر: دا محمد بن المنكدر بن عبدالله رحمه الله دي. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.[3]

ابي النضر: دا سالم بن ابى اميه التيمى رحمه الله دي. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.[4]

عامر بن سعد عن ابيه: دَدې دواړو حضراتو تذكره «كتاب الايمان باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة وكان على الاستسلام» لاندې تيره شوې ده.[5]

قوله: أنه سمعه يسأل أسامة بن زيد: ماذا سمعت: يعنى عامر بن سعد دَخپل پلار حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه د اسامه بن زيد رضي الله عنه نه تپوس كولوسره اوريدلې چه تاڅ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دَطاعون باره كښې څه اوريدلى دى؟ نواسامه رضي الله عنه اووئيل رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى طاعون يو عذاب دي چه دَ بنواسرائيل په يوه ډله باندې اوليګلې شو. دلته دَ راوى شك دې چه يا حضورپاك دا فرمائيلى: چه تاسو نه مخكښې تيرو شو خلقو باندې اوليګلو. كله چه تاسو په يوه علاقه كښې دَ طاعون باره كښې واورئى نوهغې ته مه ورځئى اوكله چه تاسو په يوه علاقه كښې يئى اوهلته طاعون خورشى نودَهغه ځائى نه مه اوځئى.

قوله: قال أبوالنضر: يعنى ابوالنضر سالم بن ابى اميه تيمى رحمه الله دَ «فلا تخرجوا فرارامنه» مطلب بيان كړې دې چه كه غرض صرف دَتښتيدلو وى نو مه تښتئى.

په روايت كښې چه دَ بنواسرائيل دكومې ډلې ذكر دې علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه دې نه دَبنواسرائيل هغه خلق مراد دى چاته چه الله تعالى حكم وركړې وو ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ [الأعراف: ۱۶۱] يعنى هغوى په حكم باندې عمل اونه كړو اوخلاف ورزى ئې اوكړه نو الله تعالى په هغوى باندې طاعون مرض مسلط كړو لكه چه ارشاد دې: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ﴾ [الأعراف: ۱۶۲] دَ طاعون په دې وباسره په يو وخت دَهغوى څلورويشت زره كسان مړه شوې وو.[6]

روايت سره متعلق تفصيلى ابحاث كتاب الطب كښې اوګورئى.[7]

– ۵۷۸۳ والترمذى فى الجنائز باب ماجاء فى كراهية الفرار من الطاعون، رقم: ۱۰۶۵ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۵۷۹/۷ رقم الحديث: ۵۷۳۲.

[1] كشف البارى: ۴۸/۴.

[2] كشف البارى: ۸۰/۲.

[3] اوګورئى: كتاب الوضوء باب صب النبى صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغمى عليه.

[4] اوګورئى: كتاب الوضوء باب المسح على الخفين رقم: ۲۰۲.

[5] كشف البارى: ۷۳/۲-۷۲.

[6] تحفة الأحوذى: ۱۶۰/۲ ودرس ترمذى: ۳۳۵/۳.

[7] كشف البارى، كتاب الطب، ص: ۴۰ – ۵۷.

[۳۲۸۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي الْفُرَاتِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الطَّاعُونِ، فَأَخْبَرَنِي «أَنَّهُ عَذَابٌ يَبْعَثُهُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ، وَأَنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ، لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَقَعُ الطَّاعُونُ، فَيَمْكُثُ فِي بَلَدِهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا، يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ، إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ شَهِيدٍ» ص ۴۸۰][۵۴۰۲، ۶۲۴۵][1]

تراجم رجال

موسٰي بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذكي بصرى رحمه الله دي.[2]

داوٗد بن ابي الفُرات: دَدوی تذکره هم تیره شوې ده.[3]

عبدالله بن بُريدة: دَدوی تذکره هم تیره شوې ده.[4]

يحيى بن يعمر: دا جليل القدر تابعى ابوسليمان يحيى بن يعمر البصرى القيسى الجدلى رحمه الله دې. دوی دَعثمان بن عفان، على بن ابى طالب، عمار، ابوذر غفارى، ابوهريره، ابوموسٰى اشعرى، ابوسعيد، عائشه، سليمان بن صرد، ابن عباس، ابن عمر، جابربن عبدالله، او ابواسود رضي الله عنهم ورحمهم الله نه دَحديث روايت کړې دې. اوددوی نه يحيى بن عقيل، سليمان تيمى، قتاده، عکرمه، عبدالله بن بريده، اسحاق بن سويد غوندې اعلام حديث دَ حديث روايت کړې دې.[5]

تولو ائمه جرح والتعديل ددوی توثيق کړې دې. په ورع اوتقوی کښې بې مثال کيدو سره لغت اوعلم نحو کښې هم دَهغوی څوك جوړه نه وو. دَخپلې زمانې دَ فصيح خلقو نه وو. ابن حبان رحمه الله وائي: «كان من فصحاء أهل زمانه وأكثرهم علماً باللغة مع الورع الشديد، وكان على قضاء مرو، ولاه قتيبة بن مسلم» يعنې دَ خپل دور دَ فصيح خلقو نه وواو دَ ډير زيات متورع کيدو سره علم لغت کښې په تولو باندې فوقيت لرلو. دَ مرو قاضي وو او دا منصب هغوی ته قتيبه بن مسلم رحمه الله ورکړې وو. علم لغت او نحو هغوی دَ ابواسود رحمه الله نه حاصل کړې وه.[6]

دَهغوی دَ مرو په منصب دَ قضاء باندې فائز کيدو واقعه هم زړه راښکونکې ده. علامه شمس الدين ذهبى رحمه الله تاريخ اسلام کښې ليکلې دی. چه حجاج بن يوسف ثقفى په يو مجلس کښې دحضرت حسين رضي الله عنه متعلق اووئيل چه هغه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ ذريت نه نه دې. يحيى بن يعمر رحمه الله په مجلس کښې موجود وو هغه اووئيل «كذبت أيها الأمير» يعنې تا دروغ اووئيل. حجاج تاؤ راتاؤ شو او ورته ووئيل: «لتأتيني على ما قلت ببينة من كتاب الله، أو لأقتلنك» يعنې دَخپلې دعوی ثابت کولو دَپاره دکتاب الله نه څه دليل پيش کړه کنې زه به تا قتل کړم. يحيى بن يعمر رحمه الله دَ قرآن

---

[1] أخرجه أيضاً فى كتاب الطب، باب أجر الصابر فى الطاعون رقم: ۵۷۳۴ وكتاب القدر قبل باب وما كنا لنهتدى لو لا أن هدانا الله، رقم: ۶۶۱۹.

[2] كشف البارى: ۴۱۳/۳.

[3] اوګورئی: کتاب الجنائز باب مايذکر من الصلاة على المنافقين والاستغفار للمشركين، رقم: ۱۳۶۸.

[4] اوګورئی: کتاب الحيض باب الصلاة على النفساء وسننها، رقم: ۳۳۲، ص: ۶۳۰.

[5] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئی: تهذيب الكمال: ۵۳/۳۲ تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۵، ۲۶۶ دارالفکر.

[6] تهذيب التهذيب: ۴۸۹/۱۱، ۲۶۷ دارالفکر، کتاب الثقات لابن حبان: ۴۲۴/۵-۴۲۳ دارالفکر، سير أعلام النبلاء: ۴۴۲/۴ رقم الترجمة: ۱۷۰ مؤسسة الرسالة.

پاك ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ﴾ لوستلو سره اوونیل «فأخبرالله أن عيسٰى من ذرية آدم بأمه» په آیت کښې الله تصریح فرمائیلې ده چه عیسٰی علیه السلام د مور د طرف نه د حضرت آدم علیه السلام د ذریت نه دې. یعنی ثابته شوه چه د فاطمه رضي الله عنها اولاد د کلام الله په رو سره ذریت محمد ﷺ کښې شامل دې.

حجاج اوونیل تا صحیح اوونیل مګر زما په دې مجلس کښې تازما تکذیب په کوم بنیاد باندې اوکړو؟ یحیی بن یعمر رحمه الله په خپل جواب کښې اوفرمائیل «لما أخذ الله على الأنبياء: لتبيّننه للناس ولا تكتمونه» یعنی الله تعالی د انبیاء نه عهد اخستې وو چه هغوی به خلقو ته حق خبره بیانوی اوهغه به پټوی نه. هم دغه عهد د تکذیب سبب وو. د دې واقعه نه پس حجاج بن یوسف هغه خراسان ته جلاوطن کړو. هلته په رسیدو باندې مسلم بن قتیبه رحمه الله هغه د مرو قاضي جوړ کړو. (١)

تاریخ قضاء کښې د یحیی بن یعمر رحمه الله په شان د الله تعالی نه ویریدونکې او عدل کونکې قاضی به ډیر کم تیرشوې وی. د احتیاط او انصاف خوښولوئی دا حال وو چه ټولې فیصلې به ئې د ګواه په موجودګئی کښې اوحلف اخستلو سره کولې. ابن سعد رحمه الله د ابوالطیب موسٰی بن یسار رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه یحیی بن یعمر رحمه الله دمرو د قضاء په منصب باندې و نوهغوی هغه پخپله کله یه کوڅو کښې اوکله بازارونو کښې د خلقو مسائل حل کولو سره لیدلې. کله به هغه په خرباندې سور وو نو دوه کسان به په جګړه هغوی له راتلل نو سوړلی به ئې اودرولو سره دهغوی مسئله حل کوله. (٢)

دهغوی تاریخ وفات کښې اختلاف دې. ابوالحسن علی بن اثیر جزری رحمه الله فرمائی چه وفات ئې په ١٢٩هجری کښې شوې. حافظ ابن حجر رحمه الله په هغوی باندې رد کولو سره فرمائی چه دا قول محل نظر دې. دویم قول دا دې چه دهغوی وفات د دویمې صدئی هجرئې په اولو دوو برخو کښې شوې. دریم قول د حافظ ابن جوزی رحمه الله دې هغوی د وفات کال ٨٩هجری تصریح کړې ده. (٣)

قوله: سألتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم عن الطاعون فأخبرني...... د حضرت عائشه رضي الله عنها روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه د طاعون باره کښې سوال اوکړو نوحضورپاك اوفرمائیل طاعون یو عذاب دې الله تعالی چه په چاباندې غواړی رالیګی. مګر الله تعالی هغه د مؤمنانو دپاره رحمت جوړ کړې دې. که د یومؤمن په علاقه کښې طاعون خور شی اوهغه د ثواب امید کولو سره په دې صبر اوکړی یعنی ثابت قدم پاتې کیدو سره علاقه پرینږدی اودا عقیده اولری چه دغه سره به هم هغه معامله کیږی کومه چه الله تعالی د هغه په تقدیر کښې لیکلې ده نو ده ته به د شهید برابر اجرملاویږی.

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی: «هذا الحديث من جنس الحديث السابق، فلذلك ذكره عقيبه فتقع المطابقة بينه وبين الترجمة من حيث أنه مطابق للمطابق والمطابق للمطابق للشيء مطابق لذلك الشيء» (٤)

چونکه مذکوره حدیث د سابقه حدیث د جنس نه دې اوهم په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا حدیث د حدیث سابق سره متصل ذکرکړې دې نود حدیث ترجمة الباب سره مطابقت «مطابق مطابق الشيء مطابق لذلك الشيء» په پیش نظر وی.

[٣٢٨٨]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ شَأْنُ المَرْأَةِ المَخْزُومِيَّةِ الَّتِي سَرَقَتْ، فَقَالُوا: وَمَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا

(١) تاریخ الإسلام للذهبي: ١٠٧١/٢ دارالغرب الإسلامي.
(٢) طبقات ابن سعد: ٢٦١/٧ دارالکتب العلمية بيروت ١٤١٠هجری.
(٣) تهذیب التهذیب: ٣٠٦/١١.
(٤) عمدة القاري: ٨٦/١٦

رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالُوا: وَمَنْ يَجْتَرِءُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، حِبُّ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللّٰهِ، ثُمَّ قَامَ فَاخْتَطَبَ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ، وَايْمُ اللّٰهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا" ص ٧٨٣][ر: ٢٥٠٥][1]

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دَ دوى تذكره «كتاب الايمان باب افشاء السلام عن الإسلام» لاندې تيره شوې ده.[2]

ليث: دا ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمي رحمه الله دي دَ دوى تذكره بدء الوحى كښې تيره شوې ده.[3]

ابن شهاب: دَمحمد بن شهاب زهرى رحمه الله تذكره هم بدء الوحى لاندې تيره شوې ده.[4]

عروة: عروه بن زبير رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب الدين يسر» لاندې تيره شوې ده.[5]

قوله: أن قريشا أهمهم شأن المرأة المخزومية التي سرقت: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه قريش دَ هغه مخزومى ښځې په معامله کښې ډير فكرمند كړي وو. چاچه دَفتح مكه په موقع كالي پټ كړي وو نو دَ قريشو خلقو اوونيل په دې معامله کښې رسول الله ﷺ ته دَحضورپاك نازبين اسامه بن زيد رضي الله عنه نه سوا څوك دَ عرض كولو جرات نه شي كولې. چنانچه اسامه بن زيد رضي الله عنه حضورپاك سره خبره اوكړه نوحضورپاك اوفرمائيل اسامه ته دَ الله تعالى په مقررشوى حدود كښې سفارش كوې؟ بيا حضورپاك اودريدو خطبه ئې وركړه او وئې فرمائيل تاسو نه وړاندې خلق يعنى بنواسرائيل خكه هلاك شو چه كله به په هغوى كښې يو صاحب حيثيت سړى غلا كوله نوهغه به ئې پريخودو اوكله چه به يو كمزورى غلا كوله نويه هغه باندې به ئې حد قائم كولو. په الله قسم! كه فاطمه بنت محمد هم غلا اوكړى نو زه به دَ هغې هم لاس پرې كوم. دا روايت وړاندې دَ حدود او مناقب لاندې راځى.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې دى «إنما هلك الذين قبلكم». علامه عينى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: دې نه بنواسرائيل مراد دى. دَ روايت په دويم طرق كښې دَبنو اسرائيل تصريح كړې شوې ده، لهذا ترجمة الباب سره دَحديث مطابقت ښكاره دې.[6]

[٣٢٨٩]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّزَّالَ بْنَ سَبْرَةَ الْهِلَالِيَّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا قَرَأَ آيَةً، وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ خِلَافَهَا، فَجِئْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهِيَةَ، وَقَالَ: «كِلَاكُمَا مُحْسِنٌ، وَلَا تَخْتَلِفُوا، فَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ اخْتَلَفُوا فَهَلَكُوا» ص ٧٨٥][ر: ٢٢٧٩][1]

---

[1] مرتخريجه فى كتاب الشهادات، باب القاذف والسارق الزانى، رقم: ٢٦٤٨.

[2] كشف البارى: ١٨٩/٢.

[3] كشف البارى: ٣٢٤/١.

[4] كشف البارى: ٣٢٦/١.

[5] كشف البارى: ٤٣٦/٢.

[6] عمدة القارى: ٨٢/١٦ وفتح البارى: ٦٤٦/٦.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دي.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العسکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی دوارو حضراتو تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالملک بن میسرة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[3]

نزال بن میسرة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[4]

قوله: سمعت رجلا قرأ وسمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقرأ خلافها ...... دَحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت دې ما یوسړي دَ قرآن تلاوت کولوسره واوریدو حالانکه هغه چه څنګه تلاوت کولو. ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دَ دې برخلاف (بله طریقه باندې) لوستلو سره اوریدلې وو. زه دَحضورپاك خدمت کښې حاضر شوم دَواقعه خبر مې ورکړو نو ما دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې دَخفګان اثار اولیدل. حضورپاك اوفرمائیل تاسو دواړه ښې بنه لولئ او خپل مینځ کښې جګړه مه کوئ. تاسو نه مخکښې خلق یعنی بنواسرائیل دَخپل مینځ جګړو دَ وجې نه هلاك شو.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: «فإن من کان قبلکم» نه دَ بنواسرائیل طرف ته اشاره ده. ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت واضح دې.

[٣٢٩٠] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي شَقِيقٌ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَحْكِي نَبِيًّا مِنَ الأَنْبِيَاءِ [ص:١٧٦]، ضَرَبَهُ قَوْمُهُ فَأَدْمَوْهُ، وَهُوَ يَمْسَحُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَيَقُولُ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ» ص ١٧٨٦ [ر: ٦٥٣٠][5]

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غیاث النخعی رحمه الله دي.

ابي: دا دَ عمر بن حفص پلار حفص بن غیاث النخعی رحمه الله دي. دَدوی دوارو حضراتو تذکره «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.[6]

الاعمش: دا سلیمان بن مهران کوفی رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1] مرتخریجه فی کتاب الخصومات باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهودی، رقم: ٢٤١٠.

[2] کشف الباری: ٦٧٨/١

[3] اوګورئ: کتاب الخصومات باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهودی، رقم: ٢٤١٠.

[4] أیضاً.

[5] أخرجه أیضاً فی کتاب استتابة المرترین والمعاندین وقتالهم قبل باب قتل الخوارج والملحدین بعد إقامته الحجة علیهم رقم: ٦٩٢٩ وأخرجه مسلم فی الجهاد باب غزوة أحد، رقم الحدیث: ٤٦٤٦ وابن ماجه فی سننه فی کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء، رقم: ٤٠٢٥.

[6] کتاب الغسل باب المضمة والاستنشاق فی الجنابة، ص: ٢٥٩.

[7] کشف الباری: ٢٥١/٢.

شقيق: دا ابووائل شقيق بن سلمه رضي الله عنه دي. دَدوى تذكره بدء الوحي لاندې تيره شوې ده [۱]
عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي [۲]

قوله: قال عبدالله: كأني أنظر إلى النبي صلى الله عليه وسلم يحكي نبيا من الأنبياء: حضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه وائي لكه چه زه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته ګورم، چه هغوى د يو نبى حال بيانولو دهغوى قوم هغه وهلو سره په وينو باندې رنګ کړو او هم په دې حال كښې هغه خپله وينه پاكوله اوډ ګذارونو په شدت سره به بې هوشه كيدو او كله چه به ئې ګذاره كيدله نو فرمائيل به ئې: «اللهم اغفر لقومي، فإنهم لا يعلمون» اې الله زما ډ قوم خلق اوبخښې دوى نه پوهيږي.

په روايت كښې دَ كوم يو نبى تذكره ده؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه روايت باب كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ كوم نبى تذكره كوى ماته دَهغه نوم صراحتاً ملاؤ نه شو. ممكن ده چه نوح عليه السلام مراد وى. علامه سيوطى رحمه الله الديباج كښې په دې باندې جزم كړې دې [۳] ابن اسحاق رحمه الله المبتدأ كښې يو روايت نقل كړې دې دَهغې الفاظ دادى: «أن قوم نوح كانوا يبطشون به فيخنقونه حتى يغشى عليه فإذا أفاق قال: اللهم اغفر لقومي فإنهم لا يعلمون» [۴] يعنى دَ نوح عليه السلام قوم به حضرت نوح عليه السلام وهلوسره دَ هغه مرئى خفه كوله، تردې چه هغه به بې هوشه شو او چه كله به هوش كښې راتللونو فرمائيل به ئې اې الله! زما قوم ناپوهه دې دا اوبخښې. كه چرې دا روايت ثابت وى نو بيا دا دَ نوح عليه السلام دَ خپل قوم نه دَ ملاويدونكو تكليفونو دشروع واقعه به وى. په آخره كښې چه كله دَقوم دَ هدايت نه نااميده شو نودَهغوى دَپاره ئې دا دعااوكړه: ﴿رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا﴾ [۵]

دَعلامه قرطبي رحمه الله رائې: دَباب مذكوره روايت امام مسلم رحمه الله هم په خپل صحيح كښې نقل كړې دې اودَدې دَنقل كولونه وړاندې هغه دَ احد قصې سره متعلق روايت درج كړې دې په كوم كښې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي: «كيف يفلح قوم شجوا نبيهم وكسروا رباعيته» داسې قوم چرته كامياب كيدې شى چاچه دَخپل نبى مخ زخمى كړې وى اودَ هغه غابونه ئې مات كړې وى؟ كيدې شى دَ امام مسلم رحمه الله په دې صنيع سره علامه قرطبي رحمه الله دا ګمان كړې وى چه «يحكي من نبيا من الأنبياء» كښې په حقيقت كښې نبى كريم صلى الله عليه وسلم خپل حال بيان كړې دې. په دې وجه هغوى تصريح كړې چه په روايت كښې حاكى اومحكى عنه پخپله رسول الله صلى الله عليه وسلم دې. دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت باب په وخت دَ احد واقعه نه وه پيښه شوې. نوعلامه قرطبي رحمه الله وائي غزوه احد كښې چه دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم دزخمى كيدو كومه واقعه پيښه شوې هم داسې واقعه دَ غزوه احدنه وړاندې حضورپاك ته دَ وحى په ذريعه خودلې شوې وه مګر دَ نبى نوم نې اونه خودلو. بيا چه كله په غزوه احد كښې هم دغه شان واقعه پيښه شوه نومعلومه شوه چه دې نه حضورپاك پخپله مراد دې [۶]

حقيقت دادې چه دَعلامه قرطبي رحمه الله دا تاويل صحيح نه دې. دا صحيح منلو كښې په حديث اوترجمه كښې

---

[۱] كشف الباري: ۴۸۰/۱.
[۲] كشف الباري: ۲۵۷/۲.
[۳] الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج: ۷۳۷/۲.
[۴] فتح الباري: ۶۴۶/۶، عمدة القاري: ۸۳/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.
[۵] فتح الباري: ۶۴۶/۶.
[۶] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الجهاد باب في اقتحام الواحد على جمع العدو، رقم الحديث: ۱۳۱، ۶۵۱/۳ دار ابن كثير، دارالكلم الطيب، تفسير القرطبي، سورة آل عمران رقم الآية: ۱۲۸، ۳۰۷/۵ مؤسسة الرسالة، فتح الباري: ۶۴۶/۶.

مناسبت نه پاتې کيږي ځکه چه ظاهره ده چه باب بنو اسرائيل سره متعلق دې او دَدې تاويل ترديد دَ مسند احمد په يو روايت سره هم کيږي. دا روايت عاصم عن أبي وائل په طريق سره نقل دې په دې کښې دي: ((قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم غنائم حنين بالجعرانة قال: فازدحموا عليه فقال: إن عبدا من عباد الله بعثه الله إلى قومه فضربوه وشجوه فجعل يمسح الدم عن جبهته ويقول: رب اغفر لقومي، فإنهم لا يعلمون. قال عبدالله: فكأني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح الدم عن جبهته يحكي الرجل)).(١)

يعني رسول الله جعرانه کښې دَ حنين نه راتلونکې دَ غنيمت مال تقسيم کړو. راوي وائي چه خلق دَ رسول الله ﷺ نه چاپيره راتاؤشو نو په دې موقع حضورپاك اوفرمائيل الله تعالى يو بنده خپل قوم ته نبي جوړ ولو سره اوليګلو نو دَ قوم خلقو دَهغه تکذيب اوکړو اودَهغه مخ ئې زخمي کړو نوهغه نبي به دَخپل مخ نه وينه اوچوله او دا دعائي به ئې فرمائيله: ((رب اغفر لقومي، فإنهم لا يعلمون)) عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائي لکه چه زه رسول الله ﷺ وينم چه هغوى به دَمذکوره سړي حال بيانولو سره خپل تندې مبارك اوچولو.

خلاصه دا چه روايت کښې رسول الله ﷺ خپل حکايت نه دې بيان کړې او په قول دَ ابن حجر رحمه الله که چرې دَ قرطبي رحمه الله تاويل اومنلې شي نو په باب او روايت کښې به مناسبت پاتې نه شي. اوکه چرې نوح عليه السلام مراد وي نو په دې صورت کښې هم علامه عيني رحمه الله فرمائيلي چه په باب او روايت کښې به مناسبت نه وي ځکه چه دَنوح عليه السلام زمانه دَ بنو اسرائيل نه وړاندې ده خو باب دَ بنو اسرائيل اخبار او واقعات سره متعلق دې.(٢) هم دغه رائې دَعلامه قسطلاني هم ده هغوى فرمائيلي چه په ظاهره واقعه دَ بنو اسرائيل سره متعلق ده او باب سره مناسبت هم په دې صورت کښې دې.(٣)

[٣٢٩١]- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الغَافِرِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ رَجُلًا كَانَ قَبْلَكُمْ، رَغَسَهُ اللَّهُ مَالًا، فَقَالَ لِبَنِيهِ لَمَّا حُضِرَ: أَيَّ أَبٍ كُنْتُ لَكُمْ؟ قَالُوا: خَيْرَ أَبٍ، قَالَ: فَإِنِّي لَمْ أَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ، فَإِذَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، ثُمَّ اسْحَقُونِي، ثُمَّ ذَرُّونِي فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ، فَفَعَلُوا، فَجَمَعَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ؟ قَالَ: مَخَافَتُكَ، فَتَلَقَّاهُ بِرَحْمَتِهِ" وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَبْدِ الغَافِرِ، سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الخُدْرِيَّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ٧٨٩(٤)

تراجم رجال

ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسي رحمه الله دې. دَدوى تذکره ((كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم)) لاندې تيره شوې ده.(٥)

ابوعوانه: دا وضاح بن عبدالله يشکري رحمه الله دې.(٦)

---

(١) مسند الإمام أحمد: ٣٧٦/٧ رقم الحديث: ٤٣٦٦.

(٢) عمدة القاري: ٨٣/١٦.

(٣) إرشاد الساري: ٨٣/٧.

(٤) أخرجه أيضاً في كتاب الرقاق باب الخوف من الله عزوجل رقم: ٦٤٨١ وكتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ﴾ رقم: ٧٥٠٨ ومسلم في صحيحه في كتاب التوحيد باب سعة رحمة الله تعالى، رقم الحديث: ٦٢٨٤.

(٥) كشف الباري: ١٥٩/٤.

قتادة: داقتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيره شوې ده.(٢)

عقبة بن عبدالغافر: دَدوی کنيت ابونهاد دې. دَدوی تذکره مخکښې تيره شوې ده.(٣)

دَ عقبه بن عبدالغافر رحمه الله په صحيح بخاری کښې صرف دوه روايتونه دی. يو روايت مذکره او دويم روايت: «كتاب الوكالة باب إذا باع الوكيل شيئاً فاسداً فبيعه مردود، رقم الحديث: ٢١٨٨» لاندې ذکر دې.

قوله: أن رجلاً كان قبلكم رغسه الله مالاً ...... دَحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی چه تاسو نه مخکښې يوسړی وو. الله تعالى هغه ته (ډير مال) ورکړې وو. هغه دَمرګ په وخت خپلو خامنوته اووئيل زه ستاسو څنګه پلار ووم؟ هغوی اووئيل چه ته يو ښه پلار وې. هغه سړی اووئيل چه ما ټول ژوند کښې کله نيک عمل نه دې کړې. کله چه زه مړ شم نو ما اوسيزئی ما بيا اوره کړئی بيا دَ سيلئی په ورخو کښې کله چه په زوره سيلئی چليږی ما يعنی زما ايرې په هواکښې اوشيندئی نو خامنو هم داسې اوکړه. الله تعالى دَهغه ټول بدن راجمع کړو وئی فرمائيل په داسې کولوباندې ته چا مجبوره کړې؟ هغه وئيل ستا ويرې، نو الله تعالى هغه سره دَ رحم معامله اوکړه.

دا سړې دَبنو اسرائيل نه و. دا عاجز دَ الله تعالى دَ صفاتو اوقدرت کامله نه ناخبره وو. نيک عمل ئی نه وو مګر دَ مرګ نه مخکښې دَ الله تعالى ويره پرې دومره غالبه شوه چه خپلو خامنوته ئې داسې جاهلانه وصيت اوکړو. دا بالکل غلط عمل وو چونکه دَ الله تعالى دَ ويرې تقاضا خو دا وه چه دَهغه دَ عذاب نه ويريدلو. په دې وجه الله تعالى دَ هغه نادان مغفرت اوکړو.

وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ: سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَبْدِ الْغَافِرِ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [٦١١٦، ٦٤٩، ٧٠٧٠، ٧٠٧٠]

دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح کښې «عن عبدالله بن معاذ العنبري عن أبيه» په طريق سره موصولاً نقل کړې دې او دَدې تعليق نه دَ امام بخاری رحمه الله مقصد داخودل دی چه عقبه بن عبدالغافر رحمه الله دَ قتاده رحمه الله نه سماع ثابته ده.(٤)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت کښې دی: «أن رجلاً كان قبلكم» دا جمله دَ باب موافق ده

[٣٢٩٢]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، قَالَ: قَالَ عُقْبَةُ لِحُذَيْفَةَ: أَلَا تُحَدِّثُنَا مَا سَمِعْتَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ "إِنَّ رَجُلًا حَضَرَهُ الْمَوْتُ، لَمَّا أَيِسَ مِنَ الْحَيَاةِ أَوْصَى أَهْلَهُ: إِذَا مُتُّ فَاجْمَعُوا لِي حَطَبًا كَثِيرًا، ثُمَّ أَوْرُوا نَارًا، حَتَّى إِذَا أَكَلَتْ لَحْمِي، وَخَلَصَتْ إِلَى عَظْمِي، فَخُذُوهَا فَاطْحَنُوهَا فَذَرُونِي فِي الْيَمِّ فِي يَوْمٍ حَارٍّ، أَوْ رَاحٍ، فَجَمَعَهُ اللهُ فَقَالَ: لِمَ فَعَلْتَ؟ قَالَ: خَشْيَتَكَ، فَغَفَرَ لَهُ" قَالَ عُقْبَةُ: وَأَنَا سَمِعْتُهُ يَقُولُ: حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، وَقَالَ: «فِي يَوْمٍ رَاحٍ» ص ٧٩١](٥)

---

(١) كشف الباري: ١/٤٣٤.

(٢) كشف الباري: ٢/٣.

(٣) اوګورئی: كتاب الوكالة باب إذا باع الوكيل شيئا فاسدا فبيعه مردود: ٢٣١٢.

(٤) فتح الباري: ٦/٤٧، وإرشاد الساري: ٧/٤٣٧.

(٥) مر تخريجه في نفس الباب برقم: ٣٤٥٢.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدي بصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب من خص بالعلم قوما دون قوم كراهية أن لا يفهموا» لاندې تیره شوې ده. (١)

ابوعوانة: دا وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دي. (٢)

عبدالملك بن عمير: دا عبدالملك بن عمير بن سويد القرسي رحمه الله دي. (٣)

ربعي بن حراش: دَدوی تذکره «كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم» لاندې تیره شوې ده. (٤)

عقبة: دا صحابی رسول ابومسعود عقبه بن عمرو انصاری رضی الله عنه دي. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة» لاندې تیره شوې ده. (٥)

حذيفة: دا حذيفه بن يمان رضی الله عنه دي. «كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا» لاندې دَدوی حالات تیر شوی دي. (٦)

قوله: قال عقبة لحذيفة: ألا تحدثنا ما سمعت من النبي صلى الله عليه وسلم؟......: عقبه بن عمرو انصاري رضی الله عنه حذيفه بن يمان رضی الله عنه ته اووئیل: آیا ته مونږ ته دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلې څه حدیث نه بیانوې؟ حذيفه رضی الله عنه اوفرمائیل ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې ارشاد فرمائیلو سره اوریدلې چه دَ یوسړی دَ مرګ وخت نیزدې راغلو. کله چه هغه دَ ژوند نه نااميده شو نوهغه خپل بال بچ ته دا وصيت اوکړو: کله چه زه مړ شم نو زما دَپاره ډیر لرګی راجمع کړئی بیا اور بل کړئی تردې چه کله اور زما دبدن غوښه اوخوري او هډوکو پورې اورسیږي نو دغه هډوکی واخلئی اوره ئی کړئی بیا دَ سختې ګرمئی په ورځ یا ئی اوفرمائیل: په کومه ورځ چه تیزې هواګانې چلیږی ما په هوا کښې اوشیندئی. کله چه دَهغه دَ اوره کړې شوو هډوکو ایره په هوا کښې والوزولې شوه نو الله تعالى دَهغه بدن راغونډکړو او تپوس ئی ترې اوکړو تا داسې ولې اوکړه؟ هغه وئیل ستادَ ویرې، نو الله تعالى دَهغه مغفرت اوکړو. په دې روایت کښې هم دَ بنواسرائیل دَ یوسړی واقعه بیان کړې شوې ده. دا نباش ګورکن وو او کفنونه به ئې پټول. (٧)

قوله: ألا تحدثنا: ألا حرف تخصيص دي. (٨)

قوله: خشيتك: علامه قسطلاني رحمه الله وائی چه شرف الدين يونيني دَخپل شيخ جمال الدين ابن مالك رحمه الله قول نقل كړې دې چه خشيتك دَتاء فتحه اوكسره دواړه شان لوستلې كيدې شي. البته فتح اولى ده. دَ نصب دَ وجې نه

---

(١) كشف الباري: ٥٨٨/٤.

(٢) كشف الباري: ٤٣٤/١.

(٣) اوګورئی: كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة، رقم: ٦٧٨

(٤) كشف الباري: ١٤٧/٤.

(٥) كشف الباري: ٧٤٨/٢.

(٦) كشف الباري: ١٠٩/٣.

(٧) إرشادالساري: ٤٣٥/٧.

(٨) عمدة القاري: ٨٥/١٦

علامه کرماني رحمه الله دا فرمائیلي دي چه دا نزع د خافض د وجې نه ده یعنی: «من خشیتك» او د کسره د وجې نه علامه زرکشي رحمه الله دا فرماني چه «خشیتك» نه وړاندې "من" مقدر دې.[1]

حدثنا موسٰي: حدثنا ابوعوانه..... الخ: دا سند ذکرکولو سره د امام بخاری رحمه الله مقصد دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه موسٰی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله د دې حدیث په یو وړوکی شان جزء کښې د مسدد رحمه الله مخالفت کړې دې ځکه چه د مسدد رحمه الله په روایت کښې «فی یوم حار» دې خو د موسٰی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله په روایت کښې «فی یوم راح» دې.[2]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت باب کښې دی. «أن رجلاً حضره الموت» په دې کښې د بنی اسرائیل د یو سړی ذکر دې د باب سره د دې مناسبت ښکاره دی.[3]

[٣٢٩٣]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ الرَّجُلُ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَكَانَ يَقُولُ لِفَتَاهُ: إِذَا أَتَيْتَ مُعْسِرًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا، قَالَ: فَلَقِيَ اللَّهَ فَتَجَاوَزَ عَنْهُ" ص ٧٩٤][ر: ١٩٧٢][4]

تراجم رجال

عبدالعزیز بن عبدالله: دا عبدالعزیز بن عبدالله اویسی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص علی العلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن سعد بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب ما یذکر فی ذهاب موسٰی علیه السلام فی البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.[6]

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دې.[7]

عبیدالله بن عبدالله: د دوی حالات «کتاب العلم باب: متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیر شوی دی.[8]

قوله: کان رجل یداین الناس، فکان یقول لفتاه: إذا أتیت معسرا.......: د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلي یو سړی به خلقو ته قرض ورکولو او هغه به خپل نوکر ته وئیل کله چه یو تنګدست (قرض داری) له ورشې نو هغه ته معافی کوه کیدې شی (چه د دې نیکئی په صله کښې) الله تعالی زمونږ خطاګانې معاف کړی. کله چه هغه الله تعالی سره ملاقې شو نو الله تعالی هغه معاف کړو. د نسائی رحمه الله د روایت الفاظ دا دی: «یقول لرسوله: خذ ما تیسر واترك ما عسر وتجاوز».[9]

---

[1] إرشاد الساري: ٤٣٥/٧.

[2] عمدة القاري: ٨٦/١٦.

[3] عمدة القاري: ٨٥/١٦.

[4] مرتخریجه فی کتاب البیوع باب من أنظر معسراً، رقم: ٢٠٧٨.

[5] کشف الباری: ٤٨/٤.

[6] کشف الباری: ٢٨٧/٣.

[7] کشف الباری: ٣٢٦/١.

[8] کشف الباری: ٢٨/٣.

[9] سنن النسائی کتاب البیوع باب حسن المعاملة والرفق فی المطالبة، رقم الحدیث: ٤٦٩٨.

يعني هغه سړی به خپل پيغام رسونکی نوکر ته دا وئيل چه کوم په آسانئی سره درکوی هم هغه اخله ګنی پرېږده او دمعافئی نه کار اخله. او صحيح مسلم کښې د ربعی عن حذيفه په طريق سره نقل روايت الفاظ دادي: «فقال الله تعالى: أنا أحق بذا منك تجاوزوا من عبدي»[1]

يعنی الله تبارك وتعالى فرمانی چه دا د عفو او معافئی عمل تاسو نه زيات زماشان سره لائق دې او بيائی فرښتې ته حکم ورکړو چه زما دې بنده سره د معافئی معامله اوکړئی دې جنت ته داخل کړئی.

دا روايت «كتاب البيوع باب: من أنظر معسراً» کښې تير شوی دی.

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ښکاره خبره ده چه دا واقعه بنو اسرائيل سره متعلق ده اوباب سره ددې مناسبت هم ښکاره دی.

[٣٢٩٤]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ رَجُلٌ يُسْرِفُ عَلَى نَفْسِهِ فَلَمَّا حَضَرَهُ المَوْتُ قَالَ لِبَنِيهِ: إِذَا أَنَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، ثُمَّ اطْحَنُونِي، ثُمَّ ذَرُّونِي فِي الرِّيحِ، فَوَاللَّهِ لَئِنْ قَدَرَ عَلَيَّ رَبِّي لَيُعَذِّبَنِّي عَذَابًا مَا عَذَّبَهُ أَحَدًا، فَلَمَّا مَاتَ فُعِلَ بِهِ ذَلِكَ، فَأَمَرَ اللَّهُ الأَرْضَ فَقَالَ: اجْمَعِي مَا فِيكِ مِنْهُ، فَفَعَلَتْ، فَإِذَا هُوَ قَائِمٌ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ؟ قَالَ: يَا رَبِّ خَشْيَتُكَ، فَغَفَرَ لَهُ" وَقَالَ غَيْرُهُ: «مَخَافَتُكَ يَا رَبِّ» ص ٧٩٥ - ٧٩٦ [٧٥٠٦][2]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دې. ددوی تذکره «كتاب الإيمان باب أمور الإيمان» لاندې تيره شوې ده.[3]

هشام: دا مشهور محدث هشام بن يوسف الصنعانی رحمه الله دې. ددوی تذکره مخکښې تيره شوې ده.[4]

معمر: دا معمر بن راشد ازدی رحمه الله دې. ددوی تذکره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.[5]

الزهري: دا محمد بن شهاب زهری رحمه الله دې.[6]

حميد بن عبدالرحمن: دا حميد بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. ددوی تذکره «كتاب الإيمان باب تطوع قيام رمضان من الإيمان» لاندې تيره شوې ده.[7]

كان رجل يسرف على نفسه..... د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلی يو

---

[1] صحيح مسلم كتاب المساقاة باب فضل إنظار المعسر إلخ رقم الحديث: ٣٩٩٦.

[2] أخرجه أيضاً في كتاب التوحيد باب: ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ﴾ رقم: ٧٥٠٦ ومسلم في كتاب التوحيد باب سعة رحمة الله تعالى وأنها تغلب غضبه، رقم الحديث: ٦٩٨١ والنسائي في كتاب الجنائز باب أرواح المؤمنين رقم الحديث: ٢٠٨١.

[3] كشف الباري: ٦٥٧/١.

[4] كتاب الغسل باب من سمّى النفاس حيضا، رقم: ٢٩٨.

[5] كشف الباري: ٣٢١/٤.

[6] كشف الباري: ٣٢٦/١.

[7] كشف الباري ٣١٦/٢.

سړي به ځدنه زياته ګناه کوله. هغه ځامنوته اوونيل چه کله زه مړشم ما اوسوزوئي او ميده مې کړئي او بيا مې په هواکښې والوزوئي. په الله قسم چه که الله تعالی زما مواخذه اوکړه نوداسې سزا به راکوي چه هيچاته به ئې نه وي ورکړې. کله چه هغه مړشو نوهغه سره هم هغه شان اوکړې شو. الله تعالی زمکې ته حکم اوکړو چه ددې بنده د بدن اعضاء راجمع کړه زمکې دحکم تعميل اوکړو نوهغه اودريدو. الله تعالی تپوس اوکړو تاداسې ولې اوکړه؟ هغوی ونيل اې ربه ستا د ويرې د وجې نه نو الله تعالی دهغه مغفرت اوکړو.

يواشکال اود هغې جواب: علامه خطابي رحمه الله فرمائي چه «لئن قدر الله علي» الفاظ خو هم هغه کس وئيلې شي چه د بعث بعد الموت اود الله تعالی د صفت د قدرت علي الاحياء منکر وي. کله چه ددغه سړي عقيده دا وه نود هغه مغفرت څنګه اوکړې شو؟ اوبيائې هم پخپله ددې جواب ورکړو چه هغه د بعث بعد الموت منکر نه وو. هغه دجهل په وجه دا خيال اوکړو که د هغه بدن اوره کړې شي او په لرې لرې علاقو کښې اوشيندلې شي نوهغه به د بعث بعد الموت اوعذاب نه بچ شي. داسړې په حقيقت کښې مؤمن وو اود الله تعالی نه ويره دهغه دمؤمن کيدو دليل دې.[1]

د ابن قتيبه رحمه الله رائې او په هغې باندې د ابن جوزي رحمه الله رد: ابن قتيبه رحمه الله فرمائي د الله تعالی بعض صفاتو کښې د غلطي کونکي مؤمن تکفير نه شي کولې يعنی په صفات الهيه کښې دخطاء واقع کيدل څه صورتونه دتکفير نه مستثنی دي او په هغې کښې د غلطي مرتکب مؤمن د اسلام ددائرې نه نه خارج کيږي. لهذا مذکوره سړې هم «لئن قدر الله علي» وئيلو سره کافر نه دې.[2]

علامه ابن جوزي رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائي چه د الله تعالی د قدرت صفات نه انکار کول کفر دې اومذکوره سړې د قدرت دصفت نه په انکار کولو سره په اتفاق سره کافر دې.[3]

بعض شراح حديث فرمائيلي چه د قدر معنی ده: «ضَيَّق» لکه د سورت طلاق آيت: ﴿وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ﴾ کښې دقدر معنی ده ضيق. دا اقدام هغه سړي د الله تعالی د ويرې د وجې نه اوکړو اود هغه دا اعتراف او اظهار د ايمان دليل دې. او داسې مؤمن په چاچه د الله تعالی نه د ويريدو دومره غلبه وي هغه له د الله تعالی په قدرت علی الحياة کښې هيڅ کله شك نه شي کيدې.[4]

دامام نووي رحمه الله رائې: امام نووي رحمه الله فرمائي چه ظاهر دکلام خو بالکل بې ګردوغبار دې چه په دې سره کفر لازم راځي ليکن دا کلام په ژبه سره د اداکولو په وخت هغه خپل حواس بيللې وو. د ظاهر مفهوم قصد هغه نه وو کړې. دهشت اود الله تعالی د ويرې غلبې دهغه د عقل صلاحيت معطل کړې وو. هغه وخت هغه د داسې غافل او هيرونکي په حکم کښې وو دچا قول اوفعل چه قابل مواخذه نه وي.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه قسطلاني رحمه الله د امام نووي رحمه الله قول ته خوښ کړې شوې وئيلې دې.[6]

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت کښې دي: «كان رجل يسرف على نفسه» باب سره ددې مناسبت دې خکه چه دا سړې د بنی اسرائيل نه وو.[7]

---

[1] فتح الباري: ۶/۵۴۸عمدة القاري: ۱۶/۸۶وإرشادالساري: ۷/۴۳۷.

[2] فتح الباري: ۶/۵۴۸.

[3] فتح الباري: ۶/۵۴۸.

[4] إراشادالساري: ۷/۴۳۲.

[5] فتح الباري: ۶/۵۴۸عمدة القاري: ۱۶/۸۶وإرشادالساري: ۷/۴۳۷.

[6] فتح الباري: ۶/۵۴۸عمدة القاري: ۱۶/۸۶وإرشادالساري: ۷/۴۳۷.

[7] عمدة القاري: ۱۶/۸۷.

[٣٢٩٥]-حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [ص: ٤٧١] بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ سَجَنَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ، فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ، لاَ هِيَ أَطْعَمَتْهَا وَلاَ سَقَتْهَا، إِذْ حَبَسَتْهَا، وَلاَ هِيَ تَرَكَتْهَا تَأْكُلُ مِنْ خَشَاشِ الأَرْضِ» ص ٧٩٨ [ر ٢٢٣٦] [1]

ترجمه: دَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي: يوې ښځې (چه دَ بنواسرائيل نه وه) ته دَ يوې پيشوڅ وجې نه عذاب ورکړې شو. هغې پيشو قيد کړې ساتلې وه تردې چه هغه مړه شوه. دهغې په جرم کښې هغه دوزخ ته اورسيده. هغې په پيشو باندې څه خوراك څښاك نه کولو اونه ئې هغه (آزاده) پريخوده چه هغه دَ زمکې نه چينجي وغيره اوخوري.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد بن اسماء: دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده. [2]

جويرية بن اسماء: دَدوې تذكره «كتاب الغسل باب الجنب يتوضأ ثم ينام» لاندې تيره شوې ده. [3]

نافع: داحضرت نافع مولى عبدالله بن عمرقرشي عدوى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد» لاندې تيره شوې ده. [4]

دَ ابوذر اومستملي په نسخه کښې «سجنتها» په ځائې ربطتها [5] لفظ نقل دي. يعنى هغې پيشو تړلې اوساتله علامه دميرى رحمه الله فرمائي چه مسندبزار، دَابونعيم تاريخ اصفهان او بيهقي البعث والنشور کښې دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت کښې تصريح ده چه ذکر شوې ښځه کافره وه اودا عذاب هغې ته دَ کفر او ظلم دواړو دَ وجې نه ورکړې شو. [6]

چنانچه په روايت کښې دي: دَ شعبي عن علقمه په طريق سره نقل يو روايت دې: «كنا عند عائشة فدخل عليها أبوهريرة. قالت: ياأباهريرة أنت الذي تحدث أن امرأة عذبت في هرة لها ربطتها لم تطعمها ولم تسقها؟ فقال أبوهريرة: سمعت منه، يعني: صلى الله عليه وسلم. فقالت عائشة: أتدري ماكانت المرأة؟ قال: لا. قالت: إن المرأة مع ما فعلت كانت كافرة، إن المؤمن كريم على الله من أن يعذبه من أجل هرة. فإذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فانظر كيف تحدث». [7]

دَ روايت الفاظ «إنما كانت المرأة مع ذلك كافرة» نه معلوميږي چه دې ښځې ته دا عذاب دَ کفر اوظلم دواړو دَ وجې نه شوې قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه ممکن ده هغه ښځه کافره وى اوهغې ته دا عذاب دَهغې دَ کفر دَ وجې نه ورکړې شوې وى. البته په دې عذاب کښې سختي يا زياتوالې دَ هغې دَ دې ظلم په وجه سره وى اوهم په دې وجه دَ هميشه عذاب مستحق ګرځيدلې وى. ځکه چه دَ اهل ايمان صغيره ګناهونه دَ کبيره نه دَ ځان ساتلو په وجه سره

---

[1] مرتخريج الحديث في كتاب المساقاة باب فضل سقي الماء، رقم: ٢٣٦٥.
[2] اوګورئ: كتاب الجمعة باب فضل الغسل يوم الجمعة، رقم: ٨٧٨
[3] كتاب الغسل باب نوم الجنب رقم: ٢٨٩.
[4] كشف الباري: ٦٥١/٤.
[5] إرشادالساري: ٤٣٧/٧.
[6] إرشادالساري: ٤٣٧/٧.
[7] البعث والنشور للإمام البيهقي، ص: ٥٣رقم الحديث: ٥٢ مؤسسة الكتب الثقافية.

معاف کولې شي (۱)

امام نووي رحمه الله فرماني دَ ظاهري دَحدیث نه معلومیږي چه هغه ښځه مسلمانه وه لیکن چونکه هغې پیشو سره دېر زیات ظلم اوکړو دَ کوم په وجه چه دَ اور دَ عذاب مستحق اوګرځیده. باقي دا ښځه کافره ګرځول صحیح نه دي لکه څنګه چه قاضي عیاض رحمه الله دا احتمال ذکر کړې دې. ځکه چه صرف دَ کبائر ارتکاب کبائر نه دې بلکه کهٔ دَ یو صغیره ارتکاب هم یوشان او په اصرار سره کولې شي نو هغه کبیره جوړیږي او دَ دغه ښځې حال څه هم داسې وو. په دې وجه دَ دومره سخت عذاب مستحق شوه او بیا په حدیث کښې دَدې خبرې هیڅ دلیل نشته دې چه هغه به همیشه په دغه عذاب کښې وي (۲)

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث او ترجمة الباب مناسبت واضح دې ځکه چه په دې مقام باندې دَدې حدیث ذکر کولو سره هم دغه معلومیږي چه دې ښځې بنی اسرائیل سره تعلق لرلو (۳)

[۳۲۹۶]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ زُهَيْرٍ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَسْعُودٍ عُقْبَةُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النُّبُوَّةِ، إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَافْعَلْ مَا شِئْتَ»

ترجمه: دَحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو بدری رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلي دي. دَ نبوت دَ خبرو نه چه خلقو کوم څه حاصل کړي دي دَهغې نه یو مقوله داهم ده چه: کله چه په تاسو کښې شرم او حیاء نه وي نو بیا چه دې څه خوښه وي کوه.

تراجم رجال

احمدبن یونس: دا احمدبن یونس تیمی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من قال ان الایمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده (۴)

زهیر: دا ابوخیثمه زهیر بن معاویه رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان» لاندې تیره شوې ده. (۵)

منصور: دا منصور بن معمر کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاما معلومة» لاندې تیره شوې ده (۶)

ربعي بن حراش: دَ دوی تذکره «کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللّٰهم علّمه الکتاب» لاندې تیره شوې ده (۷)

ابومعسود عقبه: دا ابومسعود عقبه بن عمرو رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة» لاندې تیره شوې ده (۱)

---

(۱) إکمال المعلم کتاب السلام باب تحریم قتل الهرة: ۷/۱۷۹-۱۷۸دارالوفا.

(۲) شرح النووی کتاب السلام باب تحریم قتل الهرة: ۱۴/۲۴۱-۲۴۰المطبعة المصریة بالأزهر.

(۳) عمدة القاری: ۱۶/۸۷دارالکتب العلمیة. رواه البخاری بعدالروایة المذکورة متصلاً أیضاً فی نفس الباب وفی الأدب. باب: إذا لم تستحی فاصنع ماشئت رقم: ۶۱۲۰والإمام أبوداؤد فی کتاب الأدب باب ماجاء فی الحیاء رقم الحدیث: ۴۷۹۷والإمام ابن ماجه فی کتاب الزهد باب الحیاء رقم الحدیث: ۴۱۸۳جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۳/۶۲۰رقم الحدیث: ۱۹۵۶.

(۴) کشف الباری: ۲/۱۵۹.

(۵) کشف الباری: ۳/۲۶۷.

(۶) کشف الباری: ۲/۲۷۰.

(۷) کشف الباری: ۳/۳۱۲.

تشريح: مطلب دا حياء يو داسي بهترين وصف دې دَ كوم تحسين باندې چه په هره زمانه كښې اهل دانش اتفاق كړې دې. انبياء سابقين هم دحياء په شكلې اخلاقى كمال كيدو باندې متفق پاتې دى. دَ هغوى دَ شريعتنو نه په گنړشمير كښې احكام منسوخ شو. ليكن دَحياء تعظيم دَ ټولو په نيز معمول به پاتې دې او دَ دې پوره تعليمات سره ددې چه ترمونږه نه دى رسيدلي ليكن څه حكيمانه خبرې دومره مقبول او مشهورې شوى چه دَ مودو دَ اياب او ذهاب باوجود تراوسه پورې دَ خلقو په خلو باندې دى.

قوله: أدرك النـاس: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله فرمانى چه لفظ الناس په ټولو طرق كښې رفع سره دې. خوددې نصب سره لوستل هم جائز دى او په دې صورت كښې أدرك معنى به شى بلغ يعنى ممابلغ الناس.[2]

قوله: من كلام النبوة: دَ مسند احمد او سنن ابوداؤد په روايت كښې دى النبوة نه پس الأولى اضافه هم ده.[3]

علامه قسطلانى رحمه الله فرمانى: ((فيه إشارة إلى اتفاق كلمة الأنبياء من أولهم إلى آخرهم على استحسانه))[4] يعنى ((من كلام النبوة الأولى)) سره دې خبرې طرف ته اشاره كول مقصود دى چه حضرت آدم عليه السلام نه واخله تراوسه پورې دَ ازل نه تر آخره پورې ټول انبياء كرام عليهم السلام دَ حياء په استحسان باندې متفق دى.

قوله: فـاصنع مـا شئت: شراح حديث ددې جملې مختلف توجيهات كړى دى: ① يو خودادى چه فاصنع امر بمعنى الخبر وى. نو په دې صورت كښې به مطلب داشى ((انظر إلى ماتريد أن تفعله، فإن كان ممالا يستحى منه فافعله وإن كان مما يستحى منه فدعه))[5] يعنى دكوم كار دَ كولودپاره چه ته ځې په هغې باندې غور اوكړه كه چرې هغه داسې كار وى دكوم په كولو سره چه حياء نه راځى نو هغه پوره كړه. كه چرې حياء راشى نو هغه پرېږده.

② يا بيا دادَ وعيد په معنى كښې دې او مطلب دادې ((افعل ماشئت تجازى)) يعنى كله چه په تا كښې حياء پاتې نه شى نو بيا چه څه غوارې كوه تاته به دَ هغې سزا ملاويږى.[6]

③ دريم قول دادې چه دا مبالغه في الذم ده او مطلب دادې: ((تركك الحياء أعظم مما تفعله)) يعنى كوم كار چه ته كول غوارې دَ هغې په مقابله كښې حياء پريخودل لوئى جرم دې.[7]

④ څلورم قول دادې چه دا امر په معنى دَ التوبيخ وى مطلب دادې: ((إذا لم تستحى من العتب ولم تخش العار فافعل ماحدث به نفسك حسن كان أو قبيحا))[8] يعنى كله چه تاته دَ ملامته كيدو پرواه نه وى نو بيا خو چه دې څه زړه غوارى كوه كه هغه ښه وى او كه بد.

حَدَّثَنَا آدَمُ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: ((إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النُّبُوَّةِ: إِذَا لَمْ تَسْتَحِي فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ)) [۵۷۶۹].[9]

---

[1] كشف البارى: ۷۴۸/۲.

[2] فتح البارى: ۶۴۹/۶ عمدة القارى: ۸۸/۱۶

[3] سنن أبى داؤد كتاب الأدب باب فى الحياء رقم الحديث: ۴۷۹۹ مسند الإمام أحمد: ۳۱۸/۲۸ رقم الحديث: ۱۷۰۹۰ مؤسسة الرسالة.

[4] إرشادالسارى: ۴۳۹/۷-۴۳۸.

[5] فتح البارى: ۶۴۹/۶ وإرشادالسارى: ۴۳۹/۷.

[6] عمدة القارى: ۸۸/۱۶ وفتح البارى: ۶۴۹/۶ وإرشادالسارى: ۴۳۹/۷.

[7] عمدة القارى: ۸۸/۱۶.

[8] عمدة القارى: ۸۸/۱۶.

[9] كشف البارى: ۶۷۸/۱.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دي دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج الواسطی رحمه الله دي دَدوی تذکره هم «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده[2]

دباقي رواتو حالات دَتیر شوی حدیث تراجم رجال لاندې اوګورئ. دا دتیرشوی حدیث دویم طریق دې. دکوم چه صرف دَ شروع دوه راویان دَ اولنی روایت دَ رواة نه مختلف دی دې نه پس ټول رواة دَ روایت هم یو دی. ددې حدیث تشریح دَ تیرشوی حدیث لاندې تیره شوې ده.

[۳۲۹۷]-حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي سَالِمٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَجُرُّ إِزَارَهُ مِنَ الخُيَلاَءِ، خُسِفَ بِهِ، فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِي الأَرْضِ إِلَى يَوْمِ القِيَامَةِ» تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. ص ۸۰۴][۵۴۵۳، ۵۴۵۴][3]

ترجمه: دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی: په داسې حال کښې چه یو سړی خپل پرتوګ دَ تکبر دَ وجې نه زورند کړې روان وو چه په زمکه کښې ورخښ کړې شو اوهغه به یو شان دَ قیامت دَ قائمیدو دَ ورځې پورې په زمکه کښې ښخ روان وی.

تراجم رجال

بشربن محمد: دا ابومحمد بشر بن محمد سختیانی رحمه الله دي.[4]

عبیدالله: بعض نسخوکښې عبیدالله تصغیر سره مذکوردې. لیکن صحیح عبدالله دې چه ابن المبارک دې[5]

یونس: دایونس بن یزید ایلی رحمه الله دي.[6]

الزهري: دا ابن شهاب زهری رحمه الله دي.[7]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رحمه الله دي.[8]

ابن عمر: دا صحابی رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي.[9]

دَدې حدیث تشریح «کتاب اللباس، باب: من جرثوبه من الخیلاء» لاندې اوګورئ.

---

[1] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[2] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[3] رواه البخاری فی اللباس أیضاً باب من جرثوبه من الخیلاء رقم الحدیث: ۵۷۹۰والإمام النسائی الزینة باب التغلیظ فی جرّ الإزار، رقم الحدیث: ۵۳۴۱دارالمعرفة، جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۶۲۱/۱۰رقم الحدیث: ۸۲۲۲.

[4] کشف الباری: ۴۶۵/۱.

[5] کشف الباری: ۴۶۲/۱.

[6] کشف الباری: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.

[7] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[8] کشف الباری: ۱۲۸/۲.

[9] کشف الباری: ۶۳۷/۱

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت په لفظ رجل کښې دې څکه چه دَ کوم سړي په حدیث کښې تذکره کړې شوې ده دَهغه تعلق دَ پخوانو امتونو نه یو امت سره وو چه بنی اسرائیل او غیر بنی اسرائیل دواړو ته شامل دې. دَ بعض حضراتو وینا ده چه دَدې رجل نه مراد قارون دې او دَ هغه تعلق دَبنی اسرائیل سره وو. دغه شان په حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح کیږی.[1]

تابعه عبدالرحمن بن خالد عن الزهري: یعني دَابن شهاب زهری رحمه الله نه په روایت کولو کښې عبدالرحمن بن خالد دَ یونس متابعت کړې دې. متابعت کونکې راوی عبدالرحمن بن خالد بن مسافر فهمی مصری رحمه الله دې. دَ ده کنیت ابو خالد یا ابو الولید دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم، باب السمر فی العلم» لاندې تیره شوې ده.[2]

دا متابعت امام بخاری رحمه الله «کتاب اللباس، باب: من جر ثوبه من الخیلاء» لاندې موصولاً روایت کړې دې.

[۳۲۹۸]-حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ، يَوْمَ القِيَامَةِ بَيْدَ كُلِّ أُمَّةٍ أُوتُوا الكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا، وَأُوتِينَا مِنْ بَعْدِهِمْ، فَهَذَا اليَوْمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ، فَغَدًا لِلْيَهُودِ، وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى» - عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمٌ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ" ص ۸۰۶ [ر: ۸۳۶][3]

ترجمه: دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمانیلي دي مونږ دَ وجود په اعتبار سره آخري امت یو لیکن دَ دخول جنت په اعتبار سره دَ قیامت په ورځ دَ ټولو نه اول تلونکې یو. مګر دا خبره ده چه هر امت ته زمونږ نه اول کتاب ورکړې شوې دې او مونږ له دَهغوی نه پس راکړې شوې دې. پس نن (دَ جمعه) په ورځ کښې هغوی اختلاف اوکړو، دَ یهودو دپاره صبا (دَهفتې) ورځ ده او دَ نصاری دپاره بل ورځ (اتوار) ورځ ده. په هر مسلمان باندې په اووه ورځو کښې یوه ورځ مقرر ده چه په هغې کښې دې خپل سر او بدن اووینځي.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې.[4]

وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان باهلی رحمه الله دې.[5]

ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس رحمه الله دې.[6]

ابیه: دا دَعبدالله پلار طاؤس بن کیسان رحمه الله دې. دَدوی حالات «کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین» لاندې اوګورئ.

ابوهریرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.[7]

---

[1]) عمدة القاری: ۸۸/۱۶.

[2]) کشف الباری: ٤٠٥/٤.

[3]) مر تخریجه فی الوضوء باب البول فی الماء الدائم رقم الحدیث: ۲۳۸ أما الجزء الآخیر. علی کل مسلم...... فأخرجه فی کتاب الجمعة باب: هل علی من لم یشهد الجمعة غسل....إلخ، رقم الحدیث: ۷۹۷.

[4]) کشف الباری: ٤٣٣/١، ٤٧٧/٣.

[5]) کشف الباری: ۲/۱۱۸.

[6]) کشف الباری کتاب الحیض باب المرأة تحیض بعد الإفاضة. ص: ۵۹۸.

[7]) کشف الباری: ۶۵۹/۱

قوله: بید کل أمة أوتوا الکتاب من قبلنا.....إلخ لفظ بید باء مفتوحه یاء ساکن او دال مفتوح سره لوستلې کیږی بید په دوو معانو کښې استعمالیږی. ① غیر یعنی استثناء په معنی کښې استعمالیږی لکه چه ونیلی شی «فلان کثیر المال بید أنه بخیل» چه فلانکې سړی خودې مالدار مګر ورسره بخیل هم دې. په حدیث مذکور کښې هم بید په معنی د غیر دې او د حدیث مفهوم دا دې چه مونږ ته په دې اعتبارسره فضیلت حاصل دې چه مونږ د باوجود آخری امت کیدو جنت کښې د ټولو نه اول داخلیږو مګر تیروشو امتونوته هم په مونږ باندې فضیلت حاصل دې اوهغه دا دې چه هغوی ته زمونږ نه مخکښې کتاب ملاؤشو اومونږ ته روستو.

② من أجل په معنی کښې استعمالیږی یعنی د یوې خبرې د علت بیانولو دپاره استعمالیږی لکه چه حدیث کښې راځی «أنا أفصح من نطق بالضاد بید أنی من قریش» چه په ډعربو کښې د ټولو نه زه فصیح یم ځکه چه زه د قریشو نه یم واضحه دې وی چه لفظ بید د هغه اسماء نه دې دکوم دپاره چه اضافت لازم دې اودا په عام توګه باندې "أن" طرف ته مضاف کیدو سره استعمالیږی. «نو په دې اعتبارسره به د حدیث مذکور اصل داشی: "بید أن کل أمة" او په ترکیب کښې مستثنی منقطع واقع کیږی نه چه مرفوع، نه مجرور، نه صفت جوړیږی اونه مستثنی متصل بل په بید کښې یو لغت مید د میم سره هم دې. (۱)

قوله: فهذا الیوم الذی اختلفوا فیه....إلخ د دې اختلاف وضاحت دا دې چه د الله تعالی د طرف نه د اووه ورځونه یوه ورځ د عبادت دپاره د لونی اجتماع دپاره مقررکړې شوې وه اودهغه ورځ د تعین اختیار امتونوته حواله کړې شو د کوم په نتیجه کښې چه دا اوشو یهودیانو د هفتې ورځ د عبادت دپاره اختیارول خوښه کړه، نصاری د اتوار ورځ اختیارکړه او د مسلمانانو لارخودنه د ټولو نه افضل ورځ د جمعه طرف ته اوکړې شوه. (۲)

قوله: علی کل مسلم فی کل سبعة أیام یوم.....إلخ دې نه د جمعې ورځ مراد ده «یغسل رأسه وجسده» سره د جمعې دورځې غسل طرف ته اشاره اوکړې شوه ځکه چه د جمعې په ورځ د غسل کولو ډیر فضیلت دې حتی چه بعض ائمه په دې ورځ غسل کول واجب ګرځولی دی. (۳)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث دې ټکرې «أوتوا الکتاب من قبلنا» نه ماخوذ دې ځکه چه اهل کتاب وغیره بنواسرائیل دواړو کښې دی. (۴)

[۳۲۹۹]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ، سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ، قَالَ: قَدِمَ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْمَدِينَةَ آخِرَ قَدْمَةٍ، قَدِمَهَا فَخَطَبَنَا، فَأَخْرَجَ كُبَّةً مِنْ شَعَرٍ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ أَحَدًا يَفْعَلُ هَذَا غَيْرَ الْيَهُودِ، «وَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمَّاهُ الزُّورَ يَعْنِي الْوِصَالَ فِي الشَّعَرِ»، تَابَعَهُ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ ص ۸۰۹ [ر: ۳۲۸] (۵)

ترجمه: د حضرت سعید بن المسیب رحمه الله نه روایت دې چه حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنه په آخری ځل چه کله مدینې منورې ته تشریف راوړو نومونږ ته ئې خطبه راکړه. د ویښتو یوموټی راویستلو ونې ونیل چه ماته پته

---

(۱) مغنی ابلیب عن کتب الأعاریب لابن هشام الأنصاری ص: ۲۲۴، قدیمی کتب خانه عمدة القاری: ۸۹/۱۲ إرشادالساری: ۴۴۰/۷.

(۲) عمدة القاری: ۸۹/۱۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۶/۹۰-۸۹.

(۴) عمدة القاری: ۸۹/۱۶.

(۵) مرتخریجه فی نفس الکتاب باب حدیث الغار، رقم الحدیث: ۳۴۶۸.

نه وه چه د یهودونه علاوه به هم څوك داسې کار کوي. نبي کريم ﷺ د دې نوم دروغ او دهوکه کیخودې ده یعنی د زینت د پاره په خپلو ویښتو کښې نور ویښته ملاوول حضور پاك دروغ او دهوکه ګرځولې ده.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.(1)

شعبة: دا شعبه بن الحجاج الواسطی رحمه الله دې. د دوی تذکره هم «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.(2)

عمرو بن مرة: د دوی تذکره «کتاب أبواب الأذان باب تسوية الصفوف......إلخ» لاندې اوګورئ.

سعید بن المسیب: دا مشهور تابعی سعید بن المسیب رحمه الله دې. (3)

اخر قدمة قدمها: حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنه د خپل خلافت آخرې حج ۵۱ هجری کښې کړې وو. دلته په روایت کښې او په تیرشوی روایت دواړو کښې هم د دې کال حج مراد دې.(4)

فأخرج كبة من شعر: کبة د سپینږسی د تارونو نه جوړې شوې ګولې او موټې ته وائي. خودلته مراد د ویښتو موټې دې لکه چه تیرشوی باب کښې قصة نقل دې. په معنی د ویښتو یو موټې.(5)

سماه الزور: زور دروغ او د دروغو نمائش کولوته وائي. نبی کریم ﷺ په خپلو ویښتو کښې د نورو ویښته ملاوولوته زور ونیلې دې ځکه چه په دې کښې هم د دروغو نمائش کیږي.(6)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ یهود نه ماخوذ دې ځکه چه د دې تعلق بنو اسرائیل سره دې او داسې د حدیث او ترجمة الباب مناسبت واضح دې.(7)

تابعه غندر عن شعبة: مطلب دادې چه دا حدیث امام شعبه رحمه الله روایت کولو کښې د غندر (محمد بن جعفر) رحمه الله د امام بخاری رحمه الله شیخ آدم رحمه الله متابعت کړې دې. د غندر رحمه الله دا متابعت امام مسلم خپل صحیح کښې موصولاً نقل کړې دې.(8)

براعة اختتام: حافظ ابن حجر رحمه الله د احادیث الأنبیاء په اختتام باندې اعداد وشمار څه داسې بیان کړی دی.

① په کتاب احادیث الأنبیاء کښې ټول دوه سوه اونهه (۲۰۹) احادیث مرفوعه درج دی. په دې کښې مکرر روایات ۱۲۷ دی که هغه د دې کتاب احادیث الأنبیاء نه وړاندې تیرشوی وی یا پخپله هم په دې کتاب کښې مکرر وی او د غیر مکرر روایات تعداد ۸۲ دې.

---

(1) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(2) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(3) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(4) عمدة القاری: ۹۰/۱۶.

(5) عمدة القاری: ۹۰/۱۶.

(6) المصدر السابق.

(7) المصدر السابق.

(8) صحیح الإمام مسلم کتاب اللباس والزینة باب تحریم فعل الواصلة والمستوصلة.....إلخ، رقم الحدیث: ۵۷۰۲ عمدة القاری: ۹۰/۱۶.

③ دَتعليقات تعداد ۳۰ دي. ليكن دا ټول تعليقات كتب حديث كښې موصولاً نقل دي. په كوم كښې چه بعض خو په صحيح بخاري كښې هم موصولاً نقل دي او دَ اكثر په تخريج كښې امام مسلم رحمه الله دَ هغوى موافقت كړې دې

④ آثار صحابه اوتابعين تعداد ۸۶ دي.[1]

شيخ الحديث زكريا رحمه الله فرمائي امام بخاري رحمه الله دَ خپل عادت مطابق دلته هم په اختتام باندې دلالت كونكې لفظ ذكر كولو سره دَ كتاب اختتام سره سره انسان ته دَخپلې خاتمې ياداش هم كړې دې. په آخري حديث كښې دَ حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه مدينې منورې طرف ته آخري راتګ ذكر دې. الفاظ دادي: «قدوم معاوية بن أبي سفيان المدينة آخر قدمة قدمها» په دې الفاظو سره ئې چه څنګه دَ كتاب احاديث الأنبياء اختتام اوكړو انسان ته ئې هم خپله خاتمه وریاد كړه چه آخر ټول به دَ مرګ مزه څكى.[2]

@@@@@@@@@@@@@

[1]) فتح البارى: ۶/۵۲۴.

[2]) الكنز المتوارى: ۱۳/۴۵۷.

فهرس مصادر والمراجع

رقم	المصدر
١	انتقاض الاعتراض فی الرد علی العینی فی شرح البخاري، للحافظ أحمد بن علی بن حجر العسقلانی رحمه الله المتوفی سنة ٨٥٢ ھ مكتبة الرشد، الرياض
٢	أخبار مكة فی قديم الدهر وحديثه لمحمد بن إسحاق بن العباس الفاكهی أبو عبدالله، سنة النشر ١٤١٤ ھ، دار خضر، بيروت
٣	أعلام الحديث فی شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبی سليمان حمد بن محمد الخطابی رحمه الله المتوفی سنة ٣٨٨ هجري مركز إحياء التراث الإسلامی جامعة أم القری مكة المكرمة
٤	الإبانة عن شريعة الفرقة الناجية ومجانبة الفرق المذمومة، للإمام أبی عبدالله عبيد الله بن محمد بن بطة الحنبلی، المتوفی سنة ٣٨٧ ھ دار الراية للنشر والتوزيع
٥	الإكمال فی أسماء الرجال، لعلامة علاء الدين مغلطائی ابن قليج بن عبد الله البكري الحنفی رحمه الله، المتوفی: ٧٦٢ ھ، الفاروق الحديثية للطباة والنشر
٦	إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري، للإمام شهاب الدين أبی العباس أحمد بن محمد الشافعی القسطلانی رحمة الله، المتوفی سنة: ، دار الكتب العلمية، بيروت/المطبعة الكبری الأميرية، ببولاق مصر
٧	إظهار الحق، للشيخ العلامة رحمت الله بن خليل الرحمن الكيرانوي العثمانی الهندي، المتوفی سنة ١٣٠٨ ھ الرئاسة العامة لإدارا البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، المملكة العربية السعودية
٨	إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان، لأبی عبدالله محمد بن أبی بكر الشهير بابن قيم الجوزية، المتوفی سنة ٧٥١ ھ، مكتبة دار التراث، القاهرة.
٩	إكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبی الفضل عياض بن موسی بن عياض اليحصبی رحمه الله المتوفی سنة ٥٤٤ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر/دار الكتب العلمية بيروت
١٠	إهداء الديباجة بشرح سنن ابن ماجه، للشيخ صفاء الضوي أحمد العدوي، مكتبة دار اليقين
١١	البداية والنهاية للإمام الحافظ أبی الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقی رحمه الله المتوفی سنة ٧٧٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار إحياء التراث العربی
١٢	التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبی حفص عمر بن علی بن أحمد الإنصاري الشافعی المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفی سنة ٨٠٤ هجري وزراة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة قطر، دار النوادر
١٣	تفسير عثمانی، ترجمه: شیخ الہند حضرت مولانا محمود الحسن رحمہ اللہ علیہ، تفسیر: شیخ الاسلام حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ، دار الاشاعت
١٤	تقریر بخاری شریف، اردو از شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندھلوی رحمہ اللہ، المتوفی: ١٤٠٢ھ مکتبۃ الشیخ کراچی
١٥	فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثمانی رحمه الله المتوفی ١٣٦٩ هجري دار القلم
١٦	التفسير لابن كثير للعلامة الجليل الحافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقی (المتوفی ٧٧٤ ھ) دار الفكر بيروت،
١٧	قصص القرآن، تالیف: مولانا محمد حفظ الرحمٰن سیوہاروی، دار الاشاعت
١٨	لغات القرآن، تالیف مولانا محمد رشید نعمانی، دار الاشاعت
١٩	معارف القرآن، تالیف: مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ، مکتبۃ المعارف، دار العلوم حسینیہ، شہداد پور، سندھ پاکستان
٢٠	موضح القرآن، تالیف: حضرت مولانا شاہ عبد القادر صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ، متوفی ١٢٣٠ھ ایچ ایم سعید
٢١	الأدب المفرد للإمام أبی عبدالله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بردزبه البخاري رحمة الله، (١٩٤ھ-٢٥٦ ھ) دار السلام/مكتبة المعارف، رياض/دار البشائر الإسلامية/الصدف پبلشرز، كراتشی
٢٢	الإذكار النووية (حلية الأبرار وشعار الأخيار فی تلخيص الدعوات والأذكار المستحبة فی الليل والنهار) للإمام محيی الدين أبی زكريا يحيی بن شرف النووي الدمشقی، رحمة الله عليه، المتوفی ٦٧٦ ھ دار الملاح/دار الفكر/المكتبة الإسلامية
٢٣	البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ للإمام أبی بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكی رحمه الله المتوفی: ٢٩٢ هجري الطبعة الأولی: ١٤٠٩ هجري، مؤسسة علوم القرآن بيروت

الرقم	الكتاب
٢٤	البحر المحيط، للعلامة محمد بن يوسف الشهير بأبي حيان الأندلسي، المتوفى سنة ٧٤٥ھ دار الكتب العلمية
٢٥	البعث والنشور للإمام احمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى ٤٥٨ هجري الطبعة الاولى: ١٤٠٦ هجري مؤسسة الخدمات والابحاث الثقافية بيروت
٢٦	التاريخ الكبير للإمام أبي عبدالله بن إسماعيل بن إبراهيم الجعفي البخاري رحمه الله ١٩٤-٢٥٦ هجري دار الكتب العلمية
٢٧	التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): للإمام المفسر الكبير أبي عبد الله محمد بن عمر الحسين بن الحسين التيمي الرازي، الملقب بفخر الدين الرازي المتوفى: ٦٠٦ھ دار الفكر/دار الكتب العلمية، بيروت
٢٨	التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري بأني بتي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري دار الكتب العلمية/بلوجستان بك دپو پاكستان
٢٩	التوشيح شرح الجامع الصحيح، للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمة الله عليه المتوفى ٩١١ھ الطبعة الأولى: ١٤١٩ھ، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع، الرياض
٣٠	الجامع لأحكام القرآن، للإمام العلام أبي عبد الله محمد بن أحمد الإنصاري القرطبي رحمه الله عليه المتوفى سنة ٦٧١ هجري مؤسسة الرسالة/دار إحياء التراث العربي
٣١	الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التيمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٧ هجري دار الكتب العلمية/مطبة دائرة المعارف العثمانية، بحيدرآباد دكن، الهند
٣٢	الدر المصون في علوم الكتاب المكنون للعلامة أحمد بن المعروف بالسمين الحلبي، المتوفى سنة ٧٥٦ھ دار القلم
٣٣	الدر المنثور للشيخ عبد الرحمن بن الكمال المعروف بجلال الدين السيوطي رحمه الله، المتوفى سنة ٩١١ھ مركز هجر/دار الفكر
٣٤	الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن سابق الدين الخضيري السيوطي رحمه المتوفى: ٩١١ هجري الطبعة الاولى: ١٤١٦ دار ابن عفان للنشر والتوزيع السعودية
٣٥	الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام، للإمام المحدث عبد الرحمن السهيلي، المتوفى: ٩١١ھ الطبعة الأولى: ١٣٨٧ھ دار الكتب الإسلامية/دار إحياء التراث العربي.
٣٦	السنن الكبرى: للإمام أبي بكر بن أحمد بن الحسين بن علي البيهقي وفي ذيله الجوهر النقي للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان المارديني الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٥ھ، دار الكتب العلمية/مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية، الكائنة في الهند
٣٧	السنن الكبري، للإمام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى: ٣٠٣ھ إدارة التاليفات الأشرفية، ملتان/مؤسسة الرسالة
٣٨	الشفاء بتعريف حقوق المصطفى للعالم العلامة المحقق القاضي أبي الفضل عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى ٥٤٤ هجري درا الكتب العلمية، بيروت
٣٩	الفائق في غريب الحديث والأثر للإمام اللغة العلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري (متوفى ٥٣٨ھ). دار الفكر بيروت
٤٠	الفتوحات الربانية شرح الاذكار النواوية، للشيخ محمد بن علان الصديقي رحمه الله، المتوفى: ١٠٥٧ھ المكتبة الإسلامية.
٤١	الفردوس بمأثور الخطاب، للإمام الحافظ أبي شجاع شيرويه بن شهردار الديلمي الهمداني، المتوفى سنة: ٥٠٩ھ دار الكتب العلمية.
٤٢	الكاشف عن حقائق السنن الشهير بشرح الطيبي للعلامة حسن بن محمد بن الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٣ هجري مكتبة منزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، رياض/إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي
٤٣	الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب السنة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري دار الفكر/دار القبلة للثقافة الإسلامية/مؤسسة علوم القران جدة
٤٤	الكامل في التاريخ للإمام العلامة أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم الشيباني، المعروف بابن الأثير الجزري رحمه الله المتوفى: ٦٣٠ھ دار الكتب العلمية
٤٥	الكامل في الضعفاء الرجال للحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٧/٣٦٥ هجري دار الكتب العلمية /دار الفكر

۴۶	الكامل فى الضفاء الرجال للإمام الحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۵ هجري دار الكتب العلمية/ دار الفكر بيروت
۴۷	الكشف والبيان المعروف تفسير الثعلبي، للإمام العلامة أبي إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي رحمه الله المتوفى: ۴۲۷ھ دار إحياء التراث العربي
۴۸	الكواكب الدراري المعروف بشرح الكرماني، للعلامة شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني رحمه الله، المتوفى: ۷۸۶ھ دار إحياء التراث العربي
۴۹	الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعي ثم الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ۸۹۳ هجري دار إحياء التراث العربي
۵۰	اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للإمام شمس الدين البرماوي، المتوفى سنة ۷۳۸ھ دار النوادر
۵۱	المجموع المغيث في غريبي القرآن والحديث، للإمام الحافظ أبي موسى محمد بن أبي بكر بن أبي عيسى المديني الأصبهاني، المتوفى سنة: ۵۸۱ھ، جامعة أم القرى، مركز البحث العلمي وإحياء التراث الإسلامي، مكة المكرمة
۵۲	المحكم والمحيط الأعظم لإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيدة المرسي المعروف بابن سيدة رحمه الله المتوفى سنة ۴۵۸ هجري دار الكتب العلمية بيروت
۵۳	المستدرك على الصحيحين: للإمام الحافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاكم نيسابوري (متوفى ۴۰۵ھ) دار المعرفة/دار الكتب العلمية بيروت، لبنان/دار الحرمين
۵۴	المصنف لابن أبي شيبة للإمام أبي بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة ۲۳۵ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي/شركة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن
۵۵	المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ۲۱۱ هجري دار الكتب العلمية/ المكتب الإسلامي، بيروت والمجلس العلمي كراتشي، والهند
۵۶	المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ۲۱۱ هجري دار الكتب العلمية/ المكتب الإسلامي، بيروت والمجلس العلمي كراتشي، والهند
۵۷	المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله، المتوفى سنة ۸۵۲ھ دار العاصمة/دار الغيث
۵۸	المعجم الاوسط للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۰ هجري دار الحرمين بالقاهرة
۵۹	المعجم الصغير للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله (۲۶۰ھ/ ۳۶۰ھ) مكتبة الإسلامي بيروت
۶۰	المعجم الوسيط مجمع اللغة العربية، الطبعة السادسة: ۱۴۲۹ھ، مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، إيران/مكتبة الشروق الدولية
۶۱	المفردات في غريب القران، للإمام أبي القاسم حسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني، مكتبة نزار مصطفى الباز
۶۲	المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم، للإمام الحافظ أبي العباس أحمد بن عمر بن إبراهيم القرطبي رحمه الله، المتوفى: ۶۵۶ھ الطبعة الأولى: ۱۴۱۷ھ دار ابن كثير، دمشق
۶۳	المنتظم في تاريخ الملوك والأمم، للإمام أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد ابن الجوزي، المتوفى سنة ۵۹۷ھ دار الكتب العلمية.
۶۴	المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، للإمام أبي زكريا يحيى بن شرف الدين النووي رحمه الله المتوي سنة ۶۷۶ هجري دار المعرفة/ المطبعة المصرية بالأزهر
۶۵	الموطأ للإمام مالك بن انس الاصبحي رحمه الله تعالى، برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله، المتوفى ۱۷۹ هجري مؤسسة زايد بن سلطان
۶۶	الموطأ للإمام مالك بن انس الاصبحي رحمه الله تعالى، برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله، المتوفى ۱۷۹ هجري مؤسسة زايد بن سلطان
۶۷	المغرب في ترتيب المعرب للإمام اللغوي أبي الفتح ناصر الدين المطرزي رحمه الله المتوي سنة ۶۱۰ هجري مكتبة أسامة بن زيد، حلب، سورية

٦٨	النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦ هجري، دار المعرفة/مؤسسة التاريخ العربي/دار إحياء التراث العربي
٦٩	الوافي بالوفيات للشيخ صلاح الدين خليل بن إيبك الصفدي رحمه الله المتوفى سنة ٧٦٤ هجري دار إحياء التراث العربي
٧٠	بحر الفوائد المشهور بمعاني الأخبار، لأبي بكر محمد بن أبي إسحاق إبراهيم بن يعقوب الكلاباذي البخاري، المتوفى سنة ٣٨٤ هـ دار الكتب العلمية
٧١	بيان القرآن، تاليف: مولانا محمد اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ، ادارہ تالیفات اشرفیہ/میر محمد
٧٢	تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٠٥ التراث العربي
٧٣	تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٠٥ التراث العربي/دار الهداية
٧٤	تاريخ ابن خلدون، للشيخ عبد الرحمن بن خلدون، المتوفى سنة ٨٠٨هـ، دار الفكر، دار الكتب العلمية
٧٥	تاريخ ابن عساكر (تاريخ مدينة دمشق)، للإمام الحافظ ابي القاسم علي بن الحسن بن هبة الله المعروف بابن عساكر الشافعي رحمه الله المتوفى ٥٧١ هجري دار الفكر
٧٦	تاريخ الأمم والملوك المعروف تاريخ الطبري، للإمام جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله، المتوفى: ٣١٠ هـ الطبعة الثانية، دار المعارف، مصر/دار الكتب العلمية
٧٧	تاریخ القرآن، تالیف: مولانا سید سلیمان ندوی رحمہ اللہ، دار الاشاعت/سلسلہ دار المصنفین
٧٨	تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري دار الغرب الإسلامي/دار الكتب العلمية
٧٩	تاريخ بغداد (مدينة السلام) للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ٤٦٣ هجري دار الكتب العلمية
٨٠	تاريخ خليفة بن خياط، المتوفى سنة: ٢٤٠ هـ دار طيبة
٨١	تأويل مختلف الحديث، للإمام أبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، المكتب الإسلامي بيروت/مؤسسة الإشراق/الدوحة
٨٢	تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبي العلى محمد بن عبد الرحمان بن عبد الرحيم المباركفوري رحمه الله المتوفى سنة ١٣٥٣ هجري دار الفكر بيروت
٨٣	تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٢ هجري مع النكت الظراف على الأطراف، لابن حجر العسقلاني، المكتب الإسلامي
٨٤	تعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على فيض الباري على صحيح البخاري، دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
٨٥	تعليقات الشيخ محمد عوّامه حفظه الله على الكاشف للذهبي، دار الفكر، دار القبلة للثقافة الإسلامية
٨٦	تغليق التعليق للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ هـ المكتب الإسلامي/المكتبة الأثرية باكستان
٨٧	تفسير ابن عباس المسمى "صحيفة علي بن أبي طلحة" عن ابن عباس في تفسير القرآن العظيم، بتحقيق راشد عبد المنعم الرجال، مؤسسة الكتب الثقافية
٨٨	تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيي الدين السنة ابي محمد الحسين بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفى: ٥١٦ هجري طبع: ١٤٠٩ هجري دار طيبة للنشر والتوزيع الرياض
٨٩	تفسير البيضاوي (انوار التنزيل واسرار التاويل) للقاضي الإمام ناصر الدين ابي سعيد عبد الله بن عمر البيضاوي الشافعي رحمه الله المتوفى: ٦٨٥ هجري قديمی کتب خانه کراتشی
٩٠	تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن كثير للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى ٧٧٤ هـ، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هـ الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، القاهرة/مؤسسة قرطبة/دار الكتب العلمية

۹۱	تفسیر القرآن العظیم، للإمام الحافظ عبدالرحمن بن محمد بن إدریس الرازي ابن أبي حاتم، المتوفی سنة ۳۲۷ھ مکتبة نزار مصطفی الباز، مکة المکرمة، الریاض
۹۲	تفسیر الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل وعیون الأقاویل في وجوه التأویل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفی: ۵۳۸ھ الطبعة الأولی: ۱۴۱۸ھ مکتبة العبیکان، الریاض
۹۳	تفسیر المنار، للشیخ محمد رشید رضا، أصدرتها دار المنار، ۱۴ شارع الإنشاء، بالقاهرة.
۹۴	تفسیر الإمام ضحاك المتوفی سنة ۱۰۵ھ دار السلام للطباعة والنشر
۹۵	تفسیر مجاهد، لأبي الحجاج مجاهد بن جبر القرشي المخزومي، المتوفی سنة ۱۰۴ھ دار الکتب العلمیة
۹۶	تفسیر مقاتل بن سلیمان، بتحقیق أحمد فرید، المطبعة الأولی سنة الطبع: ۱۴۲۴-۲۰۰۳م دار الکتب العلمیة
۹۷	تقریب التهذیب، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدین العسقلاني الشافعي رحمه الله، (۷۷۳-۸۵۲ھ) دار البشائر الإسلامیة/دار الکتب العلمیة
۹۸	تلخیص المستدرك، للعلامة شمس الدین أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفی سنة ۷۴۸ھ دار المعرفة
۹۹	تلقیح فهوم الأثر في عیون التاریخ والسیر، للإمام الحافظ جمال الدین أبي الفرج عبدالرحمن بن علي المعروف بابن الجوزي رحمه الله، المتوفی ۵۹۷ھ المطبعة النموذجیة/مکتبة الأداب
۱۰۰	تهذیب الأسماء واللغات، للإمام العلامة الحافظ الفقیه أبي زکریا محیی الدین بن شرف النووي رحمه الله المتوفی سنة ۶۷۶ھ دار الکتب العلمیة
۱۰۱	تهذیب التهذیب للحافظ ابي الفضل احمد بن علي بن حجر شهاب الدین العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفی: ۸۵۲ هجري دار صادر/ دائرة المعارف النظامیة الکائنة/مؤسسة الرسالة
۱۰۲	تهذیب الکمال في أسماء الرجا للحافظ المتقن جمال الدین أبي الحجاج یوسف المزي رحمه الله المتوفی سنة ۷۴۲ هجري مؤسسة الرسالة
۱۰۳	جامع الأصول في أحادیث الرسول للإمام مجد الدین أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثیر رحمه الله المتوفی سنة (۵۴۴ھ-۶۰۶ هجري در الفکر
۱۰۴	جامع البیان عن تأویل القرآن آي القرآن المعروف تفسیر الطبري للإمام أبي جعفر محمد بن جریر الطبري رحمه الله المتوفی: ۳۱۰ھ تحقیق الدکتور عبدالله بن عبدالمحسن الترکي، دار حجر، مرکز البحوث والدراسات العربیة والإسلامیة
۱۰۵	جامع الترمذي للإمام الحافظ أبي عیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذي رحمه الله، المتوفی: ۲۷۹ آدار السلام/دار إحیاء التراث العربي/ایچ ایم سعید
۱۰۶	حاشیة ابن عابدین، لخاتمة المحققین محمد أمین بن عمر بن عبدالعزیز الشهیر بابن عابدین رحمه الله، المتوفی ۱۲۵۲ھ دار المعرفة، دار عالم الکتب
۱۰۷	حاشیة الشهاب علی تفسیر البیضاوي (عنایة القاضي وکفایة الراضي) للشیخ أحمد بن محمد عمر قاضي القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجي المصري الحنفي رحمه الله، المتوفی: ۱۰۶۹ھ الطبعة الأولی: ۱۴۱۷ھ ادار الکتب العلمیة بیروت
۱۰۸	حاشیة الإمام محمد عابد السندي رحمه الله علی سنن النسائي، المتوفی ۱۱۳۸ھ، دار المعرفة
۱۰۹	حلیة الأولیاء وطبقات الأصفیاء للحافظ أبي نعیم أحمد بن عبدالله الإصفهاني رحمه الله المتوفی سنة ۴۳۰ هجري دار الفکر/دار الکتب العلمیة بیروت
۱۱۰	حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم، للحافظ أبي بکر أحمد بن الحسن البیهقي، المتوفی سنة: ۴۵۸ھ مکتبة العلوم والحکم، المدینة المنورة
۱۱۱	حیاة الحیوان الکبری لمحمد بن موسی بن عیسی الدمیري الشافعي رحمه الله تعالی المتوفی ۸۰۸ هجري دار الکتب العلمیة
۱۱۲	خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهیب تهذیب الکمال) للعلامة صفي الدین الخزرجي رحمه الله المتوفی سنة ۹۲۳ هجري دار إحیاء التراث العربي/مکتب المطبوعات الإسلامیة بحلب/دائرة المعارف النظامیة بالهند
۱۱۳	دجالی فتنے کے نمایاں خدوخال، تالیف: مولانا مناظر احسن گیلانی رحمہ اللہ، المیزان
۱۱۴	دلائل النبوة لأبي بکر أحمد بن الحسین البیهقي رحمه الله المتوفی سنة ۴۵۸ هجري دار الکتب العلمیة/المکتبة الأثریة لاهور/دار الریان للتراث

١١٥	رحلة ابن بطوطة، المسماة بتحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار، الطبعة الأولى بالمطبعة الخيرية لمالكها ومديرها السيد عمر حسين الخشاب سنة: ١٣٢٢هـ
١١٦	رسائل العلامة محمد أنورشاه كشميري رحمه الله، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية
١١٧	روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، للعلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الآلوسي البغدادي رحمه الله، المتوفى: ١٢٧٠هـ دار الفكر
١١٨	زاد المسير في علم التفسير للإمام أبي الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٩٧ هجري الطبعة الثانية: ١٤٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
١١٩	زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الزرعي الدمشقي المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٧٥١ هجري دار عالم الكتب
١٢٠	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٣ هجري دار السلام/دار الفكر
١٢١	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٣ هجري دار السلام/دار إحياء الكتب العربية
١٢٢	سنن النسائي الصغري، المجتبى من السنن للإمام الحافظ أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي ابن سنان النسائي رحمه الله المتوفى سنة (٢١٥هـ-٣٠٣هـ) دار السلام
١٢٣	سنن أبي داؤد للإمام الحافظ أبي داؤد سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأزدي السجستاني رحمه الله ٢٠٢-٢٧٥ هجري دار السلام
١٢٤	سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري مؤسسة الرسالة
١٢٥	شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٤٩هـ دار الكتب العلمية/مكتبة الرشد، رياض
١٢٦	شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٤٩هـ دار الكتب العلمية
١٢٧	شرح السنة، للإمام حسين بن مسعود البغوي، بتحقيق شعيب الأرنؤوط، ومحمد زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، دمشق، بيروت
١٢٨	شرح مشكل الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢١ هجري مؤسسة الرسالة
١٢٩	شرح معاني الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢١ هجري مؤسسة الرسالة
١٣٠	شعب الإيمان للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري الطبعة الاولى [١٤٢٣هجري] مكتبة الرشد الرياض
١٣١	صحيح ابن حبان للإمام أبي حاتم محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن معبد التميمي الدارمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٤ هجري بترتيب ابن بلبان، وهو الأمير علاؤ الدين علي بن بلبان الفارسي رحمه الله المتوفى سنة: بتحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة
١٣٢	الصحيح لابن خزيمة للإمام العلامة أبي بكر محمد بن إسحاق بن خزيمة النسابوري رحمه الله المتوفى: ٣١١ هجري دار الكتب العلمية
١٣٣	صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه) للإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن بردزبه البخاري رحمه الله (١٩٤هـ - ٢٥٦هـ) دار السلام
١٣٤	صحيح الإمام مسلم (المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم) للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله (٢٠٦هـ - ٢٦١هـ) دار السلام
١٣٥	صحيح الإمام مسلم للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله (٢٠٦هـ-٢٦١هـ) دار السلام/بيت الأفكار الدولية

١٣٦	صفة الصفوة، إمام العالم جمال الدين أبي الفرج ابن الجوزي، المتوفى سنة ٥٩٧ھ دار المعرفة
١٣٧	طرح التثريب في شرح التقريب، للإمام الحافظ زين الدين أبي الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله المتوفى: ٨٠٦ھ دار إحياء التراث العربي، بيروت
١٣٨	عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة الفقيه المحدث بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله، المتوفى سنة: ٨٥٥ھ دار الكتب العلمية/إدارة الطباعة المنيرية
١٣٩	غاية الأماني في تفسير الكلام الرباني، للشيخ أحمد بن إسماعيل بن عثمان الكوراني رحمه الله، شهاب الدين الشافعي ثم الحنفي، المتوفى سنة: ٨٩٣ھ جامعة صاقريا كلية العلوم الاجتماعية تركيا
١٤٠	غريب الحديث، لعبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري أبو محمد، مطبعة العاني، بغداد ١٣٩٧ھ
١٤١	غريب الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد بن ابراهيم الخطابي البُستي، المتوفى سنة: ٣٨٨ھ جامعة أم القرى، مركز إحياء التراث الإسلامي، مكة المكرمة
١٤٢	فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري دار المعرفة دار الكتب العلمية/دار السلام
١٤٣	فتح القدير في علم التفسير، للإمام محمد بن علي بن محمد الشوكاني رحمه الله، المتوفى: ١٢٥٠ھ دار الوفاء
١٤٤	فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة المحدث مولانا شبير أحمد عثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري دار القلم
١٤٥	فيض الباري على صحيح البخاري للمحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٢٥٢ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
١٤٦	فيض الباري على صحيح البخاري للمحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٢٥٢ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
١٤٧	كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٤ هجري دار الفكر/مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية
١٤٨	كتاب الدعاء للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب الطبراني اللخمي الشامي رحمه الله، المتوفى: ٣٦٠ھ دار الكتب العلمية
١٤٩	كتاب السنة، للحافظ أبي بكر عمرو بن أبي عاصم الضحاك بن مخلد الشيباني رحمه الله، المتوفى سنة ٢٨٧ھ المكتب الإسلامي
١٥٠	كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلي المكي رحمه الله دار المكتبة العلمية، بيروت
١٥١	كتاب الطبقات الكبرى، للإمام عبد الله محمد بن سعد رحمه الله المتوفى: ٢٣٠ھ دار صادر، بيروت/مكتبة الخانجي بالقاهرة
١٥٢	كتاب الفتن، للشيخ الحافظ أبي عبد الله نعيم بن حماد المروزي، المتوفى سنة: ٢٨٨ھ مكتبة التوحيد، القاهرة
١٥٣	كتاب الكليات، لأبي البقاء أيوب بن موسى الحسيني الكفومي، مؤسسة الرسالة.
١٥٤	كشف المشكل من حديث الصحيحين، للعلامة أبي الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٥٩٧ھ دار الوطن
١٥٥	كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله، المتوفى ٩٧٥ھ مؤسسة الرسالة
١٥٦	كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله، المتوفى ٩٧٥ھ، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ھ دار الكتب العلمية، بيروت/مؤسسة الرسالة
١٥٧	لامع الدراري على جامع الصحيح البخاري، للفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الكنكوهي رحمه الله المتوفى ١٣٢٣ھ المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة/مؤسسة الخليل الإسلامي
١٥٨	لباب التأويل في معاني التنزيل المعروف بتفسير الخازن، للعلامة علاؤ الدين علي بن محمد بن إبراهيم بن عمر الشيحي أبو الحسن، المتوفى سنة ٧٤١ھ دار الكتب العلمية/طبعة حسن حلمي الكتبي ومحمد حسن جمالي
١٥٩	لسان العرب للإمام العلامة أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي المصري المتوفى سنة ٧١١ هجري إحياء التراث العربي/مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان/نشر أدب الحوذة قم ايران ١٤٠٥ هجري
١٦٠	مجاز القرآن، للعلامة أبي عبيدة معمر بن المثنى التيمي، المتوفى سنة ٢١٠ھ مكتبة الخانجي بالقاهرة
١٦١	مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى: ٨٠٧ هجري دار الكتب العلمية
١٦٢	مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه الله المتوفى بعد سنة ٦٦٦ هجري مكتبة لبنان

١٦٣	مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر، للإمام محمد بن مكرم المعروف بابن منظور، المتوفى سنة ٧١١ هـ دار الفكر
١٦٤	مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح: للعلامة الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفى سنة: ١٠١٤ هـ) دار الفكر
١٦٥	مسند البزار، للإمام الحافظ أبي عمرو أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصري البزار رحمه الله المتوفى سنة: ٢٩٢ هـ مكتبة العلوم والحكم، السعودية
١٦٦	مسند الشاميين، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب اللّخمي الطبراني، المتوفى سنة: ٣٦٠ هـ مؤسسة الرسالة
١٦٧	مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله، المتوفى سنة ٢٤١ هـ مؤسسة الرسالة
١٦٨	مسند أبي داؤد الطيالسي، للإمام المحدث سليمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله، المتوفى ٢٠٤ هـ دار الكتب العلمية/ دار هجر للطباعة والنشر
١٦٩	مسند أبي يعلى الموصلي، للإمام أبي يعلى أحمد بن علي بن المثنى الموصلي رحمه الله، المتوفى: ٣٠٧ هـ مكتبة الرشد/ دار المأمون/ دار الكتب العلمية
١٧٠	مسند إسحاق بن راهويه الحنظلي، مكتبة الإيمان، المدينة المنورة، الطبعة الأولى ١٤١٢ هـ
١٧١	مشارق الانوار على صحاح الاثار للإمام الشهير الكبير القاضي ابي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي السبتي المالكي رحمه الله تعالى المتوفى ٥٤٤ هجري، دار التراث بالقاهرة
١٧٢	مصابيح الجامع، للإمام القاضي بدر الدين الدماميني، المتوفى سنة ٨٢٧ هـ، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، قطر
١٧٣	معارف القرآن، تاليف: مفتي محمد شفيع نور الله مرقده، مكتبه معارف القرآن
١٧٤	معاني القرآن، للعلامة أبي زكريا يحيى بن زياد الفراء رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٧ هـ عالم الكتب
١٧٥	معجم البلدان للعلامة ابي عبد الله ياقوت الحنوي الرومي رحمه الله المتوفى: ٦٢٦ دار إحياء التراث العربي
١٧٦	معجم الصحاح للإمام إسماعيل بن حماد الجوهري رحمه الله، المتوفى: ٣٩٣ هـ دار المعرفة، بيروت، لبنان
١٧٧	معرفة الثقات، للإمام أحمد بن عبد الله بن صالح أبي الحسن العجلي الكوفي رحمه الله، المتوفى: ٢٦١ هـ مكتبة الدار، المدينة المنورة
١٧٨	مغني اللبيب عن كتب الأعاريب، للعلامة النحوي الكبير جمال الدين أبي محمد عبد الله بن يوسف بن هشام الأنصاري، دار الفكر بيروت/ قديمي كتب خانه
١٧٩	منار القارىء، للشيخ حمزة محمد قاسم، مكتبة دار البيان
١٨٠	موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان، للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي، المتوفى سنة ٨٠٧ هـ دار الكتب العلمية
١٨١	موسوعة رسائل ابن أبي الدنيا، لأبي بكر عبد الله بن محمد بن عبيد بن سفيان القرشي المعروف بابن أبي الدنيا، المتوفى سنة ٢٨١ هـ مؤسسة الكتب الثقافية
١٨٢	ميزان الإعتدال في نقد الرجال للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى: ٧٤٨ هجري دار المعرفة
١٨٣	هدي الساري مقدمة فتح الباري، للإمام المحدث الحافظ أحمد بن علي المعروف بابن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هـ دار المعرفة/ دار السلام، الرياض